

لۇشۈن ھەرلىرى

تەرجىمە قىلغۇچى : توختى باقى ئارتىشى

چۇقان

2

新疆师范大学图书馆
5000093151

新疆师范大学图书馆

لۇشۈن ھەرلىرى

1- توم
قەبرە
ياۋا كىيات
2- توم
چۇقان
تىبىتشىرقاش
بېيجىڭ بېزىلغان كونا ھېكايە
3- توم
گىسسىق شامال
سايىۋەن
سايىۋەننىڭ داۋامى
«سايىۋەننىڭ داۋامى» نىڭ داۋامى
4- توم
ئۈچ «بىكار»
ھالا ھۇشۇل
5- توم
تاغدىن - باغدىن
ساختا ئەرگىنلىكنامە
6- توم
گۈلشەن پاراڭلىرىغا ئىستىئارە
چىلتە خىلىك ئەدەبىيات
7- توم
خالاس
گۇنس بوتكىسى قىلىيەتونلىرى
8- توم
ئەچتە ئۈزۈلگەن سەھەر غۇنچىسى
شېئىرلار
ئىككى يەرداس ھەكتوپلار
ھەكتوپلار

图书在版编目(CIP)数据

鲁迅文集.2/鲁迅著；托呼提·巴克译. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2006.3
ISBN 7—228—09891—9

Ⅰ.鲁… Ⅱ.①鲁… ②托… Ⅲ.鲁迅著作—选集—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I210.2

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 018426 号

责任编辑：艾合买提·伊明 帕提古丽·米吉提
责任校对：阿布列孜·阿巴斯 牙生·扎衣都
封面设计：买买提·乃拜提

鲁迅文集（2）(维吾尔文)

鲁迅 著
托呼提·巴克 译

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮编：830001)
新疆新华书店发行
新疆新华印刷二厂印刷
880×1230 毫米 32 开本 19.875 印张 2 插页
2006 年 3 月第 1 版 2006 年 3 月第 1 次印刷
印数：1—3000

ISBN 7—228—09891—9 定价：36.00 元

مۇندەرىجە

چۇقان

ئاپتوردىن 3
سەۋدايى خاتىرىسى 12
كۆك يىجى 30
دورا 39
ئەتە 53
كىچىككىنە بىر ئىش 64
چاچ ھەققىدە ھېكايە 68
بىسەرەمجانلىق 76
يۇرتۇم 89
ئا Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمىھالى 105
ياز بايرىمىدا 171
ئاق نۇر 186
توشقان بىلەن مۇشۇك 195
ئۆردەك كومېدىيىسى 203
يېزا ئويۇنى 208
ئىزاھلار 226

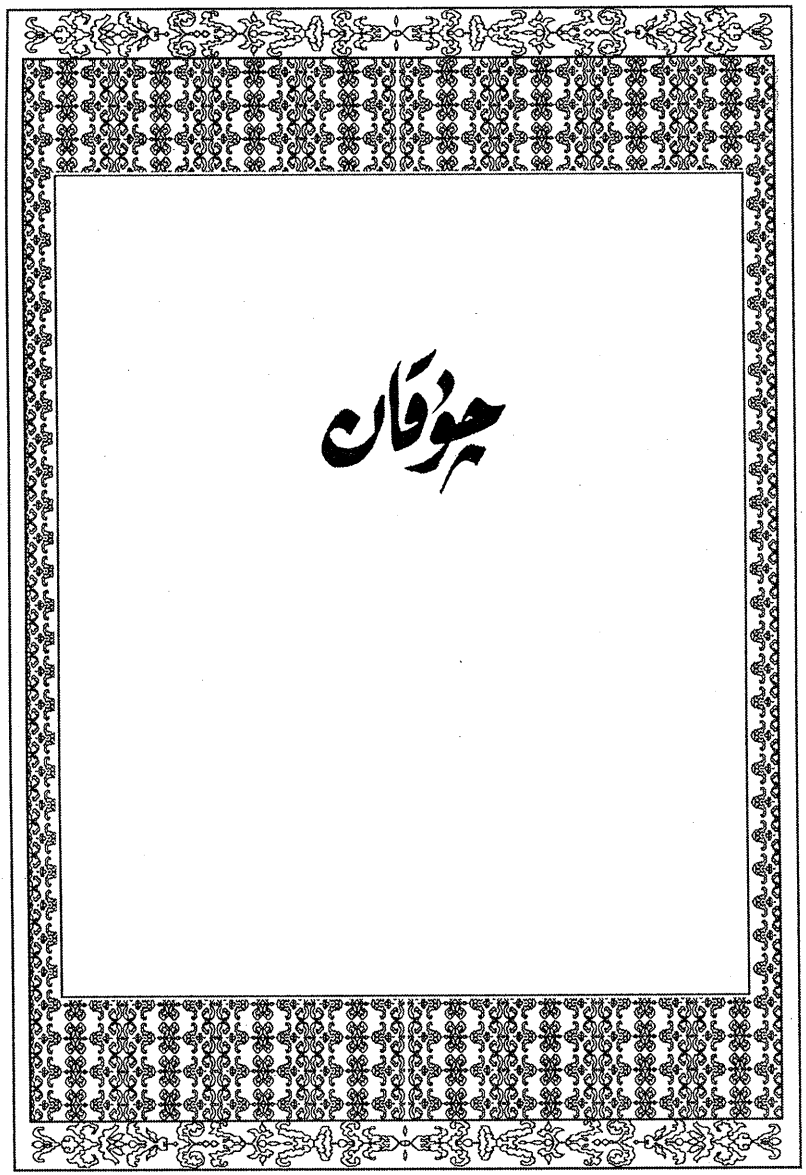
تېخىرقاش

بېغىشلىما 237
دۇئا ـ تەلەپ 238
مەيخانىدا 264
بەختلىك ئائىلە 281
سوپۇن 292
ئۆچمەس چىراغ 309
سازايى 324
گاۋ موللام 332
يالغۇزلۇق 347
ھەسرەت 381
ئاكا ـ ئۇكا 413
ئاجرىشىش 430
ئىزاھلار 444

يېڭى يېزىلغان كونا ھېكايە

مۇقەددىمە 449
ئاسمانىنى ياماش 453
ئايغا چىقىپ كېتىش 467
توپانىنى تىزگىنلەش 484

تاش پۈرچاق تەرمەك 510
قىلىچ 540
قەلئەدىن چىقىپ كېتىش 570
ھۇجۇم قىلماسلىق 585
ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش 603
ئىزاھلار 617

حروفان

ئاپتوردىن

ياش ۋاقتىمدا نۇرغۇن چۈشلەرنى كۆرگەنىدىم، كېيىن ئۇنىڭ تولىسىنى ئۇنتۇپ كەتتىم. ئەمما، بۇنىڭغا ئېچىنمايمەن. ئۆتمۈشنى ئەسلەش، بەزىدە كىشىنى خۇشال قىلىدۇ، بەزى چاغلاردا كىشىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرىدۇ. كىشىنىڭ روھىي ھالىتىسى ئاللىقاچان ئۆزگۈلۈپ كەتكەن، كىشىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرىدىغان زامانلارغا ئىلىنىپ قالسا، ئۇ كىشىگە ھەرەج كېلىدۇ. نېمە ئۈچۈندۇر، مەن ئاشۇنداق ئىچ پۇشۇرىدىغان ئۆتمۈشنى ئۇنتۇيالماسلىق بىلەن ئازابلىنىمەن. ئەنە شۇ تامام ئۇنتۇلۇپ كېتەلمىگەنلىرىمنىڭ بىر قىسمى ھازىر «چۇقان»نىڭ بارلىققا كېلىشىگە سەۋەبچى بولدى.

مەن تۆت يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ھەمىشە، ھەتتا ھەر كۈنى دېگۈدەك گۆرۈكەش ۋە دورىپۇرۇش دۇكانلىرىغا كىرىپ ـ چىقىپ يۈردۈم. ئۇ چاغلاردىكى يېشىم يادىمدا يوق، ھەر ھالدا مېنىڭ بويۇم دورىپۇرۇش دۇكىنىنىڭ پەشتاختىسىغا تەڭ كېلەتتى، گۆرۈكەشنىڭ دۇكىنىنىڭ پەشتاختىسى بولسا مەندىن بىر ھەسسە ئېگىز ئىدى. مەن ئاشۇ بويۇمدىن بىر ھەسسە ئېگىز پەشتاختىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، ئىچكىرىسىگە كىيىم ـ كېچەك ياكى زەر جابدۇقىنى سۇنۇپ بېرىپ، خوجايىنىنىڭ بۇزۇق تەلەتى بىلەن شىلتىپ بەرگەن پۇلىنى ئېلىپ، ئاندىن كېيىن يەنە بويۇم بىلەن تەڭ پەشتاختا ئالدىغا بېرىپ، ئۆزۈندىن بۇيان ئاغرىپ ياتقان دادام ئۈچۈن دورا سېتىۋالاتتىم. ئۆيگە كەلگەندىن كېيىن يەنە باشقا ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا توغرا كېلەتتى. رېتسېپ يېزىپ بەرگەن تېۋىپ

داڭلىق بولغاچقا، ئۇنىڭ كۆرسەتكەن دورىلىرىمۇ قىشلىغان قوي مۇش يىلتىزى، ئۇچ يىل قىرو كۆرگەن شېكەر قومۇشى، جۇپ چېكەتكە، مېۋىلەيدىغان دەرەخ يىلتىزى ... دېگەندەك ئاجايىپ نەرسىلەر ئىدى. بۇلارنى راسلاشمۇ قىيىن ئىدى. لېكىن، دادامنىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ، ئاخىرى قازا تاپتى.

كىمكى دەسلەپتە ھال - كۈنى بايقات بولۇپ، كېيىنچە موھتاجلىق دەرىجىسىگە چۈشۈپ قالىدىكەن، ئۇ شۇنداق غۇربەتچىلىكتە جاھاننىڭ كارى - بارىنى چۈشىنىپ قالسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن. مەن خۇددى غەيرىي يولغا كىرمەكچى، غەيرىي جايغا قاچماقچى، شۇنىڭ بىلەن غەيرىي كىشىلەرنى تاپماقچى بولغاندەك، N گە بېرىپ، K[1] مەكتىپىگە كىرمەكچى بولدۇم. ئانام مېنى توسۇشقا ئىلاج تاپالماي، مەيلىمگە قويۇۋەتتى ۋە يول خىراجىتىمگە سەككىز تەڭگە جايلاپ بەردى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ يىغلىۋەتتى. بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغدا كونا مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇش، پادىشاھ ئىمتىھانىغا قاتنىشىش توغرا يول ھېسابلىناتتى، يېڭى مەكتەپلەرگە كىرىپ چەت ئەلچە ئوقۇش ھېچ ئىلاجى بولمىغان كىشىلەرنىڭ ئىشى بولۇپ، بۇ، ئىمانىنى پەرەڭلەرگە سېتىۋەتكەنلىك بولۇپ ھېسابلىناتتى. بۇنداق كىشىلەر خورلانغانىنىڭ ئۈستىگە، چەتكە قېقىلاتتى؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئانام ئۆز ئوغلىدىن ئايرىلاتتى، شۇڭا ئۇ يىغلىۋەتتى. مەن بۇلاردىن قەتئىينەزەر، ئاخىرى N گە كېلىپ K مەكتىپىگە كىردىم. مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن دۇنيادا پەلسەپە، ماتېماتىكا، جۇغراپىيە، تارىخ، رەسىم ۋە تەنتەربىيە دېگەنلەرنىڭمۇ بارلىقىنى بىلدىم. فىزىئولوگىيە دەرسى ئوقۇلمىسىمۇ، ياغاچ مەتبەئىدە بېسىلغان «ئەزا تۈزۈلۈشى توغرىسىدا يېڭى نەزەريە» ۋە «خىمىيىۋى گىگىنا»[2] دېگەندەك كىتابلارنى كۆردۈق. تېخىچە ئېسىمدە بار، بۇرۇنقى تېۋىپلارنىڭ مۇھاكىمىلىرى ۋە رېتسېپلىرىنى شۇ چاغدا

بىلگەنلىرىمگە سېلىشتۇرۇپ، تېۋىپلارنىڭ قەستەن ياكى بىلمەستىن ئالدامچىلىق قىلىدىغانلىقىنى پەملەپ قالدىم[3] ۋە ئالدانغان كېسەلمەنلەرگە ھەم ئۇلارنىڭ بالا - چاقىلىرىغا ئىچىم ئاغرىدى. ياپونچىدىن خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلىنغان تارىخلاردىن ياپونىيەدىكى «ئىسلاھات» ھەرىكىتىنىڭ تولىسى غەرب مەدەنىيىتىنى ئىلھاملانغانلىقىنى بىلدىم.

ئاشۇنداق ئاددىيغىنە بىلىم مۇناسىۋىتى بىلەن، كېيىنكى چاغلاردا سەھرادىكى بىر ياپون مەدەنىيىتىنى مەكتىپىدە ئوقۇپ قالدىم. مېنىڭ چۈشلىرىم ناھايىتى شېرىن ئىدى: مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ قايتقاندىن كېيىن، دادامغا ئوخشاش بىھۇدە دەرد تارتقان كېسەلمەنلەرنىڭ كېسىلىنى داۋالايمەن، ئۇرۇش ۋاقتى توغرا كەلسە، ھەربىي دوختۇر بولىمەن، يەنە بىر تەرەپتىن، ۋەتەنداشلىرىمنىڭ «ئىسلاھات ھەرىكىتى» گە بولغان ئىشەنچىسىنى ئالغا سۈرىمەن، دەپ ئويلايتتىم. باكتېرىئولوگىيە دەرسىنى ئۆتۈش ئۇسۇللىرىنىڭ ھازىر قانچىلىك تەرەققىي قىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلمەيمەن. قىسقىسى، ئۇ چاغدا باكتېرىيىلەرنىڭ فورمۇللىرى سۈرەت چىراغلىرى بىلەن كۆرسىتىلەتتى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن بەزىدە لېكسىيە تۈگەپ، دەرستىن چۈشۈش ۋاقتى توشمىغان بولسا، مۇئەللىم ئوقۇغۇچىلارغا مەنزىرە سۈرەتلىرى ياكى ئېقىم مەسىلىلىرىگە دائىر سۈرەتلەرنى كۆرسىتىپ، بىرمۇنچە ۋاقىتنى ئۆتكۈزەتتى. شۇ چاغ دەل رۇس - ياپون ئۇرۇشى بولۇۋاتقان ۋاقىت ئىدى؛ شۇڭا ئۇرۇشقا دائىر سۈرەتلەر كۆپرەك ئىدى. مەنمۇ ئاشۇنداق سۈرەتلەرنى كۆرگەن چاغلاردا، دەرسخانىدا ساۋاقداشلىرىمغا ئەگىشىپ چاۋاك چالاتتىم. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، شۇنداق سۈرەتلەردە جۇڭگولۇقلارنى — ئۇزۇندىن بۇيان كۆرمىگەن كىشىلىرىمنى كۆرۈپ قالدىم: بىر كىشى ئوتتۇرىدا باغلاقلىق تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئوك ۋە سول تەرەپلىرىدە بىر مۇنچە كىشى قامىتىدىن كۇچ - قۇۋۋەت

تولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن ھېچ نەرسىنى سەزمەس بولۇپ قالغان بىر قىياپەتتە قاراپ تۇرۇپتۇ. چۈشەندۈرۈشكە قارىغاندا، باغلاقلىق تۇرغان كىشى پروسسىيىگە ھەربىي ئىشپىيونلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن، ياپون ئەسكەرلىرى سازايى قىلىپ، كاللىسىنى كەسمەكچىمىش؛ ئەتراپىدا تۇرغانلار بولسا سازايىنى تاماشا قىلىپ تۇرغان كىشىلەرمىش.

مەن شۇ ئوقۇش يىلىنى تۈگەتمەستىنلا توكيوغا كەلدىم، چۈنكى شۇ چاغدا: مېدىتسىنا مۇھىم ئەمەس ئىكەن، ئومۇمەن نادانلىقتا قالغان ئاجىز خەلق تەنده ھەرقانچە ساغلام ۋە قاۋۇل بولسىمۇ، پەقەت ئەھمىيەتسىز سازايىگە ماتېرىيال ۋە تاماشىچى بولماقتىن باشقىغا يارىمايدىكەن، كېسەلده ئۆلگەنلەرگىمۇ ھەسرەت قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن، شۇڭا ھەممىدىن ئاۋۋال ئۇلارنىڭ روھىنى ئۆزگەرتىش كېرەك ئىكەن، دېگەن چۈشەنچىگە كېلىپ قالدىم. شۇ چاغدا روھنى ئۆزگەرتىشته ھەممىدىن مۇۋاپىق نەرسە ئەدەبىيات ـ سەنئەت بولسا كېرەك، دېدىم ـ ده، شۇنىڭ بىلەن ئەدەبىيات ـ سەنئەتنى تەرغىب قىلىش نىيىتىگە كەلدىم. توكيودا ئوقۇۋاتقان ساۋاقداشلىرىم ئىچىده قانۇن، فىزىكا، خىمىيە ھەتتا ساقچىلىق ۋە سانائەتنى ئوقۇيدىغانلار كۆپ بولسىمۇ، ئەدەبىيات ۋە گۈزەل سەنئەتنى ئوقۇيدىغانلار يوق ئىدى. ئەھۋال شۇنداق بولسىمۇ، بەختكە يارىشا بىرنەچچە سەپداش تېپىلدى، ئۇلاردىن باشقا، يەنە زۆرۈر بولغان بىرنەچچە كىشىنى تەكلىپ قىلدۇق. مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، بىرىنچى قەدەمده ژۇرنال چىقارماقچى بولۇپ، ئۇنىڭغا «يېڭى ھايات» دېگەن مەنىده ئات قويدۇق. ئۇ چاغلاردا كۆپچىلىكىمىزده كونىلىقنى تىرىلدۈرۈش خاھىشلىرى بولغاچقا، ژۇرنالنى كونا ئەدەبىي تىلدا «نەۋ ھايات» دەپ ئاتىدۇق.

«نەۋ ھايات»نىڭ نەشر قىلىنىش ۋاقتى يېقىنلاشتى. لېكىن ھەممىدىن ئاۋۋال، قەلەم تەۋرىتەلەيدىغان كىشىلەرنىڭ بىر قانچە-

سى ئۆزىنى چەتكە تارتتى؛ ئۇنىڭدىن كېيىن سەرمايە غايىب بولىدى، نەتىجىده بىر پۇلغا ئەسقاتمايدىغان ئۇچلا كىشى قالدۇق. ژۇرنال چىقىرىش ئىشىمىز باشلىنىش ۋاقتىدىلا بۇزۇلغاچقا، بۇ ئىش پۈتۈنلەي مەغلۇپ بولغاندا، دەرد ئىيتقۇدەك جايمۇ تاپالمىدۇق. كېيىن ھېلىقى ئۇچەيلەنمۇ ئۆز تەقدىرىمىز بىلەن بولۇپ كېتىپ، كېلەچەكتىكى ئارزۇلىرىمىز ئۇستىده بىر جايغا تۇپلىشىپ مۇڭدىشالماي قالدۇق. دۇنياغا كېلەلمىگەن «نەۋ ھايات» نىمىزنىڭ ئاقىۋىتى ئەنە شۇنداق بولدى.

ئەنە شۇنىڭدىن كېيىنلا شۇ چاغقىچە ھېس قىلىپ باقمىغان ئۇمىدسىزلىك ئازابىنى ھېس قىلىشقا باشلىدىم. دەسلەپته بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلەلمىدىم. كېيىنچە ئويلىسام، ھەرقانداق ئادەمده مۇئەييەن بىر تەشەببۇس بولۇپ، ئۇ تەشەببۇس ھەمايىگە ئىگە بولسا، ئۇ ئادەم جەزمەن ئالغا باسىدىكەن؛ قارشىلىققا ئۇچرىسا، بۇ ھال ئۇنى كۇرەشكە ئاتلاندۇرىدىكەن؛ ئەگەر ئۇ ھايات كىشىلەر ئارىسىدا يالغۇز چۇقان سالسا، ھايات كىشىلەردىن ئۇنىڭغا ئەكس سادا چىقمىسا، باشقىلار ئۇنى ھەمايىمۇ قىلمىسا، ئۇنىڭغا قارشى لىقمۇ كۆرسەتمىسە، ئۇ تەشەببۇسچى خۇددى پايانسىز چۆلگە كىرىپ ئېزىپ قالغاندەك ئامالسىز قالىدىكەن. كىشىگە بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ھەسرەت بولامدۇ؟ مەن ئەنە شۇنداق ھېسسىياتلار بىلەن ئازابلاندىم.

بۇ ھېسسىياتلار كۇندىن ـ كۇنگە زورىيىپ، مېنىڭ روھىمنى خۇددى زەھەرلىك يىلاندەك چىرمىۋالدى.

شۇنداق چەكسىز ھەسرەتكە قالغان بولساممۇ، لېكىن غەزەپلەنمىدىم. چۈنكى بۇ تەجرىبە ـ ساۋاق ئۆز ـ ئۆزۈمنى چۈشىنىشكە مەجبۇر قىلدى، مەن ئۆزۈمنىڭ قولىنى بىر شىلتىپ، بىر چۇقان بىلەنلا بىر مۇنچە سەپداش توپلىيالايدىغان قەھرىمانلاردىن ئەمەس ئىكەنلىكىمنى چۈشەندىم.

لېكىن ھەسرىتىمنى يوقاتماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى، چۈنكى بۇ ھەسرەت مېنى تولىمۇ ئازابلايتتى. شۇنىڭ بىلەن تۇرلۇك چارىلەرنى قوللىنىپ، ئۆزۈمنى غەپلەتكە سېلىپ، خەلق ئىچىگە چۆكۈپ كېتىشكە، قەدىمكى زامانلارغا قايتىشقا تىرىشتىم. كېيىنكى چاغلاردا تېخىمۇ قايغۇلۇق ۋە تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەلەر بېشىمدىن ئۆتتى، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈشكە توغرا كەلدى. بۇ ۋەقەلەرنى ئەسلەشنى خالىمىدىم، ئۇلار مېڭەم بىلەن بىللە تۇپراققا كىرىپ يوقالسۇن دېدىم. مېنىڭ بۇ جاھان رەپتارىغا كىرىۋېلىش ئۈسۈلۇم بىر ئاز نەتىجە بەرگەندەك بولدى، ياش ۋاقتىلىرىمدىكى مەردانىلىك ۋە غەيرەتلەر تۈگەپ كەتكەندەك بولدى.

S ساريىدا[4] ئۇچ ھۇجرىلىق بىر ھويلا بار ئىدى. ئاڭلىشىمچە، ئىلگىرى بۇ ھويلىدىكى سېپە دەرىخىگە بىر خوتۇن ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغانىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن بۇ سېپە دەرىخى ناھايىتى ئېگىز ئۆسۈپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۆيلەردە كىشى ئولتۇرمايدىكەن. مەن بۇ ھويلىنىڭ ھۇجرىسىدا بىرنەچچە يىل ئولتۇرۇپ، قەدىمكى يازمىلاردىن نۇسخا ئېلىش ۋە ئۇلارنى تەتقىق قىلىش بىلەن شۇغۇللاندىم. بۇ يەرگە مېھمان بولۇپ كەلگۈچىلەرمۇ ئاز ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قەدىمكى يازمىلاردا ھېچقانداق يېڭى مەسىلە ۋە پىكىرلەرمۇ ئۇچرىمايتتى، شۇڭا مېنىڭ ئۆمرۈم غەلۋىسىز ئۆتۈۋېرەتتى. مېنىڭ ئارزۇيۇمۇ شۇ ئىدى. ياز ئاخشاملىرى پاشا كۆپىيىشكە باشلىغاندا، مەن پالما يوپۇرمىقىدىن قىلىنغان يەلپۈگۈچ بىلەن پاشىلارنى قورۇپ، سېپە تۈۋىدە يوپۇرماقلار ئارىسىدىن پارچە - پارچە كۆرۈنگەن كۆك ئاسمانغا قاراپ ئولتۇراتتىم. سېپە قۇرتلىرى گەدىنىمگە مۇزدەك چۈشۈپمۇ تۇراتتى.

شۇ چاغلاردا گاھى - گاھىدا بىر كونا بۇرادىرىم — جىن شىنيى[5] كېلىپ قالاتتى. ئۇ بىر كۈنى قەغەز بىلەن تولغان يوغان خۇرۇم سومكىسىنى سۇنۇق جوزا ئۈستىگە قويۇپ، يەكتىكىنى

سېلىپ تاشلاپ ئۇدۇلۇمدا ئولتۇردى، ھويلىدىكى ئىتتىن قورقۇپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئۇنىڭ يۈرىكى بىر ھازاغىچە دۈپۈلدەپ سوقۇشتىن توختىمىغاندەك قىلدى.

— بۇلاردىن نۇسخا ئېلىپ نېمە قىلىسىز؟ — بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇ مېنىڭ كونا قەبرە يازمىلىرىمدىن توپلىغان نۇسخىلىرىمنى ۋاراقلاۋېتىپ سۈرۈشتۈرۈپ قالدى.

— ھېچنېمە.

— ئەمىسە بۇ يازمىلاردىن نېمە مەقسەت بىلەن نۇسخا ئېلىۋاتىسىز؟

— ھېچ مەقسەت بىلەن ئەمەس.

— مېنىڭچە سىز ماقالە - پاقالە يازسىڭىز بولاتتى ...

مەن ئۇنىڭ مەقسىتىگە چۈشەنمىدىم. ئۇلار «يېڭى يازغۇچىلار»[6] ژۇرنىلىنى چىقىرىۋاتاتتى. لېكىن ئۇ چاغدا جەمئىيەتتە ئۇ ژۇرنالنى ھمايە قىلىدىغانلارمۇ، ئۇنىڭغا قارشىلىق بىلدۈرىدىغانلارمۇ يوقتەك كۆرۈنەتتى. شۇڭا مەن ئۇلارنىمۇ زېرىكىۋاتسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. شۇنداق بولسىمۇ مەن:

— ئىشىك - دېرىزىلىرى بولمىغان، ۋەيران قىلىش بەك تەس بولغان بىر تۆمۈر ئۆيدە كىشىلەر ئۇخلاپ يېتىپتۇ، ئۇلار ئاز ۋاقىت ئىچىدە دىمىقتا بولۇپ ئۆلۈپ كېتىدۇ، ئەمما ئۇلار ئۇيقۇ بىلەن بولۇپ، جان ئۈزگەندىمۇ ئۆلۈم ئازابىنى سەزمەيدىغان ھالەتتە يېتىپتۇ دەپ، پەرەز قىلايلى. ھازىر سىز چۇقان سېلىپ، ئۇلارنىڭ بىر ئاز سەگەكرەكلىرىدىن بىر نەچچىسىنى ئويغىتىۋاتسىز، ئۇلارنى — شۇ ئازغىنە بىچارىلەرنى قۇتۇلۇپ بولمايدىغان ئەجەل ئالدىدىكى ئازابقا قالدۇرۇۋاتىسىز، بۇنى ئۆزىڭىزگە راۋا كۆرەمسىز؟ — دېدىم.

— ئەگەر بىرنەچچە كىشى قوزغالغانىكەن، شۇ تۆمۈر ئۆينى بۇزۇپ تاشلاشتىن زادىلا ئۈمىد يوق دېيەلمەسسىز.

توغرا، ئۇ چاغدا بۇ ھەقتە مېنىڭ ئۆز ئالدىمغا بىر ئىشەنچىم بولسىمۇ، لېكىن ئۇمىدنى رەت قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇمىد كىچىككە باغلىق نەرسە. ئۇنىڭ ئۇمىد بار دېگەن ئىشەنچىسىنى ئۆزۈمنىڭ ئۇمىد يوق دېگەن دەۋايىم بىلەن رەت قىلىشىم مۇمكىن ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا ماقالە يېزىپ بېرىشكە ۋەدە بەردىم. مېنىڭ دەسلەپكى ماقالەم «سەۋدايى خاتىرە» بولدى. يېزىشقا بىر كىرىشكەندىن كېيىن ئۇنى توختىتىش مۇمكىن بولمىدى، ھېكايىگە ئوخشايدىغان ماقالىلەرنى يېزىپ، بۇرادەرلىرىمنىڭ تەۋسىيىسىنى ئورۇندىاپ تۇردۇم. شۇنىڭ بىلەن يازغان ھېكايەم 10 نەچچە پارچىگە يېتىپ قالدى.

ئۆزۈمنى ئالغاندا، مەن ئەمدى سۆزلەشكە، يېزىشقا ناھايىتى موھتاج بولۇپ تۇرغان ئادەملەردىن ئەمەس ئىدىم. لېكىن ئۆز ۋاقتىدا دېمىنى سىققان ھەسرەتلەر ئېسىمدىن چىقمىغان بولسا كېرەك. شۇڭا ھەسرەت ئىچىدە يالغۇز چېپىپ يۈرگەن باتۇرلارغا مەدەتكار بولۇش ئۈچۈن، بەزىدە چۇقان سېلىپمۇ قويدۇم، لېكىن بۇ چۇقانلىرىم جاسارەتكە ئىشارەتمۇ، قايغۇغا ئىشارەتمۇ ياكى نەپرەت ـ مەسخىرىلەرگە ئىشارەتمۇ، ئۇنىڭ بىلەن كارىم بولمىدى. ئەمما شۇ چۇقاندىن كېيىن، چۇقان سېلىشقا بۇيرۇغان قوماندانىنىڭ بۇيرۇقىغا بويسۇندۇم. شۇڭا كۆپىنچە ئۆزۈم خالىغاندەك ئەمەس، تەلەپ قىلىنغاندەك يېزىشقا توغرا كەلدى: «دورا» دا يۈرىنىڭ قەبرىسىگە گۈل چەمبىرىكى قوشۇپ قويدۇم. «ئەتە» دىمۇ شەنسى ھەدىنىڭ ئۆز ئوغلىنى چۈشىگە كىرگۈزەلمىگەنلىكىنى بايان قىلىدىم. چۈنكى ئۇ چاغدا خوجايىنلار پاسسىپلىقنى ياخشى كۆرمەيتتى. مەنمۇ ئۆزۈمنى جاپاغا قالدۇرغان ھەسرەتلەرنى خۇددى ياش ۋاقتىمدىكىگە ئوخشاش شېرىن چۈشلەرنى كۆرۈۋاتقان ياشلارغا يۇقتۇرۇشنى خالىمىدىم.

دېمەك، يازغان ھېكايىلىرىمنى ھەقىقىي سەنئەتتىن ناھايىتى

يىراق دەپ ئويلايمەن. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنىڭ بۇگۈنكى كۈندە ھېكايە دېگەن نامنى ئالالىشىنى، بولۇپمۇ توپلام بولۇش پۈرستىگە ئىگە بولالىغانلىقىنى، قانداقلا بولمىسۇن، تاسادىپىي بىر ھال دېمەي مۇمكىن ئەمەس؛ بۇ ھال مېنى خىجىل قىلسىمۇ، لېكىن كىشىلەر ئارىسىدا ھېلىمۇ بۇ ھېكايىلەرنى ئوقۇيدىغانلارنىڭ بولغانلىقى ئۈچۈن خۇرسەنمەن.

شۇڭا قىسقا ھېكايىلىرىمنى توپلاپ مەتبەئەگە بەردىم ۋە يۇقىرىدىكى سەۋەبلەر بىلەن ئۇنىڭغا «چۇقان» دەپ نام بەردىم.

لۇشۈن

1922 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى بېيجىڭ

سەۋدايى خاتىرىسى[7]

ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەن — ھازىر ئۇلارنىڭ ئىسىم ـ فامىلە-سىنى يازمايمەن — ئۆتمۈشتە ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چاغدا قەدىردان بۇرادەرلىرىم ئىدى؛ بىرقانچە يىلدىن بۇيان ئايرىلىپ كەتكەچكە، دېرىكسىمۇ يوقىلىپ كەتكەنىدى. يېقىندا ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ ئېغىر كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ قالغانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم. شۇڭا يۇرتۇمـغا قايتىش پەيتىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنى يوقلاپ باردىم. ئۇلارنىڭ بىرى بىلەنلا كۆرۈشەلىدىم، ئۇنىڭ ئېيتىشچە، كېسەل بولغىنى ئۇنىڭ ئىنىسى ئىكەن. ئۇ، يوقلايمەن دەپ ئۇزۇن سەپەر يۈرۈپ بىكار ئاۋارە بوپتىلا، ئىنىم ئاللىقاچان ساقىيىپ كەتكەن. ھازىر بىرەر خىزمەت تېپىش نىيىتى بىلەن «ن»گە كېتىپ قالدى، دېدى. ئۇ كىشى سۆزىنى تۈگەتكەندىن كېيىن قاتتىق كۈلۈپ كەتتى ۋە ئىككى پارچە خاتىرە دەپتەرنى كۆرسىتىپ، ئىنىمنىڭ كېسەل ۋاقتىدىكى ئەھۋالى مۇشۇنىڭغا يېزىلغان، قوبۇل قىلسىلا، ئۆزلـىرىدەك قەدىناس بۇرادەرلەرگە ھەدىيە قىلاي، دېدى. خاتىرە دەپـتەرنى قولۇمغا ئېلىپ، ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن ئوقۇپ چىقتىم ۋە ئۇ كېسەلنىڭ «تەقدىر ۋەسۋەسىسى»گە ئوخشىغان روھىي كېـسەل ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم. خاتىرە بەك گادىرماچ يېزىلغان بولۇپ، باش ـ ئايىغى ئۇلاشمايتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە تولىسى بىمەنە گەپلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئاي، كۈنلىرىمۇ يېزىلمىغان، لېكىن پەقەت ئىشلىتىلگەن سىياھنىڭ ۋە يېزىش ئۇسلۇبىنىڭ ھەرخىل بولغانلىقىدىن، ئۇنىڭ بىر ۋاقىتتا يېزىلمىغانلىقى مەلۇم

بولۇپ تۇراتتى. دوختۇرلارنىڭ تەتقىقاتىغا سۇنۇش ئۈچۈن، مەن خاتىرىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرى بىر ـ بىرىگە باغلىنىدىغان يەرلىرىنى تاللىۋېلىپ، بىر پارچە كىتاب قىلىپ رەتلەپ چىقتىم. خاتىرىدە ئورنىغا چۈشمىگەن گەپ ـ سۆزلەرگە تەگمىدىم، لېكىن ئۇنىڭدا يېزىلغان كىشىلەر نامى چىقمىغان سەھرا ئادەملىرى بولسىمۇ، شەنىگە تەسىر يەتمىسۇن ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئىسىملىرىنى ئۆزگەرـتىۋەتتىم. كىتابنىڭ ئىسمىنى بولسا، خاتىرە ئىگىسى كېسەلدىن ساقايغاندىن كېيىن قويغانىكەن، ئۆزگەرتمىدىم.

7 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى

1

بۈگۈن ئاخشام ئاپئاق ئايدىڭ كېچە بولدى. مېنىڭ ئۇنى كۆرمىگىنىمگە 30 نەچچە يىل بولغانىدى. بۈگۈن كۆرۈپ كۆڭلۈم ئېچىلىپ كەتتى. ئۆتكەن 30 نەچچە يىلنىڭ ھەممىسى زۇلمەتتە ئۆتكەنلىكىنى ئەمدى بىلدىم. شۇنداق بولسىمۇ ناھايىتى دەققەت قىلىشىم كېرەك. ئۇنداق بولمىسا، جاۋ خوجامنىڭ ئىتى نېمىشقا ماڭا قاراپ ئالىيدۇ؟

مېنىڭ قورقۇشۇم ئاساسسىز ئەمەس.

2

بۈگۈن ئايدىڭ بولمىدى، مېنىڭ بىلىشىمچە، بۈ ياخشىلىـنىڭ ئالامىتى ئەمەس. سەھەردە ئېھتىيات بىلەن دەرۋازىدىن چىقـتىم. جاۋ گۇيۇېڭنىڭ قارىشى باشقىچە: ئۇ ياكى مەندىن قورقتى، ياكى مېنى ئۆلتۈرمەكچى. يەنە يەتتە ـ سەككىز كىشى پىچىرلـىشىپ مېنىڭ ھەققىمدە كۈسۈلداشماقتا، لېكىن مېنىڭ كۆرۈپ

قېلىشىمدىن چۆچۈمەكتە. ماڭا يولدا ئۇچرىغان كىشىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق. ئۇلارنىڭ بىرى — ئەڭ ياۋۇزى ماڭا قاراپ چىشلىرىنى پارقىرىتىپ ھىجايدى. بۇنى كۆرۈپ، پۈتۈن ئەزايىم غۇژۇلداپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئاللىقاچان تەييارلىق كۆرۈپ بولغانلىقىنى پەملىدىم.

لېكىن مەن قورقماستىن ئۆز يولۇمغا مېڭىۋەردىم. ئالدىمدا بىرقانچە ئۇششاق بالىلارمۇ مېنىڭ ھەققىمدە پاراڭ قىلىشماقتا، ئۇلارنىڭ قاراشلىرىمۇ جاۋ گۈيۈېڭغا ئوخشاش، رەڭگىرويىمۇ تۆمۈرگە ئوخشاش كۆكىرىپ كېتىپتۇ. مېنىڭ ئۇششاق بالىلار بىلەن ھېچقانداق ئاداۋىتىم بولمىسا، ئۇلار نېمىشقا شۇنداق قىلىدىغاندۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم ۋە سەۋر قىلالماستىن: «ئېيتىڭلارچۇ!...» دەپ ۋارقىرىۋەتتىم، لېكىن ئۇلار قېچىپ كېتىشتى.

مەن خىيال سۈرۈپ قالدىم: مەن جاۋ گۈيۈېڭنى قانداق رەزىجىتكەندىمەن، يولدىكى كىشىلەرنى قانداق خاپا قىلىپ قويغاندىمەن. بۈنىڭدىن 20 يىل ئىلگىرى گۇجۇ ئېپەندىنىڭ بىر كونا كىرىم - چىقىم دەپتىرىنى[8] تېپىۋەتكەنىدىم، بۈنىڭغا گۇجۇ ئېپەندى ناھايىتى خاپا بولغانىدى، جاۋ گۈيۈېڭ ئۇنى تونۇمىسىمۇ، لېكىن شۇ ئىشنى ئاڭلاپ قېلىپ، گۇجۇ ئېپەندى ئۇچۇن گىنە ساقلىغان بولسا كېرەك، يولدىكى كىشىلەرنىمۇ ماڭا ئۆچ قىلىپ قويغان بولسا كېرەك. لېكىن كىچىك بالىلارغا نېمە بولغاندۇ؟ ئۇ چاغدا بۇ بالىلار تېخى تۇغۇلمىغانىدى، نېمىشقا بۇگۈن ئۇلارمۇ ماڭا ئالىيىپ قارايدىغاندۇ؟ ياكى ئۇلار مەندىن قورقتى، ياكى بولمىسا مېنى ئۆلتۈرمەكچى. بۇ ئەھۋاللار مېنى چۆچۈتتى، ھەيران قالدۇردى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قايغۇغا چۆشۈرۈپ قويدى.

چۈشەندىم. بۇنى ئۇلارنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۆگەتكەن!

3

كېچىچە زادىلا ئۇخلىيالمىدىم. ھەرقانداق ئىشنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىش كېرەك، شۇ چاغدىلا چۈشەنگىلى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ بويۇنلىرىغا ئامبال تاقاق سالغان، بەزىلىرىنىڭ يۈزلىرىگە بەگلەر كاچات ئورغان، بەزىلەرنىڭ خوتۇنلىرىنى دورغىلار (يايىلار) تارتىۋالغان، بەزىلىرىنىڭ ئاتا - ئانىسى جازانخورلارنىڭ زۇلۇمىدىن ئۆلۈپ كەتكەن؛ ئۇلارنىڭ ئۇ چاغدىكى رەڭگىرويى تۇنۇگۈنكىدەك قورقۇنچلۇق ئەمەس ئىدى، كۆرۈنۈشىمۇ ئۇنچە يامان ئەمەس ئىدى.

ماڭا ھەممىدىن بەكرەك ئاجايىپ بىلىنگىنى، تۇنۇگۈن كوچىدا ئۇچرىتقان ھېلىقى ئايال بولدى. ئۇ بالىسىنى ئۇرۇۋېتىپ: «خەپ توختاپتۇر! سېنىڭ بىرنەچچە يېرىكنى چىشلىۋالمىغۇچە دەردىم چىقمايدۇ!» دېدى، لېكىن ئۇنىڭ كۆزى مەندە ئىدى. مەن چۆچۈپ كەتتىم ۋە چۆچۈگەنلىكىمنى يوشۇرالمىدىم. ھېلىقى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرغان بەتبەشىرە ئادەملەر قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. چېن لاۋۇۋ يېتىپ كېلىپ، مېنى ئۆيگە قايتۇرۇپ كەتتى.

ئۆيگە كەلدىم. ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى مېنى تونۇماس بولۇۋالدى، ئۇلارنىڭ ماڭا قارىشىمۇ يات كىشىلەرگە ئوخشاش ئىدى. كۇتۇپخانامغا كىرگەندىن كېيىن، خۇددى بىرەر توخۇ ياكى ئۆردەكنى سولاپ قويغاندەك، ئىشكنى تېشىدىن زەنجىرلەپ قويدى. بۇ ۋەقەنىڭ تېگىگە زادىلا چۈشىنەلمىدىم.

بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى لاۋزى كەنتىدىكى ئورتاقچىمىز قەھەتچىلىكتىن خەۋەر بېرىپ كەلگەنىكەن. ئۇ ئاكامغا:

0000083648

كەنتىمىزدە بىر زالىمنى خەلق ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، بىر نەچچە كىشى يۈرىكىمىز يوغىنايدۇ دەپ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى يېرىپ ئېلىپ ياغدا قورۇپ يېدى، دەپ ھېكايە قىلىپ بەردى. مەنمۇ پاراڭغا ئارىلىشىپ بىر - ئىككى ئېغىز سۆز قاتقانىدىم، ئورتاقچىمىز بىلەن ئاكام ماڭا ھومىيىپ قويغانىدى. مانا ئەمدى ئۇلارنىڭ قارىشىنىڭمۇ تالادىكى ھېلىقى ئادەملەر بىلەن تامام بىر ئىكەنلىكىنى چۈشەندىم.

بۇنى ئويلىسام، پۈتۈن ئەزايىم غۇژۇلداپ كېتىدۇ.

ئۇلارنىڭ ئادەم يېيىشى مۇمكىن، مېنى يەپ كېتىشىمۇ تۇرغان گەپ.

قاراڭلار! ھېلىقى ئايالنىڭ: «بىرنەچچە يېرىڭدىن چىشلىۋالمىغۇچە» دېگەن گەپلىرى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرغان بەشىرە كىشىلەر، ئورتاقچىمىزنىڭ بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى قىلغان سۆزلىرى، روشەنكى، ھەممىسى كىنايە — دارتىش. پەملەپ بولدۇم، ئۇنىڭ سۆزى — تامامەن ئوغا، ھەجمىيىشى — تامامەن خەنجەر؛ ئۇلارنىڭ قاتار - قاتار تۇرغان ئاپئاق چىشلىرى ئادەم يەيدىغان ئەسۋاب.

ئۆزۈمنى ئالسام، مەن ياۋۇز بولمىساممۇ، لېكىن گۇجۇ ئەپەندىنىڭ كىرىم - چىقىم دەپتىرىنى تېپىۋەتكەندىن كېيىن، ئىش چاتاق بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ نىيىتى يامانراق كۆرۈنىدۇ، لېكىن پەملەپ تېگىگە يېتەلمەيمەن. ئېھتىمال، ئۇلار يۈزىنى ئۆرۈپلا، مېنى ياۋۇزلار قاتارىغا چىقىرىۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن. مېنىڭ يادىمدا بار، ئاكام بىر ۋاقىتلاردا ماڭا ماقاله يېزىشنى ئۆگەتكەنىدى. ئۇ چاغدا ھەرقانداق ياخشى ئادەم بولسۇن، ئۇنى يامانلاپ يازسام، ئاكام ياخشى باھا قويىاتتى. يامان ئادەملەر ھەققىدە بىر نەچچە ئېغىز ياخشى گەپ قىلىپ قويسام: «سەندە باشقىلاردا ناھايىتى كەم ئۇچرايدىغان ماھارەت بار» دەيتتى.

ئۇلارنىڭ مۇددىئاسىنىڭ، بولۇپمۇ ئادەم يەيدىغان چاغدىكى مۇددىئاسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلەي؟

ھەرقانداق ئىشنى ئوبدان تەتقىق قىلغاندىلا چۈشىنىۋالغىلى بولىدۇ. قەدىمدىن تارتىپ ئادەم يەيدىغان ئىشنىڭ بارلىقىنى بىلەسەممۇ، لېكىن يادىمدا ئانچە روشەن قالماپتۇ، ئېنىقلاپ كۆرەي دەپ تارىخنى ۋاراقلاپ قارىسام، ئۇ تارىخنىڭ يىللىرى يېزىلماپتۇ. لېكىن ھەربىر ۋارىقىغا «ۋاپا»، «ئىنساپ»، «ئەخلاق»، «ساخاۋەت» دېگەن خەتلەر ئەگرى - بۈگرى يېزىقلىق تۇرۇپتۇ. زادىلا ئۇخلىيالمىدىم، تارىخنى تۈن ھەسسىسىگىچە دىققەت بىلەن ئوقۇغاندىن كېيىن خەتلەرنىڭ ئارىلىقىدا پۈتۈن كىتاب بويىچە يېزىقلىق تۇرغان «ئادەم يېيىش» دېگەن خەتنى كۆردۈم! كىتابتا ئەنە شۇنداق نۇرغۇن خەتلەر يېزىقلىق تۇرىدۇ؛ ئورتاقچىمىز ھېلىقىدەك بىر مۇنچە گەپ - سۆزلەرنى قىلدى، ھەممىسى ھەجىيىپ ماڭا تەنە بىلەن قاراشماقتا.

مەنمۇ ئادەم، ئۇلار مېنى يەۋەتمەكچى!

4

سەھەردە بىردەم شۇك ئولتۇردۇم. چېن لاۋۇ ناشتىلىق ئۈچۈن بىر چىنە سەي، بىر چىنە دۇملەپ پىشۇرۇلغان بېلىق ئەكىردى. بۇ بېلىقنىڭ كۆزى ئاق، لېكىن قاتمال ئىدى، ئاغزىمۇ ھېلقى ئادەم يېگۈچىلەرنىڭكىگە ئوخشاش ئوچۇق تۇراتتى. بىرنەچچە چوكا قىسىپ ئېلىپ يېدىم. گېلىمدىن سىلىق ئۆتتى، ئۇ بېلىق گۆشىمكىن ياكى ئادەم گۆشىمكىن ئايرىيالماي، يېگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى قۇسۇۋەتتىم.

— لاۋۇ، — دېدىم، — ئاكامغا ئېيتىپ قوي، ئىچىم بەك پۇشۇپ كەتتى، ھويلىغا چىققۇم كېلىۋاتىدۇ.

لاۋ ۋۇ جاۋاب بەرمەستىن چىقىپ كەتتى، لېكىن بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن يەنە كېلىپ، ئىشىكنى ئېچىۋەتتى.

ئورنۇمدىن قوزغالمىدىم. ئۇلارنىڭ مېنى قانداق قىلىدىغانلىقىنى پەملەشكە كىرىشتىم. ئۇلارنىڭ مېنى بوش قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى بىلەتتىم. دەرۋەقە، ئاكام بىر قېرىنى باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ ئېپت ـ بەشىرىسىدىن ياۋۇزلۇق يېغىپ تۇراتتى. ئۇ مېنىڭ پەملەپ قېلىشىمدىن قورقۇپ بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، كۆزەينەكنىڭ قىرىدىن ماڭا مارلاپ قارىدى.

ئاكام مەندىن سورىدى:

— بۇگۈن خېلى ياخشى بولۇپ قالغاندەك تۇرىسەن.

— ھەئە، شۇنداق، — دېدىم.

— بۇگۈن تېۋىپ خې ئەپەندىنى تەكلىپ قىلىپ كەلدىم، كۆرۈپ باقسۇن، — دېدى ئۇ.

— بولىدۇ! — دېدىم.

كاشكى مەن بۇ قېرىنىڭ جاللات ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن بولسام! ئۇ بۇگۈن تومۇر تۇتۇمەن دېگەن باھانە بىلەن مېنىڭ ئورۇق ـ سېمىزلىكىمنى بايقىماقچى ۋە بۇ خىزمىتى ئۈچۈن بىرەر توغرام گۆشۈمنى ئېلىپ يېمەكچى، مەنمۇ قورقمىدىم. مەن ئادەم يېمىگەن بولساممۇ، يۈرىكىم ئۇلارنىڭكىدىن توق ئىدى. ئۇنىڭ قانداق قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈش ئۈچۈن، ئىككى مۈشتۇمۇمنى چىرىپ بەردىم. چال ئولتۇرۇپ، كۆزىنى يۇمدى ـ دە، تومۇرۇمنى تۇتۇپ، بىردەم جىم بولۇپ قالدى، ئاندىن كېيىن شۇملۇق چىقىپ تۇرغان كۆزىنى ئېچىپ سۆزلىدى:

— ھېچ نەرسىنى ئويلىماڭ، بىرنەچچە كۈن جىم يېتىپ ئارام ئالسىڭىز، ئوكۇلىنىپ كېتىسىز.

ھېچ نەرسىنى ئويلىماڭ، جىم يېتىپ ئارام ئېلىڭمىش! جىم يېتىپ سەمرىسەم، كۆپرەك يېمەكچى ـ دە، ماڭا نېمە پايدىسى

بار. قانداقسىگە «ئوكۇلىنىپ» قالىدىكەنمەن؟ ئۇلارنىڭ ئادەم يېگۈسى بار، لېكىن يەنە مۇغەمبەرلىك قىلىپ، بۇ نىيىتىنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇنىدۇ، توپتوغرا قول سېلىشقا پېتىنالمايدۇ. بۇ ھال مېنىڭ قاتتىق كۈلكەمنى كەلتۈردى. چىداپ تۇرالماي قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتىم ۋە بۇنىڭ بىلەن ناھايىتى ھۇزۇرلاندىم. بۇ كۈلكەمدە غەيرەت ۋە جاسارەتنىڭ بارلىقىنى ئۆزۈم بىلىمەن. قېرى بىلەن ئاكامنىڭ رەڭگى ئۆڭدى، ئۇلار مېنىڭ بۇ غەيرىتىم ۋە جاسارىتىمىدىن قورقۇپ كەتتى.

لېكىن، مېنىڭ غەيرىتىم ئاشقانسېرى، ئۇلارنىڭ مېنى يېيىش ھەۋىسىمۇ كۈچەيدى، چۈنكى ئۇلار مېنىڭ غەيرىتىمدىن بىرئاز بولسىمۇ نەپ ئالماقچى ـ دە. قېرى ئىشىكتىن چىقىپ بىرئاز مېڭىپلا ئاكامغا: «دەرھال يەۋېتىڭلار!» دەپ پىچىرلىدى. ئاكامۇ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى. مانا قاراڭلار، ئادەم يېگۈچىلەر قاتاردا ئاكاممۇ بار ئىكەن تېخى! بۇ ۋەقە كۆڭلۈمدە پۈكۈلۈك بولسىمۇ، لېكىن مەن ئۈچۈن زور كەشپىيات بولدى. مېنى يېيىشكە ئاكاممۇ شېرىك ئىكەن!

ئاكام ئادەم يەيدىكەن!

مەن ئادەم يېگۈچىنىڭ ئىنىسى ئىكەنمەن!

ئۆزۈم يېيىلىپ كەتسەممۇ، لېكىن يەنە ئادەم يەيدىغان ئادەمنىڭ ئىنىسى بولىدىكەنمەن!

5

كېيىنكى بىرنەچچە كۈندىن بۇيان، ئۆزۈمنىڭ دەسلەپكى پەرەزلىرىمدىن بىرئاز يېنىپ، مۇنداق ئويلاپ كۆردۈم: ھېلىقى قېرى جاللات بولماستىن، ھەقىقەتەن تېۋىپ بولغان تەقدىردىمۇ، يەنە ئادەم يەيدىغان ئادەم، ئۇلارنىڭ پىرى لى شىجېن يازغان

«مەھەللىۋى ئوت - چۆپلەر...»[9] دېگەن كىتابتا ئادەم گۆشىنى پىشۇرۇپ يېگىلى بولىدۇ، دەپ ئوچۇق يېزىلغان. شۇ پىرىدىن تەلىم ئالغان قېرى ئادەم گۆشى يېمەيمەن دېيەلەمدۇ؟

ئاكامغا كەلسەم، ئۇنىمۇ ناھەق ئەيىبلىمەيمەن. ئۇ ماڭا دەرس بەرگەن چاغدا، ئۆز ئاغزى بىلەن «باللارنى تېگىشپ يېسە بولىدۇ»[10] دېگەنىدى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر ياماق ئادەمنىڭ گېپى بولغاندا، ئاكام ئۇنى ئۆلتۈرۈشلا ئەمەس، بەلكى «گۆشىنى يەپ، تېرىسىدە ئۇخلاش» كېرەك دېگەن. ئۇ چاغدا مەن تېخى گۆدەك ئىدىم، شۇڭا خېلى ۋاقىتقىچە يۈرىكىم پوكۈلداپ كەتكەنىدى. ئىلگىرىكى كۈنى ئورتاقچىمىز كېلىپ، ئادەم يۈرىكىنى يېگەن بىر ۋەقەنى ھېكايە قىلغاندا، ئاكام ھەيران بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، بەلكى ھەدەپ بېشىنى لىڭشىتتى. دېمەك، ئۇنىڭ نىيىتى ئىلگىرى كىشىدەكلا ياۋۇز ئىكەن. «ئۆز بالىسىنى تېگىشپ يەۋېتىش» مۇمكىن بولغان يەردە، باشقا ھەرقانداق نەرسىنى تېگىشىش، ھەرقانداق ئادەمنى يەۋېتىش مۇمكىن ئوخشايدۇ. مەن ئىلگىرىكى چاغلاردا ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئادالەت توغرىسىدىكى گەپلەرنى كۆپ ئاڭلايتتىم، لېكىن گۆدەكلىك قىلىپ يۈرۈۋېرىپتىكەنمەن، مانا ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن: ئۇ ئادالەت توغرىسىدا گەپ - سۆز قىلغاندا، كالىپۇكلىرىدىن ئادەم يېغى بۇزۇلداپ تۇرۇش بىلەنلا قالماستىن، يۈرىكىمۇ ئادەم يېيىش نىيىتى بىلەن تولۇپ تۇرغانىكەن - دە.

6

قاپقاراڭغۇچىلىق. كۈندۈزمۇ، تۇنمۇ، ئايرىغىلى بولمايدۇ. جاۋ ھويلىسىدىكى ئىت يەنە قاۋغىلى تۇردى.

شىرغا ئوخشاش رەھىمسىزلىك، توشقانغا ئوخشاش قورقۇنۇ-

چاقلىق، تۈلكىگە ئوخشاش ھىيلىگەرلىك...

7

ئۇلارنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىنى بىلمەن، ئۇلار ئاشكارا ئۆلتۈرۈشنى خالىمايدۇ، بالاغا قېلىشتىن قورقۇپ، ئاشكارا ئۆلتۈرۈشكىمۇ پېتىنالمايدۇ. شۇڭا ئۇلار بىر - بىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، تۈزاقنى قۇرۇپ قويدى، مېنى ئۆزۈمنى ئۆزۈم ئۆلتۈرۈشكە مەجبۇر قىلماقچى. ئالدىنقى كۈنلەردە رەستىدە ئوچرىغان ئەركەكلەر بىلەن ئايالالرنىڭ ئېيتىدىن، ئاكامنىڭ بۇ بىرنەچچە كۈندىكى قىلىقلىرىدىن، ئۇلارنىڭ بۇ غەرىزىنى 80 - 90 پىرسەنت پەملەپ بولدۇم. ئۇلار ئوچۇن ئەڭ ياخشىسى، بەلۋېغمىنى يېشىپ، تورۇسقا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالسام؛ ئۇلار قاتىل دېگەن جىنايەتكىمۇ قالمىسا، ئۇنىڭ ئوستىگە مۇرادىغا يەتسە؛ تەبىئىيكى، خۇشاللىقىدىن بېشى ئاسمانغا يەتسە ۋە قوۋۇزى تولغوەدەك كۆلۈۋالسا ياكى ئۇركۇتوپ - چۆچۈتوپ، غەم - قايغۇغا سېلىپ ئۆلتۈرسە، بۇنىڭدا بىرئاز ئورۇقلاپ كەتسەممۇ، لېكىن قانائەت ھاسىل قىلىپ، مۇرادىغا يەتسە!

ئۇلار ئۆلۈكنىڭ گۆشىنى يېيىشنىلا بىلىدۇ! ئېسىمدە قېلىشچە، قانداقتۇر بىر كىتابتا «كېيىنا»[11] دېگەن بىر مەخلۇقنىڭ بارلىقىنى ئوقۇغانىدىم. ئۇنىڭ كۆزى ۋە تاشقى كۆرۈنۈشى ناھايىتى قەبىھ ئىكەن، ئۇ ھەمىشە ئۆلگەن نەرسىلەرنىڭ گۆشىنى يەيدىكەن، ھەتتا يوغان - يوغان سۆڭەكلەرنىمۇ چاينىپ تالقاندەك قىلىپ يۇتۇۋېتىدىكەن، شۇ ئېسىمگە چۈشسە قورققۇم كېلىدۇ. «كېيىنا» بۆرە نەسلىگە كىرىدىكەن، بۆرە بولسا، ئىت ئائىلىسىگە كىرىدۇ. ئالدىنقى كۈنى جاۋ ھويلىسىدىكى ئىت ماڭا مارىلاپ قاراپ قويدى. يەمسمچە، ئۇمۇ شېرىك ئىكەن، ئۇلار ئاللىقاچان تىل بىرىكتۈرۈ-

ۋالغانىكەن، قېرى يەرگە قارىۋالغان بىلەن، سىرىنى مەندىن يوشۇرالارمىدى.

ھەممىدىن بەكرەك ئاكامغا ئېچىنىمەن. ئۇمۇ ئادەم، ئۇ نېمىشقا قورقمايدىغاندۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە شېرىك بولۇپ مېنى يەمەكچى بولۇۋاتىدۇ؟! ئۇنىڭغا ئادەم يېمىسە بولمايدىغان ئادەت سىڭىپ كەتكەندىمۇ؟ ياكى ۋىجدانىنى يوقىتىپ، بىلىپ تۇرۇپ شۇنداق قىلىۋاتامدىغاندۇ؟

ئادەم يېگۈچىلەرگە لەنەت، ھەممىدىن ئاۋۋال ئاكامغا لەنەت! ئادەم يېگۈچىلەرنى يامان يولدىن يېنىشقا ئۈندەيمەن، ھەممىدىن ئاۋۋال ئاكامنى ئۈندەيمەن.

8

راستىنى ئېيتقاندا، بۇ ھەقتەتنى ھازىر ئۇلارمۇ چۈشەنگەن بولۇشى مۇمكىن...

بىردىنلا بىراۋ كىرىپ كەلدى: ئۇنىڭ يېشى تېخى 20دىن ئاشمىغان، ئۇنىڭ قىياپىتىنى ئانچە روشەن كۆرەلمىدىم. ئۆزى كۇلۇمسىرەپ، ماڭا قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى، ئۇنىڭ كۇلكىسى راست كۇلكىگە ئوخشاشمايتتى.

مەن ئۇنىڭدىن سورىدىم:

— ئادەم يېيىش توغرا ئىشمۇ؟

— قەھەتچىلىك يىلى بولمىسا نېمىشقا ئادەم يەيدىكەن؟

دەرھال چۈشەندىم، ئۇمۇ شېرىك ئىكەن، ئادەم يېيىشنى ياخشى كۆرىدىكەن. شۇڭا مېنىڭ غەيرىتىم يەنە 100 ھەسسە ئاشتى. سۆزۈمدىن قالماستىن يەنە سورىدىم:

— توغرا ئىشمۇ؟

— ئۇنداق ئىشلارنى سوراپ نېمە قىلىسىز؟ چاقچاققا ...

راستىنى ئۈستىكەنسىز ... بۇگۈن ھاۋا ناھايىتى ياخشى.

— ھاۋانىڭ ياخشىلىقىغۇ ياخشى؛ كېچىمۇ ئاپئاق ئايدىڭ. لېكىن مەن سەندىن سوراۋاتىمەن: ئۇ توغرا ئىشمۇ؟

ئۇ تېڭىرقاپ قېلىپ:

— ياق...— دەپ مۇجمەل جاۋاب بەردى.

— ياق؟ ئۇنداق بولسا ئۇلار نېمىشقا يەيدۇ؟!

— ئۇنداق ئىش بولمىغان ...

— ئۇنداق ئىش بولمىغان؟ لاڭزى كەتتىدىكىلەر يەپتۇ، كىتابتىمۇ يېزىقلىق تۇرىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئېنىق گەپ!

ئۇنىڭ رەڭگى تاتىرىپ ـ كۆكىرىپ كەتتى. ئۇ كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرۇپ:

— ئۇنداق ئىش بولسىمۇ بولغاندۇ، ئەزەلدىن تارتىپ شۇنداق... — دېدى.

— ئەزەلدىن تارتىپ شۇنداق بولسا، توغرا بولامدۇ؟

— ساڭا بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن. قىسقىسى، بۇنداق گەپلەرنى ئاغزىڭغا ئالما، ئالساڭ خاتالىشىسەن!

مەن كۆزۈمنى يوغان ئېچىپ، ئورنۇمدىن دىككىدە تۇرغاندىم، ئۇ ئادەم ئاڭغىچە كۆزدىن غايىب بولدى. پۈتۈن ئەزايىمنى قارا تەر بېسىپ كەتتى. ئۇنىڭ يېشى ئاكامدىن كىچىك بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئىشقا ئۇمۇ شېرىك ئىكەن. ئۇنىڭغا ئاتا ـ ئانىسى ئۆگەتكەن بولسا كېرەك. ئۇ تېخى ئۆز ئوغلىغىمۇ ئۆگىتىپ قويغان بولمىغىيدى، شۇڭا كىچىك بالىلارمۇ ماڭا قانخورلاردەك قارايدۇ.

9

ئۆزى ئادەم يېمەكچى، لېكىن يەنە ئۆزىنىڭ يېيىلىپ كېتى-

شىدىن قورقۇپ، بىر - بىرىگە ناھايىتى گۇمانلىق كۆز بىلەن قارىشىدۇ...

شۇ نىيەتتىن ۋاز كېچىپ، خاتىرجەم ئۆز ئىشىنى قىلسا، ئۆز يولىغا ماڭسا، غىزاسىنى يېسە، ئۇيقۇسىنى ئۇخلىسا — نېمىدېگەن چوڭ راھەت بولغان بولاتتى. بۇ پەقەت بىر قەدەم ئاتلاش بىلەنلا ئۆتۈپ كەتكىلى بولىدىغان بىر بوسۇغا، بىر قىر ئىدى. لېكىن ئۇلار ئاتا - بالا، ئاكا - ئۇكا، ئەر - خوتۇن، يار - بۇرادەر، ئۇستاز - شاگىرت، دۇشمەن ۋە يات كىشىلەر شېرىك بولۇۋېلىشىپ، بىر - بىرىنى روھلاندۇرۇپ، بىر - بىرىنى تارتىشىپ، بۇ قەدەمنى ئاتلاشقا ئۇلىسمۇ ئۇنمايدۇ.

10

سەھەردە ئاكامنى ئىزدەپ چىقتىم؛ ئۇ ھويلىدا ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپتۇ. مەن ئۇنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ، دالان ئۆينىڭ ئىشىك تەرىپىنى توسۇپ، ناھايىتى ئېغىر - بېسىقلىق، مۇلايىملىق بىلەن سۆزلىدىم:

— ئاكا، سىزگە گېپىم بار ئىدى.

— گېپىڭ بولسا، ئېيت، — ئۇ دەرھال ماڭا قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— بىرنەچچە ئېغىزلا گېپىم بار، لېكىن ئاغزىمدىن چىقىرالمايۋاتىمەن. ئاكا، زامانى ئاۋۇالدا، ئېھتىمال ياۋايى ئادەملەر ئادەم يېگەن بولسا كېرەك. كېيىنكى چاغلاردا كۆز قارىشى ئوخشاش بولمىغاچقا، بەزىلەر ئادەم يېمەيدىغان بولۇپ، ئۆزىنى تاكامۇللاشتۇرۇش يولىغا كىرىپ، ئادەمگە — ھەقىقىي ئادەمگە ئايلىنىپتۇ. بەزىلەر، خۇددى قۇرتقا ئوخشاش، تېخىچە ئادەم يېمەكتە: بەزىلىرى بېلىققا، ئۇچارقاناتقا، مايمۇنغا، ئاخىرى ئادەمگە ئايلانغان.

بەزىلەر ئۆزىنى تاكامۇللاشتۇرۇشنى خالىماي تا ھازىرغىچە قۇرت ھالىتىدە تۇرماقتا. ئادەم يېيدىغانلار ئادەم يېمەيدىغانلارغا قارىغاندا نېمىدېگەن شەرمەندە! ھەتتا قۇرتمۇ مايمۇن ئالدىدا ئۇلارچىلىك شەرمەندە ئەمەستۇ...

... يېيا[12] ئۆزىنىڭ ئوغلىنى جېيې بىلەن جۇ[13] غا كاۋاپ قىلىپ بەرگەن. بۇ ئىلگىرى ئۆتكەن ۋەقە. پەنگۇ[14] ئاسمان بىلەن يەرنى ئاجرىتىۋەتكەندىن كېيىن، يېيانىڭ ئوغلى يېيىلگەنگەچە، يېيانىڭ ئوغلىدىن تارتىپ شۇي شىلىڭگىچە[15]، ئۇنىڭدىن تارتىپ تالاڭزى كەنتىدە تۇتۇلغان ئادەمگىچە، قانچىلىغان كىشىلەر يېيىلىپ كەتكەنلىكىنى كىم بىلسۇن. بۇلتۇر شەھەردە بىر گۇناھكار ئۆلتۈرۈلسە، ئۆپكە كېسىلى بىلەن ئاغرىغان بىر ئادەم ئۇنىڭ قېنىنى ھور نانغا مىلەپ يەپتۇ...

... ئۇلار مېنى يەۋەتمەكچى، يالغۇز سىز بۇنىڭغا بىرەر ئامال-مۇ قىلالمايسىز. لېكىن ئۇلارغا شېرىك بولۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ ئادەم يېگۈچىلەر نېمىلەرنى قىلمايدۇ؟ مېنى يېگەن ئادەم، سىزنىمۇ يەۋېتىشى مۇمكىن، ئۆز شېرىكلىرىنى يەۋېتىشىمۇ مۇمكىن. لېكىن، شۇ يولدىن قايتىسىڭىز، بۇ پەيلىڭىزنى دەرھال ئۆزگەرتسىڭىز، ھەممە ئادەم ئامان قالىدۇ. ئەزەلدىن تارتىپ شۇنداق ئادەت بولسىمۇ، بۈگۈن بىز بۇ ئادەتنى بۇزۇپ، ياخشى يولغا ماڭساق بولمامدىكەن! ئاكا، سىزنىڭ ئادەم يېگىلى «بولمايدۇ» دېيەلىشىڭىزگە ئىشىنىمەن. ئالدىنقى كۈنلەردە ئورتاقچىلار ئىجارە ھەققىنى ئازايتىۋېتىڭ دېسە، سىز «بولمايدۇ» دېدىڭىزغۇ.

دەسلەپتە ئۇ سوغۇق كۈلدى، كېيىن ئۇنىڭ كۆزىدىن ياۋۇزلۇق ئالامەتلىرى كۆرۈندى. سۆزۈم تازا يېغىرىغا تەگكەندە، ئۇنىڭ پۈتۈن چىرايى ئۆڭۈپ كەتتى. دەرۋازا تېشىدا بىرمۇنچە ئادەم تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا جاۋ گۇيۇۋېڭ بىلەن ئىتىمۇ بار ئىدى، ئەمدى ئۇلارنىڭ ھەممىسى دەرۋازىدىن ماڕىشىپ كىرىشتى. بەزىلىرى

رىنىڭ چىرايىنى پەرق قىلالمىدىم. ئۇلار يۈزىنى رەخت بىلەن ئورىۋالغاندەك كۆرۈندى؛ بەزىلىرى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، ئاغزىنى كالچايتىپ ھىجايماقتا. ئۇلارنىڭ شەرىك ئىكەنلىكىنى، ھەممىسىنىڭ ئادەم يېگۈچى ئىكەنلىكىنى پەملىۋالدىم. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۆز قاراشلىرىنىڭ ئوخشاش ئەمەسلىكىنى بىلىمەن. بىر تۈرلۈكى ئەزەلدىن شۇنداق، ئادەم گۆشىنى يېيىش كېرەك دەيدۇ؛ بىر تۈرلۈكى ئادەم گۆشىنى يېيىشنىڭ ھارام ئىكەنلىكىنى بىلسىمۇ، يەنە يېگۈسى كېلىدۇ، لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن، باشقىلارنىڭ ئاشكارىلاپ قويۇشىدىن قورقىدۇ. شۇڭا مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، بارغانسېرى جەھلى قاتتى، شۇنداق بولسىمۇ ئاغزىنى كالچايتىپ، سوغۇق كۈلۈپ قويدى.

شۇ چاغدا ئاكامنىڭ تەلەتىنى بۇزۇپ ۋارقىرىدى:

— ھەممىڭ چىقىپ كېتىش! ساراڭغا قارىغاندىن نېمە پايدا چىقىدۇ!

ھە، مەن ئەمدى ئۇلارنىڭ يەنە بىر ھىيلە - مىكرىنى بىلىۋالىدىم. ئۇلار يامان نىيىتىنى ئۆزگەرتىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، بەلكى ئاللىقاچان تەييارلىق كۆرۈپ قويغانىكەن. ئۇلار ماڭا ساراڭ دېگەن نامنى چاپلىماقچى. شۇنىڭ بىلەن مېنى يەپ بىرەر بالاغا قېلىشىنىڭ ئورنىغا، بەلكى كىشىلەرنىڭ: «ساراڭنى يەپ خويمۇ ياخشى ئىش قىپتۇ» دېگەن ھېسداشلىقىغا ئىگە بولماقچى. ئورتاقچىمىزنىڭ بىر زالىمنى يەۋەتتۇق دېگەن ھېكايىسىمۇ، ئۇلارنىڭ دەل ئەنە شۇ ئۇسۇلدىن پايدىلانغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ ئۇلارنىڭ كونا ئۇسۇلى!

چىن لاۋزۇمۇ غەزەپ بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇ ھەرقانداق قىلغان بىلەنمۇ مېنىڭ ئاغزىمنى توسۇيالمىدى. مەن ئۇلارغا سۆزلەۋەردىم:

— نىيىتىڭلارنى ئۆزگەرتىڭلار، چىن دىلىڭلار بىلەن ئۆزگەر-

تىڭلار! شۇنى بىلىسەڭلار بولىدۇ: كەلگۈسىدە ئادەم يەيدىغانلار دۇنيادا ياشىيالمايدۇ. بۇ نىيىتىڭلارنى ئۆزگەرتمەيدىكەنسىلەر، ئۆزۈڭلارمۇ يېيىلىپ تۈگەيسىلەر. سىلەردەكلەر كۆپ تۇغۇلۇپ تۇرسىمۇ، ھەقىقىي ئىنسانلار قولىدا خۇددى ئوۋچىلار بۆرىلەرنى ئېتىپ تۈگەتكەندەك تۈگەيسىلەر، قۇرتقا ئوخشاش ھالاك بولىسىلەر!

چىن لاۋزۇ ھېلىقى بىر توپ ئادەمنى قوغلاپ چىقىرىۋەتتى. ئاكامنۇ نەگىدۇر يوقالدى. چىن لاۋزۇ مېنى ئۆيگە قايتۇردى. ئۆينىڭ ئىچى قاپقاراڭغۇ، لىم ۋە ۋاسىلار بېشىمدا تىترىگىلى تۇردى، يۇغىنىغىلى تۇردى، گويا ئۇستۇمگە چۈشۈپ مېنى بېسىۋالدى.

ناھايىتى ئېغىر، قىمىرلىيالمىدىم. مۇنداق بېسىشتىن مەقسەت، مېنى ئۆلۈۋالدا دېمەكچى. لېكىن، مەن ئۇ ئېغىرلىقنىڭ يالغانلىقىنى بىلىمەن، شۇڭا تىركەشتىم، قارا تەرگە چۆمۈپ كەتتىم. شۇنداق تۇرۇپمۇ سۆزلىدىم:

— دەرھال نىيىتىڭلارنى ئۆزگەرتىڭلار! چىن دىلىڭلاردىن ئۆزگەرتىڭلار! شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، كەلگۈسىدە ئادەم يېگۈچىلەرگە يول قويۇلمايدۇ...

11

كۈنمۇ چىقمىدى، ئىشكىمۇ ئېچىلمىدى. ھەر كۈنى ئىككى ۋاخ غىزا.

قولۇمغا چوكىنى ئېلىش بىلەن ئاكام يادىمغا چۈشىدۇ. سىڭلىمنىڭمۇ شۇنىڭ كاساپىتى بىلەن ئۆلگەنلىكىنى بىلدىم. ئۇ چاغدا سىڭلىم ئاران بەش ياشتا ئىدى. ئۇنىڭ ئومىلاق، ئايانچلىق قىياپىتى كۆز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ. ئانامنىڭ يىغىسى بېسىلمىدى.

ئاكام ئەكسىچە ئانامنى يەغلىما دەپ بەزلىدى. سىڭلىمنى ئاكامنىڭ ئۆزى يەۋەتكەچكە، ئانام يەغلىسا ئۇ بىرئاز ئوڭايسىزلانسا كېرەك. ئەگەر ئوڭايسىزلىنىدىغان بولسا...

سىڭلىمنى ئاكام يەۋەتتى، بۇنى ئانامنىڭ بىلدىغان - بىلمەيدىغانلىقى ماڭا نامەلۇم.

ئانامۇ بىلسە كېرەك. بىراق، يەغلىغان ۋاقتىدا زادىلا ئېيتمىدى. ئېھتىمال، يەۋېتىش پەرز دەپ ئويلىسا كېرەك. ئېسىمدە قېلىشچە، تۆت - بەش ياش چاغلىرىمدا بولسا كېرەك، سەينادا سالقىنلاپ ئولتۇراتتىم. ئاكام: «ئاتا - ئانىسى ئاغرىپ قالسا، بالىسى ئۆزىنىڭ بەدىنىدىن بىرەر توغرام گۆشنى كېسىپ، پىشۇرۇپ ئاتا - ئانىسىغا يېگۈزۈش كېرەك، شۇنداق قىلغاندا ياخشى ئادەم بولۇپ سانىلىدۇ» دېگەنىدى. ئانامۇ: «مۇنداق قىلىش ياراملايدۇ» دېمىگەنىدى. بىرەر توغرامنى يېگىلى بولغان يەردە، پۈتۈنلەي يەۋېتىش تەبىئىي. لېكىن، شۇ چاغدىكى يېغا - زارىنى ھازىر ئويلىسام، ئىچىم ئۆرتىلىپ كېتىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن ئاجايىپ بىر ئىش!

12

ئويلىغۇچىلىكىم قالمىدى.

ئەمدى چۈشەندىم، 4000 يىلدىن بۇيان ھەمىشە ئادەم يەپ كېلىۋاتقان جايدا، مەنمۇ بىرقانچە يىللا تۇرۇپتىمەن. ئاكام ئۆي ئىشىغا خوجايىنلىق قىلىۋاتقان چاغدا سىڭلىم ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ سىڭلىمنىڭ گۆشنى ئاش - تاماققا ئارىلاشتۇرۇپ، تۈيدۇرماستىن بىزگىمۇ يېگۈزۈۋەتكەن بولۇشى مۇمكىن.

مەن سىڭلىمنىڭ بىرقانچە توغرام گۆشنى بىلمەستىن يەپ سالغان بولسام كېرەك؛ مانا ئەمدى نۆۋەت ئۆزۈمگە كەلدى...

4000 يىلدىن بۇيان ئادەم يېگەنلىك سەرگۈزەشتىسىگە ئىگە بولغان مەن، دەسلەپتە بىلمىگەن بولساممۇ، مانا ئەمدى بىلدىم، ھەقىقىي ئىنسانلارغا قاراشقا يۈزۈم چىدىمايدۇ!

13

ئادەم گۆشىنى يېمىگەن بالىلارمۇ بارمىدۇ؟
بالىلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار ...

1918 - يىل 4 - ئاي

كۈك يىجى

لۇجىك بازىرىدىكى مەيخانىلار باشقا يەردىكىلەرگە قارىغاندا ئالاھىدە بىر خۇسۇسىيەتكە ئىگە. دۇكان ئالدىدىكى يېرىم دۇگىلەك يوغان پەشتاختا كوچىغا چىقىپ تۇرىدۇ، پەشتاختىنىڭ ئىچكى تەرىپىدە دائىم قايناق سۇ تەييار. بۇ يەردىن ھەمىشە ئىسسىتقان ھاراق ئېلىشقا بولىدۇ. چۈشلۈكى ۋە كەچقۇرۇنلۇقى ئىشتىن يانغان كىشىلەر تۆت يارماقتا بىر چىنە ھاراق ئالىدۇ - دە (بۇ، بۇنىڭدىن 20 يىل ئىلگىرىكى ۋەقە، ئەمدى بولسا بىر چىنە ھاراقنى 10 يارماقتا بېرىدۇ)، پەشتاختىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ، ئىسسىقىنا ئىچىۋالىدۇ. زاكۇسكا ئۈچۈن يەنە بىر يارماقتا تۇزلۇق سۇدا پىشۇرۇلغان بىر تەخسە بامبۇك يىلتىزى يا بولمىسا ئارپىبەدىيان بىلەن كۆپتۇرۇلگەن پۇرچاق ئېلىپ يېيىشكە، 10 نەچچە يارماق خەجلىگەندە ھەتتا گۆشلۈك تاماقلارنى بۇيرۇتۇشقا بولىدۇ. لېكىن پاختىلىق كالتە چاپان كىيگەن ئاددىي كىشىلەردە ئۇنچىلىك ئاقچا بولمايدۇ. تون كىيگەن ھاللىقراق خېرىدارلارلا دۇكانىڭ ئىچىدىكى بۆلۈمىگە كىرىپ شۇ يەردە ھاراق ۋە تاماقلارنى بۇيرۇتۇپ، ئالدىرىماي پەيزى قىلىپ ئولتۇرۇشىدۇ.

مەن 12 ياش ۋاقتىمدىن باشلاپ، بازار بېشىدا «ئومۇمىي سائادەت» دېگەن تاختا ئېسىلىق تۇرغان مەيخانىغا ئىشلەشكە كىرىدىم. خوجايىنىڭ ماڭا: «سەن ئۆزۈڭ گالۋاڭراق نېمىكەنسەن. تون كىيگەن خېرىدارلارنىڭ كۆڭلىدىكىدەك ئىشلىيەلمەسسەڭ، مىكىن دەپ قورقىمەن، سېنىڭ ئىچكىرى بۆلۈمدە ئىشلىگىنىڭدىن

پەشتاختىنىڭ يېنىدا ئىشلىگىنىڭ تۈزۈكرەك بولار» دېگىنى تېخى يادىمدا. پاختىلىق كالتە چاپان كىيگەنلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىش ئاسان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا تولا ۋالاقلاپ ئادەمنى تويغۇزۇۋېتىدىغانلارمۇ بار ئىدى. ئۇلار ئالداپ كېتىدۇ دەپ ئەنسىرەپ، سېرىق ھاراقنىڭ تۈگىدىن تۇنىكە چەينەككە قانداق قۇيۇلۇۋاتقىنىنى كۆرۈپ تۇرۇشقا ئۇرۇناتتى ۋە ئالدىنئالا چەينەكنىڭ تېگىدە سۇ يوقمىكىن دېگەن گۇمان بىلەن ئۇنىڭ تېگىگە قاراپ قويىاتتى؛ ئۇلار تا چەينەكنى قايناق سۇغا سالغۇچە قاراپ تۇرۇپ، پەقەت شۇنىڭدىن كېيىنلا كۆڭلى ئارام تاپاتتى. ئەلۋەتتە مۇنداق ھوشيار نازارەت ئاستىدا ھاراققا سۇ قوشۇش ناھايىتى قىيىن ئىدى. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن خوجايىنىم مېنىڭ بۇ ئىشنى قىلالمايدىغانلىقىمنى بىلدى. لېكىن مېنىڭ بەختىمگە، مېنى تونۇشتۇرغان كىشىنىڭ يۈزى چوڭ كەلدى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى مەيخانىدىن چىقىرىۋەتمەي مەي ئىسسىتىدىغان ئىشقا قويۇپ قويدى.

شۇنىڭدىن تارتىپ مەن ئەتىگەندىن كەچ كىرگۈچە دۇكان ئالدىدىكى پەشتاختا يېنىدا تۇرۇپ، ئادەمنى زېرىكتۇرۇۋېتىدىغان ۋەزىپىنى ئورۇنداپ يۈردۈم، چوڭ خاتالىقلارنى ئۆتكۈزمىگەن بولسامۇ، لېكىن مېنى بىر خىل ئىش ۋە زېرىكىش ناھايىتى قىينايتتى. خوجايىنىنىڭ ھېچقاچان قاپىقى ئېچىلمايتتى ۋە خېرىدارلارنىڭمۇ ئوچۇق چىراي ئاچمىغان ۋاقتى ئاز ئىدى. شۇڭا ئېچىلىپ - يېيىلىپ يۈرەلمەيتتىم. لېكىن دۇكانغا كۈك يىجى كىرگەندە، ئۇ يەر بىرئاز كۆڭۈللۈكرەك بولۇپ قالاتتى، مانا شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن ئۇنى شۇ كەمگىچە ئۇنتۇمايمەن.

تون كىيگەنلەرنىڭ ئارىسىدىن پەشتاختىغا يۆلىنىپ ھاراق ئىچىدىغان كىشى يالغۇز كۈك يىجىلا ئىدى. ئۇ ئېگىز بويلۇق، تاتىراڭغۇ يۈزلۈك، قورۇق ماڭلىينى تارتۇق بېسىپ كەتكەن،

تارالمىغان چاچ ـ ساقاللىق كىشى ئىدى، كىيگەن تونىمۇ ئۇزۇن يىللار داۋامىدا بىر قېتىممۇ يۇيۇلمىغاندەك ۋە يامالمىغاندەك كىر، جۇل ـ جۇل ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ گېپىنى كونا كىتابلاردىكى «ئېيتىدۇرلەركى» دېگەندەك چۈشىنىكسىز ئىبارىلەر بىلەن قىلاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن تىڭشىغۇچىلار ئۇنىڭ پارىڭىنىڭ يېرىمىنىلا چۈشىنەتتى. ئۇنىڭ فامىلىسى كۈڭ بولغاچقا، كىمدۇر بىرى مەكتەپ ھۆسنىخەت قەغىزىدىكى «كۈڭ» دېگەن خەتتىن كېيىنكى مەنىسىز ئىككى خەتنى ئېلىپ، كۈڭ يىجى دېگەن لەقەمنى قويۇپ قويۇپتۇ.

كۈڭ يىجى بىزنىڭ دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كېلىشى بىلەنلا، ۋالڭ ـ چۇڭ كۈلكە كۆتۈرۈلەتتى، بەزىلەر:

— كۈڭ يىجى، نېمە بۇ، سېنىڭ يۈزۈڭدە يەنە يېڭى تارتۇقلار پەيدا بوپتۇغۇ؟ — دەيتتى.

ئەمما كۈڭ يىجى ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي، دۇكان ئالدىدىكى پەشتاختىنىڭ يېنىغا كېلىپ:

— ماڭا ئىككى چىنە ھاراق، بىر تەخسە پۇرچاق بېرىڭ! — دەپ دەررۇ توققۇز يارماقنى تاشلايتتى.

ئۇ يەردە تۇرغانلار ئەتەي ئۇنلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئۇنى:

— سەن جەزمەن يەنە بىر نەرسىنى ئوغرىلاپسەن ـ دە، — دەپ زاڭلىق قىلىشاتتى.

كۈڭ يىجى كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ:

— سەن نېمىشقا پاك ئادەمگە بىكاردىن ـ بىكار بوھتان چاپلايسەن؟...— دەيتتى.

— پاك؟ بۇرناكۇن خېنىڭ ئۆيىدىن بىر كىتاب ئوغرىلاپ راسا تاياق يېگىنىڭنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈمغۇ؟

كۈڭ يىجى قىزىراتتى، ماڭلىيىدىكى قان تومۇرلىرى كۆپۈپ كېتەتتى ـ دە:

— كىتابنى ئېلىش ئوغرىلىققا ياتمايدۇ!... بۇ ئوقۇغان كىشىلەرگە مەخسۇس قائىدە ... شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنى ئوغرىلىق دەپ ھېسابلاشقا بولامدۇ؟— دەپ تاكاللىشاتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ: «مەرىپەتلىك ئادەم كەمبەغەل بولسىمۇ بەرداشلىق بولىدۇ» دېگەندەك ھېكمەتلىك سۆزلەرنى قىلاتتى. ئۇنىڭ بۇ گەپلىرى ھەممىمىزنى كۈلدۈرۈپ، دۇكان ئىچىدە ئومۇمىي خۇشاللىق پەيدا قىلاتتى.

كۈڭ يىجى يوق چاغلاردا كىشىلەر ئۇنىڭ پارىڭىنى قىلىشاتتى. ئۇ بىر ۋاقىتلاردا ئوقۇغان، لېكىن دائىم بىرنېچى ئىمتىھاندىلا ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي كەلگىنىكەن يا بىر ئوقەت قىلىشنى بىلمەيدىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ ھالى بارغانسېرى يامانلىشىپ، قەلەندەر ھالىتىگە كېلىپ قالغان. بەختىگە يارىشا ئۇ ھۆسنىخەتكە ئۇستا ئىكەن، قورساق بېقىش ئۈچۈن كىشىلەرنىڭ پۇتۇن ـ پۈتۈن كىتابلىرىنى كۆچۈرۈپ بېرىدىكەن.

ئۇنىڭ بىر يامان ئادىتى بولۇپ، ھاراققا ئامراق ۋە ھۇرۇن ئىكەن. ئۇ بىرنەچچە كۈن ئىش بىلەن ئولتۇرۇپ، بىردىنلا ئۆزىنىڭ كىتاب، پەلكۇچ، قەغەز، دۇۋەتلىرى بىلەن ئىز ـ دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتكەن ۋاقىتلىرى كۆپ بولاتتى. بارا ـ بارا ئۇنىڭغا كۆچۈرۈش ئۈچۈن كىتابلارنىمۇ بەرمەيدىغان بولۇشتى. باشقا ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىدىن كۈڭ يىجىغا ئوغرىلىق قىلىشقا توغرا كەلدى. ئەمما ئۇ بىزنىڭ دۇكانغا كېلىدىغانلارنىڭ ھەممىسىدىن ئەدەپلىك ئىدى ۋە ئاقچىسىنى ئۆز ۋاقتىدا تۆلەيتتى. ئەگەر نەق پۇلى بولمىسا، ئۇنىڭ فامىلىسى قەرزدارلار تاختىسىغا يېزىلاتتى؛ ئادەت بويىچە، ئۇ ئاردىدا بىر ئاي ئۆتمەيلا ئۆز قەرزىنى ئۈزەتتى ۋە «كۈڭ يىجى» دېگەن خەتمۇ تاختىدىن ئۆچۈرۈلەتتى.

كۈڭ يىجى يېرىم چىنە ھاراق ئىچكەندىن كېيىنلا تاتارغان يۈزىگە قان يۈگۈرەيتتى.

— كـۇڭ يىجـى، سېنـى ئوقۇغـان كىشـى دېيىشـىدىغۇ، راستمۇ؟ — دەپ سورايتتى دۇكاندىكىلەر.

ئۇ ئۇلارغا مەنىستەمسلىك نەزىرى بىلەن قاراپ قويىاتتى.

— نېمىشقا سەن بىرىنچى ئىلمىي دەرىجىنىڭ يېرىمىغمۇ يېتەلمىدىڭ؟

شۇ ۋاقىتتا كۇڭ يىجى دەررۇلا خىجىل بولاتتى؛ چىرايى تاتىرىپ ـ كۆكىرىپ يەنە: «ئېيتمىدۇرلەركى» دېگەندەك چۈشـىنىكسىز ئەدەبىي تىلدا سۆزلەشكە باشلايتتى. شۇنىڭ بىلەن يەنە قاتتىـق كۇلكە كۆتـۈرۈلۈپ، دۇكان ئىچىدە ئومۇمىي شادلىق باشلىناتتى.

بۇ يەردە مېنىڭمۇ باشقىلار بىلەن بىللە كۇلۇشۇمگە بولاتتى، ئۇنىڭ ئۈچۈن مېنى خوجايىن جىملىمەيتتى. تېخى ئۇ ئۆزىمۇ خېرىدارلارنىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن كۇڭ يىجىغا شۇنداق ھەر خىل سوئاللارنى بېرەتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى بىلەن تالىشىپ يېگۈلمەسلىكىگە كۆزى يەتكەن كۇڭ يىجى كىچىك بالىلار بىلەن سۆزلىشىشكە باشلايتتى. بىر كۈنى مېنىڭدىن:

— سەن ئوقۇدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

مەن ئارانلا، ھەئە دېگەندەك قىلىپ بېشىمنى لىڭشىتتىم.

— ئوقۇدۇڭمۇ، ھە، بوپتۇ، ئۇنداق بولسا، مەن سـەندىن ئـىمتىھان ئېلىپ كـۆرەي: «ئارپىبەدىيان» دېگەن سۆز قانداق يېزىلىدۇ؟

«قارا بۇنى، ئۆزى گادايچىلىق قىلىپ يۈرىدۇ. يەنە تېخى مېنىڭدىن ئىمتىھان ئالماقچى!» دەپ ئويلىدىم ـ دە، تەتۈر قارـۋالدىم.

خىلى ۋاقىت داۋام قىلغان جىمجىتلىقتىن كېيىن كۇڭ يىجى سەممىي بىر ئاھاڭدا:

— بەلكى سەن قانداق يېزىشنى بىلمەيدىغانسەن؟ مەن ساڭا

ئۆگىتىپ قويايى، بۇ ھەرپنى ئېسىڭدە تۇت. ئۇ، سەن دۇكان خوجايىنى بولغاندا ھېساب ئىشلىرىنى ماڭدۇرۇش ئۈچۈن كېرەك بولىدۇ، — دېدى.

ئۆز ئىچىمدە: «ماڭا دۇكان خوجايىنى بولۇشقا تېخى خېلى بار» دەپ ئويلىدىم، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىزنىڭ خوجايىنمۇ ئارپىبەدىيانلىق پۈرچاقنىڭ ھېسابىنى ھېچقاچان دەپتەرگە چۈشۈرۈپ يۈرمەيتتى. مەن يا كۆلۈشۈمنى، يا تېرىكىشىمنى بىلمەي، خۇشياقمىغان بىر ئاھاڭدا:

— سېنىڭ ئۆگىتىشىڭنىڭ ماڭا نېمە كېرىكى بار؟ «كۆكات» نىڭ ئاستىغا «قايتماق» دېگەن سۆزنى يازسا بولمىدىمۇ،[16] — دەپ قوپال جاۋاب بەردىم.

كۇڭ يىجى ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇ قولىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۇزۇن تىرناقلىرى بىلەن ئۈستەلنى چېكىپ تۇرۇپ، مىننەتدار بولغان بىر قىياپەتتە ماقۇللاپ بېشىنى لىڭشىتىپ:

— توغرا ـ توغرا! ... سەن «قايتماق» ھەرپىنىڭ تۆت[17] تۈرلۈك يېزىلىشىنى بىلەمسەن؟ — دېدى.

ئەمدى مېنىڭ ھېچ تاقىتىم قالمىدى، چىرايىمنى تۇرۇپ نېرى كەتتىم. كۇڭ يىجى بىر قولىنى ھاراققا چىلىۋېلىپ پەشتاختىغا يازماقچى بولۇۋىدى، لېكىن مېنىڭ ئۇنىڭغا دىققەت قىلماي تۇرغىنىمنى كۆرۈپ رەنجىگەن ھالدا ئېغىر تىندى.

گاھىدا قوشنا بالىلار بىزنىڭ خۇشخوي كۇلكىمىزنى ئاڭلاپ دۇكان ئالدىغا يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ، دەررۇ كۇڭ يىجىنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىشاتتى. ئۇ ئۇلارغا ئارپىبەدىيانلىق پۈرچاقتىن بىر ـ بىردىن تارقىتىپ بېرەتتى. لېكىن بالىلار پۈرچاقنى چاپسانلا يۇتۇۋېتىپ، ئۇنىڭ پۈرچاق يېيىشىگە تەلمۈرۈپ تـۇرۇشىنى داۋام قىلاتتى. كـۇڭ يىجى ئـالدىنـى بـىـلەن قاچىسىنى ياپـاتتى ۋە ئېڭىشىۋېلىپ:

— ئۆزۈمگىمۇ ئاز قالدى...— دەيتتى، كېيىن يەنە بېشىنى كۆتۈرۈپ، پۈرچاققا قاراپ بېشىنى چايقاپ، — كۆپمىكەن؟ ... ياق، ياق، ناھايىتى ئاز قالدى، ـ دەيتتى.

باللار قاقاقلىشىپ تارقىلىپ كېتەتتى.

كۇك يىجى شۇنداق قىلىپ ئادەملەرنى كۈلدۈرەتتى، ئەمما ئۇنىڭ يوقلۇقىمۇ دۇكاندا ھېچقانداق ئۆزگىرىش تۇغدۇرمايتتى.

بىر كۈنى تاۋۇز چاغىنىغا ئىككى ـ ئۈچ كۈن قالغاندا خوجا-يىن ئالدىرىماستىن ئولتۇرۇپ قەرزلەرنى ھېسابلاشقا باشلىدى، نېسىچىلەرنىڭ ئىسمى يېزىلغان تاختىنى ئېلىپ، ئۇ:

— ئەجەب، كۇك يىجى دۇكانغا كەلمەيدىغان بولۇپ قالدىغۇ؟ ئۇنىڭ بويىنىدا 19 تىيىن بار ئىكەن! — دېدى.

مانا شۇ ۋاقىتتىلا كۇك يىجىنىڭ دۇكانغا كەلمىگىنىگە خېلى بولغىنى ئېسىمگە كەلدى.

خېرىدارلاردىن بىرى:

— ئۇ قانداق كىشىلىسۇن، ئۇنىڭ پۇتلىرى سۇنۇپ كەتكەن، — دېدى.

— نېمە؟! — دېدى خوجايىن ئالدىراپ.

— ئۇ دائىم ئوغرىلىق قىلاتتى، مانا ئەمدى قولغا چۈشۈپتۇ، ئۇ جۇيرېن[18] دېگىنىڭ ئۆيىنى ئوغرىلىماقچى بوپتۇ؛ ۋاھ، دېگىنىڭ بىر نېمىسىنى ئوغرىلىيالىسا خېلى ئىشقۇ!

— شۇنداق قىلىپ، نېمە بوپتۇ؟

— نېمە بولاتتى، ئالدى بىلەن ئۆز گۇناھىغا ئىقرار كەلگىنى توغرۇلۇق يېزىلغان قەغەزگە قول قويدۇرۇۋېلىپ، ئاندىن كېيىن دۇمبالاۋېرىپتۇ، ھەتتا پۇتلىرى سۇنۇپ كەتكۈچە ئۇرۇپتۇ.

— ئاندىن كېيىن؟

— ئاندىن كېيىن نېمە بولاتتى، پۇتلىرىنى چېقىۋېتىپتۇ...

— ئاندىن كېيىن قانداق بوپتۇ؟

— كىم بىلىدۇ دەيسەن؟ ئەيتاۋۇر، سۇندۇرۇۋېتىپتۇ...

بەلكى ئۇ ئۆلۈپمۇ قالغاندۇر.

خوجايىن قايتۇرۇپ سورىمىدى ۋە ئالدىرىماستىن ھېسابىنى داۋام قىلدى.

تاۋۇز چاغىنى ئۆتۈپ كەتتى. كۈز شامىلى كۈندىن ـ كۈنگە سوغوقلىشىپ، قىشنىڭ كېلىۋاتقانلىقى سېزىلمەكتە ئىدى. كۈن بويى ئوتنىڭ قېشىدىن كەتمىسەممۇ، پاختىلىق كالتە چاپىنىمنى كىيىۋېلىشقا توغرا كەلدى. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن، دۇكان ئىچىدە بىرمۇ ئادەم قالمىغان چاغدا، كۆزۈمنى يۇمۇپ ئولتۇرۇپ مۈگدەپ قاپتىمەن. بىر ۋاقىتتا:

— ھەي ئۇكا، ماڭا بىر چىنە ھاراق ئىسسىتىپ بەرگىنە! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز ناھايىتى ئاستا چىقتى، لېكىن تونۇش ئاۋاز ئىدى. مەن ئەتراپىمغا قارىدىم، بىرمۇ ئىنسان يوق. ئورنۇمدىن تۇرۇپ پەشتاختىنىڭ تۆۋىگە قارىسام، بىزنىڭ كۇك يىجى پەشتاختىنىڭ يېنىدا يەردىلا ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ يۈزى قارىيىپ، كۆزلىرى ئىچىگە پېتىپ كەتكەن، رەڭگىدە ئادەم چىرايى قالماپتۇ، ئۇچىسىغا جۇل ـ جۇل بولۇپ كەتكەن كالتە چاپان كىيىۋاپتۇ، كۆلا شوينا بىلەن بوينىغا ئاسقان، پاخالـدىن توقۇلغان خۇرجۇن ئۈستىدە پۇتلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇراتتى.

— بىر چىنە ھاراق ئىسسىتىپ بەرگىنە! — دەپ تەكرارلىدى ئۇ.

— كۇك يىجى؟! — دەپ، خوجايىنمۇ پەشتاخ ئارقىسىدىن بېشىنى چىقاردى، — سېنىڭ بوينۇڭدا تېخى 19 تىيىن بار، بىلەمسەن؟

كۇك يىجى بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئىشەنچسىزلىك بىلەن:

— ئۇنى... يەنە بىر قېتىمدا تۆلىۋېتىمەن، ھازىرقىسىنى نەق تۆلەيمەن، ياخشى ھاراق ئىچكۈم بار ئىدى، — دېدى.

خوجايىن ئادەتتىكى كۈلكىسى بىلەن:

— كۇك يىجى، سەن يەنە بىر نەرسە ئوغرىلىدىڭغۇ دەيمەن؟ — دېدى. لېكىن بۇ قېتىم كۇك يىجى گەپ تالاشماستىن:

— زاڭلىق قىلماڭ، — دېدى.

— زاڭلىق قىلماڭ؟ ئەگەر ئوغرىلىق قىلمىغان بولساڭ، پۇتلىرىڭمۇ چېقىلمىغان بولاتتى.

كۇك يىجى ئاستا:

— پۇتلىشىپ كېتىپ سۇندۇرۇۋالدىم، قايرىلىپ كەتتى، قايرىلىپ كەتتى... — دېدى.

ئۇنىڭ كۆزىدىن بەجايىكى بۇ توغرۇلۇق پاراڭ قىلماڭلار دەپ يالۋۇرغانلىق ئالامىتى چېقىپ تۇراتتى. بىرنەچچە ئادەم كېلىپ، خوجايىن بىلەن بىللە كۇلۇشكە باشلىدى. مەن ھاراقنى ئىسسىتىپ چېقىپ بوسۇغا تۆۋىگە قويدۇم. كۇك يىجى يىرتىق چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن تۆت تىيىن چىقىرىپ، مېنىڭ قولۇمغا بەردى. ئۇنىڭ قوللىرى لاي ئىدى. چۈنكى ئۇ قولى بىلەن سۇجىپ ماڭاتتى. ئۇ ھاراقنى چاپسانلا ئىچىۋېتىپ، ئادەملەرنىڭ قاتتىق كۇلكىسى ئىچىدە قولىغا تايىنىپ، ئاستا ئۆمىلەپ چېقىپ كەتتى.

مانا شۇنىڭدىن كېيىن، مەن ئۇنى كۆرەلمىدىم. يىل ئاخىرىدا خوجايىننىڭ قەرزلەر يېزىلغان تاختىسىنى ئېلىپ:

— كۇك يىجىنىڭ بوينىدا تېخى 19 تىيىن بار، — دېگىنى يادىمدا.

ياندۇرقى يىلنىڭ زۇڭزا چاغىنىدا خوجايىن يەنە:

— كۇك يىجىنىڭ بوينىدا تېخىچىلا 19 تىيىن بار، — دەپ تەكرارلىدى. لېكىن تاۋۇز چاغىنى كەلگەندە خوجايىن ھېچنېمە دېمىدى.

كۇك يىجى يىلنىڭ ئايىغىدىمۇ كەلمىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۇنى كۆرمىدىم — ئۇ ھەقىقەتەن ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ.

1919 ـ يىل 3 ـ ئاي

دورا[19]

1

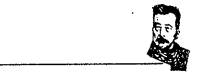
كۇز كۈنلىرىنىڭ بىرى، تۇن يېرىمىدىن ئۆتۈپ ئاي ئولتۇرۇپ كەتكەن. تۇن قۇشلىرىدىن باشقا ھەممە جان ـ جانۋار ئۇخلاپ قالغانىدى. خۇا لاۋشۇەن بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ، سەرەڭگىنى يېقىپ، ھەممە يېرى ياغلىشىپ كەتكەن جىنچىراغنى ياندۇردى؛ شۇنىڭ بىلەن چايخانىنىڭ ئىككى ئېغىز ئۆيى خۇنۈك ئېقىش نۇرغا تولدى.

— دادىسى، ھازىر باراملا؟ — بىر قېرى خوتۇنىنىڭ ئاۋازى چىقتى، ئىچكەركى ئۆيدىن يۆتەلگەن ئاۋازمۇ ئاڭلاندى.

— ھەئە، — خۇالاۋشۇەن جاۋاب بېرىۋېتىپ، چاپىنىنىڭ تۈگمىلىرىنى ئەتتى ۋە، — ماڭا بېرىڭ، — دەپ قولىنى ئۇزارتتى.

خۇا ئانا ياستۇقىنىڭ تېگىنى كوچىلاپ، بىر ھازادىن كېيىن بىر ياغلىق يارچەننى ئېلىپ خۇا لاۋشۇەنگە بەردى. خۇا لاۋشۇەن ئۇنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن، تىترىگەن ھالدا يانچۇقىغا سېلىپ، يانچۇقىنىڭ تېشىدىن سىلاپ قويدى. ئۇنىڭدىن كېيىن پانۇسنى يورۇتۇپ، جىنچىراغنى ئۆچۈرۈپ ئىچكەركى ئۆيگە كىردى. ئىچكەركى ئۆيدىن غىژ ـ غىژ ئاۋازدىن كېيىن، بىردەم يۆتەل ئاۋازى چىقتى.

— شياۋ شۇەن بالام، — دېدى خۇا لاۋشۇەن يۆتەل بېسىقاندىن كېيىن پەس ئاۋاز بىلەن، — ئورنۇڭدىن قوزغالما...

چايخانا؟... ئۇنىڭغا ئاناڭ قارايدۇ.

ئوغلىدىن باشقا گەپ - سۆز چىقمىغاندىن كېيىن، ئۇخلاپ قالغان ئوخشايدۇ، دەپ خۇالاۋشۇەن ئۆيدىن كوچىغا چىقتى. كوچا قاپقاراڭغۇ، پەقەت يوللا ئاقۇچ بولۇپ كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خۇا لاۋشۇەن كۆتۈرگەن پانۇسنىڭ يورۇقى بىردەم بىر پۇتىغا، بىردەم يەنە بىر پۇتىغا چۈشۈپ تۇراتتى، بەزىدە بىرنەچچە ئىت ئۇچرىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىتلارنىڭ بىرىمۇ قاۋمايتتى. ھاۋا ئۆيدىكىدىن سوغۇق ئىدى، لېكىن خۇا لاۋشۇەن ئۆزىنى تېتىك ھېس قىلدى، ئۇ خۇددى ياشىرىپ قالغاندەك ۋە بىردىنلا خىزىرغا يولۇقۇپ باشقىلارغا ھايات بېخش قىلالايدىغان كۈچكە ئېرىشكەن ئادەمدەك چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ ماڭاتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ماڭغانسېرى يول يورۇپ، تاڭمۇ ئېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى.

يولدا خاتىرجەم كېتىۋاتقان خۇا لاۋشۇەن بىردىنلا چۆچۈپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆزىگە يىراقتا ئۇچ ئاچا رەستە كۆرۈندى. شۇڭا ئۇ بىرنەچچە قەدەم ئارقىسىغا يېنىپ، تاقاقلىق بىر دۇكانىنىڭ لەمپىسى ئاستىغا كىرىپ، دۇكان ئىشىكىدە تۇردى. بىرئاز ۋاقىت ئىتىن كېيىن دولىسى سوغۇقتىن بىر ئاز قورۇلغاندەك بولدى.

— ھە قېرى! ئۆزىچە تېخى خۇشال...

خۇا لاۋشۇەن يەنە چۆچۈدى. ئۇ كۆزىنى ئېچىپ قارىۋىدى، بىر نەچچە ئادەم ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بىرى ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا قاراپمۇ ئولگۈردى. ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بايقاش قىيىن، لېكىن ئۇنىڭ كۆزىدىن خۇددى ئېچىرقاپ كەتكەن ئادەمنىڭ كۆزى تائامغا چۈشكەندەك بىرخىل ئاچ كۆزلۈك بىلىنىپ تۇراتتى. خۇالاۋشۇەن پانۇسغا كۆز سالدى. پانۇس ئاللىقاچان ئۆچۈپ قالغانىدى، يانچۇقىنى سىلاپ باقتى، يانچۇقىدىكى يارچەلەر قولىغا ئورۇنۇپ تۇراتتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى: بىرمۇنچە ئاجايىپ كىشىلەر ئىككى - ئۈچتىن بولۇپ، خۇددى ئەرۋاھتەك، ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىشىپ يۈرەتتى. كېيىن ئۇلار يەنە كۆزدىن غايىب بولدى.

كۆپ ۋاقىت ئۆتمەستىن يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن بىرنەچچە ئەسكەر كۆرۈندى. ئۇلارنىڭ مەيدىسى ۋە دۈمبىسىدىكى يوغان ئاق يۇمىلاق بەلگىلەر يىراقتىنمۇ ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى، يېقىن كەلگەندە كىيىملىرىنىڭ قارامتۇل قىزىل زەرلىرىمۇ كۆرۈندى. ئۇلار بىردەمدىلا كۆپىيىپ كەتتى. ھېلىقى ئىككى - ئۈچتىن بىر بولۇپ ئايلىنىپ يۈرگەنلەرمۇ بىردىنلا توپلىشىپ، خۇددى كەلكۈندەك ئالغا يۈگۈرۈشتى. ئۇچ ئاچا كوچىنىڭ ئاغزىغا يەتكەندە بىردىنلا توختاپ ئورغاق شەكلىدە قاتارلاشتى.

خۇا لاۋشۇەنمۇ شۇ تەرەپكە قارىدى، لېكىن ھېلىقى بىر توپ كىشىلەرنىڭ دۈمبىسىنىلا كۆردى. ئۇلار خۇددى غايىب قوللار بويۇنلىرىدىن سىقىپ يۈقىرى كۆتۈرۈۋاتقان غازلاردەك بويۇنلىرىنى ئۇزارتىشىپ تۇراتتى. بىر ئاز جىمجىتلىقتىن كېيىن يەنە بىر ئاۋاز چىققاندەك بولدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەنە مىدىرلىشىپ، گۈررىدە ئارقىسىغا — توپتوغرا خۇا لاۋشۇەن تۇرغان جايغا ياندى ۋە خۇا لاۋشۇەننى قىستاپ يېقىتىۋەتكىلى تاس قالدى.

— ھەي! پۇلۇڭ قېنى، پۇلۇڭنى چىقار، نەرسە تەييار! — پۇتۇن ئۇستۈېشى قاپقارا بىر ئادەم خۇا لاۋشۇەننىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، ئىككى كۆزىنى خۇددى خەنجەردەك تىكىپ تۇردى. خۇا لاۋشۇەن ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن قورقۇپ توگۈلۈپ كەتتى. ھېلىقى ئادەم يوغان ئالىقىنىنى ئېچىپ، خۇا لاۋشۇەنگە تەڭلىدى؛ يەنە بىر قولىدا قىپقىزىل جىگمومۇا بولۇپ، ئۇنىڭدىن قىزىل بىر نەرسە تامچىلاپ تۇراتتى.

خۇا لاۋشۇەن ئالدىراپ يانچۇقىدىن پۇلنى ئېلىپ، ئۇنىڭغا ئۇزاتتى، لېكىن تىترەپ كەتكەنلىكىدىن يەنە ئۇنىڭ قولىدىكى نەرسىنى ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى.

— نېمىدىن قورقىسەن؟ نېمىشقا ئالمايسەن! — ھېلىقى ئادەم ئالدىرىغىنىدىن ۋارقىرىدى.

خۇا لاۋشۇەن تەرەددۇتلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ھېلىقى قارا ئادەم پانۇسنى شارتتىدە تارتىۋېلىپ، قەغىزىنى يىرتىپ جىگىمەنى[20]، ئۇراپ، خۇا لاۋشۇەنگە تۇتقۇزدى. كېيىن يارچەننى قولىغا ئېلىپ تۇتۇپ كۆرۈپ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇغىنىچە: «ئەخمەق چال...» دەپ كوتۇلداپ يۇرۇپ كەتتى.

— بۇنىڭ بىلەن كىمنىڭ كېسىلىنى داۋالىماقچىسەن؟ — خۇا لاۋشۇەنمۇ بىراۋنىڭ سوراۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغاندەك بولدى، لېكىن جاۋاب قايتۇرمىدى؛ ئۇنىڭ پىكىر خىيالى، خۇددى جەددى - جەمەتىدىن يەككە - يېگانە قالغان بىر بوۋاقنى قۇچاقلاپ تۇرغاندەك، پەقەت قولىدىكى بىر بولاق قەغەزدىلا ئىدى؛ ئۇنىڭ مېڭىسىدە باشقا ھېچقانداق نەرسە قالمىغانىدى. ئۇ ھازىر بۇ بولاقتىكى دورىنى ئۆز ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن ئوغلىنى شىپالاندۇرۇپ، ئۇنىڭدىن نۇرغۇن دۆلەت — بەخت ھاسىل قىلماقچى.

كۇنمۇ چىقتى؛ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تا ئۆيىگە بارغۇچە بىر چوڭ يول كۆرۈندى، ئارقىسىدىكى گۈزەرنىڭ بېشىدىكى سۇنۇق تاختىغا ھەل بىلەن يېزىلغان «گۇ شۇەنتىڭكۇ»[21] دېگەن سۆزمۇ گۇڭگا كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

2

خۇا لاۋشۇەن ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندە، چايخانىنىڭ ئالدى پاك - پاكىز سۈپۈرۈلگەنىدى، سۈرتۈلگەن قاتار جوزىلار يالتىراپ تۇراتتى، لېكىن تېخى خېرىدارلار كەلمىگەنىدى. پەقەت شياۋشۇەن چايخانىنىڭ ئىچكىرىسىدىكى جوزىدا پېشانىسىدىن پۇرچاقتەك - پۇرچاقتەك تەرلەر ئاققان، پەشمىتى دۇمبىسىگە چاپلاشقان، ئىككى

يەلكىسىنىڭ سۆڭىكى دوغا شەكىلدە چىقىپ كەتكەن ھالدا ئولتۇرۇپ غىزا يەۋاتاتتى. بۇنى كۆرگەن خۇا لاۋشۇەننىڭ ئېچىلغان قوشۇمىسى بىر ئاز تۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ خوتۇنى ئوچاق ئالدىدىن ئالدىراپ چىقىپ:

— ئالالىدىلىمۇ؟ — دەپ سورىدى تىترىگەن ئاۋاز بىلەن.

— ئالدىم.

ئىككىيلەن ئوچاق ئالدىغا بېرىپ، بىرئاز سۆزلىشىۋالدى. كېيىن خۇا ئانا تاشقىرىغا چىقىپ كېتىپ ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەستىن بىر لەنخۇا گۇلىنىڭ يوپۇرمىقىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ جوزا ئۈستىگە يايدى، خۇا لاۋشۇەنمۇ پانۇسنىڭ قەغىزىنى ئېچىپ، ھېلىقى قىزىل جىگىمىنى لەنخۇا يوپۇرمىقىغا يېگۈزۈشتىن ئوردىدى. شياۋشۇەنمۇ غىزاسىنى يەپ بولدى.

— شياۋشۇەن، — دېدى خۇا ئانا ئالدىراپ، — ئورنۇڭدا ئولتۇرۇپ تۇر، بۇياققا كەلمە، — ئۇ ئوچاقتىكى ئوتنى ئوڭلىدى. خۇا لاۋشۇەن يېشىل بولاقنى ھېلىقى بەزى يېرى قىزىل، بەزى يېرى ئاق تۇرغان چۇۋۇق پانۇس بىلەن بىللە ئوچاققا سالدى. ئۇ ئوچاقتا ۋاللىداپ كۆيۈپ بولغاندىن كېيىن، چايخانا ئاجايىپ بىر خىل خۇش پۇراق بىلەن تولدى.

— ئەجەب خۇش پۇرايدا! مەززىلىك بىر نەرسە يەۋاتامسىلەر نېمە؟ — دۇمچەك ۋۇ بايۋەچچە كىرىپ كەلدى. بۇ كىشىنىڭ كۇنى ھەمىشە دېگۈدەك چايخانىدا ئۆتەتتى، ئۇ چايخانىغا ھەممىدىن سەھەر كېلىپ، ھەممىدىن كەچ قايتىپ كېتەتتى. ھازىر ئۇ چايخانىنىڭ كوچا تەرەپتىكى تېمىنىڭ بۇلۇڭىغا قويۇلغان جوزا يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ سۆز باشلىدى. لېكىن ئۇنىڭ سۆزىگە جاۋاب بېرىدىغان ئادەم چىقمىدى، — شوۋگۇرۇچ قاينىتىۋاتامسىلەر؟ — يەنە جاۋاب چىقمىدى. خۇا لاۋشۇەن دەرھال ئىچكىرىدىن چىقىپ، ئۇنىڭغا چاي دەملەپ بەردى.

— شياۋشۇەن، ئىچكىرى كىر! — خۇا ئانا شياۋشۇەننى ئىچ-كىرىدىكى ئۆيگە چاقىرىۋالدى ۋە ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا بىر بەندىكنى قويۇپ بېرىپ ئولتۇرغۇزدى. خۇا ئانا بىر تەخسىدە قاپقارا يۇمىلاق بىر نەرسىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، تۆۋەن ئاۋاز بىلەن:

— يېگىن! كېسىلىڭگە داۋا بولىدۇ! — دېدى.

شياۋشۇەن بۇ قارا نەرسىنى قولىغا ئېلىپ، خۇددى ئۆزىنىڭ جېنى قولىدا تۇرغاندەك ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى، كېيىن ناھايىتى ئاۋايلاپ ئۇنى يارىدى، قارا قوماچ بولۇپ كەتكەن پوست ئىچىدىن ئاپئاق ھور چىقتى. ھور تارقىلىپ كەتكەندىن كېيىن، ئىككىگە پارچىلانغان ئاق جىڭموما روشەن كۆرۈندى؛... بىر ئاز ۋاقىت ئۆتمەي، شياۋشۇەن ھەممىسىنى يەپ بولدى، ئۇ بۇ نەرسە-نىڭ تەمىنىمۇ ئونتۇدى، ئالدىدا پەقەت بىر قۇرۇق تەخسىلا قال-دى. ئۇنىڭ بىر يېنىدا دادىسى، بىر يېنىدا ئانىسى تۇراتتى. ئىككىيلەن ئۇنىڭغا قانداقتۇر بىر نەرسىنى يېگۈزۈپ، يەنە بىر نەرسىنى چىقىرىۋالىدىغاندەك دىققەت بىلەن تىكىلىپ قاراپ تۇراۋا-تتى. ئۇلارنىڭ يۈرىكى سېلىشقا باشلىدى، ئۇلار كۆكسىنى قولى بىلەن تۇتۇۋالدى، كېيىن شياۋشۇەن يەنە يۆتىلىپ كەتتى.

— بىردەم ئۇخلىۋال، ئوڭلىنىپ كېتىسەن.

شياۋشۇەن ئانىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ ياتتى ۋە يۆتىلىپ يې-تىپ ئۇخلاپ قالدى. ئۇنىڭ ھۆمىدىشى بىرئاز بېسىققاندىن كې-يىن، خۇا ئانا سەكسەن ياماق چۈشكەن يوتقانىنى ئاستا يېپىپ قويدى.

3

چايخانىدا ئادەم كۆپ ئىدى. خۇا لاۋشۇەنمۇ ئالدىرىغىلى تۇر-دى. ئۇ يوغان مىس چۆگۈننى كۆتۈرۈپ خېرىدارلارغا چاي قۇيۇپ

يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزى بىر ئاز خۇنۇك ئىدى.

— لاۋشۇەن، تاۋاق يوقمۇ نېمە؟ ئاغرىپ قالدىڭمۇ؟ — بىر چار ساقاللىق كىشى سورىدى.

— ياق.

— ياق؟ مەنمۇ سېنىڭ كۇلۇپ يۈرگىنىڭنى كۆرۈپ، ئۇنداق بولمىسا كېرەك ئويلىدىم... — ھېلىقى چار ساقال ئۆز سۆزىنى ئۆزى رەت قىلدى.

— لاۋشۇەن ئالدىراشچىلىقتىن باش كۆتۈرەلمەي قالدى. ئە-گەر ئوغلى... — دۇمچەك بايۋەچچىنىڭ سۆزى تۇگىمەي تۇراتتى، بىردىنلا ئەپت - بەشرىسى سەت، داپ يۈز بىراۋ قارا سەرگەز كۆڭلىكىنى يېپىنچاقلىغان، تۇگمىلىرى ئوچۇق، بېلىدىكى قارا بەلۋېغىمۇ بولار - بولماس چىگىلگەن ھالدا كىرىپ كەلدى. ئۇ چايخانىغا كىرىپلا خۇا لاۋشۇەنگە قاراپ:

— يېدىمۇ؟ ياخشى بولۇپ قالغاندۇ؟ لاۋشۇەن، تەلىيىڭ بار ئىكەن. بەختىڭ ئوڭ كەلدى. ئەگەر ۋاقتىدا خەۋەر تاپمىغان بولساڭ... — دېدى ئۇ.

خۇا لاۋشۇەن بىر قولىدا چۆگۈننى كۆتۈرگەن، بىر قولىنى ئەدەپلىك ھالدا تۆۋەن سالغان ھالدا كۇلۇمسىرەپ ئاڭلىدى. چايخا-نىدىكىلەرمۇ ھۆرمەت بىلدۈرگەن ھالدا سۆزگە قۇلاق سالدى. كۆزى خۇنۇكلىشىپ كەتكەن خۇا ئانىمۇ كۇلۇمسىرىگەن ھالدا پىيا-لە، چاي ئاچقىتى ۋە پىيالىلەرگە بىردىن خورما سېلىپ قويدى، خۇا لاۋشۇەن دەرھال پىيالىلەرگە قاينىاق سۇ قۇيدى.

— شەكسىز ئوڭلىنىدۇ. ئۇ باشقىلارنىڭكىگە ئوخشايدۇ. ئويلىمامسەن، ئىسسىقدا ئېلىندى، ئىسسىقدا يېگۈزۈلدى، — داپ يۈز كىشى سۆزلەۋەردى.

— راست، ئەگەر كاللا تاغىمىزنىڭ ئىلتىپاتى بولمىغان بول-سا، ئىش بۇنداق ئاسان بولمىغان بولاتتى... — خۇا ئانىمۇ مىننەت-

دارلىق بىلدۇردى.

— چوقۇم ساقىيدۇ، چوقۇم. ئىسسىقىدا يېگەن بۇنداق ئادەم قېنىغا چىلانغان جىگىموما ھەرقانداق ئۆپكە كېسىلىنى گەپ - سۆزسىز ساقايتىدۇ!

خۇا ئانا «ئۆپكە كېسىلى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ، بىرئاز ناخۇش بولغاندەك رەڭگى تاتىرىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ يەنە كۈلكىگە زورلاپ، خوش - خوش ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. خۇا ئانىنىڭ تاتىرىپ كېتىشىنى سەزمىگەن كاڭ تاغا يەنە ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ۋالاقلاۋەردى، بۇنىڭ تەسىرىدىن ئىچكەركى ئۆيدە ياتقان شياۋشۇەنمۇ يۆتىلىشكە باشلىدى.

— ھە، سىلەرنىڭ شياۋشۇەنگە ئامەت كەپتىكەن - دە. بۇ چوقۇم شىپا بولىدۇ. لاۋشۇەن شۇڭا كۆڭلى خوش يۇرۇپتىكەن - دە، — چار ساقال سۆزلەۋېتىپ كاڭ تاغىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە تۆۋەن ئاۋاز بىلەن سوردى، — كاڭ تاغا، ئاڭلىسام، بۇگۈن ئەجىلى توشقان گۈناھكارنى شيا فامىلىلىكلەرنىڭ بالىسى دەيدۇ، زادى قايسىسىنىڭ بالىسى؟ نېمە بوپتىكەن؟

— كىمنىڭ؟ شياسى مومايىنىڭ بالىسى بولماي كىم بولاتتى؟ — ھەممەيلەننىڭ قولاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن كاڭ تاغا باشقىچە ھۆزۈرلىنىپ كەتتى، ئۇنىڭ يۈزىدىكى سالپاڭ گۆشلىرى تېخىمۇ كۆپتى. ئۇ ئاۋازىنى يەنىمۇ ئۆرلەتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۇ بەتبەخت جېنىدىن تويغانكەن، شۇڭا جاجىسىنى يېدى. بىراق بۇ نۆۋەت ماڭا پايدىسى تەگمىدى. ھەتتا سالدۇرۇڭالغان كىيىملەرنىمۇ گۈندىپاي قىزىل كۆز ئايى ئەكەتتى. تەگكەن پايدىسى: بىرىنچىدىن، ئامەت خۇا لاۋشۇەن ئاكىغا بولدى. ئىككىنچىدىن، شياسەن جانابلىرى 25 سەر يارچەن ئىنئام ئېلىپ، ئۇنى ھېچكىمگە تۇتقۇزماستىن ئۆز يانچۇقىغا سالدى.

شياۋشۇەن ئىچكەركى ئۆيدىن ئاستا مېڭىپ چىقىپ، ئىككى قولى بىلەن كۆكسىنى تۇتۇپ، تىنماي يۆتەلگىنىچە ئوچاق ئالدىغا كەلدى؛ بىر چىنە سوغۇق ئاشنى ئۈسۈپ، ئۈستىگە بىر ئاز قاينىق سۇ قۇيدى - دە، ئولتۇرۇپ يېگىلى باشلىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن چىققان خۇا ئانا ئاستا سوردى:

— شياۋشۇەن، بىرئاز ياخشى بولغاندەك تۇرامسەن؟ يەنە قورسىقىڭ ئېچىپ تۇرامدۇ؟...

— چوقۇم ئوڭلىنىدۇ، چوقۇم، — كاڭ تاغا شياۋشۇەنگە بىر قاراپ قويۇپ يەنە بېشىنى بۇراپ، باشقىلارغا سۆزلەشنى داۋام قىلدى، — شياسەن جانابلىرى دانا بىر ئادەم ئىكەن. ئەگەر يامۇلغا ئۆزى مەلۇم قىلمىغان بولسا، مال - مۈلكى بىلەن كۆككە سورۇلۇپ كەتكەن بولاتتى، ھازىر قانداق بولدى؟ يارچەن تاپتى! ھېلىقى شۇمىمۇ ئادەم ئەمەس نەرسىكەن! قاماقخانىدا يېتىپ، گۈندىپاينىمۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە دالالەت قىپتۇ.

— پاھ، قاراڭلار يامانلىقىنى، — ئارقىدا ئولتۇرغان 20 ياشلاردىكى بىر يىگىت غەزەپلەنگەندەك بولدى.

— قارىمامسىلەر، گۈندىپاي قىزىل كۆز ئايى ئۇنىڭدىن گەپ ئالغىلى كىرگەنىكەن، ئۇ بولسا گۈندىپايغا گەپ ئۆگەتكىلى كىرىشىپتۇ. ئۇ، بۇ دۇنيا مانجۇ خانىدانلىقىغا باقمەنده ئەمەس، دەپتۇ. قاراڭلار، مۇشۇمۇ ئىنسانىنىڭ ئاغزىدىن چىقىدىغان گەپمۇ؟ قىزىل كۆز ئايى ئەسلىدە ئۇنىڭ بىرلا قېرى ئانىسى بارلىقىنى بىلەتتى. لېكىن، ئۇنىڭ ئۇ قەدەر كەمبەغەل ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغانىكەن، ئۇنىڭدىن ئازغىنا بولسىمۇ پايدا تەگمەي، قورسىقى تازا كۆپۈپ تۇرغاندا، ھېلىقى بەتبەخت يولۋاسىنىڭ بېشىنى قاشلىغاندەك، ئۇنىڭ زىتىغا تېگىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن ئايى ئۇنى ئىككى كاچات ئۇرۇپتۇ!

— ئايى ئاكا ئۇستا چامباش. ئىككى كاچات ئۇنى خېلى بىر

يەرگە ئاپارغاندۇر، — تامنىڭ بۇلۇڭىدا ئولتۇرغان دۇمچەك بىر-دىنلا خۇشال بولۇپ كەتتى.

— ئۇ تېگى پەس نەرسە ئۇرۇپ تۇرسا قورقماي يەنە: «ئەسىت، سېنىڭ ھالىڭغا، ئىسىت!» دەپتۇ.

چارساقال كىشى سۆز قاتتى:

— ئۇنداق ئەبلەخنىڭ ئەدىپىنى يېگىنىگە ئېچىنىشنىڭ نېمە كېرىكى بار؟

كاڭ تاغا مەنسىتمىگەندەك قىلىپ ھېجايدى.

— سۆزۈمگە چۈشەنمەپسىزلەر. ئۇ: «گۇندىپايىنىڭ ھالىغا ئېچىنمەن» دەپتۇ!

سۆزگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان كىشىلەر بىردىنلا ھاڭۇېقىپ قالدى، سۆزمۇ توختىدى. شياۋشۇەن غىزاسىنى يەپ بولغانىدى، ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنى تەرلەپ، بېشىدىن ھور چىقىپ تۇراتتى.

— ئايىنىڭ ھالىغا ئېچىنمەن دەپتۇما؟ ئۇنداق بولسا ئۇ جۆيلۇپ قاپتۇ، — چارساقال كىشى بىردىنلا ئەقلىگە كەلگەندەك قىلىپ سۆز قاتتى.

— سارىڭ بولۇپ قاپتۇ، — 20 نەچچە ياشلىق يىگىتمۇ بىر-دىنلا چۈشەنگەندەك سۆزگە قوشۇلدى.

چايخانىدىكىلەر يەنە پارىڭ باشلىدى. شياۋشۇەنمۇ ۋارىڭ — چۇرۇڭ پاراڭغا قوشۇلۇپ، ھەدەپ يۆتىلىشكە باشلىدى. كاڭ تاغا يېقىن كېلىپ:

— تۇزلىپ كېتىسەن، شياۋشۇەن. يۆتىلىۋەرمە، چوقۇم ساقىيىپ كېتىسەن! — دېدى ئۇنىڭ يەلكىسىگە ئۇرۇپ.

— ئېلىشىپ قاپتۇ، — دۇمچەك بايۇچچە بېشىنى لىڭشىتتى.

4

غەربىي دەرۋازا تېشىدا سېپىلغا يېقىن جاي ئەسلىدە پادىشاھلىق يەر ئىدى. ئۇ يەردە ئەگرى - بۈگرى بىر يول بار بولۇپ، بۇ يولنى قىسقا يولغا ئامراق كىشىلەر مېڭىپ ئاچقانىدى. لېكىن بۇ يول تەبىئىي پاسىل بولۇپ قالدى. يولنىڭ سول تەرىپىگە ئۆلۈم جازاسى بىلەن جازالانغان ۋە تۇرمىدە ئۆلگەن كىشىلەرنىڭ جەسىتى كۆمۈلەتتى، ئوڭ تەرەپ بولسا، كەمبەغەللەرنىڭ زاراتگاھلىقى ئىدى. ھەر ئىككى تەرەپتىكى قەبرىلەر بايلار ئائىلىسىدە تۇغۇلغان كۇن خاتىرىسى ئۆتكۈزۈلگەندە قاتمۇ قات تىزىپ قويۇلىدىغان جىڭمومىلاردەك تېقىن ئىدى.

بۇ يىل كۆكلەم بايرىمى كۇنى (تۇپراق بېشىغا چىقىدىغان كۇن) ھاۋا ناھايىتى سوغۇق بولدى. تېرەكلەر ئەمدىلا پوتلا چىقارغانىدى. تاڭ ئېتىپ ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، تۇپراق بېشىغا كەلگەن خۇا ئانا ئوڭ تەرەپتىكى يېڭى قەبرە ئالدىغا تۆت تەخسە سەي، بىر چىنە گاڭپەن قويۇپ بىردەم يىغلىدى. ئۇ قەغەزنى كۆيدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، خۇددى نېمىنىدۇر بىر نەرسىنى كۆتكەندەك يەردە ئولتۇرۇپ قالدى، لېكىن نېمىنى كۆتىدىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. بوش چىققان شامال ئۇنىڭ بۇلتۇرقىدىن خېلىلا ئاقىرىپ كەتكەن كالتە چاچلىرىنى يەلپۈيتتى.

يالغۇز ئاياغ يولدىن چاچلىرىغا ئاق كىرگەن، جۇل - جۇل كىيىم كىيىۋالغان يەنە بىر ئايال كۆرۈندى. ئۇ بىر باغلام قەغەز داچەن سېلىنغان ئەسكى بىر قىزىل سىرلىق يۇمىلاق سېۋەتنى كۆتۈرگەن ھالدا ئۇچ قەدەم مېڭىپ بىر توختاپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ بىردىنلا يەرگە قاراپ ئولتۇرغان خۇا ئاننى كۆرۈپ، بىرئاز ھاڭۇېقىپ قالدى، ئۇنىڭ تاتارغان يۈزىدە بىرئاز خىجالەت تۇسى پەيدا

بولدى؛ شۇنداق بولسىمۇ ئۇ لېۋىنى چىشلەپ، شۇ تەرەپتىكى بىر قەبرە ئالدىغا كېلىپ، قولىدىكى سېۋەتنى قويدى.

ئۇ قەبرە شىياۋشۇەننىڭ قەبرىسى بىلەن بىر قاتاردا بولۇپ، ئوتتۇرىسىدا ھېلىقى يالغۇز ئاياغ يوللا بار ئىدى. ھېلىقى ئايال تۆت تەخسە سەي بىلەن بىر چىنە گاڭپەننى قويۇپ بولۇپ، ئۆرە تۇرۇپ بىر دەم يىغلىدى، ئاندىن كېيىن قەغەز داچەنلەرنى كۆيدۈرىدى، بۇنى كۆرگەن خۇا ئانا كۆڭلىدە: «بۇ قەبرىدىكى ئۇنىڭ بالىسى بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى. ھېلىقى ئايال قەبرىنى ئۇياق - بۇياقتىن بىر ئايلىنىپ چىقتى، كېيىن بىردىنلا ئاياغلىرى تىترەپ، دەلدەڭلىگىنىچە ئارقىسىغا بىرنەچچە قەدەم يېنىپ، قەبرىگە قارىغان پېتى قېتىپ قالدى.

خۇا ئانا بۇ ھالنى كۆرۈپ، بۇ ئايالنىڭ كۆڭلى بىئارام بولۇپ ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ، ئالجىپ قالمىغىيدى دېگەن ئويغا كەلدى - دە، چىداپ تۇرالماستىن ئورنىدىن تۇرۇپ، يولنى تىزغىرىسىغا كېسىپ ئۆتۈپ بېرىپ، ئۇ ئايالغا تۆۋەن ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى:

— چوڭ ئانا، كۆڭۈللىرىنى بۇزمىسىلا، يۈرسىلە، قايتايلى.

ھېلىقى ئايال بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى، لېكىن كۆزى يۇقىرىغا قاراپ قېتىپ قالغانىدى. ئۇمۇ تۆۋەن ئاۋاز بىلەن دۇدۇقلاپ سۆزلىدى:

— قارىسىلا ... كۆزۈمگە نېمە كۆرۈنۈۋاتىدۇ؟

خۇا ئانىمۇ ئۇ بىگىز قولى بىلەن كۆرسەتكەن تەرەپكە قارىدى، كۆزىگە ئالدى تەرەپتىكى قەبرە كۆرۈندى. بۇ قەبرىدىكى ئوت - چۆپلەرنىڭ يىلتىزلىرى تېخى تامام قۇرۇمىغان، سېرىق توپىلار ئاۋۇالقىدەكلا تۇراتتى، بۇلار كۆزگە ناھايىتى غەلىتە كۆرۈنەتتى. خۇا ئانا يەنە دىققەت بىلەن قارىدى، ئۇ ئىختىيارسىز ھەيران بولۇپ قالدى؛ ئۇنىڭ كۆزىگە قەبرە ئۈستىگە قويۇلغان ئالىيېشىل

گۈلچەمبىرەك كۆرۈندى.

بۇلارنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرى كېتىپ قالغىنىغا بىر نەچچە يىل بولغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئالىيېشىل گۈلنى روشەن كۆردى. بۇ گۈل ئانچە كۆپ بولمىسىمۇ، چەمبىرەك تازا ئوبدان ئورالمىغان بولسىمۇ، لېكىن رەڭلىك ئىدى. خۇا ئانا دەرھال ئۆز ئوغلىنىڭ ۋە باشقىلارنىڭ قەبرىسىگە قارىدى، ئۇ قەبرىلەردە سوغۇقتىن قورقمايدىغان بەزى ئۇششاق گۈللەر ئاندا - ساندا ئېچىلىپ تۇراتتى. بۇنى كۆرگەن خۇا ئانىنىڭ بىردىنلا كۆڭلى يېرىم بولدى ۋە گۈلچەمبىرەكنى سۇرۇشتۇرگىسىمۇ كەلمىدى.

ھېلىقى مومايى يەنە بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ، قەبرىگە يېقىن كېلىپ دىققەت بىلەن بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن ئۆز - ئۆزىچە سۆزلىدى:

— بۇ گۈلنىڭ يىلتىزى يوق تۇرىدۇ، ئۆزى ئېچىلغاندەك ئەمەس... بۇ يەرگە كىم كەلگەندۇر؟ ئۇششاق بالىلارغۇ كەلمەيدۇ. ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ كەلمىگىنىگە خېلى بولدى... بۇ قانداق گەپتۇ؟...

ئۇ خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ، بىردىنلا يىغلىۋەتتى ۋە ئاۋازىنى قويۇپ بەردى:

— ئوغلۇم يۇئەر، ساڭا ۋابال قىلدى. بۇ ناھەقچىلىك سېنىڭ ئېسىڭدىن ھەرگىز كۆتۈرۈلمەيدۇ، كۆڭۈل ئاغرىقىڭنى ئىچىڭگە سىغدۇرالماي بۇگۈن مۇشۇ گۈللەر ئارقىلىق ئەتەي كۆرسەتمەكچى بولۇۋاتامسەن؟...— ئۇ ئەتراپقا قارىدى. كۆزىگە يوپۇرماقلىرى چىقمىغان بىر تۈپ دەرەخ شېخىدا ئولتۇرغان بىر قاغا كۆرۈندى. ئۇ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئۇقتۇم. ئوغلۇم يۇئەر، ئۇلار ساڭا قەست قىلدى، خەپ! ئۇلار قىلمىشلىرىنىڭ جازاسىنى تارتماي قالمايدۇ. خۇدا ئۆزى ھەممىنى بىلگۈچى، سەن پەقەت كۆزۈڭنى يۇمدۇڭ... ئەگەر مەشەدە بولساڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلىغان

بولساڭ، ... ئاۋۇ قاغىنى قەبرەڭگە قوندۇر، كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ كېتەي.

بوش چىقىۋاتقان شامال ئاللىقاچان توختىغاندى. قۇرۇپ قالغان ئوت - چۆپلەر خۇددى تېرىغان تىكەندەك تىك - تىك تۇراتتى. ئۇلارنىڭ شامالدا چىقارغان ئاۋازلىرى بارغانسېرى يوقىلىپ بېرىپ، ئاخىرى ئەتراپ خۇددى ئۇيقۇغا چۆمگەندەك جىمجىت بولۇپ كەتتى. ئىككىيلەن قۇرۇق ئوت - چۆپلەر ئىچىدە قاغىغا قاراپ تۇردى. قاغىمۇ تىك تۇرغان شاختا بېشىنى ئىچىگە تىقىپ، تۇگۇلۇپ ئولتۇراتتى.

خېلى ۋاقىت ئۆتتى. تۇيۇقسىز چىققانلار بارغانسېرى كۆپىيىشكە باشلىدى. بىرنەچچە قېرى ۋە ياشلار قەبرىلەرنى ئارىلاپ يۈرمەكتە.

نېمە ئۈچۈندۇر، خۇا ئانا خۇددى يەلكىسىدىكى ئېغىر بىر يۈك چۈشۈپ كەتكەندەك بولۇپ، قايتقۇسى كەلدى ۋە ھەمراھىغا:

— قايتىپ كېتەيلى، — دېدى.

ھېلىقى موماي بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن، مەيۈس ھالدا ئاش - سەيلەرنى يىغىشتۇردى. ئۇ يەنە بىر دەم ئىككىلىنىپ تۇرۇۋېلىپ، ئاخىرى ئاستا يولغا چۈشتى ۋە ئۆز - ئۆزىگە:

— بۇ قانداق ۋەقە؟...— دېدى.

بۇلار 20 - 30 قەدەم ماڭماستىن، بىردىنلا ئارقا تەرىپىدىن چىققان «قا - قاق» دېگەن بىر ئاۋازنى ئاڭلىدى ۋە ئەندىككەن ھالدا ئارقىسىغا قارىدى. ھېلىقى قاغا ئىككى قانىتىنى كېرىپ، خۇددى يانىڭ ئوقىدەك، يىراقتا قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

1919 - يىل 4 - ئاي

ئەتە(22)

— ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايدۇ، نېمە بولدىكىنە بۇ بايقۇشقا؟ - «قىزىل بۇرۇن» لەقەملىك لاۋ گۇڭ سېرىق ھاراق قۇيغان چىنىسىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ، ئۆي تەرەپتىكى تامنى ئىشارەت قىلىپ غۇدۇڭشىدى.

«كۆك تېرە» لەقەملىك ئاۋۇ ئۆزىنىڭ قاچىسىنى يەرگە قويۇپ، بار كۈچى بىلەن لاۋ گۇڭنىڭ دۇمبىسىگە بىرنى سېلىپ:

— سەن ... سەن ... يەنە نىيىتىڭنى بۇزۇشقا باشلىدىڭغۇ دەيمەن! ...— دەپ مەست ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى.

لۇجىڭ يېزىسى چەت بىر جاي ئىدى. بۇ يېزىدا بەزى كونا ئۆرپ - ئادەتلەرمۇ ساقلىنىپ قالغان: كەچ كىرىشى بىلەنلا بۇ يېزىنىڭ ئادەملىرى ئىشىكلىرىنى مەھكەم بېكىتىپ، ئۇخلىغىلى ياتىدۇ، پەقەت ئىككى ئۆيدىلا يېرىم كېچىگىچە ئۇخلاشمايتتى: ئۇنىڭ بىرى، ھاراق خۇمار لۇكچەكلەر پەشتاق ئەتراپىغا يىغىلىۋېلىپ ھاراق ئىچىپ، تاماق يەپ پەيزى قىلىشىدىغان «شەنخېن» مەيخانىسى؛ يەنە بىرى، ئۇنىڭ يېنىدىكى ئىككى يىلدىن بېرى تۇل ئولتۇرغان ۋە ئۇچ ياشتىكى بالىسىنى بېقىش ئۈچۈن يېپ ئېگىرىشكە مەجبۇر بولۇپ، كەچ ياتىدىغان شەن سى دېگەن ئايال-نىڭ ئۆيى ئىدى.

مانا بىر نەچچە كۈن بولدى، شەن سىنىڭ ئۆيىدە چاق ئاۋازى ئاڭلانماس بولۇپ قالدى. يېرىم كېچىگىچە ئۇخلىمايدىغان پەقەت شۇ ئىككىلا ئۆي بولغانلىقتىن، تامنىڭ ئۇ يېقىدىكى چاقنىڭ

تاۋۇشىنى ئەلۋەتتە لاۋ گۈك بىلەن ئۇنىڭ ئاغىنىسىلا ئاڭلايتتى ۋە شەن سىنىڭ ئۆيىدىكى چاق ئاۋازىنىڭ توختاپ قالغىنىنىمۇ پەقەت شۇ ئىككىسىلا بىلەتتى.

لاۋ گۈك ئوبدان بىر مۇشت يېگەندىن كېيىن، خۇددى ھېچ نەرسە بولمىغاندەك، لىق بىر چىنە ھاراقنى كۆتۈرۈۋېتىپ غىڭشىپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى.

شۇ ۋاقىتتا شەن سى بالىسىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، كارىۋاتنىڭ قىرغىقىدا ئولتۇراتتى. يىپ ئېگىرىدىغان چاق يېتىمسىرىگەن ھالدا يەردە ياتاتتى. چىراغنىڭ گىرىمسەن يورۇقى بالىنىڭ كۆزىگە تاتىرىپ كەتكەن يۈزىگە چۈشۈپ تۇراتتى. شەن سى:

«داخانغىمۇ ئوقۇتتۇم، نەزىر - چىراغمۇ بەردىم، ئۆزۈم بىلگەن دورىلارنىمۇ ئىچۈردۈم، ھېچقانداق پايدا قىلمىدى. يەنە نېمە قىلىش كېرەك؟ ئەمدى بالىنى خې شياۋشيەننىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ كۆرسىتىش قالدى. لېكىن باۋ ئەر كېچىسىلا قىزىپ، كۆندۈزى ياخشى بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، كۈننىڭ چېقىشى بىلەن بىللە قىزىتمىسى سوۋۇپ، نەپەس قىسىلىشى توختاپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس، ئاغرىق دائىم شۇنداق بولىدىغۇ ...» دەپ ئويلىدى.

شەن سى ئوقۇمىغان نادان ئايال ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ «لېكىن» دېگەن سۆزنىڭ ئۆزىدە قانداق خەۋپ - خەتەر بار ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيتتى. راست، بەزىبىر ۋاقىتلاردا بۇ خەتەرلىك سۆز ئارقىلىق يامان ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولىدىغان چاغلار مۇ بولىدۇ، لېكىن تالاي - تالاي ياخشى ئىشلارنىڭ قايغۇلۇق ئاياغلىشىشىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ.

ياز كېچىلىرى قىسقا بولىدۇ. لاۋ گۈنىڭ غىڭشىپ ئېيتقان ناخشىسى توختىغىلى كۆپ ۋاقىت ئۆتمىدى. شەرق تەرەپتىن ئاسمان يورۇشقا، دېرىزىنىڭ يوچۇقىدىن تاڭ سەھەرنىڭ كۈمۈشتەك

نۇرلىرى چۈشۈشكە باشلىدى.

باشقىلارغا چاپسان تۇيۇلسىمۇ، شەن سى ئۈچۈن تاڭنىڭ ئاتقىنى ئاسان بولمىدى. ئۇنىڭغا تاڭ ناھايىتى ئاستا ئېتىۋاتقاندەك سېزىلەتتى. باۋئەرنىڭ ھەربىر دەم ئېلىشى چەكسىز ئۇزاققا سوزۇلغاندەك تۇيۇلاتتى. ئاخىر، تاڭ ئېتىپ دېرىزىدىن چۈشكەن يورۇقلۇق چىراغنىڭ گىرىمسەن يورۇقىنى باستى. مانا ئەمدى شەن سى بالىسى باۋئەرنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى خۇددى يەلپۈگۈچەك بىر كېڭىيىپ، بىر تارىيىپ، نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

ئۇ، بالىنىڭ ھالى ناھايىتى ئېغىر ئىكەنلىكىنى سېزىپ:

— ۋىيىيەي! ئەمدى قانداق قىلارمەن، ئەمدى خې شياۋشيەننىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىش كېرەك، باشقا ئىلاجى يوق، — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

شەن سى ئوقۇمىغان نادان ئايال بولسىمۇ، غەيرەتلىك ئىدى. بۇ ياغاچ ساندۇقتىكى ئۆزىنىڭ بىر تىيىنلاپ يىغقان 13 يارچەن 180 يارماق ئاقچىسىنى ئېلىپ يانچۇقىغا سالدى، ئاندىن ئىشىكنى ئېتىپ، بالىسىنى كۆتۈرۈپ ئالدىراشلىق بىلەن خې شياۋشيەننىڭ ئۆيىگە قاراپ كەتتى.

تېخى ناھايىتى ئەتىگەن ئىدى، لېكىن خې شياۋشيەننىڭ ئۆيىدە تۆت ئاغرىق كىشى ئولتۇرۇپتۇ. شەن سى يانچۇقىدىن تۆت يارچەن چىقىرىپ نومۇر ئالدى. باۋئەرگە بەشىنچى نومۇر تەگدى، شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئاخىر خې شياۋشيەننىڭ ئالدىغا كىردى. خې شياۋشيەن قولىنى سوزۇپ بالىنىڭ تومۇرىنى تۇتقىلى باشلىدى. خې شياۋشيەننىڭ تىرناقلىرى شۇنچە ئۇزۇن ئىدىكى، شەن سى ناھايىتى ئەجەبلىنىپ، ھۆرمەت قايغۇسىغا تولغان ھالدا: «باۋئەرنىڭ ساقىيىشى چوقۇم» دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۆزىنىڭ ئەنسىرىشىنى يوشۇرالماستىن تەشۋىشلەنگەن ھالدا:

— ئۇستام ئېيتسىلىچۇ، بالام نېمە بولغاندۇ؟ — دېدى.
— قەۋزىيەت بولۇپ قاپتۇ.
— خەتەرلىك ئەمەسمۇ؟ بۇ ...
— ئاۋۋال مەن بۇيرۇغان دورىنى ئىچىۋەتسۇن. بالىنىڭ نەپەس ئېلىشى ناھايىتى ئېغىر، بۇرۇنلىرى كېرىلىپ تۇرىدۇ. بۇ، ئوتتۇرا مەسىنىڭ ئۇستۇن كەلگىنى[23] ...

سۆزىنى تۈگەتمەيلا، خې شياۋشيەن كۆزىنى يۇمدى، شەن سى يەنە سوئال سوراشقا پېتىنالمىدى. ئاڭغىچە خې شياۋشيەننىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان 30 ياشلاردىكى كىشى رېتسىپ يېزىپ بەردى ۋە قەغەزنىڭ بۇرجىكىدىكى بىرنەچچە خەتنى كۆرسەتىپ:

— بۇ بالىلار ئۈچۈن ئەڭ ياخشى دورا. بۇ دورىنى پەقەت جىيا ئائىلىسىگە قاراشلىق ئاتاقلىق «ئەلگە شىپا» دېگەن دورىخۇرۇشلۇق دۇكىنىدىن تېپىش مۇمكىن! — دېدى.

شەن سى رېتسىپنى ئېلىپ، خىيال سۈرگەن ھالدا تالاغا چىقتى. ئۇ نادان ئايال بولسىمۇ، «ئەلگە شىپا» دۇكىنى ئۆزىنىڭ ئۆيىدىن كۆرە، خې شياۋشيەننىڭ ئۆيىگە يېقىنراق ئىكەنلىكىنى بىلەتتى. شۇڭا، ئەلۋەتتە ئاۋۋال دورىنى سېتىۋېلىپ، ئاندىن ئۆيىگە قايتىش توغرىراق ئىدى. شەن سى ئالدىراشلىق بىلەن دورىخۇرۇشلۇق دۇكىنىغا قاراپ ماڭدى. دورىخۇرۇش ئۆزىنىڭ ئۇزۇن تىرناقلىرىغا زوقلىنىپ قاراپ تۇراتتى. ئۇ رېتسىپقا ئۇزۇدىن ـ ئۇزۇن قاراپ، ئاندىن كېيىن ئاستا ئالدىرىماستىن دورىلارنى ئوراپ بەردى، شەن سى بالىسىنى كۆتۈرگەن ھالدا قاراپ تۇردى.

باۋئەر بىردىنلا كېچىككىنە قوللىرىنى چىقىرىۋېلىپ، چىگىشلىنىپ كەتكەن يىپەكتەك چېچىنى يۇلۇشقا باشلىدى. ئۇ ھېچقاچان مۇنداق قىلىق قىلمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شەن سى قورققىنىدىن قېتىپ قالدى.

شەن سى ئۆيگە قايتىپ كېلىۋاتقاندا كۈن خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنىدى. ئۇنىڭ بىر قولىدا دورا، يەنە بىر قولىدا بالا بولۇپ، يۈكى بارغانسېرى ئېغىرلاشماقتا ئىدى. باۋئەر پۈتۈن يول بويى قىينالدى، بۇنىڭدىن يول تېخىمۇ يىراقلاشقاندەك سېزىلەتتى. ھالسىزلانغان شەن سى يولنىڭ چېتىگە چىقىپ، چوڭ بىر باينىڭ ئىشىكى يېنىدا ئولتۇردى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى تەرلەپ كېيىملىرى تېنىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى. باۋئەر جىمجىت ئۇخلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. شەن سى تەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، پۈتلىرىنى ئاران يۆتكەپ ئىلگىرى قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ قولىقىغا كىمدۇر بىرنىڭ:

— شەن سى، ئەكەل بالىنى، مەن كۆتۈرۈۋالاي! — دېگىنى ئاڭلاندى.

بۇ ئاۋۇ — «كۆك تېرە» نىڭ ئاۋازى ئىدى. شەن سى بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاۋۇنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى تۇتۇق ۋە ئۇيقۇلۇق ئىدى.

شۇ پەيتتە شەن سى قانداقتۇر بىرەر خىزمىنىڭ غايىبتىن كېلىپ ياردەم قىلىشىنى كۈتكەنىدى، لېكىن ئۇ بۇ ياردەمنىڭ ئاۋۇ تەرىپىدىن بولۇشىنى پەقەتلا خالىمايتتى. ئەمما، ئاۋۇ مەردلىك قىلىپ، شەن سىنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي ياردەم قىلاي دەپ تۇرۇۋالدى. ئاخىر شەن سى ئۇنىڭ ياردىمىنى قوبۇل قىلدى. ئاۋۇ قولىنى سۇنۇپ، شەن سىنىڭ ئىككى كۆكسى ئوتتۇرىسىدىن ئۆتۈكۈزۈپ، ئۇنىڭ قۇچىقىدىكى بالىنى ئالدى. ئۇنىڭ قوللىرىنىڭ تېگىشى بىلەن، شەن سىنىڭ كۆكسىدىن باشلانغان بىر خىل ئىسسىق قان قۇلاقلىرىغچە بېرىپ پۈتۈن ئەزايىنى شۇرقىرىتىۋەتتى.

ئۇلار ئارلىرىدا بەلگىلىك يىراقلىق قالدۇرۇپ بىللە ماڭدى. ئاۋۇ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەر دەيتتى، ئەمما شەن سى ھېچبىر جاۋاب قايتۇرماي كېلىۋاتاتتى. ئۇ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن توختاپ،

ئۇنى چۈشلۈك غىزانى بىللە يېيىشكە تۇنۇگۇن ۋەدە قىلىپ قويغان ئاغىنىسىنىڭ كۇتۇپ قالغىنىنى ئېيتىپ، شەن سىگە بالىنى ياندۇرۇپ بەردى. شەن سى بالىنى قولىغا ئالدى. ئۇنىڭ بەختىگە ئۆيىمۇ يېقىن قالغانىدى. شەن سى يىراقتىن دەۋازىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ژاڭ جيۇ مومانىنى كۆردى.

— بالا قانداق، شەن سى؟ تېۋىپقا كۆرسەتتىڭمۇ؟ — دېدى ئۇ.

— كۆرسىتىشنى كۆرسەتتىم ... ژاڭ جيۇ موما، سەن ئۆمرۈڭدە كۆپنى كۆرگەنغۇ، ئۆزۈڭنىڭ تەجرىبىلىك كۆزۈڭ بىلەن بىر قاراپ باققىنا، بالام نېمە بولدىكىن؟ ...

— ھىم ...

— قانداق؟

— ھىم ... — دەپ ژاڭ جيۇ مومانى بالىغا بىر قاراپ چىقىپ، چوڭقۇر تىندى - دە، بېشىنى چايقىدى.

باۋئەر دورىسىنى ئىچكەندە چۈش مەزگىلى بولغانىدى. شەن سى دىققەت بىلەن ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. بالىنىڭ نەپەس ئېلىشى يېنىكلىگەندەك بولدى. كەچقۇرۇنلۇقى باۋئەر تۈيۈقسىز كۆزىنى ئېچىپ: «ئاپا» دەپ بىرلا چاقىردى - دە، يەنە ئۇخلىغاندەك كۆزىنى يۇمۇۋالدى. باۋئەرنىڭ ئۇخلىغىنىغا چارەك سائەت ئۆتمەستىن پېشانىسىدىن، بۇرۇنلىرىنىڭ ئۇستىدىن مونچاق - مونچاق تەرلەر چىقىشقا باشلىدى، شەن سى ئاستا ئۇ تەرلەرنى ئېرتىپ ئولتۇرۇپ، تەرنىڭ قولىغا يېلىمدەك چاپلىشىۋاتقانلىقىنى سەزدى. شەن سى نېمە قىلارىنى بىلمەي بالىسىنىڭ مەيدىسىنى تۇتتى، ئەمما بۇ قېتىم ئۆزىنى توختىتىۋالالماي يىغلىۋەتتى.

بالىنىڭ ئاڭلانماس دەرىجىدە سوقۇۋاتقان يۈرىكى بارغانسېرى ئاستىلىماقتا ئىدى. ئاۋۋال ئىچىدە ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان شەن سى ھۆڭگىرەك ئېتىپ يىغلاشقا باشلىدى. ھويلىغا ئادەملەر يىغىلدى،

ژاڭ جيۇ مومايى بىلەن ئاۋۇ ئۆيگە كىردى، قالغانلىرى تالادا قالدى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەيخانىنىڭ ئىگىسى ۋە لاۋگۈڭلارمۇ بار ئىدى. ژاڭ جيۇ مومايى ئۇنىڭغا - بۇنىڭغا بۇيرۇق بېرىشكە باشلىدى. ئەرۋاھقا ئاتالغان بىر بولاق قەغەز ئاقچىنى كۆيدۈردى ۋە يارەملەشكەن ئادەملەرگە زىياپەت بېرىش ئۈچۈن، شەن سىنىڭ ئىككى بەندىگى ۋە تۆت - بەش قۇر كىيىمىنى گۆرۈگە قويۇپ ئىككى دوللار پۇل جايلىدى.

ئەڭ ئالدى بىلەن مۇردىنى سالىدىغان ساندۇق تەپىش كېرەك ئىدى. شەن سىنىڭ يەنە بىر جۈپ كۈمۈش ھالقىسى ۋە ئالتۇن يالانتۇق چاڭسى قالغانىدى. كېپىل بولۇپ مۇردىنى سالىدىغان ساندۇق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، ئۇلارنى يېرىم نەق، يېرىم نەسىگە مەيخانىنىڭ ئىگىسىگە بەردى. ئاۋۇ قولىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ يارەملەشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئىزھار قىلغانىدى، ژاڭ جيۇ مومايى ئۇنى سىلكىۋېتىپ، ئۇنىڭغا ئەتىلىككە مۇردا سېلىنغان ساندۇقنى تۈپراق بېشىغا ئاپىرىشقا رۇخسەت قىلدى.

— ھەي ئالجىغان قاقۇاش! — دەپ تىللىۋەتتى ئاۋۇ ۋە تېرىكىپ قوشۇمىسىنى تۈردى.

كەچقۇرۇن مەيخانىنىڭ ئىگىسى كېلىپ ساندۇقنىڭ سەھەر-لىكتە تەييار بولۇشىنى ئېيتتى. ئۇ كەلگۈچە شەن سىگە بولۇشقان-لارنىڭ ھەممىسى كەچقۇرۇنلۇق تاماقنى يەپ بولۇپ، ئۆز ئادىتى بويىچە كەچ كىرىشى بىلەنلا ئۆيلىرىگە تارقىشىپ كەتتى. پەقەت ئاۋۇ «شەنخېن» مەيخانىسىنىڭ ئالدىدىكى پەشتاقتا يۆلىنىپ تۇرۇپ ئىچىۋاتاتتى، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان لاۋ گۇڭ ئۆزىنىڭ ناخشىسىنى غىڭشىپ ئېيتىۋاتاتتى.

شەن سى يالغۇز قالدى ۋە كارىۋاتنىڭ چېتىدە ئولتۇرۇۋېلىپ ھېچ توختىماستىن يىغلىماقتا ئىدى. باۋئەرمۇ مۇشۇ يەردە ياتاتتى، چاقمۇ ھېچ ئۇن چىقارماي يەردە ياتاتتى. خېلى ۋاقىت ئۆتتى،

ئاخىر شەن سى بار يىغىسىنى يىغلاپ بولغاندەك بولدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى ئىششىپ كەتتى. ئۇ غەلىتە بىر تۇيغۇ بىلەن ئەتراپىغا قارىدى: ئۇنىڭ بولغان ۋەقەگە ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى.

«ياق - ياق، — دېدى ئۇ ئۆز - ئۆزىگە، — مەن ھازىر ئۇخلاۋاتىمەن، ئەتىگەنلىككە ئويغانغاندا باۋۈەرنىڭ يېنىمدا ئۇخلاۋاتقانلىقىنى كۆرىمەن، ئۇمۇ ئويغىنىدۇ ۋە مېنى «ئاپا» دەپ چاقىرىدۇ، ئاندىن سەكرەپ تۇرۇپ ئويناشقا باشلايدۇ ...»

لاۋ گۇڭنىڭ ناخشىسى توختىغىنىغا خېلى ۋاقىت بولدى، «شەنخېن» مەيخانىسىدىمۇ چىراغ ئۆچتى.

شەن سى كۆزلىرىنى ئاچتى. بولغان ئىشلارغا زادى ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى، توخۇلار چىللاپ، شەرق تەرەپ يورۇغلى باشلىدى. تاڭ سەھەرنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى دېرىزىنىڭ يوچۇقلىرىدىن چۈشۈپ تۇراتتى.

كۈمۈشتەك ئاق تاڭ نۇرى ئاستا - ئاستا قىزىرىشقا باشلىدى. كۇن نۇرى ئۆگزىگە چۈشتى. شەن سى كۆزلىرىنى يوغان ئاچقان ھالدا ھەركەتسىز ئولتۇراتتى. كىمدۇر بىرى ئىشكىنى ئۇردى. ئىشىك ئالدىدا بىر نەرسە كۆتۈرگەن يوچۇن بىر كىشى، ئۇنىڭ كەينىدە ۋاڭ جيۇ موماي تۇراتتى.

— ۋاي - يەي! ساندۇقنى ئەكەپتۇ.

چۈشتىن كېيىنلا ساندۇقنىڭ قاپقىقىنى يېپىشتى.

شەن سى باۋۈەردىن كۆز ئۇزمەي يىغلاۋەردى. ھېچقايسىسى ساندۇقنى ھىم يېپىۋېتىشكە پېتىنالمىدى. كۇتۇپ زېرىككەن ۋاڭ جيۇ موماي ئاخىر شەن سىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئاچچىق بىلەن ئۇنى نېرى ئەكەتتى. شۇ زامات ساندۇقنىڭ قاپقىقى قولمۇ قول مىخلاندى.

شەن سى ئۆز ئوغلى باۋۈەرنى ناھايىتى ياخشى ئۇزىتىشقا كىرىشتى، كەم - كۇتىسىنى قالدۇرمىدى، خۇداغا ئاتالغان بىر

بولاق قەغەز ئاقچا تېخى تۇنۇگۈن كۆيدۇرۇلگەنىدى. ئەتىگەنلىكتە دەپنە قىلىشتا ئوقۇلىدىغان ئايەتلەر يېزىلغان 49 قەغەزمۇ كۆيدۇرۇلدى. باۋ ئەرگە باشتىن - ئاياغ يېڭى كىيىم كىيدۇرۇلدى. ئۇ ياخشى كۆرىدىغان ئويۇنچۇقلارنىڭ ھەممىسى لايدىن ياسالغان كىچىككىنە ئادەم، ئىككى چۆچەك ۋە ئىككى ئەينەك قۇتا ساندۇقنىڭ باش تەرىپىگە تىزىلدى، ۋاڭ جيۇ موماي دەققەت بىلەن سەپسېلىپ قاراپ ھېچقانداق كەمچىلىك تاپالمىدى.

بۇگۇن «كۆك تېرە» ئاۋۇ زادىلا كەلمىدى. «شەيخېن» مەيخانىسىنىڭ خوجايىنى شەن سى ھەدىگە ئىككى خىزمەتكار تېپىپ بېرىپ، ئۇلارغا 210 داچەندىن پۇل بېرىپ، مېيىتنى پاشالىق گۆرىستانىغا ئاپىرىپ يەرلەتتۇردى. ۋاڭ جيۇ موماي يەنە بىر قېتىم ياردەملەشكۈچىلەرگە غىزا قىلىشقا بولۇشتى. غىزادىن كېيىن، كۇن تاغنىڭ كەينىگە ئۆتكەندە، ھەممىسى كېتىشنىڭ تەرەددۇتىنى قىلىپ، ئاستا تارقىشىپ ئۆيلىرىگە كەتتى.

شەن سى بېشىنىڭ قېيىپ كەتكەنلىكىنى سەزدى، بىرئاز دەم ئالغاندىن كېيىن كۆڭلى ئازراق ئارام تاپتى، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە قالايمىقان ئويلار ھۆكۈم سۈرمەكتە ئىدى. ئۆمرىدە ھېچقاچان ئۇچراتمىغان، مۇنداق بولار دەپ ئويلاپمۇ باقمىغان ۋەقە يۈز بەردى. ئۇ ئويلىغانسېرى ئەجەبلەندى. ئۇ يەنە بىر ئاجايىپ «يېڭىلىق» نى سەزدى: شۇنچە يىل ياشىغان ئۆيى بىردەمدىلا چەكسىز جىمجىتلىققا چۆكتى.

شەن سى ئورنىدىن تۇرۇپ چىراغ يېقىۋىدى، ئۆي تېخىمۇ جىمجىت سېزىلدى. شەن سى ئىختىيارسىز ئىشكىنى بېكىتتى - دە، يېنىپ كېلىپ كارىۋاتنىڭ بىر چېتىگە ئولتۇردى، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىگىسىز قالغان چاق يېتىمسىرەپ ياتاتتى، شەن سى دەققەت بىلەن ئۆيگە قاراپ چىقتى ۋە مۇنداق ئولتۇرۇشنى داۋام قىلدۇرۇشقا تاقىتىنىڭ يەتمەسلىكىنى سەزدى. بۇ ئۆي ناھايىتى

يوغان ۋە بوش، ئىچىدىكى جابدۇقلارمۇ ئۆزلىرىنىڭ ئېتىبارىنى يوقاتقانىدى. ئەتراپتىكى بوشلۇق شەن سىنى قاپسىماقتا ۋە ئۆي ئىچىدىكى ھاجەتسىز جابدۇقلار ئۇنىڭ يۈرىكىنى قىسماقتا ئىدى. ئۇ دەم ئالالماي قالدى.

شەن سى باۋئەرنىڭ ئۆلگىنىگە ئەمدى ئىشەندى، ئۇ ئۆيگە قاراشقا پېتىنالماي، چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتىپ ياتتى، ئۇزاق يىغلاپ يېتىپ: «مەن يىپ ئېگىرىپ ئولتۇرغان ۋاقىتلاردا باۋئەر يېنىمدا ئارپىبەدىيان سۈيىگە سالغان پۇرچاق يەپ ئولتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ قارا كۆزلىرى بىلەن ماڭا قارايدىغان، ئۇ بىر قېتىم ئويلىنىپ تۇرۇپ: «ئاپا! دادام چۆچۈرە ساتاتتى، مەنمۇ چوڭ بولغاندا چۆچۈرە ساتىمەن، پۇلنى تازا جىق تېپىپ ھەممىسىنى ساڭا بېرىۋېتىمەن» دەپ ئويلىدى.

شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭغا شەن سىنىڭ يىپ ئېگىرىشى تېخىمۇ مەنىلىك، تېخىمۇ جانلىق تۇيۇلغانىدى. ئەمدىچۇ؟

بۇ سوئالغا شەن سى جاۋاب تاپالمىدى.

مەن ئېيتتىمغۇ: ئۇ نادان ئايال ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قانداقمۇ جاۋاب تاپالسۇن؟ ئۇ پەقەت ئۆينىڭ ھېچ نەرسىسىز بوش، يوغان ۋە جىمجىت قالغانلىقىنىلا سېزەتتى، خالاس. لېكىن ئۇ چىققان جانىنىڭ قايتا تىرىلمەيدىغانلىقىنى ۋە باۋئەرنى قايتا كۆرەلمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ چوڭقۇر تىندى - دە، ئونلۇك ئاۋازدا:

— باۋئەر، سەن ئاۋۋالقىدەكلا مېنىڭ يېنىمدا بولۇشۇڭ كېرەك. ئېيتقىنا، چۈشۈمگە بولسىمۇ كىرىپ تۇرىسەن - ھە؟ راستىمۇ؟ — دېدى.

ئۇ باۋئەرنى چاپسانراق كۆرۈش ئۈچۈن كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇخلىماقچى بولدى، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرگەن ۋە ھېچقاچان بۇنداق جانسىز، بوش قالمىغان بۇ ئۆيدە، شەن سى ئۆزىنىڭ

ھەسرەتلىك نەپەس ئېلىشىنى ئاشكارا ئاڭلاپ ياتتى.

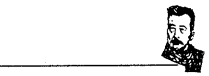
ئۇيقۇ ئاستا - ئاستا ئۇنى ئۆز قوينىغا ئالدى، ئۆينى جىمجىتلىق قاپلىدى، ئاڭلىنىپ تۇرغان لاۋ گۈڭنىڭ ناخشىسىمۇ پەسلىدى. ئۇ مەيخانىدىن چىقىپ:

— بىچارەم، قانداق ئايايمەن مەن سېنى، يالغۇز يېتىم ... — دەپ كۈلكىلىك ناخشىسىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

ئاۋۇ — «كۆك تېرە» ئۇنىڭ مۇرىسىگە مەھكەم ئېسىلىۋالدى ۋە ئىككىسى كۈلۈشۈپ، پۇتلىشىپ، ھەربىر قەدەمدە بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ كېتىپ باراتتى.

شەن سى ئۇخلاپ قالدى. لاۋ گۈڭ بىلەن ئاۋۇ كەتتى، «شەنخېن» مەيخانىسىمۇ يېپىلدى، لۇجىڭ يېزىسى تولۇق جىمجىتلىققا چۆكتى، پەقەت قاراڭغۇ كېچىلا ئەتە كۈندۈزگە ئايلىنىش ئۈچۈن ئالدىراپ، بۇ جىمجىتلىق ئارقىلىق ئۆتمەكتە ئىدى ۋە قەيەردىندۇر قاراڭغۇلۇقتا يالغۇز ئىتلارنىڭ ھۇۋلىشى ئاڭلىناتتى.

1920 - يىل 6 - ئاي

كىچىككىنە بىر ئىش(24)

مېنىڭ سەھرادىن پايتەختكە كەلگەنلىكىمگە كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئالتە يىل بولۇپ قالدى. بۇ ئارىدا قۇلىقىم ئاڭلىغان ۋە كۆزۈم كۆرگەن «دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرى» مۇ ئاز ئەمەس، ئەمما بۇ ئىشلار كۆڭلۈمدە ھېچقانداق ئىز قالدۇرمىدى. ئەگەر شۇ ئىشلار توغرىسىدىكى تەسىراتلىرىمنى ئەسلەيدىغان بولسام، مېنىڭ ئۇنىڭسىزمۇ ئەسكى بولغان مىجەزىم قوداڭشىپ قالىدۇ، راستىنى ئېيتسام، ئۇ ئىشلار مېنى كۆندىن - كۈنگە ئادەمنى كۆزگە ئىلمايدىغان قىلىپ قويىدۇ.

ئەمما كىچىككىنە بىر ئىش مەن ئۈچۈن ناھايىتى زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بۇ ئىش مېنى ئەسكى مىجەزدىن قۇتۇلدۇردى، مەن بۇ ئىشنى ھازىرغىچە ئۇنتۇمايمەن.

مىنگونىڭ 5 - يىلى قىش كۈنلىرى، شۇنىڭغانلىق بوران قاتتىق سوقۇۋاتاتتى. مەن تۇرمۇش غېمى بىلەن سەھەردىلا كوچىغا چىقىپ يول يۇرۇشكە مەجبۇر بولدۇم، يولدا پۈتۈنلەي دېگۈدەك ئادەم ئۇچرىمىدى، ئاران بالالىقتا بىر رىكشىنى سۆزلەشتىم - دە، ئۇنىڭغا «S» دەرۋازىسىغا ئېلىپ بارغىن دېدىم. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن بوران پەسەيدى. يوللاردىكى چاڭ - توزانلار ئاللىقاچان تۇگەپ، يوللار پاك - پاكىز بولۇپ قالغانىدى. رىكشىچىمۇ ئىلدام چاپتى، «S» دەرۋازىسىغا يېقىن يېتىپ بارغاندا، ئۇشتۇمتۇت رىكشىنىڭ تۇتقۇسى بىر ئادەمنى ئىلىۋالدى - دە، ئۇ ئادەم ئاستا يېقىلىپ چۈشتى.

يېقىلىپ چۈشكۈچى بىر ئايال ئىكەن، ئۇنىڭ چاچلىرى ئاقارغان، كىيىملىرى يىرتىق، ئۇ چوڭ يولنىڭ بىر چېتىدە ئۇشتۇمتۇت رىكشىچىغا توغرا كېلىپ قالغانىدى. رىكشىچى يول بەرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ پاختىلىق كەمزۇلىنىڭ تۇگمىلىرى ئېتىلمەي شامالدا ئىككى ياقتا يەلپۈنۈپ تۇرغانلىقتىن، رىكشىنىڭ تۇتقۇسىغا ئىلىشىپ قالدى، بەختكە يارىشا رىكشىچى توختاپ قالغاندى. ئۇنداق بولمىغاندا، ئۇ خوتۇن تىك موللاق چۈشۈپ باش - كۆزى يېرىلار ئىدى.

خوتۇن يېقىلار - يېقىلماستىن رىكشىچىمۇ دەرھال توختىدى. مەن بۇ موماي قاتتىق يېقىلمىدى، ئۇنىڭ يېقىلغانلىقىنى باشقا ئادەمۇ كۆرمىدى، رىكشىچىنىڭ نېمە كارى بار، بۇ مېنىڭ يولۇمغا بىكاردىن - بىكار كاشىلا قىلىۋاتىدۇ، دېگەن خىيالغا كەلدىم.

— ھېچ گەپ يوق، — دېدىم ئۇنىڭغا قاراپ، — سەن ئۆز يولۇڭغا مېڭىۋەر!

رىكشىچى مېنىڭ سۆزۈمگە پىسەنت قىلمىدى ياكى ئاڭلىماي قالدى، ئۇ رىكشىسىنى تاشلاپ قويۇپ ھېلىقى موماينى بىلىكىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ سورىدى:

— نېمە بولدىلا؟

— قاتتىق يېقىلىپ كەتتىم.

مەن: «ئاستا يېقىلغانلىقىڭنى كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ تۇرسام قانداقسىگە قاتتىق يېقىلدىم دەيسەن؟ ئۆكتەملىك قىلىۋاتسەن، بۇ تازىمۇ مۇتتەھەملىك بولدى - دە، رىكشىچىمۇ ئۆزىگە ئۆزى كاشىلا تاپتى، ئەمدى ئۆزۈڭ تاپقان بالاغا بىر ئامال قىل» دەپ ئويلىدىم.

رىكشىچى موماينىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ قىلچە تېڭىرقىماستىن، ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ ئاستا ئالدىغا ماڭدى، مەن بىرئاز ھەيران بولۇپ ئالدى تەرەپكە قاردىم، بىر ساقچى ئىدارىسى كۆرۈندى.

شۇنرغاندىن كېيىن ئىدارىنىڭ ئالدىدا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى، رىكشىچى ھېلىقى مومانىنى يۆلەپ، ساقچى ئىدارىسىنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى.

مەندە شۇ چاغدا ئۇشتۇمتۇتلا باشقىچە بىر ھېسسىيات پەيدا بولدى. رىكشىچىنىڭ توپىغا مىلەنگەن قىياپىتى بىردەمدىلا مېنىڭ نەزىرىمدە زورىيىپ كەتتى، ئۇ يىراقلاشقانسېرى ماڭا ئۇلۇغ كۆرۈنگىلى تۇردى. بوينۇمنى سوزۇپ يۇقىرى قارىغاندىلا، ئاندىن ئۇنىڭغا كۆزۈم يېتىدىغاندەك تۇيۇلدى، ھەتتا ئۇ بارا - بارا مەن ئۇچۇن بىر تۇرلۇك تەھدىتكە ئايلانغىلى، مېنى، تېرە تونغا ئورالغان «كىچىك» بەدىنىمنى مىجىپ تاشلايدىغاندەك تۇيۇلدى.

مەن شۇ چاغدا ئېسىمدىن كېتىپ قالغان بولسام كېرەك. ھەرىكەتسىز، پىكىرسىز ئولتۇرۇپ قالدىم - دە، ساقچى ئىدارىسىدىن بىر ساقچى چىققاندا رىكشىدىن چۈشتۈم، ساقچى ماڭا يېقىن كېلىپ:

— باشقا رىكشىچى تېپىپ كىرا قىلىڭال، ئۇ سېنى ئاپىرالمايدىغان بولدى، — دېدى.

مەن ھېچبىر ئويلىنىپ تۇرماستىن، پەلتوينۇمنىڭ يانچۇقىدىن بىر سىقىم تومپۇرنى ئېلىپ:

— ئۇنىڭغا بېرىپ قويۇڭ، — دەپ ساقچىغا بەردىم.

بۇران تامام توختىدى. يول تېخىچە جىمجىت، مەن يولدا كېتىۋېتىپ ئويغا چۆمدۇم. ئۆزۈمنى ئويلاشقا جۇرئەت قىلالماي قالدىم، ئىلگىرىكى ئىشلار ۋاقتىنچە تۇرۇپ تۇرسۇن، بىر سىقىم تومپۇردىن نېمە مەنە چىقىدۇ؟ ئۇنى تەقدىرلىدىممۇ؟ مەن رىكشىچىگە ھۆكۈم قىلالايمەنمۇ؟ مەن ئۆزۈمنىڭ سوئاللىرىمغا ئۆزۈم جاۋاب بېرەلمەيتتىم.

بۇ ئىش ھازىرغىچە ئېسىمدىن كەتمەيدۇ. مەن مۇشۇ سەۋەبتىن ھەمىشە ئازابلىنىمەن، ئۆزۈمنى دەڭسەپ كۆرۈشكە تىرىشىمەن. نەچچە يىلدىن بۇيانقى سىياسەت ۋە ھەربىي ئىشلار خۇددى بالا ۋاقتىمدا ئوقۇغان «كۆڭزى نەقىل قىلىدۇلەركى»، «رىۋايەتلەردە ئېيتىلىدۇلەركى» دېگەن سۆزلەرگە ئوخشاش، ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. پەقەت مۇشۇ كىچىككىنە بىر ئىش ھەمىشە كۆز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ. بەزىدە ناھايىتى روشەنلىشىپ مېنى خىجىل قىلىدۇ. مېنى يېڭى ئادەم بولۇشقا ئۇندەيدۇ. مېنىڭ غەيرىتىم ۋە ئۇمىدىمنى ئۆستۈرىدۇ.

1920 - يىل 7 - ئاي

چاچ ھەققىدە ھېكايە[25]

— بەللى، بۇگۈن ئۆكتەبىرگە 10 بولۇپ قاپتۇ، — دېدىم يەكشەنبە كۈنى سەھەردە كالېندارنىڭ بىر ۋاراقىنى يىرتىۋېتىپ، يېڭى ۋاراققا قاراپ، — بۇگۈن 10 - ئۆكتەبىر بايرىمى. بۈنىڭغا بايرام توغرىسىدا گەپ - سۆزمۇ يېزىلماپتۇ!

پېشقەدەم بۇرادىرىم N مۇڭداشقىلى ئۆيۈمگە كەلگەنىدى. ئۇ بۇ سۆزۈمنى ئاڭلاپ، كۆڭلى غەش بولغان ھالدا دېدى:

— شۇلار تۇغرا قىلغان! ئۇلار ئۈنتۈپ قالسا نېمە بوپتۇ؟! سىز ئۈنتۇمغان بولسىڭىز نېمە بوپتۇ؟!

بۇ N ئەپەندى مىجەزى باشقىچىرەك بىر ئادەم ئىدى. پات - پات ئورۇنسىز خاپا بولۇپ، زامانىغا توغرا كەلمەيدىغان سۆزلەرنى قىلىپ قويۇاتتى. ئۇنداق چاغلاردا مەنمۇ ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرەتتىم، سۆزىگە ئانچە ئارىلاشمايتتىم. شۇڭا ئۆز - ئۆزىچە سۆزلەپ، بېسىقىپ قالاتتى.

— مەن بېيجىڭنىڭ 10 - ئۆكتەبىر بايرىمىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن، — دەپ سۆز باشلىدى ئۇ، — سەھەردىلا ساقچىلار ئىشىك ئالدىغا كېلىپ: «بايراق ئېسىڭلار!» دەپ بۇيرۇيدۇ، شۇنىڭ بىلەن: «خوش، ھازىر ئاسىمىز» دەپ، ھەر قايسى ئىشىك ياكى دەرۋازىدىن بىردىن ئادەم خۇشياقمىغاندەك چىقىپ، ئۆڭۈپ ئالا - بۇلا بولۇپ كەتكەن بىر پارچە كونا چىتنى ئېسىپ قويىدۇ. قاراڭغۇ چۈشكەندە بايراقلارنى چۈشۈرۈۋېلىپ، ئىشىكلىرىنى تاقايدۇ، بەزىلىرى ئۈنتۈپ قالغان بولسا، بايراق ئەتىسى چۈشكىچە

ئېسىقلىق تۇرىدۇ. ... ئۇلار بايرامنى ئۈنتۈپ قالىدۇ، بايرامنۇ ئۇلارنى ئۈنتۈپ قالىدۇ...

... مەنمۇ بايرامنى ئۈنتۈپ قالىدىغانلارنىڭ بىرى. مۇبادا بايرامنى ئۈنتۈماي خاتىرلىسەم، ئۇ چاغدا تۇنجى 10 - ئۆكتەبىر بايرىمى ئالدىدىكى ۋە ئۈنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار كۆز ئالدىمغا كېلىپ كەيپىم بۇزۇلۇپ كېتىدۇ. مەرھۇم بولۇپ كەتكەن نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قىياپىتى كۆز ئالدىمغا كېلىدۇ: بىرنەچچە ياش بالا 10 نەچچە يىل جاپا چېكىپ، تىنماي ئىشلىدى، لېكىن ئۇلارنىڭ جانلىرىنى يوشۇرۇن ئوق ئەكەتتى. بىر ئوقتا ئۆلمىگەنلىرى بولسا تۇرمىدە بىر ئايدىن ئوشۇق ۋاقىت ئازاب چەكتى. يۈكسەك مەقسەتتە ئىشلەۋاتقان بىرنەچچە ياش بىردىنلا غايىب بولدى، ھەتتا ئۇلارنىڭ جەسەتلىرىنىڭ قەيەردە قالغانلىقىمۇ مەلۇم ئەمەس...

... ئۇلار ئۆز ئۆمرىنى جەمئىيەتتىكى ھاقارەت، مەسخىرە ئىچىدە ئۆتكۈزدى. ھازىر ئۇلارنىڭ قەبرىلىرىمۇ خاتىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ئاستا - ئاستا تۈزلىنىپ كەتتى...

... ئۇنداق ئىشلارنى خاتىرلەشكە كۆڭلۈم ئۇنمايدۇ. ئەھمىيەتى بار ئىشلار توغرىسىدا پاراڭ قىلايلى...

N بىردىنلا كۈلۈمسىرەپ، بېشىنى بىر سىلكۈپلىپ، سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ھەممىدىن بەكرەك شۇنىڭغا خۇشالمەن. تۇنجى 10 - ئۆكتەبىر بايرىمىدىن كېيىن، يولدا ماڭساڭ كىشىلەرنىڭ تىلىغا، مەسخىرىسىگە ئۇچرىمايدىغان بولدۇم. ئۇكام، شۇنى بىلىپ قويۇڭ. چاچ بىز جۇڭگو كىشىلىرى ئۈچۈن گۈھەر، شۇنىڭدەك ئۇ جۇڭگو كىشىلىرى ئۈچۈن بىر رەقىب. قەدىمدىن تارتىپ يېقىنقى چاغلارغىچە چاچ سەۋەبى بىلەن ئورۇنسىز ئازاب چەككەن كىشىلەرنى ئاز دەمسىز!

قەدىمكى بوۋىلىرىمىزنىڭ بوۋىلىرى چاچنى ئانچە نەزەردە تۇتۇ-

مىغان بولسا كېرەك. جازا قانۇنى نۇقتىسىدىن قارىغاندا، ھەممە-
دىن مۇھىم نەرسە كاللا. شۇنىڭ ئۈچۈن كاللا كېسىش ئەڭ ئېغىر
جازالاردىن قىلىپ بەلگىلەنگەن. ئۇنىڭدىن قالسا ئادەمنىڭ ئالىتى.
شۇڭا ئەركەكلەرنىڭ ئالتىنى كېسىپ تاشلاش ۋە ئاياللارنىڭ ئال-
دىنى تىكىپ تاشلاشمۇ دەھشەتلىك جازا ھېسابلىنىدۇ. چاپنى
قىرقىپ تاشلاش ئېغىرغا ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلىكى يوق جازا[26]
بولسىمۇ، لېكىن ئويلاپ كەلگەندە، چېچى چۈشۈرۈلگەنلىكى ئۈ-
چۈن جەمئىيەتتە ئاياغ ئاستى بولۇپ كەتكەن كىشىلەر ئاز ئەمەس.

ئىنقىلاب تەۋرىسىدا گەپ ئېچىلغانىدا، «ياڭجۇدا 10
كۈن»، «جيادىڭ شەھىرىدىكى قىرغىن»[27] لارنى ئېغىزدىن چۈ-
شۈرمەيمىز. ھەقىقەتتە ئۇلارمۇ بىر تۈرلۈك ئۇسۇل؛ راستىنى
ئېيتقاندا، ئۇ چاغدا جۇڭگو خەلقى ۋەتەندىن ئايرىلىش خەۋپىگە
ئەمەس، چاپنى ئۈزۈن قويۇپ ئۆرۈپ يۈرۈشكە قارشى تۇرغانىدى.

قارشى چىققانلار قىرىلىپ تۈگىدى، ھايات قالغانلار قېرىپ
تۈگىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆرۈمە چاچ قويۇش ئادەت بولۇپ كەتتى.
نەتىجىدە خۇڭ شيۇچۈەن بىلەن يېڭ شيۇچىڭلار قوزغىلاڭ
كۆتۈردى[28]. چوڭ ئانامنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، ئۇ چاغلاردا پۇق-
رادارچىلىق قىلىش ناھايىتى تەس ئىكەن، چېچىنى تولۇق قويغان-
لار ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى قولىدا قىرىلىدىكەن، چېچىنى ئۆرۈ-
ۋالغانلار بولسا، ئۈزۈن چاچلىقلار قولىدا قىرىلىدىكەن!

مۇشۇنداق ئەرزىمەس چاچ سەۋەبى بىلەن ئازاب چەككەن، دەرد
تارتقان، ھالاك بولغان جۇڭگو كىشىلىرىنى ساناپ تۈگەتكىلى
بولمايدۇ...

N خۇددى بىر نەرسىنى ئويلىغاندەك، ئىككى كۆزىنى تورۇسقا
تىكىپ، سۆزىنى داۋام قىلدۇردى:

— نەدىن بىلەي، چاچ دەردى مېنىڭ بېشىمغىمۇ كەلدى. مەن

چەت مەملىكەتكە ئوقۇشقا چىققاندا، ئۆرۈمە چېچىمنى چۈشۈرۈۋەتـ-
تىم. بۇنىڭ چاچ ئاۋارىگەرچىلىكىدىن قۇتۇلۇشتىن باشقا سەۋەبى
يوق ئىدى، ئەپسۇسكى، ئۆرۈمە چاچلىرىنى چوققىسىغا تۈگۈۋالغان
بىرنەچچە ساۋاقدىشىم مېنى ناھايىتى يامان كۆرىدىغان بولدى.
مۇپەتتىشمۇ خاپا بولۇپ، ئوقۇش جەريانىدا ھۆكۈمەتتىن بېرىلىدە-
غان تەمىناتنى توختىتىۋېتىمەن، جۇڭگوغا قايتۇرۇۋېتىمەن دەپ
كايىدى.

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، كىمدۇر بىراۋ ھېلىقى
مۇپەتتىشنىڭمۇ ئۆرۈمە چېچىنى قىرقىپ تاشلىدى، مۇپەتتىشمىز
ئۇيالغىنىدىن نەگىدۇر غايىب بولدى. ئۇنىڭ چېچىنى قىرقىتىۋەتـ-
كەنلەرنىڭ بىرى «ئىنقىلابىي ئارمىيە» دېگەن كىتاب يازغان زۇ
رۇڭ[29] ئىكەن. زۇ رۇڭ شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئوقۇشنى داۋام
قىلدۇرالماي شاڭخەيگە قايتتى. كېيىن غەربىي تۈرمىدە ئۆلۈپ
كېتىپتۇ. ئۇنى سىزمۇ ئاللىقاچان ئۇنتۇپ قالغاندۇرسىز...

... بىر نەچچە يىل ئۆتتى. ئائىلە تۈرمۇشىمىز ئىلگىرىكىدىن-
مۇ ئېغىرلىشىپ، بىرەر ئىش - پىش تېپىپ ئوقەت قىلمىساق،
ئاچ قالمىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن مەنمۇ
جۇڭگوغا قايتىشقا مەجبۇر بولدۇم. شاڭخەيگە كېلىپلا، بازار باھا-
سى بويىچە ئىككى سەرگە بىر يالغان چاچ سېتىۋېلىپ، ئۆيگە شۇ
چاچنى تاقاپ قايتتىم. ئانام باشقا گەپ - سۆز قىلمىدى، لېكىن
باشقىلار كۆرۈشۈش بىلەنلا، ئۆرۈمە چېچىمنىڭ كويىغا چۈشتى.
كېيىن ئۇ چاچنىڭ يالغان چاچ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، مەسخىرە
قىلىپ كۈلۈشتى ۋە ماڭا كاللا كېسىش جازاسى كېلىدىغانلىقىنى
پەرەز قىلىشتى. ھەقەمسايىلىرىمىزدىن بىرى ھۆكۈمەتكە مەلۇم
قىلىشقىمۇ تەييارلاندى، لېكىن كېيىن ئىنقىلابچىلارنىڭ قوزغىلـ-
شى ياكى غالىب كېلىشىدىن ئۈركۈپ، توختاپ قالدى...

... مەن يالغان چاچ بەربىر راست چاچتەك بولمايدىكەن، نېمە بولسا بولمامدۇ دېگەن ئوي بىلەن، يالغان چاچنى تاشلىۋېتىپ، كوچىغا كاستۇم كىيىپ چىقتىم...

... يولدا كېتىۋاتسام، مېنى تىل ۋە مەسخىرىلەر ئورىۋالدى. ھەتتا بەزىلەر ئارقامغا كىرىۋېلىپ، «ھەي ئەخمەق!»، «ساختا پەرەڭ!»[30] دەپمۇ تىللىدى.

شۇنىڭ بىلەن كاستۇم ئورنىغا ئۆزىمىزچە ئۇزۇن چاپان كىيىۋالدىم. ئۇلار تېخىمۇ قاتتىق تىللايدىغان بولدى...

... شۇنداق يەر قاتتىق، ئاسمان يىراق بولۇپ يۇرگەن چاغلاردا، قولۇمغا بىر ھاسا تاياق چىقىپ قالدى، شۇ تاياق بىلەن تىللىغۇچىلارنى راسا ئۇرۇۋېدىم، ئۇلار كېيىنچە تىللىمايدىغان بولدى. لېكىن مېنىڭ تايىقىمنى تېتىپ كۆرمىگەن جايلاردىكى كىشىلەر تىللاشنى يەنە داۋام قىلدۇردى...

... بۇ ۋەقە مېنى ناھايىتى ھەسرەتكە قالدۇردى، شۇڭا ئۇ خاتىرەمدىن زادى كەتمەيدۇ. چەت ئەلدە ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدا، گېزىتتە ئوكيانىيە ۋە جۇڭگولارنى ساياھەت قىلغان دوكتور بىنىدۇ[31] توغرىسىدا بىر خەۋەرنى ئوقۇغانىدىم. ئۇ دوكتور جۇڭگولۇقلارنىڭ ۋە مالايلىقلارنىڭ تىلىنى بىلمەيدىكەن. كىشىلەر ئۇنىڭدىن، تىل بىلمىسىڭىز، قانداق ساياھەت قىلدىڭىز دەپ سورىسا، ئۇ ھاسا تايىقىنى كۆرسىتىپ: «ئۇلارنىڭ تىلى مانا مۇشۇ، ئۇلار بۇنىڭ تىلىنى بىلىدۇ!» دەپتۇ. مەن شۇ خەۋەرنى كۆرۈپ، بىرنەچچە كۈنگىچە غەزەپلىنىپ يۈردۈم. ئۆزۈمنىڭمۇ بىلەر - بىلەرمەستىن شۇنى دورىغىنىمنى نەدىن بىلەي. ئۇلارنىڭ چۈشەنگىنىنى دېمەمسىز... شۇەنتۇك[32] خانىدانلىقىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى مەن ئۆز يۇرتۇمدىكى ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ مۇپەتتىشى بولۇپ ئىشلىدىم. ئۇ چاغدا خىزمەتداشلىرىم مەندىن قۇتۇلالمىدۇق دەپ ۋايسىسا،

مەنسەپدارلار قاتتىق نەزەر ئاستىغا ئالالمىدۇق دەپ قاقشايتتى. ئەتىدىن كەچكىچە خۇددى مۇز ئارىسىدا ئولتۇرغاندەك ياكى جازا مەيدانى يېنىدا تۇرغاندەك خۇدۇك ئاستىدا ياشايتتىم، بۇنىڭ سەۋەبى، بېشىمدا ئۆرۈمە چاچنىڭ يوقلۇقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى! كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرنەچچە ئوقۇغۇچى بىردىنلا ھۇجرامغا كىرىپ كېلىپ: «ئەپەندىم، چاچلىرىمىزنى قىرىۋېتىدىغان بولدۇق» دېدى، مەن «ئۇنداق قىلماڭلار!» دېسەم، ئۇلار: «چاچ بولسا ياخشىمۇ، بولمىسىمۇ؟» دەپ سورىدى. مەن: «چاچ بولمىسا ياخشى» دېدىم. ئۇلار: «ئەمىسە نېمىشقا ئۇنداق قىلماڭلار دەيسىز؟» دېدى. مەن: «قىرقتىپ قويۇپ بالاغا قالغانىنىڭ پايدىسى يوق. قىرقتىماڭلار، بىر ئاز سەۋر قىلىپ تۇرۇڭلار» دېدىم، ئۇلار باشقا گەپ - سۆز قىلماستىن، دومسىيىشىپ ھۇجرىدىن چىقىپ كەتتى، كېيىن چاچلىرىنى قىرىۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىش چاتاق بولدى. كىشىلەر ئارقامدىن سۆز - چۆچەك كۆتۈردى. مەن كۆرمىگەن كىشى بولۇۋالدىم. ئۇلار چېچى بار ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە چاچسىز ھالدا دەرسكە كىرىۋەردى.

... لېكىن شۇنىڭ بىلەن چاچ قىرىۋېرىش كېسىلى تارقىلىپ كەتتى. ئۇچىنچى كۈنى دارىلمۇئەللىمىنىڭ ئالتە ئوقۇغۇچىسىمۇ چاچلىرىنى قىرىۋېرىنكەن، كەچقۇرۇنلۇقى ئۇلارنى مەكتەپتىن قوغلاپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئالتە ئوقۇغۇچى يا مەكتەپتە تۇرالماي، يا ئۆيلىرىگە قايتىشالماي قايمۇقۇپ قاپتۇ. پەقەت تۇنجى 10 - ئۆكتەبىر بايرىمىدىن كېيىن، يەنە بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتكەندە، ئاندىن جازالىنىش خەۋپىدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ...

... ئۆزۈمچۇ؟ ئۆزۈممۇ ئوخشاش. مەن جۇمھۇرىيەتنىڭ بىرىنچى يىلى قىشتا بېيجىڭغا كەلدىم. شۇ چاغدىمۇ بەزىلەر بىرنەچە قېتىم ھاقارەت قىلدى. كېيىن مېنى ھاقارەتلىگەنلەرنىڭ چاچ-

لىرنىي ساقچىلار قىرقىپ تاشلىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن باشقىلار-نىڭ ھاقارىتىدىن قۇتۇلۇپ كەتتىم، لېكىن سەھراغا بېرىپ باقمىدىم...

N ناھايىتى خۇشال بولغاندەك قىلدى. لېكىن چىرايى يەنە بىردىنلا غەمكىنلىككە چۆكتى:

— ھازىر سىلەردەك فانتازىيىچىلەر ئەمدى ئاياللار چاچلىرىنى كەستۈرسۇن دەپ غوۋغا كۆتۈرۈپ، بىر مۇنچە كىشىلەرنى بىھۇدە ئازاب ئاستىدا قالدۇرماقچى بولۇۋاتىسىلەر!...

... ھازىر چاچلىرىنى كەستۈرۈۋەتكەن قىزلار چاچ كەستۈر-گەنلىك سەۋەبى بىلەن مەكتەپكە كىرەلمەي، مەكتەپلەردىكىلىرى بولسا رويخەتتىن ئۆچۈرۈلۈپ يۈرۈۋاتىدۇ!...

... قىزلار چاچلىرىنى يەنە ئۆستۈرۈۋېلىپ، ئەرگە تېگىۋال-سۇن، ھەممىنى ئۇنتۇغاندىن راھەت ئىش يوق. ئەگەر ئۇلار بارا-ۋەرلىك، ئەركىنلىك دېگەن گەپلەرگە بېرىلمىدىكەن، ھاياتىنى ئا-زاب - ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىدۇ...!

... ئارتىسباشىغىنىڭ[33] سۆزى بىلەن سوراپ باقاي: بۇلارنىڭ ئەۋلادىغا ئالتۇن دەۋرنىڭ پەيدا بولۇشىنى ۋەدە قىلىۋاتىسىلەر، لېكىن بۇلارنىڭ ئۆزىگە بېرىدىغان نېمەڭلار بار؟...

... ئېھ، خۇدانىڭ قامچىسى جۇڭگونىڭ دۇمبىسىگە تەگمىگۇ-چە، جۇڭگو يەنە شۇ جۇڭگولۇقىدا تۇرۇۋېرىدۇ، ئۆزىنىڭ بىر تال مويىنىمۇ ئۆزگەرتىشكە ئۇنىمايدۇ...!

... ئاغزىڭلاردا زەھەرلىك چىشىڭلار بولمىسا، نېمىشقا پېشا-نەڭلەرگە «زەھەرلىك يىلان» دېگەن قاشقا چاپلىۋېلىپ، قەلەندەر-لەرنىڭ: «ئۇر، تۇت!» لىرىغا قالىسىلەر؟...

N بارغانسېرى قىزىپ كەتتى، لېكىن، مېنىڭ سۆزگە ئانچە قۇلاق سالمىغىنىمنى كۆرۈپ، دەرھال سۆزدىن توختاپ، ئورنىدىن

تۇرۇپ شىلەپىسىنى قولىغا ئالدى.

— قايتامسىز؟ — دېدىم.

— ھەئە، يامغۇر ياغىدىغاندەك تۇرىدۇ.

ئۇنى دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ چىقتىم.

— خەير! — دېدى ئۇ شىلەپىسىنى كىيىۋېتىپ، — مالال قىلدىم، ئەپۇ قىلىڭ، بەختسىزگە، ئەتە 10 - ئۆكتەبىر بايرىمى ئەمەس. ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتىشىمىز مۇمكىن.

1920 - يىل 10 - ئاي

بىسەرەمجانلىق (34)

كۇن ئۆزىنىڭ سارغۇچ نۇرلىرىنى دەريا بويىدىكى دۆڭدىن ئاستىلاپ يىغىۋالدى. دەريا قىرغىقىدىكى سېدە دەرىخىنىڭ قۇرۇپ كەتكەن يوپۇرماقلىرى شىلدىرلىماقتا. دەرەخ تۈۋىدە بىر نەچچە ئالىپاچاق پاشا غىڭشلداپ ئۇچماقتا. دېھقانلارنىڭ دەريا تەرەپكە قارىتىپ سالغان ئۆيلىرىنىڭ تۈرخۇنلىرىدىن چىقىۋاتقان تۈتۈنلەرمۇ ئازايدى. ئاياللار، بالىلار ئۆز ئىشىك ئالدىلىرىدىكى سۇپىلارغا سۇ سېپىپ، پاكار جوزا ۋە بەندىكلارنى قويۇشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن كەچكىسى غىزا ۋاقتىسى بولغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

خوتۇنلار ۋە ئەرلەر پاكار بەندىكىدە يوغان بانان يوپۇرمىقى يەلپۇگۈچلىرىنى يەلپۇپ ئولتۇرۇپ پاراڭلاشماقتا. بالىلار ئۇچقاندەك چېپىشىپ ئويناشماقتا، گاھىبىرلىرى سېدە دەرىخى تۈۋىدە تاشتەرمەك ئويىنماقتا. ئاياللار قورۇلۇپ قارىداپ كەتكەن سەي ۋە سارغىيىپ كەتكەن، هور چىقىپ تۇرغان گاڭپەننى پاكار جوزىلارغا توشۇماقتا. دەريادا قېيىق بىلەن كېتىۋاتقان ئەدىب بۇلارنى كۆرۈپ ئىلھامى كېلىپ: «يوقتۇر غەم ۋە ئەندىشىسى، ئاھ، مانا ھەقىقىي سەھرا ھاياتى!» دەپ قويدى.

لېكىن، ئەدىبنىڭ سۆزى ئەملىيەتكە ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس. چۈنكى ئۇ توققۇز جىڭ مومانىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغانىدى.

دەل شۇ چاغدا توققۇز جىڭ مومای غەزەپلىنىپ تۇراتتى.

— يېشىم 79 غا كىردى، ياشايدىغان يېشىمنى ياشاپ بولدۇم. ئەمدى بۇ غۇربەتچىلىكلەرنى كۆزۈم كۆرمىسۇن. ئۆلگىنىم

ياخشى... غىزا ۋاقتى بولسىمۇ، لېكىن يەنە قورۇلغان ماشىنى يەپ يۈرىدۇ! بار - يوقىنى يەپلا تۈگىتىدىغان بولدى، بۇ شور پېشاندىلەر! — دەپ سۆزلىدى توققۇز جىڭ مومای بانان يەلپۈگۈچى بىلەن بەندىكىنىڭ پۈتىنى ئۇرۇپ تۇرۇپ.

ئۇنىڭ چەۋرىسى ئالتە جىڭ بىر ئوچۇم ماشىنى كۆتۈرۈپ، ئۇدۇلدىن يۈگۈرۈپ كەلدى. لېكىن، مومانىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، دەرھال دەريا بويىغا قاراپ يۈگۈرۈپ كەتتى ۋە سېدە دەرىخىنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈپ تۇرۇپ، قوش سېكىلەك ئۇرۇلگەن كىچىك كىنە بېشىنى چىقىرىپ ۋارقىرىدى:

— ئۆلمەيدىغان قېرى!

توققۇز جىڭ مومای قېرىپ كەتكەن بولسىمۇ، قۇلىقى ئانچە گاس ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ھېلىقى بالىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدى ۋە ئۆز - ئۆزىچە سۆزلىدى:

— زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ!

بۇ كەنتنىڭ باشقىچە بىر ئادىتى بار ئىدى. ئاياللار بالا تۇغسا، كۆپىنچە ئۇ بالىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىنى جىڭلاپ كۆرۈپ، جىڭدا قانچە چىقسا، شۇنچە جىڭ دەپ ئات قويىاتتى.

توققۇز جىڭ مومای ئۆزىنىڭ 50 ياشقا كىرگەنلىكىنى تەبرىكلىگەندىن كېيىن، بارا - بارا ۋايسايدىغان بولۇپ قالدى: ياش ۋاقتىمدا ھاۋامۇ ھازىرقىدەك ئىسسىمايتتى، ماش - پۇرچاقلارمۇ ھازىرقىدەك قاتتىق ئەمەس ئىدى؛ قىسقىسى، ھازىر پەلەك باشقىچە بولۇپ قالدى، ئالتە جىڭنىڭ چوڭ دادىسىدىن ئۇچ جىڭ كىچىك تۇغۇلۇشى، دادىسى يەتتە جىڭدىن بىر جىڭ كىچىك تۇغۇلۇشى ئىنكار قىلىپ بولمايدىغان ھەقىقەت. شۇڭا ئۇ يەنە:

— زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ! — دېدى.

— سىز يەنە شۇ گەپتىمۇ؟ — دېدى ئۇنىڭ كېلىنى، يەتتە

جىگىنىڭ خوتۇنى قولىدا خونچىلاپ كۆتۈرۈپ كەلگەن غىزانى جوزىغا دوققىدە قويۇپ ئاچچىقى بىلەن، — ئالتە جىڭ تۇغۇلغاندا ئالتە جىڭ بەش سەر كەلدىغۇ؟ سىزنىڭ جىگىنىزنىڭ تېشى ئېغىر. ئۇنىڭ ئۇستىگە 18 سەرلىك. ئەگەر 16 سەرلىك جىڭ بىلەن جىگىلىساق، يەتتە جىگىدىن جىق چىقىشى تۇرغان گەپ. مەن تېخى سىزنىڭ توققۇز جىڭ، دادامنىڭ سەككىز جىڭ چىققىنىغا ئىشەنمەيمەن ياكى بولمىسا ئۆز ۋاقتىدا 14 سەرلىك جىڭ بىلەن جىگىلىغان بولۇشى مۇمكىن…

— زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كەتتى!

كىيىنىدىن جاۋاب چىقمىدى. ئۇ بىردىنلا تار كوچىنىڭ دوقمۇشىدىن بۇرۇلۇپ كىيىۋاتقان ئېرى يەتتە جىگىنى كۆرگەنىدى. شۇڭا سۆزىنى ئېرىگە بۇرىدى:

— ھەي تىرىكتاپ! ئەمدى كەلدىڭمۇ؟ نەگە باردىڭ! ساڭا قاراپ غىزا يېمەي ئولتۇرغىنىمىزنى كۆرمىدىڭمۇ؟

يەتتە جىڭ يېزىدا ئۆسكەن بولسىمۇ، ئارزۇ - ھەۋەسلىرى خېلى ئۆستۈن ئىدى. ئۇ ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ كەتمەن سېپى تۇتۇپ باقمىغان كىشىلەردىن ئىدى. ئۇمۇ ئادەتتە كىشىلەرنىڭ كىيىلىرىنى ھەيدىشىپ، سەھەردە لۇجىڭ يېزىسىدىن كېمە بىلەن شەھەرگە كىرىپ، كەچقۇرۇنلىرى يەنە لۇجىڭ يېزىسىغا قايتىپ كېلەتتى، شۇڭا ئۇ ئۆتە - كېتە ئىشلارنى خېلى جىق بىلەتتى. مەسىلەن، پالانى يەرگە چاقماق چۈشۈپ يالماۋۇزنى ئىككى پارچە قىلىپ تاشلاپتۇ، پوكۇنى يەردە تېخى ياتلىق بولمىغان بىر قىز ئاجايىپ مەخلۇق تۇغۇپتۇ، دېگەنگە ئوخشاش پاراڭلارنى كۆپ بىلەتتى. كەنتتىكى خەلق ئالدىدا خېلى ئاتاقلىق كىشىلەردىن بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن دېھقانلارچە ئادىتىنى ساقلاپ، كەچكى غىزانى چىراغ يېقىلغۇچە يەۋالاتتى. بۇگۈن ئۆيگە كەچ قايتقاچقا خوتۇنىنىڭ تىلىغا قالدى.

يەتتە جىڭ مۇشتىكى پىل چىشىدىن، سەيخانىسى مىستىن ياسالغان ئالتە چى ئۇزۇنلۇقتىكى غاڭزىسىنى تۇتقان ھالدا، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئاستا ماڭغىنىچە پاكار جوزا ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئالتە جىڭمۇ شۇ پەيتتە دادىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇۋالدى ۋە: «دادا» دەپ قىچقاردى. لېكىن يەتتە جىڭ جاۋاب قايتۇرمىدى.

— پەلەك يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ! — دەپ سۆزلىدى توققۇز جىڭ مومای.

يەتتە جىڭ ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىندى ۋە:

— خان سەلتەنەت تەختىگە چىقىپتۇ، — دېدى.

— ئەمدى ياخشى بوپتۇ. خان ئەمدى ئىلتىپات ۋە ئەپۇ ئومۇمىي قىلىدۇ، — دېدى يەتتە جىگىنىڭ خوتۇنى بىرئاز ھاڭ - تاڭ بولۇپ، كېيىن بىردىنلا چۈشەنگەندەك قىلىپ.

يەتتە جىڭ يەنە بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن:

— مېنىڭ چېچىم[35] يوق، — دېدى.

— خانغا چاچنىڭ نېمە كېرىكى بار؟

— خانغا كېرىكى بار.

— سەن نەدىن بىلىسەن؟ — دەپ دەرھال سورىدى يەتتە جىگىنىڭ خوتۇنى بىر ئاز خاۋاتىرلىنىپ.

— شەنخېن مەيخانىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق دەيدۇ.

يەتتە جىگىنىڭ خوتۇنى ئىشىنىڭ بىر ئاز چاتاقراق بولىدىغانلىقىنى بايقىدى. چۈنكى شەنخېن مەيخانىسى يېڭى گەپ - سۆز چاپسان ئاڭلىنىدىغان بىر جاي ئىدى. شۇڭا ئۇنىڭ كۆزى يەتتە جىگىنىڭ چاچلىرى چۈشۈرۈلگەن بېشىغا چۈشۈش بىلەن، ئۆزىنى باسالماستىن ئېرىگە كايىدى، تاپا قىلدى. كېيىن بىردىنلا ئۆمىد سىزلىنىپ، بىر قاچىغا ئاشنى ئۈسۈپ، ئۇنى يەتتە جىگىنىڭ ئالدىغا

دوققىده قويۇپ:

— غىزايىڭنى يە! گۆشىيىپ ئولتۇرغان بىلەن ئۆز - ئۆزىدىن چاچ چىقىپ قالمايدۇ، — دېدى.

كۈن ئۆزىنىڭ ئاخىرقى نۇرىنى يىغىپ كەتتى. سۇ يۈزىدە سالقىن پەيدا بولۇشقا باشلىدى. دۆڭدە قاچا - قوموچ ئاۋازى، ھەممە ئادەمنىڭ يەلكىسىدە تەر.

يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنى ئۇچ چىنە غىزانى يەپ بولغاندىن كېيىن، بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى. چۈنكى ئۇ يالغۇز ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كېلىۋاتقان پاكىنەك، دوغلاق، ئۈستىگە ھاۋا رەڭ ئۆزۈن چاپان كىيگەن جاۋ چى بېگىمنى يوپۇرماق ئارىسىدىن كۆرۈپ قالغانىدى.

جاۋ چى بېگىم قوشنا كەنتتىكى ماۋيۈەن نامىلىق مەيخانىنىڭ خوجايىنى ئىدى. ئۇنىڭ مۇشۇ 30 چاقىرىم كېلىدىغان جايدا داڭقى بار ئىدى، شۇنىڭدەك ئۇ موللا ئىدى. ئىلمىي بولغاچقا، ئۇنىڭدا بىرئاز پىشقەدەملەرچە دىماغمۇ بار ئىدى. ئۇ ئۆز قولىدا ساقلاپ كەلگەن، جىن شىڭتيەن[36] شەرھلىگەن 10 نەچچە جىلد «ئۇچ خانلىق قىسسىسى»نى ھەمىشە قولىدىن چۈشۈرمەي ھەجىلەپ ئوقۇيتتى، ئۇ «بەش يولۋاس پالۋان»نىڭ ئىسىم - فامىلىلىرىنىلا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ لەقەملىرىنىمۇ، مەسىلەن، خۇاڭ جۇڭنىڭ لەقىمى خەنشىن، ما چاۋنىڭ لەقىمى مېڭچى ئىكەنلىكىنىمۇ ئېيتىپ بېرەلەيتتى. ئىنقىلابتىن كېيىن، ئۇ ئۆرۈمە چېچىنى خۇددى داۋ دىنىدىكى سوپىلاردەك چوققىسىغا توگۈۋالغانىدى. ئۇ پات - پات، ئەگەر جاۋ زىلۈك ھايات بولغان بولسا، جاھان بۇنداق پاراكەندىلىشىپ كەتمەيتتى، دەپ ھەسرەت چېكىپ قويۇاتتى.

يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ كۆزى ئۆتكۈر ئىدى. ئۇ بىر قاراشتىلا بۇگۈن جاۋ چى بېگىمنىڭ داۋ سوپىلىرىدەك ئەمەس، چاچلىرىنى ساڭگىلىتىۋالغانلىقىنى كۆردى. شۇڭا، مۇشۇنىڭغا قارىغاندا خان سەلتەنەت تەختىگە چىققان ئوخشايدۇ، ئۇنىڭغا چاچ كېرەك، ئەمدى يەتتە جىڭغا خەۋپ كېلىدىغان بولدى، دەپ ئويلىدى. چۈنكى، جاۋچى بېگىم بۇ ھاۋارەڭ ئۆزۈن چاپىنىنى ئاسانلىقچە كىيمەيتتى، ئۇچ يىلدىن بۇيان ئاران ئىككى قېتىم كىيگەنىدى: بىر قېتىم ئۇنىڭ بىلەن ئاداۋەتلىشىپ قالغان ئاسى چوقۇر كېسەل بولۇپ قالغاندا، يەنە بىر قېتىم ئۇنىڭ مەيخانىسىنى بۇزۇپ تاشلىغان لۇ بوۋاي ئۆلگەن چاغدا. مانا ئەمدى ئۇچىنچى قېتىم كىيىشى، بۇنىڭغا قارىغاندا ئۇنىڭغا يەنە بىر خۇشاللىق، رەقىبلىرىگە بالا - قازا كەلگەن بولسا كېرەك.

يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئېسىدە تۇرۇپتۇ. بۇنىڭدىن ئىككى يىل بۇرۇن يەتتە جىڭ مەي ئىچىپ مەست بولۇپ قېلىپ، جاۋ چى بېگىمنى «ئىپلاس» دەپ تىللاپ قويغانىدى. شۇڭا ھازىر يەتتە جىڭغا بىرەر خەۋپ كېلىشىنى ئويلاپ ئەندىشىگە چۈشتى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى.

جاۋچى بېگىم كېلىۋاتقاندا غىزا يەپ ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، چوكىلىرى بىلەن تائاملىرىغا ئىشارەت قىلىپ:

— جاۋ چى بېگىم، غىزاغا كېلىڭ، — دەپ تەكلىپ قىلىشتى.

جاۋ چى بېگىم بېشىنى لىڭشىتىپ: «رەھمەت، رەھمەت» دېگىنىچە، بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ، يەتتە جىڭلارنىڭ جوزىسى يېنىغا يېتىپ كەلدى. يەتتە جىڭلار دەرھال ئۇنى غىزاغا تەكلىپ قىلدى. جاۋ چى بېگىم ئاغزىدا: «رەھمەت» دېسىمۇ، لېكىن كۆزىنىڭ قۇيرۇقى بىلەن جوزىدىكى تائاملارغا بىر قۇر كۆز سېلىپ چىقتى.

— غىزايىڭلار مەززىغۇ... يېڭى گەپ - سۆزنى ئاڭلىدىڭلار.

مۇ؟ — جاۋ چى بېگىم يەتتە جىڭنىڭ كەينىدە، يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرۇپ سورىدى.

— خان سەلتەنەت تەختىگە چىقىپتۇ، — دېدى يەتتە جىڭ.

يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنى جاۋ چى بېگىمنىڭ چىرايىغا قاراپ، خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن كۈلدى ۋە:

— خان سەلتەنەت تەختىگە چىقىپتۇ، ئىلتىپاتىنى ۋە ئەپۇ ئۇمۇمىينى قاچان قىلار؟ — دېدى.

— ئەپۇ ئۇمۇمي؟ ئەپۇ ئۇمۇمىينى قاچانلا بولمىسۇن قىلىدۇ، — جاۋ چى بېگىم تەرىنى بىردىنلا تۇردى، — ئەمما، يەتتە جىڭنىڭ چېچى قېنى؟ چاچ؟ گەپ ئەنە شۇنىڭدا. ئۇزۇن چاچلىقلار[37] ۋاقتىدا ئۇرۇمە چاچ قويغانلارنىڭ كاللىسى كېتەتتى، كاللىنى ساقلاپ قالغۇچىلار ئۇرۇمە چاچ قويمايتتى.

يەتتە جىڭ ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى ئوقۇمىغان كىشىلەر ئىدى. بۇ كونا — تارىخىي گەپلەرنىڭ تېگىگە چۈشەنمىسىمۇ، لېكىن ئوقۇغان جاۋ چى بېگىمنىڭ بۇ سۆزىدىن ئىشىنىڭ چاتاقلىقىنى پەملىدى ۋە خۇددى ئۇزۇنىڭ ئۇلۇمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىقىنى ئاڭلىغان كىشىدەك، قۇلىقى ۋېڭىلداپ كەتتى ـ دە، لام ـ جىم دەپ ئېغىز ئاچالماي تۇرۇپ قالدى.

— زامان يىلدىن ـ يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — ۋايساپ ئولتۇرغان توققۇز جىڭ موماي پەيتنى قولدىن بەرمەي، جاۋ چى بېگىمگە سۆزلىدى، — ھازىرقى ئۇزۇن چاچلىقلار كىشىلەرنىڭ ئۇرۇمە چاچلىرىنى قىرقىپلا يۈرىدىكەن. ئادەملەر ياكى داۋ سوپىلىرىغا ۋە ياكى بۇددا شەيخلىرىگە ئوخشىمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇرۇنقى ئۇزۇن چاچلىقلار شۇنداق قىلغانمىدى؟ 79 ياشقا كىردىم. كۆرمىدىغان كۆنۈمنى كۆرۈپ بولدۇم. بۇرۇنقى ئۇزۇن چاچلىقلار باشلىرىدىن تاپىنىغچە توپ ـ توپ قىزىل تاۋار بىلەن ئورىۋالاتتى. بەگلەر بولسا دۇردۇن بىلەن ئورىۋالاتتى. تاۋار،

دۇردۇن··· ئۇمرۇمنى سۈرۈپ بولدۇم، 79غا كىردىم.

— قانداقمۇ قىلارمەن؟ بۇ ئۆيدىكى چوڭ ـ كىچىك ھەممىنى يەتتە جىڭ باقاتتى ···— يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنى ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلىدى.

— ئۇنىڭغا نېمە ئامال بولسۇن! — دېدى جاۋ چى بېگىم بېشىنى چايقاپ، — چاچ قويمىغانلارغا قانداق جازا كېلىدىغانلىقى كىتابتا ماددىمۇ ماددا قىلىپ ئوچۇق يېزىلغان. مەيلى ئۇنىڭ ئۆيىدە قانداق ئادەم بولسا بولسۇن، ئۇنىڭغا قارىمايدۇ.

يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنى «كىتابقا يېزىلغان» دېگەن سۆزنى ئاڭلاپ تامام ئۇمىدسىزلەندى، تېرىكتى ۋە بىردىنلا يەتتە جىڭغا تاپا ـ تەنە قىلىشقا باشلىدى. ئۇ چوكىنى يەتتە جىڭنىڭ بۇرنىغا تەڭلەپ:

— ھەي، ئۆزىگە ئۆزى بالا تاپىدىغان تېرىكتاپ! ئىسيان ۋاقتىدا: «كېمە ھەيدىمە، شەھەرگە بارما» دېسەم، جاھىللىق قىلىپ شەھەرگە كىردىڭ. خەق چاچلىرىڭنى قىرقىپ تاشلىدى. مانا ئەمدى ياكى داۋ سوپىسى ياكى بۇددا شەيخىگە ئوخشاشماي، ئۆزۈڭگە ئۆزۈڭ بالا تاپتىڭ، سېنىڭ كاساپىتىڭگە بىزمۇ كەتسەك قانداق قىلىسەن؟ ھەي تېرىكتاپ! ··· — دېدى.

كەنتتىكىلەر جاۋ چى بېگىمنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، كەچىكى غىزالىرىنى دەرھال يەپ بولۇپ، يەتتە جىڭلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدىكى جوزا ئەتراپىغا توپلاشقانىدى. ئۆزىنىڭ كەنتتە نامى بار تۇرۇپ، خەلق ئالدىدا خوتۇنىدىن تىل ئىشتىكەن يەتتە جىڭ خىجىل بولۇپ، بېشىنى ئاستا كۆتۈردى:

— ھازىرقى گەپنى قىل، ئۇ چاغدا سەن···

— ھۇ تېرىكتاپ! ···

ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار ئىچىدە، دادىسىدىن قورساقتا قالغان ئىككى ياشلىق بالىسىنى قۇچاقلاپ، يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ

يېنىدا تۇرغان بايى ئاچا ئاق كۆڭۈل بىر ئايال ئىدى، ئۇ بۇ ئەھۋاللارغا چىداپ تۇرالماي نەسىھەت قىلىپ، ئاجرىتىشقا كىرىشتى.

— سىڭلىم، بولدى ئەمدى، ئادەم ئەۋلىيا ئەمەس، تېخى بولمىغان ھادىسىنى كىم ئالدىدىن بىلىپتۇ؟ شۇ چاغدا سىزمۇ چاچ قويمىغان كىشىگە ھېچقانداق چاتاق يەتمەس دەپ يۈرەتتىڭىزغۇ؟ ھازىر تېخى يامۇلدىكى ئامبالدىن يارلىق چىققىنى يوق...

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ بولغۇچە، يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىككى قۇلىقى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ چوكىسىنى ئېرى تەرەپتىن ئېلىپ بايى ئاچىغا تەڭلىدى ۋە:

— ياۋاللا، بايى ئاچا، بۇ قانداق گەپ؟ مەن ئۆزۈمنى ئادەم دەپ يۈرىمەن، مەندىنمۇ شۇنداق ئەپسانە گەپلەر چىقارمۇ؟ ئۇ چاغدا مەن ئۇچ كۈن يىغلىدىم. بۇنى ھەممە ئادەم كۆرگەن، ھەتتا شۇ چاغدا مانا بۇ ئالتە جىڭمۇ يىغلىغان...— دېدى.

ئالتە جىڭ بىر چىنە غىزانى يەپ بولۇپ، يەنە يەيمەن دەپ قۇرۇق چىنىنى ئۆزىتىپ تۇراتتى.

— پۇتلاشما، ياش تۇل قالغۇر! — دېدى ۋە چوكا بىلەن ئۇنىڭ پېشانىسىگە بىرنى نوقۇدى كەپپى بۇزۇلۇپ تۇرغان ئانىسى.

ئالتە جىڭنىڭ قولىدىكى قۇرۇق چىنە «پاق» قىلىپ يەرگە چۈشۈپ، بىر خىشقا تېگىپ چېقىلدى. يەتتە جىڭ ئورنىدىن «تاقىدە» سەكرەپ قوپۇپ، سۇنۇق چىنىنى قولىغا ئېلىپ، سۇنۇقىنى كىرىشتۇرۇپ كۆردى ۋە: «ئاناڭنى!» دەپ، ئالتە جىڭنى بىر كاچات ئۇردى. ئالتە جىڭ يەرگە يېتىۋېلىپ يىغلىدى. توققۇز جىڭ موماي ئۇنى يېتىلىگىنىچە: «زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ» دەپ ئەكەتتى.

بايى ئاچمۇ ئاچچىقلىنىپ:

— يەتتە جىڭنىڭ خوتۇنى، پىتىنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا

سالغىلى بولمايدۇ!...— دەپ ۋارقىرىدى.

جاۋ چى بېگىم ئەسلىدە چەتتە كۇلۇپ قاراپ تۇرغانىدى، ئەمما بايى ئاچىنىڭ: «ھازىر تېخى يامۇلدىكى ئامبالدىن يارلىق چىققىنى يوق» دېگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىرئاز تېرىكتى.

— پىتىنىڭ ئاچچىقىدا چاپانىنى ئوتقا سالغاندىن نېمە پايدا چىقىدۇ، — دېدى ئۇ جوزا يېنىدىن نېرىراق يۆتكىلىپ، — خانىڭ ئەسكەرلىرى يېتىپ كېلىدىغان ۋاقىت ئاز قالدى. بىلىپ قوي، بۇ نۆۋەت تەختكە قوماندان جاڭ[38] چىقىدۇ. قوماندان جاڭ بولسا خېبېيلىق جاڭ يىدېنىڭ ئەۋلادى. ئۇ ئون مىڭلىغان ئادەمگە تېتىيدىغان باتۇر. ئۇنىڭغا كىم تەڭ كېلەلىسۇن!— ئۇ ئىككى قولىدا نەيزە تۇتقان كىشىدەك بايى ئاچىغا ئاۋۇردى، — سەن تەڭ كېلەلەمسەن!

بالىسىنى قۇچاقلاپ، ئاچچىقى كەلگەنلىكىدىن تىترەپ تۇرغان بايى ئاچا بىردىنلا جاۋ چى بېگىمنىڭ تەرگە چۆمۈلگەن، كۆزلىرىنى ئالايتقان ھالدا ئاھ ئۇرۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ناھايىتى قورقىتى، گەپ - سۆز قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالماي ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا ماڭدى. جاۋ چى بېگىممۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى. قاراپ تۇرغان كىشىلەر: بايى ئاچا ئارىلاشمىسىمۇ بوپتىكەن، دەپ ئۇنىڭغا تاپا قىلدى ۋە بايى ئاچا بىلەن جاۋ چى بېگىمگە يول بوشىتىپ بەردى. شۇ چاغدا چاچلىرىنى قىردۇرۇۋېتىپ، كېيىن يەنە يېڭىدىن قويۇۋالغان بىرنەچچە كىشى جاۋ چى بېگىمنىڭ كۆزى چۈشۈشتىن قورقۇپ، كىشىلەرنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋالدى. جاۋ چى بوۋايمۇ خەير - پەتەسىنى تاشلاپ، كىشىلەرنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، سېپە دەرىخىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكەندە: «سەن تەڭ كېلەلەمسەن!» دېدى - دە، يالغۇز ئاياغ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، ئۇزاپ كەتتى.

كەنتتىكىلەر بىسەرەمجان بولۇپ ئويلاپ قېلىشتى. ئۆزلىرى

نىڭ جاڭ يىدىغا تەڭ كېلەلمەسلىكىنى پەملىشىپ، يەتتە جىنىڭ- مۇ جىنىدىن ئايرىلىشىغا جەزم قىلىشتى. ئۇلار، يەتتە جىڭ خان- نىڭ قانۇنىغا خىلاپ كەلدى، دېيىشتى ۋە ئۇ ئادەتتە كىشىلەرگە شەھەردىكى يېڭى گەپلەرنى پاراڭ قىلىپ بەرگەن چاغلىرىدا، ئۇ- زۇن غاڭزىسىنى چىشلىۋېلىپ، ئۇنچە ھاكاۋۇرلىشىپ كەتمەسلىكى كېرەك ئىدى، دېگەن پىكىرلەرگە كېلىپ، ئۇنىڭ قانۇنىغا خىلاپلىق قىلغانلىقىغا بىر ئاز خۇشال بولغاندەك بولۇشتى ۋە بۇ ھەقتە بىر ئاز گەپ - سۆز قىلىۋېلىشنى ئارزۇ قىلىشتى، لېكىن قىلغۇدەك گەپ - سۆز يوقلۇقىنى بايقاپ قېلىشتى. پاشىلار ۋېڭىلدىشىپ، يالاڭ بىلەك ۋە يەلكىلەرگە ئۇسۇپ، سېپە ئاستىدا بازار پەيدا قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن كىشىلەرمۇ ئۆيلىرىگە قايتىشىپ، ئىشكىلىرىنى تاقاپ يېتىشتى. يەتتە جىنىڭ خوتۇنىمۇ بىر ئاز چالۋاقاپ، چىنە - قاچا، جوزا - بەندىكلارنى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ، ئىشكىنى تاقاپ ياتتى.

يەتتە جىڭ سۇنۇق چىنىنى ئېلىپ ئۆيىگە قايتىپ كىرىپ، بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ تاماكا تۈتاشتۇردى، ئەمما غەم - ئەندىشە ېسىۋالغاچقا، تاماكىنى شوراشنى ئۇنتۇدى. پىل چىشى مۇشتىكى بار ئۇزۇن غاڭزىسىنىڭ مىس سەيخانىسىدىكى ئوت ئاستىلاپ قارا- دى. ئۇ ئىشىنىڭ خېلىلا چاتاق — خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، بىرەر چارە ئويلاپ باقتى، لېكىن پىكرى ھېچ نەرسىگە يۇرمىدى. ئۇنى «چاچ قېنى، چاچ؟... باتۇر ... زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ... خان سەلتەنەت تەختىگە چىقىپتۇ... سۇنغان چىنىنى شەھەرگە ئاپىرىپ قادىتىش كېرەك ... ئۇنىڭغا كىم تەڭ كېلەلىسۇن؟... كىتابتا بىر - بىرلەپ يېزىقلىق ... ئاناڭنى...» دېگەن چىگىش پىكىرلەر ئورىۋالدى.

ئەتىسى سەھەردە يەتتە جىڭ يەنە ئادەتتىكىدەك لۇجىڭ يېزى- سىدىن كېمە بىلەن شەھەرگە كىرىپ، كەچقۇرۇندا لۇجىڭ يېزى-

سىغا قايتىپ كەلدى ۋە ئۇزۇن غاڭزىسى بىلەن بىر چىنىنى كۆتۈر- گەن ھالدا كەنتكە قايتىپ كەلدى.

— مانا بۇ چىنىنى شەھەردە قاداتتىم، — دېدى ئۇ كەچكى غىزا ۋاقتىدا توققۇز جىڭ مومايغا، — سۇنۇق ۋە دەزلىرى چوڭ بولغاچقا 16 قاداق كەتتى. بىر قاداققا ئۇچ داچەندىن، جەمئىي 48 داچەن كەتتى.

— زامان يىلدىن - يىلغا بەتتەرلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى توققۇز جىڭ مومای خاپا ھالدا، — كۆرىدىغان كۇنۇمنى كۆرۈپ بولدۇم. بىر قاداق ئۇچ داچەن. ئىلگىرىكى قاداق مۇشۇنداقمىدى؟ ئىلگىرىكى قاداق... 79 ياشقا كىرىپتىمەن...

كېيىنكى چاغلاردا يەتتە جىڭ ئادەتتىكىدەك ھەر كۇنى شەھەر- گە كىرىپ - چىقىپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئائىلىسى بىر ئاز غېرىبلە- شىپ قالدى، كەنتلىكلەرنىڭ تولىسى ئۇنىڭدىن ئۆزىنى قاچۇرىدە- غان، ئۇنىڭ شەھەردىن ئاڭلاپ كەلگەن يېڭى پاراڭلىرىنى ئاڭلاشقا كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ پەيلىمۇ بۇزۇق، ئاغزىدىن «تىرىكتاپ» دېگەن سۆز چۈشمەيدۇ.

10 نەچچە كۇن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۇنى يەتتە جىڭ شەھەردىن قايتىپ كەلگەندە، خوتۇنى ناھايىتى خۇشال بولۇپ سورىدى:

— شەھەردە يېڭى گەپ - سۆز ئاڭلىمىدىڭمۇ؟

— ياق، ئاڭلىمىدىم.

— خان تەختكەچىقىپتىمۇ؟

— ئۇنداق گەپ - سۆز يوق.

— شەنخېن مەيخانىسىدىمۇ ئۇنداق گەپ يوقمۇ؟

— يوق.

— خان تەختكە چىقالمايدىغان بولسا كېرەك. بۇگۇن جاۋ چى ېگمىنىڭ دۇكىنى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ قارىسام، ئۇ مۇك- چىيىپ ئولتۇرۇپ كىتاب ئوقۇۋاتىدۇ. چېچىنى يەنە چوققىسىغا

تۆگۈڭاپتۇ، ئۇزۇن چاپىنىنمۇ كىيمەپتۇ...

— ...

— قانداق، ئەمدى تەختكە چىقالمىسا كېرەك؟

— مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن.

هازىر كەنتتىكىلەرمۇ، خوتۇنىمۇ يەتتە جىڭنى خېلىلا هۆرمەت قىلىدىغان، ئۇنىڭغا خېلى ئىلتىپات قىلىدىغان بولۇپ قالدى. ياز كۈنلىرى ئۇلار يەنە ئاۋۇالقىدەكلا ئىشىك ئالدىدىكى دۆڭدە غىزا يەيدىغان بولدى. يەتتە جىڭنى كۆرسە خۇشاللىق بىلەن غىزاغا تەكلىپ قىلىدىغان بولدى. توققۇز جىڭ موماي 80 ياشقا كىرگەنلىكىنىمۇ خاتىرىلىۋالدى. ئۇ يەنە ئاۋۇالقىدەكلا هەسرەت چېكىدۇ، لېكىن تېنى ساغلام، ئالتە جىڭنىڭ سېكىلىكى ئۇزۇن ئۆرۈمە بولۇپ قالدى. ئۇ پۈتىنى يېقىندا بوغۇشقا باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئانىسىغا يارەملىشىپ 16 يېرىدىن قادالغان چىننى كۆتۈرۈپ، دۆده ئىرغاڭلاپ ماڭالايدۇ.

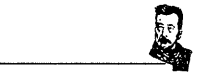
1920 ـ يىل، 10 ـ ئاي

يۇرتۇم(39)

قاتتىق سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىده، مەن ئايرىلغىلى 20 يىلدىن ئارتۇق بولغان يۇرتۇمغا قايتىپ كېلىۋاتىمەن. ماڭا يەنە 2000 چاقىرىمدىن ئوشۇقراق يول مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. قاتتىق قىش ۋاقتى، يېزىغا يېقىنلاشقانسېرى هاۋا تېخىمۇ تۇمانلاشماقتا، كېمە بۆلۈمىگە كىرىۋاتقان سوغۇق شامال مۇڭلۇق گۈركىرىمەكته. بامبۇكتىن ياسالغان لەمپىنىڭ يوچۇقلىرىدىن سارغۇچ سۇر ئاسمان ۋە قىرغاق بويلاپ ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە جايلاشقان، لېكىن هېچقانداق هايات بەلگىسى يوق چۆل يېزىلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۆيلەرگە قاراپ مېنىڭ كۆڭلۈم تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى.

هەي! بۇ مېنىڭ 20 يىلدىن بېرى ئېسىمده ساقلاپ كەلگەن يېزام ئەمەسقۇ؟ مېنىڭ ئېسىمده ساقلاپ كەلگەن يېزام بۇنىڭغا تامامەن ئوخشىمايتتى. ئۇ ماڭا خېلى ياخشىراق كۆرۈنەتتى. لېكىن مەن يىراق يەرلەردە يۈرۈپ، ئۇنىڭ گۈزەللىكىنى ئەسلىگىنىمده ياكى ئۇنىڭ چىرايلىق جايلىرىنى ئېيتىپ بېرىشكە ئۇرۇنغىنىمدا، خاتىرەمده هېچ نەرسە قالمىغاندەك بولاتتى. ئۇ توغرۇلۇق ئېيتىشقا هېچقانداق سۆزمۇ تاپالمايتتىم.

ئېنىقىنى ئېيتسام، مېنىڭ يېزام ئاۋۇالقىدەكلا بولۇپ، گەرچە هېچقانداق ئۆزگەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن مەن ئويلىغاندەك كۆڭۈلسىزمۇ ئەمەس ئىدى. بۇ پەقەت مېنىڭ ئۆز كەيپىمنىڭلا ئۆزگىرىشى ئىدى. چۈنكى، مېنىڭ ئۈچۈن بۇ قېتىمقى يېزىغا

قايتىش، ھېچقانداق كۆڭۈللۈك سەپەر ئەمەس ئىدى.

مەن بۇ قېتىم يېزامغا پەقەت مەڭگۈ خوشلاشقىلىلا كېتىۋاتاتتىم. بىز ئاتا - بوۋىلىرىمىز بىلەن ئۇزاق يىللاردىن بېرى بىر-لىكتە ياشاپ كەلگەن كونا ئۆي - جايلىرىمىزنى يات ئادەملەرگە سېتىۋەتكەنىدۇق. ئۆينى تاپشۇرۇپ بېرىش ۋاقتى مۇشۇ يىل بول-غانلىقى ئۈچۈن، ئەمدى بىزگە يانۇار ئېيىغىچە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن كونا ئۆي - جايلىرىمىز ۋە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتىمىز بىلەن مەڭگۈ خوشلىشىشقا ۋە ئائىلەمدىكىلەرمۇ مەن خىزمەت قىلىۋاتقان يىراق يات يەرلەرگە كۆچۈپ كېتىشكە تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى.

ئىككىنچى كۈنى سەھەردە مەن تۇغۇلغان ئۆيۈمنىڭ ئالدىغا كەلدىم. ئۆگزىلەردىكى قۇرۇپ كەتكەن ئوت - چۆپلەرنىڭ خادا شاخلىرى شامالدا سىلكىنىمەكتە، ئۆي ئۆزىنىڭ ۋەيرانلىقى بىلەن گويا كى خوجايىنلارنى ئالماشتۇرۇش مەزگىلى يەتتى دېگەندەك قىل-سىپ تۇراتتى. بىز بىلەن بىللە تۇرىدىغان بىرنەچچە ئۆيلۈك تۇغقان-لار ئاللىقاچان كۆچۈپ كەتكەن، شۇڭلاشقىمۇ بۇ يەردە ئاجايىپ جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى.

ئانام بىلەن سەككىز ياشلىق ئۇكام خۇڭئەر مېنىڭ كىچىكى-نى بالدۇرلا كۈتۈپ تۇرۇشقانىكەن. خۇڭئەر مېنى كۆرۈپ ئۇچقان-دەك ئالدىمغا چىقتى. ئانام مېنىڭ كەلگىنىمگە ناھايىتى خۇشال بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ يۈزىدىن يەنە چوڭقۇر قايغۇ - ھەسرەت بەلگىلىرى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ مېنى ئولتۇرغۇزدى ۋە ھاردۇق چىيىنىمۇ قۇيۇپ بەردى. لېكىن، كۆچۈش توغرۇلۇق ھېچقانداق سۆز ئېچىشقا پېتىنالمىدىم. خۇڭئەرنىڭ مېنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ، ئۇ ئۇدۇلۇمدا مەندىن يىراق تۇرۇپ دىققەت بىلەن تىكىلىپ قاراپ قويياتتى.

بىز ئاخىرى كۆچۈش ھەققىدە سۆزلىشىشكە باشلىدۇق. مەن سىرتتىن بىر ئۆي ئىجارىگە ئالغانلىقىمنى ۋە يەنە بىرقانچە جايدۇق

ئېلىپ قويغانلىقىمنى سۆزلەپ بەردىم - دە، بۇ يەردىكى ئېغىر جاب-ۇقلارنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېتىپ، ئۇ يەردىن يېڭى جايدۇق-لارنى ئېلىشقا توغرا كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىۋېدىم، ئانامۇ ماقۇل-لىدى ۋە ئۆزىنىڭ بەزىبىر ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپسىز بولغان ئېغىر جايدۇقلىرىنى سانقانلىقىنى، لېكىن ئاقچىسىنى شۇ كەمگىچە يېغە-ۋالالمىغانلىقىنى ئېيتتى.

— سەن بىر - ئىككى كۈن دەم ئال، — دېدى ئانام، — ئۇرۇق - تۇغقانلارنى يوقلا، ئاندىن يولغا چىقارمىز.

— خوپ، — دەپ جاۋاب بەردىم.

— ھەر راستلا، تېخى رۇخسەت بار، ئۇ ھەر كەلگىنىدە سېنى سورايدۇ. سېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. مەن ئۇنىڭغا سېنىڭ پات يېقىندا كېلىدىغانلىقىڭنى ئېيتىپ خەۋەر قىلغانىدىم، بەلكى بىردەمگىچە كېلىپمۇ قالار، — دېدى ئۇ.

بۇنى ئاڭلىغان ھامانلا مېنىڭ كۆز ئالدىمدا «ۋال» قىلىپ ئاجايىپ بىر كۆرۈنۈش پەيدا بولدى: كۆپكۆك ئاسماندا ئالتۇن تاۋاقتەك تولۇن ئاي، قۇملۇق دېڭىز قىرغىقىنى بويلاپ تېرىلغان كۆپكۆك تاۋۇز ئېتىزلىرىنىڭ مەنزىرىسى. بوينىغا كۈمۈش مونچاق ئاسقان 11 - 12 ياشلاردىكى بىر بالا قولىدا تۆمۈر ئارا تۇتقان ھالدا تاۋۇزلۇقتا بار كۈچى بىلەن سېسىقكۆزەننى سانجىماقتا. سېسىقكۆزەن شۇڭغۇپ بېرىپ بالىنىڭ چاتىرىقىدىن ئۆتۈپ قاچماقتا...

بۇ بالا، ئەنە شۇ رۇخسەتنى ئىدى. مەن ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقان چاغدا، ئۇ تېخى 11 ياشلاردا بولىدىغان، بىزنىڭ ئايرىلىپ كەتكە-نىمىزگە ھازىر 30 يىل بولدى. ئۇ ۋاقىتلاردا مېنىڭ دادامنىڭ ھايات، ئۆي ئەھۋالىمىزمۇ ئوبدان بولۇپ، مېنىڭ تازا بايۋەچچە-لەردەك ئۆسۈۋاتقان چاغلىرىم ئىدى. شۇ يىلى بىزنىڭ ئائىلىمىز ئاتا - بوۋىلىرىمىز روھىغا ئاتاپ چوڭ نەزىر - چىراغ بېرىشكە

تېگىشلىك ئىدى. بۇنداق ۋەقەلەر ھەربىر ئائىلىگە 30 يىلدا بىر قېتىم ئايلىنىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مۇراسىم ناھايىتى تەنتەنىلىك بىلەن ئۆتكۈزۈلەتتى. يانۋار ئېيىدا ھەر خىل ئەڭ ياخشى تاماقلارنى ئەڭ ياخشى قاچىلارغا سېلىپ، ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ سۈرىتى ئالدىغا ئەكېلىپ نەزىر قىلىشاتتى. نەزىرگە كېلىدىغانلار كۆپ ئىدى، ھەتتا ئۇلارنىڭ قاچا ـ قۇچىلارنى ئوغرىلاپ كېتىشىدىن ساقلىنىشقا توغرا كېلەتتى. بىزدە پەقەت بىرلا ئايلىق ئىشلەيدىغان مەدىكار[40] بار ئىدى. ئۇ ھەممە ئىشقا يېتىشەلمەيدىغان بولغانلىقتىن، دادام نەزىردە قاچىلارنى ساقلاش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئوغلى رۇخسەت قىلدى. مەن ناھايىتى خۇشال بولدۇم، چۈنكى رۇخسەتنى مەن خېلىدىن بېرى ئاڭلاپ يۈرەتتىم ۋە ئىككىمىزنىڭ بىر دېمەتلىك ئىكەنلىكىنىمۇ بىلەتتىم. ئۇ كەبىسە يىلى تۇغۇلغان. ئۇنىڭ تەقدىرىنى كۆزلەپ كىتاب ئاچقاندا، ئۇنىڭ يۇلتۇزىدا بەش تەبىئىي ھادىسىدىن پەقەت تۇپراقلا كەم ئىكەن.[41] شۇڭلاشقا ئۇنىڭغا رۇخسەت دەپ ئات قويغانىدى. رۇخسەت قىلتاق قويۇپ قۇشقاچ تۇتۇشنى بىلەتتى.

مەن يېڭى يىلنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتىم. چۈنكى، شۇ كۈن رۇخسەتنىڭ كېلىدىغان كۈنى ئىدى. مانا يىلنىڭ ئاخىرىمۇ يېتىپ كەلدى. بىر كۈنى ئانام ماڭا رۇخسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى. مەن ئۇچقاندەك ئاشخانىغا يۈگۈردۈم، رۇخسەت ئاشخانىدا ئولتۇرغانىكەن. ئۇ بۇغداي ئۆڭلۈك، يۇزى دۇپدۇگىلەك بالا بولۇپ، بېشىغا كىگىز مالىخاي كىيگەن، بوينىغا پارقىراق كۆمۈش مونچاق ئېسىۋالغانىدى. بۇنىڭغا قارىغاندا ئاتىسى ئۇنى ناھايىتى ياخشى كۆرگەنلىكىدىن، ئۇنىڭ ئۆلۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن خۇدايى نەزىر قىلىپ مۇشۇ چەمبەرگە ئوخشاش مونچاقنى ئاسقان بولسا كېرەك. رۇخسەت مەندىن باشقا ھەممىسىدىن تارتىناتتى. بىز ئىككىمىز يالغۇز قالغاندىن كېيىن مۇڭدىشىپ كەتتۇق ۋە يېرىم كۈن

ئۆتمەيلا دوستلىشىپمۇ قالدۇق.

ئۇ چاغدا بىزنىڭ نېمە توغرۇلۇق پاراڭلاشقانلىقىمىز ئېسىمدە يوق، پەقەت رۇخسەتنىڭ ئۆزىنىڭ شەھەرگە بارغانلىقىنى ۋە ئۇ يەردە ئىلگىرى ھېچ كۆرۈپ باقمىغان نەرسىلەرنى كۆرگەنلىكىنى خۇشخۇيلۇق بىلەن ھېكايە قىلىپ بەرگىنى يادىمدا.

ئەتىسى مەن ئۇنى قۇشقاچ تۇتۇش ئۈچۈن بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلدىم.

— ھازىر مۇمكىن ئەمەس، — دېدى ئۇ، — ئۇنى پەقەت قېلىن قار چۈشكەندىلا تۇتقىلى بولىدۇ. بىزنىڭ قۇملۇق يەرلەرگە قومۇش سېۋەت قويىمەن، ئۇنىڭ ئالدى تەرىپىگە ئۇزۇن يىپ باغلاپ، تىرەك قويۇپ، ئاستىغا سامان چېچىپ قويىمەن. ئۆزۈم بولسام يىراقتىن پايلاپ تۇرىمەن. قۇشقاچلار كېلىپ دانلاشقا باشلىغاندا، تىرەككە باغلانغان يىپنى سىلكىپ تارتىمەن، سېۋەت كۆمتۇرۈلىدۇ، ئۇنىڭغا ھەر خىل قۇشلار: بۆدۈنە، تورغاي، قۇشقاچ ۋە پاختەكلەر چۈشۈپ قالىدۇ...

مەن شۇ چاغدىلا قېلىن قارنىڭ چۈشۈشىنى تىلىدىم. رۇخسەت سۆزىنى داۋام قىلىپ:

— ھازىر ناھايىتى سوغۇق. سەن يازدا بىزنىڭكىگە كەلگىن، بىز كۈندۈزى بېرىپ دېڭىز ياقىسىدىن دېڭىز قۇلۇلرىنىڭ قىزىل، يېشىل ۋە ھەرخىل رەڭدىكى قاپلىرىنى يىغىمىز. ئۇلارنىڭ ئىچىدە «جىن چاپلاشتۇرمايدىغان قۇلۇلە»، «كۆز مونچاق» دەيدىغانلىرىمۇ ئۇچرايدۇ، كېچىلىرى دادام بىلەن تاۋۇز كۆزەتكىلى بارىمىز، شۇ چاغدا سەنمۇ بارىسەن.

— ئوغرىلارنى كۆزىتىش ئۈچۈنمۇ؟

— ياق، بىرەر ئۈسساپ كەتكەن يولۇچى كېلىپ بىرەر تاۋۇزنى ئۈزۈپ يېسە، ئۇنى بىز ئوغرى ھېسابلىمايمىز. تاۋۇزلارنى پەقەت ھايۋانلاردىن—بورسۇق ۋە كىرپە، سېسىقكۆزەنلەردىن ساق-

لاش كېرەك. ئايدىڭدا كىسىر - كىسىر قىلغان ئاۋازنى ئاڭلىساڭ، سېسىقكۆزەنلەر تاۋۇزنى غاجىلاۋېتىپتۇ دەيسەن، دەل شۇ چاغدا پولات ئارىنى ئالسەن - دە، ئاستا ماراپ يېقىنلاپ بارسەن ...

ئۇ چاغدا مەن سېسىقكۆزەن دېگەن قانداق جانۋار ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتىم، ئۇنى دېسە هازىرمۇ بىلمەيمەن. پەقەت ئۇ چاغدا مەن نېمىشقىدۇر ئۇنىڭ قىياپىتىنى كۆچۈككە ئوخشىتاتتىم ۋە كۆز ئالدىمغا ناهايىتى ۋەهشىي قىياپەتتە كەلتۈرەتتىم.

— ئۇ چىشلىمەمدۇ؟

— ماراپ تۇرسەن - دە، پولات ئارا بىلەن راسا كەلتۈرۈپ سانجىيسەن! لېكىن ئۇ ناهايىتى قۇۋۇ، ئېهتىيات قىلمىساڭ، توپىغرا ئۆزۈڭگە ئېتىلىدۇ - دە، چاتىرىقىدىن ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئۇنىڭ يۇڭى خۇددى ياغلاپ قويغاندەك سىلىق بولىدۇ.

مەن يەر يۈزىدە بۇنداق قىزىق نەرسىلەرنىڭ، دېگىز بويلىرىدا هەرخىل قۇلۇلە قاپلىرىنىڭ بولۇشى ۋە تاۋۇزلۇقلاردا بۇنداق خەتەرلىك ۋەقەلەرنىڭ بولۇپ تۇرىدىغانلىقىنى پەقەت ئويلىمىغانىدىم. تاۋۇزلارنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى پەقەت باققال دۇكانلىرىدىلا بىلەتتىم.

— بىز تەرەپتە، كەلكۇن كەلگەن چاغلاردا قىرغاقتىكى قۇملارنىڭ ئۈستىدە سانسىز ئۇچىدىغان بېلىقلار سەكرىشىپ يۈرۈشىدۇ. ئۇلارنىڭ پۇتلىرى پاقىنىڭ پۇتلىرىغا ئوخشايدۇ.

پاھ، پاھ! روڭتۇ مەن ۋە مېنىڭ باشقا تەڭتۇشلىرىم بىلمەيدىغان ئاجايىپ - ئاجايىپ هەيران قالغۇدەك ئەرسىلەرنى بىلىدىكەن - هە! روڭتۇ دېگىز ياقىسىدا هايات كەچۈرەتتى. بىز بولساق هويلىدىكى تۆت تامنىڭ ئىچىدە ياشاپ، پەقەت ئاسمانىنىڭ بىر ئاز بۇلۇڭىدىن باشقا هېچ نەرسىنى كۆرمەيتتۇق. بەختكە قارشى يانۇارمۇ ئۆتۈپ كەتتى. ئەمدى روڭتۇ ئۆيىگە قايتماقچى

بولۇپ قالدى. كۆڭلۈم يېرىم بولۇپ قاتتىق يىغلىدىم، روڭتۇمۇ ئاشخانىغا كىرىۋېلىپ يىغلىدى. ئۇنىڭمۇ بىزنىڭكىدىن كەتكۈسى كەلمەيتتى، ئامال قانچە، ئاخىرى دادىسى ئۇنى ئەكەتتى.

كېيىن ئۇ يەنە دادىسى ئارقىلىق ماڭا تۇرلۇك رەڭدىكى قۇلۇلە قاپلىرىنى ۋە قۇشلارنىڭ چىرايلىق پەي - قاناتلىرىنى ئەۋەتتى. مەنمۇ ئۇنىڭغا بىر - ئىككى قېتىم هەدىيە ئەۋەتتىم، لېكىن شۇنىڭدىن باشلاپ بىز كۆرۈشەلمىدۇق...

ئاپام هازىر روڭتۇ توغرۇلۇق پاراڭ قىلغاندا، مېنىڭ كۆز ئالدىمدىن بالىلىق چاغلاردىكى ئەنە شۇ خاتىرىلىرىم «ۋال» قىلىپ چاققان چاقماقتەك ئۆتۈپ كەتتى. گويا كى مەن تۇغۇلۇپ ئۆسكەن گۇزەل يېزامنى كۆرگەندەك بولدۇم.

— ئۇنىڭ كەلگىنى ياخشى، ئۇ قانداق ئۆزى؟ — دەپ سورىدىم مەن.

— ئۇنىڭمۇ؟ نېمىسىنى سورايسەن، ئەهۋالى ئېغىر، — دېدى ئانام ۋە دېرىزىگە قاراپ، — يەنە كېلىشۋاتىدۇ... ياغاچ جابدۇق ئالىمىز دەپ كېلىشىدۇ - دە، قوللىرىغا چىققان نەرسىنى ئەكېتىشىدۇ، چىقىپ قاراپ تۇراي، — دېدى.

ئاپام ئورنىدىن تۇردى - دە، تالاغا چىقىپ كەتتى. ئىشىك ئالدىدا بىر قانچە ئايالنىڭ ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. مەن خۇڭئەرنى يېنىمغا چاقىرىۋېلىپ، خەت يازالمىسەن، سەپەرگە چىقىشنى خالامسەن؟ دەپ سوروشتۇرۇشكە باشلىدىم.

— بىز پويىز بىلەن كېتىمىزمۇ؟

— پويىز بىلەن كېتىمىز.

— كېمە بىلەنچۇ؟

— ئاۋۋال كېمە بىلەن.

«هە! مانا ئۇ، قانداق، قاراڭلار بۇرۇتلىرىنى! » دېگەن كىمىنىڭدۇر ئاجايىپ قاتتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. مەن چۆچۈپ بېشىمنى

كۆتۈردۈم. كۆزۈمگە مەڭزىنىڭ سۆڭەكلىرى چىقىپ تۇرغان، كال-پۇكلىرى نېپىز، 50 ياشلارغا كىرگەن بىر ئايال كۆرۈندى. ئۇ مېنىڭ ئالدىمدا قوللىرىنى بېلىگە تىرەپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئىشتان كىيگەن ئىنچىكە پۇتلىرىڭ گويا كى كەڭ ئېچىلغان سېرىكولدەك كېرىلىپ تۇراتتى.

مەن مەڭدەپ كەتتىم.

— تۇنۇمايۇاتامسەن؟! مەن تېخى سېنى كۆتۈرۈپ چوڭ قىلغانغۇ!

مەن تېخىمۇ مەڭدەپ كەتتىم. بەختىمگە يارىشا ئاپامۇ كىرىپ كەلدى - دە، سۆزگە ئارىلاشتى.

— بۇ سەپەر قىلىپ كەتكىلى ئۇزۇن بولدى ئەمەسمۇ؟ ئۇنتۇپ قالسا كېرەك، لېكىن سېنىڭ ئەلۋەتتە بىلىشىڭ مۇمكىن، — دېدى ئاپام ۋە ماڭا قاراپ، — بۇ ھېلىقى بىزنىڭ ئۇدۇلىمىزدىكى دۇفۇ ساتىدىغان قوشنىمىز ياڭ ئەرساۋ، — دېدى.

شۇ چاغدىلا مەن ئېسىمگە ئالدىم. ئۇ چاغلاردا مەن تېخى كىچىك بالا ئىدىم. ياڭ ئەرساۋ ئەتىدىن كەچ كىرگۈچە ئۇدۇلىمىزدىكى دۇفۇ دۇكىنىدا ئولتۇراتتى. ھەممە ئادەم ئۇنى «دۇفۇچى مەلىكە» دەيىشەتتى. لېكىن ئۇ ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ يۈزلىرىگە ئۇپا سۈركۈلمىگەن، مەڭز سۆڭەكلىرى بۇنداق چىقىپ كەتمىگەن ۋە لەۋلىرىمۇ مۇنداق نېپىز ئەمەس ئىدى. ئۇ كۈن بويى دۇكاندا ئولتۇراتتى، شۇڭلاشقىمۇ مەن ئۇنىڭ بۇنداق «سىركۈل» غا ئوخشاش قىياپىتىنى كۆرمىگەنكەنمەن.

ئۇ چاغلاردا ھەممە ئادەم: «شۇ ئايال بولغاچقا، بۇ دۇكانىنىڭ سودا - سېتىق ئىشلىرى ئوبدان ماڭىدۇ» دەيىشەتتى. لېكىن شۇ چاغدا مەن ناھايىتى كىچىك ئىدىم ۋە ئۇ مېنىڭدە ھېچقانداق تەسىر قالدۇرمىغاچقا ئۇنتۇپ قاپتىمەن.

«سىركۈل» ناھايىتى ئەنسىز تۇراتتى. ئۇنىڭ مەندىن رەنجى-

ۋاتقانلىقى ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى ۋە ماڭا غەزەپ بىلەن قارايتى. ئۇ خۇددى فرانسۇز تۇرۇپ ناپالېئوننى بىلمەيدىغان، ئامېرىكان تۇرۇپ ۋاشىنگتوننى بىلمەيدىغان ئادەملەرنى مازاق قىلىپ ھەجايغانەك سوغۇققىنا كۈلۈمسىرەپ:

— ئۇنتۇپ قاپسەن - دە؟ راست، كاتتا ئادەملەرنىڭ نەزىرىمۇ شۇنداق ئۇستۇن بولىدۇ - دە، — دېدى.

— ياق! ... ئۇنداق ئەمەس ...— دەپ مەن ھودۇقۇپ ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم.

— ئۇنداق بولسا، مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم، شۇن غوجام، سەن باي بولۇپ كەتتىڭ، يۇك - تاقلىرىڭنى ئېغىرلاشتۇرۇپ بۇ ئەسكى - تۇسكىلەرنى نېمە قىلاتتىڭ، ماڭا قالدۇرۇپ كەت، بىزگە ئوخشاش كەمبەغەللەر پايدىلانسۇن.

— بېيىپ كەتكىنىم يوق، بۇ نەرسىلەرنى سېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئورنىغا...

— ھەي! سەن بىر ۋىلايەتكە «دوتەي» بوپسەن، يەنە تېخى باي ئەمەسمەن دەيسىنا؟ ھازىر سېنىڭ ئۇچ خوتۇنۇڭ بار ئىكەن، سېنى ئۇ ياقتا - بۇ ياقتا توشۇپ يۈرىدىغان سەككىز كىشى كۆتۈرىدىغان تەختىراۋانىڭ بار ئىكەن. يەنە تېخى باي ئەمەس - ھە! ياق ... مەندىن ھېچ نەرسىنى يوشۇرالمايسەن.

ئەمدى ئۇنىڭغا قارشى بىرەر سۆز ئېيتىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەنلىكىنى بىلدىم - دە، لام - جىم دېمەستىن قاراپ تۇرۇۋەردىم.

— ھەي! ھەي! «ئادەم پۇلى قانچە كۆپەيگەنسېرى شۇنچە پىشىشىق بولىدۇ، پىشىشىق بولغانسېرى بېيىيدۇ» دېگەن سۆز زادى توغرا گەپ ئىكەن.

«سىركۈل» زەردە بىلەن كەينىگە بۇرۇلدى ۋە ۋالاقلىغان پېتى ئىشىككە قاراپ كەتتى. ئۇ چىقىپ كېتىپ بېرىپ ئاپامنىڭ

پەلىيىنى يانچۇقىغا تىقىۋالدى.

كېيىن ئەتراپتىكى ئۇرۇق - تۇغقان، ئەل - ئاغىنىلەر كېلىشكە باشلىدى. مەن يوق - تاقلىرىمنى سەرەمجانلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئارانلا بوش ۋاقىت تاپتىم. شۇنداق ئەھۋالدا ئوچ - تۆت كۈن ئۆتۈپ كەتتى.

سوغۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، چۈشلۈك غىزادىن كېيىن چاي ئىچىپ ئولتۇراتتىم، قانداقتۇر سىرتتىن بىر كىشى كىرگەندەك بولدى. بىر قاراپلا ناھايىتى ھەيرانلىقتا ئىختىيارسىز ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم ۋە دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتىم.

بۇ كەلگەن روشتۇ ئىدى. مەن ئۇنى بىر قاراشتا تونۇغان بولساممۇ، لېكىن ئۇ مېنىڭ خاتىرەمدىكى روشتۇغا زادىلا ئوخشىمايتتى. ئۇ ئاۋۋالقىغا قارىغاندا بىر ھەسسە ئېگىز ئىدى. بۇغداي ئۆڭلۈك دۆگلەك يۈزى سارغايغان ۋە چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، كۆزلىرىمۇ خۇددى دادىسىنىڭكىدەكلا قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىشىپ كەتكەنىدى. ھەقىقەتەن دېگىزدىن دائىم شامال ئۇرۇپ تۇرغاچقا، دېگىز ياقىسىدا ياشىغۇچى كۆپچىلىك دېھقانلارنىڭ مۇشۇداق بولاتتى. روشتۇنىڭ بېشىدا يېگى كېگىز مالىخاي، ئۇستىدە پاختىلىق نېپىز پەشمەت بار ئىدى. ئۇ سوغۇقتىن شۇمشىيىپ، قەغەزگە ئورالغان بىر بولاق نەرسىنى ۋە ئۇزۇن غاجىرسىنى تۇتۇپ تۇراتتى. قاچاندۇر بىر ۋاقىتلاردا ئۇنىڭ بۇ قوللىرى دىقماقتىنا، كۇچلۇك ئىدى. ھازىر بولسا قوپال ۋە يېرىلىپ كەتكەن بولۇپ، خۇددى قارىغاينىڭ قوۋزاقلىرىغا ئوخشايتتى.

روشتۇنىڭ كەلگىنىگە ناھايىتى خۇشال بولدۇم، لېكىن نېمىدىن سۆز باشلاشنى بىلمەيتتىم. پەقەت:

— روشتۇ ئاكا، كېلىڭ ...— دېدىم.

كېيىن خىيالىمغا نۇرغۇن سۆزلەر كەلدى: پاختەكلەر، ئۇچىدىغان بېلىقلار، قۇلۇلە قاپلىرى، سېسىقكۆزەن... مانا بۇ سۆز-

لەرنىڭ ھەممىسى خۇددى يېپى ئۈزۈلگەن مارجانغا ئوخشاش بىردىنلا كەينىدىن بىرى تۆكۈلىدىغاندەك سېزىلەتتى... لېكىن قانداقتۇر بىر نەرسە، بۇ سۆزلىرىمنى ئېيتىشقا توسقۇنلۇق قىلىۋاتقاندەك، مېڭەمنىڭ ئىچىدىلا ئەگىپ تاشقىرىغا چىقالمايتتى.

روشتۇ مېنىڭ ئالدىمدا چىرايىدىن خۇشاللىق ھەم قايغۇ چىقماقتا قىيىناپتە تۇراتتى. ئۇ لەۋلىرىنى مىدىرلىتاتتى، لېكىن ھېچ نەرسە دېمەيتتى. ئاخىر ئۇنىڭ چىرايى ھۆرمەت قىيىناپتىنى ئالدى - دە، چۈشىنىشلىك قىلىپ:

— غوجام...— دېدى.

مېنى خۇددى بىر مۇزغا ئوخشاش تىترەك باسقاندەك بولدى. مەن ئەمدى ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدا ئېگىز تام پەيدا بولغانلىقىنى بىلدىم ۋە غەمكىنلىك بىلەن ھېچ نەرسە دېيەلمەستىن جىمجىت تۇرۇپ قالدىم.

ئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ، كىمگىدۇر بىرىگە:

— شۇيشىڭ، جانابلىرىغا سالام قىل، — دەپ كەينىگە يوشۇرۇنۇپ تۇرغان بالىنى تارتتى. بۇ بالا خۇددى بۇنىڭدىن 20 يىل ئاۋۋالقى روشتۇنىڭ ئۆزىلا ئىدى. پەقەت ئۇنىڭ يۈزى سېرىقراق، ئورۇقراق ۋە بوينىدا كۈمۈش مونچىقى يوق ئىدى.

— بۇ مېنىڭ بەشىنچى بالام... بۇ تېخى ھېچ يەرگە چىقىپ باقمىغان، يېتىرقاۋاتىدۇ...

ئېھتىمال، بىزنىڭ ئاۋازىمىزنى ئاڭلاپ قالغان بولسا كېرەك، ئانام بىلەن خۇشلىشىۋالماقچى بولغاندىن چۈشۈشتى.

— چوڭ ئانا، سىزنىڭ خېتىڭىزنى ئالغىنىمغا خېلى بولدى ۋە غوجامنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ناھايىتى خۇرسەن بولدۇم، — دېدى روشتۇ.

— نېمانچە سىپايە بولۇپ كەتتىڭ، ئىلگىرى سىلەر بىر - بىرىڭلارنى ئاكا - ئۇكا دېيىشەتتىڭلارغۇ، ھازىرمۇ ئاۋۋالقىدەكلا

شۇن ئاكا دېگىن ... — دېدى ئانام خۇشال بولۇپ.

— ياق، چوڭ ئانا، نېمە دېگەنلىرى... ئۇنداق دېسەم كېلەمدۇ؟! بىز ئۇ چاغلاردا بالا ئىدۇق، ھېچ نەرسىنى ئۇقمايتتۇق.

رۇكتۇ شۇي شىگنى يەنە سالام قىلىشقا بۇيرۇدى، لېكىن ئۇ تارتىنىپ ئۇنىڭ كەينىگە يوشۇرۇنۇۋالدى.

— بۇ، شۇيشاڭ، بەشىنچىسىمۇ؟ ئۇ ئىزا تارتىۋاتىدۇ، لېكىن بۇ ئەجەبلەنگۈدەك ئىش ئەمەس، چۈنكى، بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا تونۇش ئەمەس. خۇكئەر بىلەن ئويناپ كەلسۇن،

— دېدى ئاپام.

بۇنى ئاڭلاپ خۇكئەرمۇ شۇيشىگنى چاقىردى، شۇيشىگمۇ يېنىكلەشكەندەك بولۇپ خۇكئەر بىلەن خۇشال چىقىپ كەتتى. ئاپام رۇكتۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇ ئەيمىنىپ بېرىپ ئولتۇردى ۋە ئۇزۇن غاڭزىسىنى ئۈستەلگە قويدى — دە، ماڭا قەغەز بولاقنى سۇندى.

— بۇنىڭدا ئازراق كۆك پۇرچاق بار، ئۆزىمىز قۇرۇتقان. مەرھەمەت قىلىسىڭىز. قىشلىقى بۇنىڭدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق.

مەن ئۇنىڭ تۇرمۇش ئەھۋالىنى سوردىم. ئۇ بېشىنى چايقاپ:

— ئەھۋال ئېغىر، ئالتىنچى بالامۇ چوڭ بولۇپ يارەملىشىكە ياراپ قالدى. لېكىن ھامان ئاشلىق يېتىشمەيدۇ... ئىشقىلىپ يوقسۇزلۇق ... نەگىلا بارسا پۇل كېرەك، قانۇن يوق، ھوسۇل ئوسال!... ئۇنى — بۇنى يىغىشتۇرۇپ ساتقۇدەك بولساق، سېلىق ئۈستىگە سېلىق، زىيىنىغا سېتىشتىن باشقا چارە يوق. ساتمىساڭ سېسىپ كېتىدۇ.

ئۇنىڭ قورۇق باسقان يۈزى خۇددى تاشتىن ياسىغان ھەيكەلدەك ھەركەتسىز كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ كۆپ قېينىچىلىقلارنى تارتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، لېكىن ھەممىسىنى ئېيتالمايتتى. ئۇ

ئۇنچىقماي بىر ئاز ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۇزۇن غاڭزىسىنى ئېلىپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

ئاپامنىڭ سوئاللىرىغا بەرگەن جاۋابىغا قاراپ، مەن ئۇنىڭ ئۆيىدە ئىشى كۆپلۈكىنى ۋە ئۇنىڭ ئەتە سۆزسىز قايتىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدىم. ئاپام ئۇنىڭ چۈشلۈك غىزا يېمىگەنلىكىنى بىلىپ، ئۇنىڭ ئاشخانىغا كىرىپ ئۆزىگە غىزا ئېتىپ يېيىشكە بۇيرۇدى.

ئۇ چىقىپ كەتتى، بىز ئاپام ئىككىمىز ئۇنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىندۇق، بالىلىرى كۆپ، ئاچ - يالىڭاچلىق، ئېغىر سېلىقلار. ئەسكەرلەر، بۇلاڭ - تالاڭچىلار، ئەمەلدارلار، بايلار، بۇلارنىڭ ھەممىسى قىينايدۇ، ئۇنى خۇددى ياغاچ ھەيكەلگە ئوخشاش قاغجىراتقان، ئاپام بىز ئۆزىمىز بىلەن ئەكېتەلمەيدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇنىڭغا قالدۇرايلى، خالىغان نەرسىسىنى ئۆزى تاللىۋالسۇن، دېگەن پىكىرنى ئېيتتى.

كەچقۇرۇنلۇقى رۇكتۇ ئۆزىگە كېرەكلىك نەرسىلەردىن ئىككى ئۇزۇن ئۈستەل، تۆت ئورۇندۇق، بىر دانە ئىسرىقدان، شامدان ۋە بىر جىگنى تاللىۋالدى. يەنە ئۇ شال پاخىلىدىن چۈشكەن كۆلنىڭ ھەممىسىنى (بىزدە شالنىڭ پاخىلى قالاش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ، ئۇ كۆللەرنى قۇملۇق يەرلەرگە ئوغۇت قىلىپ ئىشلەتكىلى بولىدۇ) ئەكەتمەكچى بولدى. بۇنى ئۇ بىزنىڭ كېتىشىمىز بىلەن كېلىپ قولۇاققا سېلىپ ئەكەتمەكچى بولدى.

ئاخشىمى بىز ئۇزاق سۆزلەشتۇق، لېكىن مۇھىم سۆزلەر ئەمەس ئىدى، رۇكتۇ ئەتىسى ئەتىگەندە شۇيشىگنى ئېلىپ قايتىپ كەتتى.

يەنە توققۇز كۇن ئۆتۈپ كەتتى. بىزنىڭ يولغا چىقىدىغان كۈنىمىزمۇ يېتىپ كەلدى. رۇكتۇ ئەتىگەنلىكى يېتىپ كەلدى. بۇ قېتىم ئۇ شۇيشىگنىڭ ئورنىغا قولۇاقنى كۆزىتىش ئۈچۈن بەش

ياشلىق قىزىنى ئەكەپتۇ. بىز پۇتۇن كۈن بويى يولغا تەييارلاندۇق، سۆزلىشىشكە ھېچ مۇمكىنچىلىكمۇ بولمىدى. مېھمانلار نۇرغۇن، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى ئۇزىتىش ئۇچۇن، بەزىلىرى بىرەر نەرسە ئېلىش ئۇچۇن ۋە بەزىلىرى ھەم ئۇزىتىش، ھەم بىر نەرسە ئېلىش ئۇچۇن كېلىشكەنىدى.

بىز كەچقۇرۇن كېمىگە ئولتۇرغان چاغدا، بىزنىڭ ئۆي خۇدىسى سۇپۇرۇپ تاشلىغاندەكلا يالتىڭاچ بولۇپ قالدى. ئۆينىڭ ئىچىدە يا چوڭ، يا كىچىك، يا كونا، يا سۇنغان-ھېچ نەرسە قالمىغانىدى.

بىزنىڭ كېمە ئالغا قاراپ ماڭماقتا؛ گۈگۈمدا ۋاقتىدا ئىككى قىرغاقتىكى تاغلار قارامتۇل كۆك كۆرۈنۈپ، گويا ئۇزۇپ كېتىپ بارغاندەك يىراقلاشماقتا ئىدى.

بىز — خۇشئەر ئىككىمىز كېمە دېرىزىسىگە يۆلىنىپ تۇرۇپ گۈگۈمدا كۆرۈنگەن مەنزىرىگە قاراپ باراتتۇق. خۇشئەر تۇيۇقسىزلا:

— تاغا، بىز قاچان قايتىپ كېلىمىز؟ — دېدى.

— قاچان قايتىمىز؟ سەن ماڭا - ماڭمايلا قايتىش توغرىسىدا ئويلاۋاتامسەن؟

— شۇيشاڭ مېنى ئۆيىگە ئويناشقا چاقىرغانىدى، — خۇشئەر يىغان قارا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئويلىنىپ تۇرۇپ قالدى.

ئاپام بىلەن ئىككىمىز رۇشتۇنى ئەسكە ئېلىپ قايغۇردۇق. ئاپام ماڭا بىز يۈك - تاقلارنى يىغىشقا باشلىغان كۈندىن تارتىپ ھەر كۈنى كېلىپ تۇرغان ھېلىقى «دۇفۇچى مەلىكە» ياڭ ئەرسىنىڭ كۇل دۆڭىسىدىن 10 غا يېقىن چىنە ۋە تەخسىلەرنى تېپىۋالغانلىقى، ئۇلار رۇشتۇكۇلگە كەلگەندە ئەكېتىش ئۈچۇن تىقىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن، دېگەن خۇلاسىگە كېلىشكەنلىكىنى، بۇنى ياڭ ئەرساۋغا دېگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ چوڭ ئىش قىلغاندەك «ئىتلارنىڭ زىتىغا»[42] دېگەن توخۇغا دان سالىدىغان ئىدىشىنى

ئېلىپ، پۇتىنى كىچىك قىلىپ كۆرسىتىش ئۈچۇن ئالاھىدە تىكىلگەن تاپىنى قېلىن خەي بىلەن ئۈچقاندەك يۈگۈرۈپ كەتكەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

مەن ئۆزۈمنىڭ كونا ئۆيۈمدىن بارغانسېرى يىراقلاشماقتىمەن. تۇغۇلۇپ ئۆسكەن جايلىرىمنىڭ تاغ - دەريالىرىمۇ مەندىن ئاستا - ئاستا يىراقلاشماقتا. لېكىن، مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلىۋاتقىنىمغا ھېچقانداق ئەپسۇسلانمايتتىم، پەقەت ئەزايىمىنى كۆزگە كۆرۈنمەس تاملار قاپسۇالغاندەك ۋە دۇنيادىن ئايرىلىۋاتقاندەك تۇيۇلىدى - دە، كۆڭلۈم قانداقتۇر بىر غەمگە تولدى. بوينىغا كۈمۈش مونچاق تاقالغان كىچىككىنە باتۇرنىڭ تاۋۇزلۇقتا ئىلگىرى شۇنداق روشەن كۆرۈنگەن قىياپىتى ئەمدى سۇسلىشىپ كەتتى ۋە بۇ ھال مېنىڭ كۆڭلۈمنى بۇزاتتى. ئاپام بىلەن خۇشئەر ئۇخلاپ كەتتى.

مەن سۇنىڭ شارقىرىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ، تۇرمۇشتا ئۆز يولۇمنى تاپقانلىقىمنى ئويلىدىم.

«رۇشتۇ بىلەن ئىككىمىزنىڭ پەرقى ناھايىتى چوڭ بولۇپ كېتىپتۇ، لېكىن بالىلىرىمىز يەنە بىللە بولىدۇ، — دېدىم مەن ئۆز - ئۆزۈمگە، — خۇشئەر ھازىر تېخى شۇيشىڭنى ئويلاۋاتاتتىغۇ؟ مەن ئىشىنىمەنكى، ئۇلارنى ھېچقانداق نەرسە ئايرىۋېتەلمەيدۇ ياكى ئۇلار ھېچقاچان ماڭا ئوخشاش تېنەپ - تەمتىرەپ يۈرمەيدۇ ۋە ياكى رۇشتۇغا ئوخشاش باشنى قاتۇرغۇدەك ئېغىر تۇرمۇش كەچۈرمەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە باشقىلارغا ئوخشاش ئاچچىق قايغۇ - ھەسرەتلەر بولمايدۇ. ئۇلار بىز كۆرمىگەن، بىز بىلمىگەن يېڭى ھايات كەچۈرۈشى كېرەك».

شۇنداق خىيالدا ئولتۇراتتىم، تۇيۇقسىزلا مېنىڭدە بىر قورقۇنچ پەيدا بولدى. رۇشتۇ ئىسرىقدان بىلەن شامدانىنى ئالغان چاغدا، مەن ئۇنىڭ تېخىچىلا بۇتقا سەجدە قىلىپ يۈرگىنىنى كۆرۈپ ئىچىمدە كۈلۈپ قويغانىدىم. ئەمما مېنىڭ بۇگۈنكى كۈنگىچە ئۇمىد

دەپ ھېسابلاپ كەلگىنىم — خىيال ئارقىلىق پەيدا بولغان خۇدا ئەمەسمۇ؟

رۇكتۇنىڭ ئۈمىدى پەقەت ئەتىكى كۈن بولسا، مېنىڭ ئۈمىدىم كېلەچەك ئىدى.

خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتىم، دېڭىز بويىدىكى قۇملۇق كۆزۈمگە تاشلاندى، ئۇستۈمدە تولۇن ئاي، يەنە خىيالغا كەتتىم. ئۈمىد دېگەن نەرسىنى بار دېسەمۇ بولىدۇ، يوق دېسەمۇ بولىدۇ، ئۇ خۇددى زېمىندىكى يولغا ئوخشايدۇ: زېمىندا ئەسلىدە يول يوق ئىدى، ماڭىدىغان كىشىلەر كۆپەيگەچكە، يول ھاسىل بولغان.

1921 ـ يىل 1 ـ ئاي

ئا Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالى[43]

1

مۇقەددىمە

ئا Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالىنى يازاي دەپ يۈرگىنىمگە بىر ـ ئىككى يىلدىن ئېشىپ كەتتى. لېكىن، يازمەن دەپ يۈرۈپ، يەنە ئىككى تايىن بولۇپ قالدىم. مېنىڭ «ھېكمەتلىك سۆز»[44] قالدۇرىدىغان كىشىلەردىن ئەمەسلىكىم مۇشۇنىڭ ئۆزىدىنلا مەلۇم. چۈنكى، ئادەتتە ئۇنتۇلماس قەلەم ئىگىلىرى مەڭگۈ ئۇنتۇلماس كىشىلەرنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىشى كېرەك. ئادەملەر مەڭگۈ ئۇنتۇلماس ئەسەر سەۋەبى بىلەن، مەڭگۈ ئۇنتۇلماس ئادەملەرگە ئايلىنىدۇ. ئەسەرلەرمۇ مەڭگۈ ئۇنتۇلماس ئادەملەر ئارقىلىق مەڭگۈ ئۇنتۇلماس ئەسەرلەرگە ئايلىنىدۇ. بارا ـ بارا بۇلارنىڭ زادى قايسىسى ـ قايسىسىغا يۆلىنىدىغانلىقى ماڭا قاراڭغۇ بولۇپ قالدى. ئاخىرى، خۇددى ئىچىمگە جىن كىرىۋېلىپ يېزىشقا مەجبۇر قىلغاندەك، ئاQ غا تەرجىمھال يېزىشقا باشلىدىم.

لېكىن، «چاپسانلا ئۇنتۇلىدىغان» بۇ ئەسەرنى يازماقچى بولۇپ، قولۇمغا قەلەم ئالا ـ ئالمايلا، ئېغىر بىر قىيىنچىلىققا يولۇقتۇم. بۇ قىيىنچىلىقنىڭ بىرىنچىسى، ئەسەرنىڭ نامى بولمىدى. كۆڭ فۇزى: «ئەسەرگە توغرا نام بېرىلمىسە، سۆزمۇ قامالاشمايدۇ» دەپتىكەن. بۇنىڭغا دىققەت قىلىشقا توغرا كەلدى. تەرجىمھالنىڭ نامى ناھايىتى كۆپ. مەسىلەن، ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ

تەرجىمھالى، ئۆز تەرجىمھالىم، رەسمىي تەرجىمھال، غەيرىي تەرجىمھال، ئايرىم تەرجىمھال، ئائىلىۋى تەرجىمھال، قىسقىچە تەرجىمھال... ئەپسۇسكى، بۇ ناملارنىڭ ھېچقايسىسى توغرا كەلمىدى. «ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ تەرجىمھالى» دەپ يازاي دېسەم، بۇ ئەسەر نۇرغۇن ئۇلۇغ كىشىلەرنىڭ «ھەقىقىي تارىخى» ئىچىگە كىرگۈزۈلىدىغان ماقالە ئەمەس؛ «ئۆز تەرجىمھالىم» دەپ نام بېرەي دېسەم، مەن ئالQ ئەمەس؛ «غەيرىي تەرجىمھال» دەي دېسەم، «رەسمىي تەرجىمھال» قېنى؟ ئەگەر «ئەينى تەرجىمھال» دەپ نام بېرەي دېسەم، ئا Q تەرجىمھالىنى يازغۇدەك ئەۋلىيالاردىن ئەمەس؛ «ئايرىم تەرجىمھال» دەي دېسەم، ئا Q ھېچقاچان رەئىس جۇمھۇرنىڭ ئىلتىپاتىغا ئىگە بولۇپ، دۆلەت مۇزېيىنىڭ «ئەسلىي تەرجىمھالى» يېزىلسۇن دېگەن قارارغا كىرگۈزۈلگىنى يوق. ئىنگلىز سالنامىلىرىدە «قىمارۋازلارنىڭ تەرجىمھالى» يېزىلمىغان دېيىشسىمۇ، ئەمما مەشھۇر يازغۇچى دىككىنس «قىمارۋازنىڭ تەرجىمھالى»[45] دەپ بىر كىتاب يازغان، لېكىن مەشھۇر يازغۇچىغا مۇمكىن بولغان بىلەن، ماڭا ئوخشاشلارغا ئۇنداق كىتاب يېزىش مۇمكىن بولمىسا كېرەك؛ ئەمدى «ئائىلىۋى تەرجىمھال» دەي دېسەم، ئا Q بىلەن ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ تۇغقانلىق مۇناسىۋىتى بار - يوقلۇقىنى بىلمەيمەن ۋە ئۇنىڭ بالىلىرىمۇ ماڭا ئۇنىڭ تەرجىمھالىنى يېزىشنى ھاۋالە قىلغان ئەمەس. «قىسقىچە تەرجىمھال» دەپ يازاي دېسەم، ئا Q نىڭ باشقا «تولۇق تەرجىمھالى» يوق. قىسقىسى، بۇنى «ئەينى تەرجىمھالى» بولارمىكىن دەيمەن. لېكىن قەلەمىمنىڭ ناچارلىقىنى، «غالتەكچى»لەرنىڭ تىلىغا[46] ئوخشاش قوپال تىل بىلەن يازغانلىقىمنى ئويلىسام، بۇ ئەسىرىمنى شۇنداق دەپ ئاتاشقىمۇ پېتىنالمايمەن. شۇڭا رەتكە ئۆتمەيدىغان يازغۇچىلارنىڭ «قۇرۇق سۆزنى قويۇپ، ھەقىقىي تەرجىمھالىغا ئۆتەيلى» دېگەن سۆزلىرى-

دىكى «ھەقىقىي تەرجىمھال» دېگەن سۆزنى ئېلىپ، ئۆز ئەسىرىمگە ماۋزۇ قىلىۋالدىم. بۇ نام قەدىمكىلەر يازغان: «خەتتاتنىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالى»[47] دېگەن ناملاردىكى «ھەقىقىي تەرجىمھال» دېگەن سۆز بىلەن ئارىلىشىپ كەتسىمۇ، ئۇنىڭغا ھېچ ئىلاجىم يوق.

ئىككىنچىدىن، ئادەتتە ھەرقانداق بىر كىشىنىڭ تەرجىمھالىنى يازغاندا، ئاۋۋال: «فامىلىسى پالانى، ئىسمى پوكۇنى، پالانى يەرلىك...» دەپ باشلاش كېرەك. لېكىن ئا Q نىڭ فامىلىسى ماڭا نامەلۇم. قايسى بىر كۇنى، ئۇنىڭ فامىلىسىنى «جاۋ» مىكىن دەپ ئويلاپ قالغانىدىم، لېكىن ئەتىسىگىلا ئۇ گۇمانلىق خۇلاسە بولۇپ چىقتى. بۇ ۋەقە مۇنداق بولدى: ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئوغلى شيۇسەي دەرىجىسىنى ئالغاندا، بۇ خەۋەر پۈتكۈل يېزىغا داقا - دۇمباق چېلىش يولى بىلەن ئېلان قىلىندى. بۇنى كۆرگەن ئا Q، بۇ مېنىڭ ئابرۇيۇم دەپ، ئىككى پىيالە سېرىق ھاراق ئىچىپ خۇشال-لىقىدا قىنىغا پاتماي قالدى ۋە بۇ شەرەپ ماڭىمۇ تەئەللۇق، چۈنكى مەن جاۋ بېگىمگە تۇغقان؛ ئەگەر شەجەرە بويىچە تىزىپ كەلگەندە، شيۇسەيدىن ئۈچ دەرىجە يۇقىرى تۇرىمەن، دېدى. شۇ چاغدا بۇ گەپلەرگە قۇلاق سېلىپ تۇرغان كىشىلەر بىردىنلا ئا Q نى ھۆرمەتلەشتى. نەدىن بىلسۇن، ئاقساقاللاردىن بىرى ئەتىسىگىلا ئا Q نى ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئۆيىگە چاقىرىپ باردى. جاۋ ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا ئاچچىقلىنىپ:

— ئا Q، ھەي ئەبلەخ! سەن مېنى ئۆزۈڭگە تۇغقان بولىدۇ دەپسىنا! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى.

ئا Q ئۇن چىقارمىدى.

ئۇنىڭغا قاراپ، ھۆرمەتلىك جاۋ تېخىمۇ غەزەپلىنىپ كەتتى - دە، ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋىلەپ كېلىپ:

— ئاغزىڭنى چاپقاپ گەپ قىل! مەن قانداقسىگە ساڭا ئوخ-

شاشلار بىلەن تۇغقان بولاي؟ سېنىڭ فامىلەڭ قانداقسىگە جاۋ بولىدۇ؟ — دەپ كارکىرىدى.

ئا Q بولسا لام ـ جىم دېمەستىن ئارقىسىغا ياناي دەپ تۇراتتى، ئاڭغىچە ھۆرمەتلىك جاۋ يەنە بىر قەدەم ئىلگىرىلەپ بېرىپ، ئا Q نىڭ كاچىتىغا بىرنى ئۇردى.

— مەن جاۋنىڭ تۇخۇمى دەپ ماختىنىپ يۈرۈپتۇ تېخى! سەن مۇنداق فامىلىگە ئەرزىمەسەن؟

ئا Q ئۆزىنىڭ فامىلىسىنىڭ ھەقىقەتەن جاۋ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشماي، پەقەت مەڭزىنى ئۇۋۇلاپ تۇردى، ئاخىر ئۇ دورغىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ كوچىغا چىقىۋالدى ۋە دورغىدىن يېتەرلىك دەشنام يېگەننىڭ ئۈستىگە، يەنە ئۇنىڭغا 200 يارماق بېرىپ «تەشەككۈر» بىلدۈردى.

بۇ ۋەقەنى ئاڭلىغان كىشىلەر، ئا Q شاپىلاقنى ئۆزى تىلىۋالدى، ئۇنىڭ فامىلىسىنىڭ جاۋ ئىكەنلىكىنى كىم بىلىدۇ، ئەگەر شۇنداق بولغان ھالەتتىمۇ، يېزىدا ھۆرمەتلىك جاۋ بولغاندىن كېيىن، ئۇ توغرۇلۇق سۆز قىلىش بەربىر ئەخمەقلىق دېيىشتى. شۇ ۋەقەدىن كېيىن، ھېچكىم ئا Q نىڭ ھەقىقىي فامىلىسىنى ئېنىقلاشقا كىرىشمىدى، مەنمۇ ئۇنىڭ فامىلىسىنى زادىلا بىلەلمىدىم.

ئۇچىنچى بىر قېتىملىق — مەن ئۇنىڭ ئىسمىنىڭ قانداق يېزىلىشىنى بىلمەيتتىم. ئۇ ھايات ۋاقتىدا ھەممىسى ئا Quei دەپ ئاتايتتى، ۋاپات بولغاندىن كېيىن تامامەن ئاتىماس بولدى، شۇنداق ئىكەن، «بامبۇك تارشىسىغا ياكى يىپەككە قەدىمكى نۇسخىدىكى خەتلەر بىلەن نامىنى يېزىش»[48] ئىشلىرى نەدە بولسۇن! ئا Q توغرۇلۇق ئەسەر يېزىشنى مەن بىرىنچى قېتىم باشلىدىم، مانا شۇنىڭ ئۈچۈن دەرھاللا يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەن تەبئىي قىيىنچىلىقلارغا دۇچار بولۇپ ئولتۇرمەن.

مەن ئا Quei دېگەن سۆزنىڭ قانداق يېزىلىشى ھەققىدە كۆپ ئويلاندىم: «قەمەرىستان گۈلى» دېگەن سۆزنى بىلدۈرىدىغان «گۈي» ھەرپى بىلەنمۇ ياكى «ئېسىللىك» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدىغان «گۈي» ھەرپى بىلەنمۇ؟ ئەگەر ئۇنىڭ لەقىمى «يۆنىڭ» يەنى «قەمەرىستان» دەپ ئاتالغان ياكى ئۇ 8 ـ ئايدا تۇغۇلغان كۈننىي ئۆتكۈزگەن بولسا ئىدى، مەن ئەلۋەتتە «قەمەرىستان گۈلى» مەنىسىدىكى «گۈي» ھەرپىنى يازغان بولاتتىم. لېكىن، ئۇنىڭ ھەتتا لەقىمىمۇ يوق ئىدى (بولسىمۇ بولغاندۇر، لېكىن ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى.) ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنىمۇ بەلگىسىز، چۈنكى يازغۇچىلارغا ھېچقاچان شۇ كۈن شان ـ شەرىپىگە بىرەر نەرسە يېزىپ بېرىش تەكلىپى بىلەن باغاقلار تارقىتىلمىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئا Q نى «قەمەرىستان گۈلى» مەنىسىدىكى «گۈي» ھەرپى بىلەن يېزىش — ھېچبىر ئاساسسىز ئىدى.

ئەگەر ئۇنىڭ ئافۇ — «باي» دېگەن ئىسىملىك ئاكىسى ياكى ئىنىسى بولغان بولسا ئىدى، ئۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ ئىسمىنى شۇنىڭغا ئوخشىتىپ، «ئېسىل، دۆلەتمەن» دېگەن سۆزنى بىلدۈرىدىغان «گۈي» ھەرپى بىلەن يېزىشقا بولاتتى، لېكىن ئۇ يالغۇز بولغانلىقتىن، مۇنداق دەپ يېزىشقىمۇ ئاساس يوق.

«ئا Quei» تاۋۇشىنى بىلدۈرىدىغان باشقا ھەرپلەر تېخىمۇ ئاساسسىز.

بىر كۈنى، مەن مۇشۇ توغرۇلۇق ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئوغلى شيۇسەي[49] بىلەن سۆزلەشتىم، لېكىن بۇ ئىشتىن مۇنداق ئالىي مەلۇماتلىق ئادەمنىڭمۇ خەۋىرى بولماسلىقىنى كىم ئويلىغان؟ ھەر ھالدا ئۇ: چىن دۇشيۇ تەھرىرلىكىدە چىقىدىغان «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلى تىلىمىزغا چەت ئەل سۆزلىرىنى كىرگۈزگەنلىكتىن[50]، «مىللىي تارىخىمىزدا يوقالغانىكەن، شۇڭا ئۇ مەسىلىنى تەكشۈرۈپ بىلىش مۇمكىن ئەمەس، دېگەن خۇلاسىنى چىقاردى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەن ئۆز يۇرتلۇقلىرىمنىڭ بىرىگە ئا Q نىڭ ئىشىغا باغلىق سوت ھۆججەتلىرىنى تەكشۈرۈپ چىقىشنى تاپشۇرۇدۇم. سەكسىز ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ ماڭا بۇ ھۆججەتلەردە «ئا Quei» دېگەن ئىسىمغا يېقىن كېلىدىغان ئادەم يوقلۇقى توغرۇلۇق خەۋەر بەردى.

ھەقىقەتەن، ئۇ يەردە مۇناسىۋەتلىك ئىسىم يوقمۇ ياكى ئۇ كىشى ئىزدەپ تاپالمىدىمۇ، بىلمەيمەن، ھەرھالدا بۇ توغرۇلۇق بىلۈۋاتقا باشقا ئامال قالمىدى.

بىزدە «جۇيىنىڭ زىمۇ» (تاۋۇش ئېلىپبەسى) تېخى كۆپ تارقالمىغاندۇر دەپ ئويلايمەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ماڭا چەت تىل ئېلىپبەسىدىكى ھەرپلىرىنىڭ ياردىمىگە تايىنىشقا توغرا كەلدى. مەن بۇ ئىسىمنى ئىنگلىز تىرانسكرىپسىيىسى بىلەن Quei. A دەپ يازدىم، قىسقارتىپ يازغاندا ئا Q بولىدۇ. بۇ سۆزسىز «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ قائىدىلىرىگە ئەخمەقلەرچە بويسۇنۇلغاندەك بولۇپ كۆرۈنەر، ئەمدى ئۆزۈمۇ خىجىل، لېكىن قايسى ھەرپ بىلەن يېزىش كېرەكلىكىنى بىزنىڭ شىۋەسىمۇ بىلمىگەندىن كېيىن، ماڭا نېمە ئامال بار؟!

تۆتىنچى قېتىملىق — ئا Q نىڭ يۇرتى توغرىسىدىكى مەسىلە.

ئەگەر ئۇنىڭ فامىلىسى جاۋ بولغان بولسا ئىدى، ئۆلكە نامىغا قاراپ ئات قويۇش ئادىتىگە ئاساسلىنىپ، ئۆلكىلەردىكى «لۇڭشەندىكى تېيەنشۇي دېگەن يەرلىك ئادەم» دېگەندەك فامىلە يېزىقلىرىغا قاراپ بىلۈۋېلىشقا بولاتتى. لېكىن ئا Q نىڭ فامىلىسى ئېنىق ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ يۇرتىنى بىلۈۋېلىشقا مۇمكىنچىلىك بولمىدى. ئۇ تولىراق ۋېيجۇاڭ يېزىسىدا تۇراتتى، لېكىن پات - پاتلا باشقا يەرلەردىمۇ بولاتتى، شۇنداق بولغاچقا ئۇنى ۋېيجۇاڭلىق دەپ ئاتاشقا بولمايدۇ. ئەگەر «ۋېيجۇاڭلىق» دەپ يازساق، بۇ، تەرجىمىھال يېزىش ئۇسۇلىغا توغرا كەلمەيدۇ.

لېكىن، «ئا» ھەرپىدە ھېچقانداق شۇبھى يوق. مانا بۇ مېنى ئازراق قانائەتلەندۈرىدۇ. ئۇنىڭدا ھېچبىر خاتالىق يوق ۋە ئۇنىڭغا تولۇق ئىشىنىشكە بولىدۇ. قالغان بارلىق قىينىچىلىقلارنى ماڭا ئوخشاش چوڭقۇر مەلۇماتى يوق ئادەملەر يېشەلمەيدۇ. ئەمدى پەقەت خۇشىزىغا ئوخشاش «تارىخ ۋە ئارخېئولوگىيىنى ياخشى كۆرگۈچىلەر» بۇ مەسىلە ھەققىدە نۇرغۇن يېڭى مەلۇماتلارنى تاپار دېگەن بىرلا ئۈمىد بار، لېكىن ئۇ ۋاقىتلارغىچە مېنىڭ «ئا Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمىھالى» دېگەن ئەسىرىم ئەستىن كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى ئېھتىمال.

يۇقىرىدا ئېيتىلغانلارنى مۇقەددىمە دەپ ھېسابلاش مۇمكىن.

2

چوڭ غەلىبىلەر ھەققىدە قىسقىچە بايان

ئا Q نىڭ نامى بىلەن يۇرتىلا ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئۆتمۈشتىكى «نامىئەمەلى» مۇ ئېنىقسىز ئىدى. ۋېيجۇاڭ يېزىسىنىڭ خەلقى ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ كۈنلۈك ئىشىغا سىلىش ۋە زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشتىن باشقىنى بىلمەيتتى؛ ئۇنىڭ «نامىئەمەلى»گە ھېچكىمۇ قىزىققان ئەمەس. ئا Q نىڭ ئۆزىمۇ ھېچكىمگە ھېچ نەرسە ئېيتىپ بەرمەيتتى. پەقەت بىرەر كىشى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغاندىلا، ئۇ كۆزىنى چەكچەيتىپ:

— مېنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىم سېنىڭكىگە قارىغاندا ئاتاقلىقراق ئىدى! سەن نېمىسەن؟ — دەپ ۋارقىرايتتى.

ئا Q نىڭ ئۆيى يوق ئىدى؛ ئۇ ئىبادەتخانىدا تۇراتتى، بەلگىلىك بىر كەسپىمۇ يوق ئىدى، باشقىلارغا كۈنلۈك ئىشلەيتتى. ئورما ئورۇشقا توغرا كەلسە ئورما ئوراتتى، شال ئاقلاشقا توغرا كەلسە شال ئاقلايتتى، قولۇاق ھەيدەشكە توغرا كەلسە قولۇاق

ھەيدەيتتى. ئەگەر ئىش ئۇزاققا سوزۇلسا، ۋاقتىنچە ياللىغۇچىنىڭ ئۆيىدە تۇراتتى، لېكىن ئۆز ئىشىنى تۈگىتىش بىلەنلا كېتەتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈن كىشىلەر ئورما ۋاقتىدا، يەنى ئا Q كېرەك بولغاندا، ئۇنى ئېسىگە ئېلىشاتتى، ئەمەلىيەتتە ئا Q نى ئەمەس، ئۇنىڭ ھەرقانداق ئىشنى قىلالايدىغان قابىلىيەتلىك قولىنى ئېسىگە ئالاتتى، ھەرقاچان ئالدىراش ئىش ۋاقىتلىرى ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇنى چاپسانلا ئۇنتۇيتتى. مانا مۇنداق ئەھۋالدا، ئۇنىڭ «نامىئەمەلى» توغرىسىدا سۆز بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ بۇ توغرۇلۇق ھېچكىم ئويلىمايتتى.

نامەلۇم بىر بوۋاي بىر كۈنى ېلىگىچە يالىڭاچ، ئورۇق ۋە ھېرىپ كەتكەن ئا Q غا قاراپ: «ئا Q ئىشقا چىۋەر ئادەم» دەپ پەقەت بىر قېتىملا ماختاپ قويدى. بۇ سۆزلەر چىن كۆڭلىدىن ئېيتىلدىمۇ ياكى زاڭلىق قىلىش بىلەنمۇ، بۇنى ھېچكىم چۈشىنەلمىدى، لېكىن ئا Q خۇشال بولدى.

ئۇ ئۆزىنى ناھايىتى چوڭ چاغلايتتى. ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ھېچقايسىسىنى كۆزگە ئىلمايتتى، ھەتتا ئىككى موللىنى[51] زاڭلىق قىلىپ كۈلۈشكىمۇ ئەرزىمەيدۇ، دەپ ئويلايتتى. موللىلارنىڭ كەلمەكتە شىۋىسي بولۇشلىرىمۇ مۇمكىن ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى ھۆرمەتلىك جاۋ بېگىمنىڭ، يەنە بىرى ھۆرمەتلىك چىيەن بېگىمنىڭ ئوغلى ئىدى. جاۋ بىلەن چىيەن بايلىقى ئۈچۈنلا ئەمەس، بەلكى شۇنچىلىك موللا ئوغۇللىرى بولغىنى ئۈچۈنمۇ ئۆز يۇرتىدا چوڭ ھۆرمەتكە ئىگە ئىدى، ئا Q لا بۇ موللىلارنى ھۆرمەتلىمەيتتى ۋە ئۆز ئىچىدە: «مېنىڭ ئوغلۇم ئۇلاردىنمۇ ئاتاقلىقراق بولىدۇ» دەپ ئويلايتتى.

ئا Q بىرنەچچە قېتىم شەھەرگە بېرىپ ـ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئۆزىگە تولىمۇ تەمەننا قويىدىغان، شەھەرلىكلەرنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولۇۋالدى: ئۇزۇنلۇقى ئۈچ گەز، كەڭلىكى ئۈچ غېرىچ ياغاچ

بەندىكىنى ۋېيجۇاڭلىقلار «بەندىك» دەپ ئاتايتتى، ئا Q مۇ شۇنداق دەيتتى. شەھەرلىكلەر، بۇ بەندىكىنى «ئۇزۇندۇق» دېسە، ئا Q تۇرۇپ: «بۇ توغرا ئەمەس، مانا ھاماقەتلىك!» دەپ ئويلايتتى. ۋېيجۇاڭلىقلار ياغدا قورۇلغان بېلىقنى يېرىم غېرىچ قىلىپ توغرالىغان كۆك پىياز بىلەن قورۇيتتى، شەھەرلىكلەر بولسا، پىيازنى ئۇششاق توغرايدىكەن! بۇنىڭغا ئا Q يەنە: «بۇ توغرا ئەمەس... مانا بۇ ھاماقەتلىك!» دەپ ئويلايتتى. لېكىن ۋېيجۇاڭلىقلار ئۇنىڭ كۆزىگە ھىچنېمە كۆرمىگەن ناھايىتى قوپال، كۆلكىلىك سەھرالىقلار بولۇپ كۆرۈنەتتى. بۇلار، ھەتتا شەھەردە بېلىقنى قانداق قورۇيدىغانلىقنىمۇ بىلمەيدۇ، دەيتتى.

يۇقىرى بىلىملىك ۋە ئاتاقلىق «ئاتا ـ بوۋىلىرى» بولغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە تېخى «ئىشقىمۇ ناھايىتى چىۋەر» ئا Q ئەسلىدە «مۇكەممەل ئادەم» ئىكەنمىش، لېكىن ئۇنىڭ جىسمانىي كەمچىلىكلىرىمۇ يوق ئەمەس ئىدى، خۇسۇسەن قاچاندۇر بىر ۋاقىتتا بېشىدا پەيدا بولۇپ قالغان تەمرەتكىنىڭ تاتۇقلىرى ئۇنىڭ جېنىغا تېگەتتى. ئا Q نىڭ ئويىچە، بۇ تازلىق ئۇنىڭ مەڭگۈ مىراسى بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ قەدىر ـ قىممىتىگە ھېچبىر پايدا كەلتۈرمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇ ئۆزى «تاز» ياكى شۇنىڭغا يېقىن سۆزلەردىن خۇدۇكسىرەيتتى، بارا ـ بارا «پاينەك» ۋە «ئايدىڭ» ھەتتا «چىراغ» ۋە «شام» دېگەن سۆزلەردىنمۇ خۇدۇكسىرەيدىغان بولدى. ئەگەر كىمىكى بۇ سۆزلەرنى ئەتەي ياكى تۈيۈقسىز دەپ سالسا، ئا Q غەزەپلىنىپ، قىزىرىپ ـ تاتىرىپ كېتەتتى ۋە ھاقارەت كەلتۈرگەن كىشىنى تىللايتتى، ئەگەر كۈچى يەتكۈدەك كىشى بولسا ئۇراتتى، لېكىن ئاقىۋىتىدە، نېمىشقىدۇر ئا Q نىڭ ئۆزى تاياق يەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بارا ـ بارا ئۆزىنىڭ بۇ ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپ، دۈشمىنىگە قەھر ـ غەزەپ بىلەن كۆزىنىلا چەكچەيتىدىغان بولدى.

ئا Q نىڭ بۇ غەزەپ بىلەن كۆز تىكىشى ۋېيجۇاڭ بىكار تەلەپلىرىنى تېخىمۇ خۇشال قىلار دەپ كىم ئويلىغان؟ ئۇلار ئا Q نى كۆرۈش بىلەنلا: «ئايدىڭ بولۇپ قالدى!» دەپ ۋارقىراشاتتى.

ئا Q غەزەپلەنگەن ھالدا ئۇلارغا كۆزىنى ئالايتاتتى.

ئۇلار ھېچ ئەيمەنمەستىن زاڭلىق قىلىشنى داۋام قىلىپ:

— ھە، پانۇس كەلگەنكەن - دە، — دەيتتى.

— ھە، سەن تېخى شۇنچىلىكمۇ بولالمايسەن، — دەيتتى ئا Q غەزەپ بىلەن قاراپ، گويا تاز بېشى ئۇنداق - مۇنداق ئاددىي تازلاردىن بولماي، قانداقتۇر بىر خاسىيەتلىك تازلاردەك سۆزلەپ.

يۇقىرىدا ئا Q نىڭ ناھايىتى دانىشمەن ئىكەنلىكى ئۇستىدە توختالدىم. ئۇ، ئەگەر «تاز» ھەققىدە سۆزلەپ سالسام، ئۆزۈمنىڭ مەنئى قىلغان قائىدىسىگە ئۆزۈم خىلاپلىق قىلغان بولىمەن دەپ ئويلاپ، سۆزىنى داۋاملاشتۇرمايتتى.

لېكىن بىكار تەلەپلەر جىم ئولتۇرمايتتى، ئۇلار ئا Q نى تېرىكتۇرۇپ، ئاخىرىدا سوقۇش چىقىراتتى. چەتتىن قارىماقتا، ئا Q تاياق يېگەن بولۇپ كۆرۈنەتتى. دۇشمەنلىرى ئۇنىڭ سۇس، سارغۇچ چېچىدىن تۇتۇۋېلىپ، بېشىنى تامغا بىرنەچچە قېتىم ئۆسۈتۇرۇپ، كۆڭلىنى خۇش قىلىشىپ كېتىشەتتى. ئا Q بىر پەس ئويلاپ تۇرۇپ: «مەيلى مېنى ئەرزىمەس بالام ئۇرغان بولسۇن، بالىسى دادىسىنى ئۇرىدىغان قانداق ئەسكى زامان كەلدى - ھە!» دېگەن خۇلاسىگە كېلەتتى - دە، غەلبىلە قازانغاندەك پەخىرلىنىپ مېڭىپ كېتەتتى.

ئاQ ئۆزىنىڭ ئويلىمىغان ئويلىرىنى كېيىنچە ئۆزىلا ئېيتىپ قويۇاتتى. شۇڭا ئۇنى ئۇرۇپ تاماشا قىلىدىغان بىكار تەلەپلەر ئۇنىڭ روھى «غەلبىلە» لىرىنى ناھايىتى چاپسان بىلىۋالاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئاQ نىڭ چېچىدىن تۇتۇپ سىلكىپ:

— بالام دادىسىنى ئەمەس، ئادەم ھايۋانىنى ئۇرۇۋاتىدۇ، قېنى، ئادەم ھايۋانىنى ئۇرۇۋاتىدۇ دېگىنە! — دەيتتى.

ئا Q چېچىنىڭ تۇۋىدىن ئىككى قولى بىلەن مەھكەم سىقىملاپ تۇتۇۋېلىپ:

— قوڭغۇزنى ئۇرۇۋاتىدۇ، دېسەم قانداق؟ مەن قوڭغۇز، ئەمدىغۇ قويۇۋېتەرسەن؟ — دەيتتى.

ئا Q ئۆزىنى قوڭغۇز دەپ ئېيتسىمۇ، بىكار تەلەپلەر ئۇنى دەررۇ قويۇۋەتمەي، ئۇنىڭ بېشىنى نېمە توغرا كەلسە شۇنىڭغا ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر نەچچە ئۇستۇرۇۋېتىپ، ئا Q نى شەرمەندە قىلدۇق دېيىشىپ، خۇشال بولۇپ كېتىشەتتى. لېكىن 10 سېكۇنت ئۆتەر - ئۆتمەستىنلا ئا Q يېڭىۋاشتىن، مەن يەڭدىم دەپ غەلبىلە تۇيغۇسى بىلەن روھىلىنىتتى. كۆڭلىدە ئۆزىنى خار بولغانلارنىڭ ئارىسىدا «بىرىنچى» دەپ ھېسابلايتتى ۋە «خارلىق» دېگەن سۆزنى ئېسىگىمۇ ئالغۇسى كەلمەيتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ «بىرىنچى» بولۇپ قالاتتى: «جۇاڭيۈەنمۇ[52] «بىرىنچى» غۇ؟ سىلەر كىم؟» دەپ، رەنجىتكۈچىلەرنىڭ كەينىدىن ۋارقىرايتتى.

ئا Q نەپرەتلىك دۇشمەنلىرىنىڭ ئۇستىدىن مانا شۇنداق ئۇسۇل بىلەن غەلبىلە قازانغاندىن كېيىن خۇشال بولۇپ مەي ساتىدىغان دۇكانغا ئالدىرايتتى؛ ئۇ بۇ يەردە بىرنەچچە پىيالە ھاراق ئىچىپ، چاقچاق قىلاتتى، تىللىشاتتى، نەتىجىدە يەنە بىر غەلبىلە قازانغاندەك بولاتتى، ئاخىرىدا خۇش كەيپ ھالدا ئىبادەتخانىغا قايتىپ كېلىپ، باش تەرەپكە ئايىغىنى قىلىپ ئۇيقۇغا كېتەتتى.

ئەگەر ئا Q نىڭ يېنىغا پۇل چۈشۈپ قالسا، دەرھال قىمار ئويناشقا ماڭاتتى. قىمارۋازلار چۆرىدەپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇشاتتى، ئا Q تەرلەپ - پىشىپ ئوتتۇرىغا كىرىۋېلىشقا ھەرىكەت قىلاتتى.

— «كۆك ئەجدىھا»[53]غا 400 يارماق تىكتىم! ھە! قېنى ئاچ! — دەپ ۋارقىرىغاندا، ئۇنىڭ ئاۋازى ئالاھىدە قاتتىق چىقاتتى.

تى. ئويۇننى باشلىغۇچى قىزغىن هالدا، شىشخال سېلىنغان قاچىنى ئېچىپ:

— «ئاسمان دەرۋازىسى» ۋە «بۇرجەكلەر»! «ئادەم» هەم «شامال»، قېنى، ئا Q، پۇلۇڭنى چىقار! — دەپ ۋارقىرايتتى.

— «شامال» غا يۈزنى!... ياق، 150 نى قويىمەن! — دەپ ۋارقىرايتتى ئا Q.

شۇنداق قىلىپ، ۋارقىراشلار ئاستىدا ئۇنىڭ ئاقچىلىرى ئاستا - ئاستا ئۆزىگە ئوخشاش قىزغىنلىق بىلەن ئويناۋاتقان باشقا قىمارۋازلارنىڭ يانچۇقىغا چۈشەتتى. ئا Q ئۇتتۇرۇپ چەتكە چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ، باشقىلار ئۈچۈن ئېچىنىپ - كۆيۈنۈپ، هەممىسى تارقىغۇچە ئويۇنغا قاراپ تۇراتتى. قىمارۋازلار تارقاشقاندىن كېيىن، ئۇنىڭمۇ كەتكۈسى كەلمەي، كۆڭۈلسىز هالەتتە ئىبادەتخانىغا قايتاتتى - دە، ئەتىسى ئۈيقۇلۇق كۆزلىرى بىلەن يەنە ئىشىغا ماڭاتتى.

«بوۋاي ئېتىنى يوقىتىپ قويدى، كىم بىلسۇن، بۇ بەلكىم ياخشىلىقتۇر»، دېگەندەك، ئا Q بىر قېتىم ئۇتۇۋالغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۇنىڭغا هېچبىر ياخشىلىق ئەكەلمىدى.

بۇ ۋەقە تاۋاپ سەيلىسى بولغان كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يۈز بەرگەنىدى. ئادەتتىكىچە، شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى يېزىدا ئويۇن سەھنىلىرى ئورنىتىلغان ۋە ئۇلار بىلەن بىر قاتار، يەنە شۇ ئادەت بويىچە تاۋاكامۇ قۇرۇلغانىدى. لېكىن سەھنىدە چېلىنغان داقا - دۇمباقلار ئاۋازى ئا Q نىڭ قۇلىقىغا يىراق بىر يەردىن كېلىۋاتقان ساداۋەك ئاڭلىناتتى؛ ئۇنىڭ قۇلىقىغا يالغۇز جەزىخورنىڭ ئاۋازىلا كىرەتتى. ئا Q ئۇتۇشنى داۋام قىلماقتا ئىدى. تىينىلار تەڭگىگە، تەڭگىلەر يارچەنگە ئايلانىدى ۋە بىر پەستىن كېيىن ئۇلار بىر توپ بولۇپ دۆۋىلەندى. ئا Q خۇشاللىقىدا قىن - قىنىغا پاتماي:

— «ئاسمان دەرۋازىسى» غا ئىككى دوللار! - دەپ ۋارقىرۋەتتى.

ئۇ كىم بىلەن ۋە نېمە ئۈچۈن ئۇرۇش چىقارغىنىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى. تىللىشىش، ئۇرۇشۇشلار، تېپىرلىشىشلار هەممىسى ئۇنىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋەتتى؛ ئېسىنى يىغىپ كۆزىنى ئاچقاندا، ئۇنىڭ ئۆپچۆرىسىدە تاۋكامۇ، ئادەملەرمۇ يوق؛ خۇددى ئۇنى بىراۋلار خېلىغىچە دەسسەپ چەيلىۋەتكەندەك، بەدەن - بەدىنى ئاغرىيتتى. ئۇ بىر نەرسىسىنى يوقىتىپ قويغاندەك هېس قىلدى ۋە ئاستا مېڭىپ ئىبادەتخانىغا قاراپ كەتتى. شۇ يەرگە كەلگەن چاغدىلا ئوبدان هوشىغا كېلىپ، بىر دۆۋە يارچەننىڭ يوقالغانلىقىنى ئېسىگە ئالدى. سەيلىگە يىغىلغان قىمارۋازلارنىڭ هەممىسى دېگۈدەكلا بۇ يەرلىك ئەمەس ئىدى. ئۇلارنى ئەمدى ئۇ نەدىن ئىزدىسۇن!...

پارقىراپ تۇرغان ۋە ئۇنىڭ ئۆزىگە مەنسۇپ بولغان بىر دۆۋە يارچەن پۇتۇنلەي غايىب بولدى! ئۇ بۇ ئاقچىلارنى ئوغرىلىۋالغان: «ئۆزۈمنىڭ ئەرزىمەس ئوغلۇم» دەپ باقتى، كۆڭلى ئېچىلمىدى؛ «مەن ئا Q قوڭغۇز» دەپ باقسىمۇ كۆڭلى ئېچىلمىدى، دېمەك، بۇ قېتىم ئا Q ئۆز كۆڭلىدە مەغلۇپ بولۇشنىڭ هەسرىتىنى چەكتى.

لېكىن، بۇ ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى. مەغلۇبىيەت باشقىدىنلا غالىبىيەتكە ئايلاندى. ئا Q ئوڭ قولى بىلەن ئۆز كاچىتىغا ئىككىنى ئۇردى، ئۇنىڭ مەڭزى قىزىرىپ ئوتتەك يېنىپ كەتتى. خۇددى ئۇ باشقا بىرىنى ئۇرغاندەك كۆڭلى تىندى ۋە بۇ «باشقا بىرى» ئا Q دىن بۆلۈنۈپ چىقىپ، باشقا بىر كىشى بولۇپ قالدى. ئا Q نىڭ قىزارغان يۈزى كۆيۈپ تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇ ئۆز غالىبىيىتىدىن تامامەن قانائەتلەنگەندەك خاتىرجەم يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

3

يەنە چوڭ غەلىبىلەر توغرىسىدا

ئا Q هەر قاچان غەلىبىگە ئېرىشىپ يۈرگەن بولسىمۇ، پەقەت

ھۆرمەتلىك جاۋدىن بىر كاچات يېگەندىن كېيىنلا تونۇلدى.

ئۆتكەن قېتىم ئا Q دورغىغا چاي پۇلى دەپ 200 يارماق بېرىپ، خاپا بولۇپ ئىبادەتخانىغا قايتىپ كېلىپ ياتتى، لېكىن ئۇنىڭ كاللىسىدىن قانداق زامان بولۇپ كېتىپ باردىكىنىتاڭ، بالىلىرى دادىلىرىنى ئۇرۇۋاتقان!... دېگەن ئوي كەتمىدى ۋە يەنە ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئابرۇيىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، «ئۇ مېنىڭ ئوغلۇم» دەپ تەسەۋۋۇر قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. ئۇ شۇ خۇشاللىقىدا «قەبرىستانلىقتىكى تۇل چوكان» دېگەن مەشھۇر ناخشىسىنى ئېيتىپ، مەي ساتىدىغان دۇكانىغا قاراپ كەتتى، لېكىن يولدا ئۇنىڭغا نېمىشقىدۇر، جاۋ باشقىلارغا قارىغاندا بىر بالداق يۇقىرى تۇرىدۇ، دېگەن ئوي كەلدى.

غەلىتە بىر ئىش شۇكى، ئا Q ھۆرمەتلىك جاۋدىن كاچىتىغا بىرنى يېگەندىن كېيىن، ۋېيجۇاڭلىقلار ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن قاراپ، ياخشى مۇئامىلە قىلغاندەك بولۇپ قالدى، ئا Q نىڭ ئۆزى بۇ ھەقتە مەن ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ دادىسىدەك بولۇپ قالغانلىقىمدىن ھۆرمەتكە سازاۋەر بولدۇم دەپ بىلەتتى. ئەمەلىيەتتە بۇنىڭ سەۋەبى باشقا ئىدى. ۋېيجۇاڭدا بىراۋنى - بىراۋ ئۇرسا ھېچ گەپ ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇرۇش - تالاش ھۆرمەتلىك جاۋغا ئوخشىغانلار بىلەن چېتىلىپ قالسا، ئۇ چاغدا ئۇ گەپ پۇتۇن يېزىغا تارقىلىپ كېتەتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇرغان ئادەمنىڭ ئابرۇيى بىلەن تاياق يېگەنمۇ شۆھرەتكە ئىگە بولاتتى. ئەيىبىنىڭ ئا Q دا ئىكەنلىكىدە شەك يوق. نېمىشقا دېسەك، ھۆرمەتلىك جاۋ خاتالاشمايتتى. ئەيىب ئا Q دا تۇرسا، يەنە نېمىشقا ھەممىسى ئۇنىڭغا ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن قارايدىغان بولۇپ قالدى؟ بۇنى بىلىش قىيىن، بەلكى ئا Q ئۆزىنىڭ جاۋ نەسلىگە تەئەللۇق ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغىنى ئۈچۈندۇر. ئا Q ئەنە شۇ ئېيتقان سۆزى ئۈچۈن تاياق يېگەن بولسىمۇ، ھەرىكىم: بەلكى ئۇنىڭ سۆزىدە راست تەرد-

پىمۇ باردۇر دەپ قاراپ، ئۇنىڭغا بىرئاز ھۆرمەت كۆرسەتكەندۇر ياكى ئا Q نىڭ ھاياتىدا كۈڭ فۇزى ئىبادەتخانىسىدىكى قۇربانلىق قىلىنغان كالىنىڭ تەقدىرىگە ئوخشاش بىر ئەھۋالدۇر: پەيغەمبەر كۆڭزى ئۆزىنىڭ تەۋەررۈك چوكىسىنى كالىغا تەگكۈزۈپ قويغاچقا، ئۇ كالا ئاددىي توڭگۇز ياكى قويلارغا ئوخشاش ھايۋان بولسىمۇ، ھېچكىم ئۇنىڭغا يېقىن بارالمىغاندەك بىر ئىشتۇر. ئا Q ھۆرمەتلىك جاۋ كاچىتىغا ئۇرغاندىن كېيىن، كۆپ يىللار داۋامىدا كۆڭلى خۇش يۈردى.

بىر يىلى، ئەتىيازنىڭ ھاۋاسى ئوچۇق كۈنى، ئا Q تامامەن مەست ھالدا كوچىدا كېلىۋېتىپ، كۈنگەي تەرەپتىكى تام تۈۋىدە ئولتۇرغان ساقاللىق ۋاڭنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ بىلىنگىچە يالىڭاچلىنىۋېلىپ پىت بېقىۋاتاتتى. شۇ زامان ئا Q نىڭمۇ پۇتۇن تېنى قىچىشقاندەك بولدى. ۋاڭ ھەم تاز، ھەم ساقاللىق بولغانلىقتىن، ھەممىسى ئۈنى «ساقاللىق ۋاڭ تاز» دەيتتى. ئا Q بولسا «تاز» دېگەن سۆزنى ئاغزىغا ئالمايتتى، شۇڭا ئۇ ۋاڭنىڭ تاز دېگەن لەقمىنى دېمەيتتى. لېكىن ساقاللىق ۋاڭنى ناھايىتى ئۇچ كۆرەتتى. ئا Q نىڭ ئويىچە، ۋاڭنىڭ تاز بولۇشى ھېچبىر ھەيران بولغۇدەك ھادىسە ئەمەس ئىدى، لېكىن ئۇنىڭ چاڭگا ساقىلى بولسا ئۇ ھەددىدىن تاشقىرى ھەيران بولغۇدەك ۋە قاراشقا بولمايدىغان بىر نەرسە ئىدى. ئا Q ۋاڭنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. ئەگەر ئۇ باشقا كىشى بولغان بولسا، ئا Q نىڭ قېشىغا پېتىنىپ كېلىپ، ئىشەنچلىك ئولتۇرالمىغان بۇلار ئىدى. ئەمما ئۇ پەقەت ساقاللىق ۋاڭغۇ! نېمىدىن قورقۇش؟ ئەسلىدە ئا Q نىڭ ئۇنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇرۇشى، ۋاڭ ئۇچۇن ھۆرمەت ئەمەسمۇ؟ ئا Q مۇ كۆڭلىكىنى يېشىپ پىت باققىلى باشلىدى. كەمزۇل يېڭى يۇيۇلغانلىقتىنمۇ ياكى ئا Q نىڭ دەققەتسىزلىكىدىنمۇ، ئۇ ئاران ئۇچ - تۆتلا پىت تاپتى، ساقاللىق ۋاڭ بولسا كەينى - كەينىدىن

پىتنى ئۆلتۈرمەكتە ئىدى.

دەسلىپىدە ئا Q رەنجىگەندەك بولدى، كېيىن ئاچچىقى كېلىپ قالدى... ئادەمنىڭ قارىغۇسى كەلمەيدىغان ساقاللىق ۋاڭنىڭ پىتى شۇنداق نۇرغۇن، مېنىڭ بولسا شۇنچە ئاز! بۇ نېمىدېگەن كېلىشمەسلىك... ئۇنىڭ يوغان ئىككى پىت تاپقۇسى شۇنچە كېلىشىدى، لېكىن تاپقىنى بىرلا بولدى، ئۇنىڭغا يونغاندەك، ئۇمۇ يوغان ئەمەس ئوتتۇرا ھال چوڭلۇقتىكى پىت ئىدى. ئۇ ئاچچىقى بىلەن سىقىۋىدى، غىس قىلىپ قالدى، لېكىن ساقاللىق ۋاڭنىڭكىدەك قاتتىق قارسىلدىمىدى!

ئا Q نىڭ يۈزى تاقىرباش چوققىلىرىغچە قىزىرىپ كەتتى، ئۇ كۆڭلىكىنى چۆرۈۋېتىپ، يەرگە تۈكۈردى - دە:

— يۈڭلۈق قۇرت! — دەپ تىللىدى.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئا Q خېلىلا ھۆرمەتكە ئىگە بولدى، شۇنىڭ ئۈچۈن كىبرى پەيدا قىلىۋالغان بولسىمۇ، ھۆجۇم قىلىدىغان بىكار تەلەپلەردىن قورقاتتى، لېكىن ھازىر ساقاللىق ۋاڭدىن قورقمىدى... بۇ يۇڭ بېسىپ كەتكەن ئەبلەخ نېمىدەپ پوچىلىق قىلالىسۇن؟

— تىلنى كىم ئۆزىگە ئالغان بولسا، شۇنى تىللاۋاتىمەن! — دەپ ئا Q ئورنىدىن تۇرۇپ دېۋەيلىدى.

— نېمە؟ سېنىڭ دۈمبەڭ قىچىشىپ قالدىمۇ؟ — دېدى ۋاڭمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كۆڭلىكىنى كىيىۋېتىپ.

ۋاڭنى قېچىپ كەتمەكچى بولۇۋاتىدىغۇ دەپ ئويلاپ، ئا Q مۇشتۇمىنى تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئېتىلدى، لېكىن ئۇ مۇشت ئاتقۇچە ۋاڭ ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىپ ئۆزىگە بىر تارتىۋىدى، ئا Q يىقىلىپ چۈشتى. شۇ زامان ساقاللىق ۋاڭ ئۇنىڭ چېچىدىن تۇتۇۋېلىپ بېشىنى تامغا ئۇرماقچى بولۇپ سۆرەپ ماڭدى.

— ياخشى ئەر قولى بىلەن ئەمەس، سۆز بىلەن ئېلىشىدۇ، — دېدى ئا Q قايرىلىپ.

لېكىن ساقاللىق ۋاڭ «ياخشى ئەر» بولمىسا كېرەك، ئا Q نىڭ سۆزىگە قۇلاق سالماي، ئۇنىڭ بېشىنى تامغا ئۇرۇپ بىر ئېتىتىرىۋىدى، ئا Q بىر نەچچە قەدەم يېرگە دۈمىلاپ كەتتى، ئا Q ئۆز ئەسلىمىسىدە بىر قېتىممۇ مۇنداق خار بولغىنىنى بىلمەيتتى. ۋاڭ ئۆزىنىڭ يىرگەنگۈدەك رەسۋا ساقىلى بىلەن ئا Q نىڭ نەزىرىدە ھەرقاچان كۆلكىلىك بىر نەرسە ئىدى. مانا بۇگۈن قانداقتۇر قولىنى كۆتۈردى! بۇ غەيرىي بىر ھال! ئېھتىمالىم بازاردىكىلەرنىڭ پادىشاھ ئىمتىھان ئېلىشىنى توختىتىپتۇ، ئەمدى ئۇنىڭغا شېۋىسەيلەرنىڭمۇ، جۇيېرىنلەرنىڭمۇ[54] كېرىكى يوق ئىكەن، دەپ يۈرگىنى راست بولسا كېرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن جاۋ ئائىلىسىنىڭ ھۆرمىتى ئانچە قالمىغان بولسا كېرەك، بەلكى ئا Q نىڭ ئېتىبارسىز بولۇپ قېلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ مانا شۇنىڭدىندۇر.

ئاQ نېمە قىلارىنى بىلەي تۇراتتى.

يىراقتىن كېلىۋاتقان بىر كىشى كۆرۈندى. بۇ ئا Q نىڭ ناھايىتى ئۆچ كۆرىدىغان يەنە بىر دۈشمىنى — ھۆرمەتلىك چېۋەنىڭ ئوغلى ئىدى. بىر ۋاقىتلاردا ئۇ شەھەرگە كېتىپ چەت ئەل مەكتىپىگە كىرىۋىدى، كېيىن قانداقتۇر توكيوغا كېتىپ قالدى؛ يېرىم يىل ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئاياغلىرى تۆز بولۇپ قالغان، چاچلىرى چۈشۈرۈلگەن ھالدا ئۆيىگە قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئانىسى ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە يىغلاپ يۈردى، خوتۇنى بولسا بۇ دەردكە چىدىمايى، ئۇچ قېتىم ئۆزىنى قۇدۇققا تاشلىدى. كېيىن ئۇنىڭ ئانىسى قەيەرگىلا بارسا:

— قانداقتۇر بىر بولمىغۇر ئىنساپسىزلار بالامغا ھاراق ئىچكۈزۈپ مەست قىلىپ قويۇپ، چېچىنى كېسىۋېتىپتۇ. بولمىسا ئۇ چوڭ ئەمەلدار بولاتتى، ئەمدى چېچى ئۆسكۈچە كۈتۈپ تۇرۇشقا

توغرا كەلدى، — دەپ يۇردى.

لېكىن ئا Q ئۇنىڭغا ئىشەنمەي، ياش چېغىنى سىرتىدىن «ئەجنەبىي شەيتان» ياكى چەت ئەلنىڭ مەخپىي جاسۇسى دەپ يۇرەتتى ۋە ھەرقاچان ئۇنى يىراقتىن كۆرۈش بىلەنلا دەررۇ ئىچىدە تىللىغىلى باشلايتتى.

ئاQ ھۆرمەتلىك چېغىنىڭ ئوغلىنىڭ يالغان چېچىغا كۈك فۇزىنىڭ ئىبارىسى بىلەن ئېيتقاندا، «نەپرەت ۋە لەنەت قىلاتتى» ، ئەگەر ئادەمنىڭ چېچى يالغان بولسا، دېمەك، ئۇ ئادەمدە تىرناق-چىلىكمۇ ئادەمگەرچىلىك يوق ۋە ئۇنىڭ ئايالىنىڭ ئۆزىنى تۆتىنچى قېتىم قۇدۇقتا تاشلىمىغىنى بولسا، ئۇنىڭ ياخشى ئايال ئەمەسلە-كىنىلا ئېپادىلەيدۇ...

«ئەجنەبىي شەيتان» يېقىن كېلىپ قالدى.

— تاز، ئېشەك! — ئا Q ئۇنى ھەرقاچان ئىچىدىلا تىللايتتى، لېكىن بۇ قېتىم ئا Q ناھايىتى خاپا بولۇپ، ئۆچ ئېلىشنى ئارزۇ قىلىپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىختىيارسىز ئۇنلۇك تىللىدى.

«ئەجنەبىي شەيتان» تۇيۇقسىز ئا Q «ماتەم ھاسىسى» دەپ ئاتاپ يۈرگەن سىرلانغان تاياقنى كۆتۈرۈپ ئا Q تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئاQ ئۇنىڭ ئۇرغىلى كېلىۋاتقىنىنى بىلىپ، شۇمشىيىپ ھۇجۇمنى كۈتۈپ تۇردى. دېگەندەكلا ئۇنىڭ بېشىغا تاياق يېغىپ كەتتى:

— مەن ئاۋۇنى تىللىغانىدىم! — دەپ ئا Q سۆزىدىن تاندى ۋە نېرىراق يەردە تۇرغان بىر بالىنى كۆرسەتتى، لېكىن تاياق كەينى - كەينىدىن يېغىۋەردى.

ئا Q كۆڭلىدە مۇشۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى قېتىم خورلۇق كۆرۈۋاتقىنىنى دەپ ئويلاپ تۇراتتى، بەختىگە سىرلانغان تاياق بىلەن ئۇرۇش، ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر نەرسە سالغاندەك بولدى. ئۇ يېنىك-لىشىپ تاياق يېگىنىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى؛ ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان

قىممەتلىك مىراس — «ئۇنتۇش» يەنە ئۆز كۈچىنى كۆرسەتتى. ئۇ ئالدىرىماي مەي دۇكىنىغا قاراپ ماڭدى، دۇكانغا كەلگەندە خۇش كەيپ ۋە شادلىققا چۆمدى.

بۇ يەردە ئۇ خانىقادا تۇرىدىغان ياش بۇۋىنىڭ ئۆتۈپ كېتىۋات-قانلىقىنى كۆرۈپ قالدى. ئادەتتە ئا Q ئۇنى ئۇچرىتىپ قالسا تىللاپ، تۆكۈرۈپ ئۆتۈپ كېتەتتى. مانا ئەمدى ئۆمرىدە ئىككىنچى قېتىم شەرمەندە ۋە خار بولغاندىن كېيىن، نېمە قىلىش كېرەك ئىدى؟

ئۇ «نېمىگە بۇگۈن مېنىڭ ئىشىم ئىلگىرى باسمايدىكەن دېسەم، ئالدىمغا سەن كېلىۋېتىپتىكەنسەن - دە! » دەپ ئويلىدى - دە، بۇۋىنىڭ ئالدىغا بېرىپ شارتتىدە بىرنى تۆكۈردى.

ياش بۇۋى يەرگە قاراپ مېڭىپ ئا Q نىڭ ئۇدۇلىغا يېتىپ كەلدى. ئا Q تۇيۇقسىزلا قولىنى سوزۇپ ئۇنىڭ چېچى چۈشۈرۈل-گەن بېشىنى سىلىدى ۋە:

— تاقىرباش! ئىلدام ماڭ، شەيخ كۈتۈپ تۇرىدۇ...— دېدى.

ياش بۇۋى پوكانەك قىزىرىپ:

— قولۇڭنى تارت! ...— دېدى - دە، ئىلدامراق بېسىپ ماڭدى.

مەي دۇكىنىنىڭ بىكار تەلەپلىرى كۈلۈشۈپ كەتتى. ئا Q ئۆزىنىڭ بۇ قىلىقىنىڭ باشقىلارغا ياققانلىقىنى كۆرۈپ، تېخىمۇ ھەددىدىن ئاشتى.

— شەيخكە مۇمكىنۇ، ماڭا مۇمكىن ئەمەسمۇ؟ — دەپ ئۇ ياش بۇۋىنىڭ مەڭزىنى چىمدىۋالدى.

قاراپ تۇرغانلار تېخىمۇ قاتتىق كۈلۈشۈپ كەتتى. ئا Q ئۆزىدىن خۇش بولۇپ، قاراپ تۇرغانلارغا تېخىمۇ يېقىش ئۈچۈن ئۇنى تېخىمۇ قاتتىقراق چىمدىۋېلىپ ئاندىن قويۇۋەتتى.

ئۇ بۇ كۆرەشتە خۇددى بۇگۈنكى مەغلۇبىيەتلىرىنىڭ ئۆچىنى

بىراقلا ئالغاندەك، ساقاللىق ۋاڭنىمۇ، «ئەجنەبىي شەيتان» نىمۇ ئۇنتۇپلا كەتتى، بىردىن ئۇنىڭ بەدىنى پۈتۈنلەي يېپىيېڭىك بولۇپ ئۇچۇپ كېتەي دەپ تۇرغان پەيدەك بولۇپ قالدى.

ئا Q قېچىپ كېتىپ بارغان بۇۋىنىڭ:

— خەپ! نەسلى قۇرغۇر ئا Q! — دېگەن يىغا ئارىلاش ۋاۋازىنى ئاڭلىدى.

ئا Q خۇشال، قاقاقىلاپ كۈلۈپ قالدى، مەي دۇكىنىدىكىلەرمۇ كۈلۈشتى.

4

مۇھەببەت پاجىئەسى

كىمدۇر بىرى: بەزى غالىبلار بار. ئۇلار ئۆز دۇشمەنلىرىنى يولۋاسقا ياكى لاچىنغا ئوخشاش بولسا ئىكەن دەپ تىلەيدۇ دېگەندەكەن — مانا شۇنداق بولغان هالەتتىلا ئۇلار ئۆز غالىبىيىتىدىن قانائەتلىنىدىكەن. ئەگەر دۇشمىنى قوي ياكى چۇجىگە ئوخشاش بولسا، غالىب ئۆز غالىبىيىتىنى مەنىسىز دەپ هېسابلايدىكەن. بەزى غالىبلار يېڭىپ، ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ، بەزىلەر تەسلىم بولۇپ ۋە مۇلايىملىق بىلەن: «سىزگە قۇل بولاي، گۇناهىمنى تىلەي» دەپ يالىنغاندىن كېيىن، دۇشمىنىمۇ، رەقىبىمۇ، دوستىمۇ تۇگەپ، ئۆزى يالغۇز قالغاندا خۇشاللىقىنىڭ ئورنىغا دەرد — هەسرەتكە چۆمىدىكەن. بىزنىڭ ئا Q ئۇنداق هەسرەتكە چۆممەيتتى، ئۇ هەرقاچان ئۆزىدىن ئۆزى خۇش ئىدى: ئېھتىمال بۇ هال، جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ يەر يۈزىدىكى خەلقلەرنىڭ مەدەنىيىتىدىن پۈتۈنلەي يۇقىرى تۇرىدىغانلىقىنى

ئىسپاتلايدىغاندۇ!

ئۆز غالىبىيەتلىرىگە مەست بولغان ئا Q نىڭ هازىرلا ئۇچۇپ كېتىشكە تەييار تۇرغان يېنىك پەيدەك بولۇپ كېتىشىنى قاراڭلار!

لېكىن، ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى غالىبىيىتىنىڭ ئاقىۋىتى باشقىچىرەك بولۇپ چىقتى. ئۇ كۆڭلىنىڭ ئارامىنى يوقىتىپ، يېرىم كۈن كوچىمۇ كوچا تەمتىرەپ يۈرۈپ، ئاخىر ئىبادەتخانىغا كەلدى. ئۇ كۈندىكىدەك يېتىپلا خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتسە بولاتتى، لېكىن ئۇنىڭ بۇ كېچىسى كىرپىك يۇمۇپ ئۇخلىمىقى قىيىن بولىدۇ، دەپ كىممۇ ئويلىغان؟ ئۇنىڭدا غەلىتە بىر تۇيغۇ پەيدا بولدى: قولىنىڭ بارماقلىرى ئاۋۇالقىغا قارىغاندا سىلغىيىپ قالغاندەك تۇيۇلدى. كىم بىلىدۇ، بەلكى بۇ هېلىقى ياش بۇۋىنىڭ يۈزىگە تېگىپ كەتكەنلىكتىندۇر...

ئۇ قىزنىڭ: «نەسلى قۇرغۇر ئا Q» دېگەن سۆزلىرى يەنە ئۇنىڭ قۇلاق تۇۋىدە ئاڭلانغاندەك بولدى. ئا Q تۇرۇپ: «راست ... ئادەمگە خوتۇن كېرەك. بالا كۆرمەي ئۆلگەن كىشىگە هېچكىم بىر چىنە ئاشمۇ بەرمەيدۇ ... ئادەمگە خوتۇن كېرەك» دەپ ئويلىدى. «ئاتا ـ ئانىنى قەدىرلىمەسلىكنىڭ ئۇچ خىل ئىپادىسىنىڭ ئەڭ يامىنى — بالا ـ چاقىسىزلىق» دېگەن گەپ بار. «روئاۋنىڭ چىرىغىنى ياندۇرىدىغان پۇشتىمۇ يوق» هالدا قالغىنىمۇ مەلۇم، ئا Q نىڭ خىيالى دانىشمەنلەر بىلەن ئەۋلىيالارنىڭ كارامەت سۆزلىرىگە توغرا كېلىپ تۇراتتى، لېكىن كېيىن ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، ئەۋلىيالارنىڭ تەلىپىگە قارشى ئىش قىلىپ قويغىنىلا يامان بولدى.

«خوتۇن... ئايال— ... دەپ ئويلايتتى ئۇ، — شەيخكە بولىدىيۇ...»

كېچىسى ئا Q نىڭ قايسى ۋاقىتتا ئۇيقۇغا كەتكىنىنى بىز ئېنىق ئېيتالمايمىز، لېكىن ئۇ ياش بۇۋىنىڭ مەڭزىنى چىمدىۋالغان

غاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئۇششاق قوللىرىدا دائىم بىر سىلىقلىق سېزىلىپ تۇردى ۋە ئايال توغرىسىدا شېرىن خىياللارغا چۆمدى.

بۇ ۋەقە ئاياللارنىڭ ئادەم ئازدۇرىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

ئەگەر ئاياللار بۇزمىغان بولسا، خەنزۇ ئەركەكلىرىنىڭ تەڭ يېرىمىلا ئەۋلىيا بولۇپ كەتكەن بولار ئىدى. شاڭ سۇلالىسى داجى دېگەن ئايالنىڭ كاساپىتىدىن ۋەيران بولدى، جۇ سۇلالىسى باۋ سىنىڭ كاساپىتىدىن يوقالدى، چىن سۇلالىسى... بۇ توغرۇلۇق تارىختا ئېنىق ئىسپات بولمىغان بىلەن، ئۇنىمۇ ئاياللارنىڭ كاسا-پىتىدىن ۋەيران بولدى دەپ قاراش خاتا بولمايدۇ. پادىشاھ دۆڭ جۇنىڭمۇ دياۋ چېەننىڭ كاساپىتى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدە شەك يوق.

ئا Q ناھايىتى ئەخلاقلىق ئادەم ئىدى، ئۇنىڭ قايسى ئوقۇمۇش-لۇق ئۇستازىنىڭ قولىدا تەربىيىلەنگەنلىكى بىزگە مەلۇم بولمىسە-مۇ، لېكىن ئۇ «جىنس» مەسىلىسىگە قەتئىي ئېتىقادى بىلەن قارايتتى، خۇسۇسەن ياش بۇۋى ياكى «ئەجنەبىي شەيتان» غا ئوخ-شاش كىشىلەردىن ھەزەر قىلاتتى.

ئۇنىڭ تەلىماتى شۇنداق ئىدى: قانداقلا بۇۋى بولمىسۇن، سۆزسىز ئۇ شەيخ بىلەن مۇھەببەت ئالاقىسىدە بولىدۇ؛ ئۆيىدىن تاشقىرىغا چىققان ھەربىر ئايال، سۆزسىز، ئۆزىگە بىر ئاشىقنى جەلپ قىلىشقا تىرىشىدۇ. ئەگەر ئايال قەيەردىلا بولمىسۇن ئەر كىشى بىلەن گەپلەشسە، ئەلۋەتتە ئۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر گەپ بار. ئا Q نىڭ ئاياللارغا كۆز ئالايتىپ قارىشى ياكى ئۆتكۈر تەنە سۆزلەر بىلەن ئۇلارنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋېلىشى، ئەڭ بولمى-غاندا بىلدۇرمەي تاش ئېتىشى — ئۇنىڭ ئاياللارغا نىسبەتەن كۆر-سەتكەن ئەيىبلەش بەلگىلىرى ئىدى.

ئا Q نىڭ باشتا ئۆزىنى «تۇتقان» ۋاقتىدا، ياش بۇۋى ئارقى-

لىق ئۆز كۆڭلىنى غۇلغۇي قىلدۇرغانلىقىنى كىم ئويلىسۇن؟ قەدىمكى قائىدىلەر بىزنى كۆڭۈلنى غۇلغۇيلۇقتىن ساقلاشقا ئۆگ-تىدىغۇ؟ شۇڭا ئاياللارنى يامان كۆرسە بولىدۇ. ئەگەر ياش بۇۋا-نىڭ يۈزى شۇنچىلىك سىلىق بولمىغاندا، ئا Q ئەلۋەتتە گۈناھقا دۇچ كەلمىگەن بولارئىدى؛ ئەگەر ئۇ يۈزىنى بىرەر نەرسە بىلەن يۇرىكىۋالغان بولسىمۇ، ئا Q قىزىقمىغان بولار ئىدى. بۇ ۋەقەدىن بەش - ئالتە يىل ئىلگىرى ئا Q سەھنە ئالدىغا يىغىلغان تاماشىبىن-لار توپىغا كىرىپ قېلىپ، بىر ئايالنىڭ يانپېشىنى چىمدىۋالغان، لېكىن ئۇنىڭ تامبىلى قېلىن بولغاچقا، ئا Q نىڭ كۆڭلى بىر قانداق بولمىغانىدى، لېكىن ياش بۇۋىنىڭ يۈزى ئوچۇق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە ئىش باشقىچە بولۇپ چىقتى... مانا مۇشۇلار ئاياللارنىڭ پالاكەتلىك نەرسە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىمامدۇ؟

«ئايال!...» دەپ ئويلايتتى ئا Q.

ئا Q ئاياللارغا قاراپ يۈرىدىغان بولدى. ئا Q نىڭ ئويىچە، ئۇلار سۆزسىز ئۆزىگە بىرەر ئاشىق تېپىۋېلىشقا تىرىشىپ يۈرەتتى. لېكىن ئۇلار ئا Q غا مىيىقىدىمۇ كۈلۈپ قويمايتتى، ئۇ ئاياللارنىڭ ھەربىر سۆزىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ تىڭشايدىغان بولدى، لېكىن ئۇلارنىڭ سۆزىدە ھېچبىر ئەخلاقسىزلىق كۆرۈنمەيتتى، بۇمۇ ئاياللاردىكى يامان كۆرۈنىدىغان قىلىقنىڭ يەنە بىرى بولسا كېرەك. ئۇلارنىڭ ھەممىسى «يالغاندىن ئەخلاقلىق بولۇپ» يۈرىدۇ.

بىر كۈنى ئا Q ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئۆيىدە گۈرۈچ ئاقلاپ، كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئاشخانىدا تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى. ئەگەر ئۇ باشقا بىر ئۆيدە بولغان بولسا، گەپنىڭ راستىنى ئېيتقان-دا، كەچقۇرۇنلۇق تاماقتىن كېيىن قايتىپ كېتەتتى. جاۋنىڭ ئائىلىسىدىمۇ باشقا ئۆيدىكىلەرگە ئوخشاش تاماقنى ئەتىگەنرەك يەيتتى، لېكىن بەلگىلەنگەن تەرتىپ بويىچە، چىراغ ياندۇرۇشقا

بولمايتتى؛ تاماق ئىچىپ بولدۇڭمۇ، يات! پەقەت ئاندا ـ ساندا چىراغ ياندۇرىدىغان ۋاقىتلىرىمۇ بولاتتى، بىرىنچىدىن، ھۆرمەتـلىك جاۋنىڭ ئوغلى تېخى شيۇسەي دەرىجىسىگە ئىگە بولمىغان ۋاقىتىدا، كىتاب ئوقۇش ئۈچۈن چىراغ ياقاتتى؛ ئىككىنچىدىن، ئا Q ئۇلارنىڭكىگە كۈنلۈك ئىش بىلەن كەلگەندە، كەچلىك تاماقـتىن كېيىنمۇ گۇرۇچ ئاقلىسۇن دەپ چىراغ ياقاتتى. مانا شۇنىڭـدىن پايدىلىنىپ، ئا Q ئاشخانىدا تاماكا چېكىپ ئولتۇراتتى.

ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئۆيىدە ۋۇما دېگەن يالغۇز خىزمەتكار ئايال بار ئىدى. ئۇ قاچا ـ قومۇچنى يۇيۇپ بولۇپ بەندىكدە ئولتۇرۇپ، ئا Q بىلەن پاراڭ سېلىشقا باشلىدى:

— بىزنىڭ خېنىم ئىككى كۈن بولدى، ھېچنېمە يېمەيدۇ، چۈنكى بىزنىڭ تەقسىر قىز سېتىۋالماقچى...

«ۋۇما... ئايال — كىچىك ئازاز ۋل...» دەپ ئويلايتتى ئا Q ئۇنىڭغا قاراپ.

— خېنىم 8 ـ ئايدا تۇغىدۇ...

«ۋاي، بۇ ئايالالارنىڭ دەردى...» دەپ ئويلىدى ئا Q ۋە ئاغزىدىن غاڭزىسىنى ئېلىپ ئورنىدىن تۇردى.

— خېنىم ...— دەپ ۋۇما تىنماستىن ۋالاقلىماقتا ئىدى.

ئا Q تۇيۇقسىز تىز پۈكۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا يېقىلدى:

— كەل، بىللە ياتايلى!

ئاشخانا بىر پەس جىمجىتلىققا چۆمدى. ئاۋۋال ۋۇما ھەيران بولۇپ قېتىپلا قالدى، كېيىن تىترەپ: «ۋاي ئاللا!» دەپ ۋارقـراپ، ئاشخانىدىن يۈگۈرۈپ قېچىپ چىقىپ كەتتى، ھەتتا ئۇ يىغلاپمۇ كەتسە كېرەك.

ئا Q نېمە قىلارىنى بىلمەي، تامغا قاراپ تىز پۈكۈپ ئولتۇرـغان بويىچە ئولتۇرۇپ قالدى. ئاخىرى، بىر كېلىشىمسلىك بولدى دەپ، ئۇستەلنى تۇتۇپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى. ئۇنىڭ يۈرىكى

دۈپۈلدەپ كەتتى، خىجالەتچىلىكتە مەڭدەپ، غاڭزىسىنى بېلىگە قىستۇرۇپ، يەنە ئىشقا كىرىشمەكچى بولۇۋىدى، كىمدۇر بىرى ئۇنىڭ بېشىغا بىرنى ئۇردى. ئۇ چاپسان بۇرۇلۇپ كەينىگە قارىدى: ئۇنىڭ يېنىدا قولىغا ھىندى قومۇشىدىن ياسالغان تاياق تۇتقان شيۇسەي تۇراتتى.

— نېمە سەن؟ تۇزۇمنى يەپ تۇزلۇقۇمغا... ھەي سېنى!...

ئۇزۇن تاياق يەنە ئا Q نىڭ بېشىغا كېلىپ تەگدى، ئۇ قولى بىلەن بېشىنى توسۇۋىدى، تاياق قولىغا تەگدى، تاياق تېخىمۇ ئۆتۈپ كەتتى، ئىشكىتىن قېچىپ چىقىپ كېتىپ بارغاندا، ئۇنىڭ دۈمبىسىگىمۇ تەگكەندەك قىلىپ قالدى.

شيۇسەي ئۇنىڭ كەينىدىن:

— ھەي بەتبەخت! — دەپ تىللىدى.

ئا Q يۇگۇرگەن پېتى خامانغا كېلىپ توختىدى، ئۇنىڭ قولى تېخىچىلا ئاغرىپ تۇراتتى، ئۇ «بەتبەخت» دەپ بىرىنچى قېتىم ئاڭلىغان تىلنى تەكرارلايتتى. چۈنكى ۋېيجۇاڭ دېھقانلىرى ھېچقاـچان مۇنداق سۆزلەر بىلەن تىللاشمايتتى، ئۇ تىل پەقەت ئەمەلدارـلار بىلەن ئالاقىدار بولغان كىشىلەر ئارىسىدىلا قوللىنىلاتتى. شۇڭا ئا Q بۇ تىلدىن ناھايىتى قورقتى. تاياق ۋە تىل ئىشتىكەندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئايال توغرىسىدىكى خىياللىرى يوقالدى، ئەمدى بۇ خىيال قايتىـپ كەلمەيدىغاندەك تۇيۇلدى. بىر پەسـتىن كېيىن ئا Q خاتىرجەم ھالەتكە كېلىپ، يېڭىۋاشتىن ئىككى دۇنيادىن بىغەم بولدى، خۇددى ھېچنېمە بولمىغـاندەك گۇرۇچ ئاقلاشقا كىـرىشتى، بىرئاز ئىشـلەپ تەرلىگەندىن كېيىن كۆڭلىكىنى يېشىۋەتتى.

شۇ چاغدا، ئۇنىڭغا ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۆمۈر بويى ھەر تۇرلۇك غۇۋغاغا قىزىقىدىغان ئا Q ۋاڭ ـ چۇڭ چىققان يەرگە قاراپ ئالدىراپ مېڭىپ، ئاخىرى ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئېچكـ

ىركى هويلىسىغا — ئاياللار توپىدىغان يەرگە كىرىپ قالدى. قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، ئۇ يىغىلغانلارنىڭ ھەممىسىگە سەپسالدى. ئۇ يەردە ھۆرمەتلىك جاۋۇنىڭ ئىككى كۈن تاماق يېمەگەن ئايالى، قوشنىسى زۇچى ئايىم ۋە ئورۇق - تۇغقانلىرى — جاۋ بەيىەن بىلەن جاۋ سىچىڭ تۇراتتى.

خوجايىننىڭ كىچىك ئايالى ۋۇمانى ئۆيىدىن سۆرەپ چىقىپ كېلىۋېتىپ:

— هويلىغا چىق!... ئۆيگە كىرىۋېلىپ ئۆزۈڭنى ئالدۇرۇپ قويما...— دېدى.

— سېنىڭ پاك ئىكەنلىكىڭنى ھەممىسى بىلىدۇ ... ئۆلۈۋالىمەن دەپ كۆڭلۈڭنى بۇزما! — دەپ زۇچى ئايىم بەزلىدى.

ۋۇما بىر نېمىلەرنى دەپ يىغلاۋاتاتتى، لېكىن ئۇنىڭ گەپلىرىنى چۈشەنگىلى بولمايتتى.

«قىزىق، نېمىشقا شۇنچە غوۋغا چىقىرىۋاتىدىكىن بۇ ئازاۋۇل؟» دەپ ئويلاپ قالدى ئا Q ۋە ھەممىنى جاۋ سىچىڭدىن سوراپ بىلىۋالماقچى بولدى.

لېكىن ئا Q ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ يەنە بايىقى تاياقنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ قالدى. ئا Q ئاشخانىدا شيۇسەيدىن مانا مۇشۇ ۋاقى - چۈڭغا باغلىق تاياق يېگىنىنى دەررۇ بايقىدى - دە، ئىشىككە ئۆزىنى ئاتتى، لېكىن تاياق ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇۋالدى. كېيىن ئۇ دەررۇ كەينىگە يېنىپ، ئارقىدىكى دەرۋازىدىن قېچىپ چىقىپ كەتتى ۋە بىرئازدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىبادەتخانىسىغا يېتىپ كەلدى.

دېمىنى باسقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ تېنى جۇغۇلداپ مۇزلاپ كەتكەندەك بولدى. ئەتىياز پەسلى بولسىمۇ، كەچقۇرۇنلىرى سوغۇق ئىدى ۋە تېخى يالاڭ يۇرۇش ۋاقتى كەلمىگەنىدى. شۇ زامان كۆڭلىكىنىڭ جاۋنىڭ ئۆيىدە قالغانلىقى يادىغا چۈشتى ۋە باراي دەپ

تەمشىلىپ، لېكىن ھېلىقى تاياق ئېسىگە چۈشتى - دە، يالتايدى.

تۇيۇقسىز ئۇنىڭ ھوجرىسىغا دورغا كىرىپ كەلدى.

— ھەي ھايۋان!... ئەمدى سەن ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ خىزمەتكارىغا چاپقاقلىق قىلىشقا تۇردۇڭمۇ؟ بۇ نېمىدېگەن قارا يۇزلۇك؟ سەن ئادەمگە ئارام بەرمەيسەن، مېنى ئۇخلاتمايسەن. سەن ...— دەپ ۋارقىراپ، تىللاشقا باشلىدى، ئا Q نىڭ ھېچنېمە دېيىشكە ئىمكانىيىتى بولمىدى.

ئاخىرى كەچ بولۇپ قالغانلىقتىن، ئۇنىڭغا شاراب ئۈچۈن ئادەتتىكىدىن ئىككى ھەسسە كۆپ — 400 يارماق بېرىشكە توغرا كەلدى. ئا Q دا ئاقچا يوق بولغاچقا، گۆرۈگە ئۆزىنىڭ قالپىقىنى تۈتۈپ بەردى. بۇنىڭدىن تاشقىرى ئۇ مۇنداق بەش شەرتكە ماقۇل بولدى:

بىرىنچىدىن، ئا Q ئەتىسىگىلا جاۋنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئەپۇ سوراپ باش ئېگىش؛ ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىر جىڭ كېلىدىغان قىزىل شامدىن ئىككىنى ۋە بىر تۈتام ئىسرىق ئېلىپ بېرىش.

ئىككىنچىدىن، جاۋنىڭ ئائىلىسى ۋۇمانى ئۆز - ئۆزىنى ئۆلتۈرۈش شەيتىنىدىن ساقلاش مەقسىتى بىلەن موللا چاقىرماقچى، شۇنىڭغا چىققان خىراجەتنى ئا Q تۆلەش.

ئۈچىنچىدىن، بۇنىڭدىن كېيىن ئا Q ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئۆيىگە كىرمەسلىك.

تۆتىنچىدىن، ناۋادا ۋۇماغا تۇيۇقسىز بىرنېمە بولىدىغان بولسا، ئۇنىڭغا ئا Q جاۋابكار بولۇش.

بەشىنچىدىن، ئا Q قىلغان ئىشىنىڭ ھەققىنىمۇ، ئۇنتۇپ قالغان كۆڭلىكىنىمۇ دەۋا قىلماسلىق.

ئەلۋەتتە، ئا Q بۇ شەرتلەرنىڭ ھەممىسىنى قوبۇل قىلدى، لېكىن ئاقچىسىنىڭ يوقلۇقى يامان بولدى، ئۇنىڭ بەختىگە ئەتىيازمۇ كېلىپ قالدى، ئۆز مەجبۇرىيەتلىرىنى ئورۇنداش ئۈچۈن

ئىككى مىڭ يارماقتا تۇتۇپ بەرگەن يوتقىنىسىزمۇ كۈن كەچۈرۈشكە بولىدىغان مەزگىل كەلگەنىدى. ئۇ كۆڭلىكىنى يوقىتىپ ۋە ھۆرمەتلىك جاۋ ئائىلىسى ئالدىدا باش ئېگىپ، شام ۋە ئىسرىق ئەكىلىپ بەرگەندىن كېيىن، بىرنەچچە يارماق تېينى قالدى، لېكىن گۆرۈگە قويغان قالپىقىنى ئېلىۋېلىش ئېسىگىمۇ كەلمەي، ھەممىسىگە ھاراق ئىچىۋەتتى.

ھۆرمەتلىك جاۋ ئائىلىسى شام بىلەن ئىسرىقنى ئېھتىيات ئۈچۈن ئېلىپ قويدى. چۈنكى خېنىم بۈنى ھەر يىلى ئىبادەتخانىغا بارغاندا كېرەك قىلىشى مۇمكىن ئىدى. ئا Q نىڭ كۆڭلىكىنى خېنىمنىڭ 8 ـ ئايدا تـۇغۇلىدىغان ئوغلى ئـۈچۈن يۆگـەك قىلىپ، قالغان ـ قالمىنى بېـشىغا دەرد كەلـگەن ۋۇما خەيگە چەم قىلىۋالدى ...

5

تىرىكچىلىك مەسىلىسى

جاۋنىڭ ئۆيىدە ئۆزىڭىخاھلىقىنـى تۇغقىتكەنـدىن كېيىن، ئا Q ئادەتتىكىچە ئىبادەتخانىغا قايتىپ كەلدى. كۈن ئولتۇرۇش بىلەن ئۇنىڭ ئۆپچۆرىسىدە ئەجەب بىر ئىش بولۇۋاتقاندەك بىلىنىدى. ئۇ ئويلىنىپ، بۇنىڭ سەۋەبى دۇمبىسىنىڭ يالىڭاچ قالغانلىقىدىن ئىكەنلىكىنى سەزدى. يىرتىلىپ كەتكەن بىر كالتە چاپىنىنىڭ قالغىنىنى ئېسىگە ئېلىپ، شۇنى يېپىنىپ يېتىپ قالدى. ئويغىنىپ كۆزىنى ئاچقاندا، تامنىڭ غەربىي تەرىپىگە كۈن نۇرىنىڭ چۈشكەنلىكىنى كۆردى، ئورنىدىن تۇرۇش بىلەنلا: «ھۇ ... ئاناڭنى! ... » دەپ تىللىۋېتىپ، ئادەتتىكىدەك كوچا كېزىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ ئۇچىسىدا ئەسكى چاپان بولسىمۇ، يەنە

ئۆپچۆرىسىدە ئەجەب بىر ئىش بولۇۋاتقاندەك بىلىنىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ۋېيجۇاڭدىكى ھەممە ئايالار ئـۇنىڭدىن چەتـنىگەندەك بولىدى، ئۇلار ئا Q نى كۆرۈش بىلەن دەررۇ ئۆزلىرىنى چەتكە تارتىپ، دەرۋازا ئارقىلىرىغا يوشۇرۇنىدىغان بولدى. 50 ياشلارغا كىرىپ قالغان زۇچى ئايىم چېغىدا ئا Q دىن قاچاتتى، ھەتتا ئۆزىنىڭ 11 ياشلىق قىزىنىمۇ يېتىلەپ دالدىغا ئالغۇچە ئالدىراپ كېتەتتى. بۇنىڭ ھەممىسىگە ئا Q ناھايىتى ھەيران بولدى. «نېمىشقا بۇ ھايۋانلار نومۇسچان قىزلاردەك قىلىق قىلىدۇ؟» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئا Q غا دۇنيادا ئاجايىپ بىر ھادىسىلەر بولۇۋاتقاندەك تۇيۇلدى، بىرىنچىدىن، مەي دۇكىنىدا ئۇنىڭغا نېسىگە مەي بېرىشنى توختاتتى؛ ئىككىنچىدىن، ئىبادەتخانىنى باشقۇرغۇچى بوۋاي ئۇنىڭغا ئىبادەتخانىدىن كېتىدىغان ۋاقتى يەتتى دېگەننى قىلىپ، كۈندىلا غۇدۇڭشىيدىغان بولدى؛ ئۈچىنچىدىن، قانچە كۈن بولغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، لېكىن ھەرھالدا خېلىدىن بۇيان ئۇنى ھېچكىم ئىشقا چاقىرمايدىغان بولدى. مەي دۇكىنىنىڭ نېسىگە مەي بەرمىگىنىگە بىر نېمىلەر قىلىپ چىداشقا بولاتتى، بوۋاينىڭ غۇدۇڭشىغىنىمۇ مەيلى، غودۇڭشۇەرسۇن. بىراق ئىشسىز ئاچ ئولتۇرارمۇ ئەمدى؟ ياق ... بۇ ئا Q ئۈچۈن چاتاق بىر ئىش!

ئا Q بۇ ھالغا چىدىيالمىدى ۋە ئۆزىنىڭ كونا يالىڭغۇچلىرىدىن ئىش سورىماقچى بولدى. ئۇ ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا پېتىنالمايتتى، بىر قىزىق ئىش شۇكى، ئۇ قەيەرگىلا بارسا، ئۇنىڭ ئالدىغا پەقەت ئەرلەر چىقىپ، گويا گادايىنى ھەيدىگەندەك ئاچچىقى بىلەن:

— يوق! يوق! كەت! ـ دەپ سىلكىيتتى. ئا Q ھەيران بولاتتى. تېخى يېقىندىلا ئۇنى تالىشىپ يارىمگە چاقىراتتى. ئەمدى

بولسا ھېچكىمدىن ئۇنىڭغا ئىش تېپىلمايۋاتاتتى. «بۇ يەردە بىر گەپ بار!» دەپ ئويلىدى ئا Q، ئەمدى ئۆزىنىڭ ئورنىغا شياۋ D نى ئىشقا چاقىرىدىغان بولغانلىقىنى بىلدى. بۇ شياۋ D ئورۇق، دەرمانسىز، كەمبەغەل بولۇپ، ئۇ ئا Q نىڭ نەزىرىدە ساقاللىق ۋاڭدىنمۇ پەس كىشى ئىدى. بۇ پىندەك ئۇنىڭ — ئا Q نىڭ، بىر چىنە غىزاسىنى تارتىۋالىدۇ دەپ كىممۇ ئويلىغان؟ ئا Q نىڭ ناھايىتى ئاچچىقى كەلدى. ئۇ كوچا بويلاپ، غەزەپلەنگەن ھالدا قوللىرىنى سىلكىشتۇرۇپ: «قولۇمدا سىم قامچا، ئۇرۇپ يىقىتاي دەيمەن سېنى» دەپ ناخشا ئېيتىپ يۈرەتتى.

ئاخىرى، بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئا Q ھۆرمەتلىك چىەننىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى توغرا تامنىڭ تۆۋىدە شياۋ Dنى ئۇچراتتى.

«دۇشمەنلەر ئۇچراشقاندا، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالىدۇ». ئا Q ئۇنىڭغا قارشى ئېتىلدى، شياۋ D مۇ توختاپ قالدى. ئا Q دۇشمىنىگە نەپرەت بىلەن كۆز تاشلىدى ـ دە، ئاغزىدىن كۆپۈك قاينىتقان ھالدا:

— ھايۋان! — دەپ ۋارقىرىدى.

— مەن قوڭغۇز، قۇرت ... بولدىمۇ؟ — دەپ جاۋاب بەردى شياۋ D.

لېكىن، بۇ كەمتەرلىك ئا Q نىڭ ئاچچىقىنى تېخىمۇ كەلتۈردى ۋە قولىدا سىم قامچا بولمىغانلىقتىن ئېتىلىپ كېلىپ، شياۋ D نىڭ چېچىغا ئېسىلدى.

شياۋ D بىر قولى بىلەن ئۆز چېچىنى قوغداپ، ئىككىنچى قولى بىلەن ئا Q نىڭ چېچىنى تۇتۇۋالدى. ئەمدى ئا Q غا ئۆزىنىڭ بوش قولى بىلەن ئۆز چېچىنى قوغداشقا توغرا كەلدى. ئىلگىرى ئا Q شيا D نىڭ تېخى ھەممە «چىشلىرى چىقىپ بولمىدى»[55] دەپ ئويلايتتى، لېكىن ئەمدى ئاچ يۈرۈپ، جۇدەپ، ئاجىزلىشىپ كەتكەن ئا Q غا تۈيۈقسىز كۈچلۈك دۇشمەنگە ئايلانغان شياۋ D

نىڭ ئەدىپىنى بېرىش ئۈچۈن ئىنتايىن چۈشمىدى. تۆت قول ئىككى كۈكۈلنى چاڭگال سالغان ھالدا، ھۆرمەتلىك چىەننىڭ ئۆيىنىڭ ئاق تېمىغا دوغنىغا ئوخشاش كۆلەڭگە چۈشۈرۈپ توغرا يېرىم سائەت تىرەجىشىپ تۇردى. كۆرگەنلەر خۇددى بۇلارنى ئاجراتقاندەك:

— بولار! بولار ئەمدى! — دەپ ۋارقىرايتتى.

يەنە بەزىلەر تۆتۈشۈپ قالغانلارنى ماختىغىنىمكىن ياكى ئۇلارنى دەيدىگە سالغىنىمكىن:

— پاھ! پاھ! — دەپ تېخىمۇ قاتتىق ۋارقىرىشاتتى، لېكىن قىزغىن كۆرەشكە كىرىشكەن رەقىبلەر ھېچكىمنىڭ سۆزىنى تىڭشىمايتتى. ئۇلار بىر ـ بىرىنى يېگۈلىمىدى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ئا Q بىر قەدەم ئىلگىرى باساتتى، شۇ چاغدا شياۋ D بىر قەدەم كەينىگە چېكىنەتتى، تۇرۇپلا ئىككىلىسى تۇرۇپ قالاتتى ـ دە، كېيىن شياۋ D بىر قەدەم ئىلگىرى باسقاندا، ئا Q چېكىنىپ، يەنە ئىككىلىسىلا بىر ئورۇندا قېتىپ قالاتتى. شۇنداق قىلىپ، يەنە يېرىم سائەتچە ۋاقىت ئۆتتى (ۋېيجۇاڭدا سائەت ئاز، شۇنىڭ ئۈچۈن ئېنىق ئېيتىش قىيىن، بەلكى بار ـ يوقى 20 مىنۇت ئۆتكەندۇر). ئۇلارنىڭ چاچلىرىدىن ھور چىققاندەك بولدى، ماڭلايلىرىدىن تەر تامچىلىرى ئاقماقتا ئىدى... ئاخىر ئا Q نىڭ قولى ئاجرىدى، شۇ زامان شياۋ D مۇ قولىنى قويۇۋەتتى. ئۇلار ئىككىسى تەڭلا باش كۆتۈرۈپ، تەڭلا بىر ـ بىرىدىن كەينىگە داجىپ، توپ ئارىسىدىن چىقىپ كەتتى.

— ئالدىرىماي تۇر، خەپ! — دەپ ۋارقىرىدى ئا Q ئارقىسىغا قاراپ.

— خەپ، سەنمۇ ئالدىرىماي تۇر! — دېدى شياۋ D مۇ ئارقىسىغا قاراپ.

«يولۇاس بىلەن ئەجدىھا» نىڭ بۇ جېڭىدە غالىبىيەت ياكى مەغلۇبىيەت يۈز بەرگەنىدەك بولمىدى. بۇنى كۆرگەنلەر رازى بولدىمۇ، بولمىدىمۇ بەلگىسىز. ئۇلار بۇ توغرۇلۇق ئۆز پىكىرلىرىنى

ئېيتمىدى! پەقەت شۇلا مەلۇمكى، شۇ ۋەقەدىن كېيىنمۇ ئىلگىرى كىدەك ئا Q نى ھېچكىم ئىشقا چاقىرمىدى.

بىر كۈنى، كۈن ئىسسىپ، يازنىڭ خۇشبۇي پۇرىقىنى كەلتۈرىدىغان يۇمشاق شامال چىقىپ تۇرغاندا، ئا Q نى تۈيۇقسىز بىر تىترەك باستى. بۇنىڭغا بىرنېمىلەر قىلىپ چىداشقا بولاتتى، لېكىن قورساقتا ھېچنېمە يوق ئىدى! ئا Q يوتقان، قالپاق ھەم كۆڭلىكىدىن ئايرىلغىنىغا خېلى بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن پاختىلىق كالتە چاپىنىنمۇ سېتىۋەتتى. ئەمدى يالغۇز ئىشتىنلا قالدى، لېكىن ئۇنى سېتىۋېتىشكە ھېچبىر مۇمكىنچىلىك يوق ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، بىرىگە پېتەك قىلىش ئۈچۈن بەرسە ئەرزىيدىغان، ھېچكىم بىر تىيىنغا ئالمايدىغان بىر يىرتىق كۆڭلىكلا قالغانىدى. ئا Q نىڭ يولدىن پۇل تېپىۋالغۇسى كېلىپ يۇرگىنىگە ئۇزۇن بولدى، لېكىن شۇ ۋاقىتقىچە بۇمۇ توغرا كەلمىدى. ئۇ شۇنداقلا ئۇزىنىڭ كەمبەغەل «كاتەك» ىدىن پۇل تېپىۋېلىش خىيالىنى سۇرۇپ يۇردى. لېكىن ئۆپچۆرىسىگە قانچە قارىسىمۇ، «كاتەك» دە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى. مانا ئەمدى ئا Q ئۆزۈق ئىزدەپ مېڭىماقچى بولدى.

كوچىدا «ئوزۇق ئىزدەپ» يۈرۈپ، ئۇ ئۆزىگە تونۇش مەيخانىلارغا، ئاشخانىلارغا كۆزى چۈشتى، لېكىن ئۇلارغا قاراپ، توختاش بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئۇ تىلەشنى ئويلاپمۇ قويماي ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ باشقا «ئوزۇق» ئىزدەپ يۈرەتتى، لېكىن نېمە ئىزدەپ يۈرگىنىنى تېخى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى.

ۋېيجۇاڭ چوڭ كەنت ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن ئا Q ئۇنى بىردەمدىلا ئايرىلاپ چىقتى. كەنتتىن چىققاندىن كېيىن، سۇغا چىلىنىپ تۇرغان ئېتىزلىقلار باشلاندى؛ باش چىقارغان كۆك شالىلارغا قارىساڭ، تالغان كۆزۈڭ دەم ئالغاندەك بولاتتى. ئا Q غا يىراقتا قىمىرلاپ يۈرگەن قارا - قۇرىلار كۆرۈندى، بۇ — ئېتىزلىقتا يۈرگەن دېھقانلار ئىدى. ئا Q بۇ ئىشچان دېھقانلارغا

كۆڭۈل بۆلمەي ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ، بۇ يولدا ئۆزىگە ئوزۇق تاپالماسلىقىنى بىلەتتى. ئاخىر ئۇ خانىقانىڭ يېنىغا يېتىپ كەلدى.

ئەتراپ يەنە شۇ بايىقى شاللىق بىلەن ئورالغان، كۆك زىرائەتلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئاق تام ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خانىقانىڭ ئارقىسىدىكى تامنىڭ كەينىدە كۆكتاتلىق بار ئىدى. ئا Q ئېھتىيات بىلەن ئۆچۆرىسىگە قارىدى ۋە ئەتراپتا ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، يۆگىمەچكە ئوخشاش ئۈچ تارتىپ ئۆسكەن بىر نەرسىگە يامىشىپ تامغا چىققىلى باشلىدى. لېكىن تامنىڭ كېسەكلىرى ئۇۋلىپ كەتتى، ئا Q نىڭ پۇتلىرىمۇ دىر - دىر تىترەيتتى. ئاخىرى تالنىڭ پۇتىقىنى تۇتۇۋېلىپ كۆكتاتلىققا سەكرەپ چۈشۈپ كەتتى.

كۆكتاتلىقنىڭ ئىچى بۇك بولۇپ كەتكەن، لېكىن يېگۈدەك ھېچ نەرسە — يا مەي، يا نان يوق ئىدى. غەرب تەرەپتىكى تام تەرەپتە ھىندى قومۇشى ئۆسۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭ پۇتاقلىرى كۆپ بولغان بىلەن تېخى چاينىغۇدەك پىشمىغانىدى. قىچا ئەمدى چېچەكلەۋاتاتتى، بەسەيمۇ يېڭىدىن تۇگۈلۇۋاتاتتى، تۇرۇپ، چامغۇر بولسا پىشىپ ۋاقتىدىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

ئا Q خۇددى ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالغان موللىدەك مۇڭلۇق ھالەتتە دەرۋازا تەرەپكە قاراپ ماڭدى، بىردىن خۇشاللىقىدىن تۇرغان ئورنىدا قېتىپ قالدى، ئۇ تۇرۇپ، چامغۇر تېرىلغان ئېتىزنىڭ يېنىغا كېلىپ قالغانىدى.

لېكىن ئا Q ئەمدى بىر چامغۇرنى يۇلۇۋالاي دەپ ئېڭىشكەندە دەرۋازىدىن بىرىنىڭ دۇگىلەك بېشى كۆرىنىپ، كېيىن يەنە يوقلىپ كەتتى. بۇ تايىنلىق ھېلىقى ياش بۇۋى بولۇشى مۇمكىن. ئا Q بۇۋىلەرنى كۆزگە چۇشىدىغان ئەخلەتتەك كۆرەتتى. لېكىن تۇرمۇشتا «ئېھتىياتلىق بولۇش» كېرەك، ئۇ دەرھال تۆت تال چامغۇرنى يۇلۇۋېلىپ، يوپۇرماقلىرىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، بۇ ئولجىسىنى ئېتىكىگە سالدى. شۇ ئارىدا قېرى بۇۋى پەيدا بولدى.

— ئامىتابا، ۋاي خۇدايىم، ۋاي خۇدايىم! ھەي ئا Q... سەن نېمە قىلغىلى بىزنىڭ كۆكتاتلىققا كىردىڭ؟ چامغۇر ئوغرىلىغلى-مۇ؟ ھەي، خۇدادىن قورقساڭچۇ! ئامىتابا!...— دېدى.

— قاچان مەن سېنىڭ كۆكتاتلىقىڭغا ئوغرىلىققا كىرىپتىمەن؟ — دەپ ئا Q چىقىدىغان ئىشىك تەرەپكە چېكىنمەكتە ئىدى.

— مانا ھازىرچۇ، ئاۋۇ نېمە؟...— دەپ، موماي ئۇنىڭ ئېتىكىنى كۆرسەتتى.

— بۇ سېنىڭ چامغۇر ۋۇمىكەن؟ ئۆزلىرىدىن سوراپ باققىنا، بۇلار ئېيتىپ بەرسۇن قېنى؟... سەن ...

ئا Q سۆزىنى تۈگەتمەيلا ئىشىك تەرەپكە يۈگۈردى. ئۇنىڭ ئالدىغا يوغان قارا ئىت يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇ ئىت ھەرقاچان ئالدىنقى ھويلىدا باغلاقلىق تۇرىدىغان، ھېلى قانداق قىلىپ باغقا كىرىپ قالغانلىقى نامەلۇم.

ئىت ئا Q نىڭ كەينىدىن قوغلاپ، قاۋاپ يۈگۈردى، لېكىن بەختىگە ئېتىكىدىن بىر تال چامغۇر چۈشۈپ كېتىۋىدى، ئىت قورققىنىدىن توختاپ قالدى... ھەش - پەش دېگۈچىلا ئا Q ئۇجمىگە چىقىۋالدى، ئۇنىڭدىن تامغا ئارتىلىپ، كېيىن چامغۇرلىرى بىلەن يەرگە سىيرىلىپ چۈشتى... دەرەخكە قاراپ ھاۋۇشۋاتقان قارا ئىت ۋە: «ۋاي خۇدا، توۋا» دەپ ۋارقىرىغان مومايى تامنىڭ نېرىقى تەرىپىدە قالدى.

ئا Q چامغۇرلىرىنى يىغىۋېتىپ، قولىغا بىرنەچچە تاش ئالغاچ قاچتى. ئۇ، مومايى ئىتنى قويۇۋەتمىگىدى، دەپ قورقتى، لېكىن ئىت كۆرۈنمىدى. ئا Q تاشلارنى تاشلىۋېتىپ، ئالدىرىمايى چامغۇرىنى يېپ ماڭدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ كاللىسىغا، ئەمدى ۋېيجۇاڭدا تۇرۇشقا بولمايدۇ، ئۇنىڭدىن كۆرە شەھەرگە كەتكەن ياخشى، دېگەن ئوي كەلدى.

ئۇچىنچى چامغۇرنى يېپ بولغۇچە، ئۇ ئۆزۈل - كېسىل مۇشۇ خۇلاسىگە كەلدى.

6

ھالاۋەتتىن ھالاكەتكە

ئا Q ۋېيجۇاڭدا پەقەت كۆز بايرىمىدىن كېيىن يېڭىۋاشتىن پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ھەممە ھەيران بولۇپ، ئۇنىڭ قاچان كېتىپ قالغانلىقىنى ئەسلەشكە باشلىدى. ئىلگىرى ئا Q شەھەرگە بارماقچى بولسا، ھەممىگە خۇشال-لىق بىلەن خەۋەر قىلاتتى، لېكىن بۇ قېتىمدا ئۇنىڭ كەتكىنىنى ھېچكىم سەزمەي قالغانىدى. بەلكىم ئۇ ئىبادەتخانىدىكى بوۋايغا بىرەر سۆز ئېيتقاندۇر. لېكىن ۋېيجۇاڭلىقلار شۇنداق ئادەتلىنىپ قالغانكى، پەقەت ھۆرمەتلىك جاۋ ياكى شيۇسەي جانابلىرىغا ئوخشاش ئەتىۋارلىق كىشىلەرنىڭلا شەھەرگە بېرىشى ئېغىزغا ئېلىناتتى. «ئەجنەبىي شەيتان» مۇ بۇ كىشىلەرنىڭ قاتارىغا كىرمەيتتى. دېمەك، ئا Q توغرۇلۇق سۆز قىلىشنىڭمۇ ھاجىتى يوق! شۇنىڭ ئۈچۈن، بۇۋاي بۇ يېڭىلىقنى تارقىتىپ ئولتۇرمىدى، شۇڭا ۋېيجۇاڭلىقلارمۇ بىلمەي قالدى.

لېكىن ئا Q نىڭ بۇ قېتىمقى قايتىپ كېلىشى ھەقىقەتەن ھەيران قالغۇدەك ئىش. ئۇ ئۈيقۇسىرىغان ھالدا مەيخانىغا كىرىپ كەلگەندە، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى. ئا Q بىلىدىن بىر ئوچۇم كۆمۈش تەڭگە ۋە قارا تېيىن ئېلىپ پەشتاقنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى.

— نەق تۆلەيمەن! مەي قۇي!

ئۇنىڭ ئۈچىسىدا يېڭى چاپان ۋە پوتىسىنى تۆۋەن بېسىپ تۇرغان، لىق چىڭدالغان يوغان چەندازا ئېسىقلىق تۇراتتى. ئادەتتە ۋېيجۇاڭلىقلار تۈيۈقسىز باي بولۇپ كەتكەن ئادەملەرگە باشقىچە قارايتتى، لېكىن ھۆرمەتلەيتتى. ئا Q نى ئەلۋەتتە ھەممىسى

تونۇدى، ئەمما ئۇنىڭ ئىلگىرى يىرتىق كەمزۇللۇق ئا Q غا ئوخشىمايدىغانلىقىنى دەررۇ سەزدى. قەدىمكىلەر: «موللا ئادەم ئۆز يېزىسىدىن بىر ياقتا ئۇچ كۈنگە چىققان بولسىمۇ، ئۇنى ئالاھىدە ھۆرمەت بىلەن قارشى ئېلىش كېرەك» دەيدىغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھەممىسى — دۇكان ئىگىسىمۇ، خىزمەتكارلىرىمۇ، مەيخانىدىكى مەيخورلارمۇ، ئۆتۈپ كېتىپ بارغانلارمۇ — ئا Q غا بىرئاز گۈمان ئارىلاش، لېكىن چوڭ ھۆرمەت بىلەن قارىدى. دۇكان ئىگىسى ئاۋۋال سالام بېرىپ، ئاندىن كېيىن:

— ئا Q، قايتىپ كەپسىز، — دېدى.

— قايتىپ كەلدىم.

— باي بولۇپ كېتىپسىز! قۇللۇق! سىز نەدە ...

— شەھەردە بولدۇم!

بۇ يېڭىلىق ئەتىسىگىلا پۈتكۈل يېزىغا تارقالدى ۋە يېزىدىكى لەرنىڭ ھەممىسى ئا Q نىڭ باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىگە قىزىقىشقا باشلىدى. ئۇ يېڭى كەمزۇللۇق ۋە ئاقچىلىق بولۇپ كەلدى ئەمەسمۇ! بۇ توغرۇلۇق بارا - بارا مەيخانىدىمۇ، چايخانىدىمۇ، ئىبادەتخانا دەرۋازىسى ئالدىدىمۇ سۆرۈشتۇرۇش باشلاندى. نەتىجىدە، ھەممىسى ئا Q غا زور ھۆرمەت بىلەن قارايدىغان بولدى. ئا Q نىڭ جۈيرېن جانابنىڭ ئۆيىدە ئىشلىگەنلىكى مەلۇم بولغاندا، ۋېيجۇاڭلىلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا ئىززەت - ھۆرمەت تۆيغۇسى بىلەن قارىدى. بۇ جۈيرېننىڭ فامىلىسى بەي ئىدى؛ لېكىن شەھەر بويىچە بىرلا جۈيرېن بولغاچقا، ئۇنىڭ فامىلىسىنى ئاتاشنىڭمۇ ھېچ ھاجىتى يوق ئىدى. چۈنكى، «جۈيرېن» دەپ ئېيتىشنىڭ ئۆزى شۇ بايىنى بىلدۈرەتتى. بۇ يالغۇز پەقەت ۋېيجۇاڭلىلارغىلا خاس بولماي، ئەتراپتىكى 100 چاقىرىم يىراقلىقتىكى يەرلەرگىمۇ تارقالغانىدى. تولىسى جۈيرېن جاناب دېگەن سۆزنى شۇ كىشىنىڭ ھەم ئىسمى، ھەم فامىلىسى دەپمۇ ھېسابلايتتى. شۇنداق كىشىنىڭ

ئائىلىسىدە خىزمەت قىلىش دېگەن بوش گەپمۇ! يالغۇز شۇ خىزمىتى ئۈچۈنمۇ ئا Q چوڭ ھۆرمەتكە ئىگە بولاتتى. لېكىن، ئا Q نىڭ سۆزىچە، ئۇ ئۆزى جۈيرېنگە خىزمەت قىلىشتىن باش تارتقانمىش، چۈنكى بۇ جۈيرېن ناھايىتى يارىماس ئادەممىش، بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغانلار ھەسرەت بىلەن ئاھ ئۇرۇشتى، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە خۇشالمۇ بولۇشتى. بىر تەرەپتىن، ئۇلار ھۆرمەتلىك جۈيرېننىڭ ئۆيى ئا Q غا لايىق ئەمەس دەپ ھېسابلايتتى، يەنە بىر تەرەپتىن، ئا Q نىڭ ئۇ يەردە ئىشلىمەسلىكى — ئېچىنارلىق ھال ئىدى.

ئا Q نىڭ ئېيتىشچە، ئۇنىڭ ۋېيجۇاڭغا قايتىپ كېلىشىنىڭ يەنە بىر سەۋەبى، شەھەرلىكلەردىن ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ قالغانلىقى ئىدى. ئۇلارنىڭ بەندىگىنى ئورۇندۇق دەپ ئاتىغىنىغا ياكى قورۇغان بېلىققا پىيازنى ئۇششاق توغراپ ئارىلاشتۇرغىنىغا ئوخشاش غەلىتە قىلىقلىرىدىن باشقا، شەھەر ئايالىرىنىڭ كوچىدا بەھۇزۇر قەدەم تاشلاپ ماڭالايدىغانلىقىنى[56] كۆرۈپ ياقتۇرمىغان. لېكىن ئا Q شەھەرلىكلەرنىڭمۇ ئۆز خۇسۇسىيەتلىرى بار ئىكەنلىكىگە ئىقرار بولاتتى. مەسىلەن، ۋېيجۇاڭلىلار ھىندى قومۇشىدىن ياسالغان 32 تال ماجياڭ[57] بىلەنلا ئوينايدۇ ۋە «ماجياڭ» ئويۇنىنى پۈتۈن يېزىدا پەقەت «ئەجنەبىي شەيتان» لا بىلىدۇ، شەھەردە بولسا، كوچا بالىلىرىنىڭ ھەممىسى بۇ ئويۇنلارغا مۇتەخەسسىس. «ئەجنەبىي شەيتان» ئەگەر ئاشۇ 10 ياشلىق بالىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، ھەش - پەش دېگۈچە «ئەزرائىل ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەس گۇناھكار» بولۇپ قالىدۇ. شۇ پاراڭلار داۋامىدا، ئۇنى تىڭشاپ تۇرغانلار، ھەتتا قىزىرىپ كەتتى.

— باش كەسكەننى كۆردۈڭلارمۇ سىلەر؟ — دەپ بىردىنلا سورىدى ئا Q، — مانا بۇ ھەيۋەت ئىكەن! مەن شەھەردە ئىنقىلاب-

چىلارنىڭ ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇلۇپ، چېپىلغانلىقىنى كۆردۈم ... ئاجايىب بىر ياخشى تاماشا!...

ئۇ بېشىنى چايقاپ، ئالدىدا تۇرغان جاۋ سىچىئىنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈۋكلىرىنى چاچرىتىۋەتتى. تىئشاپ تۇرغانلار چۆچۈپ كەتتى. ئا Q ئۆپچۆرىسىگە قاراپ قويۇپ، تۈيۇقسىز قولىنى كۆتۈردى - دە:

— مانا مۇشۇنداق! — دەپ، بويىنىنى سوزۇپ تىئشاپ تۇرغان ساقاللىق ۋاڭنىڭ گەجگىسىگە بىرنى قويدى. ساقاللىق ۋاڭ قورقىنىدىن دەررۇ بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ، ئارقىسىغا داجىدى. بۇ ۋەقە ھەممىنى خۇشاللاندۇردى ۋە تەشۋىشلەندۈردى، ساقاللىق ۋاڭ بىرنەچچە كۈن داۋامىدا ئۆزىگە كېلەلمەي يۈردى ۋە قايتا ئا Q نىڭ يېنىغا كېلىشكە پېتىنالماس بولدى. يالغۇز ئۇلا ئەمەس، قالغانلىرىمۇ شۇنىڭدىن كېيىن ئا Q دىن يىراق تۇرۇشنى ئەۋزەل كۆرىدىغان بولدى.

ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ئالدىدا ئا Q ناھايىتى كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. ئەگەر ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ دەرىجىسىدەك دەرىجىگە ۋە ھۆرمەتكە ئىگە بولدى دېسەڭمۇ ئارتۇق بولمايدۇ.

بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئا Q نىڭ شۆھرىتى ۋېيجۇاڭ ئۆيلىرىنىڭ قازناقلىرىغىمۇ مەلۇم بولدى. ھەقىقەتتە، پۈتكۈل يېزا بويىچە پەقەت ھۆرمەتلىك جاۋ بىلەن، ھۆرمەتلىك چېيەنىڭ ئۆيلىرىدىلا ئايالار بۆلمىلىرى بولۇپ، باشقا ئۆيلەردە، ئومۇمەن، ھېچقانداق بۆلمىلەر بولمىغان بولسىمۇ، ھەر ھالدا ئايال بۆلمىسى — ئايال بۆلمىسى بويىچە قالىدۇ، ئا Q نىڭ شۆھرىتى شۇ بۆلمىلەرگە مەلۇم بولۇشى، ھەقىقەتەن ھەيران بولغۇدەك ئىش. ئايالار بىر - بىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، زۇچى ئايىمنىڭ ئا Q دىن كۆك يىپەك كۆڭلەك سېتىۋالغانلىقى ۋە بۇ كۆڭلەك كىيىلگەن بولسىمۇ، 90 تىيىن تۆلىگەنلىكى توغرىسىدا سۆزلىشەتتى. بۇنىڭدىن باشقا، جاۋ بەييەننىڭ ئانىسىمۇ (باشقىلارنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، جاۋ سىچىئىنىڭ ئانىسى — بۇ تېخى ئېنىقلاشنى تەلەپ قىلىدۇ) چەت ئەل قىزىل پولوتنو (چەكمەن) سىدىن تىكىلگەن، يېڭى دېگۈدەكلا كىچىك بالا كۆڭلىكىنى 300 تىيىنغا سېتىۋاپتۇ، دېيىشەتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈن ۋېيجۇاڭ ئايالىرىنىڭ ھەممىسى بىر ئاۋال قىلىپ ئا Q بىلەن ئۇچرىشىشنىڭ كويىدا ئىدى. بەزىبىرلىرى ئا Q دىن يىپەك كۆڭلەك، بەزىلىرى چەت ئەل پولوتنوسىدىن تىكىلگەن كۆڭلەك سېتىۋېلىشنى خالايتتى. ئەمدى ئۇلار ئا Q نى كۆرسە قاچماي، ئۆزلىرى ئۇنى توختىتىۋېلىپ:

— ئا Q سېنىڭدە يىپەك كۆڭلەك يوقمۇ؟ ئۇ بولمىسا بەلكى پولوتنو كۆڭلەك تېپىلىپ قالار؟ — دەپ سورايدىغان بولدى.

زۇچى ئايىمنىڭ سېتىۋالغان نەرسىلىرى توغرىسىدىكى خەۋەر ئوتتۇراھال ئايال بۆلمىلىرىدىن باي ئايالار بۆلمىلىرىگە يەتتى. زۇچى ئايىم خۇشال ھالدا ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئايالىدىن يىپەك كۆڭلەكنى باھالاپ بېرىشنى سورىغاندا، ئۇ بۇ توغرۇلۇق ئۆز ئېرىگە ئېيتىپ بېرىپ، كۆڭلەكنى ناھايىتى ماختىدى. ھۆرمەتلىك جاۋ كەچلىك تاماق ئۈستىدە، شيۇسەي بىلەن سۆھبەتلىشىپ ئولتۇرۇپ ئا Q نىڭ پەيلى يامان، ئىشىك ۋە دېرىزىلەرنى مەھكەمرەك يېپىپ يېتىش كېرەك، دېگەن خۇلاسىگە كەلدى. ئەمدى ئۇنىڭ ماللىرى توغرۇلۇق بولسا، ياخشىراقلىرى قالغان بولسا سېتىۋېلىشقىمۇ بولىدۇ، دېدى. ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئايالىنىڭ ئەرزاقراق، ياخشى جۇۋا ئالغۇسى كەلدى. ئائىلە كېڭەشمىسىدە زۇچى ئايىمغا چاپسانلىق بىلەن ئا Q نى تېپىپ كېلىش ئىشى تاپشۇرۇلدى ۋە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن يەنە بىر يېڭى مۇراسىم چىقتى: يەنى بۇ ئاخشام چىراغنىمۇ ياندۇرۇپ قويدى.

بىر تالاي ياغ كۆيۈپ كەتتى، ئەمما ئا Q تېخىچىلا يوق ئىدى.

جاۋ ئائىلىسى ئەسنەك باسقان ھالدا، ئۇنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتى. ھەممىسى ئا Q نى ۋە شۇنچە كېچىككىنى ئۈچۈن زۇچى ئايمنى تىللىغلى باشلىدى. ھۆرمەتلىك جاۋنىڭ ئايالى: ئەتىيازدا ۋۇما بىلەن چاتاق تۇغدۇرغان، شۇڭا ئا Q ئېھتىيات قىلىپ كەلمەسمىكىن، دەپ ئەنسىرىدى. لېكىن ھۆرمەتلىك جاۋ بۇ پەرەزلەرنى ئاساسسىز دەپ ھېسابلايتتى، چۈنكى ئا Q نى «ئۆزۈم» قىچقارتتىم دەيتتى. دېگەندەكلا بۇ دورەم ئۇنىڭ سۆزى توغرا بولۇپ چىقتى. ئاخىر ئا Q زۇچى ئايىم بىلەن بىللە كىرىپ كەلدى.

— بۇ ھېچنېمەم يوق دەيدۇ، مەن ئۆزۈڭ بېرىپ ئېيتقىن دېسەم، يەنە شۇنداق دەپ تۇرۇۋالدى. مەن مۇنداق ...— دەپ زۇچى ئايىم ئىشكتىن كىرە - كىرمەيلا ۋالاقلاشقا باشلىدى.

— بېگىم...— ئا Q پېشايۋان ئاستىدا تۇرۇپ سۆزلىدى.

ھۆرمەتلىك جاۋ يېقىن كېلىپ، باشتىن - ئاياغ كۆز يۈگۈرتۈپ:

— سىزنى باي بولۇپ كېتىپتۇ دەپ ئاڭلىدىم. ئەلۋەتتە بۇ ياخشى ... بۇ ناھايىتى ياخشى ... ھە ... سېنىڭدە بىرمۇنچە نەرسىلەر بار دەيدىغۇ ... ئەكېلىپ كۆرسىتىسەڭ بولىدۇ... ئەندىشە قىلما، بەلكى ماڭا ...— دەپ ئا Q نىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى.

— مەن زۇچى ئايىمغا ئېيتتىمغۇ... ھەممىنى سېتىۋەتتىم ...

— سېتىۋەتتىم؟ شۇنداق چاپسانما؟ — دېدى ئۇ، خودىدى چۆچۈگەندەك قىلىپ.

— ئۇلار مېنىڭ تونۇشۇمنىڭ نەرسىلىرى ئىدى، ئازراقلا نەرسە ئىدى ... ھەممىسى سېتىلىپ كەتتى ...

— بەلكى بىرەر نەرسە قالغاندۇر؟

— يالغۇز ئىشىك پەردىسلا قالدى.

جاۋ ھەزرەتنىڭ ئايالى ئالدىراشلىق بىلەن:

— ئىشىك پەردىسىنى ئەكەلگىن ... كۆرۈپ باقايلى! ...—

دېدى.

— بوپتۇ، ئەتە كېلەرسەن، — دېدى جاۋ ھەزرەت.

— ئەمدى يەنە بىرەر نەرسە قولۇڭغا چۈشسە، ئالدى بىلەن بىزگە ئەكېلىپ كۆرسەت...

— بىزمۇ باشقىلاردىن كەم باھا قويمايمىز، — دەپ قويدى شىيۇسەي.

شىيۇسەينىڭ ئايالى، بۇ سۆزنىڭ ئا Q غا تەسىر قىلغان - قىلمىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى.

— ماڭا قىشلىق كالتە جۈۋا كېرەك، — دېدى جاۋ ھەزرەتنىڭ ئايالى.

ئا Q چىقىپ كېتىۋېتىپ، ناھايىتى سۈس ۋەدە قىلدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ راست ياكى يالغان ئېيتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى. بۇنى كۆرگەن جاۋ ھەزرەتنىڭ ئايالى بارلىق ئىشەنچىنى يوقاتتى. شىيۇسەيگىمۇ ئا Q نىڭ قىلىقلىرى ياقمىدى ۋە ئۇ چىقىپ كېتىشى بىلەن بۇ «بەتبەخت» دىن يىراقراق بولۇش كېرەكلىكىنى، مۇمكىنقەدەر مۇشۇ تاپتىلا دورغىغا خەۋەر قىلىپ، ئا Q نىڭ ۋەيجۇاڭدا تۇرۇشىنى مەنئى قىلدۇرسا تېخىمۇ ياخشى بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى. لېكىن جاۋ ھەزرەت مۇنداق چارىنىڭ ئاداۋەت تۇغدۇرۇشى مۇمكىنلىكىنى، ئۇنىڭ ئۇستىگە مۇنداق ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇپ يۈرگەن كىشىلەر «ئۆز ئۇۋىسىنىڭ ئۆپچۆرىسىدىن ئوزۇق ئىزدىمەيدىغان بۇركۇت» كە ئوخشاشلىقىنى ۋە ئۆزىمىزنىڭ يېزىسىدا خەۋپلىنىشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى، پەقەت كېچىسى پات - پات ئويغىنىپ تۇرۇش كېرەكلىكىنى ئېيتتى. شىيۇسەي بۇ «ئۆي نەسىھەتى» نى تىڭشاپ بولۇپ، ئۇنىڭ سۆزىگە قوشۇلدى ۋە شۇ زامان ئا Q نى قوغلىۋېتىش نىيىتىدىن يانىدى. ئۇ زۇچى ئايمغا، بۇ سۆزلەرنى ھېچكىمگە ئېيتمىغىن، دەپ جېكىدى. ئەتىسىگىلا زۇچى ئايىم بىر مىنۇت ۋاقىتنى بىكارغا ئۆتكۈزمەي،

كۆك يىپەك كۆڭلىكىنى باشقا رەڭگە بويىدى - دە، شۇنىڭدىن كېيىن ئا Q توغرىسىدا بولغان گۇمانلىرىنى كۆرگەنلا كىشىگە ئېيتىۋەردى. راست، ئۇ شيۇسەينىڭ ئا Q نى يېزىدىن قوغلىۋەتكەنلىكى بولغانلىقى توغرىسىدا ئۇنچىقمىدى.

ئا Q نىڭ بەختسىزلىكى مانا شۇنىڭدىن باشلاندى. ئالدى بىلەن دورغا كېلىپ ئىشىك پەردىسىنى تارتىۋالدى. ئا Q پەردىنى جاۋ ھەزرەتنىڭ ئايالى كۆرۈپ باقماقچى بولغانلىقىنى ئېيتسىمۇ، قايتۇرۇپ بەرمەك تۇگۇل، ھۆرمەت بەلگىسى تەرىقىسىدە ھەر ئايدا ئادەمگەرچىلىك قىلىپ پۇل تۆلەپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭدىن قالسا، ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ئا Q غا بولغان مۇناسىۋىتىمۇ تۈيۇقسىز ئۆزگىرىپ كەتتى، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئۇنى مەنسىتمىگەنلىكىنى بىلدۈرمەيتتى، لېكىن ئۇنىڭدىن يىراقراق يۈرۈشكە تىرىشىدىغان بولدى. ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ «ئۆزىنى يىراقراق تۇتۇش» توغرىسىدىكى چۈشەنچىسى ناھايىتى قالايمىقان ئىدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ ھازىرقى مۇئامىلىسى، ئا Q نىڭ شەھەردىكى ئادەم ئۆلتۈرۈش جازاسى توغرىسىدىكى ئېيتىپ بەرگەن ھېكايىلىرىدىن كېيىن ئۇلاردا پەيدا بولغان خەۋپ ئارىلاش ھۆرمەت بەلگىلىرىدىن ھېچ نەرسە قالمىغانىدى.

ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ئىچىدە ئا Q نىڭ قىلمىش ئىشلىرىنى مۇپەسسەل بىلىۋالغۇسى كېلىپ يۈرگەنلەرمۇ بار ئىدى. ئا Q ھېچ نەرسىنى يوشۇرماي، ئۆز «تەجرىبە»لىرىنى پەخىرلىنىش بىلەن ئېيتىپ بېرەتتى. ئۇ ۋېيجۇاڭلىقلار ئا Q نىڭ قىلغان ئىشى چاغلىق ئىكەنلىكىنى بىلىشتى: ئۇ تامدىن ئارتىلىپ ئوغرىلىققا چۈشمەي، پەقەت تام تۈۋىدە ساقچىلىق قىلىپ، ئۇياقتىن چىققان نەرسىلەرنى ئالىدىكەن. بىر كۈنى كېچىسى باشلىقى ئا Q غا بىر قاپىنى سۇنۇپ بېرىپ، ئۆزى ئىككىنچى قاپىنى ئېلىشقا ماڭغاندا، بىردىن ۋاڭ - چۇڭ ئاڭلىنىپ قاپتۇ، بۇنى ئاڭلىغان ئا Q دەررۇ

قېچىشقا ئالدىراپتۇ، شۇ كېچىسىلا مۆكۈنۈپ يۈرۈپ شەھەر تېمىدىن ئارتىلىپ چۈشۈپتۇ - دە، ۋېيجۇاڭغا قېچىپ كەپتۇ. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ مۇنداق ئىشلارغا ئارىلاشماپتۇ.

ئا Q نىڭ ئوچۇقتىن - ئوچۇق ئېيتىپ بەرگەن بۇ ھېكايىسى ئۇنىڭغا تېخىمۇ زىيانلارنى ئەكەلدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ۋېيجۇاڭلىقلار ئا Q نىڭ چىشىغا تېگىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن يىراقراق بولۇشقا تىرىشىپ يۈرەتتى، ئۇنىڭ ئىككىنچى قېتىم ئوغرىلىق قىلىشقا پېتىنالمايدىغان ئۇششاق - چۈششەك ئوغرىلاردىن ئىكەنلىكىنى كىم بىلگەن! ئۇلارنىڭ ئا Q دىن قورقۇپ يۈرگىنى بىكار بولۇپ چىقتى: ئۇ ھەقىقەتەن: «قورقۇشقا ئەرزىمەيدۇ» غان ئادەم ئىكەن!

7

ئىنقىلاب

شۇەنتۇڭ خاندانلىقىنىڭ 3 - يىلى 9 - ئاينىڭ 14 - كۈنى[58] — ئا Q جاۋ بەيىەنگە ئۆزىنىڭ چەندازىسىنى ساتقان كۈنى — ئۈچ جىڭ ۋاقتىدا جاۋ ئۆيىنىڭ يېنىدىكى كىمە توختايدىغان جايغا قارا لەمپىلىك بىر كىمە كېلىپ توختىدى. بۇ ۋاقىتتا يېزىدىكىلەر قانتىق ئۈيقۇدا بولغاچقا، ئۇنى ھېچكىم كۆرمىدى. تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەن كىمە قايتىپ كەتتى، مانا شۇ ۋاقىتتا ئۇنى كۆرۈپ قالغانلار بولدى. قۇلىقى ئۇزۇن ئادەملەر بۇ كىمە جۇيرېن جانابنىڭ ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى!

بۇ كىمىلەر ۋېيجۇاڭلىقلارنى غۇلغۇلىغا سالدى ۋە كۈن چۈش بولمايلا ھەممە ئاھالىنىڭ يۈرەكلىرى خەۋپ تۈيغۇسىغا تولدى. جاۋنىڭ ئۆي ئىچى كەلگەن كىمىنىڭ مەقسىتىنى يوشۇرۇشقا تىرىشسىمۇ، چايخانا ۋە مەي دۇكىنىدا: ئىنقىلابچىلار شەھەرگە

بىسىپ كىرىپ كېلىۋاتقۇدەك، جۈيرېن جاناب شەھەردىن ۋېيجۇاڭغا قېچىپ كەپتۇ، دېگەن سۆز تارقالدى. پەقەت زۇچى ئايىم باشقا پىكىردە ئىدى. ئۇ، جۈيرېن جاناب جاۋنىڭ ئۆيىگە ئامانەتكە بىر-نەچچە كونا ساندۇقلىرىنى ئەۋەتكەنىكەن، لېكىن جاۋ ھەزرەت قو-بۇل قىلماي قايتۇرۇۋەتتى، دېدى. ھەقىقەتەن جۈيرېن ۋە شيۇسەي جانابلىرى ئىلگىرى چىقىشالماي يۈرەتتى، دېمەك، «بېشىغا كۈن چۈشكەندىمۇ» ئۇلارنىڭ بىر - بىرىنىڭ ھالىغا يېتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، زۇچى ئايىم جاۋ ئائىلىسىنىڭ قوشنىسى ئىدى ۋە جاۋنىڭ ئۆيىدە بولغان ئىشلارنى باشقىلاردىن كۆرە كۆپرەك بىلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ سۆزى توغرا بولۇشى مۇمكىن.

شۇنداق بولسىمۇ، جۈيرېن توغرۇلۇق مىش - مىش سۆزلەر بېسىلمىدى. ئەمدى بىرمۇنچىلار، جۈيرېن جاناب ئۆزى كەلمەپتۇ، لېكىن ئۆز ئائىلىسى بىلەن جاۋ ھەزرەت ئائىلىسى ئارىسىدىكى تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتىنىڭ بارلىقىنى بىلدۈرۈپ ئۇزۇن خەت يې-زىپ ئەۋەتىپتۇ، دېگەن سۆز تارقاتتى، جاۋ ھەزرەت ياخشى ئويلە-نىپ، بۇنىڭدا ھېچقانداق يامانلىق يوق، دېگەن خۇلاسىگە كەلدى ۋە جۈيرېن جانابلىرىنىڭ ئەۋەتكەن ساندۇقلىرىنى ئېلىپ قويۇپتۇ، خەتنى بولسا ئۆز ئايالىلىرىنىڭ كارىۋىتى تېگىپ قويۇپتۇ، دېگەن مىش - مىش سۆزلەرمۇ بولدى. ئىنقىلابچىلار توغرىسىدا بولسا، شۇ كېچىسىلا شەھەرنى بېسىۋاپتۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى پادىشاھ چۈنجىڭنى ئەسلەپ ماتەم بەلگىسى ئۈچۈن، ئاق ساۋۇت ۋە ئاق تۆمۇر قالپاق كىيىۋاپتۇ[59] دەپ گەپ تارقىتىشتى.

ئا Q ئىنقىلابچىلار توغرىسىدىكى سۆزلەرگە قۇلاق سېلىپ يۈرگىلى خېلى زامان بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ يېقىندىلا ئۇلار-نىڭ ئارىسىدا بىرىنىڭ ئۆلۈم جازاسى بىلەن جازالانغانلىقىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەنىدى. نېمىشقىدۇر، ئۇ ئىنقىلابچىلارنىمۇ ئىسيانچىلارغا ئوخشاش دەپ ھېسابلايتتى، ئىسيانچىلار بولسا

ئا Q غاياقمايتتى. ئا Q ئۇلارنى ناھايىتى ئۆچ كۆرەتتى ۋە ئۇلارغا قەتئىي قارشى ئىدى، لېكىن ئۇ پۈتۈن ئەتراپقا داڭقى كەتكەن جۈيرېن جانابلىرىنىڭ ئۇلاردىن شۇنچە قورقۇپ كېتىدىغانلىقىنى ھېچبىر كۈتمىگەنىدى. ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ئارىسىدا پەيدا بولغان بۇ ئەنسىزچىلىك ئەكسىچە ئا Q نى خۇشال قىلاتتى.

«ئىنقىلاب بولسا، بولسۇن ...— دەپ ئويلايتتى ئۇ، — بۇ قارغىش تەگكۈرلەرنى دۈم كۆمتۇرۇۋەتكىيدى... مەن ئۆزۈممۇ ئىنـ-قىلابچىلارغا قوشۇلۇپ كېتىشكە قارشى ئەمەس!»

ئاخىرقى كۈنلەردە ئا Q نىڭ پۇلى قالمىدى. ئۇ چۈشلۈكى ئاچ قورساقتا ئىچىۋەتكەن ئىككى پىيالە مەيدىن كېيىن مەست بولۇپ قالدى. بۇ يېڭى خىياللار ئۇنىڭدا ئاجايىپ بىر تۈيغۇلارنى ئويغاتتى، نېمىشقىدۇر ئا Q غا، ئۇنىڭ ئۆزى ئىنقىلابچىدەك، ۋېيجۇاڭلىقلار بولسا، ئۇنىڭ قولىغا چۈشكەن ئەسىرلەردەك بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ شۇنداق خۇشال بولدىكى، ھەتتا ئۆزىنى توختىتالماي:

— ئىسيان! ئىسيان! — دەپ ۋارقىرىۋەتتى.

ۋېيجۇاڭلىقلار قورققان، چۆچۈگەن ھالدا ئۇنىڭغا قارايتتى. بۇنداق بىچارە كۆزلەرنى ئا Q ھېچقاچان كۆرگەن ئەمەس، ئەمدى ئۇ شۇنداق راھەتلىنىپ كەتتىكى، گويا 6 - ئاينىڭ تومۇزىدا مۇزدەك بۇلاق سۈيىنى ئىچكەندەك بولدى. ئۇ ناھايىتى ياخشى كەيپىيات بىلەن كوچىدا كېتىپ بېرىپ:

— ياخشى! ... نېمە خالىسام شۇ بولىدۇ! ... ئەگەر بىرىنى ياخشى كۆرۈپ قالسام، ئۇمۇ ئەمەلگە ئاشىدۇ!...— دەپ ۋارقىراپ يۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن:

— ترا - تا - تا! قولۇمدا سىم قامچا بار مېنىڭ، ئۆرۈپ يىقىتسام دەيمەن سېنى!...— دەپ، جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ ناخشا ئېيتقىلى باشلىدى.

جاۋ ئائىلىسىنىڭ ئەرلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئىككى ئۇرۇق - تۇغقىنى بىلەن دەرۋازا ئالدىدا ئىقىلاب توغرۇلۇق پاراڭ قىلىشىپ

تۇراتتى.

ئا Q ئۇلارنى كۆرمەي، بار ئاۋازى بىلەن «ترا ـ تا ـ تا» نى ئېيتىپ ئۆتۈپ كەتتى.

— ھۆرمەتلىك ئا Q، — دېدى ئېھتىيات بىلەن جاۋ ھەزرەت.

«ترا ـ تا...». ئا Q ھېچقاچان «ھۆرمەتلىك» دېگەن سۆزنى ئۆزىگە مۇناسىپ دەپ ئويلىمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ جاۋ ھەزرەت ماڭا ئالاقىسى يوق سۆزلەرنى قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاپ، ۋارقىراغان ھالدا ئۆتۈپ كېتىۋەردى.

— ئا Q! — دېدى شىۋىسەي ئا Q نىڭ ئېتىنىلا ئاتاپ.

ئا Q دەررۇ توختاپ قارىدى ـ دە:

— نېمە؟ — دەپ سورىدى.

— ئىززەتلىك ئا Q، ئەمدى سەن ...— دەپلا جاۋ ھەزرەت سۆز تاپالماي قالدى، — قانداق ئەمدى سەن؟ ئىشلىرىڭ مۇۋاپىقىيەتلىكمۇ؟

— مۇۋاپىقىيەت؟ ئەلۋەتتە. نېمە خالىسام، شۇ بولىدۇ...

— بۇرادەر ئا Q، بىزگە ئوخشاش كەمبەغەل دوستلارغا گەپ يوقتۇ، ئەگەر...— جاۋ بەييەن ئا Q دىن ئىنقىلابچىلار توغرىسىدا گەپ ئالماقچى ئىدى.

— كەمبەغەل دوستلار؟ سەن مېنىڭدىن بايراقتۇ دەيمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپ، ئا Q يۈرۈپ كەتتى.

دەرۋازا تۈۋىدە قالغانلار نېمە قىلارىنى بىلمەي، ئۇنچىقماي تۇرۇپ قالدى. كېيىن جاۋ ھەزرەت بالىسى بىلەن ئۆيگە كىرىپ، پۈتۈن ئاخشامنى ئاللىقاندا مەسلىھەت ئۇستىدە ئۆتكۈزدى.

جاۋ بەييەن بولسا ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كېلىپ، بىلىدىكى چەندازىسىنى چىقىرىپ، ساندۇقنىڭ ئەڭ تېگىگە تىقىۋېتىش ئۈچۈن ئايالىغا بەردى.

ئا Q كەچ كىرگۈچە قىنى ـ قىنىغا پاتماي يۈرۈپ، ئاخىر

كەيپى تارقىلىپ، ئۆز ئىبادەتخانىسىغا قايتىپ كەلدى. بۇ ئاخشام بوۋايمۇ ناھايىتى خۇشخۇي ئىدى، ئۇ ئا Q نى چايغا تەكلىپ قىلدى. ئا Q ئۇنىڭدىن ئىككى نان سورىۋېلىپ دەررۇ يەۋەتتى ـ دە، تۆت سەر شام تەلەپ قىلدى، ئا Q ئۇنى شامدانغا قويۇپ ياندۇرۇپ، ئۆزىنىڭ تار «كاتەك» بىدە يېتىپ قالدى. يېڭى ئەھۋال ئۇنى ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشال قىلدى، ئۇ خۇشاللىقىدا سۆزمۇ قىلالمايتتى. شام يېڭى يىل كېچىسىدىكىدەك پىلدىرلاپ يېنىپ تۇراتتى، ئا Q نىڭ خىياللىرىمۇ ھەر تەرەپكە چېچىلىماقتا ئىدى ...

«ئىسيان؟ قىزىق ... ئاق تۆمۈر قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەن ئىنقىلابچىلار كېلىدۇ... ئۇلارنىڭ قوللىرىدا قىلىچ، قامچىلار، بومبىلار، چەت ئەل زەمبىرەكلىرى، ئوچى ئۇچلۇق ۋە قوش قىلىچلار، ئىلمەك نەيزىلەر ... ئۇلار ئىبادەتخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ: ‹ئا Q، يۈر، بىز بىلەن! ...› دەپ ۋارقىرايدۇ. مەنمۇ ئۇلار بىلەن بىللە كېتىمەن ... مانا قىزىقچىلىق! ... ۋېيجۇاڭنىڭ ھەممە ئەر ـ ئاياللىرى تىز پۈكۈپ: ‹ئا Q، رەھىم قىل!› دەپ ۋارقىرايدۇ. لېكىن كىم ئۇلارنى تىڭشىسۇن! ئەڭ ئاۋۋال شياۋ D بىلەن جاۋ ھەزرەت ئۆلۈم جازاسىغا مەھكۇم بولىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، شىۋىسەي ۋە ‹ئەجنەبىي شەيتان› ... بەلكى بىرەرىنى قالدۇرۇپ قويۇش كېرەكتۇ؟ ساقاللىق ۋاڭنى قالدۇرسىمۇ بولىدىغۇ دەيمەن. لېكىن ئۇنىمۇ ئاياشنىڭ ھاجىتى يوق. نەرسىلەرنى قانداق قولغا چۈشۈرۈش كېرەك؟ توغرا، بېرىپ ساندۇقلارنى ئېچىش كېرەك! ... يامبۇ، تىللا، يارچەن، چەت ئەل گەز ماللىرى ... ئالدى بىلەن شىۋىسەي بىلەن ئاياللىنىڭ نىكبۇدا ياسالغان ناھايىتى ياخشى كارىۋىتىنى ئىبادەتخانىغا ئەكېلىۋېلىش كېرەك، ئۇنىڭدىن كېيىن ئائىلىسىنىڭ ئۇستەل ۋە ئورۇندۇقلىرىنى ياكى ھېلىقى جاۋنىڭ ئۆيىدىكىلەرنى ... ئۆزۈم ھېچنېمىگە

قول تەگكۈزمەيمەن، هەممىنى شياۋ D ئۆزى توشۇسۇن، توشۇغاندا تېتىكرەك ماڭسۇن، ئەگەر دېگەندەك ئىشلىمەيدىغان بولسا، كا-چىتىغا سېلىش كېرەك ...، جاۋ سىچىنىڭ سىڭلىسى ناھايىتى سەت ... زۇچى ئايىمنىڭ قىزى ... چوڭ بولسۇن، شۇ چاغدا گەپلىشەرمىز! «ئەجنەبىي شەيتان» نىڭ ئايالى چاچسىز ئەر بىلەن يېتىۋەرسۇن! ... تۇققى، ئىپلاس! شيۇسەينىڭ ئايالىنىڭ كۆ-زىدە ئېقى بار ... ۋۇما ئۇزۇن بولدى كۆرۈنمەيدۇ، ئۇنىڭ نەگە يوقلىپ كەتكەنلىكى بەلگىسىز ... لېكىن ئۇنىڭ پۈتىنىڭ يوغانلىقى يامان ...»

ئا Q هەممىنى دېگەندەك ياخشى ئويلىنىپ بولمايلا، خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتتى. تۆت سەرلىك، يېرىم غېرىچ كېلىدىغان شام كۆيۈپ، پىلدىرلىغان قىزىل نۇرى ئا Q نىڭ ئوچۇق ئاغزىنى يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئا Q چۈشەكەپ تۇيۇقسىز: «ها - ها» دەپ ۋارقىرىۋەتتى ۋە قەيەردە يانقانلىقىنى بىلمىگەن هالدا بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ كۆزى كۆيۈپ تۇرغان شامغا كېلىپ توختىدى - دە، دەررۇ باشقا-دىنلا ئۇخلاپ قالدى. ئەتىسى ئا Q ۋاختچە تۇرۇپ تالاغا چىقىپ قايتىدى. ئەتراپتا هېچقانداق ئۆزگىرىش يوق، قورسىقى ئاۋۇالقى-دەكلا ئاچ ئىدى. ئۇ بىرەر نەرسە ئويلاپ تېپىشقا هەرىكەت قىلىپ كۆردى، لېكىن هېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. ئاخىر ئۇنىڭ ئويىغا بىر نەرسە كەلگەندەك بولدى ۋە زورىغىمۇ ياكى ئەمەسمۇ، ئەيتاۋۇر خالار - خالىماس هالدا خانىقاغا قاراپ ماڭدى.

دېرىزىلىرى ئاق قاپاقلىق ۋە دەرۋازىسى قارا سىرلىق خانىقا، ئا Q «ئوزۇق ئىزدەپ» ئاتلانغان ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدىكىدەك جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. ئۇ يېتىپ كېلىپ دەرۋازىنى قاقتى. هويلىدا ئىت هاۋشىدى، ئا Q دەررۇ بىرنەچچە خىش پارچىسىنى ئېلىپ، ئۇلار بىلەن تېخىمۇ قاتتىقراق ئۇرغىلى باشلىدى، بىر

پەستە قارا سىر ئۇستىدە نۇرغۇنلىغان ئىزلار پەيدا بولدى. ئاخىر قورۇدىن بىرىنىڭ كېلىۋاتقان تىۋىشى ئاڭلاندى.

ئا Q خىش پارچىلىرىنى مەھكەم تۇتۇپ، پۇتلىرىنى كەڭ كېرىپ، چىڭ تۇرۇپ، ئىت بىلەن ئېلىشىشقا تەييارلىنىپ تۇر-دى. لېكىن ئىشىك قىيا ئېچىلدى - دە، قارا ئىت ئەمەس، قېرى بۇۋاي كۆرۈندى.

— سەن يەنە نېمىگە كەلدىڭ؟ — دەپ سوردى ئۇ چۆچۈگەن هالدا.

— ئىنقىلاب بولۇۋاتىدۇ ... بىلەمسەن؟ — دېدى ئا Q.

— ئىنقىلاب! ... بۇ يەردە ئىنقىلاب بولدىغۇ ... يەنە نېمە قىلاي دەيسىلەر بىزنى؟ — دەپ سوردى قېرى بۇۋاي قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ.

— نېمە؟ — ئا Q ئەجەبلەندى.

— بۇ يەرگە كېلىشىپ بىزدە ئىنقىلاب قىلغانلىرىنى بىلمەم-سەن تېخى؟

ئا Q تېخىمۇ هەيران بولدى:

— كىم كەلدى؟

— شيۇسەي بىلەن «ئەجنەبىي شەيتان!»

ئا Q مەڭدەپ قالدى. موماي ئۇنىڭ هاسىرىشىنى كۆرۈپ، شۇ زامان ئىشىكىنى يېپىپ كىرىپ كەتتى، ئا Q ئىشكىنى ئىتتى-رىۋىدى، ئېچىلمىدى، ئۇ يەنە ئۇرغىلى باشلىدى، لېكىن هېچكىم جاۋاب بەرمىدى.

بۇ ۋەقەلەرنىڭ هەممىسى ئەتىگەنلىكى يۇز بەردى. شيۇسەي يېڭىلىقلارنى بىلىۋېلىشقا ئۇستا ئىدى. ئۇ ئىنقىلابچىلارنىڭ شە-هەرنى بېسىۋالغان خەۋىرىنى ئاڭلىشى بىلەنلا دەررۇ چېچىنى تۇرۇ-ۋېلىپ، سەھەردىلا چىيەننى — «ئەجنەبىي شەيتان»نى يوقلاپ كې-لىشكە ماڭدى. مۇشۇ كۈنگىچە ئۇلار چىقىشالماي يۈرەتتى، لېكىن

ئەمدى «پۈتكۈل ئىسلاهات» ۋاقتى كەلگەندە، ئۇلار دەررۇ يېقىن دوستلارغا ئايلاندى ۋە بىرلىشىپ ۋېيجۇاڭدا ئىنقىلاب قىلماقچى بولۇشتى.

ئۇلار ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن، ئاخىر بىر نەتىجىگە كەلدى. خانىقادا «پادىشاھ ياشىسۇن!» دېگەن يېزىق نەقىش قىلىنغان شاھانە تاختاي بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئويىچە ئەگە ئاۋۇال مانا مۇشۇ تاختاينى يوق قىلىش كېرەك ئىدى. ئۇلار ئىشنى كېچىكتۈرمەي خانىقاغا قاراپ كەتتى.

قېرى بۇۋى ئۇلارغا قارشىلىق كۆرسەتمەكچى بولدى، لېكىن ئۇلار مومانى «مانجۇ ھۆكۈمىتى» دەپ قاراپ خېلىلا دۈمبالىدى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئېسىنى يىغىۋېلىپ قارىسا، شاھانە تاختايىنىڭ يەردە سۇنۇپ ياتقانلىقىنى ۋە ئايال سەنەمنىڭ ئالدىدا ئۇرغان شۇەندەي پادىشاھى زامانىسىدىكى مىس ئىسرىقدانىنىڭ غايىب بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆردى.

بۇ ۋەقەلەر ئا Q غا خېلى كېيىن مەلۇم بولدى. ئۇ ئۇخلاپ قالغىنىغا ناھايىتى پۇشايمان يېدى ۋە ئۇلارنىڭ چاقىرماستىن كەتكەنلىكىگە ئاچچىقى كەلدى: «مېنىڭ ئىنقىلابچىلارغا ئەل بولغىنىمنى تېخىچىلا بىلمەي يۈرەمدىكىنا ئۇلار؟» دەپ ئويلىدى ئۇ.

8

ئىنقىلاب قىلىشقا رۇخسەت قىلىندى

ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ ئەنسىزلىنىشى ئاستا - ئاستا بېسىلدى. ئۇلار ئىنقىلابچىلار شەھەرنى بېسىۋالغان بولسىمۇ، ئۇ يەردە ھېچ-بىر جىددىي ئۆزگىرىشلەرنىڭ بولمىغانلىقىنى بىلدى. ئامبال ئۆز ئورنىدا قاپتۇ، پەقەت ئۇنىڭ ئۇنۋانى ئۆزگىرىپتۇ. جۇيرېن جاناب

يەنە يېڭى ئۇنۋانغا ئىگە بوپتۇ، لېكىن ۋېيجۇاڭلىقلار بۇ يېڭى ئۇنۋانلارنىڭ مەنىسىنى بىلمەيتتى. چېركىلەرگە ئاۋۋالقىدەك مېڭ-بېشى باشچىلىق قىلغۇدەك. لېكىن بىر كىلىشمەسلىك بوپتۇ: بىرنەچچە بولمىغۇر ئىنقىلابچىلار ئىنقىلابنىڭ ئەتىسىگىلا زورلۇق بىلەن ئەرلەرنىڭ چاچلىرىنى قىرقىغىلى باشلاپتۇ.[60] مىش - مىش پاراڭلارنىڭ ئورانىغا قارىغاندا، قوشنا يېزىنىڭ قېيىقچىسى يەتتە جىڭ شۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، ئادەم تەقلىدىنى يوقىتىپ چاچسىز قاپتۇدەك. ۋېيجۇاڭلىقلار ئۇچۇن بۇ ئۇنچىۋالا خەۋپلىك نەرسە ئەمەس ئىدى، چۈنكى ئۇلار شەھەرگە تولا قاتنىمايتتى. ئەگەر بىرەر كىشى بارماقچى بولغان بولسا، چېچىدىن ئايرىلىپ قالماسلىق ئۈچۇن، ئۇ نىيىتىدىن قايتمىغىمۇ ئۇڭاي ئىدى. ئۆزىنىڭ شەھەردىكى كونا دوستلىرىنىڭ يېنىغا بارماقچى بولغان ئا Q بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلىشى بىلەنلا سەپەردىن يالتايدى.

ھەر ھالدا ۋېيجۇاڭدا ھېچ نەرسە ئۆزگەرمىدى دەپ ئېيتىشقا بولمايتتى. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن چېچىنى تۇرۇۋالغان ۋېيجۇاڭلىقلارنىڭ سانى كۆپەيدى ۋە يۇقىرىدا كۆرسىتىلگەندەك، بۇ ئىشتا شىيۇسەي بىرىنچىلىكنى ئالغانىدى. ئۇنىڭغا قاراپ ئىش تۇتقان جاۋ سىچىڭ بىلەن جاۋ بەييەن بولدى، ئۇلاردىن كېيىن ئا Q مۇ شۇنداق قىلدى. يازنىڭ ئىسسىق كۈنلىرى ھەممە ئادەم چېچىنى تۇرۇپ ياكى باغلاپ يۈرەتتى ۋە بۇھال ھېچكىمگە غەلىتە بولۇپ كۆرۈنمەيتتى. لېكىن ئەمدى، كەچ كۈز پەسلىدە، مۇنداق «يازدىكى پەرماننى كۈزدە ئورۇنداش» ئەھۋاللىرىنى قەھرىمانلىق دەپ ھېسابلاشقا بولاتتى. بۇ توغرىدىن - توغرا ئىنقىلابنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكى ۋېيجۇاڭلىقلارغا ئاشكارا بولدى.

جاۋ سىچىڭ يالىڭاچ گەدىنىنى كۆرسىتىپ كوچىدا كېتىپ بارغاندا، كۆرگەنلەر:

— قاراڭلار! ئىنقىلابچى كېلىۋاتىدۇ! ... — دەپ قاتتىق ۋارقىرايتتى.

بۇ ۋارقىراشلار ئا Q نى ناھايىتى قىزغاندۇردى. شيۇسەي چېچىنى تۇرۇۋاپتۇ، دېگەن يېڭىلىقنى ئاڭلىغاندا، ئا Q نىڭمۇ شۇنداق قىلىشى يادىمغىمۇ كەلمىگەنىدى. لېكىن جاۋ سىچىڭنىڭ چېچىنى تۇرۇۋالغانلىقى ئا Q نى: بۇ يېڭىلىق — ئۆزلەشتۇرۇشكە لايىق يېڭىلىق ئىكەن، دېگەن ئويغا كەلتۈردى. ئۇ چېچىنى چوكا بىلەن چوققىسىغا تۇردى ۋە خېلى ۋاقىتقىچە ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئاخىرى ئۆزىنى توختىتىپ كوچىغا چىقتى.

ئۆتۈپ كېتىپ بارغانلار ئۇنىڭغا قارىسىمۇ، كەينىدىن ھېچنېمە دەپ ۋارقىرىمايتتى. ئا Q ئاۋۋال بۇنىڭغا خاپا بولدى، كېيىن ناھايىتى تېرىكىپ كەتتى.

ئاخىرقى ۋاقىتلاردا، ئا Q نىڭ تۇرمۇشى ئىنقىلابتىن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا ياماں بولمىسىمۇ، ئۇ ئۆڭايلا تېرىكىپ قالاتتى. ئا Q بىلەن ئۇچراشقانلار ئەدەپلىك مۇئامىلە قىلاتتى، مەي دۇكىنىنىڭ ئىگىسى مەي ئۇچۇن نەق تىيىن سورىمايتتى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ كۆڭلى ئاغرىپ يۇرەتتى: ئىنقىلاب بولغان بىلەنمۇ ھەممە نەرسە بۇرۇنقىدەكلا! بۇنداق بولسا بولمايدۇ! ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇ شياۋ D بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئاچچىقىدىن يېرىلىپ كېتىشكە ئاز قالدى: شياۋ D مۇ چېچىنى چوكا بىلەن تۇرۇۋاپتۇ. ئا Q شياۋ D نى مۇنداق قىلىدۇ دەپ ھېچقاچان ئويلىمىغانىدى. ئۇ مۇنداق ئەدەپسىزلىككە چىدىيالمىدى. شياۋ D! نېمە ئۇ؟ ئا Q نىڭ دەررۇ ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇنىڭ چوكىسىنى سۇندۇرۇپ، چېچىنى چۇۋۇۋەتكۈسى ۋە ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئەسلىي تېگى - پېيىنى ئۇنتۇپ ئىنقىلابچى بولۇۋالغىنى ئۈچۈن، كاچىتىغا نەچچىنى قويغۇسى كېلىپ كەتتى. لېكىن، بىرئاز ئويلىنىپ، شياۋ D نىڭ ئەدەپسىزلىكىنى كەچۈردى - دە، كۆزىنى بىر ئالايتىپ قاراپ

تۇكۇرۇۋەتتى.

ئاخىرقى كۈنلەردە پەقەت «ئەجنەبىي شەيتان» لا شەھەرگە بېرىپ كەلدى. شيۇسەي جۇيىرېننىڭ ئامانەت ساندۇقلىرىنى باھانە قىلىپ، جۇيىرېن جانابنى كۆرگىلى شەھەرگە بارماقچى بولۇۋىدى، لېكىن ئۆزىنىڭ تۇگۇۋالغان چېچىنى يوقىتىپ قويۇشتىن قورقۇپ، بۇ سەپەرنى كېيىنگە قويدى. ئۇ جۇيىرېنگە «سېرىق كۈنلۈك»[61] شەكىلىدە خەت يېزىپ ئاپىرىپ تاپشۇرۇش ئۈچۈن «ئەجنەبىي شەيتان» غا بەردى. خەتتە ئۇ ئۆزىنى ھۆرىيەت پارتىيىسىگە كىرىشكە تونۇشتۇرۇپ قويۇشنى سوراپ يازغانىدى. «ئەجنەبىي شەيتان» قايتقاندا شيۇسەيدىن تۆت يارچەن ئالدى. شيۇسەي بولسا ئۇنىڭ شاپتۇل شەكلىدىكى ئىزنىكىنى ئالدى ۋە ئۇنى مەيدىسىگە قادىۋالدى. بۇنى كۆرگەن ۋېيجۇاڭلىقلار ھەيران بولۇپ، «ھۆرەت»[62] پارتىيىسىنىڭ نىشانى خەن لىن[63] ئۇنۋانىدىن كەم بولمىسا كېرەك دېيىشتى. بۇ سەۋەب بىلەن جاۋ ھەزرەت ئۆزىنىڭ ئوغلى شيۇسەي بولغان ۋاقتىدىكىدىنمۇ ئارتۇق ھۆرمەتكە ئىگە بولدى. ئۇ ناھايىتى تەكەببۇر ۋە ئەتراپتىكىلەرنى زادىلا كۆزگە ئىلماس بولۇپ كەتتى. ئا Q غا بولسا قاراپمۇ قويماس بولدى.

بۇ بولۇۋاتقان ۋەقەلەر ئا Q نى غەزەپلەندۈرەتتى، ئۇ كۆپتىن بېرى ئۆزىنىڭ يالغۇزلۇقىنى سېزىپ يۇرەتتى، شيۇسەينىڭ «كۈمۇش شاپتۇل» قادىۋالغانلىقىنى ئاڭلىشى بىلەن دەررۇ ئۆزىنىڭ يالغۇزلۇقىنىڭ سەۋەبىنى چۈشەندى. ئىنقىلابچى بولۇش ئۈچۈن ئىنقىلابقا قوشۇلمەن دېيىشى كېرەك ئىكەن، چېچىنى تۇرۇۋېلىشى كۆپايە ئەمەس ئىكەن. ئەڭ ئاساسىي نەرسە — ئىنقىلابچىلار بىلەن تونۇشۇش كېرەك ئىكەن. ئا Q بولسا ئۆمرىدە ئۇلارنىڭ ئىككىسىنىلا كۆردى: بىرى — ھېلىقى شەھەردە بېشى چېپىلغان كىشى؛ يەنە بىرى — ھېلىقى «ئەجنەبىي شەيتان». ئا Q نېمە قىلارىنى بىلمەي دەررۇ «ئەجنەبىي شەيتان» نىڭ يېنىغا بېرىپ

ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلەشمەكچى بولدى.

بەختكە يارىشا، چىەن ھەزرەتنىڭ ئۆيىنىڭ دەرۋازىسى ئوچۇق ئىدى. ئا Q ئاستا كىردى، بىراق شۇ زامانلا قورقۇپ كەتتى. ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قاپقارا كىيىم كىيگەن، ئېھتىمال چەت ئەل كاستۇمى بولسا كېرەك — «ئەجنەبىي شەيتان» تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ مەيدىسىدە «كۇموش شاپتۇل»، قولىدا قاچاندۇر بىر ۋاقىتتا ئا Q دۇمبا يېگەن تاياق. «ئەجنەبىي شەيتان» نىڭ ئۆسۈپ قالغان چېچى دۇمبىسى بىلەن مۇرىلىرىگە چۈشۈپ، ئۇنى دەرۋىش لۇخەيگە ئوخشىتىپ قويۇپتۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا جاۋ بەيىەن بىلەن يوچۇن ئۇچ كىشى تۇراتتى. ئۇلار ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن ئۇنىڭ سۆزىنى تىڭشىماقتا ئىدى.

ئا Q تۇيدۇرماي كېلىپ، جاۋ بەيىەننىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. ئۇ خوجايىنغا مۇراجىئەت قىلماق بولدى، لېكىن نېمە دەپىشىنى بىلمىدى. «ئەجنەبىي شەيتان» دېيىش كېرەكمۇ؟ ياق، بۇنداق دېيىشكە بولمايدۇ ئەلۋەتتە، «چەت ئەللىك» دېيىشكىمۇ بولمايدۇ؛ «ئىنقىلابچى» دېيىشكىمۇ بولمايدۇ. بەلكى «ئەجنەبىي جاناب» دېسەممىكىن؟ «ئەجنەبىي جاناب» شۇ ۋاقىتتىچە ئا Q نى كۆرمەي، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، روھلانغان ھالدا ۋالاقلىماقتا ئىدى:

— مەن چۇس ئادەم. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىز ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقاندا، مەن ئۇنىڭغا توغرىدىن ـ توغرا: «يولداش خوك[64]، باشلىشىمىز كېرەك!» — دېدىم. لېكىن ئۇ «NO![65]» دەپ تۇرۇۋالدى. بۇ چەت ئەل تىلىدىن ئېلىنغان سۆز، سىلەر ئۇنى ئەلۋەتتە چۈشەنمەيسىلەر! ئەگەر مۇشۇ سۆز بولمىسا، بىز ئاللىقاچان يېڭىپ چىققان بولار ئىدۇق ... شۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ ناھايىتى ئېھتىياتچان ئادەم ... ئۇ ماڭا خۇببىيغا بارغىن دەپ نەچچە قېتىم ئېيتقان، لېكىن مەن ئۇنىمىدىم، كىمنىڭ ئۇنداق كىچىك جايدا ئىشلىگۈسى كېلىدۇ؟ ...

ئا Q «ئەجنەبىي جاناب» سۆزىنى تۇغەتكۈچە كۈتۈپ تۇرۇپ، ئەيمەنمەستىنلا «ھىم!» دېدى. لېكىن نېمىشقىدۇر، بۇ دورەممۇ ئۇنى «ئەجنەبىي جاناب» دەپ ئاتىمىدى. تىڭشاپ تۇرغان تۆتى چۆچۈپ كەينىگە قارىدى ۋە ئا Q نى كۆردى.

— نېمە دەيسەن؟

— مەن ...

— يوقال نېرى!

— مەن ئىنقىلابچىلارغا قوشۇ ...

— يوقال! ... — دەپ «ئەجنەبىي جاناب» ئۇنىڭغا «ماتەم ھاسىسى» نى كۆتۈردى. جاۋ بەيىەن ۋە يوچۇن كىشىلەر:

— جاناب، سېنى كەت دەۋاتىدۇ، نېمىشقا ئىتائەت قىلمايسەن! — دەپ ۋارقىراشتى.

ئا Q قولى بىلەن بېشىنى تۇتۇپ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا دەرۋازا تەرەپكە ئېتىلدى، لېكىن «ئەجنەبىي جاناب» كەينىدىن قوغلاپ ماڭمىدى. 60 چامدامچە يۇگۇرگەندىن كېيىن، ئۇ ئاستا مېڭىپ كەتتى. شۇ چاغدا قايغۇ ـ ھەسرەت ئۇنىڭ يۈرىكىنى قىسۋالدى. «ئەجنەبىي جاناب» ئۇنىڭغا ئىنقىلابقا قوشۇلۇشقا رۇخسەت قىلمىدى، ئەمدى ئۇنىڭ باشقا ھېچبىر ئامالى يوق ئىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئا Q ئاق قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەن كىشىلەر كېلىپ مېنى چاقىرىۋالىدۇ، دېگەن ئۈمىدىنمۇ قىلمايدىغان بولدى. ئۇنىڭ پۈتكۈل ئارزۇ ـ ئارمانلىرى، ئۈمىد ـ ئىنتىلىشلىرى ۋە پۈتكۈل ئىستىقبالى تاياقنىڭ تېگىشى بىلەنلا تامام بولدى.

بىكار تەلەپلەرنىڭ بۇ خەۋەرنى خەلقە تارقىتىپ، شياۋ ئىلەن ساقاللىق ۋاڭغا ئوخشاش ئادەملەرگە زاڭلىق قىلىپ كۈلۈش مۇمكىنچىلىكى بېرىدىغانلىقىمۇ ئۇنچىۋالا ئەھمىيەتكە ئىگە ئەمەس ئىدى. ئا Q ھېچقاچان مۇنداق ئۈمىدسىزلىككە دۇچار بولمىغان.

ئۇ ئۆزىنىڭ تۇغۇۋالغان چېچىغىمۇ كۆڭۈلسىز بولدى ۋە چېچىنى تۇرگەنلەرگە ئۆچ بولۇپ كەتتى. ھەممىنىڭ زىتىغا تېگىش ئۈچۈن، ئۇ چېچىنى شۇ ھامانلا چۈۋۈۋەتمەكچى بولدى. لېكىن، نېمىشقىدۇر ئۇنداق قىلمىدى. كەچ كىرگۈچە كوچا كېزىپ يۈرۈپ، قەرزگە ئىككى پىيالە مەي ئىچىۋەتتى - دە، يېڭىۋاشتىن خۇش كەيپكە تولدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ئاق ساۋۇت، ئاق قالپاق كىيگەن ئادەملەرنىڭ غۇۋا سىيماسى يەنە كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

ئۇ مەي دۈكىنى يېپىلغاندىن كېيىن ئىبادەتخانىغا قايتىپ كەلدى.

تۈيۇقسىز كوچا تەرەپتىن پوجاڭزا تاۋۇشىغا ئوخشايدىغان «بوم!» قىلغان ئەجەب بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ۋاڭ - چۈڭ ۋە ھەر تۈرلۈك ۋەقەلەرنى ياخشى كۆرىدىغان ئا Q شۇ زامان قاراڭغۇغا ئېتىلدى. ئالدىدا بىرنەچچە كىشىنىڭ ماڭغان تىۋىشى ئاڭلانغاندەك بولدى، كېيىن يېنىدىن بىرى يۈگۈرۈپ ئۆتۈپ كەتتى. ئا Q كەينىگە بۇرۇلۇپ شۇ كىشىنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈردى. ھېلىقى ئادەم چەتكە بۇرۇلدى، ئا Q مۇ بۇرۇلدى. ئۇ توختىۋىدى، ئا Q مۇ توختىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يېقىنلىشىپ كېلىپ، ئۇ ئادەمنىڭ شياۋ D ئىكەنلىكىنى بىلدى.

— نېمە بولدى؟ — دەپ ئاچچىق بىلەن سورىدى ئا Q.

— جاۋ ... جاۋ ھەزرەتنىڭ ئۆيىنى بۇلاۋاتىدۇ ...— دېدى D ھاسىراپ تۇرۇپ.

ئا Q نىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. شياۋ D تۈيۇقسىز قاراڭغۇلۇقتا غايىب بولدى. ئا Q مۇ قاچاي دېگۈدى، لېكىن توختاپ قالدى. ئەسلىي «كۆپنى كۆرگەن»، ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەددىدىن تاشقىرى يۈرەكلىك ئادەم بولغاچقا، كوچىنىڭ بۇرجىكىگە يېتىپ باردى - دە، دىققەت بىلەن قاراپ، ئاق قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەنلەرنىڭ ساندۇقلارنى، ئۆي - جابدۇقلىرىنى ۋە نېگىۋ پاسو-

نىدىكى كارىۋاتنى ئاچقۇزاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى (ئەمما ئۇ ئوچۇق كۆرەلمىدى). ئۇ يېقىنراق بارماقچى بولۇۋىدى، لېكىن ئايىغى ئالغا باسمىدى.

بۇ كېچىسى ئاي يوق ئىدى ۋە قاراڭغۇلۇقتا شۇنداق جىمجىت-لىق ھۆكۈم سۈرەتتىكى، گويا فۇشى[66] پادىشاھنىڭ زامانىدىكى پاراۋان - بايلىقات زامان قايتىپ كەلگەندەك تۇيۇلاتتى. ئا Q دەرمانى يەتكۈچە قاراپ تۇردى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا سانداۋقلارنى، ئۆي - جابدۇق ۋە شىۋىسەي بىلەن ئايالىنىڭ نېگىۋ شەھىرىدىن كەلتۈرۈلگەن كارىۋاتنى توشۇماقتا ئىدى. ئۇ ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىدى، لېكىن يېقىن بارماسلىققا قەتئىي سۆز بەردى - دە، ئاخىرى ئۆز ئىبادەتخانىسىغا يېنىپ كەلدى.

ئىبادەتخانا قاپقاراڭغۇ ئىدى. ئا Q دەرۋازىنى مەھكەم بېكىتىپ، ئۆز ھۇجرىسىغا كىردى. بىرئاز يانقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆڭلى ئەمىن تاپتى... شۇنداق قىلىپ، ئاق قالپاق ۋە ئاق ساۋۇت كىيگەن كىشىلەر كەپتۇ، لېكىن مېنى چاقىرماپتۇ. ئۇلار نۇرغۇن ياخشى جابدۇقلارنى توشۇپ كەتتى، لېكىن ماڭا ھېچنېمە تەگمىدى... ھەممىگە سەۋەب — قارغىش تەگكۇر «ئەجنەبىي شەيىتان» نىڭ ماڭا ئىنقىلابقا قوشۇلۇشقا رۇخسەت بەرمىگىنى...

ئا Q بۇ توغرۇلۇق قانچە ئويلىسا، شۇنچە تېرىكەتتى ۋە ئاخىرى ئۇنىڭ كۆڭلى غەم - قايغۇغا تولدى. ئۇ ئاچچىقىدا بېشىنى بىر سىلكىپ ۋارقىرىۋەتتى:

— خەپ، ئىنقىلاب ماڭا بولمايدىيۇ، سەنلەرگە بولىدىكەن - دە؟ توختا سېنى! «ئەجنەبىي شەيتان»! سەن ئىسيانچى، ئىسيان-چىلارنىڭ كاللىسىنى ئالىدۇ! مانا توختا، مەن خەۋەر قىلىپ قويايچۇ... كۆرىمىز شۇ چاغدا، يامۇلغا سولاپ، گېنېرال كاللاڭنى چېپىۋېتىدۇ... پۈتكۈل ئائىلەڭنىڭ بېشىنى چاپىدۇ!

9

ئاقىۋەت

جاۋ ئائىلىسىنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرىشى ۋەيجۇاڭلىقلارنى بىرقەدەر مەمنۇن قىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن چۆچۈتتى، ئا Q مۇ شۇ ھالدا ئىدى.

تۆت كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، يېرىم كېچىدە تۈيۇقسىز قولغا چۈشكەن ئا Q شەھەرگە ھەيدەلدى.

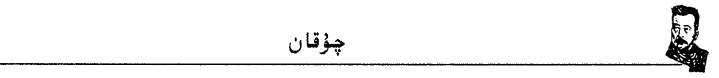
ئا Q قولغا چۈشكەن چاغ قاراڭغۇ كېچە ئىدى. بىر ئەترەت ئەسكەر، بىر ئەترەت قوغدىغۇچى، بىر ئەترەت ساقچى ۋە بەش ئىشپىيون تۇنۇڭ قاراڭغۇلۇقىدىن پايدىلىنىپ، ۋەيجۇاڭ يېزىغا كىرىپ ئىبادەتخانىنى قورشىۋالدى. دەرۋازىنىڭ ئۈدۈلىغا پىلىموتلىرىنى ئورناتتى، ئا Q كۆرۈنمەيتتى. خېلى ۋاقىتتىنچە ئەترەتلەر جايلىرىدىن قوزغالمىدى. ئاخىر تاقەتسىزلەنگەن ئەسكەر بېشى، كىم بىرىنچى بولۇپ ئا Q يانقان جايغا بېسىپ كىرسە شۇنىڭغا 1000 يارماق مۇكاپات بېرىشنى ئېلان قىلدى. قوغدىغۇچىلار ئەترىتىدىن ئىككى ئەسكەر تامدىن ئارتىلىپ چۈشۈشكە ماقۇل بولدى، ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئەترەتلەر كۆچلىرىنى بىر قىلىپ، ئىبادەتخانىنىڭ ئىچىگە بېسىپ كىرىپ، ئۇيقۇلۇقتا يانقان ئا Q نى تۇتۇۋالدى. پىلىموتنىڭ يېنىدىن سۆرەپ ئۆتكەندىن كېيىنلا، ئا Q ئويغىنىپ ئۆزىگە كەلدى. ئا Q نى شەھەرگە چۈش بىلەن ئەكەلدى. ئەسكەرلەر بۇزۇلغان كونا يامۇلنىڭ بەش ـ ئالتە تار ئىشكلىرىنى يانداپ ئۆتۈپ، ئا Q نى بىر «كاتەك» كە ئىتتىرىپ كىرگۈزۈۋەتتى. ئۇ پۈتلىشىپ كەتتى، ئەمدى ئورنىدىن تۇرماقچى

بولۇۋاتقاندا، يونۇلمىغان ياغاچتىن ياسالغان ئىشىك «تاراق» قىلىپ يېپىلىپ، ئا Q نىڭ تاپىنىغا كېلىپ تەگدى. «كاتەك» دېرىزىسى يوق تۇتاش تامدىن ئىبارەت ئىدى. قاراڭغۇلۇققا كۆزى ئۆگىنىشكە باشلىغان ئا Q بۇلۇڭدا ئولتۇرغان ئىككى ئادەمنى كۆردى. ئا Q نىڭ يۈرىكى ئەنسىزچىلىك ھەسرىتى ئىچىدە سوقۇشقا باشلىدى، لېكىن ئۇ ئانچە غەم يېمەيتتى، چۈنكى ئۇنىڭ ئىبادەتخانىدىكى ھۈجرىسى بۇنىڭدەك ياخشى ئەمەس ئىدى. ئۇ بۇ يەردىكى ئىككى سەھرالىق يېگىت بىلەنمۇ ئاستا ـ ئاستا پاراڭ سېلىشقا كىرىشتى. ئۇلارنىڭ بىرى جۈيرېن جاناب ئۇنى بوۋىسىدىن قالغان سېلىقنى تۆلىتىش ئۈچۈن قاماتقانلىقىنى، ئىككىنچىسى بولسا، نېمە ئۈچۈن سولانغانلىقىنى ئۆزىنىڭمۇ بىلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ بېرىشتى. ئەمدى ئۇلار ئا Q دىن سورىغاندا، ئۇ يوشۇرماستىن:

— مەن ئىنقىلابقا قوشۇلماقچى بولۇۋىدىم، — دەپ جاۋاب بەردى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى ئا Q نى ھېلىقى «كاتەك» تىن سۆرەپ چىقىپ سوراقخانىغا ئەكىرىشتى. بۇ يەردە، ئىشىكنىڭ ئۈدۈلىدا بېشىنى تاپتاقىر قىلىپ پارقىرىتىپ چۈشۈرۈۋەتكەن بىر بوۋاي ئولتۇراتتى. ئا Q بۇ بوۋاينى سوپىمىكىن دەپ ئويلىۋىدى، لېكىن شۇ زامان ئەسكەرلەرنىڭ ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇرغىنىنى، يوغان زال ئىچىدە ئۇستىگە پەرىجە كىيىۋالغان يەنە 10چە ئادەمنى كۆردى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ چاچلىرى بوۋاينىڭكىدەك چۈشۈرۈلگەن، بەزىلىرىنىڭ خۇددى «ئەجنەبىي شەيتان» نىڭكىدەك ئۇزۇن چاچلىرى مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى. ھەممىسىنىڭ چىرايىدىن زەھەرخەندىلىك چىقىپ تۇراتتى، ئا Q غا يامان كۆز بىلەن قارايتتى. ئا Q ئالدىدىكى بوۋاينىڭ كاتتا ئادەم ئىكەنلىكىنى سەزدى ـ دە، پۈتلىرى ئىختىيارسىز پۈكلىنىپ، تىزلىنىپ قالدى.

— ئۆرە تۇرۇپ سۆزلە! سۆزلە! تىز پۈكمە! — دەپ ۋارقىرىغان

راشتى پەربجە كىيگەنلەر. ئا Q ئۇلارنىڭ سۆزىنى چۈشەندى، لېكىن ئۆرە تۇرالمىدى. ئۇنىڭ گەۋدىسىنى ئىختىيارسىز تۆۋەنگە تارتىپ تۇرغاندەك بولدى. ئاخىر ئۇ يەنە تىزلىنىپ ئولتۇرۇۋالدى.

— قۇل مەجەز ئادەم ئىكەن!...— دېيىشتى نەپرەت بىلەن پەربچە كىيگەنلەر، لېكىن ئۇنى يېڭىۋاشتىن ئۆرە تۇرغۇزۇشقا ھەربكەت قىلىشمىدى.

تاقىر باش بوۋاي ئا Q نىڭ يۈزىگە توغرا قاراپ تۇرۇپ:

— بولغان ۋەقەنى ئەينەن ئېيت! راست گەپ بىلەن، ئۆزۈڭ-نىڭ گۇناھىڭنى يېنىكلىتىسەن، ماڭا ھەممىسى مەلۇم. ئىقرار قىلساڭ قويۇۋېتىمىز، — دېدى ئاستا، لېكىن ئۇقۇملۇق ئاۋاز بىلەن.

— ئىقرار قىل! — دەپ ۋارقىراشتى پەربجە كىيگەنلەر.

— مەن راستىنى ئېيتاي... مېنىڭ ... مېنىڭ ئىنقىلابقا قوشۇلغۇم ...— دەپ دۈدۈقلىدى مەڭدەپ كەتكەن ئا Q.

— نېمىشقا قوشۇلمىدىڭ؟ — دەپ تېخىمۇ سىلىق يوسۇندا سوربدى بوۋاي.

— «ئەجنەبىي شەيتان» رۇخسەت قىلمىدى...

— يالغان ئېيتىسەن! ئەمدى ئالداپ قۇتۇلالمايسەن... سېنىڭ يولداشلىرىڭ ھازىر قەيەردە؟

— نېمە؟...

— ئۇ كۈنى كېچىسى جاۋنىڭ ئۆيىنى بۇلىغان شېربكلىرىڭ نەدە؟

— ئۇلار مېنى چاقىرمىدى. ھەممىسى ئۆزلىرى ئەكېتىۋ-تىپتۇ، — ئەلەم بىلەن جاۋاب بەردى ئا Q.

— ئۇلار نەگە كەتتى؟ ئېيتىپ بەرسەڭ، بىز سېنى قويۇۋېتە-مىز، — دېدى بوۋاي تېخىمۇ سىلىقراق.

— ھەيتاڭ، ئۇلار مېنى چاقىرمىدى...

ئا Q بۇ سۆزنى ئېيتقاندا، بوۋاي بېشى بىلەن ئىشارەت قىلدى ۋە بىر مىنۇتتىن كېيىن، ئا Q يەنە ھېلىقى «كاتەك» كە بېرىپ چۈشتى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىكى ئا Q نى يەنە كەڭ زالغا ئەكەلدى. ئۇ يەردە ھەممە نەرسە تۇنۇگۈنكىدەك ئىدى. ئېگىز جايدا شۇ تاقىرباش بوۋاي ئولتۇراتتى، ئا Q يەنە تىز پۈكۈپ ئولتۇردى.

— يەنە نېمە گەپ - سۆزۈڭ بار؟ — دەپ سىلىقلىق بىلەن سوربدى ھېلىقى بوۋاي.

ئا Q بىر ئاز ئويلىنىپ قاربدى، لېكىن ھېچ سۆز تاپالماي:

— يوق! — دەپ جاۋاب بەردى.

پەربجە كىيگەنلەرنىڭ بىرى قەغەز ئەكەلدى - دە، يازىدىغان قەلەمنى ئا Q نىڭ قولىغا تۇتقۇزماقچى بولدى. ئا Q قورقىنىدىن يۈرىكى يېرىلىپ كەتكىلى تاس قالدى، چۈنكى ئۇ قولىغا قەلەم تۇتارمەن دەپ ھېچقاچان ئويلىمىغانىدى ۋە ئۇ قەلەم تۇتۇشنىمۇ بىلمەيتتى. ھېلىقى كىشى قەغەزدە جاي كۆرسىتىپ قول قويۇشقا بۇيرۇدى.

ئۇ مەڭدىگەن ھالدا قولىدىكى قەلەمنى ئەپسىز تۇتۇپ تۇرۇپ:

— مەن ... مەن يېزىشنى بىلمەيمەن، — دېدى.

— ھاجىتى يوق، بىلمىسەڭ، چەمبەر سىزساڭ بولدى!

ئا Q چەمبەر سىزماقچى بولۇۋىدى، لېكىن قوللىرى تىترەپ كەتتى. ھېلىقى ئادەم قەغەزنى يەرگە يايدى، ئا Q ئېگىشىپ تۇرۇپ بارلىق كۈچىنى يىغىپ، چەمبەر سىزىشقا كىرىشتى. ئۇ كۆرگەن-لەرنىڭ زادىلىق قىلىشىدىن قورقۇپ، پۈتۈن دىققىتىنى يىغىپ، دۈپدۈگىلەك قىلىپ سىزىشقا تىرىشاتتى، لېكىن كاساپەت قەلەم-نىڭ ئېغىرلىقى بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئۇ زادىلا بېقىنمايدىغان گېزەندە بولۇپ چىقتى. تىترەك بېسىپ، ئەمدى چەمبەر سىزىپ بولاي دېگەندە، قەلەمنىڭ ئۇچى بىر ياققا تېيىلىپ، قىيپاش چە-

قىپ كەتتى ۋە چەمبەر قوغۇنىنىڭ ئۇرۇقىغا ئوخشاپ قالدى.

ئا Q چەمبەر سىزالمىغىنىغا ئىزا تارتىپ كەتتى، لېكىن ھېلىقى ئادەم ئۇنىڭغا ھېچ كۆڭۈل بۆلمەستىن قەغەز ۋە قەلەمنى قولىدىن تارتىۋالدى. كېيىن ئا Q نى زالدىن سۆرەپ چىقىپ يەنە قارا ئاغزى «كاتەك» كە ئاپىرىپ سولاپ قويدى. بۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى قېتىم سولانغان ئا Q ئۇنچىۋالا غەم يېمىدى. بۇ دۇنيادا ئادەمنى بەزىدە ئاللىقەيەرلەرگە كىرگۈزۈشنى ۋە ئاللىقەيەردىن سۆرەپ چىقىرىشنى ئادەتتىكى ئىش، لېكىن چەمبەرنىڭ سوزۇق بوغۇپ قېلىشى، بارلىق «نامىئەمەلى» غا داغ كەلتۈرۈش مۇمكىن دەپ ئويلايتتى ئۇ. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆڭلى بېسىلىپ: «لېكىن مېنىڭ نەۋرىلىرىم چەمبەرنى دۇپدۇگىلەك قىلىپ سىزىدىغان بولىدۇ...» دەپ ئويلىدى ـ دە، ئۇيقۇغا كەتتى.

لېكىن جۇيرېن جاناب شۇ كۈنى كېچە زادىلا ئۇخلىيالمىدى، ئۇ مىڭبېشى بىلەن بىرئاز گەپ تالىشىپ قالغانىدى. جۇيرېن جاناب ئەڭ ئاۋۋال ئوغرىلانغان ساندۇقلىرىنى تېپىشنى تەلەپ قىلاتتى. مىڭبېشى بولسا، سازايى قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ جۇيرېن جانابنى زادىلا كۆزىگە ئىلماس بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكەندە ئۇستەلنى مۇشتۇمى بىلەن ئۇرۇپ، ئاخىرى:

— بىرىنىڭ ئەدىپىنى بېرىش — 100نى قورقۇتۇش دېگەن گەپ! مانا قارا، مېنىڭ ئىنقىلابچى بولغىنىمغا 20 كۈن بولدى، شۇ ئارىلىقتا 10دىن ئارتۇق بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى يۈز بەردى ۋە تېخى ئۇلارنىڭ بىرىمۇ تېپىلمىدى... بۇ مېنىڭ ئابرۇيۇمغا قانداق تەسىر قىلىشى مۇمكىن؟ مەن ئاران بىر جىنايەتچىنى تۇتۇۋالغاندا، سەن ماڭا كاشىلا قىلىسەن. قوي ئەمدى! مەن نېمە قىلىشنى ئۆزۈم بىلىمەن! — دېدى.

جۇيرېن جانابنىڭ ئۇنىڭ بىلەن سۆز تالاشمىقى ناھايىتى تەس

بولدى، لېكىن ئۇ ئۆز پىكرىدە مەھكەم تۇرۇۋىدى: ئەگەر ساندۇقلىرىم تېپىلمايدىغان بولسا، يېڭى خىزمەتتىن — ئىچكى ئىشلار ئىدارىسىدىكى مۇئاۋىنلىق ۋەزىپىدىن باش تارتىمەن، دېدى. بۇنىڭغا مىڭبېشى:

— مەرھەمەت! — دەپ جاۋاب قايتۇردى.

مانا مۇشۇ سەۋەبلەرگە بىنائەن، جۇيرېن جاناب كېچىچە ئۇخلىماي چىقتى، لېكىن ئەتىسى ئۆزىنىڭ يېڭى خىزمىتىدىنمۇ باش تارتمىدى.

جۇيرېن جانابنىڭ ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزگەن كېچىسىنىڭ ئەتىگەنلىكى ئا Q نى يەنە بىر قېتىم «كاتەك» تىن سۆرەپ چىقىشتى. كەڭ زالنىڭ ئىچىدىكى ئېگىز جايدا ھېلىقى تاقىرباش بوۋاي ئولتۇراتتى. ئا Q يەنە تىز پۈكۈپ ئولتۇردى.

بوۋاي سىلىقلىق بىلەن:

— يەنە قوشۇمچە سۆزۈڭ بارمۇ؟ — دېدى.

ئا Q بىر ئاز ئويلاندى، لېكىن ئۇنىڭ باشقا ئېيتىدىغان سۆزى يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن:

— يوق! — دەپ جاۋاب بەردى.

پەرىجە ۋە كالتە چاپان كىيگەن ئاللىقانداق كىشىلەر ئا Q نىڭ يېنىغا كېلىپ، قارا خەتلەر يېزىلغان بىر ئاق جىلىتكىنى ئۈچىسىغا كىيدۈردى. ئا Q ناھايىتى رەنجىدى. چۈنكى بۇ ھادىسە ماتەمگە ئوخشايتتى. ماتەم بولسا — يامانلىقنىڭ بەلگىسى. ئۇنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا باغلاپ، يامۇلدىن تالاغا ئاچىقىشتى، سۆرەپ ھارۋىغا سېلىپ، بىرنەچچە كالتە چاپان كىيگەن ئادەملەر ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇشتى. ھارۋا دەررۇ مېڭىپ كەتتى. ئالدىدا پەرەڭ مىلتىقلىرىنى تۇتقان ئەسكەرلەر بىلەن قوغدىغۇچىلار ئەترىتى كېتىپ باراتتى. كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە تاماشىبىنلار تولغانىدى. كەينىدىنمۇ نېمە بولۇۋاتقىنىنى ئا Q كۆرەلمىدى. شۇ زامان ئا Q غا:

«بۇلار مېنى چېپىشقا ئەكېتىپ بارامدۇ، نېمە؟» دېگەن خىيال كەلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى قارائۇغۇلىشىپ، قۇلاقلىرى پۈتۈپ، هوشىدىن كەتكەندەك بولدى. ئۇ هوشىغا كەلگەندە، خىيالىغا، بۇ دۇنيادا ئادەم بالىسى ئۆلۈم جازاسىدىن قۇتۇلالمايمۇ قالىدىكەن، دېگەن ئوي كەلدى.

ئا Q يولنى ياخشى بىلەتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئۇنى جازا مەيدانىغا ئەكېتىپ بارغانلىقىغا هەيران قالدى. ئا Q كوچىلاردا سازايى بولۇپ يۈرۈشلىرىنى تېخى ئۆزى چۈشەنمىگەنىدى، چۈشەنگەن هالەتتىمۇ بەربىر ئۇ: «بۇ دۇنيادا بەزىدە ئادەم بالىسى شۇنداق مىنۇتلارغىمۇ دۇچار بولىدۇ...» دەپ ئويلىغان بولار ئىدى.

ئاخىرى ئۇ بۇ ئەگرى - بۈگرى يوللارنىڭ جازا مەيدانىغا ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى بىلدى، ئۇ يەرگە بارغاندىن كېيىن كاللا كېتىدۇ...

ئۇ هالىڭ - تالىڭ بولۇپ يان - يېنىغا قارايتتى. هەممە ياقتا خۇددى چۈمۈلىدەك ئادەملەر مىغىلدىشىپ يۈرەتتى. ئا Q تۈيۈقسىز يولنىڭ چېتىدە، توپنىڭ ئارىسىدا كېتىۋاتقان ۋۇمانى كۆرۈپ قالدى. ئۇنى كۆرمىگىنىگە خېلى ۋاقىتلار بولغانىدى. «هە، ئۇ شەهەردە ئىشلەيدىكەن - دە!» دەپ ئويلىدى ئا Q.

ئا Q شۇ كەمگىچە ئۆز باتۇرلۇقىنى كۆرسىتىپ، بىرمۇ ناخشا ئېيتمىغىنىغا ئىزا تارتىپ قالدى. هەر خىل ئويلار ئۇنىڭ بېشىدا قۇيۇندەك ئايلىنىپ كەتتى: «تۇل چوكان قەبرە ئالدىدا» ... ياق بۇ ئانچە هەيۋەتلىك ناخشا ئەمەس، «يولۋاس بىلەن ئەجدىها جەڭلىرى»، «ۋاي توۋا»... ياق، بۇمۇ كۆچلۈك ناخشا ئەمەس. «قولۇمدا سىم قامچا» چۇ؟ مانا بۇ جايىدا ... ئۇ شۇ خىياللار بىلەن قولىنى كۆتۈرەي دېۋىدى، قولىنىڭ باغلاقلىقى يادىغا چۈشتى ۋە ناخشىنىمۇ ئېيتمىدى...

— ئەرگە بىر نۆۋەت، يەرگە بىر نۆۋەت دەپتىكەن. 20 يىل

ئۆتكەندىن كېيىن، مانا بىر ... — ئا Q شۇ جىددىي پەيتتە، بىردىنلا ئەقىل تاپقاندەك هېچقاچان قىلمىغان بىر سۆزنى قىلدى.

كۆپچىلىك ئارىسىدىن بىرىنىڭ هۆۋلىشىغا ئوخشاش:

— يارايسەن، باركاللا!!! — دېگەن سۆزلەر ئاڭلاندى. هارۋا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. كۆپچىلىكنىڭ باركاللالىرى ئىچىدە ئا Q كۆزلىرى بىلەن ئىزدەپ ۋۇمانى تاپتى. لېكىن، ئۇ ئا Q غا سەپسالماستىن، قوللىرىغا پەرەڭ مىلتىقلىرى تۇتۇۋالغان ئەسكەرلەرگە قاراپ قالغانىدى.

كېيىن ئا Q ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتقان كۆپچىلىككە قارىدى.

نەچچە تۈرلۈك ئوي - خىيالدىن ئۇنىڭ بېشى گاڭگىراپ كەتتى. ئۇ بۇنىڭدىن تۆت يىل ئىلگىرى تاغ باغرىدا ئاچ بۆرىنى ئۇچراتقانىدى. بۆرە ئۇنىڭ كەينىگە چۈشۈۋېلىپ، ئۇنى يەۋەتمەكچى بولغانىدى. مانا شۇ چاغدا ئا Q ناهايىتى قورققان. بەختىگە يارىشا قولىدا پالتىسى بولۇپ، ئۇ پالتا ئا Q غا مەدەت بېرىپ، ئامان - ئېسەن ۋېيجۇاڭغا يېتىۋالغانىدى. لېكىن، بۆرىنىڭ خۇددى ئالۋاستىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشاش يېنىپ تۇرغان رەهىمسىز ئىككى كۆزى ئا Q نىڭ يۈرىكىدە ئۇنتۇلمايدىغان ئىز قالدۇرغاندى. هازىر بولسا، ئۇ تېخىمۇ دەهشەتلىك، هەم خۇنۇك، هەم ئۆتكۈر كۆزلەرنى كۆردى، بۇ كۆزلەر ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى يەپ بولۇپ، ئەمدى ئۇنىڭ تېنىدىن باشقا هەممە نەرسىسىنى يېمەكچى بولۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. بۇ كۆزلەرنىڭ هەممىسى ئاجايىپ قورقۇنچلۇق بىر كۆزگە ئايلىنىپ، توپتوغرا ئا Q نىڭ يۈرىكىگە قادالغاندەك قىلاتتى.

ئا Q: «قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭلار!» دەپ ۋارقىرماقچى بولدى، لېكىن ۋارقىرىمىدى، چۈنكى ئۇنىڭ كۆزلىرى قارائۇغۇلىشىپ، قۇلاقلىرى زىڭىلداپ كەتتى، گويا بارلىق بەدىنى توزۇغان چاڭ

ئۇچۇپ كەتكەندەك بولدى ...

بۇ ۋەقەنىڭ ئاقىۋىتىگە كەلسەك، ئەڭ چوڭ كېلىشمەسلىك جۈيرېن جانابنىڭ بېشىغا كەلدى: ئوغرىلانغان ساندۇقلارنىڭ بىرد-مۇ تېپىلمىدى، بارلىق ئائىلىسى يىغلاپ، قايغۇ - ھەسرەت چەك-تى. جاۋ ھەزرەتنىڭ ئائىلىسىگمۇ چوڭ كېلىشمەسلىك كەلدى: شيۇسەي شەھەرگە كېتىۋاتقاندا (ئۇ ھۆكۈمەتكە شىكايەت قىلماقچى ئىدى) يارماس ئىنقىلابچىلار ئۇنىڭ چېچىنى قىرقىۋەتتى، جاۋ يەنە ئۇ ئىنساپسىزلارغا 20 مىڭ يارماق تەقدىم قىلىشقا مەجبۇر بولدى؛ شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭمۇ ئائىلىسى قايغۇغا، ھەسرەتكە چۆككەنىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇلار بەختسىزلىككە ئۇچرىغانلار قاتارىغا ئۆتۈشكە باشلىدى.

جامائەت پىكرىگە كەلسەك، ۋېيجۇاڭدا ھەممىسى بىر ئېغىز-دىن ئەلۋەتتە ئا Q نى ئەيىبلىك دەپ ھېسابلايتتى. چۈنكى ئا Q نىڭ ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇلىشى شۇ پىكىرگە شۇبھىسىز دەلىل بولىدۇ، ئەگەر ئۇنىڭدا گۇناھ بولمىسا، ئۇ ئۆلۈم جازاسىغا بۇيرۇ-لارمىدى؟ دېيىشتى. شەھەر جامائىتىنىڭ پىكرى باشقىچە بولدى، ئۇلار ئا Q نىڭ ئېتىپ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن رازى بولمىدى، چۈنكى ئۇلار ئۇچۇن مىلتىق بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرۈش قانداقلا بولمىسۇن باش چېپىشتەك قىزىق تاماشا ئەمەس ئىدى. ئۇلار: «ئۇ قانداق جىنايەتچى! كوچىلاردا شۇنچە سازايى قىلىنسىمۇ بىرمۇ ناخشا ئېيتمىدى! بىكاردىن - بىكار ئۇنىڭ كەينىدىن يۈرۈپ ئاۋارە بولۇپ، ۋاقتىمىزنى يوقىتىپتىمىز...» دېيىشتى.

1921 - يىل 12 - ئاي

ياز بايرىمىدا(67)

فاڭ شۇەنچاۋ كېيىنكى ۋاقىتلاردا: «پەرقى چوڭ ئەمەس» دەپ ئېيتىشنى ياخشى كۆرىدىغان بولدى، بۇ ئىبارە ئۇنىڭ ئاغزىد-ىدىن چۈشمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ بۇ سۆزنى ھەمىشە تەكرارلايت-تى. ئۇ بۇ سۆز ئۇنىڭ مېڭىسىگە مەھكەم ئورۇنلىشىپ قالدى.

ئاۋۋال ئۇ ھەربىر سۆز ئۈستىدە «بەربىر» دەيتتى. لېكىن، كېيىنرەك بۇنى ئانچە مۇۋاپىق ئەمەس دەپ تاپتى، «بەربىر» نىڭ ئورنىغا «پەرقى چوڭ ئەمەس» دېگەن ئىبارىنى ئويلاپ چىقاردى ۋە بۇنى تا ھازىرغىچە ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى.

فاڭ شۇەنچاۋ بۇ ئاددىي ھېكمەتلىك سۆزنى تاپقاندىن كېيىن پات - پاتلا قايغۇلۇق ئويغا چۆمەتتى، لېكىن يەنە بىرمۇنچە يېڭى تەسەللىلەرنى تاپاتتى. مەسىلەن، ئۇ ئاۋۋال قەبرىلارنىڭ ياشلارغا يامان مۇئامىلىدە بولغىنىنى كۆرسە بۇ ھالغا مەيۇسلىنەتتى. لېكىن ئەمدى، ھازىر قەبرىلار ياشلارغا قاتتىق مۇئامىلىدە بولسا، كەلگۈ-سىدە بۇ ياشلارمۇ پەرزەنتلىك بولغاندا بالا - چاقا ۋە نەۋرە - چەۋرىلىرىگە خۇددى شۇنداقلا قاتتىق مۇئامىلىدە بولىدۇ، ئۇ چاغدا تەڭشىلىپ كېتىدۇ، دەيدىغان بولدى ياكى ئۇ، ئەسكەرنىڭ ھارۋىد-كەشنى ئۇرغىنىنى كۆرسە ناھايىتى خاپا بولاتتى، لېكىن ئەمدى: ئەگەر بۇ ھارۋىكەش بىردىنلا ئەسكەر بولۇپ قېلىپ، ئەسكەر ھارۋىكەش بولۇپ قالسا، ئۇ چاغدا ئاۋۋالقى ھارۋىكەش ھازىرقى ئەسكەر ئۆزى تاياق يېگەندەكلا، بۇ ھارۋىكەشنى ئۇرۇشى مۇمكىن، دېمەك، بۇ توغرۇلۇق خاپا بولۇشنىڭمۇ ھاجىتى يوق، تەڭشىلىپ

كېتىدۇ، دەپ ئويلايدىغان بولدى.

فاك شۇەنچاۋدا بۇ ئويلار پەيدا بولغاندىن باشلاپ، بەزىدە ئۇنى گۇمان قىينايتتى. ئۇ: «مەن ئۆزۈمنى ئالداش ئۇچۇنلا بۇ خۇلاسىلەرنى چىقىرىۋالدىممىكىن ۋە ئۆزىمىزنىك بۇزۇلغان جەمئىيىتىمىز ئۈستىدىن ئەركىن كۆرەش قىلىشقا غەيرىتىمنىك يەتمىگەنلىكىدىنمىكىن؟ نەتىجىدە، ياخشىلىققىمۇ پەرۋا قىلماس بولۇپ قېلىشىم مۇمكىن. ياخشىسى، بۇ يېڭى كۆز قاراشلاردىن باش تارتىش ئەۋزەلرەك» دەپ ئويلايتتى.

شۇنىك بىلەن بۇ ئويلار ئۇنىك مېڭىسىگە مەھكەم ئورۇنلىشىۋالدى.

ئۇ بىرىنچى قېتىم ئۆزىنىك «پەرقى چوك ئەمەس» دېگەن نەزەريىسىنى بېيجىڭدىكى «خەيرىيە» مەكتىپىدە خەلق ئالدىدا لېكسىيە ئۈستىدە ئېلان قىلدى. ئۇ تارىخىي ھەقىقەتلەر ھەققىدە سۆزلەۋېتىپ: «قەدىمكى زامان ئادەملىرى بىلەن ھازىرقى زامان ئادەملىرى بىر - بىرىدىن ئاز پەرق قىلىدۇ»، ھەممە ئادەم: «ئۆزلىرىنىك تەبىئىتى بويىچە بىر - بىرىگە يېقىن تۇرىدۇ» دېدى. ئاخىرىدا ئوقۇغۇچىلار بىلەن ئەمەلدارلار ھەققىدە سۆزلەپ كەتتى. ئۇ ئۆز پىكرىنى كېڭەيتىپ مۇنداق دېدى: «ھازىر جەمئىيەتتە ئەمەلدارلارنى ھاقارەتلەش ئادەت بولۇپ قالغان. بۇنداق ئىش بولۇپمۇ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ناھايىتى كۆچلۈك. ئەمما لېكىن، ئەمەلدارلار تەبىئەت تەرىپىدىن قانداقتۇر بىر ئالاھىدە بولۇپ يارالغان جامائەت ئەمەس، ئۇلارمۇ ئادەتتىكى ئادەملەردىن كېلىپ چىققان. ھازىرقى ئەمەلدارلار ئارىسىدا ئوقۇغۇچىلارمۇ بار، لېكىن ئۇلار كونا ئەمەلدارلاردىن بىرەر نەرسىسى بىلەن پەرق قىلىنامدۇ؟ شۇنىك ئۈچۈن، بۇ مەسىلىگە قايسى تەرىپىدىن كەلمىگىن، ئىلگىرىكىدەكلا قالىۋېرىدۇ. ئۇلارنىك پىكىر قىلىشلىرىدا، ئىش - ھەرىكەتلىرىدە ھەتتا چىرايلىق، نازۇك كۆرۈنۈشلىرىدىمۇ ۋە باشقا

ھەممە يېرىدە ھېچقانداق چوك پەرق يوق... ئېيتقاندەك، ئوقۇغۇچىلار تەشكىلاتلىرىدا خىيانەت بولمايدۇ دەمسىلەر؟ ۋە بۇ خىيانەتلەر كوننلار ئېيتقاندەك گويا ئوتقا ئوخشاش ئۆچۈپ، ئىسقا ئوخشاش تارقىلىپ كەتتىمۇ؟ مەن سىلەرگە شۇنى ئېيتىمەنكى، بۇلارنىك پەرقى چوك ئەمەس ... لېكىن تەشۋىش تۇغدۇرىدۇ...».

لېكسىيە ئوقۇلغان جايدا تارقىلىشىپ ئولتۇرغان 20دىن ئوشۇقراق كىشىنىك بەزىبىرلىرى ھاڭۋېقىپ قالدى، بەزىبىرلىرى بۇ سۆزنى توغرا تاپتى، بەزىبىرلىرىگە بۇ لېكسىيە كۈتمىگەن ھادىسىدەك سېزىلدى ۋە ئۇلار فاك شۇەنچاۋ ھازىرقى زامان زىيالىيلىرىغا ھاقارەت قىلىۋاتىدۇ، دېگەن پىكىردە بولدى. ئۇلارنىك بىرقانچىسى مەنىلىك ھالدا كۈلۈمسىرەيتتى، ئۇلارنىك قارىشىچە، ئۇ پەقەت ئۆز - ئۆزىنى ئاقلاش ئۈچۈنلا شۇنداق دەۋاتاتتى. چۈنكى، فاك شۇەنچاۋ مۇئەللىملىك ئىشىنى ئەمەلدارلىق خىزمىتى بىلەن تەك ئېلىپ باراتتى.

راستىنى ئېيتقاندا، بۇلارنىك ھەممىسىنىك پىكرى توغرا ئەمەس ئىدى. شۇ كۈنى فاك شۇەنچاۋنى پەقەت يېڭى بىر ئەنسىزچىلىك باسقانىدى. بىز «ئەنسىزچىلىك» دېدۇق، لېكىن ئۇنىڭدىكى بۇ «ئەنسىزچىلىك» خۇسۇسەن ئۆز تەقدىرىدىن ئۆزىنىك قانائەتلەنگەنلىكى ئاشكارا چىقىپ تۇرغان قۇرۇق پىكىرلەردىن نېرى كەتمەيتتى، بۇ قۇرۇق سۆزلەرنىك ئۆزىنىك ھۇرۇنلۇقى ياكى ھېچبىر ئىشقا يارامسىزلىقى نەتىجىسىدە يۈز بېرىۋاتقانلىقىنى ئويلىمايتتى. ئۇ ئۆزىنى قەتئىي ھەرىكەتلەرگە مەيلىسىز، قەيدى-قانا، شۇكۇرسانا ئادەم دەپ ئويلايتتى. ماۋارىپ مىنىستىرى ئۇنى ئەسەبىي كېسەل دەيتتى. لېكىن ئۇ ئەمەلدارلىق ئورنۇمدىن ئايرىلىپ قالمىسامىلا بولدى، دەپ ئويلايتتى. شۇڭا مۇئەللىملىك مائاشى يېرىم يىلدىن بۇيان قولىغا تەگمىگەن بولسىمۇ، باشقا ئەمەلدارلىق مائاشى بولغاچقا، ئۇ ھەقتە زادىلا ئاغزىنى ئاچمايتتى. ئېغىز ئېچىش

بۇياقتا تۇرسۇن، ھەتتا بارلىق مۇئەللىملەر مەسلىھەتلىشىپ، ئىش ھەققىنى بېرىشنى تەلەپ قىلغان چاغدا، ئۇ ئىچىدە مۇئەللىملەر ھەددىدىن تاشقىرى ۋارقىرىشىپ كەتتى، دەپ ھېسابلايتتى. لېكىن، ئۇ ئەمەلدارلارنىڭ مۇئەللىملەرگە قىلىۋاتقان ھاقارەتلىرىنى ئاڭلىغان چاغدا مەيۇسلىنىپ قالاتتى، ئەمما يەنە: «بەلكىم بۇنىڭ بارلىقى مۇئەللىملەرنىڭ ئالغان ئىش ھەققى ئۆزلىرىگە يەتمىگەچكە، شۇنداق بولۇۋاتىدىغاندۇر، چۈنكى ئۇلار ماڭا ئوخشاش ھەم مۇئەللىملىك، ھەم ئەمەلدارلىق قىلمايدىغۇ» دەپ ئويلايتتى.

ئاقچىغا ناھايىتى موھتاج بولغانلىقىغا قارىماستىن، ئۇ مۇئەللىملەر تەشكىلاتىغا كىرمىدى، لېكىن مۇئەللىملەر دەرسكە چىقماسلىقىنى ئېلان قىلغان چاغدا، ئۇمۇ ئىشقا چىقمىدى. ھۆكۈمەت نامايىشقا جاۋاب رېتىدە: «ئىشقا چىقىڭلار، ئاقچا بېرىمىز» دەپ ئېلان قىلدى، مۇئەللىملەرگە بولغان بۇنداق مۇناسىۋەت فاڭ شۇەنى چاۋنى بىرئاز خاپا قىلدى: ھۆكۈمەت مۇئەللىملەرنى خۇددى مايمۇنغا ئانارنى كۆرسىتىپ ئۇمۇندۇرۇپ قىينىغاندەك تۇيۇلدى. ئۇنىڭ بېشىدا قانداقتۇر بىر مەشھۇر مائارىپچىنىڭ: «ئەگەر مۇئەللىم بىر قولىدا كىتاب تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنە بىر قولى بىلەن ئاقچا تەلەپ قىلسا، بۇ مەردانلىككە ياتمايدۇ» دېگەن سۆزى ئايلىنىپ يۈرمەكتە ئىدى. ئۇ شۇ ئاخشىمىلا كەچكى تاماق ئالدىدا، بۇ ھېكمەتلىك سۆزلەرگە ئۆزىنىڭ نارازى ئىكەنلىكىنى ئايالىغا ئېيتىپ بەردى ۋە:

— ھوي، بىزدە تاماق ئىككىلا خىلمۇ — گۈرۈچ بىلەن سەيلىمۇ؟ — دېدى.

فاڭ شۇەنچاۋ ۋە ئۇنىڭ ئايالى ھازىرقى زامان بىلىملىدىن بىخەۋەر ئىدى. ھاتتا ئايالىنىڭ ئىلمىي نامىمۇ ياكى ئادەت بويىچە مەكتەپتە قىزلارغا قويۇلىدىغان بىرەر چىرايلىق لەقىمىمۇ يوق ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئايالىنى نېمىدەپ ئاتىشنى بىلمەيتتى.

كونا قائىدە بويىچە «خېنىم» دەپ چاقىرىشقا مۇمكىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ كونىلىقنى ئانچە ياقتۇرمايتتى. شۇڭا «ھوي» دېگەن سۆزنى ئاپىرىدە قىلدى. ئايالى ئۇنىڭغا «ھوي» مۇ دېمەستىن پەقەت يۈزىگە قاراپلا سۆزلەۋېرەتتى. ئادەت بويىچە فاڭ شۇەنچاۋ بۇ سۆزنىڭ ئۆزىگە قىلىنىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەتتى.

ئايالى ئۇستەلنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ ئېرىگە قاراپ:

— ئۆتكەن ئايدا ئالغان 15 پىرسەنتنىڭ ھەممىسى تۈگىدى ... تۇنۇگۈن قەرزگە گۈرۈچ ئېلىشمۇ تەس بولدى، — دېدى.

— ئەگەر مۇئەللىم ھەققىنى تەلەپ قىلسا، ئۇ مەردانىلىك ئەمەس دېيىشىدۇ، تېخى. تەتۈر پېشانە ئىنسان ئۈچۈن تاماق كېرەك ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنى تەييارلاش ئۈچۈن گۈرۈچ كېرەك ئىكەنلىكىنى، گۈرۈچنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن بولسا، ئاقچا كېرەك ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەيدۇ. ھەتتا مانا مۇشۇ ئاددىي مەسىلىگە ئەقلى يەتمەيدۇ...— دېدى فاڭ شۇەنچاۋ.

— توغرا ئېيتىسەن، ئاقچاڭ بولمىسا، گۈرۈچ سېتىۋالالمايسەن، گۈرۈچسىز تاماق تەييارلاش مۇمكىن ئەمەس، — دېدى ئايالى.

فاڭ شۇەنچاۋنىڭ مەكتىلىرى كۆپۈپ كەتتى، گويا ئايالىنىڭ جاۋابى ئۆزىنىڭ «پەرقى چوڭ ئەمەس» دېگەن پىكرى بىلەن توغرا كېلىپ قېلىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى تەكرارلىغاندا ئاچچىق قىلغاندەك تۇيۇلدى. ئۇ بۇرۇلدى، ئۆزلىرىنىڭ ئادىتى بويىچە، ئايالىغا پاراڭ تۇگىگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى.

مۇئەللىملەر بېرىلمىگەن ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ھۆكۈمەت بىناسىغا قاراپ ماڭغان كۈنى سوغۇق شامال چىقىپ، يامغۇر يېغىۋاتاتتى. ئۇلار شىنخۇامېن دەرۋازىسى[68] ئالدىدا مىللىي ئەسكەرلەردىن دۈمبا يەپ، بەزىلىرىنىڭ باشلىرى يېرىلىپ قان ئاقتى. شۇ ۋەقەدىن كېيىنلا مۇئەللىملەرگە ئىش ھەققىنىڭ

بىر قىسمى بېرىلدى. فاڭ شۇەنچاۋمۇ بېلىنى ئاغرىتماي يۇرۇپ ھېچ ھەرىكەتسىز ئاقچىسىنى ئالدى. ئۇ بىرمۇنچە قەرزلىرىنى ئۇزمەكچى بولۇۋىدى، لېكىن ئۇنىڭ ئۇچۇن خېلىلا نۇرغۇن ئاقچە-مۇ يەتمەيتتى، سەۋەبى ئۇزاق ۋاقىتتىن بېرى ئەمەلدارلىقىغمۇ ئىش ھەققى بېرىلمىگەنىدى. شۇ چاغدا ئابرۇيىنى يوقاتمىغان ئەڭ ئادىل ئەمەلدارلارمۇ ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلماي بولمايدۇ، دەپ ئويلاشقا باشلىغانىدى. شۇ چاغدا ئەمەلدارلىق خىزمىتىنى مۇئەل-لىملىك ۋەزىپىسى بىلەن بىللە ئەكېتىپ بارغان فاڭ شۇەنچاۋ ئالاھىدە سەمىمىيەت بىلەن غوۋغا كۆتۈرگەن مۇئەللىملەرنىڭ قەد-رىگە يېتىدىغان بولدى. ئۇ نامايىشنى داۋام ئەتتۈرۈش توغرۇلۇق ۋەدە قوبۇل قىلغان ئومۇمىي مۇئەللىملەر يىغىنىغا قاتناشمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئومۇمىي ۋەدىدىكى تەلەپنى ۋۇجۇدلىق ئورۇنداپ ئىشقا چىقمىدى. ئاخىرى ھۆكۈمەت مۇئەللىملەرگە ئىش ھەققىنى تۆلىدى ۋە مەكتەپلەردە ئوقۇش قايتىدىن باشلاندى. بۇنىڭدىن بىر-نەچچە كۈن ئىلگىرى ئوقۇغۇچىلار ئىتتىپاقى ھۆكۈمەتكە شىكايەت يازدى، ئۇنىڭدا: «ئەگەر مۇئەللىملەر ئوقۇتۇش ئىشلىرىنى باشلە-مىسا، ئۇلارغا تۆلەنمىگەن ئىش ھەققىنى تۆلەشنىڭ ھېچ ھاجىتى يوق» دېيىلگەنىدى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ شىكايىتى مۇۋاپىقىيەتسىز ئىدى. لېكىن فاڭ شۇەنچاۋ دەررۇ ئۆتكەن نۆۋەت ھۆكۈمەتنىڭ: «ئىشقا چىقىڭلار، ئاقچا ئالىسىلەر» دېگەن جاكارىسىنى ئەسلىدى. «پەرقى چوڭ ئەمەس» — بۇ ئوي خۇددى كۆلەڭگىدەك ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ باستى ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ھېچ نېرى كەتمىدى. مانا خۇددى شۇ چاغدا خەلق ئالدىدا ئۆزىنىڭ يېڭى كۆز قاراشلىرىنى ئېلان قىلدى.

'ئەگەر «پەرقى چوڭ ئەمەس» دېگەن گۇناھسىز نەزەرىيىسىنى قانۇنغا ئاساسەن چېتىشتۇرماقچى بولغاندىمۇ، زىر - زەۋىرى بىلەن تەكشۈرۈپ چىققاندىن كېيىن بەربىر ئۇ نەزەرىيىسىنى پەقەت ئە-

مەلدارلار سۈپىتىدىكى فاڭ شۇەنچاۋنىڭ ئۆز مەنسىپىنى ئاقلاش ئۈچۈن ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن نەزەرىيىسى دەپ نەتىجە چىقىرىشقا بولمايتتى. ئۇنىڭ «پەرقى چوڭ ئەمەس» دېگەن نەزەرىيىسى، ئۇنىڭغا قارىغاندا خېلى كەڭ مەنىلىك نەزەرىيە ئىدى. ئەمدى ئۇ جانجىگىرى بىلەن جۇڭگونىڭ كېلەچىكى ياكى قانداقتۇر شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر ھەققىدە سۆز قىلىدىغان بولدى. ھەتتا ئۆزىنى ئۆز ۋەتىنىگە جان - تېنى بىلەن ئېچىنىدىغان ۋەتەنپەرۋەر دەپ ھېسابلاشتىنمۇ قايتمايتتى، چۈنكى خەلق ھەرقاچان «ئۆزىنىڭ ئاڭسىزلىقى» دىن ئازاب چېكىدۇ ئەمەسمۇ ...

فاڭ شۇەنچاۋ بۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە ئوبدانراق ئويلاشقىمۇ ئۇلگۈرە - ئۇلگۈرمەيلا، كۆز ئالدىدا «پەرقى چوڭ ئەمەس»نى ھېسابلايدىغان ھەقىقىي دەلىللەر كەينى - كەينىدىن پەيدا بولۇۋە-دى. ھەممىنى زېرىكتۈرگەن بۇ مۇئەللىملەرگە غەمخورلۇق قىلمـ-غان ھۆكۈمەت، مۇئەللىملەرنىڭ ھېچقاچان قەدىرگە يەتمىگەن ئە-مەلدارلارنىڭ ئۈستىدە غەمخورلۇق قىلىشنى بىردىنلا توختىتىپ قويدى. خېلى ۋاقىتتىن بېرى ئەمەلدارلارغا ئىش ھەققىنى زادى تۆلىمەي كېلىۋەردى. ئىلگىرى پۇل سوراپ كەلگەن مۇئەللىملەرگە نەپرەت كۆزى بىلەن قارىغان ئەڭ سالاپەتلىك ئەمەلدارلار ئارىسىدىن يىغىندا ھەممىگە ئاڭلىنارلىق قىلىپ، ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلغان باتۇرلارمۇ چىقتى. بۇ قېتىم بىرنەچچە گېزىت بۇ باشلىقلارنى زاڭلىق قىلىپ، تەنقىدلەش بىلەن مەشغۇل بولدى. فاڭ شۇەنچاۋ بۇنىڭغا زادىلا ئەجەبلەنمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «پەرقى چوڭ ئەمەس» دېگەن نەزەرىيىسىگە ئاساسلىنىپ، بۇ ۋەقە پەقەت گېزىتكە ماقالە يازغۇچىلارنىڭ ھازىرقى قەلەم قىيىنچىلىقىنى كەچۈرمىگەنلىكـ-دىن بولۇۋاتىدۇ. ئەگەر ھۆكۈمەت ياكى بايلار ئۇلارغا ئاقچا بېرىش-نى توختاتسا، ئۇ چاغدا ئۇلارمۇ دەررۇ يىغىن چاقىرغان بولار ئىدى، دەپ چۈشەندى.

فاڭ شۇەنچاۋ ئۆز ۋاقتىدا ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلغان مۇئەللىملەرگە خەيرخاھلىق كۆرسەتكەنىدى، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ ئاقچا تۆلەشنى تەلەپ قىلغان ئەمەلدارلارغا قوشۇلۇپ كېتىشى تامامەن تەبىئىي ئەرسە. لېكىن ئۇنىڭ ئۆزى خۇددى ھېچ ئەرسە كۆرمىگەندەك خاتىرجەملىك بىلەن ئۆز ئىدارىسىدە ئولتۇرۇۋەردى ۋە ئۆزىنىڭ ئادەتى بويىچە، باشقىلار بىلەن بىللە ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلىپ ھۆكۈمەت ئالدىغىمۇ بارمىدى. باشقىلارنىڭ ئۇنى ئۆزىنى يۇقىرى تۇتىدۇ دەپ گۇمان قىلىشىنىمۇ پەقەت بىر خىل چۈشەندىمەسلىك دەپ ھېسابلايتتى. بۇ مەسىلە توغرۇلۇق ئۇ، دۇنياغا بىنا بولغاندىن باشلاپ، پەقەت باشقا كىشىلەرلا قەرز قىستاپ كەلدى، ئۆزۈم بولسام ھېچكىمگە ھېچقاچان قەرز سۈيلەپ بارمىدىم ۋە بۇ ئىشقا تامامەن قابىلىيەتسىزمەن دەيتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇ ئىقتىسادىي ھوقۇقىنى ئۆز قولىغا ئالغان ھۆكۈمرانلار بىلەن ھېچقاچان يۈزمۈيۈز ئۇچراشقانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى. ئەگەر بۇ ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ بۇ ھوقۇقىدىن مەھرۇم بولۇپ، «ماخايانا[69] ھەققىدىكى ئىلمىي تەلىمات ۋە دىنىنىڭ كېلىپ چىقىشى»نى قولىغا ئېلىپ، ھەقىقىي بۇددىزمنى ئۆگىنىشكە كىرىشكەن بولسا ئىدى، ئۇ چاغدا، ئۇ ئەلۋەتتە مۇلايىم بولۇپ قالاتتى. لېكىن ئۇلار ھازىرغا ئۆز تەختىدە ئولتۇرغاندا، خۇددى ئەزرائىلدەك باشقىلارغا قولارغا قارىغاندەك قارايدۇ، ئۇلار ئۆزلىرىدىن باشقا بارلىق ھالسىز ۋە بىچارە ئادەملەرنىڭ ھاياتى ۋە ئۆلۈمىنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى بىزگە تېگىشلىك دەپ ھېسابلايدۇ، دەيتتى. مانا مۇشۇ سەۋەبلەرگە ئاساسەن، فاڭ شۇەنچاۋ ئۇلارغا يولۇقۇشقا پېتىنالمايدۇ ۋە خالىمايدۇ. بەزىدە ئۇنىڭغا ئۆز خۇلق - مىجەزىنىڭ بۇ بەلگىسى، ئۇنى ئەخلاقىي جەھەتتىن باشقىلارغا قارىغاندا يۇقىرى تۇتۇپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى، بەزىدە ئۇنىڭدا: بۇ بەلگە مېنىڭ ھەرقانداق قابىلىيەتىمەن مەھرۇم ئىكەنلىكىمنى ئىسپاتلىمامدۇ؟ دېگەن گۇمانلارمۇ

پەيدا بولاتتى.

ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلىش ئومۇمىي يوسۇندا بولدى، لېكىن تۆلەش قەرەللىرىمۇ كەينى - كەينىدىن ئۆتمەكتە ئىدى. فاڭ شۇەنچاۋ ھېچقاچان مۇنداق تەس ئەھۋالغا دۇچار بولمىغان. ئۇنىڭ يۈگۈر - يېتىمغا بۇيرۇيدىغان مالاي بالىسىلا ئەمەس، ھەتتا ئايالى فاڭ خېنىمىمۇ ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتتە ھۆرمەتنى ساقلىمايدىغان بولدى. ئاخىرقى كۈنلەردە ئايالىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كېلىشەلمەي يۈرگەنلىكى بىلەنلا ئىش تۈگىمىدى. ياق، ئايالى ئۆزىنىڭ مۇستەقىل پىكرىنى ئوچۇق ئېيتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بەزى ۋاقىتلاردا ئۇ تامامەن ئەدەپلەرنىمۇ ئېتىبارغا ئالماس بولۇپ قالدى. 5 - ئاينىڭ 4 - كۈنى فاڭ شۇەنچاۋ ئىشتىن قايتىپ ئۆيگە كىرىشى بىلەن ئايالى ئۇنىڭ كۆزىگە قەرزگە ئالغان ئەرسىلەرنىڭ بىر توپ ھۆججىتىنى تىقتى، مۇنداق ۋەقە ئىلگىرى ھېچقاچان بولمىغانىدى.

بۇ قېتىم ئۇ ئېرىگە قارىماستىنلا:

— جەمئىي 180 تەڭگە كېرەك... ساڭا ئاقچا بەردىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ھىم، مەن ئەتىدىن باشلاپ ئەمەلدار بولمايمەن. ئاقچا ئېلىش ئۇچۇن چەك ئېلىنىدى، لېكىن ئىش ھەققىنى تەلەپ قىلىش يىغىنىنىڭ ۋەكىللىرى، بىردەم: بىللە بارمىغانلارغا بېرىلمەيدۇ دەپ ، بىردەم ئۆزلىرى كېلىپ ئالسۇن دەپ، بەرمەي قويۇشتى. بۇگۈن ئۇلار قولىغا چەكنى ئېلىپ ئەزرائىل بولۇشۇۋالدى. ئۇلارنىڭ يۈزىگە قاراشتىنمۇ قورقمەن. مۇنداق چەكسىز ھاقارەت شارائىتىدا ئاقچىنىمۇ ئالمايمەن، خىزمەتمۇ قىلمايمەن...

فاڭ خېنىم بۇنداق مەردانە غەزەپلىنىشلەرنى ناھايىتى كەم ئۇچرىتاتتى، ئۇ ئاۋۇال قورقۇپ كەتتى، ئەمما كېيىنرەك خاتىرجەم بولدى.

— ئۆزۈڭ بېرىپ ئالساڭ ياخشىراق بولاتتى، ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە بولمايدىغۇ؟ — دېدى ئايالى ئېرىنىڭ يۈزىگە قاراپ.

— بارمايمەن، بۇ سەدىقە ئەمەس، ئەمەلدارنىڭ ئىش ھەققى ... تەرتىپ بويىچە، ئۇ بوغالتىرىيە ئارقىلىق بېرىلىشى كېرەك.

— ئەگەر ئۆزۈل ـ كېسىل بەرمەي قويسا، ئۇنىڭدا نېمە پايدا؟ مەن ساڭا تۇنۇگۈن ئېيتىمەن دەپ ئۇنتۇپ قاپتىمەن. باللاردىن مەكتەپتە ئوقۇش ئۈچۈن ئاقچا تۆلەشنى بىرنەچچە قېتىم تەلەپ قىپتۇدەك، ئەگەر بىز بۇ قېتىملا تۆلىمەيدىغان بولساق...

— كاپشىما! ئاتىسى ھەم خىزمەت قىلىدۇ، ھەم ئوقۇتىدۇ، لېكىن ئۇنىڭغا ئۇ يەردىمۇ ئاقچا تۆلىمەيدۇ، ئوغلى كىتابتىن بىرقانچە جۈملىنى ئوقۇسا، ئۇنىڭ ئۈچۈن بىردىنلا ئاقچا تەلەپ قىلامدىكەن؟

ئايالى، ھازىر بۇنىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيۋاتىدۇ، ئۆزى مەكتەپ مۇدىرى بولۇپ قالغاندەك قاينىۋاتىدۇ، چىشىغا تەگمەي دەپ باشقا بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلمىدى.

چۈشلۈك تاماق ئۈستىدىمۇ ئىككىسى جىمجىت ئولتۇردى. فاڭ شۇەنچاۋ بىردەم خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ، خاپا ھالدا چىقىپ كەتتى.

ئاخىرقى يىللاردا، ياز بايرىمىنىڭ ئالدىدا ۋە يېڭى يىل ھارپىسى كەلگەن مەزگىللەردە فاڭ شۇەنچاۋ ئادەت بويىچە يېرىم كېچىدە ئۆيگە قايتاتتى ۋە ئۆيگە كىرمەي قوينىدىن بىر بولاقنى چىقىرىپ: «ھوي، ئال مۇنۇنى!» دەپ قاتتىق ۋارقىرايتتى ھەم خۇشال ھالدا ئايالىغا جۈڭگو بانكىسىنىڭ ۋە قاتناش بانكىسىنىڭ يېپىيېڭى پېچەتلىك دوللارلىرىنى سۇناتتى. 5 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدە[70] كونا ئادەتنىڭ بۇزۇلۇشىنى — فاڭ شۇەنچاۋنىڭ كەچ سائەت يەتتە بولمايلا ئۆيگە قايتىپ كېلىشىنى كىم بىلسۇن، فاڭ

خېنىم ئېرىنى كۆرۈپ تەشۋىشلەندى ۋە ئۇنى خىزمەت قىلىشنى رەت قىلدىمىكىن دەپ ئويلىدى. لېكىن ئۇنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قاراپ، ئالاھىدە بىر ئۆزگىرىشنىڭ بەلگىسىنى كۆرمىدى.

— نېمە ۋەقە؟... نېمانچە ئەتىگەن قايتتىڭ؟ — دەپ سورىدى ئايالى ئېرىگە دەققەت بىلەن قاراپ.

— ھېچ نەرسە ئالمىدىم، ئاقچا بېرىشكە ئۇلگۈرمىدى... بانكىنى سەككىز كۈنگىچە كۈتۈش كېرەك ئىكەن.

— بەلكىم، ئۆزۈڭنىڭ بېرىپ سورىشىڭ كېرەكتۇ؟ — دەپ چۆچۈگەن ھالدا سورىدى ئايالى.

— ياق، ئۆزۈم بېرىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئاۋۋالقىدەك بوغالتىر ئارقىلىق بەرگۈدەكمىش. لېكىن بانكا بۈگۈندىن باشلاپ ئۈچ كۈن ئىشلىمەيدىكەن، ئەمدى 8 ـ كۈنگىچە كۈتۈشكە توغرا كېلىدىكەن، — ئۇ تۆۋەن قاراپ بىر ئاز ئولتۇردى، بىر يۈتۇم چاي ئىچكەندىن كېيىن ئاستا پاراڭ قىلدى، — بەختىمىزگە، بۇنىڭ ھەممىسى پات يېقىندا تۈگەيدۇ... 8 ـ كۈنى ئاقچا قولىمىزغا تېگىدۇ... ئىلگىرى يېقىن مۇناسىۋەتتە بولمىغان ئادەمنىڭ ئالدىغا بېرىش — ھەقىقەتەن ئېغىر ئەھۋال. مەن چۈشتىن كېيىن ئۇزاق ۋاقىتقىچە جىن يۈكشىكىنى ئىزدەپ يۈردۈم. ئۇنى تېپىپ پاراڭ قىلىشىپ قالدۇق، ئۇ ئاۋۋال مېنى ئىش ھەققى تەلەپ قىلمىغىنىم ۋە ۋەكىللەر بىلەن بىللە بارمىغىنىم ئۈچۈن ماختىدى. ئۇ مېنىڭ تولىمۇ ئادالەتلىك، ئالىيجاناب ئادەم ئىكەنلىكىمنى ۋە مۇنداق مىجەز پەقەت ماڭا ئوخشاش ئەخلاقلىق ئادەملەرگىلا مۇناسىپ ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. لېكىن مەن ئۇنىڭدىن 50 تەڭگە قەرز سورىشىم بىلەن، خۇددى مەن ئۇنىڭ ئاغزىغا بىر ئۈچۈم تۇز تىققاندەك، بىردىنلا ئۆڭى ئۆچۈپ ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈز ـ كۆزى قورۇلۇپ كەتتى ـ دە، ئۆزىنىڭ ئاقچا مەسلىسىدە بولغان بارلىق قىيىنچىلىقلىرىنى چالۋاقاپ ساناشقا باشلىدى: ئۇ كىمدۇر بىردىن

تېخى ئىجارە ھەققىنى ئالماپتۇدەكمىش. سودا - سېتىق ئىشلىرىدا زىيان تارتىپتۇمىش... قىسقىسى، ئۇ ماڭا بىللە ئىشلەيدىغان يولداشلىرىمدىن قەرز سورىشىمنى مەسلىھەت قىلىپ، دەرھال كەشىمنى توغرىلاپ يولغا سالدى.

— بايرام ئالدىدا كىم قەرز بەرسۇن؟ — دېدى ئايالى ناھايىتى سۇس رەۋىشتە.

فاڭ شۇەنچاۋ يەنە بېشىنى تۆۋەن سالدى، ئويلاپ تۇرۇپ، بۇگۈنكى ۋەقەدە ھەيران قالغۇدەك ھېچ نەرسە يوق، دېگەن خۇلاسىگە كەلدى، چۈنكى ئۇ جىن يۈكشىك بىلەن ھېچقاچان يېقىن بىر مۇناسىۋەتتە بولمىغان. شۇ ئارىدا فاڭ شۇەنچاۋ ئۆتكەن يىل بولغان بىر ۋەقەنى ئەسلىدى. يېڭى يىلنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ بىر يۇرتلۇقى كېلىپ 10 تەڭگە قەرز سورىغانىدى، فاڭ شۇەنچاۋنىڭ قولىدا پۇل بار ئىدى، لېكىن بۇ ئادەم ئالغان قەرزنى قايتۇرۇپ بېرەلمەيدۇ دەپ قورقۇپ، ئۆزىنى خىجىل ئەھۋالدا قىلىپ كۆرسەتتى. ئۇ تېخى ئىش ھەققىنى ئالمىغانلىقىنى، مەكتەپتىنمۇ ئاقچا بەرمىگەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھالىغا يېتىدىغانلىقىنى، لېكىن يارىدەم قىلالمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سۇنۇق تىيىنىنمۇ بەرمەستىن يولغا سالغاندى. شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ چىرايىنىڭ قانداق قىياپەتتە بولغانلىقىنى ئۆزى كۆرمىگەن بولسىمۇ، لېكى كالپۇكلىرى تىترەپ، بېشى قېيىپ كەتكەنىدى.

لېكىن، فاڭ شۇەنچاۋ ھازىر بىردىنلا ئېسىگە كەلگەندەك بولۇپ، خىزمەتكار بالىغا مەي ساتىدىغان دۇكانغا بېرىپ، قەرزگە بىر شىشە ئاق ھاراق ئەكېلىشنى بۇيرۇدى. دۇكاندارلار يازدا بايرىمى ئالدىدا سېتىۋالغۇچىلار قەرزلىرىنى تۆلەيدۇ دەپ ئۇمىدلىنىدىغانلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئەلۋەتتە ھاراقنى قەرزگە سېتىشتىنمۇ باش تارتمايدىغانلىقىنى، ئەگەر بەرمەيدىغان بولسا، ئۇ چاغدا ئەتىلا ئۇنىڭغا بىر تىيىنمۇ نەسى قىلمايدىغانلىقىنى، ئۆز جازاسىنى ئۆزى

تارتىشىنى بىلەتتى.

ھاراق قەرزگە كەلتۈرۈلدى، ئىككى چىنە ئىچىشى بىلەن ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن يۈزلىرى قىزاردى، ئۇ كەچقۇرۇنلۇق تاماقتىن كېيىن بىرئاز خۇش كەيپ بولۇپ، «خادىمىن» ماركىلىق تاماكىنى راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ چەكتى. كېيىن ئۇستەل ئۇستىدىن «شېئىرلار توپلىمى»[71] نى ئېلىپ، كارىۋاتقا بېرىپ ياتتى. فاڭ خېنىم كارىۋاتقا يېقىن كېلىپ، ئېرىنىڭ يۈزىگە قارىغان ھالدا:

— ئەتە دۇكاندارغا قەرزلەرنى قانداق قىلىپ تۆلەيمىز؟ — دەپ سورىدى.

— دۇكاندارغا؟ ... ئۇلارغا 8 - كۈنى چۈشتىن كېيىن كەل دەپمىز.

— مەن مۇنداق دەپ ئېيتالمايمەن، ئۇلار ئىشەنمەيدۇ ھەم ئۇنمايدۇ.

— قانداقچە ئىشەنمەيدۇ؟ ئىشەنمىسە بېرىپ سورىسۇن! پۈتكۈل يامۇلدا ھېچكىم ئاقچا ئالمىدى، ھەممىسى 8 - كۈننى كۈتۈۋاتىدۇ ...

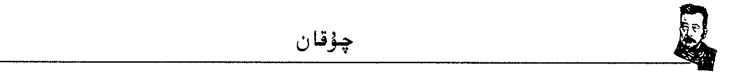
فاڭ شۇەنچاۋ ئىشارەت بارمىقىنى يۇقىرى كۆتۈردى.

فاڭ خېنىم ئۇنىڭ ھەرىكىتىگە دىققەت بىلەن قاراپ تۇردى.

فاڭ شۇەنچاۋ قولىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ شىلتىدى - دە، بىردىنلا كىتابنى ۋاراقلىدى.

ئايال ئۆز ئېرىنىڭ كاج بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ۋاقتىنچە ئېغىزمۇ ئاچمىدى.

— مېنىڭچە مۇنداق ئەھۋالنىڭ داۋام قىلۇېرىشى مۇمكىن ئەمەس ... بىرەر چارە تېپىش كېرەك ياكى بولمىسا باشقا بىر ئىش بىلەن مەشغۇل بولۇش كېرەك، — دېدى ئايالى ئاخىرى سۆزىنى يۆتكەپ.

— نېمە چارە؟ مەن «موللا دېسە موللا ئەمەس، ئەسكەر دېسە ئەسكەر ئەمەس» بولۇپ قالدىم. باشقا نېمە بىلەن مەشغۇل بولۇش مۇمكىن؟

— سەن شائخەينىڭ كىتاب دۇكانلىرى ئۈچۈن ئەسەر يازمىغانمىدىڭ؟

— شائخەينىڭ كىتاب دۇكىنى ئۈچۈن؟ ئۇلار قوليازمىنى سېتىۋالغان چاغدا ھەربىر ھەرپنى ئالايىتەن سانايدۇ، ھەرپلەرنىڭ ئارىلىقىدىكى بوش يەرلەر ئۈلاردا ھېسابقا ئېلىنمايدۇ. ئېغىز تىلى بويىچە يازغان شېئىرلىرىنى كۆردۈڭمۇ، ئۇنىڭدا بوش جايلار ناھايىتى نۇرغۇن، پۈتۈن بىر كىتاب ئۈچۈن 300 داچەنمۇ ئالالمايسەن. يەنە قارىمامسەن، ئۇلاردىن ھېچبىر خەت ـ خەۋەر كەلمىگىنگە ئالتە ئايچە بولۇپ قالدى. «يىراقتىكى سۇ بىلەن يېقىنىدىكى ئوتنى ئۆچۈرگىلى بولمايدۇ».

— ئۇنداق بولسا، مۇشۇ يەردىكى تەھرىراتقا بەرسەڭ بولماسمىدى؟

— مۇشۇ يەردىكى تەھرىراتقا دەمسىنا؟ بۇ يەردىكى گېزىتخانىدا ئىشلەيدىغان ئوقۇغۇچىمنىڭ يۈز ـ خاتىرسى بولغاندىمۇ 1000 ھەرپكە بېرىدىغان ھەق ناھايىتى ئاز. كېچە ـ كۈندۈز ئىشلىگەن ھالەتتىمۇ، بۇنىڭ بىلەن سىلەرنى باقالمايمەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ قورسىقىمدىنمۇ مۇنچىلىك ئەسەرلەر چىقمايدۇ.

— بايرامدىن كېيىن؟... ئاۋۋالقىدەكلا ئەمەلدار بولۇپ خىزمەت قىلىمەن... ئەگەر دۇكاندار كەلسە، ئۇلارغا 8 ـ كۈنى چۈشتىن كېيىن ئالسەن دەپ ئېيتقىن.

ئۇ يەنە كىتاب ئوقۇشقا كىرىشتى. فاڭ خېنىم بۇ قۇلايلىق پەيتنى ئۆتكۈزۈۋېتىشتىن ئەندىشە قىلىپ دەررۇ:

— مېنىڭچە بايرام ئۆتۈپ بولغاندا ... 8 ـ كۈندىن كېيىن ... بىز ... ئەگەر لاتارىيە بىلىتى سېتىۋالساقچۇ، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى.

— پوق يەپسەن! خۇددى نادانلارغا ئوخشاش سۆزلەيسەنغۇ... فاڭ شۇەنچاۋ بىردىنلا جىم بولدى، جىن يۇكۈشىڭ ئۈنى ئۈزۈتىۋەتكەندىن كېيىن، ئۆز بېشىدىن قانداق ۋەقەلەرنىڭ ئۆتكەنلىكى ئېسىگە چۈشتى. شۇ چاغدا ئۇ نېمە قىلارىنى بىلمەي داۋشىاڭ بازىرى ئالدىدىن كېتىۋېتىپ، دۇكانلارنىڭ ئىشىكلىرىدە يوغان ھەرپلەر بىلەن: «بىرىنچى ئۈتۈق — 10 مىڭ تەڭگە» دېگەن لاتارىيە ئېلانىنى كۆرۈپ، يۈرىكى دۈپۈلدەپ، مېڭىشى ئاستىلاپ قالغانىدى ۋە پەقەت يانچۇقىدا قالغان ئاخىرقى 60 داچەننى دۇكانىنىڭ پەشتاختىسىغا تاشلىيالمىغانلىقىدىن بىئارام بولۇپ قەدەملىرىنى تېزلىتىپ، دۇكان ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى.

بۇ ۋەقەنى ئەسلىشى بىلەن فاڭ شۇەنچاۋنىڭ ئۆزىدىمۇ ئۆزگىرىش پەيدا بولغانىدى. فاڭ خېنىمغا «فاڭ شۇەنچاۋ مېنىڭ نادانلىقىمغا ئاچچىق قىلدى» دېگەن ئوي كەلدى ۋە پاراڭ قىلىشنى توختىتىپ نېرى كەتتى، شۇنداق قىلىپ فاڭ شۇەنچاۋ باشلىغان جۇملىسىنى ئاياغلاشتۇرمىدى ۋە كارىۋاتتا سوزۇلۇپ يېتىپ «تەجرىبىلەر» دېگەن توپلامدىكى شېئىرلارنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا كىرىشتى.

1922 ـ يىل، 6 ـ ئاي

ئاق نۇر[72]

چېن شىچېك ناھىيە ئىدارىسىدە ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەرنىڭ تامغا چاپلانغان ئىسىملىرىنى كۆرۈپ ئۆيگە قايتقاندا كۈن چۈشتىن ئۆتكەنىدى.

ئۇ ئىدارىگە خېلىلا ئەتىگەن باردى ۋە دەرھال تىزىمدىن ئۆزىنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنى ئىزدەشكە كىرىشتى. تامغا چاپلانغان ئىسىملىكتە چېن دېگەن ھەرپ كۆپ ئىدى. ئۇ ھەرپلەر گويا بىر - بىرىدىن كېيىن قالغۇسى كەلمىگەندەك، ئۇنىڭ كۆزىگە تىقىلاتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ ئىچىدە شىچېك دېگەن ئىسىم بىللە كەلگەن چېن ھەرپى يوق ئىدى.

ئۇ ئۆزىنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنى تېپىش ئۈمىدى بىلەن ھەرخىل ئىسىملار بىلەن تولدۇرۇلغان 12 تاختا قەغەزنىڭ ھەممىسىگە يېنىشلاپ قاراپ چىقتى. تىزىمغا قارىغىلى كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى ئاللىقاچان تارقىلىپ كېتىشتى، پەقەت چېن شىچېك ئۆزىنىڭ ئىسىم - فامىلىسىنى تاپالمىغاندىن كېيىن، ئىمتىھان ھويلىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىكى توغرا تام ئالدىدا تۇرۇپ قالدى.

قىش يېقىنلاشماقتا ئىدى. سالقىن شامال ئۇنىڭ ئالا چاچلىرىنى يەلپۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بېشى قېيىپ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ تالغانلىقتىن ئىششىپ، قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن قاندەك قانداقتۇر بىر ئاجايىپ نۇر چاقنايتتى. ھازىر ئۇ ھېچقانداق ھەرپكە قارىمايتتى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بىرمۇنچە قارا - قۇرا نەرسىلەر ئۆچۈپ يۈرگەندەك قىلاتتى.

قانداق ياخشى! ئۆلكىگە بارسام، ئىمتىھاندىن ئۆتتۈپ ئالىملىق دەرىجىسىنى ئالسام، بۇ ھەقتە خۇش خەۋەر كەينى - كەينىدىن تارقالسا ... ئۇ چاغدا يۇرت مۆتىۋەرلىرى ماڭا يېقىنچىلىق قىلىدۇ، مېنى ئىززەتلەيدۇ، مەن بىلەن تۇغقان تېپىشىدۇ ۋە ئىلگىرى مەنسىتمىگەنلىكىلىرى ئۈچۈن ئەمدى پۇشايمان قىلىشىدۇ ... خاراب بولۇپ كەتكەن جايىمدا ئولتۇرۇشلۇق يات فامىلىلىكلەرنى قوغلايمەن، ياق، قوغلىۋەتكىنىم نېمىسى، ئۇلار ئۆزلىرى كۆچۈپ كېتىدۇ، ئۇ ئۆي - جايىم تامام يېڭىلىنىدۇ؛ دەرۋازام ئالدىغا ئەلەم، ھۆرمەت تاختىسى ئېسىلىدۇ... راھەتنى دېسەم، پايىتەخت ئەمەلدارلىرىدىن بولۇشۇم مۇمكىن... پۇل تاپاي دېسەم، يېزا ئەمەلدارلىرىدىن بولۇشۇم مۇمكىن، ئەگەر ئۇنداق بولمىسا چۇ؟ ياق! بۇ توغرۇلۇق ئويلىماي قويماي ...

چېن شىچېكنىڭ ئادەتتە بوراپ قويغان بوراقلىرى، گويا قەنتتىن ياسالغان مۇنار سۇدا ئېرىپ توگىگەندەك، بىردەمدىلا يوقىلىپ كەتتى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا ئارقىسىغا بۇرۇلدى - دە، ھوشىنى يوقاتقان ھالدا ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

ئۇ ئۆيىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا بېرىشى بىلەن، يەتتە ئوقۇغۇچىسى ئاۋازلىرىنى قويۇپ بېرىپ، دەرسلىرىنى يادلاشقا باشلىدى. چېن شىچېك خۇددى دۇمباق چېلىنغاندەك بىردىنلا قاتتىق چىققان بۇ ئاۋازلاردىن چۆچۈپ كەتتى. ئۆرۈمە چاچلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان بۇ يەتتە بالىنىڭ باشلىرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا خۇددى ئۆينى بىر ئالغاندەك قىمىرلاشقا باشلىدى، چېن شىچېك بەندىگە ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلار دەرسلىكلىرىنى كۆتۈرۈپ كېلىشتى، ئۇلارنىڭ چىرايىدىن ئۇنى كۆزىگە ئىلمىغانلىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— قايتىڭلار، — چېن شىچېك بىرئاز قايغۇلۇق ھالدا تۇرغاندىن كېيىن سۆزلىدى.

بالىلار ئالدىراپ - ئۇچقۇراپ كىتابلىرىنى يىغىشتۇرۇپ،

خۇددى ھاۋادىكى ئىس تارقىغاندەك غايىب بولۇشتى. چېن شىچېڭ- نىڭ كۆز ئالدىدا بالىلارنىڭ باشلىرى تېخىچە مىدىرلىغاندەك قىلاتتى. ۋە ئۇلار بىر تۈرۈپ قارا - قۇرا بىر نېمىلەرگە ئايلىنىپ، بىر تۈرۈپ قانداقتۇر بىر ئاجايىپ شەكىللەرگە كىرگەندەك بولاتتى.

— بۇ قېتىممۇ ئۇمىد قالمىدى!

چېن شىچېڭ چۆچۈپ سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدە ناھايىتى ئوچۇق بىر ئاۋاز جاراڭلىغاندەك بولدى. ئۇ بۇرۇ- لۇپ ئارقىسىغا قارىدى، ھېچكىم يوق. بىردىنلا ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدە گويا كىمدۇر بىرى دۇمباق ئۇرغاندەك قىلدى، ئۇ ئۆزىچە سۆزلىدى:

— بۇ قېتىممۇ ئۇمىد يوق.

ئۇ بىردىنلا قولىنى كۆتۈرۈپ، بارماقلىرى بىلەن ساناشقا باشلىدى: «... 11، 12 ... بۇ يىلقىسىنى قوشسام 16 قېتىم ئىمتىھان بەردىم. ماقالىگە باھا بېرەلىگۈدەك بىرمۇ ئىمتىھانچى يوق. كۆزى ئوچۇق تۇرۇپ تونۇمىسا، بۇ ئېچىنغۇدەك بىر ئىش! ...» چېن شىچېڭ ئىختىيارسىز كۈلدى. ئۇ يەنە شۇ زامانلا خاپا بولدى - دە، جىلتىسىدىن ئىمتىھانغا يازغان نەسىرى ۋە نەزمىلىرىنى ئېلىپ تاشقىرىغا قاراپ ماڭدى، لېكىن بوسۇغىغا بېرىپ توختاپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە ھەممە نەرسە غەلىتە كۆرۈ- نىدى. ئۇنى ھەممە نەرسە، ھەتتا توخۇلارمۇ زاڭلىق قىلغاندەك تۇيۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ يۈرىكى دۈك - دۈك سوقۇشقا باشلىدى، ئۇ ئارقىسىغا ياندى.

ئۇ ئۆيگە كىرىپ يەنە ئولتۇردى، ئۇنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنى- ماقتا. ئۇنىڭ كۆزىگە نۇرغۇن نەرسىلەر كۆرۈنمەكتە، لېكىن ئۇ نەرسىلەر ناھايىتى غۇۋا ئىدى. ئۇنىڭغا ئىستىقبالى خۇددى يېقى- لىپ چۈشكەن قەنت مۇنارىغا ئوخشاش ۋەيرانە بولۇپ كۆرۈنەتتى

ۋە ئۇنىڭ خارابىسى بارغانسېرى يوغىناپ، ئۇنىڭ يولىنى توسۇغاند- ەك بولاتتى.

قوشنا ئۆيلەردە غىزا قىلىشقا يېقىلغان ئوتلار ئاللىقاچان ئۆچ- تى، ھەتتا ئۇلار قاچا - قومۇچلىرىنىمۇ يۇيۇپ - يېغىشتۇرۇپ بولدى. چېن شىچېڭ بولسا، كەچكى غىزا توغرۇلۇق ئويلاپمۇ باقمىدى. بۇ يەردە ئولتۇرۇشلۇق ھەر خىل فامىلىدىكى كىشىلەر ئۆتكەن يىللاردىكى تەجرىبىلىرىدىن، ھەرىيلى ئىمتىھان ئاخىرلاش- قاندا ئىمتىھاندىن ئۆتكەنلەرنىڭ ئىسىملىكلىرى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن چېن شىچېڭنىڭ كۆزىدە پەيدا بولىدىغان ئۇمىدسىزلىكنى كۆرۈپلا، بالدۇرراق ئىشكىلىرىنى تاقاپ يېتىشنى ۋە بىھۇدە ئىشلار بىلەن ئاۋارە بولۇشنىڭ ئورۇنسىز ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى. شۇڭا كىشىلەرنىڭ ئاۋازلىرى بېسىلدى، ئاندىن كېيىن چە- راغلار كەينى - كەينىدىن ئۆچتى، پەقەت ئاسماندىكى گۈڭگا ئاي- دىن باشقا نەرسە قالمىدى.

چېن شىچېڭ ئىشىكنى ئېچىپ ھويلىغا چىقتى، دېڭىزغا ئوخ- شىغان كۆك ئاسماندا بەزى بۇلۇتلار خۇددى بىراۋلار سۇ بىلەن يۇيغان بور (ئاھاك) تېڭى دۇغى قاچىدا لەيلىگەندەك ئۇزمەكتە ئىدى. ئاي ئۆزىنىڭ سوغۇق شولىسىنى چېن شىچېڭغا چاچتى، بۇ نۇر دەسلەپتە پارقىراپ تۇرغان تۆمۈردىن چىققان نۇرغا ئوخشايت- تى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇ چېن شىچېڭنىڭ بارلىق ئەزاسىغا سىر- لىق چېچىلىپ، ئۇنىڭ گەۋدىسىدە تومۇردىن چىققان نۇردەك ئەكس ئېتەتتى.

چېن شىچېڭ ھويلىدا ئۇياق - بۇياققا ماڭدى. ئەتراپتا جىم- جىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە. ئۇنىڭ كۆڭلى بىر ئاز ئەمىن تېپىپ، كۆزلىرى خېلى يورۇدى. تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭ تىنچلىقى يېڭىۋاشتىن بۇزۇلدى، ئۇ كىمدۇر بىرىنىڭ:

— سولغا بۇرۇل، ئوڭغا بۇرۇل ...— دېگەن ئالدىراش چىق-

قان ئۇننى ئاڭلىدى.

تەشۋىشلەنگەن چېن بېشىنى بىر تەرەپكە قىڭغايتىپ، دەققەت بىلەن تىڭشاشقا باشلىدى، بۇ ئاۋاز:

— ئوڭغا بۇرۇل ...— دەپ تېخىمۇ قاتتىق تەكرارلاندى.

ئۇنىڭ ئويىنى بىر خاتىرە باستى. ئۇ بۇ ھويلىدىكى سالقىن ياز كېچىلىرىنى ئەسكە ئالدى. ئۇ دەۋردە چېننىڭ ئائىلىسى تېخى ۋەيران بولمىغانىدى. ئۇ چاغدا، ئۇ 10 ياشلاردا ئىدى. تىنچىق كېچىلىرى ئۇ ھويلىدا ئۇخلايتتى، مومىسى ئۇنى بامبۇكتىن ياسالغان كارىۋاتقا ياتقۇزاتتى ۋە ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، نۇرغۇنلىغان ئاجايىپ رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى. مومىسى ئۆزىنىڭ مومىسىدىن ئاڭلىغانلىرىنى تەكرارلايتتى: ئىلگىرى چېن ئەۋلادى ناھايىتى باي بولغان، ھازىر ئەۋلارنىڭ ئۆيى تۇرغان جايغا چېنىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ھېسابسىز نۇرغۇن كۈمۈش كۆمۈپ قويغانمىش، لېكىن بۇ دۇنيا تا ھازىرغىچە تېپىلمىغان. ئۇ پەقەت مۇنداق بىر تېپىشماقنى تاپقان ئەۋلادىلا تەئەللۇق ئىمىش: «سولغا بۇرۇل، ئوڭغا بۇرۇل، بىر قەدەم ئالغا، بىر قەدەم ئارقىغا، ئالتۇن، كۈمۈش، چارەك - چارەكلەپ بار مانا مۇشۇ جايدا».

چېن بۇ تېپىشماقنى تېپىشقا تىرىشىپ، ھەتتا ئادەتتىكى كۈندىلەردىمۇ پات - پاتلا بېشىنى قاتۇراتتى، لېكىن ئامال يوق، ھەر دائىم ئويلاپ - ئويلاپ ئاخىر تاپتىم دېگەن چاغدا، ئۇنىڭ سىزىم - تۇيغۇلىرى ئالدانغانلىقىنى ئېيتىپ تۇراتتى.

چېن بىر كۈنى بۇ خەزىنە تاڭ ئائىلىسىگە ئىجارىگە بېرىلگەن ئۆينىڭ ئاستىغا كۆمۈلگەن دەپ ئۆزىنى ئۆزى ئىشەندۈردى، لېكىن ئۇ يەرگە بېرىپ كولاشقا پېتىنالمىدى، بىرنەچچە ۋاقىتلار ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ قېتىممۇ خاتالاشقانلىقىنى سەزدى.

ئۆزى ئولتۇرغان ئۆينىڭ ھەممە يېرى ئورا - ئورا بولۇپ كولىنىپ كەتكەنىدى. چېن ئۇلارنى مۇۋەپپەقىيەتسىز ئىمتىھانلار-

دىن كېيىن خاپىلىقتا كولىغانىدى، كېيىن بۇ مەنسىز ئىشلارنىڭ ئىزلىرىغا قاراشقا ئۇيلىپ يۇردى.

مانا بۇگۈنمۇ تومۇردىن چىققان نۇر چېن شىچېڭغا تىنچلىق بەرمەي قىزىقتۇراتتى، ئۇ پەقەت ئۆز جاسارىتىنىڭ كۈچىنى بايقاپ كۆرۈش ئۈچۈنلا توختاپ تۇراتتى. ئاخىرى ئۇ چىدىيالمىدى ۋە بۇرۇلۇپ ئۆز ئۆيىنىڭ ئوچۇق ئىشىكىگە قارىدى.

ئۇ يەردە، ئاق نۇر گويا سوزۇق ئاق يەلپۈگۈچكە ئوخشاش يالتىراپ تۇراتتى.

«نېمىلا بولسا، ئۇ مۇشۇ يەردە!» دەپ ئويلىدى چېن ۋە شىردەك چاققانلىق بىلەن ئۆيگە ئېتىلدى، كىرىشى بىلەن ئاق نۇر غايىب بولدى. ئۇ كونا، ئىگىسىز قالغان ئۆينىڭ ئىچىدە پەقەت بىرنەچچە كىتاب قويىدىغان سۇنۇق جوزىلارلا تۇراتتى. چېن ناھايىتى دەققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى، بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، نۇر روشەنرەك ۋە تازىراق، ئەتىگەنلىك تۇماندىنمۇ نازۇكراق بولۇپ، ئۆينىڭ شەرقىي تېمىغا يۆلەكلىك تۇرغان ئۇستەلنىڭ ئاستىدىن چىقتى.

چېن شىچېڭ خۇددى شىردەك سەكرەپ، ئىشىك تەرەپكە ئېتىلدى ۋە بەل گۈرجەك ئىزدەشكە باشلىدى، ئۇ قانداقتۇر بىر قارا كۆلەڭگىگە دۇچار بولۇپ، قورقىنىدىن چۆچۈپ كەتتى، چىراغنى ياندۇردى، بەل گۈرجەك ئۆز ئورنىدا ئىدى، چېن ئۇستەلنى نېرىراق ئىتتىرىۋېتىپ، بەل گۈرجەك بىلەن يوغان تۆت خىشنى ئۇرۇپ چىقىرىپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى، خىشنىڭ تېگىگە تاپتازا سېرىق قۇم يېيىتىلغانىدى، چېن يېڭىنى تۇرۇپ قولى بىلەن قۇمنى كولاپ چىقاردى، ئۇنىڭ ئاستىدىن قارا توپا چىقتى. ئۇ دېمىنى قىسقان ھالدا ئېھتىيات بىلەن كولاشنى داۋام قىلماقتا، لېكىن تۇنىڭ جىمجىتلىقىدا گۈرجەكنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى يىراقلارغا تارالماقتا ئىدى.

چېن يەرنى بىر گەزچە كولىدى، لېكىن كۈموش سېلىنغان قاچىلار تېخىچىلا كۆرۈنمەيتتى، ئۇ غەزەپلىنىپ قالدى. شۇ ھالدا گۈڭرىغان بىر ئاۋاز چىققاندەك، ئۇنىڭ قوللىرى بىر نەرسىگە قاتتىق تەگكەندەك بولدى. چېن گۈرجەكنى تاشلاپ، دەررۇ قاتتىق نەرسىنى قولى بىلەن تۈتۈپ كۆردى، بۇ يوغان بىر خىش ئىدى، چېنىنىڭ يۈرىكى قاتتىق دۈپۈلدەپ كەتتى، ئۇ بارلىق كۈچىنى يىغىپ خىشنى تارتىپ چىقتى، ئۇنىڭ تېگىدە يەنە قارا توپا! چېن توپىنى قوللىرى بىلەن كۆرەشكە باشلىدى، تۈيۈقسىز ئۇنىڭ قولىغا قانداقتۇر بىر قاتتىق، كىچىككىنە نەرسە ئۇرۇلدى. ئۇنىڭ كۆزى دات بېسىپ كەتكەن كونا يارماقنا چۈشتى، بۇ يەردىن بىر-نەچچە چىنە سۇنۇقلىرىمۇ تېپىلدى.

چېنىنىڭ يۈرىكى ئېغىپ كەتتى. ئۇ تەرگە چۆكۈپ توپىنى تاشقىرىغا تارتىۋەردى. كۆپ ئۆتمەستىن يەنە قانداقتۇر بىر تاقىغا ئوخشاش نەرسە قولىغا ئۇرۇلدى، لېكىن ئۇ تۈتۈپ بېقىپ، ئۇ نەرسىنىڭ ناھايىتى چۈرۈك ئىكەنلىكىنى بىلدى. چېن ئۇنى ئېھتىيات بىلەن قولىغا ئېلىپ، لامپىنىڭ يورۇقىدا دىققەت بىلەن قاراشقا باشلىدى، بۇ چىرىپ كەتكەن ئېگەك سۆڭىكى ئىدى؛ ئۇنىڭدا تېخىچە چىشىنىڭ قالدۇقلىرى ساقلىنىپتۇ. «بۇ ئېگەك سۆڭىكى» دەپ ئويلىدى چېن تېپىلغان نەرسىگە دىققەت بىلەن قاراپ. ئېگەك سۆڭىكىمۇ بىردىنلا تىرىلىپ، ئۇنىڭ قولىدا تۇرۇپ مىدىرلاشقا باشلىغاندەك تۇيۇلدى، بەجايىكى، ئۇ چىنىغا قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— مانا بۇ قېتىمۇ ھەممىسى تامام بولدى! — دەپ ئېيتقاندەك قىلاتتى.

بۇ دەھشەتلىك ئەھۋالدىن كېيىن، چېنىنىڭ پۈتۈن بەدىنى تىترەپ كەتتى، ئۇنىڭ بارماقلىرى بوشىشىپ، قولىدىكى ئېگەك سۆڭىكى ئورنىغا دومىلاپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇ ئۆيدىن قېچىپ چىقىپ، ئۆينىڭ ئىچىگە ماراپ قارىدى، ئۇ يەردە ئاۋۇالقىدەكلا

چىراغنىڭ ئوتى پىلدىرلىماقتا ۋە ئېگەك سۆڭىكى ئادەمنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك ھالدا قاقاقلاپ كۈلمەكتە ئىدى. ئۇ پېشايۋاندىغا يۆلىنىپ كۆزىنى يۇمدى، تۇننىڭ جىمجىتلىقى ئۇنى تىنچلاندۇراتتى.

لېكىن، شۇ تىنچلىقتا يەنە بىردىنلا ئۇنىڭ قولىقىنىڭ تۈۋىدە تۇنجۇققان ئاۋاز بىلەن: «بۇ يەردە ھېچ نەرسە يوق ... تاغقا چىق ...» دېگەن سۆزلەر ئاڭلاندى.

چېنىنىڭ ھارغان مېڭىسىگە غۇۋا بىر خاتىرىنىڭ يالقۇنى كەلدى. كۈندۈزى كوچىدا، ئۇنىڭغا بۇ سۆزلەر ئاڭلانغاندى، شۇڭا ئۇ سۆزلەر بىلەن ھەممىنى چۈشەندى، ئۇ كەسكىن رەۋىشتە بېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى، ئاي شىگاۋفېيىڭ چوققىسىغا يېقىنلاشماقتا ئىدى. شەھەردىن 35 يول يىراقلىقتىكى بۇ تاغ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى، تاغنىڭ قارا ئۆركەشلىك چوققىلىرى ئاسمانغا تىرەلمەكتە، ئەتراپ بولسا چەكسىز ئاق نۇر بىلەن قاپلانغاندى. ئەنە بۇ تۈتۈق بەرمەس نۇر!

«تاغقا قاراپ مېڭىش كېرەك!»

ئىشكىنىڭ ئېچىلىپ، دەررۇ يەنە يېپىلغان تاۋۇشى ئاڭلاندى، يەنە ھەممە ئەتراپ تىپتىنچ بولدى، ھويلىدا ھېچكىم بۇزالماس جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە. لىپىلداپ يانغان چىراغ ئوتى بوش قالغان ئۆينى ۋە كولانغان ئورەكنى يورۇتۇۋەتتى - دە، پىژىلداپ ئۆچۈپ قالدى. ئەسلىدە چىراغنىڭ يېغى يېنىپ تۈگىگەنىدى.

تاڭ سەھەردە شەھەرنىڭ غەربىي دەرۋازىسى تەرەپتىن: «دەرۋازىنى ئېچىڭلار ...» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، تىترەپ چىققان ئاۋازدىن ھەم ئۇمىد، ھەم ئۇمىدسىزلىك ئىپادىلەندى.

ئىككىنچى كۈنى كىمدۇر بىرى غەربىي شىمال دەرۋازىدىن 15 يول يىراقلىقتىكى ۋەنلىيۇ كۆلىدە لەيلەپ قالغان بىر جەسەتنى كۆرگەنلىكىنى ئېيتتى. بۇ خەۋەر دەرھال تارقىلىپ، ئاخىرى

ئاقساقالنىڭ قۇلىقىغا يەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئاقساقال يېزا خەلقىگە جەسەتنى سۈزۈپ قىرغاققا چىقىرىشقا بۇيرۇق بەردى، بۇ — يېشى 50لەردىن ئاشقان، ئوتتۇرا بويلۇق، ساقالسىز ئەر كىشى ئىدى. ئۇنىڭ ئۆچىسىدا ئىشتان - چاپانمۇ يوق ئىدى، بۇنى چېن شىچېڭ دېگۈچى كىشىلەرمۇ بولدى، لېكىن ئۇنىڭ قوشنا - قولۇملىرى ئۇنى بېرىپ كۆرۈشكە ئېرىنىدى، ئۇرۇق - تۇغقان، قوۋم - قېرىنداشلىرى چىقمىدى، ناھىيە باشلىقلىرى تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مۇردا ئاقساقال تەرىپىدىن دەپنە قىلىنىدى.

بۇ ئۆلۈمنىڭ سەۋەبىنى ھېچكىم سوراپمۇ باقمىدى، ئۆلگەن ئادەمنىڭ كىيىم - كېچىكىنى يەشتۇرۈۋېلىش ئادەتتىكى ئىشقا ئايلانغانىدى ۋە بۇ ۋەقە بۇلاڭچىلار قولىدا ئۆلدىمىكىن دېگەن گۇمانىنمۇ تۇغدۇرمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۆلۈكنى تەكشۈرگۈچى ئەمەلدار ئۆلگەن كىشىنىڭ تىرناقلىرىنىڭ لاي بولغانلىقىغا قاراپ، ئۇ ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنىكەن، دېدى. چۈنكى ئۇ سۇنىڭ تېگىگە چۆكۈپ كېتىپ بېرىپ، جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوللىرى بىلەن تىرمىشىپ، يامىشىپ، تىپىرلىغان بولۇشى كېرەك، دېيىشتى.

1922 - يىل 7 - ئاي

توشقان بىلەن مۇشۇك(73)

ئىچكەركى ھويلىمىزدا ئولتۇرۇشلۇق سەن تەتەي يازدا ئوغلىغا بىر جۈپ ئاق توشقان ئېلىپ بەردى.

بۇ توشقانلار ئانىسىدىن ئايرىلغىنىغا ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت بولمىغان بولسا كېرەك، ناجىنس بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ بىر - بىرىگە ئىجىللىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. لېكىن، كىچىككىنە قىزغۇچ قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، بۇرۇنلىرىنى قىمىرلىتىپ، ئۇركۈگەندەك قاراشلىرى ئادەمدىن يېتىرقىغانلىقىدىن، ئۆز ئۆۋىسىدەك خاتىرجەم بولالمىغانلىقىدىن بولسا كېرەك. بازار كۈنلىرىدە بۇنداق نەرسىنى ئۆزى سېتىۋالسا، ھەربىرىنى كۆپ بولسا 20 داچەندىن ئېلىش مۇمكىن ئىدى، لېكىن سەن تەتەي دۇكانغا كىشى بۇيرۇپ ئالدۇرغاچقا، ھەربىرىنى بىر سەر تەڭگىگە سېتىۋالدى.

تەبىئىي، بالىلار ناھايىتى خۇشال بولۇشتى، ئۇلار ۋاڭ - چۇڭ قىلىپ، توشقانلارنى ئورىۋېلىپ تاماشا قىلدى. چوڭ كىشىلەرمۇ كېلىپ كۆرۈشتى، S ناملىق بىر كۇچۇكمۇ يۈگۈرۈپ كېلىپ، بىر پۇراپلا بۇرنى بىلەن پۇرقۇپ، ئارقىسىغا بىرنەچچە قەدەم يانىدى. سەن تەتەي:

— ھەي S، گەپ ئاڭلا! چىشلەپ سالما! — دەپ ۋارقىراپ، S نىڭ بېشىغا بىرنى ئۇردى، شۇنىڭ بىلەن S ئارقىسىغا قايتىپ زادىلا چىشلىمەيدىغان بولدى.

بۇ بىر جۈپ توشقان كۆپ ۋاقىت ئارقىدىكى كىچىك ھويلىغا قاماپ قويۇلدى. چۈنكى، ئۇلار تاملارغا يېپىشتۇرۇلغان قەغەزلەر-

نى تاتىلاپ، بەزىدە ياغاچ جابدۇقلارنى غاجىلاپ قويىاتتى.

بۇ ھويلىدا بىر تۈپ ياۋا ئۈجمە بار ئىدى. ئۈجمە يەرگە تۆكۈلسىلا، توشقانلار شۇنى يەپ، ئەسلىي ئوزۇقى بىلەن پالەكنى يېمەيدىغان بولدى. قاغا، سېغىزخانلار يەرگە چۈشۈشكە ئۇرۇنسا، توشقانلار بىر تۈرۈلۈۋېلىپ، ئاندىن كېيىن ئارقا پۇتى بىلەن «تاق» قىلىپ سەكرەپ، قاغا، سېغىزخانلارنى قاچۇراتتى. بىر-نەچچە قېتىم شۇنداق قىلىش بىلەن قاغا، سېغىزخانلارمۇ كەلمەيدە-غان بولدى.

سەن تەتەي:

— قاغا بىلەن سېغىزخان كەلسە ھېچ گەپ يوق، ئۇلار كەل-سە، كۆپ دېگەندە ئازغىنا ئوزۇقنى يەپ كېتىدۇ، خالاس؛ ھەممە-دىن يامىنى يوغان قارا مۇشۇك. ئۇ ھەمىشە پاكار تام تۆپىسىدە-دىن مارايدۇ، بۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلىش كېرەك. بەش-تىمگە S بىلەن مۇشۇك چىقىشالمايدۇ، ئۇنىڭدىنمۇ بەرھەر چاتاق چىقماس، ـ دەيتتى.

بالىلار ھەمىشە توشقانلارنى تۇتۇپ ئويناتتى. توشقانلارمۇ كۆنۈپ قالدى. ئۇلار قۇلاقلىرىنى دىڭگايتىپ، بۇرۇنلىرىنى مە-دىرلىتىپ، بالىلارنىڭ قورشاۋى ئىچىدە ياۋاش بولۇپ تۇراتتى، لېكىن پەيت تاپسىلا قېچىپ كېتەتتى. ئۇلار تۇندە ئۆينىڭ ئارقا پېشايۋىنى ئاستىدىكى پاخال سېلىنغان كىچىككىنە ياغاچ ساندۇقتا ياتاتتى.

شۇنداق بىرنەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، توشقانلار بىردىنلا ئالدى پۇتى بىلەن تارمىلاپ، كەينى پۇتلىرى بىلەن تېپىپ توپا كولىغىلى تۇردى. ئۇلار توپىنى ناھايىتى چاپسان كولىدى، يېرىم كۈن ئىچىدە چوڭقۇر بىر ئازگال پەيدا قىلدى. بۇنىڭغا ھەممەيلەن ھەيران قالدۇق، كېيىن دەققەت بىلەن قارىساق، بىرىنىڭ قورسـ-قى بىرىدىن يوغىناپ كېتىپتۇ. ئۇلار ئەتىسى خېلى ۋاختىچە پاخال

ۋە غازاڭلارنى ئازگالغا توشۇش بىلەن شۇغۇللاندى.

ھەممەيلەن توشقان بالىلىرىنى كۆرىدىغان بولدۇق، دەپ خۇ-شال بولدۇق. سەن تەتەي، بۇنىڭدىن كېيىن توشقانلارنى تۇتۇپ ئويناماڭلار، دەپ بالىلارغا ھەربىي ھالەت بۇيرۇقى چۈشۈردى. ئانامۇ ئۇلارنىڭ ئۇرۇقىنىڭ كۆپىيىشىگە خۇشال بولۇپ، تۇغۇل-غان بالىلىرى ئەمچەكتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، بىزمۇ ئىككىنى سوراپ ئېلىپ ئۆزىمىز باقايلى، دېدى.

توشقانلار شۇنىڭدىن باشلاپ ئۆزلىرى كولىغان ئورىدا تۇرىدە-غان بولدى. بەزىدە ئوزۇق ئىزدەپ چىقسىمۇ، كېيىن يەنە كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان بولدى. ئۇلارنىڭ ئىلگىرى ئوزۇق ئەكىرىۋالغانلە-قى ياكى ئوزۇق يېمەس بولۇپ قالغانلىقى مەلۇم ئەمەس ئىدى.

ئون نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن سەن تەتەي ماڭا:

— تۇغۇلغان بولسىمۇ، يەنە ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ. چۈن-كى، چىشى توشقانلىنىڭ ئەمچەكلىرى ناھايىتى يوغان تۇرىدۇ، ئۇ-نىڭ ئورەككە بالىلىرىنى ئېمىتكىلى كىرگىنىنى كۆرمىدىم، — دېدى ۋە سۆز ئارىلىقىدا خېلىلا ھەسرەت چەكتى. لېكىن، ئۇنىڭغا نېمە ئامال بار!

بىر كۈنى كۈن ناھايىتى ئىسسىق، ھاۋادا شامالمۇ يوق ئىدى، ئۈجمىنىڭ يوپۇرماقلىرىمۇ شىلدىرلىمايتتى. بىردىنلا بىرمۇنچە كىشىنىڭ كۈلكىسى ئاڭلاندى. كۈلكە چىققان تەرەپكە قارىسام، بىرمۇنچە ئادەم سەن تەتەينىڭ ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىكى پېشايۋان ئاستىغا توپلىشىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. ئەسلىدە، ھويلىدا بىر كىچىك توشقان سەكرەپ ئويناۋاتقانىكەن. بۇ توشقان ئاتا ـ ئانىسىنىڭ سېتىپ كېلىنگەن ۋاقتىدىكىدىن خېلىلا كىچىك بولسىمۇ، ئارقا پۇتى بىلەن تاقلاپ ـ سەكرەپ ئويناياتتى. بالىلار بەس ـ بەس بىلەن:

— بىر كىچىك توشقان ئازگالدىن بېشىنى چىقىرىپلا، يەنە

ئىچىگە تىقىۋالدى، ئۇ بۇنىڭ ئۈكسى بولسا كېرەك، — دېيىشتى ماڭا.

كىچىك توشقانلار يوپۇرماقلارنى تېرىپ يېيىشكە باشلىسا، چوڭ توشقان رۇخسەت قىلمىغاندەك قىلىپ، پات - پاتلا بۇلىۋالاتتى، لېكىن ئۆزى يېمەيتتى. بالىلار بۇنى كۆرۈپ، چۇرۇڭلىشىپ كۈلۈشتى. ھېلىقى كىچىكى ئاخىرى چۆچۈپ ئورنىغا كىرىۋالدى، چوڭمۇ ئارقىدىن ئورنىڭ ئاغزىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئالدى پۇتى بىلەن بالىسىنىڭ دۈمبىسىدىن ئىتتىرىپ كىرگۈزۈۋەتكەندىن كېيىن، يەنە توپا كولاپ ئورنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋەتتى.

شۇنىڭدىن باشلاپ، ئارقا ھويلا تېخىمۇ ئاۋاتلىشىپ كەتتى، بەزىلەر پات - پات دېرىزىلىرىدىن ماراپ قارايدىغان بولدى.

لېكىن، بىردىن توشقانلارنىڭ كىچىكىمۇ ۋە چوڭلىرىمۇ كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇ چاغلاردا ئۇدا يامغۇر يېغىۋاتاتتى. سەن تەتەي چوڭ قارا مۇشۇكنىڭ توشقانلارغا ھۇجۇم قىلىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىشقا باشلىدى. مەن، ئۇنداق بولماس، چۈنكى ھازىر ھاۋا سوغۇق، ھەممىسى سوغۇقتىن قېچىپ ياتقاندۇ، ھاۋا ئېچىلغاندا تاشقىرىغا چىقىپ قالار، دېدىم.

ھاۋا ئېچىلدى، لېكىن بىرمۇ توشقان كۆرۈنمىدى. شۇنىڭ بىلەن توشقان ھەممەيلەننىڭ خاتىرىسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

لېكىن، سەن تەتەي ئۇلارنى ھەمىشە پالەك بىلەن باققاچقا زادىلا ئۇنتۇيالمىدى. ئۇ بىر كۈنى ئارقا ھويلىغا كىرىپ، بىردىنلا تامنىڭ بۇلۇڭىدا باشقا بىر تۆشۈكنى كۆردى. كونا ئورنىغا قارىسا، بىرمۇنچە تاتلىغان ئىزلار ئاندا - ساندا كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ. بۇ ئىزلارنى توشقانىڭكىمكىن دېسە، ئىزدىن مەلۇم بولغان تىرناقلار توشقانىڭكىدىن چوڭ. شۇڭا سەن تەتەي ھەمىشە تام تۆپىسىدىن ماراپ قارايدىغان قارا مۇشۇكتىن گۇمانلاندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئورنىنى كولاشقا بەل باغلاشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ بەل كەتمەنىنى ئاچىقىپ

كولاۋەردى. بىر تەرەپتىن گۇمان قىلسىمۇ، لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن كىچىك ئاق توشقانلارنى كۆرەرمەن دەپ ئۈمىد قىلاتتى. ئۇ ئاخىرى توشقان تۆكلىرى ئارىلاش پاخاللارنى كۆردى. بۇ پاخاللارنى توشقانلار تۇغۇش ۋاقتىدا ئەكىرگەن بولسا كېرەك، چۈنكى پاخاللار سوغۇق ئىدى، ئۇ يەردە ئاق توشقانلارنىڭ ئىزىدىمۇ، ھېلىقى ئورىدىن بېشى چىقىرىپ، تاشقىرى چىقمىغان ئۈكسىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

خاپىلىق، ئۈمىدسىزلىك ۋە ھەسرەت سەن تەتەينى تام بۇلۇڭىدىكى يېڭى تۆشۈكنى كولاشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭ بەل كەتمىنى چېپىشى بىلەن ھېلىقى چوڭ ئىككى توشقان ئالدى بىلەن سەكرەپ چىقتى. سەن تەتەي بۇلار ئۆي كۆچكەن بولسا كېرەك دەپ، ناھايىتى خۇشال بولدى. ئۇ كولاپ تېگىگە يەتكۈزگەندە، بۇ تۆشۈكتىنمۇ پاخال ۋە توشقان تۆكلىرىنى، پاخال ئۈستىدە پۇتۇن ئەزايى قىپقىزىل گۆش ھالدا ياتقان ناھايىتى كىچىك يەتتە توشقانىنى كۆردى. دەققەت بىلەن قارىسا، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۆزى ئېچىلمىغانىكەن.

ھەممە مەلۇم بولدى. سەن تەتەينىڭ ئاۋۋالقى گۇمانى توغرا بولۇپ چىقتى. ئۇ خەۋپ - خەتەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن، يەتتە كىچىك توشقانىنىڭ ھەممىسىنى ياغاچ ساندۇققا سېلىپ، ئۆز ئۆيىگە يۆتكىدى، چوڭلىرىنمۇ بالىلىرىنى باقسۇن دەپ ساندۇققا سولىدى.

سەن تەتەي شۇنىڭدىن باشلاپ، قارا مۇشۇكنى يامان كۆرۈپلا قالماستىن، چوڭ توشقانلاردىنمۇ رەنجىدى. ئاڭلىشىمىزچە، ھېلىقى ئىككىسى ھۇجۇمغا ئۇچرىغانىكەن. ئۇلار ھۇجۇمغا ئۇچراشتىن ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەنلەرمۇ بولسا كېرەك. چۈنكى ئۇلار تۇغقاندا پەقەت ئىككى ئەمەس، بىرنەچچىنى تۇغىدۇ. ئەمما، ھەممىسىنى تەكشى ئېمىتەلمىگەنلىكتىن ئېمەلمەي — ئۇزۇقلىنالماي قالغانلا-

ری بالدۇر ئۆلۈپ كېتىدۇ. ھازىرقى يەتتىسىنىڭ ئىككىسى ناھا-يىتى ئورۇق ئىدى. شۇڭا سەن تەتەي قولى بوشسىلا ئانا توشقانىنى تۇتۇۋېلىپ، كىچىك توشقانلارنى ئۇنىڭ قورسىقىغا قويۇپ نۆۋەت بىلەن ئەمگۈزىدىغان بولدى.

ئانامنىڭ ماڭا ئېيتىشىچە، توشقان بېقىشتىكى بۇنداق ئاۋارە-گەرچىلىكنى كۆرۈش تۇگۈل، ئاڭلاپمۇ باقمىغانىكەن. بۇ ئۇسۇلنى «تەڭدىشى يوق» لار قاتارىغا يېزىپ قويۇشقا ئەرزىيدۇ.

ئاق توشقانىنىڭ ئۇرۇقى تېخىمۇ كۆپىيىپ كەتتى، بۇنىڭغا ھەممەيلەن خۇشال.

ئەمما شۇنىڭدىن كېيىن ھەمىشە ئىچىم پۇشىدىغان بولۇپ قالدى. يېرىم كېچىلەردە چىراغ تۇۋىدە ئولتۇرۇپ ئويلايمەن: ھېلىقى ئىككى كىچىك جان ئىنسى - جىنغا بىلدۇرمەستىن نەگە يوقالغاندۇ؟ ئۇلار مەخلۇقات تارىخىدا بىرئاز ئىزمۇ قالدۇرمىدى، S مۇ قاۋىمايدىغان بولۇپ قالدى. خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ، كونا ئىشلار يادىمغا چۈشتى. ئىلگىرى يۇرتداشلار سارىيىدا ئولتۇرغاندا، سەھەر تۇرغاندىلا يوغان قارىياغاچ تۇۋىدە چېچىلىپ يۇرگەن كەپتەر تۇكلىرىنى كۆرەتتىم، بۇنىڭدىن لاچىنىڭ كەپتەرنى يەم قىلغانلىقى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. چۈش ۋاقتىدا سارايۇەن ھويلىنى سۈپۈرگەندە ھېچ نەرسە قالمايتتى. ئۇ چاغدا بۇ ھويلىدا بىر جانىڭ يوقالغانلىقىنى كىم بىلەتتى؟ مەن يەنە شىسىپەيلۇ گۈزەردىن ئۆتكەندە ئات ھارۋىسى بىسۈەتكەن بىر كۇچۇكنىڭ جان تالىشىپ ياتقىنىنى كۆرگەنىدىم، قايتار ۋاقتىمدا، ئۇ كۇچۇكنىڭ ھېچنېمە-سى كۆرۈنمىگەن، بىراۋ يىراققا تاشلىۋەتكەن بولسا كېرەك. رەس-تىدە ئۇياق - بۇياققا كېتىۋاتقان ئادەم كۆپ بولسىمۇ، بۇ يەردە بىر جانىڭ يوقالغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ ياز كېچىسى دېرىزە تېشىدا چۈننىلارنىڭ گىزىلدىغان ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى. ئېھتىمال چۈننىنى ئۆمۈچۈك تۇتۇۋالغان بولسا كېرەك. ئەمما، مەن بۇلارنى

ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمايتتىم، باشقىلار بولسا قۇلاقمۇ سالمايتتى...

ئەگەر خۇدانى ئەيىبلەشكە مۇمكىن بولىدىغان بولسا، مېنىڭ-چە، خۇدايىم مەخلۇقاتلارنى ھەقسىزتەن بىھۇدە يارىتقان ۋە بىھۇدە خاراب قىلىۋاتىدۇ.

«مىخ غ غ غ ...» يەنە ئىككى مۇشۇك دېرىزە تېشىدا تۇتۇشۇپ قالدى.

— شۇن! مۇشۇكنى ئۇرۇۋاتامسەن؟

— ياق، ئۆزلىرى تالىشىۋاتىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى ماڭا ئۇرغۇزامتى؟

ئانام مېنى مۇشۇكنى ئۇرىدۇ دەپ خاپا بولاتتى. ھازىر مېنى توشقانلارنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىمەن، دەپ مۇشۇكنى ئۇرۇۋاتسا كې-رەك، دېگەن گۇمان بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ سورىدى. مەنمۇ ئائىلىمىزدىكىلەرنىڭ ئاغزىدا ھەقسىزتەن مۇشۇكنىڭ رەقىبى ئى-دىم. مەن بىرنەچچە مۇشۇكنى ھالاك قىلغانىدىم، ئادەتتە مۇشۇك-نى، بولۇپمۇ تېپىشىپ قالغان چاغلىرىدا ئۇراتتىم. لېكىن ئۇلارنى تېپىشىپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئەمەس، تولا مىياڭلاپ، مىخ - مىخ قىلىپ ئۇخلاتمىغانلىقىدىن، تېپىشىپ قالسا، بۇ قەدەر جېدەل قىلىشىنىڭ نېمە ھاجىتى بار دەپ ئۇراتتىم.

قارا مۇشۇكنىڭ كىچىك توشقانلارنى ھالاك قىلغانلىقى مېنىڭ مۇشۇكنى يامان كۆرۈشۈمنى پۈتۈنلەي قانۇنىي ئاساسقا قىلدى. ئانامنى ھەددىدىن تاشقىرى رەھىمدىل ئادەم، دەپ ھېسابلايتتىم، شۇڭا مەن ئانام ئانچە ماقۇل كۆرمەيدىغان ئىككى بىسلىق جاۋاب بەردىم.

يارىتقۇچىمىز تولىمۇ ئويلىمايلا ئىش قىلىدىكەن. گەرچە ئۇ-نىڭ ئىشىغا ياردەم بېرىشىم ئېھتىمالدىن يىراق بولسىمۇ، ئۇنىڭغا قارشى تۇرمايلا تۇرالمايمەن...

ھېلىقى قارا مۇشۇك پاكار تامدا ھەمىشە گەدىنىنى چىقىرىپ تۇرىۋەرمىسۇن! مەن شۇنداق قەتئىي پىكىرگە كەلدىم - دە، كىتاب ساندۇقىدا تۇرغان بىر شېشە كىسلاتاغا ئىختىيارسىز كۆز سالدىم.

1922 - يىل 10 - ئاي

ئۆردەك كومېدىيىسى[74]

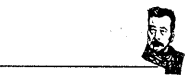
روسىيىنىڭ ئەما شائىرى يارۇشىنكو[75] گىتارنى ھەمراھ قىلىپ بېيجىڭغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەستىن ماڭا:

— ئىچىم پۇشتى، ئىچىم پۇشۇپ كەتتى. ئىچىم خۇددى چۆلدە تۇرغاندەك پۇشتى! — دەپ ھەسرەت تۆكۈشكە باشلىدى.

بۇ ھەقىقەتەن راست بولسا كېرەك، لېكىن مەن ھېس قىلمىدىم، چۈنكى مەن ئۇزۇندىن بۇيان بېيجىڭدا تۇرۇۋاتىمەن. «قىزىلگۈل ئارىسىغا كىرگەن كىشى، ئۇ يەردە ئۇزۇن تۇرسا گۈلنىڭ شېرىن ھىدىنى سەزمەس بولۇپ قالىدۇ» دېگەندەك، يارۇشىنكونى ئانچىكى ۋايساۋاتسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. لېكىن، مېنىڭ «ۋايساۋاتسا كېرەك» دېگىنىم، ئېھتىمال، ئۇنىڭ «ئىچىم پۇشتى» دېگىنىدىن ئىبارەت ئوخشايدۇ.

لېكىن، مەن بېيجىڭدا ئەتىياز، كۈز پەسلى يوق بولسا كېرەك دەپ ھېس قىلىمەن. بېيجىڭدا كۆپ تۇرغان كىشىلەر كىلىمات ئۆزگىرىپ كەتتى، بۇ يەردە ئىلگىرىكى چاغلاردا بۇنداق ئىسسىق بولمايتتى دېيىشىدۇ. مەن بۇ يەردە ئەتىياز ۋە كۈز بولمىسا كېرەك دەيمەن، چۈنكى قىشنىڭ ئاخىرلىشىشى بىلەنلا ياز باشلىنىدۇ، يازنىڭ تۈگىشى بىلەنلا، يەنە قىش باشلىنىدۇ.

بىر كۈنى، يەنى قىش ئاخىرلىشىپ ياز باشلانغان چاغدا، ئاخشىمى بىكار بولۇپ قېلىپ يارۇشىنكونى يوقلاپ باردىم. ئۇ جۈڭمى ئەپەندىنىڭ ھويلىسىدا تۇراتتى. مەن بارغان ۋاقىتتا، ئۇ

يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇخلاپ قالغانىكەن. تۇن، جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرمەكتە. يارۇشىنكۇ ئۆزى يالغۇز كارىۋاتقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ، ساپسېرىق چاچلىرى چۈشۈپ تۇرغان دۆڭ قاپىقىنى تۇرۇپ، ئىلگىرى سايادەت قىلغان بېرمىنى، بېرمىنىڭ ياز كېچىسىنى خىيال قىلىپ ئولتۇرغانىكەن.

— مۇشۇنداق تۇنده، — دېدى ئۇ، — بېرمىنىڭ ھەممە يېرىده ساز ياڭرايدۇ. ئۆيده، ئوت - چۆپلۈكته، دەرەخلەردە تۇرلۇك ھاشاراتلار تۇرلۇك ئاۋازدا سايرايدۇ. ئۇ ئاۋازلار قوشۇلۇپ، قۇلاققا بەكمۇ مۇڭلۇق ئاڭلىنىدۇ. ئۇ ئاۋازلارنىڭ ئارىسىدا يىلاننىڭ: «كۇش - كۇش» قىلغان ئاۋازى بولسىمۇ، لېكىن باشقا ھاشاراتلار ئاۋازىغا جور بولىدۇ... — ئۇ خۇددى ئۆز ۋاقتىدىكى ئەھۋاللارنى ئەسلىگەندەك، چوڭقۇر خىيالغا كەتتى.

مەن ئېغىز ئاچالمىدىم. مەن بېيجىڭدا ئۇنداق ئاجايىپ سازلارنى ھەقىقەتەن ئاڭلىمىغانىدىم. شۇڭا ۋەتەننى ھەرقانچە سۈيسەمۇ، لېكىن بېيجىڭنى ئاقلاپ بىر نەرسە دېيەلمىدىم. چۈنكى، يارۇشىنكۇنىڭ كۆزى كۆرمىسىمۇ، لېكىن قۇلىقى پاك ئەمەس ئىدى.

— بېيجىڭدا پاقىلارمۇ كۇرۇلدىمايدىكەن ... — ئۇ يەنە ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ سۆزلىدى.

— پاقا كۇرۇلدايدۇ! — ئۇنىڭ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشى ماڭا غەيرەت بەردى، شۇڭا نارازىلىق بىلدۈرۈپ سۆزلىدىم، — ياز كۈنلىرى يامغۇردىن كېيىن نۇرغۇن پاقىلارنىڭ كۇرۇلدىغىنىنى ئاڭلىيالايسىز. ئۇ پاقىلار ئېرىقلاردا ياتىدۇ. بېيجىڭدا قەيەردىلا بولمىسۇن ئېرىق - ئۆستەڭلەر بار.

— ھە ...

بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، مېنىڭ سۆزۈم ھەقىقەتكە چىقىپ قالدى. چۈنكى، يارۇشىنكۇ ئەپەندى ئون نەچچە قۇمچاق

سېتىۋېلىپ، ھەممىسىنى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆلچەككە سېلىپ قويغانىكەن. ئۇ كۆلچەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى بىر يېرىم گەز، كەڭلىكى بىر گەز بولۇپ، جۇڭمى ئەپەندى لەنخۇا گۈلى ئۆستۈرۈش ئۈچۈن كولاتتۇرغانىدى. بۇ كۆلچەكتە بىرەر يېرىم تۇپ لەنخۇا گۈلى يېتىشتۇرۇلگەنلىكىنى كۆرمىگەن بولساقمۇ، لېكىن پاقا بېقىش ئۈچۈن ناھايىتى مۇۋاپىق جاي ئىدى.

قۇمچاقلار توپ - توپ بولۇپ، سۇ ئۈستىده ئۈزۈپ ئويناي-تى. يارۇشىنكۇ ئەپەندىمۇ پات - پات كېلىپ ئۇلارنى يوقلاپ قوياتتى. بەزىده بالىلار ئۇنىڭغا:

— يارۇشىنكۇ ئەپەندى، ئۇلار پۈت چىقىرىپتۇ، — دېسە، ئۇ خۇرسەن بولۇپ:

— ھە، شۇنداقمۇ! — دەپ كۈلۈپ قوياتتى.

لېكىن، كۆلچەك سازەندىلىرىنى يېتىشتۇرۇش ئىشى پەقەت يارۇشىنكۇ ئەپەندىگىلا ئۆتتى. ئۇ ئەزەلدىن ئۆز كۈچى بىلەن تىرىكچىلىك قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى. ھەمىشە: ئايالىلار مال - ۋاران باقسا بولىدۇ، ئەركەكلەر دېھقانچىلىق قىلىش كې-رەك، دەيتتى. شۇڭا تونۇش بۇرادەرلىرىنى كۆرگەنده، ئۇلارغا: ھويلاڭلارغا بەسەي تېرىكلار، دەپ مەسلىھەت بېرەتتى. جۇڭمى ئەپەندىنىڭ خانىمىغىمۇ ھەرە بېقىڭ، توخۇ بېقىڭ، قوي بېقىڭ، كالا بېقىڭ، تۆگە بېقىڭ، دەپ بىرنەچچە قېتىم مەسلىھەت بەرگە-نىدى. كېيىنكى چاغلاردا، دەرۋەقە جۇڭمىنىڭ ئۆيىده بىرمۇنچە چوجە پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇ چوجىلەر ھويلىنى بىر ئالاتتى. ئۇلار يەردىكى ياپيېشىل يوپۇرماقلارنى چوقۇلاپ تۇگىتىپتۇ. بۇ ئېھتى-مال ھېلىقى مەسلىھەتنىڭ نەتىجىسى بولسا كېرەك.

شۇنىڭدىن تارتىپ چوجە ساتىدىغان سەھرالىقلار پات - پات كېلىپ، بىرنەچچىدىن چوجىسىنى سېتىپ كېتەتتى. چوجىلەرنىڭ پوكىنى ئاسان يوغىناپ، دانچۇقى قېتىپ قېلىپ، ئۇزۇن ئۆمۈر

كۆرۈشى ناھايىتى قىيىن بولدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ بىرى يارۇشىنكۇ ئەپەندىنىڭ بېيجىڭدا يازغان بىردىنبىر ھېكايىسى «چۈجىنىڭ پاجىئەسى» نىڭ قەھرىمانى بولۇپ قالغانىدى.

بىر كۈنى چۈشتە ھېلىقى سەھرالىقلاردىن بىرى كۈتۈلمىگەندە ئۆردەك بالىلىرىنى ئەكەلدى. ئۇلار «غاق - غاق» قىلىپ غاقىلداپ تۇراتتى. ئەمما، جۈڭمى ئەپەندىنىڭ خانىمى ئالمايمەن دېدى. يارۇشىنكۇ ئەپەندىمۇ ئۆيىدىن چىقتى. ئۇلار ئۆردەكنىڭ بالىسىدىن بىرنى ئۇنىڭ قولىغا ئېلىپ بەردى. شۇ چاغدا ھېلىقى ئۆردەك ئۇنىڭ قولىدا تۇرۇپ «غاق - غاق» قىلىپ غاقىلداشقا باشلىدى. يارۇشىنكۇ ئۇنى ياقتۇرۇپ، ھەربىرىگە 80 داچەندىن پۇل تۆلەپ، تۆتنى ئالدى.

كىچىك ئۆردەكلەر ھەقىقەتەن سۆيۈملۈك ئىدى. پۈتۈن ئەزايى سېرىق تۈك، يەرگە قويسا ئېغىناپ مېڭىپ، بىر - بىرىنى ئىزدەشىپ، ھەمىشە بىر يەرگە يىغىلىپ تۇراتتى. بۇنى كۆرۈپ ھەممەيلەن «ياخشىكەن» دېيىشتى ۋە ئەتە يېمەكىگە سازاڭ ئەكېلىپ بېرەيلى دېيىشتى.

— بۇنىڭ پۇلىمۇ ماڭا ھېساب بولسۇن، — دېدى يارۇشىنكۇ ئەپەندى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەرسكە كەتتى، باشقىلارمۇ تارقىلىپ كەتتى. بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، جۈڭمى ئەپەندىنىڭ خانىمى ئۆردەكلەرگە بېرىش ئۈچۈن سوۋۇپ قالغان گاڭپەن ئاچقىپ، يىراقتا پالاقشىغان ئاۋازنى ئاڭلىغان. يۈگۈرۈپ بېرىپ قارىسا، ھېلىقى تۆت ئۆردەك لەنجۇا كۆلچىكىدە سۈغا چۆمۈلۈپ، موللاق ئېتىپ، بىر نەرسە يەۋېتىپتۇ. ئۇلارنى قاشقا ھەيدەپ چىقارغاندا، كۆلچەك سۈيىنىڭ دۇغ بولۇپ كەتكەنلىكى بىلىندى. كېيىن سۇ سۈزۈلگەندە، سۈنىڭ تېگىدىن لايدىن بىرنەچچە تال ئىنچىكە لەنجۇا يىلتىزى كۆرۈندى. لېكىن ئايىغى چىققان قۇمچاقلارنىڭ بىرىمۇ

كۆرۈنمىدى.

— يارۇشىنكۇ ئەپەندى، يوق، پاقىنىڭ بالىلىرى يوقىلىپ كېتىپتۇ، — كەچقۇرۇندا بالىلار يارۇشىنكۇ ئەپەندىنىڭ قايتىپ كەلگىنىنى كۆرۈپ، ھەممىدىن كىچىك بىرى دەرھال سۆزلىدى.

— ھە، پاقا؟

جۈڭمى ئەپەندىنىڭ خانىمىمۇ چىقتى. ئۇ كىچىك ئۆردەكلەرنىڭ قۇمچاقلارنى يەپ كەتكەنلىكىنى ئېيتتى.

— ئىسىت، ئىسىت ... خەير! — دېدى ئۇ.

كىچىك ئۆردەكلەر سېرىق تۈكلىرىنى تاشلاپ تۈۋلىگەندە، يارۇشىنكۇ ئەپەندى بىردىنلا ئۆزىنىڭ «رۇس ئانىسى»[76] نى سېغىنىپ، چىتاغا يۈرۈپ كەتتى.

ئەتراپتا پاقىلار كۆرۈلداشقا باشلىغاندا، ئۆردەكلەرمۇ چۈمۈپ قالدى. ئۇنىڭ ئىككىسى ئاق، ئىككىسى ئالا. ئۇلار «غاق - غاق» قىلىپ غاقىلدىماستىن، «غاق - غۇق، غاق - غۇق» قىلىپ غاقىلدايدىغان بولدى. لەنجۇا كۆلچىكىمۇ ئۇلارنى سىغدۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى. بەختكە يارىشا، جۈڭمى ئەپەندىنىڭ ھويلىسى ئويمان ئىدى، يازدا بىرئاز يامغۇر ياغسا ھويلىدا سۇ توختاپ قالاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆردەكلەرمۇ خۇشال بولۇپ چۆمۈلۈپ، ئۈزۈپ، قاناتلىرىنى قېقىپ، «غاق - غۇق، غاق - غۇق» قىلىپ غاقىلدايتتى.

ھازىر يەنە ياز ئاخىرلىشىپ، قىش باشلاندى. لېكىن، يارۇشىنكۇ ئەپەندىدىن زادىلا خەۋەر يوق، ئۇنىڭ نەدە ئىكەنلىكى مەلۇم ئەمەس.

پەقەت تۆت ئۆردەك يەنە كۆلدە: «غاق - غۇق، غاق - غۇق» قىلىپ غاقىلدىماقتا.

1922 - يىل 10 - ئاي

يېزا ئويۇنى[77]

ئەگەر قايتۇرۇپ هېسابلىسام، ئۆتكەن 20 يىل ئىچىده پەقەت ئىككى قېتىم ئويۇن (چاڭچىله) كۆردۈم. دەسلەپكى 10 يىل ئىچىده زادىلا كۆرمىدىم، چۈنكى ئويۇن كۆرۈشكه هەپسىلەمۇ بولمىدى، پۇرسەتمۇ بولمىدى. ئىككى قېتىم ئويۇن كۆرۈشۈم كېيىنكى 10 يىل ئىچىده بولدى، لېكىن هېچنېمىسىگه چۈشەنمەستىن قايتىپ كەتتىم.

بىرىنچى نۆۋەت ئويۇن كۆرۈشۈم مىنگونىڭ 1 - يىلى بېيجىڭغا بىرىنچى قېتىم كەلگەن ۋاقتىمدا بولدى. ئۇ چاغدا بۇرادەرلىرىمدىن بىرى: «بېيجىڭ ئويۇنى ناهايىتى ياخشى بولىدۇ، ئىچ - قارنىڭنى ئېچىپ كەلمەمسىز؟» دەپ دالالەت قىلدى. مەنمۇ، ياخشى مەسلىهەت ئىكەن، بولۇپمۇ بېيجىڭ ئويۇنىنى كۆرۈپ هۇزۇرلىنىش كېرەك، دېگەن پىكىرگه كېلىپ، بۇرادىرىم بىلەن خۇشال هالدا قايسىبىر ئويۇنخانىغا باردىم. ئويۇن ئاللىقاچان باشلانغانىكەن. جاڭ - جۇڭ، داڭ - دۇڭ ئاۋازلار تاشقىرىدىن ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئىشىكتىن كىرىشىمىز بىلەنلا، كۆز ئالدىمدا قىزىل - يېشىل نەرسىلەر يالت - يۇلت قىلىپ كەتتى، كېيىن سەهنه ئاستىدا سان - ساناقسىز باش كۆرۈندى. دەققەت بىلەن ئەتراپقا سەپسالسام، ئوتتۇرىدا بىرنەچچه كىشىلىك بوش ئورۇن تۇرۇپتۇ. قىستىلىپ ئۆتۈپ، بوش ئورۇندا ئولتۇراي دەپ تۇرسام، بەزىلەر ماڭا غوتۇلدىغىلى تۇردى. جاڭ - جۇڭ، داڭ - دۇڭ ئاۋازلار ئەتراپىنى بىر ئالغاچقا، ئاران يېنىمدىكى بىراۋنىڭ:

«ئادەم بار، ئولتۇرسىڭىز بولمايدۇ!» دېگەن سۆزىلا قۇلىقىمغا كىردى.

بىز ئارقىمىزغا ياندۇق، شۇ چاغدا يالتىراپ تۇرغان چېچىنى بىر تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان بىراۋ كېلىپ، بىزنى يان تەرەپكه باشلاپ بېرىپ بىر ئورۇننى كۆرسەتتى. بۇ يەردىكى ئورۇن ئەسلىده بىر ئۇزۇن بەندىكى ئىدى، ئۇ بەندىكنىڭ تاختىسى شۇنچه تار ئىدىكى، يوتامنىڭ تۆتتىن بىرىگه تەڭ كېلەتتى، پۇتنىڭ ئۇزۇنلۇقى بولسا پاچىقىمدىن ئىككى هەسسه ئۇزۇن ئىدى. مەنده ئۇنىڭغا يامىشىپ چىققۇدەك هەپسىله بولمىدى، كېيىن بۇ سوراقتا قىينايدىغان قىيناق جابدۇقلىرىنى ئەسلەتتى - ده، چاچلىرىم ئىختىيارسىز تىك تۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ يەردىن قايتىپ چىقتىم.

خېلى يول ماڭغاندىن كېيىن، بىردىنلا بۇرادىرىمنىڭ «نېمه بولدى؟» دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئارقامغا قارىسام، بۇرادىرىمۇ مېنىڭ كەينىمدىن چىققانىكەن.

— شۇنچه قىچقارسام گەپ - سۆز قىلمايلا كېتىۋەردىڭىزغۇ؟ — دېدى ئۇ هەيران بولۇپ.

— بۇرادەر، ئەيىبكه بۇيرۇماڭ، قۇلىقىم جاڭ - جۇڭ قىلغان ئاۋاز بىلەن ۋىڭىلداپ، قىچقارغىنىڭىزنى ئاڭلىماپتىمەن، — دېدىم.

كېيىنكى چاغلاردا بۇنى هەربىر ئەسلىسەم، خۇددى بۇ ئويۇن بەك ناچار ئويۇندەك ياكى ماڭا يېقىندىن بۇيان سەهنه ئاستىدا تۇرۇشقا بىئەپ بولۇپ قالغاندەك، ناهايىتى هەيران بولۇپ قالىمەن.

ئىككىنچى نۆۋەت ئويۇن كۆرۈشۈم قايسى يىلدا بولغانلىقى ئېسىمده يوق. هەرهالدا، خۇبېي ئۆلكىسىده سۇ ئاپىتىده ئۆچرىغانلارغا ياردەم بېرىش يۈزىسىدىن ئىئانه توپلاش ئۈچۈن تەن جىاۋتىيەنىڭ[78] ئويىنغان ئويۇنى بولسا كېرەك. ئۇ چاغدا تەن جىاۋتىيەن

تېخى هايات ئىدى. ئىنانە توپلايدىغان بولغاچقا، بىر بېلەت ئىككى يۈەن ئىدى، بۇنداق بېلەت بىلەن بىرىنچى ئويۇنخانىغا بېرىپ ئويۇن كۆرگىلى بولاتتى. ئارتىسلارنىڭ تولىسى داڭلىق ئارتىسلار بولۇپ، ئۇلارنىڭ بىرى شياۋ جياۋتيەن ئىدى. مەن بىر بېلەت سېتىۋالدىم، ئەسلىي مەقسىتىم ئىنانە توپلىغۇچىلارغا ھە - ھۇ قىلىش ئىدى، لېكىن بەزى ياخشى نىيەتلىك كىشىلەر شۇ پەيتتىن پايدىلىنىپ، جياۋتيەننىڭ ئويۇنىنى كۆرمىگەن كىشى ئارماندا قالىدۇ، دەپ مېنى قىزىقتۇرغاندەكمۇ بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇنىڭ بىلەن بىرنەچچە يىل ئىلگىرىكى جاڭ - جۇڭ، داڭ - دۇڭ بالاسىنى ئۇنتۇپ، بىرىنچى ئويۇنخانىغا باردىم. لېكىن بۇ ئويۇنغا بېرىشىمغا كۆپىنچە قىممەت باھالىق بېلەتنى زايە قىلىۋەتسەم كۆڭلۈمنىڭ ئارام تاپمايدىغانلىقى سەۋەبچى بولدى. ئاڭلىسام، جياۋ تيەن سەھنىگە ۋاخچىرەك چىقىدىكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە، بىرىنچى ئويۇنخانا يېڭى نۇسخىدا سېلىنغان بولۇپ، ئۇ يەردە ئورۇن تالىشىدىغان ئەھۋاللار يوق ئىكەن. شۇڭا خاتىرجەم يۈرۈپ، سائەت توققۇز بولغاندا باردىم. بۇ كېلىشىمسىلكىنى نەدىن بىلەي، ئويۇنخانىغا ئادەم لىق تولۇپ كېتىپتۇ، ھەتتا دەسسەپ تۇرغۇدەك ئورۇنمۇ يوق. ئائىلاج، سەھنىگە ھەممىدىن يىراق يەردە توپلىشىپ تۇرغان كىشىلەر ئارىسىدا قىستىلىپ تۇرۇپ، سەھنىدە غەزەل ئوقۇۋاتقان ئارتىسنى — موماي رولىنى ئورۇنداۋاتقان ئارتىسنى كۆردۈم. ئۇ ئارتىس ئاغزىغا ئوت ياندۇرۇلغان ئىككى تال قەغەز پىلىكنى چىشلەۋاپتۇ، ئۇنىڭ يېنىدا بولسا بىر مۇئەككەل تۇرۇپتۇ. ئويلاپ - ئويلاپ ئاخىرى ئۇ مومانىنى مۇلايەننىڭ[79] ئانىسى بولسا كېرەك، دەپ پەرەز قىلدىم، چۈنكى كېيىن يەنە بىر شەيخ چىقتى. لېكىن، مەن ئۇ مەشھۇر ئارتىسنىڭ كىملىكىنى بىلەلمىدىم، شۇڭا سول يېنىمدا قىستىلىپ تۇرغان سېمىز بەگدىن سورىدىم. ئۇ كۆزىگە ئىلمىغان ھالدا ماڭا بىر ئالىيىپ، «گۇڭ يۈنپۇ!»[80] دېدى.

ئۆزۈمنى پەسلەشتۈرۈپ سورىغانلىقىمغا پۇشايمان قىلىپ ۋە ئۇنىڭ توڭ جاۋاب بەرگەنلىكىدىن رەنجىپ، يۈزۈم ئوت ئېلىپ كەتتى. ئەمدى ھەرگىز سورىماسمەن، دېگەن قەتئىي نىيەتكە كەلدىم. شۇنىڭ بىلەن قىزىنىڭ، جۈۋاننىڭ، بوۋاينىڭ ئوينىشىنى كۆردۈم، ناخشىلىرىنى ئاڭلىدىم، ئۇلارنىڭ قانداق روللارنى ئورۇنداۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمىدىم. بىر گۇرۇھ ئادەمنىڭ سەھنىدە بىر - بىرى بىلەن سوقۇشۇۋاتقانلىقىنى، گاھىدا ئۇچەيلەننىڭ بىر - بىرى بىلەن تۆتۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆردۈم. كۆرە - كۆرە، سائەت 9 دىن 10 غا، 10 دىن 11 غا، 11 دىن 11 يېرىمغا، 11 يېرىمدىن 12 گە يەتتى، لېكىن جياۋ تيەن زادىلا سەھنىگە چىقمىدى.

مەن ئۆمرۈمدە ھېچقانداق نەرسىنى بۇنداق سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ باقمىغانىدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېنىمدا تۇرغان سېمىز «بەگ» نىڭ پۇش - پۇش قىلىپ نەپەس ئېلىشى، سەھىدىن چىقىۋاتقان جاڭ - جۇڭ، داڭ - دۇڭ ئاۋازلار، يالت - يۇلت قىلىۋاتقان ئالىيىشىلچىلىقلار، يەنە ئۇنىڭ ئۈستىگە سائەتنىڭ 12 گە بېرىپ قېلىشى مېنى بۇ يەردە تۇرۇشقا ئورۇن قالمىدى، دېگەن ھېسسىياتقا كەلتۈردى. شۇنىڭ بىلەن ئارقامغا خۇددى ماشىنىدەك بۇرۇلۇپلا، كۆچەپ تۇرۇپ تاشقىرىغا قاراپ قىستاپ سۈرۈلۈپ باقتىم، ئارقامدا غىچچىدىلا ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلدىم. ئېھتىمال — ھېلىقى سېمىز «بەگ» مېنىڭ قىستىشىم بىلەن چىققان بوش يەرگە گەۋدىسىنىڭ يېرىمىنى جايلاشتۇرغان بولسا كېرەك. ئارقامدىن يول ئېچىلمىغاچقا، ئۈستى - ئۈستىگە قىستاپ يۈرۈپ، ئاخىرى دەرۋازىدىن چىقىۋالدىم. كوچىدا تاماشىچىلارنى كۈتۈپ تۇرغان ھارۋىلاردىن باشقا، ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى، پەقەت دەرۋازا ئالدىدا 10 نەچچە ئادەم باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئويۇنىنىڭ ئېلانلىرىنى كۆرۈپ تۇراتتى، يەنە بىرنەچچە ئادەم ئۇنىڭغىمۇ قارىماستىن ھاڭۋېقىپ تۇراتتى. بۇلار ئويۇن تارقالغاندىن كېيىن چىقىدىغان

ئاياللارغا كۆز تاشلاش ئۇچۇن تۇرغان بولسا كېرەك... جياۋ تيەن تېخىچە چىقمىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم.

تۇن ھاۋاسى خۇددى «ساپ ھاۋا جانغا داۋا» دېگەندەك، ناھايەتى يېقىملىق تۇيۇلدى. بېيجىڭدا بۇنداق ئوبدان ھاۋانى ئۇچرىتىشىم بىرىنچى قېتىم بولسا كېرەك.

بۇ كېچە، مەن ئۇچۇن جۇڭگو ئويۇنى بىلەن يەنى چاڭچىلە بىلەن خوشلاشقان كېچە بولۇپ ھېسابلاندى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئېسىمگە كەلتۈرۈپمۇ باقمىدىم، ھەتتا بەزىدە ئويۇنخانا ئالدىدىن ئۆتۈپ قالغىنىمدىمۇ، خۇددى ئۇنىڭ مەن بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوقتەك ھېس قىلىدىغان بولدۇم. جۇڭگو ئويۇنى مېنىڭ پىكىر - خىيالىم بىلەن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيالىق بولۇپ كەتتى.

لېكىن بۇنىڭدىن بىرنەچچە كۇن ئىلگىرى كۇتۇلمىگەندە، بىر ياپونچە كىتابنى كۆرۈپ قالدىم، ئەپسۇسكى، ئۇ كىتابنىڭ ۋە ئاپتورنىڭ ئىسمى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ. ئۇ جۇڭگو ئويۇنى توغرىسىدا يېزىلغان كىتاب ئىكەن. ئۇنىڭ بىر بابىدا: جۇڭگو ئويۇنى ناغرا، ۋارقىراش ۋە سەكرەشلەر بىلەن تاماشىچىلارنىڭ بېشىنى گاڭگىرىتىۋېتىدۇ، ئۇ ئويۇن تېياتىرخانىلاردا ئويناشقا ناھايىتى ئەپسىز، لېكىن دالىدا ئويىنىلىدىغان بولسا، بىراقتا تۇرۇپ كۆرسە پەيزى بار، دېگەندەك مەزمۇندا سۆزلەيدۇ. مەن ئۇنى كۆرۈپ، خۇددى ئۆزۈم ئاڭسىز ھېس قىلىپ يۇرگەن، لېكىن خىيالىمغا كەلتۈرۈپ باقمىغان گەپنى قىپتۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم. چۇنكى دالىدا ھەقىقەتەن ناھايىتى ياخشى ئويۇنلارنى كۆرگەنلىكىم ئېسىمدە بار. بېيجىڭغا كەلگەندە ئىككى قېتىم ئويۇنخانىغا كىرىشىمۇ، ئېھتىمال شۇ چاغدىكى ياخشى ئويۇنلارنىڭ تەسىرىدىن بولسا كېرەك. شۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالغانلىقىمغا ئېچىنىمەن.

مېنىڭ ئۇ ياخشى ئويۇننى كۆرگىنىمگە ھەقىقەتەن «ئۇزۇن زامان» بولدى. ئۇ چاغدا، ۋاللاھىئەلەم، 11 — 12 ياشتا بولسام كېرەك. بىز لۇجىڭ كەنتىدىكىلەرنىڭ ئادىتى بويىچە، ياتلىق بولغان ئاياللار ئەگەر ئۆي ئىشلىرىدا خوجايىنلىقىنى ئۆز قولىغا ئالمىغان بولسا، ياز ۋاقىتلىرىدا تولىسى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە قايتىپ يازلايدۇ. ئۇ ۋاقىتدا چوڭ ئانام تېخى تېتىك بولسىمۇ، ئۆي ئىشىنىڭ بىر قىسمىنى ئانام ئۆز ئۇستىگە ئالغانىدى، شۇڭا ئانام ياز ۋاقىتلىرىدا ئۆيىگە ئانچە كۆپ قايتالمايتتى، پەقەت تۇيراق بېشىغا چىقىپ دۇئا - تەكبىرنى تۇگەتكەندىن كېيىن، بوش ۋاقىت چىقىرىپ، بىرنەچچە كۇن تۇرۇپ كېلەتتى. شۇ چاغلاردا مەن ھەر يىلى ئانام بىلەن بىللە چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە باراتتىم.

چوڭ ئانام بار كەنت دەريا‌غا ئانچە يىراق بولمىغان، ناھايىتى پاينا‌پ، پىنچاۋ دەپ ئاتىلىدىغان بىر كىچىك كەنت ئىدى. ئۇ كەنتتە ياشايدىغان ئاھالە 30 ئۆيلۈكتىن ئاشمايتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى دېھقانچىلىق بىلىقچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلاتتى. پەقەت بىر ئۆيلۈكى ناھايىتى كىچىك بىر مىلىچمال دۇكىنىنى ئاچاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ كەنت ماڭا بىر جەننەت ئىدى. چۇنكى مەن بۇيەردە ئەركە ئىدىم، ئۇنىڭ ئۇستىگە «قاغىلى قاق، تاغىلى تاق» دېگەندەك چۇشىنىكسىز دەرسلەرنى يادقا ئوقۇپ بېرىشتىن قۇتۇلۇپ قالاتتىم.

نۇرغۇن كىچىك بۇرادەرلەر مەن بىلەن بىللە ئوينايتتى، ئۇلار يىراقتىن بۇرادىرىمىز كەلدى، دەپ ئاتا - ئانىلىرىدىن رۇخسەت ئېلىپ، ئۆز ئىشلىرىنى سېلىكتۇرۇپ، مەن بىلەن بىللە ئوينايتى. كەنتتە بىرەر ئائىلىگە مېھمان كەلسە، ئۇ شۇ كەنتتىكى ھەممەيلەنگە ئورتاق مېھمان بولاتتى. بىز تەڭتۇش ئىدۇق، لېكىن ئۇرۇق - نەسەب جەھەتتىن ئالغاندا، بەزىسى ماڭا تاغا بولاتتى، بىر نەچچىسى تېخى «ئاتا» بولاتتى. چۇنكى پۇتۇن كەنتتىكىلەر

بىر فامىلىلىك بولۇپ، بىر نەسەبتىن ئىدى. بىز بىر - بىرىمىزگە ياخشى ئۇلپەت ئىدۇق، شۇڭا توساتتىن جېدەللىشىپ، «ئاتا» بولغۇچى تاياق يەپ قالسا، كەنتتىكى چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەمنىڭ بىرەر دىنمۇ: «چوڭغا قول ياندۇرۇپ ھۆرمەتسىزلىك قىپتۇ» دېگەن گەپ - سۆز چىقمايتتى، ئۇلارنىڭ يۈزدە توقسان توققۇزى ساۋاتسىز ئىدى.

بىزنىڭ كۇندىلىك مەشغۇلىيىتىمىز، كۆپىنچە سازاڭ تۇتۇش ئىدى. ئۇنى تۇتقاندىن كېيىن، سىمدىن ياسالغان قارماققا ئىلىپ، دەريا بويىدا يېتىۋېلىپ راك تۇتاتتۇق، راك سۇ دۇنياسىنىڭ ئەڭ گول مەخلۇقى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئىككى تال قىسقۇچى بىلەن سازاڭنى ئاغزىغا تىقاتتى، شۇڭا يېرىم كۇنگە قالماستىن يوغان بىر ئاپقۇر تۇتۇۋالاتتۇق. بۇ راكلار ئادەتتە ماڭا قالاتتى. ئۇنىڭدىن قالسا بىللە پادا باققىلى باراتتۇق. كالا ئالىي دەرىجىلىك ھايۋانلاردىن بولغىنى ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئىنەك بىلەن قوتازلار مېنىڭدىن ياتسىرايتتى، بوزەك قىلاتتى، شۇڭا مەن ئۇلارغا يېقىن بارالماي يىراق تۇراتتىم. شۇ چاغلاردا بۇ ھالىمنى كۆرگەن ئۇلپەتلىرىم مېنىڭ «قاغىلى قاق...» نى ئوقۇيالايدىغانلىقىمنى قايرىپ قويۇپ، ھەممىسى مازاق قىلىشاتتى.

مېنىڭ ئۇ يەردىكى بىردىنبىر ئارزۇيۇم جاۋجۇاڭ يېزىسىغا بېرىپ ئويۇن كۆرۈش ئىدى. جاۋ جۇاڭ يېزىسى پىنچاۋ كەنتىدىن بەش يول يىراقلىقتىكى چوڭراق يېزا ئىدى. پىنچاۋ كەنتى تولىمۇ كىچىك بولغاچقا، ئۆزلىرى ئويۇن ئويۇشتۇرالماي، ھەر يىلى جاۋ جۇاڭ يېزىسىغا ئاز - تولا پۇل تۆلەپ، شېرىك ئويۇشتۇراتتى. ئۇ چاغلاردا، مەن ئۇلارنىڭ ھەرىلى ئويۇن ئويۇشتۇرۇشىنىڭ سەۋەبلىرى ئوستىدە ئويلىنىپمۇ باقماپتىكەنمەن. ئەمدى ئويلىسام، ئۇ ئەتىياز بايرىمى ۋاقتىدىكى — يېزا ئويۇنى بولسا كېرەك.

مەن ئويۇن كۆرۈش ئارزۇيۇمغا 11 - 12 ياشلارغا كىرگەن

يىلى يەتتىم. ئەپسۇسكى، ئۇ چاغدا جاۋ جۇاڭ يېزىسىغا ئاپىرىدىغان كېمە تاپالمىدۇق، پىنچاۋ كەنتىدە سەھەردە يولغا چىقىپ، كەچقۇرۇندا قايتىدىغان بىرلا چوڭ كېمە بار ئىدى. چوڭ كېمىدىن يەنە باشقىسى يوق ئىدى. قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى قېيىق بولۇپ، جانغا ئەسقاتمايتتى. كىشىلەرگە يالۇرۇپ قوشنا كەنتلەردىنمۇ تاپالمىدۇق، چۈنكى ئۇ كەنتلەردىكى كېمىلەرنىمۇ باشقىلار سۆزلىشىپ قويغانىكەن. موماينىڭ ئاچچىقى كەلدى، ئۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ بالدۇرراق كېمە سۆزلىشىپ قويمىغانلىقىغا تاپا - تەنە قىلغىلى تۇردى. ئانام، بىزنىڭ لۇجىڭ يېزىسىدىكى ئويۇن كىچىك كەنتلەردىكىدىن كۆپ ياخشى، يىلدا بىرنەچچە قېتىم كۆرۈپ تۇرىمىز، بۇگۈنكىسى سالاۋات، دەپ مومايغا تەسەللى بەردى. لېكىن مەن تەقەززا بولۇپ يىغلىغۇدەك بولدۇم. ئانام مېنى، بەكۆڭلىگە قىلما، ئۇنداق قىلساڭ، يەنە مومانى كايىتىپ قويىسەن، دەپ بەزىدى ۋە مومانىڭ ئەندىشە قىلىپ قالىدۇ، باشقىلار بىلەن بىللە كېتىپ قالما، دەپ تاپىلىدى.

قىسقىسى، ئۇمىدىم يەردە قالدى. چۈش بولغاندا، ئۇلپەتلىرىمنىڭ ھەممىسى كېتىپ قالدى. ئويۇن باشلىنىپ كەتكەندەك، قۇلىقىمغا ناغرا ۋە جاڭ ئاۋازلىرى ئاڭلانغاندەك بولدى، ئۇنىڭ ئوستىگە ئۇلپەتلىرىمنىڭ سەھنە يېنىدا پۇرچاق سوتى سېتىۋېلىپ ئىچىۋاتقانلىقىنى پەملىدىم.

شۇ كۇنى راك تۇتقىلىمۇ بارمىدىم، گېلىمدىن غىزامۇ ئۆتمىدى. ئانامنىڭ كۆڭلى يېرىم بولۇپ، قانداق قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى. كەچكى غىزا ۋاقتىدا مومامۇ بايقاپ قالدى ۋە، مەيۇسلىنىشكە ھەققىڭ بار، ئۇلار ئەدەپسىزلىك قىلدى، مېھمانىنى بۇنداق رەنجىتىش زادىلا بولمىغان گەپ، دېدى. غىزادىن كېيىن، ئويۇن كۆرۈپ قايتقان بالىلار يىغىلىپ، خۇشال ھالدا ئويۇننىڭ پارىڭىنى باشلاپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە پەقەت مەنلا گەپ - سۆز قىلماس-

تىن ئولتۇراتتىم. ئۇلار مېنىڭ ھالىمغا ئېچىندى، ھەتتا ھېسداشلىق بىلدۈردى. بىردىنلا، ھەممىسىدىن زېرەكرەك كەلگەن شۇاڭشى ئېسىنى تاپقاندەك سۆزلىدى:

— كىمە؟ باشۇ تاغامنىڭ كىمىسى قايتىپ كەلدىغۇ!

قالغان 10 نەچچە بالىمۇ ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشىپ سۆزلىدى:

— شۇ كىمگە چۈشۈپ بىز بىلەن بىللە بېرىڭ.

مەن خۇشال بولدۇم. لېكىن مومام، بۇلارنىڭ ھەممىسى كىچىك بالىلار، بۇلارغا قوشۇپ قويغىلى بولمايدۇ، دەپ ئەندىشە قىلدى. ئاناممۇ، چوڭلار بىلەن بىللە بارسۇن دەيلى دېسەك، چوڭلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۈندۈزدە ئىشى بار، ئۇلارنى چالا قالغان ئىشىنى كېچىدە ئىشلىۋالار دەيلى دېسەك، ئۇنداق قىلىش تېخى توغرا بولمايدۇ، دېدى. ئەنە شۇنداق ئىككى خىيالدا تۇرغاندا، شۇاڭشى ئىشنىڭ يولىنى تاپقاندەك يەنە ۋاراقىراپ سۆزلىدى:

— مانا مەن تىلىمدىن خەت بېرەي! كىمە چوڭ، ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇن ئاكام شوخ بالىلاردىن ئەمەس، بىز ھەممىمىز سۇنىڭ مىجەزىنى بىلىمىز!

دەرۋەقە، بۇ 10 نەچچە بالا ئىچىدە سۇ ئۇزۇشنى بىلمەيدىغان بىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇلارنىڭ ئىككى - ئۈچى قاينىملارغىمۇ چۈشەلەيدىغان ئۈستىلاردىن ئىدى.

مومام بىلەن ئاناممۇ ئىشىنىپ، ئۇلارنىڭ سۆزىنى رەت قىلمىدى ۋە كۈلۈشتى. شۇنىڭ بىلەن بىز چۇرۇڭلىشىپ، دەرھال ئۆيدىن چىقتۇق.

كۆڭلۈم ئارامىغا چۈشتى، ئۆزۈممۇ تەسۋىرلەپ بولمايدىغان دەرىجىدە يەڭگىللەپ قالدىم. دەرۋازىدىن چىقىپلا، ئاي نۇرى چۈشۈپ تۇرغان پىنچاۋ دەريا‌سىدا تۇرغان ئاق يەلكەنلىك چوڭ كىمگە كۆزۈم چۈشتى. ھەممىمىز كىمگە سەكرەپ چۈشتۇق. شۇاڭشى

كىمىنىڭ ئالدىدىكى خادىنى، ئافا ئارقىسىدىكى خادىنى قولىغا ئالدى. يېشى كىچىكرەكلىرى ماڭا ھەمراھ بولۇپ لەمپىدە ئولتۇرىدى، چوڭراقلىرى كىمىنىڭ ئايىغىدا ئولتۇردى. ئانام ئۇزىتىپ چىقىپ: «پەخەس بولۇڭلار» دېگەندە، بىز كىمىنى ئاللىقاچان ئورنىدىن قوزغاپ بولغانىدۇق. كۆۋرۈكنىڭ تېشىغا خادىنى بىر تەرەپ، كىمىنى ئارقىسىغا بىرنەچچە گەز ياندۇرۇپ، ئاندىن كېيىن كۆۋرۈكتىن ئۇزاپ كەتتۇق. شۇنىڭ بىلەن ئىككى پالاقنى توغرىلاپ، ھەربىر پالاقنى ئىككىيلەن تۇتتى. ھەربىر يول ماڭغاندا، پالاق تۇتقۇچىلار ئالمىشىپ تۇردى. كىمىنىڭ يېشى سۇنى يېرىپ ماڭغاندا چىققان ئاۋازلار بالىلارنىڭ كۈلكە - پاراڭلىرىغا قوشۇلۇپ كەتتى، كىمە ئوڭ - سول تەرىپى ياپيېشىل مايسىلىق پۇرچاق ئېتىزلىرى بىلەن ئورالغان دەريادا، خۇددى ئۇچقاندەك جاۋجۇاڭغا قاراپ ئۇزدى.

دەريانىڭ ئىككى لېۋىدىكى پۇرچاق، بۇغدايلارنىڭ ۋە سۇ ئاستىدىكى ئۆسۈملۈكلەرنىڭ يېقىملىق ھىدلىرى دىماغقا ئۇرىلىتتى، ئاينىڭ كۆلەڭگىسى جىمىرلاپ تۇرغان سۇ ئۈستىدە ئوينايتتى، بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كەتكەن قاپقارا تاغلار خۇددى غارقىراپ ماڭغان تۆمۈر ھايۋانىنىڭ[81] دۈمبىسىگە ئوخشاش، بىر ئېگىز - بىر پەس بولۇپ، كىمىنىڭ ئارقا تەرىپىگە قاراپ چاپاتتى. شۇنداق بولسىمۇ، كىمە ماڭا ئاستا ئۇزگەندەك بىلىنەتتى. ھەمراھلىرىم تۆت قېتىم نۆۋەتلەشتى. جاۋجۇاڭ ئاستىلاپ غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە غەزەللەر ئاڭلانغاندەك قىلاتتى، ئاندا - ساندا ئوتمۇ كۆرۈنەتتى. مەن ئويۇن سەھنىسىنىڭ چىراغلىرى بولسا كېرەك ياكى بېلىقچىلارنىڭ گۈلخانلىرى بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم.

نەينىڭ ئاۋازى بولسا كېرەك، ئۇ لەرزان - مۇڭلۇق چىقىپ، مېنىمۇ جەلپ قىلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنىمۇ ئونتۇغاندەك

ۋە ئۇ ئاۋاز بىلەن بىللە بۇغداي، پۇرچاقلاردىن چىققان شېرىن ھىد تارقالغان تۇن ھاۋاسىغا چۆمۈپ كەتكەندەك بولدۇم.

ئوت بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا، دەرۋەقە، بېلىقچىلارنىڭ گۈلخانلىرى ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن، ئىلگىرى كۆزۈمگە كۆرۈنگەن جاۋجۇاڭ يېزىسى ئەمەس ئىكەن دەپ ئويلىدىم. بىرئاز يۇرگەندىن كېيىن، ئالدىمىزدىن بىر قارىغاي ئورمانلىقى كۆرۈندى. بۇلتۇر بۇ ئورمانلىقتا تاماشا قىلغانىدىم، چېقىلىپ كەتكەن بىر تاش ئاتىنىڭ يەردە ياتقانلىقىنىمۇ، بىر تاش قوينىڭ ئوتلاق ئىچىدە تىزلىنىپ تۇرغىنىنى كۆرگەنىدىم. ئورمانلىقتىن ئۆتكەندىن كېيىن كېمە بىر ئاراچقا قاراپ بۇرۇلدى، شۇ چاغدا جاۋجۇاڭ يېزىسى كۆز ئالدىمىزدا پەيدا بولدى.

ھەممىدىن بەكرەك دىققىتىمنى تارتقان نەرسە ئويۇن سەھنىسى بولدى. دەريا بويىدىكى بوشلۇقتا چوقچىيىپ تۇرغان سەھنە ئايدىڭدا يىراقتىن قارىغاندا خۇددى ئاسمانغا تۇتاشقاندەك كۆرۈنەتتى. مەن بۇنى كۆرۈپ، رەسىملەردە كۆرگەن مالائىكىلەر ماكانى مۇشۇ يەردە پەيدا بولۇپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ قالدىم. كېمە بارغانسېرى ئىلدام ئۇزمەكتە، ئاز ۋاقىت ئۆتمەستىن، سەھنىدىكى كىشىلەر كۆزگە روشەن كۆرۈنۈشكە باشلىدى، ئۇلار ئالىيېشىل كىيىنىپ سەھنىدە ئويناماقتا. سەھنىگە يېقىن جايدا دەريادا ئويۇن كۆرۈپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ كېمىلىرىنىڭ يەلكەنلىرى قاپقارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— سەھنىگە يېقىن جايدا بوش ئورۇن يوق ئىكەن، يىراقتا تۇرۇپ كۆرەيلى، — دېدى ئافا.

كېمە ئاستىلىدى. بىرەمدىلا يېتىپ كەلدۇق. دەرۋەقە، سەھنىگە يېقىنلىشىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بىز ئويۇن سەھنىسىدىكى مەبۇد مېھرابىدىن يىراق جايدىلا توختاشقا مەجبۇر بولدۇق. ھەقىقەتەنمۇ بىز بۇ ئاق يەلكەنلىك كېمىمىزنى قارا يەلكەنلىك

لىك كېمىلەر بىلەن بىر يەردە توختىتىشنى خالىمايتتۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە بوش يەرمۇ يوق ئىدى ...

كېمىنى توختىتىش بىلەن ئاۋارە بولۇپ تۇرغىنىمىزدا، سەھنىدە دۇمبىسىگە تۆت بايراق قادىۋالغان، قولىدا ئۇزۇن نەيزە تۇتقان بىر ئۇزۇن قارا ساقال كىشىنىڭ بىر تۇركۈم كۆڭلەكچان كىشىلەر بىلەن جەڭ قىلىۋاتقانلىقى كۆزۈمگە كۆرۈندى.

— بۇ «تۆمۈر باشلىق باتۇر» رولىنى ئوينايدىغان ئۈستا ئارتىس، كەينى - كەينىدىن 84 قېتىم موللاق ئاتالايدىكەن، بۇگۈن كۈندۈزدە كۆرگىنىمدە ساناپ باقتىم، — دېدى شۇاڭشى.

بىز ھەممىمىز كېمىنىڭ بېشىدا، سەھنىدىكى جەڭگە قاراپ تۇردۇق. لېكىن، ھېلىقى «تۆمۈر باشلىق باتۇر» موللاق ئاتمايتى، پەقەت بىرنەچچە يېرىم يالىڭاچ كىشىلەر بىرنەچچە چۆرگىلەپ كىرىپ كەتتى، ئاندىن ياش جۇۋان رولىنى ئوينايدىغان ئارتىس سەھنىگە چىقىپ، ناخشا ئېيتقىلى تۇردى.

— ئاخشامدا تاماشىچىلار ئاز، «تۆمۈر باشلىق باتۇر» نىڭمۇ پەيزى كەتكەن بولسا كېرەك، كىم بىكارغا ئويۇن ئويناپ بەرسۇن؟ — دېدى شۇاڭشى.

مەن بۇ سۆزگە ئىشەندىم، چۈنكى شۇ چاغدا سەھنە ئاستىدا ئادەم ئاز قالغانىدى. يېزا ئادەملىرى ئەتىكى ئىشلىرىنى كۆزلەپ، كېچىنى بىكارغا ئۆتكۈزۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن، بالدۇر يېتىپ ئۇخلايتتى. ئاندا - ساندا ئۆرە تۇرۇپ ئويۇن كۆرۈۋاتقانلار بولسا مۇشۇ يېزا بىلەن قوشنا يېزىلارنىڭ بىكار تەلەپلىرى ئىدى. قارا يەلكەنلىك كېمىلەردىكى بايلارنىڭ بالا - چاقىلىرى كەتمىگەنىدى. لېكىن، ئۇلارنىڭ ئويۇن بىلەن كارى يوق ئىدى، تولىسى سەھنە ئاستىدا پېچىنە، مېۋە ۋە گازىر يېگىلى كەلگەن، شۇڭا ئويۇن بىكارغا ئوينىلىۋاتقاندەك ئوينىلاتتى.

مېنىڭ مەقسىتىمۇ موللاق ئاتقانىنى كۆرۈش ئەمەس ئىدى.

مەن ھەممىدىن بەكرەك، بىرسىنىڭ يۈزىنى ئاق ياغلىق بىلەن ئوراپ، خۇددى كالتەككە ئوخشىغان سېھىرلىك يىلاننى ئىككى قولى بىلەن بېشىدا تۇتۇشنى، ئۇنىڭدىن قالسا سېرىق ماتادىن كىيىنىپ يولۋاس بولۇپ سەكرەپ ئويناشنى كۆرۈشنى ياخشى كۆرەتتىم، لېكىن خېلى ۋاقىت ساقلاپ ھېچقايسىسىنى كۆرەلمىدىم. جۇۋان كىرىپ كەتكەندىن كېيىن، دەرھال يەنە بىر قېرى يىگىت چىقتى. بىر ئاز چارچاپ قالدىم، كېيىن گۈيشېڭنى پۈرچاق سۇتى سېتىۋېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدۇم. ئۇ بىردەمدىلا قايتىپ كەلدى:

— يوق ئىكەن، پۈرچاق سۇتى ساتىدىغان گاسمۇ قايتىپ كېتىپتۇ. كۇندۇزدە بار ئىدى، ئىككى چىنە ئىچكەنىدىم. بىرەر نوگاي سۇ ئەكېلىپ بەرسەم قانداق؟

سۇنى ئىچمىدىم، يەنە چىداشلىق بېرىپ ئويۇن كۆردۇم. لېكىن، نېمىلەرنى كۆرگەنلىكىمنىمۇ ئېيتالمايمەن. ئارتىسلارنىڭ يۈزلىرى بىرئاز ئاجايىپ كۆرۈنۈشكە كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلدىم. ئۇلارنىڭ قۇلاق - بۇرۇنلىرىمۇ روشەن كۆرۈنمەيدىغان بولۇپ قالدى. ھەمراھلىرىمنىڭ كىچىكرەكلىرى ئەسىنگىلى تۇردى، چوڭلىرىمۇ ئۆز پاراڭلىرىغا چۈشۈپ كەتتى. كېيىن بىردىنلا قىزىل كۆڭلەكلىك بىر قىزنىڭ سەھنىنىڭ تۆۋرۈكىگە باغلانىدى، بىر چارساقال ئۇنى قامچىلىغىلى تۇردى. شۇ چاغدا ھەممىمىز يەنە قىزنىڭ، كۇلۇشۇپ قاراپ تۇردۇق. مەن بۇگۈن كېچىدىكى ئويۇن ئىچىدە مۇشۇ كۆرۈنۈشنى ھەممىدىن بەك ياخشى كۆرۈنۈش بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم.

ئاخىرى سەھنىگە بىر مومايى چىقتى، مەن ئەسلىدە مومايى رولىدىن ناھايىتى قورقاتتىم، بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئولتۇرۇۋېلىپ ناخشا ئوقۇشىدىن قورقاتتىم. شۇ چاغدا ھەمراھلىرىمنىمۇ ناھايىتى ئەندىشىگە چۈشتى، ئۇلارنىڭ پىكرىنىڭمۇ ماڭا ئوخشاش ئىكەنلىكىنى

بىلدىم. مومايى دەسلەپتە ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ تۇرۇپ ئوقۇدى، كېيىن سەھنىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇردى. بۇنى كۆرۈپ بېشىمغا ئاغرىق كىرىپ كەتتى. شۇڭا ئۇ باشقىلار بولسا ئاغزىنى بۇزۇپلا تىللىغىلى تۇردى. مەن خېلى ۋاقىتقىچە سەۋرچانلىق بىلەن قاراپ تۇردۇم. ھېلىقى مومايى قولىنى كۆتۈردى، مەن تېخى ئورنىدىن تۇرسا كېرەك، دەپ ئويلاپتىمەن. نەدىكىنى، ئۇ قولىنى ئاستا چۈشۈرۈپ، يەنە ئوقۇۋەردى. كېمىدىكىلەرنىڭ بىرنەچچىسىنىڭ كەيپى ئۇچتى، قالغانلىرىمۇ ئەسنەشكە باشلىدى. شۇڭا ئۇ سەۋر قىلالمىدى. ئۇ، بۇ تاڭ ئاتقۇچىمۇ غەزىلىنى ئوقۇپ بولالمايدىغاندەك تۇرىدۇ، قايتقىنىمىز ياخشى، دېدى. بۇ پىكىر ھەممەيلەنگەن ياقتى. ھەممەيلەن كېمىگە چۈشكەن ۋاقتىدىكىدەك تېتىكلىشىپ كەتتۇق، ئۇچ - تۆتەيلەن كېمىنىڭ قۇيرۇقىغا ئۆتۈپ، خادىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، كېمىنى قىرغاقتىن بىرنەچچە غۇلاچ ياندۇرۇپ، كېمىنىڭ بېشىنى بۇرىدى، ئاندىن كېيىن پالاقلارنى راستلاپ، مومايىنى تىللىغىنىمىزچە، يەنە قارىغاي ئورمانلىقىغا قاراپ ئالغا باستۇق. ئاي، خۇددى ئويۇن ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمىغاندەك تېخى ئولتۇرمىغاندى. لېكىن بىز جاۋجۇاڭ يېزىسىدىن ئۇزاپ كېتىش بىلەن، ئايىنىڭ نۇرى تېخىمۇ يورۇپ كەتتى. ئارقامغا قارىسام، سەھنە چىراغلارنىڭ يورۇقىدا يەنە خۇددى يېڭى كەلگەن ۋاقتىمىزدىكىدەك، مالائىكىلەرنىڭ تاغ ئوستىدىكى راۋاقلىرىغا ئوخشاش قىزىل نۇرلارغا ئورلىپ تۇراتتى. قۇلقىمغا يەنە نەينىڭ لەرزان ئاۋازى ئاڭلاندى. مومايى كىرىپ كەتكەن بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم، لېكىن «ئەمدى قايتىپ بېرىپ كۆرەيلى» دېيىشكە خىجىل بولدۇم.

ئۇزۇن ئۆتمەستىن قارىغايلىق ئارقىمىزدا قالدى. كېمىمۇ خېلى ئىلدام كېتىۋاتاتتى، لېكىن ئەتراپ قاپقاراڭغۇ. بۇ، تۇن ھەسسە بولغانلىقىنى بىلدۈرەتتى. ھەمراھلىرىم كېمىنى ھەيدەپ

كېتىۋېتىپ، ئارتىسلار توغرىسىدا پاراڭغا چۈشۈپ، گاھىدا تىلـ
لايتتى، گاھىدا كۈلۈشەتتى. بۇ نۆۋەت كېمىنىڭ بېشى ئۇرۇلغان
سۇنىڭ ئاۋازى ناھايىتى شاۋقۇنلۇق چىقماقتا؛ كېمە خۇددى بىر-
مۇنچە ئۇششاق بالىنى ئۆزىگە مىندۈرۈۋالغان ئاق بېلىقتەك دولقۇن
يېرىپ ئۇزمەكتە، ھەتتا كېچىدە بېلىق تۇتۇۋاتقان بىرنەچچە قېرى
بېلىقچىمۇ قېيىقلىرىنى توختىتىپ قاراپ تەھسىن قىلدى.

پىنچاۋ كەنتىگە يەنە تەخمىنەن بىر يول قالغاندا، كېمە ئاستـ
لاپ قالدى. پالاق تۇتقانلار چارچاپ قالدۇق، دېيىشتى. چۈنكى
ئۇلار بەك كۆچەپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قورساقلىرى ئاچقانـ
دى. بۇ نۆۋەت گۈيشېڭ بىر ئەقىل تاپتى.

— كۆك پۇرچاق راسا پىشىپ قاپتۇ، ئوتۇنمۇ تەييار، بىرئاز
ئوغرىلاپ كېلىپ پىشۇرۇپ يېمەيلىمۇ؟ — دېدى گۈيشېڭ.

بۇ پىكىر ھەممەيلەنگە ياقتى، كېمىنى دەرھال قىرغاققا ھەيـ
دەپ بېرىپ توختاتتۇق. قىرغاقتىكى ئېتىزلىقلاردا كۆك پۇرچاق
راسا ئوبدان ئوخشىغانىكەن.

— ئافا! ئافا! بۇ تەرەپتىكى سىلەرنىڭ، ماۋۇ تەرەپتىكىسى
لىيۇ يى تاغىنىڭ، قايسى تەرەپتىكىسىنى ئوغرىلايلى؟ — شۇاڭشى
كېمىدىن قىرغاققا سەكرەپ چىقىپ سۆزلىدى.

بىزمۇ قىرغاققا سەكرەپ چىقتۇق.

— ئالدىرىماڭلار، مەن قاراپ باقاي، — ئافا كېمىدىن سەكـ
رەپ چۈشۈپ، ئۇياق ـ بۇياققا بېرىپ تۇتۇپ كۆرگەندىن كېيىن
بېشىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى، — بىزنىڭكىنى ئوغرىلايلى، بىزنىڭ
كىسىنىڭ دانلىرى يوغان ئىكەن.

بۇ جاۋاب بىلەن ھەممەيلەن ئافانىڭ ئېتىزلىرىغا تارقىلىپ،
بىرەر تۇتامدىن يۇلۇپ كېمىگە تاشلىدۇق. شۇاڭشىنىڭ پىكرىچە
كۆپرەك ئوغرىلىماقچىدۇق، لېكىن ئافانىڭ ئانىسى بىلىپ قالسا
زار ـ زار قاقشايدىغانلىقىنى بىلەتتۇق، شۇڭا لىيۇ يى تاغىنىڭ

پۇرچىقىدىن يەنە بىرەر تۇتامدىن ئوغرىلىدۇق.

ئارىمىزدىكى بىرنەچچە چوڭراق بالىلار يەنە كېمىنى ئاستا
ھەيدەپ ماڭدى، بىرنەچچىسى كېمىنىڭ قۇيرۇقى تەرەپكە ئوت
ياقتى، بىز كىچىكرەكلىرىمىز پۇرچاق ئاقلىدۇق. پۇرچاق ئۇزۇنغا
قالماستىن پىشتى. شۇنىڭ بىلەن كېمىنى سۇدا لەيلىتىپ قويۇپ،
ھەممىمىز ئولىشىپ قولىمىز بىلەن ئېلىپ پۇرچاق يېگىلى تۇر-
دۇق، يەپ بولغاندىن كېيىن كېمىنى يەنە ھەيدىدۇق. بەزىلەر
قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇپ، پۇرچاقنىڭ شاخلىرىنى، پوستلىرىنى
دەريا‌غا تاشلاپ، كېمىدە ھېچقانداق ئىزنىمۇ قالدۇرمىدى. لېكىن
شۇاڭشى، باشۇ تاغامنىڭ كېمىدىكى ئوتۇنى بىلەن تۇزىنى ئىشلـ
تىپ قويدۇق، ئۇ ناھايىتى زېرەك ئادەم، بۇنى بىلمەي قالمايدۇ،
بىلىپ قالسا تىللىشى مۇمكىن، دەپ غەم يېيىشكە باشلىدى،
كېيىن ھەممەيلەننىڭ گەپ ـ سۆزى بىلەن ئەندىشىدىن قۇتۇلدى.
ئەگەر ئۇ تىللايدىغان بولسا، بىز ئۇنىڭغا، بۇلتۇر قىرغاقتىن
تېپىۋالدىم دەپ ئەكەتكەن قۇرۇق سەرۋى دەرىخىنى قايتۇرۇپ بەر،
دېمەكچى بولدۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە، يۈزىدىن ـ يۈزىگە «باشۇ
قوتۇر» دەيمىز، دېگەن پىكىرگە كەلدۇق.

— قايتىپ كەلدۇق! چاتاق يوق، قانداق؟ مەن تىلىمدىن
خەت بېرىمەن دېمىگەنمىدىم! — شۇاڭشى كېمىدە تۇرۇپ بىردىنلا
ۋارقىرىدى.

ئالدىمغا قارىسام، پىنچاۋ كەنتىگە كېلىپ قاپتۇق. كۆۋرۈك
بويىدا ئانام تۇرغانىكەن، شۇاڭشى ئانامغا گەپ قىلغانىكەن. مەن
لەمپە ئاستىدىن چىقىشىمغا كېمىمۇ قىرغاققا يېقىنلاشتى، كېمە
توختىغاندىن كېيىن كەينى ـ كەينىدىن قىرغاققا چىقتۇق. ئانام،
ۋاقىت ئۇچ جىڭدىن ئۆتتى، تولىمۇ كېچىكتىڭ، دەپ بىرئاز خاپا
بولغاندەك قىلدى، لېكىن يەنە خۇشال بولۇپ، كۈلۈپ ھەممەيلەننى
قورۇغان گاڭپەنگە تەكلىپ قىلدى.

باشقىلار قورساقنى توقلىۋالدۇق، ئۇيقۇمىز كەلدى، بالدۇر-راق قايتىپ ئۇخلايلى، دەپ ئۆز ئۆيلىرىمگە قايتىشتى.

ئەتىسى چۈشكە يېقىن ئورنۇمدىن تۇردۇم. باشۇ تاغنىڭ تۆزى بىلەن ئوتۇنغا دائىر گەپ - سۆز ئاڭلىمىدىم، چۈشتىن كېيىن يەنە راك تۇتقىلى باردۇق.

— شۇاڭشى، سەن شۇمتەكلەر تۇنۇگۈن مېنىڭ پۇرچىقمىنى ئوغرىلاشتىڭما؟ ئاۋايلاپراق يۈلماي، بىرمۇنچىسىنى زايە قىلىشۇېتىپسەن.

بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، لىيۇ يى تاغا ئىكەن. ئۇ قېيىقنى ھەيدەپ، پۇرچاق سېتىپ قايتىپ كېلىۋىتىپتۇ. قېيىقىدا يەنە سېتىلماي قالغان بىر دۆۋە پۇرچاقمۇ تۇرۇپتۇ.

— ھەئە، ئاخشام مېھمانغا پىشۇرۇپ بەردۇق، بىز دەسلەپتە سىزنىڭ پۇرچاقلىرىڭىزنى ياراتمىغانىدۇق. قارىڭا، راكلىرىمنى قاچۇرۇۋەتتىڭىز! — دېدى شۇاڭشى.

لىيۇ يى تاغا مېنى كۆرۈپ، پالىقنى توختاتتى ۋە كۈلۈپ:

— مېھمانغا پىشۇرۇپ بەردۇق؟ بۇ ئىشڭلار دۇرۇس بوپتۇ، — دېدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە ماڭا قاراپ، — شۇن ئۇكا، تۇنۇگۈنكى ئويۇن ئوبدانمىكەن؟ — دەپ سورىدى.

مەن:

— ئوبدان ئىكەن، — دەپ بېشىمنى لىڭشىتىپ قويدۇم.

— پۇرچاق تېتىغاندۇ؟

— ناھايىتى ياخشى ئىكەن، — دەپ يەنە بېشىمنى لىڭشىتتىم.

لىيۇ يى تاغا مېنىڭ جاۋابىمدىن ناھايىتى مىننەتدار بولدى. ئۇ باشمالتىقىنى چىقىرىپ، مەمنۇن بولغان ھالدا:

— چوڭ شەھەردە ئۆسكەن، ئوقۇغان ئادەم ھەقىقەتەن مال تونۇيدۇ! مەن بۇ پۇرچاقنىڭ ئۇرۇقلىرىنى دانە - دانىلاپ تاللىغان. سەھرالىقلار ياخشى - يامانىنى تونۇمايدۇ، ئۇلار تېخى مېنىڭ پۇرچىقىمنى باشقىلارنىڭكىگە يەتمەيدۇ، دەيدۇ. بۇگۈن ئاپىكىزغا بىرئاز پۇرچاق ئاپىرىپ بېرەي، تېتىپ باقسۇن ....— دېدى ۋە شۇنىڭ بىلەن پالىقنى ئۇرۇپ، قېيىقىنى ھەيدەپ كەتتى.

ئانام مېنى كەچكى غىزاغا چاقىرغاندا، قارىسام جوزىدا بىر چوڭ چىنە پىشۇرۇلغان كۆك پۇرچاق تۇرۇپتۇ، ئۇ لىيۇ يى تاغىنىڭ ئانام بىلەن ماڭا ئەكەلگەن پۇرچىقى ئىكەن. ئاڭلىسام ئۇ تېخى ئانامغا: «ئۆزى كىچىك بولغان بىلەن ئەقلى - ھوشى بار ئىكەن، ئەتە - ئۆگۈن ئالىم بولىدۇ، بەختىكىزنىڭ ئوڭ ئىكەنلىكىگە تىلىمدىن خەت بېرىمەن» دەپ مېنى ناھايىتى كۆپ ماختاپ بېرىپ-تۇ، لېكىن بۇگۈنكى پۇرچاق تۇنۇگۈن كېچىدىكىدەك تېتىمىدى.

راست گەپ، تا ھازىرغىچە شۇ كېچىدىكىدەك ئوبدان پۇرچاق يېمىدىم، شۇ كېچىدىكىدەك ئوبدان ئويۇنمۇ كۆرمىدىم.

1922 - يىل 10 - ئاي

ئىزاهلار:

(1) N — نەنجىك. K مەكتىپى — جەنۇبىي چاڭجياڭ سۇچىلىرى مەكتىپى.

(2) مانجۇ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئىنگلىزچىدىن خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلىنغان فىزىئولوگىيە كىتابلىرى.

(3) ئاپتونۇرنىڭ تېۋىپچىلىققا بولغان قاراشلىرى ھەققىدە «دادامنىڭ كېسىلى» دېگەن فېلىيەتونىغا قارالسۇن.

(4) S ساربىيى — شاۋشىنلىقلار ساربىيى، بېيجىڭ شۇەنۇۋ دەرۋازىسى سىرتىدا.

(5) جىن شىنىي — چىيەن شيەنتۇڭ، ئۆز ۋاقتىدىكى «يېڭى ياشلار» نىڭ مۇھەررىرلىرىدىن بىرى.

(6) «يېڭى ياشلار» — «4 ـ ماي» ھەرىكىتى دەۋرىدە يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتىگە رەھبەرلىك قىلغان ئەڭ مۇھىم ژۇرناللارنىڭ بىرى. ئۇ ماركسىزم ۋە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنى دەسلەپ قىلىپ تونۇشتۇرغان.

(7) بۇ ھېكايە بىرىنچى قېتىم 1918 ـ يىل 5 ـ ئايدا «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 4 ـ، 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. جۆڭگو ئەدەبىيات تارىخىدا «ئادەم يېيىش ئەخلاقى» بولغان فېئودالىزم ئەخلاقىغا 1 ـ قېتىم ئەڭ قاتتىق ھۇجۇم قىلغان. بۇ ئەسەر توغرىسىدا، يازغۇچى مۇشۇ توپلامدا يازغان «كىرىش سۆزى»دە توختىلىپ، ئۇنىڭ قانداق مەيدانغا كەلگەنلىكىنى بايان قىلغاندىن تاشقىرى، كېيىن «جۆڭگو يېڭى ئەدەبىياتىنىڭ تۇرلىرى، ھېكايىلەر، 2 ـ توپلىمىغا كىرىش سۆز» دېگەن ماقالىسىدە يەنە توختىلىپ، بۇ ھېكايىدە بايان قىلىنغان تۇپ ئوي ۋە ئۇنىڭ ئەھمىيىتىنى بايان قىلىپ ئۆتىدۇ، ئۆگەنگۈچىلەر شۇ ئەسەرگە مۇراجىئەت قىلىشى مۇمكىن.

(8) بۇ سۆز بىلەن يازغۇچى جۆڭگودىكى فېئودالىزم ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئۇزۇن تارىخىغا ئىشارەت قىلىدۇ.

(9) «مەھەللىۋى ئىوت ـ چۆپلەر...» — «يەرلىك دورىلار تىزىمى»، جۆڭگودا دورىلارنى تەتقىق قىلىش بويىچە كلاسسىك خاراكتېرلىك كىتاب، جەمئىي 52 توم. مىن خاندانلىقى دەۋرىدە مەشھۇر لى شىجېن (1518 ـ 1593) تەرىپىدىن يېزىلغان.

(10) «بالىلارنى تېگىشىپ يېيىش»، «گۆشىنى يەپ تېرىسىنى

ئۇخلاش» دېگەن ئىبارىلەر «زو جيۇمىڭ تەرجىمھالى» دېگەن كىتابتا ئۇچرايدۇ. ئاۋۇالقى سۆز، مۇھاسىرىدە قالغان شەھەردىكى ئېچىنىشلىق ئەھۋالىنى تەسۋىرلەشتە ئىشلىتىلگەن: «چۇ دۆلىتىنىڭ ئەسكەرلىرى سۇڭ دۆلىتىنىڭ ئەسكەرلىرىنى مۇھاسىرە قىلغاندا، بالىلار تېگىشىپ يېيىلدى، سۆڭگەكلىرى ئوتۇن قىلىپ قالاندى». كېيىنكىسى جىڭ خاندانلىقىنىڭ ۋەزىرلىرىدىن جۇ جاۋ چى بەگلىكىنىڭ بېگى جۇاڭ گۇڭغا قىلغان سۆزىدە ئۇچرايدۇ: «لېكىن ئۇ ئىككىيلەن ھايۋاندىنمۇ بەتتەر، ئۇلارنىڭ گۆشىنى يەپ تېرىسىدە ئۇخلىساممۇ غەزىپىم يانمايدۇ» (ئىككىيلەن دېگەن سۆز چى دۆلىتىنىڭ جىجو، گوزۇي ناملىق ئادەملىرىگە قارىتىلغان، بۇ ئادەملەر ئىلگىرى جۇۋ جوغا ئەسىر چۈشكەن).

(11) «كېيىنا» — گۆش بىلەن ئوزۇقلىنىدىغان بىر خىل يىرتقۇچ ھايۋان، ئۇ ھەمىشە شىر، يولۋاسقا ئوخشاش يىرتقۇچ ھايۋانلارنىڭ كەينىدە يۈرۈپ، ئۇلاردىن قالغان ئوزۇقلارنى يەپ كۈن كۆرىدۇ.

(12) يىيا — «چۇنچيۇ» دەۋرىدىكى ئادەم. غىزا قىلىشتا ئۇستىلىق بىلەن داڭقى چىققان. چى بەگلىكىنىڭ بېگى «كاۋاپ قىلىنغان بالا گۆشى يەپ باقمىدىم» دېگەندە، يىيا ئۆزىنىڭ ئوغلىنى كاۋاپ قىلىپ بەرگەن.

(13) جي ۋە جۇ — قەدىمكى شىيا ۋە يىن سۇلالىلىرىنىڭ (مىلادىيىدىن ئاۋۋالقى 2000 يىللار) زالىملىق بىلەن داڭقى چىققان خانلىرى.

(14) پەنگۇ — خەنزۇ ئەپسانىلىرىدە ئاسمان بىلەن يەرنى پەيدا قىلغۇچى.

(15) شۇي شىلىڭ — چىن خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ئۆتكەن ئىنقىلابچى. 1907 ـ يىلى ئەنخۇيىنىڭ شۇنفۇسى (ئۆلكە باشلىقى) ئېن مىننى مەخپىي ئۆلتۇرگەندە قولغا چۈشۈپ قېلىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي ئۆلتۈرۈلگەن. ئېن مىننىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئۇنىڭ يۈرىكىنى يۇلۇۋېلىپ يېگەن.

(16) بۇ يەردە خەنزۇچە hui ھەرپى نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

(17) ئارىپبەدىيانىنىڭ خەنزۇچە بىرىنچى ھەرپى hui بولۇپ، ئۇستىدىكى cao پارچىسى كۆكات، ئاستىدىكى 回 قىسمى «قايتماق» مەنىسىنى بېرىدۇ.

(18) جۇيرېن — فېئودالىق دەۋردە تۆۋەندىن سانىغاندا ئىككىنچى ئىلمىي ئۇنۋان.

(19) بۇ ھېكايە دەسلەپ 1919 ـ يىلى 5 ـ ئايدا «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 6 ـ جىلد 5 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان. ھېكايىدىكى پېرسوناژلاردىن شيايۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى چيۇجىن ئىدى.

چيۇجىن شۇي شىلىڭ («سەۋدايى خاتىرىسى»گە بېرىلگەن ئىزاھاتقا

قارالسۇن) ئۆلتۈرۈلۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا چىقىپ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى، ئۇ شاۋشىن شەھىرىدىكى «شۇەنتىنكۇ» دېگەن جايدا ئۆلتۈرۈلگەن. شۇەنتىنكۇ شاۋشىن شەھىرىدىكى چوڭ كوچىلارنىڭ بىرى، بۇ جايىنىڭ يېنىدا ئېگىز راۋاق بار. ئۇ راۋاققا «گۇ شۇەنتىنكۇ» دېگەن سۆز يېزىلغان.

(20) ئىلگىرى خەنزۇ خەلقى ئىچىدە ئادەم قېنى ئۆچكە كېسىلگە داۋا دېگەن خۇراپات بولغان، شۇڭا كىشىلەر گۈناھكارنى ئۆلتۈرۈش ۋاقتىدا جاللاتنىن ئادەم قېنىغا چىلانغان جىگىموما سېتىۋالاتتى.

(21) بۇ ھەقتە (19) ئىزاھقا قارالسۇن.

(22) بۇ ھېكايە دەسلەپ 1919 ـ يىل 10 ـ ئايدا «شىنچاۋ» (يېڭى دولقۇن) ژۇرنىلىنىڭ 2 ـ جىلد 1ـ سانىدا بېسىلغان، ئەمما بۇ ئەسەرنىڭ يېزىلغان ۋاقتى بولسا 1920 ـ يىل 7 ـ ئايدا دەپ يېزىلغان. ئېلان قىلىنغان ۋاقتى بىلەن يېزىلغان ۋاقتى ئوتتۇرىسىدىكى بۇ پەرق ئۇ چاغلاردا ژۇرناللارنىڭ كېچىكىپ چىقىشىدىن كېلىپ چىققان. ئادەتتە ئۇ چاغدا ژۇرناللارنىڭ ئەمەلدە بېسىلىپ چىققان ۋاقتى، شۇ ژۇرناللارنىڭ ئۇستىگە يېزىلغان كۈندىن كېيىن بولىدۇ.

(23) جۇڭگونىڭ قەدىمكى مۇنەججىملىرىنىڭ پىكرىچە بەش نەرسە (مەدەن، ياغاچ، سۇ، ئوت، توپا) بىر ـ بىرىدىن پەيدا بولىدۇ ۋە بىر بىرىنى يېڭىدۇ. ئۇلاردىن: ياغاچتىن ئوت تۇغۇلىدۇ، ئوتتىن توپا تۇغۇلىدۇ، توپىدىن مەدەن تۇغۇلىدۇ، مەدەندىن سۇ تۇغۇلىدۇ، سۇدىن ياغاچ تۇغۇلىدۇ؛ ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىنى يېڭىشى مۇنداق: ياغاچ توپىنى يېڭىدۇ، توپا سۇنى يېڭىدۇ، سۇ ئوتنى يېڭىدۇ، ئوت مەدەننى يېڭىدۇ، مەدەن ياغاچنى يېڭىدۇ. جۇڭگونىڭ كونا تېۋىپچىلىقىدا يۈرەك، ئۆپكە، جىگەر، تال، بۆرەكتىن ئىبارەت بەش ئەزا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەش نەرسىگە ئوخشىتىلىدۇ. شۇڭا بۇ يەردە ئوتنىڭ مەدەندىن ئۈستۈن كەلگىنى دېيىلىدۇ.

(24) بۇ ھېكايە دەسلەپ 1920 ـ يىل 7 ـ ئايدا ھېيجىڭدا چىقىدىغان «چېنباۋ» گېزىتىدە ئېلان قىلىنغان. بۇ گېزىتنىڭ شۇ سانى تېپىلمىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ قايسى سانى ئىكەنلىكىنى ھازىرچە ئېنىقلىيالمىدۇق.

(25) بۇ ھېكايە دەسلەپ 1920 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «سى شىنباۋ» گېزىتىنىڭ «شۇەندىك» نامىلىق قوشۇمچە بېتىدە ئېلان قىلىنغان.

(26) جۇڭگونىڭ قەدىمكى جىنايى ئىشلار قانۇنىدا «شۇجىك» نامىلىق كىتابنىڭ «جازالار» دېگەن بۆلۈمىدە يېزىلىشىچە ۋە مۇناسىۋەتلىك ئىزاھاتلىرىدا بايان قىلىنىشىچە، بەش خىل جازا بولغان: بىرىنچىسى، داغلاش جازاسى ـ يەنى يۈزگە سىزىقلارنى ئويۇپ قارا داغمال بىلەن داغلاش؛ ئىككىنچىسى، بۇرنىنى كېسىش جازاسى؛ ئۈچىنچىسى، پۇتىنى كېسىش

جازاسى؛ تۆتىنچىسى، جىنسىي ئەزا جازاسى ـ يەنى ئەر بولسا زەكەرنى كېسىش، ئايال بولسا، جىنسىي ئەزاسىنى تېكىش جازاسى؛ بەشىنچىسى، كاللىسىنى ئېلىش جازاسى. چېچىنى قىرقىش بەش چوڭ جازا قاتارىغا كىرمەيتتى. ئەمما قەدىمكى دەۋردە ئۇمۇ جازالارنىڭ بىرى ئىدى. بۇ جازا سۇي، تاڭ دەۋرلىرىدىن كېيىن بىكار قىلىنغان.

(27) چىڭ ئەسكەرلىرى سەددىچىن ئىچىگە كىرىپ بېيجىڭنى پايتەخت قىلغاندىن كېيىن، ياڭجۇ بىلەن جيادىڭ خەلقى چىڭ ئەسكەرلىرىگە ئەڭ قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەن. بۇ شەھەرلەر چىڭ ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن بېسۇۋېلىنغاندىن كېيىن، خەلق قاتتىق قىرغىن قىلىندى. لۇشۈننىڭ «قەبرە»، «پارچە ـ پۈرات خاتىرىلەر» دېگەن ئەسەرلىرىگە قارالسۇن.

(28) بۇ يەردە تەييىڭ تيەنگو قوزغىلىڭى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. خۇڭ شيۇچۈەن بىلەن ياڭ شيۇچىڭلار تەييىڭ تيەنگو قوزغىلىڭىنىڭ داھىيلىرى، تەييىڭ تيەنگو قوزغىلاڭچىلىرى چېچىنى تولۇق قويماتتى (ئۆرۈمەيتتى). شۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىچىدە ئۆلار «ئۇزۇن چاچلىقلار» دەپ نام چىقاردى.

(29) جاڭ تەييەن تەرىپىدىن يېزىلغان «زورۇڭ تەرجىمھالى»دا يېزىلىشىچە: زورۇڭ ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان چاغدا «قورۇقلۇق ئارمىيە ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇپەتتىشى ياۋ جيا پاھىشۋازلىق قىلغاچقا، زورۇڭ بەش ئادەمنى باشلاپ مۇپەتتىشىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، مۇپەتتىشنى راسا كېلىشتۇرۇپ ئورغان ۋە چېچىنى كېسىپ تاشلىغان، كېيىن بۇ ئىش پاش بولۇپ قالغاندىن كېيىن، زورۇڭ يوشۇرۇن شاڭخەيگە قېچىپ كەلگەن» («جاڭ تەييەن ئەسەرلىرى توپلىمى» 2 ـ جىلد). زورۇڭ ۋە ئۇنىڭ «ئىنقىلابىي ئارمىيە» نامىلىق ئەسىرى توغرىسىدا «قەبرە» نامىلىق توپلامدىكى «پارچە ـ پۈرات خاتىرىلەر»گە قارالسۇن.

(30) پەرەڭ ـ «چەت ئەللىك ئادەم» دېگەن سۆز.

(31) سۆز ئورمانچىلىق ئىلمى بويىچە دوكتور بىندۇ (ياپونىيىلىك) ھەققىدە بارىدۇ.

(32) شۇەنتۇڭ ـ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى خانى.

(33) ئارتىسباشىبف ـ رۇس يازغۇچىسى، بۇ يەردە ئېيتىلغان سۆز ئۇنىڭ «ئىشچى تىخولوف» نامىلىق رومانىنىڭ 9 ـ بابىدىن كەلتۈرۈلگەن. بۇ ھەقتە «قەبرە» دېگەن توپلامدىكى «نارا كەتكەندىن كېيىن قانداق بولدى» دېگەن ئەسەرگە بېرىلگەن ئىزاھاتقا قارالسۇن.

(34) «بىسەرەمجانلىق» ـ بۇ ھېكايە دەسلەپ 1920 ـ يىلى 9 ـ ئايدا «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلىنىڭ 8 ـ جىلد، 1 ـ سانىدا بېسىلغان.

(35) بۇ يەردىكى چاچ ئۆرۈلگەن ئۇزۇن چاچقا قارىتىلغان ـ ت.

(36) جىن شىڭتيەن (1609 ـ 1661) مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى،

چاك سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا ئۆتكەن ئەدەب. «سۇ بويىدا»، «شى شياڭجى» غا ئوخشاش كلاسسىك ئەسەرلەرگە تەنقىد يازغان. «ئۇچ پادىشاھلىق ھەققىدە قىسسە» يۇەن سۇلالىسى بىلەن مىڭ سۇلالىسى ئارىلىقىدا ئۆتكەن لو گۇەن-جۇڭ تەرىپىدىن يېزىلغان مەشھۇر رومان. بۇ رومانىنى كېيىن چاك خاندان-لىقى ۋاقتىدا ما زۇڭگاڭ قايتا ئىشلەپ چىققان ۋە شەرھلىگەن. ئۇ ئۆز شەرھىگە ئۆز نامىنى قويماستىن جىن شىڭتيەننىڭ نامىنى قويغان. شۇڭا بۇ شەرھى «جىن شىڭتيەن شەرھى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

(37) ئۇزۇن چاچلىقلار — تەيپىڭ تيەنگو قوزغىلىڭچىلىڭ قاتناش-چىلىرى — ت.

(38) قوماندان جاڭ (جاڭ داشۇەي) دەپ جاڭ شۇن كۆزدە تۇتۇلدۇ. جاڭ شۇن شۇ چاغلاردىكى شىمالىي مىللىتارىستلارنىڭ بىرى. ئۇ ئەسلىدە چاڭ خانداناللىقىنىڭ ئوفىتسېرلىرىدىن ئىدى، 1911 ـ يىلى ئىنقىلابتىن كېيىنمۇ ئۇ يەنە ئۆرۈمە چېچىنى چۈشۈرمەي، ئۆزىنىڭ چاڭ خانداناللىقىغا سادىقلىقىنى ئىپادىلىگەن. ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ تولىسى ئۆرۈمە چاچلىق بولۇپ، ئۆرۈمە چاچلىق ئەسكەر دەپ ئاتىلاتتى، 1917 ـ يىلى 7 ـ ئايدا، ئۇ شۇيجۇدىن بېيجىڭغا باردى، 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى فۇيىنى (چاڭ سۇلالىسىنىڭ تەختتىن چۈشۈرۈلگەن پادىشاھى، خانلىق ئىسمى شۈەنتۇڭ) يېڭىۋاشتىن تەختىگە ئولتۇرغۇزۇشقا ئۇرۇندى. ئەمما 14 ـ ئىيۇلدا مەغلۇپ بولدى. جاڭ شۇننىڭ ئۆزى گوللاندىيە ئەلچىخانىسىغا قېچىپ كىرىۋالدى. بۇ ھېكايىدە «خان سەلتەنەت تەختكە ئولتۇرۇپتۇ» دېگەن سۆز ئەنە شۇ ۋەقەگە قارىتىلغان.

(39) بۇ ھېكايە دەسلەپ 1921 ـ يىل مايدا «يېڭى ياشلار» ژۇرنىلى-نىڭ 9 ـ جىلد، 1 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان.

(40) بىزدە مەدىكار ئۇچ تۈرلۈك بولىدۇ: پۈتۈن يىل بويى ئىشلەپ بېرىدىغانلار يىللىقچى مەدىكار دېيىلىدۇ؛ كۈنلۈك ئىشلەپ بېرىدىغانلار مەدە-كار دېيىلىدۇ؛ ئۆزىمۇ يەر تېرىيدىغان، پەقەت ھېيت ـ ئايەم كۈنلىرى ياكى ئورما ۋاقىتلىرىدىلا كېلىپ يارەدەم قىلىدىغانلار ئايلىقچى مەدىكار — ئاپتور ئىزاھى.

(41) خەنزۇلاردا ئۆتمۈشتە مۇنداق بىر خۇراپىي ئەقىدە بولاتتى: ھەر بىر ئادەم تۇغۇلغاندا ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنى خەنزۇچە تەرتىپ رەقەملىرى بىلەن يېزىپ كۆرۈلەتتى. ئۇ رەقەملەرنى بىر ـ بىرىگە قوشقاندا خەنزۇچە «8» خەتكە توغرا كېلەتتى. بۇ «8» خەت ئېچىدە تەبىئەت ھادىسىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان بەش نەرسە (مەدەن، ياغاچ، سۇ، ئوت، توپا) تولۇق بولۇپ چىقسا، ئۇ ئادەم كامالەتكە يېتىدۇ دەپ بىلەتتى، ئەگەر مۇشۇ بەش نەرسىدىن بىرى كەم بولسا، قۇسۇرلۇق ھېسابلىناتتى. بۇ يەردە گەپ «توپا» كەم

بولۇپ چىققانلىقى ھەققىدە كېتىپ بارىدۇ.

(42) بۇ توخۇ باقىدىغان ياغاچ ئىدىش، ئۇنىڭ ئىچىگە دان چېچىپ، ئىتلار يەپ كەتمەسلىك ئۈچۈن پەنجىرە ياساپ قويۇلىدۇ. توخۇلار بويۇنلىرى-نى تىقىپ دانلايدۇ، ئىتلار بولسا ئۇنداق قىلالمايدۇ، پەقەت تېرىكىپ قاراپ تۇرۇشىدۇ.

(43) بۇ ئەسەر «تاڭ گېزىتىنىڭ قوشۇمچە بېتى»دە، ھەپتىدە، ئىككى ھەپتىدە بىر نۆۋەت بېسىلىپ، 1921 ـ يىلى 12 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىن 1922 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنىگىچە بېسىلىپ چىققان. ئاپتور باشقا ھېكايىلىرىنىڭ ھەممىسىنى «لۇشۈن» دېگەن نام بىلەن ئېلان قىلغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى «بارىن» دېگەن نام بىلەن ئېلان قىلغان.

(44) «ھېكمەتلىك سۆز» — جۇڭگودا قەدىمكى ۋاقىتلاردىكى «ئۇچ ئۆلمەس»نىڭ بىرى: «ئەۋلىيالار ياخشى ئەخلاق، ياخشى خىزمەت، ھېكمەت-لىك سۆز قالدۇرىدۇ. ۋاقىت ئۆتسىمۇ لېكىن كېرەكتىن چىقمايدۇ. شۇڭا ئۆلمەس دېيىلىدۇ».

(45) دىككىنىس (1812 — 1870) — ئىنگلىز يازغۇچىسى. «قە-مارۇازنىڭ تەرجىمھالى»نى ئەسلىدە ئىنگلىز يازغۇچىسى دويلى يازغان. ئاپتور بۇ ھەقتە: «ئۇنى دىككىنىس يازغان دەپ ئۆزۈم خاتالاشقان» دەيدۇ.

(46) بۇ سۆز ئەسلىدە خەلق تىلىغا قارىتىلغان، ئۆز ۋاقتىدا كونىلىق-نى ياقلىغۇچى لىن چىننەن سەي يۈەنپېيگە يازغان خېتىدە: «ئەگەر كونىلار-نىڭ ھەممىسىنى كېرەكسىز قىلىپ، قارا تىللار بىلەن يېزىشقا توغرا كەلسە، ئۇ چاغدا غالتەك ھەيدەپ ئاچچىقسۇ ساتىدىغانلارنىڭ تىلىنى ئىشلىتىشكە توغرا كېلىدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭمۇ گرامماتىكىسى بار» دېگەن سۆزلەرنى قىلغان.

(47) «خەتتاتنىڭ ھەقىقىي تەرجىمھالى» جەمئىي 10 توم بولۇپ، خەتتاتلىق توغرىسىدا سۆزلەيدۇ.

(48) بۇ سۆز «لۈيسى چۈنچيۇ» دېگەن كىتابتىن نەقىل كەلتۇ-رۇلگەن.

(49) شيۈسەي — ئالىم، موللا مەنسىدە، ئىلمىي دەرىجە.

(50) «يېڭى ياشلار» خەنزۇ ھەرپىنى رەت قىلىپ، رىم ھەرپلىرىنى قوللىنىشنى مۇزاكىرە قىلغانىدى.

(51) مەنسەپ ئىمتىھانى دەۋرىدە ئوقۇغان بولسىمۇ ئالىي مەكتەپكە كىرەلمىگەنلەر «موللا» دەپ ئاتىلاتتى.

چۇڭ جېڭ — مىن خانداناللىقىنىڭ يىل ئىسمى. بۇ خانداناللىق مانجۇ خاندانلىقى تەرىپىدىن يوقىتىلغان. كېيىنكى چاغلاردا دېھقانلار قوزغالغاندا، ھەمىشە «مانجۇ خانداناللىقىنى ئاغدۇرۇپ، مىن خانداناللىقىنى تىكلەيمىز»

دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويغانتى. شۇڭا مانجۇ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئىنقىلابچىلار قوزغالغاندا، بەزى ئاممىا يەنە جۇڭجېڭ خانىنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىدىكەنمىز، دېيىشەتتى.

(52) جۇڭيۈەن — پادىشاھ تەختى ئالدىدا ئىلمىي دەرىجىگە ئىمتىھان بەرگەنلەرنىڭ بىرىنچى ئىلمىي دەرىجىسى.

(53) بۇ قوش تىرناق ئاربىسىدىكى سۆزلەر بولسا، ئۆز مەنىسىدە ئەمەس، بەلكى قىمار بەلگىلىرىدۇر.

(54) جۈيرېن — ۋىلايەتنىڭ ئاساسىي شەھىرىدە ئىمتىھان تاپشۇرۇپ چىققان كىشىنىڭ ئىككىنچى ئىلمىي دەرىجىسى.

(55) بىزنىڭ «ئاغزىدىن سۈت كەتمىدى» دېگەن ئىبارىمىزگە توغرا كېلىدۇ.

(56) سۆز — پۈتلىرىنى كىچىك قىلىپ تېڭىۋالغان تەتەي ئاياللارنىڭ مېڭىشى توغرىسىدا بولۇۋاتىدۇ.

(57) ماجياك — قىمارنىڭ بىر تۈرى.

(58) 1911 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى. شۇەنتۇك — مانجۇ پادىشاھ ئەۋلادىنىڭ ئاخىرقى ھۆكۈم سۈرگەن يىللىرى.

(59) شۇ ۋاقىتلاردا خەنزۇ دېھقانلىرىنىڭ ئاربىسىدا، ئىنقىلابچىلار چەت ئەلدىن كەلگەن تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئورنىغا مىللىي خەنزۇ پايتەختىنى ئورناتماقچى، شۇنىڭ ئۈچۈن، 1644 ـ يىلى مانجۇلار ئىستېلا قىلغان ئاخىرقى خەنزۇ پادىشاھى چۆڭجېڭنىڭ خاتىرىسىگە ئۇلار ئاق ماتەم ساۋۇتلىرىنى كىيگەن بولسا كېرەك، دېگەن سۆزلەر تارقالغان.

(60) جۇڭگودا مانجۇ خاندانلىقىنىڭ ھۆكۈم سۈرۈشى بىلەنلا، ئەرلەر چاچ قويغىلى باشلىغان، شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپچىلىك خەلق مانجۇلارغا قارشى ئىنقىلاب باشلانغاندا، مىللىي تەھقىرلىق بەلگىسى بولغان بۇ ئادەتنىمۇ يوق قىلىش كېرەك دەپ چۈشىنەتتى — تەرجىمان.

(61) «سېرىق كۇنلۇك» شەكلىدىكى خەتلەر دۆلەتمەن، كاتتا ئادەملەر ئارا يېزىلاتتى. بۇ خەتتىكى سۆزلەر ئېچىلغان كۇنلۇك شەكلىدە يېزىلىدۇ.

(62) «بۇ يەردە «ھۆرەت» دېگەن سۆز «ھۆرىيەت» نىڭ بەزى ساددا ئادەملەرنىڭ ئاغزىدا بۇزۇلغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ.

(63) خەن لىن — يۇقىرى ئىلمىي دەرىجە.

(64) خۇك — ۋۇچاك قوزغىلىڭىدا خۇبېي ئارمىيىسىگە قوماندان بولغان لى يۈەنخۇك بولسا كېرەك.

(65) NO— ئىنگلىزچە «ياق» دېگەن سۆز.

(66) فۇشى — ھېكايىدە ئېيتىلىپ يۈرگەن قەدىمكى خەنزۇ پادىشاھى، ئۇنىڭ ھۆكۈم سۈرگەن دەۋرى «ئالتۇن ئەسىر» دەپ ھېسابلىناتتى.

(67) بۇ ئەسەر 1922 ـ يىل 9 ـ ئايدا «ھېكايە ژۇرنىلى» نىڭ 13 ـ جىلد، 9 ـ سانىغا بېسىلغان.

(68) شىنخۇامېن دەرۋازىسى — شىمالىي مىلىتارىستلار ۋاقتىدىكى رەئىس جۇمھۇر ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى. بېيجىڭ شەھىرىنىڭ غەربىي چاڭ-ئەن كوچىسىدا.

(69) «ماخايانا» — بۇددا كىتابى.

(70) ئاي ھېسابى بويىچە — يازدا بايرىمىنىڭ باشلىنىش مەزگىلى.

(71) «شېئىرلار توپلىمى» — خۇشى يازغان شېئىرلار توپلىمى.

(72) بۇ ئەسەر 1922 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «شەرق ژۇرنىلى» نىڭ 19 ـ جىلد، 13 ـ سانىدا بېسىلغان.

(73) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1922 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنىدە «سەھەر گېزىتىنىڭ قوشۇمچە بېتى» گە بېسىلغان.

(74) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1922 ـ يىلى 12 ـ ئايدا «ئاياللار ژۇرنىلى» نىڭ 8 ـ جىلد، 12 ـ سانىغا بېسىلغان.

(75) ئەما شائىر يارۇشىنكۇ — رۇس؛ دۇنيا تىلى ۋە ياپون تىلى بىلەن نۇرغۇن چۆچەك يازغان، 1921 ـ يىلى ياپونىيە ئارقىلىق جۇڭگوغا كېلىپ، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا دۇنيا تىلىدىن دەرس ئۆتكەن.

(76) رۇسلار ئۆز ۋەتىنىنى شۇنداق ئاتايدۇ.

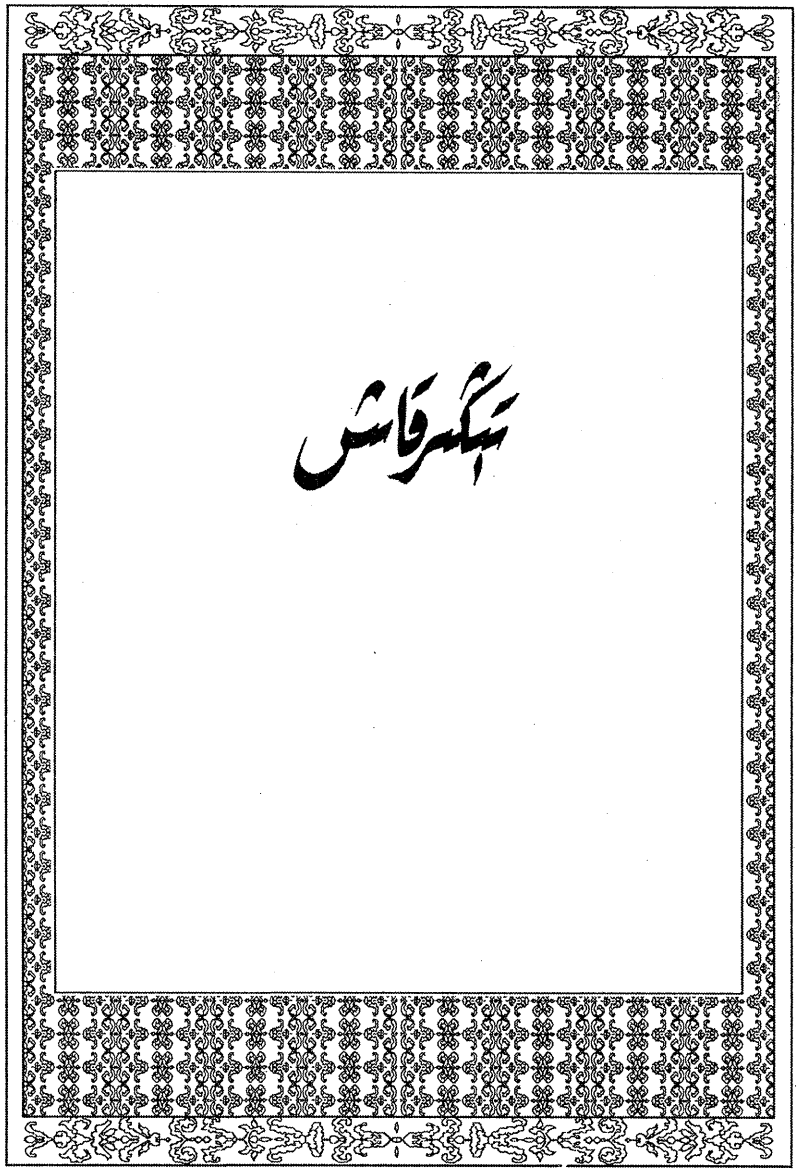
(77) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1922 ـ يىلى 12 ـ ئايدا «ھېكايە» ژۇرنىلى-نىڭ 13 ـ جىلد، 12 ـ سانىغا بېسىلغان.

(78) تەن جياۋتيەن — شياۋ جياۋتيەن دەپمۇ ئاتىلىدۇ، مەشھۇر بېيجىڭ چاڭچىلە ئارتىسى.

(79) مۇلىيەن — ساكياموننىڭ شاگىرتى. ئۇنىڭ ئانىسى يامانلىق قىلىپ دوزاخقا چۈشكەندە، ئۇ ئانىسىنى دوزاختىن قۇتۇلدۇرۇپ چىققان-مىش. بۇ چۆچەكتىن سەھنىلەشتۈرۈلگەن ئويۇن ئۆتمۈشتە جۇڭگودا خەلق ئىچىدە كەڭ تارقالغان.

(80) گۇك يۈنپۇ — مەشھۇر بېيجىڭ چاڭچىلە ئارتىسى. ئۇ كۆپىنچە شەيخ رولىنى ئورۇندايدۇ.

(81) بۇ سۆز پويىزغا تەقلىد قىلىنغان — تەرجىمان.

آتش‌گرفاش

بېغىشلىما

چىقتىم سەھەردە ساڭگۇ[1] دىن يولغا،
يول يۇرۇپ، كەچقۇرۇن يەتتىم شۇەنپۇ[2] غا.
بۇ تەڭرى ئىشىكىدە دەم ئالماق بولدۇم،
بىراق قۇياش ئالدىرايتتى پېتىشقا.

دېدىم: ئەي تەڭرى — قۇياش نېچۈك ئالدىرىدىڭ،
يەتمەسمىدىڭ ماكانىڭغا ئالدىرىماساڭمۇ؟
بۇ زۇلمەت كېچىگە نېچۈك قالدۇردۇڭ،
بولمامتى جۇدالىقتا ياندۇرماساڭمۇ؟

يول ئۇزۇن سوزۇلغان گويا ئۇچەيدەك،
كۆك گۈمبەز ئاستى ئورالغان تۇنگە.
تېڭىرقىمىدىم، بېلىمنى باغلىدىم يەنە،
يەتمەكچى بولۇپ ئىزدىگەن كۇنگە.

چۇي يۇەن[3] «ۋىدا»

دۇئا - تەلەپ

كونىچە يىل ھېسابىدا يىلنىڭ ئاخىرلاشقان ۋاقتى قانداقلا بولمىسۇن يىل ئاخىرىغا ئوخشايدۇ؛ كەنتتىكى ئەھۋاللار بۇياقتا تۇرسۇن، ئاسماندىنمۇ يېڭى يىلنىڭ بەلگىلىرى چىقىپ تۇراتتى. كۆل رەڭ غەمكىن كېچە بۇلۇتلىرى ئارىسىدىن پات - پاتلا ۋال - ۋۇل قىلىپ ئوت چاقنايتتى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا «پاڭ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئوچاق پىرىنى ئۇزىتىش ئۇچۇن ئېتىلغان پوجاڭزىلار پارتلايتتى؛ يېقىنراق جايدا ئېتىلغانلىرىنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ كۈچلۈك چىقاتتى، قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازلار تېخى بېسىقماستىنلا، ھاۋانى پارتلاش دولقۇنلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس ھىدى قاپلاپ كېتەتتى. مەن دەل شۇ ئاخشىمى يۇرتۇم لۇجىڭ كەنتىگە قايتىپ كەلگەنىدىم. بۇ مېنىڭ تۇغۇلغان يۇرتۇم بولسىمۇ، لېكىن بۇ يەردە ئۆيۈم يوق ئىدى. شۇڭا، ۋاقتىنچە لۇسى بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشتۇم. ئۇ مېنىڭ تۇغقىنىم ئىدى، دادام قۇراملىق ئادەم بولغاچقا، ئۇنى تاغا دەپ ئاتاشقا توغرا كېلەتتى. ئۇ خانلىق مەدرىسىدە ئوقۇغان موللا ئادەم ئىدى. ئۇ ھازىرمۇ ھېچقانچە كۆپ ئۆزگەرمەپتۇ، پەقەت سەل قېرىپ قاپتۇ، شۇنداقتىمۇ ساقال قويماپتۇ. بىز كۆرۈشۈش بىلەنلا ھال - ئەھۋال سورىشىپ كەتتۇق. كېيىن ئۇ مېنى: «سەمرىپ كېتىپسەن» دېدى، شۇ سۆزدىن كېيىنلا ئىسلاھاتچىلارنى سۆكۈپ كەتتى. لېكىن، مەن ئۇنىڭ ماڭا كىنايە قىلمايۋاتقانلىقىنى بىلدىم. چۈنكى، ئۇ كاڭ يۇۋېينى تىللاۋاتاتتى. شۇنداق بولسىمۇ سۆھبىتىمىز زادىلا ئەپلەشمىدى، شۇڭا ئۇزۇن

ئۆتمەي مەن ئۇنىڭمېھمانخانىسىدا ئۆزۈم يالغۇز قالدىم.

ئەتىسى ئورنۇمدىن ناھايىتى ۋاقچە تۇردۇم. چۈشلۈك غىزادىن كېيىن بىرنەچچە تۇغقانلىرىم ۋە بۇرادەرلىرىمنى يوقلىدىم. ئۇچىنچى كۈنىمۇ شۇنداق ئۆتتى. ئۇلارمۇ ھېچقانچە ئۆزگەرمەپتۇ، پەقەت بىر ئاز قېرىپ قاپتۇ؛ ھەممە ئۆز ئۆيلىرىدە «دۇئا - تەلەپ» ئۇچۇن تەييارلانماقتا ئىكەن. بۇ لۇجىڭ كەنتىدە ھەر يىلنىڭ ئاخىرىدا ئۆتكۈزۈلىدىغان چوڭ مۇراسىم، ھەممە كىشى بەخت خۇداسىغا ئاتاپ نەزىر بېرىپ، كېلەر يىل ئۇچۇن بەخت تىلەيدۇ. توخۇ، ئۆردەك، مال سويىدۇ، ئاياللار قوللىرىنى، ھەتتا بەزىسى تولغىما كۈمۈش بىلەزۈك سالغان قوللىرىنى بىلەكلىرىگىچە سۇغا تىقىپ، قوللىرى قىزىرىپ كەتكۈچە سويۇلغان نەرسىلەرنى ئىخلاس بىلەن يۇيىدۇ. ئۇ نەرسىلەر پىشۇرۇلغاندىن كېيىن، ئۇستىگە چوكىلارنى سانجىپ، ياغ پۇراتتۇق دەپ، سۇبھى ۋاقتىدا ئۇنى ئۇستەلگە تىزىپ، نۆكچە يېقىپ، بەخت خۇداسىغا ئىبادەت قىلىدۇ. ئىبادەت قىلىش پەقەت ئەرلەر بىلەنلا چەكلىنىدۇ، ئىبادەت قىلىپ بولغاندىن كېيىن يەنە پوجاڭزا ئېتىشىدۇ. ھەرىيلى شۇنداق بولىدۇ، ھەممە ئۆيدە ياغ پۇرىتىشقا ۋە پوجاڭزا سېتىۋېلىشقا قادىر بولالىغانلىرىلا شۇنداق قىلىدۇ، بۇ يىلمۇ شۇنداق.

قاراڭغۇ چۈشۈپ، قار يېغىشقا باشلىدى. لۇجىڭ كەنتى ئاسمانى قاپلاپ، قانداقتۇر بىر ئىشقا ئالدىرىغاندەك تۇمان ئارىلاش لەپشىپ يېغىۋاتقان قارلار بىلەن پۇركەندى. مەن لۇسى تاغىنىڭ مېھمانخانىسىغا قايتىپ كەلگەندە، پىشايۋان ئاللىقاچان قار بىلەن ئاقارغاندى، ئۆيدىكى تامدا ئېسىقلىق تۇرغان «ئۆمرىڭىز ئۇزۇن بولسۇن» دېگەن ئەۋلىيا چىڭ تۇەن ئاتا يازغان يوغان قىزىل خەتمۇ قارنىڭ يورۇقىدا روشەن كۆرۈنۈپ تۇراتتى؛ خەتنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى بىر جۈپ لەۋھەنىڭ چۈشۈپ كەتكەن بىرى تۇرۇلگەن پېتى ئۇستەلدە تۇراتتى. «ئىشنىڭ يولىنى تاپقاندا كۆڭلۈم ئارام تاپىدۇ»

دېگەن سۆز يېزىلغان يەنە بىرى ئۆز جايىدا ئىدى. مېنىڭ ئىچىم پۈشۈپ دېرىزە يېنىدىكى ئۈستەلگە بېرىپ قارىدىم، ئۇ يەردە بىر-نەچچە تۇم «كاڭشى لۇغىتى»، قەدىمكى پەيلاسوپلار تەلىماتى — «جىڭ سىلۇ»نىڭ شەرھى ۋە «تۆت كىتاب[4] شەرھى» دېگەن كىتابلار تۇرۇپتۇ.

قانداقلا بولمىسۇن، ئەتە كەتمەكچى بولدۇم. ئۇنىڭ ئۈستى-گە، تۆنۈگۈن ئۇچرىتقان شياڭ لىن ھەدىنى ئويلاپمۇ بىئارام بو-لۇپ، بۇ يەردىن كەتكۈم كەلدى.

ئۇ مۇنداق ۋەقە ئىدى: چۈش ۋاقتى، مەن كەنتنىڭ شەرقىي چېتىدە ئولتۇرۇشلۇق بىر بۇرادىرىمنى يوقلاپ كېلىۋاتاتتىم. ئۆس-تەڭ بويىدا شياڭلىن ھەدىنى ئۇچرىتىپ قالدىم. ئۇنىڭ تىكلىپ قارىشىدىن ماڭا قاراپ كېلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. مەن بۇ نۆۋەت لۇجىڭ كەنتىدە ئۇچرىتقان كىشىلەر ئىچىدە ئۇنىڭدەك چوڭ ئۆزگىرىپ كەتكەن ھېچكىمنى كۆرمىدىم. ئۇنىڭ بۇنىڭدىن بەش يىل ئىلگىرىكى ئاق كىرگەن چاچلىرى ھازىر تامام ئاقىرىپ، 40 ياشلاردىكى ئاياللارغا زادىلا ئوخشىمايتتى؛ ئۇنىڭ يادا‌ڭغۇلۇقىدىن سۆز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس، سارغۇچ يۈزى قارىداپ كېتىپتۇ، رەڭگىدىكى قايغۇ ئالامەتلىرى يوقىلىپ، خۇددى ياغاچتىن ئويغان ئادەمگە ئوخشاپلا قاپتۇ. پەقەت كۆز قارىچۇقىنىڭ پىلدىرلاپ تۇرۇ-شىلا، ئۇنىڭ بىر تىرىك جان ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ بىر قولىدا بىر پۇچۇق چىنە سېلىنغان سېۋەت كۆتۈرگەن، بىر قولىدا ئۆز بويىدىن ئۇزۇن، تۆۋەنكى ئۇچى يېرىلغان بامبۇك تاياق تۇتقانىدى. ئۇنىڭ قەلەندەر بولۇپ قالغانلىقى بىلىنىپلا تۇراتتى.

مەن ئۇنىڭ مەندىن پۇل تىلەيدىغانلىقىنى پەملەپ، كېتىۋاتقان يېرىمدە توختىدىم.

— قايتىپ كەپسىز؟ — دەپ سورىدى، ئۇ ئاۋازال.

— ھەئە.

— ئوبدان قىپسىز. سىز ئوقۇغان ئادەم، ئۇنىڭ ئۈستىگە يۈرت كۆردىڭىز، كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىڭىز كۆپ. مەن سىزدىن بىر نەرسە سورىماقچىمەن، — ئۇنىڭ خۇنى قالمىغان كۆزلىرىگە بىردىنلا نۇر تولدى.

مەن ئۇنىڭ بۇنداق سۆزلەرنى قىلىشىنى زادىلا ئويلىمىغان-ىدىم، شۇڭا ھەيران بولۇپ تۇردۇم.

— مېنىڭ سورايدىغىنىم، — دېدى ئۇ بىرئاز يېقىن كېلىپ ئاستاغىنە ۋە ناھايىتى سىرلىق قىلىپ، — ئادەم ئۆلگەندىن كې-يىن، ئۇنىڭ روھى بولامدۇ؟

مەن چۆچۈپ كەتتىم ۋە ئۇنىڭ ماڭا تىكىلىپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، پۈتۈن ئەزايىم خۇددى تىكەن سانجىلغاندەك تىترەپ كەت-تى، مەكتەپتە ئۇشتۇمتۇت ئىمتىھانغا يولۇققان ۋە مۇئەللىم يې-نىمدا قادىلىپ تۇرۇۋالغاندىكىدىنمۇ بەكرەك ھودۇقۇپ كەتتىم. روھنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى ئۆزۈمۇ ئەزەلدىن ئېسىمگە كەلتۈرمەيت-تىم، شۇ پەيتته ئەمدى ئۇنىڭغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىم كېرەك؟ شۇ ئارىلىقتا مېنى خىيال باستى، بۇ يەردىكىلەر ئادەت بويىچە ئەرۋاھقا ئىشىنىدۇ، لېكىن شياڭلىن ھەدىچۇ؟... مەن ئىككىلە-نىپ قالدىم — ئۇ بار دەپ ئويلىسا بار، يوق دەپ ئويلىسا يوق دەپ، ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئېيتقىنىم ياخشىراق بولار... ئۆمرى ئاخىرلاشقان كىشىنى خاپا قىلىشنىڭ نېمە كېرىكى بار... كۆڭلىنى ئاياپ بولسىمۇ، بار دەپ قويمايمەنمۇ، دەپ ئويلىدىم.

— بولسا كېرەك، دەپ ئويلايمەن، — دېدىم دۇدۇقلاپ.

— ئۇنداق بولسا، دوزاخمۇ بارىدۇ؟

— ھە؟ دوزاخ؟ — مەن شۇنداق چۆچۈدۈمكى، تىلسم كالۋا-لىشىپ قالدى، — دوزاخ؟ قائىدە بويىچە ئېيتقاندا، دوزاخنىڭمۇ بولۇشى مۇمكىن... بەلكىم، يوق بولۇشىمۇ مۇمكىن... ئۇنى كىم سۈرۈشتۈرۈپ يۈرسۇن؟!...

— ئۇنداق بولسا، ئۆلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلار بىر - بىرى بىلەن دىدار كۆرۈشەلەيدىغاندۇ؟

— ھە، ھە، دىدار كۆرۈشەلەيدىغاندۇ؟... — مەن شۇ ۋاقىتدا ئۆزۈمنىڭ تېخى پۈتۈنلەي بىر دۆت ئىكەنلىكىمنى بىلدىم. مېنىڭ ئىككىلىنىشلىرىم، پىلانلىرىم ئۇچ ئېغىز سوئالغا دال بولالمىدى. مەن دەرھال يۈرەكسىزلىنىشكە باشلىدىم. ئىلگىرىكى سۆزلىرىمنى يوققا چىقىرىپ: «ئۇنى... راستىنى ئېيتسام، تازا ياخشى بىلمەيدىكەنمەن... روھنىڭ بار - يوقلۇقىنى مەنمۇ بىلمەيمەن» دەي دېگەن خىيالغا كەلدىم.

ئۇ قىستاپ سورىمىغان پەيتتىن پايدىلىنىپ، دەرھال مېڭىپ كەتتىم ۋە لۇسى تاغنىڭ ئۆيىگە ئاران قايتىپ كېلىۋالدىم. شۇ چاغدىمۇ يۈرىكىم ئورنىغا چۈشمىدى. مېنىڭ ھېلىقى جاۋابىم ئۇ-نىڭ ئۈچۈن خەۋپلىك بولمىغىدى، دەپ ئەندىشە قىلدىم. ئېھتە-مال، باشقىلار دۇئا - تەلەپ بىلەن نەزىر بېرىۋاتقاندا، ئۇ غېرىب-سىنغان بولسا كېرەك؛ ياكى يەنە باشقا مۇددىئاسىمۇ بارمىدۇ؟ يا بىرەر ھادىسىنىڭ بولۇشىنى تۈيۈپ قالغاندىمۇ؟ ئەگەر بىرەر نېيە-تى بولۇپ، مېنىڭ جاۋابىم بىلەن باشقا بىرەر ۋەقە تۇغۇلۇپ قالسا، ماڭا خېلى جاۋابكارلىق كېلىپ قالىدۇ... لېكىن، كېيىن ئۆز - ئۆزۈمدىن كۈلدۈم ۋە ئۇنداق تاسادىپىي ئەھۋاللارنىڭ نېمە ئەھمىيىتى بار، دېگەن خىيالغا كەلدىم. شۇنداقتىمۇ، مېنىڭ ئانچىكى بىر ئىشلارغا شۇ قەدەر باش قاتۇرۇپ كېتىشىم مائارىپچە-لارنىڭ: «ئەسەبىيلىشىپ قاپتۇ» دېگەن سۆزلىرىنى تەستىقلايت-تى. مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، مەن «تازا ياخشى بىلمەيدىكەن-مەن» دەپ ئاشكارا ئېيتىپ، ئىلگىرى بەرگەن جاۋابىمنى تامام يوققا چىقاردىم. مۇبادا بىرەر ۋەقە تۇغۇلۇپ قالسىمۇ، ئۇنىڭ ماڭا كاساپىتى تەگمەيدۇ، دەپ ئويلىدىم.

«تازا ياخشى بىلمەيدىكەنمەن» — بۇ ناھايىتى پايدىلىق سۆز.

بېشىدىن ئىسسىق - سوغۇق ئۆتمىگەن، ئۆز بىلەرمەن ياشلار ھەمىشە كىشىلەرگە مۇجمەل مەسىلىلەرنى يېشىپ بېرىدۇ، تېۋىپ تاللاپ بېرىدۇ، لېكىن بەرگەن مەسلىھەتنىڭ نەتىجىسى ياخشى بولماي قېلىشى ۋە شۇ سەۋەبتىن باشقىلارنىڭ تاپا - تەنىسىگە قېلىشى مۇمكىن. لېكىن، گەپنى: «تازا ياخشى بىلمەيدىكەنمەن» دېگەن بىلەن تۇگەتسە، ھەرقاچان ھەممە ئىشتا باش قېتىنچىلىقتىن قۇتۇلىدۇ. مەن شۇ ۋاقىتتا بۇ سۆزنىڭ پايدىلىق ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ بىلدىم، قەلەندەر ئايالغا سۆزلىگەندىمۇ، شۇ سۆزنى ئىش-لەتمەي بولمىدى.

شۇنداقتىمۇ، زادىلا خاتىرجەم بولالمىدىم. بىر كېچە ئۆتكەن بولسىمۇ، خۇددى بىر پالاكەت كېلىدىغاندەكلا، زادىلا خاتىرەمدىن كۆتۈرۈلمىدى. جىمجىت قارانلىق كېچىدە ئادەمنى زېرىكتۈرىدىغان بۇ مېھمانخانىدا ئولتۇرۇپ ئەنسىزلىك تېخىمۇ كۈچەيىپ كەتتى... قايتىپ كەتكىنىم ياخشى، ئەتىلا شەھەرگە قايتىمەن، فۇشىڭ ئاش-خانىسىدا بىر تەڭگىگە سۇدا پىشۇرۇلغان بېلىقتىن يوغان بىر تەخسە بېرىدۇ، ئۆزى ئوبدان غىزا، نەرخىمۇ ئەرزان، ھازىر نەرخى ئۆرلەپ كەتتىمكىيا؟ ئۆتمۈشتە بىرگە يۈرگەن ئۇلپەتلىرىم تارقە-لىپ كەتتى، ئۆزۈم يالغۇز بولساممۇ، شۇ بېلىقتىن يېمەي بولماي-دۇ... قانداقلا بولمىسۇن، ئەتە قايتىپ كېتىمەن.

«شۇنداق ئىشلار ئۇچرىمىسىكەن» دېگەن ئىشلارنىڭ مەن ئوي-لىغانىدەك بولماي، ئەكسىچە بولۇپ چىقىشى پات - پاتلا ئۇچراپ تۇرغاچقا، بايىقى ئىشمۇ شۇنداق بولۇپ چىقمىغىدى، دەپ ئەندىشە قىلدىم. دەرۋەقە، پەۋقۇلئاددە ۋەقە باشلاندى. كەچقۇرۇنلۇقى بە-زىلەرنىڭ ئىچكىرىكى ئۆيدە قىلغان پاراڭلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم. ئۇلار قانداقتۇر بىر ۋەقە ئۈستىدە پاراڭ قىلاتتى، لېكىن بىرئاز-دىن كېيىن پاراڭ بېسىقىپ قالدى. پەقەت لۇسى تاغا ئۆيدە مېڭىپ يۈرۈپ ئونلۇك سۆزلەيتتى:

— ياكى بالدۇرراق ئەمەس، ياكى كېيىنرەك ئەمەس! دەل ئايەم كۇنلىرىدە، شۇنىڭغا قارىغاندا تازا بىر شۇم پېشانە بولسا كېرەك!

دەسلەپتە ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالدىم، كېيىن بۇ سۆزنىڭ ماڭا ئالاقىسى بارەك ئەنسىزلىنىشكە باشلىدىم. ئىشىكتىن قاراپ باقتىم، تاشقىرىدا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى. كەچكى غىزادىن ئىلگىرى خىزمەتچى چاي كۆتۈرۈپ كىرگەندە، ئاندىن ئەھۋالنى ئۇقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم.

— بايا، لۇسى تاغا كىمگە كايىدى؟ — دەپ سورىدىم خىزمەتچىدىن.

— شياڭلىن ھەدىگە بولماي كىمگە بولاتتى؟ — خىزمەتكار قىسقىغىنا جاۋاب بەردى.

— شياڭلىن ھەدە نېمە بوپتۇ؟ — دەرھال سورىدىم.

— ئۆلۈپتۇ.

— ئۆلۈپتۇ؟ — يۈرىكىم بىردىنلا سىقىلىپ، قېپىدىن چىقىپ كېتىشكە ئازلا قالدى. چىرايىمۇ ئۆڭۈپ كەتكەن بولسا كېرەك، لېكىن خىزمەتچى بېشىنى كۆتۈرمىگەچكە، سەزمەي قالدى. مەنمۇ ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ:

— قاچان ئۆلۈپتۇ؟ — يەنە سورىدىم.

— قاچان؟ تۆنۈگۈن كېچە ياكى بۈگۈن ئۆلگەندۇ، ياخشى بىلمەيمەن.

— قانداق ئۆلۈپتۇ؟

— قانداق ئۆلۈپتۇ؟ گادايلىق دەردىدە ئۆلگەندۇ، — ئۇ چالا ـ پۈچۈق جاۋاب بېرىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا قاراپمۇ قويماستىن چىقىپ كەتتى.

لېكىن، مەندىكى چۆچۈش بىردەمدىلا ئۆتۈپ كەتتى. كېيىن، ماڭا كېلىدىغان پالاكەت ئۆتۈپ كېتىپتۇ، ئۆزۈمنىڭ «تازا ياخشى

بىلمەيمەن» دېگەن سۆزۈمگە ئېسىلىپ تۇرۇشقا ھاجەت قالماپتۇ، دەپ ئويلىدىم ۋە خىزمەتچىنىڭ: «گادايلىق دەردىدە ئۆلۈپتۇ» دېگەن سۆزى بىلەن ئارام تېپىپ، يۈرىكىم ئاستا ئورنىغا چۈشتى، لېكىن بەزىدە يۈرىكىم يەنە بىرئاز سىقىلغاندەك بولىمەن.

كەچكى غىزا تارتىلدى، لۇسى تاغا يېنىمغا كېلىپ قاپقىنى سىلىپ ئولتۇردى. شياڭلىن ھەدە توغرىسىدا بەزى ئەھۋاللارنى سورىغۇم كەلدى، لېكىن ئۇ: «ياخشى ۋە يامان روھلار تەبىئەتتىكى مەنپىي ۋە مۇسپىي ھادىسىلەرنىڭ بىر خىل ئىپادىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس» دېگەن كونا كىتابلارنى ئوقۇغان، شۇنداقلا ئۇ پەرھىزلىرى كۆپ بىر ئادەم، ئۇنىڭ ئۈستىگە دۇئا ـ تەلەپ ۋاقتىدا ئۆلۈم ـ يېتىم، ئاغرىق ـ سىلاقتىن سۆز ئېچىش ياخشى ئەمەس، شۇڭا ئۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدىم؛ ئىلاج بولمىغاندا، باشقا گەپ ـ سۆزلەر بىلەن ئاچاي دەپمۇ ئويلىدىم، لېكىن سۆزنى نەدىن باشلاشنى بىلمىگەچكە، بىرنەچچە قېتىم سورىماقچى بولۇپ ېقىپ يەنە توختاپ قالدىم. ئۇنىڭ قاپقىنىڭ سىلىنىپ تۇرۇشىدىن، مېنى: «ياكى بالدۇر ئەمەس، ياكى كېيىنرەك ئەمەس، دەل ئايەم ۋاقتىدا» كېلىپ بىسەرەمجان قىلدى، بۇمۇ بىر شۇم پېشانە ئىكەن، دەۋاتامدىكىن دېگەن گۇمانغىمۇ كەلدىم، شۇڭا ئۇنى خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن دەرھال ئۇنىڭغا، ئەتە لۇجىڭ بىلەن خوشلىشىمەن، شەھەرگە كېتىمەن، دەپ قويدۇم. ئۇ بۇ سۆزلىرىمگە ئانچە ئېتىبار بەرمىدى، غىزانى قاپقى سىلىنغان ھالدا يېدى.

قىش پەسلى، كۇن قىسقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە قار يېغىپ تۇراتتى، پۈتۈن كەنتنى ئاي قاراڭغۇسى قاپلىدى. كىشىلەر چىراغ تۇۋىدە ئالدىراشماقتا، لېكىن تاشقىرىدا جىمجىتلىق ئىدى. ئاق داستىخاندەك يېيىلغان قىلىن قار ئۈستىگە لەپىپ چۈشۈۋاتقان قار ئۇچقۇنلىرىنىڭ شىر ـ شىر قىلغاندەك ئاڭلىنىشى كىشىگە تېخىمۇ جىمجىتلىق ھېس قىلدۇراتتى. مەن سارغۇچ نۇر بېرىپ

تۇرغان چىراغ تۇۋىدە ئولتۇرۇپ خىيالغا كەتتىم: غېرىب بىچارە شياڭلىن ھەدە خۇددى كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنگەن ئويۇنچۇقلاردەك ئەخلەت ئىچىگە تاشلاندى؛ ئۇنىڭ جەسىتى ئەخلەت ئىچىدە تېخى كۆمۈلمىگەن چاغدا راھەتتە ياشاۋاتقان كىشىلەر بەلكىم ئۇنىڭ تېخىچە ئۆلمەيۋاتقانلىقىدىن ئەجەبلەنگەندۇ؛ مانا ئەمدى ئەزرائىل ئۇنى ئەكېتىپتۇ. روھنىڭ بار - يوقلۇقىنى بىلمەيمەن، لېكىن بۇ دۇنياغا ئېتىبارسىز بولۇپ تۇغۇلغىچە، تۇغۇلمىغان ياخشىراق، كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ يۈرگۈچە، ئۆلۈپلا تۇگەشكەن ياخشىراق ئىكەن. بۇ ئۆزى ئۇچۇنمۇ، باشقىلار ئۇچۇنمۇ پايدىلىق... مەن تاشقىرىدا لەپشىپ يېغىۋاتقان قارنىڭ شىر - شىر قىلغاندەك ئاڭلىنىشى بىلەن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ، ئەكسىچە كۆڭلۈم ئېچىلىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن شياڭ لىن ھەدىنىڭ بەزى سەرگۈزەشتىلىرى كۆز ئالدىمدىن يېپقا تىزىلغاندەك تىزىلىپ ئۆتۈشكە باشلىدى.

ئۇ ئەسلىي لۇجىڭلىق ئەمەس. قايسىبىر يىلى قىش بېشىدا، لۇسى بەگ ئۆز ئۆيىدىكى ئايال خىزمەتچىنى يەڭگۈشلىمەكچى بولۇپ تۇراتتى، تونۇشتۇرغۇچى ۋېي مومای ئۇنى باشلاپ كەلدى. ئۇ چاغدا ئۇ چېچىنى ئاق لېنتىدا بوغۇۋالغان، قارا تامبال، كۆك پەشمەت، ئاق جىلىتكە كىيىۋالغان، يېشى 26 - 27 لەردە، رەڭگى سېرىق-راق بولسىمۇ ئىككى مەڭزى قىزىل ئىدى. ۋېي مومای ئۇنى شياڭلىن دەپ تونۇشتۇردى ۋە ئانامغا قوشنا بولىدۇ، ئېرى ئۆلۈپ كەتكەچكە، ئىش ئىزدەپ كەپتۇ، دېدى. لۇسى تاغا قوشۇمىسىنى تۇردى. خوتۇنى سى شىڭ بولسا ئېرىنىڭ ئۇنى تۇل خوتۇن دەپ يامان كۆرۈۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەپتى - تۇرقىنىڭ خېلى جايىدا ئىكەنلىكى، پۇت - قولىنىڭ ئىشقا پىشقاندەك تۇرۇشى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، كۆزگە ئىسسىق كۆرۈنۈشى ۋە مۇلايىم - ياۋاشلىقىغا قاراپ، لۇسى تاغىنىڭ قوشۇمىسىنى

تۇرۇشىگە پەرۋا قىلماستىن ئۇنى خىزمەتكە ئېلىپ قالدى. ئۇ سىناق جەريانىدا، خۇددى بىكار بولۇپ قالسا ئىچى پۇشىدىغاندەك ئەتىدىن كەچكىچە تىنماي ئىشلىدى. ئۇنىڭ ئەر كىشىدىن ئېشىپ چۈشكۈدەك كۈچى بار ئىدى. شۇڭا، ئۇچىنچى كۈنىلا ئايلىق پۇلى 500 داچەن قىلىپ توختام قىلىندى.

ئۇنى ھەممە شياڭلىن ھەدە دەيتتى. ئۇنىڭ فامىلىسىنى ھېچكىم سوراپ باقمىدى. لېكىن، ھېلىقى تونۇشتۇرغۇچىنىڭ ۋېيجاڭ ئاۋ دېگەن تاغلىق يېزىدىن بولۇشىغا ۋە ئۇنىڭ قوشنام دېگىنىگە قارىغاندا، فامىلىسى ۋېي بولسا كېرەك. ئۇ كەم سۆز ئىدى، بىراۋ گەپ سورىغاندىلا گەپ قىلاتتى، شۇنداقتىمۇ يەنە ئاز سۆزلەيتتى. 10 نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن مەلۇم بولدى، ئۇنىڭ ئۆيىدە قاپىقى يامان بىر قېيىنانىسى بار ئىكەن، 10 نەچچە ياشقا كىرگەن بىر قېيىننىسىمۇ بار ئىكەن، ئۇ جاڭگالغا بېرىپ ئوتۇن كېسىپ كېلەلەيدىكەن، ئېرى بولسا باھاردا ۋاپات بولغانىكەن، ئەسلىدە ئېرىمۇ ئوتۇنچىلىق بىلەن تىرىكچىلىك قىلىدىكەن، ئېرىنىڭ يېشى ئۇنىڭدىن 10 ياش كىچىك ئىكەن. باشقىلار ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن ئاران شۇنچىلىكلا بىلەتتى.

كۈن ناھايىتى چاپسان ئۆتىۋەردى. ئۇ ئىشتىن قولىنى قىلچە تارتمىدى. ئۇ تاماق خىللىمايتتى، كۈچىنىمۇ ئايمايتتى. شۇڭا، باشقىلار لۇسى بېگىم بىر خىزمەتچى توختىتىپتۇ، ئەر كىشىگىمۇ بەرگۈسىز ئىكەن دېيىشەتتى. يەل ئاخىرلىرىدا ئۆي قېقىش، يۇيۇش، توخۇ - ئۆردەك بوغۇزلاش، ياغ پۈرتىش ئۇچۇن كېچىلەپ نەزىرلىك تەييارلاش ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئۆزى يالغۇز ئورۇندايتتى، يارىدەمچى تەلەپ قىلمايتتى، ئۇ ئۆزىنىڭ شۇ تۇرمۇشىغا رازى ئىدى. شۇڭا، ئۆزى خۇشال ۋە چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ قالغانىدى.

يېڭى يىلنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، ئۇ ئۆستەڭ بويىغا گۈرۈچ

يۇيغىلى چىقىپ، بىردىنلا رەڭگى ئۆچكەن ھالدا قايتىپ كەلدى ۋە كۆزۈمگە يىراقتىن بىر ئەر كىشى كۆرۈندى، ئۆستەڭنىڭ ئۇ تەرىپىدە مارىلاپ تۇرۇپتۇ، ئېرىمنىڭ تاغىسىغا ئوخشاپ كەتتى، مېنى ئىزدەپ كەلگەن ئوخشايدۇ، دېدى. سى شىڭ ناھايىتى چۆچۈدى ۋە ئىشنىڭ تېگىنى سۈرۈشتۈردى. لېكىن، شياڭلىن ھەدە ئېيتمىدى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان لۈسى تاغا تەرىنى تۇرۇپ:

— بۇ چاتاق بوپتۇ، شياڭلىن ئۆيىدىن قېچىپ چىققان بولسا كېرەك، — دېدى.

دەرۋەقە، ئۇ قېچىپ كەلگەنىدى. بۇ پەرەز ئۇزۇن ئۆتمەي ئىسپاتلاندى.

شۇنىڭدىن كېيىن 10 نەچچە كۈن ئۆتتى، ئىلگىرىكى ۋەقە ھەممىنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. بىر كۈنى ۋېي مومای 30 نەچچە ياشلىق بىر ئايال بىلەن تۆيۈقسىزلا كىرىپ كەلدى ۋە بىللە كەلگەن ئايالنى شياڭلىنىڭ قېينانىسى دەپ تونۇشتۇردى. ئۇ ئايال تاغلىقلارغا ئوخشىسىمۇ، لېكىن تەكەللۇپلىرى جايىدا، سۆزلىرىمۇ ئورۇنلۇق ئىدى. ئۇ تىنچ - ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن، باھار كېلىپ ئىش بىرئاز ئالدىرىتىپ قويدى، ئۆيدە پەقەت قېرى - چۆرىلەر بولغاچقا، ئىشقا يېتىشەلمىدى، شۇڭا كېلىنىمنى سوراپ كەلدىم، دەپ ئۆزرە ئېيتتى.

— قېينانىسى سوراپ كەلگەندىن كېيىن، نېمە دەيتتۇق، — دېدى لۈسى تاغا.

شۇنىڭ بىلەن شياڭلىن ھەدىنىڭ ئىش ھەققى ھېسابلاندى، جەمئىي 1750 داچەن بوپتۇ، ئۇ بۇ پۇللارنىڭ بىر تىيىنىنمۇ خەجلىمەستىن، خوجايىنغا ساقلاپ بېرىشكە بەرگەنىدى، پۇل قېيىنانىسىغا تاپشۇرۇلدى. قېينانىسى ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ئېلىپ، رەھمەت ئېيتىپ چىقىپ كەتتى. شۇ ۋاقىتىدا دەل چۈش مەزگىلى ئىدى.

— گۈرۈچ قېنى؟ شياڭلىن ھەدە گۈرۈچ يۇيغىلى چىقىپ كەتكەنتىغۇ؟ ...— بىرئازدىن كېيىن سى شىڭ بىردىنلا ۋارقىرىدى. ئۇ قورسىقى ئېچىپ، چۈشلۈك غىزانى ئېسىگە ئالغان بولسا كېرەك. شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەن گۈرۈچ قاچىسىنى ئىزدەپ تەرەپ - تەرەپكە كېتىشتى. سى شىڭ ئاۋۋال ئاشخانىنى، كېيىن ئايۋاننى، ئۇنىڭدىن كېيىن ياتاق ئۆينى ئىزدىدى. گۈرۈچ قاچىسى ھېچ يەردىن تېپىلمىدى. لۈسى تاغا دەرۋازا تېشىغا چىقىپ قارىدى، ئۇ يەردىمۇ كۆرۈنمىدى. كېيىن ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ قارىسا، گۈرۈچ قاچىسى ئۆستەڭ بويىدا تۇرۇپتۇ، يېنىدا بىر باش بەسەيمۇ تۇرۇپتۇ. كۆرگەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە، چۈشتىن ئىلگىرى ئۆستەڭ بىلەن بىر قېيىق كەپتۇ، ئۇستى يېپىقلىق بولغاچقا، ئىچىدە كىم بارلىقى نامەلۇم ئىكەن. لېكىن، ئۇنىڭغا ھېچكىممۇ پەرۋا قىلماپتۇ. شياڭلىن ھەدە گۈرۈچ يۇيغىلى چىقىپ، ئەمدىلا سۇغا ئېگىشىپ تۇرۇشىغا، ھېلىقى قېيىقتىن تاغلىقلارغا ئوخشاش ئىككى ئەر كىشى سەكرەپ چىقىپ، بىرى ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋاپتۇ، يەنە بىرى يارەملىشىپتۇ، شۇنداق قىلىپ، قېيىققا سۆرەپ ئەكىرىپ كېتىپتۇ. شياڭلىن ھەدە يىغلاپمۇ بېقىپتۇ، كېيىن ئۇنىڭ ئاۋازى بىردىن ئۆچۈپتۇ، بەلكىم ئاغزىغا بىرەر نەرسە قاپلاپ قويغان بولسا كېرەك، كېيىن قېيىقتىن ئىككى ئايال چىقىپتۇ، كۆرگەنلەر ئۇنىڭ بىرىنى تونۇماپتۇ، يەنە بىرى ۋېي مومای ئىكەن. بەزىلەر قېيىققا مارىلاپ قارايمۇ بېقىپتۇ، شياڭلىن ھەدىنىڭ قولى باغلانغان ھالدا قېيىقتا ياتقانلىقىنى چالا - پۇچۇق كۆرۈپتۇ.

— ئەبلەخ!... خەير ...— دېدى لۈسى تاغا.

شۇ كۈنى سى شىڭ چۈشلۈك غىزانى ئۆزى ئەتتى، ئوغلى ئانىسۇ ئوچاقتا ئوت قالاپ بەردى.

چۈشلۈك غىزادىن كېيىن ۋېي مومای يەنە كەلدى.

— ئەبلەخ! — دېدى لۈسى تاغا.

— نېمە قىلغىنىڭ بۇ؟ يەنە قايسى يۈزۈڭ بىلەن كەلدىڭ! ؟ — سى شۇڭا قاچا يۈيۈۋېتىپ، ئاچچىقى بىلەن دوق قىلدى، — ئۆزۈڭ باشلاپ كېلىپ، يەنە ئۆزۈڭ شېرىكلىشىپ ئېلىپ قېچىپسەن. بۇ نېمىدېگەن رەسۋاچىلىق! خەق ئاڭلىسا نېمە دەيدۇ؟ سەن بىزنىڭ ئائىلىمىزنى ئوينىتىۋاتامسەن؟

— توۋا، توۋا، مەن خەقنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپتىمەن. شۇڭا، ئالايىتەن ئۆزرە ئېيتىپ كېلىشىم. ئۇ ماڭا، ئىش تېپىپ بەرسىڭىز، دەپ كەلگەندە، قېينانىسىنىڭكىدىن ئوغرىلىقچە چىققىنىنى نەدىن بىلەي. لۇسى بېگىم، سى شۇڭ خېنىم، كەچۈرسىلە. ئەيىب مەندىن ئۆتتى، ھەرقايسىلىرىنىڭ ئالدىدا خىجىلمەن. بەختىمگە ھەرقايسىلىرى ئىلتىپاتلىق كىشى، كەمىنىلىرىگە تاپا ـ تەنە قىلمايدۇ، دەپ ئويلايمەن. بۇ نۆۋەت ئوبدانراق كىشى تونۇشتۇرۇپ، مۇشۇ ئەيىبىمنى يۇيمەن...

— خەپ ... — دېدى لۇسى تاغا.

شۇنىڭ بىلەن شياڭلىن ھەدە ۋەقەسى ئاخىرلاشتى، كېيىنچە ئەستىنمۇ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى.

* *

كېيىنكى چاغلاردا ياللىغان ئايال خىزمەتچىلەرنىڭ تولىسى ياكى ھۇرۇن، ياكى نان قېپى بولۇپ، بىر يېرى يارىسا، بىر يېرى يارىمغاچقا، سى شۇڭ يەنە شياڭلىن ھەدىنى ئەسلەيتتى. ھەر يىلى شۇ چاغدا، ئۇ ئۆزىچە سۆزلەپ: «ئۇ ھازىر قەيەردىدۇ؟» دەپ قوياتتى. گېپىگە قارىغاندا، شياڭلىن ھەدىنىڭ قايتىپ كېلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى، لېكىن ئايەم ئۆتۈپ كېتىشى بىلەن ئۈمىدىنى ئۈزەتتى.

ئايەمنىڭ ئۆتۈپ تۇرۇشىغا، ۋېي موماي پاتىھە قىلىپ كەلدى.

ئۇ غەرق مەست ئىدى. ئۇ ۋېيجاشەنگە ئانامنى يوقلاپ بارغانىدىم، ئۇ يەردە بىرنەچچە كۈن تۇرۇپ قالدىم، شۇڭا پاتىھەگە كېچىكىپ قالدىم، دېدى. گەپ ئارىسىدا، يەنە شياڭلىن ھەدىنىڭ پارىڭى باشلىنىپ كەتتى.

— ئۇمۇ؟ — دېدى ۋېي موماي خۇشاللىنىپ، — ھازىر ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭ كەپتۇ. قېينانىسى ئۇنى تۇتقىلى كەلگەندە، خېجاڭئاۋدىكى خې لاۋلىيۇغا ئاللىقاچان چاي ئىچۈرۈپ قويغانىكەن. شۇڭا، ئۆيگە ئەكېتىپ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىنلا گۇللۇك تەختىراۋانغا سېلىپ ئاپىرىپ بېرىپتۇ.

— ياخشىلا، مۇنداقمۇ قېينانا بولىدىكەنە! ... — دېدى سى شۇڭ ھەيران بولۇپ.

— ۋاي خېنىم، سىلىدەك باي خېنىملارغا ئەجەب تۇيۇلغان بىلەن، بىزدەك تاغلىق كەمبەغەللەرگە ھېچ گەپ ئەمەس. ئۇنىڭ قېينىنىسىنىڭمۇ ئۆيلەنگۈسى كېلىدۇ. ئەگەر ئۇ ياتلىق بولمىسا، قېينىنىسىغا تويلۇققا كېتىدىغان پۇلنى قانداق قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ قېينانىسى چېچەن، قاۋۇل، دېتى بار خوتۇن، شۇڭا ئۇنى تاغلىققا ياتلىق قىلغان. ئەگەر ئۆز كەنتىلىكلىرىدىن بىرىگە بەرسە، تويلۇقى ئاز تېگىدۇ. تاغلىقلارغا ياتلىق بولۇشنى خالايدىغان ئاياللار ئاز چىقىدۇ، شۇڭا ئۇنىڭغا 80 سەر نېسىۋە تېگىپتۇ. ھازىر ئىككىنچى ئوغلىنىمۇ ئۆيلىۋاپتۇ، ئۇنىڭ تويىغا پەقەت 50 سەر خەجلەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن توي چىقىملىرىنى چىقىرىۋەتكەندە، قولىدا يەنە 10 نەچچە سەر ئېشىپ قاپتۇ. قارىسىلا، بۇ نېمىدېگەن ئۇستىلىق؟ ...

— شياڭلىن ھەدە ئۇناپتىمۇ؟...

— ئۇناپ ـ ئۇنىمايدى نېمىدى. جاھىللىقنى ھەممە ئادەم قىلىپ باقىدۇ؛ ئارغامچا بىلەن باغلاپ، گۇللۇك تەختىراۋانغا سېلىپ يىگىتىنىڭ ئۆيگە ئاپىرىپ پاتىھەسىنى ئوقۇتۇپ، تەزىمنى

قىلدۇرۇپ بولۇپ ئىشكنى تاقىۋالسىلا، ئىش تامام. لېكىن، شياڭلىن خېلىلا تىركىشىپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاڭلىسام، شۇ چاغدا ناھايىتى جاھىللىق قىپتۇ. تېخى بەزىلەر ئۇنى ئوقۇغان ـ بىلگەن ئادەمنىڭ ئۆيىدە خىزمەت قىلدى، باشقىلارغا ئوخشىمايدۇ، دەپ ئويلاشقانىكەن. خېنىم، بىز خېلى ـ خېلىسىنى كۆردۇق. ئىكـكىنچى نۆۋەت ياتلىق بولغانلارنىڭ بەزىلىرى داد ـ پەريات ئۇرۇپ يىغلايدۇ؛ ئۆلسەن ـ كۆيمەن دەيدۇ؛ بەزىلىرى يىگىتنىڭ ئۆيىگە ئاپارغاندا، چىرايىنىمۇ ئاچماي، كاجلىق قىلىپ چاتاق چىقىرىدۇ؛ يەنە بەزىلىرى ھەتتا توي مۇراسىمى ئۈچۈن يېقىلغان چىراغلارنى ئۆرۈۋېتىدۇ. لېكىن، شياڭلىن ئۇلاردىنمۇ ئاشۇرۇۋېتىپتۇ. ئاڭـلىسام، ئۇ يىگىتنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە، يول بويى يىغلاپتۇ، تىللاپـتۇ، خېجاڭئاۋغا بارغۇچە ئونلىرى پۈتۈپ كېتىپتۇ. تەختىراۋاندىن چۈشۈپ، ئىككى ئەر كىشى بىلەن ئۇنىڭ قېيىنىنىسى ئۇنى شۇنچە زورلاپمۇ تەزىم قىلدۇرالماپتۇ. ئۇلار دەققەت قىلماي قولىنى بوشـتىپ قويغان بولۇشى كېرەك، يائاللا، ئۇ شام يېقىپ قويۇلغان ئۈستەلنىڭ بۇرجىكىگە بېشىنى بىرلا ئۇرۇپ يېرىۋاپتۇ. بېشىدىن قان ئېتىلىپ چىقىپتۇ، ئىككى تال ئىسرىقنىڭ كۈلىنى بېسىپ، ئىككى پارچە قىزىل لاتا بىلەن تېڭىپمۇ قانىنى توختىتالماپتۇ. كېيىن بىرنەچچە ئادەم ھە ـ ھۇ قىلىپ، ئۇنى ئېرى بىلەن بىللە ئۆيگە سولاپ قويسىمۇ، يەنە ئاغزى بېسىقماي تـىللاپتۇ. يا ـ پىر، تازىمۇ ... ـ ئۇ بېشىنى چايقاپ، تۆۋەن قارىدى ۋە گېپىنى توختىتىۋالدى.

ـ كېيىن قانداق بوپتۇ؟ ـ يەنە سورىدى سى شىڭ.

ـ ئاڭلىسام ئەتىسىمۇ ئورنىدىن تۇرماپتۇ، ـ دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ.

ـ كېيىنچۇ؟

ـ كېيىن؟... كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپتۇ، يىل ئاخىرىدا بىر

ئوغۇلمۇ تۇغۇپتۇ. ئوغلى يېڭى يىلدا ئىككى ياشقا كىرىپتۇ. مەن ئانامنىڭكىدە تۇرغان كۈنلىرى، بىرى خېجاڭئاۋغا بارغانىكەن. ئۇ ئانا ـ بالا ھەر ئىككىسىنى كۆرۈپتۇ، ئانىسى سەمرىپ كېتىپتۇ، بالىسىمۇ سېمىز ئىكەن. ئۇنىڭ زىخ بولۇپ تۇرىدىغان قېينانىسى يوق، ئېرىدە كۈچ دېسە بار، ئىش قىلالايدۇ؛ ئۆيى بولسا ئۆزىنىڭ ... ئۇنىڭ ھەقىقەتەن تەلىيى ئوڭ كەپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن سى شىڭمۇ شياڭلىن ھەدىنىڭ پارىڭىنى قوزغىمايدىغان بولدى.

* * *

لېكىن، قايسىبىر يىلى كۈزدە، ئالاھازەل شياڭلىن ھەدىنىڭ بەختى ئېچىلغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەر تارقىلىپ ئىككى يىلدىن كېيىن، شياڭلىن ھەدە يەنە لۇسى تاغىنىڭ ئايۇىنىدا پەيدا بولۇپ قالدى، جوزىدا بىر سېۋىتى، پېشايۋان ئاستىدا بىر بوغچىسى تۇراتتى. ئۇ يەنە چېچىنى ئاق لېنتىدا بوغۇۋالغان؛ قارا تامبال، كۆك پەشمەت، ئاق جىلىتكە كىيىۋالغان، چىرايى سېرىقراق ئىدى، پەقەت ئىككى مەڭزىدىكى قىزىللىق يوقىلىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تاتۇق ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى، كۆزلىرىنىڭ نۇرىمۇ ئىلگىرىكىدەك ئۆتكۈر ئەمەس. ئۇنى يەنە ۋېي مومای باشلاپ كەلگەنىدى. ۋېي مومای ئىچىنى ئاغرىتقان ھالدا، سى شىڭغا يېلىنىپ:

ـ... «باشقا كۈن چۈشتى» دېگەن مانا شۇ. بۇنىڭ ئېرى ناھايىتى ئوبدان كىشىكەنمىش. ئۇنىڭ كىزىك ئاغرىقى بىلەن ياپـياش ئۆلۈپ كېتىشىنى كىم بىلسۇن؟ ساقىيىپ كەتكەن ئادەم بىر تاۋاق سوغۇق ئاشنى يەپلا ئۆزۈلۈپ قاپتۇ. بەختىگە، ھېلىمۇ ياخشى ئوغلى بار ئىكەن؛ ئۆزى ئوتۇن كېسىپ، چاي تېرىپ، پىلە بېقىپ

بولسىمۇ، كۈن كەچۈرۈپ كېتەتتى. پالاكەت بېسىپ، ئوغلىنى بۆرىگە ئالدۇرۇپ قويۇپتۇ. باھارنىڭ ئاخىرىدا كەنتكە بۆرە كېلىشىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن؟ ھازىر ئۆزى تىكەندەك يالغۇز قاپتۇ، قېينىغىسى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بارار يېرىنىڭ تاينى يوق، ھەرقايسىلىرىغا يېلىنىپ كەپتۇ. ئەمدى بۇنىڭ تارتىشىدىغان ھېچ نەرسىسى يوق؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆزلىرى ئاۋارىچىلىقىمۇ كۆپ بولۇپ تۇراتتىلا، شۇڭا بۇنى باشلاپ كەلدىم... مېنىڭچە، بۇ ئىلگىرى بۇ يەرنىڭ ئېپى - جېپىنى بىلىپ قالغان، يېڭى كەلگەنلەردىن مىڭ ياخشى ...

— ئۆزۈم بىخۇدلۇق قىلغان، — دېدى شىياڭلىن ھەدە نۇرسىز كۆزىنى ئېچىپ، — قار ياغقاندا ياۋايى ھايۋانلار تاغ ئىچىدىن يېمىشلىق تاپالمايدىغان كەنتكە كېلىدۇ، دەپلا ئويلايتتىم. ئەتىياز كۈنلىرىمۇ كېلىشىنى ئويلىماپتىكەنمەن. سەھەردە ئورنۇمدىن تۇردۇم - دە، ئىشكىنى ئاچتىم، سېۋەتكە پۇرچاقلارنى سېلىپ، ئوغلۇم ئاماۋاغا، بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ پۇرچاق ئادالىغىن دېدىم. ئۇ گېپىمدىن چىقمايتتى، ماقۇل، دەپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى. ئۆزۈم ئۆي ئارقىسىدا ئوتۇن يارىدىم، گۈرۈچنى يۇيۇپ، قازانغا سالدىم - دە، پۇرچاقنى پىشۇرماقچى بولۇپ، ئاماۋنى قىچقاردىم. ئۇن چىقمىدى. بېرىپ قارىسام، پۇرچاقلار يەرگە چېچىلىپ كېتىپتۇ. ئاماۋ يوق. ئۇ باشقا ئۆيلەرگە بېرىپ ئوينىمايتتى، ئۇياق - بۇياققا بېرىپ سۈرۈشتۈردۈم، ھېچ يەردە يوق، ئەندىشە قىلىپ، باشقىلارنى ئىزدىشىپ بېرىڭلار دېدىم. ئىزدە - ئىزدە، كەچقۇرۇنلۇقى تاغ ئىچىگە ئىزدەپ باردىم. قارىسام ئۇنىڭ خېيىنىڭ بىر پېيى بىر چوقاتماقتا ئىلىنىپ قاپتۇ، باشقىلار، ئاپلا، بۆرىگە يولۇقۇپ قالغان بولمىغىيدى، دەپ قورقۇشتى، يەنە بىرئاز ئىزدەپ ماڭدىم، دەرۋەقە، ئۇ بىر ئۇۋدا ياتىدۇ، ئۇچەي - باغرىلىرىنى يەپ بوپتۇ، ھېلىقى سېۋەت قولىدا مەھكەم تۇتۇقلۇق تۇرۇپتۇ ...— ئۇ بوغۇ-

لۇپ، سۆزىنى داۋام قىلالمىدى.

سى شىڭ دەسلەپتە ئىككىلىنىپ تۇراتتى، لېكىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كۆزىنىڭ ئەتراپى بىر ئاز قىزاردى. ئۇ بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا سېۋىتى بىلەن بوغچىسىنى ئارقىدىكى ئۆيگە ئەكىرىشكە بۇيرۇدى. ۋېي موماي خۇددى ئۇستىدىن بىر ئېغىر تاغنى ئېلىپ تاشلىغاندەك بىر ئۇھ تارتتى. شياڭلىن ھەدە بايامقىدىن خېلىلا يەڭگىپ قالدى. باشقىلار باشلىغۇچە، ئۆزىلا تونۇش ئۆيگە كىرىپ بوغچىسىنى قويدى. ئۇ شۇنىڭدىن باشلاپ يەنە لۇجىڭدا خىزمەتچى بولۇپ تۇرۇپ قالدى.

ھەممە ئۇنى يەنە شياڭلىن ھەدە دەيتتى.

لېكىن، بۇ نۆۋەت ئۇنىڭغا بولغان مۇئامىلە تامام باشقىلا بولدى. ئۇ خىزمەتكە كىرىشىپ، ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن خوجايىنلار، ئۇنىڭدىكى ئىلگىرىكى چاققانلىق تۇگەپتۇ، ھوشيارلىقىمۇ قالماپتۇ، چىرايى ئەتىدىن كەچكىچە مۇردىغا ئوخشاش تاتىرىپ تۇرىدۇ، دېيىشكە باشلىدى؛ سى شىڭنىڭ گەپ - سۆزىدىن مەنمۇن ئەمەسلىكى ئالايىتەن مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. ئۇ يېڭى كەلگەندە، لۇسى تاغا يەنە ئادەتتىكىدەك قوشۇمىسىنى تۇرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئايال خىزمەتچى تېپىش قىيىن بولغاچقا، ئانچە قارشىلىق كۆرسەتمىگەنىدى. لېكىن، سى شىڭغا، بۇنداق ئادەمىلەرگە كىشىنىڭ ئىچى ئاغرىسىمۇ، لېكىن بۇلار قائىدە - يوسۇنلىرىمىزغا نۇقسان يەتكۈزۈپ قويىدۇ، ئادەتتە ئىشقا سېلىش مۇمكىن، لېكىن نەزىر - چىراغ ۋاقىتلىرىدا ئىشقا قول تىققۇزماسلىق كېرەك؛ ھەممە تائاملارنى ئۆزۈڭ قىل، بۇنداق بولمىسا، نەزىرگە تەييارلىغان نەرسىلىرىمىزگە ناپاك قول تېگىپ قېلىپ، ئەرۋاھلار يېمەي قويىدۇ، دەپ جېكىلەپ قويدى.

لۇسى تاغىنىڭ ئۆيىدىكى چوڭ ئىش — نەزىر - چىراغ قىلىش ئىدى، شياڭلىن ھەدىنىڭ ئالدىراش ئىشلىرىمۇ بۇرۇن ئەنە

شۇ نەزىر - چىراغ ۋاقتىدا بولاتتى، لېكىن بۇ نۆۋەت بىكارچى بولۇپ قالدى. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا ئۇستەل قويۇلغان، ئۇستەلگە داستىخان سېلىنغانىدى. ئۇ ئادەتتىكىدەك، جوزىغا قەدەھ ۋە چوكىلارنى تىزىشقا باشلىدى.

— شياڭلىن ھەدە، سەن تۇتما، ئۆزۈم تىزىمەن، — دېدى سى شىڭ ئالدىراپ.

ئۇ ئارسىنىپ قولىنى تارتتى - دە، شامدانىنى قولىغا ئالدى.

— شياڭلىن ھەدە، سەن تۇتما، ئۆزۈم ئالىمەن! — سى شىڭ يەنە ئالدىراپ سۆزلىدى.

ئۇ قىلغىلى ئىش تاپالمايۋ بىرئاز قايمۇقتى - دە، ئاخىرى خۇدۇكلىنىپ نېرى كەتتى. ئۇنىڭ بۇگۈنكى ئىشى پەقەت ئوچاق تۇۋىدە ئوت قالاشلا بولدى.

كەنتتىكىلەر ھازىرمۇ ئۇنى شياڭلىن ھەدە دەپ قىچقىراتتى، لېكىن ئاۋازلىرى ئىلگىرىكىگە ئوخشاشمايتتى، ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ قالغاندىمۇ، ئوچۇق چىراي ئاچمايتتى. لېكىن شياڭلىن ھەدىنىڭ ئۇنداق ئىشلار بىلەن كارى بولمايتتى، پەقەت تىكىلىپ تۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئاغزىدىن چۈشمەيدىغان ھېكايىسىنىلا سۆزلەيتتى.

— ئۆزۈم بىخۇدلۇق قىلغان، — دەيتتى ئۇ، — قار ياغقاندا ياۋايى ھايۋانلار تاغ ئىچىدىن يەم تاپالماي كەنتكە كېلىدۇ، دەپلا ئويلايتتىم. ئۇلارنىڭ ئەتىياز كۈنلىرىمۇ كېلىشىنى ئويلىماپتىكەن. سەھەردە ئورنۇمدىن تۇردۇم - دە، ئىشكىنى ئاچتىم، سېۋەتكە پۇرچاقلارنى سېلىپ، ئاماۋۇغا بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ پۇرچاق ئادالىغىن دېدىم. ئۇ مېنىڭ گېپىمدىن چىقمايتتى. ماقۇل، دەپ تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى. ئۆزۈم ئۆينىڭ ئارقىسىدا ئوتۇن يارىدىم، گۈرۈچنى يۇيۇپ قازانغا سالدىم - دە، پۇرچاقنى پىشۇرماقچى بولۇپ، ئاماۋۇنى قىچقاردىم. ئۇن چىقمىدى. بىرىپ قارىسام، پۇرچاقلار يەرگە چېچىلىپ كېتىپتۇ، ئاماۋ يوق. ئۇ باشقا ئۆيلەرگە

بېرىپ ئوينىمايتتى، ئۇياق - بۇياققا بېرىپ سۈرۈشتۇردۇم. ھېچ يەردە يوق، ئەندىشە قىلىپ، باشقىلارغا ئىزدىشىپ بېرىڭلار دېدىم. ئىزدە - ئىزدە، كەچقۇرۇنلۇقى تاغ ئىچىگە ئىزدەپ باردىم. قارىسام، ئۇنىڭ خېيىنىڭ بىر پېيى بىر چوقاتماققا ئىلىنىپ قاپتۇ، باشقىلار، ئاپىلا، بۆرىگە يولۇقۇپ قالغان بولمىغىيدى، دەپ قورقۇشتى، يەنە بىرئاز ئىزدەپ ماڭدىم. دەرۋەقە، ئۇ بىر ئۇۋىدا ياتىدۇ، ئۇچەي - باغرىلىرىنى يەپ بوپتۇ، ھېلىقى سېۋەت بالامنىڭ قولىدا مەھكەم تۇتۇقلۇق تۇرۇپتۇ...» ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلاتتى، ئاۋازىمۇ بوغۇلۇپ كېتەتتى.

بۇ ھېكايە كىشىنى خېلى تەسىرلەندۈرەتتى، ئەركەكلەر ئاڭلىسا، قاپاقلىرىنى سېلىپ، پەرۋا قىلماستىن قويۇپ كېتىشەتتى؛ ئاياللار بولسا، ئەكسىچە ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقاندەك بولاتتى، ئۇلارنىڭ چىرايلىرىدا بۇ ۋەقەگە قارىتا ھېسداشلىق ئالامەتلىرى پەيدا بولاتتى، كۆز يېشىمۇ قىلىشاتتى. ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ئاڭلىماي قالغان بەزى قېرى ئاياللار بولسا، ئالاھىدە ئىزدەپ كېلىپ، ئۇنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھېكايىسىنى ئاڭلايتتى ۋە ھېكايە ئاخىرلاشقاندا، ئۇلارنىڭمۇ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلاتتى، ئۇلار ھەسرەت چېكىپ بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ قايتىپ كېتەتتى.

ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ھېكايىسىنى كىشىلەرگە تەكرار - تەكرار سۆزلەپ بېرەتتى، پات - پاتلا بىرنەچچە كىشى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنىڭ بۇ ھېكايىسىنى ئاڭلىمىغان ئادەم قالمىدى، ھەممىنىڭ قولىقى ياداپ كەتتى، ھەتتا ئولتۇرسا - تۇرسا دۇروت ئوقۇپ يۇرىدىغان مومايلارنىڭمۇ كۆزىدىن ياش چىقمايدىغان بولۇپ قالدى، كېيىن پۈتۈن كەنتتە ئۇنىڭ ھېكايىسىنى ھەممە ئادەم يادقا سۆزلەپ بېرەلەيدىغان بولۇپ قالدى، شۇڭا ئۇنىڭ ھېكايىسى قولاقتا ياقمايدىغان بولۇپ قالدى.

— ئۆزۈم بىخۇدلۇق قىلغان ...— ھېكايىسىنى باشلايتتى ئۇ.

— راست، سىز قار ياغقان چاغلاردا ياۋايى ھايۋانلارنىڭ تاغ ئىچىدىن يەم تاپالماي كەنتكە كېلىشىنى بىلەتتىڭىز، — دەپ، ئاڭلىغۇچىلار دەرھال ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ كېتىپ قېلىشاتتى.

ئۇ ئاغزىنى ئاچقان پېتى تۇرۇپ قالاتتى ۋە خودىدى ئۆزىنىڭمۇ خوشى قالمىغاندەك ئۇلارغا تىكىلىپ قاراپ قويۇپ، ئۆز يولىغا كېتەتتى. ئۇ يەنە باشقا ئىشلارنى، مەسىلەن، سېۋەت، پۇرچاق، باشقىلارنىڭ بالىسىنى باھانە قىلىپ، ئاماۋنىڭ ھېكايىسىنى باشلاشقا ئۇرۇنۇپ باقاتتى، ئىككى - ئۈچ ياشلىق بالىنى كۆرۈپ قالسىلا:

— ھەي، بىزنىڭ ئاماۋ ھايات بولغان بولسا مۇشۇ بالا بىلەن تەڭ بولۇپ قالاتتى ...— دەيتتى.

بالىلار ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ چۆچۈپ كېتىپ، ئانىلىرىنىڭ پېشىنى تارتىپ قايتىپ كېتىشكە ئالدىرىتاتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۆزى يالغۇز قېلىپ، ئاخىر ھەپسىلىسىز ھالدا قايتىپ كېتەتتى. كېيىن ھەممە ئۇنىڭ مىجەزىنى بىلىپ كەتتى. ئالدىدا كىچىك بالا بولسىلا، شياڭلىن ھەدىدىن مەسخىرە ئارىلاش كۈلۈپ سوراپ قوياتتى:

— شياڭلىن ھەدە، ئوغلىڭىز ئاماۋ ھايات بولغان بولسا، مۇشۇ بالا بىلەن تەڭ چوڭ بولۇپ قالاتتى - ھە؟

ئۇ ئۆزىنىڭ دەرد - ھەسرەتلىرىنىڭ بىرقانچە كۈنگىچە كىشىلەرنىڭ ئارىسىدا تەكرارلىنىۋېرىپ كىشىنى زېرىكتۈرۈۋېتىدىغان ئەرزىمەس بىر نەرسە بولۇپ قالغانلىقىنى بىلمىگەندى، ئەمما ئۇ كىشىلەرنىڭ سوغۇق ۋە مەسخىرىلىك كۈلۈشلىرىدىن يەنە سۆزلەۋېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىغانلىقىنى سېزىپ قالدى. شۇڭا ئۇ سۆز كوچىلىغانلارغا قاراپلا قوياتتى، بىر ئېغىزمۇ جاۋاب بەرمەيتتى.

لۇجىڭ كەنتىدە ھەرىيلى دېگۈدەك يېڭى يىل چاغىنى بولۇپ تۇراتتى، شۇڭا 12 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىن كېيىن ھەممە ئۆي

قاتىلاشچىلىق ئىدى، لۇسى تاغنىڭ ئۆيىدىكىلەر بۇ نۆۋەت ئالدىراپ قېلىپ، كۈنلۈكچى ياللىۋېلىشقا توغرا كەلدى. شۇنىڭدىمۇ يەنە يېتىشەلمەي، لىيۇ ما دېگەن بىر مومايىنى ياردەمگە چاقىردى، توخۇ، ئۆردەك سويۇشقا توغرا كەلدى. لېكىن لىيۇ ما گۆش يېمەيدىغان بۇۋاي[5] بولغاچقا، چىنە - قاچا يۇيۇشنىلا ئۇستىگە ئېلىپ، جانۋارنى ئۆلتۈرۈشكە ئۇنىمىدى. شياڭلىن ھەدە ئوت يېقىشتىن باشقا ئىشى بولمىغاچقا، لىيۇ مانىڭ قاچا - قۇچا يۇيۇشىغا قاراپ ئولتۇردى. ئاندا - مۇندا قار چۈشۈۋاتاتتى.

— ھەي ئۆزۈم بىخۇدلۇق قىلغان، — دېدى شياڭلىن ھەدە ئۆزىچە، ئاسمانغا قاراپ ھەسرەتلىنىپ.

— شياڭلىن، ئاغزىڭ يەنە ئېچىلىپ قالدىغۇ، — دېدى سەۋرسىزلىك بىلەن لىيۇ ما ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ، — پېشانەڭدىكى تاتۇق، ئاشۇ قېتىم پەيدا بولغانما؟

— ھە، — ئۇ مۇجمەل جاۋاب بەردى.

— كېيىن ئۇنىڭغا ئۇنىغانمىدىڭ؟

— مەنما؟...

— ھە، سەن ئۆزۈڭ ماقۇل كەلگەنسەن، ئۇنداق بولمىسا...

— شۇنداق، لېكىن سىز ئۇنىڭ كۈچلۈك بىر ئادەم ئىكەنلىكىنى بىلمەيسىز.

— ئىشەنمەيمەن. سېنىڭ شۇنچە كۈچۈڭ بار تۇرۇپ، ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلمەسلىكىگە ئىشەنمەيمەن. كېيىن چوقۇم ئۆزۈڭ ماقۇل كەلگەن، ئەمدى ئۇنىڭ كۈچى بار دەۋېلىۋاتىسەن.

— بولمىسا، سىز ... ئۆزىڭىز بىر سىناپ باقسىڭىز بوپتىكەن، — ئۇ كۈلدى.

لىيۇ مامۇ كۈلۈۋەتتى، بۇ كۈلكىدىن ئۇنىڭ قورۇق بېسىپ كەتكەن يۈزلىرى پۈرۈشۈپ ھېلىلىگە ئوخشاپلا قالدى، ئۇنىڭ

ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن يۈمۈق كۆزلىرى يەنە شياڭلىن ھەدىنىڭ پېشانىسىگە چۈشتى، ئۇنىڭ كۆزىگە تىكىلدى، شياڭلىن ھەدە تارتىنغاندەك بولۇپ، دەرھال قاپىقىنى تۈردى ـ دە، كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ قېچىپ قارىغا قارىدى.

— شياڭلىن، سەن ھەقىقەتەن ئىشنى چاتاق قىپسەن، — دېدى لېيۇ ما سىرلىق قىلىپ، — شۇ چاغدا يەنىمۇ چىڭراق ئۇرۇۋالغان بولساڭ ياكى قاتتىقراق ئۇسۇپ ئۆلۈپ كەتكەن بولساڭ ياخشى بوپتىكەن، مانا ئەمدى كېيىنكى ئېغىرلىق بىلەن ئىككى يىلمۇ بىللە بولالماي، ئەكسىچە چوڭ بىر گۇناھنى ئۆزۈڭگە چاپلىۋالىدىڭ. ئويلاپ باققىنا، قىيامەتكە بارغاندا، ئۇ ئىككى ئېغىرلىقنىڭ روھى سېنى تالاشسا قانداق قىلىسەن؟ مۇنكىر ـ نەكىر سېنى ھەرە بىلەن ئىككى پارچە قىلىپ، ئۇلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىشكە توغرا كېلىدۇ، مېنىڭچە، ھەي ...

شياڭلىن ھەدىنىڭ چىرايىدا قورقۇنچ پەيدا بولدى، ئۇ تاغدىكى چاغدا بۇنداق گەپلەرنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى.

— مېنىڭچە، سەن پاتراق گۇناھىڭنى ساقىت قىل. بۇتخانىغا بېرىپ، ئۆز ھېسابىڭغا بىر بوسۇغا سەدىقە قىل. ئۇنى كىشىلەر دەسسەپ ئۆتسە، بۇ دۇنيادىكى گۇناھىڭ ساقىت بولىدۇ، ئۆلگەندە يەنە ئازاب چېكىپ يۈرمەيسەن.

شياڭلىن ھەدە دەرھال ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى، لېكىن غەمگە چۆكۈپ كەتكەن بولسا كېرەك، ئەتىسى سەھەردە ئورنىدىن تۇرغاندا، ئىككى قاپىقى ئىششىپ كېتىپتۇ، ناشتىدىن كېيىن كەنتىنىڭ غەربىدىكى بۇتخانىغا بوسۇغا سەدىقە قىلغىلى بېرىپتۇ، بۇتخانا شەيخى دەسلەپتە ئۇنىماپتۇ، كېيىن شياڭلىن ھەدە يىغلاپ يېلىنغاندىن كېيىن، نائىلاج 12 تەڭگە ھېسابىغا بىر بوسۇغا سەدىقە قىلىشقا ماقۇل كەپتۇ.

شياڭلىن ھەدە خېلى ۋاقىتتىن بۇيان باشقىلار بىلەن پاراڭ-

لاشمايدىغان بولۇپ قالغانىدى، چۈنكى ئاماۋ توغرىسىدىكى ھېكايەدىن كىشىلەر زېرىككەنىدى، لېكىن لېيۇ ما بىلەن قىلغان پاراڭ يەنە تارقالغان بولسا كېرەك، نۇرغۇن ئادەملەر يەنە قىزىقىپ، ئۇنى پاراڭغا سالىدىغان بولدى، ئەلۋەتتە، ئەمدىكى پاراڭ مەخسۇس ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى تاتۇق ئۈستىدە بولاتتى.

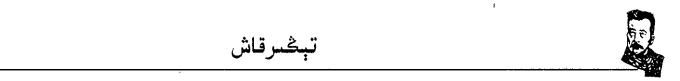
— شياڭلىن ھەدە، ئېيتىڭچۇ، ئۇ چاغدا سىز ئۆزىڭىز ئۇنىغانمۇ؟ — دېدى بىراۋ.

— ھەي، بىكاردىن ـ بىكار ئۇسۇۋاپسىز، — دېدى يەنە بىرى ئۇنىڭ تاتۇقىغا قاراپ.

شياڭلىن ھەدە ئۇلارنىڭ كۇلۇشلىرىدىن ۋە ئاھاڭلىرىدىن ئۆزىنى مازاق قىلىۋاتقانلىقىنى پەملىگەن بولسا كېرەك، شۇڭا جاۋاب بەرمەستىن ئالىيىپ قاراپ قويماتتى، كېيىن قاراپمۇ قويمايدىغان بولدى. پېشانىسىدە باشقىلارغا مازاق بەلگىسى بولۇپ قالغان تاتۇقى بار شياڭلىن ھەدە ئەتىدىن كەچكىچە لام دەپ ئاغزىنى ئاچمايتتى، كوچىلاردا يۈرەتتى، ئۆي سۈپۈرەتتى، ئوتياش، گۈرۈچ يۇيۇاتتى، بىر يىل بولاي دېگەندە، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىش ھەققى ھېسابىغا سى شىڭدىن 12 تەڭگە ئالدى ـ دە، خوجايىندىن رۇخسەت ئېلىپ، كەنتىنىڭ غەربىگە باردى، لېكىن بىر ئاش پىشقۇچە قايتىپ كەلدى، ئۇ ناھايىتى خۇشال ئىدى، كۆزلىرىمۇ نۇرلىنىپ تۇراتتى. سى شىڭغا ئۆزىنىڭ بۇتخانىغا بېرىپ بوسۇغا سەدىقە قىلغانلىقىنى خۇشال ھالدا سۆزلەپ بەردى.

قىش كۈنلىرى ئىدى، نەزىر ـ چىراغ ئىشلىرىدا ئۇ ناھايىتى غەيرەت بىلەن ئىشلىدى. ئۇ سى شىڭنىڭ تائاملارنى تىزىپ بولۇپ ئانيۇ بىلەن ئۇستەلنى ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىغا يۆتكەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، دەرھال قەدەملەر بىلەن چوكىلارنى ئالغىلى ماڭدى.

— شياڭلىن ھەدە، سەن تۇتما! — سى شىڭ ئالدىراپ ئۇنى توسۇدى.

شياڭلىن ھەدە خوددى قولىنى چوغقا تەگكۈزۈۋالغان كىشىدەك دەرھال تارتتى، ئۆڭىمۇ ئۆچۈپ كەتتى. ئۇ شامداننىمۇ تۈتىماستىن قېتىپلا قالدى، سى شىڭ شاملارنى قاداپ بولۇپ، ئۇنى چىقىپ كەت، دېگەندىن كېيىن چىقىپ كەتتى، بۇ نۆۋەت ئۇنىڭغا قاتتىق ئەلەم قىلدى. ئەتىسى ئۇنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، روھىمۇ چۈشۈپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يۇرەكئالدى بولۇپ كەتتى. قاراڭغۇدىن، سايىدىن قورقىدىغان، كىشىلەرنى كۆرسە، ھەتتا ئۆز خوجايىنلىرىنى كۆرسىمۇ، خوددى كۈندۈزى ئۇۋۇسسىدىن تېنەپ چىقىپ قالغان چاشقاندەك ھودۇقۇپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. بەزىدە ئولتۇرغان يېرىدە خوددى ياغاچتەك قېتىپ قالىدىغان بولدى.

يېرىم يىلغا قالماستىن ئۇنىڭ چاچلىرى ئاقىرىپ، مېڭىسىمۇ بۇزۇلدى، ھەتتا گۈرۈچ يۇيۇشنىمۇ پات - پاتلا ئۇنتۇپ قالىدىغان بولدى.

— شياڭلىن ھەدە نېمىشقا بۇنداق بولۇپ قالدى؟ شۇ چاغدا ئېلىپ قالمىغان بولساقمۇ ئوبدان بولغانىكەن، — دەپ سى شىڭ بەزىدە خوددى ئۇنى ئاگاھلاندۇرغاندەك، يۇزىدىن - يۇزىگە سۆزلەيدىغان بولدى.

لېكىن، ئۇ ھەمىشە شۇنداق ئىدى، ئۇنى تېتىكلىشىپ قالارمىكىن دېگەن ئۈمىدمۇ قالمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار شياڭلىن ھەدىنى ۋېي مومايىنىڭ يېنىغا كەتكىن، دەيدىغان پىكىرگە كېلىشكەندى. مەن لۇجىڭدىكى چاغدا گەپ شۇنداق ئىدى، ھازىرقى ئەھۋالغا قارىغاندا، ئۇلار ئۇنى ئاللىقاچان ھەيدىۋەتكەنىكەن. لېكىن، ئۇ سى شىڭنىڭ ئۆيىدىن چىقىپلا تىلەمچى بولۇپ قالغانمۇ ياكى ئاۋۇال ۋېي مومايىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئاندىن كېيىن تىلەمچى بولۇپ قالغانمۇ، بۇنىسى ماڭىمۇ قاراڭغۇ.

* *

مەن يېقىن ئەتراپتا ئېتىلىۋاتقان پوجاڭزىلارنىڭ ئاۋازى بىلەن خىيالدىن ئۆزۈمنى يۇلۇۋالدىم. قارىسام، پۈرچاقتەك - پۈرچاق-تەك ئۇچقۇنلار كۆتۈرۈلەتتى، كەينىدىنلا پاڭ - پۇڭ قىلىپ پوجاڭزىلار ئېتىلاتتى — لۇسى تاغنىڭ ئۈيى ئىچى «دۇئا تەلەپ» قىلىۋېتىپتۇ. ۋاقتىنچىمۇ خېلى بولۇپ قالغانلىقىنى پەملىدىم. يىراقلاردا پاسۇر - پۇسۇر قىلىپ ئېتىلىۋاتقان پوجاڭزا ئاۋازى غۇۋا ئاڭلىنىپ تۇراتتى، ئۇ خوددى ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك گۈلدۈر-لەپ، لەپشىپ چۈشۈۋاتقان قار بىلەن كەنتنى بىر ئالغاندى، مەن بۇ ئاۋازلار ئىچىدە بىرئاز ئېچىلىپ - يېيىلىپ قالدىم؛ ئەتىگەندىن تارتىپ ھازىرغىچە داۋام قىلغان گۈمانلىق خىياللار «دۇئا - تەلەپ» گۈلدۈر - تاراقلىرىدا مېڭەمدىن تامام ئۇچۇپ كەتتى، ئاسمان - زېمىنىدىكى مازار - ماشايىخلار چىلىنغان قۇرۇانلارغا ۋە لەززەتلىك ھىدلارغا مەست بولۇپ، لۇجىڭ خەلقىگە چەكسىز بەخت ئىنئام قىلىمىز دەپ، پەلەكتە لەلەڭشىپ يۈرسە كېرەك دەپ ئويلىدىم.

1924 - يىل 2 - ئاينىڭ 7 - كۈنى.

مەيخانىدا

مەن شىمالدىن شەرقىي جەنۇبقا سايادەت قىلىپ كېتىۋېتىپ، يېزامنى يوقلاپ ئۆتۈش ئۈچۈن، يولدىن بۇرۇلۇپ بېرىپ «S» شەكلىدە چۈشتۈم. بۇ شەھەر مېنىڭ يېزامدىن 30 يولچە يىراقلىقتا بولۇپ، كىچىك كېمىلەردە يېرىم كۈنگە قالماي بارغىلى بولاتتى. مەن بىر ۋاقىتلاردا بۇ يەردىكى مەكتەپتە بىر يىل ئوقۇتقۇچىلىق قىلغانىدىم.

قىشنىڭ زىمىستان چاغلىرىدا ياغقان قاردىن كېيىن تەبىئەت قاتتىق سوغۇقتىن تىپتىنىق بولۇپ كەتكەنىدى؛ مېنى ئۆتمۈش ھەققىدىكى چەكسىز خىياللار كەينى - كەينىدىن ئورىۋېلىشقا باشلىدى. مەن بۇ شەھەردە ۋاقىتلىق تۇرۇشقا قارار قىلىپ «لۇسى» مېھمانخانىسىغا كېلىپ چۈشتۈم. بۇ مېھمانخانا ئىلگىرى يوق بولۇدىغان. شەھەر دائىرىسى ئانچە چوڭ ئەمەس. كونا خىزمەتداشلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېتەي دېگەنىدىم. بىلمىدىم، ئۇلار قاياقلاردۇر تارقىلىپ كېتىشكەن، مەكتەپنىڭ ئالدىدىن ئۆتتۈم، ئۇنىڭ ئىسمى - ئېتىمۇ ئۆزگىرىپ ماڭا ياتلا بولۇپ قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئىككى سائەتكە يەتمەيلا مېنىڭ كۆڭلۈم لاسسىدە بولۇپ، بۇ يەرگە كېلىشىم ئارتۇقچە ئىش بولغاندەك پۈشايمان قىلىشقا باشلىدىم.

مەن چۈشكەن مېھمانخانا تاماق ساتمايدىغانلىقتىن تاماقنى باشقا يەردىن ئەكېلىشكە توغرا كەلدى، لېكىن تەمسىز، كىشىنىڭ ئاغزىغا لاي تېتىيدۇ. مەن مېھمانخانىغا كەلگەندە قورۇپ كەتكەن

چىم بىلەن قاپلانغان ئالىپاساق ۋە ئوڭغۇل - دوڭغۇل تاملا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، قوغۇشۇن رەڭلىك ئاسمان تىنىق ۋە رەڭسىز ئىدى. ئۇششاق قار پارچىلىرى يەنە ئۈچۈپ ئويناشقا باشلىدى. بۇگۈن چۈشلۈك تاماقنى ھەقىقەتەن تويمىدىم. قىلىدىغان ئىشىنىمۇ تاينى بولمىغانلىقتىن، تۇرۇپلا ئىلگىرى تونۇش بولۇپ كەتكەن «يېشىجۈي» مەيخانىسىنى ئويلىدىم. مەيخانا مەن چۈشكەن مېھمانخانىدىن ئانچىمۇ يىراق ئەمەس ئىدى. مەن ئۇزاق ئويلاپ تۇرمىدىم. ئىشىككە دەرھال قۇلۇپ سالدىم ۋە شۇ ياققا قاراپ كەتتىم. مېنىڭ بۇ ياققا كېلىشىم ھەقىقەتەن قەستەن بولۇۋېلىش ئۈچۈن ئەمەس ئىدى، لېكىن يالغۇزچىلىقتا بولىدىغان خاپىچىلىقتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا ئىدى. «يېشىجۈي» بار ئىكەن. ئۇ مەيخانىنىڭ تار، كىچىك، قاراڭغۇ ئالدى ۋە كونىراپ كەتكەن ۋېۋىسكىسى بۇرۇنقىدەكلا تۇرۇپتۇ، لېكىن ئۇنىڭدا خوجايىنلىرىدىن تارتىپ تا خىزمەتچىلىرىگىچە بىرمۇ تونۇش ئادەم يوق. مەن «يېشىجۈي» دېمۇ پۇتۇنلەي ياتلا بىر مېھمان بۇلۇپ قالدىم. كېيىن بولۇڭدا تۇرغان تونۇش پەلەمپەي ئارقىلىق ئۇستى قەۋەتكە چىقتىم. يۇقىرىدىمۇ بۇرۇنقىدەكلا بەش كىچىك ئۇستەل تۇرىدۇ، يالغۇز بۇرۇن قەغەز بىلەن چاپلانغان ئارقا دېرىزىسىلا ئەينەككە ئالماشتۇرۇلۇپتۇ.

— بىر جىك شاۋشىن ھارىقى.

— زاكۇسكىچۇ؟

— قورۇلغان دۇفۇدىن 10 پارچە، لازىسى كۆپرەك بولسۇن، — مەن ئارقامدىن چىققان خىزمەتچىگە ئېيتىۋېتىپ، ئارقا دېرىزىگە يۆلەپ قويۇلغان ئۇستەلگە ئولتۇردۇم، مەيخانا بوش - قۇرۇق تۇرۇپتۇ. مەن بېرىپ ئەڭ ياخشى ئورۇننى ئىگىلىدىم، بۇ يەردىن تۆۋەندىكى خاراب بولغان باغقا قاراش مۇمكىن ئىدى. بۇ باغ ئېھتىمالىم مەيخانىغا تەۋە بولمىسا كېرەك. بۇرۇنمۇ

مەن بۇ يەردىن نۇرغۇن قېتىملاپ قارىغانىدىم. ھەتتا بەزىدە قار ياغقان چاغلاردىمۇ قارىغان، لېكىن ھازىر شىمالغا كۆنۈپ قالغان كۆزلەر بىلەن قارىغاندا، بۇ ناھايىتى ئەجەبلىنىشكە ئەرزيىتتى. بىرنەچچە تۈپ مېيىخۇا گۈلى قار بىلەن بەسلەشكەندەك، گويا كى سوغۇق قىشقا پىسەنت قىلمىغاندەك، شاخلىرى گۈللەر بىلەن قاپلا- نغان. ئۆرۈلۈپ كەتكەن شىپاڭنىڭ تۈۋىدە يەنە بىر تۈپ تاغ ئىرغە- يى تۇرىدۇ. ئۇنىڭ قار بىلەن قاپلانغان قويۇق يېشىل يوپۇرماقلە- رىدا 10 نەچچە قىزىل گۈل ۋالىلداپ خودىدى چوغدەك كۆرۈنۈپ تۇراتتى، گويا كى ئۇ يىراق سەپەرگە ئاتلانغان ساياھەتچىلەرنى مەس- خىرە قىلغاندەك، غەزەپ ۋە مەغرۇرلۇق بىلەن قارىغاندەك تۇراۋە- تتى. مەن تۇرۇپلا بۇ يەردە قارىنىڭ كۆپ ياغدىغانلىقىنى، خۇددى قىممەتلىك تاشلارغا ئوخشاش پارقىراپ تۇرىدىغانلىقىنى، نەمخۇش بولۇپ، بىر نەرسىگە يېپىشىۋالسا چۈشمەيدىغانلىقىنى ۋە شىمال- نىڭ قارلىرىغا ئوخشاش قۇرۇق ئەمەسلىكىنى، شامال ئۇرۇشى بىلەنلا ھاۋانى تۇمانەك قاپلاپ كۆتۈرۈلمەيدىغانلىقىنى ئويلىدىم.

— مېھمان، ھاراق كەلدى ...— دېدى ھۇرۇنلۇق بىلەن خىزمەتچى ۋە قەدەھ، چوكا، ھاراق چۆگۈنى، چىنە - تەخسىلەرنى قويدى. مەن ئۆرۈلۈپ ئۈستەلگە قارىدىم. قاچا - قۇچىلارنى تىزە- ۋېتىپتۇ، مەن ھاراقنى قەدەھكە قۇيدۇم... شىمال مېنىڭ كونا يۇرتۇم ئەمەس ئىدى.. لېكىن، جەنۇبتىمۇ بىر مېھمان قاتاردا بولۇپ قالغانلىقىمنى ھېس قىلدىم. شىمالنىڭ قۇرۇق قارلىرى قانداق ئۇچمىسۇن، بۇ يەرنىڭ يۇمشاق قارلىرى قانداق يېپىشقاق ۋە پارقىراپ يانمىسۇن، بۇنىڭ مەن بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى بول- سۇن. مېنىڭ ئىچىم پۇشۇشقا باشلىدى، كېيىن ھۇزۇرلىنىپ ھاراقتىن يەنە بىر يۇتۇم ئىچىۋەتتىم. ھاراقنىڭ تەمى ساپ، دۇفۇ- مۇ ئوبدان ئوخشاپتۇ، لېكىن لازىجاڭلىرى ئۆتكۇر ئەمەس ئىدى. ئەسلىدە «S» شەھىرىدە لازىجاڭ ئېتىشنى بىلمەيتتى.

ئېھتىمال، ۋاقىت چۈشتىن كېيىن بولغاچقىمۇ، بۇ گەرچە مەيخانا بولسىمۇ، لېكىن مەيخانىدا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. مەن ئولتۇرغان ئۈستەلدىن باشقا يەنە تۆت ئۈستەل بوش تۇرىدۇ. مەن ئاللىقاچان ئۈچ قەدەھ ھاراق ئىچىۋەتتىم، كېيىن دېرىزىدىن باغقا قاراپ ئولتۇرۇپ غېرىبسىنىشقا باشلىدىم. شۇنداقتىمۇ يەنە باشقا بىرەر ھاراق ئۇلپەتلىرىنىڭ كېلىشىنىمۇ ياقتۇرمايىتتىم. قېرىنىشقاندەك، بىراۋنىڭ پەلەمپەيدىن يۇقىرى چىقىۋاتقان ئاياغ تە- ۋىشى ئاڭلاندى، بۇ مېنىڭ ئىچىمنى ئىختىيارسىز پۇشۇردى، لېكىن بۇ خىزمەتچى ئىكەن، ئاندىن خاتىرجەم بولدۇم ۋە يەنە ئىككى قەدەھ ھاراق ئىچىۋەتتىم.

مەن بۇ قېتىم جەزمەن مەيخورلاردىن بىرى دەپ ئويلىدىم، چۈنكى بۇ قېتىمقى ئاڭلانغان ئاياغ تىۋىشى خىزمەتچىگە قارىغاندا خېلى ئېغىر ئىدى. ئۇ پەلەمپەيدىن چىقىپ بولاي دېگەنگە قەدەر كۈتۈپ تۇردۇم، كېيىن خالىمىغان مېھماندىن بىزار بولغاندەك، بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىدىم - دە، ھەيران بولۇپ ئورنۇمدىن تۇر- دۇم. مەن بۇ يەردە كۈتۈلمىگەن بۇرادەرلەرنى ئۇچرىتىمەن دەپ ئويلىمىغانىدىم، ئەگەر ھازىر بۇرادەر دېيىشكە رۇخسەت قىلسا، بۇ كەلگەن ئادەم مېنىڭ كونا ساۋاقدىشىم ۋە ئوقۇتقۇچىلىق قىلە- ۋاتقان دەۋرلەردىكى كونا خىزمەتدىشىم ئىكەن. ئۇنىڭ چىرايى گەرچە ناھايىتى ئۆزگەرگەن بولسىمۇ، ئۇنى بىر قاراش بىلەنلا تونۇدۇم. ئۇنىڭ ئايىغى خېلىلا ئېغىرلىشىپ قاپتۇ. ئۇ ئۆتمۈشتە- كى تېتىك لۇي ۋېيفۇغا زادى ئوخشاشمايىتتى.

— لۇي ۋېيفۇ، سەنمۇ؟ سېنى بۇ يەردە ئۇچرىتىمەن دەپ زادى ئويلىماپتىمەن.

— ھە... ئۆزلىرىكەنلا، مەنمۇ ئويلىمىغانىدىم...

ئۇنى بىللە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىۋىدىم، ئۇ تارتىنىپ ئاران ئولتۇردى. بۇ ئەھۋال مېنى باشتا ناھايىتى ھەيران قالدۇر-

غان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قاراپ ھەقىقەتەن ئېچىندىم. ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرى پاخپايغان، تاتىرىپ كەتكەن ئۇزۇن-چاق يۈزى يادائغۇ، روھى چۈشكۈن، غەمكىن ئىدى. قاپقارا قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرىدىمۇ خۇن قالماپتۇ. ئۇ ئاستا تۆت تەرەپكە قاراپ، كۆزلىرىنى خارابە باغقا تىككەندە، ۋاللىدە قىلىپ، ئۇنىڭ كۆزىدە ئۆتمۈشتىكىدەك ماڭا تونۇش بولغان ئۆتكۈر يالتىراش پەيدا بولغاندەك بولدى.

— بىزنىڭ ئايرىلىپ كەتكىنىمىزگە 10 يىللار بولغاندۇ، — دېدىم خۇشال بولۇپ ۋە قانداقتۇر بىرئاز تارتىنىپ، — مەن سېنىڭ جىنەندە ئىكەنلىكىڭنى بالدۇرلا بىلەتتىم. لېكىن ھەقىقەتەن ھۇرۇنلۇق يەڭدى، ساڭا بىر پارچىمۇ خەت يازمىدىم…

— مەنمۇ شۇ. مەن ھازىر تەييۇەندىمەن، ئىككى يىلدەك بولدى، ئاپامۇ مەن بىلەن بىللە تۇرىدۇ. قايسىبىر ۋاقىتتا ئاپامنى ئالغىلى كەلگەندىلا، سىزنىڭ كۆچۈپ كەتكەنلىكىڭىزنى بىلگەنىدىم.

— تەييۇەندە نېمە قىلىۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدىم.

— بىر يۇرتلۇقنىڭ ئۆيىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىمەن.

— ئۇنىڭغىچىچۇ؟

— ئۇنىڭغىچە؟ — ئۇ يانچۇقىدىن بىر تال تاماكىنى ئالدى ـ دە، تۇتاشتۇرۇپ ئاغزىغا چىشلىدى ۋە ھالقا ـ ھالقا بولۇپ چىقىۋاتقان تاماكا ئىسىغا قاراپ تۇرۇپ، چوڭقۇر خىيالدىن ئويغىنىپ بولۇپ سۆزلىدى، — ئۇنىڭغىچە، تايىنى يوق ئىشلار بىلەن بولۇپ، ئىش قىلمىغاندەك يۈردۇم.

ئۇمۇ مېنىڭدىن ئايرىلغاندىن كېيىنكى ئەھۋاللىرىمنى سورىدى.

مەن ئۆز ئەھۋالىمنى ئۇنىڭغا قىسقىچە ھېكايە قىلىۋېتىپ، خىزمەتچىگە قەدەم، چوكا بۇيرۇدۇم. بار ھاراقنى بىللە ئىچىپ

بولغاندىن كېيىن يەنە ئىككى جىلىك ئالدۇرىدۇم. كېيىن بىز ئۇزاق-قىچە تاماق خىلىدۇق، بىز ئىلگىرى بىر ـ بىرىمىزدىن تارتىنىش-مايتتۇق، لېكىن ھازىر قانداق تاماق بۇيرۇيدىغانلىقىمىز توغرىسىدا بىر ـ بىرىمىزگە تۇزۇت قىلدۇق. كېيىن پەقەت خىزمەتچىنىڭ ئاغزىدىن مۇنۇ تۆتىنىلا تاللىۋالدۇق. ئارىپبەدىيان سۈيىگە چىلاڭغان پۇرچاق، سۇرلىگەن گۆش، ياغدا قورۇلغان دۇفۇ ۋە قاق بېلىق.

— مېنىڭ مۇشۇ كېلىشىم ئۆزۈمگە كۇلكىلىك تۇيۇلىدۇ، — دېدى ئۇ كۇلۇمسىرەپ، بىر قولىدا تاماكا، بىر قولىدا قەدەھنى كۆتۈرۈپ، — مەن كىچىك ۋاقتىمدا ھەرە ياكى چۈننى ئۇركۈتكەندە، ئۇلارنىڭ ئۇچۇپ بېرىپ بىر كىچىك دائىرىنى ئايلىنىپ يەنە قايتىدىن ئۆز جايىغا كېلىپ قونۇشۇۋالغانلىقىنى كۆرسەم، بۇ ھالغا كۇلەتتىم ۋە ئېچىناتتىم. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاشلا، مانا مەنمۇ ھازىر كىچىك دائىرىنى ئايلىنىپلا ئۆز جايىمغا ئۇچۇپ كەلدىم. سىزمۇ ئۇچۇپ يۈرۈپ قايتىپ كەپسىز، يىراقلارغا ئۇچالمامسىز؟

— بۇنىڭغا بىرنېمە دېيىش قىيىن، بۇ كىچىك دائىرىدىن يىراقىقا كېتىش مۇمكىن بولماس، — دېدىم مەن چاقچاق قىلىپ، — سەن نېمىشقا قايتىپ كەلدىڭ؟

— ھېلىقى تايىنى يوق ئىشلار ئۈچۈن، — ئۇ يەنە بىر قەدەھ ھاراقنى بىرلا سۇمۇرۇپ ئېچىپ، تاماكىسىنى بىرنەچچە شورىدى ـ دە، كۆزلىرىنى سەل يوغان ئېچىپ دېدى، — تايىنى يوق… قېنى، بۇ ھەقتىمۇ پاراڭلىشايلى.

خىزمەتچى يېڭىۋاشتىن ھاراق ۋە تاماقلارنى ئەكىرىپ، ئۈستەلنى توشقۇزۇۋەتتى. مەيخانىنىڭ ئىچى تاماكا ئىسلىرى ۋە ياغدا قورۇلغان دۇفۇدىن چىققان ئىسسىق ھورلارغا توشۇپ كەتتى. تاشقىرىدا قار تېخىمۇ ئەزۈەيلەپ چۈشۈشكە باشلىدى.

— سىزنىڭمۇ ئېسىڭىزدىدۇ، — دېدى ئۇ سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بىر ۋاقىتلاردا مېنىڭ بىر كىچىك ئىنىم بولىدىغان، ئۇ ئۈچ ياشتا ۋاپات بولۇپ مۇشۇ يېزىغا دەپنە قىلىنغانىدى، مەن ھازىر ئۇنىڭ ئەپت ـ تۇرقىنى خاتىرىلىيەلمەيمەن، ئەمما ئاپامنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ يېقىملىق بالا بوپتىكەن، ماڭا بەك ئامراق ئىكەن. ئاپام بۈگۈنگىچە ئۇنى ئويلاپ يىغلايدۇ. بۇ يىل ئەتىياز تاغامدىن بىر پارچە خەت ئالدۇق. خەتتە: «ئۇنىڭ قەبرىسىنى سۇ يالاپ كېتىپتۇ، ئۇزاق ئۆتمەي غۇلاپ كېتىش ئېھتىمالى بار، دەرھال چارە كۆرۈڭلار» دەپتۇ. ئاپام بۇنى ئاڭلاپ ئەنسىرەپ بىرقانچە كېچە ئۇخلىيالمىدى. بەختكە قارشى ئۇ خەت تونۇيتتى، شۇڭا خەتنى ئۆزى ئوقۇۋاپتۇ. لېكىن، ئۇ ۋاقىتلاردا بۇنىڭغا ھېچ چارە قىلالمىدۇق. پۇل دېسە يوق، ۋاقىتمۇ يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ھازىرغىچە تەتىل ۋاقىتلىرىنى كۈتۈپ، مانا ئەمدى ئارانلا ئۇنىڭ قەبرىسىنى يۆتكەش ئۈچۈن كەلدىم، — ئۇ يەنە بىر قەدەھنى بوشىتىۋەتتى ـ دە، دېرىزىگە قاراپ، — بۇ يەر قەيەرلەرگە ئوخشايدۇ؟ قارىنىڭ ئىچىدە گۈللەر تۇرىدۇ، قارلارنىڭ تېگى توڭلىماپتۇ. مەن ئىنىمنىڭ ساندۇقىنى[6] ئاللىقاچان سېسىپ كەتكەندۇ، دەپ ئويلاپ، ئالدىنقى كۈنلا شەھەردىن بىر كىچىك ساندۇق، پاختا، يوتقان ـ كۆرپە سېتىۋالدىم ۋە تۆت ئىشچى يالليۇبلىپ قەبرىنى كۆچۈرۈش ئۈچۈن يېزىغا كەلدىم. مەن شۇ ۋاقىتدا ئۆزۈمدە ناھايىتى خۇشاللىق سېزەتتىم. چۈنكى سۆيۈملۈك ئىنىمنىڭ قەبرىسىنى ئېچىپ، ئۇنىڭ جەسىتىنى كۆرۈش مېنىڭ ھاياتىمدا بولۇپ كۆرمىگەن ۋەقە ئىدى. ھەقىقەتەن سۇنىڭ قەبرىگە ئىككى مېتىرچە يىراقلىققا كېلىپ قالغانلىقىنى كۆردۈق. بىچارە ئىنىمنىڭ قەبرىسى ئىككى يىلدىن بېرى توپا دۆۋىلەنمەي تۆزلىنىپ كېتىپتۇ. مەن قارنى دەسسەپ تۇرۇپ ئىشچىلارغا: «ئېچىڭلار!» دەپ بۇيرۇدۇم. ئەسلىي مەن پەمسىز بىر ئادەم، لېكىن

بۇ دورەم ئاۋازىمنىڭ باشقىچىرەك چىقىۋاتقانلىقىنى، بۇ بۇيرۇقۇمىنىڭمۇ ھاياتىمدا ئەڭ ئۇلۇغ بۇيرۇق ئىكەنلىكىنى سەزدىم، لېكىن ئىشچىلار قىلچە پەرۋا قىلماستىن ئېچىشقا باشلىدى. قەبرە ئېچىلىپ بولغانغا قەدەر كۈتتۈم، كېيىن بېرىپ قاردىم. ھەقىقەتەن ساندۇق ئاللىقاچان سېسىپ، ئۇنىڭ ياغاچ پارچىلىرى ۋە كېپەكلىرىلا قاپتۇ. يۈرىكىم سېلىپ كەتتى. ياغاچ ـ توپىلارنى ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن نېرى ـ بېرى قىلىۋېتىپ، ئىنىمغا قاردىم. كېپەن، كىيىم، ھېچنېمىمۇ قالماپتۇ. مەن ھەيران بولدۇم ۋە چىرىپ كەتكەن بولۇشى كېرەك، دەپ ئويلىدىم. ئىلگىرى مەن ئۆلگەن ئادەملەرنىڭ چاچلىرى ئاسان چىرىمەيدۇ، دەپ ئاڭلىغانىدىم، بەلكى چېچى باردۇ؟ دەپ ياستۇق قويۇلغان توپىلارغا ناھايىتى دىققەت بىلەن قاردىم. يوق، ھەتتا ئىزلىرىمۇ قالماپتۇ.

مەن بىردىنلا ۋېيغۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكىگە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى، لېكىن بۇ «ھاراقتىن بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدىم. ئۇ ھېچ نەرسە يېمەيتتى، ھاراقلا ئىچەتتى، ئۇ ئاللىقاچان بىر جىڭدىن ئارتۇق ھاراق ئىچىۋەتتى، روھىي ھالىتى تېتىكلىشىپ ئاستا ـ ئاستا بۇرۇنقى ۋېيغۇغا ئوخشاپلا قالدى. مەن خىزمەتچىنى چاقىرىپ يەنە ئىككى جىڭ ھاراق بۇيرۇپ قويۇپ، ئۆزۈمنىڭ قەدەھىمنى قولۇمغا ئېلىپ، ۋېيغۇغا قاراپ، ئۇنىڭ سۆزىنى تىڭشاشقا باشلىدىم.

— ھەقىقەتەن جەسەتنى يۆتكەپ يۇرگۈچىلىكى قالماپتۇ. توپىنى تۆزلەپ، ساندۇقنى سېتىپلا ئىشنى تاماملىسام بوپتىكەن. مېنىڭ ساندۇق سېتىپ يۈرۈشۈم ئاجايىپ بىر ئىشتەك تۇيۇلاتتى. لېكىن ئالغان دۇكانغا ئەرزان باھادا قايتۇرۇپ بەرسەم، قانداق بولمىسۇن، بىرنەچچە قەدەھ ھاراققا تۇشلۇق پۇل تېپىشىم مۇمكىن ئىدى. لېكىن، مەن ئۇنداق قىلمىدىم، ئاۋۇال كۆرپىنى ئوبدان يايدىم. ئۇنىڭ جەسىتى ياتقان يەردىن پاختىنىڭ ئىچىگە ئازراق

توپىنى ئېلىپ يۆگەپ يېڭى ساندۇققا قاچىلىدىم ـ ده، دادامنىڭ قەبرىسى يېنىغا كۆمۈپ قويدۇم. سىرتىغا كېسەك بىلەن قەبرە قوپۇرغۇزمەن دەپ تۇنۇگۈن يەنە بىر كۈن ئاۋارە بولدۇم. لېكىن شۇنداق قىلىپ بىر چوڭ ئىش تاماملانغان بولۇپ ھېسابلاندى. ئەمدى بېرىپ ئاپامنى تىنچلاندۇرمەن... نېمانچە قاراپ كەتتىڭىز، مېنى شۇنچە ئۆزگىرىپ كېتىپتۇ دەپ ھەيران قېلىۋاتامسىز؟ توغرا، ئىككىمىزنىڭ چىڭخۇاڭمياۋ بۇتخانىسىغا بېرىپ چىڭخۇاڭمياۋ ھەيكىلىنىڭ ساقلىنى يۇلغانلىرىمىز، كۈن بويى جۇڭگونىڭ كەلگۈسى تەقدىرى ھەققىدە تالىشىپ ئۇرۇشۇپ قالغانلىرىمىز تېخىچە لا ئېسىمدە. لېكىن، مەن ھازىر مانا شۇنداق بولۇپ قالدىم، ھەرقانداق ئىشنى كۆڭۈلسىزلا قىلىمەن، ھەممە نەرسىگە يۈزەلا قارايمەن، ھەتتا بەزىدە ئۆزۈمنۇ ئويلاپ قالمەن. ئەگەردە كونا دوستلىرىم ھازىر كۆرۈپ قالسا، مېنى دوستۇم دەپ قارىماسمىكىن دەپ قورقىمەن، توغرا، لېكىن مەن ھازىر مانا مۇشۇنداق بولۇپ قالدىم.

ئۇ يەنە يانچۇقىدىن بىر تال تاماكا ئېلىپ، تۇتاشتۇرۇپ ئاغزىغا چىشلىدى.

— كۆرۈپ تۇرۇپتىمەن، — دېدى ئۇ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئەپتىڭىزدىن يەنە مەندىن بىرەر ئۇمىد كۈتىدىغانىدەك تۇرىسىز، توغرا، مەن ھازىر ھەقىقەتەن گالۋاڭلىشىپ قالدىم، لېكىن شۇنداقتىمۇ بەزى ئىشلارنى بايقىيالايمەن. مانا بۇ مېنى ھاياجانلاندۇرىدۇ ۋە يەنە تىنچسىزلاندۇرۇپمۇ قويىدۇ. مەن كونا دوستلىرىمنىڭ كۈتكەن ئۈمىدلىرىنى يەردە قالدۇرارمەنمىكىن دەپ قورقىمەن — ... ئۇ ئۇن چىقماي بىر پەس تۇرۇپ قالدى. تاماكىسىنى بىرنەچچە شوراپ، يەنە ئاستا سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۈگۈنمۇ مانا «يېشجوي» گە كېلىشىمنىڭ ئالدىدىلا يەنە بىر تايىنى يوق ئىش قىلىپ قويۇپ كەلدىم. بۇنىمۇ ئۆزۈم خالاپ

قىلدىم. ئىلگىرى مېنىڭ شەرقىي تەرىپىمدە جاڭفۇ دەپ بىر قوشنام بار ئىدى، ئۇ بىر كېمىچى بولىدىغان، ئۇنىڭ ئاشۇن دەپ بىر قىزى بار ئىدى، سىز قايسىبىر ۋاقىتلاردا بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەندە، بەلكىم كۆرگەن بولسىڭىز كېرەك، لېكىن دىققەت قىلمىغان بولۇشىڭىزمۇ مۇمكىن. ئۇ چاغلاردا ئۇ تېخى كىچىك ئىدى، كېيىن سەتلىشىپ كەتتى. سېرىق، ياداڭغۇ، ئورۇق، يۇزى سوزۇق، ئۇزۇن كىرپىكلىك يوغان كۆزلىرىنىڭ ئېقى گويا بۇلۇتسىز كېچىدىكى ئاسماندەك سۇزۇك ئىدى. بۇنداق سۇزۇك ئاسمان شىمالنىڭ شامالسىز كۈنلىرىدىلا بولىدۇ، لېكىن بۇ يەردە ئاسمان ئۇنداق سۇزۇك ئەمەس. ئۇ قىز 10 نەچچە يېشىدا ئانىسى ئۆلۈپ كېتىپ، ئىككى كىچىك ئۇكىسى شۇنىڭ قولىغا قالدى، دادىسىغىمۇ ئوبدان قارايتتى، ئۆزى ئىشچان ئىدى. شۇڭلاشقا، ھال ـ كۈنىمۇ ياماں ئەمەس ئىدى. قوشنىلىرىدىن ئۇنى ماختىمايدىغانلىرى يوق دېيىشكە بولاتتى. جاڭفۇمۇ دائىم مىننەتدارلىقىنى ئېيتىپ تۇراتتى. بۇ قېتىم مەن بۇ ياققا كېلىشكە تەرەددۇت قىلغاندا، ئاپام ئۇنى ئەسلىدى. قېرىلار ئۆتمۈشىنى ئوبدان ئەسلەيدۇ. ئۇ، ئاشۇن بىر ۋاقىتلاردا كىمنىڭدۇر بېشىدا قولدا ياسالغان قىزىل بەرقۇت گۈلنى كۆرۈپ، ئۇنىڭمۇ تاقىغۇسى كېلىپ، ئارماندا قېلىپ ئۇزاق يىغلاپتىكەن. ئاخىر دادىسىدىن تاياق يەپ ئىككى ـ ئۈچ كۈنگىچە كۆزلىرى ئىشىشىپ كەتكەنىكەن. ئۇنداق گۈل ئەسلىي باشقا ئۆلكىلەردىن كىرەتتى، «S» شەھىرىدە تېپىلمايتتى. ئاشۇن بۇ گۈلنى نەدىن تاپالىسۇن؟ بۇ قېتىم سەن جەنۇبقا بارغاچ، شۇ گۈلدىن ئىككى تال ئالغاچ بېرىپ ئاشۇنغا سوۋغا قىل، دەپ تاپشۇردى. مەن بۇنى ئېغىر كۆرمىدىم. بەلكى خۇشال بولدۇم. راستىنى ئېيتسام، ئاشۇن ئۇچۇن خىزمەت قىلىشنى خالايتتىم. ئالدىنقى يىلى مەن ئاپامنى ئالغىلى كەلگەندە، ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ دادىسى جاڭفۇ بىلەن پاراڭلىشىپ قالدىم.

ئۇ مېنى پۇرچاق ئۇنىدىن ياسالغان تاماق بىلەن مېھمان قىلدى ۋە بۇنىڭغا شېكەر قوشۇلغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئويلاپ قارا‌ڭ، ئۆيىدە قەنت ساقلانغان كېمىچىنى قانداق كەمبەغەل دېگىلى بول‌ـسۇن؟ ئۇنىڭمۇ چاينىشى ياغ دە‌ڭ. مەن ئاخىر يۈز كېلەلمەي غىزاسىنى يېدىم. لېكىن، كىچىك چىنىدە بولۇشىنى ئىلتىماس قىلىۋېدىم، ئۇمۇ ماقۇل كۆردى ۋە ئاشۇنغا: «ئوقۇغان ئادەملەر تاماقنى كۆپ يېمەيدۇ. كىچىك چىنىدە شېكەرنى جىقراق سېلىپ ئەكەلگىن» دەپ جېكىلىدى. مەن تاماقنى تەييارلاپ ئەكېلىۋاتقاندا چوڭ چىنىدە بولۇپ قېلىپ بىر كۈن كەچكىچە يېمىگىيىدىم دەپ قورقۇپىدىم، لېكىن جاڭفۇنىڭ چىنىسىگە قارىغاندا يەنە مېنىڭ كىچىك ھېسابلىناتتى. مەن پۈتۈن ئۆمرۇمدە پۇرچاق ئۇنىدا ياسال‌ـغان تاماقنى يەپ باقمىغانلىقىم ئۈچۈن، تېتىپ بېقىپلا ھەقىقەتەن يېگۈم كەلمىدى. شۇ چاغدا بىردىنلا ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا تۈرغان ئاشۇننى كۆرۈپ قالدىم. مەن ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا قولۇمدىكى چوكىنى قويۇشقا پېتىنالمىدىم. ئۇ قورقۇش ۋە ئۈمىد ئارىسىدا تۇراتتى. ئېھتىمالىم ئۇ ئۆزىنىڭ تەييارلىغان تامىقىنىڭ ناچار بولۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، بىزنىڭ يارىتىپ يېيىشىمىزنى ئارزۇ قىلسا كېرە‌ك. مەن ئەگەر تاماقنى ئاشۇرۇپ قويسام، ئۇنىڭ چوقۇم خىجالەتتە قېلىشىنى بىلدىم. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن كېكىر‌ـدىكىمگە تىقىۋەردىم، خۇددى جاڭفۇدە‌ك چاپسان ـ چاپسان يېيىشكە باشلىدىم. ئەنە شۇ ۋاقىتتا مەن زورلاپ يېگەن تاماقنىڭ ئازابىنى بىلدىم. بالا ۋاقتىمدا قۇم شېكەر قوشۇلغان بىر چىنە دورىنى تۇگىتىپ ئىچىشكە زورلىغاندا شۇنداق قىينالغانلىقىمنى ئېسىمگە ئالدىم. لېكىن، مەن بۇ قىينىلىشىمدىن قىلچە ئاغرىنمىدىم. چۈنكى ئاشۇن بوش قاچىلارنى يىغىشتۇرغاندا، ئۇنىڭ مەمنۇنلۇق بىلەن تاتلىق كۈلۈمسىرىشى مېنىڭ بۇ تارتقان ئازابىمنى يېنىكلە‌ـتەتتى، ھەتتا ئۇنتۇلدۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ كېچىسى قورسـ‌ـ

قىم ئاغرىپ، گەرچە قارا بېسىپ ئۇخلىيالمىغان بولساممۇ، يەنە ئاشۇنىنىڭ ئۆمۈر بويى بەختلىك بولۇشىنى، دۇنيانىڭ ئۇنىڭ ئۈ‌ـچۈن ئوبدان بولۇپ كېتىشىنى تىلەيتتىم. لېكىن بۇلارنىڭ ھەممـ‌ـسى مېنىڭ ئۆتمۈشتىكى چۈشلىرىمنىڭ ئىزلىرى ئىدى، كېيىن ئۆز ـ ئۆزۈمدىن كۈلدۈم ۋە بۇ ئىشنى ئۇنتۇپمۇ قالدىم.

مەن ئۇنىڭ قايسىبىر ۋاقىتلاردا بەرقۇت گۈل ئۈچۈن تاياق يېگەنلىكىنى بىلمەيتتىم. لېكىن، ئاپام ئۇنى دەپ بېرىۋاتقاندىلا ھېلىقى پۇرچاق ئۇنىدا ئېتىلگەن تاماق ۋەقەسىنى ئېسىمگە ئالدىم ۋە ناھايىتى خۇشاللاندىم. مەن بۇ گۈلنى ئاۋۇال تەييۇەندىن ئىزدـ‌ـدىم، تاپالمىدىم، كېيىن جىنەنگە قەدەر باردىم ...

دېرىزە سىرتىدا شىلدىرلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. ئىرغاينىڭ ئۇستىنى بېسىپ تۇرغان بىر پارچە قار سىيرىلىپ يەرگە چۈشتى. قارنىڭ تېگىدە ئېگىلىپ تۇرغان شاخ قايتىدىن تۇزلەندى ۋە يالتـ‌ـراپ تۇرغان تۇم كۆك يوپۇرماقلار بىلەن گويا قانەدە‌ك قىپقىزىل گۈللەر روشەن كۆرۈنۈشكە باشلىدى. قوغۇشۇن رەڭلىك ئاسماندا نۇر يوق ئىدى. يەر تامامەن قار بىلەن قاپلانغان، ئۇچار قاناتلار ئۆزلىرىگە ئوزۇق تاپالماي ۋىچىرلىشىپ ئۇۋۇلىرىغا ئالدىرىشاتتى. گۈگۈم چۈشۈپ، كۆز باغلىنىشقا باشلىدى.

ۋېيغۇ دېرىزىگە قاراپ قويۇپ يەنە بىر قەدەھ ھاراقنى سۈمۈرۈ‌ـۋەتتى ۋە تاماكىسىنى بىرنەچچە نەپەس تارتتى ـ دە، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— جىنەنگە كېلىپلا قولدا ياسالغان بەرقۇت گۈلىنى تاپتىم. ئاشۇنىنىڭ قايسى رەڭدىكى گۈلنى دەپ كاچات يېگەنلىكىنىمۇ بىلـ‌ـمەيتتىم، ھەر ھالدا بەرقۇتتىن ياسالغانلىقىنى بىلەتتىم، لېكىن ئۇنىڭ قايسى رەڭدىكىسىنى يارىتىدىغانلىقىنى بىلمەيتتىم. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن قىزغۇچراقىدىن بىرنى، سۇس قىزغۇچراقىدىن بىرنى ئالدىم ۋە ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ يەرگە ئەكەلدىم. بۇگۈن

چۈشتىن كېيىن جاڭفۇنىڭ ئۆيىگە باردىم. ئۇنىڭ ئۆيى ئىلگىرىكى جايىدا تۇرۇپتۇ، لېكىن كۆڭۈلسىز ئىدى. ماڭلا شۇنداق كۆڭۈلسىز كۆرۈنىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. دەرۋازا ئالدىدا ئۇنىڭ ئوغلى ۋە ئىككىنچى قىزى ئاجاۋ تۇرۇپتۇ. ئۇلار چوڭ بولۇپ قاپتۇ. ئاجاۋ جىنىدەكلا سەت ئىدى. ئۇ ھەدىسىگە زادى ئوخشىماپتۇ. مېنىڭ ئۇنىڭ ئۆيىگە كېلىۋاتقانلىقىمنى كۆرۈپ، ئۇ ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. مەن ئوغلىدىن دادىسىنىڭ ئۆيىدە يوق ئىكەنلىكىنى بىلدىم. «چوڭ ھەدەڭچۇ؟» ئۇ دەرھال تىكىلىپ قاراپ، مېنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۇنى سورىغانلىقىمنى سورىدى ۋە شۇنچىلىك غەزەپ بىلەن قارىدىكى، خۇددى ھازىرلا ياقامدىن ئالىدىغاندەك تۇراتتى. ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ قايتىپ كەتتىم. ماڭا ئەدى ھازىر ماڭا پۈتۈن نەرسە ئېتىبارسىز كۆرۈنىدۇ...

... سىز بىلمەيسىز، مەن ھازىر كىشىلەرنىڭكىگە بېرىشتىن ئىلگىرىكىدىنمۇ بەك قورقىدىغان بولۇپ قالدىم. چۈنكى، مەن ئۆزۈمنىڭ كىشىلەرنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالغانلىقىمنى ئاللىقاچان بىلگەنمەن. ئۆزۈمگىمۇ ئۆزۈم سەت كۆرۈنەمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ھالنى بىلىپ تۇرۇپ، باشقىلارنىڭمۇ كەيپىنى بۇزۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ لېكىن، بۇ قېتىم ئاپامنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇندىماي بولمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، بىرئاز ئويلىنىپ كۆرۈپ، ئاخىر جاڭفۇنىڭ ئۆدۈلىدىكى ئوتۇن دۇكىنىغا كىرىپ كىچى بولدۇم. دۇكاندارنىڭ ئانىسى لاۋفا مومای تېخىچىلا ھايات ئىكەن. ئۇ مېنى تونۇدى ۋە ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. بىز تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن، مەن ئۇنىڭغا «S» شەھىرىگە قايتىپ كەلگەنلىكىم ۋە جاڭفۇنى ئىزدىگەنلىكىمنىڭ سەۋەبىنى ئېيتىپ بەردىم. ئۇ ئېغىر بىر تىندى - دە:

— ھەي، ئاشۇنغا بۇ گۈللەرنى قىسىشقا نېسىپ بولمىغاندىكەن، — دېدى. ئۇ ھەممىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى:

— بۇلتۇر ئەتىيازدىن بۇيان، ئاشۇن جۇدەپ تاتىرىپ كەتكەندى، كېيىن دائىم يىغلايدىغان بولۇپ قالدى. سەۋەبىنى ئېيتمايتتى، بەزى چاغلاردا تۇن بويى يىغلاپ چىقاتتى، ئۇنىڭ يىغىسىغا دادىسى جاڭفۇ تاقەت قىلالماي كېتەتتى، چوڭ بولۇپ قالغاندا، سارالڭ بولدۇڭمۇ، دەپ تىللاپ قوياتتى. كۆزلىكى ئاشۇنغا سوغۇق تېگىپ يېتىپ قالدى ۋە شۇنىڭدىن باشلاپ تەكىيە تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇلۇشتىن بىرقانچە كۈن ئىلگىرىلا، جاڭفۇغا خۇددى ئاندىسىغا ئوخشاش قان تۈكۈرىدىغانلىقىنى ۋە كېچىسى تەرلەيدىغانلىقىنى، لېكىن دادىسىنى ئايىماي ئېيتماي كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. بىر كۈنى ئاخشىمى ئاشۇننىڭ تاغىسى چاڭگېن قەرز پۇل سوراپ كەپتۇ، ئۇ پات - پاتلا شۇنداق قەرز سوراپ تۇراتتى، ئاشۇن پۇل بەرمىسە، ئۇ ھارامزادە كۆلكىسى بىلەن كۈلۈپ: «سەن كۆرەڭلىمە، سېنىڭ تېگىدىغان ئېرىڭ مەندىنمۇ ئەبگار بولىدۇ» دەپتۇ. ئاشۇن ئەنە شۇنىڭدىن باشلاپ قايغۇرۇپتۇ، سوراشقا ئۇيلىپ، يىغلاۋېرىپتۇ. جاڭفۇ ئۇنى بەزلەش ئۈچۈن، سېنىڭ تېگىدىغان ئېرىڭ ئىشچان چىقىدۇ دېسىمۇ، ئۇ ئىشەنمەپتۇ ۋە: «مانا ئەمدى مۇشۇنداق يېتىپ قالدىم. ماڭا بەرىبىر» دەپتۇ. «ئەگەر ئۇنىڭ ئېرى ھەقىقەتەن چاڭگېندىنمۇ يامانراق بولسا، بۇ ھەر ھالدا دەھشەتلىك گەپ! — دەپ لاۋفا مومای سۆزىنى داۋام قىلدى، — ئەگەر ئۇ كۆيئوغۇل توخۇ ئوغرىسى چاڭگېندىنمۇ يامانراق بولسا، ئەمدى ئۇنىڭ قانداق نەرسە بولۇشى مۇمكىن؟ لېكىن، ئۇ ئاشۇننى دەپنە قىلىدىغان ۋاقتىدا كەلدى. مەن ئۇنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. كىيىملىرى پاك - پاكىز، ئۆزى مويىسپىت ئادەم ئىكەن. «ئۆمرۇمنىڭ يېرىمىنى كېمىچىلىك بىلەن ئۆتكۈزدۈم، مۇشكۈل كۈنلەرنى بېشىمدىن كەچۈردۈم. ئەمگەك قىلدىم، پۇل يىغدىم. لېكىن، بەختسىزلىكىم شۇ، قىز ۋاپات بوپتۇ» دېدى ئۇ كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ. ئۇنىڭ ھەقىقەتەن ياخشى ئادەم ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. چاڭگېننىڭ ئېيتقانلىرى يالغان بولۇپ

چىقتى. ئاشۇنىڭ شۇنداق شۇملارنىڭ يالغان گېپىگە ئىشىنىپ جان بېرىشى ئېچىنىشلىق ئىش، لېكىن بۇ ھەقتە ھېچكىمنى ئەيىبلەپ بولمايدۇ. پەقەت ئاشۇنىڭ ئۆزىدىنىڭ پېشانىسىگە بەخت يېزىلمىغان ...

... خوپ ... مېنىڭ ئىشىم شۇنىڭ بىلەن تاماملاندى. لېكىن، بەرقۇت گۈللەرنى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ گۈللەرنى مېنى خۇددى بىر بۇرە دەپ ئويلاپ، ئۇچقاندەك قېچىپ كېرىپ كەتكەن ئاجاۋغا بېرىپ قويۇشنى لاۋۇا مومايغا تاپىلىدىم. مېنىڭ ئۇ قىزغا بېرىشكە رازىلىقىم يوق ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ بېرىۋەتتىم. پەقەت ئانامغا، ئاشۇن سوۋۇغاتقا خۇشال بولدى، دەپ قويسامىلا بولدى... بۇ تايىنى يوق ئىشلاردا نېمە پايدا بار دەيسىز؟ ئىشقىلىپ، يېڭى يىل ئۆتكەندىن كېيىن مەن يەنە بالىلارغا ئاۋۇالقىدەكلا «رىۋايەت قىلىپ ئۇرلەركى» دەيدىغان دەرسىنى بېرىپ يۈرۈۋېرىمەن.

— «رىۋايەت قىلىپ ئۇرلەركى» دەيدىغان كىتابلاردىن دەرس ئۆتۈۋاتامسەن؟ — ئەجەبلىنىپ سورىدىم.

— ئەلۋەتتە، ئۆزىڭىزچە مېنى ABC دىن ساۋاق بېرىۋاتىدۇ، دەپ ئويلاۋاتامسىز؟ مەندە ئاۋۇال ئىككى ئوقۇغۇچى بار ئىدى. ئۇلارنىڭ بىرى «سىجىك[7]» نى، ئىككىنچىسى «مىكى[8]» نى ئوقۇيتتى. يېقىندا يەنە بىر قىز قوشۇلدى. ئۇ «نيۇ ئەرجىك[9]» نى ئوقۇيدۇ، ماتېماتىكا ئوقۇمايدۇ. مەن ئوقۇتمايمەن ئەمەس، ئۇلار خالىمايدۇ.

— سېنى بۇنداق دەرسلەرنى بېرىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىمىغانىدىم ...

— ئۇلارنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى مۇشۇنى ئوقۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مەن بىر يات ئادەم نېمە قىلالايمەن. بۇ تايىنى يوق ئىشلاردا نېمە مەنە بار؟ ئىشقىلىپ كۈن ئۆتكۈزۈش ـ دە...

ئۇنىڭ يۈزلىرى قىزىرىپ مەست بولغاندەك بولدى. لېكىن،

كۆزلىرىدىكى نۇر قايتىدىن ئۆچتى. مەن ئاستا ئېغىر بىر تىندىم ۋە ئۇنىڭغا ئېيتقۇدەك سۆز تاپالمىدىم.

پەلەمپەيدىن تاراق ـ تۇرۇق ئاۋاز چىقىپ قالدى ۋە بىر نەچچە مەيخور كىرىپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكىسى ئىسسىپ كەتكەن دۆگىلەك يۈزلۈك، پاكار بويلۇق بىر كىشى ئىدى. ئىككىنچىسى ئېگىز كەلگەن، ئۇنىڭ يۈزىدە قىپقىزىل بۇرنى ئالاھىدە كۆرۈنۈپ تۇراتتى، كەينىدە يەنە بىرقانچە ئادەملەر، ئۇلارنىڭ ئاياغلىرىدىن چىققان تاراق ـ تۇرۇق مەيخانىنى تىترىتىۋەتتى. مەن بۇرۇلۇپ ۋېيفۇغا قارىدىم، ئۇمۇ ماڭا قاراپ تۇراتتى، مەن پۇل تۆلەش ئۈچۈن خىزمەتچىنى چاقىردىم.

ۋېيفۇدىن:

— ئىش ھەققىڭ تۇرمۇشۇڭغا يېتەمدۇ؟ — دەپ سورىدىم كېتىشكە تەييارلىنىپ تۇرۇپ.

— نەدىن يېتىدۇ... ھەر ئايدا 20 دوللار ئالىمەن، باشقا تاپسا ئاياغقا يوق.

— ئۇنداق بولسا، سەن بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلماقچىسەن؟

— بۇنىڭدىن كېيىن، بىلمەيمەن. بىز ئىلگىرى ئويلاپ قويغان بوراقلىرىمىزنىڭ قايسىبىرى ئوڭغا تارتتى؟ ھازىر ھەتتا ئەتە ياكى كېيىنكى بىر مىنۇتىنىڭمۇ قانداق بولۇشىنى بىلمەيمەن.

خىزمەتچى پۇلنى ھېسابلاپ كېلىپ ھېسابات قەغىزىنى ماڭا بەردى. لۇي ۋېيفۇ ماڭا بىر قاراپ قويدى ـ دە، مېنىڭ پۇل تۆلىشىمگە ھېچقانداق پەش ـ كەش قىلمىدى، تاماكىسىنى چېكىپ تۇرۇۋەردى.

بىز مەيخانىدىن بىللە چىقتۇق. بىزنىڭ چۈشكەن مېھمانخانىلىرىمىزنىڭ ئىككىسى شەھەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىدى. بىز ئىشىكنىڭ ئالدىدا خوشلاشتۇق. مەن ئۆزۈم يالغۇز ئۆز مېھمانخانامغا كەتتىم. سوغۇق شامال ۋە قار پارچىلىرى يۈزلەرگە ئۇرۇپ

تۇراتتى. مەن ئۆزۈمنى ناھايىتى يېنىك سەزدىم. كۈن كەچ كىرىدى. ئۆيلەر ۋە كوچىلار لەپىلدەپ يېغىۋاتقان قارلار بىلەن پۈركەندەكتە ئىدى.

1924 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى

بەختلىك ئائىلە

شۇي چىڭۈېنغا بېغىشلايمەن

«... يازسۇن ـ يازمىسۇن، ئىختىيار يازغۇچىنىڭ ئۆزىدە. ئۇ ئەسەر تۆمۈر ياكى تاشنى چاقماق تېشىغا ئۇرغاندا چاقماق تېشىدىن چىقىدىغان نۇرغا ئەمەس، خۇددى پۈتمەس ـ تۈگىمەس نۇر مەنبەسىدىن چاچراپ چىقىپ تۇرىدىغان قۇياش نۇرىغا ئوخشاش بولسۇن، ئەنە شۇنداق بولغاندىلا ئۇ ھەقىقىي سەنئەت قاتارىغا كىرەلەيدۇ؛ ئۇنىڭ ئاپتورىمۇ ھەقىقىي سەنئەتچى قاتارىغا ئۆتەلەيدۇ... مەنچۇ؟... مەن قايسى قاتارغا كىرىمەن؟»

ئۇ مۇشۇ خىيال بىلەن بىردىنلا كارىۋىتىدىن سەكرەپ تۇردى. ئۇ ئائىلە تۇرمۇشىنى تەمسىل قىلىش مەقسىتىدە بىر ئاز قەلەم ھەققى تېپىشنى نىيەت قىلغانىدى. يازغان ماقالىسىنى «بەخت» رېداكسىيىسىگە (ئايلىق ژۇرنال) بېرىشنىمۇ قارار قىلىپ قويغان ئىدى، چۈنكى بۇ رېداكسىيە قەلەم ھەققى بېرىشتە خېلى سېخىيدەك كۆرۈنەتتى.

«ئەمما، ئەدەبىي ئەسەرنىڭ دائىرىسى بولۇشى لازىم. ئۇنداق بولمىسا، رېداكسىيىنىڭ قوبۇل قىلماسلىقى مۇمكىن. خەير... ھازىرقى ياشلارنىڭ خىيالىدىكى چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەر؟... بىلكىم، مەسىلە ئاز ئەمەس ياكى ئۇنىڭ تولىسى مۇھەببەت، ئەكاھ، ئائىلە ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش گەپلەر... شۇنداق، ھازىر نۇرغۇن ياشلار مۇشۇ مەسىلىلەر ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتىدۇ ۋە ئۇلارنى مۇھاكىمە قىلىۋاتىدۇ. دېمەك، ئائىلە توغرىسىدا يازاي...

لېكىن قانداق يېزىشىم كېرەك؟... بولمىسا، قوبۇل قىلماسلىقى مۇمكىن. ۋاقتى ئۆتكەن ئىشلارنى يېزىشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەمما...»

ئۇ كارىۋاتتىن سەكرەپ چۈشكەندىن كېيىن، يېزىق ئۈستىلىگە كېلىپ ئولتۇردى ۋە تارتمىدىن يېشىل سىزىقلىق قەغەزنى ئېلىپ، ھېچ ئىككىلەنمەستىن، ئىختىيارسىز ھالدا «بەختلىك ئائىلە» دەپ ماۋزۇ قويدى.

ئۇنىڭ قولىدىكى قەلەم شۇ ماۋزۇدىلا توختاپ قالدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ، كۆزىنى تورۇسقا تىككىنىچە بۇ «بەختلىك ئائىلە»نى قەيەرگە جايلاشتۇرۇش توغرىسىدا ئويلاندى.

«بېيجىڭ؟ ياق بۇ يەر ئۆلۈكتەك جىمجىت، بۇ يەردە ھەتتا ھاۋامۇ جانسىز. ئەگەر بۇ ئائىلىنىڭ ئەتراپىغا ئېگىز تام سېلىنسا، ھاۋانى ئاجرىتىپ تۇرالماسمۇ؟ ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس! جېجياڭ، جياڭسۇدا ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۇرۇش مۇداپىئەسى. فۇجيەننىمۇ ئېغىزغا ئالغىلى بولمايدۇ. سىچۈەن، گۇاڭدۇڭچۇ؟ ئۇ يەرلەردىمۇ سوقۇش بولۇۋاتىدۇ. سەندۇڭ، خېنەنلەرچۇ؟ ھە، ياق؛ ئۇ يەرلەردە ئادەم ئوغرىلايدىغان قاراقچىلار بار. ئەگەر ئۇ ئائىلىدىن بىرەر كىشىنى ئوغرىلاپ كەتسە، ئۇنى بەختلىك ئائىلە دېگىلى بولمايدۇ. شاڭخەي، تيەنجىنلەردىكى كونسېسسىيدە ئۆي ئىجارىسى قىممەت... ئەگەر بەختلىك ئائىلە چەت ئەللەرگە جايلاشتۇرۇلسا، كۇلكە بولىدۇ. يۇنناندىن، گۇيجۇلار قاناقراق بولارمىكىن؟ ئۇ يەرلەردە قاتناش قىيىنراق...»

ئۇ ئۆزۈن ئويلاندى، ئوبدانراق بىر جاي تاپالمىغاندىن كېيىن ئاخىر بۇ بەختلىك ئائىلىنى «A» دېگەن جايغا جايلاشتۇرماقچى بولدى.

«ئەمما، ھازىر نۇرغۇن كىشىلەر كىتابخانىلارنىڭ زوقىغا دەخلى قىلىدۇ دەپ، ئادەم ۋە يەر ئىسىملىرىغا ياۋروپا ئېلىپبەسىنىڭ

قوللىنىلىشىغا قارشى تۇرۇۋاتىدۇ. مەن بۇ ماقالەمدە ئۇنداق ئېلىپبەنى ئىشلەتمىگىنىم تۈزۈك. ئەمىسە قەيەر ئەپلىك بولار؟ خۇنەندىمۇ ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ. دالىيەندە بولسا ئۆي ھامان قىمەت. ئاڭلىسام ساخار، جىلىن، خېيلۇڭجياڭلاردىمۇ بۇلاڭچىلار بارمىش، ئۇ يەرلەرمۇ بولمايدۇ!...»

ئۇ يەنە ئويلاندى. لېكىن، ياخشىراق بىر جاي تاپالمىدى. شۇڭا، ئاخىرى «بەختلىك ئائىلە» جايلاشقان جاينى «A» دەپ بىلدۇرۇشكە قارار قىلدى.

«قىسقىسى، بۇ بەختلىك ئائىلە A دېگەن جايدا بولۇشى لازىم. بۇ ھەقتە ئويلاپ ئولتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق. تەبىئىي، ئائىلىدە ئەر - خوتۇن ئىككىيلەن بولىدۇ. ئۇلار ئەركىن نىكاھلاشقان، 40 نەچچە ماددىلىق ناھايىتى تولۇق توختام تۈزگەن. شۇڭا، ئائىلىدە ئۇلار ناھايىتى تەڭ - باراۋەر ۋە ئەركىن ياشايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇلار يۇقىرى مەلۇماتلىق، ئالىيجاناب كىشىلەر ... ياپونىيىدە ئوقۇغان دەپ يازسام بولمايدۇ، چۈنكى ئۇ مودىدىن قالدى ... ياۋروپادا ئوقۇغان دەپ يازاي. ئېرى ھەمىشە ياۋروپاچە كىيىنىدۇ، كۆڭلەكلىرىنىڭ ياقىسى ھەمىشە قارداك ئاپئاق. خوتۇنى چېچىنىڭ ئالدىنى ھەمىشە چاڭگا قىلىپ بۇدۇرلەتىپ يۇرىدۇ. چىشلىرى ھەمىشە ئاپئاق كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ؛ لېكىن كىيىملىرىنى جۇڭگوچە كىيىدۇ...»

— بولمايدۇ، ياق بولمايدۇ! 25 جىڭ!

ئۇ دېرىزە تېشىدىن بىر ئەر كىشىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئىختىيارسىز دېرىزە تەرەپكە قارىدى. دېرىزە پەردىسى ساڭگىلاپ تۇراتتى، دېرىزىدىن چۈشۈپ تۇرغان قۇياش نۇرى ئۇنىڭ كۆزىنى چاقاتتى، كېيىن يەرگە چېچىلغان يېرىندى ئوتۇنلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

«كارىم بولمىسۇن، — ئۇ يەنە ئىش ئوستىلىگە بۇرۇلدى ۋە

خيالغا چۆكتى، — نېمە «25 جىك»؟»

«ئۇلار ئالىيجاناب كىشىلەر، ئۇلار ئەدەبىياتنى ياخشى كۆرىدۇ. لېكىن، كىچىكىدىن بەختلىك ئۆسكەچكە، رۇس يازغۇچىلىرىنىڭ رومانلىرىنى ياراتمايدۇ... رۇس رومانلىرىنىڭ تولىسىدا تۆۋەن قاتلام كىشىلىرى تەسۋىرلەنگەن. ئۇ رومانلار بۇنداق ئائىلىگە توغرا كەلمەيدۇ. «25 جىك!»... كارىم بولمىسۇن، ئەمىسە، ئۇلار قانداق كىتابلارنى ئوقۇيدۇ؟ بايرونىنىڭ شېئىرلىرىنى؟ ياق! كەيتسىنىڭ ئەسەرلىرىنى؟ ياق! بۇمۇ توغرا كەلمەيدۇ! ھە، تاپتىم! ئۇلار «غايىدىكى يىگىت» نى ياخشى كۆرىدۇ. بۇ كىتابنى مەن ئۆزۈم كۆرمىگەن بولساممۇ، ئۇنىۋېرسىتېت پروفېسسورلىرىنىڭ ماختىغىنىغا قارىغاندا، ئۇلارنىڭمۇ ياخشى كۆرۈشى چوقۇم، بۇ كىتاب ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ قولىدا بىردىن بار...»

ئۇ قورسىقىدا دەسمايە يېتىشمەيۋاتقانلىقىنى سېزىپ قەلەمنى توختاتتى ـ دە، بېشىنى ئىككى قولىنىڭ ئارىسىغا ئالدى، شۇ پەيتته ئۇنىڭ بېشى خۇددى گلوبۇستەك قىسىلىپ تۇراتتى.

«... ھازىر ئۇلار چۈشلۈك غىزا يەۋاتىدۇ، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — ئاپئاق داستىخان سېلىنغان. ئاشپەز غىزا — جۈجگوچە غىزا ئەكىردى... نېمە «25 جىك»؟ كارىم بولمىسۇن... نېمىشقا جۈجگوچە غىزا دەپ يازمەن؟ توغرا، ياۋروپالىقلار جۈجگوچە غىزانى ناھايىتى تەرەققىي تاپقان، مەززىلىك، مۇۋاپىق دەيدۇ. شۇڭا، ئۇلار جۈجگوچە غىزا يەيدۇ. مانا، باش تەخسىدىكى غىزا كەلدى، لېكىن بۇ باش تەخسىدىكى غىزا نېمە بولۇش كېرەك؟...»

— ئوتۇن...

ئۇ چۆچۈپ بېشىنى بۇرىدى. سول تەرەپتە خوتۇنى خۇنۇك كۆزلىرىنى تىكىپ قاراپ تۇراتتى.

— نېمە؟ — خوتۇنۇم ئىجادىي ئىشىمغا دەخلى يەتكۈزدى دېگەندەك قىلىپ ئۇ بىرئاز خاپا بولدى.

— ئوتۇن تۈگەپ كەتكەنىدى. بۈگۈن يەنە بىرئاز ئوتۇن ئالىدىم، ئۆتكەن نۆۋەت 10 جىڭغا 24 تىيىن تۆلىگەنىدىم. بۈگۈن 26 تىيىن ئالىمەن دەيدۇ. 26 تىيىن تۆلىسەم قانداق؟

— مەيلى، مەيلى بوپتۇ، 25 تىيىن بەر.

— جىڭدا بىرئاز ئۇتتۇرۇۋېتىدىغان ئوخشايمىز، ئۇ 24 يېرىم جىك ھېسابلايمەن دەيدۇ، 23 يېرىم جىك ھېسابلىساق قانداق؟

— مەيلى، 23 يېرىم جىك بولسۇن.

— ئۇنداق بولسا، 5 كەررە 5=25، 3 كەررە 5=15...

— ھە، شۇنداق. 5 كەررە 5=25، 3 كەررە 5=15 ...—

ئۇمۇ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى. بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن دەرھال قەلەمنى قولىغا ئېلىپ، «بەختلىك ئائىلە» يېزىلغان قەغەزگە ھېساب يېزىشقا باشلىدى. بىرئاز ھېسابلىغاندىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— 58 تىيىن! — دېدى.

— ئۇنداق بولسا مەندىكى پۇل يەتمەيدۇ. يەنە 8 ـ 9 تىيىن كېمەيدۇ ...— دېدى خوتۇن.

ئۇ ئۇستەلنىڭ تارتمىسىنى ئېچىپ، بارلىق تىيىنلارنى — 20 ـ 30 تىيىننى ئېلىپ خوتۇنىنىڭ قولىغا بەردى. خوتۇن تىيىنلارنى ئەچقىپ كەتكەندىن كېيىن، ئاندىن ئىش ئۈستىلىگە بۇرۇلدى. ئۇ بىر ئاز بېشى قېيىپ كەتكەنلىكىنى، پىكىر ـ خىيالىنىڭ پۈتۈنلەي ئوتۇن بىلەن بەند بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى ... 5 كەررە 5 = 25... ئۇنىڭ مېڭىسىدە بىرمۇنچە ئەرەب رەقەملىرىنىڭ ئىمىر ـ چىمىر ئىزى قالغانىدى. ئۇ خۇددى مېڭىسىدىكى ئوتۇنلارنى، 5 كەررە 5 = 25 نى ۋە ئەرەب رەقەملىرىنى چىقىرىۋەتمەكچى بولغاندەك چوڭقۇر بىر دەم ئېلىپ، ئۇنى يەنە قايتىدىن كۈچ بىلەن سىرتقا چىقاردى. دەرۋەقە، شۇ نەپەستىن كېيىن، ئۇ خېلى يېنىكلەشتى، شۇنىڭ بىلەن رەتسىز خىيالىنى

يەنە ئۆز ھالىغا كەلتۈردى.

«قانداق غىزا؟ غىزانى غەيرىيرەك قىلىش كېرەك. قورۇغان قىيما گۆش، ياغدا پىشۇرۇلغان خەيسىڭ ۋە باشقىلار تولىمۇ چاكىنا. ئۇلارنى ‹لوڭخودو›[10] دەيدۇ، دەپ يېزىشىم كېرەك. لېكىن، بۇ قانداق تائام؟ بەزىلەر يىلان بىلەن مۇشۇكنى گۇاڭدۇڭلۇقلارنىڭ ئېسىل غىزاسى، ئۇنى چوڭ زىياپەتلەردىن باشقا چاغلاردا يېمەيدۇ، دەيدۇ. ئەمما، مەن بۇ غىزانىڭ ئىسمىنى ‹جياڭسۇ ئاشخانىسى› دا ئاڭلىغانىدىم. جياڭسۇلۇقلار يىلان بىلەن مۇشۇكنى يېمەيدىغاندەك تۇراتتى. ئېھتىمال، كىمدۇر بىرى ئېيتقاندەك، پاقا بىلەن بېلىق بولسا كېرەك ... ئەمدى بۇ ئەر بىلەن خوتۇننى قەيەرلىك دەپ يېزىش كېرەك؟ مەيلى، بۇنىڭ كېرىكى يوق. قىسقىسى، قەيەرلىك بولسا ـ بولسۇن، يىلان بىلەن مۇشۇكنى ياكى پاقا بىلەن بېلىقنى قورۇپ يېسە، ئۇنىڭ بەختلىك ئائىلىگە زىيىنى تەگمەيدۇ. بولدى، باش تېخسە غىزا ‹لوڭخودو› بولسۇن. بۇ ھەقتە باش قاتۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق.

شۇنىڭ بىلەن باش تەخسە غىزا ‹لوڭخودو› جوزىغا قويۇلدۇ. ئىككىيلەن چوكىنى تەڭلا ئېلىپ، تەكەللۇپ بىلەن كۈلۈمسىرەپ بىر ـ بىرىگە قارىشىدۇ.

—My dear,please.

—Please you eatferst, my dear.

—oh no, please you![11]

ئىككىيلەن چوكىنى تەڭلا ئۇزىتىپ، بىر پارچىدىن يىلان گۆشىنى — ياق، بولماپتۇ، يىلان گۆشى غەلىتە تۇرىدىكەن، بېلىق گۆشى بولسۇن — تەڭلا قىستۇالمىدۇ. ئۇنداق بولسا، بۇ غىزا — ‹لوڭخودو› پاقا بىلەن بېلىقتىن پىشۇرۇلغان بولىدۇ. ئىككىيلەن بىر پارچىدىن بېلىق گۆشىنى قىستۇپلىشىدۇ. توغرالغان بۇ گۆشلەرنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ئوخشاش... 5 كەررە 5 = 25، 3

كەررە ... كارىم بولمىسۇن، ئۇلار چوكىلىرىدىكى گۆشنى ئاغزىغا تەڭلا سېلىشىدۇ... »

ئۇنىڭ ئىختىيارسىز ئارقىسىغا قارىغۇسى كەلدى. چۈنكى، ئۇ كىمدۇر بىراۋنىڭ ئارقىسىدا بىردەم ئۆيگە كىرىپ، بىردەم تاشقىرىغا چىقىپ، بىسەرەمجان قىلىۋاتقانلىقىنى سەزگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۆزىنى چىڭ تۇتۇپ داۋاملىق ئويلاندى.

«بۇ بىرئاز مۇۋەپپەقىيەتسىز بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. بۇنداق ئائىلە نەدىن تېپىلسۇن؟ ھەي، مېنىڭ پېكىر ـ خىيالىم نېمىشقا بۇنداق مالىمان؟ بۇ ياخشى تېمىنى يېزىپ بىر باشقا چىقىرالمايدىغان ئوخشايمەن... چەت ئەللەردە ئوقۇغان كىشىلەرنى يازماي، مەملىكىتىمىزنىڭ ئۆزىدە ئالىي مەلۇمات ئالغان كىشىلەرنى يازمامۇ بولىدىغۇ... ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىۋېرسىتېت پۈتتۈرگەن ئالىيجاناب كىشىلەر... ئېرى ئەدەب، خوتۇنمۇ ئەدەبىياتنى ياخشى كۆرىدۇ، ياكى خوتۇنى شائىرە؛ ئېرى شېئىر خۇمار، ئايالالارغا ھۆرمەت قىلىدۇ ياكى... »

ئۇ ئاخىر چىدىماي ئارقىسىغا قارىدى. ئارقىسىدىكى كىتاب جازىسى يېنىدا بىرنەچچە تۇپ بەسەي تۇراتتى. بۇ بەسەيلەر ئاستىغا ئۇچ تۇپ، ئوتتۇرىسىغا ئىككى تۇپ، يۇقىرىسىغا بىر تۇپ تىزىلغان بولۇپ، بۇ ئۇنىڭغا خۇددى ناھايىتى چوڭ بىر A ھەرپى شەكلىدە كۆرۈنەتتى.

«ھەي ي ي! — ئۇ چۆچۈگەن ھالدا بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى، يۈزىمۇ لىپىدە قىزىدى. گەجگىسى خۇددى يېڭنە سانجىلغاندەك سانجىلىپ ئاغرىدى، — ھىم م م...» ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ گەجگىسىدىكى سانجىقنى باسقاندىن كېيىن يەنە خىيالغا كەتتى.

«بەختلىك ئائىلىنىڭ ئۆيلىرى كەڭ ـ ئازادە بولىدۇ. بەسەي ۋە باشقىلارنى قويىدىغان مەخسۇس ئۆيىمۇ بولىدۇ. ئېرىنىڭ مەخسۇس كىتاب قويىدىغان ئايرىم بۆلۈمى بولۇپ، ئۆينىڭ ئىككى

تېمىغا كىتاب جازىلىرى قويۇلىدۇ. ئۇ جازىلارنىڭ يېنىدا ئەلۋەتتە، بەسەي ۋە شۇنىڭغا ئوخشاشلار بولمايدۇ. جازا پۇتۇنلەي جۇڭگو ۋە چەت ئەل كىتابلىرى بىلەن تولىدۇ. «غايىدىكى يىگىت» ھەم شۇ قاتاردا — بۇ كىتابتىن بۇ ئائىلىدە ئىككى نۇسخا بار. ياتاقخانا يەنە ئايرىم بولۇپ، ئۇنىڭدا سىم كارىۋات بولىدۇ ياكى ئاددىيراق بولسا، بىرىنچى تۇرمە كارخانىسىدا ئىشلەنگەن قارىياغاچ كارىۋىتى قويۇلىدۇ. كارىۋاتنىڭ ئاستى ناھايىتى پاكىز...»

ئۇ دەرھال ئۆز كارىۋىتىنىڭ ئاستىغا كۆز تاشلىدى. ئوتۇن ئاللىقاچان تۈگىگەنىدى. كارىۋات تېگىدە پەقەت پاخالدىن ئىشلەنگەن بىر كۆلا ئارغامچا خۇددى ئۆلگەن يىلانغا ئوخشاش دالىيىپ ياتاتتى.

«23 يېرىم جىك ...» ئۇ ئوتۇننىڭ كارىۋات ئاستىغا تۆكۈلۈش ئالدىدا تۈرغانلىقىنى پەملەپ يەنە دەققىتى بۇزۇلدى — دە، ئىشىكنى يېپىپ قويۇش ئۈچۈن دەرھال ئورنىدىن تۇردى، ئەمما قولى ئىشىككە تېگىشى بىلەن يەنە قوپاللىق بولمىسۇن دېگەندەك قىلىپ ئىشىكنى قويۇۋەتتى، پەقەت ئىشىكنىڭ توزان بېسىپ كەتكەن پەردىسىنىلا چۈشۈرۈپ قويدى ۋە ئىچى تارلىق قىلغاندەكمۇ بولمىسۇن، ئىشىكنى ئوچۇق قويۇپ، پەردىسىنى چۈشۈرۈشۈم «مادارا»غا توغرا كېلىدۇ، دەپ ئويلىدى.

«... شۇڭا ئېرىنىڭ كىتاب بۆلۈمى ھەمىشە تاقاقلىق تۇرىدۇ، — ئۇ قايتىپ كېلىپ ئورنىغا ئولتۇردى ۋە يەنە ئويلاندى، — ئىشى بار ئادەم ئاۋۋال ئىشىكنى چېكىدۇ، رۇخسەت بېرىلگەندىن كېيىن كىرىدۇ»، بۇ ھەقىقەتەن توغرا چارە. ئەگەر ئېرى ئۆزىنىڭ كىتاب بۆلۈمىدە ئولتۇرغان بولۇپ، خوتۇنى ئەدەبىيات — سەنئەت توغرىسىدا پاراڭلىشىشقا كىرمەكچى بولسا، ئاۋۋال ئىشىكنى چېكىدۇ. ئەمدى خاتىرجەم بولۇش كېرەك. چۈنكى، بۇنداق بولغاندا خوتۇنى بەسەي كۆتۈرۈپ كىرمەسلىكى

مۇمكىن.

—Come in, please, my dear[12]

لېكىن، ئېرىنىڭ ئەدەبىيات — سەنئەت ئۇستىدە پاراڭ قىلىپ بېرىشكە چولىسى تەگمىسە قانداق بولدى؟ ئۇ چاغدا پەرۋا قىلمىسە مۇ بولىدۇ. ئەمىسە ئۇ تاشقىرىدا ئىشىك چېكىپ تۇرۇۋېرەمدۇ؟ ئۇنداق قىلىش توغرا بولمىسا كېرەك. بۇ ھەقتە بەلكىم «غايىدىكى يىگىت» دە يېزىلغاندۇ — ئۇ ھەقىقەتەن ياخشى رومان بولسا كېرەك. قەلەم ھەققى ئالسام، شۇ رومانىدىن بىر نۇسخا سېتىۋېلىپ ئوقۇپ باقمىسام بولمايدۇ...

— چاك!

ئۇ بېشىنى كۆتۈردى. چۈنكى، ئۇ ئۆز تەجرىبىسى بويىچە بۇ ئاۋازدىن خوتۇننىڭ ئۈچ ياشلىق قىزىنىڭ كاچىتىغا ئۇرغانلىقىنى بىلدى.

«بەختلىك ئائىلە ... — ئۇ بالىنىڭ يىغىسىنى ئاڭلىدى. شۇنداق بولسىمۇ تىك ئولتۇرغىنىچە يەنە ئويغا كەتتى، — ئۇلار كېيىنرەك بالىلىق بولىدۇ. ياق، ئۇلارنىڭ بالىسىز، تەنھا بولغىنى ياخشىراق. ئۇلار سارايدا ئولتۇرىدۇ، ئۆينىڭ بارلىق ئىشلىرىنى سارايۇەنگە كۆتۈرە بېرىدۇ ... — بالىنىڭ يىغىسى بارغانسېرى كۈچىيىشكە باشلىدى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىك پەردىسىدىن بېشىنى چىقىرىپ تۇرۇپ، — ماركس قىزى يىغلاپ تۇرسىمۇ «كاپىتال»نى يېزىۋېرگەنىكەن. شۇڭا، ئۇ ئۇلۇغ ئادەم...» دەپ ئويلىدى ۋە تاشقىرىقى ئۆيگە چىقىپ، دەرپەردىنى ئېچىۋىدى، بۇرۇنغا كىرسىنىڭ پۇرىقى كەلدى. ئىشىكنىڭ ئوك تەرىپىدە دۈم ياتقان بالا ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا يىغلاپ تېلىقىپ كەتتى.

— بولدى، بولدى، ئاپئاق بالام، يىغلىماك، — ئۇ ئېگىلىپ بالىنى قولىغا ئالدى.

ئۇ بالىنى قۇچاقلاپ ئارقىسىغا بۇرۇلغاندا، خوتۇنى ئىشىكـ

ىنىڭ سول تەرىپىدە، خوددى گىمناستىكا ئويناشقا تەييار تۇرغان كىشىدەك، ئىككى قولىنى يېلىگە تايىنىپ غەزەپ بىلەن غادىيىپ تۇراتتى.

— مېنى بوزەك قىلمىغان سەن قالدىڭمۇ، ياردەم قىلىشتا يوق، بۇزۇشنىلا بىلىسەن، لامپىنىمۇ ئۆرۈۋېتىپسەن، ئاخشاملىقتا نېمە ياققۇلۇق؟...

— بولدى، بولدى، يىغلىماڭ، ئاپئاق بالام، — ئۇ خوتۇنىنىڭ تىترىگەن ئاۋازلىرىغا پەرۋا قىلماستىن بالىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىردى ۋە بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ: «ئاپئاق بالام، يىغلىماڭ» دەپ ئۇنى يەرگە قويدى، ئۆزى بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ ئەكېلىپ ئولىدۇردى ـ دە، بالىنى ئىككى تىزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ: «يىغلىماڭ جۇمۇ، دادىڭنىز مۇشۇكنىڭ يۇز يۇيۇشىنى دوراپ بېرىدۇ» دەپ، بوينىنى سوزۇپ، تىلىنى چىقىرىپ، قولىنى ئاغزىدىن يىراق تۇتۇپ ئالىقىنىنى يالىغان بولدى، كېيىن ئالىقىنى بىلەن يۈزىنى يۇغان بولۇپ ئۇنى بەزلىدى.

— هى ... هى ... هى ...— قىز كۈلدى.

— هە، مانا، مانا ...— ئۇ يەنە بىرنەچچە قېتىم دوردى، قىز كۈلۈمسىرەپ ياش تامچىلىرى ئىلىنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تۇراتتى. ئۇ تۇرۇپلا خىيال سۈرۈپ قالدى. چۈنكى، قىزنىڭ ئوماققىنا ساددا يۈزى، بولۇپمۇ ئۇنىڭ قىپقىزىل كالپۇكلىرى بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇنقى ئانىسىنىڭ كالپۇكلىرىغا تولىمۇ ئوخشايتتى، لېكىن كىچىكرەك ئىدى. شۇ چاغدىمۇ ھاۋا ئوچۇق قىش كۈنلىرىنىڭ بىرى ئىدى، خوتۇنى ئۇنىڭ بارلىق توسالغۇلارغا قارشى تۇرىمەن، سېنىڭ ئۈچۈن جېنىم پىدا، دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندا، شۇنداق كۈلۈمسىرەپ، ياش تامچىلاپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىككەنىدى.

ئۇ ھاڭۇېقىپ خوددى مەست كىشىدەك ئولتۇرۇپ قالدى.

«ھەي، سۆيۈملۈك كالپۇكلىرىڭ...» دېدى ئىچىدە.

ئىشىك پەردىسى بىردىنلا قايرىلدى، ئوتۇن ئۆيگە توشۇلدى. ئۇ چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى: بالا كۆزلىرىدە ياش، قىپقىزىل كالپۇكلىرى ئېچىلغان ھالدا ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى. «كالپۇكلىرىڭ...» ئۇ يان تەرىپىگە قارىدى. ئوتۇن ئۆيگە كىرگۈزۈلمەكتە، «... ئۈمۈ بەلكىم كەلگۈسىدىمۇ 5 كەررە 5 = 25، 9 كەررە 9 = 81 بولۇۋېرەر!... بەلكىم كۆزلىرىمۇ خۇنۇك...» ئۇ خىيال سۈرۈۋېتىپ، ھېلىقى بىر قۇر ماۋزۇ ۋە خام چوت يېزىلغان يېشىل سىزىقلىق قەغەزنى سىقىملۇۋېلىپ مىجىقلىدى، كېيىن يەنە ئۇنى ئېچىپ قىزنىڭ كۆز يېشى ۋە بۇرنىنى سۈرتتى.

— ئاپئاق بالام، ئۆزىڭىز ئويناڭ، — ئۇ بالىنى نېرى ئىتتىرىپ، ھېلىقى مىجىقلانغان قەغەزنى ئەخلەت قاچىسىغا تاشلىدى.

لېكىن، بالىغا يەنە ئىچى ئاغرىدى. ئۇ تايتاڭلاپ چىقىپ كېتىۋاتقان بالىسىغا يەنە بۇرۇلۇپ قارىدى، قۇلىقى بولسا كارىۋات ئاستىغا تۆكۈلۈۋاتقان ئوتۇننىڭ ئاۋازىدا ئىدى. ئۇ ئەس ـ ھوشىنى يىغىش ئۈچۈن يەنە بېشىنى ئۈستەلگە بۇراپ، كۆزىنى يۇمۇپ جىم ئولتۇردى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا سارغۇچ بەرگلىك بىر تال ياپىلاق قارا گۈل پەيدا بولۇپ، سول كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىن ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ كەتتى؛ ئۇنىڭ كەينىدىن قارا ـ كۆك بەرگلىك بىر تال سۈزۈك يېشىل گۈل ئۆتتى؛ ئۇنىڭ كەينىدىن ئالتە تۈپ بەسەي دۆڭسى كۆز ئالدىدا چوڭ بىر A ھەرپى شەكلىدە پەيدا بولدى.

1924 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى

سوپۇن

سىمىنىڭ خوتۇنى كۈننىڭ قىيپاش شولىسىدا يورۇپ تۇرغان دېرىزىگە كەينىنى قىلىپ، سەككىز ياشلىق قىزى شيۇئەر بىلەن ئالتۇن يالاتقان قەغەزلەردىن ئويۇنچۇق ياساۋاتاتتى. تۇيۇقسىزلا ئىشىكنىڭ كەينىدىن ئاستا، ئېغىر بېسىپ كېلىۋاتقان لاتا خەي تۇنجى ئاڭلاندى. يۈمشاق خەي بىلەن سى مىنىڭ كىرگەنلىكىنى بىلىپ، كەينىگە قارىماستىن ئىشىنى داۋام قىلىۋەردى. ئاياغ تۇنجى يېقىنلىشىپ، سىمىن خوتۇنىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى. خوتۇنى ئىختىيارسىز بۇرۇلدى. سى مىن خوتۇنىنىڭ ئالدىدا مۇرىسىنى كۆتۈرۈپ، كالتە چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن بىر نەرسىنى ئېلىۋاتاتتى.

ئۇ ئاخىر خوتۇنىغا كۆكۈچ رەڭدىكى ئۇزۇنچاق تۆت بۇرجەكلىك بىر بولاقنى سۇندى. خوتۇنى بولاقنى ئېلىشى بىلەن زەيتۇن دەرىخىنىڭ پۇرىقىغا ئوخشاش بىر بەلگىسىز پۇراقنى سەزدى ۋە ئۇنىڭ كۆكۈچ تېشىدىكى ئالتۇن رەڭلىك تامغىغا ھەم ئىمىر - چىمىر گۈللۈك نەقىشلەرگە كۆزى چۈشتى. شۇ ئاردا شيۇئەر يۈگۈرۈپ كېلىپ بولاقنى تالاشتى، ئانىسى ئىتتىرىۋەتتى.

خوتۇن بولاققا تىكىلىپ قاراپ:

— بازارغا باردىڭىزمۇ؟... — دەپ سورىدى.

سىمىنمۇ بولاقتىن كۆزىنى ئۈزمەي:

— ھەئە! — دەپ جاۋاب بەردى.

بولاقنى ئاچقان چاغدا، تاشقىرىسىغا ئورالغان كۆكۈچ قەغەز-

نىڭ تېگىدىن يەنە بىر ناھايىتى نېپىز قەغەز قاتلىمى چىقتى، بۇ نېپىز قەغەزمۇ كۆكۈچ رەڭدە بولۇپ، ئۇنىڭغا ھەرخىل نەقىشلەر بىلەن بېزەلگەن ئاقۇچ كۆك رەڭدىكى يالتىراپ تۇرغان قاتتىق بىر نەرسە ئورالغانىدى، نېپىز قەغەزدىن ئاجراتقان چاغدا، ئۇ ئاق رەڭلىك بولۇپ چىقتى، زەيتۇن دەرىخىنىڭ پۇرىقىغا ناھايىتى ئوخشايدىغان نامەلۇم پۇراق تېخىمۇ كۈچەيدى.

كۆكۈچ نەرسىنى ئىككى قولى بىلەن خودىدى بوۋاقنى ئاۋايلىغاندەك ئاۋايلاپ بۇرنىغا ئەكېلىپ پۇراپ:

— پاھ ئەجەبمۇ ياخشى سوپۇن ئىكەن! — دېدى خوتۇنى.

— شۇنداق! بۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇنى ئىشلەت...

خوتۇن ئېرىنىڭ بوينىغا تىكىلىپ قاراۋاتقانلىقىنى سېزىپ، چوغدەك قىزىرىپ كەتتى. ئۇ بوينىغا، خۇسۇسەن قۇلاقلىرىنىڭ كەينىگە قول تەگكۈزگەن ۋاقتلاردا، بەجايىكى بىر يېرىك قاسىراقلارنى تۇتقاندەك بولاتتى. بۇنىڭ نەچچە يىللار داۋامىدا يىغىلغان كىر ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، لېكىن ئۇنىڭغا ھېچقاچان، ھېچقانداق ئەھمىيەت بەرمەيتتى. مانا ھازىر ئېرىنىڭ كۆز قارىشى ئاستىدا، مۇنداق ئاجايىپ پۇراقلىق، چەت ئەللەردىن كەلتۈرۈلگەن كۆكۈچ سوپۇننى قولىدا تۇتقان ھالدا، ئۇ ئىختىيارسىز قىزىرىپ كەتتى ۋە كەچكى تاماقتىن كېيىنلا بۇ سوپۇن بىلەن تاپتازا بولغۇچە يۇيۇنماقچى بولدى.

«بەزىبىر يەرلىرىمنىڭ كىرىنى شاخار بىلەن يۇيۇپ چىقىرىشقا بولمايتتى» دەپ ئويلىدى ئۇ.

شيۇئەر كۆكۈچ بولاقنى ئېلىشقا تىرىشىپ:

— ئاپا! بۇنى ماڭا بەرگىنە، — دەپ قولىنى سۇندى. شۇ ئاردا كىچىك قىز جاۋۇرمۇ تالادىن يۈگۈرۈپ كىردى. ئانىسى ئۇلارنى ئىتتىرىۋەتتى - دە، بولاق سوپۇننى ئاۋۇال نېپىز، ئاندىن كۆكۈچ قەغەزلەر بىلەن ئوراپ، يۇز يۇيىدىغان قاچىنىڭ تۆپىسىگە

ئېلىپ قويدى. خوتۇن ئۇنىڭغا يەنە بىرەر قېتىم قاراپ قويۇپ، قايتىدىن ئويۇنچۇق ياساشقا كىرىشتى.

— شۆچىكۇ! — دەپ ئاۋازىنى سوزۇپ چاقىردى سىمىن بىر نەرسىنى تۇيۇقسىز ئېسىگە چۈشۈرگەندەك ۋە خوتۇنىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئېگىز ئورۇندۇققا ئولتۇردى.

— شۆچىكۇ! — دەپ تەكرارلىدى خوتۇنى، گويا ئېرىگە يارەملىشىپ چاقىرغاندەك قىلىپ.

خوتۇن ئويۇنچۇق ياساشنى توختىتىپ، تىكىشاپ ئولتۇردى، ھېچقانداق جاۋاب ئالمىدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئېرىنىڭ تاقەتسىز كۆتۈپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ، بىرئاز خىجىل بولدى ۋە قاتتىق چىرقىرىغان ئاۋاز بىلەن:

— شۆچىكۇ! — دەپ ۋارقىردى.

بۇ قېتىمقى ئاۋاز ئۇنۇم بەردى: بەتىنكە كىيگەن كىشىنىڭ ئالدىراش كېلىۋاتقىنى ئالمىدى، قىسقا ئىشتان كىيگەن شۆچىكۇ ئانىسىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ تولۇق ۋە دۆگىلەك يۈزى تەردىن پارقىراپ كەتكەنىدى.

— قاياققا يوقىلىپ كەتتىڭ؟ دادامنىڭ چاقىرغىنىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ — دېدى ئانىسى ئاچچىقلاپ.

— مەن چامباشچىلىقىنى مەشىق قىلىۋاتاتتىم ... — دەپ شۆچىكۇ دەرھال سىمىنغا بۇرۇلدى - دە، «لەببەي» دېگەندەك قىلىپ، ئالدىدا تىك تۇرۇپ ئۇنىڭ يۈزىگە قارىدى.

— شۆچىكۇ، «ئودۇفۇ» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسى نېمە؟ سېنىڭدىن شۇنى سورايمىز دېگەنىدىم.

— «ئودۇفۇ»؟... بۇ بەلكىم، «ئابدال، دەللە» دېگەن سۆزمىكىن...

— ھەي كالۋا! پوق يەپسەن! — دەپ بىردىنلا تېرىكىپ كەتتى سىمىن، — مەن «ئايال» مۇ؟ «دەللە» مۇ؟

شۆچىكۇ شۇنچىلىك قورقۇنچاق، كەينىگە شوخشۇپ، تېخىمۇ تىك تۇرۇپ قالدى. راست، بەزىدە ئۇ سىمىننى سەھنىدە رول ئويناپ تۇرغان قېرىلارغا ئوخشىتاتتى، لېكىن ئايالغا ئوخشىتىش مۇمكىن دېگەن ئوي ھېچقاچان ئۇنىڭ بېشىغا كەلمىگەن. شۆچىكۇ ئۆزىنىڭ خاتا جاۋاب بەرگەنلىكىنى بىلدى.

— سەن «ئادۇفۇ» دېگەن سۆز ئابدال، دەللە دېگەن مەنىنى بىلدۇرىدۇ دەمسىنا؟ مەن چۈشەنمەي سەندىن سوراۋاتىمەن. بۇ خەنزۇچە سۆز ئەمەس، پەرەڭلەرنىڭ سۆزى ... ئاڭلاۋاتامسەن؟ بۇ نېمىدېگەن گەپ، ھە؟ سەن بۇ سۆزنى چۈشىنەمسەن؟

— مەن... مەن چۈشەنمىدىم! — دەپ شۆچىكۇ تېخىمۇ مەڭدەپ كەتتى.

— سېنى بىكاردىن - بىكار ئوقۇتۇپتىمەن! شۇنداق ئەرزىمەس نەرسىنىمۇ بىلمەيدىكەنسەن! تېخى بۇ مەكتەپتە ئوقۇتقاندا سۆزلەشكىمۇ، ئاڭلاشقىمۇ ئەھمىيەت بېرىلىدۇ، دەپ ماختىنىشىدىكەن، ئىسىت! ئوقۇتقىنىمدىن ھېچ نەتىجە چىقمىدىغۇ! سىلەرگە ھېچ نەرسە ئۆگىتەلمەپتۇ... بۇ سۆزنى پەرەڭلەرنىڭ تىلىدا ئېيتقان بالىنىڭ يېشى 15لەردە بار. ساڭا قارىغاندا كىچىك، لېكىن ئۇ بۇ تىلدا جاۋۇلداپ سۆزلەيدىكەن! سەن بولساڭ تېخى بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنىمۇ چۈشەنمەيسەن! سېنىڭ ئوچۇن «چۈشەنمەيمەن» دەپ ئېيتىش ئۇيات ئەمەسمۇ! ماڭ، يۈگۈر، بۇ سۆزنى ھازىرلا لۇغەتتىن تېپىپ بەر!

شۆچىكۇ خوپ دەپ دۇدۇقلىدى ۋە ئىززەت بىلەن چىقىپ كەتتى.

— بۇ نېمىدېگەن قاملاشمىغان ئىش، — دېدى سىمىن ۋە كېيىن مەردانە غەزەپ بىلەن سۆزلىدى، — ھازىرقى ئوقۇغۇچىلارغا ئىسىت ... ئەسلىدە گۇڭشۇي ۋاقىتدا، زامانىۋى مەكتەپ ئېچىلسۇن، دەپ ئەڭ ئاۋۋال ياقلىغان مەن ئىدىم. ھازىرقى مەك-

تەپلەرنىڭ بۇ دەرىجىگە چۈشۈپ قېلىشى ئويۇمغىمۇ كەلمىگەنىدى: قانداقتۇر ئازادلىق، ئەركىنلىك، ۋەھاكازا دەيدۇ، لېكىن ھەقىقىي بىلىم بېرىش دېگەن ئەسلا يوق! ھەممىسى قۇرۇق سۆز. مانا مەسىلەن، بىزنىڭ شۆچىكنى ئالايلى، ئۇنىڭغا قانچىلىك پۇل سەرپ بولدى، لېكىن ھەممىسى بوشقا كەتتى. ئۇنى مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئىنگلىزچە، خەنزۇچە مەكتەپكە كىرگۈزدۇم، ئۇ مەكتەپتە ئىنگلىز تىلى «سۆزلەش ـ تىڭشاش ئۇسۇلى» بويىچە ئوقۇتۇلىدىكەن، ئاخىر بىرنېمە بولار دەپ ئويلاپتىمەن. لېكىن ھېچنېمە چىقمىدى. ئوقۇۋاتقىنىغا توپتوغرا بىر يىل بولدى، لېكىن «ئودۇفۇ» دېگەن نېمە؟ بىلمەيدۇ! ئېھتىمال بۇ مەكتەپمۇ ئۆلۈك ئوقۇتۇۋاتسا كېرەك. شۇنىڭ ئېتىمۇ زامانىۋى مەكتەپمۇ! نېمىگە يارايدۇ! ھەممىسىنى تامامەن يېپىپ تاشلاش كېرەك!

— راست، يېپىپ تاشلىسا، يامان بولمايدۇ ···— دەپ قۇۋۇۋەتلىدى خوتۇنى ئويۇنچۇق ياساۋېتىپ.

— شيۇئەر بىلەن كېچىكىنى زامانىۋى مەكتەپكە بەرمەيلى! ئېسىمدە، ئىلگىرى چوڭ تاغام ھەمىشە: «قىزلارنى ئوقۇتۇشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟» دەپ ئېيتاتتى، تېخى ئۇنى ئاياللارنىڭ بىلىم ئېلىشىغا قارشى تۇردى دەپ ئەيىبلەپتىمەن. ئەمدى ئويلاپ قارىسام، قېرىلار توغرا ئېيتقانىكەن. قىزلارنىڭ توپ ـ توپى بىلەن كوچىمۇ كوچا سەيلە قىلىشىپ يۈرۈشلىرىنىڭ ئۆزىلا بىر كېلىشمەسلىك ئەمەسمۇ. تېخى بۇ نېمە! يېڭى رەسمىي ـ قائىدە بويىچە چاچلىرىنى قىرقتىپ يۈرىدىغان بوپتۇ. مېنىڭ بۇ قىرقىما چاچ ئوقۇغۇچى قىزلارنى كۆرەر كۆزۈم يوق. توغرا ئېيتىمەنكى، بۇ ئوقۇغۇچى قىزلارغا قارىغاندا، ھەربىي قاراقچىلار تۈزۈك ئىكەن. جۈڭگودا ھەممىنىڭ ئاستىن ـ ئۈستۈن بولۇشمۇ قىزلارنىڭ كاساپىتى. بۇلارنىڭ راسا ئەدىپىنى بېرىش كېرەك ··· ھە، راست! بارلىق ئەركەكلەرنىڭ خۇددى مۇناخلارغا ئوخشاش تاقىرباش بولۇپ

يۈرۈشى يەتمەي، يەنە تېخى خوتۇن ـ قىزلار ئىبادەتخانا بۇۋىلىرى تەخلىتىدە يۈرىدىغان بولۇۋاپتۇ![13]

— شۆچىكۇ!

شۆچىكۇ كىچىككىنە، لېكىن قېلىن بىر كىتابچىنى ئېچىپ تۇتقان ھالدا يۇگۇرۈپ ئۆيگە كىردى. ئۇ ئوچۇق كىتابنىڭ بىر يېرىنى ئاتىسىغا كۆرسىتىپ:

— مانا بۇ ئوخشاپراق تۇرىدۇ ···— دېدى.

سىمىن بۇنىڭ لۇغەت ئىكەنلىكىنى بىلدى. لېكىن ھەرپلەر ئۇنىڭ ئۇچۇن ناھايىتى ئۇششاق ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، قۇرلار يۇقىرىدىن تۆۋەنگە بولماي، توغرىسىغا بېسىلغانىدى. ئۇ قوشۇمسىنى تۇرۇپ، دېرىزە تۈۋىگە كەلدى ـ دە، كىتابنىڭ شۆچىكۇ كۆرسەتكەن جايىغا چەكچىيىپ قاراشقا باشلىدى ۋە ئوقۇدى:

— « XVIII ئەسىردە قۇرۇلغان خەيرىيە ئۇيۇشمىسىنىڭ نامى» ھە ··· ياق! دۇرۇس ئەمەس! — ئۇ خەنزۇچە يېزىقىنىڭ ئالدىدىكى «پەرەڭ» ھەرپلىرىنى كۆرسىتىپ:

— مانا بۇ قانداق ئوقۇلىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئوتە فۇلوسى (oddfellows).

— ياق! ئۇنداق ئەمەس! بۇ ئۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ! — سىمىن يەنە تېرىكىپ كەتتى، — ئۇ سۆز ماڭا ئوخشاشلارغا ھاقارەت قىلىدىغان ئەپسانە سۆز، يامان سۆز بولسا كېرەك دەپ ئېيتتىمغۇ ساڭا ··· ئۇقتۇڭمۇ؟ ماڭ ـ يۇگۇر، ئىزدەپ تاپ!

ئانىسى بالىسىنىڭ مۆلدۈرلەپ قاراپ، ئالاقزادە بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ:

— بۇ يا بېشى، يا ئايىغى يوق قانداق تېپىشماق؟ قايسى يەردىن ئىزدەش كېرەكلىكىنى بىلىۋېلىش ئۈچۇن ئاۋۇال ئۇنىڭغا بولغان ۋەقەنى ئېيتىپ، ئوبدانراق چۈشەندۈرۈپ بەرسەك بولمامدۇ؟ — دەپ شۆچىكنى ھمايە قىلغان، لېكىن سىمىنگە نارازى

بولغان بىر ئاھاڭدا سۆزلەيتتى.

— «گۈاڭرۇڭشياڭ» دۆكىنىدىن سوپۇن سېتىۋېلىۋاتقان چېغىمدا، — دەپ باشلىدى سىمىن بىر تىنىۋېلىپ، خوتۇنىغا بۇرۇلۇپ، — ئۇ يەردە ئۇچ ئوقۇغۇچى بىر نەرسىلەرنى ئېلىشىۋاتقانىكەن، مەن ئۇلارغا كۆلكىلىك بولۇپ كۆرۈنسەم كېرەك. بۇ سوپۇننى ئېلىشتىن ئىلگىرى بەش - ئالتىسىنى تاللاپ قارىدىم، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نەرخى 40 تىيىندىن ئىكەن، ئالمىدىم. 10 تىيىنلىكلىرىمۇ بار ئىكەن، لېكىن ناھايىتى ئوسال ۋە ھېچقانداق پۇرىقى يوق. مەن ئوتتۇرا باھاغا ئالغىنىم ياخشىراق بولار دېگەن خۇلاسىگە كەلدىم - دە، 20 تىيىنغا مۇشۇ سوپۇننى تاللىدىم. دۇكاندارلار پايدىغا جان بېرىدۇ، ئۇلار كۆزلىرىنى ئالايتىشىپ، خۇددى ئىتلاردەك تۇمشۇقىنى شۇمشەيتكىلى تۇردى. بۇ ئارىدا، ئۇنىغانغا يوندىغاندەك، ھېلىقى ئوقۇغۇچى شۇمتەكلەر بىر - بىرلىرىنى نوقۇپ، كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىشقا باشلىدى ۋە كۆلكىلىك بىرنېمىلەرنى ئېيتىشىپ، شەيتان تىلىدا بىلجىرلاشتى. پۇل تۆلەشتىن ئىلگىرى سوپۇننىڭ قانداق ئىكەنلىكىنى كۆرمەكچى بولۇۋېدىم، چۈنكى پەردىڭ قەغىزى بىلەن ئورالغان ئەمەسمۇ! سوپۇن ياخشىمۇ ياكى ئوسالمۇ، قانداق بىلىشكە بولىدۇ؟ لېكىن ھېلىقى تەلەتى قورۇغۇر دۇكاندار قوپاللىق بىلەن كەلسە - كەلمەس سۆزلەپ ۋالاقلىدى. ھېلىقى ھارامزادە بالىلارمۇ قوشۇلۇپ زاڭلىق قىلغىلى تۇردى، بۇلارنىڭ ئەڭ كىچىكى مېنىڭ كۆزۈمگە تىكىلىپ قاراپ، ھېلىقى سۆزنى ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ ھەممىسى قاقاقلىشىپ كۈلۈشتى ... شۇنداق، بۇ سۆز ناھايىتى يامان سۆز بولسا كېرەك ... — ئۇ شۆچىگىغا بۇرۇلۇپ، — بۇ سۆزنى لۇغەتتىكى «يامان سۆزلەر» بار قىسمىدىن ئىزدەپ تاپ، پەقەت شۇ قىسمىدا بولسا كېرەك، — دەپ قوشۇپ قويدى.

شۆچىگىڭ يەنە «خوپ» دەپ دۇدۇقلىدى - دە، ھۆرمەت -

ئىززەت بىلەن چىقىپ كەتتى.

— ئۇلار تېخى «يېڭى مەدەنىيەت، يېڭى مەدەنىيەت» دەپ ۋالاقلىشىدۇ. يەتكەن يېرى ئەنە شۇ! ئۇلارغا بۇ ئاز تېخى! — دەپ تېرىكىشىنى داۋام قىلاتتى سىمىن كۆزىنى تورۇستىن ئۈزمەي، — ئوقۇغۇچىلاردىمۇ، جەمئىيەتتىمۇ ئەخلاق قالمىدى، ئەگەر مۇنداق داۋام ئېتىۋېرىدىغان بولسا، جۇڭگو توغرىدىن - توغرا ھالاك بولىدۇ، بىلەمسەن! مۇنداق ھالەتتە كۇن كۆرۈش قانچىلىك ئېغىر ...

— نېمە؟ — دەپ ئېرەنسىزلىك بىلەن سورىدى خوتۇنى.

— مەن ئاتا - ئانىسىغا ۋاپادار بىر قىزنى كۆردۈم، — دېدى سىمىن جىددىيلىك بىلەن، — كوچىدا ئىككى تىلەمچى: 18 — 19 ياشلاردىكى قىز، راستىنى ئېيتقاندا، تىلەمچىلىك بۇ ياشتىكى قىزغا مۇناسىپ ئەمەس، لېكىن ئۇ قىز تىلەمچىلىك قىلىدىكەن. ئۇ قىز 70 ياشلارغا كىرگەن، چاچلىرى ئاقارغان قارىغۇ مومای بىلەن بىللە ئىكەن. ئۇلار گەزمال ساتىدىغان دۇكانىنىڭ لەمپىسى ئاستىدا ئولتۇرۇپتۇ. بۇ قىزنى ئاشۇ مومايىنىڭ نەۋرىسى دېيىشتى. قىز تىلەپ تاپقان نەرسىلەردىن ھېچنېمە ئالماستىن، قورسىقى ئاچ قالسىمۇ، ھەممىسىنى مومايغا بېرىدىكەن. سەن قانداق ئويلايسەن، خەير بەرگۈچىلەر كۆپ دەمسىزا؟ — دەپ، سىمىن جاۋاب كۈتكەندەك خوتۇنىغا قارىدى.

خوتۇنى ئۇنچىقماستىن ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپ تۇراتتى.

— ياق! — دەپ داۋام قىلدى ئۇ جاۋاب كۈتمەستىن، — مەن ئاخىر كىمدۇر بىرى كېلىپ، ئۇ قىزغا يېرىم تىيىن بەرگۈچە ئۇزاق قاراپ تۇردۇم. ئۆتۈپ كېتىپ بارغانلار ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا يىغىلىپ تاماشا قىلاتتى. قانداقتۇر ئىككى بىكار تەلەپ تەلۈلەر كېلىپ ئەپسانە گەپلەرنى قىلىشقا باشلىدى. بىرى ئىككىنچىسىگە قاراپ: «ھوي ئاغىنە، سەن بۇ قىزنىڭ مۇنداق ئىپلاس ئىكەنلىكىنى

گە قارىما، ئىككى توقاچ سوپۇن سېتىۋېلىپ راسا يۇيۇنسا، مانا شۇ ۋاقىتتا پەيزىنى كۆرسەن!» دېدى. مۇشۇمۇ گەپمۇ، ئويلىغىنا!

— ھىم - م! — دەپ خوتۇنى بېشىنى تۆۋەن ساڭگىلاتتى. بىر ئاز جىمجىت ئولتۇرغاندىن كېيىن ناھايىتى سىلىقلىق بىلەن:

— سەن ئۆزۈڭ ئۇ قىزغا بىرەر نەرسە بەردىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— مەنما؟ ياق، بەرمىدىم. ئۇنىڭغا پارچە پۇل بېرىشكە خىجىل بولدۇم. سەۋەبى ئۇ قىز ئاددىي تىلەمچىدىن ئەمەس، ھەر ھالدا ...

خوتۇنى ئاخىرىغىچە تىڭشىماستىنلا ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى. كەچ كىردى، گۈگۈم چۈشۈۋاتاتتى، كەچكى تاماق ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى.

سىمىنمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقتى. ئۆيگە قارىغاندا تالا يورۇقراق ئىدى. شۆچىڭ ھويلىنىڭ تۆرىدە چامباشچىلىق مەشىقىنى داۋام قىلىۋاتاتتى. بۇ ئۇنىڭغا «ئائىلە تەربىيىسى» بويىچە بېرىلگەن «ئۆي كۆنۈكمىلىرى» بولۇپ، ھەمىشە قاراڭغۇ چۈشكەن چاغدا شۇغۇللىنىتتى. كۈندۈزى بولسا، باشقا دەرسلەرنى تەييارلايتتى. ئۇنىڭ بۇنداق قىلىۋاتقىنىغا يېرىم يىلدىن كۆپرەك بولدى. سىمىن بۇنىڭدىن رازى بولغاندەك بېشىنى مىدىرلاتتى - دە، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ھويلىدا ئۇياق - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي، ھويلىدا — قاچىدا مەڭگۈ كۆكىرىپ ئۆسۈپ تۇرغان ئۆسۈملۈكنىڭ قۇلاقلىرى قاراڭغۇدا كۆزدىن غايىب بولدى. بۇلۇتلار ئارىسىدىن گويا تۈگىلۈكتىن كۆرۈنگەندەك، يۇلتۇزلار پىلدىرلىماقتا. قاراڭغۇ باشلاندى. سىمىن خۇددى ئۇلۇغ قەھرىمانلىق كۆرسىتىش ئالدىدا تۇرغاندەك، ھەممە ئوقۇغۇچىلار ۋە پۇتۇن بۇزۇلغان جەمئىيەت بىلەن ئېلىشىپ كۆرۈشكە تەييار تۇرغاندەك،

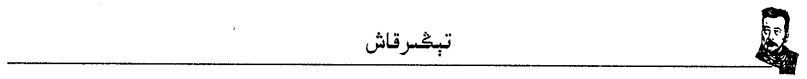
بىردىنلا يەنە غەزەپلەندى. ئۆزىنىڭ ۋىجدانىنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى قاينىشىغا بېقىپ، مەھكەم ۋە جىددىي بېسىپ مېڭىشقا باشلىدى. ئەنسىزلەنگەن توخۇ ۋە چۈجىلەر كاتەكتە تېپىرلىشىپ قاقاقلىشىپ قالدى.

ئاشخانىدا چىراغ يېقىلدى. بۇ كەچكى تاماققا ئولتۇرۇشنىڭ بەلگىسى ئىدى. بارلىق ئائىلە يىغىلىپ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان ئۇستەلنىڭ چۆرىسىگە ئولتۇرۇشتى. چىراغ سىمىننىڭ ئۈدۈلىدا تۇراتتى، ئۇ تۆرده ئولتۇردى. ئۇنىڭ يوزى خۇددى شۆچىڭنىڭ يوزىگە ئوخشاش كەڭ ۋە دۈگىلەك ئىدى، پەقەت ئۇنىڭ ئىنچىكە قىياقتەك بۇرۇتى پەرق قىلىناتتى، سىمىن قازاندىن پۇرۇلداپ چىقىۋاتقان ھوردا خۇددى بۇتخانىدىكى بايلىق تەڭرىسىنىڭ ھەيكىلىگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ سول تەرىپىدە جاۋئەرنى قۇچقىدا تۇتقان ھالدا خوتۇنى ئولتۇردى، ئوڭ تەرەپتە بولسا، شۆچىڭ بىلەن شيۇئەر. كەچكى غىزا جىمجىتلىقتا ئۆتتى، پەقەت چوكىلارلار يامغۇر تامچىلىغاندەك ئاۋاز چىقىراتتى.

جاۋئەر چىننى ئۆرۈۋالدى، پۇتۇن ئوستەلگە دېگۈدەك شورپا تۆكۈلۈپ كەتتى. سىمىن ئۆزىنىڭ كىچىك كۆزلىرى بىلەن قىزغا ئالايدى. نارەسىدە قىز يىغلىۋېتىشكە ئاز قالدى. سىمىن قىزىدىن كۆزىنى ئېلىپ، ئاۋۋالا پەملەپ قويغان بەسەينىڭ غولىنى ئېلىشقا تەمشەلگەنىدى، لېكىن ئۇنى قاچىدىن تاپالمىدى. ئۇ ئوڭ تەرەپكە قاراپ، ئۇنى شۆچىڭنىڭ ئاللىقاچان ئاغزىغا سېلىۋەتكىنىنى بىلدى. سىمىنگە بەسەينىڭ كۆكۈچ يوپۇرماقلىرى بىلەنلا قانائەتلىنىشكە توغرا كەلدى.

— قانداق، شۆچىڭ، ھېلىقى سۆزنى تاپتىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ ئوغلىغا قاراپ.

— قايسى سۆزنى؟ ھە، ھېلىقىنىمۇ ... ياق، تېخى تاپالمىدىم.

— قارا، سېنى! بىلمىسىز كالۋا! يەپ - ئىچىشىنلا بىلىسەن. ھېچبولمىسا ھېلىقى ۋاپادار قىزدىن بولسىمۇ بىر ئاز ئۇلگە ئالساڭچۇ، ئۇ تىلەمچىلىك قىلىدۇ، لېكىن تاپقان تەرگىنىنىڭ ھەممىسىنى ئىززەت ۋە ھۆرمەت بىلەن مومىسىغا بېرىدۇ. ئۆزى بولسا، تامامەن ئاچ، سىلەرگە، ھازىرقى مەكتەپ بالىلىرىغا بۇنى چۈشىنىش قەيەردە؟ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆكتەم. سەنمۇ خۇددى شۇلارغا ئوخشاش نان قېپى بولۇپ ئۆسۈۋاتىسەن.

- مەن ھېلىقىنىڭغا ئوخشاش بىر سۆزنى ئويلاپ تاپتىم، لېكىن توغرىمۇ ... بىلمەيمەن. بەلكىم ئۇلار «ئالدفول»[14] دېگەندۇر؟

— ھە - ھە! توغرا! خۇددى مۇشۇ سۆز! «ئالدفول» دېگەندەك قىلغان! بۇ نېمىدېگەن سۆز؟ سەنمۇ شۇ جاللىگۇرلەردىنغۇ، سەن بىلىسەن.

— مەن ئۇنىڭ نېمە دېگەن سۆز ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلمەيمەن.

— يالغان! مېنى ئالدىما! سىلەر ھەممىڭلار بىر بەتبەخت!

— ھەتتا خۇدامۇ بەندىسىنى غىزا ۋاقتىدا جازالىمايدۇ! نېمە سەن بۇگۈن شۇنچە چېچىلىپ ئولتۇرىسەن؟ — دەپ بىردىنلا خوتۇنى ئارىلاشتى، — ھەتتا تامىقىنىمۇ ئارامخۇدا يېگۈزمەيسەن! كەچىك بالىلار نېمىنى بىلەتتى!

— نېمە؟ — سىمىن بىردىنلا ۋارقىراپ كېتىشكە تەييار تۇراتتى، لېكىن ئۇ خوتۇنىنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ، قىسىق كۆزلىرىنىڭ غەزەپ بىلەن يانغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنى توتىۋالدى، — مەن چېچىلىۋاتمايمەن، پەقەت شۆچىكنى ئەقىللىقراق ئادەم بولسۇن دەۋاتىمەن.

— ئۇ سېنىڭ ئويۇڭدىكىنى ئەدىن بىلىدۇ، — دەپ تېرىكىپ سۆزىنى داۋام قىلدى خوتۇنى، — ئەگەر ئۇ ئەقىللىق بولغان

بولسا، ئاللىقاچان پانۇسنى يېقىپ، ساڭا شۇ ۋاپادار قىزنى تېپىپ بېرىش ئۈچۈن كەتكەن بولار ئىدى. ھە راست، سەن ئۇ قىز ئۈچۈن بىر توقاچ سوپۇن ئاپسەن، ئەمدى يەنە بىر توقاچ ئېلىشىڭلا قاپتۇ ...

— نېمىدەپ بىلجىرلاۋاتىسەن؟ بۇ ھېلىقى بىكار تەلەپلەرنىڭ سۆزىغۇ.

— ياق، ئۇنداق ئەمەس، پەقەت بىر توقاچ سوپۇن سېتىۋېلىپ، ئۇ قىزنى يۇيۇپ - تاراپ ساڭا ئەكېلىپ بەرسە... شۇ چاغدا، بارلىقى جايىدا بولىدۇ، يەر ئۈستىدە جەننەت پەيدا بولىدۇ!

— قويساڭچۇ، يوق پاراڭنى! ئۇنىڭ ماڭا نېمە ئالاقىسى بار! مەن سېنىڭ سوپۇنۇڭنىڭ يوقلۇقىنى ئېسىمگە ئالدىم - دە، ۋە ...

— نېمىشقا ئالاقىسى بولمايدۇ؟ سەن سوپۇننى شۇ قىز ئۈچۈن ئالغان. ماڭ، ئۇنى يۇ، تارا. مەن ئۇ سوپۇن بىلەن يۇيۇنۇشقا ئەرزىمەيمەن. مەن ساڭا ھاجەت ئەمەس ھەم مەن ساڭا توسالغۇمۇ بولالمايمەن.

— ھوي، نېمە مەنىسىز پاراڭلارنى قىلىپ ئولتۇرىسەن؟ خوتۇن خەق دېگەن...

سىمىن دۇدۇقلاپ قالدى. نېمىشقىدۇر، ئۇ تەرلەپ كەتتى، خۇددى شۆچىكى چامباش مەشىق قىلغان چاغدا تەرلىگىنىدەك تەرلەپ كەتتى. ئېھتىمال شورپا ئارتۇقچە ئىسسىق بولغان ئۈچۈندۇر...

— نېمە؟ خوتۇن خەق دېگەن؟ بىز خوتۇن خەق سىلەر — ئەركەكلەرگە قارىغاندا خېلىلا ياخشى، سىلەر ئەركەكلەر ئوقۇغۇچى قىزلارغا ھاقارەت قىلىسىلەر، ياش تىلەمچى قىزلارغا بولسا، ھەدىدىن تاشقىرى زوقلىنىسىلەر! ھەممىڭلارنىڭ كۆڭلى قارا! «يۇيۇپ تازىلىسا» مىش تېخى! ئۇياتسىزلار!

— مەن ساڭا بۇنى ھېلىقى بىكار تەلەپلەر دېدى، دەپ ئېيتىۋا-تىمەنغۇ...

تۇيۇقسىزلا ئىشىكنىڭ كەينىدە قاراڭغۇدا:

— سىمىن ئاغا! — دەپ ۋارقىرىغان قانتتىق ئاۋاز ئاڭلاندى.

— خې داۋتۇڭ ئاكىمۇ؟ مانا ھازىر! — دەپ سىمىن خې داۋتۇڭنى ئۇنىدىن تونۇپ، بەئەينى گۈناھى ھۆكۈمەت تەرىپىدىن كەچۈرۈلۈپ، تۇيۇقسىز ئازاد بولغان جىنايەتچىدەك خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە، — شۆچىڭ! دەرھال چىراغ يېقىپ، ئۆيگە باشلاپ كىر! — دەپ توۋلىدى.

شۆچىڭ دەررۇ شامنى يېقىپ، خې داۋتۇڭنى ئۆينىڭ غەربىي تەرىپىدىكى دادىسىنىڭ ھوجرىسىغا باشلاپ كىردى. ئۇنىڭ كەينى-دىن بۇ ۋەيۋەنمۇ كىردى.

— مەرھەمەت! مەرھەمەت! ئەيىبكە بۇيرۇماڭلار! — دەپ مېھمانلار بىلەن تىنچلىق سوراشتى سىمىن ئاغزىدىكى يەۋاتقان نەرسىنى چاينېپ ۋە قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ تەزىم قىلىپ، — بىزنىڭ ئۆينىڭ غىزاسىغا ئېغىز تېگىپ باقمامسىلە، — دېدى ئۇ ھۆرمەت كۆرسىتىپ.

— رەھمەت، بىز كەچكى تاماقنى يېگەنىدۇق! — دەپ بۇ ۋەيۋەنمۇ ئىززەت بىلەن ئېگىلىپ تەزىم قىلدى.

— بىزنىڭ شۇنچە كەچ كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، بىز-نىڭ ئەدەبىي تەشكىلاتىمىز «مەرىپەت»نىڭ 18 - قارارى ئۈچۈن دەررۇ ماقالە بېرىش كېرەك. مانا ئەتە بولسا 10 كۈنلۈك قارارنىڭ 7 - كۈنى.

— ھە، بۇگۈن ئايغا 16 بولدىما؟ — دەپ سوردى سىمىن چۆچۈگەن ھالدا.

— قاراڭلار! بۇنىڭ بىغەملىكىنى! — دېدى خې داۋتۇڭ يوغان ئۇنى بىلەن.

— ئۇنداق بولسا، ئەتە گېزىتكە بېسىپ چىقىرىش ئۈچۈن، گېزىتخانىغا بۇگۈن كېچە يەتكۈزۈش كېرەك بولدى - دە.

— مەن بىر ماۋزۇ تەييارلاپ قويدۇم. مانا قاراپ كۆرۈڭ، يارامدۇ ياكى يارىمامدۇ؟ — خې داۋتۇڭ سىمىنغا قولياغلىقتا ئوراقلىق بىر ۋاراق قەغەزنى بەردى.

سىمىن چىراغنىڭ يورۇقىغا يېقىن كېلىپ، قەغەزنى ئاچتى ۋە ئاستا ئوقۇشقا باشلىدى: «بۇزۇلۇشقا باشلىغان ئەخلاقنى ئەسلە-گە كەلتۈرۈش ۋە مىللىي تەۋەررۇكىمىزنى مەڭگۈ ساقلاش ئۈچۈن، جۇڭگونىڭ قەدىمكى دانىشمەنلىرىنىڭ قانۇنلىرىنى ئالاھىدە ھۆر-مەتلەش، مۇرەببىمىز مۇڭمۇ[15] نى خاتىرلەش ھەققىدە ئايرىم بۇيرۇق چىقىرىش توغرۇلۇق پۈتكۈل خەلقىمىز نامىدىن ئۇلۇغ رەئىس جۇمھۇرغا ئىلتىماس يېزىش توغرىسىدا». توغرا! ناھايىتى ياخشى بوپتۇ! بىراق، سۆز سەل ئۇزۇنراق بولۇپ قاپتۇ.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، — دەپ ۋارقىرىغۇتتى خې داۋتۇڭ، — مەن ھېسابلاپ چىقتىم، ئېلان چىقىمى قىممەت چۈش-مەيدۇ. قېنى، ئەمدى شېئىر نېمە بولدى؟

— شېئىرما؟ — سىمىن ھۆرمەت بىلەن بېشىنى كۆتۈردى، — مېنىڭدە مانا بىرى تەييار. «ۋاپادار قىزغا مەدھىيە». بۇ ھەقىقىي ھادىسە! بۇنى قانداق بولسىمۇ ماختاش كېرەك. مەن بۇگۈن بازاردا ...

— ياق، ياق! بۇ توغرا كەلمەيدۇ! — دېدى بۇ ۋەيۋەن قولىنى سىلكىپ، — مەن ئۇ قىزنى كۆردۈم. باشقا بىر ياقتىن كەلگەن بولسا كېرەك. ئۇنىڭ سۆزىنى چۈشىنەلمىدىم، ئۇ قىزمۇ مېنىڭ سۆزۈمنى چۈشەنمىدى. ئۇ قىزنىڭ قايسى ياقتىن ئىكەنلە-كىنى بىلەلمىدىم، ئۇنى ۋاپادار قىز دېيىشىدۇ، لېكىن مەن شە-ئىر يېزىشنى بىلمەيدىكەن دەپ سورىغانىدىم، ئۇ قىز بېشىنى چايقىدى. ئەگەر ئۇ شېئىر يېزىشنى بىلسە ئىدى، ئۇ چاغدا ئىش باشقىچە كېرەك بولاتتى.

— شۇنداق، لېكىن ئاتا ـ ئانىغا جان پىدا ۋە ئائىلە تۇرمۇشىدا سادىق بولۇش — ئاياللارنىڭ ئۇلۇغ پەزىلىتى. شۇڭا، شېئىر يازالمىسمۇ، ئۇنى...

— ھېچ مۇمكىن ئەمەس! — دەپ بۇ ۋىيۇەن ئورنىدىن چاچراپ تۇردى ـ دە، سىمىنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە ئۇنى ئىتتىرىدى، — ئۇ قىز شېئىر يېزىشنى بىلگەن بولسا، ئىش باشقىچە بولاتتى.

سىمىن بۇ ۋىيۇەننىڭ ئۆزىدىن نېرىراق ئىتتىرىۋېتىپ سۆزلىدى:

— بىز پەقەت ئۇنىڭ مەزمۇنىنىلا ئالىمىز ۋە گېزىتكە بېسىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىزاھات بېرىمىز. بۇ ئارقىلىق بىز بىرىنچىدىن، ئۇ قىزنى مەدھىيىلەيمىز، ئىككىنچىدىن بولسا، جەمئىيەتنىڭ جېنىغا تېگمىمىز. ھازىرقى جەمئىيەت، قاراڭلار، قانداق دەرىجىگە يەتتى...! مەن ئۇ قىزغا چەتتىن ئۇزاق ۋاقىت قاراپ تۇردۇم. ئىشەنسەڭلار، بىرەر ئادەم ھەقىقىي ئىخلاس بىلەن سەدىقە بەرسىچۇ، كاشكى. بىپەرۋالىق ۋە مېھىرسىزلىك دېگەن مۇشۇ ئەمەسمۇ...!

— ھوي، سەن نېمە دەۋاتىسەن، سىمىن! — دەپ بۇ ۋىيۇەن يەنە ئۇنىڭغا ئېتىلدى، — سەن ماڭا دارتىۋاتامسەن! «قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا» دەۋاتامسەن! مەن خۇددى شۇ چاغدا يېنىمدا بىر تىينمۇ بولمىغاچقا، خېير بېرەلمەي قالغانىدىم.

— ۋىيۇەن، ئۆزۈڭچىلا گۇمان قىلىۋەرمىگىنە! — دەپ قول سىلكىدى سىمىن، — مەن ئەسلا سېنىڭ ئۇستۇڭدە پاراڭ قىلىۋاتمايمەن. سۆزۈمنى تۈگىتىشكە مۇمكىنچىلىك بەرگىن! بازاردا بۇ گادايلارنى ھېچبىر ئۇيالماستىن زاڭلىق قىلىشۋاتقان ھاڭۋاقىتلار ئورنۇاپتۇ. يەنە قانداقتۇر ئىككى ئەبگار تامامەن ئادەم ئەخلاقىدىن چىقىپ كېتىپتۇ، ئۇلارنىڭ بىرى: «بۇرادەر، ئەگەر سەن ئىككى توقاچ سوپۇن سېتىۋېلىپ، بۇ قىزنى راسا كېلىشتۇرۇپ يۇيۇپ ـ

تارىساڭ، شۇ ۋاقىتتا ئۇ قىزنىڭ پەيزىنى كۆرسەن!» دەيدۇ. قېنى، ئۆزۈڭلار ئويلاپ كۆرۈڭلار!، مانا بۇ...

— ھا ـ ھا ـ ھا! ئىككى توقاچ سوپۇن! — دەپ خې داۋتوڭ قولاقنى يارغۇدەك ئۇن بىلەن قاتتىق كۈلۈۋەتتى، — سوپۇن سېتىۋېلىپ، ھا ـ ھا ـ ھا!

— داۋتوڭ! داۋتوڭ، مۇنداق ۋارقىرىما! — دەپ چۆچۈگەن ھالدا دۇدۇقلىدى سىمىن.

— راسا يۇيۇپ ـ تارىسا... ھا ـ ھا ـ ھا!

—داۋتوڭ! — دەپ سىمىن قاپىقىنى تۇردى، — بىز مۇھىم نەرسە ھەققىدە پاراڭ قىلىۋاتىمىزغۇ؟ سەن ئويۇنغا ئايلاندۇرۇۋاتىسەن! ئادەمنى ئەخمەق تاپما! قولاق سال! بىز دەررۇ بۇ ئىككى مەزمۇننى گېزىتخانىغا ئەۋەتىمىز، ئەتە ئۇلارنى سۆزسىز گېزىتكە بېسىپ چىقىرىدۇ. بۇ ئىشنى ئۆز بوينۇڭلارغا ئېلىشنى سىلەردىن ئۆتۈنۈپ سورايمەن.

— بولىدۇ، بولىدۇ، ئەلۋەتتە بولىدۇ! — دېدى بۇ ۋىيۇەن.

— ھا ـ ھا ـ ھا! يۇيۇپ ـ تارىسا ... ھى ـ ھى ـ ھى!

— داۋتوڭ!!! — دەپ سىمىن ئاچچىقى بىلەن ۋارقىرىۋەتتى. قاتتىق ۋارقىراشقا كۆنمىگەن داۋتوڭ كۈلۈشنى توختاتتى. ئۇلار ئىزاھاتنىڭ كوپىيىسىنى يازدى، بۇ ۋىيۇەن ئۇنى قەغەزگە كۆچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ھەر ئىككى مېھمان گېزىتخانىغا مېڭىشتى. سىمىن ئۇلارنى پانۇس بىلەن تا دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويدى. ئۇ ئۆيگە قايتقاندا، بىرئاز قولايسىزلىقنى سەزدى، لېكىن بىرەر مىنۇت ئارىسالدى بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن، ئاشخانىغا كىردى. ئۇنىڭ كۆزى ئۇستەلنىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان، كۆكۈچ قەغەزگە ئورالغان سوپۇنغا چۈشتى. گۈللۈك قەغەزنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېسىلغان تامغا چىراغنىڭ يورۇقىدا پارقىرىماقتا ئىدى.

شۇئەر بىلەن جاۋئەر ئۇستەلنىڭ ئايىغىدا ئويناۋاتاتتى. شۆچاڭ ئۇستەلنىڭ ئوڭ تەرىپىدە لۇغەتنى ئاختۇرۇۋاتاتتى. سىمىن

ئۆينىڭ قاراڭغۇ بولۇڭىدا، بەندىكىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغان ئايالىنى كۆردى. ئۇنىڭ بېپەرۋالىق بىلەن قېتىپ قالغان كۆزلىرىنى ۋە جانسىز يۈزىنى يېراقتىن چىراغ يورۇتۇپ تۇراتتى. سىمىن ئۆزىنىڭ ئارقىسىدىن: «راسا يۈيۈپ - تازىلىسا!... ھەي ئۇياتسىزلار!» دېگەن شىۋىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئۇ بۇرۇلۇپ قارىدى، لېكىن ھېچكىمنى كۆرەلمىدى. پەقەت جاۋۇر ئۆزىنىڭ كىچىككىنە قوللىرى بىلەن مەڭزىنى تاتىلاۋاتاتتى.

سىمىن ئۆزاق چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ پانۇسىنى ئۆچۈرۈپ ھويلىغا چىقتى. ئۇ شۇنچە ئىلدام ئۆياق - بۆياقتا چامداپ مېڭىشقا باشلىدى، ھەتتا كاتەكتىكى توخۇلار يەنە غۇلغۇي بولۇشۇپ قاقاقلىشىپ كەتتى. كېيىن ئۇ قەدىمىنى ئاستىلىتىپ، كاتەكتىن نېرى كەتتى. ئاردىدا خېلىلا ۋاقىت ئۆتتى، ئاخىرى ئۇ چىراغنى ياتىدىغان ئۆيگە ئەكىرىشكىنىنى كۆردى. ئاينىڭ شولىسى گويا داكىدەك ئەتراپنى قاپلاپ تۇراتتى. ئاي ئەتراپىدا ھېچبىر داغسىز تەپتەكشى بىر كۆرۈنۈش ھاسىل قىلىپ، سۇس بۇلۇتلار ئۇستىدە تۇراتتى.

سىمىن خاپا ۋە رەنجىگەن ھالدا ئىدى. ئۇ ئۆزىنى خۇددى ھېلىقى بازاردىكى ۋاپادار قىزغا ئوخشاش پاناھسىز ئادەمدەك سېزەتتى. شۇ ئاخشىمى ئۇ ناھايىتى كەچ ياتتى.

لېكىن، ئەتىسى ئەتىگەنلىكى سوپۇنىنىڭ ئىشلىتىلگەنلىكىنى بىلدى. سىمىن كۇندىكىدىن ۋاقچىرەك ئويغانغانىدى، خوتۇنىنىڭ بوينىنى يۇيۇۋاتقانلىقىنى، ئاق مازغاپ خوتۇنىنىڭ بوينىدا تاكى قۇلاق تۇڭىگىچە بۇزغۇنداپ تۇرغىنىنى كۆردى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇنىڭ خوتۇنىنىڭ بوينىدىن زەيتۇن ھىدىگە ئوخشاش بىرخىل ھىد چىقىپ تۇرىدىغان بولدى. بۇ ھىد ئۇچ ئايدا دېگۈدەك يېڭىلىنىپ تۇراتتى، ھىدنى پۇرىغانلار ئىپارغا ئوخشايدىكەن، دېيىشەتتى.

1924 - يىل 3 - ئاينىڭ 22 - كۈنى

ئۆچمەس چىراغ

ئەتىيازنىڭ بۇلۇتلۇق كۈنلىرىنىڭ بىرى، چۈش ۋاقتى ئىدى. جىگۈاڭ كەنتىدىكى يەككە - يېگانە چايخانىدا غۇلغۇلا يەنە كۆپىيىپ قالدى.

«ئۇنى ئۆچۈرۈۋېتىمەن!» دېگەن ئىنچىكە، لېكىن تەمكىن ئىپتىلغان سۆز كىشىلەرنىڭ قۇلىقىدىن تېخىچە نېرى كەتمىگەنىدەك ئىدى.

ئەلۋەتتە، پۈتۈن كەنتتىكى كىشىلەرنىڭ ھەممىسىلا ئۇنداق ئەمەس. بۇ كەنتنىڭ كىشىلىرى ئانچە كۆپ سەپەرگە چىقمايتتى. بۇسۇغا ئاتلاپ بىر يەرگە چىقماقچى بولسىلا، ياخشى - يامانلىق تەقۋىمگە قارايتتى. تەقۋىمگە: «سەپەر ياراشمايدۇ» دېگەن سۆزلەر يېزىلمىغان تەقدىردىمۇ، ئاۋۇال «ياخشىلىق پەرىشتىسى» دىن ياخشىلىق تىلەيتتى. ئۇنداق پەرھىزلەرگە بېپەرۋا قاراپ چايخانىدا ئولتۇرغانلار بولسا، بىغەم ياشلار ئىدى، لېكىن ئۆيدىن تالاغا چىقمايدىغان تەقۋادار كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە ئۇلار روناق تاپمايدىغانلار ھېسابلىناتتى.

ھازىرمۇ ئۆزىچىلا بۇ چايخانىدا غۇلغۇلا بىرئاز كۆپىيىپ قالدى.

— تېخىچە شۇنداق دېگۈدەكمۇ؟ — «سوقا يۇز» پىيالىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ سورىدى.

— تېخىچە شۇنداق دېگۈدەكمىش، — دېدى «چاسا باش»، — «ئۆچۈرۈۋېتىمەن، ئۆچۈرۈۋېتىمەن» دەپ جۆيلۈپ يۈ-

رىدۇ! — دېدى ئۇ كۆزىنى تېخىمۇ پارقىرىتىپ، — ئۇ بىزنىڭ كەتتىنىڭ بېشىغا چۈشكەن بىر چوڭ بالا بولدى، ئۇنى سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ، ئىلاج قىلىپ، ئۇنى جايلىۋەتمەسەك بولمايدۇ.

— ئۇنى جايلىۋەتكەندىن نېمە چىقىدۇ، ئۇ ... قانداق نەرسە، بۇتخانىنى ياساش ۋاقتىدا ئۇنىڭ بوۋىسى پۇل ئىئانە قىلغان. مانا ئەمدى ئۇ ئۆچمەس چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتىمەن دەپ يۈرۈپتۇ، ئاتا - بوۋىسىنى دورىمىغان شۇم دېگەن ئەنە شۇ! ئۇنى ئاتا - بوۋىسىغا قارا يۈزلۈك قىلدى، دەپ يامۇلغا تۈتۈپ بېرىش كېرەك! — دېدى كوتىكى ۋە جوزىغا غەزەپ بىلەن بىر مۇشت ئۇردى، جوزىدىكى پىيالىنىڭ سىكىايان تۈرغان قاپقىقى دىر - ر - ر قىلىپ، ئاغدۇرۇلۇپ كەتتى.

— ياق، بولمايدۇ. قارا يۈز دەپ تۈتۈپ بېرىدىغان بولساق، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنى، تاغىسىنى تۈتۈپ بېرىش كېرەك ... — دېدى «چاسا باش».

— بىراق، ئۇنىڭ يالغۇز چوڭ دادىسلا بار ... — كوتىكى لاسسىدە بوشىشىپ كەتتى.

— كوتىكى! — دېدى «چاسا باش» بىردىنلا، — تۇنۇگۈنكى قىمىرىڭلار خېلى جايىدا بولدىمۇ؟

كوتىكى كۆزىنى يوغان ئېچىپ، ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويدى - دە، ھېچقانداق جاۋاب بەرمىدى؛ يۈزى سېمىز كەلگەن جۇاڭ چىگۈاڭ بوغۇلۇپ ۋارقىراشقا باشلىدى:

— چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتسە، بىزنىڭ خاسىيەتلىك چىراغ كەتتى دېگەن داڭقى بار كەتتىمىزدە خاسىيەت تۈگىمەمدۇ؟ قېرىلارنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، ئۇ چىراغنى لياڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى ۋۇدى يېقىپ بەرگەنمىكەن، تا ھازىرغىچە ئۆچمەي يېنىپ تۇرۇپتۇ. ھەتتا ئۇزۇن چاچلىقلار ئىسيان كۆتۈرگەن چاغدىمۇ ئۆچۈرۈلمىگەنمىكەن ... كۆرمىدىڭلىمۇ؟ ئۇنىڭ ۋىلىلداپ يېشىل نۇر بېرىپ تۇرغىنىنى؟ ئۇ يەردىن ئۆتكەن يولۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى كۆرۈپ ئۆتىدۇ، تەرىپلەيدۇ، قاراڭلار، نېمىدېگەن ياخشى ... ئۇنىڭ ھازىر بۇنداق بەڭۈاشلىق قىلىپ يۈرۈشتىكى مۇددىئاسى نېمىدۇ؟...

— ئۇ سارىڭ بولۇپ قالغان ئەمەسمۇ؟ سېنىڭ تېخىچە خەۋىرىڭ يوقمۇ؟ — «چاسا باش» مەنسىتمىگەن ھالدا سۆزلىدى.

— دۇرۇس، ئەقلىڭگە باركاللا! — جۇاڭ چىگۈاڭنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈردى.

— مېنىڭچە، ئۇنى يەنە شۇ كونا ئۇسۇل بويىچە ئالدىغىنىمىز ياخشى، — دېدى موماي خۇيۇ. ئۇ چايخانىنىڭ خوجايىنى ھەم خىزمەتكارى ئىدى. ئۇ ئەسلىدە بىر چەتتە سۆزگە قۇلاق سېلىپ تۇراتتى، پاراڭنىڭ بىرئاز باشقا تەرەپكە كېتىۋاتقانلىقىنى بايقىدى - دە، دەرھال سۆزگە ئارىلىشىپ، پاراڭنى ئۆز يولىغا باشلىدى.

— قانداق كونا ئۇسۇل؟ — ھاڭ - تاڭ بولۇپ سورىدى جۇاڭ چىگۈاڭ.

— ئۇ ئىلگىرى خۇددى ھازىرقىغا ئوخشاش سارىڭ بولۇپ قالغانىدىغۇ. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ دادىسى ھايات ئىدى، ئۇنى ئالداپ ئاسانلا ساقايتىپ قويغانىدۇق.

— قانداق ئالدىغان؟ ئەجەب مېنىڭ خەۋىرىم يوقمىكىنا؟ — جۇاڭ چىگۈاڭ تېخىمۇ ھەيران بولۇپ سورىدى.

— قانداق خەۋىرىڭ بولسۇن؟ ئۇ چاغدا سىلەر تېخى كىچىك، ئاغزىڭلاردىن ئاناڭلارنىڭ سۈتى تېمىپ تۇراتتى. لېكىن مەن ئۇنداق ئەمەس ئىدىم، ھەي، ئۇ چاغدا مېنىڭ قوللىرىم ئاپئاق ۋە نازۇك ئىدى...

— ھازىرمۇ شۇنداققۇ ... — دېدى «چاسا باش».

— قويە، ئۇنداق گەپنى! — دېدى خۇيۇ موماي كۈلۈپ، — بىز توغرا گەپنى قىلىۋاتىمىز، ئۇمۇ شۇ چاغدا ياش

بولىدىغان، دادىسى بىرئاز ساراڭ ئىدى. بىر كۈنى چوڭ دادىسى ئۇنى بۇتخانىغا يېتىلەپ بېرىپ، «رىزقى خۇداسى»غا، «ۋابا خۇدا-سى»غا، «ياخشىلىق خۇداسى»غا باش ئۇر دېسە، قورقۇپ كېتىپ باش ئۇرماي تۇرۇۋاپتۇ، كېيىن قېچىپ چىقىپتۇ، شۇنىڭدىن كې-يىن ئۇزىمۇ ئەجەبلىنىپ يۇرۇپتۇ. كېيىنكى چاغلاردا، خۇددى هازىرقىدەك، كىمنىلا كۆرسە، ئايۇاندىكى ئۆچمەس چىراغنى ئۆ-چۈرۈۋېتىمەن، دەپ يۇرىدىغان بوپتۇ. ئۇ تېخى چوڭ بىر ساۋاب تاپىدىغاندەك: ئۆچۈرۈۋەتسەك چېكەتكە ئايىتى ۋە ئاغرىق - سىلاق بولمايدۇ، دېگۈدەكمىش. بەلكىم شۇ چاغلاردا ئۇنىڭغا جىن چاپلاش-قان بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇ «ياخشىلىق خۇداسى»نى كۆرۈشتىن قورقىدىكەن. بىز بولساق قورقامدىغان! ... چېيىنگىلار سوۋۇپ قال-دىغۇ دەيمەن؟ ئازراق قاينىق سۇ تەڭشەپ بېرەي... شۇنىڭ بىلەن ئۇ كېيىنكى چاغلاردا، ئۆچۈرۈۋېتىمەن، دەپ ئايۇانغا كىرىۋالدى-غان بوپتۇ. دادىسى ئۇنى تولىمۇ ياخشى كۆرگەچكە، توسۇمايدى-كەن. ھە، توغرا، كېيىنكى چاغلاردا كەنتلىكلەرنىڭ ھەممىسى غەزەپلىنىپ، ئۇنىڭ دادىسى بىلەن جېدەللەشمىگەنمىدى؟ شۇنداق-تىمۇ يەنە ئامال بولمىدى. بەختىمىزگە يارىشا ئۇ چاغدا مېنىڭ ئېرىم تېخى هايات ئىدى. ئۇ بىر چارە تاپتى: ئۆچمەس چىراغنى قېلىن يوتقان بىلەن ئوراپ قاپقاراڭغۇ قىلىۋېتىپ، ئاندىن ئۇنىڭغا مانا ئەمدى ئۆچۈرۈۋەتتىم دېگەنىدى ...

— باربكاللا، ئەقىللىق ئىش قىلغانكەن، — دېدى «سوقا يۈز» بىر تىنىۋېتىپ، مىننەتدار بولغاندەك.

— ئۇنداق ئاۋارە بولۇشنىڭ نېمە هاجىتى، — دېدى كوتىڭ ئاچچىقى بىلەن، — ئۇنداق ئەبلەخنى ئۆلتۈرۈۋېتىپلا تۇگىشىش كېرەك!

— ئۇنداق قىلساق بولماس؟ — دېدى خۇيۇۋ مومای چۆچۈپ ۋە ئۇنىڭغا قاراپ، — ئۇنداق قىلساق بولمايدۇ! — ئۇ ئالدىراپ

قولى بىلەن ئىشارەت قىلىدى، — ئۇنىڭ چوڭ دادىسى مۆھۈر تۇتقان[6] ئەمەسمۇ؟

كوتىڭ ۋە باشقىلار دەرھال بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى ۋە مومايىنىڭ ئېرى تاپقان چارىدىن باشقا چارە يوق ئىكەنلىكىنى هېس قىلىشتى.

— كېيىن ئوڭلىنىپ قالدى! — مومای ئاغزىدىكى شالۋاقلا-رىنى سۈرتۈپ ئالدىراپ سۆزلىدى، — كېيىن تامام ئوڭلىنىپ كەتتى! بۇتخانا دەرۋازىسىغىمۇ يولىمايدىغان، چىراغ توغرىسىدا ئېغىزمۇ ئاچمايدىغان بولدى. شۇنداق قىلىپ بىر قانچە يىل ئۆتە-تى. بۇ نۆۋەت نېمە ئۈچۈندۇر، بۇتخانا سەيلىسىدىن كېيىنلا ئىلا-گىرىكىگە ئوخشاش يەنە ساراڭ بولۇپ قاپتۇ. هېلى چۈشتىن كېيىن مۇشۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتكەندى، چوقۇم ئۇ يەنە بۇتخانىغا كەتتى. سىلەر بېرىپ سىيە هەزرەت بىلەن مەسلىهەتلىشىپ كۆ-رۈڭلار، ئۇنى يەنە بىر قېتىم ئالدىغىنىمىز ياخشى. ئۇ چىراغنى لياڭ ۋۇدى پادىشاه ئۆز قولى بىلەن ياندۇرغانكەنغۇ؟ ئەگەر ئۇ چىراغ ئۆچىدىكەن، بۇ يەر دېگىزغا، ئادەملەر قۇرتقا ئايلىنىپ كېتىدۇ، دېگەن گەپمۇ بار. دەرھال بېرىپ سىيە هەزرەت بىلەن مەسلىهەتلىشىپ كۆرۈڭلار. ئۇنداق قىلمىغاندا...

— ئاۋۋال بۇتخانىغا بېرىپ قاراپ باقايلى، — دېدى «چاسا باش» ۋە غادىيىپ ئىشكىتىن چىقىپ كەتتى.

ئۇنىڭ كەينىدىن كوتىڭ بىلەن جۇاڭ چىگۈاڭمۇ چىقىپ كەتـ-تى، «سوقا يۈز» هەممىنىڭ كەينىدىن چىقتى، ئۇ بوسۇغىغا كەلگەندە ئارقىسىغا قاراپ:

— بـۇ قېـتىمقـى هېسابنـى ماڭا پۈتـۈپ قويۇڭ، خـەپ، ئۇنى ... — دېدى.

خۇيۇۋ مومای «ماقۇل» دەپ، نېرىراقتىن بىر پارچە ياغاچ كۆمۈرنى ئالدى - دە، تامنىڭ بەلگە سىزىلغان يېرىگە يەنە ئىككى

سىزىپ قويدى.

ئۇلار بۇتخانىغا يېقىنلاشقاندا، بىرنەچچە ئادەمنى كۆردى: بىرى دەل كۆزلىگەن كىشىنىڭ ئۆزى، ئىككىسى بىكارچى ئادەملەر ئىدى، يەنە ئۈچ كىچىك بالىمۇ بار ئىدى.

لېكىن، بۇتخانىنىڭ دەرۋازىسى مەھكەم تاقاقلىق ئىدى.

— شۇكۇر! بۇتخانىنىڭ دەرۋازىسى تاقاقلىق ئىكەن، — دېدى كوتىڭ خۇشال بولۇپ.

ئۇلار يېقىن كەلگەندە، ھېلىقى بالىلار مەدەت تاپقاندەك ئولىشىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇتخانا دەرۋازىسىغا قاراپ تۇرغان ھېلىقى كىشىمۇ ئۇلارغا بۇرۇلۇپ قارىدى.

ئۇ يەنە ئىلگىرىكىدەكلا سېرىق يالپاق يۈزلۈك، كۆك كۆڭلەكلىرى يىرتىق ئىدى. لېكىن، قويۇق قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىدىن باشقىچە بىرخىل ئوت چاقنايتتى. ئۇ كىشىلەرنى كۆرگەندە خېلى ۋاقىتقىچە كىرپىكىنى قاقماستىن ھەم نەپرەت، ھەم تەشۋىش بىلەن تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كالتە چاچلىرىغا ئىككى تال سامان چاپلىشىپ قالغانىدى، ئۇنى تۈيدۈرماستىن كىچىك بالىلار چاپلاپ قويغان بولسا كېرەك، چۈنكى ئۇلار ئۇنىڭ بېشىغا قاراپلا بويۇنلىرىنى قىسىپ، تىللىرىنى چىقىرىپ كۈلۈشەتتى.

كوتىڭلار يېقىن كېلىپ توختىدى ۋە بىر - بىرىگە قارىشۋالدى.

— نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟ — «سوقا يۈز» ئالدىغا ئۆتۈپ سورىدى.

— لاۋ خېغا دەرۋازىنى ئاچقۇزۇۋاتىمەن، — دېدى ئۇ ئاستا ۋە مۇلايىملىق بىلەن، — چىراغنى ئۆچۈرۈپ تاشلاش كېرەك. قارا، ئۈچ باشلىق، ئالتە قوللۇق، تۆمۈر يۈزلۈك بۇتنى؛ ئۈچ كۆزلۈك، كۈلاھ كىيگەن، يېرىم باشلىق بۇتنى، كالا باشلىق ۋە

توڭگۈز چىشلىق بۇتلارنى چېقىپ تاشلاش كېرەك؛ چىراغنى ئۆچۈرۈپ تاشلاش كېرەك... ئۆچۈرۈپ ... ئۆچۈرۈپ تاشلىساق، چېكەتكە ئاپەتلىرىدىن، ۋابا كېسەللىرىدىن قۇتۇلۇپ كېتىمىز ...

— ھىھى، جۆيلۇمە! — كوتىڭ كەمستكەن ھالدا كۈلدى، — ئۆچۈرۈپ تاشلىساڭ چېكەتكە ئاپىتى تېخىمۇ ئۇلغىيىدۇ، ئۆزۈڭ ۋابا كېسىلىگە گىرىپتار بولىسەن!

— ھىھى! ... — جۇاڭ چىگۇاڭمۇ مەسخىرە قىلغاندەك كۈلدى.

ئىشتانچاق بىر بالا ئۆزى ئويناپ يۈرگەن قومۇشنى ئۇنىڭغا چەنلەپ، جىنەستىدەك ئاغزىنى ئېچىپ:

— پاڭ! — دېدى.

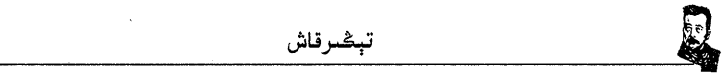
— سەن قايتىپ كەت! بولمىسا، چوڭ دادامغا پاچىقىڭنى چېقىۋېتىدۇ. چىراغنى بولسا، مەن ئۆچۈرۈۋېتەي. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن كېلىپ، كۆرۈپ باقارسەن، — دېدى كوتىڭ ئۇنلۇك قىلىپ.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تېخىمۇ ئوت چاقنايتتى، ئۇ كوتىڭغا شۇنداق تىكىلدىكى، كوتىڭ دەرھال كۆزىنى قاچۇردى.

— مەن ئۆچۈرىمەن دەمسىنا؟ — مەسخىرە ئارىلاش كۈلدى ئۇ، لېكىن دەرھال يەنە كەسكىن سۆزلىدى، — ياق! سەنلەرنىڭ كېرىكىڭ يوق. ئۆزۈم ئۆچۈرىمەن، ھازىرلا ئۆچۈرۈۋېتىمەن!

كوتىڭ خۇددى مەستلىكتىن يېڭى يېشىلگەن ئادەمدەك بوشىشىپ كەتتى. «چاسا باش» دەرھال ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاستا سۆزلىدى:

— خېلى دىتىڭ بار بىر كىشى ئىدىڭ، بۇ نۆۋەت ئاينىۋاتقىنىڭ سەن. مېنىڭ مەسلىھەتىمگە كىر. چىراغنى ئۆچۈرۈۋەتكەن تەقدىردىمۇ، بالايىئاپەتلەر يەنە تۇغىلىدۇ، بۇنى چۈشىنىسەنغۇ؟ ئۇنداق ئەخمەقلىق قىلماي قايتىپ كەت، ئۇيقۇڭنى ئۇخلا!

— بىلمەن، ئۆچۈرۈۋەتكەن بىلەنمۇ يەنە تۇگمەيدۇ، — ئۇ بىردىنلا كۈلۈمسىرىگەندەك بولۇپ يەنە دەرھال چىرايىنى تۇرۇپ تەمكىنلىك بىلەن سۆزلىدى، — لېكىن مەن ھازىرچە بولسىمۇ، شۇنداق قىلماي قويمايمەن، ھازىرچە شۇنداق قىلىش ئاسانراق. ئۇنى ئۆچۈرۈپ تاشلايمەن، ئۆزۈم ئۆچۈرىمەن! — ئۇ سۆزلەۋېتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلدى ـ دە، ھەدەپ دەرۋازىنى ئىتتىرەردى.

— ھەي! — كوتىكى ئاچچىقلاندى، — سەن بۇ يەرلىك ئادەم ئەمەسمۇ؟ بىزنى قۇرتقا ئايلاندۇرماقچىمۇ سەن، قايت! دەرۋازىنى ئاچالمايسەن! ئۆچۈرۈتكۈزمەيمىز. قايتقىنىڭ ياخشى!

— قايتمايمەن! ئۆچۈرمەي قويمايمەن!

— ئۆچۈرتكۈزمەيمىز! دەرۋازىنى ئاچالمايسەن!

— .....

دەرۋازىنى ئاچالمايسەن!

— ئۇنداق بولسا، باشقا چارە تاپمەن! — دېدى ئۇ ئۇلارغا بىر قاراپ قويۇپ، سالماقلىق بىلەن.

— كۆرەرمىز، قېنى قانداق چارە تاپارسەنكىن.

— .....

— قېنى قانداق چارە تاپارسەنكىن!

— ئوت قويمەن!

— ھە؟ نېمە؟ — كوتىكى ئۆز قۇلىقىغا ئۆزى ئىشەنمىدى.

— ئوت قويمەن!

ھەممە جىمجىت بولۇپ قالدى. ئەتراپتىكى جانلىق نەرسىلەر- مۇ بىر جىمجىتلىقتا قېتىپ قالغاندەك بولدى، لېكىن بىر ئازدىن كېيىن بىر نەچچەيلەن بىر نېمىلەرنى دەپ كۆسۈلدىشىپ ئارقىسىغا يېنىشتى ۋە ئۇلارنىڭ ئىككى ـ ئۈچى نېرىراق بېرىپ تۇرۇشتى. بۇتخانىنىڭ ئارقا تېمىدىن جۇۋاڭنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— لاۋ خې! ئىش چاتاق! دەرۋازىنى مەھكەم تاقا! لاۋ خې،

ئاڭلىدىڭمۇ؟ مەھكەم تاقا! بىزمۇ بىرەر چارە تېپىپ ھازىرلا يېتىپ كېلىمىز!

لېكىن، ئۇ ھېچ نەرسىگە پەرۋا قىلمىغاندەك، ئوت چاقنىغان شىددەتلىك كۆزلىرىنى خۇددى يەردىن، ھاۋادىن، كىشىلەرنىڭ بويىدىن ئوت ئۆچقۇنى ئىزدىگەندەك ھەر ياققا تىكەتتى.

* *

«چاسا باش» بىلەن كوتىكى بىرنەچچە دەرۋازىدىن خۇددى مو- كىدەك كىرىپ ـ چىقىپ، بىرئاز چاپقاندىن كېيىن، جىگۇاڭ كەنتى بىردىنلا ئەنسىزلىنىشكە باشلىدى. نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قۇلىقىنى، يۇرىكىنى «ئوت قويمەن!» دېگەن قورقۇنچلۇق ئاۋاز چۇلغۇۋالدى. ئەلۋەتتە، تالا ـ تۈزگە چىقمايدىغان يەنە بىرمۇنچە تەقۋادار كىشىلەردە بۇنداق ئەنسىزلىك يوق ئىدى. شۇنداق بولسە- مۇ، پۈتۈن كەنت ئەنسىزلىككە چۆكتى، بىرمۇنچە ئادەملەر خۇددى ئۆزى قۇرتقا ئايلىنىپ قالىدىغاندەك، بۇنىڭدىن كېيىن ھايات تۈ- گەيدىغاندەك تەشۋىشلىنىشكە باشلىدى، ئۇلار ھالاك بولىدىغان جاي- نىڭ جىگۇاڭ كەنتى ئىكەنلىكىنى چالا ـ پۈچۈق بىلسىمۇ، لېكىن جىگۇاڭ كەنتىنى يەتتە ئىقلىمنىڭ ئۆزى شۇ دەپ پەملىشەتتى.

ئۇزۇن ئۆتمەستىن، بۇ ۋەقە سىيې ھەزرەتنىڭ مېھمانخانىسىغا مەركەزلەشتى. يېشى بىر يەرگە يەتكەن، يۈزى خۇددى ھېلىلىدەك قورۇلۇپ كەتكەن گو لاۋۇا ئاكا تۆرە ئاق ساقىلىنى خۇددى يۇلۇپ تاشلايدىغاندەك تۈتۈپ ئولتۇراتتى.

— چۈشتىن ئىلگىرى، — دېدى ئۇ ساقىلىنى قويۇپ بېرىپ، توختاپ ـ توختاپ سۆزلەپ، — كەنتىمىزنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى لاۋفۇغا شامال دارىپ قالغانلىقى توغرىسىدا، ئۇنىڭ ئوغلى، ئەر- ۋاھلار ئەنسىزلىككە ئۇچرىغانلىقتىن بولدى، دەپ كەلگەنكەن.

شۇنىڭغا قارىغاندا، مۇبادا ئەتە ـ ئۆگۈن بىرەر پېشكەللىك چىقسا، ھۆزۈرلىرىنى تاپىدىكەنمىز، شۇنداق، ھەممەيلەن ئۆزلىرىنىڭ بېشىنى ئاغرىتىدۇ...

— شۇنداق، شۇنداق، — سىيې ھەزرەتمۇ ئاق كىرگەن، بېلىقنىڭ قانىتىغا ئوخشاش بۇرۇتلىرىنى ئېشىپ، بەھۆزۈر ئولتۇرۇپ سۆزلىدى، — بۇمۇ ئۇنىڭ دادىسىدىن يۇققان. ئۇنىڭ دادىسى ھايات ۋاقتىدا بۇنقا ئىشەنمەيدىغانىدىغۇ؟ مېنىڭمۇ ئۆز ۋاقتىدا ئۇنىڭ بىلەن ئېپىم كېلىشمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنى ھېچ نەرسە قىلالمىغان. ئەمدى يەنە مېنى نېمە قىل دەيسىلەر؟

— مېنىڭچە، بىرلا، پەقەت بىرلا يول بار. ئەتە ئۇنىڭ قولىنى باغلاپ بۇتخانىدا بىر كۈن ياتقۇزۇپ، چاپلاشقان جىن ـ پىنلىرىنى قوغلاش كېرەك.

كوتىڭ بىلەن «چاسا باش» پۇتۇن كەنتنىڭ پاسىبانى بولدۇق دېگەن ئابرۇي بىلەن، ئاسانلىقچە قەدەم يولاتقىلى بولمايدىغان بۇ مېھمانخانىغا بىرىنچى قېتىم كىرىش بىلەنلا قالماستىن، بەلكى گو لاۋۇانىڭ تۆۋىنىدە، سىيېنىڭ يۇقىرىسىدا ئولتۇردى، ھەتتا چايغا مۇ داخىل بولدى. ئۇلار گو لاۋۇا بىلەن بىللە كىرگەنىدى. ۋەقەنى بايان قىلىپ بولغاندىن كېيىن، ھەدەپ چاي ئىچىش بىلەن بولۇپ گەپكە ئېغىزمۇ ئېچىشمىغانىدى، ئەمدى كوتىڭ بىردىنلا ئۆز پىكرىنى بايان قىلىشقا باشلىدى:

— بۇنداقتا ئىش كېچىكىپ كېتىدۇ، دەرھال چارە قىلىش كېرەك. ئەگەر راستتىنلا ئوت قويۇۋېتىدىغانلا بولسا...

«چاسا باش» سۆز ئارىلىدى.

— ئۇنداق بولسا، — دېدى كوتىڭ ئۇنلۇك قىلىپ، — ئىش چاتاق بولىدۇ!

سىرىق چاچلىق بىر قىز كىرىپ يەنە چاي قۇيدى. كوتىڭ سۆزىنى توختىتىپ، دەرھال چاي ئىچىشكە باشلىدى. ئۇ چاينى

بىر ئوتلىۋىدى، تىلى كۆيۈپ كەتتى، پىيالىنى ئالدىغا قويۇپ، تىلىنى چىقىرىپ كالپۇكىنى يالىدى ۋە پىيالىنىڭ ياپقۇچىنى ئېلىۋېتىپ چاينى پۇۋلىدى.

— ھەي كاساپەت! — دېدى سىيې ھەزرەت جوزىنى بوش ئۇرۇپ، — شۇنداق ئادەملەرگە خۇدا ئۆلۈم بەرسىدى!

— راست، خۇدايىم ئۆلۈم بەرسۇن! — كوتىڭ بېشىنى كۆتۈردى، — بۇلتۇر لىيەنگىجۇاڭ كەنتىدە مۇشۇنداق ئادەمدىن بىرنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. ھەممەيلەن تەڭلا ھە ـ ھۇ دەپ ئۇرغانكەن، كىمنىڭ دەسلەپ قول سالغانلىقىنى بىلمىگەچكە، كېيىن ھېچكىمگە كاساپىتى تەگمەپتۇ.

— ئۇ باشقا گەپ، — دېدى «چاسا باش»، — ھازىر ئۇنىڭ ئىگىسى بار. دەرھال بىرەر چارە تېپىشمىز كېرەك. مېنىڭچە بولغاندا...

گو لاۋۇا بىلەن سىيې ھەزرەت شۇك ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ چىرايىغا قارىدى.

— مېنىڭچە بولغاندا، ھازىرچە ئۇنى سولاپ قويغىنىمىز ياخشى.

— توغرا، — دېدى سىيې ھەزرەت بېشىنى لىڭشىتىپ.

— دۇرۇس! — دېدى كوتىڭ.

— توغرا، ھەق، مۇشۇ چارە ياخشى، — دېدى گو لاۋۇا، — بىز ئۇنى ھازىرلا ھۆزۈرلىرىغا ئەكېلەيلى. ھۆزۈرلىرىدىن دەرھال بىر ئېغىز ئۆي تەييارلاپ قويسىلا، قۇلۇپنىمۇ ...

— ئۆي؟ — سىيې ھەزرەت بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر ئاز ئويلاندىغاندىن كېيىن، — پېقىرنىڭ ئۇنداق بوش ئۆيى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ قاچان تۇزىلىپ كېتىشى نامەلۇم...

— ئۆز ئۆيىگە قامىساق ...— دېدى گو لاۋۇا.

— بىزنىڭ لىيۇشۇن، — دېدى سىيې ھەزرەت بىردىنلا جىد-

دېي ۋە غەمكىن ھالدا، ئۇنىڭ ئاۋازىمۇ تىترەپ چىقاتتى، — كۆزدە ئۆيلەنمەكچىدى... ئەمما بۇ جىيەنىمىزنىڭ يېشى خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى. لېكىن، ئۇ ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولمايمەن دەپ ساراڭلىق قىلىپ يۈردۇ. مېنىڭ ئىنىمىز ئۇ دۇنيالىق بولۇپ كەتتى. جىيەنىم شۇنداق تەقدىرگە تەن بەرمىگەن بىر ئادەم بولسا-مۇ، لېكىن ھەر قانداق قىلىپ بولمىسۇن، ئاتا - ئانىسىنىڭ چىرىغىنى يانداۋىرىدىغان ئادەم بولۇشى كېرەك...

— شۇنداق، ئەلۋەتتە، — دېيىشتى ئۇچەيلەن تەڭلا.

— لېيۇشۇن پەرزەنت كۆرسە، ئۇنىڭ ئىككىنچى بالىسىنى شۇنىڭغا بەرسەك دەپ ئويلىۋىدىم. ئەمما، بىراۋنىڭ بالىسىنى بىراۋغا بىكارغا بېرىۋەتكىلى بولامدۇ؟

— ياق، ئەلۋەتتە! — دېيىشتى ئۇچەيلەن تەڭلا.

— بىرەر ئېغىز ئۆي ماڭا ھېچ گەپ ئەمەس، لېيۇشۇنمۇ ئۇنىڭغا پىسەنت قىلمايدۇ. لېكىن، ئۆز بالىسىنى كىشىگە بىكار-دىن - بىكارغا بېرىۋېتىشكە ئانا بولغان ئادەم ئۇنامدۇ؟

— ياق، ئەلۋەتتە! — دېيىشتى ئۇچەيلەن تەڭلا.

سېيې ھەزرەت شۇك بولۇپ قالدى. ئۇچەيلەن بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى.

— مەن ھەمىشە ئۇنى ئوڭلىنىپ قالار دەپ ئۈمىد قىلاتتىم، — سېيې ھەزرەت بىرئاز شۇك ئولتۇرغاندىن كېيىن ئاستا سۆزلىدى، — لېكىن ئۇ زادىلا ئوڭلانمىدى، ئوڭلىنىپ كېتىشكە ئۆزىمۇ ئونمايدۇ. ئىلاج بولمىغاندىن كېيىن، بۇياقنىڭ ئېيتقىنىدەك، سولاپ قويۇش كېرەك. باشقىلارغا بالاسى تەگمە-سۇن. دادىسىنىڭ نامىغا نۇقسان يەتكۈزمىسۇن، ئوڭلىنىپ قالسا، بەلكىم، دادىسىنىڭ روھى ئالدىدا يەرگىمۇ قارىماس...

— شۇنداق، ئەلۋەتتە، — دېدى كوتىڭ ھاياجانلىنىپ، — لېكىن، ئۆي...

— بۇتخاندا بوش ئۆي يوقمىكەن؟ ...— دەپ سوردى سېيې ھەزرەت ئاستاغىنە.

— بار! — دېدى كوتىڭ بىردىنلا، — بار. دەرۋازىدىن كىرگەندە كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئۆي بىكار. ئۇنىڭ كىچىككىنە بىرلا روجىكى بار. قومۇرۇۋېتەلمىسۇن ئۇچۇن ئۇ توم ياغاچتىن ياسالغان، شۇ ئۆي ياخشى!

گو لاۋۇا بىلەن «چاسا باش»مۇ خۇشال بولدى. كوتىڭ بىر تىنىۋېتىپ، تۇمشۇقىنى سوزۇپ چاي ئىچىشكە باشلىدى.

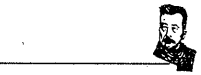
* *

تېخى قاش قارىيىدىغان ۋاقىت بولمىغاندى، ئەتراپ جىم-جىت، پۈتۈن كەنت ھېلىقى ۋەقەنى ئۇنتۇغان بولسا كېرەك. كىشىلەرنىڭ چىرايلىرىدىكى ئەنسىزلىكلەر يوق، لېكىن ئىلگىرى-كى خۇشاللىقمۇ يوق ئىدى. بۇتخانا ئالدىدا ئەل ئايىغى ئادەتتىكى-دىن كۆپرەك بولسىمۇ، لېكىن بىرئازدىن كېيىن ئازلاپ قالدى. دەرۋازىنىڭ بىرنەچچە كۈن تاقىلىپ قېلىشى بىلەن ئىچكىرىگە كىرىپ ئوينىيالمىغان بالىلار بۇگۈن بۇتخانا ھويلىسىدا ناھايىتى زوق بىلەن ئوينىدى. كەچكى غىزادىن كېيىن بالىلاردىن بىر نەچچىسى بۇتخانىغا تېپىشماق تېپىپ ئوينىغىلى كەلدى.

— سەن تاپ، — دېدى چوڭراق بىرى، — مەن يەنە بىر قېتىم ئېيتىمەن:

ئاق يەلكەنلىك كېمە

قىزىل پالاق ھەيدەيدۇ،
ئۇ قاشقا چىققان چاغدا،
بىرئاز ھاردۇق ئالىدۇ،

بىرئازغىنە توقاچ يەپ،
چاڭچىلە غەزەللىرىنى ئوقۇيدۇ.

— «قىزىل پالاق» دېگىنى نېمە؟ — دېدى بىر قىز.
— مەن ئېيتاي، ئۇ بولسا...
— توختا! — دېدى بېشىدا چاقسى بار بالا، — تاپتىم: ئۇ كېمە.
— كېمە! — دېدى ئىشتانچاق بالىمۇ قوشۇلۇپ.
— ھە، كېمە؟ — دېدى ئەڭ چوڭى، — دۇرۇس، كېمە پالاق بىلەن ماڭىدۇ. ئۇ قانداق غەزەل ئوقۇيالىسۇن؟ تاپالمىدىڭلار، مەن ئۆزۈم ئېيتىپ بېرەي...
— ئالدىرىما، — دېدى بېشىدا چاقسى بار بالا.
— تاپالمايسەن، ئۆزۈم ئېيتىپ بېرەي، ئۇ بولسا: غاز.
— غاز! — دېدى قىز كۈلۈپ، — «قىزىل پالىقى» بار.
— ئۇنداق بولسا «ئاق يەلكەن» دېگىنى نېمىسى؟ — دەپ سوردى ئىشتانچاق بالا.
— ئوت قويمەن!

بالىلار بىردىنلا چۆچۈپ كەتتى ۋە دەرھال ھېلىقى كىشىنى ئېسىگە كەلتۈرۈپ، كۈنپېتىش تەرەپتىكى ئايۇانغا قارىدى. ئايۇان - روجىكىدە بىراۋنىڭ قولى روجەك ياغاچلىرىنى قايرىپ تۇراتتى، ياغاچلار ئارىسىدىن ئوت يېنىپ تۇرغان ئىككى كۆز تىكىلىپ تۇراتتى.

بىرئاز جىمجىتلىقتىن كېيىن، بېشىدا چاقسى بار بالا بىر-دىنلا چىرقىراپ قېچىشقا باشلىدى. قالغانلىرىمۇ كۈلۈشۈپ - چۈرقىرىشىپ قېچىپ كېتىشتى. ئىشتانچاق بالا يەنە قومۇشنى ئارقا تەرەپكە چەنلەپ، ئۆزىنىڭ ھاسىرىغىنىغا قارىماستىن، جەنەستىدەك ئاغزىنى ئېچىپ:

— پاك! — دەپ ۋارقىرىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەممە ياقنى جىمجىتلىق باستى، گۈگۈم چۈشتى. كۆكۈچ يېنىپ تۇرغان ئۆچمەس چىراغ بۇتلار سارىيىنى، مېھرابنى، ھەتتا ھويلىنى، روجەك ئىچىدىكى قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇشقا باشلىدى.

بالىلار بۇتخانىدىن قېچىپ چىققاندىن كېيىن بىر - بىرىنىڭ قولىنى تۇتۇشۇپ، ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىشتى. ئۇلار يولدا كېتىۋېتىپ، ئۆزلىرى تۇزۇۋالغان غەزىلىنى ئوقۇشتى:

ئاق يەلكەنلىك كېمىنى،
قىزىل پالاق ھەيدەيدۇ،
ئۇ قاشقا چىققان چاغدا
بىرئاز ھاردۇق ئالىدۇ،
بىر ئازغىنە توقاچ يەپ،
چاڭچىلە غەزەللىرىنى ئوقۇيدۇ.
ئوت قويمەن! ھا ھا ھا!
ئوت، ئوت - ئوت،
ئازراققىنە توقاچ يەپ،
چاڭچىلە غەزەللىرىنى ئوقۇيدۇ.

1925 - يىل 3 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

سازايى

«ئەزىزانە كەنت» دەپ داڭقى چىققان پايتەختنىڭ غەرب تەرەپ-تىكى بازىرىنىڭ بىر چوڭ رەستىسى تىمتاس ئىدى. تومۇزنىڭ ئاپتىپى تېخى تىك چۈشمىسىمۇ، ئەمما رەستىدىكى چاڭ - توزان ئاپتاپتا ۋالىلداپ تۇراتتى، ئوتتەك قىزغان ھاۋا ھەممىلا يەردە تومۇزنىڭ ئىسسىقىنى كۈچەيتەتتى. ئىتلار تىللىرىنى چىقىرىپ، ھەتتا دەرەخلەردىكى قاغىلارمۇ ئېغىزلىرىنى ئېچىپ ھاسىرايتتى. شۇنداق بولسىمۇ غەيرىي تەبىئىي ئەھۋاللارمۇ يوق ئەمەس ئىدى. يىراقتا جىرىڭ - جىرىڭ قىلىۋاتقان مىس كاسىنىڭ چالا - پۈچۈق ئاڭلىنىپ تۇرغان ئاۋازلىرى كىشىگە راھابنى ئەسلىتىپ ھۇزۇر-لۇق بېرەتتى.[17] مىس كاسىنىڭ مەنىسىز ئاۋازى ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاڭلىنىپ، رەستىنىڭ جىمجىتلىقىنى باشقىچە بىر ھالغا كەلتۈرۈپ تۇراتتى.

بۇنىڭدىن باشقا، خۇددى تومۇز ئاپتىپىدىن قاچقاندەك تېز - تېز مېڭىپ كېتىۋاتقان رىكشىچىلارنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىناتتى.

— ئىسسىق مانتا! قاسقاندىن ھېلى چىققان...

دوغلاقتىنا كەلگەن 12 ياشلىق بالا كۆزلىرىنى پۈرۈشتۈ-رۈپ، كالپۇكىنى سوزۇپ، رەستىنىڭ بىر يېنىدىكى ئاشپۇزۇل ئالدىدا ۋارقىرىماقتا. ئۇنىڭ ئاۋازى بىرئاز خىرقىراپ قالغان، خۇددى تومۇزنىڭ ئۇزۇن كۈنلىرىدە ئېزىلىپ قالغانىدەك ئۇنى مۇگدەك باسقانىدى. يېنىدىكى ئەسكى تەۋەڭدە سوۋۇپ - مۇزلاپ قالغان 20 - 30 مانتا تۇراتتى.

— ھە، مانا ئوخشىغان مانتا! قاسقاندىن يېڭى چىققان!...

ئۇ خۇددى تامغا تېگىپ، ئارقىسىغا يانغان پومزەكتەك، بىر-دىنلا رەستىنىڭ ئۇ قېتىغا يۈگۈرۈپ ئۆتتى. ئېلېكتر سىم ياغچى يېنىدا، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا يەنە ئىككىيلەنمۇ رەستىگە قاراپ تۇراتتى؛ ئۇلارنىڭ بىرى سۇس سېرىق كىيىم كىيگەن، قىلىچ ئاسقان، چىرايى سېرىق ھەم ياداڭغۇ بىر ساقچى بولۇپ، ئۇ بىر تانىنىڭ ئۇچىنى تۇتۇپ تۇراتتى، تانىنىڭ يەنە بىر ئۇچى بولسا كۆك ماتا كۆڭلەك، ئاق جىلىتكە كىيگەن يەنە بىر ئەر كىشىنىڭ بىلىكىگە باغلاقلىق ئىدى. بۇ كىشى كىيىۋالغان يېڭى چىغ شىلەپىنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان گىرۋەكلىرى كۆزلىرىنى توسۇۋالغانىدى. ھېلە-قى پاكار، دوغلاق بالا بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىغانىدى، ئۇنىڭ كۆزى دەل ھېلىقى كىشىنىڭ كۆزىگە چۈشتى. ئۇنىڭ كۆزىمۇ بالىنىڭ پېشانىسىگە تىكىلىپ تۇراتتى. بالا دەرھال كۆزىنى ئۇنىڭ كۆزىدىن ئېلىپ، جىلىتكىسىگە قارىدى. جىلىتكىدە بىر چوڭ، بىر كىچىك يېزىلغان خەتلەر كۆرۈندى.

شۇ ئارىلىقتا، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن بىرمۇنچە ئادەم يىغىلىپ كەتتى. تاز بوۋاي يېتىپ كەلگەندە، بۇ يەردە پۈت سىغقۇدەكمۇ بوش ئورۇن قالمىغانىدى. دەل شۇ ئارىلىقتا، يەنە بىر يالاڭ تۆش، قىزىل بۇرۇن، سېمىز ئادەم كېلىپ ئارىغا قىسىلدى. بۇ تولىمۇ سېمىز ئىدى، شۇڭا ئىككى كىشىلىك ئورۇن ئالدى. كېيىن كەلگەنلەر ئىككىنچى قاتار ھاسىل قىلىپ، ئالدى قاتاردىكى كىشى-لەرنىڭ باشلىرىنى ئارىلاپ قارايدىغان بولدى.

ئاق جىلىتكىلىكنىڭ ئۇدۇلىدا تۇرغان تاز ئېڭىشىپ، جىلىت-كىدىكى خەتكە كۆز سالدى ۋە ئاخىر ھەجىلەپ ئوقۇدى:

«ۋ... ۋ... ۋۇن، دۇ... با، ئېر...»

ئاق جىلىتكىلىكنىڭ ئايدىڭ باش تازغا كۆز سېلىپ تۇرغىنى-نى كۆرگەن دوغلاق بالىمۇ تازغا دىققەت بىلەن كۆز سالدى:

ئۇنىڭ بېشى تاقىر ئىدى، قۇلىقىنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان بىر-نەچچە تال چاچتىن باشقا، ئەجەبلەنگۈدەك ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتى. دەل شۇ چاغدا، بالا كۆتۈرگەن بىر موماي پەيتنى قولدىن بەرمەي ئارىغا قىستاپ كىرىشكە باشلىدى. ھېلىقى تاز ئۆزى تۇر-غان ئورۇننىڭ قولدىن كېتىپ قېلىشىدىن قورقۇپ، دەرھال ئۆزى-نى رۇسلاپ تۇرۇۋالدى ۋە يېزىقنى ئوقۇپ بولمىغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئانچە تارتىشماستىن، ئاق جىلىتكىلىكىنىڭ يۇزىگە قارىدى. چىغ شىلەپە ئاستىدا بۇرۇنىنىڭ يېرىمى، ئېغىز، ئۇچلۇق ئېڭەكلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

يەنە خۇددى تامغا تېگىپ قايتقان پومزەكتەك، بىر ئوقۇغۇچى بالا ئۇچقاندەك كېلىپ، بىر قولى بىلەن ئايئاق شاپاق دوپپىسىنى تۇتقان ھالدا، كىشىلەر توپى ئارىسىغا قىستاپ كىرىشكە باشلىدى. ئۇ ئۇچىنچى قاتاردىن ئۆتكەندە، قىمىرلاتقىلى بولمايدىغان يوغان بىر نەرسىگە دۇچ كەلدى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى، كۆك تامبالىنىڭ يۇقىرىسىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان قىزىل، ناھايىتى كەڭ دۇمبىدىن چىپىلداپ تەر ئېقىپ تۇراتتى. ئۇ بۇ نەرسىنى قىمىرلا-تىشقا چامى يەتمەيدىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئوڭ يان بىلەن سىلجىدى؛ بەختىگە نېرىراقتا يورۇق چۈشۈپ تۇرغان بىر بوش جاينى كۆردى. ئۇ ئەمدىلا سىلجىپ شۇ جايغا بارماقچى بولۇپ تۇراتتى: ھېلىقى تامبال كىيگەن يوغان ساغرا ئوڭ تەرەپكە بىرلا تولغىنىپ، ھېلىقى بوش جاينى توسۇۋالدى، ئۇ يەرگە چۈشۈپ تۇرغان يورۇقمۇ يوقالدى.

لېكىن، ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئوقۇغۇچى بالا ساقچىنىڭ قىلىچى يېنىدا پەيدا بولۇپ قالدى ۋە ئۇ ھەيران بولۇپ ئەتراپىغا كۆز تاشلىدى. ئەتراپىنى ئادەملەر ئوراپ تۇراتتى، ئوتتۇرىدا بولسا ئاق جىلىتكىلىك بىر كىشى، ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا بولسا يالاڭ تۆش بىر دوغلاق بالا، بالىنىڭ كەينىدە يالاڭ تۆش، قىزىل بۇرۇن، سېمىز

بىر ئادەم تۇراتتى. ئوقۇغۇچى بالا مانا ئەمدى بايام ئالدىنى توسۇ-ۋالغان يوغان نەرسىنىڭ يۇزىنى كۆردى ۋە ھەيران بولغان ھەم زوقلانغان ھالدا ئۇنىڭ قىزىل بۇرنىغا قارىدى. دوغلاق بالا ئەسلە-دە ئوقۇغۇچى بالىنىڭ يۇزىگە قاراپ تۇراتتى، ئەمدى ئۇمۇ ئوقۇغۇ-چى بالا قارىغان تەرەپكە قارىدى، ئۇ تەرەپتە ناھايىتى سېمىز بىر ئەمچەك، ئەمچەكنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە تال ئۇزۇن توك بار ئىدى.

— ئۇ نېمە جىنايەت قىپتۇ؟...

ھەممە ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قاراپ تۇراتتى، ئىشچىغا ئوخشاپ كەلگەن بىر ئادەم ھېلىقى تاز بوۋايدىن پەس ئاۋاز بىلەن سورىدى.

تاز ئۇنچىقماستىن ئۇنىڭغا ئالىيىپ قارىدى، سورىغۇچىمۇ باشقا ياقتا قاراپ تۇرۇۋالدى. بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن قارىسا، ھېلىقى تاز تېخىچە ئالىيىپ قاراپ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ ئۇس-تىگە باشقىلارمۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغاندەك بىلىندى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ گويا ئۆزى بىرەر گۇناھ قىلىپ قويغان-دەك ئوڭايسىزلىنىپ، ئاخىر ئاستا ـ ئاستا ئارقىسىغا يېنىپ، توپتىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭدىن قالغان بوش ئورۇننى كۇنلۇك تۇتقان بىراۋ ئىگىلىدى؛ شۇنىڭ بىلەن تازمۇ يەنە قايتىدىن ئاق جىلىتكىلىككە قاراشقا باشلىدى.

كۇنلۇك تۇتقان كىشى ھېلىقى سالپىيىپ تۇرغان چىغ شىلەپە ئاستىدىن ئاق جىلىتكىلىكىنىڭ چىرايىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئېڭە-شىپ، نېمە ئۈچۈندۇر، يەنە دەرھال ئۆزىنى رۇسلىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان كىشىلەر يەنە بويۇنلىرىنى سوزۇپ قاراشقا باشلىدى، ھەتتا بىر ئاۋاق كىشى ئاغزىنى خۇددى ئۆلگەن بىلقىنىڭ ئاغزىدەك يوغان ئېچىپ تۇرۇپ قارايتتى.

ساقچى بىردىنلا پۇتىنى كۆتۈردى، ھەممە يەنە ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، دەرھال ئۇنىڭ پۇتىغا قارىدى؛ كېيىن يەنە ئاق جىلىتكە-

لىككە قارىدى. كۈنلۈك تۇتقان كىشى يەنە بىردىنلا ئېڭىشىپ، سالپىيىپ تۇرغان شىلەپە ئاستىدىن قارىماقچى بولۇپ، يەنە دەرھال ئۆزىنى رۇسلاپ، بىر قولى بىلەن بېشىنى قاشلىدى.

تاز بىرئاز خاپا بولدى، چۈنكى ئۇنىڭ ئارقىسىدىكىلەر بىرئاز تىنچسىزلانغاندى، ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە قوللىقىغا ماكاش ـ ماكاش قىلغان بىر تاۋۇش ئاڭلانغىلى تۇردى. ئۇ تەرىنى تۇرۇپ ئارقىسىغا قارىغاندى، ئوڭ يېنىدا بىر قارا قول يېرىم ناننى مۇشۇك يۇزلۇك بىراۋنىڭ ئاغزىغا سىلىۋېتىپتۇ، شۇڭا ئۇ گەپ ـ سۆز قىلماستىن، يەنە ئاق جىلىتكىلىكىنىڭ يېڭى شىلەپىسىگە قاراپ تۇردى.

شۇ ئارىلىقتا «چاڭ!» قىلغان بىر ئاۋاز چىقتى، ھەتتا ھېلىقى سېمىز ئادەمنىڭ ئىختىيارسىز سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. شۇ چاغدا سېمىز ئادەمنىڭ يېنىدىن يەنە بىر سېمىز قول سوزۇلۇپ چىقىپ دوغلاق بالىنىڭ كاچىتىغا چاڭگىدە تەگدى.

— يارايسەن! خۇنپەرنى... — دېدى سېمىزنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان، يوغان قورساق بۇتقا ئوخشاش تۆرۈك يۇزلۇك بىرى.

ھېلىقى دوغلاق بالا دەلدۇگۇنۇپ كەتتى، ئۇ بىر قولى بىلەن مەڭزىنى تۇتۇپ، سېمىزنىڭ يېنى بىلەن چەتكە چىقىپ كەتمەكچى بولدى. لېكىن، سېمىزنىڭ دەرھال مەھكەم تۇرۇۋالغانلىقى ۋە ئۆزىنى شۇنداق بىر تولغىشى بىلەن تەڭ ھېلىقى ئارىلىق توسۇلۇپ قالدى.

— نېمە تېپىرلاپ يۈرسەن؟ — دېدى سېمىز تېرىكىپ.

دوغلاق بالا خۇددى تاختىمۇشۇككە چۈشۈپ قالغان چاشقاندەك بىرئاز تېپىرلاپ، ئاخىر ئوقۇغۇچى بالا تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى. ئوقۇغۇچىمۇ ئۇ دوغلاق بالا بىلەن بىللە توپتىن چىقىپ كەتتى.

— قارا، بۇ خۇنپەرلەرنى... — دېدى بىرنەچچە كىشى بالىلارغا كايىپ.

كىشىلەر توپى يېڭىۋاشتىن تىنچىغاندىن كېيىن، سېمىز ئا-

دەم يەنە ھېلىقى ئاق جىلىتكىلىكىنىڭ يۈزىگە قارىدى. ئاق جىلىتكىلىك ئۇنىڭ كۆكسىگە قاراپ تۇراتتى. شۇڭا، سېمىز ئادەم دەرھال ئۆزىنىڭ كۆكسىگە قارىدى. ئۇنىڭ ئىككى ئەمچىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئويمان يەر تەرلىگەنىدى، ئۇ تەرنى قولى بىلەن سۈرتتى.

لېكىن، ئەھۋال زادىلا تىنچىمىدى. بالا كۆتۈرۈپ تۇرغان مومايى ئۆرىتۆپە بولۇپ تۇرغان چاغدا ئەتراپقا قاراپ، دىققەت قىلىمغاچقا، ئۇنىڭ سېغىزخانىنىڭ قۇيرۇقىغا ئوخشاش قىلىپ، «سۇ-جۇچىلاپ تارىغان» چېچى[18] يېنىدا تۇرغان رىكشىچىنىڭ بۇرنىغا تېگىپ كەتتى. رىكشىچى ئۇنى نېرى ئىتتىرىمەن دەپ، بالىغا تېگىپ كەتتى. بالا بۇرۇلۇپ ئارقىسىغا قارىدى ـ دە، ئۆيگە كېتەيلى دەپ جېدەل قىلدى. مومايى بىرئاز دەلدۇگۇنۇپ، كېيىن ئۆزىنى توختىتىۋالدى ۋە بالىنى ئاق جىلىتكىلىككە قارىتىپ:

— قارىغىنا بۇ نېمىدېگەن قىزىق تاماشا! ...— دەپ قولى بىلەن كۆرسەتتى.

ئارىلىقتىن قاتتىق چىغ شىلەپە كىيگەن، ئوقۇغۇچى سۈپەت بىر باش چىقتى، ئۇ ئاغزىدا گازىرغا ئوخشاش بىر نەرسىنى چې-قىپ، كېيىن ئارقىسىغا ياندى. بۇ بوش ئورۇننى دەرھال يۇز ـ كۆزى تەرگە چۆمگەن، يۈزىگە توزان قونغان سوزۇق يۇزلۇك بىرى ئىگىلىدى.

كۈنلۈك تۇتقان كىشىمۇ تېرىكتى. ئۇ بىر مۇرىسىنى قىيسا-يتىپ تەرنى تۇرۇپ، ئارقىسىدىكى ئاغزىنى خۇددى ئۆلگەن بېلىق-نىڭ ئاغزىدەك يوغان ئېچىپ تۇرغان كىشىگە هومايدى. ئېھتى-مال، ئۇ بۇ تومۇز ۋاقتى بولغاچقا، يوغان ئېغىزدىن چىقىۋاتقان ئىسسىق تىنىق ئۇچۇن، جىدەللىشىشنى لايىق كۆرمىگەن بولسا كېرەك.

تاز ئېلىكتر سىم ياغىچىغا مىخلانغان قىزىل تاختايدىكى خەت-

لەرگە قاراپ تۇراتتى. بەلكىم ئۇ بۇ خەتكە ناھايىتى قىزىقسىنغان بولسا كېرەك. سېمىز كىشى بىلەن ساقچى ھېلىقى مومايىنىڭ خېيىنىڭ ئىلمەككە ئوخشىغان تۇمشۇقىنى تاماشا قىلىپ تۇراتتى.

— بەللى!

قەيەردىندۇر بىرنەچچە كىشىنىڭ ئاۋازى چىقتى. ھەممە ئادەم بىرەر ۋەقە تۇغۇلدى بولغاي، دەپ ئارقىسىغا قارىدى. ساقچى ۋە ئۇنىڭ قولىدىكى گۇناھكارمۇ قىمىرلىدى.

— قاسقاندىن يېڭى چىققان! ئىسسىق مانتا، ئىسسىق! ...

رەستىنىڭ نېرى چېتىدە تۇرغان دوغلاق بالا بېشىنى قىڭغايتىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى. رەستىدە رېكىشچىلار خۇددى تومۇزنىڭ ئىسسىقىدىن قاچقاندەك چېپىشماقتا. بىرەر ۋەقە تۇغۇلغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىغان كىشىلەر ئۇمىدسىزلەنگەندەك ئەتراپقا كۆز سالدى. دەرۋەقە، 10 ـ 20 قەدەم نېرىراقتا بىر رېكشا تۇراتتى، رېكشىچى بولسا يەردىن ئۆمىلەپ تۇرۇۋاتاتتى.

كىشىلەر توپى دەرھال تارقالدى. ھەممە ئادەم ئۇياق ـ بۇياقتا قاراپ كېتىشتى. سېمىز كىشى بىرئاز مېڭىپلا، رەستىنىڭ چېتىدىكى دەرەخ تۇۋىدە توختىدى. كۇنلۇك تۇتقان كىشى ھېلىقى تاز بىلەن سوزۇق يۇزگە قارىغاندا ئىلدام ـ ئىلدام مېڭىپ ئۇلارغا يېتىشىۋالدى. رېكشىغا چۈشكەن ئادەم تېخىچە ئولتۇراتتى، رېكىشچى ئورنىدىن تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن تېخىچە تىزىنى ئۇۋۇلداماقتا. ئەتراپتا بىرنەچچە كىشى ئۇنى تاماشا قىلىپ تۇراتتى.

— قانداق؟ تارتالامسەن؟ — دەپ سورىدى رېكشىدا ئولتۇرغان ئادەم.

رېكشىچى بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ، تارتىپ كېتىۋەردى. ھەممە ئۇنىڭغا قاراپ قالدى. ئۇلار ھېلىقى يىقىلغان رېكىشچىسى خېلى يەرگە بارغۇچە تونۇپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن، ئۇزاپ باشقا رېكشىلارغا ئارىلىشىپ كەتكەندىن كېيىن پەرق قىلىشالمىدى.

رەستە تىمتاس. بىرنەچچە ئىت تىللىرىنى ساڭگىلىتىپ ھاسىرىماقتا. سېمىز ئادەم دەرەخ تۇۋىدە ئىتتىنىڭ بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ تۇرغان قورسىقىغا قاراپ تۇرماقتا.

مومايى بالىسىنى كۆتۈرگىنىچە لەمپە ئاستى بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. دوغلاق بالا بېشىنى قىڭغايتىپ، كۆزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ، مۈگدەك باسقان ھالدا ئاۋازىنى سوزۇپ ۋارقىرىماقتا:

— ئىسسىق مانتا! ...ئىسسىق! قاسقاندىن ھېلى چىققان! ...

1925 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى

گاۋ موللام

بۇگۈن ئۇنىڭ ۋاقتى ئەتىگەندىن كەچكىچە تامامەن ئەينەككە قاراش، «جۇڭگو تارىخى دەرسلىكى»نى ئوقۇش ۋە «يۈەن لياۋفەن قامۇسى» دىن سۆز ئاختۇرۇش بىلەن ئۆتتۈپ كەتتى. «موللا بولغىنىڭ، دەردكە قالغىنىڭ» دېگەندەك، ئۇ بىردىنلا زامانىدىن بىرئاز زارلانغاندەك بولدى، ئۇ ھېچقاچان بۇنداق زارلىنىپ باققان ئەمەس ئىدى.

ئالدى بىلەن ئۇ ئاتا ـ ئانىلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى زادىلا نەزەردە تۇتمايدىغانلىقىنى ئويلىدى. ئۇ بالا ۋاقتىدا ئۇجمە دەرىخىگە چىقىپ تېرىپ يېيىشنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى، لېكىن ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولمايتتى. بىر كۈنى دەرەخ تىتىن يىقىلىپ كېتىپ، بېشى يېرىلىپ كەتكەندە، تېڭىپكىمۇ ئاپار-مىغانىدى. شۇڭا، ھازىرمۇ سول قېشىنىڭ ئۈستىدە ئەبەدىي يوقال-ماس بىر تاتۇق بار. ئۇ ھازىر ئۈزۈن چاچ قويۇپ، ئۇنى ئوڭ ـ سولغا ئايرىپ، قىيپاش قىلىپ تارتۋالغان بولسىمۇ ۋە بۇ چاچ تاتۇقنى چالا ـ پۇچۇق يېپىپ تۇرغان بولسىمۇ، لېكىن تاتۇقنىڭ بىر ئۇچى يەنە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. «بۇ بىر ئەيىب، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — مۇبادا ئوقۇغۇچى قىزلار كۆرۈپ قالسا، ياراتماي قېلىشى چوقۇم...» ئۇ ئەينەكنى يەرگە قويۇپ، ھەسرەت بىلەن بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى.

«ئۇنىڭدىن قالسا، ‹جۇڭگو تارىخى دەرسلىكى›نى تۇزگۈچىلەر ئوقۇتقۇچىلارنى زادىلا نەزەردە تۇتمىغان» دەپ ئويلىدى ئۇ

يەنە. بۇ كىتاب «يۈەن لياۋفەن قامۇسى»غا بىرئاز ئوخشاپ كەتسىمۇ، لېكىن ئومۇمەن ئالغاندا، خېلى كۆپ پەرق قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن لېكسىيە ئوقۇغاندا، سۆزلەرنى بىر ـ بىرىگە قانداق باغلاش كېرەكلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ... ئۇ «دەرسلىك»تە قىستۇرۇلۇق تۇرغان تەكلىپ قەغىزىگە كۆزى چۈشكەندە، يەنە ھېلىقى خىزمەتتىدىن ئىستېپا بەرگەن تارىخ ئوقۇتقۇچىسىغا تاپا قىلدى. چۈنكى باغاقتا: «سەككىزىنچى بابتىكى ‹شەرقىي جىك سۇلالىسى› نىڭ راۋاجى ۋە ھالاكىتى› دىن باشلاپ» دېگەن سۆزلەر يېزىقلىق ئىدى.

«ئەگەر ئۇ ئادەم ‹ئوچ خانلىق قىسىسى›نى سۆزلەپ بولمىغان بولسا چۈشمىگەن، — دەپ خىيالىنىڭ داۋام ئەتتۈردى ئۇ، — ماڭا دەرس تەييارلاش بۇ قەدەر قىيىن چۈشمىگەن بولاتتى. ‹ئوچ خانلىق›نى ناھايىتى ياخشى بىلىمەن. مەسىلەن، ‹شاپتۇلۇق باغدا ئوچ باتۇرنىڭ قان ـ قېرىنداش بولۇپ قەسەمياد قىلىشى›، ‹جۇ گې لياڭنىڭ ئوقيا يىغىش كارامىتى›، ‹جۇ يۈنى ئوچ نۆۋەت خاپا قىلىش›، ‹خۇاڭ جۇڭنىڭ لەشكەرگاھنى قولغا چۈشۈرۈپ، شيا خۇيۈەننى ئۆلتۈرۈشى› ۋەھاكازالارنى قارىيەدەك بىلىمەن، ئۇلارنى بىر ئوقۇش مەۋسۇمىدىمۇ سۆزلەپ تۈگىتەلمەيمەن. تاڭ سۇلالىسى توغرىسىدا بولسا، ‹چىن چۈننىڭ ئات سېتىشى› ۋە باشقىلارنى سۇدەك بىلىمەن. لېكىن ‹شەرقىي جىك سۇلالىسى› توغرا كېلىپ قېلىشنى نەدىن بىلەي...» ئۇ يەنە ھەسرەت بىلەن بىر ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى. «يۈەن لياۋفەن قامۇسى»نى قولىغا ئالدى.

— بەللى، تاشقىرىدا ئوقۇغىنىڭ يەتمەي، ئەمدى ئۆيدىمۇ كىتابقا ئېسىلىۋاپسەنغۇ؟

بىر قول ئۇنىڭ دۇمبىسىدىن كېلىپ، ئېڭىكىنى قايرىدى، لېكىن ئۇ مىدىرلىماي ئولتۇرۇۋەردى. چۈنكى، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن

ۋە قىلىقلىرىدىن ماجاڭ ئويناپدىغان ئۇلپىتى خۇاڭ سەن ئىكەنلەر كىنى بىلگەنىدى. ئۇ بۇنىڭ كونا ئۇلپىتى بولۇپ، بۇنىڭدىن بىر ھەپتە ئىلگىرى بىللە ماجاڭ ئويىنىغان، بىللە چاڭچىلە كۆرگەن، بىللە مەي ئىچكەن ۋە ئايالالار بىلەن بىللە تاماشا قىلغان بولسىمۇ، لېكىن، «داجۇڭ» گېزىتىگە «جۇڭخۇا گىراژدانلىرىنىڭ مەملىكەت تارىخىنى رەتلەش مەجبۇرىيىتى بار» دېگەن نادىر ماقالىسى بېسىلىپ، قىزلار «پەزىلەت» مەكتىپىنىڭ خىزمەتكە تەكلىپ قىلىش قەغىزىنى ئالغاندىن كېيىن، خۇاڭ سەننى قولىدىن ھېچ نەرسە كەلمەيدىغان چاكىنا ئادەم، دەپ ھېس قىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى، شۇڭا ئارقىسىغمۇ قارىماستىن، چىراينىمۇ ئاچماستىن تۇرۇپ جاۋاب بەردى:

— قاملاشمىغان گېپىڭنى قوي! دەرس تەييارلاۋاتىمەن...

— لاۋبوغا ئۆز ئاغزىڭ بىلەن، بىرەر قىزلار مەكتىپىدىن ئوقۇتقۇچىلىق خىزمەت تېپىپ، قىز تاللىسام، دەپتىكەنسەنغۇ؟

— لاۋبونىڭ بىمەنە سۆزلىرىگە ئىشەنمە!

خۇاڭ سەن ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، بىردىنلا جوزا ئۇستىدىكى ئەينەككە، چېچىلىپ ياتقان كىتابلار ئارىسىدا ئوچۇق تۇرغان يوغان قىزىل تەكلىپ قەغىزىگە كۆزى چۈشتى ۋە ئۇنى ئېلىپلا، كۆزىنى چەكچەيتىپ تۇرۇپ ئوقۇدى:

«تەكلىپنامە:

موللا گاۋئېرجى جانابنى مەكتىپىمىزگە تارىخ ئوقۇتقۇچىلىقىغا تەكلىپ قىلىدۇق. ھەپتىسىگە تۆت سائەت دەرس ئۆتىدۇ، سائىتىگە 30 تىيىن ھەق تۆلىنىدۇ، بۇ ھەق سائەت بويىچە ھېساب قىلىنىدۇ. ھۆرمەت بىلەن:

قىزلار پەزىلەت مەكتىپىنىڭ مۇدىرى خې ژەنشۇ.

جۇڭخۇا مىنگونىڭ 13 ـ يىلى 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى».

— گاۋئېرجى جانابنى؟ كىم ئۇ؟ سەنمۇيا؟ ئىسمىڭنى ئۆزگەرتىۋالدىڭمۇ يا؟ — خۇاڭ سەن تەكلىپنامىنى ئوقۇپ بولۇپ، ئالدىراپ سورىدى. گاۋ ئەپەندى مەغرۇرلۇق بىلەن كۈلۈپ قويدى. ئۇ ھەقىقەتەن ئىسمىنى ئۆزگەرتىۋالغانىدى. خۇاڭسەن ماجاڭ ئويناش بىلەنلا بولۇپ، تا ھازىرغىچە يېڭى ئىلىم، يېڭى سەنئەتلەرگە كۆڭۈل بۆلمىگەنىدى. ئۇ روسىيىدە گورکىي دېگەن ئۇلۇغ بىر ئەدىب بارلىقىنى بىلمەي تۇرغاندا، ئۇنىڭ ئۆز ئىسمىنى گاۋئېرجىغا ئۆزگەرتىۋالغانلىقىنىڭ چوڭقۇر ئەھمىيىتىنى نەدىن بىلسۇن؟[19] شۇڭا گاۋئېرجى ھېچقانداق جاۋاب بەرمەستىن مەغرۇرلۇق بىلەن كۈلۈپلا قويدى.

— ھەي بۇرادەر لاۋ گەن، ئۇنداق بىمەنىلىك قىلما! — دېدى خۇاڭ سەن تەكلىپنامىنى قويۇپ قويۇپ، — بۇ يەردە بىر ئوغۇللار يېڭى مەكتىپى ئېچىلىۋىدى، ئەخلاق ناھايىتى بۇزۇلۇپ كەتتى. ئۇلار ئەمدى يەنە قىزلار مەكتىپى ئاچمىز دەپ يۈرۈشىدۇ. ھەي، ئاخىرى نېمە بولۇپ چىقاركىن، سەنمۇ نېمىگە ئاۋارە بولۇپ يۈرىسەن؟ ئۇنىڭدىن ھېچقانداق پايدا يوق...

— ئۇنداقمۇ بولماس. خې خانىم ئۇنماي تۇرۇۋالدى، ياق دېيەلمىدىم ...— خۇاڭ سەننىڭ يېڭى مەكتەپنى ھاقارەتلىگەنلىكى، ئۇنىڭ ئۇستىگە سائەت ئىككى يېرىم بولۇپ، دەرس ۋاقتىغا يېرىم سائەتلا قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇ بىرئاز خاپا بولۇپ، ئالدىراپ قالدى.

— خەير! بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى، — دېدى خۇاڭ سەن سەزگۈرلۈك بىلەن دەرھال سۆزنى باشقا تەرەپكە بۇراپ، — بىز ئۆز پارتىمىزغا ئۆتەيلى، بۈگۈن ئاخشام بىر قىمار بولماقچى. ماۋجياۋدۇڭ كەنتىدىكى ماۋ زىپۇنىڭ ئوغلى كېلىپ قاپتۇ. ئۇ ئۆلگەنلەرگە يەرلىك كۆرسىتىپ بېرىدىغان قۇربانلىقنى گۆرلۈك كۆرۈپ بېرىشكە تەكلىپ قىلغىلى كەپتۇ. ھازىر قولىدا نەق 200 تەڭگە بار ئىكەن، ۋەدىلىشىپ قويدۇق، ئاخشاملىققا تاۋكا قورماق-

چىمىز. ئۇلپەتلەرنىڭ بىرى مەن، بىرى لاۋ بو، يەنە بىرى سەن، بارماي قويمىغىن، ئۇچەيلەن ئۇنى سۈپۈرۈۋېلىپ قويۇپ بەرمىسەك بولمايدۇ!

لاۋ گەن، يەنى گاۋ ئېرجى موللام ھېچ نەرسە دېمەستىن ئىككىلىنىپ قالدى.

— بارماي قويما، چوقۇم! مەن لاۋ بو بىلەن پۇتۇشۇپ قويمىسام بولمايدۇ. قىمار يەنە بىزنىڭ ئۆيدە بولىدۇ. ئۇ ئەخمەق «ئىش كۆرمىگەن» نەرسە ئىكەن. ئۇنى سۈپۈرۈۋېلىشىمىز چوقۇم! ھېلىقى بەلگىلىرى روشەنرەكىنى ماڭا بەر!

گاۋ موللام ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، كارىۋىتىنىڭ بېشىدىن ماجاڭ قۇتىسىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى. سائىتىگە قارىسا، 2دىن 40 مىنۇت ئۆتۈپتۇ. ئۇ خۇاڭ سەن قولىدىن ئىش كېلىدىغان بىر ئادەم، لېكىن شۇنداق بولسىمۇ، مېنىڭ ئوقۇتقۇچى بولۇپ قالغىنىمنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە يۇزۇمدىن يۇزۇمگە مەكتەپنى ھاقارەتلىدى، دەرس تەييارلىشىمغا كاشىلا بولدى، بۇنداق قىلىشى توغرا ئەمەس، دەپ ئويلىدى. شۇنىڭ بىلەن خۇشياقمىغان ھالدا:

— كەچقۇرۇن مەسلىھەتلىشەيلى. مەن ھازىر دەرسكە بارىمەن، — دېدى ۋە «يۇەن لياۋفەن قامۇسى»غا بىر ئالىيىپ قاراپ قويۇپ، دەرسلىكىنى ئېلىپ يېڭى پوپكىسىغا سالدى ـ دە، يېڭى بۆكنى ئاۋايلاپ كىيىپ، خۇاڭ سەن بىلەن بىللە چىقىپ كەتتى. دەرۋازىدىن چىقىپلا، قەدىمىنى چوڭ ـ چوڭ ئېلىپ، خۇددى ئۇشكە بىلەن ياغاچ تېشىۋاتقان ياغاچچىدەك، يەلكىسىنى لەپ ـ لەپ قىلىپ ماڭدى. بىر ئازدىن كېيىن، خۇاڭسەن ئۇنىڭ قارىسىنى كۆرمىدى.

* *

گاۋ موللام قىزلار «پەزىلەت» مەكتىپىگە يېتىپ بېرىپ،

يېڭى باستۇرغان ئىسىم كارتىسىنى بىر دۇمچەك دەرۋازىۋەنگە بەردى. بىرئازدىن كېيىن: «مەرھەمەت» دېگەن تەكلىپ بىلەن ھېلىقى دۇمچەكنىڭ كەينىدىن ماڭدى، ئىككى ئايلانمىدىن ئۆتكەندىن كېيىن «ئوقۇتقۇچىلارنىڭ تەييارلىق كۆرۈش بۆلۈمى»گە — مېھمانخانىغا يېتىپ كەلدى. مۇدىر خې مەكتەپتە يوق ئىدى. ئۇنى چارساقال ئىلمىي مۇدىر — داڭقى چىققان ژەن ياۋپۇ كۆتۈۋالدى، ئۇنىڭ لەقمى «ساماۋى خان مىرزىسى» ئىدى، ئۇ يېقىندا ئۆزىنىڭ بۇۋىسى بىلەن ئېيتىشقان «خانىقا بېيىتلىرى توپلىمى»نى «داجۇك» گېزىتىگە داۋاملىق چىقىرىۋاتاتتى.

— ئوھۇ، گاۋ موللام، مەرھەمەت، مەرھەمەت. ئۆزلىرىنىڭ ناملىرىنى ئۇزۇندىن بۇيان ئاڭلاپ كەلگەنىدىم ...— ژەن ياۋپۇ قولىنى قوشتۇرۇپ، خۇددى زوڭزىيىپ ئولتۇرماقچى بولغان كىشىدەك، تىزىنى بىرنەچچە ئېگىپ تەزىم قىلدى.

— ياۋ جانابلىرى! مەنمۇ ئۆزلىرىنىڭ ناملىرىنى ئۇزۇندىن بۇيان ئاڭلاپ كەلگەنىدىم، بۈگۈن نېسىپ دىدار بولدۇم!...

گاۋ موللاممۇ پوپكىسى قولتۇقىغا قىسقلىق تۇرغان ھالدا تەزىم قىلىپ تۇرۇپ سۆزلىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى ئولتۇردى. ئۆلەرمەن بىر قارا خىزمەتچى ئىككى پىيالە قايناق سۇ كۆتۈرۈپ كىردى. گاۋ موللا ئالدىدا ئېسىقلىق تۇرغان سائەتكە قارىدى: سائەت 2دىن 40 مىنۇت ئۆتكەنىدى. ئۆزىنىڭ سائىتىدىن يېرىم سائەت پەرق قىلاتتى.

— ھە، جانابلىرىنىڭ ھېلىقى... ھە، ھېلىقى «ژەتەن تارىخىنى رەتلەش» توغرىسىدا يازغان ئۇلۇغ ئەسەرلىرى ھەقىقەتەن ئوقۇغانسېرى كىشىنى قىزىقتۇرىدىغان ئەسەر ئىكەن! ياشلارغا تۇمار بولغۇدەك، تۇمار! كەمىنىلىرىمۇ ئەدەبىياتقا قىزىقمەن. بىراق، ئىچ پۇشۇقى ئورنىدا يازمەن. ئۆزلىرىنىڭ ئەسەرلىرىگە قانداق تەڭ كېلەلىسۇن، — ئۇ يەنە بىر تەزىم قىلىپ قويۇپ، تۆۋەن ئاۋاز

بىلەن سۆزلىدى، — بىزنىڭ «شىندې خانىقا» رىمىز ھەر كۈنى دېگۈدەك بۇۋىمنى تەكلىپ قىلىپ تۇرىدۇ، كەمىنلىرىمۇ پات - پات بېرىپ بېيىت ئېيتىشىپ تۇرىمەن. جانابلىرىمۇ قەدەم تەشرىپ قىلسىلا. بۇۋىمىز «غۇنچە بۇۋى» دېگەن كىشى. ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن قارىسا، خۇددى ئاسماندىن چۈشكەن مالائىكىگە ئوخشايدۇ. ئۇ مەشھۇر كىشىلەر بىلەن بېيىت ئېيتىشىشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇ ئىسلاھاتچى جەدىتلەرنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ. ئۆزلىرىدەك ئالىم ئەلۋەتتە ئۇنىڭ نەزىرىگە سىغىپ قالىلا، ھا - ھا - ھا!

لېكىن، گاۋ موللا ئارتۇقچە سۆزمەنلىك قىلالمىدى. چۈنكى، ئۇ «شەرقىي جىڭ سۇلالىسىنىڭ راۋاجى ۋە ھالاكىتى» نى دېگەندەك ياخشى تەييارلىيالمىغانىدى، ھازىر يەنە بىرئاز ئۇنتۇپمۇ قالدى. شۇڭا، ئۇ گاڭگىراپ، ئەندىشىگە چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ شۇ ئەندىشە ئىچىدە، يەنە بىرمۇنچە پىكىرلەرنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزدى: دەرسخانىغا كىرگەندە سۆرلۈك قىياپەتتە بولۇشۇم كېرەك؛ پېشانىمدىكى تاتۇقنى يېپىۋېلىشىم كېرەك؛ دەرسنى ئاستا ئوقۇشۇم كېرەك؛ ئوقۇغۇچىلارغا قارىغاندا، ئۆزۈمنى مەردانە تۇتۇشۇم كېرەك... لېكىن ئۇنىڭ قولىقىغا ۋەن ياۋېۋنىڭ سۆزلىرى چالا - پۇچۇق ئاڭلانغاندەك بولدى:

—... ئۇ بىر سۇ ياڭقى ئىنئام قىلدى... «شېرىن كەيپىلىكتە مىنىپ شۇڭقارغا، ئۇزدۇم بۇلۇتلار ئارا» بۇ نېمىدېگەن قاملاشقان بېيىت... ھېلىقى دېڭ شاۋ جانابلىرى بەش قېتىم تەزىم قىلىپ يالۋۇرغاندىن كېيىن، بىر بەشلىك نەزم توقۇدى... «قىزىل رومال بىلەن سۇپۇرەي سامانيولىنى، ئېيتماڭلاركى...» غۇنچە بۇۋىمنىڭ سۆزىگە قارىغاندا... جانابلىرى تېخى بىرنېچە قېتىم... ماۋۇ، مەكتىپىمىزنىڭ باغچىسى!

— ھە، ھە! — گاۋ موللا بىردىنلا ۋەن ياۋېۋنىڭ قولى بىلەن

ئىشارەت قىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قالايمىقان پىكىرلەردىن ئۆزۈنى ئوڭشاپ، ئىشارەت قىلىنغان تەرەپكە قارىدى. دېرىزە سىرتىدا بىر پارچە بوش يەر ئىدى، ئۇ يەردە تۆت - بەش تۈپ دەرەخ بار ئىدى، ئۇدۇللىدا ئۇچ ئېغىز ئۆيمۇ بار ئىدى.

— دەرسخانا ئەنە شۇ، — دېدى ۋەن ياۋېۋ قولىنى شۇ تەرەپتىن ئالماستىن.

— ھە، ھە.

— ئوقۇغۇچىلار ناھايىتى ياۋاش. ئۇلار دەرستىن سىرتقى چاغلاردا مەخسۇس تىككۈچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىدۇ...

— ھە، شۇنداقمۇ؟ — گاۋ موللا بىرئاز تەمتىرەپ قالدى، ئۇ پۈتۈن دىققىتىنى توپلاپ، دەرھال «شەرقىي جىڭ سۇلالىسىنىڭ راۋاجى ۋە ھالاكىتى» نى ئويلىشىلىش ئۈچۈن، ۋەن ياۋېۋنىڭ سۆزىنى توختىتىشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

— ئەپسۇسكى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ بىرنەچچىسى شائىر بولۇشنى ياخشى كۆرىدۇ! لېكىن، ئۇ بولمايدۇ. جەدىت بولۇش ياخشى ئىش. لېكىن، شائىرلىق قىلىش مەرتىۋىلىك ئائىلىلەرنىڭ مەسئۇرە قىزلىرى ئۈچۈن نامۇۋاپىق، «غۇنچە بۇۋى» مۇ قىزلار نامەھرەم بولۇپ يۈرسە، مالائىكىلەر ياخشى كۆرمەيدۇ، دەپ، قىزلار مەكتىپىنى ئانچە قۇۋۋەتلىمەيدۇ. كەمىنلىرىمۇ بۇ ھەقتە ئۇنىڭ بىلەن مۇزاكىرىمۇ قىلدىم...

گاۋ موللا بىردىنلا ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى. چۈنكى ئۇ قوڭغۇراق ئاۋازىنى ئاڭلىغانىدى.

— ياق، ئولتۇرسىلا. ئۇ دەرستىن چۈشۈش قوڭغۇرىقى.

— ياۋ جانابلىرى، ئىشلىرى ئالدىراش بولسا، بىمالال چىقىۋەرسىلە...

— ياق، ياق، ئالدىراش ئەمەس. كەمىنلىرى قىزلار مەكتىپىنى جانلاندۇرۇش ئىشىنى زامانىنىڭ ئېقىمىغا مۇۋاپىق بىر ئىش

دەپ ئويلايمەن. لېكىن ئۇ ياخشى يولغا قويۇلمىسا، ئاسانلا چاتاق چىقىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن خۇدايىم راۋا كۆرمەيدۇ دېگەن سۆزمۇ بەلكى ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش دېگەن مەنىدە بولۇشى كېرەك، لېكىن مەكتەپتە قابىل ئادەم بولسا، مەكتەپنى ياخشى يولغا سالسا، ئۇ چاغدا مۇقامغىمۇ توغرا كېلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن مىللىي تەۋەررۈك-لىرىمىزنى پاناھقا ئىگە قىلىپ، كېلىشمەسلىكلەردىن ساقلانغىلى بولىدۇ. گاۋ موللام، قانداق، توغرىمۇ؟ بۇ «غۇنچە بۇۋى» گىمۇ «ماقۇل» كېلىدىغان گەپ. ها - ها - ها!

خىزمەتچى يەنە ئىككى پىيالە قاينىق سۇ ئەكىردى، لېكىن شۇ چاغدا يەنە قوڭغۇراق چېلىنىپ قالدى.

ۋەن ياۋپۇ گاۋ موللىنى قاينىق سۇغا تەكلىپ قىلدى ۋە سۆدىن بىر - ئىككى ئوتلىغاندىن كېيىن، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنى باشلاپ ماڭدى. ئۇلار باغچىدىن ئۆتۈپ دەرسخانىغا كىردى.

گاۋ موللىنىڭ يۇرىكى سېلىشقا باشلىدى. ئۇ مۇنبەر يېنىدا توختىدى. ئۇنىڭ كۆزىگە پاخپايغان نۇرغۇن چاچلار كۆرۈنەتتى. ۋەن ياۋپۇ يانچۇقىدىن بىر پارچە قەغەزنى ئېلىپ ئاچتى - دە، قەغەزگە قاراپ تۇرۇپ، ئوقۇغۇچىلارغا سۆزلىدى:

— گاۋ موللام دېگەن كىشى مانا مۇشۇ. بۇ مەشھۇر ئالىم، هېلىقى «جۇڭخۇا گىرائادانلىرىنىڭ مەملىكەت تارىخىنى رەتلەش مەجبۇرىيىتى توغرىسىدا» دېگەن مەشھۇر ماقالىنى مۇشۇ كىشى يازغان؛ بۇ ھەممىگە مەلۇم. «داجۇڭ» گېزىتى: گاۋ موللام روسىيە ئەدەبى مۇھتەرەم گوركىيغا ئېتىقاد قىلىپ، ئۇنىڭغا ھۆر-مەت بىلدۈرۈش مەقسىتىدە ئۆز ئىسمىنى «گاۋئېرجى» دەپ ئۆز-گەرتتى. بۇ ئادەمنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى جۇڭخۇا خەلقىنىڭ ئەدەبىيات ساھەسى ئۈچۈن زور بەخت دەپ يازغان! ھازىر، مۇدىرىمىز خېنىڭ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن مەكتىپىمىزگە كەل-دى. تارىختىن دەرس ئۆتىدۇ...

گاۋ موللا ئۆزىچە ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدى. قارىسا، ۋەن ياۋپۇ تونۇشتۇرۇپ بولۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. مۇنبەر يېنىدا ئۆزى يالغۇزلا قاپتۇ! ئۇ مۇنبەرگە چىقىپ سالام قىلدى ۋە ئۆزىنى بىرئاز ئوڭۇشسۇزالغاندىن كېيىن، دەرسخانىدا ئۆزىنى سۈرلۈك تۇتۇش كې-رەك، دېگەن سۆزنى ئېيتقىلى ئېلىپ، كىتابىنى ئاستا ۋاراقلاپ، «شەرقىي جاڭ سۇلالىسىنىڭ راۋاجى ۋە ھالاكىتى»نى سۆزلەشكە باشلىدى.

— ھى - ھى - ھى! — كىمدۇر بىرى پىخىلداپ كۈلگەندەك بولدى.

گاۋ موللىنىڭ يۈزى بىردىنلا قىزىرىپ كەتتى. ئۇ دەرھال كىتابقا قارىدى. دەرۋەقە، ئۇ توغرا سۆزلىگەنىدى، كىتابتا «شەر-قىي جاڭ سۇلالىسىنىڭ ئەسىلىكى» دېگەن سۆزلەر تۇراتتى. باشقا ئۆزگىرىش يوق ئىدى. شۇڭا ئۇ ھېچكىم كۈلمەپتۇ، ھېلىقى كۈلكە قۇلىقىمغا شۇنداق ئاڭلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى - دە، يەنە ئۆزىنى ئوڭۇشسۇزالدى ۋە كىتابقا قاراپ داۋاملىق سۆزلەشكە باشلىدى. دەسلەپتە ئۇ ئۆزىنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقى-نى ئۆزى ئاڭلاپ تۇراتتى؛ لېكىن بارا - بارا بىخۇدلىشىپ، ئۆزىنىڭ نېمىلەرنى دەۋاتقانلىقىنىمۇ بىلمەس بولۇپ قالدى. «قو-ماندان شىلە[20] نىڭ ئۇلۇغ پىلانى»نى سۆزلەۋاتقاندا، قۇلىقىغا «پىخ - پىخ» كۈلكە ئاڭلاندى.

ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا مۇنبەر ئالدىغا قارىدى. ئەھۋال ئىلگە-رىكىگە زادىلا ئوخشاشمايتتى. ئۆي كۆز بىلەن تولغان؛ يەنە بىر-مۇنچە ئۇششاق ئۇچ بۇرجەك نەرسىلەر تۇراتتى؛ ئۇ ئۇچ بۇرجەك نەرسىلەردە ئىككىدىن تۆشۈك تۇراتتى، بۇ تۆشۈكلەر ھېلىقى كۆز-لەر بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنىڭ كۆزىگە خۇددى تەۋرىنىپ تۇرغان چوڭقۇر دېڭىزدەك پارقىراپ كۆرۈنەتتى. لېكىن ئۇ كۆزىنى ئۇۋۇ-لىۋېتىپ قارىۋىدى، ھېلىقى نەرسىلەر يەنە بىردىنلا پاخپايغان چاچ-

لارغا ئايلىنىپ قالغاندەك كۆرۈندى.

ئۇ دەرھال كۆزىنى قاچۇرۇپ، كىتابقا قارىۋالدى؛ ئىلاج بولمىغاندا تورۇسقا قارىۋالاتتى. تورۇس ئاق بولسىمۇ، لېكىن سارغىيىپ كەتكەن؛ ئوتتۇرىسىدا يۇمىلاق بىر يېرىق پەيدا بولغاندى. لېكىن، بۇ يۇمىلاق يېرىق بىردەم كېڭىيىپ، بىردەم تارىيىپ، ئۇنىڭ كۆزىنى بىرئاز ئىمىر - چىمىر قىلاتتى. ئۇ ئەگەر كۆزۈمنى يۆتكىسەم، يەنە ھېلىقى قورقۇنچلۇق كۆز ۋە بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن ھاسىل بولغان دېڭىزغا توغرا كېلىپ قالىدۇ، دېگەن ئەندىشە بىلەن يەنە كىتابقا قارىۋالدى. لېكىن خۇددى «فېيشۇي ئۇرۇشى» دا سەردار فۇ جيەنگە تاغدىكى گىياھلارمۇ ئەسكەرگە ئوخشاپ كۆرۈنگەندەك، ھازىر ھەممە ئۇنىڭغا «قورقمانغا قوش كۆرۈنىدۇ»غان بولۇپ قالغاندى.

ئۇ بىرمۇنچە ئۇقۇغۇچى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈۋاتىدۇ، دەپ گۇمان قىلسىمۇ، لېكىن لېۋىنى چىشلەپ، دەرسنى سۆزلەۋەردى... «سۆزلەۋاتقىنىمغا يېرىم كۈن بولدى، — دەپ ئويلىدى ئۇ، — نېمىشقا قوڭغۇراق چالمايدىغاندۇ؟ سائەتكە قاراش مۇمكىن ئەمەس، ئوقۇغۇچىلار زادىلىق قىلىدۇ...» ئۇ يەنە بىرئاز سۆزلەپ «توبباقلار (مىلادىيە 390 - يىللىرى خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شىمالىدا ۋېي دۆلىتىنى قۇرغان بىر مىللەت) نىڭ باش كۆتۈرۈشى» ۋە ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ «ئالتە خانىدانلىقنىڭ كۈچىيىشى ۋە ھالاكىتى» دېگەن ماۋزۇغا كېلىپ قالدى. ئۇ بۈگۈن بۇ يەرلەر سۆزلەنمەس دەپ، تەييارلىق كۆرمىگەنىدى.

ئۇ تەييارلىغان دەرسلىرىنىڭ ئوتتۇرىدا ئۇزۇلۇپ قېلىشىغا كۆزى يەتتى - دە:

— بۈگۈن بىرىنچى كۈن بولغاچقا، دەرسىمىز شۇ يەردە توختىسۇن ...— ئۇ ھودۇققانلىقىدىن دۇدۇقلاپ سۆزلىدى ۋە بېشىنى لىكشىتىپ قويۇپ، مۇنبەردىن چۈشتى - دە، سىنىپتىن

چىقىپ كەتتى.

— ھى - ھى - ھى!

ئۇ ئارقىسىدا بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ كۈلكىسىنى ئاڭلىغاندەك، بۇ كۈلكىنىڭ ھېلىقى چوڭقۇر دېڭىزدەك بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى. شۇنىڭ بىلەن ھالسىزلانغان ھالدا باغچىنى ئارىلاپ، ئۇدۇلدىكى ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈمىگە قاراپ ماڭدى.

ئۇ بىردىنلا چۆچۈپ كەتتى، قولىدىكى «جۇڭگو تارىخى دەرسلىكى» مۇ يەرگە چۈشۈپ كەتتى. چۈنكى ئۇ نېمىگىدۇر بىر نەرسىگە ئۇسۇۋۇالغانىدى. ئارقىسىغا ئىككى قەدەم يېنىپ ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ قارىۋىدى، قايرىلىپ كەتكەن بىر شاخ ئالدىدا تۇرۇپتۇ، گاۋ موللام ئۇسۇۋۇتكەنلىكتىن، ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرى مىدىرلاپ تۇراتتى. ئۇ دەرھال ئېڭىشىپ يەردىكى كىتابنى قولىغا ئالدى، كىتاب چۈشكەن يەردە بىر تاختا قاداقلىق تۇراتتى. ئۇ تاختىدا:

ئۇجمە
ئۇجمە دەرىخى

دېگەن خەت يېزىلغانىدى.

ئۇ ئارقىسىدا بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ كۈلكىسىنى ئاڭلىغاندەك، ئۇ كۈلكىنىڭ ھېلىقى چوڭقۇر دېڭىزغا ئوخشاش بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولدى. شۇڭا، ئاغرىۋاتقان پېشانىسىنى سىلاشقا خىجىل بولۇپ، دەرھال ئوقۇتقۇچىلار بۆلۈمىگە كىرىپ كەتتى.

بۆلۈمدە تېخىچە ھېلىقى قاياق سۇ قويۇلغان ئىككى پىيالە تۇراتتى، لېكىن ھېلىقى ئۆلەرمەن خىزمەتچىمۇ، ۋەن ياۋپۇمۇ

كۆرۈنمەيتتى. ھەممە نەرسە خۇنۇك كۆرۈنەتتى، پەقەت ئۇنىڭ يېڭى پوپكىسى بىلەن يېڭى بۆكىلا يالتىراپ تۇراتتى. تامدىكى سائەت تېخىچە 3تىن 40 مىنۇتتا تۇراتتى.

* *

گاۋ موللامنىڭ ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كەلگىنىگە خېلى ۋاقىت بولدى. تۇرۇپلا ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى بىردىنلا قىزىپ كېتەتتى، ئۆزىچىلا غەزەپلىنەتتى. ئاخىر ئۇ: «مەكتەپتە ھەقىقەتەن يامان ئادەت پەيدا بولۇپ قاپتۇ، ئۇنى تاقىۋەتكەن ياخشى، بولۇپمۇ قىزلار مەكتىپىنى تاقاش كېرەك؛ ئۇنىڭ نېمە پايدىسى بار، ئۇ پەقەت قۇرۇق سۆلەتتىن باشقا نەرسە ئەمەس» دەپ ئويلىدى.

«ھى - ھى - ھى!»

ئۇ يەنە كۈلكە ئاۋازىنى چالا - پۈچۈق ئاڭلىغاندەك بولدى. بۇ ھال ئۇنى تېخىمۇ غەزەپلەندۈرەتتى، ئۇنىڭ ئوقۇتقۇچىلىقتىن ئىستېپا بېرىش نىيىتى تېخىمۇ كۈچەيدى. شۇڭا ئۇ كەچقۇرۇنلۇقى مۇدىر خېگە: «پۈتۈم ئاغرىيدۇ» دەپ، خەت يازدى... ئەگەر ئۇنماي تۇرۇۋالسا قانداق قىلىمەن؟ — دەپ ئويلىدى ئۇ ... — مەيلى، بارمايمەن. قىزلار مەكتىپى مۇشۇنداق بۇزۇلۇپ نەگە بارار؟ ئەخلاقتا بۇزۇلغانلار قاتارىغا كىرىشنىڭ نېمە ھاجىتى بار؟ ئۇنىڭدىن ھېچ پايدا يوق...»

شۇنىڭ بىلەن ئۇ «يۇەن لياۋفەن قامۇسى»نى نېرى ئېلىۋەتتى، ئەينەكنىمۇ نېرىراق ئىتتىرىپ قويدى، تەكلىپنامىنىمۇ قاتلاپ قويدى. ئۇ ئولتۇراي دەپ تۇراتتى، ھېلىقى تەكلىپنامە قىپقىزىل بولۇپ كۆزنىگە سەت كۆرۈنۈپ كەتتى، شۇڭا ئۇنى سەل قىمداپ ئېلىپ «جۇڭگو تارىخى دەرسلىكى» بىلەن بىرگە تارتمىغا سېلىۋەتتى.

ھەممە نەرسە نېرى - بېرى قىلىنىپ بولدى، جوزىدا پەقەت ئەينەكلا قالدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدى بىرئاز بېسىقتى. شۇنداقتىمۇ خۇددى روھنىڭ يېرىمى چىقىپ كەتكەندەك، كۆڭلى ئارام تاپالمىدى. ئۇ بىردىنلا ئېسىگە كېلىپ، قىزىل مونچاقلىق شاپاق دوپپىسىنى كىيىپ، توپتوغرا خۇاڭ سەنىنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

— كەلدى، گاۋئېرجى موللام كەلدى! — دېدى لاۋبو ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن.

— ھەي، زاڭلاشما! — ئۇ تەرىنى تۇرۇپ، لاۋبونىڭ بېشىغا بىرنى ئۇردى.

— دەرس ئۆتتۈڭمۇ؟ قانداق، يارايدىغاندىن نەچچىسى بار ئىكەن؟ — خۇاڭ سەن قىزىقىپ سورىدى.

— دەرس بېرىشكە ھەپسىلەم قالمىدى. قىزلار مەكتىپى بۇزۇلۇپ نەگە بارارکىنتاڭ. بىزدەك تۇزۇك ئادەملەرنىڭ ئۇلارغا ئارىلىشىشنىڭ پايدىسى يوق ئىكەن...

ماۋ فامىلىلىكنىڭ چوڭ ئوغلى كىرىپ كەلدى. ئۇ خۇددى تۇلۇمدەك سېمىز ئىدى.

— ئوھۇ! تىنچلىقمۇ؟!...

ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى قول قوۋۇشتۇرۇپ، خۇددى زوڭزىيىپ ئولتۇرىدىغاندەك ئېڭىشىپ تەزىم قىلىشتى.

— مانا بۇ كىشى بىز ئېيتقان گاۋگەنتىڭ ئاكا شۇ، — لاۋبو گاۋ موللامغا ھېلىقى ماۋ فامىلىلىكنىڭ چوڭ ئوغلىنى تونۇشتۇردى.

— ھە، ھە شۇنداقمۇ، داڭقىلىرىنى كۆپ ئاڭلىغاندۇق... — ماۋ فامىلىلىكنىڭ چوڭ ئوغلى ئۇنىڭغا قايتا - قايتا تەزىم قىلدى.

ئۆينىڭ سول تەرىپىگە قىيپاش قىلىپ بىر تۆت چاسا جوزا تەييارلانغاندى. خۇاڭ سەن مېھمانلارنى تەكلىپ قىلىۋېتىپ، بىر

قىزچاق بىلەن ئورۇندۇق ۋە جەز قىلىدىغان يارماقلارنى تەييارلىدى. بىرئازدىن كېيىن جوزىنىڭ ھەربىر بۇرجىكىگە بىردىن شام ياقتى. شۇنىڭ بىلەن تۆتەيلەن ئورۇنغا كېلىشتى.

جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. پەقەت ماجاڭنىڭ سەندەل ياغىچىدىن ياسالغان جوزىغا تېگىپ شاراقلىشلا كېچىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى.

گاۋ موللىنىڭ قىماردىكى جورى ئوبدان بولسىمۇ، لېكىن قانداقتۇر ئۇنىڭ كۆڭلى جايىدا ئەمەس ئىدى. ئۇ ئەسلىدە ھەرقانداق بىر ئىشنى ئاسان ئۇنتۇپ قالاتتى. لېكىن، بۇ نۆۋەت «ئىجتىمائىي ئەخلاق قايغۇرغۇدەك بىر ھالغا كېلىپ قالدى» دېگەن ئوي - خىيال كۆز ئالدىدىن كەتمىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئۇتۇق يارماقلىرى ئاستىلاپ كۆپىيىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭغا ئارام بېرەلمىدى ۋە خۇشالمۇ قىلالمىدى. ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئادەتمۇ ئۆزگەرگەندەك ئىجتىمائىي ئەخلاقمۇ ياخشىلىنىپ قالدۇ، دەپ ئويلىدى. لېكىن، ئۇ بۇ خىيالنى كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزگەندە، ئويۇننىڭ ئىككىنچى دورى ئاخىرلىشىپ، ئۇنىڭ ئوشۇقى «ئالچۇقوپۇشقا» ئاز قالغانىدى.

1925 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

يالغۇزلۇق

I

مەن ۋېي لىيەنشۇي بىلەن تونۇشقانلىقىمنى ئېسىمگە ئالسام، ئۇ ناھايىتى ئاجايىپ بىر گەپ. مېنىڭ ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇشۇم مۇسىبەتتە باشلاندى ۋە مۇسىبەتتە ئاخىرلاشتى.

مەن ئۇ ۋاقىتدا S شەھىرىدە ئىدىم، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاغزىغا ئالغانلىقىمنى دائىم ئاڭلايتتىم. ھەممە ئۇنى ناھايىتى غەلىتە بىر ئادەم دەپىشەتتى: ئۇنىڭ ئوقۇغىنى زوئولوگىيە بولسىمۇ، ئوتتۇرا مەكتەپتە تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولۇپ ئىشلەيتتى؛ ئۇنىڭ كىشلەر بىلەن ئانچە كارى بولمايتتى، لېكىن پات - پاتلا باشقىلارنىڭ ئورۇنسىز ئىشلىرىغا ئارىلىشىپ قوياتتى؛ ئۇ ھەمىشە، ئائىلە مۇناسىۋىتىنى بۇزۇپ تاشلاش كېرەك دەيتتى؛ لېكىن مائاشىنى ئالغان زامان دەرھال چوڭ ئانىسىغا ئەۋەتىپ بېرەتتى، بىر كۈنمۇ كېچىكتۈرمەيتتى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە بىر-مۇنچە ئۇششاق سۆزلەرمۇ بارئىدى؛ قىسقىسى، ئۇ S شەھىرىدە كىشىلەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىدە ئېغىزدىن چۈشمەيدىغانلارنىڭ بىرى ئىدى. قايسىبىر يىلى مەن خەنشىشەندە بىر تۇغقىنىمنىڭكىدە تۇرۇپ قالدىم. ئۇلارنىڭ فامىلىسى «ۋېي» بولۇپ، لىيەنشۇي بىلەن بىر جەمەت ئىدى. لېكىن، ئۇلار ۋېي لىيەنشۇينى چۈشەنمەيتتى، ئۇنى گويا بىر ئەجنەبىيەدەك كۆرەتتى، «بىزگە يات ئادەم» دەپىشەتتى.

بۇمۇ ھەيران بولغۇدەك ئىش ئەمەس. جۇڭگودا زامانىۋى مائا-

رېپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلغىنىغا 20 يىل بولدى، دېسەكمۇ، لېكىن خەنشىشەندە باشلانغۇچ مەكتەپمۇ يوق ئىدى. پۈتۈن كەنت بويىچە پەقەت لېيەنشۇيلا باشقا يۇرتقا چىقىپ ئوقۇپ كەلگەنىدى. شۇڭا، كەنتلىكلەرنىڭ نەزىرىدە ئۇ ھەقىقەتەن يات ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنى كۆپ پۇل تاپىدىكەن دەپ، قىزغانچۇقلىقى كېلەتتى.

كۇزنىڭ ئاخىرلىرىدا كەنتتە تولغاق كېسىلى تارقىلىشقا باشلاپ، ئۆزۈمىمۇ خەۋپلەندىم، شۇڭا شەھەرگە كىرىپ كەتكۈم كەلدى. شۇ چاغدا لېيەنشۇينىڭ چوڭ ئانىسىغىمۇ كېسەل يۇقۇپتۇ، ئۇ تولىمۇ قېرى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ تاغلىق كەنتتە تېۋىپ بولمىغاچقا، ئۇنىڭ كېسىلى ناھايىتى ئېغىرلىشىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ قوۋۇم - قېرىنداشلىرىدىن پەقەت شۇ بىرلا چوڭ ئانىسى بارئىدى. ئۇلار بىر خىزمەتكار ئايال ياللىۋېلىپ، ناھايىتى ئاددىي تۇرمۇش كەچۈرەتتى. لېيەنشۇي گۆدەك ۋاقتىدىلا ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ، مۇشۇ چوڭ ئانىسىنىڭ قولىدا چوڭ بولغانىكەن. ئاڭلىشىمچە، ئىلگىرى خېلى كۆپ ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى چەككەنىكەن، ھازىر بولسا راھەت ياشىماقتا. لېكىن، ئائىلىسىدە بالا - چاقىسى بولمىغاچقا، ئۆيىدە ناھايىتى غېرىبسىنىپ يۇرىدىكەن. بۇمۇ ئېھتىمال باشقىلارنىڭ يات ئادەم دېيىشىنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى بولسا كېرەك.

خەنشىشەن كەنتى قۇرۇقلۇق يولى بويىچە ھېسابلىغاندا شەھەردىن 100 چاقىرىم، سۇ يولى بويىچە 70 چاقىرىم يىراقلىقتا ئىدى. مەخسۇس لېيەنشۇينى چاقىرىپ كېلىشكە ئادەم ئەۋەتىش توغرا كەلسە، بېرىپ - كېلىش ئۈچۈن ئاز دېگەندە تۆت كۈن كېتەتتى. يېزىنىڭ چەت - ياقىلىرىدىكى كىشىلەر يېڭى گەپ - سۆز بارمىكىن دەپ قۇلاق سېلىپلا يۈرەتتى. چوڭ ئانىنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى گەپ - سۆزلەر

ئىككىنچى كۈنىلا ھەممە ياقتا تارقالدى. لېيەنشۇينى قىچقارغىلى مەخسۇس ئادەممۇ يۇرۇپ كەتتى. لېكىن، ئەتىسى تاڭ ئاتمايلا چوڭ ئانا جان ئۈزدى. ئۇ سەكرات ئۇستىدە: «نېمىشقا لېيەنشۇينى مەن بىلەن دىدار كۆرۈشتۇرمەيسىلەر؟ ...» دېدى.

ئۇرۇق باشلىقى، قولۇم - قوشنىلار، چوڭ ئانىنىڭ ئانىسىنىڭ تۇغقانلىرى، يەنە بىرمۇنچە بىكارچى كىشىلەر بىر ئۆيگە توپلىشىپ، مېيىتنى لېيەنشۇي كەلگەندە چىقىرىمىز، دەپ مەسلەھەتلەشتى. مېيىت ساندۇقى ئاللىقاچان تەييارلانغانىدى؛ ئۇلارنىڭ بىرىنچى چوڭ مەسلىسى بۇ «باش ھازىدار نەۋرە» گە قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەك، دېگەن مەسىلە ئىدى. چۈنكى، ئۇلار لېيەنشۇي ھەرقاچان مۇسىبەتنى تامامەن يېڭى بىر ئۇسۇل بىلەن ئۆتكۈزىدۇ، دەپ پەرەز قىلاتتى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ ئاخىرى ئۈچ تۈرلۈك شەرت تەييارلىدى ۋە بۇنى ئىجرا قىلدۇرىمىز دېيىشتى: بىرىنچىسى، ئاق ھازىدار كىيىمى كىيىدۇ؛ ئىككىنچىسى، تىزلىنىپ تەزىم قىلىدۇ؛ ئۈچىنچىسى، شەيخ - سوپىلارنى تەكلىپ قىلىپ ئوقۇتىدۇ. قىسقىسى، ھەممىنى كونا ئادەت بويىچە قىلدۇرۇش لازىم.

ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، لېيەنشۇي يېتىپ كەلگەن كۈن ھەممىز يىغىلىپ، بىر - بىرىمىزگە مەدەت بېرىپ، ئۇنىڭ بىلەن قاتتىق گەپلىشىمىز دېگەن قارارغا كېلىشتى.

كەنتلىكلەرنىڭ ھەممىسى تۆكۈرۈكلىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇپ، قىزىقسىنغان ھالدا خەۋەر كۈتمەكتە. ئۇلار، لېيەنشۇي «پەرەشتىلەر دىنى» گە كىرىپ كەتكەن «جەدىت»، ئۇ بۇرۇندىنلا رەسىم - يوسۇنغا رىئايە قىلمايتتى. بەتمۇ بەت كۆرەش باشلانماي قالمايدۇ ياكى ئويلىمىغان بىر كارامەت پەيدا بولىدۇ، دەپ ئويلىشاتتى.

پاراڭلارغا قارىغاندا، لېيەنشۇي كەچقۇرۇندا ئۆيگە كەپتۇ. ئۇ

ئۆيگە كىرىش بىلەنلا چوڭ ئانىسىنىڭ مۇردىسى ئالدىغا بېرىپ پەقەت ئېڭىشىپ قاراپلا قويۇپتۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلار پىلان بويىچە ئىش قىلماقچى بولۇپ، دەرھال ئۇنى ئايۇانغا قىچقىرىپ، گەپنى ئەگىتىپ، ئاخىر ئەسلىي مەسىلىگە ئۆتۈپتۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە، باشقىلار بەس - بەس بىلەن گەپ قىلىپ، ئۇنىڭغا ئېغىز ئاچۇرماپ-تۇ. لېكىن، ئاخىر گەپمۇ تۈگەپتۇ، ئايۇاننى جىمجىتلىق بېسىپ-تۇ. ھەممەيلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرۇپتۇ. لېيەنشۇي رەڭگىنە-مۇ ئۆزگەرتمەستىن ھەممىگىلا «ماقۇل» دەپ قىسقىچىلا جا-ۋاب بېرىپتۇ.

بۇ گەپ كۈتمىگەن يەردىن چىققاچقا، ھەممەيلەننىڭ يۈرىكى ئورنىغا چۈشۈپتۇ. ئەمما، تۇرۇپ يەنە ئۇلار بۇ «غەلىتە بىر ئىشقۇ» دەپ، بىرئاز گۇمانسىرىغاندەك بوپتۇ. يېڭى گەپ - سۆز-گە قۇلاق سېلىپ يۈرگەن كەنتلىكلەرمۇ ئۇمىدسىزلىنىپ: «قە-زىق گەپ! ئۇ ھەممىسىگە ماقۇل دەپتۇ، يۈرۈڭلار، كۆرۈپ كېلەي-لى!» دېيىشىپتۇ. ھەممىگە ماقۇل كەلگەندىن كېيىن، ھەممە ئىش كونا قائىدە بويىچە بولغان بولاتتى، ئۇنىڭغا ھەيران قېلىش-نىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇلار كۆزىمىز بىلەن كۆرمىز دەپ، قاش قارايغاندا كەينى - كەينىدىن يىغىلىپ بېرىشىپتۇ.

مەنمۇ بېرىپ كۆرمەكچى بولغانلارنىڭ بىرى ئىدىم. ئاۋۇال مەن بىر باغلام نۆكچە ئەۋەتتىم، كېيىن ئۆزۈم باردىم. لېيەنشۇي مۇردىنى كېپەنلەۋاتقانىكەن. ئۇ پاكىنەك، ئورۇق، يۇزى سوزۇق، چاچلىرى شالاڭ ئادەم ئىكەن، ئۇنىڭ يۇزىنى قاپقارا ساقال بېسىپ كەتكەنىدى. قاراڭغۇدا ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كۆرۈنەتتى، ئۇ خۇددى كېپەنلەش مۇتەخەسىسىدەك كېپەننىمۇ تەرتىپلىك ھالدا كىيدۈردى، چەتتە قاراپ تۇرغانلار ئۇنىڭغا قايىل بولۇشتى.

خەنشىەن يېزىسىنىڭ كونا ئادىتى بويىچە، ئاشۇنداق چاغلار-

دا، قانداقلا بولمىسۇن، ئاننىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۇنداق قىل، بۇنداق قىل دەپ ئۆگىتىپ تۇراتتى. لېيەنشۇي ئۇنچىقارماس-تىن، چىرايىنىمۇ ئۆزگەرتمەستىن، نېمە دېسە شۇنى قىلدى. ئالدىمدا تۇرغان بىر ئاق باش مومايى بۇنىڭغا زوقى كېلىپ ئىچىنى تارتتى.

كېپەنلەپ بولغاندىن كېيىن تەزىم قىلىندى، ئاندىن كېيىن يىغا - زار بولدى، ئاياللارنىڭ ھەممىسى دۇرۇت ئوقۇشتى. مېيىت-نى ساندۇققا سېلىپ بولغاندىن كېيىن، يەنە تەزىم قىلىندى، ئۇنىڭدىن كېيىن تا ساندۇقنىڭ ئاغزى مىخلانغىچە يىغا - زار بولدى، ئاندىن بىرئاز جىمجىتلىقتىن كېيىن، ھەممە بىردىنلا تېپىرلىشىپ كەتتى. بۇ ھەيرانلىق ۋە نارازىلىق بەلگىسى ئىدى. مەنمۇ بىردىنلا ئىختىيارسىز ئويلىنىپ قالدىم. لېيەنشۇينىڭ كۆزى-دىن بىر تامچىمۇ ياش چىقمىغانىدى، ئۇ ئىككى كۆزىنى پارقىرا-تىپ، بورا ئۈستىدە ئولتۇراتتى.

مېيىت ئەنە شۇنداق ھەيرانلىق ۋە نارازىلىقلار ئىچىدە ئۇزا-تىلدى. ھەممە تارقىشىپ كېتىشكە تەرەددۇت قىلىشتى. لېكىن، لېيەنشۇي تېخىچە بوردا چوڭقۇر خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇراتتى. بىر-دىنلا ئۇ كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، بوغۇلۇپ قالدى - دە، كېيىن خۇددى قاراڭغۇ تۇندە كەڭ دالىدا ھۇۋلىغان يىرتقۇچ بۆرىدەك غەزەپ ئارىلاش قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە ھۆڭرەپ يىغلاپ كەتتى. بۇنداق قىلىش كونا ئادەتتە يوق ئىدى. باشقىلار ئىلگىرى بۇنداق بولۇشنى ئويلىمىغاچقا، قانداق قىلىشنى بىلمەي، بىردەم تېڭىرقە-شىپ قالدى. شۇ ئارىلىقتا بىرنەچچەيلەن كېلىپ تەسەللى بەردى، كېيىن تەسەللى بەرگۈچىلەر بارا - بارا كۆپەيدى. لېكىن لېيەنشۇي بولسا، خۇددى قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرۇپ ھۆڭرەپ يىغلايتتى.

مۇسىبەتكە كەلگەنلەر يەنە ياراتمىغاندەك قىلىپ تارقىلىپ كېتىشتى. لېيەنشۇي بېرىم سائەتچە يىغلىغاندىن كېيىن، بىردىنلا

يىغىسىنى توختاتتى ۋە ھازىرلار بىلەن كارىمۇ بولماستىن، ئىچ-كەركى ئۆيگە كىرىپ كەتتى. مارىلىغانلارنىڭ ئېيتىشچە، ئۇ چوڭ ئانىسىنىڭ ئۆيگە كىرىپ، كارىۋاتتا ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋاپتۇ.

ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، مەن شەھەرگە قايتىشتىن بىر كۈن ئىلگىرى، كەنتكە، لىيەنشۇي بارلىق ئۆي - سەرەمجانلىرىنىڭ تەڭدىن تولىسىنى چوڭ ئانىسىنىڭ ھەققىگە كۆيدۈرمەكچى بوپتۇ، قالغانلىرىنى چوڭ ئانىسىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى خىزمەتكارى — ھازىردار ئايالغا بېرىۋەتكۈدەك، ئۆينىمۇ شۇ خىزمەتكارغا مۇددەتسىز ئۆتىنگە بېرىپتۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى گېلى قۇرۇپ كەتكۈچە گەپ قىلىپمۇ توسۇيالماپتۇ، دېگەن بولمىغۇر گەپ - چۆچەكلەرنىڭ تارقالغانلىقىنى ئاڭلىدىم.

بەلكىم، قىزىقسىنغانلىقتىن بولسا كېرەك، مەن شەھەرگە قايتىپ كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتكەندە پاتمە ئوقۇپ قويۇش ئۈچۈن ئۆيگە كىردىم. ئۇ قارىلىق كىيىملىرى بىلەن ئالدىمغا چىقتى، روھىي ھالى يەنە شۇ ئاۋۇالقىدەك سۇس تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا بىرمۇنچە تەسەللى بەردىم. ئۇ «شۇنداق»، «خوپ»، دېگەندىن باشقا، «رەھمەت سىزگە» دەپ پەقەت بىر ئېغىزلا جاۋاب قايتۇردى.

II

بىزنىڭ ئۈچىنچى قېتىمقى كۆرۈشۈشىمىز شۇ يىلى قىشنىڭ باشلىرىدا، S شەھىرىدىكى بىر كىتاب دۇكىنىدا بولدى. بىز بىر - بىرىمىزگە سالام بېرىشىپ، شۇنىڭ بىلەن تونۇشۇپ قالدۇق. لېكىن، بىزنىڭ بىر - بىرىمىزگە يېقىنلىشىشىمىز شۇ يىلنىڭ ئاخىرىدا، مەن ئىشسىز قالغاندىن كېيىن باشلاندى. شۇ-

نىڭدىن تارتىپ مەن لىيەنشۇينى پات - پات يوقلاپ بارىدىغان بول-دۇم. بۇنىڭ سەۋەبى، بىرىنچىدىن، بىكارچىلىق بولسا، ئىككىن-چىدىن، ئاڭلىسام ئۇنىڭ مىجەزى شۇنداق سوغۇق بولسىمۇ، لې-كىن بېشىغا كۈن چۈشكەن كىشىلەرگە يېقىنچىلىق قىلىدىكەن، لېكىن پەلەكنىڭ چاقى ھەمىشە بىرخىل چۆرگىلىمەيدۇ، باشقا كۈن چۈشكەن ئادەملەرمۇ ھەمىشە شۇنداق تۇرۇۋەرمەيدۇ، شۇڭا ئۇنىڭ قەدىناس بۇرادەرلىرىمۇ ناھايىتى ئاز ئىكەن. بۇ گەپ دەرۋە-قە راست چىقتى. مەن ئىسىم يېزىلغان كارتىنى كىرگۈزۈشۈم بىلەنلا، ئۇ مېنى قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ ئىككى ئېغىزلىق مېھماڭ-خانىسىدا جوزا، ئورۇندۇق، بىرنەچچە كىتاب جازىسىدىن باشقا، ھېچقانداق جاھاز يوق ئىكەن. باشقىلار ئۇنى قورقۇنچلۇق بىر «جەدىت» دېسىمۇ، لېكىن كىتاب جازىلىرىدا يېڭى كىتابلار ئانچە يوق ئىدى. ئۇ مېنىڭ ئىشسىز قالغانلىقىمنى بىلەتتى. كېلە - كېتە گەپ - سۆز تۇگىگەندىن كېيىن، ئىككىمىز بىر - بىرىمىز-گە قاراپ شۇك ئولتۇرۇپ قالدۇق، ئۇينى جىمجىتلىق باستى. ئۇ قولىدىكى تاماكىسىنى چېكىپ بولاي دېدى، ھەتتا تاماكىنىڭ كۆتە-كى بارماقلىرىنى كۆيدۈرۈشكە ئاز قالغاندا، ئۇنى يەرگە تاشلىدى.

— تاماكا چېكىڭ ....— دېدى ئۇ بىردىنلا قولىغا يەنە بىر تال تاماكا ئېلىپ.

مەنمۇ بىر تال ئېلىپ چەكتىم. ئوقۇتقۇچىلىق ۋە كىتاب توغرىسىدا پاراڭ قىلىشقان بولساقمۇ، لېكىن يەنە شۇك ئولتۇرۇپ قالدۇق. مەن ئەمدى قايتاي دەپ تۇراتتىم، تاشقىرىدىن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ۋە ئاياغ تاۋۇشلىرى ئاڭلاندى. شۇنىڭ بىلەن تۆت بالا ئۆيگە ئوسۇپ كىرىپ كەلدى. بۇلارنىڭ چوڭى سەككىز - توققۇز ياشتا، كىچىكى تۆت - بەش ياشتا ئىدى، قول - يۈزى ۋە كىيىملىرى كىر، مەينەت ئىدى. لېكىن، لىيەنشۇينىڭ كۆزلىرىدىن بىردىنلا خۇشاللىق نۇرلىرى يالتىرىدى، ئۇ دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ،

ئىچكەركى ئۆيگە قاراپ ماڭدى ۋە:

— دالياڭ، ئېرلياڭ، ھەممىڭلار بۇياققا كېلىڭلار! تۇنۇگۈن سورىغان ئېغىز گارموننى سېتىۋېلىپ كەلدىم، — دېدى.

بالىلار ئۇنىڭ كەينىدىن كىرىپ كەتتى، ئۇزاق ئۆتمەستىن، ھەممىسى بىردىن گارموننى چېلىپ چىقىشتى. لېكىن ئىشكىتىن چىقىش بىلەنلا نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇرۇشۇپ قالدى، بىرى يىغلاشقا باشلىدى.

— بىر كىشىگە بىردىن، ھەممىڭلارنىڭ ئوخشاش، تالاشماڭلار! — دېدى ۋېي لىيەنشۇي ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ.

— بۇلار كىمنىڭ بالىلىرى؟ — دەپ سورىدىم.

— ئۆينىڭ خوجايىنىنىڭ بالىلىرى، ئۇلارنىڭ ئانىسى يوق، بىرلا چوڭ ئانىسى بار.

— ئۆينىڭ خوجايىنى يالغۇز كىشىمۇ؟

— ھەئە، خوجايىنىنىڭ خوتۇنى ئۆلۈپ كەتكىنىگە ئۈچ - تۆت يىل بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن بۇيان ئۇ باشقا ئۆيلەنمىدى... ئۆيلەنگەن بولسا، ماڭا ئوخشاش بويتاققا ئىجارىگە ئۆي ئاشارمىدى، — ئۇ سۆزلەۋېتىپ، سۇسقىنا كۈلۈپ قويدى.

نېمىشقا تېخىچە بويتاق يۈرىسىز، دەپ سورىغۇم كەلدى، لېكىن تازا ئەسرا بولمىغاچقا، سوراشقا خىجىل بولدۇم.

لىيەنشۇي بىلەن تونۇشۇۋالغاندىن كېيىنلا، ئۇنىڭ بىلەن تۇرۇلۇك پاراڭلارنى قىلغىلى بولدى: ئۇنىڭ گەپ - سۆزلىرى تۇغمەيتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە غەلىتە سۆزلەرنى قىلاتتى. كىشىگە ياقمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇنىڭ بەزى مېھمانلىرى «زاۋاللىق» دېگەن ئەسەرنى ئوقۇغان بولسا كېرەك، ئۇلار ھەمىشە ئۆزلىرىنى «تەلەيسىز ياشلار» ياكى «قاتاردا يوقلار» دەپىشەتتى. ئۇلار چوڭ ئورۇندۇقلاردا قىستۇچىپاقىلارغا ئوخشاش كېرىلىپ ھاكاۋۇرلۇق بىلەن ئولتۇرۇشاتتى، ئىچ - ئىچىدىن ئۇھ تارتىپ، قاش -

قاپاقلىرىنى تۇرۇپ تاماكا چېكىشەتتى. ھېلىقى خوجايىنىنىڭ بالىلىرى پات - پات جاڭجاللىشىپ، چىنە - تەخسىلەرنى چېقىپ، پېچىنە، توقاچ تالىشىپ، كىشىنىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، لىيەنشۇي ئۇلارنى كۆرگەندە چىرايىنى بۇزمايتتى، ئۇلارنى ئۆز جېنىدىنمۇ ئەزىز كۆرەتتى. ئاڭلىسام، قايسىبىر كۈنى سەنلياڭغا قىزىل چىقىپ قالغاندا، ئەندىشە قىلىپ لىيەنشۇينىڭ چىرايلىرى تېخىمۇ بۇزۇلۇپ كېتىپتۇ. بەختكە يارىشا، بالىنىڭ كېسىلى يېنىك ئىكەن. شۇڭا، كېيىنكى چاغلاردا ھېلىقى بالىنىڭ چوڭ ئانىسى لىيەنشۇينىڭ چۆچۈگىنىنى مەسخىرىگە ئايلاندۇرۇۋاپتۇ.

— بالىلار، قانداقلا بولمىسۇن ياخشى. ئۇلار گۆدەك بولغاچقا ئاق دىل بولىدۇ ...— دېدى ئۇ، بىر كۈنى ماڭا پەيتنى تېپىپ، بەلكىم مېنى بالىلارنى ياقتۇرمايدۇ قالارمىكىن دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك.

— ئۇنداق بولمايدىغانلىرىمۇ بار، — دەپ جاۋاب بەردىم.

— ياق، چوڭ ئادەملەرنىڭ مىجەزى يامان بولىدۇ. بالىلاردا بولسا، ئۇنداق خۇي يوق. كېيىنكى چاغلاردىكى ئەسكىلىكلىرى بولسا، مەسىلەن، سىز ئادەتتە زەربە بېرىدىغان ئەسكىلىكلەر بولسا، ئۇ مۇھىتنىڭ تەسىرىدىن بولىدۇ. بالىلار ئەسلىدە يامان ئەمەس، ئۇلار ئاق دىل بولىدۇ... مېنىڭ جۇڭگودىن ئۈمىد بار دېگىنىمنىڭ مەنىسى شۇ يەردە.

— ياق. ئەگەر بالىلاردا ئەسكىلىكنىڭ يىلتىزى بولمىسا، چوڭ بولغاندىكى ئەسكىلىك چېچەكلىرى نەدىن كېلىدۇ؟ مەسىلەن، بىر دانە ئۇرۇقنى ئالساق، ئۇنىڭدا شاخلاش، چېچەكلەش ۋە باش ئېلىش ئامىللىرى بولغاچقا، ئۇ يوغىنىغاندا ئۇنۇم بېرىدۇ. باھانە - سەۋەبسىز ئىش يوق، — دېدىم. ئۆزۈممۇ ئىش يوق بىكار بولۇپ قالغاچقا، خۇددى كاتتا جانابلار سەھرالىغا بارغاندا سوپى

بولۇڭالغاندەك، بۇددا كىتابلىرىدىن سۆز ئاچتىم. بۇددا كىتابلىرىدىكى كارامەتلەرنى چۈشەنمىسەممۇ، ئۆزۈمنى چاغلىماستىن، بۇلار - بولماس سۆزلەۋەردىم.

لېكىن، لېيەنشۇينىڭ كەيپى ئۇچتى. ئۇ ماڭا بىر ئالىيىپ قويدى - دە، لام دەپ ئېغىز ئاچمىدى. ئۇنىڭ قىلغۇدەك گەپ تاپالمايۋاتقانلىقىنى ياكى مۇنازىرىلىشىشكە خۇشياقمايۋاتقانلىقىنى پەملىيەلمىدىم. ئەمما چىرايىدىن خېلىدىن بۇيان كۆرۈنمىگەن تۇققۇق يەنە پەيدا بولدى. ئۇ ئۇنچىقارماستىن ئىككى تال تاماكا چېكىۋەتتى، ئۈچىنچى تال تاماكىنى قولىغا ئالغاندا، مەن قايتىپ كەتتىم.

بۇ ئاداۋەت ئۈچ ئايدىن كېيىن يۈيۈلدى. بۇنىڭ سەۋەبى ياكى ئۇ شۇ خاپىلىقنى كۆڭلىدىن كۆتۈرۈۋەتكەن، ياكى بولمىسا «ئاق دىل» بالىلارنى يامان كۆرۈپ قېلىپ، مېنىڭ بالىلار توغرىسىدا ئويلىماي قىلىپ سالغان سۆزلىرىمنى توغرا تاپقانلىقىدىن بولۇشى كېرەك. لېكىن، بۇ پەقەت مېنىڭ ئۆزۈمنىڭ پەرىزى. شۇ چاغدا ئۇ مېنىڭ ئۆيۈمگە كەلگىنىدى. شارابتىن كېيىن، بىرئاز مەيۇسلەنگەندەك بىر قىياپەتتە، بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ:

— ئويلىسام، بىرئاز ھەيران بولمەن، — دېدى ئۇ، — مەن سىزنىڭكىگە كېلىۋېتىپ، كوچىدا بىر كىچىك بالىنى ئۇچراتتىم. ئۇ تېخى ئايىغى چىقمىغان بالىكەن. لېكىن، قولىغا قومۇشنىڭ بىر تال يوپۇرمىقىنى ئېلىپ، ماڭا بەللەپ: «ئۆلتۈرىمەن!» دەۋاتىدۇ...

— بۇ مۇھىتنىڭ بەرگەن يامان تەسىرى، — دېدىم ۋە دەرھال ئاغزىمدىن چىقىپ كەتكەن سۆزگە پۇشايمان قىلدىم. لېكىن ئۇ كۆڭلىگىمۇ ئالماستىن، ھەدەپ شاراب ئىچەتتى، ئارىلىقتا ھەدەپ تاماكىمۇ چېكەتتى.

— سورايمەن، سورايمەن دەپ، ئۇنتۇپلا قاپتىمەن، — مەن

سۆزنى باشقا ياققا بۇرىدىم، — سىز بىراۋنىڭ ئۆيىگە ئاسانلىقچە بارمايتتىڭىز، قانداق بولۇپ بۇگۈن بۇياققا ئايىغىڭىز يەتتى؟ بىزنىڭ تونۇشقىنىمىزغا بىر يىلدىن ئاشتى، بىزنىڭكىگە كېلىشىڭىز، مانا بۇ بىرىنچى قېتىم.

— مەنمۇ سىزگە ئېيتاي دەپ تۇراتتىم. يېقىندىن بېرى سىزمۇ بىزنىڭ ئۆيگە بارمىدىڭىز. بىزنىڭ ئۆيدە مېنى جېنىمدىن - جاق تويغۇزۇۋېتىدىغان چوڭ - كىچىك ئىككى ئادەم بار، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ ئادەم سىياقى يوق.

— چوڭ - كىچىك ئادەم؟ ئۇلار كىم؟ — مەن بىرئاز ھەيران بولدۇم.

— كىم بولاتتى، تاغام بىلەن ئۇنىڭ بالىسى. ھەي، بالىسى دادىسىدىن قېلىشمايدۇ.

— سىزنى يوقلىغاچ، شەھەرگە ئوينىغىلى كەلگەن بولسا كېرەك؟

— ياق. ماڭا مەسلىھەتكە كەپتۇ، بالىسىنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بەرمەكچىكەن.

— ھە! بالىسىنى ئۆتۈنۈپ بەرمەكچىكەن؟ — ئىختىيارسىز چۆچۈپ كەتتىم، — سىز تېخى ئۆيلەنمىگەن تۇرسىڭىز...

— مېنىڭ ئۆيلەنمەيدىغانلىقىمنى ئۇلار بىلىدۇ، مەيلى ئۇنىڭدا ھېچ گەپ يوق. بىراق ئۇلارنىڭ قەستى خەنشىشەندىكى ھېلىقى بىر ئېغىز كونا ئۆيدە. مەندە شۇ ئۆيدىن باشقا ھېچ نەرسە يوقلۇقى ئۈزىڭىزگە مەلۇم. قولۇمغا پۇل چۈشسە، بىردەمدە خەجلەپ تۈگىتىمەن. پەقەت شۇ بىر ئېغىز ئۆيلا قالدى. ئۇ ئاتا - بالا ئىككىيلەننىڭ قەستى ھېلىقى قېرى خىزمەتكارنى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقارماقچى.

ئۇنىڭ سۆزلىرى شۇ قەدەر مۇزدەككى، ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ تەنلىرىم جۇغۇلداپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇنىڭغا تەسەللى

بەردىم:

— مېنىڭچە، سىزنىڭ تۇغقانلىرىڭىز ئۇنداق ئەمەستۇر بۇ ئۇلارنىڭ نادانلىقى بولسا كېرەك. مەسىلەن، ئالدىنقى يىلى بېشىڭىزغا مۇسىبەت چۈشكەندە، ئۇلار يىغلىشىپ سىزگە بىرمۇنچە تەسەللى بەردى...

— دادام ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۆيۈمنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن تىلخەتكە بارماق باستۇرغاندا يىغلاپ تۇرۇۋالغىنىمدىمۇ، شۇنداق ئولىشىپ كېلىپ پەند - نەسىھەت بېرىشكەنىدى ...— ئۇ خۇددى ۋەقە بولغان چاغدىكى مەنزىرىنى ھاۋادىن ئىزدەۋاتقاندەك ئىككى كۆزىنى يۇقىرىغا تىكەتتى.

— قىسقىسى، ھەممە گەپ سىزنىڭ بالىلىق بولمىغانلىقىڭىزدا، زادى نېمىشقا ئۆيلەنمەيسىز؟ — بىردىنلا ئوبدان پەيتنى تاپقاندەك بولۇپ، ئۇزۇندىن بۇيان سورىماقچى بولغان سۆزۈمنى ئېيتتىم. ئۇ ھەيران بولۇپ ماڭا قارىدى، بىرئازدىن كېيىن كۆزىنى مەندىن قاچۇرۇپ ئۆزىنىڭ تىزىغا قارىۋالدى ۋە تاماكا چېكىش بىلەن بولۇپ، سۆزۈمگە جاۋاب قايتۇرمىدى.

III

لېيەنشۇي شۇنداق بىمەنە شارائىتلاردا ئۆتۈۋاتقان بولسىمۇ، ئۇنى يەنىمۇ تىنچسىزلاندۇرۇپ، بارا - بارا كىچىك گېزىتلەردە ئىمزاسىز كىشىلەر ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىدىغان بولۇپ قالدى. بىلىمدارلار ئارىسىدىمۇ ئۇ توغرۇلۇق سۆز - چۆچەكلەر پەيدا بولۇپ قالدى. لېكىن، بۇ سۆز ئىلگىرىكىدەك تۇتۇرۇقسىز گەپلەر ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ زىتىغا تېگىدىغان سۆزلەر ئىدى. مەن بۇنىڭ ئۇنىڭغا يېقىندىن بۇيان گېزىتلەرگە ماقالە يېزىشقا ئامراق بولۇپ قالغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى بىلەتتىم، شۇڭا كارىمۇ

بولمىدى. S شەھىرىدىكى كىشىلەر بىھۇدە گەپ - سۆزلەرنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىنى ياقتۇرمايتتى؛ ئەگەر چىقىپ قالسا، گېپىنى چىققان كىشىگە يەر ئاستىدىن دىققەت قىلىشاتتى، بۇ ئەھۋال ئەزەلدىن شۇنداق ئىدى. بۇنى لېيەنشۇي ئۆزىمۇ بىلەتتى. ئەتىيازدا مەكتەپ مۇدىرى ئۇنىڭ خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىشىگە قوشۇلغاندىن كېيىنىمۇ ئۇ ئىككىلا قالدىم. بۇ خەۋەر ماڭا بىرئاز غەلىتە تۇيۇلدى. ھەقىقەتتە بولسا، بۇنداق ئەھۋاللارمۇ ئەزەلدىن شۇنداق تۇغۇلۇپ تۇراتتى. بىراق، مەن ئۆز تونۇشلىرىمنىڭ بۇنداق تاسادىپىيلاردىن خالىي بولۇشىنى ئۈمىد قىلغانلىقىم ئۈچۈن، ماڭا بۇ غەلىتە تۇيۇلغاندى، لېكىن S شەھىرىنىڭ ئادەملىرى بۇ نۆۋەت بۇنىڭغا ئارتۇقچە ئەجەبلەنمىدى.

شۇ چاغلاردا مەن ئۆز تىرىكچىلىكىم بىلەن ئاۋارە ئىدىم. بۇ يىل كۈزدە شەنياڭغا ئوقۇتقۇچىلىققا بېرىش توغرىسىدا ئۇقۇشقىلى بارماقچى بولغانلىقىم ئۈچۈن، لېيەنشۇينى يوقلاشقا ۋاقىت بولمىدى. ئۇنىڭ خىزمەتتىن بوشىنىپ كەتكىنىگە ئۇچ ئاي بولۇپ قالغاچقا، بىرئاز بوش ۋاقىت چىققۇچە ئۇنى يوقلاش خىيالىمغىمۇ كەچمىدى. بىر كۈنى رەستىدە كېتىۋېتىپ، بىردىنلا كونا كىتابلار يايمىسى ئالدىدا تۇرۇپ قالدىم ۋە ئىختىيارسىز ھەيران بولۇپ قالدىم. چۈنكى، ئۇ يەردە قەدىمكى كىتابلارنى بېسىپ چىقىرىدىغان «جىگۇگى» نەشرىياتىدا بىرنەچچە قېتىم نەشر قىلىنغان «سىجىي سويىك»[21] دېگەن كىتاب كۆزۈمگە چېلىقتى. بۇ كىتاب ئەسلىي لېيەنشۇينىڭ كىتابى ئىدى. ئۇ بۇ كىتابنى ياخشى كۆرەتتى، لېكىن ئۆز قولىدا ساقلىمايتتى. شۇنداق بولسىمۇ بۇ كىتاب ئۇنىڭ ئۈچۈن قىممەتلىك ئېسىل كىتاب ئىدى؛ نائىلاج بولمىغۇچە، ئاسانلىقچە سېتىۋەتمەيتتى. ئۇ ئىلگىرىدىن تارتىپ قولىغا پۇل چۈشسىلا يېغىپ - تېجەپ قويماستىن ئاسانلا تۇگىتىۋېتىدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئىشسىز بولۇپ قالغىنىغا ئەمدىلا ئىككى - ئۇچ ئاي بولۇپ

تۇرۇقلۇق شۇنچىۋالا گادايلىشىپ كەتكەندىمۇ؟ شۇنىڭ بىلەن ئۇنى يوقلاپ بارغۇم كەلدى ـ دە، رەستىدىن بىر شىشە ھاراق، ئىككى بولاق خاسىڭ، ئىككى پىشىشق بېلىق ئالدىم.

ئۇنىڭ ئىشكى يېپىقلىق ئىكەن، ئىككى ـ ئۈچ قېتىم چاقىردىم، ئۇنچىقمىدى. ئۇخلاپ قالغان بولسا كېرەك دەپ، تېخىمۇ ئۇنلۇك تىۋىلدىم، ئىشكىنى قاقتىم.

— چىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك! — دالياڭلارنىڭ چوڭ ئانىسى — قىساق كۆز سېمىز ئايال ئۇدۇلدىكى دېرىزىدىن ئاق كىرگەن بېشىنى چىقىرىپ، رەنجىگەندەك ۋارقىرىدى.

— نەگە كەتكەندۇ؟ — دەپ سورىدىم.

— نەگە؟ كىم بىلسۇن؟... ئۇ نەگە كېتەتتى، ساقلاپ ئولتۇرۇڭ، بىردەمگىچە كېلىپ قالار.

مەن ئىشكىنى ئاچتىم ـ دە، مېھمانخانىغا كىردىم. ئازغىنە بىر ۋاقىت ئىچىدە شۇنچە كۆپ ئۆزگىرىشلەر بولۇپ كېتىپتۇ: مېھمانخانا كىشىنىڭ ئىچى پۈشقۇدەك قۇيۇقۇق ئىدى. ئۆي سەرەمجان ئاز قالغانىنىڭ ئۇستىگە، S شەھىرىدە خېرىدار تېپىلمايدىغان بىرنەچچە پارچە شىرازلىق كىتابلا قاپتۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يۇمىلاق جوزا تېخىچە تۇرۇپتۇ. ئىلگىرى بۇ جوزىنىڭ ئەترابىدا ئولتۇرىدىغان دەردەمەن، مەرد ياشلار، ھۇنىرىنى كۆرسىتەلمەي يۈرگەن كارامەتچىلەر ۋە ھېلىقى جاڭجالچى مەينەت بالىلارنىڭ ھازىر بىرىمۇ يوق. جوزا ئۈستىنى چاڭ ـ توزان بېسىپ كېتىپتۇ. ھاراق بىلەن خاسىڭنى جوزىغا قويدۇم ـ دە، بىر ئورۇندۇقنى جوزىنىڭ يېنىغا تارتىپ ئىشىككە ئۇدۇل ئولتۇردۇم.

دەرۋەقە بىردەم ئۆتمەيلا، ئىشىك ئېچىلىپ بىرى ئاستا كىرىپ كەلدى. بۇ لىيەنشۇي ئىدى. بەلكىم كەچ كىرىپ قالغانلىقتىن بولسا كېرەك، ئۇ خۇددى بالدۇرقىدىنمۇ قارىداپ كەتكەندەك كۆرۈندى، لېكىن روھىي ھالىتى يەنە بالدۇرقىدەك ئىدى.

— ئوھو! بۇ يەردىكەنسىز؟ قاچانراق كەلدىڭىز؟ — ئۇ بىرئاز خۇشالدەك ئىدى.

— ئانچە ئۇزۇن بولمىدى، — دېدىم، — نەگە بېرىپ كەلدىڭىز؟

— ھېچ نەگە، ئانچىكى ئايلىنىپ كەلدىم.

ئۇمۇ بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ ئەكېلىپ، جوزا تۈۋىدە ئولتۇردى. بىز ھاراق ئىچىشكە باشلىدۇق ۋە ئۇنىڭ ئىشسىز قالغانلىقى توغرىسىدا پاراڭلاشتۇق. لېكىن، ئۇ بۇ توغرىدا ئانچە كۆپ گەپ ـ سۆز قىلمىدى. بەلكىم بۇنى ئادەتتىكى دائىم ئۇچراپ تۇرىدىغان ئىش، بۇنىڭ ھەيران قالغۇچىلىكى يوق، بۇ توغرىدا سۆزلەشنىڭ ھاجىتىمۇ يوق دەپ ئويلىسا كېرەك. ئۇ ئادەتتىكىدەك، ھەدەپ ھاراق ئىچەتتى، ئارىلاپ جەمئىيەت ۋە تارىخ توغرىسىدا پاراڭ قىلىپمۇ قويانتى. نېمە ئۈچۈندۇر، مەن شۇ چاغدا قۇرۇق تۇرغان كىتاب جازىسىغا كۆزۈم چۈشۈپ، «جىگۈگي» ئەشرىياتىدا بىرىنچى قېتىم نەشر قىلىنغان «تارىخنامەنىڭ شەرھى» دېگەن كىتابنى ئەسلەپ قالدىم ۋە بىردىنلا ئىچىم سىقىلىپ، روھسىز ۋە مەيۈسلۇك ھېس قىلدىم.

— مېھمانخانىڭىز غېرىبسىنىپ قاپتۇ... يېقىندىن بۇيان مېھمانلارمۇ ئاز كېلىدىغان بولۇپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟

— كەلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇلار مېنى كۆڭلى ئارامدا ئەمەس، بارساقمۇ ئەھمىيىتى يوق، دەپ ئويلىسا كېرەك. ھەقىقەتەن كۆڭۈلنىڭ ئارامدا بولماسلىقى كىشىلەرگە ئوڭايسىزلىق تۇغدۇرىدىكەن، باغچىلارغا قىش كۈنلىرى ئادەم بارمايدۇ... — ئۇ كەينى ـ كەينىدىن ئىككى قەدەھ كۆتۈرۈۋېتىپ، جىممىدە خىيالغا چۆكۈپ كەتتى. كېيىن بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ، — سىز ئۇقۇشۇۋاتقان خىزمەتتىمۇ ئىشەنچ يوقتۇ؟ — دەپ سورىدى.

مەن ئۇنىڭ بىرئاز مەست بولغانلىقىنى سەزگەن بولسامۇ،

لېكىن ئىختىيارسىز كەيپىم ئۇچتى. بىرنەرسە دېيىشكە تەييار تۇراتتىم، ئۇ نېمىگىدۇر بىر نەرسىگە قۇلاق تىكىپ، قولىغا بىر ئوچۇم خاسكىنى ئالدى ـ دە، تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى. تاشقىرىدا دالياڭلارنىڭ كۈلكىلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

لېيەنشۇينىڭ تاشقىرىغا چىقىشىغا بالىلارنىڭ ئۈنى بېسىلىپ قالدى ۋە ھەممىسى تارقىشىپ كەتكەندەك بولدى. لېيەنشۇي قوغلاپ بېرىپ، بىرنېمىلەرنى دېگەن بولسىمۇ، لېكىن بالىلارنىڭ جاۋابى ئاڭلانمىدى. شۇنىڭ بىلەن لېيەنشۇيمۇ ئاستا قايتىپ كېلىپ، قولدىكى بىر ئوچۇم خاسكىنى يەنە جوزىغا تۆكۈپ قويدى.

— مېنىڭ نەرسىلىرىنىمۇ يېمەيدىغان بولۇۋالدى، — دېدى ئۇ زاڭلىق قىلغاندەك تۇۋەن ئاۋاز بىلەن.

— لېيەنشۇي، — دېدىم مەن غەمكىن بولساممۇ، ئۆزۈمنى كۈلكىگە زورلاپ، — سىز مېنىكچە ئۆزىڭىزنى ئۆزىڭىز ئازابقا قالدۇرغاندەك تۇرىسىز. سىز ئىنسانىيەت ئالىمىنى ناھايىتى بۇزۇلۇپ كەتتى، دەپ قارىسىڭىز كېرەك...

ئۇ سوغۇققىنا كۈلۈپ قويدى.

— ياق، توختاڭ، مېنىڭ سۆزۈم تېخى تۈگىمىدى. سىز بىزنى — سىزنى تاسادىپىي يوقلاپ كەلگەنلەرنى ئىشى يوق بىكار بولۇپ قالغاچقا، ئىچ پۈشۈقى ئۈچۈن كېلىدۇ دەپ، ئويلايدىغان ئوخشىمامسىز؟

— ياق. لېكىن، بەزىدە شۇنداقمۇ ئويلايمەن. سۆز ـ چۆچەك قىلىش ئۈچۈن دەسمايە ئىزدەپ كەلسە كېرەك، دەپ ئويلايمەن.

— ئۇنداق بولسا، خاتا ئويلاپسىز. كىشىلەر ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەس. سىز ئۆز قولىڭىز بىلەن پىلە غوزىكى ياساپ، ئۆزىڭىزنى شۇنىڭ ئىچىگە سولىۋاپسىز. دۇنيانى سۆزۈك دەپ قارىشىڭىز لازىم، — دېدىم ئېچىنغان ھالدا.

— بەلكىم شۇنداقتۇر. لېكىن، قېنى ئېيتىڭچۇ؛ غوزەكنىڭ

يىپى نەدىن كېلىپ قالدى؟... تەبىئىي، دۇنيادا شۇنداق ئادەملەر ناھايىتى كۆپ؛ مەسىلەن، مېنىڭ چوڭ ئانام. ماڭا ئۇنىڭ قېنى ئارىلاشمىغان بولسىمۇ، بەلكىم ئۇنىڭ تەقدىرى ماڭا مىراس بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. بۇمۇ ھېچ گەپ ئەمەس. مەن شۇنداق تەقدىر ئۈچۈن ئاللىقاچان كۆز يېشى قىلغان...

ئۇنىڭ چوڭ ئانىسىنىڭ مۇسىبىتى ۋاقتىدىكى ئەھۋالى خۇددى ھېلى بولۇپ ئۆتكەندەك دەرھال كۆز ئالدىمغا كەلدى.

— مەن سىزنىڭ شۇ چاغدىكى يىغا ـ زارىڭىزنى زادىلا چۈشەنەلمىدىم ...— دەپ تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا سورىدىم.

— چوڭ ئانامنىڭ مۇسىبىتى ۋاقتىدىكىگىما؟ ... توغرا، چۈشەنمەيسىز، — ئۇ چىراغنى ياندۇرۇۋېتىپ، ئالدىرىماستىن سۆزلىدى، — سىزنىڭ ماڭا ئۇلپەتچىلىك قىلىشىڭىز، مېنىڭچە، شۇ ۋاقتىدىكى يىغا ـ زار سەۋەبىدىن بولسا كېرەك، سىز بىلمەيسىز، ئۇ چوڭ ئانام دادامنىڭ ئۆگەي ئانىسى. دادامنىڭ ئۆز ئانىسى بولسا، ئۇچ ياش ۋاقتىدا ئۆلۈپ كەتكەنىكەن، — ئۇ خىيال بىلەن جىممىدە ئولتۇرۇپ ھاراق ئىچتى، بىر بېلىق بېشىنى يەۋەتتى، — ئۆتكەن ئىشلارنى مەن ئەسلىي بىلمەيتتىم. كىچىكىمدىن تارتىپلا ماڭا بۇ ئىشلار قاراڭغۇ ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا دادام تېخى ھايات، ھال ـ ئەھۋالىمىزمۇ ياخشى ئىدى، چاغان ئېيى بولغاندا، بوۋىلىرىمىزنىڭ سۇرىتىنى ئېسىپ، چوڭ نەزىر قىلاتتۇق. شۇ ھەيۋەت سۇرەتلەرگە قاراپ بەخت بىزگە كۆپ يار بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلايتتىم. لېكىن، شۇ چاغلاردا مېنى كۆتۈرۈپ باقىدىغان بىر خىزمەتكار خوتۇن ماڭا ھەمىشە بىر سۇرەتنى كۆرسىتىپ: «مۇشۇ سېنىڭ ئۆز چوڭ ئاناڭ. تەزىم قىل، سېنىڭ تېتىڭ، قاۋۇل ئادەم بولۇپ، تېز چوڭ بولۇشىڭغا روھىي مەدەت بېرىدۇ» دەيتتى. مەن بىر چوڭ ئانام بار تۇرۇقلۇق، يەنە قانداق «ئۆز چوڭ ئانام» بولۇشىنى چۈشەنمەيتتىم. شۇنداق بولسىمۇ

مۇ، ئۇ «ئۆز چوڭ ئانام»نى ياخشى كۆرەتتىم. ئۇ ئۆيدىكى چوڭ ئانامدەك قېرى ئەمەس ئىدى، ياش ھەم چىرايلىق ئىدى، ئۇستىگە زەر باسقان قىزىل چاپان، بېشىغا ئۇنچە باسقان دوپپا كىيگەنىدى، ئانامنىڭ سۈرىتىگە ناھايىتى ئوخشاپ كېتەتتى. مەن ئۇنىڭغا قارىسام، ئۇمۇ ماڭا تىكىلىپ مىيىقىدا كۈلگەندەك قاراپ تۇراتتى. مەن، ئۇمۇ مېنى بەك ياخشى كۆرىدۇ، دەپ ئويلايتتىم...

... ئۆيدىكى، ئەتىدىن كەچكىچە دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ يىڭنە ئىشى قىلىدىغان چوڭ ئانامنىمۇ ياخشى كۆرەتتىم. مەن ئۇنىڭ ئالدىدا ھەرقانچە خۇشاللىق بىلەن ئويناپ - كۈلسەمۇ، قىچقارساممۇ، ئۇ ماڭا قاراپ كۈلۈپمۇ قويمايتتى، ماڭا ئۇ ھەمىشە سوغۇق، باشقىلارنىڭ چوڭ ئانىسىدىن باشقىچىرەك تۇيۇلاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇنى ياخشى كۆرەتتىم. لېكىن، بارا - بارا ئۇنىڭدىن مېھرىم كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. بۇنىڭ سەۋەبى، يېشىم چوڭىيىپ، ئۇنىڭ دادامنىڭ ئۆزئانىسى ئەمەسلىكىنى بىلىپ قالغانلىقىم ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ ئەتىدىن كەچكىچە خودىدى ماشىنىغا ئوخشاش، يىڭنە ئىشىدىن باش كۆتۈرمەي ئولتۇرۇشىدىن زېرىكىكەنلىكىمدىن ئىدى. ئۇ بالدۇرقىدەكلا قولىدىن يىڭنىنى چۈشۈرمەي ئولتۇرسىمۇ، ماڭا غەمخورلۇق قىلاتتى، مېنى ئاسرايتتى، ئانچە ئوچۇق چىراي ئاچمىسىمۇ، لېكىن سىلكىمەيتتى. تا دادام ۋاپات بولغۇچە شۇنداق ئۆتتى. كېيىنكى چاغلاردا بىزنىڭ كۇنىمىز شۇنىڭ يىڭنە ئىشىغا قاراشلىق بولۇپ قالدى. ھەتتا مەن مەكتەپكە كىرگۈچە شۇنداق تۇرمۇش كەچۈردۇق...

چىراغ ئۆچۈپ قالاي دېدى، كىرىسىن كۆيۈپ بولدى. لېيلى شۇي ئورنىدىن تۇرۇپ، كىتاب جازىسىدىن كىچىككىنە بىر كىرىسىن قاچىسىنى ئېلىپ چىراغقا كىرىسىن قۇيدى.

— مۇشۇ بىر ئاي ئىچىدە، كىرىسىنىڭ نەرخى ئىككى قېتىم ئۆرلىدى ...— ئۇ چىراغنىڭ پىلىكىنى بىرئاز چىقىرىپ قويۇپ،

يەنە ئاستا سۆزلىدى، — كۈن ئۆتكۈزمەك كۇندىن - كۈنگە تەس بولۇپ كېتىۋاتىدۇ... چوڭ ئانام كېيىنكى كۈنلەردىمۇ شۇنداق ئۆتتى، مەن مەكتەپنى تۇگىتىپ، ئىش تاپقان چاغدىلا، تۇرمۇشىمىز ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىرئاز خاتىرجەم بولۇپ قالدى، تاكى ئۇ كېسەل بولۇپ يېقىلىپ قالغۇچە شۇنداق ئۆتتى...

... ئۇنىڭ ئاخىرقى ئۆمرى مېنىڭچە ئانچە جاپا - مۇشەققەتلىك بولمىدى، خېلى ئۆمۇر كۆردى. مېنىڭ كۆز يېشى قىلىشىم ھاجەتسىز ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە يىغا - زار قىلغانلارمۇ ئاز بولمىدى. غۇ؟... ھەتتا ئىلگىرى ئۇنى بوزەك قىلغان كىشىلەرمۇ يىغلىدى، يىغلىمىغان تەقدىردىمۇ چىرايلىرىدىن ھېچبولمىغاندا قايغۇ ئالامەتلىرى كۆرۈلدى. ھا - ھا - ھا!... لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر، شۇ چاغدا ئۇنىڭ پۈتۈن ئۆمرى كۆز ئالدىمغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۆزى سەۋەبچى بولغان يالغۇزلۇقى ۋە بۇ يالغۇزلۇقنىڭ ئاچچىق - چۈچۈكىنى تېتىغان بىر كىشىنىڭ پۈتۈن ئۆمرى كۆز ئالدىمغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش ئادەملەر ئاز ئەمەس دەپ ئويلىدىم. شۇ ئادەملەر مېنى ئېچىندۇرىدۇ. مەن شۇ چاغدا تولىمۇ ئارتۇقچە ئېچىنغانلىقىمدىن يىغلاپ تاشلىدىم...

... سىزنىڭ ھازىر مەندىن نارازى بولۇشىڭىز، مېنىڭ ئىلگىرى شۇ چوڭ ئانامدىن نارازى بولغىنىمغا ئوخشاش گەپ. لېكىن مېنىڭ ئۇ چاغدىكى نارازىلىقىم ھەقىقەتتە ئورۇنسىز ئىدى. چۈنكى، ئۆزۈم ئاق - قارىنى پەرق قىلغۇدەك بولغان ۋاقتىتىن تارتىپ، ئاستىلاپ ئۇنىڭدىن يىراقلىشىپ كەتكەنىدىم...

ئۇ شۇك بولۇپ قالدى. ئىككى بارمىقى ئارىسىغا تاماكىسىنى قىسىپ، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە خىيال سۈرۈپ كەتتى. چىراغ ژىل - ژىل قىلىپ كۆيمەكتە.

— ھەي، ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، يىغا - زار قىلىدىغان ئادىمى بولمىسىمۇ تەس گەپ، — دېدى ئۇ ئۆزىچە سۆزلەپ ۋە

بىرئاز تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، بېشىنى كۆتۈرۈپ ماڭا قارىدى، — مېنىڭچە، سىزمۇ ئىلاجسىز قالدىڭىزغۇ دەيمەن. مەنمۇ بىرەر ئىش - پىش تاپمىسام بولمايدۇ.

— بىرەر ئىش تېپىپ بېرىشنى ھاۋاله قىلغۇدەك بۇرادىرىڭىز يوقمۇ؟ — ھەقىقەتەن بۇ ۋاقىتدا مەن ئۆزۈمۈ ئامالسىز قالغانىدىم.

— بۇرادەرلەرنىڭ بارلىقى بار. لېكىن ئۇلارنىڭ ھالىمۇ مېنىڭكىدىن قېلىشمايدۇ...

مەن لېيەنشۇي بىلەن خەيرلىشىپ چىققاندا، ئاي تىك كۆتۈرۈلگەن، كېچە تېتىنچ ئىدى.

IV

شەنياڭدا ماڭارىپ ئىشلىرى ناھايىتى خاراب ئىدى. مەكتەپكە كېلىپ ئىككى ئايغىچە بىر تىينىمۇ مائاش ئالالمىدىم، شۇڭا، چېكىدىغان تاماكامنىمۇ ئىقتىساد قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. مەكتەپتىكى خىزمەتچىلەر ئېيىغا 15 — 16 تەڭگە مائاش ئالىدىغان تۆۋەن خىزمەتچىلەردىن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەقدىرگە تەن بېرىپ، غۇربەتچىلىكتە پىشىپ - چىنىققان بولغاچقا، چىرايلىرى سارغايغان ۋە ئورۇقلاپ كەتكەن بولسىمۇ، ئەتىدىن كەچكىچە ئىشلەيتتى، نامى ۋە ئورنى يۇقىرىراقلارنى كۆرسە، ھۆرمەت بىلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ قويۇاتتى. ئۇلار: «ئۇستى پۈتۈن، قورسىقى توق بولمىسىمۇ، ئەدەپ - ئىنساپنى بىلىدۇ» غان كىشىلەردىن ئىدى. شۇنداق ئەھۋاللار كۆزۈمگە چېلىققاندا، نېمە ئۈچۈندۇر، ھەمىشە لېيەنشۇيىنىڭ خەيرلىشىش ۋاقتىدا قىلغان سۆزلىرى يادىمغا چۈشەتتى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ تۇرمۇشى ناھايىتى ئېغىر ئىدى، ھالى ناھايىتى خاراب ئىدى، ئۇنىڭدا ئىلگىرىكىدەك تەمكىنلىك زادىلا قالمىغانىدى. ئۇ مېنىڭ قايتىدىغانلىقىمنى بىلىپ، كېچىسى يوقلاپ كەپتۇ ۋە بىرئاز ئارىسالدى بولۇپ تۇرغاندىن كېيىن دۈدۈقلاپ سۆزلىدى:

— ئۈياقتا بىرەر ئىلاج بولارمىكىنتاڭ؟ كۆچۈرگۈچى بولۇپ ئېيىغا 20 — 30 تەڭگە تەگسىمۇ مەيلىدى. مەن...

مەن ئۇنىڭ مۇشۇ ھالىغا چۈشۈپ قالغىنىغا ناھايىتى ھەيران بولۇپ دەرھال بىر نەرسە دېيەلمىدىم.

— مەن... مەن يەنە بىرنەچچە ۋاقىت كۈن كۆرسەم بولاتتى...

— شۇ تەرەپكە بېرىپ قاراپ باقاي. مۇمكىنقەدەر بىر ئىلاج قىلىپ كۆرەي.

مەن شۇ كۈنى ئەنە شۇنداق ۋەدە بەرگەنىدىم. كېيىن شۇ سۆزلەر يادىمغا كەلسە، لېيەنشۇيىنىڭ قىياپىتى كۆز ئالدىمغا كېلەتتى. ئۇنىڭ: «يەنە بىرنەچچە ۋاقىت كۈن كۆرسەم» دەپ دۈدۈقلاپ قىلغان سۆزى قۇلىقىمغا كىرگەندەك بولاتتى. كېيىنكى چاغلاردا ئۇنى كۆپ جايلارغا غايىبانە تونۇشتۇردۇم، لېكىن ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. ئىش ئاز، ئادەم كۆپ. شۇڭا، باشقىلار مېنى ئۆزرە بىلەن قايتۇرۇپ تۇردى، مەنمۇ ئۇنىڭغا ئۆزرە بىلەن خەت يېزىپ تۇردۇم.

بىر ئوقۇش مەۋسۇمى تۈگەي دېگەندە، ئەھۋال تېخىمۇ يامانلاشتى. ئۇ يەردىكى بىرنەچچە موللا تەرىپىدىن چېقىرىلغان ھەپتىلىك «ئىلىم - بىلىم» گېزىتىدە ماڭا ھۇجۇم باشلىنىپ قالدى، ئەلۋەتتە، ئېتىمنى ئاتاپ كۆرسەتمەيتتى، لېكىن ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن تەنە قىلاتتى. ئۇنى بىر ئوقۇغان كىشى مېنى ئوقۇغۇچىلارنى دولقۇن كۆتۈرۈشكە كۈشكۈرتىۋېتىپتۇ دەپ چۈشىنەتتى، ھەتتا لېيەنشۇينى غايىبانە تونۇشتۇرغانلىقىمنىمۇ ئۆز ئەتراپىغا ئادەم توپلاۋاتىدۇ، دېيىشەتتى.

مەن جىم بولۇۋېلىشقا مەجبۇر بولدۇم. ئوقۇغۇچىلارنى دولـ
قۇن كۆتۈرۈشكە كۈشكۈرتىۋاتىدۇ، دېگەن گۇمانغا قالماي دەپ،
دەرسكە چىققاندىن باشقا چاغلاردا ئۆيدىن چىقمايدىغان، ھەتتا تاما-
كىنىڭ تۈتۈنىنىمۇ دېرىزىنىڭ يوچۇقلىرىدىن چىقىرىۋېتىدىغان
بولدۇم.

لىيەنشۇي توغرىسىدىغۇ ئېغىزمۇ ئاچمىدىم. تا قىشنىڭ ئوتتۇ-
رىلىرىغچە ئەھۋال شۇنداق ئۆتتى.

بىر كۈنى كەچكىچە قار ياغدى، ھەتتا كېچىسىمۇ توختىمىدى.
تالا شۇنداق تىمتاس بولۇپ كەتتىكى، «شىرت» قىلغان ئاۋازمۇ
ئاڭلانغۇدەك ئىدى. مەن خىرە كۆيۈپ تۇرغان چىراغ يورۇقىدا
كۆزۈمنى يۇمۇپ خىيالغا چۆمەتتىم. كۆزۈمگە بۇ چەكسىز قار
دۆۋىلىرى ئوستىگە يەنە لەپشىپ چۈشۈۋاتقان قارلار، يېڭى يىل
بايرىمىغا تەييارلىنىۋاتقان يۇرتۇم، بايرام تەييارلىقى بىلەن ئالدىرا-
شىۋاتقان كىشىلەر كۆرۈنەتتى ۋە ئۆزۈمنىڭ ئارقا باغدىكى تۈزلەڭ-
لىكتە بىرمۇنچە دوستلىرىم بىلەن قاردىن بوۋاي ياساپ، ئۇنىڭغا
كۆمۈردىن كۆز ئورنىتىپ ئۇيناۋاتقان بالىلىق چاغلىرىم كۆز ئال-
دىمغا كېلەتتى ۋە ئۇ قارا كۆز مىدىرلاپلا لىيەنشۇينىڭ كۆزلىرىگە
ئوخشاپ كېتەتتى.

«يەنە بىرئاز ۋاقىت كۈن كۆرسەم بولاتتى!» — بۇ سۆز يەنە
قۇلىقىمغا كىرەتتى.

«نېمىشقا بۇنداق بولدۇ؟» دەپ ئۆزۈمچە سوئال قوياتتىم ۋە
دەرھال يەنە بۇنى كۆلكىلىك ھېس قىلاتتىم. بۇ كۆلكىلىك مەسىلە
مېنى خىيالدىن ئويغاتتى. مەن ئۆزۈمنى رۇسلاپ، بىر تال تاماكا
تۇتاشتۇردۇم. دېرىزىنى ئېچىپ قارىسام، دەرۋەقە، قار تازىمۇ
كۆپ يېغىپتۇ. كىمدۇر بىراۋ ئىشكنى قاقتى ۋە بىرئازدىن كېيىن
ئۆيگە كىرىپ كەلدى، لېكىن بۇ بىر سارايۇەننىڭ تونۇش ئاياغ
تىۋىشى ئىدى. ئۇ مېنىڭ ئىشكىمنى ئېچىپ قولۇمغا ئۆزۈن بىر

كونۋېرتنى ئۈزاتتى. خەت ناھايىتى سەت يېزىلغان، شۇنداق بولسـ
مۇ، بىر قاراپلا «ۋېي لىيەنشۇيدىن» دېگەن سۆزنى پەرق ئېتىپ،
ۋېي لىيەنشۇينىڭ خېتى ئىكەنلىكىنى بىلدىم.

بۇ مەن S شەھىرىدىن ئايرىلغاندىن بۇيان، ۋېي لىيەنشۇينىڭ
ماڭا بىرىنچى قېتىم يازغان خېتى ئىدى. ئۇنىڭ ھۆرۈنلۇقىنى
بىلەتتىم، شۇڭا خەت ـ خەۋىرى بولمىغانلىقىغىمۇ ئەجەبلەنمەيـ
تتىم. شۇنداق بولسىمۇ، بەزىدە ئۇنىڭ خەت يازمىغانلىقىغا نادامەت
چېكەتتىم. بۇ خەت قولۇمغا تەگكەندىن كېيىن، بىردىنلا ئەجەبلـ
نىپ، دەرھال كونۋېرتنى ئاچتىم. كونۋېرت ئىچىدىكى خەتلەرمۇ
سەت يېزىلغانىدى:

«شىڭفى...

سىزنى نېمىدەپ ئاتىسام بولار؟ نېمىدەپ تەرىپلەشنى
بىلمىگەچكە، ئورۇننى بوش قالدۇردۇم. ئۆزىڭىز نېمىنى
خالىسىڭىز، شۇنى يېزىپ تولدۇرۇپ قويارسىز. مەن ئۇ-
چۇن ھەممىسى ئوخشاش.

ئايرىلغاندىن بۇيان، ئۇچ پارچە خېتىڭىزنى ئالدىم.
ھېچبىرىگە جاۋاب يازمىدىم، بۇنىڭ سەۋەبلىرى ناھايىتى ئاد-
دى: ھەتتا پوچتا ماركىسىغمۇ پۇل يوق.

مەن توغرۇلۇق بەلكىم بىرەر خەۋەر ئاڭلاشنى ئارزۇ
قىلمىدىغانسىز. سىزگە توپتوغرىسىنى ئېيتسام، مەن يېڭىلـ
مىدىم. ئىلگىرى ئۆزۈمنى مەغلۇپ بولغۇچى دەپ ئويلايتتىم.
ئەمدى چۈشەندىم، ئۇ چاغدىكى مەغلۇبىيەت ئەمەس ئىكەن؛
مانا ئەمدى راستتىن مەغلۇپ بولدۇم. ئىلگىرى بەزىلەر مە-
نىڭ يەنە بىرئاز ۋاقىت ھايات ياشىشىمنى ئۈمىد قىلاتتى،
ئۆزۈمۇ شۇنى ئارزۇ قىلاتتىم، ئۇ ئارزۇ ماڭا نېسىپ بولمـ
دى. ھازىر ئۇنداق ئارزۇنىڭ ھاجىتى قالمىدى. شۇنداق

بولسىمۇ كۈن كۆرسەم بولاتتى...

لېكىن كۈن كۆرۈش مۇمكىنمۇ؟

مېنىڭ ئۇزاقراق هايات ياشىشىمنى ئارزۇ قىلغانلارنىڭ ئۆزى ياشىيالماي قالدى. ئۇنى دۇشمەنلەر قاپقانغا چۈشۈرۈپ ئۆلتۈرۈۋەتتى، زادى ئۇنى كىم ئۆلتۈردى؟ ئۇنى هېچكىم بىلمەيدۇ.

پەلەكنىڭ چاقى نېمىدېگەن چاپسان ئايلىنىدۇ؟! يېرىم يىلدىن بۇيان تىلەمچى بولۇشقا تاسلا قالدىم. ئەمەلىيەتتە، تىلەمچى دەپ هېسابلىسىمۇ بولىدۇ. لېكىن، قولۇمدىن هېچ نېمۇ ئىش كېلىدۇ، بۇ يولدا تىلەمچىلىك قىلسامۇ، ئاچ - يالىڭاچ قالسامۇ، دىققەت بولسامۇ، ئازاب - جاپا چەكسەمۇ مەيلى. لېكىن، هالاك بولۇشنى خالىمايمەن. قارىڭ، بىرئاز ئۇزاقراق ياشىشىمنى ئارزۇ قىلىدىغان بىر ئادەم بار ئىدى، ئۇ ناهايىتى قاۋۇل ئادەم ئىدى. بىراق، هازىر ئۇ يوق. شۇنداقلارنىڭ بىرىمۇ قالمىدى. ئۆزۈمۇ ئۆزۈمنىڭ هايات يۈرۈشكە ئەرزىمەيدىغانلىقىمنى هېس قىلىۋاتىمەن. باشقىلارچۇ؟ باشقىلارمۇ ئەرزىمەيدۇ. شۇنداقتىمۇ يەنە مېنىڭ هايات يۈرۈشۈمنى خالىمايدىغان كىشىلەر ئۇچۇن هايات يۈرگۈم كېلىدۇ. بەختىمگە، مېنىڭ هايات يۈرۈشۈمنى ئارزۇ قىلىدىغانلار هازىر قالمىدى، ماڭا ئەمدى ئىچ ئاغرىتىدىغانلار يوق. ئۇنداق كىشىلەرنىڭ ئىچ ئاغرىتىشىنى مەنمۇ خالىمايمەن. لېكىن، هازىر ئۇنداق كىشىلەر يوق، هەتتا ئۇنداقلارنىڭ بىرىمۇ قالمىدى. مەن بۇنىڭدىن هۇزۇرلىنىمەن، خۇشال بولىمەن. مەن ئىلگىرى يامان كۆرگەن، قارشى تۇرغان بىرىمنىڭ هەممىسگە تەزىم قىلىمەن؛ ئىلگىرى تەزىم قىلغان ۋە تەشەببۇس قىلغانلىرىمنىڭ هەممىسنى رەت قىلىمەن. مەن هەقىقەتەن يېڭىلدىم، لېكىن غەلىبە قىلدىم.

سىز مېنى ساراڭ بولۇپ قاپتۇ دەپ ئويلامسىز؟ مېنى باتۇر ياكى ئۇلۇغ ئادەم بوپتۇ دەپ ئويلامسىز؟ ياق، ئۇنداق ئەمەس. بۇ ناهايىتى ئاددىي گەپ. يېقىندا دۇنيە كومانداسى دۇغا مەسلىھەتچى بولۇپ قالدىم، ئېيىغا 80 تەڭگە مائاش ئالىمەن.

شىڭفى...

سىز مېنى نېمە دېسىڭىز دەڭ. مەن ئۇچۇن هەممىسى ئوخشاش.

مېنىڭ ئىلگىرىكى مېهمانخانام ئېسىڭىزدىدۇ، بىز شەهەردە بىرىنچى قېتىم ئۇچراشقان ۋاقتىدىكى ۋە خەيرلىشىش ۋاقتىدىكى مېهمانخانا. مېنىڭ مېهمانخانام هازىر هەم شۇ. بۇ يەردە هازىر يېڭى مېهمانلار، يېڭى - يېڭى سوۋغىلار، يېڭى مەدهىيىلەر، يېڭى مەنسەپپەرەسلىكلەر، يېڭى باش قوپۇپ تەزىم قىلىشلار بار؛ يېڭى قىمار، يېڭى جوۋلىشىش، يېڭى ئالىيىش ۋە كۆڭۈل ئاينىش، يېڭى ئۇيقۇسىزلىق ۋە قان قۇسۇشلار بار...

ئىلگىرى يازغان خېتىڭىزدە، ئوقۇتقۇچىلىق بىلەن ئەپلىشەلمەيۋاتىمەن دېگەنىكەنسىز، سىزمۇ مەسلىھەتچى بولۇشنى خالامسىز؟ ماڭا خەۋەر قىلىڭ، توغرىلاپ قويالايمەن. ئىشىكباقار بولسىڭىزمۇ بولىدۇ، شۇنىڭدىمۇ يەنە ئوخشاشلا يېڭى مېهمان ۋە يېڭى سوۋغىلار، يېڭى مەدهىيىلەر بار...

بۇ يەردە قار ياغدى. سىز تەرەپتىچۇ؟ هازىر يېرىم كېچە بولدى. قان سەپرا قىلىپ مېڭەم بىرئاز ئېچىلدى. كۆزدىن بۇيان كەينى - كەينىدىن ئۇچ پارچە خەت يازدىڭىز. بۇ هەيران قالغۇدەك بىر ئىش. سىزگە ئۆز هال - ئەهۋالىمدىن بىرئاز خەت يېزىشقا توغرا كەلدى. بۇنىڭغا كۆڭلىڭىز غەش بولماس، بەلكىم.

بۇنىڭدىن كېيىن خەت يازالمىسام كېرەك. مېنىڭ بۇ ئادىتىم سىزگە مەلۇم. قاچان قايتىپ كېلىسىز؟ بالدۇرراق قايتىسىڭىز، دىدار كۆرۈشۈپ قالارمىز. لېكىن، ھەر ھالدا بىر يولدا بولالماسلىقىمىز مۇمكىن. مېنى خاتىرىڭىزدىن كۆتۈرۈۋېتىڭ. ئىلگىرى سىزنىڭ مېنىڭ تىرىكچىلىكىم ئۈچۈن جان كۆيدۈرگەنلىكىڭىزگە چىن كۆڭلۈمدىن مىننەتدارمەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئەمدى مېنى خاتىرىڭىزدىن كۆتۈرۈۋېتىڭ. ھازىر مەن «ياخشى» بولۇپ قالدىم.

لىيەنشۇي
12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى

بۇ خەت «كۆڭلۈمنى غەش» قىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇنى چالا ـ پۇچۇق بىر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن، يەنە بىر قېتىم سىنچىلاپ ئوقۇپ، بىئارام بولدۇم، شۇنداق بولسىمۇ بۇ بىئاراملىقتا يەنە بىرئاز خۇرسەنلىك ئارىلاشتى. ئۇنىڭ تىرىكچىلىكى ھەل بوپتۇ، مەن بۇياقتا بىرەر ئىلاجىنى قىلالمىغان بولساممۇ ئەندىشە قىلمىسام بولغۇدەك، دەپ ئويلىدىم ۋە يەنە بىر پارچە جاۋاب خەت يازغۇم كەلدى، لېكىن يازغۇدەك گەپ تاپالمىغاچقا، ئۇ پىكىرىنىمۇ ياندىم.

راستىنلا ئاستىلاپ ئۇ خاتىرەمدىن كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قىياپەتلىرىمۇ كۆز ئالدىمغا كەلمەيدىغان بولدى. ئەمما، ئۇنىڭ خېتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ 10 كۈن بولماي S شەھىرىدىكى «ئىلىم ـ بىلىم» تەھرىراتى ئۆزىنىڭ بۇ مەجمۇئەسىنى پوچتا بىلەن كەينى ـ كەينىدىن ئەۋەتىشكە باشلىدى. ئۇنداق نەرسىلەرنى كۆرۈشكە ئانچە خۇشتار ئەمەس ئىدىم. بىراق، كېلىپ قالغاچقا بەزىدە ئوقۇپمۇ قويدۇم. بۇ ھال ۋېي لىيەنشۇينى يەنە خاتىرەمگە سالدى. چۈنكى، ئۇ مەجمۇئەدە پات ـ پات لىيەنشۇي توغرىسىدا،

مەسىلەن، «قارلىق تۈندە لىيەنشۇي ئەپەندىنى زىيارەت قىلدىم»، «مەسلىھەتچى لىيەنشۇينىڭ كىتابخانىسىدىكى ئەدەبىيات يېغىنلىرى» دېگەندەك شېئىر ۋە ماقالىلەر بېسىلىدىغان بولدى. بىر كۈنى شۇ مەجمۇئەدە «ئىلمىي سۆھبەت» دېگەن تېمىدا لىيەنشۇينىڭ ئىلگىرىكى چاغلاردا كىشىلەر ئارىسىدا مەسخىرە بولۇپ يۈرگەن ۋەقەلىرى بايان قىلىنىدى ۋە ئۇ ۋەقەلەر «ئاجايىپ خەۋەر» دەپ ئاتالدى. ئۇ ماقالىنىڭ مەزمۇنىدىن «ئۇ كارامەت ئادەم؛ ئۇنىڭ قولىدىن كارامەت ئىشلار كېلىدۇ» دېگەن مەنە چىقىپ تۇراتتى.

ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر بىلەن ئۇ خاتىرەمگە كەلسىمۇ، لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇنىڭ قىياپەتلىرى كۆز ئالدىمدا روشەن ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ يەنە ماڭا كۈندىن ـ كۈنگە يېقىنلىشىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى، گاھىدا ئۆزۈمىمۇ تېگىگە يېتەلمەيدىغان بىر خىل تىنچسىزلىق ۋە بىئارامچىلىق ھېس قىلاتتىم. بەختكە يارىشا، كۈز كەلگەندە «ئىلىم ـ بىلىم» مۇ كەلمەيدىغان بولدى. شەنياڭدا چىقىدىغان «ھەپتىلىك ئىلمىي ژۇرنال» غا «ئۆسەك سۆز ۋە ئۇنىڭ پاكىتلىرى توغرىسىدا» دېگەن بىر پارچە ئۇزۇن ماقالە داۋاملىق بېسىلدى. ئۇ ماقالىدە مەلۇم ئەپەندىلەر توغرىسىدا ھەققانىيەتچى مۇتىۋەرلەر ئارىسىدا ئۆسەك سۆزلەر تارقالغانلىقى يېزىلغان. بۇ ماقالە مەخسۇس بىرنەچچە ئادەملەر ئۈستىدىنلا يېزىلغان بولۇپ، مەنمۇ شۇنىڭ ئىچىدە ئىدىم، شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ دىققەت قىلىدىغان، ئادەتتە چېكىۋاتقان تاماكامنىڭ ئىسىنىمۇ ئېھتىيات بىلەن پۈۋەيدىغان بولدۇم. دىققەتچىلىك بىر ئازاب ئىكەن، بۇ دىققەتچىلىك مېنى ھەممە ئىشتىن چىقىرىۋەتتى؛ تەبىئىي، شۇ ھالدا، لىيەنشۇينى ئەسلەشكىمۇ چولام تەگمىدى. قىسقىسى، ھەقىقەتتە ئۇنى ئۇنتۇپلا كەتتىم.

لېكىن، ئۆزۈمىمۇ يازلىق تەتىلگە قاراپ تۇرماستىن، 5 ـ ئاينىڭ ئاخىرىدىلا شەنياڭ بىلەن خوشلاشتىم.

V

شەنياڭدىن لىچىڭغا، لىچىڭدىن تەيگۈغا قاتراپ يۈرۈپ يېرىم يىلچە ئۆمرۈم ئۆتتى، لېكىن ھېچقانداق ئىش تاپالمىدىم، ئاخىر يەنە S شەھىرىگە قايتىشقا نىيەت قىلدىم. S شەھىرىگە ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە كەچقۇرۇن يېتىپ كەلدىم، ھاۋا بۇلۇت، ھەمە مە نەرسە غۇۋا تۇسكە كىرگەنىدى. ئىلگىرى تۇرغان جايىمدا بوش ھۇجرا بولغاچقا، يەنە شۇ يەرگە چۈشتۈم. يولدىلا لەيەنشۇي ئېسىمگە كەلگەنىدى. شەھەرگە كەلگەندىن كېيىن، كەچكى غىزانى يەپ بولۇپ، ئۇنى يوقلىغۇم كەلدى، «ۋېنشى» نىڭ داڭلىق قۇيمىقدىن ئىككى بولاق ئالدىم ـ دە، يول ئۈستىدە يانقان ئىتلاردىن ئاۋايلاپ مېڭىپ، بىرمۇنچە پانقاق يوللار بىلەن لىيەنشۇينىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدىم. ئۇنىڭ ئۆيى ناھايىتى يوروق كۆرۈنەتتى. مەسلىھەتچى بولۇش بىلەنلا ئۇنىڭ ئۆيىدىنمۇ باشقىچە نۇر چىقىدىغان بولۇپ كەتكەن بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئىچىمدە ئىختىيارسىز كۈلدۈم. لېكىن، بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىسام، ئىشىكنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسە يوق، ئىشىككە مۇسىبەت بەلگىسى — بىر پارچە ئاق قەغەز قىيپاش چاپلاقلىق تۇرۇپتۇ. دالياڭلارنىڭ چوڭ ئانىسى ۋاپات بولغان بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم ـ دە، بوسۇغىدىن ئاتلاپ توپتوغرا ئىچكىرىگە قاراپ ماڭدىم.

خىرە يورۇپ تۇرغان ھويلىدا بىر مېيىت ساندۇقىنىڭ يېنىدا ھەربىي كىيىم كىيگەن بىر ئەسكەر ۋە ئۇنىڭ بىلەن گەپلىشىپ تۇرغان يەنە بىر كىشى تۇراتتى، ئۇ دالياڭنىڭ چوڭ ئانىسى ئىكەن. يەنە بىرنەچچە كالتە چاپان سەھرالىقلارمۇ تۇراتتى، بۇنى كۆرۈپ بىردىنلا يۈرىكىم سېلىشقا باشلىدى. چوڭ ئانىمۇ ماڭا قاراپ قېتىپلا قالدى ۋە:

— ۋاي ئاللا، قايتىپ كەلدىڭمۇ؟ بىرنەچچە كۈن بالدۇرراق

كەلسىڭىزچۇ ....— دەپ ۋارقىراپلا كەتتى.

— كىم ۋاپات بولدى؟ — مەن ئاللىقاچان پەملىگەن بولسامۇ يەنە سورىدىم.

— ۋېي لىيەنشۇي ھەزرەتلىرى. بۇرناكۇن ۋاپات بولدى.

ئەتراپىمغا قارىدىم. مېھمانخانا قاراڭغۇ، جىمجىت ئىدى، ئۇ يەردە پەقەت بىرلا چىراغ يورۇتۇلغان بولسا كېرەك. دالاندا ئاق مۇسىبەت پەردىسى تارتىلىق تۇراتتى، بىرنەچچە كىچىك بالا ئۆيىنىڭ ئېرىسىدا تۇپلىشىپ تۇراتتى، بۇلار دالياڭ، ئېرلياڭلار ئىدى.

— ئۇ ئەنە ئاشۇ ئۆيدە، — دالياڭنىڭ چوڭ ئانىسى يېقىن كېلىپ دالاننى كۆرسىتىپ سۆزلىدى، — ۋېي لىيەنشۇي ھەزرەتلىرى مەنسەپكە چىققاندىن كېيىن، دالاننىمۇ قوشۇپ بەرگەنىدىم. ھازىر مېيىت ئەنە شۇ يەردە.

مۇسىبەت پەردىسىنىڭ ئۈستىدە باشقا ھېچ نەرسە يوق، پەقەت ئۇنىڭ ئالدىدا بىر ئۇزۇنچاق ۋە بىر تۆت چاسا جوزا تۇراتتى، تۆت چاسا جوزىغا 10 نەچچە چىنە غىزا قويۇلغانىدى. بوسۇغا ئاتلاپ دالانغا كىرىشىمگىلا، ئالدىمنى ئاق كىيگەن ئىككىيلەن توسۇۋالدى. ئۇلار ئۆلگەن بىلىقنىڭ كۆزىدەك كۆزلىرىنى ئالايتىپ، ھەيران بولغان ھالدا ماڭا تىكىلدى. مەن لىيەنشۇي بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمنى دەرھال ئۇقتۇردۇم. دالياڭنىڭ چوڭ ئانىسىمۇ يېنىمدا تۇرۇپ گۇۋاھلىقتىن ئۆتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مېنى توسۇپ تۇرغان قوللىرىنى چۈشۈردى ۋە تىكىلىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مەندىن ئېلىپ يول بەردى، مەن يېقىن بېرىپ سۇكۇت بىلەن تەزىيە بىلدۇردۇم. مېنىڭ سۇكۇت قىلىشىم بىلەن تەڭلا، پەستە بىراۋ تۇيۇقسىزلا ئېسىدەپ يىغلاشقا باشلىدى. ئۆزۈمنى ئوڭشۇۋېلىپ قارىسام، 10 نەچچە ياشلىق بىر كىچىك بالا بوردا يېتىپتۇ. ئۇمۇ ئاق كىيگەنىكەن. يېڭى چۈشۈرتكەن بېشىدا بىرمۇنچە چىگە

پاخاللىرى چاپلىشىپ تۇراتتى.

ئۇلار بىلەن پاراڭلاشقاندىن كېيىن، ھېلىقى ئىككى كىشىنىڭ بىرى لېيەنشۇي بىلەن بىر نەۋرە بولۇپ، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن تۇغقىنى، يەنە بىرى بولسا ئۇنىڭ يىراقراق جىيەنى ئىكەنلىكىنى بىلدىم. مەن قەدىناس بۇرادىرىمنىڭ يۈزىنى ئېچىپ كۆرۈپ بېقىشنى ئىلتىماس قىلىۋىدىم، ئۇلار «يامان بولىدۇ» دەپ توسىدى. ئاخىر سۆزگە كۆندۈرۈپ، مۇسىبەت پەردىسىنى ئاچتىم.

بۇ نۆۋەت ئۆلۈك ۋېي لېيەنشۇي بىلەن كۆرۈشتۇم، لېكىن ناھايىتى ھەيران بولدۇم! ئۇ پۈرلىشىپ كەتكەن كالتە كۆڭلەك ۋە ئىشتان كىيىۋالغان، پېشىدە قان داغلىرى تۇرغان، ئۆزى ناھايىتى ياداپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن چىرايى ئىلگىرىكىگە ئوخشاش ئىدى، ئاغزى، كۆزلىرى بەھۈزۇر يۇمۇلغان ھالدا، خۇددى ئۇخلىغاندەك ياتاتتى، مەن ئۇنىڭ نەپەس ئېلىۋاتقان ياكى ئالمايۋاتقانلىقىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن قولۇمنى بۇرنىغا ئاپىرىشقا تاسلا قالدىم.

ھەممە ئۆلۈكتەك جىمجىت ئىدى، ئارقامغا قايتتىم، لېيەنشۇيىنىڭ ھېلىقى بىر نەۋرە تۇغقىنى يەنە بىرمۇنچە پاراڭلارنى قىلىپ بەردى: «ئۇكام، تازا ياش قۇرامىغا يەتكەندە، ئىستىقبالى ئېچىلغاندا، «باقىي دۇنيا» غا كېتىپ، «جەددى - جەمەتىمىز» نى ھەسرەتكە قالدۇرۇش بىلەنلا قالماستىن، يار - بۇرادەرلىرىنىمۇ داغدا قالدۇردى...» ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن لېيەنشۇي ئۇچۇن ئەپۇ سورىغانلىق ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى؛ ئۇنىڭ بۇنداق سۆزمەنلىكى سەھرا كىشىلىرىدە كەم ئۇچرايتتى. لېكىن، شۇ سۆزدىن كېيىن ئۇ يەنە جىم بولۇپ قالدى، ھەممە ئۆلۈكتەك جىمجىت ئىدى. ئىچىم پۇشقاندەك بولدى، لېكىن مەندە ھېچقانداق مەيۇسلۇك يوق ئىدى. ھويلىغا چىقىپ دالياڭنىڭ چوڭ ئانىسى بىلەن پاراڭلىشىپ، كېپەنلەش ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقىنى، پەقەت كېپەنلىكىنىلا

كۆتۈپ تۇرغانلىقىنى ۋە مېيىت ساندۇقىنى مىخلاش ۋاقتىدا چاشقان يىلى، مايمۇن يىلى، توشقان يىلى ۋە توڭگۇز يىلى تۇغۇلغانلاردىن ساقلىنىش كېرەك بولىدىغانلىقىنى بىلدىم. چوڭ ئانا شۇنداق قىزىقسىنغان ھالدا سۆزلىدىكى، ئۇنىڭ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەيتتى. ئۇ لېيەنشۇيىنىڭ كېسىلى، ھايات ۋاقتىدىكى ئەھۋاللىرى ئۈستىدە سۆزلەپ كەتتى. ئۇنىڭ سۆزىدە لېيەنشۇيگە قارىتىلغان تەنقىدمۇ بار ئىدى.

— سىز بىلىشىڭىز مۇمكىن، ۋېي ھەزرەت ئامەتكە ئۇلاشقاندىن كېيىن، ئىلگىرىكىدىن باشقىچە بولۇپ قالدى. ئۇ گىدىيىپ كىبىر پەيدا قىلدى. باشقا كىشىلەرگىمۇ ئىلگىرىكىدەك يېقىنلاشمايدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئىلگىرى خۇددى گاچا ئادەمدەك يۇرىدىغانلىقى، مېنى «ئاپا» دەيدىغانلىقى ئۆزىڭىزگىمۇ مەلۇم ئىدىغۇ؟ كېيىنكى چاغلاردا ئۇ مېنى «قاقۇاش» دەپ چاقىرىدىغان بولدى. ھەي قىزىق، بەزىلەر شەنجۇيىنىڭ داڭلىق مېۋىلىرىنى سۇۋغا قىلسا ئۆزى يېمەيتتى، ھويلىغا — مانا مۇشۇ يەرگە تاشلايتتى - دە، ماڭا: «ھەي قاقۇاش، سەن يەۋەت» دەپ ۋارقىرايتتى، كېيىنچە ئۇنىڭ بېرىش - كېلىشلىرى كۆپەيىپ كەتتى، دالاننى بوشتىپ بېرىپ ئۆزۈم يان ئۆيگە كۆچۈۋالدىم. ئۇ ئامىتى كەلگەندىن كېيىن باشقىچىلا بولۇپ كەتتى، دەپ بىز دائىم كۈلۈشەتتۇق. ئەگەر بىرەر ئاي بۇرۇنراق كەلگەن بولسىڭىز، بۇ يەردىكى ئاۋاتچىلىقنى كۆرەتتىڭىز، ئىككى كۇننىڭ بىرىدە، ھەدىسلا ئېچىشۋازلىق، پاراڭ، كۈلكە، ناخشا، شائىرلىق، قىمار...

... ئۇ ئىلگىرى كىچىك بالىلاردىن، خۇددى كىچىك بالا ئۇزىنىڭ پەيلى ياماندىن قورقىدىغاندەك قورقاتتى، بالىلارنى كۆرگەندە ئۇنى ئۆچەتتى. كېيىنكى چاغلاردا باشقىچە بولۇپ كەتتى. بالىلار بىلەن چاقچاقلىشىدىغان بولدى. بىزنىڭ دالياڭلارمۇ ئۇنى ياخشى كۆرىدىغان بولۇپ، بوش ۋاقتىنى تاپسىلا ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىۋالاتتى، ئۇمۇ بالىلارنى ئەركىلىتەتتى. ئەگەر بالىلار ئۇنىڭغا

بىر نەرسە ئېلىپ بېرىڭ دېسە، ئۇ باللارنى كۆچۈكنى دوراپ بەر، دەيتتى ياكى تەزىم قىلدۇراتتى، ھاي - ھاي! كۈنلەر ھەقىقەتەن ناھايىتى ئىناق ئۆتەتتى، بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى ئېرلياڭ ئۇنىڭغا ئاياغ ئېلىپ بەر دەپ، ئۇچ قېتىم بېشىنى يەرگە ئۇرۇپ تەزىم قىلدى. ئەنە قاراڭ، ھازىرمۇ ئايىغىدا تۇرىدۇ، تېخى يىرتىلمىدى...

ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيگەن بىراۋ چىقىپ بوسۇغىدا توختىدى. مەن لېيەنشۇينىڭ كېسىلىنىڭ ئۆتمۈشىنى سورۇۋىدىم، چوڭ ئانا ئانچە ئۇقمايدىكەن.

— خېلى بۇرۇندىن تارتىپلا ياداپ قالغانىدى، — دېدى ئۇ، — لېكىن، ئۇنىڭغا ھېچكىم دىققەت قىلماپتۇ، چۈنكى ئۇ ئۆزى ھەمىشە خۇشال يۈرەتتى. بۇنىڭدىن بىرئاي ئىلگىرى ئاڭلىساق، بىرنەچچە قېتىم قان قۇسۇپتۇ، لېكىن دوختۇرغمۇ كۆرۈنمەپتۇ، كېيىن ياستۇق تۈتۈپ يېتىپ قالدى. ۋاپات بولۇشتىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى تىلى تۈتۈلۈپ، گەپ قىلماس بولۇپ قالدى. شىسەن بېگىم شۇنداق يىراق خەنشىشەندىن ئالايىتەن كېلىپ، بىرەر جايدا ئامانەت قويغان پۇل - مېلىڭىز بارمىدى، دەپ سورىسا، بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماپتۇ. شىسەن بېگىم ئۇنى قەستەنگە گەپ قىلمايۋاتقان بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپتۇ. بەزىلەر، ئۆپكە كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالغان ئادەمنىڭ كېسىلى ئېغىرلاشقاندا تىلى تۈتۈلۈپ قالىدۇ، دېگۈدەكمىش، كىم بىلسۇن...

... ۋېي ھەزرەت خۇي - پەيلى ئاھايىتى بۆلەكچە بىر ئادەم، — دەپ بىردىنلا سۆزىنى تۆۋەن ئاۋاز بىلەن داۋام قىلدۇردى چوڭ ئانا، - ئۇ پۇل يىغمىغان، پۇلنى سۇدەك خەجلەيتتى. شىسەن بېگىم تېخى بىزنى پايدىلىنىپ كەتتى، دەپ گۇمان قىپتۇ. بىز پايدىلانغۇدەك ئۇنىڭ نېمىسى بولاتتى؟ مەن تېخى ئۇنىڭ پۇلىنى بەھۇدە - ئورۇنسىز خەجلەپ تۇغقانلىرىغا ئېچىنىۋاتىمەن. مەسىلەن، بىر نەرسە ئالسا، بۇگۈن ئېلىپ، ئەتىسىگىلا سېتىۋېتىدۇ

ياكى بۇزۇپ تاشلايدۇ. نېمىشقا ئۇنداق قىلىدىغانلىقىنى چۈشەنمەيتتىم. ۋاپات بولغۇچە ھېچ نەرسىنى قالدۇرماي بۇزۇپ - چېچىۋېتىپتۇ. ئۇنداق بولمىغاندا، مېيىتنى بۇگۈنكىدەك چاكىنا ئۇزاتمىغان بولاتتۇق...

... ئۇ ناھايىتى بېپەھىم ئادەم؛ تۇزۇكرەك بىر ئىش قىلىشنىمۇ ئويلىمىدى. مەن شۇ يەرلىرىنى ئويلاپ، نەسىھەت قىلىپمۇ باقتىم. يېشىڭىز خېلى بىر يەرگە بېرىپ قالدى، ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇڭ، ھازىر ئۆيلۈك - ئوچاقلىق بولۇش سىز ئوچۇن قىيىن ئەمەس، ئەگەر لايىق تېپىلمىسا، ۋاقتىنچە كىچىك خوتۇن ئېلىپ تۇرسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئادەم دېگەن ئۆزىنى تۇزۇكرەك تۇتۇش كېرەك، دېدىم. لېكىن ئۇ بۇنى ئاڭلاپ، ۋاي قاقۇاش، بۇنىڭدىن سەن نېمە غەم قىلاتتىڭ؟ دەپ كۈلدى. قاراڭ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ شۇنداق بىمەنىلىشىپ كەتتىكى، ياخشى گەپمۇ ئۇنىڭغا ياقمايدىغان بولۇپ قالدى. ئەگەر گەپ - سۆزۈمگە كىرگەن بولسا، مانا بۇگۈنكى كۈندە قارا گۆرده يالغۇز قالمىغان بولاتتى، ھېچبولمىغاندا، بىرقانچە يېقىن كىشىلىرىڭ يىغا - زارىنى ئاڭلاپ ياتاتتى...

بىر دۇكاندار كىيىم - كېچەك كۆتۈرۈپ كەلدى. لېيەنشۇينىڭ تۇغقانلىرىدىن ئۇچەيلەن چىقىپ ئىچ كىيىملەرنى ئېلىپ، مۇسىبەت پەردىسىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ كەتتى. بىرئازدىن كېيىن پەردە قايرىلدى. لېيەنشۇيگە ئىچ كىيىم كىيدۈرۈلۈپ بولغانىدى. كېيىن تاش چاپان كىيدۈرۈلدى. بۇ ھالدىن ھەيران قالدىم، ئۇنىڭغا كەڭ قىزىل جىيەك تۇتۇلغان بىر سېرىق ھەربىي ئىشتان كىيدۈرۈلدى، ئاندىن كېيىن ھەربىي چاپان كىيدۈرۈلدى، چاپانىنىڭ مۇرىسىدە پاگون يالتىراپ تۇراتتى، بۇنىڭ قايسى دەرىجە ئىكەنلىكىنى ۋە قانداق كېلىپ قالغانلىقىنى بىلدىم. ساندۇققا سېلىنغاندىن كېيىن، لېيەنشۇي قولاشمىغاندەك ياتاتتى. ئۇنىڭ ئايىغىنىڭ يېنىغا بىر كىشىلىك سېرىق بەتنىكە، بىلى يېنىغا

قەغەزدىن ياسالغان قوماندان قىلىچى، ياداپ ياغاچتەك بولۇپ قالـ
غان، بوزىرىپ تۇرغان يۈزى يېنىغا ئالتۇن گىرۋەكلىك بىر ھەر-
بىي شەپكە قويۇلدى.

ئۇچ تۇغقان ساندۇقنى تۇتۇپ بىرئاز يىغا - زار قىلىشتى.
كېيىن يىغىسىنى توختىتىپ، كۆز ياشلىرىنى سۈرتتى، بېشىغا
چىگە پاخىلى چاپلاشقان بالا تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى، سانلياڭمۇ
نېرى كەتتى. بۇلار ئېھتىمالىم چاشقان يىللىق، مايمۇن يىللىق،
توشقان يىللىق ۋە توڭگۇز يىللىق بولسا كېرەك. سەھرالىقلار
ساندۇقنىڭ ئاغزىنى ياپماقچى بولدى، مەن بېرىپ، لېيەنشۇي بىلەن
ئاخىرەتلىك خەيرلەشتىم.

لېيەنشۇي ئانچە ياراشمىغان كىيىملەر ئارىسىدا كۆزىنى، ئاغـ
زىنى يۇمۇپ، گويا كى ئۆزىنىڭ بۇ كۆلكىلىك جەستىگە سوغۇققـ
نا كۆلگەندەك، ھەجىيىپ ياتاتتى.

ساندۇقنى مىخلاش بىلەن تەڭ يىغا - زارىمۇ كۆتۈرۈلدى.
يىغا - زار تۇگىمەستىنلا مەن ھويلىغا چىقىپ، ئاستا - ئاستا
مېڭىپ دەرۋازىغا كېلىپ قالغانلىقىمنى سەزمەي قاپتىمەن. كوچـ
لار نەم ئىدى. ئاسمانغا قارىسام قويۇق بۇلۇتلار تارقىلىپ، ئۆزدـ
ىنىڭ سوغۇق نۇرلىرىنى چېچىپ تولۇن ئاي تۇرۇپتۇ.

مەن خۇددى بىر ئېغىر بېسىم ئاستىدىن قۇتۇلۇپ چىقماقچى
بولغاندەك ئىلدام - ئىلدام ماڭاتتىم، ئەمما بۇ ئېغىرلىقتىن زادى
قۇتۇلالمايتتىم. لېكىن، قۇلىقىمغا نېمىدۇر بىر نەرسە غىڭشىغانـ
دەك ئاڭلىناتتى. ئۆزاق تىڭشىغاندىن كېيىن ئاندىن بايقىدىم. ئۇ
گويا بىر يارىلانغان بۆرىنىڭ تۇن يېرىمىدا كەڭ دالىدا مۇڭ ۋە
غەزەپ ئارىلاش ھۇۋلىغىنىغا ئوخشايتتى.

يۈرىكىم ئاستا - ئاستا جايىغا چۈشتى. ئايدىڭدا ھۆل شېغىل
يول بىلەن چوڭ - چوڭ قەدەم ئېلىپ مېڭىشقا باشلىدىم.

1925 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى

ھەسرەت

سى جۈەنشىڭنىڭ خاتىرىسى

ئەگەر قولۇمدىن كېلىدىكەن، زىجۇن ئۈچۈن، ئۆزۈم
ئۈچۈن، ئۆز پۈشايمانلىرىمنى ۋە قايغۇ - ھەسرەتلىرىمنى يازماي
قويمايمەن.

يۈرتداشلار سارىيىدا كىشىلەرنىڭ يادىدىن چىققان تاشلاندۇق
ئەسكى ھۈجرا شۇنداق جىمجىت ۋە قۇپقۇرۇق ئىدى. ۋاقىت چاپـ
سان ئۆتمەكتە. مەن ئۆز مەھبۇبەم زىجۇننىڭ ياردىمى بىلەن شۇ
جىمجىتلىق ۋە غېرىبچىلىقتىن قۇتۇلۇپ چىقىپ كەتتىم، بۇنىڭغا
بىر يىل بولغانىدى. خۇددى قېرىشقاندەك ئىككىنچى نۆۋەت كەلگـ
ىنىمدە يەنە پەقەت شۇ غېرىبانە ھۈجرىلا بوش تۇرۇپتۇ. ھۈجرىنىڭ
سۇنۇق دېرىزىلىرى، دېرىزە تېشىدىكى چالا - پۈچۈق قۇرۇپ
قالغان سېدە ۋە چىڭگىلەك، دېرىزە ئالدىدىكى تۆت چاسا جوزا،
سۇۋاقلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن تاملار، تام تۈۋىدىكى ياغاچ كارىۋات
ھېلىمۇ ئىلگىرىكىدەكلا تۇرۇپتۇ. كېچىسى كارىۋاتتا يالغۇز يېـ
تىپ، ئۆزۈمنى خۇددى ئىلگىرىكىدەك، زىجۇن بىلەن بىللە بولمـ
غان ۋاقىتلىكىدەك سېزىتتىم، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۆتكۈزگەن بىر
يىللىق ئۆمرۈم زادىلا بولۇپ باقمىغاندەك تۇيۇلاتتى، گويا مەن
تېخى بۇ ئۆيدىن كۆچۈپ چىقىپ كەتمىگەندەك، جىجاۋ كوچىسىدا
ئۇمىد بىلەن تولغان كىچىككىنە بىر ئائىلىۋى ھايات يارىتمىغاندەك
ھېس قىلاتتىم.

بۇلا ئەمەس. بۇنىڭدىن بىر يىل ئىلگىرىكى جىمجىتلىق ۋە مەيۈسلۈك ھازىرقىدەك ئەمەس ئىدى، ئۇ چاغدا كۈنلەر ئۇمىد بىلەن، زىجۇن قىزنى كۈتۈش بىلەن ئۆتەتتى. ئۇزاق كۈتۈپ تاقەتتىم قالمىغان چاغلاردا، ئېگىز پاشىنلىق توپلىيى بىلەن خىش ياتقۇزۇلغان يولدا كېلىۋاتقان بىر كىشىنىڭ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ جانلىنىپ كېتەتتىم. شۇنىڭ بىلەن كۆزۈمگە زىننىخى بار ئاقۇچ تۆرۈك يۇز، ئاقۇچ زىلۋا بىلەكلەر، شەتلەنگە كوپتا بىلەن بېغىر-رەڭ يوپكا كۆرۈنەتتى. ئۇ ماڭا كۆرسىتىش ئۈچۈن، دېرىزە تېشىدىكى چالا قۇرۇپ قالغان سېدىنىڭ ياش يوپۇرماقلىرىنى، تامغا ياماشقان چىگگىلەكنىڭ ئاقۇچ چېچەكلىرىنى ئەكىرەتتى.

ئەمدىچۇ؟ ئەمدى ئاۋۇالقىدەكلا جىمجىتلىق ۋە مەيۈسلۈكتىن باشقا نەرسە يوق. زىجۇن ھەرگىزمۇ كەلمەيدۇ، بەلكى مەڭگۈ كەلمەيدۇ! ...

* *

مېنىڭ بۇ ئەسكى ھۈجرامدا زىجۇن بولمىغان چاغلاردا خۇددۇمىنى بىلمەي قالاتتىم. ئىچىم پۈشقاندا، قولۇمغا نېمە چىقسا شۇنى، ئىلمىي ئەسەرمۇ، ئەدەبىي ئەسەرمۇ، ئىشقىلىپ توغرا كەلگەن بىرەر كىتابنى ئېلىپ بېشىمنى كۆتۈرمەستىن ئوقۇيتتىم. كېيىن بىرىنلا 10 بەت ئوقۇۋەتكىنىمنى، لېكىن ئۇنىڭدا نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىلمەي ئۆتۈپ كەتكەنلىكىمنى ھېس قىلاتتىم. ئەمما، قۇلىقىم ناھايىتى ھوشيار ئىدى. دەرۋازا تېشىدا ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆتۈۋاتقانلارنىڭ ئاياغ تىۋىشلىرى ئاڭلانغاندەك، ئۇلارنىڭ ئىچىدە زىجۇنمۇ بارەدەك، بەلكى ئۇ بارا - بارا يېقىنلىشىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى؛ لېكىن بەزىدە بارا - بارا يىراقلىشىپ، باشقىلارنىڭ ئاياغ تىۋىشى بىلەن غايىب بولغاندەك بىلىنەتتى. شۇنداق چاغلاردا، ئاياغ

تىۋىشى توپلەي كىيگەن زىجۇننىڭ ئاياغ تىۋىشىغا ئوخشىمايدىغان لاتا چەملىك خەي كىيگەن دورغىبەگنىڭ ئوغلىمۇ، ئاياغ تىۋىشى زىجۇنگە تولىمۇ ئوخشايدىغان، ھەمىشە يېڭى توپلەي كىيىپ، يۈزدگە ئەڭلىك سۇرتۇپ يۈرىدىغان سەتەڭ قوشنامىمۇ كۆزۈمگە سەت كۆرۈنەتتى.

زىجۇن كەلمەي قالغان چاغلاردا، رېكىشىدىن يېقىلىپ كەتكەندىمۇ ياكى تراموۋاي سوقۇۋەتكەندىمۇ دەپ ئەندىشە قىلاتتىم ۋە ئۇنى يوقلاپ كەلمەكچى بولۇپ دەرھال شەپكەمنى قولۇمغا ئالاتتىم، لېكىن ئۇنىڭ تاغىسى بىر كۈنى مېنى شۇنداق ئەنسىزلىك قىلغاندىقىم ئۈچۈن يۈزۈمدىن - يۈزۈمگە تىللىغانىدى.

بىخەۋەر ئولتۇراتتىم، ئۇنىڭ ئاياغ تىۋىشى بارغانسېرى يېقىنلىشىشقا باشلىدى. ئالدىغا چىققىنىمدا، ئۇ ئاللىقاچان چىگگىلەك بارىكى يېنىغا كېلىپ قالغانىكەن. ئۇنىڭ كۇلۇمسىرىگەن يۈزىدىن زىننىخى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ تاغىسىنىڭ ئۆيىدە بىرەر كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىمىغان بولسا كېرەك دەپ، كۆڭلۈم يېنىكلەشتى. بىز بىر - بىرىمىزگە يەر ئاستىدىن قارىشۇالغاندىن كېيىن، ھېلىقى ئەسكى ھۈجرا مېنىڭ پارىكىم بىلەن تولدى. مەن ئائىلە ئىستىبداتلىقى توغرىسىدا ۋە كونا ئادەتلەرنى يوقىتىش توغرىسىدا، ئەر - ئايالالارنىڭ ھوقۇقتا تەڭ - باراۋەرلىكى، ئىبسىن، تاگور، شېللى قاتارلىق مەشھۇر يازغۇچىلار توغرىسىدا پاراڭ قىلىپ بەردىم. ئۇ كۇلۇمسىرىگەن ھالدا بېشىنى لىڭشىتىپ، بالىلارچە قىزىقىپ ئاڭلايتتى. تامدا شېللىنىڭ بىر سۈرىتى ئېسىقلىق ئىدى، بۇ ئۇنىڭ ناھايىتى چىرايلىق چۈشكەن سۈرىتى بولۇپ، ئۇنى بىر ژۇرنالدىن كېسىۋالغانىدىم. زىجۇننى شۇ سۈرەتنى كۆرۈشكە تەكلىپ قىلغىنىمدا، ئۇ چالا - پۈچۈق بىر قاراپ قويۇپ، خۇددى خىجىل بولغاندەك يەرگە قارىۋالدى. بۇ قىلىقلىرىدىن زىجۇننىڭ تېخىچە كونا ئىدىيە كىشەنلىرىدىن تولۇق قۇتۇلۇپ كەتمىگەنلىكى مەلۇم

بولۇپ تۇراتتى. كېيىن مەن بۇ سۈرەتنىڭ ئورنىغا شېللىنىڭ دېڭىزغا غەرق بولغانلىقى توغرىسىدىكى خاتىرە سۈرىتىنى ياكى ئىبسىنىڭ سۈرىتىنى ئېسىپ قويسامۇ بوپتىكەن دەپ ئويلاپ قالدىم. لېكىن، ئۇنى تېخى يەڭگۈشلىمىگەنىدىم. مانا ئەمدى بۇ ئەسكى ھۇجرىدا شۇ سۈرەتنىڭ ئۆزىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

* *

«مەن ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئىگە، ھېچكىمنىڭ ماڭا ئارىلىشىشقا ھەققى يوق!»

بۇ زىجۇننىڭ بىز مۇناسىۋەت باغلاپ يېرىم يىل ئۆتكەن ۋە ئۇنىڭ بۇ يەردىكى تاغىسى ھەم ئۆيىدىكى دادىسى توغرىسىدا پاراڭ قىلىشقان چاغدا، بىرئاز خىيال سۈرگەندىن كېيىن ئوچۇق قىلىپ، قەتئىي ۋە تەمكىنلىك بىلەن ئېيتقان سۆزى. شۇ چاغدا مەن ئۆز پىكرىمنى، سەرگۈزەشتلىرىمنى ۋە كەچمىشلىرىمنى ھېچبىر يوشۇرماستىن سۆزلەپ بەرگەن، ئۇمۇ تامامەن چۈشەنگەنىدى. بۇ سۆز مېنى خىلىلا چۆچۈتتى ۋە خېلى كۈنلەرگىچە قۇلىقىمدىن كەتمىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ناھايىتى خۇرسەن بولدۇم: جۇڭگو ئاياللىرى بەزى تەرىكىدۈنيالارنىڭ ئېيتقىنىدەك ئىستىقبالسىز ئەمەس، ئۇلار يېقىن كەلگۈسىدە پارلاق تاڭ نۇرىنى ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆرىدۇ، دەپ ئويلىدىم.

ئۇنى ئادەتتىكىدەك دەرۋازىدىن 10 نەچچە قەدەم نېرىغىچە ئۇزىتىپ قويدۇم. مەن ئۇنى ئۇزىتىپ چىققاندا، يەنە ھېلىقى شاپ بۇرۇت قېرى نەس ماراپ تۇراتتى. ئۇ يۈزىنى كىر باسقان ئەينەك دېرىزىگە شۇنداق مەھكەم چاپلاپ مارايتتىكى، ھەتتا ئۇنىڭ ئۇچلۇق تۇمشۇقىمۇ ماكچىيىپ كەتكەنىدى؛ تاشقىرىقى ھويلىدا بولسا، يەنە ھېلىقى داغسىز ئەينەكلىك دېرىزە ئىچىدە، يۈزىگە ئەڭلىك سۈرۈ-

كەن سەتەڭ قاراپ تۇراتتى. زىجۇن پىسەنت قىلماستىن، مەغرۇر-لۇق بىلەن مېڭىۋەردى، ئۇلارغا قارامۇ قويمىدى. مەنمۇ مەغرۇر-لۇق بىلەن قايتىپ كىردىم.

«مەن ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئىگە، ھېچكىمنىڭ ماڭا ئارىلىشىشقا ھەققى يوق!» — بۇ قەتئىي پىكىر ئۇنىڭ مېڭىسىدە مېنىڭكىدىنمۇ قەتئىي ۋە چوڭقۇر ئورۇن ئالغانىدى.

يېرىم قۇتا ئەڭلىك ۋە ماكچايغان ئۇچلۇق تۇمشۇق، ئۇنىڭ ئالدىدا ھېچنېمە ئەمەس ئىدى!

* *

ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ يالقۇنلۇق ساپ مۇھەببىتىمنى قانداق بىلدۈرگەنلىكىم يادىمدا يوق. ھازىرلا ئەمەس، ئۆز ۋاقتىدىلا ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى. كېچىلىرى ئەسلىسەم، شۇ ۋاقىتتىكى ئىشلارنىڭ بەزىلىرىلا كۆز ئالدىمغا كېلەتتى، ئۇنىڭ بىلەن تۇرمۇش قۇرغاندىن كېيىن، بىر - ئىككى ئاي ئۆتەر - ئۆتمەيلا، بۇمۇ ئەسكە ئالغىلى بولمايدىغان چۈشكە ئايلىنىپ قالغانىدى. پەقەت شۇ نەرسىلا ئېسىمدە: تۇرمۇش قۇرۇشتىن 10 نەچچە كۈن ئىلگىرى، ئۆز مۇھەببىتىمنى ئۇنىڭغا قانداق بىلدۈرۈش توغرىسىدا كۆپ مۇھاكىمە قىلدىم، ئۇنىڭغا ئېيتىدىغان سۆزلىرىمنىمۇ ئىلگىرى - ئاخىر قىلىپ رەتلىدىم، ھەتتا مۇبادا ئۇ رەت قىلىۋەتسە قانداق قىلىشىم كېرەكلىكى توغرىسىدىمۇ ئويلاندىم. لېكىن، ۋاقىتى كەلگەندە، بۇنىڭ بىرىمۇ ئەسقاتمىغاندەك بولدى. كىنولاردا كۆرگەن ئۇسۇللىرىمنى ھولۇقۇش ئىچىدە، ئىختىيارسىز ھالدا قوللاندىم. كېيىن شۇنى ئويلىسامىلا ناھايىتى خىجىل بولاتتىم. قېرىشقاندەك ئەنە شۇ ئىش خاتىرەمدىن زادىلا كۆتۈرۈلمىدى. ئۇ ئىش ھەتتا بۇگۈنكى كۈندىمۇ خۇددى قاراڭغۇ ئۆيگە يورۇتۇلغان

يىگانە چىراغدەك، كۆز ياشلىرىم بىلەن ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ، بىر پۈتۈم بىلەن تىزلانغانلىقىمنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرىدۇ...

ئۇ چاغدا ئۆزۈمنىڭلا ئەمەس، ھەتتا زىجۇننىڭمۇ سۆز ۋە خۇلقلىرىنى تازا بايقىمىغانىكەنمەن، پەقەت ئۇنىڭ مېنىڭ مۇھەببەتىمگە رۇخسەت قىلغىنىلا، يەنە ئۇنىڭ چىرايىنىڭ بىردىنلا تاتارىپ، كېيىن ئاستا - ئاستا قىزىرىشقا باشلىغانلىقى، يەنى چىرايىدا زادىلا كۆرۈپ باقمىغان ۋە يەنە قايتا كۆرۈش مۇمكىن بولمايدىغان قىزىللىق پەيدا بولغانلىقى ئېسىمدە. ئۇ گۇمان ۋە تەئەججۇپ ئارىلاش يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مەندىن قاچۇرۇشقا تىرىشىپ، خۇددى دېرىزىنى سۈندۇرۈپلا ئۇچۇپ كېتىدىغان بىر قىياپەتتە تۇرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بالىلارنىڭكىدەك بۇ كۆزلىرىدىن بىرخىل ھەم خۇشاللىق، ھەم ھىجران بەلگىسى ياناتتى. ئۇنىڭ مۇھەببەتىمنى قوبۇل قىلغانلىقىنى بىلسەممۇ، لېكىن نېمە دېگەنلىكى ئېسىمدە يوق. ۋەھالەنكى، ئۇ ھەممىنى ئېسىدە ساقلىغان. ئۇ مېنىڭ گەپ - سۆزلىرىمنى خۇددى يادلىۋالغاندەك سۆزلەپ بېرەتتى. مېنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىم ۋە قىلىقلىرىمنى، خۇددى ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ماڭا كۆرۈنمەيدىغان بىر كىنو لېنتىسى ئېسىپ قويۇلغاندەك جانلىق ۋە تەپسىلىي سۆزلەپ بېرەتتى، ئۇ شۇ سۆزلىرى بىلەن مېنىڭ كۆز ئالدىمغا مەن ئېسىمگە ئېلىشنى خالىمايدىغان تۇمانلىق كۆرۈنۈشلەرنى كەلتۈرەتتى. ئەل ئايىغى بېسىققان جىمجىت كېچىلەردە ئىككىيلەن ئۆزئارا مۇڭدىشاتتۇق. ئۇ ماڭا تۇرلۇك سوئاللارنى قويۇپ، مېنى سىنايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۆز ۋاقتىدىكى گەپ - سۆزلىرىمنى قايتا تەكرارلىتاتتى. لېكىن، نەتىجىسى ناچار ئوقۇغۇچىنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىغا لوقما سېلىنغاندەك، ئۇ كۆپ ۋاقىت مېنىڭ سۆزلىرىمنى تولۇقلايتتى، تۇزىتەتتى.

مۇڭدىشىشلار بارا - بارا ئازىيىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ كۆزلىرىنى ئاسمانغا تىكىپ شۇنداق خىيال سۈرەتتىكى، ئۆزىنى

يوقىتىپ قويغاندەك بولاتتى، شۇنىڭ بىلەن زىننىخلىرى چوڭقۇرلىشىپ، تېخىمۇ مېھرىلىك بولۇپ كېتەتتى. كېيىن ئۇ يەنە ئۆتكەن ئىشلارنى تەكرارلاشقا باشلايتتى. لېكىن، ئۇنىڭ يەنە ھېلىقى كۈلكىلىك كۆرۈنۈشلەرگە كۆزى چۈشۈپ قېلىشتىن ۋايىم قىلاتتىم. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ شۇ كۆرۈنۈشلەرگە چوقۇم قارايدىغانلىقىنى، قارىماي قويمايدىغانلىقىنىمۇ بىلەتتىم. ئەمما، ئۇ ھېچقاچان ئۇنى كۈلكىلىك ئىش دەپ ھېسابلىمايتتى. مەن ئۆزۈم ئۇنى كۈلكىلىك، ھەتتا پەس بىر ئىش دەپ ھېسابلىسامۇ، لېكىن ئۇنىڭ نەزىرىدە قىلچە كۈلكىلىك ئەمەس ئىدى. بۇنى ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن. چۈنكى، ئۇ مېنى شۇنداق قىزغىن، شۇنداق ئاق دىل بىلەن سۆيەتتى.

* *

بۇلتۇر ئەتىيازنىڭ ئاخىرقى چاغلىرى مەن ئۇچۇن ئەڭ بەختلىك، شۇنىڭدەك ئەڭ قاتىلاڭ بىر ۋاقىت بولدى. كۆڭلۈم تىنچىغان بولسىمۇ، لېكىن تېنىم يەنە باشقا ئەزالىرىم بىلەن بىللە قاتىلاڭچىلىقتا قالدى. شۇ چاغدا بىز كوچىلاردا ئەمدىلەتىن بىللە يۈرىدىغان بولغانىدۇق، باغچىلارغىمۇ بىرنەچچە قېتىم بىللە بارىدۇق، ئۆي ئىزدىگەن چاغلاردا كۆپرەك بىللە يۈرىدۇق، كوچىلاردا بىللە يۈرگەندە ھەمىشە بايقاش، مازاق قىلىش ۋە ياكى خارلاش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇرغان ئەدەپسىز كۆزلەر تىكىلىپ تۇرغاندەك، سەللا ئېھتىيات قىلمىسام پۈتۈن ۋۇجۇدۇم جۇغۇلداپ كېتىدىغاندەك ھېس قىلاتتىم. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈمنى دەرھال مەغرۇر تۇتۇش ۋە ئۇ نەزەرلەرگە قارشى تۇرۇش يولى بىلەن خۇدۇمنى يىغۋالاتتىم. زىجۇن بولسا ئۇلارغا قىلچە پىسەنت قىلماستىن، سالماقلىق بىلەن مەغرۇر ماڭاتتى.

ئۆي تېپىش ھەقىقەتەن قىيىن. كۆپ ۋاقىتلاردا ئۆي ئىگىلىرى تۇرلۇك ۋەجىلەر بىلەن قايتۇراتتى، بەزىدە نەزىرىمىزگە ياقماي قالاتتى. دەسلەپ ئۆي تاللاشتا نەزىرىمىزنى ئۇستۇن تۇتتۇق. ئەمەلىيەتتە، ئۇستۇنمۇ ئەمەس ئىدى، چۈنكى تېپىلغان ئۆيلەرنىڭ تولىسى بىزگە ياقمىدى. كېيىنچە، قانداقلا بولمىسۇن، ئۆي تېپىلسىلا بولاتتى، دېگەن ئويغا كەلدۇق. شۇنداق قىلىپ، 20 جايغا باردۇق، ئاخىر ۋاقتىنچە بولسىمۇ ئانچە - مۇنچە قىلىپ ئولتۇرۇپ تۇرايلى دەپ، جىجاۋ كوچىسىدىكى بىر قورۇنىڭ جەنۇب تەرەپتىكى ئىككى ئېغىز ھۇجرىسىنى ئالدۇق. قورۇنىڭ خوجايىنى بىر كىچىك ئەمەلدار بولغىنى بىلەن ئىنسابلىق ئادەم ئىكەن. ئۇ ئۆزى شىمال تامدىكى ھۇجرىدا ئولتۇراتتى. شۇ تامدىكى يان ئۆيمۇ ئۇنىڭ ئۆزىگە قارايتتى، ئۇنىڭ خوتۇنى ۋە يېشىغا تولمىغان بىرلا قىزى، سەھرادىن يالليۇالغان بىر ئايال خىزمەتكارى بار ئىدى. بالا يىغلىمىسلا، بۇ قورۇ ھەمىشە جىمجىت تۇراتتى.

بىزنىڭ ئۆي سەرەمجانلىرىمىز ناھايىتى ئاددىي ئىدى. شۇنداقتىمۇ يىغقان - تېجىگەن پۇلۇمنىڭ تەڭدىن تولىسى ئۆي سەرەمجانغا كەتتى. زىجۇنمۇ ئۆزىنىڭ بىردىنبىر ئالتۇن ئۈزۈكى بىلەن زىرىسىنى سېتىۋەتتى. قانچە توسۇسامۇ ئۇنىمىدى، مەن ئۇنىڭ ئۆيگە ئاز - تولا ئەجىر قوشمىسا كۆڭلى ئۇنىمايدىغانلىقىنى بىلەتتىم، شۇڭا مەيلى دېدىم.

ئۇ تاغىسى بىلەن ئاللىقاچان قېيىدىشىپ قالغان، ھەتتا تاغىسىنى تۇغقانلىقتىن كېچىدىغان دەرىجىدە خاپا قىلغانىدى. مەنمۇ ياخشى مەسلىھەت بەردىم دەپ كىشىنى يۇرەكسىز قىلىۋېتىدىغان ياكى ۋاقتى كەلگەندە مېنى كۆرەلمەيدىغان بىر نەچچە بۇرادەر بىلەن ئالاقىنى ئۈزدۈم. بۇ ھال مېنىڭ كۆڭلۈمگە ئارام بەردى. ھەر كۈنى خىزمەتتىن قايتقاندىن كېيىن، قاش قارايغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە رېكشا ھەرقانچە ئاستا ماڭسىمۇ، يەنە ئىككىمىز

كۆرۈشكۈدەك ۋاقىت چىقاتتى. بىز دەسلەپ كۆرۈشكەن چاغدا، بىر - بىرىمىزگە قاراپ جىم تۇرۇپ قالاتتۇق، ئاندىن سۆيۈنۈپ قانغۇچە مۇڭدىشاتتۇق، كېيىن يەنە جىم بولۇپ قالاتتۇق. لېكىن، بۇ جىمجىتلىقتا سىۋرگەن خىيالىمىزنىڭ تايىنى بولمايتتى. مەن ئاستا - ئاستا ئۇنى جىسمانىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن بىر قۇر چۈشەندىم؛ لېكىن ئۇچ ھەپتىگە قالماي ئۇنى تولۇق چۈشىنىپ بولغاندەك، ئىلگىرى چۈشىنىپ بولدۇم دېگەن بولساممۇ ھازىر يەنە چۈشىنەلمەي قالغان پەردىلەر ئېچىپ تاشلانغاندەك تۇيۇلاتتى.

زىجۇنمۇ كۈندىن - كۈنگە تېتىكلىشىپ قالدى. شۇغىنىسى، ئۇ گۈلنى ياخشى كۆرمەيتتى. مەن سەيلىگە چىققاندا سېتىۋېلىپ كەلگەن ئىككى تاشتەك گۈل تۆت كۈندىن بۇيان سۇ قۇيۇلماي تام بېشىدا تۇرۇپ قۇرۇپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭغا سۇ قۇيۇشقا مېنىڭمۇ چولام تەگمىدى. لېكىن، زىجۇن ھايۋاناتنى ياخشى كۆرەتتى، ئېھتىمال بۇ ھەۋەس ھېلىقى ئەمەلدارنىڭ خوتۇنىدىن يۇققان بولسا كېرەك. كۆچۈپ كېلىپ بىر ئاي ئۆتمەستىن ئۆيىمىز خېلىلا ئاۋاتلىشىپ قالدى. تۆت چۈجىمىز ھويلىدا ئۆي ئىگىسىنىڭ ئون نەچچە توخۇسى بىلەن بىللە يۈرىدۇ. ئاياللار بولسا چۈجىلەرنىڭ تۈسىگە قاراپ ئۆزلىرىنىڭكىنى تونۇپ ئېلىشاتتى. يەنە بىر ئالا كۆكا بار ئىدى، ئۇنىمۇ سەيلىگە چىققاندا سېتىۋالغانىدىم. ئۇنىڭ كونا ئىسمى بارەدەك تۇراتتى، زىجۇن ئۇنىڭغا «ئاسۇي» دەپ يېڭىدىن ئات قويۇپ قويدى. مەنمۇ ئۇنى «ئاسۇي» دەپ قېچىرىدىغان بولدۇم، لېكىن بۇ ئىسمىنى ياخشى كۆرمەيتتىم.

توغرا، ئىشق - مۇھەببەت ھەمىشە يېڭىلىنىپ، ئۆسۈپ ۋە پەيدا بولۇپ تۇرۇشى لازىم. مەن زىجۇن بىلەن مۇشۇ توغرىدا سۆزلەشكەندە، ئۇمۇ بۇنى چۈشىنىپ بېشىنى لىڭشىتاتتى.

خەير، شۇ كېچىلەر شۇنداق خاتىرجەم، شۇنداق بەختلىك كېچىلەر ئىدى!

* *

خاتىرجەملىك ۋە بەختىنىڭ مۇستەھكەم بولۇشى ھەم مەڭگۈ بولۇشى لازىم. سارايدىكى چاغدا گاھى - گاھىدا گەپ - سۆزدە، پىكىردە ئۇقۇشماسىتىن توقۇنۇشۇپ قالىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇراتتى. جىجاڭ كوچىسىغا كۆچۈپ كەلگەندىن بۇيان ئۇنداق ئەھۋاللار مۇ تۇگەپ كەتتى. چىراغ تۇتۇلدە بىر - بىرىمىزگە قاراپ ئولتۇرۇپ ئۆتمۈشتىن پاراڭ سالغان ۋاقتىمىزدا، شۇ چاغلاردىكى توقۇنۇشتىن كېيىنكى ئەپلىشىشلەرنىڭ دۇنياغا يېڭىدىن تۆرەلگەندەك لەززەت بەرگەنلىكلىرىنمۇ ئەسلەيتتۇق.

زىجۇننىڭ چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ سەمرىشكە باشلىدى، شۇ-غىنىسى ئۇنى ئىش بېسۋالدى. ئۇ ئۆي ئىشلىرى بىلەن بولۇپ، مۇڭداشقىلى چولىسى تەگمەيدىغان بولۇپ قالدى. شۇ ھالدا كىتاب كۆرۈش ۋە سەيلىگە چىقىشقا نەدە ۋاقىت بولسۇن؟ شۇڭا بىز بىرەر خىزمەتچى ئالمىساق بولمايدىغان بولدى، دېيىشەتتۇق.

بۇ ھال ماڭمۇ ئارام بەرمىدى. كەچقۇرۇنلۇقى قايتىپ كەل-سەم ھەمىشە ئۇنى پەرىشان كۆرەتتىم؛ ئۇنىڭ ئۆزىنى زورلاپ خۇشخۇي بولۇۋېلىشى بولۇپمۇ مېنى بەكرەك بىئارام قىلاتتى. بەختىمگە يارىشا، مەسلىنىڭ تېگىنى تاپتىم، ئۇ ھېلىقى ئەمەلدار-نىڭ خوتۇنى بىلەن غىزىلدىشىپ قاپتۇ. بۇنىڭغىمۇ چۈجە بىلەن توخۇلار سەۋەبچى بوپتۇ. لېكىن، زىجۇن نېمىشقا ماڭا ئېيتمىغاندۇ؟ ھەرقانداق ئادەمنىڭ مۇستەقىل ئائىلىسى بولۇشى لازىم ئىكەن، بۇنداق جايدا داۋاملىق ئولتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس.

يولۇممۇ مۇقىملىشىپ قالدى. ھەر ھەپتىنىڭ ئالتە كۈنىدە ئۆيدىن ئىدارىگە، ئىدارىدىن ئۆيگە ماڭمەن. ئىدارىدە جوزا ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئەتىدىن كەچكىچە ئالاقە ۋە خەت - چەك كۆچۈرىمەن، ئۆيدە بولسا زىجۇن بىلەن بىللە ئولتۇرىمەن ياكى مەشكە ئوت يېقىپ

غىزا پىشۇرۇشۇپ بېرىمەن، ئەنە شۇ چاغدا غىزا پىشۇرۇشنى ئۆگىنىپ قالغانىدىم.

يېمەك - ئىچمىكىم سارايدىكىگە قارىغاندا خېلىلا ياخشى بو-لۇپ قالدى. زىجۇن سەي قورۇشقا ئانچە ئۇستا بولمىسىمۇ، لېكىن سەيگە ئالاھىدە ئەجىر قىلاتتى. ئۇنىڭ كېچە - كۈندۈز كۆڭۈل بۆلىدىغان ئىشلىرى مېنىمۇ كۆڭۈل بۆلدۈرەتتى، بىز ھالاۋەتنىمۇ تەڭ كۆرۈپ، جاپانىمۇ تەڭ تارتاتتۇق. ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە تەر-لەپ - پىشىپ ئىشلەيتتى، قىرقىلغان چاچلىرى پېشانىسىگە چاپ-لىشىپ كېتەتتى، ئۇنىڭ نازۇك قوللىرىمۇ بارا - بارا يىرىكلە-شىشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ ئۇستىگە «ئاسۇي»گە يەم بېرىش، چۈجىلەرگە دان بېرىش... ئىشلىرىمۇ ئۇنىڭسىز ئورۇندالمايتتى.

مەن ئۇنىڭغا، مەن يېمىسەممۇ يېمەي، بوپتۇ، ئۆزىڭنى بۇنچە ئاۋارە قىلماڭ، دەپمۇ باقتىم. ئۇ ماڭا بىر قاراپ قويۇپلا، گەپمۇ قىلمىدى، بىرئاز مەيۇسلەنگەندەك بولغاچقا، مەنمۇ ئەڭ ياخشىسى ئېغىز ئاچمىدىم. لېكىن، ئۇ يەنە ئاۋۋالقىدەكلا كۆيۈپ - پىشىپ ئىشلەيتتى.

* *

ئالدىدىن بايقاپ قويغان زەربە دەرۋەقە يېتىپ كەلدى. 10 - ئۆكتەبىر بايرىمى ھارپىسى ئاخشىمى ئۆيدە بىكار ئولتۇراتتىم، زىجۇن چىنە - قاچىلارنى يۇيۇۋاتاتتى. دەرۋازا قېقىلىپ قالدى، چىقىپ دەرۋازىنى ئاچسام، ئىدارىنىڭ خەت توشۇغۇچىسى ئىكەن. ئۇ شاپىگىراپتا بېسىلغان بىر پارچە خەتنى بەردى. ئۆزۈممۇ سەل تۇيۇپ تۇراتتىم، چىراغقا بېرىپ خەتكە قارىسام، دەرۋەقە:

«ئىداره باشلىقىنىڭ ئېغىزچه بۇيرۇقى:
سى جۇەنشىڭ ئىداركىگه ئىشلەيمەن دەپ كەلمىسۇن.
كاتىبات باشقارمىسىدىن. 9 ـ ئۆكتەبىر»

دېگەن سۆزلەر بېسىلغان.

بۇنداق بولۇشىنى سارايدىكى چاغدىلا بايقىغانىدىم. ھېلىقى «ئەڭلىك» ئىداره باشلىقىنىڭ ئوغلىنىڭ قىمارۋاز دوستى ئىدى. ئۇنىڭ بەزى پىتنە ـ ئىغۋالارنى تېپىپ، يالغان ـ ياۋىداق مەلۇمات بېرىشى چوقۇم ئىدى. بۇ مەلۇماتنىڭ ئەمدى كار قىلىشى كېچىكىپ قالغانلىقى. ئەمەلىيەتته بۇ مەن ئۇچۇن زەربىمۇ ئەمەس، چۇنكى مەن باشقىلارنىڭ كۆچۈرىدىغان نەرسىلىرىنى كۆچۈرۈپ بېرەرمەن ياكى مۇئەللىملىك قىلارمەن ۋە ياكى تەس بولسىمۇ بەزى كىتاب ـ پىتابلارنى تەرجىمە قىلارمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە «ئەركىنلىك دوستى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى تونۇش ئادەم، بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى خەتمۇ يېزىشقان، دەپ ئاللىقاچان بىر قارارغا كېلىپ قويغانىدىم. شۇنداقتىمۇ يۇرىكىم سېلىپ تۇراتتى. جەسۇر زىجۇننىڭ چىرايىنىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشى بولۇپمۇ مېنى غەمگە سالاتتى، يېقىندىن بۇيان ئۇ ئاجىزلاپ قالغانىدەك ئىدى.

— شۇنىڭغىمۇ غەم يەمدىكەن. قويۇڭە، يېڭى ئىش تاپارمىز... بىز ...— دېدى ئۇ.

ئۇ سۆزىنى تۇگىتىپ قىلالمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر، ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلقىمغا ناھايىتى بوش ئاڭلاندى. چىراغ نۇرىمۇ كۆزۈمگە غۇۋا كۆرۈندى. ئادەم ھەقىقەتەن كۇلكىلىك مەخلۇق، ئانچىكى بىر ئىشلارمۇ ناھايىتى قاتتىق تەسىر قىلىدۇ. دەسلەپ بىز بىر ـ بىرىمىزگە ئۇن ـ تىنسىز قارىشىپ قالدۇق، كېيىن مەسلىھەتكە چۈشتۇق. ئاخىر قولىمىزدىكى پۇلنى ئېقتىساد بىلەن ئىشلىتىش، بىر تەرەپتىن كۆچۈرىدىغان ئىش ۋە مۇئەللىملىك خىزمىتى ئىز-

دەپ «كىچىككىنە ئېلان» چىقىرىش، يەنە بىر تەرەپتىن ھازىرقى ھال ـ ئەھۋالنى بىلدۈرۈپ «ئەركىنلىك دوستى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرىگە خەت يېزىپ، تەرجىمە قىلغان كىتابلىرىمنى قوبۇل قىلىشنى، باشقا كۇن چۈشكەن ھازىرقى پەيتته ئاز ـ پاز يارەدەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلىش قارارىغا كەلدۇق.

— دېگەننى قىلىش كېرەك. ئۆزىمىزگە بىر يېڭى يول ئاچايلى!

مەن دەرھال جوزىغا بېرىپ، كۇنجۇت يېغى بار شېشه بىلەن ئاچچىق سۇ قاچىسىنى نېرى ئېلىۋەتتىم، زىجۇن ھېلىقى خىره يېنىپ تۇرغان چىراغنى ئەكەلدى. ئالدى بىلەن ئېلاننى يازدىم؛ كېيىن تەرجىمە قىلىشقا بولىدىغان كىتابلارنى تاللىدىم، كۆچۈپ كەلگەندىن بۇيان ۋاراقلاپ باقمىغاچقا كىتابلارغا بىرلىك توپا قونۇپ كېتىپتۇ. ئاخىردا سالام خەت يېزىشقا كىرىشتىم.

سالام خەتنى يېزىشتا جىق ئويلاندىم، سۆزلەرنى قانداق تۇزەشنى بىلەلمەي قەلەمنى تۇتۇپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ، زىجۇنىنىڭ يۇزىگه كۆزۈم چۈشتى. غۇۋا يورۇپ تۇرغان چىراغ نۇرىدا ئۇنىڭ چىرايىمۇ ناھايىتى خۇنۇك كۆرۈنەتتى. شۇنچىلىك ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارنىڭ قەتئىي ۋە جەسۇر زىجۇنده بۇ قەدەر زور ئۆزگىرىش پەيدا قىلىشنى ئويلىمىغانىدىم. ئۇ يېقىندىن بۇيان ھەقىقەتەن ناھايىتى ئاجىزلاپ كەتتى. لېكىن، بۇ ھال بۇگۇن كېچه باشلانغان ئەمەس، بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئىچىمگه قاراڭغۇلۇق تىقىلدى. لېكىن يەنە بىردىنلا خاتىرجەم تۇرمۇشنىڭ كۆلەڭگىسى — سارايدىكى ئەسكى ھۇجرىدىكى جىمجىتلىق كۆز ئالدىمغا كېلىپ، ئەمدىلا تىكىلىپ خىيال سۈرۈۋاتاتتىم، يەنە ھېلىقى غۇۋا چىراغنىڭ نۇرى كېلىپ كۆزۈمگه چۈشتى.

خىلىدىن كېيىن خەتنىمۇ يېزىپ بولدۇم. ئۆزۈممۇ يېقىندىن بۇيان ئاجىزلىشىپ قالغانىدەك ھارغىنلىق ھېس قىلدىم. كېيىن

ئەتە ئېلانىنى چىقىرىش بىلەن تەڭلا خەتنىمۇ ماڭدۇرۇۋېتىشنى قارار قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن ئىككىمىز خوددى پوتۇشۇۋالغاندەك تەڭلا كېرىلدۇق، گەپ - سۆز قىلىشمىغان بولساقمۇ، ھەر بىرىمىزدە كۆچلۈك جاسارەت بارلىقىنى ھېس قىلغاندەك، يېڭىدىن بىخ ئۇرۇۋ-ۇاتقان كەلگۈسى ئۈمىدنى كۆرگەندەك بولدۇق.

* *

چەتتىن كەلگەن زەربە ئەكسىچە بىزدە يېڭى غەيرەت پەيدا قىلدى. ئىدارىدىكى چاغدىكى تۇرمۇش خوددى قۇشچىلارنىڭ قولـ-ىدىكى ئۇچار - قاناتلار ئازغىنا دانغا تەلمۇرۇپ، زادىلا سەمرىيەلـ-مەي، ئاي - كۈننىڭ ئۆتۈشى بىلەن قانات پەيلىرى ئاجىزلىشىپ، قەپەستىن چىقىرىپ قويۇۋەتكەن تەقدىردىمۇ ئۇچالماس بولۇپ قالـ-غان قۇشلارنىڭ تۇرمۇشىغا ئوخشايتتى. مانا ئەمدى قانداق بولمـ-سۇن، ئۇ قەپەستىن قۇتۇلدۇم، ئەمدى مېنىڭ ئېسىمدىن تېخى كۆتۈرۈلمىگەن ھەربىكەتتىكى قاناتلىرىم بىلەن كەڭ ئاسماندا جەۋلان قىلىشىم كېرەك.

* *

ئېلاننىڭ دەرھال كارغا يارىمايدىغانلىقى تەبىئىي، لېكىن كـ-تاب تەرجىمە قىلىشمۇ ئاسان ئىش ئەمەس. ئىلگىرى كۆرۈپ ئۆتكەن كىتابلار قارىماققا ئاسان بولغان بىلەن قەلەمنى قولغا ئالغاندا قىيىنچىلىقلار كەينى - كەينىدىن چىقىۋېرىدىكەن، شۇڭا ئىشنىڭ سۈرئىتى ناھايىتى ئاستا بولدى، شۇنداق بولسىمۇ تىرـ-شىپ ئىشلەۋەردىم، سەل - پەل كونىرىغان بىر لۇغىتىمنىڭ قىرغاقلىرىنىڭ يېرىم ئاي ئۆتمەستىلا قاپقارا بولۇپ كىرلەپ

كەتكەنلىكى ئىشمىنىڭ ھەقىقىتىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. «ئەركىنـ-لىك دوستى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرى ژۇرنىلىمىز ياخشى ماقالىلەرنى ھەرگىز زايە قىلمايدۇ، دېگەنىدى.

ئەپسۇسكى، تېپتېنچىراق بىر ھۇجرام يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە زىجۇنمۇ ئىلگىرىكىدەك مۇلايىم، كېلىشىملىك ئەمەس ئىدى. ئۆيدە چىنە - قاچىلار ھەرقاچان ئۇ يەر - بۇ يەردە تۇراتتى. ئۆينىڭ ئىچى كۆمۈر ئىسى بىلەن تولاتتى، بۇ ھال خاتىرجەم ئىشلەشكە يار بەرمەيتتى، ئەلۋەتتە، بۇ ھەقتە پەقەت ئۆزۈمنىڭ بىرەر ئىش ھۇجرىسى راسلاشقا قادىر بولالمىغانلىقىمغا ئاغرىنـ-مەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە يەنە «ئاسۇي» نىڭ، چۈجىلەرنىڭ جېدىلىنى ئېيتايمۇ. چۈجىلەر چوڭىيىپ ئىككى ئائىلە ئوتتۇرىسىدا جېدەلگە تۇتۇرۇق بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە غىزامۇ ھەر كۈنى ئۆز ۋاقتى بىلەن كەينى - كەينىدىن كېلىپ تۇرىدۇ، زىجۇنىڭ ئىشى تامامەن غـــزا تەييارلاشتىن ئىبارەت بـولـۇپ قالغاندەك ئىدى. يىغقان - تېجىگەن پۇللىرىمىز غىزاغا كەتتى، غىزا ئۈچۈن پۇل تېپىش كېرەك ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە «ئاسۇي» نى ۋە توخۇلارنى بېقىشقا توغرا كەلدى. زىجۇن بولسا خوددى ئىلگىرى بىلىدىغانلىـ-رىنى تامامەن ئۇنتۇپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ غىزا يەۋېلىڭ دېگەن سۆزى بىلەن مېنىڭ پىكرىمنى ھەمىشە بۆلۈۋېتىدىـ-غانلىقىنىمۇ ئويلىمايدىغان بولۇپ قالدى. غىزا ئۇستىدە بىرئاز ئالىيىپ قويسامۇ، پەرۋا قىلماستىن، ھېچ نەرسە سەزمىگەندەك غىزا يېيىش بىلەن بولاتتى. ئۇنىڭغا خىزمىتىمنىڭ غىزا ۋاقتى چەكلىمىلىرىگە ئۇچرىماسلىقىنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن بەش ھەپتە ۋاقىت كەتتى. ئۇ چۈشەنگەندىن كېيىن رەنجىگەن بولسا كېرەك، لېكىن ئېيتمىدى. خىزمىتىم شۇنىڭدىن باشلاپ چاپسانلىشىپ قالـ-دى. ئۇزاق ئۆتمەيلا جەمئىي 50 مىڭ سۆز تەرجىمە قىلدىم، ئۇنى بىرئاز تۇزىتىۋالسام، تەييار بولغان ئىككى پارچە فېلىيەتون بىلەن

بىللە «ئەركىنلىك دوستى» ژۇرنىلىغا ئەۋەتىپ بېرىشكە يارايدىغان بولدى. لېكىن، غىزا يېيىش مەن ئۈچۈن ھېلىمۇ بىر ئازاب بولۇپ قالدى. سەينىڭ سوۋۇپ قېلىشى مەيلى، لېكىن يەتمەيدۇ؛ ئەتىدىن كەچكىچە ئۆيدە ئولتۇرۇپ مېڭە ئىشى بىلەن شۇغۇللانغاچقا ئىشتىھايىم ئىلگىرىكىدىن كېمىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، بەزىدە غىزانىڭ ئۆزىمۇ يەتمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. چۈنكى، ئاۋۋال «ئاسۇي»گە يەم بېرىلەتتى، يېقىندىن بۇيان بەزىدە ئۆزىمىزگىمۇ نېسىپ بولمايدىغان قوي گۆشلىرىمۇ ئۈنىڭغا بېرىلەتتى. زىجۇن: «ئاسۇي» بەك ياداپ كەتتى، خوجايىنىنىڭ خوتۇنى زادىلىق قىلىۋاتىدۇ، مەن بۇنداق ئاھانەتكە چىدىيالمايمەن، دەيتتى. مەندىن ئاشقان غىزانى پەقەت توخۇلارلا يەيتتى. بۇنى خېلى ۋاقىتتىن كېيىن بىلدىم، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە، گېكسلىنىڭ «ئىنسانىيلىك ئالەمدىكى ئورنى»نى مۇھاكىمە قىلغىنىدەك، ئۆزۈمنىڭ بۇ يەردىكى ئورنۇمنىڭ كۆكا بىلەن توخۇلار ئوتتۇرىسىدا قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم.

*　　*

كېيىن بىرمۇنچە تالاش ـ تارتىش ۋە قىستاشلار ئارقىسىدا چۈجىلەرمۇ بارا ـ بارا غىزا قىلىندى. شۇنىڭ بىلەن «ئاسۇي» ۋە بىز 10 نەچچە كۈن گۆش يەۋالدۇق. لېكىن، ئەمەلدە چۈجىلەر ھەر كۈنى ھەر نەچچە تال قوناقتىن باشقا ھېچقانداق دان كۆرمىگەچكە ناھايىتى ئورۇقلاپ كەتكەنىدى. شۇنىڭدىن تارتىپ خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالدۇق. لېكىن، زىجۇن خۇددى بىرخىل ئازاب ۋە مەيۈسلۈك ھېس قىلغانىدەك ناھايىتى كۆڭۈلسىز بولۇپ يۈردى. ھەتتا گەپ ـ سۆز قىلىشقىمۇ خۇشياقماس بولۇپ قالدى. ئادەم ئەجەبمۇ ئاسان ئۆزگىرىدىكەن، دەپ ئويلاپ قالدىم.

لېكىن، «ئاسۇي»مۇ ئۆيدە تۇرالمايدىغان بولدى. بىزگە بەرەر جايدىن سالام خەت كېلىپ قالارمىكىن دەيدىغان ئۈمىدلەرمۇ يوقالدى. زىجۇن «ئاسۇي»نى ئەركىلىتىپ تەزىم قىلدۇرغۇدەك ياكى ئۇنى تىك تۇرغۇزۇپ ئويناتقۇدەكمۇ ئوزۇق قالمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قىش قىستاپ كېلىپ، مەش قويۇشمۇ چوڭ بىر مەسىلە بولۇپ قالدى. «ئاسۇي»نىڭ ئۆزىمۇ بىزگە خېلى بۇرۇنلا ناھايىتى ئېغىر بىر يۈك بولۇپ تۇيۇلغانىدى. شۇڭا، ئۇنىمۇ ھېقۇۋېتىشنىڭ ئىمكانىيىتى قالمىدى. ئەگەر ئۇنىڭغا قومۇش قىستۇرۇپ بازارغا ئاپارساق بىرنەچچە تىيىنغا سېتىش مۇمكىن ئىدى. لېكىن، ئۇنداق قىلىش بىزگە مۇمكىن ئەمەس ھەم ئۇنىمۇ خالىمايمىز. ئاخىر ئۇنىڭ بېشىنى لاتا بىلەن ئوراپ شەھەر سىرتىنىڭ غەربىگە ئاپىرىپ قويۇۋەتتىم، كېيىن ئارقامدىن ئەگىشىپ كېلىۋېتىپتىكەن، تېيىزراق بىر ئازگالغا ئېتىتىرىۋەتتىم.

ئۆيگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئۆينىڭ خېلىلا پاكىز بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدىم. لېكىن، زىجۇننىڭ مەيۈس چىرايى مېنى چۆچۈتىۋەتتى. ئۇنىڭدا بۇنداق چىراي زادىلا كۆزۈمگە چېلىقمىغانىدى. بۇنىڭ «ئاسۇي» ئۈچۈن ئىكەنلىكى ماڭا ئايان ئىدى. ئۇنىڭغا «ئاسۇي»نى ئازگالغا ئېتىتىرىۋەتكەنلىكىمنى ئېيتقان بولسام قانداق بولۇپ كېتەر ئىدىكى؟

ئۇنىڭ مەيۈس چىرايىغا تۇنده مۇزدەك سوغۇقلۇق قوشۇلدى.

— ھەيرانمەن··· زىجۇن، بۇگۈن نېمىشقا بۇنداق بولۇپ قالدىڭىز؟ — تاقەت قىلالماي سورىدىم، — چىرايىڭىز···

— ھېچنېمە··· بولمىدىم.

ئۇنىڭ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدىن بايقاپ قالدىم. ئۇ مېنى رەھىم ـ شەپقەتسىز ئادەم ئىكەن دەپ جەزم قىلغان بولسا كېرەك. ھەقىقەتتە بىر ئۆزۈملا بولسام تۇرمۇش كەچۈرۈش مەن ئۈچۈن قىيىن بولمايتتى. گەرچە مەغرۇرلۇق ئارقىسىدا باردى ـ كەلدى

ئالاقىلەردە بولمىغان بولساممۇ، كۆچۈپ كەلگەندىن كېيىن بارلىق ئۇلپەتلەر بىلەن يېراقلىشىپ كەتكەن بولساممۇ، لېكىن باشقا بىر يەرلەرگە كەتسەملا تىرىكچىلىكىنىڭ يوللىرى ناھايىتى كەڭ ئىدى. ھازىرقى بۇ تۇرمۇشنىڭ ئازابىنى كۆپىنچە زېجۇن ئۇچۇن تارتىۋاتىمەن. «ئاسۇي»نى قويۇپ بېرىشتىن مەقسىتىمۇ شۇ ئىدىغۇ ئاخىر. لېكىن، زېجۇننىڭ ئەقلى قىسقىراپ قالغاندەك ھەتتا شۇنچىلىك ئاددىي مەقسەتنىمۇ ئەقلىگە كەلتۇرەلمىدى.

بىر پەيتنى تېپىپ، شۇ مەقسەتلىرىمنى ئۇنىڭغا دېرىتىپ باقتىم، ئۇمۇ چۈشەنگەندەك بولۇپ بېشىنى لىڭشىتتى. لېكىن، كېيىنكى ئەھۋاللىرىغا قارىسام چۈشەنمىگەندەك ياكى ئىشەنمىگەندەك.

* *

ھاۋانىڭ سوغۇقى بىلەن زېجۇننىڭ سوغۇق چىرايى مېنىڭ ئائىلىدە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشۈمگە ئىمكان بەرمىدى. لېكىن، نەگە كېتىش كېرەك؟ كوچىلاردا، باغچىلاردا ئۇنداق سوغۇق چىراي بولمىسىمۇ، لېكىن سوغۇق شامال ئادەمنىڭ ئۇستخانىلىرىدىن ئۇتۇپ كېتىدۇ. ئاخىر «ئاممىباب قىرائەتخانا»دا ئۆز جەننىتىمنى تاپتىم.

ئۇ يەرگە بىلەت ئېلىپ كىرىشنىڭ ھاجىتى يوق. كىتاب كۆرۈش بۆلۈمىدە ئىككى چوڭۇن مەش يېنىپ تۇراتتى. مەش كۆزدىنى يۇمۇپ ئاران يېنىپ تۇرسىمۇ، لېكىن مەشنى كۆرگەندە روھىي جەھەتتە بىرئاز ئىسسىغاندەك ھېس قىلدىم. ئۇ يەردە كۆرگۈدەك كىتابلارمۇ يوق ئىدى، كونىلىرى تازىمۇ كونا بولۇپ، يېڭىلىرى يوق دېيەرلىك ئىدى.

مېنىڭ ئۇ يەرگە بېرىشتىن مەقسىتىم، كىتاب كۆرۈش ئەمەس ئىدى، مەندىن باشقا يەنە دائىم بىرنەچچە ئادەم، كۆپ بولغاندا، 10 چە ئادەم كېلىپ تۇراتتى، ئۇلارمۇ ماڭا ئوخشاش يالاڭ كىيىنگەنلەر ئىدى، ھەممىسى ئۆز ئالدىغا كىتاب كۆرگەن بولۇپ ئىسسىناتتى. بۇ يەر ماڭا ناھايىتى ياقتى. كوچىدا بولسا، تونۇش - بىلىش ئادەملەر ئاسان ئۇچرايدۇ، ئۇلارنىڭ يامان نەزىرى تېگىشى مۇمكىن ئىدى. لېكىن، بۇ يەردە ئۇنداق خورلۇقلارنى كۆرمەيمەن. چۈنكى، ئۇلار ھەمىشە باشقىلارنىڭ مەشلىرى يېنىدا ياكى ئۆز ئۆيلىرىدىكى مەش يېنىدا ئىسسىنىدىغانلار ئىدى.

قىرائەتخانىدىكىلەر ماڭا كۆرۈشكە كىتاب بەرمىگەن بولسىمۇ، لېكىن خىيال سۈرۈشكە ئارام بولدى، ئۆزۈم يالغۇز قالغۇچە ئولتۇرۇپ ئۆتمۈشنى ئويلايتتىم. كېيىن شۇنى ھېس قىلدىم: يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ئىشق - مۇھەببەتكە بېرىلىپ، ھاياتلىقنىڭ قەدىرگە پۈتۈنلەي ئېتىبارسىز قاراپتىمەن، ھەممىدىن ئاۋۋال ھاياتلىق كېرەك. ئىنسان ھايات بولسىلا، مۇھەببەت تېپىلمىدۇ. دۇنيادا تىرىشقۇچىلار ئۇچۇن تېپىلمايدىغان ھايات يولى يوق؛ ئۆزۈممۇ ئىلگىرىكىگە قارىغاندا خىلىلا ھالسىراپ قالغان بولساممۇ، لېكىن قاناتلىرىمنىڭ ھېلىمۇ ھەرىكەتتە تۇرغانلىقىنى ئۇنتۇپ قالغىنىم يوق... بۆلمە ۋە قىرائەتخانىلار بارا - بارا كۆز ئالدىمدىن ئۇچتى. سۇ قاينامىلىرىدا يۇرگەن بېلىقچى، جەڭ خەدىمكىلىرىدە يۇرگەن جەڭچى، پىكاپلاردىكى ئېسىلزادە، چەت ئەل فېرمىلىرىدىكى دەللال، تاغ - ئورمان ئىچىدىكى مەرگەن، دەرسخانىدىكى پروفېسسور، قاراڭغۇ كېچىدىكى تەنھەرىكەتچى ۋە تۇن ئوغرىسى... كۆز ئالدىمغا كەلدى. زېجۇن بولسا يېنىمدا يوق، ئۇنىڭدىن غەيرەت كەتتى، ئۇ «ئاسۇي» ئۇچۇن ھەسرەت يېمەكتە، غىزا قىلىش بىلەن ئالدىرىماقتا، لېكىن ئۇنىڭ ئانچە جۇدىمىگەنلىكى ئاجايىپ... توڭلاشقا باشلىدىم. مەشتە تۇتۇشۇپ كۆيۈۋاتقان كۆمۈرلەرمۇ كۆيۈپ تۈگىدى، قىرائەتخانىنى تاقاش ۋاقتى يەتتى.

يەنە جىجاۋ كوچىسىغا قايتىپ، مۇزدەك سوغۇق چىرايغا نائىل بولۇشقا توغرا كەلدى. يېقىندىن بۇيان ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئىللىق چىرايغا مۇيەسسەر بولغان بولسامۇ، لېكىن بۇ ھال ئەكسىچە مېنى يەنىمۇ ئازابقا سالدى. ئېسىمدە تۇرۇپتۇ، بىر كۈنى تۈندە زىجۇن خېلى ۋاقىتتىن بۇيان ئاچمىغان چىرايىنى ئېچىپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، مەن بىلەن سارايدىكى چاغدىكى ئەھۋاللار ئۈستىدە پاراڭلاشتى، ئۇنىڭ چىرايىدىن ئارىلاپ ـ ئارىلاپ قورقۇش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى. مەن يېقىندىن بۇيانقى ئۇنىڭدىن ئېشىپ چۈشكەن سوغۇق چىرايىمنىڭ ئۇنىڭدا گۇمان ۋە ئەندىشە پەيدا قىلغانلىقىنى بىلىپ، ئۇنىڭغا بىر ئاز تەسەللى بېرىش ئۈچۈن زورغا ئوچۇق چىراي كۆرسەتتىم. لېكىن، چىرايىمغا كۈلۈمسىرەش ئالامەتلىرى پەيدا بولۇش بىلەنلا، ئاغزىمدىن چىققان سۆزلەر دەرھال قۇرۇق بىر نەرسىگە ئايلىنىپ، ئۇ يەنە دەرھال ئەكس سادا پەيدا قىلىپ، قۇلىقىمغا قايتىپ كېلەتتى ـ دە، ئۆزۈمگە چىداپ تۇرغۇسىز زەھەرلىك بىر مەسخىرە بولۇپ تېگەتتى. زىجۇنمۇ پەملىگەندەك بولدى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاش گالۋاڭدەك شوك بولۇۋېلىشنى تاشلىدى. ئۇ شۇنچە غەيرەت قىلىپ يوشۇرۇپ باقسىمۇ، بەزىدە يەنە ئەپتىدىن گۇمان ۋە غەم ئالامەتلىرى چىقىپ قالاتتى، لېكىن شۇنداقتىمۇ ئۇ ماڭا خېلىلا سىلىق مۇئامىلە قىلدىغان بولدى.

ئۇنىڭغا ئاشكارىسىنى ئېيتماقچى بولدۇم، لېكىن جۈرئەت قىلالمىدىم. ئۇنىڭغا ئېيتىشقا بەل باغلىغان چېغىمدا، ئۇنىڭ بالىلارچە قاراپ تۇرۇشى دەرھال مېنى زورمۇزور چىراي ئېچىشقا مەجبۇر قىلاتتى. لېكىن، بۇ يەنە دەرھال ئۆزۈمگە بىر مەسخىرە بولۇپ تېگىدۇ ۋە ئۆزۈمدىكى ھېلىقىدەك سوغۇق جىملىقنى يوققا چىقىرىۋېتىدۇ.

* *

زىجۇن شۇنىڭدىن باشلاپ يەنە ئۆتمۈشتىكى ئىشلارنى تەكرار-لاشقا ۋە مېنى باشقىدىن سىناشقا كىرىشىپ، مېنى بىرمۇنچە ساختا مۇلايىم جاۋابلارنى بېرىشكە، مۇلايىملىقنى ئىپادىلەشكە، ساختا-لىق خاتىرىلىرىنى يۇرىكىمگە پۈتۈپ قويۇشقا مەجبۇر قىلىشقا باشلىدى. يۇرىكىم ئاشۇنداق ساختىلىق خاتىرىلىرى بىلەن تولۇپ، نەپەس ئېلىشىمىمۇ قىيىنلاشتى. ئەنە شۇنداق ئازاب ئىچىدە پات ـ پات خىيالغا چۆمەتتىم. راست گەپ قىلىش ئۈچۈن زور غەيرەت كېرەك! ئۇنداق غەيرەت يوق بولۇپ ساختىلىققا بېرىلىۋەرسەم، ئۇنداق ئادەم بېكى ھايات يولى يارىتىدىغان ئادەملەردىن بولالمايدۇ. ھەتتا ئادەم قاتارىغىمۇ ئۆتەلمەي قالىدۇ!

تاك سەھەردە — ناھايىتى سوغۇق بىر سەھەردە، زىجۇننىڭ خۇيى تۈتۈپ قالدى. مەن ئۇنىڭدىكى بۇ خۇينى زادىلا كۆرۈپ باقمىغانىدىم؛ لېكىن ئېھتىمال، مېنىڭ نەزىرىمدە شۇنداقتۇ، شۇ چاغدا مەن قاتتىق ئاچچىقلاندىم ۋە ھەجايىدىم. ئۇنىڭ مېڭىسىدە ئورۇن ئالغان پىكىر ۋە تەمكىن سۆزلىرى، قانداقلا بولمىسۇن، يەنە بىرخىل مەيۇسلۇكتىن ئىبارەت ئىدى، لېكىن ئۆزى بۇنى سەزمەيتتى. ئۇنىڭ كىتاب ـ پىتاپ دېگەن نەرسىنى كۆرمەس بولۇپ قالغىنىغا خېلى ۋاقىت بولدى. ئۇ ئىنسانىي تۇرمۇشنىڭ ھەممىدىن ئەۋزىلى ھايات ئۈچۈن كۈرەش قىلىش ۋە شۇ كۈرەش يولىدا مېڭىش ئىكەنلىكىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن قولغا قول تۇتۇشۇپ بىللە مېڭىش ياكى مەردلەرچە يەككە ـ يېگانە مېڭىش لازىم ئىكەنـ-لىكىنى بىلمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئەگەر پەقەت بىر ئادەمنىڭ پېشىگە ئېسىلىشىنلا بىلىدىكەن، ئۇنداق كىشى جەڭچى بولغان تەقدىردىمۇ جەڭگە كىرىشى قىيىن، ئاخىر ئېسىلغان ئادەم بىللە ھالاك بولىدۇ.

مېنىڭچە يېڭى ئۇمىد پەقەت بىزنىڭ ئايرىلىشىمىزدىنلا ئىبارەت بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ مەندىن ئايرىلىشقا بەل باغلىشى لازىم... بەزىدە بىردىنلا ئۇنىڭغا ئۆلۈم تىلىدىم، لېكىن يەنە دەرھال ئۆزۈمنى ئەيىبلىدىم ۋە توۋا قىلدىم. بەختىمگە سەھەر ۋاقتى ئىدى، ھەقىقىي مۇددىئايىمنى ئېيتىش ئۈچۈن ۋاقىت كۆپ ئىدى. بىزنىڭ يېڭى يولىمىز مانا مۇشۇ قېتىم ئېچىلىدۇ، دەپ ھېس قىلدىم.

ئۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ تۇرۇپ، سۆزنى قەستەنگىلا ئۆتۈمۈشكە بۇرىدىم، ئەدەبىيات - سەنئەت مەسىلىسىگە يۆتكىدىم، شۇنىڭ بىلەن چەت ئەل يازغۇچىلىرىنى ئارىلاشتۇردۇم، يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرى — «نارا»، «دېڭىز قىزى»دا توختالدىم. «نارا»نىڭ جاسارىتىنى ماختىدىم... يەنە شۇ بۇلتۇر سارايدىكى ئەسكى ھۇجرىدا قىلغان پاراڭلار. ئەمما، ھازىرقى پاراڭلىرىم يەنە قۇرۇق بىر نەرسىگە ئايلىنىپ، ئاغزىمدىن چىقىپ قۇلىقىمغا كىرىدى، گويا بىر يامان غايىب كىچىك بالا ئارقامدا، چىشىمغا تېگىپ، سۆزۈمنى دوراۋاتقاندەك سېزىلەتتى.

زېھنۇن بولسا، بېشىنى لىكشىتىپ، سۆزۈمنى ماقۇللاپ ئاڭلاپ ئولتۇراتتى، كېيىن بىردىنلا جىم بولۇپ قالدى. مەنمۇ سۆزۈمنى تاغدىن - باغدىن سۆزلەپ تۈگەتتىم، ئاۋازىمۇ مەيۈسلۈك ئىچىدە غايىب بولدى.

— شۇنداق، — دېدى ئۇ يەنە بىرئاز جىم تۇرغاندىن كېيىن، — لېكىن... جۇەنشىڭ، سىز يېقىندىن بۇيان باشقىچىلا بولۇپ قالدىڭىز، راستمۇ؟... راستى بىلەن ئېيتىڭا.

بۇ سۆز ماڭا گويا بېشىمغا بىر توقماق تەگكەندەك بولۇپ تۇيۇلدى. لېكىن، دەرھال ئۆزۈمنى تۇتۇۋېلىپ، ئۆز پىكرىم ۋە مۇددىئايىمنى ئېيتتىم: بىللە ھالاك بولۇپ كېتىشتىن ساقلىنىش ئۈچۈن يېڭى يول ئېچىش، يېڭى تۇرمۇش يارىتىش كېرەك.

ئاخىرىدا، ناھايىتى چوڭ غەيرەت بىلەن، مۇنداق بىرنەچچە ئېغىز سۆزنى قوشۇپ قويدۇم:

—... سىز ئەمدى ئەندىشە قىلمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. غەيرەت بىلەن ئالغا كېتىۋېرەلەيسىز. مېنى راست گەپنى قىلىڭ دەۋاتمىسىز. توغرا، ئادەم يالغان گەپ قىلماسلىقى لازىم. راستىنى ئېيتاي: سىزدىن... سىزدىن مۇھەببىتىم كۆتۈرۈلۈپ كەتتى! لېكىن بۇنىڭ سىزگە پايدىسى كۆپ، چۈنكى سىز ئۆز ئىشىڭىزنى قىلچە ئەندىشىسىز قىلالايسىز...

شۇ سۆز بىلەن چوڭ بىر ۋەقەنىڭ تۇغۇلۇشىنى كۈتتۈم، لېكىن جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئۇنىڭ چىرايى خۇددى ئۆلۈكتەك بىردىنلا تاتىرىپ كەتتى، كېيىن يەنە قايتا تىرىلگەن ئادەمدەك، بىردىنلا باللارنىڭكىدەك كۆز قارىچۇقىنى ئويناتتى. ئۇ خۇددى كىچىك بالا قورسىقى ئاچقاندا ياكى چاڭقىغاندا، مېھرىبان ئانىسىنى ئىزدىگەندەك ئەتراپقا قارىدى، لېكىن ئۇ قورققان ھالدا كۆزىنى مەندىن قاچۇرۇپ، ئاسمانغىلا تىكىلەتتى.

مېنىڭ قاراپ تۇرۇشقا تاقىتىم قالمىدى. بەختىمگە، سەھەر ۋاقتى ئىدى. شۇبرغان سوغۇققا قارىماستىن، توپتوغرا «ئاممىباب قىرائەتخانا»غا قاراپ ماڭدىم.

ئۇ يەردە «ئەركىنلىك دوستى» ژۇرنىلىنىڭ بىر سانىنى كۆرۈپ قالدىم، ئۇنىڭغا مېنىڭ فېلىيەتونۇمنى بېسىلىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قالدىم ۋە گويا غايىبتىن بىر مەدەت كەلگەندەك تۇيۇلدى... تۇرمۇشنىڭ يوللىرى ناھايىتى كۆپ، لېكىن ھازىرقىدەك كېتىۋېرىشىمۇ يارىمايدۇ، دەپ ئويلىدىم.

خېلى ۋاقىتتىن بۇيان ئىزدەشمىگەن تونۇشلىرىمنى يوقلاشقا باشلىدىم، لېكىن پەقەت بىر - ئىككى قېتىملا يوقلاپ باردىم. تەبىئىي، ئۇلارنىڭ ئۆيى ئىسسىق ئىدى؛ ئەمما مەن توڭلاپ ئىچ - ئىچىمدىن تىترەيتتىم. تۇنده بولسا، مۇزدىنمۇ سوغۇق ئۆيده

تۇگۈلۈپ ياتاتتىم.

سوغۇق يۇرىكىمگە يېڭىنىدەك قادالماقتا. ھەمىشە بىھۇدە ئازاب ئىچىدە قالماقتىمەن. تۇرمۇشنىڭ يوللىرى ناھايىتى كۆپ، قاناتلىرىمنىڭ ھەربىرىتە ئىكەنلىكىنى تېخى ئۇنتۇمىدىم دەپ ئويلىدىم. بىردىنلا ئۇنىڭ ئۆلۈشىنى ئويلىدىم، لېكىن يەنە دەرھال ئۆزۈمنى ئەيىبلىدىم ۋە توۋا قىلدىم.

«ئاممىباب قىرائەتخانا»دا، كۆز ئالدىمدىن گاھى ـ گاھىدا ۋال قىلىپ بىر نۇر ئۆتكەندەك بولاتتى ـ دە، يېڭى ھايات يولى ئالدىمغا كېلەتتى. زىجۇن مەردلەرچە ئويغانغاندەك، مۇزدەك ئۆيلىرىدىن غەيرەت بىلەن چىقىپ كەتكەندەك، بەلكى قىلچە يامانلىماي چىقىپ كەتكەندەك، مەن بولسام خۇددى بۇلۇتتەك يېنىكلەپ، ئاسمانىدا پەرۋاز قىلىۋاتقاندەك، ئۇستۇمدە كۆك ئاسمان، ئاستىمدا تاغلار، دېڭىزلار، زور بىنالار، جەڭ مەيدانلىرى، پىكاپ، چەت ئەل فېرمىلىرى، كاتتا ئىمارەتلەر، بازارلار، قاپقاراڭغۇ تۇن ... تۇرغاندەك ھېس قىلاتتىم.

ئۇنىڭ ئۇستىگە، راستىنلا بۇ يېڭى ھايات سەھنىسى ئالدىمغا كەلگەندەك ھېس قىلاتتىم.

* *

ئاخىر چىداپ تۇرغۇسىز قىش كۈنلىرى ئۆتۈپ كەتتى. بېيجىڭنىڭ قىشى بىزنى خۇددى كەپسىز بالىنىڭ قولىغا چۈشۈپ، بىرتال يېپقا باغلىنىپ، بالا قولىدا قىينالغان، ئازابلانغان، جېنىدىن ئايرىلمىغان بولسىمۇ، لېكىن يەردە يېتىپ تاڭنى كۈتكەن يېڭناغۇچتەك قىلىپ قويدى.

«ئەركىنلىك دوستى» ژۇرنىلىنىڭ باش مۇھەررىرىگە جەمئىي ئۈچ پارچە سالام خەت يازغانىدىم، مانا ئەمدى ئۇچۇرى كەل-

دى. كونۇبرت ئىچىدە بىرى 20 تىيىنلىك، بىرى 30 تىيىنلىك ئىككى كىتاب بېلىتى[19] بار ئىدى. مەن بولسام، سۈيلەش ئۈچۈن يازغان خەتلىرىمگە پوچتا ماركىسى ئۈچۈنلا توققۇز تىيىن سەرپ قىلغانىدىم. ئىسىت، بىر كۈنلۈك ئاچارچىلىق يەنە ھېچ نەرسىگە ئەسقاتمىدى، مەيۈسلۇكتىن باشقا مەدەت بەرمىدى.

لېكىن، بولىدىغان ۋەقە ئاخىر بولدى.

* *

بۇ ۋەقە قىش بىلەن ئەتىياز ئوتتۇرىسىدا بولدى. شامالمۇ ئانچە سوغۇق ئەمەس ئىدى. مەنمۇ تاشقىرىدا خېلى ۋاقىت ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدۇم، ئۆيگە قايتىپ كەلگۈچە ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتەتتى. دەل شۇنداق قاراڭغۇ چۈشكەن بىر ئاخشىمى، مەن ئۆيگە ئادەتتىكىدەك روھسىز قايتىپ كەلدىم. قارىسام ئۆيۈمنىڭ ئىشكى كۆزۈمگە ئادەتتىكىدىنمۇ خۇنۇك كۆرۈندى. شۇنىڭ بىلەن قەدىمىمنى ئاستىلاتتىم، ئاخىر ئۆيگە كىردىم. ئۆيگە چىراغ يورۇتۇلمىغان؛ سەرەڭگە تېپىپ، چىراغنى ياققىچە ئۆي باشقىچىلا جىمجىت ۋە سۈرلۈك بىلىنىپ كەتتى!

ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ تېڭىرقاپ تۇراتتىم، ئەمەلدارنىڭ خوتۇنى دېرىزەمگە كېلىپ، مېنى قىچقاردى.

— بۇگۈن زىجۇننىڭ دادىسى كېلىپ، زىجۇننى ئەكەتتى، — دېدى ئۇ، مەن ھويلىغا چىققاندىن كېيىن قىسقىچە قىلىپلا.

بۇ خۇددى كۆڭلۈمگە كېچىپ باقمىغان بىر ئىشتەك، مېڭەمدىن تۇتۇن چىقىپ كەتكەندەك بولدى. لام ـ جىم دېمەستىن تۇرۇپلا قالدىم.

— شۇنداق قىلىپ زىجۇن كەتتىما؟ — بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئاران شۇنى سوراشقىلا ئاغزىم باردى.

— كەتتى.

— ئۇ... ئۇ گەپ - سۆز قىلمىدىمۇ؟

— ياق. پەقەتلا، ئۇ قايتىپ كەلسە، مېنى كېتىپ قالدى دەپ ئېيتىپ قويسىڭىزلا بولىدۇ، دېدى.

ئىشەنمىدىم. لېكىن، ئۆيىنىڭ ئىچى باشقىچىلا جىمجىت ۋە سۇرلۇك ئىدى. زىجۇننى ئىزدەپ ھەر تەرەپكە قارىدىم. كۆزۈمگە پەقەت ئەسكى - تۈسكى، خۇنۇك ئۆي سەرەمجانلىرىدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى؛ ئۇلار شۇنداق شالاڭ ئىدىكى، ھەتتا بىرەر ئادەم ياكى بىرەر نەرسىنىمۇ يوشۇرغۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئۇ خەت - پەت يېزىپ قالدۇرغاندۇر، دەپ ئويلاپ يەنە ئىزدىدىم، لېكىن خەتتىن ئەسەر يوق. پەقەت تۈز، قۇرۇق لازا، ئون، يارتا بەسەي بىر يەرگە دۆۋىلىنىپ تۇرۇپتۇ، يېنىدا ئون نەچچە تىيىن تۇرىدۇ. ئىككىمىزنىڭ تۇرمۇش ۋاستىمىزنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ ئىدى. ھازىر زىجۇن مېنى ئۇزاقراق ياشىسۇن دېگەندەك قىلىپ ئەنە شۇ نەرسىلەرنى داغدۇغا بىلەن ماڭا قالدۇرۇپ كېتىپتۇ.

ئۆيىنىڭ ئىچىدە بوغۇلۇپ قالغاندەك بولۇپ، يۈگۈرۈپ ھويلىغا چىقتىم. ئەتراپىم قاپقاراڭغۇ ئىدى. شىمال تامدىكى ئۆيىنىڭ قەغەز دېرىزىسىدىن چىراغ نۇرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۆيدىكىلەر بولسا بالىسىنى ئەركىلىتىۋاتاتتى. ئىچىمگە قاراڭغۇلۇق تىقىلىپ، ئېغىر بىر بېسىم ئاستىدا كۆز ئالدىمدا قېچىش يولى: تاغ، كۆل، چەت ئەل فېرمىلىرى، ئېلېكتر چىراغلىرى ئاستىدىكى زىيادەت، خەندەك، قاپقاراڭغۇ تۈن، خەنجەر زەربىسى، تاۋۇشسىز قەدەم... كۆرۈنۈشكە باشلىدى...

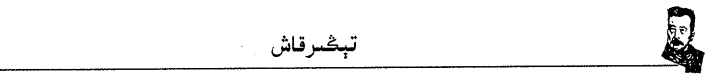
كۆڭلۈم يېنىكلىشىپ بىرئاز ئارام تاپتى، شۇنىڭ بىلەن يول خراجىتى ئېسىمگە كەلدى ۋە ئۇلۇغ - كىچىك تىندىم.

* *

كارىۋاتتا ياتىمەن. ئىلگىرىكى ئويلانغان ئىستىقبال كۆز ئالدىمدىن ئۆتۈشكە باشلىدى، تۈن ھەسسە بولمايلا ئۇ خىياللارمۇ ئۆتۈپ بولدى. قاراڭغۇدا كۆزۈمگە گويا بىر دۆۋە ئوزۇق كۆرۈنگەندەك بولدى، كېيىن زىجۇنىڭ تاتارغان چىرايى پەيدا بولدى. ئۇ بالىلارنىڭكىدەك كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ، خۇددى يېلىنغاندەك ماڭا تىكىلىپ قاراپ تۇرماقتا. ئۆزۈمنى رۇسلۇۋالغۇم قارىسام ئۆيدە ھېچ نەرسە يوق، يۈرىكىم يەنە سىقىلدى. مەن نېمىشقا بىرنەچچە كۈن سەۋر قىلماستىن، ئالدىراپلا ئۇنىڭغا راست گېپىمنى ئېيتىپ قويدۇم؟ ھازىر ئۇنىڭ ئۆزىگە مەلۇم، ئەمدى ئۇنىڭغا پەقەت دادىسى — پەرزەنتلىرىگە پۇل قەرز بەرگۈچى خوجايىنىنىڭ ئوتتەك يېنىپ تۇرغان كۈندىن ئۆتكۈر ھەيۋىتى ۋە باشقىلارنىڭ مۈزدىن ئۆتەر سوغۇق قاراشلىرىلا قالدى، بۇنىڭدىن قالسا، مەيۇسلۇكتىن باشقا نەرسە يوق. ئۇ ئېغىر مەيۇسلۇك ئىچىدە، ھەيۋە ۋە مۈزدىن سوغۇق كۆزلەر ئارىسىدا، ھايات دېگەن نەرسىنىڭ يولىدا ماڭىدۇ؛ بۇ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق ئىش! ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ يولنىڭ ئاخىرى ھەتتا قەبرىسىمۇ يوق گۆردىن باشقا نەرسە ئەمەس!

زىجۇنگە راست گېپىمنى ئېيتمىسام بولغانكەن. بىز بىر - بىرىمىزنى سۆيۈشكەن. ئۇنىڭغا ئەبەدىلئەبەد يالغان گېپىمنىلا قىلىپ يۈرگەن بولسام بوپتىكەن. ئەگەر ھەقىقەت قەدىرلىك بولىدىغان بولسا، مېنىڭ ھەق سۆزلىرىم زىجۇنگە ئېغىر مەيۇسلۇك كەلتۈرمەسلىكى لازىم ئىدى. يالغان - ساختا گەپمۇ بىر مەيۇسلۇك، ئاخىر ئۇمۇ كۆپ بولسا مۇشۇنچىلىكلا مەيۇسلۇك كەلتۈرەتتى.

مەن زىجۇنگە راست سۆزۈمنى ئېيتسام، ئۇ غەم - قايغۇدىن پۈتۈنلەي قۇتۇلۇپ، قەتئىي جاساردە بىلەن ئالغا باسىدۇ، دەپ ئويلاپتىكەنمەن. لېكىن، مەن خاتالاشقان بولسام كېرەك. ئۇنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى غەيرىتى ۋە جاسارىتى پەقەت مۇھەببەت يۈزىسىدىنلا ئىكەن.

مەندە ساختىلىقنىڭ يۈكىنى كۆتۈرۈپ يۈرگۈدەك غەيرەت بولمىغاچقا، راستىلىقنىڭ يۈكىنى زىجۇنگە تاشلاپ بەرگەنىدىم، ئۇ مېنى سۆيگەچكە شۇ ئېغىر يۈكنى كۆتۈرگەنىدى، ئەمدى مانا ھەيۋە ۋە مۇزدىن سوغۇق كۆزلەر ئارىسىدا، ھايات دېگەن نەرسىنىڭ يوقىدا ماڭىدۇ.

ئۇنىڭ ئۆلۈشىنى خىيالىمغا كەلتۈردۈم... ئۆزۈمنىڭ پەس، قورقاق بىر ئادەم ئىكەنلىكىمنى بايقىدىم. مەيلى راستگۆي بولاي، مەيلى يالغانچى بولاي، جاسارەتلىك كىشىلەر قاتارىدىن ھەيدىلىشىم كېرەك. لېكىن، زىجۇن يەنە مېنىڭ ئۇزاقراق ياشىشىمنى ئۈمىد قىلىدۇ ...

* *

جىجاۋ كوچىسىدىن كېتىشىم كېرەك. بۇ يەر مازارەدەك تىنىچ تاس ۋە سۇرلۇك. مۇشۇ يەردىنلا كەتسەم، زىجۇن خۇددى يېنىمدا تۇرغاندەك، ھېچبولمىغاندا ئۇ شەھەردە تۇرغاندەك بولىدۇ، كۆڭلەرنىڭ بىرىدە خۇددى سارايدا تۇرغان چېغىمدىكىدەك مېنى يوقلاپ كېلىپمۇ قالار، دەپ ئويلىدىم.

لېكىن، بارلىق ھاۋالىلىرىمدىن ۋە يازغان خەتلىرىمدىن ھېچقانداق ئۇچۇر بولمىدى. ئاخىر ئىلاجسىز بولۇپ، ئۆزۈن ۋاقىتلاردىن بۇيان يوقلاپ بارمىغان بىر ئۇلپىتىمنى يوقلاپ بارىدىم. ئۇ مېنىڭ تاغامنىڭ بالا ۋاقتىدىكى ساۋاقدىشى ئىدى. ئۇ

توغرىلىقى بىلەن داڭقى چىققان، پايتەختتە ئوقۇغان كىشى ئىدى، پايتەختتە كۆپ تۇرغان، تونۇش - بىلىشلىرىمۇ كۆپ بىر ئادەم ئىدى.

كىيىملىرىمنىڭ كونىراپ كەتكىنىدىن بولسا كېرەك، دەرۋازىنى بېرىش بىلەنلا، دەرۋازىۋەننىڭ پاختا كۆزىگە دۇچ كەلدىم. ئاخىر ئۇ كونا ئۇلپىتىم بىلەن خېلى تەسلىكتە كۆرۈشتۇم. ئۇ ئۇلپەت بولغان بىلەن ناھايىتى سوغۇق مۇئامىلە قىلدى. بىزنىڭ ئۆتمۈشىمىزنى ئۇ تامامەن بىلىدىكەن.

— ئەلۋەتتە بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشىڭ مۇمكىن ئەمەس، — مەن باشقا بىر جايدىن ئىش تېپىپ بەرسىڭىز ئىكەن دېگەندىن كېيىن، توڭلۇق بىلەن سۆزلىدى ئۇ، — لېكىن قەيەرگە بېرىش كېرەك، تەس گەپ... سېنىڭ ھېلىقى، ھېلىقى نېمەك، زىجۇنىڭ، بىلسەك كېرەك، ئۆلۈپ كېتىپتۇ.

چۆچۈگىنىمدىن ئاغزىمغا سۆز كەلمەي قالدى:

— راستما؟! — ئاخىر ئىختىيارسىز سورىدىم.

— ھا - ھا... راست بولمىغاندا، بىزنىڭ ئۆيىمىزدىكى ۋاڭ شىڭنىڭ ئاتا - ئانىسى ئۇنىڭ بىلەن بىر يۈرتلۇق.

— ئەمما... قانداق ئۆلۈپتۇ، خەۋىرىڭىز بارمۇ؟

— كىم بىلسۇن، ئۆلدى - تۈگىدى.

ئۇنىڭ بىلەن قانداق خەيرلەشكىنىم ئېسىمدە يوق. ئۆز ئۆيۈمگە قايتىپ كەلدىم. ئۇنىڭ يالغان گەپ قىلمايدىغانلىقىنى بىلەتتىم. زىجۇننىڭ ئەمدى يەنە كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەمدى ئۇنىڭ ھەيۋە ۋە مۇزدەك كۆزلەر ئارىسىدا ھايات دېگەن نەرسىنىڭ يوللىنى ماڭىمەن دېيىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. ئەمدى ئۇنىڭ تەقدىرى مەن ئاتا قىلغان راستگۆيلۈق ئىچىدە — مۇھەببەتسىز كىشىلەر ئالىمىدە ئۆلۈمگە مەھكۇم بولدى.

ئەلۋەتتە، مېنىڭ بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشىم مۇمكىن ئەمەس.

لېكىن، «قەيەرگە بېرىش كېرەك؟».

ئەتراپىم قۇيۇقۇرۇق، ھەممە ئۆلۈكتەك جىمجىت. مۇھەببەت-سىز كىشىلەرنىڭ كۆز ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئۆلۈمنى كۆرگەن-دەك، ئازاب - ئوقۇبەت ۋە زارلىنىش ئاۋازلىرىنى ئاڭلىغاندەك بولدۇم.

* *

مەن يەنە نامى يوق، خىيالىمغا كەچمىگەن يېڭى نەرسىلەرنىڭ كېلىپ قېلىشىنى كۈتتۈم. لېكىن كۈن ئۆتۈۋەردى، ئۆلۈكتەك جىمجىتلىقتىن باشقا نەرسە يوق.

ئىلگىرىكىگە قارىغاندا، تاشقىرىغا ئانچە كۆپ چىقمايدىغان بولدۇم. ئۆلۈكتەك جىمجىتلىققا يۈرىكىمنى يەم قىلىپ بېرىپ، ئۆيدە مەنسىز ئولتۇرىدىغان بولدۇم. ئۆلۈكتەك جىمجىتلىقتا بە-زىدە تىترەيتتىم، ئۆزۈمنى قاچۇراتتىم، ئاشۇنداق ئەھۋالدا كۆز ئالدىمدا نامسىز، تاسادىپىي يېڭى ئۇمىدلەر پەيدا بولاتتى.

ھاۋا تۇتۇق كۈنلەرنىڭ بىرى، چاشگاھ ۋاقتى ئىدى. قۇياش تېخى بۇلۇتلارنى يېرىپ چىقالماي تۇرغان، ھەتتا ھاۋامۇ ھالسىرە-غانىدى. قۇلىقىمغا ئۇششاق - ئۈششاق باسقان ئاياغ تىۋىشى ۋە پۇشۇلدىغان تىنىق ئاڭلاندى. كۆزۈمنى ئاچتىم، ئۆي يەنە جىم-جىت. لېكىن، پەگاھقا بىردىنلا كۆزۈم چۈشتى. ئورۇق، ئاجىز، چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان، ئۇستۈبشى چاڭ - توزانغا تولغان كىچىك بىر جانۋار يۇمىلاپ يۈرۈپتۇ...

دەققەت بىلەن قاراپ قالدىم. يۈرىكىم بىر توختىۋېلىپ، يەنە قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى.

ئۇ «ئاسۇي» ئىكەن. ئۇ قايتىپ كەپتۇ.

* *

مەن ئۆي خوجايىنلىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ ئۆيىدىكى خىزمەتكار

ئايالىنىڭ مۇزدەك كۆزىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈنلا ئەمەس، كۆپىنچە «ئاسۇي» نىڭ سەۋەبى بىلەن جىجاۋ كوچىسىدىن كۆچۈپ كەتتىم. لېكىن، «قەيەرگە بېرىش كېرەك؟» ئەلۋەتتە، ھاياتنىڭ يېڭى يوللىرى ھېلىمۇ كۆپ؛ بۇ يولنى چالا - پۇچۇق بىلىمەن ۋە خۇددى ئالدىمدا تۇرغاندەك، گاھىدا كۆرۈپمۇ قالىمەن. لېكىن، شۇ يولغا قانداق ئۆتۈشنىڭ ئۇسۇلىنى، بىرىنچى قەدىمىنى بىلمەيمەن.

كۆپ ئويلىنىپ ۋە چېقىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن، يەنە سارايىنى لايىق تاپتىم. سارايدىكى ئەسكى ھۇجرا ھېلىمۇ شۇ پېتى تۇرۇپتۇ.

* *

ھاياتنىڭ يېڭى يوللىرى ھېلىمۇ كۆپ، ئاتلاپ مېڭىشىم كېرەك، چۈنكى مەن ھايات. لېكىن، بىرىنچى قەدەمنى قانداق ئاتلىشىمنى بىلمەيمەن. بەزىدە ھاياتنىڭ يولى گويا ئاقۇچ بىر يىلاندەك، مەن تەرەپكە ئۆزى ئۆمىلەپ كېلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. مەن ئۇنى كۈتمەن. لېكىن، يېقىنلاشقاندا، بىردىنلا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە غايىب بولۇپ كېتىدۇ.

ئەتىياز، تۇن ناھايىتى ئۇزۇن، ئاخشامدا بىكار ئولتۇرۇپ، چۈش ۋاقتىدا بازاردا ئۇچرىتقان مۇسىبەتنى ئەسلىدىم: ھازىرلار ئالدىدا قەغەز ئادەم، قەغەز ئات، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا بولسا غەزەل ئوقۇغاندەك يىغا - زار. ئۇلارنىڭ زېرەكلىكىنى ئەمدى چۈشەندىم، نېمىدېگەن پۇخادىن چىققۇدەك ئاسان ئىش!

زىجۇننىڭ مۇسىبىتىمۇ كۆز ئالدىمغا كەلدى. ئۇ ئېغىر ھەسرەت يۈكىنى كۆتۈرۈپ، ئۇزۇنغا كەتكەن ئاقۇچ يولدا يالغۇز ماڭماقتا، لېكىن ئۇ يەنە بىردىنلا ئەتراپتىكى ھەيۋە ۋە مۇزدەك كۆزلەر ئىچىدە غايىب بولدى.

روھ، دوزاخ دېگەن نەرسىلەرنىڭ راستتىنلا بولۇشىنى خالاپ قالدىم. ئۇلار راستتىنلا بولغاندا، قارا بوران غۇرقىراپ تۇرسىمۇ، زىجۇننى ئىزدەپ تېپىپ پۇشايمان قىلغىنىمنى ۋە ھەسرەت چەككىنىمنى ئۆزىگە ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن ئەپۇ تىلەيتتىم. ئۇنداق قىلمىسام، مېنى دوزاخ ئوتى ئوراپ، پۇشايمانلىرىمنى ۋە ھەسرەتلىرىمنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋەتسىمۇ مەيلىدى.

قارا بوران ۋە زەھەرلىك ئوت يالقۇنى ئىچىدە قالساممۇ زىجۇننى قوينۇمغا ئالسام، ئۇنىڭدىن ئەپۇ تىلەيمەن ياكى ئۇنى خۇشال قىلسام ...

* *

لېكىن، بۇ ھاياتنىڭ يېڭى يولىنى تېخىمۇ مەنىسىز قىلىۋەتتى، ھازىر پەقەت ئەتىيازنىڭ ئەنە شۇ ئۇزۇن تۇنىلا تۇرۇپتۇ. مەن ھاياتىمەن، ھاياتنىڭ يېڭى يولىغا قەدەم تاشلىشىم كېرەك. بۇنىڭ بىرىنچى قەدىمى — پۇشايمانلىرىمنى ۋە ھەسرەتلىرىمنى زىجۇن ئۈچۈن، ئۆزۈم ئۈچۈن يېزىپ قالدۇرۇشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

مەندە ھېلىمۇ يەنە زىجۇننىڭ ئۆلۈمىنى ئۈزىتىش، ئۇنى خاتىرىدىن چىقىرىش ئۈچۈن، خۇددى غەزەل ئوقۇغانغا ئوخشاش يېغا ئاۋازىدىن باشقا نەرسە يوق.

مەن ئۇنتۇشنى خالايمەن، لېكىن ئۆزۈم ئۈچۈن ئىزسىز كەتكەن جىنازىنى ئويلاۋېرىشنى خالىمايمەن.

ھاياتنىڭ يېڭى يولىغا بىرىنچى قەدەمنى تاشلايمەن. راستلىنى زەردەب بولۇپ كەتكەن يۈرىكىمدە ساقلاپ، سۈكۈت بىلەن ئالغا باسىمەن. ماڭا ئۇنتۇلۇش ۋە يالغان ئېيتىش يولى باشلامچى بولسۇن...

1925 - يىل 10 - ئاينىڭ 21 - كۈنى

ئاكا - ئۇكا

ئىجتىمائىي پاراۋانلىق ئىدارىسىدە ھەر قاچان ئىش كەم ئىدى. بىرنەچچە خىزمەتچى ئىشخانىدا ئادەتتىكىدەك ئۆتكەن - كەچكەننى پاراكۇ قىلىپ ئولتۇراتتى. چىن يىتاك غاڭزىسىنى بىر شورۇۋالغاندىن كېيىن، يۆتەلدىن ئۆپكىسىنى باسالماي قالدى. باشقىلارمۇ پاراكۇنى توختىتىشقا مەجبۇر بولدى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن چىن يىتاك يۆتەلدىن ئېسىلىپ كەتكەن بېشىنى كۆتۈرۈپ، ھۆمىدىگەن ھالدا سۆزىنى داۋام قىلدى:

— تۇنۇگۈن ئۇلار يەنە جېدەلىلىشىپ قالدى. ئىچكەركى ئۆيدىن تا دەرۋازىغىچە تىللىشىپ چىقىشتى. شۇنچە قىلساممۇ بېسىلمىدى، — ئۇنىڭ ئاندا - مۇندا ئاق كىرگەن بۇرۇتى بار يۇقىرىقى كالپۇكى تېخىچە تىترەپ تۇراتتى، — ئاكىسى لاۋسەن ئۇكىسى لاۋۇنىڭ زايومغا تۆلىگەن پۇلىنى ئورتاق ھېسابقا چاققىلى بولمايدۇ، ئۇنى ئۆزى تۆلىشى لازىم دەيدۇ...

— قاراڭلار، يەنە پۇل جېدىلىكىنە...! — جاك فىجۇن ئەسكى ئورۇندۇقتىن تۇرۇپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ئىككى كۆزىنى مۆلايىمغىنا پارقىرىتىپ تۇرۇپ، — ئاكا - ئۇكا بولغاندىن كېيىن، كىم تۆلىسە ئوخشاش ئەمەسمۇ، ئۇنىڭغا جېدەللىشىشنىڭ نېمە كېرىكى باردۇ؟ ... — دېدى.

— سىلىگە ئوخشاش ئاكا - ئۇكا نەدىن تېپىلسۇن، — دېدى چىن يىتاك.

— بىز سېنىڭ، مېنىڭ دېيىشىمىز. ھەممىزنىڭ ئوخ-

شاش. بىز پۇل - مال دېگەن نەرسىنى بىر - بىرىمىزدىن ئايىماي-مىز. شۇڭا بىزدە جېدەل - جاڭجال يوق. بەزىلەر سېنىڭ، مېنىڭ دېيىشىپ قالسا، ھەمىشە ئۆز ئەھۋالىمنى ئۇقتۇرۇپ نەسىھەت قىلىپ قويىمەن. چىن يىتاك ئەپەندى، بالىلىرىغا ئوبدانراق نەسى-ھەت قىلسىلا...

— نەدىكىنى...— دېدى چىن يىتاك بېشىنى چايقاپ.

— نەسىھەتمۇ كار قىلمىسا كېرەك، — دېدى ژاك يۆشىك ۋە جاك فىجۇنگە ھۆرمەت بىلەن قاردى، — سىلەردەك ئاكا - ئۇكا ئاز تېپىلىدۇ. سىلەردەك ئاكا - ئۇكىنى تېخىچە ئۇچرىتىپ باقمىدىم. سىلەردە خەسىسلىك يوق. ئۇنداق بولۇش ئاسان گەپ ئەمەس...

— ئۇلار ئىچكەركى ئۆيدىن تا دەرۋازىغىچە تىللىشىپ چىقتى ... — دېدى چىن يىتاك يەنە.

— ئۇكىنز ھازىرمۇ ئالدىراپ يۇرەمدۇ؟...— دەپ سورىدى ژاك يۆشىك.

— ھازىرمۇ ھەپتىسىگە 18 سائەت دەرس بېرىدۇ، ئۇنىڭ ئۇستىگە 93 كۆنۈكمە دەپتىرى كۆرىدۇ، زادىلا بوش بولالمايدۇ. لېكىن، مۇشۇ بىرنەچچە كۈندىن بۇيان رۇخسەت سوراپ چىقتى. بويى قىزىپ قاپتۇ، ئۆچۈق تەگكەن بولسا كېرەك...

— ئۇنداق بولسا دىققەت قىلىش كېرەك، — دېدى ژاك يۆشىك جىددىيلىك بىلەن، — بۇگۈنكى گېزىتتە، ھازىر يۇقۇملۇق كېسەل تارقىلىۋاتىدۇ، دەپ يېزىپتۇ...

— قانداق يۇقۇملۇق كېسەل ئىكەن؟ — جاك فىجۇن چۆچۈپ سورىدى.

— قانداق كېسەللىكى ئېسىمدە يوق. قىز، قىز... بىرنېمە دەپ يازغاندەك تۇراتتى.

جاك فىجۇن دەرھال قىرائەتخانىغا چىقىپ كەتتى.

— راست، كەم تېپىلىدۇ، — دېدى ژاك يۆشىك جاك فىجۇن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن چىن يىتاكغا قاراپ، ئۇنى ماختاپ، — بۇ ئىككىيلەن خۇددى بىر ئادەمدەك يۇرىدۇ. ئاكا - ئۇكا بولغانلار-نىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق بولىدىغان بولسا، ئۆيدە جاڭجال نېمە قىلسۇن. مەن بۇلارنى دوريالماي كېتىۋاتىمەن ... — زايومغا تۆلىگەن پۇلنى ئورتاق ھېسابقا چاققىلى بولمايدۇ دەيدۇ ... — دەپ ئۆكۈندى چىن يىتاك تۇتۇرۇق قىلغان قەغەزنى سەيخانىغا قويۇپ.

ئىشخانىدىكى ژاقىتلىق جىمجىتلىقنى جاك فىجۇننىڭ ئاياغ تىۋىشى ۋە ئۇنىڭ خىزمەتچىنى قىچقىرىشى بۇزۇۋەتتى. ئۇنىڭ گويا بېشىغا بىر ئېغىر بالا - قازا كەلگەندەك تىلىمۇ كېكەچلەپ قالدى ۋە ئاۋازىمۇ تىترەپ چىقاتتى. ئۇ خىزمەتچىنى دوختۇر پېتىرسون دەرھال «توڭشىك قورۇسى» دىكى جاك فىجۇننىڭ ئۆيىگە كېسەل كۆرگىلى كەلسۇن دەپ، تېلېفون بېرىشكە بۇيرۇدى.

ژاك يۆشىك ئۇنىڭ ئالدىراپ قالغانلىقىنى پەملىدى. چۈنكى، جاك فىجۇن ئەزەلدىن دوختۇرغا ئىشەنسىمۇ، لېكىن كىرىمى ئاز بولغاچقا، ئادەتتە ئىقتىساد قىلىمەن دەپ چوك دوختۇرلارنى تەك-لىپ قىلمايتتى. ھازىر بولسا بۇ يەردىكى داڭلىق، ھەم كۆپ ھەق ئالىدىغان دوختۇرنى تەكلىپ قىلدى. شۇڭا، ژاك يۆشىك ئۇنىڭ ئالدىغا چىقتى. جاك فىجۇن رەڭگى ئۆچكەن ھالدا تاشقىرىدا تېلې-فون بېرىۋاتقان خىزمەتچىگە قاراپ تۇراتتى.

— نېمە بولدى؟

— گېزىتتە قىز... قىزىل كېسەللىكى تارقىلىۋاتىدۇ، دەپ يېزىپتۇ. مەن چۈشتىن كېيىن ئىدارىگە كېلىدىغان چاغدا، جېڭفۇ بىرئاز قىزىپ قالغانىدى... تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى؟ تېلېفون بىلەن ئىزدەپ بېقىڭلار. دەرھال «توڭشىك قورۇسى»غا بارسۇن، تۇڭشىك قورۇسىغا...

خىزمەتچى تېلېفون بېرىپ بولغاندىن كېيىن، جاك فىجۇن

ئىشخانىسىغا كىرىپ شەپكىسىنى قولىغا ئالدى. ۋاڭ يۆشۈمۇ ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن ھالدا ئارقىسىدىن كىردى.

— ئىدارە باشلىقى كەلگەندە، مېنىڭ ئۈچۈن رۇخسەت سوراپ قويۇڭ. ئۆيۈمدىكىلەردىن بىرى كېسەل بولۇپ قالدى، دوختۇرغا كۆرسىتىمەن...— جاڭ فىجۇن ئالدىراپ سۆزلىدى.

— كېتىۋېرىڭ. ئىدارە باشلىقىنىڭ كېلىشىمىنى تايىن، — دېدى ۋاڭ يۆشۈڭ.

لېكىن، بۇ سۆز ئۇنىڭ قولىقىغا كىرمىدى، ئۇ ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى.

* *

جاڭ فىجۇن كوچىغا چىقىپ، رىكشىنىڭ نەرخىنىمۇ ئادەتتىكىدەك تالىشىپ تۇرماستىن، بىر قاۋۇلراق رىكشىچىنى قىچقىرىپ كىراسىنى سۆزلىشىپلا، رىكشىغا چىقتى ۋە:

— بولىدۇ، ئىلدام ماڭساڭلا بولىدۇ! — دېدى.

ھويلا ئادەتتىكىدەك تىپتىنچ ئىدى. بىر خىزمەتچى دەرۋازا ئالدىدا غىجەك چېلىپ ئولتۇراتتى. جاڭ فىجۇن ئۇكىسىنىڭ ياتاقخانىسىغا كىرگەندىن كېيىن، بىردىنلا يۇرىكى قاتتىق سوقۇشقا باشلىدى. چۈنكى، ئۇنىڭغا ئۇكىسىنىڭ چىرايى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەندەك ۋە ھۆمىدەپ ياتقاندەك كۆرۈندى. ئۇ ئۇكىسىنىڭ بېشىنى تۇتۇپ كۆردى. ئۇكىسىنىڭ بېشى ئوتتەك قىزىق ئىدى.

— قانداق كېسەل ئىكەن، ھېچ ۋەقەسى يوقتۇ؟ — دەپ سورىدى جىڭفۇ. ئۇنىڭ كۆزىدىن گۈمان ئالامىتى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، بۇ ھال ئۇنىڭ باشقىچە بولۇپ قالغانلىقىنىڭ ئۆزىگىمۇ سېزىلمۇاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى.

— ھېچ ۋەقەسى يوق... زۇكام تەگكەن بولسا كېرەك، —

جاڭ فىجۇن تەستە جاۋاب بەردى.

جاڭ فىجۇن ئادەتتە خۇراپاتلىققا ناھايىتى قارشى ئىدى. لېكىن، ھازىر جىڭفۇنىڭ ھالىنى كۆرۈپ ۋە سۆزىنى ئاڭلاپ بىرئاز خەۋپلەندى ۋە ئۇكامۇ بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ بولىدىغانلىقىنى سېزىۋاتقان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى. بۇ خىيال ئۇنى تېخىمۇ ئەنسىرەتتى، ئۇ دەرھال تاشقىرىغا چىقىپ، خىزمەتچىنى ئاستا قىچقىرىپ، دوختۇرخانىغا تېلېفون بېرىپ باق، دوختۇر پېتىرسوننى تاپتىمكىن، دېدى.

— ھە، ھە... تېخى تاپالمىدۇق؟ — خىزمەتچى تېلېفوندا سۆزلىدى.

جاڭ فىجۇن ناھايىتى ئەنسىرىدى، ئۇ قانداق قىلىشنى بىلمەي قايمۇقۇپ تۇراتتى، بىردىنلا كۆڭلىگە بىر پىكىر كەلدى: بەلكىم، قىزىل كېسەللىكى بولمىسا كېرەك. دوختۇر پېتىرسونمۇ تېپىلمىدى... قوشنىمىز بەي ۋېنسەن تېۋىپ، كېسەلنىڭ قانداق كېسەل ئىكەنلىكىنى بىلىشى مۇمكىن... لېكىن تېۋىپچىلىككە زەربە بېرىپ بىرنەچچە قېتىم ئۇنىڭغا قاتتىق تەگكەنىدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ھازىر دوختۇر پېتىرسونغا تېلېفون بەرگىنىمىزنى ئاڭلاپ قالغاندۇ...

ئىلاج بولمىدى. جاڭ فىجۇن ئاخىر بەي ۋېنسەننى تەكلىپ قىلدى.

بەي ۋېنسەن ئاداۋەت تۇتماستىن، دەرھال ئاق گىرۋەكلىك قارا كۆزەينەكىنى تاقاپ، جاڭ فىجۇن بىلەن بىللە ئۆيگە كەلدى. ئۇ تومۇرنى تۇتقاندىن كېيىن، كېسەلنىڭ چىرايىغا سەپسالدى، ئاندىن كېيىن يەنە كىيىملىرىنى قايرىپ مەيدىسىگە قارىدى. شۇنىڭ بىلەن بىمالال خەيرلىشىپ چىقىپ كەتتى. جاڭ فىجۇن ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئۆيگىچە باردى.

تېۋىپ جاڭ فىجۇننى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. لېكىن،

باشقا گەپ ـ سۆز قىلمىدى.

— تېۋىپ ئاكا، ئۇكامنىڭ كېسىلى؟ — جاڭ فىجۇن تاقەتسىزلىنىپ سورىدى.

— قىزىل چىقىپتۇ. «بەلگە» سىنى كۆرمىدىڭىزمۇ؟

— سكارلاتىنا ئەمەسكەن ـ دە؟ — جاڭ فىجۇن بىرئاز خۇشال بولدى.

— دوختۇرلار سكارلاتىنا دەيدۇ. بىز تېۋىپلار قىزىل دەيمىز. بۇ سۆز دەرھال جاڭ فىجۇننىڭ تېنىنى جۇغۇلدىتىۋەتتى.

— ساقايتقىلى بولارمۇ؟ — جاڭ فىجۇن قايغۇرۇپ سورىدى.

— بولىدۇ. لېكىن، بۇمۇ بەخت ـ تەلىيىڭلارغا باغلىق.

جاڭ فىجۇن ئۆزىنىڭ قانداقسىگە تېۋىپنى تەكلىپ قىلىپ دورىغا خەت يازدۇرغانلىقىنى بىلمەي قالدى. ئۇ تېۋىپنىڭ ئۆيىدىن چىقتى. لېكىن، تېلېفون يېنىدىن ئۆتكەندە، دوختۇر پېتىرسون يەنە ئېسىگە كەلدى. دوختۇرخانىغا تېلېفون بەرسە ئۇلاردىن، تاپتۇق، لېكىن ھازىر چولىسى تەگمەيدىكەن، بەلكىم ئەتە ئەتىگەندە بېرىشىمۇ ناتايىن، دېگەن جاۋاب كەلدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇ، بۇگۈن چوقۇم كەلسۇن، دەپ تاپىلىدى.

ئۇ ئۆيگە كىرىپ چىراغنى يانداۋردى. جىڭفۇنىڭ يۈزى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەن، قىزىل ـ قىزىل دانچىلار كۆرۈنۈپ تۇرغان، يۈز ـ كۆزىمۇ ئىششىپ كەتكەنىدى. جاڭ فىجۇن ئورۇندۇقنى ئولتۇردى، لېكىن خۇددى يىڭنىگە ئولتۇرۇۋالغاندەك بولدى. تۇن جىمجىتلىقىدا پۈتۈن ئەس ـ ھوشى بىلەن دوختۇرنىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋاتقان جاڭ فىجۇنگە ماشىنىلارنىڭ سىگنالى ناھايىتى روشەن ئاڭلىناتتى، ئۇ بەزىدە، دوختۇر پېتىرسوننىڭ ماشىنىسى دېگەن گۇمان بىلەن سەكرەپ ئورنىدىن تۇراتتى ـ دە، تاشقىرىغا چىقاتتى. لېكىن، دەرۋازىغا چىقماستىنلا، ھېلىقى ماشىنا ئۆتۈپ كېتەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاستا ئارقىسىغا يانىتتى. ھويلىدا كېتىۋېتىپ، قوشنىسىنىڭ ھويلىسىدىكى سېدە دەرىخىنىڭ خۇنۇك ئاي يورۇقىدا يەرگە چۈشكەن سايىسىنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ ئىچىگە تېخىمۇ قاراڭغۇلۇق تىقىلدى.

تۇيۇقسىزلا، قاقىلدىغان قاغىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ ئادەتتە بۇنداق ئاۋازنى پات ـ پات ئاڭلاپ تۇراتتى. چۈنكى، ھېلىقى قېرى سېدىنىڭ ئۇستىدە قاغىنىڭ ئۇچ ـ تۆت ئۇۋىسى بار ئىدى. لېكىن، ئۇ ھازىر شۇنداق قورقۇپ كەتتىكى، دەسسەپ تۇرالماي قالدى. ئۇ تەنلىرى جۇغۇلدىغان ھالدا، پۈتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ، جىڭفۇ ياتقان ئۆيگە كىردى. جىڭفۇ كۆزىنى يۇمۇپ ياتاتتى، ئۇنىڭ پۈتۈن يۈز ـ كۆزلىرى خۇددى ئىششىپ كەتكەندەك ئىدى، ئۇ ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلىغان بولسا كېرەك، بىردىنلا كۆزىنى ئاچتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چىراغ نۇرىدا باشقىچىلا پاللىدايتتى.

— خەت كەلدىما؟ — دەپ سورىدى جىڭفۇ.

— ياق، ياق. بۇ مەن، — جاڭ فىجۇن چۆچۈپ كەتتى ۋە قانداق قىلىشىنى بىلمەي كېكەچلەپ، — بۇ مەن. دوختۇر چاقىرىپ كەلمىسەم بولمىدى. دوختۇر كۆرسە، تېز ساقىيىپ كېتىسىز. ھېلىقى دوختۇر تېخى كەلمىدى...

جىڭفۇ جاۋاب قايتۇرماستىن، كۆزىنى يۇمۇۋالدى. جاڭ فىجۇن دېرىزە ئالدىدىكى جوزا يېنىدا ئولتۇردى. ئەتراپ تىمتاس، نەپەس ئېلىشى جىددىيلىشىۋاتقان كېسەلنىڭ تىنىقى ۋە سائەتنىڭ چىك ـ چىك قىلغان ئاۋازىلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىردىنلا يىراقتىن بىر ماشىنىنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ئۇنىڭ يۇرىكىنى دەرھال گۈپۈلدىتىۋەتتى. ماشىنىنىڭ ئاۋازى بارا ـ بارا يېقىنلاشتى. لېكىن، دەرۋازا تۇۋىگە كەلگەندە، دەرھال يەنە غۇرقىراپ ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. بۇ ھال بىرنەچچە قېتىم تەكرارلاندى. جاڭ فىجۇن ماشىنا سىگنالىنىڭ تۇرلۇكچە چىقىدىغانلىقىنى — گاھىسىنىڭ پۇشتەكتەك، گاھىسىنىڭ ناغرا چالغاندەك، گاھىسىدە

ىنىڭ كۆسۈلداپ يەل چىققاندەك، ئىت قاۋىغاندەك، ئۆردەك سايرىغاندەك، كالا ھۆركىرىگەندەك، مېكىيان قاقاقلىغاندەك ۋە بەزىسىنىڭ يىغلىغاندەك... چىقىدىغانلىقىنى بىلمەيدى. جاڭ فىجۇن بىردىنلا ئۆزىگە تاپا قىلدى: نېمىشقا بالدۇر دېققەت قىلمىغان بولغىيتتىم، نېمىشقا دوختۇر پېتىرسوننىڭ ماشىنىسىنىڭ سىگنالى قانداق چىقىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن بولغىيتتىم؟

ئۇدۇلدىكى قوشنىسى تېخى قايتىپ كەلمىگەنىدى، ئۇ ئويۇن كۆرگىلى كەتكەن ياكى چايخانىلاردا ئولتۇرۇپ قالغان بولسا كېرەك. لېكىن، تۇن يېرىم بولاي دەپ قالدى، ماشىنىلارمۇ كوچىلاردا ئازلاپ قالدى. ئايىنىڭ كۆمۈشتەك كۆچلۈك نۇرلىرى قەغەز دېرىزىگە چۈشۈپ تۇراتتى.

جاڭ فىجۇن كۈتە - كۈتە زېرىكتى، بارا - بارا ئۇنىڭدىكى جىددىيەت بوشاشقىلى باشلىدى، ئۇ ماشىنىلارنىڭ سىگناللىرىغمۇ دېققەت قىلمايدىغان بولدى. لېكىن، ئۇنىڭ مېڭىسىنى تۇرلۈك خىياللار چىرماشقا باشلىدى. ئۇ جېڭفۇ سكارلاتىنا بولغان بولسا كېرەك، بۇ كېسەلگە داۋا يوق، ئەگەر راست شۇنداق بولغاندا، ئائىلە تىرىكچىلىكىنى قانداق قىلارمەن؟ ئۆي ئۆزۈمنىڭ بېشىغا كىيىلىپ قالارمۇ؟ كىچىك شەھەردە تۇرغان بولساقمۇ، بۇ يەر قىممەتچىلىك... مېنىڭ بولسا ئۈچ بالام بار، بۇنىڭ بولسا ئىككى؛ ئۇلارنى بېقىش خېلى گەپ، بۇنداق ھالدا ئوقۇشقا بېرىشنىڭ ئىمكانىيىتى قانداق بولار؟ بىر - ئىككىسىنى ئوقۇشقا بەرسەم، ئۆز ئوغلۇم كاڭگېرنىڭ بىرئاز ئەقىل - ھوشى بار، شۇنى بېرىشكە توغرا كېلىدۇ، بۇنداق قىلسام، باشقىلار ئۇكىسىنىڭ بالىلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالمىدى، دەپ گەپ تېپىشى چوقۇم...— دېگەن خىياللارغا كەتتى.

ئۇنىڭ خىيالى ئۆزۈلمىدى: ئاخىرەتلىكىنى قانداق قىلارمەن؟ كېپەنلەشكە ساندۇق ئالىدىغان پۇلمۇ ئاز، يۇرتقا ئەكېتىش قىيىن،

ھازىرچە «غېرىبلار گۆرىستانلىقى»دا قويۇپ تۇراي...

بىردىنلا يىراقتىن ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى، جاڭ فىجۇن دەرھال ئورنىدىن تۇردى - دە، تالاغا چىقىپ ئۇدۇلدىكى قوشنىسىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدى. ئۇ:

— شىيەندى غوجام، ۋاي غوجام، جەستىڭ بەيدىدە قالدى غوجام...— دەپ خۇشال غىڭشىپ بىر نېمىلەرنى ئوقۇماقتا ئىدى.

جاڭ فىجۇن بۇنى ئاڭلاپ ئۈمىدسىزلەندى، ئاچچىقى كەلدى، يۈگۈرۈپ بېرىپ ئۇنى تىللىۋەتكىلى تاس قالدى. لېكىن، شۇئان يەنە كۆزىگە پانۇس كۆتۈرگەن خىزمەتچى، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بەتىنكە كىيگەن ئېگىز بويلۇق، ئاق يۈزلۈك، قارا ساقال بىراۋ كۆرۈندى. بۇ پېتىرسون ئىدى.

جاڭ فىجۇن خۇددى گۆھەر تېپىلغاندەك، ئالدىراپ ئالدىغا باردى ۋە ئۇنى جېڭفۇ يانتقان ئۆيگە باشلاپ كىردى. خىزمەتكار بىلەن ئۇ كىشى كارىۋات يېنىدا تۇردى، جاڭ فىجۇن چىراغنى كېسەلگە تۇتتى.

— ئەپەندى، بۇيى قىزىيدۇ...— دېدى جاڭ فىجۇن ئەندىكىپ.

— قاچان باشلاندى؟ — پېتىرسون ئىككى قولىنى شىمىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ، كېسەلنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ، ئاستا سورىدى.

— ئالدىنقى كۈندىن تارتىپ باشلاندى. ياق... ئۈزاقى كۈندىن باشلاندى.

دوختۇر پېتىرسون گەپ - سۆز قىلمىدى. ئۇ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرگەندىن كېيىن، جاڭ فىجۇنگە، چىراغنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كېسەلنىڭ يۈزىگە تۇتۇك، دېدى. شۇنىڭ بىلەن كېسەلنىڭ چىرايىغا يەنە بىر قۇر سەپسېلىپ، يوتقانىنى ئاچتۇرۇپ، كىيىملە-

رىنى سالدۇرۇپ تەكشۈردى. تەكشۈرۈپ بولغاندىن كېيىن قولى بىلەن كېسەلنىڭ قورسقىنى تۈتۈپ كۆردى.

— Measres ...— دوختۇر پېتىرسون ئۆز - ئۆزىگە تۆۋەن ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى.

— قىزىلما؟ — جاك فىجۇننىڭ خۇشاللىقىدىن ئاۋازىمۇ تىتىرەپ چىقتى.

— قىزىل.

— قىزىل دەك؟...

— قىزىل.

— سىزگە قىزىل چىقمىغانمىدى؟...— جاك فىجۇن خۇشاللىقىدىن جىڭقۇدىن سورىدى.

شۇ چاغدا دوختۇر پېتىرسون جوزا يېنىغا كەتكەنىدى. جاك فىجۇنمۇ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى. دوختۇر بىر پۈتىنى ئورۇندۇققا ئېلىپ، جوزىدىن بىر ۋاراق قەغەزنى ئالدىغا تارتىپ، يانچۇقىدىن قىسقا بىر قېرىنداشنى ئېلىپ شىرتىلدىتىپ، تونۇغۇسىز بىر خەتلەرنى يازدى. بۇ رېتسېپ ئىدى.

— دورىخانا ئاللىقاچان تاقىلىپ كەتكەندۇ؟ — جاك فىجۇن رېتسېپنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ سورىدى.

— ئەتە ئالسىڭىزمۇ بولىدۇ. ئەتە ئىچسۇن.

— ئەتە يەنە كۆرەمدىلا؟...

— ھاجىتى يوق. ئاچچىق - چۈچۈك، تۇزلۇق نەرسىلەرنى يېمىسۇن. ئىسسىتمىسى يانغاندىن كېيىن سۈيدۈكىنى ماڭا — دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ بېرىڭ، تەكشۈرۈپ باقاي. سۈيدۈكنى پاكىز شىشىگە ئېلىڭ، ئۇستىگە ئىسمىنى يېزىپ قويۇڭ.

دوختۇر پېتىرسون سۆزلەپ كېتىۋېتىپ، بەش دوللارلىق بىر تىزىنى يانچۇقىغا سالدى ۋە چىقىپ كەتتى. جاك فىجۇن ئۇنى ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇ ماشىنىسىغا چىقىپ، ماشىنىسىنى ئوت ئالدۇرغاندىن كېيىن جاك فىجۇن قايتىپ كىردى. ئۇ بوسۇغىغا كەلگەندە، قۇلىقىغا ماشىنىنىڭ سىگنالى ئاڭلاندى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ پېتىرسوننىڭ ماشىنىسىنىڭ سىگنالىنىڭ كالا ھۆركىرىگەندەك چىقىدىغانلىقىنى پەملىۋالدى. لېكىن، ئەمدى ئۇنى بىلىۋالغانىنىڭ پايدىسى يوق، دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئۆيدىكى چىراغ يورۇقمۇ نۇرلىنىپ كەتكەندەك بولدى. جاك فىجۇن گويا ھەممە ئىش خەيرلىك بولدى دەپ ئويلاپ، كۆڭلى تىنغاندەك بولدى، شۇنداقتىمۇ يۈرىكى تېخى ئورنىغا چۈشمىدى. ئۇ خىزمەتچىگە رېتسېپ بىلەن پۇلنى تۇنتۇزۇپ، ئۇنى ئەتە سەھەر دىلا شەرقىي رەستىدىكى «ئامېرىكا - ئاسىيا دورىخانىسى» غا بېرىپ دورا ئېلىشقا بۇيرۇدى. بۇ دورىخانىنى دوختۇر پېتىرسون دورىلىرى ئىشەنچلىك دەپ كۆرسەتكەنىدى.

— شەرقىي كوچىدىكى «ئامېرىكا - ئاسىيا دورىخانىسى» جۇمۇ! شۇ يەردىن ئال. ئېسىڭدە بولسۇن، «ئامېرىكا - ئاسىيا دورىخانىسى»! — جاك فىجۇن چىقىپ كېتىۋاتقان خىزمەتكارغا تاپىلىدى.

ھويلا سۈتتەك ئايدىڭ. «بەيدىدە قالدى» دەپ غەزەل ئوقۇپ كەلگەن قوشنىسى ئاللىقاچان ئۇخلاپ قالغانىدى. ئەتراپ جىمجىت. جوزىدىكى سائەت خۇشال ۋە بىر خىلدا چىكىلداپ تۇراتتى. كېسەلنىڭ نەپەس ئېلىشىمۇ جايىدا، جاك فىجۇن بىرئاز ئولتۇرغاندىن كېيىن، بىردىنلا يەنە خۇشاللىنىپ كەتتى.

— سىزگە شۇ كەمگىنچە قىزىل چىقماپتىكەنا؟— ئۇ خۇددى بىر كارامەتكە يولۇققاندەك ھەيران بولۇپ سورىدى.

— ئېسىڭىزدە بولمىسا كېرەك، بۇنى ئانامدىن سوراپ باقساق بولغۇدەك.

— ...

— ئانام بۇ يەردە بولماي قالدى - دە، قىزىل چىقماپتىكەن.

— ها ـ ها ـ ها!

* *

جاڭ فىجۇن ئويغانغاندا، دېرىزىدىن چۈشكەن قۇياش نۇرى ئۇنىڭ ئۇيقۇلۇق كۆزىنى چىمىلدىتاتتى. لېكىن، ئۇ دەرھال ئور-نىدىن قوزغالمىدى، پەقەت پۈت ـ قولىدا كۈچ قالمىغاندەك سېزى-لەتتى. دۇمبىسىدىن مۇزدەك تەر چىقىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ كۆزىگە كارىۋات ئالدىدا يۇز ـ كۆزى قانغا بويالغان بىر بالا تۇرغاندەك كۆرۈندى ۋە ئۆزىنىڭ بۇ بالىنى ئۇرماقچى بولغانلىقىنى ھېس قىلدى.

لېكىن، بۇ كۆرۈنۈش بىردەمدىلا غايىب بولدى. ئۇ ئۆز ئۆيىدە يالغۇز ياتاتتى، ئۇ ئىچ كىيىملىرىنى سېلىپ، كۆكسى ۋە دۇمبىسىدىكى سوغۇق تەرلەرنى ئېرىتتى ـ دە، كىيىنىپ، جىڭفۇ ياتقان ئۆيگە قاراپ ماڭدى، شۇ ۋاقىتدا ھېلىقى «بەيدىدە...» دەپ ناخشا ئېيتقان قوشنىسى ھويلىدا ئاغزىنى چايقاۋاتاتتى.

دېمەك، خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانلىقى مەلۇم ئىدى.

جىڭفۇمۇ كۆزىنى ئېچىپ كارىۋاتتا ئويغاق ياتاتتى.

— بۈگۈن قانداقراق؟ — ئۇ دەرھال سورىدى.

— بىرئاز ياخشى.

— دورىنى تېخى ئەكەلمىدىمۇ؟

— ياق.

جاڭ فىجۇن كارىۋاتنىڭ ئۇدۇلىدىكى جوزىنىڭ يېنىدا ئولـ-تۇردى. جىڭفۇنىڭ چىرايىدا تۈنۈگۈنكى قىزىللىقلار قالمىغانىدى. لېكىن، جاڭ فىجۇننىڭ بېشى تېخىچە قېيىپ تۇراتتى، كۆرگەن چۈشلىرى ئاندا ـ مۇندا كۆز ئالدىغا كېلىشكە باشلىدى:

جىڭفۇ ئەنە شۇنداق — ئۆلۈكتەك ياتاتتى. ئۇ ئۆزى دەرھال ئۈنى كېپەنلەپ، ساندۇققا سېلىپ، دەرۋازىدىن چىقىپ، كۆتۈر-گىنىچە توپتوغرا بىر چوڭ ئۆيگە كىردى. بۇ يەر گويا ئۆز ئۆيى-دەك، بىرمۇنچە تونۇش ئادەملەر بىر ياندا ئۈنى ماختاشماقتا...

... ئۇ كاڭئېرنى ئىنىسى ۋە سىڭلىسى بىلەن مەكتەپكە ماڭ-دۇردى. يەنە ئىككى بالا ئۇلارغا ئەگىشىپ يىغلىماقتا. ئۇنىڭ بۇ يىغا ـ جېدەلدىن بېشى قاتتى؛ شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ئۆزىنى يۇقىرى ئابرۇي ۋە زور مەدەتكە ئىگە بولغاندەك ھېس قىلاتتى. ئۆزىنىڭ ئالىقىنى ئىلگىرىكىدىن ئۇچ ـ تۆت ھەسسە چوڭىيىپ قالغاندەك كۆرۈندى ۋە خې شىڭنى بىر كاچات ئۇردى...

جاڭ فىجۇن بۇ چۈش تەسىراتلىرىنىڭ زەربىسى بىلەن قورقـ-قىنىدىن ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆيدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى. لېكىن، قوزغىلالمىدى، بۇ چۈشلەرنى يادىغا كەلتۈرمەسلىككە تـ-رىشىپمۇ باقتى، لېكىن خۇددى قاينام سۇغا چۈشۈپ قالغان غاز پېيىدەك ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ كۆز ئالدىدىن كەتمىدى:

... خې شىڭ يۇز ـ كۆزى قان ھالدا يىغلاپ كىرىپ كەلدى. ئۇ مېھرابتا سەكرىمەكتە... ئۇنىڭ كەينىدە بىرمۇنچە تونۇش ۋە يات ئادەملەرمۇ بار. ئۇ بۇ ئادەملەرنىڭ زەربە بېرىش ئۇچۇن كەلگەنلـ-كىنى بايقىدى...

—... مەن ئىنساپسىزلىق قىلىدىغان ھالغا چۈشكىنىم يوق. بالىلارنىڭ يالغان سۆزىگە ئالدانماڭلار...— جاڭ فىجۇن ئۆزىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدى.

... خې شىڭ ئۇنىڭ يېنىدا. ئۇ يەنە ئالىقىنىنى كۆتۈردى...

جاڭ فىجۇن بىردىنلا ئېسىگە كېلىپ، چارچاپ كەتكەندەك، بىرئاز توڭلىغاندەك بولدى. جىڭفۇ ئۇدۇلىدا جىمجىت ياتاتتى. ئۇنىڭ نەپەس ئېلىشى جىددىي بولسىمۇ، لېكىن بىر خىلدا ئىدى. جوزىدىكى سائەت گويا تېخىمۇ ئۇنلۇك چىكىلدىغاندەك قىلاتتى.

جاڭ فىجۇن ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ جوزىغا قارىدى، جوزا ئۇستىنى بىرلىك توزان باسقانىدى، دېرىزىگە قارىدى، ئېسىقلىق تۇرغان كالېندارىدا «27» دېگەن رەقەم يېزىقلىق تۇراتتى.

خىزمەتكار دورىنى ئەكىردى. ئۇنىڭ قولىدا ئوراقلىق يەنە بىر كىتاب بار ئىدى.

— نېمە؟ — جىڭفۇ كۆزىنى ئېچىپ سورىدى.

— دورا.

— ياق، ئوراقلىق تۇرغىنى.

— ئۇنىڭ بىلەن كارىڭىز بولمىسۇن، ئاۋۋال دورىنى ئېچىۋېلىڭ، — جاڭ فىجۇن جىڭفۇغا دورىنى ئىچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، كىتابنى قولىغا ئېلىپ، — سوسى ئەۋەتىپتۇ. سىز سورىغان Sesame and lilies[23] بولسا كېرەك.

جىڭفۇ كىتابنى قولىغا ئالدى. لېكىن، مۇقاۋىسىنى كۆرۈپ، ئۇستىدىكى ھەل بىلەن بېسىلغان خەتنى سىلاپ بېقىپلا، ياستۇقىنىڭ يېنىغا قويۇپ قويدى - دە، كۆزىنى يۇمۇۋالدى. بىرئازدىن كېيىن، خۇشال ھالدا:

— ساقايغاندىن كېيىن، بىرئاز تەرجىمە قىلىپ، «مەدەنىيەت نەشرىياتى»غا ئەۋەتىپ، بىرئاز پۇل قىلاي. ئۇلار قوبۇل قىلامدۇ-كىنتاڭ ... — دېدى تۆۋەن ئاۋاز بىلەن.

* *

جاڭ فىجۇن بۇگۈن ئىدارىگە ئادەتتىكىدىن كېچىكىپ، چۈشكە يېقىن كەلدى. ئىشخانا چىن يىتاڭنىڭ تاماكىسىنىڭ تۈتۈنى بىلەن تولغانىدى. ژاڭ يۆشۈك جاڭ فىجۇننىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ئالدىغا چىقتى.

— ئوھو! كېلىڭ. ئىنىڭىز ئوڭلىنىپ قالدىمۇ؟ ھېچ ۋەقە-

سى يوق. قىزىل دېگەن ھەرىپلى بولۇپ تۇرىدىغان كېسەل، ئەندە-شە قىلغۇچىلىكى يوق. چىن يىتاڭ بىلەن ھېلىراقتا گەپلىشىزنى قىلىپ، تېخىچە كەلمەيدىغۇ، دېيىشكەنىدۇق. كەلگىنىڭىز ئوبدان بولدى. ھە، چىرايىڭىز بىرئاز ... شۇنداق، تۇنۇگۈنكىدىن باشقا-چىرەك بولۇپ قاپتۇ.

بۇ يەردىكى ھەممە نەرسە: سۇنۇق كىيىم ئاسقۇچ، جوغىسى سۇنغان چەينەك، توزان باسقان دەپتەر - قەغەزلەر، پۈتى قايرىلىپ كەتكەن ئەسكى ئورۇندۇق، ئورۇندۇققا چىلىمنى تۇتقىنىچە يۆتە-لىپ، ھەسرەت بىلەن بېشىنى چايقاپ ئولتۇرغان چىن يىتاڭ... ھەممىسى يەنە ئادەتتىكىدەك تۇرسىمۇ، لېكىن جاڭ فىجۇنگە بۇ ئىشخانا ۋە خىزمەتداشلىرى تۇنۇگۈنكىدىن باشقىچىرەك، يات بو-لۇپ قالغاندەك بىلىندى.

— ئۇلار يەنە ئىچكەركى ئۆيدىن تا دەرۋازىغا چىققۇچە جېدەل-لىشىپ...

— شۇڭا، — دېدى ژاڭ يۆشۈك جاۋاب بېرىپ، — مەن سىزگە جاڭ فىجۇننىڭ ۋەقەسىنى سۆزلەپ بېرىڭ، ئۇلار شۇنىڭدىن ئۇلگە ئالسۇن، دەۋاتىمەن. ئۇنداق بولمىغاندا، سىزنى خاپا قىلىپ قويىدۇ...

— چوڭى كىچىكىگە زايومنىڭ پۇلىنى ئورتاق پۇلغا چاچقىلى بولمايدۇ، دەيدۇ ... — چىن يىتاڭ سۆزلەۋېتىپ، يۆتەلگەندىن مۇكچىيىپ كەتتى.

— «ھەر كاللىدا بىر خىيال» دېگەن راست گەپ ...— دېدى ژاڭ يۆشۈك ۋە جاڭ فىجۇنگە قارىدى، — بۇ گەپچە، ئىنىڭىزدىن ئەندىشە قىلمىساقمۇ بولىدىكەن - دە؟

— ھېچ گەپ يوق. دوختۇر قىزىل چىقىپتۇ دەيدۇ.

— قىزىل؟ ئېھتىمال، ھازىر باللارغا قىزىل تارقىلىپتۇ، قوشنىمىزنىڭ ئۈچ بالىسىنىڭ ھەممىسىگە قىزىل چىقتى. ئۇنىڭ-

دىن ئەندىشە قىلىشىنىڭ ھاجىتى يوق. لېكىن، سىز تۇنۇگۈن خېلىلا ئاسىقىپ قالدىڭىز. تۇنۇگۈنكى ھالىڭىزنى كۆرگەن ئادەم تەسىرلەنمەي قالمايتتى. «تۇغقان — تۇغقانىنىڭ قاياشى» دېگەن گەپ شۇ.

— تۇنۇگۈن ئىدارە باشلىقى كەلدىمۇ؟

— ياق، ئۇ «6 ـ ئاينىڭ پاقىسىدەك يوقلاپ كەتتى»، دەپتەرگە «كەلدىم» دەپ يېزىپلا قويىسىڭىز بولغىنى.

— ئۆزى تۆلىسۇن دەيدۇ، — دېدى چىن يىتاڭ ئۆزىچە سۆزلەپ، — زايوم ھەقىقەتەن كىشىگە بالا بولدى، زادىلا چۈشىنەلمىدىم. ئۇنىڭغا قولۇڭ تەگسىلا، پالاكەت باسقىنى شۇ. ھەتتا تۇنۇگۈن كەچقۇرۇنمۇ، يەنە ئىچكەركى ئۆيدىن دەرۋازىغىچە جېدەل-لىشىپ چىقتى. چوڭىنىڭ ئىككى بالىسى مەكتەپكە بارغاچقا، كىچىكى ئورتاق پۇلدىن چىقىم بولۇپ كېتىۋاتىدۇ، دەپ خاپا.

— بۇ چاتاق خېلى بار ئىكەن! — دېدى ژاڭ يۆشىڭ ئۈمىد-سىزلىنىپ، — شۇڭا ئاكا ـ ئۇكا ئىككىلارنى كۆرسەم، جاڭ فىجۇن، سۆيۈنۈپ كېتىمەن. راست گەپ، ئالدىڭىزدا ماختاۋاتقان گەپ ئەمەس.

جاڭ فىجۇن ئېغىز ئاچمىدى. بىر پارچە ئالاقە قەغىزىنى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان خىزمەتكارنى كۆرۈپ ئالدىغا چىقتى. ژاڭ يۆشىڭمۇ بىللە چىقىپ ئالاقىنى ئوقۇشتى:

«پۇقرالىرى خەي شاڭشەن باشلىق جامائەتنىڭ تۆۋەنچە-لىك بىلەن يازغان ئەرزىمىزنىڭ ئۈچۈرى شۇكى: شەھەرنىڭ شەرقىي تېشىدا نامەلۇم بىر ئەر كىشىنىڭ ئۆلۈكى تۇرىدۇ. شۆبە ئىدارىگە يارلىق بېرىلسە، جامائەت ھېپىزىسەھىتى ئۈ-چۈن، دەرھال شۇ ئۆلۈك يەرلىككە قويۇلسا».

— مەن ھەل قىلاي، — دېدى ژاڭ يۆشىڭ، — سىز ئۆيگە بالدۇرراق قايتىڭ، ئىنىڭىزنىڭ كېسىلىنىڭ غېمىنى يەۋاتىدىغان-سىز. سىلەر ھەقىقەتەن بىر ـ بىرىڭلارغا ئېچىل...

— ياق! — جاڭ فىجۇن ئۈنىمىدى، — ئۆزۈم ھەل قىلاي.

ژاڭ يۆشىڭ ئارتۇقچە تالاشمىدى. جاڭ فىجۇن ناھايىتى خا-تىرجەم ئۆز جوزىسىغا كېلىپ ئەرزگە قاراپ قويۇپ، دۇۋەتتىڭ داتلىشىپ كەتكەن ئاغزىنى ئاچتى.

1925 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى

ئاجرىشىش

— ئوھۇ، سالامۇئەلەيكۇم جۇاڭ مۇسەن تاغا! ئايەملىرىگە مۇبارەك، دۆلەتلىرى زىيادە بولسۇن!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، باسەن! ئۆزلىرىدىن بولسۇن!... ۋاھ، مۇبارەك بولسۇن! ئەيگۇ قىزمۇ بۇيەردىكەنغۇ...

— بەللى، جۇاڭ مۇسەن تاغا!...

جۇاڭ مۇسەن قىزى ئەيگۇ بىلەن مۇلىيەن كۆۋرۈكىدە كېمىگە ئەمدىلا چۈشكەنىدى، كېمىدە ئولتۇرغانلار ئۇلارغا تەڭلا سالام بەردى، بەزىلىرى ئېگىلىپ تەزىم قىلدى، شۇنىڭ بىلەن كېمىنىڭ بىر يېنىدىن تۆت كىشىلىك ئورۇن بوشىتىلدى، جۇاڭ مۇسەن سالاملىشىپ، ھېلىقى ئورۇنغا ئولتۇردى - دە، غاڭزىسىنى كېمىنىڭ لېۋىگە يۆلەپ قويدى. ئەيگۇ ئۇنىڭ سول تەرىپىدە، ئورغاقتا ئوخشاش مايماق پۇتىنى باسەنگە قارىتىپ، « /\ » ھەرپى شەكلىدە ئولتۇردى.

— جۇاڭ مۇسەن تاغا، شەھەرگە كېتىۋاتامىلا؟ — دەپ سورىدى، يۈزى تاشپاقىنىڭ قېپىغا ئوخشايدىغان بىرى.

— ياق، شەھەرگە كىرمەيمەن، — دېدى جۇاڭ مۇسەن بىرئاز خۇرسىنىغان ھالدا. لېكىن، ئۇنىڭ بېغىرىدىكى يۇزىدە قورۇق كۆپ بولغاچقا، خۇرسىنىش بەلگىلىرى ئانچە روشەن كۆرۈنمەيتتى، — پاڭجۇاڭ يېزىسىغا بېرىپ كېلەي دەپ كېتىۋاتىمەن.

كېمىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى جىمجىت، شۇلارغىلا قاراپ ئولتۇرۇشاتتى.

— يەنە ئەيگۇنىڭ چاتىقى بىلەن كېتىپ باراملا؟ — بىرئازدىن كېيىن سورىدى باسەن.

— ھەئە، يەنە ئەيگۇنىڭ چاتىقى ... بۇ چاتاق جېنىمغا تازىمۇ تەگدىغۇ، توپتوغرا ئۈچ يىل بولدى، بىرقانچە قېتىم جېدەل - جاڭجال بولدى، ھەر نۆۋەت ياراشتۇرۇپ قويدۇق. شۇنداق بولسىمۇ بېسىقمىدى...

— بۇ نۆۋەتمۇ يەنە ۋېي ھەزرەتنىڭگە باراملا؟...

— ھەئە، شۇنىڭگە، ئەسلىدە مەن ئۇنىمىغان بولسامۇ، ئۇ بۇلارنى بىرنەچچە قېتىم ياراشتۇرۇپ قويغانىدى. ھېچ ۋەقەسى يوق، بۇ نۆۋەت ئۇنىڭ ئۆيىدە ھېيت - ئايەم بولۇپ جەم - جەمەتلىرى يىغىلغاندا، ھەتتا شەھەردىن كەلگەن چى دارېن جانابلىرىمۇ قەدەم تەشرىپ قىلىپ كەلگەندە...

— چى دارېن؟ — باسەنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى، — شۇ قېرىمۇ ئارىلاشتىما؟... ئۇ... دەرۋەقە، بۇلتۇر بىز سىجالارنىڭ ئوچاق - پوچاقلىرىنى چېقىپ،[24] دەردىمىزنى ئالغانىدۇق... ئەيگۇ ئۇ يەرگە قايتىپ بارسىمۇ، دەرۋەقە، كۆرىدىغان ھالاۋىتى تايىنلىق ...— ئۇ تۆۋەن قارىۋالدى.

— مەنمۇ ئۇ يەرگە قايتىپ بېرىشقا ئاشىق ئەمەس، باسەن ئاكا! — ئەيگۇ زەردە بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى، — ئاچچىقىم تېخىچە بېسىلمايۋاتىدۇ. ئۇ قارا يۈز بىر تۇل خوتۇن بىلەن تېپىشۋېلىپ، مېنى تاشلىۋەتتى، نەدە شۇنداق ئاسان ئىش بار ئىكەن؟ قېرى جۇھۇت بولسا بالىسىغلا يان بېسىپ مېنى ھەيدەپ چىقارماقچى. چى دارېنچۇ؟ ئامبال بىلەن دوست بولغان ھەزرەتكە ئوخشاش تۆگىشىپ كېتىڭلار دەۋرىمەسلىكى كېرەك، مەن ئۇنىڭغا بىرنەچچە يىلدىن بۇيان تارتقان ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى دەۋالماي قويمايمەن؛ قېنى، ئۇ چاغدا چى دارېن كېمىنىڭكىنى توغرا دەيدىكەن!

باسەن ئېغىز ئاچالماي قالدى.

كېمىنىڭ ئىچى جىمجىت ئىدى، پەقەت شىر - شىر قىلغان سۇنىڭلا ئاۋازى ئاڭلىناتتى. جۇاڭ مۇسەن غاڭزىسىنى ئېلىپ سەيىخانىسىغا تاماكا سالدى.

يان تەرەپتە، باسەننىڭ يېنىدا ئولتۇرغان سېمىزغىنە بىراۋ بەلۋېغىغا تۇگۇكلۇك بىر چاقماقنى ئالدى - دە، پاختىغا ئوت تۇتاشتۇرۇپ جۇاڭ مۇسەننىڭ سەيخانىسىغا تۇتتى.

— ھەشقاللا، ھەشقاللا، — دېدى جۇاڭ مۇسەن بېشىنى لىڭشىتىپ.

— جۇاڭ مۇسەن تاغا، ئۆزلىرى بىلەن ئەمدى ئۇچراشقان بولساقمۇ، ناملىرىنى خېلى بۇرۇن بىلەتتۇق، — دېدى سېمىز ھۆرمەت بىلەن، — شۇنداق، بۇ دېگىز بويىدىكى ئىككى سەككىز ئون ئالتە كەنتتە ئۆزلىرىنىڭ نامىنى كىم بىلمەسۇن؟ سىجانىڭ ئوغلىنىڭ تۇل خوتۇن بىلەن تېپىشىپ قالغانلىقى بىزگىمۇ خېلى ۋاقىتتىن بۇيان مەلۇم. بۇلتۇر ئۆزلىرى ئالتە يىگىت بىلەن بېرىپ ئۇنىڭ ئوچاق - پوچاقلىرىنى چېقىۋەتتىلە؛ كىم بۇنى ھەق دېمەسۇن؟ ... ئۆزلىرى كۆپىنى كۆرگەن، باينىكەمۇ، بەگىنىكەمۇ ئىشكىدىن كىرىپ كېتىۋېرىلا. ئۇلارنىڭ نېمىسىدىن قورقاتتىلا! ...

— مەن ئۆزلىرىنى تونۇمايدىكەنمەن، — دېدى ئەيگۇ خۇرسەن بولۇپ، — ئۆزلىرى ھەقىقەتەن بىلەرمەن كىشى ئىكەنلا.

— مېنىڭ ئىسمىم ۋاڭ دېگۈي، — دېدى دەرھال سېمىز.

— مېنى تاشلىۋېتىپ قۇتۇلالمايدۇ. چى دارېنى بولسۇن، با دارېنى بولسۇن، قاقشىتىپ، كۇلىنى كۆككە سورۇماي قويماي. مەن! ۋېي ھەزرەت ماڭا تۆت قېتىم نەسىھەت قىلمىدىمۇ؟ ئۆزرەخاھلىق قىلىپ ئالدىمغا قويغان پۇلنى كۆرۈپ، دادامنىكەمۇ كۆزى قىزىرىپ كەتتى...

— ئاغزىڭنى يۇم! — دېدى جۇاڭ مۇسەن ئاستاغىنە.

— جۇاڭ مۇسەن ئاكا، بۇلتۇر سىجا ۋېي ھەزرەتكە چاي بېرىپتىغۇ، — دېدى تاشپاقا يۈز.

— ئۇنىڭدا ھېچ گەپ يوق، — دېدى ۋاڭ دېگۈي، — چاي بىلەن كىشىنىڭ گېلىنى مايلىغىلى بولاتتىمۇ؟ ئەگەر چاي كىشىنىڭ گېلىنى مايلىيالايدىغان بولسا، چوڭ زىيافەت قانداق قىلار؟ ئۇقۇمۇشلۇق ئادەملەر لىللا گەپ قىلىدۇ. مەسىلەن، بىراۋنى بىراۋ بوزەك قىلسا ئۇلار لىللا گەپنى قىلىۋېرىدۇ، ئۇلارغا چاي، زىيافەتنىڭ ھاجىتى يوق. بۇلتۇر بىزنىڭ كەنتلىك يۇڭ ھەزرەت بېيجىڭدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ كۆپنى كۆرگەن، بىز سەھرالىقلارغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇ تەرەپتىكىلەرنىڭ ئىچىدە ھەممىدىن مۆتىۋەر ئادەم گۇاڭ خېنىم ئىكەن. ئۇ ھەم كەسكىن...

— ۋاڭجاخۇيتۇغا باردىغان يولۇچىلار قىرغاقتا چىقسۇن! — كېمىچى ۋارقىراپ كېمىنى توختاتتى.

— مەن بار! — سېمىز دەرھال غاڭزىسىنى قولىغا ئېلىپ، كېمىدىن بىر سەكرەپلا قىرغاقتا چىقتى.

— خوش، خوش! — ئۇ كېمىدىكىلەرگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى.

كېمە يېڭى جىمجىتلىق ئىچىدە داۋاملىق ئالغا ماڭدى، سۇ شىر - شىر قىلىپ ئاقماقتا. باسەن مۈگدەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ ئاغزى بارا - بارا ئۇدۇلىدا « \ / » غا ئوخشاش تۇرغان پۇت تەرەپكە قاراپ ئېچىلدى. كېمىنىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇرغان ئىككى موماي تەسۋىلىرىنى سىيرىپ، دۇرۇت ئوقۇۋېتىپ بىردەم ئەيگۇغا، بىردەم بىر - بىرىگە قاراپ، تۇمشۇقلىرىنى سوزۇپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ ئولتۇراتتى.

ئەيگۇ كېمىنىڭ لەمپىسىگە قاراپ ئولتۇرغىنىچە خىيالغا كەتتى.

تى. ئېھتىمال ئۇ قانداق قاقشىتىپ، كۆلىنى كۆككە سوروۇش، «قېرى جۇھۇت» بىلەن «قارايۇز»نى بېشىنى كۆتۈرۈپ يۈرگۈسىز قىلىش توغرىسىدا ئويلىنىۋاتقان بولسا كېرەك. ئۇ ۋېي ھەزرەتنى ئەزىرىگىمۇ ئالمايتتى؛ ئۇ ۋېي ھەزرەتنى ئىككى قېتىم كۆرگەندى، ئۇنىڭ يۈمىلاق باش، پاكار بىر ئادەم ئىكەنلىكى، ئۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۆز يېنىسىدا كۆپ ئىكەنلىكى، لېكىن ۋېي ھەزرەتكە قارىغاندا ئۇلارنىڭ رەڭگى قارا ئىكەنلىكى ئېسىدە ئىدى.

جۇاڭ مۇسەننىڭ غاڭزىسىدىكى تاماكا ئاللىقاچان كۆيۈپ تۈگەپ، غاڭزىنىڭ تېگىدىكى سېرىق سۇ ئوتنىڭ تەسىرى بىلەن گىزىلداشقا باشلىدى، شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ ھەدەپ شوراۋەردى. ئۇ ۋاڭجاخۇيتۇدىن ئۆتكەندىلا پاڭجۇاڭ كەنتى ئىكەنلىكىنى بىلەتتى، كەنتنىڭ ئاغزىدىكى «ئىززەت ـ ھۆرمەت ئىلاھى» راۋېقىمۇ كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇ پاڭجۇاڭغا بىرنەچچە قېتىم كەلگەندى، بۇ كەنت ۋە ۋېي ھەزرەتمۇ ئۇنىڭ نەزىرىدە ھېچ نەرسە ئەمەس ئىدى. قىزىنىڭ يېغلاپ قايتىپ كەلگەنلىكى، قۇدىسى بىلەن كۆيۈغلىنىڭ پەيلى بۇزۇقلۇقى، كېيىنكى چاغلاردا ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى قانداق بەرگەنلىكى جۇاڭ مۇسەننىڭ ئېسىدە ئىدى. ئۇ ئەنە شۇلارنى ئويلىغاندا، ئۆتمۈشتىكى ئەھۋاللار كۆز ئالدىدىن بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى. ئۇ قۇدىسىنىڭ ئەدىپىنى بېرىش مەسىلىسىنى ئېسىگە كەلتۈرگەن چاغلاردا سوغۇققىنە كۈلۈپ قويياتتى، لېكىن بۇ نۆۋەت ئەھۋال باشقىچە ئىدى. بۇ نۆۋەت ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا بىردىنلا سېمىز چى دارېن كېلىپ توختىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ پىكرى چېچىلدى.

كېمە جىمجىتلىقتا داۋاملىق ئالغا ماڭماقتا؛ دۇرۇت ئوقۇۋاتقان ئاۋازلا گۈڭگۈلداپ چىقىپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن باشقا ھەممە نەرسە گويا جۇاڭ مۇسەن ۋە ئەيگۇ بىلەن بىللە خىيالغا چۆمگەندى.

— جۇاڭ مۇسەن تاغا، كېلىپ قالدىڭىز، چۈشۈڭ، پاڭجۇاڭغا كەلدۇق.

كېمىچىنىڭ ئاۋازى بىلەن خۇددىنى يىغىۋالغان جۇاڭ مۇسەن بېشىنى كۆتۈردى ۋە ئالدىدىكى راۋاقنى كۆردى.

جۇاڭ مۇسەن ئەيگۇ بىلەن قىرغاقتا چىقىپ، راۋاقتىن ئۆتۈپ ۋېي ھەزرەتنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ئۇلار جەنۇب تەرەپكە قاراپ مېڭىپ، 30 نەچچە دەرۋازىدىن ئۆتۈپ، يەنە بىر دوقمۇشتىن بۇرۇلۇپلا، ۋېي ھەزرەتنىڭ ئۆيىگە چىقتى. بۇ يەردە قارا لەمپىلىك تۆت كېمە تۇراتتى.

ئاتا ـ بالا ئىككىيلەن قارا سىرلانغان دەرۋازىدىن كىرىپ، تەكلىپ بويىچە ئىچكىرىدىكى دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى. تاشقىرىقى ھويلىدا ئىكى جوزىنىڭ ئەترايى كېمىچىلەر ۋە چاكارلار بىلەن تولغانىدى. ئەيگۇ ئۇلارغا كۆزىنىڭ قىرىدىلا قاراپ قويدى، لېكىن بۇ يەردە «قېرى جۇھۇت» بىلەن «قارا يۇز»نىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى.

خىزمەتكار ھېيتلىق مەزىلىرىنى ئەكەلگەندە، ئەيگۇ ئىختىيارسىزلا ئەنسىزلىنىشكە باشلىدى ۋە نېمە ئۈچۈن بۇنداق بولۇۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ چۈشىنەلمىدى. «ئامبال بىلەن دوست بولۇش بىلەنلا، ئىنساپىنى يوقىتىۋېتەرمۇ؟ — دەپ ئويلىدى ئۇ، ئوقۇمۇشلۇق ئادەم لىللا گەپ قىلىدۇ. چى دارېنغا دەردىمنى تۆكۈۋالمىسام بولمايدۇ، 15 يېشىمدا ياتلىق بولۇپ كەلگەندىن باشلاپ...»

ئۇ ھېيتلىق مەزىلەرگە ئېغىز تەگكەندىن كېيىن، ئەمدى پەيتى كەلدى دەپ ئويلىدى. دەرۋەقە ئۇ بىرئازدىن كېيىن دادىسى بىلەن بىللە بىر چاكارنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ، بىر چوڭ ئايۋان ئارقىلىق مېھمانخانىغا كىردى.

مېھمانخانىدا ناھايىتى كۆپ نەرسە ـ كېرەك بار ئىدى، ئەيگۇ ئۇلارغا ئانچە سەپسالمىدى، يەنە بىرمۇنچە مېھمانلار ئولتۇراتتى،

ئۇزۇن قىزىل - كۆك تاۋار چاپانلار ۋالىلداپ تۇراتتى. ئولتۇرغانلارنىڭ ئىچىدىن ئەيگۇنىڭ كۆزىگە ھەممىدىن ئاۋۋال چى دارېن چېلىقتى. ئۇنىڭ بېشىمۇ گەرچە يۇمىلاق بولسىمۇ، لېكىن ۋېي ھەزرەتكە قارىغاندا گەۋدىلىك ئىدى: ئۇنىڭ يۈزى كەڭ، يىرىق كۆز، بۇرۇتلىرى قارا، چوققىسى پاينەك ئىدى، لېكىن پېشانىسى بىلەن مەڭزى قىزىل، پارقىراپ تۇراتتى. ئەيگۇ ناھايىتى ھەيران بولدى، لېكىن يەنە دەرھال چۈشەندى: يۈزىگە ياغ سۈرتىۋالغان بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدى.

— مانا قاراڭلار، بۇ «زەرتاش»نى. بۇنى قەدىمكى كىشىلەر ئۆلگەن كىشىنىڭ جەسىتى چىرىپ كەتمىسۇن ئۈچۈن سوڭغا تىقىپ قويىدىكەن، — چى دارېن پارقىراق تاشقا ئوخشاش بىر نەرسىنى كۆرسىتىپ سۆزلىدى ۋە ئۇنى بۇرنىغا سۈرتتى، — ئەپسۇس «يېڭى گۆر»نىڭ ئىكەن - دە، قەدىمكى گۆرنىڭكىنى، ھېبولىمىغاندا خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى گۆرنىڭكىنى سېتىپ ئېلىش مۇمكىن. قاراڭ، ماۋۇيېرىگە «سىماب» تېگىپتۇ...

«زەر تاش» ئەتراپىغا دەرھال بىرنەچچە كىشىنىڭ بېشى توپلاندى، ئۇنىڭ بىرى ۋېي ھەزرەتنىڭ بېشى ئىدى، يەنە بىرنەچچە بايۋەچچىلەرنىڭمۇ بېشى بار ئىدى، لېكىن ئۇلار چى دارېننىڭ پەينەك بېشىنىڭ يالتىرىشى بىلەن خۇددى يانجىلىپ كەتكەن چۈسىغا ئوخشاش كۆرۈنەتتى. ئەيگۇ بۇ بايۋەچچىلەرنى ئىلگىرى كۆرمىگەنىدى.

ئەيگۇ «سىماب تېگىپتۇ» دېگەن سۆزنى چۈشەنمىدى ۋە ئۇنى چۈشىنىشكىمۇ ھەپسىلە قىلمىدى ۋە قىزىقمىدى. ئۇ شۇ پەيتتە ئەتراپىغا قاراپ ئارقا تەرىپىدە، ئىشىك تۈۋىدىكى تام يېنىدا تۇرغان «قېرى جۇھۇت» بىلەن «قارا يۈز»نى كۆردى. ئەيگۇ ئۇلارنى غىل - پال كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭدىن يېرىم يىل ئىلگىرىكىگە قارىغاندا قېرىپ قالغانلىقىنى بايقىدى.

ھەممەيلەن «زەر تاش» ئەتراپىدىن تارقالدى. ۋېي ھەزرەت «زەرتاش»نى قولىغا ئېلىپ، ئۇنى تىرنىقى بىلەن قىرىپ تۇرۇپ، جۇاڭ مۇسەنگە سۆزلىدى:

— ئىككىڭلىما؟

— ھەئە.

— ئوغلىڭىزدىن بىرىمۇ كەلمىدىما؟

— ئۇلارنىڭ چولىسى تەگمىدى.

— يېڭى يىل، ھېيت - ئايەم كۈنلىرىدە ئاۋارە بولۇپ كەپسىلەر. خەير، يەنە ھېلىقى ۋەقە... مېنىڭچە، جېدىلىڭلار يېتەرلىك ئەمدى، ئىككى يىلدىن ئاشتىغۇ دەيمەن؟ ئەمدى ئادەتتىنى كۈچەيتىۋەتمەستىن بىر تەرەپ قىلىۋېتىش كېرەك؛ ئەيگۇغا ئېرى ئەيىبلىك ئىكەن، قېيناتىسى بىلەن قېيناتىسى ياقمايدىكەن... ئىلگىرى ئېيتقانىدەك، ئاجرىشىپ كەتكىنى ياخشى. مېنىڭ ئۇ قەدەر يۈز - ئابرۇيۇم يوق، سۆزۈم ئۆتمەيدۇ. چى دارېننىڭ خالىس گەپ قىلىدىغانلىقى ئۈزۈكسىز ئارغىمۇ مەلۇم. ھازىر چى دارېننىڭ پىكرىمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش. لېكىن، چى دارېننىڭ سۆزىچە دەردىنى ھەر ئىككى تەرەپ تەڭ تارتىڭلار. سىجا يەنە 10 دوللار قوشۇپ 90 دوللار بەرسۇن!

— .....

— 90 دوللار! داۋالىشىپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا بارسىڭىزمۇ ئۇنچىلىك پايدا ئېلىشىڭىز ناتايىن. بۇ گەپ پەقەت بىزنىڭ چى دارېننىڭلا ئاغزىدىن چىقىۋاتىدۇ.

چىن دارېن يىرىق كۆزلىرىنى ئېچىپ، جۇاڭ مۇسەنگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتتى.

ئەيگۇ بىرئاز خەۋپلىنىپ قالدى. ئۇ ئادەتتە دېڭىز بويىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئالدىدا خېلى سۆزى بار دادىسىنىڭ بۇ يەردە گەپ - سۆز قىلالماي تۇرۇپ قالغانلىقىغا ھەيران بولدى. دادىسى

نىڭ بۇنداق قىلىشى ئۇنىڭچە ئورۇنسىز ئىدى. ئۇ چى دارېننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭغا ئانچە چۈشەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن قانداقتۇر، ئۇنى ئىلگىرى ئۆزى قىياس قىلغاندەك قورقۇنچلۇق ئەمەس، مۇلايىم ئادەم ئىكەن دەپ ئويلىدى.

— چى دارېن، ئۆزلىرى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم، — دېدى ئەيگۇ غەيرەتلىنىپ، — بىز سەھرالىقلارغا ئوخشىمايلا. مەن دەردىمنى ئېيتىدىغان يەر تاپالماي يۈرەتتىم، ئەمدى ئۆزلىرىگە ئېيتىۋالاي. ياتلىق بولغاندىن بۇيان، بېشىمنى ئېغىپ كىرىپ، ئېغىپ چىقىپ، قائىدە ـ يوسۇننىڭ ھەممىسىنى ئورۇنداپ كەلدىم. شۇنداق قىلساممۇ، ئۇلار ماڭا كۆن بەرمىدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى «جان ئالىدىغان ئەزرائىل»غا ئوخشايدۇ. ئۇزاقى يىلى ئاغمىخان خورازنى بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدى، بۇ مېنىڭ ئۇنىڭغا ياخشى قارىمىغانلىقىمدىن بولغانمىدى؟ ياق، ئەسلىدە لالما قوتۇر ئىت توخۇلارغا چېچىپ بەرگەن يەمنى ئوغرىلاپ يېيمەن دەپ توخۇ كاتەكنىڭ ئاغزىنى ئېچىۋەتكەنلىكتىن بولغان. «قارا يۈز» بۇنى سۈرۈشتۈرمەستىنلا مېنى بىر تەستەك ئۇرۇۋەتتى...

چى دارېن ئۇنىڭغا بىر قاراپ قويدى.

— ئۇنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلىمەن. ئۇمۇ چى دارېننىڭ ئادىللىقىدىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئۇقۇمۇشلۇق ئادەم ھەممىنى بىلىدۇ. ئۇ ئاشۇ پاھىشىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىپ، مېنى تاشلىۋەتمەكچى، مېنى بولسا ئۇچ قېتىم ساۋچى ئەۋەتىپ، ئالتە قېتىم چاي ئىچۈرۈپ، تەختىراۋانغا ئولتۇرغۇزۇپ ئەكەلگەن! تاشلىۋەتمەك شۇنچە ئاسانمۇ؟... مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈمنى تونۇتماي قويمايمەن، داۋالاشسامۇ مەيلى، ناھىيىدە ھەل بولمىسا، ۋىلايەت بار...

— ئۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى چى دارېنغا مەلۇم، — دېدى ۋېي ھەزرەت بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئەيگۇ، ئەگەر پەيلىڭدىن يانمىساڭ ھېچقانداق پايدا ئالالمايسەن. كاجلىق قىلما، قارا، داداڭ نېمىدەپ

گەن غەرەز ئۇقىدۇ؛ سەن، ئاكا ـ ئۇكىلىرىڭ داداڭنى دوراشماپسەن. ماقۇل، داۋالىشىپ ۋىلايەتكىمۇ بار؛ يامۇلدىكىلەر چى دارېندىن سۈرۈشتە قىلماي قالارمۇ؟ ئۇ چاغدا «ھەممە ئىش قانۇن بىلەن» بولىدۇ. سەن...

— جېنىمنى تىكىپ قويدۇم. ئۇلازنى خانۇمەيران قىلۇۋېتىمەن.

— جاننى تىكىدىغان ئىش يوق، — دېدى چى دارېن ئاستا سۆزلەپ، — ياش ئادەم مۇلايىم بولۇش كېرەك. «مۇلايىم ئادەم باي بولىدۇ» دېگەن گەپ بار. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىر ئېغىز گەپ بىلەنلا يەنە 10 دوللار قوشتۇم، شۇمۇ «خوپ ئىش» بولدى. ئۇنىڭغا ئۇنىمىغاندا، قېينىناڭ بىلەن قېينىناڭ «چىق!» دېسە، چىقىپ كەتمەي نېمە ئىلاجىڭ بار؟ ۋىلايەت بۇياقتا تۇرسۇن، شاڭخەيگە، بېيجىڭغا، ھەتتا چەت ئەلگە بارساڭمۇ شۇنداق. ئىشەنمىسەڭ، مانا بۇياقتىن سورا، بۇياق يېقىندىلا بېيجىڭدىكى پەرەڭلەر مەكتىپىدە ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن، — ئۇ سوزۇق ئېڭەك بىر بايۋەچچىنى كۆرسەتتى، — شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— راست، — دېدى ئاستاغىنە سوزۇق ئېڭەك بايۋەچچە دەرھال قەددىنى رۇسلاپ ۋە ئىززەت ـ ھۆرمەت بىلەن.

ئەيگۇ پۈتۈنلەي يېتىمسىراپ قالغاندەك بولدى. دادىسى گەپ ـ سۆز قىلمىدى؛ ئاكا ـ ئۇكىلىرى بولسا كېلەلمەيدۇ؛ ۋېي ھەزرەت ئۇلارغا يان بېسىۋاتىدۇ، چى دارېنغىمۇ ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدۇ، ھەتتا موللا مۇشۇكتەك شۇمشىيىپ ئولتۇرغان ھېلىقى سوزۇق ئېڭەك بايۋەچچىمۇ ھەدەپ «يالاقچىلىق» قىلماقتا. ئەيگۇ تۇرلۇك ئوي ـ پىكىرلەر ئارقىسىدا، يەنە بىر قېتىم كۆرەش قىلىشقا بەل باغلىغاندەك بولدى.

— نېمە، چى دارېنمۇ...— ئەيگۇنىڭ كۆزلىرىدىن تەئەججۈپ ۋە گۇمان ئاردىلاش ئۇمىدسىزلىك بەلگىلىرى كۆرۈنۈشكە

باشلىدى، — شۇنداق، مەن بولسام نادان ئادەم، ھېچنېمىنى بىلمەيمەن. ھەممە ئەيىب دادامدا، ئۇ ئىشنىڭ يولىنمۇ بىلمەيدۇ، قېرىپ ـ ئالجىپ قالدى. «قېرى جۇھۇت» بىلەن «قارا يۇز» گە يان بېسىپ، شۇلار نېمە دېسە ماقۇل دەپ تۇرىدۇ. ئۇلار بولسا ئۆز ئىشلىرىنى يەڭ ئېچىدە تۇگىتىۋېلىش ئۈچۈن باشقىلارغا خۇشامەت قىلىپ، پۇتى كۆيگەن توخۇدەك تىپىرلاپ كېتىشىدۇ...

— چى دارېن، قارىسىلا، — ئەيگۇنىڭ كەينىدە جىم تۇرغان «قارايۇز» بىردىنلا سۆزلەپ كەتتى، — چوڭلارنىڭ ئالدىدىمۇ ئاغزىنى بۇزۇۋاتقىنىنى. ئۆيدىكى چاغدىغۇ ھېچكىمگە ئارام بەرمەيدۇ. دادامنى: «قېرى جۇھۇت»، مېنى بولسا: «قارا يۇز»، «ھارامدىن بولغان» دەپ تىللايدۇ.

— قايسى نائەھلىنىڭ بالىسى سېنى: «ھارامدىن بولغان» دەپتۇ؟ — ئەيگۇ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئۇنلۇك سۆزلىدى. لېكىن يەنە چى دارېنغا قارىدى، — مېنىڭ جامائەت ئالدىدا دەيدىغان گەپلىرىم تېخى تۇگىمىدى، ئۇ مېنى «تېگى پەس»، «جۇۋاينەمەك» دەپ، ھەمىشە تىللاپلا يۈردى. ھېلىقى جالاپ بىلەن چىقىشۇالغاندىن بۇيان، ھەتتا ئاتا ـ بوۋامنىمۇ چىشلەپ تارتىدىغان بولدى. چى دارېن، لىللا گەپ قىلسىلا، بۇ...

ئەيگۇ تەنلىرى جۇغۇلداپ كەتتى ـ دە، دەرھال سۆزىنى توختىتىۋالدى. چۈنكى، چى دارېن كۆزىنى بىر ئالايتىپ بېشىنى كۆتۈرۈپ، ساقال باسقان ئاغزىنى ئېچىپ:

— ھەي...! — دەپ ۋارقىرىغاندى.

ئەيگۇنىڭ يۈرىكى «جىغ» قىلىپ كەتتى ـ دە، يەنە بىردىنلا دۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى. ئۇ خۇددى مۇدۇرۇپ سۇغا يىقىلىپ كەتكەندەك، ئەھۋال بىردىنلا ئۆزگەرگەندەك ھېس قىلدى، شۇنداق بولسىمۇ ئۆزىنىڭ ئەيىبلىك ئىكەنلىكىنى بايقىدى.

شۇ ئارىلىقتا، ئۇزۇن كۆك چاپان ئۈستىگە قارا جىلىتكە

كىيگەن بىر ئەر كىشى كىرىپ كەلدى ـ دە، چى دارېنىڭ ئالدىدا خۇددى قاققان قوزۇقتەك، قوللىرىنى تۆۋەن چۈشۈرۈپ تۇردى.

مېھمانخانىدا «تىرىك» قىلغان ئاۋازمۇ يوق. چى دارېن بىر نېمىلەرنى دېدى، ئۇنىڭ سۆزىنى ھېچكىم چۈشەنمىدى. لېكىن، ھېلىقى ئەر كىشى چۈشەندى ۋە چى دارېنىڭ بۇيرۇقى خۇددى ئۇنىڭ سۆڭەك ـ سۆڭەكلىرىدىنمۇ ئۆتۈپ كەتكەندەك، قۇيقا چاچلىرى تىك تۇرۇپ كەتكەندەك:

— خوپ! — دەپ جاۋاب بەردى ۋە بىرنەچچە ئېگىلىپ تەزىم قىلدى ـ دە، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ چىقىپ كەتتى.

ئەيگۇ، كۆتۈلمىگەن ۋەقە تۇغۇلىدىغان بولدى، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس، دەپ پەملىدى ۋە شۇ چاغدىلا چى دارېنىڭ سۆزىنى بىلدى، ئىلگىرى خاتا ئويلاپتىكەنمەن، شۇڭا ھەدەپ ئېشىپ، قوپاللىق قىپتىمەن، دەپ ئويلاپ، پۈشايمان يېدى ۋە ئىختىيارسىز ھالدا ئۆزىچىلا:

— ئەسلىدىمۇ چى دارېنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتىم... — دېدى.

مېھمانخانا جىمجىت. ئەيگۇ ناھايىتى ئاستا سۆزلىگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ ۋېي ھەزرەتكە خۇددى گۈلدۈرمامدەك ئاڭلاندى، ئۇ خۇشاللىقىدىن:

— توغرا! چى دارېن ھەقىقەتەنمۇ ئادىل ئادەم، ئەيگۇ ئۆزۈڭ مۇ ئوبدان بىلىسەن! — ئۇ ئەيگۇنى ماختاپ قويۇپ، يەنە جۇاڭ مۇسەنگە قارىدى، — جۇاڭ مۇسەن، قىزىڭىز ماقۇل كەلگەندەكەن، سىزنىڭ باشقا گەپ ـ سۆزىڭىز يوقتۇ؟ قىزىل ـ يېشىل قەغەزنى[25] ئالغاچ كەلگەنسىز، ئۆزىڭىزگىمۇ خەۋەر قىلغانىدىم، ئۇنداق بولسا، ھەممىڭلار چىقىرىڭلار ...

ئەيگۇ دادىسىنىڭ يانچۇقىدىن بىر نەرسە ئېلىۋاتقانلىقىنى، ھېلىقى قوزۇقتەك تۇرىدىغان ئەر كىشىنىڭ يەنە قايتىپ كىرىپ تاشپاقىغا ئوخشاش قاپقارا، ياپىلاق بىر نەرسىنى چى دارېنغا سۇنۇ-

غانلىقىنى كۆرۈپ، ئىش چاتاق بولدى، دېگەن گۇمان بىلەن، دەرھال دادىسىغا تېكىلىپ قاراپ تۇردى. جۇاڭ مۇسەن جوزا ئۈستىدىكى بىر كۆك تۇغۇنچەكنى ئېچىپ، تەڭگىلەرنى چىقاردى.

چى دارېنمۇ ھېلىقى تاشپاقنىغا ئوخشاش كىچىككىنە قاچىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئۇنىڭدىن بىر نەرسىنى ئالىقىنىغا تۆكتى. ھېلىقى قوزۇقتەك تۇرىدىغان ئەر كىشى قاچىنى ئاچقىپ كەتتى. چى دارېن بىر بارمىقىنى ھېلىقى ئالىقىنىغا تۆككەن نەرسىگە تەگكۈزۈپ، بۇرنىغا ئىككى قېتىم سۇرگەندى، بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى ۋە بۇرۇتىنىڭ ئارىسى سارغىيىپ قالدى. ئۇ چۈشكۈرىدىغاندەك بۇرنىنى تۇردى.

جۇاڭ مۇسەن تەڭگە ساناۋاتاتتى، ۋېي ھەزرەت تېخى سانالمىغان تەڭگىدىن بىرئازنى «قېرى جۇھۇت» قا قايتۇرۇپ بەردى، ئاندىن كېيىن ئىككى پارچە قىزىل - يېشىل قەغەزنى ئالماشتۇردى ۋە:

— مانا، قەغەزلەرنى قولۇڭلارغا ئېلىڭلار. جۇاڭ مۇسەن، ساق ساناپ ئېلىڭ. بۇ چاقچاق ئەمەس، پۇلنىڭ ئىشى··· — دېدى.

«ھەپ - چۈش!»

ئەيگۇ چى دارېننىڭ چۈشكۈرگەنلىكىنى ئېنىق ئاڭلىغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە بۇرۇلۇپ قارىدى. چى دارېن ئاغزىنى يوغان ئاچقىنىچە، بۇرنىنى تۇرۇپ، بىر قولىدا ھېلىقى «قەدىمكى كىشىلەر چوڭ ئادەملەرنى كېپەنلىگەندە سوڭغا تىقىپ قويىدىغان» نەرسىنى بۇرنىغا سۈرتۈپ تۇراتتى.

جۇاڭ مۇسەن تەڭگىلەرنى ساناپ بولدى. ھەر ئىككى تەرەپ ھېلىقى قىزىل - يېشىل قەغەزنى قوللىرىغا ئېلىشتى. شۇنىڭ بىلەن ھەممەيلەننىڭ كۆڭلى بىرئاز ئارامىغا چۈشكەندەك بولۇپ، ئىلگىرىكى تەقەززالىقلار بوشاشتى، مېھمانخانا بىردىنلا جىددىي-

لىكتىن ئازاد بولدى.

— پۈتتى. ئىش ئوڭىغا تارتتى، — دېدى ۋېي ھەزرەت ھەر ئىككى تەرەپنىڭ بىر - بىرى بىلەن خەيرلىشىشكە تەييارلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، — ئەمدى باشقا گەپ - سۆز قالمىدى. ئىش خەيرلىك پۈتتى. قايتامسىلەر؟ ئالدىرىماڭلار، بىزنىڭ ئايەم شارابىغا ئېغىز تېگىڭلار، بۇنداق پۇرسەتنىڭ كېلىشى ئاسان ئەمەس.

— ياق، نېسىۋىمىزنى ئېلىپ قويۇڭ، كېلەر يىل كېلەرمىز، — دېدى ئەيگۇ.

— رەھمەت، ۋېي ھەزرەت، رەھمەت. يەنە باشقا ئىش - كۆشلىرىمىز بار ئىدى···

جۇاڭ مۇسەن، «قېرى جۇھۇت»، «قارايۇز» ۋە باشقىلار خوش ئېيتىشىپ قايتىشتى.

— ھە؟ نېمە؟ ئېغىز تەگمەمسىلەر؟ — ۋېي ھەزرەت ھەممىنىڭ ئارقىسىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان ئەيگۇغا قاراپ سۆزلىدى.

— رەھمەت، تېگىل بولدى. رەھمەت.

1925 - يىل 11 - ئاينىڭ 6 - كۈنى

ئىزاهلار:

(1) ساڭئۇ — هازىرقى خوتەن ئۆلكىسىنىڭ نىڭيۇەن ناھىيىسى تەۋەسىدە.

(2) شۇەنپۇ — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، قارا قۇرۇم تاغلىرى ئىچىدە پىر — ئەۋلىيالار تۇرىدىغان ماكان.

(3) چۇي يۈەن (مىلادىيەدىن 340—278 — يىل بۇرۇن) — ئۇرۇشقاق دۆلەتلەر دەۋرىنىڭ كېيىنكى مەزگىلىدە چۇ دۆلىتىدە ياشىغان شائىر، چۇ خانىدانىدا باش مەسلىھەتچى بولغان. سىياسىي تەشەببۇسلىرى ئاقسۆڭەكلەر گۇرۇھىغا ياقمىغانلىقى ئۈچۈن، خان تەرىپىدىن خوتەن تەرەپكە سۈرگۈن قىلىنغان، شۇڭا غەزەپ ئىچىدە بۇ «ۋىدا» نى يېزىپ، قورسىقىدىكى بۇ قىسسىنى چىقارغان.

(4) «تۆت كىتاب» — كۇڭ فۇزى تەلىماتى توغرىسىدىكى تۆت كىتاب: «مۇلاھىزە ۋە ئەڭگىملەر» («لۇنيۇ»)، «ئۇلۇغ تەلىمات» («داشۆ»)، «چىنلىق توغرىسىدا تەلىمات» («جۇڭيۇن») ۋە «مېڭزى پەلسەپىسى» («مېڭزى»).

(5) خەنزۇلارنىڭ دىنىي ئادىتى بويىچە بەزى ياشانغانلار گۆش يېمەيدۇ.

(6) خەنزۇلار جەسەتنى ساندۇقا سېلىپ دەپنە قىلىدۇ.

(7) كۇڭ فۇزىنىڭ شېئىر كىتابى.

(8) خەنزۇ پەيلاسوپى مېڭزىنىڭ كىتابى.

(9) ئاياللارنىڭ مەردانىلىكى ھەققىدە يېزىلغان قەدىمكى كىتاب.

(10) بىر خىل خەنزۇچە تاماق.

(11) بۇ ئىنگلىزچە سۆزلەرنىڭ مەنىسى مۇنداق:

«مەرھەمەت قىلىڭ، سۆيۈملۈكۈم.»

«ئامرىقىم، ئۆزىڭىز باشلاپ بېرىڭ.»

«ياق، سىز ئىلتىپات قىلىپ باشلاپ بېرىڭ.»

(12) «سۆيۈملۈكۈم، مەرھەمەت، كىرىڭ»

(13) جۇڭگودا 1911 — يىلىدىكى ئىنقىلابقىچە پەقەت ئىبادەتخانا شەيخىلىرى بىلەن بۇۋىلىرىلا چاچلىرىنى قىرقىشاتتى. ئادەتتىكى ئەركەكلەر ئۇزۇن چاچ قويۇاتتى، ئاياللار بولسا چاچلىرىنى تۇرۇپ يۇرۇشەتتى.

(14) old fool — قېرى كالۋا. (ئىنگلىزچە)

(15) جۇڭگو تارىخىدا مەشھۇر دانىشمەن ئايال — مۇڭزىنىڭ ئانىسى.

(16) مەنسەپدار بولغان دېمەكچى — مۇئەللىپنىڭ ئىزاھاتى.

(17) مىس كاسا — راخابچىلار خېرىدار چاقىرىش ئۈچۈن ئىككى مىس قاچىنى بىر — بىرىگە ئۇرۇپ جىرىڭلىتاتتى. — ت.

(18) سۇجۇ شەھىرىنىڭ ئاياللارنىڭ چاچىنى تۇگۇپ تارىشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. — ت.

(19) گاۋئېرجى دېگەن ئىسىم گورکىيغا تەقلىد قىلىنغان. خەنزۇلاردا «گوركي» دېگەن سۆز گاۋئېرجى دېيىلىدۇ.

(20) شىلە — ھون ئەۋلادى، مىلادىيە 333 — يىللىرى جۇڭگودىكى 16 دۆلەتنىڭ بىرى بولغان خۇجاۋ دۆلىتىنى قۇرۇپ، پادىشاھ بولغان.

(21) «تارىخنامە» نىڭ شەرھى» — ت.

(22) كىتاب بېلىتى — كىتاب سېتىۋېلىشقا پۇل ئورنىدا ئىشلەيدىغان بېلەت. تەھرىراتتىن قەلەم ھەققى ھېسابىغا بېرىلگەن. — ت.

(23) كۇنجۇت ۋە ياسىمەن.

(24) ئوچاقنى چېقىش — خەنزۇلاردا زور ئاھانەتنىڭ بەلگىسى. — ت.

(25) قىزىل — يېشىل قەغەز — نىكاھ قەغىزى.

یہ گی ہیز بلغان کو ناھبکا یہ

مۇقەددىمە

بۇ كىچىككىنە توپلامنى يېزىشقا باشلىغاندىن تارتىپ پۈتتۈرگەنگە قەدەر ناھايىتى كۆپ ۋاقىت ئۆتتى، دېمەك، توپتوغرا 13 يىل بولدى.

«ئاسمانىنى ياماش» — ئىلگىرىكى ئىسمى «بۇجۇشەن» — سەرلەۋھىلىك بىرىنچى ماقالە 1922 - يىلى قىشتا پۈتكەنىدى. شۇ چاغدا قەدىمكى زامان ماتېرىيالىلىرىدىنمۇ، ھازىرقى زامان ماتېرىيالىلىرىدىنمۇ ھېكايە يېزىش خىيالىم بار ئىدى؛ «بۇجۇشەن» بولسا «نۇۋانىڭ تاشلارنى ئېرىتىپ ئاسمانىنى يامىغانلىقى» دېگەن چۆچەك ئاساسىدا سىناق تەرىقىسىدە يېزىلغان بىرىنچى ماقالە. دەسلەپتە خېلى ئەستايىدىل يازدىم، بۇنىڭدا س. فرېئۇدنىڭ تەلىمانىنى[1] ئاساس قىلىپ، ئىجادىيەتنىڭ ئادەم ۋە ئەدەبىياتنىڭ مەنبەلىرىنى شەرھىلەپ بەرمەكچىدىم. نېمە ئۈچۈندۇر، ئارىلىقتا يېزىشنى توختىتىپ قويۇپ، گېزىت كۆردۈم؛ بەختكە قارشى، كىمدۇر — ھازىر ئۇنىڭ ئىسمى ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ — بىرسىنىڭ ۋاڭ جىڭزى ئەپەندىنىڭ «رەيھانگۈلىنىڭ ھىدى» ناملىق ئەسىرى ئۈستىدىكى تەنقىدىگە كۆزۈم چۈشۈپ قالدى. ئۇ، ياشلارنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق ماقالىلەرنى يازماسلىقىنى كۆز يېشىم بىلەن تىلەيمەن[2]، دەپتۇ. بۇ يارىماس زەھەرخەندىلىك ماڭا كۈلكىلىك تۇيۇلدى. كېيىن ھېكايە يازغىنىمدا شۇنچە قىلسامۇ، قەدىمىي پاسوندا كىيىنگەن بىر يېگىت نۇۋانىڭ چاتىرىقىدا پەيدا بولۇپ قالدى. مېنىڭ ئەستايىدىللىقتىن مۇغەمبەرلىككە ئۆتۈپ

قېلىشمىنىڭ ئىپتىداسى ئەنە شۇ. مۇغەمبەرلىك ئىجادىيەتنىڭ چوڭ دۇشمىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزۈمدىنمۇ نارازى بولدۇم.

مەن ئەمدى ئۇنداق ھېكايىلەرنى ھەرگىز يازمايمەن. «چۇقان» نى رەتلەپ مەتبەگە تەييارلاش ۋاقتىدا ھەم ئىپتىداسى، ھەم تۇگەنچىسى بولۇپ قالسۇن دەپ، ئۇنى توپلامنىڭ ئاخىرىغا قىستۇرۇپ قويدۇم.

شۇ چاغدا بىزنىڭ تەتقىدچىمىز چىڭ فاڭۋۇ[3] ئەپەندى «ئىجادىيەت تەھرىراتى» نىڭ دەرۋازىسى بېشىدىكى «روھىي تەۋەككۇلچىلىك» دېگەن تۇغنىڭ ئاستىدا پالتىسىنى تەڭلەپ تۇراتتى. ئۇ «چاكىنا» دېگەن بەتنامنى چاپلاپ، «چۇقان»غا بىرنەچچە پالتا ئۇرۇپ، ئۇنى نابۇت قىلىپ، پەقەت «بۇجۇشەن»نىلا: «ياڭىماس يەرلىرى بولسىمۇ نادىر ئەسەر» دەپ ماختىدى. گەپنىڭ راستىنى قىلسام، بۇ باھا مېنى قايىل قىلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، بەلكى بۇ باتۇرنى كۆزگە ئىلماسلىقىمغىمۇ سەۋەبچى بولدى. مەن «چاكىنا» لىقلا زوقمەنمەن، «چاكىنا» بولۇپ قېلىشنىمۇ خالايمەن؛ تارىخىي ھېكايىلەردە، ھۆججەت ـ ئەسەرلەرنى ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ كۆرۈش، سۆزنى ئاساسلىق قىلىش كېرەك؛ بەزىلەر «پروفېسسورلار چە ھېكايە» دەپ تەنە قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ھېكايىلەرنى يېزىش ئاسان ئەمەس. ئەگەر ئازغىنە بىر ئاساسنى تۇتۇۋېلىپ، ئۇنى خالىغانچە مۇبالىغە بىلەن تەسۋىرلەپ، شۇنىڭ بىلەن بىرەر پارچە ھېكايىنى ۋۇجۇدقا چىقىرىمەن دېيىلمىدىغان بولسا، بۇنىڭغا ھېچقانچە ماھارەت كەتمەيدۇ، «بىلىق سۇ ئىچسە، ئۇنىڭ ئىسسىق ياكى سوغۇقلۇقىنى ئۆزى بىلىدۇ» دېگەندەك، چاكىنا سۆز بىلەن ئېيتسام، «ئىشتانغا چىققان كۆڭۈلگە تايىن» دېگەندەك، «بۇجۇشەن» نىڭ كېيىنكى يېرىمى قولىنىڭ ئۇچىدىلا يېزىلغان، ئۇ نادىر ئەسەر دېيىشكە ھەرگىز يارىمايدۇ. مۇبادا كىتابخانلار بۇ تەۋەككۇلچىلىكنىڭ سۆزىگە ئىشىنىدىغان بولسا، چوقۇم خاتالىشىپ قالىدۇ، مەنمۇ خەقنى خاتالاشتۇرغان بولۇپ قالىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن «چۇقان» نى ئىككىنچى نەشرىگە تەييارلىغاندا[4] شۇ بىر پارچە ماقالىنى چىقىرىپ تاشلىدىم، شۇ «روھ» نىڭ بېشىغا كېلىشتۇرۇپ بىر كالتەك سالغان بولدۇم — مېنىڭ توپلىمىمدا پەقەت «چاكىنا» لىقلا ئۆكتەملىك قىلىپ قېلىۋەردى.

1926 ـ يىل كۈزدە شىيامېندىكى تاش ئۆيدە[5] ئۆزۈم يالغۇز تۇردۇم، دېڭىزغا قاراپ ئولتۇرۇپ، كونا كىتابلارنى كۆردۈم، يېقىن ئەتراپىمدا ئادەمزاتتىن ئەسەر يوق، كۆڭلۈم پەرىشان ئىدى. بېيجىڭدىكى «نامسىز تەھرىرات»[6] تىن ژۇرنالغا ماقالە سۈيلەپ كەينى ـ كەينىدىن خەت كېلىۋەردى. شۇ كۈنلەردە ئېقىم مەسىلىسىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرگۈم كەلمىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن يۇرۇگىمدە ئەسلىمىلەر بىخ سۈرۈپ چىقتى ـ دە، «كەچتە ئۇزۇلگەن سەھەر غۇنچىسى» ناملىق توپلامدىكى 10 پارچە ماقالىنى يازدىم؛ يەنە قەدىمكى رىۋايەتلەرنى ئاساس قىلىپ، «يېڭى تۇزۇلگەن كونا ھېكايىلەر» گە ئاتاپ سەككىز پارچە ماقالە تەييارلىماقچى بولدۇم. لېكىن، «ئايغا چىقىپ كېتىش»نى ۋە «قىلىچ» — بۇنىڭ ئېلان قىلىنغان چاغدىكى ئىسمى «قارىقاش» ئىدى — نى ئەمدىلا يېزىپ بولۇپ، گۇاڭجۇغا كېتىپ قالدىم، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىش پۈتۈنلەي توختاپ قالدى. كېيىن ئاندا ـ ساندا بەزى ماتېرىيال تېپىلىپ، بەزى خام پارچىلەرنى يازغان بولساممۇ، رەتلەكسىز قېلىۋەردى.

مانا ھازىر ھەر ھالدا بىر كىتاب قىلىپ رەتلەپ چىقتىم. بۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ خام پارچىلەر كۆپ، «ئەدەبىيات ھەققىدە» دىكى ئاتالمىش ھېكايە دېگەن نەرسە بىلەن ئاتاشقا ئەرزىمەيدۇ. ۋەقەلەرنىڭ بايانىدا بەزى كونا كىتابلارغىمۇ بىرئاز ئاساسلاندىم، بەزىدە لاپمۇ ئۇردۇم. ئۇنىڭ ئۇستىگە قەدىمكى ئادەملەرگە بولغان ئىخلاسىم ھازىرقى ئادەملەرگە بولغان ئىخلاسىمغا يەتمىگەچكە، بەزىدە مەسخىرە قىلغان يەرلىرىمۇ يوق ئەمەس.

مانا ھازىر 13 يىل ئۆتتى، يەنىلا ئۆسەلىگىنىم يوق، ھەقىقەتەن «بۇجۇشەن» (كەمتۈك تاغ) دەك بىر نېمە بولۇپ قالغان ئوخشايمەن؛ بىراق قەدىمكى ئادەملەرنى تېخىمۇ ئۆلۈك قىلىپ يازمىدىم، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇنىڭ ھازىرچە مەۋجۇت تۇرۇش ئىمكانىيىتى بولسا كېرەك.

1935 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى
لۇشۈن

ئاسماننى ياماش[7]

1

نۈۋا[8] بىردىنلا ئويغىنىپ كەتتى.

ئۇ چۈش كۆرۈۋاتقىنىدەك ئويغىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك، لېكىن نېمە چۈش كۆرگەنلىكى ئېسىدە يوق. ئۇ نېمىدۇر بىرنېمە كەملىك قىلىۋاتقاندەك، نېمىدۇر بىرنېمە تولىمۇ ئوشۇقلۇق قىلىۋاتقاندەك، ناھايىتى خاپا. غۇرقىراپ چىقىۋاتقان ئىللىق شامال ئۇنىڭ كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى ئۈچۈرۈپ ئالەمگە يايماقتا.

ئۇ كۆزىنى ئۇۋۇلىدى.

قىزغۇچ ئاسماندا بىرمۇنچە ماموق بۇلۇت ئەۋرىشمەك لەيلەپ ئۇزۇپ يۈرمەكتە؛ بۇلۇت ئارقىسىدىكى يۇلتۇزلار بىر پارقىراپ، بىر ئۈچۈپ جىمىرلىماقتا، ئاسماننىڭ بىر چېتىدىكى قانغا ئوخشاش قىپقىزىل بۇلۇت ئېچىدە قۇياش خۇددى قەدىمكى ماگما ئىچىدە ئۇرۇلۇپ تۇرغان ئالتۇن ساقىغا ئوخشاش نۇر چېچىپ تۇرماقتا؛ يەنە بىر چەتتە بولسا چويۇنغا ئوخشاش مۇزدەك سوغۇق ۋە ئاپئاق ئاي. لېكىن قايسىسىنىڭ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقى ۋە قايسىسىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقى بىلەن نۈۋانىڭ كارى يوق.

يەر ـ زېمىن زۇمرەتتەك كۆپكۆك، ھەتتا غازاڭلىمايدىغان قارىغايلارمۇ بۆلەكچىلا ياشىرىپ تۇرماقتا. قىزغۇچ ۋە ئاقۇچ ئېچىلىپ تۇرغان يوغان ـ يوغان گۈللەر يېقىن ئەتراپتا ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇ، يىراقتىكىلىرى ئالىپاساق تۇمانلىق بىر كۆرۈنۈشتە ئەكس ئەتمەكتە.

«ئوۋۇش، ھېچقاچان بۇنداق پەرىشان بولغان ئەمەسمەن!» نۇۋا شۇ خىيال بىلەن بىردىنلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، قۇيۇپ قويغاندەك تولۇق ۋە كۈچ يېغىپ تۇرغان بىلەكلىرىنى كۆتۈرۈپ، ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ كېرىلگەنىدى، ئاسمان بىردىنلا ئۆز رەڭگىنى يوقىتىپ، ئاجايىپ بىر خىل ئەت رەڭ تۈسكە كىردى، شۇنىڭ بىلەن نۇۋانىڭ تۇرغان يېرىنى پەرقلەندۈرۈش مۇمكىن بولمىدى.

نۇۋا ئەنە شۇ ئەت رەڭ بوشلۇقتا ماڭغىنىچە دېڭىز بويىغا يېتىپ باردى، ئۇنىڭ پۈتۈن قەددى ـ قامىتى قىزغۇچ نۇر دېڭىزدا غايىب بولۇپ، پەقەت گەۋدىسىنىڭ مەركىزىلا ئاپئاق بىر نەرسىگىلا ئايلىنىپ قالدى. دېڭىز دولقۇنلىرىمۇ بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، رەتلىك مەۋج ئۇرۇشقا باشلىدى، دولقۇندىن چاچراپ چىققان سۇلار ئۇنىڭ گەۋدىسىگە چېچىلماقتا. بۇ ئاپئاق كۆلەڭگە دېڭىزدا گويا تەرەپ ـ تەرەپكە چاچراپ كېتىدىغاندەك چايقالماقتا. لېكىن ئۇنىڭ ئۆزى بۇ ئەھۋالنى كۆرمەيتتى، ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا بىر پۈتى بىلەن تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، يۈمشاق لاينى چاڭگاللىۋالدى ۋە قولىدا بىر دەم ئەيلىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىككى قولىدا جۇغى خۇددى ئۆزىگە ئوخشاش كىچىككىنە بىر نەرسە پەيدا بولدى.

«مانا يەي، مانا يەي!» نۇۋا بۇ نەرسىنى ئۆزۈم ياسىدىم دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ نەرسە ئەسلىدە لاينىڭ ئۆزىدە ياڭىيۇغا ئوخشاش تۇرغان بولسا كېرەك دەپ گۇمان قىلىپ، بۇنىڭغا ھەيران بولدى.

لېكىن بۇ ھەيرانلىق ئۇنى خۇشال قىلدى، ئۇ ئۆز ئىشىنى بۇ چاغقىچە كۆرۈلۈپ باقمىغان غەيرەت ۋە خۇرسەنلىك بىلەن داۋاملاشتۇردى، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تەرگە چۆمۈلۈپ ئىشلىدى ...

«Nga! Nga!» ھېلىقى كىچىككىنە جانىۋارلاردىن سادا چىقتى.

«مانا يەي، مانا يەي!» نۇۋا يەنە ھەيران بولدى، ئۇنىڭ پۈتۈن

ۋۇجۇدىدىكى تەر تۆشۈكلىرىدىن نېمىدۇر، بىرنېمىلەر توزۇپ چىقىپ، يەر يۈزىنى سۈتتەك ئاپئاق بۇلۇت تۇمانلىرى قاپلىغاندەك بولدى، كېيىن ئۇ ئېسىنى يىغدى، ھېلىقى كىچىككىنە جانىۋارلارنىڭ ساداسىمۇ توختىدى.

«Agon, Akon!» دېدى ئۇلارنىڭ بەزىسى نۇۋاغا.

«ھا، ھا، ھا، جانىگەرلىرىم!» نۇۋا ئۇلارغا قاردى ۋە لاي بارماقلىرى بىلەن ئۇلارنىڭ ئۆپكىدەك ئاپئاق يۈزلىرىنى سىلىدى.

«uru Abaha!» دەپ كۈلدى ئۇلار. بۇ نۇۋانىڭ ئاسمان ـ زېمىن ئارىلىقىدا كۈلكىنى بىرىنچى قېتىم كۆرۈشى ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزىمۇ بىرىنچى قېتىم ئاغزىنى يۇمالماي قالدى.

نۇۋا ئۇلارنىڭ باش ـ كۆزىنى سىلىغاچ، ئۆز ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋەردى، ئۇ ياسىغان جانىۋارلار ئۇنىڭ چۆرىسىدە چۆرىدەپ تۇردى، لېكىن بارا ـ بارا يىراقلىشىپ كەتتى، ئۇلارنىڭ سادالىرىمۇ كۆپەيىشكە باشلىدى؛ شۇنىڭ بىلەن نۇۋامۇ ئۇلارنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى چۈشىنەلمەي، قولىقىغا كىرىپ تۇرغان ۋاري ـ ۋارىلاردىن بېشى قېتىشقا باشلىدى.

نۇۋا ئۇزۇن داۋام قىلغان خۇشاللىقتىن چارچاپ قالدى. ئۇ ـ نىڭدا دەرمان تامامەن دېگۈدەك تۈگىگەن، ئاق قۇدەك پەرلىرىمۇ قالمىغاندى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بېشى قېيىپ، كۆزلىرى خىرەلەشكەن، ئىككى مەڭزىمۇ ئوتتەك قىزىشقا باشلىغاندى. ئۇ كۆڭلى غەش ۋە ئىچى تىت ـ تىت بولغاندەك بولدى، شۇنداق بولسىمۇ يەنە تىنماستىن، ئىختىيارىنى يوقاتقان ھالدا ياساشنى داۋام قىلدۇردى.

ئاخىر، بەل ۋە پۈتلىرىنىڭ ئۆيۈشۈپ ئاغرىشى ئۇنى ئورنىدىن تۇرۇشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇ سىلىقراق تۇرغان ئىگىز تاغقا يۆلىنىپ تۇرۇپ ئاسمانغا قاردى. ئاسماندا ئاق بۇلۇتلار خۇددى بېلىق تەڭگىلىرىدەك ئۆزۈپ يۈرمەكتە؛ يەر بولسا كۆپكۆكچىلىك، نېمە

ئۇچۇندۇر، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ يەنىلا كۆڭلى خىرەلەشكەندەك بولۇپ، پەرىشانلىق بىلەن قولىنى ئۈزىتىپ بىر تارتقانىدى، تاغدىن ئۆسكەنىچە ئالەمنىڭ بىر چېتىگە بېرىپ يەتكەن، ئاجايىپ غۇنچىلىرى ئەمدىلا ئېچىلىپ تۇرغان بىر توپ چىڭگىلەك يەرگە دالىيىپ چۈشتى، ئاق كۆكۈچ گۈل بەرگىلىرى يەر يۈزىگە تېرىلدى.

نۇۋا كېيىن قولىنى بىر شىلتىغانىدى، چىڭگىلەك سۈيۈق لاي ئىچىدە ئېغىنىدى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە سۈيۈق لايلارنى چاچراتتى، بۇ لايلار يەرگە چۈشكىنىدە نۇۋا ئىلگىرى ياسىغانغا ئوخشاش بىرمۇنچە كىچىك جانىۋارلارغا ئايلاندى. لېكىن، بۇلارنىڭ تولىسى كۆزگە سەت كۆرۈنىدىغان دەلىتە، مايمۇن باش، چاشقان كۆز بىرنەمىلەر ئىدى. لېكىن نۇۋا بۇ بىرنەمىلەرگە پىسەنت قىلماي، ھەۋەس بىلەن ۋە لېكىن ئىچى تىتىلدىغان، ئوغىسى قاينىغان ھالدا قولىنى ئايلاندۇرۇۋەردى، ئۇ قولىنى بارغانسېرى شۇنچە تېز ئايلاندۇرىدىكى، ھېلىقى چىڭگىلەك سۇ ۋە لايلىرى بىلەن يەردە خۇددى ئۇستىگە قاياناق سۇ قۇيۇلغان چاققاق يىلانغا ئوخشاش تولغىنىپ دومىلاپ كەتتى. لايلارمۇ چىڭگىلەكتىن خۇددى يامغۇردەك چاچراپ، ھاۋادا قىيا - چىيا چۇقان سېلىپ يىغلاۋاتقان كىچىك جانىۋارلارنى ئايلىنىپ يەرگە چۈشتى.

نۇۋا خۇددىنى يوقىتىپ قويۇشقا ئازلا قالدى، قولىنى تېخىمۇ تېز ئايلاندۇردى، لېكىن ئۇنىڭ بەل ۋە پۇتلىرى تېلىپ ئاغرىش بىلەن قالماستىن، ئىككى بىلىكىمۇ تېلىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىختىيارسىز ھالدا بېشىنى ئېگىز تاغقا يۆلەپ، تۇم قارا چاچلىرىنى تاغنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ قويۇپ، زوڭزىيىپ ئولتۇردى، بىر دەم ھاسىرىغاندىن كېيىن، بىر ئۇھ تارتىپ، ئىككى كۆزىنى يۇمدى. چىڭگىلەكمۇ ئۇنىڭ قولىدىن چۈشۈپ، يەردە خۇددى ھالىدىن كەتكەندەك ئېزىلىپ ياتتى.

2

«گۇلدۇررر ! ! ! »

ئاسمان كۆمتۇرۇلۇپ چۈشكەندەك، يەر يېرىلغاندەك چىققان بۇ ئاۋاز نۇۋانى چۆچۈتۈپ ئويغىتىۋەتتى ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە نۇيۇۋا شەرقىي جەنۇب تەرەپكە سىرغىپ چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك بولدى[9]. ئۇ بىرەر نەرسىگە پۇتىنى تىرەپ تۇرۇۋېلىش ئۈچۈن پۇتىنى ئۇزاتتى، لېكىن ھېچ نەرسە ئىلىنىشمىدى، شۇنىڭ بىلەن دەرھال قولى بىلەن تاغنىڭ چوققىسىنى مەھكەم تۇتۇۋېلىپ، تۆۋەنگە سىرغىپ كېتىۋېرىشتىن قۇتۇلۇپ قالدى.

لېكىن، ئۇ يەنە سۇ، قۇم ۋە شېغىللارنىڭ ئارقىسىدىن بېشىغا ۋە پۇتۇن گەۋدىسىگە تۇرتەكلەپ كېلىۋاتقاندەك قىلغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئارقىسىغا قايرىلىپ قارىغانىدى، ئاغزىغا ۋە قۇلاقلىرىغا سۇ كىرىپ كەتتى، ئۇ دەرھال بېشىنى تۆۋەن قىلىۋالغاندى، يەنە يەرنىڭ تىنماي لىغىلداپ تەۋرەپ تۇرغانلىقىنى كۆردى. لېكىن، بۇ تەۋرەشمۇ بېسىقىپ قالغاندەك بولدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئارقىسىغا بىرئاز سۈرۈلۈپ، مەزمۇت ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاندىن قولىنى بوشىتىپ پېشانىسىدىكى ۋە كۆزىنىڭ ئەترابىدىكى سۇلارنى سۈرتۈپ، نېمە ۋەقە بولغانلىقىغا دىققەت بىلەن قارىدى.

ئەھۋالنى ئاڭقىرىش مۇمكىن ئەمەس، ھەممىلا يەردە خۇددى شارقىراتمىدەك سۇ شارقىراپ ئاقماقتا؛ ئېھتىمال بۇ دېڭىز ئىچى بولسا كېرەك، ئۇ يەر - بۇ يەردە سۇ دولقۇنى تىك كۆتۈرۈلمەكتە. نۇۋا ھاڭۇېقىپ قالدى.

لېكىن، ئاخىر جاھان تىنچىدى. تىك كۆتۈرۈلگەن دولقۇنلار ئىلگىرىكى ئېگىز تاغچىلىك بولمىسىمۇ، قۇرۇقلۇقنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەرلىرىدە چوقچىيىپ تۇرغان دۆڭلەرگە ئوخشايتتى. نۇۋا دېڭىز

كۆزغا قاراپ تۇراتتى، بىرنەچچە تاغنىڭ دولقۇن ئىچىدە موللاقلاپ ئېقىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى، شۇ تاغلار پۈتۈمگا ئۇرۇلۇپ كېـتەرمىكىن دەپ ئەندىشە قىلىپ، ئارقىسىدىكى تاغنى قولى بىلەن تۇتۇپ تۇرۇۋالدى، تاغنىڭ ئېتەكلىرىگە قارىسا، ئىلگىرى ئۇچرىـتىپ باقمىغان بىر نەرسىلەر تۇگۈلۈپ يېتىپتۇ.

نۇيۇا تاغنى ئالدىغا تارتىپ سىنچىلاپ قارىدى. ھېلىقى نەرسىـلەرنىڭ يېنىدىكى يەرلەر تۇكۇرۇك بىـلەن رەسۋا بولـۇپ كەتـكەن، بۇ تۇكۇرۇكـلەر ئـالـتـۇن ـ كۈمۈشنىڭ كېپەكلىرىگە ئوخشايتتى[10]، بۇلارنىڭ ئارىسىدا چاينالغان قارىغاي يوپۇرماقلىـرى ۋە بېلىق گۆشلىرىمۇ بار ئىدى. ھېلىقى نەرسىلەر ئاستا ـ ئاستا بىر ـ بىرلەپ بېشىنى كۆتۈردى. نۇۋامۇ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قارىدى، بۇ نەرسىلەرنىڭ ئىلگىرى ئۆزى ياسىغان ھېلىقى كىچىك جانىۋارلار ئىكەنلىكىنى خېلى تەسلىكتە بىلدى، لېكىن بۇ جانىۋارلار ئۆز تېنىنى نېمىدۇر بىر نەرسىلەر بىلەن غەلىتە ـ غەلىتە شەكىلدە ئورنۇالغان، بىرنەچچىسىنىڭ يۈزىنىڭ تۆۋەنكى يېرىمى ئـاپئاق تـۈك بىلـەن قاپلانغان، بۇ تۇكلەر دېگىز سۈيىدە بىر ـ بىرىگە چاپلىشىپ بىر پارچە ئاق تېرە يوپۇرماقتا ئوخشاپ قالغان.

«مانا يەي، ۋاي ئاللىيەي!» نۇۋا ھەيران بولۇپ ۋە قورقۇپ ۋارقىرىدى، ئۇنىڭ بەدىنى خۇددى تىكەنلىك قۇرت چاقماندەك توخۇ ئەت بولۇپ كەتتى.

«ئى خۇدا، ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن...— يۈزىنىڭ تۆۋەنكى يېرىمىنى ئاپئاق تۈك قاپلاپ كەتكەن بىرسى بېشىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ھە دەپ قۇسۇپ تۇرۇپ ئاران سۆزلىدى، — ئۆز پاناھىـڭدا ساقلىغايسـەن... بىز مـۇلازىملىرىڭ ... ئىلمىي ھېكمەت ئۆگەنگۈچى... بالا ـ قازا يۇز بېرىشىنى، ئاسمانۇ زېمىننىڭ يېرىلىشىنى ئەدىن بىلەيلى ... ھازىر ... شۇكرى... خۇدايىمنىڭ ئۆزىگە يولۇق ـ

تۇق ... بىچارە بەندىلىرىڭگە شاپائەت قىل ... ھېكمەتلىك ... ھېكمەتلىك ئالىمھايات دورىسىنى ئاتا قىلغايسەن...» ئۇ بېشىنى بىر يۇقىرى كۆتۈرۈپ، بىر تۆۋەن سېلىپ، غەلىتە بىر ھەرىكەت قىلدى.

نۇۋا ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ، يەنە: «نېمە؟» دېدى. ھېلىقى جانىۋارلارنىڭ بىرمۇنچىسى زۇۋان سۈردى، ئۇلار ھە دەپ قۇساتتى ۋە: «ئى خۇدا، ئى خۇدا» دەپ چوقان سالاتتى، ئاندىن كېيىن يەنە غەلىتە ھەرىكەتلەرنى قىلاتـتـى. نـۇۋا ئۇلارنىڭ دەستىدىن تىت ـ تىت بولۇپ، تاغنى ئالدىغا تارتقانلىقىغا، شۇنداق بىمەنە بالا ـ قازاغا سەۋەبچى بولغانلىقىغا ناھايىتى پۇشايمان قىلدى ۋە ئىلاجسىز ئەتراپقا قاراپ، دېگىزدا ئۆزۈپ يۈرگەن بىر توپ يوغان تاشپاقىنى كۆردى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ تولىمۇ خۇشال بولۇپ، دەرھال ھېلىقى تاغلارنى ئۇلارنىڭ دۈمبىسىگە قويۇپ: «تىنچراق بىر يەرگە ئاپىرىپ بېرىڭلار» دەپ جېكىلىدى. تاشپاقىلار بېشىنى لىڭشىتىپ ماقۇل بولغاندەك قىلدى ـ دە، توپ بولۇپ تاغلارنى كۆتۈرگىنىچە يىراققا قاراپ ماڭدى. بىراق نۇۋا تاغنى دەسلەپتە تولىمۇ تېز تارتقانلىقى ئۈچۈن تاغدىن يۈزىدە ئاق تۈكى بار بىراۋ سىلكىنىپ چۈشۈپ كەتكەندى، ئۇ ئالدىدىكىلەرگە يېتىشەلمەي قالغانلىقى، سۇ ئۇزۇشنىمۇ بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن دېگىز ياقىسىدا يېتىپ، ئۆزىنى ئۆزى كاچاتلىغىلى تۇردى. نۇۋانىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى، لېكىن ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى، چۈنكى نۇۋانىڭ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىشقا چولىسىمۇ تەگمەيتتى.

نۇۋا بىر ئۇھ تارتتى، شۇنىڭ بىلەن ئىچى ـ قارنى بىرئاز ئېچىلغاندىن كېيىن، يەنە ئۆزىنىڭ ئەتراپىغا قارىدى. سۇ خېلىلا سېلىكسىپ، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە يەر يۈزى، تاشلار كۆرۈنۈپ قالغانىدى، تاشلارنىڭ ئاراشلىرىدا بىرمۇنچە جانىۋارلار تۇراتتى، ئۇلارنىڭ بەزىسى خۇددى قېتىپ قالغاندەك سوزۇلۇپ ياتاتتى، بەزىسى

قىمىرلاپ تۇراتتى. نۇۋا ئۇلاردىن بىرىنىڭ كۆزلىرىنى ئالايتىپ قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى تۇنىكە پارچىلىرى بىلەن قاپلانغان، چىرايىدىن ئۇمىدسىزلىك ۋە قورقۇش ئالامەتلىرى چىقىپ تۇراتتى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دەپ شۇنداقلا سورىدى نۇۋا.

— پەرياد! خۇدايىمدىن بالا - قازا كەلدى، — دېدى ئۇ ناھايىتى بىچارە ھالدا، — جۇمەن شۇي يولىسزلىق قىلىپ، پادىشاھىمغا قارشى چىقتى، پادىشاھىم ئادالەتلىك جازا يۈرۈشى قىلىپ، دالىدا جەڭ قىلغانىدى، خۇدايىم پاناھ بولمىغانلىقى ئۈچۈن، قوشۇنىمىز مەغلۇپ بولدى[11] ...

— نېمە؟ — بۇنداق گەپنى زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان نۇۋا ئىنتايىن ھەيران بولدى.

— قوشۇنىمىز مەغلۇپ بولدى، پادىشاھىم كەمتۈك تاغقا[12] ئۇسۇۋالدى، ئاسمانىڭ تۇۋرۇكى سۇنۇپ، يەرنىڭ پۈتى ئۇزۇلدى. پادىشاھىمۇ ھالاك بولدى. ئاھ، ھەقىقەتەن بەك...

— بولدى، بەس، گەپلىرىڭنى چۈشەنمىدىم، — نۇۋا بېشىنى تولغاپ، يەنە بىر خۇشال ھەم مەغرۇر چىرايىنى كۆردى، ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايىمۇ تۇنىكە پارچىلىرى بىلەن ئورالغانىدى.

— ئۇ نېمە ئىش؟ — بۇ كىچىك جانىۋارلارنىڭ شۇنداق خىلمۇ - خىل چىرايغا ئۆزگىرىدىغانلىقىنى ئەمدىلا چۈشەنگەن نۇۋامۇ باشقىچىرەك، چۈشىنىشلىك جاۋاب ئېلىش نىيىتىگە كەلدى.

— ئادەملەردە ئىنساپ قالمىدى، كاڭ خۇي قارا نىيەت ئىكەن، پادىشاھلىق تەختىنى تالاشتى، پادىشاھىم ئادالەتلىك جازا يۈرۈشى قىلىپ، دالىدا جەڭ قىلدى، خۇدايىم كۈچ - قۇۋۋەت بەردى، قوشۇنىمىز كارامەت باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىپ، كاڭ خۇينى كەمتۈك تاغدا ھالاك قىلدى[13].

— نېمە؟ — نۇۋا يەنە چۈشەنمىدى بولغاي.

— ئادەملەردە ئىنساپ قالمىدى...

— بولدى، بەس، يەنە شۇ گەپقۇ! — نۇۋا ئاچچىقلانغانلىقىدىن پوكاندەك قىزىرىپ كەتتى، ئۇ دەرھال ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، باشقا بىر نېمىلەرنى ئىزدەپ، ئۆزىنى تۇنىكە پارچىلىرى بىلەن ئورىمىغان، قىپيالىڭاچ بەدىنىدىن قان تېمىپ تۇرغان، جاراھەت بىلەن تولغان، پەقەت بېلىگىلا بىر پارچە لاتىنى تارتىۋالغان بىر نەرسىنى كۆردى. ئۇ باشقا بىر قېتىم قالغاندەك سوزۇلۇپ ياتقان نەرسىنىڭ بېلىدىكى پارچە لاتىنى يېشىۋېلىپ، دەرھال ئۆزىنىڭ بېلىگە چىگىۋالدى، لېكىن ئۇنىڭ چىرايى - تۇرقىدا بىرەر ئالامەت كۆرۈنمەيتتى.

نۇۋا ئۇنى ھېلىقى تۇنىكە پارچىلىرى بىلەن ئورىنىۋالغانلاردىن باشقا بىر ئۇرۇق بولسا كېرەك، ئۇنىڭدىن بىر نەرسە ئۇققىلى بولار دېگەن خىيالغا كېلىپ:

— ئۇ نېمە ئىش؟ — دەپ سورىدى.

— ئۇ نېمە ئىش، — دېدى ئۇ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ.

— بايا تىنقى ئىشلار...!

— بايا تىنقى ئىشلارمۇ؟

— ئۇرۇش بولدىمۇ - نېمە؟ — نۇۋا ئىلاجسىز پەرەز قىلدى.

— ئۇرۇش بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇمۇ.

نۇۋا ئىچىگە دەم تارتتى ۋە شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئاسمانغا قارىدى. ئاسماندا ناھايىتى چوڭ، ناھايىتى چوڭقۇر ۋە ناھايىتى كەڭ بىر يېرىق كۆرۈندى. نۇۋا ئورنىدىن تۇرۇپ، تىرنىقى بىلەن چېكىپ كۆرۈۋىدى، خۇددى دەز كەتكەن غىدىرنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاش ئاۋاز چىقتى. نۇۋا قوشۇمىسىنى تۇرۇپ ئەتراپقا يەنە بىر قۇر كۆز يۈگۈرتتى، بىردەم خىيال سۈرگەندىن كېيىن، چاچلىرىدىكى

سۇنى سقىۋېتىپ، چاچلىرىنى ئوڭ ۋە سول مۇرىسىگە تاشلاپ، روھىنى تېتىكلەشتۇرۇپ، ئۇ يەر - بۇ يەردىن قومۇشلارنى يۇلۇشقا كىرىشتى: ئۇ «ياماپ كۆرەي» دېگەن نىيەتكە كەلدى.

ئۇ ئەنە شۇ كۈندىن تارتىپ كېچە - كۈندۈز قومۇش دۆۋىلەشكە كىرىشتى؛ قومۇش قانچىلىك دۆۋىلەنسە، ئۇمۇ شۇنچىلىك ياداپ - ئورۇقلاپ بارىدى. چۈنكى ئەھۋال ئىلگىرىكىگە ئوخشىمايتى، بېشىنى كۆتۈرسە، مايماق - سايماق يېرىلىپ كەتكەن ئاسمان تۇرغان؛ بېشىنى تۆۋەن سالسا، مەينەت، ۋەيرانە يەر تۇرغان؛ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئاچقۇدەك، نەزىرىگە سىغقۇدەك بىرنەرسە كۆرۈنمەيتتى.

نۇۋا قومۇشنى يېرىققا تاقاشقۇچە دۆۋىلەپ، ئاندىن كېيىن كۆكۈچ تاش ئىزدەشكە كىرىشتى. دەسلەپتە ئاسمانغا ئوخشاش كۆكۈچ تاش ئىزدەش نىيىتىگە كەلگەنىدى، لېكىن يەردە ئۇنداق تاش ئاز ئىدى، چوڭ تاغنى ئىشلەتكۈسى كەلمىدى؛ بەزىدە ئاۋات يەرلەرگە پارچە - پۇرات تاشلارنى ئىزدەپ باردى، لېكىن ئۇ يەردە كۆرگەنلىرى مەسخىرە، تىل - ھاقارەت بولدى، بەزىلىرى ھەتتا تۇتۇق بەرمەي كەتتى، ھەتتا ئۇنىڭ قولىنى چىشلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن نۇۋا ئائىلاج ئاق تاشلارنى ئارىلاشتۇردى، ئۇلار يېتىشمىگەندە قىزىل، سېرىق، كۈلرەڭ، قارا تاشلارنىمۇ سەپلىدى؛ يېرىقنى ئاخىر ئەپلەپ - سەپلەپ تولدۇردى، ئوت يېقىپ ئېرىتىسلا ئىش تامام - ۋەسسالام بولاتتى، بىراق ئۇ ھارغانلىقىدىن كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، قولاقلىرى زىڭىلدىدى، بەرداشلىق بېرەلمىدى.

— ھەي... ھېچقاچان بۇنداق دەرمانسىزلاندىم، — دېدى ئۇ بىر تاغنىڭ بېشىدا ئىككى قولى بىلەن بېشىنى تۇتۇپ، ھاسىراپ ئولتۇرغان ھالدا.

شۇ چاغدا كوئېنلۇن تېغىدىكى كونا ئورمانلىقتا كۆيۈۋاتقان ئوت تېخى ئۆچمىگەنىدى، ئاسماننىڭ غەرب تەرىپى قىپقىزىل ئىدى.

دى. ئۇ غەرب تەرەپكە قاراپ قويدى - دە، شۇ يەردىن بىر چۇڭقۇرلىنى ئېلىپ، قومۇش دۆۋىسىگە ئوت تۇتاشتۇرماقچى بولۇپ قولىنى شۇنداق سۇنۇۋىدى، پۈتلىرىنىڭ بارماقلىرىغا بىرنەرسە سانجىلغاندەك بولدى.

ئۇ بېشىنى تۆۋەن قىلىپ قارىسا، يەنە ھېلىقى ئۆزى ياسىغان كىچىك جانىۋارلار تۇرۇپتۇ، لېكىن ئۇلار باشقىچە بىر قىياپەتتە تۇرغان، بەدىنىگە لاتىغا ئوخشاش بىر نەرسىلەرنى ساڭگىلىتىپ ئېسىۋالغان، بېلىگىمۇ باشقىچىلا ئون نەچچە تال پۇرۇچنى ئېسىۋالغان، بېشىغىمۇ نېمىدۇر بىرنېمىلەرنى ئارتىۋالغان؛ چوققىسىدا بولسا كىچىككىنە قاپقارا ئۇزۇنچاق تۆت چاسا تاختاي[14]؛ قولىدا نېمىدۇر بىرنەرسە؛ ئۇنىڭ پۇتىغا ئەنە شۇ نەرسە سانجىلماقتا ئىدى.

چوققىسىغا ئۇزۇنچاق تۆت چاسا تاختاي ئېلىۋالغىنى نۇۋانىڭ چاتىرقىدا تۇرۇپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىماقتا ئىدى، ئۇ نۇۋانىڭ ئىسسىق چىرايى بىلەن قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قولىدىكى ھېلىقى كىچىككىنە بىر نەرسىنى ئالدىراپ ئۇزاتتى. نۇۋا ئۇنى قولىغا ئېلىپ قارىسا، ناھايىتى سىلىق بامبۇك تارىشىسى ئىكەن، ئۇنىڭدا قاپاق تېرەكنىڭ يوپۇرمىقىدىكى قارا داغلاردىنمۇ كىچىك ئىككى قارا چېكىت بار ئىكەن، نۇۋا بۇ ھۇنەرنىڭ نەپىسلىكىگە ناھايىتى قايىل بولۇپ قالدى.

— بۇ نېمە؟ — ئۇ ھەيران بولغىنىدىن ئىختىيارسىز سورىدى.

ئۇزۇنچاق تۆت چاسا تاختاينى كۆتۈرۈۋالغىنى بامبۇك تارىشىسىنى كۆرسىتىپ، خۇددى قىرائەت قىلغاندەك سۆزلەپ كەتتى:

— قىپيالىڭاچ، شەھۋانىيلىق — ئەخلاقسىزلىق، ئەدەپسىزلىك، پەزىلەتسىزلىك دېگەنلىك. بۇ ھايۋانلاردا بولىدىغان قىلىقلار، بۇنى دۆلەتنىڭ قانۇنى بويىچە مەنئى قىلىش كېرەك.

نۇۋا ھېلىقى كىچىك تاختاينى كۆتۈرۈۋالغانغا بىر ئالىيىپ

قويدى ـ ده، ئۆزىنىڭ بىھۇده سوراپ سالغانلىقىدىن ئەجەبلەندى. ئۇ بۇنداق بىرنېمىلەر بىلەن گەپلىشىشنىڭ بىھۇده بىر ئىش ئىكەنلىكىنى ئەسلىدىمۇ چۈشىنەتتى، شۇڭا يەنە ئېغىز ئېچىپ ئولتۇرماي، ھېلىقى تارىشىنى ئۇنىڭ چوققىسىدىكى تاختايغا قويۇپ قويۇپ، ھېلىقى چارسىلداپ كۆيۈۋاتقان ئورمانلاردىن كۆيۈپ تۈرغان بىر تۇپ دەرەخنى يولۇۋېلىپ، قومۇش دۆۋىسىگە تۆتاشتۇرماقچى بولدى.

بىردىنلا ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان ئاۋاز ئاڭلاندى، لېكىن بۇ ئاۋاز ئىلگىرى زادىلا ئاڭلاپ باقمىغان بىرخىل ئاۋاز ئىدى. نۇۋا تۆۋەنگە قاراپ، تاختاي ئاستىدىكى كىچىك كۆزده تېرىقتىنمۇ كىچىك ئىككى تامچە ياش تۇرغانلىقىنى كۆردى. بۇنىڭ ئىلگىرى كۆپ ئاڭلانغان «nga nga» دېگەن يىغا ئاۋازىدىن پۈتۈنلەي بۆلەكچە بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇنىڭمۇ يىغا ئىكەنلىكىنى بىلەلمىگەنىدى.

نۇۋا ئوتنى تۇتاشتۇردى، بىر يەردىن ئەمەس، بىرنەچچە يەردىن تۇتاشتۇردى.

ئوت ئانچە يالجىمىدى، چۈنكى قومۇش ھۆل ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ چارسىلداپ كۆيۈشكە باشلىدى، خېلى ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ئوت ئاخىر ئۈچ تارتىپ كۆيۈشكە باشلىدى. ئوت بىر پەسەيىپ، بىر كۈچەيىپ، يەنە خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن يالقۇنلىنىپ، يامراپ، كۈئېنلۇن تېغىدىكى قىزىل شولىلارنى بېسىپ چۈشتى، بوراننىڭ گۈركىرەپ چىقىشى بىلەن يالقۇن گۈرۈلدەپ يامراپ، كۆكۈچ تاشلارنىمۇ، باشقا رەڭدىكى تاشلارنىمۇ چوغقا ئايلاندۇردى، تاشلار ئېرىپ، يېرىقتا خۇددى ئۆچمەس چاقماقتەك يېيىلدى.

بوران ۋە ئوتنىڭ تەپتى نۇۋانىڭ چاچلىرىنى تەرەپ ـ تەرەپكە ئۇچۇرتتى، ئۇنىڭدىن خۇددى شارقىراپ قۇيۇلغان يامغۇردەك تەر تۆكۈلدى، ئۇنىڭ تېنى ئوتنىڭ تەپتى بىلەن كائىناتنى قىزغۇچ ئەت رەڭگە كىرگۈزدى.

يالقۇن بارا ـ بارا يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ، قومۇشنىڭ كۈلىنىلا قالدۇردى. ئاسمان كۆكۈچ تۈسكە كىرگەنده، نۇۋا قولىنى ئۇزىتىپ سىلاپ كۆرۈۋىدى، قوللىرىغا يەنە بىر ئاز مۇدۇر ـ چوقۇر ئۇرۇلغاندەك بولدى.

«ھاردۇقۇمنى ئېلىۋېلىپ، ئاندىن تۈتۈش قىلاي» دەپ ئويلىدى ئۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئېگىلىپ تۇرۇپ كۈلنى چاڭگاللىۋېلىپ، يەردىكى سۇغا تاشلىدى، تېخى سوۋۇمىغان كۈل سۇنى قاينىتىۋەتتى، كۈلىنىڭ قىزىقىدا پۈرۈقلاپ چىققان سۇ ئۇنىڭ ئۈستۈېشىغا چېچىلغىلى تۇردى. بوران تېخى توختىمىغان، بوران كۈلنى ئۇچۇرۇپ كېلىپ، نۇۋانى كۈل رەڭگە ئايلاندۇرۇۋەتتى.

«ئۇف... ف ف!» نۇۋا دېمىنى ئالدى.

ئاسمانىنىڭ بىر چېتىدىكى قىپقىزىل قانغا ئوخشاش بۇلۇت ئارىسىدا نۇر چېچىپ تۇرغان كۈن قەدىمىي ماگما ئىچىده خۇددى ئالتۇن توپقا ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇراتتى، يەنە بىر تەرەپته بولسا چويۇنغا ئوخشاش ھەم سوغۇق، ھەم ئاق ئاي تۇراتتى، لېكىن ئۇلارنىڭ قايسىسى ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى، قايسىسى كۆتۈرۈلۈۋاتقانلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. شۇ چاغدا نۇۋانىڭ ئۆزىنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سەرپ قىلىپ بولغان گەۋدىسى ئەنە شۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا نەپەسلىرى توختىغان ھالدا دالىيىپ ياتاتتى.

ئاسمانىنىمۇ، يەرنىمۇ، تۆت ئەتراپنىمۇ جىمجىتلىق قاپلىغان.

3

بىر كۈنى ھاۋا ناھايىتى سوغۇق ئىدى، لېكىن بىر غوۋغا ئاڭلاندى. دېمەك، ھەرەم قوشۇنلىرى قىرغىن قىلىپ كېلىپ قالغان. ئۇلار تۆت تۈتۈنىنىڭ توڭىشىنى كۈتۈپ تۇرغاچقا كېچىكىپ كەلگەنىدى. ئۇلار سول تەرەپتىن بىر سېرىق پالتا، ئوك تەرەپتىن بىر

قارا پالتا، ئارقا تەرەپتىن ناھايىتى چوڭ، ناھايىتى كونا تۇغ كۆتۈرگەن ھالدا، خۇددى ئوغرى مۇشۇكتەك، نۇۋانىڭ جەسىتى يېنىغا كېلىشتى، لېكىن ھېچقانداق بىرەر ھەرىكەتنى كۆرمىدى. ئۇلار جەسەتنىڭ قورسىقى ئۈستىگە بارگاھ قۇردى، چۈنكى ئۇ يەر ھەممىدىن سېمىز ئىدى، ئۇلار بۇ يەرنى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن تاللىدى. بىراق ئۇلار بىردىنلا تەلەپپۈزنى ئۆزگەرتىپ، -پەقەت بىزلا نۇۋانىڭ قان - قېرىندىشى بولمىز، دېيىشتى، ئۇغدەك- سى قۇمۇچاق خەتلەرنى «نۇۋا ئانامنىڭ ئوچەيلىرى»[15] دېگەنگە ئۆزگەرتتى.

دېڭىز بويىدا ماكانلىشىپ قالغان پېشقەدەم دەرۋىشمۇ سان - ساناقسىز ئەۋلاد سۈردى. ئۇ جان ئۈزۈش ۋاقتىدىلا پەرىشتىلەر تېغىنى دېڭىزغا كۆتۈرۈپ بارغانلىقىنى، بۇ مۇھىم ۋەقەنى شاگىرت- لىرىغا سۆزلەپ بەردى، شاگىرتلىرى ئۆز پۇشتلىرىغا سۆزلەپ بەردى، كېيىن بىر مۇنەججىم خۇشامەت يۈزىسىدىن پادىشاھ چىن شىخۇاڭغا سۆزلەپ بېرىپتۇ، چىن شىخۇاڭ مۇنەججىمنى شۇ تاغنى ئىزدەشكە بۇيرۇپتۇ.

مۇنەججىم پەرىشتىلەر تېغىنى تاپالماپتۇ، چىن شىخۇاڭ ئاخىر ئۆلۈپتۇ؛ پادىشاھ خەن ۋۇدىمۇ تاغنى ئىزدەتتۇرۇپ تاپالماپتۇ.

تاشپاقىلار نۇۋانىڭ سۆزىنى چۈشەنمىگەن بولسا كېرەك، ئۇلار ئۆز ۋاقتىدا، گېزى كېلىپ قالغاچقا، باشلىرىنى لىڭشىتىپ قو- يۇپ، قارىسىغا يۇدۇپ مېڭىپ بىر يەرلەرگە بارغاندىن كېيىن تارقىلىپ كېتىپ، ئۆز ئۇيقۇسىنى ئۇخلىغان بولسا كېرەك، پە- رىشتىلەر تېغىمۇ سۇغا چۆكۈپ كەتكەن بولسا كېرەك، شۇنىڭ ئۈچۈن تا ھازىرغىچە پەرىشتىلەر تېغىنى كۆرگەن ئادەم يوق، ھېچبولمىغاندا كۆرگەنلىرى بەدەۋىلەر ئاراللىرىدىن باشقا نەرسە بولمىسا كېرەك.

1922 - يىل 11 - ئايدا يېزىلدى.

ئايغا چىقىپ كېتىش[16]

1

زېرەك ھايۋان ئادەمنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنسە كېرەك. ئات ئۆيىنىڭ دەرۋازىسىنى كۆرۈش بىلەنلا مېڭىشىنى ئاستىلاتتى ۋە ئۈستىدىكى خوجايىنى بىلەن تەڭلا بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، خۇددى گۈرۈچ سوقىسىدەك، ھەر قەدەمدە بېشىنى لىڭشىتقىلى تۇردى.

ھويلىنى گۈگۈم قاپلىغان. قوشنا ئۆيلەردىن قويۇق تۈتۈن چىقىپ تۇراتتى، كەچكى تاماق ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. خىزمەت- كارلار ئات تۇيىقىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ، دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ قوللىرىنى قوۋۇشتۇرغان ھالدا كۈتۈپ تۇرماقتا ئىدى، يى[17] ئەخلەت دۆۋىسى يېنىدا ئاتتىن چۈشتى، خىزمەتكارلار ئاتنىڭ چۈل- ۋۇرىنى ۋە قامچىنى ئالدى. يى دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ بېلىدىكى ساداقتىكى يېڭى ئوقلارغا ۋە تورىدىكى ئۇچ دانە قاغىغا، ئوق تېگىپ تىتما - تالاڭ بولۇپ كەتكەن بىر دانە قۇشقاچقا قاراپ قويۇپ، كۆڭلىدە ناھايىتى بىئارام بولدى. شۇنداق بولسا- مۇ، لېۋىنى چىشلەپ چوڭ - چوڭ قەدەم ئېلىپ ئىچكىرىگە قاراپ ماڭدى؛ ساداقتىكى ئوقلار شاراقلاپ تۇراتتى.

ئىچكەركى ھويلىغا كىرىشى بىلەنلا، يۇمىلاق روجەكتىن بە- شىنى چىقىرىپ قارىغان چاڭئېغا[18] كۆزى چۈشتى. ئۇ چاڭئې- نىڭ كۆزى ئۆتكۈرلۈكىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇ بەلۋېغىدىكى قاغىلارنى كۆرۈپ قالغان بولسا كېرەك دەپ ھودۇقتى - دە، قەدىمىنىمۇ توختىتىۋالدى، شۇنداق بولسىمۇ نائىلاج ئىچكىرى

قاراپ ماڭدى. خىزمەتكار قىزلار ئالدىغا چىقىپ، ئۇنىڭ ئوقيا‌سىنى ئالدى، بەلۋېغىدىكى تورنى يەشتى. ئۇنىڭغا بۇ خىزمەتكار قىزلار ھەجىيىۋاتقانەدەك كۆرۈندى.

— ئاغىچا... — دەپ قىچقاردى ئۇ يۇز - كۆزلىرىنى سۈرتۈپ بولغاندىن كېيىن ئىچكەركى ئۆيگە كىرىۋېتىپ.

چاڭئې يۇمىلاق روجەكتىن تاشقىرىدىكى گۈگۈم ئاسمانغا قاراپ تۇراتتى، ئاستا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىغان ھالدا قاراپ قويدى، لېكىن زۇۋان سۈرمىدى.

يى نىڭ بۇنداق ئەھۋالغا كۆنۈپ قالغىنىغا خېلى ۋاقىت بولغانىدى، ئاز دېگەندە بىر يىلدىن ئاشتى. يى ئىچكىرى كىرىپ، ئۇدۇلدىكى مويلىرى چۈشۈپ كەتكەن كونا يىلپىز تېرىسى يېپىلغان كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ، بېشىنى قاشلىغىنىچە دۇدۇقلاپ سۆزلىدى:

— بۈگۈنمۇ تەلىيىم كاجلىق قىلدى، يەنە شۇ قاغىلار...

— ھىم! — چاڭئې قاپاقلىرىنى سۈزۈپ، غاچچىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، خۇددى شامالدەك تېز تاشقىرىغا قاراپ چىقىپ كېتىۋېتىپ غودۇڭشىدى، — يەنە شۇ قاغا گۆشىنى قىيما قىلىپ قورۇپ ئەتكەن لەڭمەنگە قاپتۇق - دە! قاغا گۆشىنى قىيما قىلىپ قورۇپ ئەتكەن لەڭمەن! چىقىپ سوراپ باق، قايسى ئۆيدىكىلەر ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا قاغا گۆشى بىلەن ئېتىلگەن لەڭمەن يەيدىكەن؟ شورۇم قۇرۇمىغان بولسا، مۇشۇنداقمۇ ئۆيگە ياتلىق بولۇپ كېلەرمىدىم؟! ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا قاغا گۆشى قىيمىسىدا ئېتىلگەن لەڭمەن يەۋەرسەم...

— ئاغىچا، — دېدى يى دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئارقىسىدىن ماڭغىنىچە پەس ئاۋاز بىلەن، — بۈگۈن ھەر ھالدا ياخشى، يەنە بىر قۇشقاچمۇ ئېتىۋالدىم، سىزگە قورۇپ بەرسۇن. ھوي سەككىزىنچى قىز! [19] — ئۇ خىزمەتكار قىزنى قىچقاردى، — ھېلىقى قۇشقاچنى ئەكىر، ئاغىچا كۆرۈپ باقسۇن.

ئۇۋدىن چۈشكەن نەرسىلەر ئاشخانىغا ئەكىرىپ قويۇلغانىدى. سەككىزىنچى قىز يۈگۈرۈپ كىرىپ قۇشقاچنى تېپىپ، ئىككى قوللاپ كۆتۈرگىنىچە چاڭئېنىڭ ئالدىغا ئەكىردى.

— ھىم! — ئۇ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، ئاستا تۇتۇپ باققاندىن كېيىن خاپا بولدى، — تۈگەپتۇغۇ! تىتما - تالاڭ بولۇپ كېتىپتۇغۇ؟ گۆشى قېنى؟

— شۇنداق، — دېدى يى ھودۇقۇپ، — ئوقتا تىتىلىپ كېتىپتۇ. يايىم تولىمۇ قاتتىق، ئوقۇم تولىمۇ تۇم ئىدى.

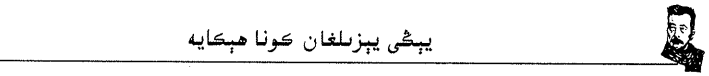
— كىچىكرەك ئوق بىلەن ئاتساڭ بولماسمىدى؟

— كىچىكى يوق ئىدى. قاۋان توڭگۇز، تۇم يىلان ئاتقىنىمدىن[20] بۇيان ...

— بۇ قاۋان توڭگۇز، تۇم يىلانمىدى؟ — دېدى ئۇ ۋە سەككىزىنچى قىز تەرەپكە ئۆرۈلۇپ، — بىر چىنە شورپا قىل! — دەپ قويۇپ، يەنە ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

دالان ئۆيدە پەقەت يى نىڭ ئۆزىلا قالغانىدى، ئۇ تامغا يۆلىنىپ، ئاشخانىدىكى ئوتنىڭ پاراسلاپ كۆيگەن ئاۋازىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى ۋە ئۆتمۈشنى ئەسلىدى: ئۇ ۋاقىتتا ئۇچرانقان قاۋان توڭگۇز تولىمۇ چوڭ ئىدى. يىراقتىن قارىغاندا خۇددى بىر پارچە توپا دۆڭگە ئوخشايتتى، ئەگەر شۇ چاغدا ئاتماي قالدۇرۇپ قويغان بولسام، ھازىر يېرىم يىللىق ئوزۇق بولاتتى، ھەر كۈنى گۆش غېمىنى يەپ يۈرمەس ئىدىم. يەنە ھېلىقى تۇم يىلاننى قورۇما شورپا قىلىپ ئىچەتتۇق ...

ئىككىنچى قىز كىرىپ چىراغنى ياندۇردى. ئۇدۇل تامدا ئېسىقلىق تۇرغان قىزىل ياي، قىزىل ئوق، قارا ياي، قارا ئوق، كامالەك، قىلىچ ۋە خەنجەرلەر گۈڭگا چىراغ يورۇقىدا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. يى ئۇلارغا قاراپ قويۇپ خۇرسىنىپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. شۇ چاغدا سەككىزىنچى قىز كەچلىك تاماقنى كۆتۈ-

رۇپ كىرىپ، دالاننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى جوزىغا قويدى، سول تەرەپ-كە بەش چوڭ تاۋاق لەڭمەن، ئوڭ تەرەپكە ئىككى چوڭ تاۋاق لەڭمەن، بىر تاۋاق شورپا قويدى؛ ئوتتۇرىغا قاغا گۆشىدىن قورۇل-غان يوغان بىر تاۋاق سەي قويدى.

يى قاغا گۆشى قىيمىسىدا ئېتىلگەن لەڭمەننى يەۋېتىپ، ئۆز-زىگىمۇ ھەقىقەتەن تېتىمىغانلىقى ئۈچۈن، چاڭئېغا كۆزىنىڭ قۇيۇ-رۇقىدا قاراپ قويدى؛ چاڭئې قورۇما سەيگە قارىماستىن، لەڭمەنگە شورپىنى قۇيۇپ، يېرىم تاۋاق يېگەندىن كېيىن قالدۇ-رۇپ قويدى. چاڭئېنىڭ چىرايى ئادەتتىكىگە قارىغاندا بىرئاز سار-غىيىپ ياداپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى، يى ئۇنىڭ ئاغرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىدى.

ئېغىر يانقۇ ۋاقتىدا، چاڭئې ئاچچىقىدىن بىرئاز يانغاندەك بولۇپ، كارىۋاتنىڭ لېۋىدە ئولتۇرۇپ چاي ئىچتى. يى بولسا ئۇنىڭ يېنىدىكى كارىۋاتتا مويى چۈشۈپ كەتكەن كونا يىلپىز تېرە-سىنى سىلاپ ئولتۇردى.

— ھە، — دېدى يى سىلىق ئاۋازدا، — غەربىي تاغنىڭ بۇ چىپار يىلپىزىنى بىزنىڭ تويىمىزدىن ئىلگىرى ئېتىۋالغانىدىم، ئۇ چاغدا تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى، ھەممە يېرى ساپسېرىق ئالتۇن-غا ئوخشايتتى، — ئۇ ئۆز ۋاقتىدا يېگەن نەرسىلىرىنى ئەسلىدى، ئېيىقنىڭ تۆت ئالقىنىنىلا يېگەن؛ تۆگىنىڭ لوكسىنىلا قالدۇ-رۇپ، قېيقالغان گۆشىنى خىزمەتكار قىزلارغا ۋە باشقا خادىملارغا ئىنئام قىلىپ بەرگەن. كېيىنچە چوڭ ھايۋانلارنى ئېتىپ تۇگەت-كەندە، ياۋا توڭگۇز، ياۋا توشقان ۋە قىرغاۋۇللارنى يېگەن؛ ئۇنىڭ ئۇۋچىلىق ماھارىتى يۇقىرى ئىدى. قانچىلىك ئاتمەن دېسە شۇ-چىلىك ئاتالايتتى، — ھەي. . . ي. . . ، — دېدى ئۇ ئىختىيار-سىز ئاھ ئۇرۇپ، — ئېتىش ماھارىتىم تولىمۇ كارامەت ئىكەن، ھەممىسىنى ئېتىپ تۇگىتىپ بوپتىمەن. ئۇ چاغلاردا قورۇپ يې-

يىشكە قاغىدىن باشقا نەرسە قالمايدىغانلىقىنى نەدىن بىلەي...

— ھىم! — چاڭئې مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

— بۇگۈن ھەر ھالدا تەلىيىم بار ئىكەن، — دېدى يىمۇ خۇشال بولۇپ، — ھەر ھالدا بىر قۇشقاچ ئۇۋلاپتىمەن. بۇنى 30 چاقىرىم يەرنى ئارىلاپ ئاران تاپتىم.

— يەنىمۇ يىراقىراق يەرلەرگە بېرىپ باقساڭ بولماسمىدى؟!

— شۇنداق، ئاغىچا، مەنمۇ شۇنداق خىيالغا كەلدىم. ئەتە سەھەردىن تۇراي. ئەگەر سەن بالدۇر ئويغانساڭ، مېنى ئويغىتىپ قوي. بۇگۈنكىدىن يەنە 50 چاقىرىم يىراقلىققا بېرىپ، قارىقۇيرۇق بارمۇ، توشقان بارمۇ، قاراپ باقارمەن... لېكىن ئۇلارنىڭمۇ تېپىلىشى ناتايىن. قاۋان توڭگۇزلارنى، توم يىلانلارنى ئېتىپ يۈرگەن چاغلىرىمدا، ياۋايى ھايۋانلار شۇنچە كۆپ ئىدى. ئېسىڭدە بولسا كېرەك، قېينىناتامنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدىن پات - پاتلا قارا ئېيىق ئۆتۈپ تۇرىدىكەن، ماڭا بىرنەچچىنى ئاتقۇزغان...

— شۇنداقمۇ؟ — چاڭئې ئانچە ئېسىگە ئالالمىغاندەك قىلدى.

— ھازىر پۈتۈنلەي تۇگەپ كېتىشىنى كىم بىلسۇن؟! كەلگۈ-سى كۈنلىرىمىزنى قانداق ئۆتكۈزەرمىزكىنتاڭ. ماڭىغۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ھېلىقى دەرۋىش بەرگەن دورىنى يېسەم ئاسمانغا ئۇچۇپ كېتەلەيمەن. لېكىن ئالدى بىلەن سېنىڭ غېمىڭنى يېمىسەم بول-مايدۇ... شۇنىڭ ئۈچۈن ئەتە يىراقراق يەرلەرگە بېرىپ كۆرەي...

— ھىم، — چاڭئې چاينى ئىچىپ بولۇپ، ئاستا يانپاشلاپ ياتتى - دە، كۆزلىرىنى يۇمدى.

شام چىراغنىڭ يورۇقى ئۇنىڭ يۈزىدىكى قالدۇق ئۇپىغا چۈ-شۈپ تۇراتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرى سەل سارغىيىپ قالغان، ئىككى قېشىغا سۇرتۇلگەن قاشلىقمۇ بىر - بىرىگە ئوخ-شاش ئەمەستەك كۆرۈنەتتى، لېكىن كالپۇكلىرى ئىلگىرىكىدەك

قىزىل ئىدى، كۆلمىسىمۇ مەڭزىدىكى زىننىخى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ھەي... ي... ي، مۇشۇنداق ئادەمنى ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا قاغا گۆشى قىيمىسىدا ئېتىلگەن لەڭمەنگە قالدۇرغىنىمنى كۆرمەمدىغان!...— يى ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن خجىل بولۇپ، مەڭزى قۇلاقلىرىغچە قىزىپ كەتتى.

2

كېچە تۈگەپ، ئەتىسى كۈنى.

يى بىردىنلا كۆزلىرىنى ئاچتى، غەربىي تامغا قىيا چۈشۈپ تۇرغان كۈن نۇرىنى كۆرۈپ، خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانلىقىنى بىلدى. چاڭئېغا قارىسا، سۇنايلىنىپ شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان. يى چاپىنىنى ئاستا يېپىنچاقلاپ، يىلپىز تېرىسى سېلىنغان تۆشەكتىن چۈشۈپ دالان ئۆيگە چىقتى - دە، يۈز - كۆزلىرىنى يۇيۇۋېتىپ، يەتتىنچى قىزىنى ۋاڭ شېنغا ئاتىنى ئېگەرلەپ قويۇشنى ئېيتىپ قويۇشقا بۇيرۇدى.

يى ئىشى ئالدىراش بولغاچقا، ناشتىلىقىنى خېلى بۇرۇندىنلا يېمەس[21] بولغانىدى. ئىككىنچى قىز بەش پارچە نانىنى، بەش تال سۇڭپىيازنى ۋە بىر بولاق لازىجاڭنى تور خالتىسىغا سېلىپ قويدى. يى بەلۋېغىنى چىڭىتىۋالغاندىن كېيىن پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ دالاندىن چىقىپ كېتىۋېتىپ، ئۇدۇللا كېلىۋاتقان يەتتىنچى قىزغا ئېيتتى:

— ئوزۇقلۇق تېپىش ئۈچۈن بۈگۈن يىراقراق يەرگە بارماقچىمەن، كەچرەك قايتىپ كېلىشىم مۇمكىن، ئاغىچا ئويغانغاندىن كېيىن، ناشتىلىقىنى قىلىپ بولۇپ بىرئاز كۆڭلى ئېچىلىپ قالغاندا ئېيتىپ قوي، كەچقۇرۇنلۇق تاماقنى بىرئاز كېچىكتۈرسۇن، مېنى كەچۈرسۇن، بىلدىڭمۇ؟ ئېيتىپ قوي، مېنى كەچۈرسۇن.

يى ئالدىراپ دەرۋازىدىن چىقىپ ئاتقا مىنىپ، قاتار تۇرغان خادىملارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، بىردەمدىلا مەھەللە ئىچىدىن چىقىپ كەتتى. ئالدى تەرىپى تولا مېڭىپ كۆزگە سىڭىش بولۇپ قالغان قىزىل قوناقلىق ئېتىزلىرى ئىدى، بۇ يەرلەردە ھېچ نەرسە يوقلۇقىنى بىلگەچكە، سەپسېلىپ قاراپمۇ قويمىدى. ئېتىنى قامچىلاپ، ئۈچقاندەك كېتىۋېرىپ، بىردەمدىلا 60 چاقىرىمچە يولنى بېسىۋەتتى. ئالدى تەرەپتىن ناھايىتى بۈك - باراقسان دەرەخزارلىق كۆرۈنگەندە، ئاتمۇ ھاسىراپ قارا تەرگە چۆمۈپ، ئاستىلاپ قالغانىدى. يەنە 10 نەچچە چاقىرىم ماڭغاندىن كېيىن ئاندىن دەرەخزارلىققا يېقىن يېتىپ باردى. لېكىن، قەيەرگىلا قارىسا سېرىق ھەرە، كېپىنەك، چۈمۈلە، چېكەتكە يۈرگەن؛ بۇ يەردە نە ئۈچار قۇش، نە ھايۋانات بولسا كاشكى. يى بۇ يېڭى جايىنى كۆرۈپ، ھېچبولمىغاندا بىر - ئىككى تۈلكە ياكى توشقان باردۇر دەپ ئويلىغانىدى، مانا ئەمدى ئۇ ئويىنىڭ خام خىيال ئىكەنلىكىنى بىلدى. نائىلاج دەرەخزارلىقنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ قارىدى، دەرەخزارلىقنىڭ ئارقىسى كۆكىرىپ تۇرغان قىزىل قوناقلىق ئىدى، ئۇنىڭ نېرىسىدا ئۇ يەر - بۇ يەردە بىرنەچچە ئېغىز كېسەك ئۆي تۇراتتى. ھاۋا ئوبدان، لېكىن تىمتاس ئىدى.

«ئەستاغپۇرۇللا!» ئۇ دەردىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئۇنلۇك توۋلىۋەتتى.

لېكىن يەنە 10 نەچچە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ يۈرىكى يايراپ كەتتى، يىراقتىكى بىر كېسەك تاملىق ئۆينىڭ ئالدىدىكى تۈزلەڭ يەردە كەپتەرگە ئوخشايدىغان يوغان بىر قۇش دانلاپ يۈرەتتى. بۇنى كۆرگەن يى دەرھال ئوقيايىنى بەتلەپ ئېتىۋىدى، ئوق خۇددى ساقىغان يۇلتۇزدەك ئۇزۇپ ماڭدى.

ئۇنىڭ ئاتقان ئوقىنىڭ تېگىدىغانلىقىدا شەك يوق. ئۇ ئېتىنى چاپتۇرۇپ، ئوقنىڭ كەينىدىن ئىزدەپ بارسىلا، بىرەر نەرسىنى

تاپماي قويمايتتى. ئەپسۇسكى، ئۇ يېقىن بارغاندا، ئوق قادىلىپ تۇرغان بىر چوڭ كەپتەرنى كۆتۈرگەن بىر موماي ۋارقىرغىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— سەن زادى نېمە ئادەم؟ نېمىشقا شۇنچە ياخشى قارا مېكىينىمنى ئېتىپ ئۆلتۈرىسەن؟ قولۇڭ شۇنچە قىچىشىپ كەتكەنمۇ؟...

يى نىڭ يۇرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى، ئۇ دەرھال ئېتىنى توختاتتى.

— ئاپىلا! توخۇمىدى؟ مەن تېخى تۇرۇلغىمكىن دەپتىمەن، — دېدى يى ئىستىھزا بىلەن.

— كۆزۈڭ يوقمۇ! ئۆزۈڭمۇ 40 نەچچە ياشقا كىرگەندەك تۇرىسەن.

— شۇنداق، ئاپا. بۇلتۇرلا 45 ياشقا كىرگەنمەن[22].

— چوڭ بولغىنىڭغا لەنەت! مېكىياننىمۇ تونۇماي، تۇرۇلغا دېگىنىڭنى قارا! سەن زادى نېمە ئادەم؟

— مەن يى دېگەن كىشى بولىمەن، — دېدى يى ۋە ئۆزى ئانتقان ئوققا قارىدى. ئوق دەل مېكىيانىنىڭ يۈرىكىگە تەگكەن، ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكىدە گەپ يوق ئىدى. ئۇ ئۆز سۆزىنىڭ ئايىغىنى بوشراق چىقاردى ۋە ئاتتىن چۈشتى.

— يى؟ ... ۋاي تاڭەي. بىلمەيدىكەنمەن، — دېدى موماي ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ تۇرۇپ.

— بەزىلەر ئېتىمنى ئاڭلاش بىلەنلا بىلىدۇ. ياۋ ېگمىنىڭ ۋاقتىدا بىرنەچچە ياۋا توڭگۇز، بىرنەچچە يىلان ئانتقانىدىم...

— هاي، ئالدامچىلىق قىلما! ئۇنى فېڭمۇڭ بېگىم[23] بىلەن باشقىلار بىرلىكتە ئانتقان. سەنمۇ شۇلارنىڭ ئىچىدە بولغانسەن، لېكىن سەن ئىزا تارتماي، مەن ئانتقان دەۋاتىسىنا!

— هە، هە، ئاپا. فېڭمۇڭ دېگەن كىشى كېيىنكى بىرنەچچە

يىل ئىچىدە دائىم مېنىڭ يېنىمغا بېرىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ بىلەن شېرىك ئىش قىلىپ باقمىغان، ئۇ زادىلا مۇناسىۋەتسىز.

— يالغان. يېقىندىن بۇيان بەزىلەر دائىم شۇ گەپنى قىلىدۇ، بىر ئاي ئىچىدە ئۇ گەپنى تۆت - بەش قېتىم ئاڭلىدىم.

— ئۇنداق بولسا مەيلى. بىز جىڭ گەپنى قىلىشايلى. بۇ توخۇنى قانداق قىلىمىز؟

— تۆلەيسەن. بۇ ئۆيۈمدىكى توخۇلارنىڭ ھەممىسىدىن ياخشى ئىدى، ھەر كۈنى تۇغۇپ تۇراتتى. سەن بۇنىڭ ھېسابىغا ئىككى دانە كەتمەن، ئۈچ دانە يىڭ تۆلەپ بەر.

— ئاپا، تۇرقۇمغا قارىمىدىڭمۇ، مەن ياكى دېھقانچىلىق قىلىدىغان، ياكى بوز توقۇيدىغان ئادەم بولمىسام، مەندە كەتمەن، يىڭ نېمە قىلسۇن؟! يېنىمدا پۇلمۇ يوق، ئاران بەش نان بار، خەيرىيەت، بۇغداي ئۇنىنىڭ نېنى، توخۇيىڭزىنىڭ ھېسابىغا شۇنى بېرەي، يەنە بەش تال سۇڭپىياز ۋە بىر بولاق لازجاڭ بېرەي. قانداق دەيسىز؟...— يى بىر قولى بىلەن توردىكى نانىنى ئېلىۋېتىپ، يەنە بىر قولىنى توخۇغا ئۇزارتتى.

موماي بۇغداي ئۇنىنىڭ نېنىنى كۆرۈپ بىرئاز يۇمشىدى، لېكىن ناندىن 15 نى بېرىسەن دەپ تۇرۇۋالدى. مەسلىھەتلىشىش نەتىجىسىدە 10 نانغا ماقۇل بولدى ۋە ئەتە چۈش ۋاقتىغىچە ئەكېلىپ بېرىسەن دەپ، توخۇنى ئانتقان ئوقنى گۆرۈگە تۇتۇپ قالىدىغان بولدى. يى شۇ چاغدا خاتىرجەم بولۇپ، ئۆلۈك توخۇنى خالتىسىغا سېلىپ، ئېتىغا مىندى - دە، قايتىپ ماڭدى. ئۇ قورسىقى ئېچىپ تۇرغان بولسىمۇ، كۆڭلىدە شادلاندى، چۈنكى ئۇلارنىڭ توخۇ شورپىسى ئىچمىگىنىگە بىر يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى.

ئۇ دەرەخزارلىقتىن ئايلىنىپ ئۆتكەندە كۈن قايرىلغانىدى، شۇڭا ئېتىنى قامچىلاپ، ئۆيگە تېزرەك قايتىپ بېرىشقا ئالدىرىدى. بىراق، ئات ھېرىپ قالغاچقا، ھېلىقى كۆپ مېڭىپ ئادەتلىنىپ

قالغان قوناقلىققا يېقىن بارغاندا دىگەر ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى؛ ئۇدۇلدىن بىراۋنىڭ لەپ قىلىپ ئۆتكەن قارىسى كۆرۈندى، ئۇنىڭ كەينىدىن بىر پاي ئوق غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كەلدى[24].

يى ئېتىنى توختاتماي، ئۆز مېڭىشىغا قويۇپ بەردى ۋە ئوقيا-سىنى تارتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى، ئۇ ئوق ۋىز قىلىپ ئۆزۈپ، ئۇدۇلدىن كېلىۋاتقان ئوقنىڭ بېشىغا تەگدى - دە، ھاۋادا ئوت چاقنىتىپ، ئىككى پاي ئوق ∧ شەكلىدە تىرەجىشىپ، ئاخىر يەرگە چۈشتى. 1 - پاي بىر - بىرىگە ئەمدىلا تېگىپ تۇرغاندا، ھەر ئىككى تەرەپتىن يەنە ئېتىلغان ئىككى پاي ئوق ۋىزىلداپ كېلىپ، ئاسماندا تىرەجىشىپ قالدى. شۇنداق قىلىپ توققۇز پاي ئوق ئېتىلدى، يېنىڭ ئوقلىرى تۆگىدى. لېكىن شۇ چاغدا يى فېڭمۇڭنىڭ مەغرۇر ھالدا ئۇدۇلدا تۇرۇپ، يەنە بىر پاي ئوقنى يايغا تارتىپ، دەل ئۆزىنىڭ بوغۇزىنى قارىغا ئېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

«ھا - ھا! مەن تېخى ئۇنى دېڭىز بويىغا بېلىق تۇتقىلى كەتتى دەپ ئويلاپتىكەنمەن. بۇ يەردە مۇشۇنداق تۆلكىلىك قىلىپ يۈرۈپتۇ - دە، شۇڭا ھېلىقى مومای ھېلىقى گەپلەرنى قىپتىكەن - دە!...» دەپ ئويلىدى يى.

شۇ چاغدا ئۇدۇلدىن كۈچەپ ئېتىلغان بىر پاي ئوق ۋىزىلدىغىنچە توپتوغرا يى نىڭ بوغۇزىغا قاراپ ئۇچۇپ كەلدى. ئېھتىمال، سەل قىڭغىر كەتكەن بولسا كېرەك، ئوق ئۇنىڭ دەل ئاغزىغا تەگدى. ئۇ ئوق بىلەن بىللە ئاتتىن موللاقلاپ چۈشتى، ئاتمۇ تۇرۇپ قالدى.

فېڭمۇڭ يى نىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئاستا يېقىن كېلىپ، خۇددى بىر روملا غەلىبە شارابىنى ئىچكەندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭ ئۆلگەن ئەپتىگە قاراشقا باشلىدى.

ئۇ قاراپ تۇرغاندا، يى كۆزلىرىنى ئېچىپ، بىردىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى.

— 100 نەچچە قېتىم كەلگىنىڭ بىكار بولۇپ چىقتى، — دېدى ئۇ ئاغزىدىكى ئوقنى تۈكۈرۈۋېتىپ، كۈلۈپ تۇرۇپ، — مېنىڭ «ئېتىلىپ كەلگەن ئوقنى چىشلەپ تۇتۇۋېلىش» ھۈنىرىم بارلىقىدىن خەۋىرىڭ يوقمۇ؟ بولماپتۇ، سېنىڭ بۇ ھۈنەرلىرىڭ كارغا كەلمەيدۇ. ئوغرىلىۋالغان مۈشت بىلەن ئىگىسىنى مۈشتلاپ ئۆلتۈرگىلى بولمايدۇ، ئۆزۈڭ ئوبدان مەشىق قىلغىنىڭ ياخشى.

— ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلاش كېرەك...— دېدى غالىب تۆۋەن ئاۋاز بىلەن.

— ھا - ھا - ھا! — يى قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى، — يەنە كالامۇللادىن گەپ قىلغىلى تۇردۇڭغۇ. بۇ گەپلىرىڭ بىلەن مومايلارنى ئالدىساڭ بولار، مېنىڭ ئالدىمدا نېمە شەيتانلىق قىلىسەن؟ مەن ئەزەلدىن ئوۋ ئوۋلاپ كەلگەن ئادەممەن، سېنىڭدەك يول توسۇپ ئەسكىلىك قىلىشنى بىلمەيمەن...— دېدى يى ۋە خالتىسىدىكى مېكىيانغا قاراپ قويۇپ، ئۇنىڭ يانجىلمىغانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىغا مىندى - دە، ئۆز يولىغا راۋان بولدى.

— ئەجەل قوڭغۇرىقىنى چالدىڭ! ...— يىراقتىن قارغىنىڭ ئاۋاز ئاڭلاندى.

«شۇنداقمۇ شۇدىسز بولامدۇ؟! ياپياش تۇرۇپ، ئادەم قارغاشنى ئۆگىنىۋالغىنىنى كۆرمەمدىغان! شۇڭا ھېلىقى مومای ئۇنىڭغا شۇنچە ئىشىنىپ كېتىپتىكەن - دە» يى شۇنداق خىيال بىلەن ئىختىيارسىز ھالدا ئۇمىدسىزلىنىپ بېشىنى چايقىدى.

3

قوناقلىقتىن ئۆتۈپ بولمايلا قاراڭغۇ چۈشۈپ قالدى؛ قاراڭغۇ ئاسماندا يۇلتۇز كۆرۈنۈشكە باشلىدى، غەرب تەرەپتە چولپان پارقىدى.

راپ تۇرماقتا. ئات ئېتىز ئارىلىقىدىكى ئاپئاق كۆرۈنۈپ تۇرغان يولنى ئاران پەرق ئېتىپ ماڭماقتا، ئۇ ئاللىقاچان ھېرىپ قالغاچقا تېخىمۇ ئاستا ماڭاتتى. بەختكە يارىشا ئاي بارا - بارا ئاپئاق نۇر چېچىشقا باشلىغان.

«ئەستاغپۇرۇللا! — يى قورسىقىنىڭ ئاچلىقتىن غۇلدۇرلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، بىئارام بولدى، — جان بېقىشنىڭ كويىدا ئالدىراپ يۈرسەم، ۋاقتىنى ھارام كەتكۈزىدىغان يوقىلاڭ چاتاقلارنىڭ قاقىلاق قىلغىنىنى كۆرمەمدىغان! ئۇ ئىككى پۇتى بىلەن ئاتنى دېۋېتىپ ئالدىرايتتى، لېكىن ئات ساغرىسىنى تولغاپ قويۇپ، ئىلگىرىكىدەكلا سەنتۈرۈلۈپ ئاستا مېڭىۋەردى.

«بۇگۈن تولىمۇ كەچكە قالدىم، چاڭگىي تىت - تىت بولۇپ ئولتۇرغاندۇ، — دەپ ئويلىدى يى، — ماڭا قانچىلىك ھومىيارىكىن. ھېلىمۇ ياخشى بۇ چۈجە مېكىيان بىلەن خۇش قىلىدىغان بولدۇم. ئۇنىڭغا، ئاغىچام، بۇنى 200 چاقىرىم يول يۈرۈپ ئاران تاپتىم، دەيمەن. ياق، بۇنداق دېسەم ئۆزۈمنى ئوخشاتقاندەك بولۇپ قالىدۇ.»

ئۇ مەھەللىدە چىراغ يېنىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدا خىيال سۈرۈشتىن توختاپ قالدى. ئاتمۇ قامچا يېمەستىن ئۆزىچە ئۇچقاندەك چېپىشقا باشلىدى. تولۇن ئاي يولنى يورۇتۇپ تۇراتتى، سالقىن شامال سوقۇپ تۇراتتى، مۇھىت گويا كاتتا ئوۋدىن قايتىپ كەلگەن چاغلاردىكىدىنمۇ پەيزىلىك ئىدى.

ئات ئەخلەت دۆۋىسىنىڭ يېنىدا ئۆزلۈكىدىن توختاپ قالدى. يى شۇنداق بىر قاراپلا ئەجەبلەندى، ئۆينىڭ ئىچى مالىماتاڭدەك بىلىندى. ئۇنىڭ ئالدىغا جاۋ فۇنىڭ ئۆزىلا يالغۇز چىقىپ تۇراتتى.

— نېمە بولدى؟ ۋاڭ شېڭ قېنى؟ — دەپ سورىدى يى ئەجەبلىنىپ.

— ۋاڭ شېڭ ياۋ ئاكامنىڭ ئۆيىگە ئاغىچا خېنىمنى ئىزدەپ

كەتتى.

— نېمە؟ ئاغىچام ياۋ ئاكىنىڭ ئۆيىگە كەتكەنمىدى؟ — يى ئات ئۈستىدە ھەيرانلىقتا ئولتۇرغىنىچە سورىدى.

— شۇنداق... — جاۋفۇ جاۋاب بېرىۋېتىپ، ئاتنىڭ چۈلۈۋۈرىنى ۋە قامچىنى ئالدى.

يى شۇ چاغدا ئاتتىن چۈشۈپ، دەرۋازىدىن كىرىپ كېتىۋېتىپ خىيال سۈرۈپ قالدى ۋە ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ يەنە سورىدى:

— تولا كۈتۈپ بىتاقەت بولۇپ، ئۆزى ئاشپۇزۇلغا كەتكەن بولمىغىيدى؟

— شۇنداق... ئۇچ ئاشپۇزۇلنىڭ ھەممىسىگە بېرىپ سۈرۈشتۈردۇم، يوق ئىكەن.

يى بېشىنى سېلىپ، خىيال بىلەن ئۆيگە قاراپ ماڭدى. ئۇچ خىزمەتكار قىز دالاننىڭ ئالدىدا ھودۇقۇپ تۇراتتى. يى تېخىمۇ ساراسىمىگە چۈشۈپ، ئۇنلۇك سورىدى:

— ھەممىڭ ئۆيدە بارمىدىڭ؟ ئاغىچام ياۋ ئاكىنىڭ ئۆيىگە ئەزەلدىن بارمايتتىغۇ؟

خىزمەتكار قىزلار جاۋاب بەرمەي، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ قويۇپ، ئۇنىڭ بېلىدىكى ئوقيا ۋە ساداقنى، چۈجە مېكىيان سېلىنغان تور خالتىنى يەشتى. چاڭگىي ئاچچىقىغا پايلىماي كەم ئەقىلسىزلىقىنى قىلمىغىيدى دېگەن خىيال بىلەن يىنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدىدى - دە، جاۋفۇ ئارقا ھويلىدىكى كۆلچەك بويىدىكى دەرەخكە چېقىپ قاراپ باقسۇن دەپ، يەتتىنچى قىزنى بۈيرۇدى. لېكىن ئىچكەركى ئۆيگە كىرىش بىلەنلا ئۆزىنىڭ بۇ پەرزىنىڭ توغرا بولمىغانلىقىنى بىلدى: ئۆينىڭ ئىچىمۇ ناھايىتى مالىماتاڭ، كىيىم ساندۇقلىرى ئوچۇق. ئۇ كات ساندۇقنىڭ ئىچىگە قاراپ، ھەممىدىن ئاۋۋال ئالتۇن جابدۇق قۇتىسىنىڭ يوق تۇرغانلىقىنى كۆردى. شۇ چاغدا ئۇ خۇددى بېشىغا بىر چېلەك سوغۇق سۇ

قۇيۇلغاندەك بولدى. ئالتۇن - كۆموش، مەرۋايىتىنىڭمۇ كارى چاغلىق، لېكىن ھېلىقى دەرۋىش بەرگەن مۆجىزە دورىمۇ شۇ ئالتۇن جابدۇق قۇتىسى ئىچىدە ئىدى.

يى ئۆيدە ئىككى پىرقىرىغاندىن كېيىن، ۋاڭ شېڭنىڭ ئىشىك ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆردى.

— غوجام، — دېدى ۋاڭ شېك، — ئاغىچا خېنىم ياۋ ئاكىنىڭ ئۆيىگە بارماپتۇ؛ ياۋ ئاكىلارمۇ بۈگۈن ماجاڭ ئويناماپتۇ.

يى ئۇنىڭغا قاراپ قويدى، گەپ قىلمىدى. ۋاڭ شېك چىقىپ كەتتى.

— غوجام، مېنى چاقىرتتىلىمۇ؟ ...— دېدى جاۋ فۇ ئىچكىرى كىرىپ.

يى بېشىنى چايقاپ، قولىنى شىلتىپ، ئۇنىمۇ چىقىرىۋەتتى.

كېيىن ئۇ يەنە ئۆيدە بىرنەچچە ئايلىنىپ، دالاغا چىقىپ ئولتۇردى - دە، ئۇدۇل تامدىكى قىزىل ياي، قىزىل ئوق، قارا ياي ۋە قارا ئوق، كامالەك، قىلىچ ۋە خەنجەرلەرگە قاراپ بىردەم خىيال سۈرگەندىن كېيىن، پەگاھدا تىك تۇرغان خىزمەتكار قىزلاردىن سورىدى:

— ئاغىچا خېنىم قاچاندىن بۇيان يوقلىپ كەتتى؟

— چىراغ ياققاندىن كېيىن كۆرۈنمىدى، — دېدى ئىككىنچى قىز، — لېكىن ئۇنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى ھېچكىم كۆرمەپتۇ.

— ئاغىچا خېنىمنىڭ قۇتىسىدىكى دورىنى يېگىنىنى كۆردۈڭلارمۇ؟

— ياق، لېكىن ئۇ چۈشتىن كېيىن ماڭا چاي قۇيدۇرۇپ ئىچكەنىدى.

يى خۇددى يەر يۈزىدە ئۆزى يالغۇز تاشلىنىپ قالغاندەك بىئارام بولۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— بىرەر نەرسىنىڭ ئاسمانغا ئۇرلەپ چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆردۈڭلىمۇ؟ — دەپ سورىدى يى.

— ھە، راست! — دېدى سەككىزىنچى قىز بىرئاز خىيال سۈرگەندىن كېيىن ئېسىنى يىغقاندەك، — مەن چىراغنى ياندۇرۇپ بولۇپ تاشقىرىغا چىققان چېغىمدا، بىر قارا كۆلەڭگىنىڭ ئاشۇ تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈۋېدىم، ئۇ چاغدا نەدىن بىلەي، ئاغىچا خېنىمنىڭ ...— ئۇنىڭ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى.

— چوقۇم شۇ! — يى يوتىسىغا بىرنى ئۇردى - دە، غاچچىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، تاشقىرىغا چىقتى ۋە سەككىزىنچى قىزدىن سورىدى، — قايسى تەرەپكە؟

سەككىزىنچى قىز قولى بىلەن كۆرسەتتى، يى شۇ تەرەپكە قارىدى، ئۇ تەرەپتە، ئاسماندا تولۇن ئاي تۇراتتى، ئاينىڭ ئىچىدە راۋاق، پەشتاق ۋە دەل - دەرەخلەرمۇ غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. يى بالا ۋاقتىدا چوڭ ئانىسى سۆزلەپ بەرگەن گۈزەل كۆرۈنۈشلەر، ئاينىڭ مەنزىرىسى غۇۋا يادىغا كەلدى. ئۇ خۇددى كۆپكۆك دېڭىزدا ئۈزۈپ يۈرگەنگە ئوخشاش كۆرۈنۈپ تۇرغان ئايغا قاراپ، لاسسىدە بولۇپ قالدى.

ئۇ بىردىنلا قەھر - غەزەپكە كەلدى، قانغا تولغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، خىزمەتكار قىزلارغا ۋارقىرىدى:

— قۇياشنى ئاتقان ئوقيايمىنى ئەكەل! ئۇچ تال ئوقمۇ ئەكىلىش!

ئىككىنچى قىز بىلەن سەككىزىنچى قىز دالان ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ ياينى ئېلىپ، ئۇستىدىكى توپا - توزانلارنى سۈرتۈپ، ئۇچ تال ئۇزۇن ئوقنى بىلەن بىللە ئۇنىڭغا بەردى. ئۇ بىر قولىدا ياينى كېرىپ، يەنە بىر قولىدا ئۇچ تال ئوقنى ياينىڭ تارتىپ، ئايغا توغرىلىدى. ئۇنىڭ گەۋدىسى گويا خادا تاشقا ئوخشاش تىك

تۇراتتى، كۆزلىرىدىن پالىلداپ نۇر چاقناپ تۇراتتى، ساقاللىرى يېيىلىپ، دىرىلدەپ تۇراتتى. شۇ ئەسنادا ئۇنىڭ تۇرقى گويا ئىلگىرى قۇياشنى ئاتقان[25] چاغدىكىدەك كۆرۈنەتتى.

«ۋىژ» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، ئۇچ ئوقنىڭ ھەممىسى چىقىپ كەتتى، چۈنكى بىرىدىن كېيىن يەنە بىرىنى ئاتقان بولغاندى-كەن، كۆزدىمۇ ئۇلارنىڭ قانداق چىقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگىلى بولمايتتى، قۇلاقتىمۇ ئۇلارنىڭ ئاۋازىنى پەرقلەندۈرۈپ ئاڭلىغىلى بولمايتتى. ئەسلىي يى ئۇچ ئوق ئاتقان بولسىمۇ، ئوقلار ئارقا - ئارقىدىن ئۇلىنىپ، قىلچە نېرى - بېرى بولماي، بىرلا يەرگە بېرىپ تېگىشى كېرەك ئىدى، ئەمما يى چوقۇم تەگسۇن دەپ، قولىنى سەل مىدىرلىتىپ ئوقنى ئۇچ يەرگە تەگكۈزدى.

خىزمەتكار قىزلار ئاينىڭ بىر سىلكىنگىنىنى كۆرۈپ، يىقىلىپ چۈشىدىغان ئوخشايدۇ دەپ چۇقان كۆتۈردى، لېكىن ئاي قىلچە زەخمىلەنمىگەندەك، يەنىلا ئاسمان - ئېسەن تۇرۇۋەردى. تېخىمۇ يېقىملىق، تېخىمۇ يورۇق نۇرىنى چېچىپ تۇرۇۋەردى.

يى ئاسمانغا بىردەم قاراپ: «ھەي!» دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى، لېكىن ئاي ئۇنىڭغا پەرۋا قىلمىدى. ئۇ ئالدىغا ئۇچ قەدەم مېڭۈدى، ئاي ئارقىسىغا ئۇچ قەدەم ياندى؛ يى مۇ ئۇچ قەدەم ئارقىسىغا يېنىۋىدى، ئاي ئۇچ قەدەم ئالدىغا كەلدى.

ھەممە ئادەم شۇك بولۇپ، بىر - بىرىنىڭ چىرايىغا قارىدى.

يى قۇياشنى ئاتقان ئوقياسىنى ھەپسىلىسى پىر بولغان ھالدا دالاننىڭ ئىشىكىگە يۆلەپ قويۇپ، ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ كەتتى، خىزمەتكار قىزلارمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كىردى.

— ھە، — دېدى يى ئولتۇرۇپ بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن، — ئاغىچا خېنىمىڭلار مەڭگۈ ئۆزى يالغۇز ئاسماناغا چىقىپ كېتىشكە قانداقمۇ چىدىغاندۇ؟ مېنى قېرىپ كېتىۋاتىدۇ دەپ قارىغان ئوخشىمامدۇ؟ لېكىن ئۇ ئالدىنقى ئايدا ماڭا، سەن

قېرى ئەمەس، ئەگەر قېرىپ قالدىم دەپ تەن ئالساڭ، بۇ ئىدىيەڭدە چۇشكۈنلەشكەنلىكىڭ، دېگەنىدىغۇ!

— ئۇنداق بولمىسا كېرەك، — دېدى ئىككىنچى قىز، — بەزىلەر سىزنى ھازىرمۇ جەڭچى دەيدۇ.

— بەزىدە ھەتتا سەنئەتكارغا ئوخشاش كۆرۈنىسىز، — دېدى سەككىزىنچى قىز.

— كاپشىشما! ... بىراق قاغا گۆشى قىيمىسىدا ئېتىلگەن لەڭمەن ئېغىزغا ھەقىقەتەن تېتىمايدۇ، ئۇ شۇنىڭغا تاقەت قىلالمىغان - دە...

— ئاۋۇ يىلپىز تېرىسى بىلەن ياسالغان كۆرپىنىڭ مويى چۈشۈپ كەتكەن يېرى تولىمۇ سەت كۆرۈنىدىكەن، تام تەرەپتىكى پاچىقىدىن ئازراق كېسىپ ياماپ قويساي، — دېدى سەككىزىنچى قىز ۋە ئىچكەركى ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

— توختا، — دېدى يى بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇپ، — ئۇنىڭغا ئالدىراش يوق. مېنىڭ قورسىقىم تازا ئېچىپتۇ، دەرھال لازا بىلەن بىر تەخسە توخۇ گۆشى قورۇپ، بەش جىڭ نان بىلەن بېرىڭلار، قورساقنى تويغۇزۇپ ئۇخلىۋالاي. ئەتە يەنە ھېلىقى دەرۋىشنى تېپىپ، مۆجىزە دوردىن ئالاي، ئۇنى يەپ ئاغىچامنى ئىزدەپ بارای. يەتتىنچى قىز، سەن چىقىپ ۋاڭ شېڭغا ئېيىت، ئاتقا تۆت كۈرە قوناق تۆكۈپ بەرسۇن!

1926 - يىل 12 - ئايدا يېزىلدى.

توپاننى تىزگىنلەش[26]

1

ئۇ چاغ «كەلدى قازا ـ ئاپەت دەھشەت توپاندىن، ساق قالمىدى نە تاغ، نە باغ بۇ سەلدىن» دېگەندەك بىر چاغ ئىدى؛ لېكىن شۇن[27] شاھمىنىڭ پۇقرالىرىنىڭ ھەممىسىمۇ سۇدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇرغان تاغ چوققىلىرىغا قاۋىلىپ قالماستىن، بەزىسى دەل ـ دەرەخلەرگە چىقىۋالغان، بەزىسى سالغا چۈشۈۋالغانىدى؛ سالنىڭ بەزىسىدە كىچىككىنە كەپىلەر بولۇپ، قىرغاقتىن قارىغاندا ناھايىتى پەيزى كۆرۈنەتتى. يىراق يەرلەرنىڭ خەۋەرلىرى سالدىكىدەك تارقىلىپ كېلىپ تۇراتتى. ئاخىر ھەممىمىزگە مەلۇم بولدىكى، گۇن بېگىم سەلنى توپان سۈيىنى توپتوغرا توققۇز يىل تىزگىنلەپ ھېچبىر نەتىجە چىقىرالمىغانىكەن، پادىشاھىئالەم قەھر ـ غەزەپكە كېلىپ، ئۇنى يۇشەن تېغىغا سۈرگۈن قىلىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا ئوغلى، ئەركىلەتمە ئىسمى ئايۇ[28] دەپ ئاتالمىدىغان ۋېنمىڭ دېگەن بەگزادىنى تەينىلەپتۇ.

ئاپەت ئۇزۇن ۋاقىت داۋام قىلغاچقا، ئالىي مەكتەپلەر ئاللىقاچان تارقىلىپ كەتكەن، ھەتتا بالىلار باغچىسى ئاچقۇدەك ئورۇنمۇ قالمىغانىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن پۇقرا بىرئاز ئەلەڭگۈلۈكتە قالغانىدى. پەقەت «مەدەنىيەت تېغى»[29] ئۈستىدىلا بىرمۇنچە ئالىملار توپلىشىپ تۇراتتى، ئۇلارنىڭ ئوزۇقلۇق ئاشلىقلىرى يەككە قولىلۇقلار دۆلىتىدىن ھاۋا كېمىسى بىلەن توشۇپ كەلتۈرۈ-

لەتتى[30]، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئاشلىقى ئۆكسۈپ قېلىشتىن غەم قىلمايتتى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن ئىلىم تەتقىقاتى بىلەن بىمالال شۇغۇللىنىۋېرەتتى. لېكىن ئۇلارنىڭ تولىسى يۇگە قارشى ئىدى، ھەتتا دۇنيادا يۇ دېگەن ئادەمنىڭ راست بارلىقىغا ئىشەنمەيتتى.

ئادەتتە ھەرئايدا بىر قېتىم ئاسمانىنىڭ قاپ بېلىدىن ھوڭۇلدىغان ئاۋاز كېلەتتى، بۇ ئاۋاز قانتىق چىققانسېرى ھاۋا كېمىسى ئېنىق كۆرۈنەتتى، كېمىگە بىر بايراق قادالغان، ئۇ بايراقتا سىزلىغان سېرىق چەمبىرەك يالتىراپ تۇراتتى. كېمە يەرگە بەش چى قالغاندا، بىرنەچچە سېۋەتنى ساڭگىلىتاتتى، باشقىلار ئۇنىڭ ئىچىدە نېمە بارلىقىنى بىلمەيتتى. لېكىن كېمىدىنمۇ، تاغ بېشىدىنمۇ مۇنداق سۆزلەر ئاڭلىنىپ تۇراتتى:

— گودمورنىڭ!

— خاۋدويۇدو![31]

— كالدۇر ـ كۇلدۇر...

— OK![32]

ئۇچار كېمە يەككە قوللۇقلار دۆلىتىگە قاراپ ئوقتەك ئۇچۇپ كېتەتتى، ئاسماندا ھېچقانداق سادامۇ قالمايتتى، ئالىملارمۇ تىنىماس بولۇپ قالاتتى، چۈنكى شۇ چاغدا ئۇلار تاماق يەپ ئولتۇراتتى. پەقەت تاغ ئەتراپىدىكى سۇ ئۆركەشلەپ تاغقا سوقۇلۇپ، شاۋقۇن چىقىراتتى.

چۈشلۇك ئۇيقۇسىنى ئوخلاپ تۇرغان ئالىملار تېخىمۇ تېتىكلىشىپ قالغاچقا، ئۇلارنىڭ مۇھاكىمىلىرى شاۋقۇننى بېسىپ كېتەتتى.

— يۇ توپاننى تىزگىنلەش ئۈچۈن كەپتۇ، ئەگەر ئۇ گۇننىڭ ئوغلى بولمىغانلا بولسا، ئۇمۇ ھېچقانداق نەتىجە چىقىرالمايدۇ، — دېدى ھاسا تاياق تۇتۇۋالغان ئالىم، — مەن ئۆز ۋاقتىدا بىرمۇنچە شاھ ـ سۇلتانلارنىڭ، ۋەزىر ـ ۋۇزرالارنىڭ ۋە كاتتا

بايلارنىڭ شەجەرىلىرىنى توپلاپ تەتقىق قىلىپ كۆرۈپ، كاتتا ئا-
دەملەرنىڭ پەرزەنتلىرى كاتتا بولىدۇ، يامان ئادەملەرنىڭ پەرزەنت-
لىرى يامان بولىدۇ، «ئىرسىيەت» دېگەن گەپ ئەنە شۇ، دېگەن
خۇلاسىگە كەلگەنىدىم. دېمەك، گۇن نەتىجە چىقىرالمىغانىكەن،
ئۇنىڭ ئوغلى يۇمۇ نەتىجە چىقىرالمايدۇ، چۈنكى نادان ئادەمدىن
دانا بالا چىقمايدۇ!

— OK! — دېدى ھاسا تاياقسىز ئالىم.

— بىراق، بىزنىڭ شاھنشاھىمىزنى[33] كۆز ئالدىڭىزغا
كەلتۈرۈڭ، — دېدى يەنە بىر ھاسا تاياقسىز ئالىم.

— ئۇ ئىلگىرى بىرئاز «تەرسا» ئىدى، لېكىن ھازىر ئوڭلا-
نىپ قالدى. ئەگەر ئۇ نادان بولغان بولسا، مەڭگۈ ئوڭلانمىغان
بولاتتى...

— OK!

— بۇ، بۇ، بۇ گېپىڭلار قۇرۇق گەپ، — دېدى يەنە بىر
ئالىم كېكەچلەپ. ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ چاناقلىرى كېرىلىپ، ئۇچى
قىزىرىپ كەتتى، — سىلەر پىتنە - ئىغۇاغا ئالدىنىپ كېتىپسە-
لەر، ئەمەلىيەتتە يۇ دېگەن ئادەم يوق. «يۇ» بولسا بىر قو -
قو... قوڭغۇز؛ قوڭغۇز سۇنى تىزگىنلىگەن ئىش نەدە بولسۇن؟
مېنىڭچە، گۇن دېگەن ئادەمۇ يوق. «گۇن» بولسا بېلىق؛ بېلىق
سۇ... سۇنى تىزگىنلىگەن ئىش نە... نەدە بولسۇن؟ — ئۇ
ئۆز سۆزىنى ناھايىتى كۇچلۇك ئېيتقاندەك قىلىپ، ئىككى پۇتىنى
شارتتىدە ئالدىغا سىلكىدى.

— گۇن دېگەن ئادەم راست بار ئىكەن. بۇنىڭدىن يەتتە يىل
ئىلگىرى، ئۇنىڭ كوئېنلۇن تېغىنىڭ ئېتىكىدە ھەپىرەڭگۈلگە قا-
راپ تاماشا قىلىپ تۇرغانلىقىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەنىدىم.

— ئۇنداق بولسا، ئىسمىنى ئاداشتۇرۇپ قويۇپسىز، ئۇنىڭ
ئىسمى «گۇن» ئەمەس بولسا كېرەك، ئۇنى «ئادەم» دەپ ئاتاش

كېرەك! يۇ بولسا چوقۇم بىر قوڭغۇز؛ بۇ ھەقتە مېنىڭ نۇرغۇن
دەلىللىرىم بار، ئۇنداق ئادەمنىڭ يوقلۇقىنى ئىسپاتلاپ بېرەلەي-
مەن، كۆپچىلىك لىللا گەپ قىلىپ باقسۇن...

شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، قەلەمتىرىچىنى
يانچۇقىدىن چىقىرىپ، بەش تۇپ چوڭ قارىغايىنىڭ سوپىپقىنى سو-
يۇۋېتىپ يەپ، ئاشقان نانلىرىنىڭ ئۇۋاقلىرىنى سۇ بىلەن مەلھەم
قىلىپ، كۆمۈرنىڭ ئۇۋاقلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ، قارىغايلارغا قۇ-
مۇچاق ھەرپ بىلەن ئايۇنى يوققا چىقىرىدىغان دەلىل - ئاساسلىرە-
نى يېزىشقا كىرىشتى، بۇنىڭ ئۈچۈن توپتوغرا ئۇچ يەردە
توققۇز = يىگىرمە يەتتە كۇن ۋاقىت سەرپ قىلدى. لېكىن، بۇنى
ئوقۇماقچى بولغان ئادەم قارىياغاچ دەرىخىنىڭ 10 تال ياش يوپۇر-
مىقىنى تۆلەشكە مەجبۇر؛ ئەگەر سالدا ماكان تۇتقان بولسا، بىر
پاقىچاناق يېڭى چىم (مۇخ) تۆلەشكە مەجبۇر.

ھەممىلا يەرنى سۇ بېسىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇۋ ئۇۋلاشمۇ، يەر
تېرىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى؛ ئادەملەر ھايات بولغاچقا، بىكار
ۋاقىت تولىمۇ كۆپ بولغاچقا، ئۇنى ئوقۇپ كۆرۈش ئۇچۇن كېلىدە-
غان ئادەملەرمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئۇلار قارىغاي دەرەخلىرىنىڭ
تۇۋىدە ئۇچ كۇن قىستا - قىستاڭ بولۇپ تۇردى، ھەممە يەردىن
پىغان كۆتۈرۈلدى، بەزىسى تەستىقلاپ ئاپىرىن ئوقۇدى، بەزىسى
ئۇھ تارتتى. لېكىن تۆتىنچى كۇنى دەل چۇش ۋاقتىدا، ئاخىر بىر
سەھرالىق ئادەم سۆز قىلدى، شۇ چاغدا ھېلىقى ئالىملار لەڭمەن
يەپ ئولتۇراتتى.

— ئادەمزات ئىچىدە ئايۇ دېگەن ئادەم بار، — دېدى سەھرالىق
كىشى، — «يۇ» (禹) مۇ قوڭغۇز ئەمەس، ئۇ بىزنىڭ
يېزىمىزدىكى ئادەملەر ئاددىيلاشتۇرۇپ يازغان ھەرپ؛ بەگ - غو-
جاملارنىڭ «يۇ» (禹) دەپ يازغىنى بولسا چوڭ مايمۇن...

— چوڭ مايمۇن دەپ ئاتىلىدىغان ئادەممۇ بولامدىكەن؟...—

ئالىم ئاچچىقلىدى، ئۇ تېخى ئوبدان چاينالمىغان لەڭمەننى غۇرتتىدە يۇتۇۋېتىپ، پوكاندەك قىزارغان ھالدا ھۇرپەيدى.

— بولىدىكەن. ھەتتا ئىتباي، مۇشۇكباي دەپ ئاتىلىدىغانلارمۇ بار.

— قۇشقاچ باش ئېپەندى، ئۇنىڭ بىلەن گەپ تالىشىپ ئولتۇرماڭ، — دېدى ھاسا تايىغى بار ئالىم قولىدىكى بولكىنى قويۇپ ئارىچىلاپ، — سەھرالىقلارنىڭ ھەممىسى نادان. قېنى شەجەرىلىرىڭىزنى چىقىرىڭا، — ئۇ يەنە سەھرالىق ئادەمگە بۇرۇلۇپ چالۋاقىدى، — سېنىڭ ئاتاڭ بوۋاڭنىمۇ نادان ئادەملەردىن ئىكەنلىكىنى تېپىپ كۆرسىتىمەن...

— مېنىڭ ئەزەلدىن شەجەرەم يوق.

— تۈفى، مېنىڭ تەتقىقاتىم سەنلەرگە ئوخشاش بىرنېمىلەرنىڭ كاساپىتى بىلەن كامالەتكە يېتەلمەيۋاتىدۇ!

— بىراق، بۇ... بۇ... بۇنىڭغا شەجەرىمۇ كېرەك ئەمەس، مېنىڭ تەلىماتىمدا خاتالىق يوق، — دېدى قۇشقاچ باش ئېپەندى زەردە بىلەن، — ئىلگىرى بىرمۇنچە ئالىملار مېنىڭ تەلىماتىمنى تەستىقلاپ ماڭا خەت يازغان، شۇ خەتلەر مانا يېنىمدا تۇرۇپتۇ...

— ياق، ياق. شەجەرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈش كېرەك.

— لېكىن مېنىڭ شەجەرەم يوق، — دېدى ھېلىقى «نادان ئادەم»، — پاتىپاراقچىلىق، ئەلەڭگۈلۈك بولۇپ تۇرغان، قاتناش ئىشلىرى قۇلايسىز بولۇپ تۇرغان مۇشۇنداق بىر ۋاقىتتا، يار - بۇرادەرلىرىڭىزنىڭ ئىسپات ئورنىدا تەستىقلاپ ئەۋەتىدىغان خەتلىرىنى كۈتۈش ھەتتا يېڭىنىڭ كۆزىدىن تۆگىنى ئۆتكۈزۈشتىنمۇ تەس. ئىسپات ئالدىمدا تۇرۇپتۇ: سىزنىڭ ئىسمىڭىز قۇشقاچ باش ئېپەندى ئىكەن، سىز ئادەم ئەمەس، راستىنلا قۇشقاچنىڭ بېشى ئوخشىمامسىز؟

— نېمە! — قۇشقاچ باش ئېپەندى پوكاندەك قىزاردى، — سەن مېنى نېمە چاغلاۋاتىسەن؟ مېنى ئادەم ئەمەس دەيسىنا! مەن سېنى گاۋ ياۋ[34] بېگىمنىڭ ئالدىغا سۆرەپ بېرىپ، زوكۇنلىشىمەن! ئەگەر راستىنى ئادەم ئەمەس بولسام، كاللامدىن كېچىمەن، كاللام كەتسە مەيلى، چۈشەندىڭمۇ؟ ئۇنداق بولماي چىقسام، سېنىڭ كاللاڭ كېتىدۇ. خەپ، ئالدىرماي تۇر، لەڭمىنىمنى يەپ بولاي.

— ئېپەندى، — دېدى سەھرالىق ئادەم تەمكىن جاۋاب بېرىپ، — سىز بولسىڭىز ئالىم، ھازىر پېشىن ۋاقتى ئۆتۈپ، باشقا ئادەملىرىمۇ قورسىقى ئاچىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانلىقىنى بىلسىڭىز كېرەك. بۇمۇ بىر كېلىشىمسىلىك: نادان ئادەملەرنىڭ قورسىقىمۇ دانا ئادەملەرنىڭكىگە ئوخشاش ئاچىدۇ. كەچۈرۈڭ، لەش سۈزگىلى بارىمەن، ئەرزىڭىزنى پادىشاھىمغا سۈنغاندىن كېيىن، ئاندىن كېلەي، — ئۇ شۇ گەپ بىلەن سالىغا سەكرەپ چۈشتى - دە، تور خالتىسىنى ئېلىپ، لەشلەرنى سۈزگىنىچە يىراقلا كەتتى.

تاماشا كۆرۈپ تۇرغانلارمۇ بىر - بىرلەپ تارقالدى، قۇشقاچ باش ئېپەندى پوكاندەك قىزارغىنىچە، لەڭمىنىنى يېڭىۋاشتىن يېگىلى تۇردى، ھاسا تايانقلىق ئالىم بېشىنى چايقىدى.

لېكىن «يۇ» زادى قوڭغۇزمۇ ياكى ئادەممۇ، بۇ گۇمان يەنىلا يېشىلمىدى.

2

يۇ ھەقىقەتەن قوڭغۇز بولسا كېرەك.

يېرىم يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى، يەككە قوللۇقلار دۆلىتىنىڭ ھاۋا كېمىسى سەككىز قېتىم كېلىپ كەتتى، قارىغايغا

يېزىلغان خەتلەرنى ئوقۇغان سال ئاھالىلىرىنىڭ ئوندىن توققۇزى ھۆلچىلىكتىن پۈت ئاغرىقىغا گىرىپتار بولۇپ قالدى. لېكىن توپاڭنى تىزگىنلەيدىغان يېڭى ئەمەلدارىدىن تېخىچە خەۋەر يوق. ھاۋا كېمىسى 10 ـ قېتىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن، ھەقىقەتەن يۈدىگەن ئادەم بار ئىكەن، ئۇ گۇن دېگەن ئادەمنىڭ ئوغلى ئىكەن، ئۇمۇ مىرابلار ۋەزىرى قىلىپ تەينىلىنىپتۇ، بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى جىجۇ[35] دىن يولغا چىقىپتۇ، بۇ يەرگە يېقىندا يېتىپ كېلىدىكەن، دېگەن خەۋەر يېتىپ كەلدى.

ھەممە ئادەم بىرئاز خۇشال بولدى، لېكىن خەۋەر ئېنىق بولمىغاچقا ئانچە ئىشىنىشمىدى، چۈنكى بۇنداق كىشىلەرنىڭ قۇلىقى بۇنداق ئىشەنچسىز خەۋەرلەرنى تولا ئاڭلاپ ياداپ كەتكەنىدى.

شۇنداق بولسىمۇ، بۇ قېتىمقى خەۋەر خېلى ئىشەنچلىكتەك تۇراتتى؛ 10 نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ھەممە ئادەم، ۋەزىر كېلىدىغان بوپتۇ، دەيدىغان بولدى. چۈنكى كىمدۇر بىراۋ لەش سۈزگىلى بارغىنىدا ھۆكۈمەت كېمىسىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ؛ ئۇ ھەتتا بېشىدىكى ياڭاقتەك قاپارتقۇنى كۆرسىتىپ، ئۆزۈمنى دەرھال قاچۇرالماي، ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى ئاتقان تاشنى بېشىمغا تەگكۈزۈۋالدىم، مانا بۇ ۋەزىرنىڭ جەزمەن كېلىپ قالغانلىقىنىڭ دەلىلى، دەپ سۆزلەپ بەردى. شۇنىڭدىن تارتىپ ئۇ ئادەمنىڭ داڭقى چىقىپ كەتتى ۋە شۇنىڭ بىلەن ئۇ ناھايىتى ئالدىراشلىق ئىچىدە قالدى، چۈنكى ھەممە ئادەم بەس ـ بەس بىلەن ئۇنىڭ بېشىدىكى قاپارتقۇنى كۆرگىلى كېلىپ، ئۇنىڭ سالىنى دەسسەپ چۆكۈرۈۋەتكىلى تاس قالدى. كېيىن ئالىلارمۇ ئۇنى ئۆز ئالدىغا چاقىرتىپ، تەپسىلىي تەتقىق قىلغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بېشىدىكى قاپارتقۇنىڭ راست ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ھېلىقى قۇشقاچ باش ئەپەندىمۇ ئۆز سۆزىدە چىڭ تۇرالماي، دەلىلـ

لەش ئىلمىنى باشقىلارغا ئۆتۈنۈپ بېرىپ، ئۆزى ئەلنەغمىلىرىنى توپلاش ئۈچۈن باشقا ياققا كەتتى.

ھېلىقى بىراۋنىڭ تاش تېگىپ قاپىرىپ چىققاندىن تەخمىنەن 20 نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، بىرمۇنچە چوڭ كېمىلەر يېتىپ كەلدى. ھەربىر كېمىدە 20 نەچچە ھۆكۈمەت ئەسكىرى پالاق تۈتقان، 30 نەپەر ھۆكۈمەت ئەسكىرى نەيزە تۈتقان، كېمىنىڭ بېشىدىمۇ، ئايىغىدىمۇ تۇغ. كېمىلەر تاغ چوققىسىغا يېقىنلاپ كېلىش بىلەنلا، ئاقساقال تۆرىلەر، ئالىملار قىرغاقتا سەپ بولۇپ كۈتۈپ تۇردى. بىرھازادىن كېيىن، ھەممىدىن چوڭ كېمىدىن ئوتتۇرا ياشلىق، تۈلۈمدەك سېمىز ئىككى چوڭ ئەمەلدار چىقتى، ئۇلار يولۇاس تېرىسىدىن جۇۋا كىيگەن 20 چە زەبەردەس پالۋاننىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن، ئالدىغا چىقىپ تۇرغانلار بىلەن بىرلىكتە تاغنىڭ ھەممىدىن ئېگىز چوققىسىدىكى تاش ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

قالغان ئادەملەر سۇدىمۇ، قۇرۇقلۇقتىمۇ پىچىرلاپ سۇرۇشتۇرۇپ، ھېلىقى ئىككىيلەننىڭ يۇنىڭ ئۆزى ئەمەس، پەقەت تەكشۈرۈپ كۆرگۈچى مەخسۇس ئەمەلدار ئىكەنلىكىنى بىلدى.

چوڭ ئەمەلدارلار تاش ئۆينىڭ تۆرىدە ئولتۇرۇپ، بولكا يەپ بولغاندىن كېيىن، تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە باشلىدى.

— ئاپەت ئانچە ئېغىر دېگۈدەك ئەمەس، ئاشلىقنىمۇ ئەپلەپ ـ سەپلەپ كەتكىلى بولىدۇ، — دېدى ئالىملارنىڭ بىر ۋەكىلى، مياۋ تىلى مۇتەخەسسىسى، — بولكا ھەر ئايدا ئاسماندىن تاشلاپ بېرىلمىۋاتىدۇ؛ بېلىقمۇ يېتىشىۋاتىدۇ، بېلىق بىرئاز لاي تېتىپ تۇرسىمۇ، ناھايىتى سېمىز، بېگىم. گادايلارغا بولسا، قارىياغاچ يوپۇرمىقى بىلەن لەش يېتىپ ئاشىدۇ، ئۇلارنىڭ «قورساقتىن باشقا غېمى يوق»، يەنى ئۇلار مېڭە ئىشلەتمەيدۇ، ئەنە شۇلاردىن يېسىلا كۈپايە قىلىدۇ. بىزمۇ تېتىپ كۆردۇق، تەمى

يامان ئەمەس، خېلىلا ئالاھىدە ئىكەن...

— تېخى، — دېدى «شىڭنۇڭ دورا - دەرمەكلىرى»[36] نى تەتقىق قىلىدىغان ئالىم يەنە سۆز ئارىلاپ، — قارىياغاچ يوپۇرمىقىدا ۋىتامىن W بار، لەشتە يود مادداسى بار، بۇلار بويۇنغا چىقىدىغان قوڭىيوغاننى ساقايتالايدۇ، دېمەك، ھەر ئىككىسى ھېپىزىسىھەتكە ناھايىتى مۇۋاپىق.

— OK! —دېدى يەنە بىر ئالىم.

كاتتا ئەمەلدارلار ئۇنىڭغا ئەجەبلەنگەن ھالدا قاراپ قويدى.

— ئىچىدىغىنىدىن گەپ ئاچساق، — دېدى ھېلىقى «شىڭنۇڭ دورا - دەرمەكلىرى» ئالىمى سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۇلارغا قانچىلىك كېرەك بولسا شۇنچىلىك بار، ئۇلار ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ئىچىپ تۇگىتەلمەيدۇ. بىراق ئاز - پاز دۇغى بار، ئىچىشتىن ئىلگىرى سۇزۇلدۇرسىلا بولىدۇ. كەسىللىرى بىرقانچە قېتىم يېتەكچىلىك قىلىپ ئېيتتىم، بىراق ئۇلار تولىمۇ نادان - جاھىل ئىكەن، كەسىللىرىنىڭ ئېيتقانلىرىنى مۇتلەق ئورۇندىمىدى، شۇڭا كېسەل كۆپەيىپ كەتتى...

— شۇنداق، توپان بالاسىغىمۇ شۇلار زامىن بولىدىمۇ؟! — بەش تاللا ئۇزۇن بۇرۇتى بار، ئۇچىسىغا بېغىرەڭ تون كىيىۋالغان بىر تۆرە سۆز ئارىلىدى، — توپان پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى ئېچىقلارنى ئېتىۋېتىشكە ھۇرۇنلۇق قىلدى، توپان پەيدا بولغاندىن كېيىن سۇلارنى ئۇسۇپ چىقىرىۋېتىشكە ھۇرۇنلۇق قىلدى...

— ئەقلى - ھوشىدىن ئازغان دېگەن گەپ ئەنە شۇ، — دېدى ئارقىدا ئولتۇرغان شاپ بۇرۇتلۇق فۇشى فېلىيەتونشۇناسقا قاراپ كۇلۇپ، — مەن دائىم پامىرغا چىقىپ تۇرىمەن، بوران چىقىپ تۇرغان، ھەپىرەڭگۇللىرى ئېچىلىپ تۇرغان، ئاق بۇلۇتلار ئۆزۈپ تۇرغان، ئالتۇننىڭ باھاسى ئۆرلەپ كېتىۋاتقان، چاشقانلار ئۇيقۇغا چۈشكەن ۋاقىتلاردا، ئاغزىدىن سۆرناي چۈشمەيدىغان، ئەپتىدىن

چى يۇ ھەزرەتنىڭكىدەك تۇمان يېغىپ تۇرىدىغان بىر ياشنى چېلىقىتۇرۇپ قالىمەن... ھا، ھا، ھا! ئامال قانچە...[37]

— OK!

شۇنداق پاراڭ بىر ھازاغىچە داۋام قىلدى. كاتتا ئەمەلدارلار ناھايىتى دىققەت بىلەن تىڭشاپ ئولتۇرۇپ، ئاخىرىدا ئۇلارغا، ھەممىگلار بىرلىكتە بىر پارچە تەلەپنامە يېزىڭلار، ئەڭ ياخشىسى، ئاپەتتىن كېيىنكى ئىشلارنى ئويدان سەرەمجانلاشتۇرۇشنىڭ ئۈسۇللىرى بايان قىلىنغان كونكرېت تەدبىرلەرمۇ يېزىلسۇن، دەپ تاپشۇردى.

شۇنىڭ بىلەن كاتتا ئەمەلدارلار كېمىلىرىگە قايتىپ كېتىشتى. ئىككىنچى كۈنى ئۇلار سەپەر ھاردۇقى چىقمىدى دەپ ئىشلەمەي دەم ئالدى، بىراۋنمۇ قوبۇل قىلمىدى؛ ئۈچىنچى كۈنى ئالىملارنىڭ تەكلىپى بويىچە تاغنىڭ چوققىسىغا چىقىپ، كۈنلۈك سىمان باراقسان قارىغايلارنى تاماشا قىلدى، چۈشتىن كېيىن ئۇلار بىلەن بىللە تاغ ئارقىسىغا ئۆتۈپ، تاكى قاش قارايغۇچە يىلانسىمان چار يېلىق تۈتۈپ ئويىندى. توتىنچى كۈنى، كۆزدىن كەچۈرۈپ تەكشۈرۈش ئىشى بىلەن چارچاپ قالدۇق دەپ ئىشلىمەي دەم ئالىدى، بىراۋنمۇ قوبۇل قىلمىدى. بەشىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن، پۇقرانىڭ ۋەكىلىنى قوبۇل قىلمىز، دەپ يارلىق چۈشۈردى.

پۇقرالارنىڭ ۋەكىلىنى سايلاش ئىشى تۆت كۈن بۇرۇنلا باشلانغانىدى. لېكىن، ئەمەلدارلارنىڭ ھۆزۈرىغا بېرىپ باقمىغان دەپ، ھېچكىم ۋەكىل بولۇپ بېرىشقا ئۇنىمىدى. ئاخىر كۆپچىلىك بېشىدا قاپارتقۇسى بار ھېلىقى ئادەمنى، ئەمەلدارلارنى كۆرگەن، تەجرىبىسى بار دەپ سايلاپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئالالىقاچان يېنىپ كەتكەن ئىششىقى يەنە بىردىنلا زىڭىلداپ ئاغرىشقا باشلىدى. ئۇ ۋەكىل بولغۇچە ئۆلگىنىم ياخشى، دەپ يىغلاپ تۇرۇ-

ۋالدى. كۆپچىلىك ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، خالىس خىزمەتتىن باش تارتىۋاتىسەن، جاماەتنىڭ ئىشىغا سالقىن قاراۋاتىسەن، ئۆتۈپ كەتكەن شەخسىيەتچى ئىكەنسەن، جۇڭگوغا سەندەك ئادەمنىڭ كېرىكى يوق دەپ، كېچە - كۈندۈز ئەيىبلىدى. كەسكىنرەكلىرى ھەتتا ئۇنىڭ بۇرنىغا مۇشتۇمىنى تەڭلەپ، بۇ سۇ ئاپىتىگە سەن جاۋابكار، دېدى. ئۇنى شۇ قەدەر ئۈيقۇ باستىكى، ئۇ قاتتىق مۇگدىگەنلىكىدىن، تەڭلىكچىلىكتە سالدا ئۆلگەندىن كۆرە، جاماەتنىڭ پايدىسى ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلىپ قۇربان بولغىنىم ياخشى، دېگەن نىيەتكە كېلىپ، ئاخىر بېلىنى باغلاپ، تۆتىنچى كۈنى ماقۇل بولدى.

ئۇنى ھەممەيلەن ماختىدى، لېكىن بىرنەچچە باتۇر بىرئاز قىزغاندى.

بەشىنچى كۈنى سەھەردە ھەممە ئادەم ئۇنى سالدىن قاشقا ئاچىقىپ، كاتتا ئەمەلدارلارنىڭ ئىلتىپاتىنى كۈتۈپ تۇردى. دەرۋەقە، كاتتا ئەمەلدارلار ئىلتىپات قىلىپ چاقىردى. ئۇنىڭ ئىككى پۇتى دىر - دىر تىترىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ يەنە دەرھال بېلىنى چىڭ باغلىدى، ئاندىن كېيىن ئىككى قېتىم قاتتىق ئەسنىدى. ئۇنىڭ قاش - قاپاقلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن ئىششىپ كەتكەنىدى. ئۇ گويا ئۆزىنىڭ ئىككى پۇتى يەرگە تەگمەي، ئەمەلدارلار كېمىسىگە ئاسماندا لەيلەپ يۈرۈپ بارغاندەك بولغانلىقىنى ھېس قىلاتتى.

تەئەججۇپكى، نەيزە تۇتقان ئەسكەرلەر، يولۋاس تېرىسىدىن جۇۋا كىيگەن پالۋانلار ئۇنى ئۇرماي - سوقماي ياكى تىل بىلەن خورلىماي، كېمىنىڭ ئوتتۇرا بۆلمىسىگىچە يول بەردى. بۆلمىگە ئېيىق، يولپىز تېرىلىرى پايانداز قىلىپ سېلىنغانىدى، بىرنەچچە كامالەك - ئوقيامۇ ئېسىقلىق تۇراتتى، يەنە بىرمۇنچە بوتۇلكا ۋە قوتىلارمۇ تىزىقلىق تۇراتتى، بۇنى كۆرۈپ ئۇنىڭ كۆزلىرى ئالاچەكمەن بولۇپ كەتتى. ئۇ ئەس - ھوشىنى يىغىپ قارىغانىدى،

تۆردە يەنى ئۆزىنىڭ ئۇدۇلىدا تورپاقتەك سېمىز ئىككى ئەمەلدار ئولتۇرۇپتۇ. ئۇ ئۇلارنىڭ قامىتىگە ئېنىقراق كۆز سېلىشقىمۇ پېتىنالمىدى.

— سەن پۇقرانىڭ ۋەكىلىمۇ؟ — دەپ سوردى كاتتا ئەمەلدارنىڭ بىرى.

— ئۇلار مېنى بۇ يەرگە ئەۋەتتى، — دەپ جاۋاب بەردى ئۇ بۆلمىنىڭ پەگاھىغا سېلىنغان يىلپىز تېرىسىنىڭ ئالچىپار گۈللىرىگە قاراپ تۇرۇپ.

— سىلەر قانداق؟

ئۇ بۇ سۆزنى چۈشىنەلمىدى، شۇڭا جاۋاب بەرمىدى.

— سىلەرنىڭ ھال - كۈنۈڭلار قانداق؟

— ھەزرەتلىرىنىڭ دۆلەتلىرىنىڭ بەركىتى بىلەن يامان ئەمەس... — ئۇ بىرئاز خىيال سۈرۈۋالغاندىن كېيىن، تەۋەن ئاۋاز بىلەن سۆزىنى داۋام قىلدى، — قەدىر ئەھۋال... ئەپلەپ - سەپلەپ كېتىۋاتىمىز...

— يەيدىغىنىڭلار چۇ؟

— يەيدىغىنىمىز بار، يوپۇرماق، لەش دېگەندەك...

— تېتىشلىقمۇ؟

— تېتىشلىق. ھەممىگە ئادەتلەندۇق، تېتىشلىق. بىراق بەزى كۈچۈكلەر غىدىڭ - پىدىڭ قىلىۋاتىدۇ. ئىنساپ قالمىدى، ئاناڭنى... لەر، بىز ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىۋاتىمىز.

ھەزرەتلەر كۈلۈشتى، ئۇلارنىڭ بىرى يەنە بىرىگە:

— بۇ بىرنېمە خېلى مۆمىن ئادەم ئىكەن، — دېدى. بۇ بىرنېمە ئۇلارنىڭ ماختىغانلىقىنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇشال بولدى، يۈرىكىمۇ يوغىنىدى، شۇنىڭ بىلەن قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك بۇلدۇقلاپ سۆزلەپ كەتتى:

— ھەر ھالدا ئامال تاپتۇق. مەسلەن، لەشنى گالدىن غىر-

تىلداپ ئۆتىدىغان زۇمرەت شورپا قىلىپ ئىچكەن ياخشى ئىكەن؛ قارىياغاچ يوپۇرمىقىنى بىرىنچى دەرىجىلىك شاھ ھالۋىسى قىلىپ يېدۇق. دەرەخنىڭ قوۋزىقىنى پۈتۈنلەي سويۇۋەتمەي، سويىپىقىنى قالدۇرۇش كېرەك، شۇنداق قىلغاندا كېلەر يىل باھاردا دەرەخنىڭ شاخلىرى يەنە يوپۇرماق چىقىرالايدۇ، ھوسۇل بېرىدۇ. ئەگەر ھەزرەتلىرىنىڭ دۆلەتلىرىدە يىلانسىمان چار بېلىق تۇتالىساق...

لېكىن بۇ سۆزلەر ھەزرەتلەرنىڭ قۇلىقىغا ئانچە ياقمىغان بولسا كېرەك، ئۇلاردىن بىرى كەينى - كەينىدىن ئىككى قېتىم ئەسنەپ، ئۇنىڭ سۆزىنىڭ شېخىغا ئۇردى:

— سىلەر بىرلىشىپ بىر پارچە تەلەپنامە يېزىڭلار، ئەڭ ياخشىسى، ئاپەتتىن كېيىنكى ئىشلارنى سەرەمجانلاشتۇرۇشنىڭ ئۇسۇللىرى بايان قىلىنغان كونكرېت ماددىلارمۇ يېزىلسۇن.

— بىراق بىزنىڭ ھېچقايسىمىزنىڭ خەت - ساۋاتى يوق ... — ئۇ تارتىنىپ سۆزلىدى.

— خەت - ساۋاتىڭلار يوقمۇ؟ ئۆگىنىشكە ئىنتىلمەسلىك دېگەن گەپ ئەنە شۇ. ئامال يوق، ئۇنداق بولسا، يەۋاتقان نەرسىلىرىڭدىن بىرەر كىشىلىكتىن يىغىپ ئەكېلىڭلار!

ئۇ تەشۋىش ئارىلاش خۇشاللىق بىلەن قايتىپ چىقتى؛ بېشىدىكى ئىشىشقىنىڭ ئىزىنى سىلاپ تۇتۇپ باقتى. ئۇ ھېلىقى ھەزرەتلەرنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى دەرھال قاشتىكى، دەرەخ ۋە سال ئۇستىدىكى ئاھالىگە يەتكۈزدى ۋە ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن: «بۇنى يۇقىرىغا يوللايدىكەن! پاكىز، تۇجۇپىلەپ، چىرايلىقراق تەييارلايلى!...» دەپ تاپىلىدى.

ئاھالىلەر تەڭلا ئالدىرىشىپ، يوپۇرماقلارنى يۇيۇش، قوۋزاق سويۇش ۋە توغراش، لەش سۆزۈش بىلەن بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۆزى بولسا، يۇقىرىغا سۇنىدىغان ساندۇق ياساش ئۈچۈن شال تىلىشقا كىرىشتى. ئۇ ئىككى پارچە شالنى ناھايىتى سىلىقلاپ،

ئالىملارغا خەت يازدۇرۇش ئۈچۈن كېچىلەپ تاغ بېشىغا ئېلىپ باردى. ئۇنىڭ مەقسىتى — ساندۇقنىڭ قاپقىقى قىلىنىدىغان تاختىغا: «ئۆمرىڭىز تاغدەك ئۇزۇن بولسۇن، دۆلىتىڭىز دېڭىزدەك پايانسىز بولسۇن» دەپ يازدۇرماقچىدى؛ بەختىيار ئىكەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ سالىغا نىشان قىلىپ ئېسىپ قويىدىغان تاختىغا «مومىنگا» دەپ يازدۇرماقچىدى. لېكىن ئالىملار پەقەت «ئۆمرىڭىز تاغدەك ئۇزۇن بولسۇن، دۆلىتىڭىز دېڭىزدەك پايانسىز بولسۇن» دېگەن سۆزنىلا تاختىنىڭ بىرىگە يېزىپ بەردى.

3

ئىككى نەپەر كاتتا مەنسەپدار پايتەختكە قايتىپ كەلگەندە، باشقا تەكشۈرگۈچىلەرمۇ ئومۇمەن كەينى - كەينىدىن قايتىپ كەلدى. پەقەت يۇلا تېخى سىرتتا ئىدى. بۇلار بىرنەچچە كۈن دەم ئالغاندىن كېيىن، سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىدىكى خىزمەتداشلىرى ئۇلاردىن ھاردۇق سوراپ ئىدارىدە كاتتا زىياپەت قىلدى؛ ھېلىقى يېمەكلىكلەرنى دۆلەت، مەنسەپ ۋە ئۇزۇن ئۆمۈر دېگەن ئۈچ خىلغا بۆلدى، بۇلارنىڭ ھەربىرىگە ئاز دېگەندە 50 دانە چوڭ قۇلۇلە قېپى[38] دىن باھا قويدى. شۇ كۈنى بۇ يەرگە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى، قاش قارايغان ۋاقىتتا ساھىبخانىمۇ، مېھمانلارمۇ تولۇق يېتىپ كېلىشتى، ھويلىغا مەشئەل چىراغ يېقىلدۇرۇلدى؛ داڭقانلاردا قاينىۋاتقان كالا گۆشى شورپىسىنىڭ مەززىلىك ھىدى دەرۋازا سىرتىدا تۇرغان يولۋاس باتۇرلارنىڭ بۇرنىغا پۇراپ، ئۇلارنىڭ ئاغزىغا شال كەلتۈردى. قەدەھ ئۇچ ئايلانغاندىن كېيىن، كاتتا ئەمەلدارلار توپان باسقان كەنتلەرگە بارغۇچە يول ئۈستىدە كۆرگەن مەنزىرىلەرنى سۆزلىدى: ئاپئاق قارغا ئوخشايدىغان قومۇش چېچەكلىرى، ئالتۇنغا ئوخشايدىغان دۇغ سۇ،

يىلىكتەك سېمىز چار بېلىق، غىرتلىداپ تۇرىدىغان سىلىق لەش ۋەھاكازا... ئۇلار شىركەيىپ بولغاندىن كېيىن، ئۆزلىرى ئەكەلگەن پۇقرا يېمەكلىكلىرىنى چىقاردى. ئۇلار ئەپسى ئىشلەنگەن ياغاچ ساندۇققا قاچىلانغان، سانداق ئوستىگە سۆز يېزىلغاندى، بۇ سۆزلەرنىڭ بەزىسى فۇشىنىڭ باگۋا ئوسلوبىدا، بەزىسى سانجېڭنىڭ جىن - شاياتۇنلارنى كېچىچە يىغلاتقان ئوسلوبىدا[39] يېزىلغانىدى. ھەممە ئادەم ئاۋۋال بۇ يېزىقلارنى تاماشا قىلدى، تاكى ئۆزئارا سوقۇشقۇدەك دەرىجىدە مۇنازىرىلەشكەندىن كېيىن، ئاندىن «دۆلەت سائادەتلىك، خەلق پاراۋان» دېگەن سۆزلەر يېزىلغىنىنى بىرىنچىلىككە ئوتكۈزۈشنى قارار قىلدى، بۇنىڭ يېزىقى قالتىس كېلىشكەن، قەدىمىيلىك خۇسۇسىيىتى بار بولۇشى بىلەنلا قالماستىن، بەلكى ئىبارىلىرىمۇ ناھايىتى قاملاشقان بولۇپ، تارىخ مەھكىمىسىگە قوبۇل قىلىشقىمۇ ئەرزىيتتى.

جۇڭگونىڭ ئۆزىگە خاس سەنئىتى باھالاپ بېكىتىلگەندىن كېيىن، مەدەنىيەت مەسلىسى ھەر ھالدا بىر تەرىقىلىق بولۇپ قالدى، شۇنىڭدىن كېيىن قۇتىنىڭ ئىچىدىكى نەرسىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئىشى باشلاندى: ھەممەيلەن توقاچ نۇسخىلىرىنىڭ نەپىسلىكىنى بىردەك ماختىدى. لېكىن، ھاراق تولىمۇ كۆپ ئىچىلگەنلىكتىن بولسا كېرەك، تۇرلۇك مۇھاكىمىلەر كېلىپ چىقتى: بەزىلەر قارىغاي قوۋزىقىدىن تەييارلانغان توقاچتىن بىر چىشلەم يەپ، ئۇنىڭ مەززىلىك ھىدىگە زوقلىنىپ، مەنسەپدارلىق كۆلەمنى ئەتىلا قوزۇققا ئىلىپ قويۇپ، مەنسەپدارلىقنى تاشلاپ، مۇشۇنداق تەييار راھەتنى كۆرگىلى كېتىمەن، دېدى؛ ئارچا يوپۇرمىقىدىن پىشۇرۇلغان توقاچنى چىشلەپ كۆرگەن كاتتا ئەمەلدار، غاچچاي، قاڭسىق ئىكەن، تىلىمنى ئېچىشتۇرۇۋەتتى، مۇشۇنداق پۇقرا بىلەن ھەمدەرد بولۇپ يۇرۇپتۇق، بۇنىڭدىن قارىغاندا پادىشاھ بولماق تەس ئىكەن، مەنسەپدار بولماقمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىكەن،

دېدى. يەنە بىرنەچچىسى ھېلىقىلار چىشلەپ تاشلاپ قويغان توقاچلارنى تالىشىپ ئېتىلدى، ئۇلار، يېقىندا كۆرگەزمە ئېچىپ پۇل توپلايمىز، ئۇ چاغدا بۇلارنى كۆرگەزمىگە قويىمىز، بۇنى تولا چىشلەۋەرسەڭلار ئىززىتىڭلاردىن چۈشۈپ كېتىسىلەر، دېدى.

سۇ ئىشلىرى ئىدارىسىنىڭ سىرتىدىمۇ غوۋغا كۆتۈرۈلدى. ئۇلۇغ - ئەڭگىزى قارىداپ كەتكەن، كىيىملىرى يىرتىق ۋە كونا، قەلەندەرگە ئوخشايدىغان بىر توپ ئادەم قاتناش توسۇپ قويۇلغان چېگرىنى بۆسۈپ ئۆتۈپ، ئىدارىنىڭ ئىچىگە دەۋرەپ كىردى. قاراۋۇللار ۋارقىراپ - جارقىراپ، يالت - يۇلت قىلىپ تۇرغان نەيزىلىرىنى شاپۇر - شۇپۇر گىرەلەشتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ يولىنى توستى.

— نېمە؟ ... كۆزۈڭنى ئېچىپ قارا! — دېدى ئالدىدا ماڭغان ئورۇق، ئۇزۇن بويلۇق، بىلەك ۋە پاچاقلىرى توم كەلگەن، قاپىقى يامان بىر ئادەم شۇنداقلا بىر چۆچۈپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ۋارقىراپ.

قاراۋۇللار گۇگۈمدا كۆزلىرىنى ئېچىپ دىققەت بىلەن قارىغاندىن كېيىن، ئىززەت - ھۆرمەت بىلەن تىك تۇرۇپ، نەيزىلىرىنى توسۇقتىن ئېلىپ، ئۇلارغا يول بەردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھاسىراپ كەلگەن، تۆمۈركۆك ماتادىن ئۇزۇن چاپان كىيگەن، قۇچقىدا بالىسى بار بىر ئايالنىلا توسۇپ قويدى.

— نېمە؟ سىلەر مېنى تونۇمىدىڭلارمۇ؟ — ئۇ چېكسىدىكى تەرلىرىنى مۇشتۇمى بىلەن سۈرتۈپ، ھەيران بولغان ھالدا سورىدى.

— يۇ تەتەي، سىلىنى تونۇمامدىغان.

— ئۇنداق بولسا، نېمىشقا مېنى كىرگۈزمەيسىلەر؟

— يۇ تەتەي، ھازىر ياماق ۋاقىت بولۇپ قالدى، بۇ يىلدىن باشلاپ ئۆرپ - ئادەتنى تۈزەپ، ئىنساپ - تەۋپىقنى ياخشىلايدىغان

بولدۇق، ئەر بىلەن ئايالنى پەرقلەندۈرىدىغان بولدۇق. ھازىر ھېچقانداق بىر ياموللغا خوتۇن خەقنى كىرگۈزمەيدۇ، يالغۇز بۇ يەردىلا سىزگىلا شۇنداق قىلىۋاتقىنىمىز يوق. بۇ، يۇقىرىنىڭ بۇيرۇقى، بىزدىن ئاغرىنماڭ.

يۇ تەتەي بىردەم تۇرغاندىن كېيىن، تۇتۇق چىرايىنى ئېچىپ، ئارقىسىغا ياندى ۋە غوۋغا كۆتۈردى:

— ھەي بېشىڭنى يەيدىغان! نېمىگە شۇنچە پالاقشىيىسەن؟ ئۆز ئۆيۈڭنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندىمۇ، ئۈيگە كىرىپ يوقلاپ ئۆتمەي[40]، ئۆز يولۇڭدا پالاقشىيىسەن! مەنسەپ، مەنسەپ دەيسەن، مەنسەپ تۇتقاندىن نېمە پايدا؟! ئاتاڭنى ئوبدان ئويلاپ كۆر، ئاتاڭ سۇرگۇن بولمىدىمۇ، كۆلگە چۈشۈپ تاشپاقىغا[41] ئايلانمىدىمۇ؟! ھەي ئىنساپسىز، بېشىنى يەيدىغان!...

شۇ چاغدا ئىدارىنىڭ ئايۇان سارىيىدىمۇ پاتىپاراقچىلىق تۇغۇلدى: ئۇ يەردىكىلەر بىر توپ قارام ئادەمنىڭ دەۋرەپ كىرىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزلىرىنى قاچۇرۇشقا تەمشەلدى، لېكىن كۆزنى چاقنىتىدىغان ھەربىي قوراللار كۆرۈنمىگەچكە، يەنە تەۋەككۈل قىلىپ، دەققەت بىلەن قاراشتى. دەۋرەپ كىرىۋاتقانلارمۇ يېقىنلىشىپ قالغانىدى. ھەممىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقىنى قارىداپ كەتكەن، ئورۇق ئادەم بولسىمۇ، لېكىن ئەپتىدىن ئۇنىڭ يۈ ئىكەنلىكى، قالغان ئادەملەر بولسا ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

بۇنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتكەنلىكتىن، ھەممىسى مەستلىكتىن مۇ يېشىلىپ كەتتى، ئۇلار چاپانلىرىنى شىپىرلىتىپ بىر - بىرىگە سۇركەشتۇرگەن ھالدا دەرھال ئۆزلىرىنى پەگاھقا ئېلىشتى؛ يۇ توپتوغرا تۆرگە ئۆتۈپ ئولتۇردى. ئۇ چوڭ سۈپەتلىك قىلغانلىقى ئۈچۈنمۇ ياكى تىزى ئېگىلمەيدىغان رېماتىزم بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈنمۇ، تىزىنى پۈكمەستىن، ئىككى پۇتىنىڭ ئالقىنىنى كاتتا

ئەمەلدارلارغا قارىتىپ ئۆزىتىپ ئولتۇردى، ئۇنىڭ پۇتىدا پايپاق يوق ئىدى، پۇتىنىڭ ئالقىنىدىكى قاقىتەك قاپارتقۇلار كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھەمراھلىرى ئۇنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىدە ئولتۇردى.

— ھەزرەتلىرى پايتەختكە بۇگۈن قايتىپ كەلدىلىمۇ؟ — دەپ سورىدى يۈرىكى تومراق بىر خىزمەتچى تىزلىنىپ ئىلگىرىرەك كېلىپ، ھۆرمەت بىلەن.

— يېقىنراق ئولتۇرۇڭلار! — دېدى يۇ ئۇنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەستىن، باشقىلارغا قاراپ، — تەكشۈرۈش ئىشىڭلار قانداق بولدى؟

كاتتا ئەمەلدارلار بىر - بىرىگە قارىشىپ، تىزى بىلەن ئىلگىرى سىلجىپ، سورۇننىڭ پەگاھ تەرىپىدە ھېلىقى چىشلەپ قالدۇرۇلغان قارىغاي قوۋزىقى توقاچلىرىغا، غاجاپ تاشلانغان كالا گۆشىنىڭ سۆڭەكلىرىگە قاراپ، قاتار ئولتۇرۇشتى. ئۇلار ناھايىتى ئوڭايسىزلاندى، لېكىن بۇ نەرسىلەرنى يېغىشتۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئاشپەزنى چاقىرىشقىمۇ پېتىنالمىدى.

— ھەزرەتلىرىگە مەلۇم بولغايكى، — دېدى كاتتا ئەمەلدارلارنىڭ بىرى ئاران تەسلىكتە، — ھەر ھالدا يامان ئەمەس، بىزگە بەرگەن تەسىراتى ناھايىتى ياخشى. قارىغاي قوۋزىقى، لەش كۆپ چىقىدىكەن؛ ئىچىدىغان نەرسىلىرى بولسا تولىمۇ مول ئىكەن. پۇقرا ناھايىتى مۆمىن ئىكەن، ئۇلار كۆنۈپ قاپتۇ. ھەزرەتلىرىگە مەلۇم بولغايكى، ئۇلار جاپا - مۇشەققەتكە چىداشتا دۇنيا بويىچە داڭلىق ئادەملەر ئىكەن.

— كەمىنىلىرى پۇل توپلاش پىلانىنى تەييارلاپ قويدۇم، — دېدى يەنە بىر كاتتا ئەمەلدار، — غەلىتە يېمەكلىكلەر كۆرگەزمىسى ئاچماقچىمىز. مودا كىيىملەرنى كىيىپ كۆرسىتىشكە قۇشنا چىملارنىمۇ تەكلىپ قىلماقچىمىز. پەقەت بىلەتلا ساتىمىز؛ كۆرگەزمىدە ئىنگلىزلارنىڭ ئېلان قىلىپ قويىمىز، شۇنداق

داق قىلساق، كۆرگەزمىنى كۆرۈشكە كېلىدىغانلار كۆپرەك بولۇشى مۇمكىن.

— ئوبدان بوپتۇ، — دېدى يۇ ئۇنىڭغا قەددىنى بىرئاز ئېگىپ.

— بىراق، ھەممىدىن مۇھىمى، دەرھال بىر تۈركۈم چوڭ سال ئەۋەتىپ، ئالىملارنى خاتىرجەمرەك ئېگىزلىككە يۆتكەش كېرەك، — دېدى ئۇچىنچى كاتتا ئەمەلدار، — يەنە بىر تەرەپتىن يەككە قوللۇقلار دۆلىتىگە خەۋەر قىلىپ قويۇش كېرەك، ئۇلار بىزنىڭ مەدەنىيەتىنى قەدىرلەيدىغانلىقىمىزنى بىلىپ قالسۇن، يار-دەمنىمۇ ئايمۇ ئاي مۇشۇ يەرگە يەتكۈزۈپ بەرسە بولدى. ئالىملار-نىڭ مانا مۇنداق تەلەپنامىسى بار، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىمۇ ناھايىتى قىزىق ئىكەن، ئۇلار، مەدەنىيەت بولسا دۆلەتنىڭ جان تومۇرى، ئالىملار بولسا مەدەنىيەتنىڭ جېنى، مەدەنىيەت مەۋجۇت تۇرىدە-كەن، جۇڭگومۇ مەۋجۇت تۇرالايدۇ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئىك-كىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ... دەپتۇ.

— ئۇلارنىڭ پىكرىچە، جۇڭگونىڭ نوپۇسى تولىمۇ كۆپ، — دېدى بىرىنچى كاتتا ئەمەلدار، — بىرئاز ئازايتىشمۇ ئاسايىشلىققا ئېرىشىشنىڭ يولى. ھالبۇكى، ئۇلار قارىتۇرۇك ئادەملەر؛ ئۇلار-نىڭ خۇشال بولۇشى، خاپا بولۇشى، مەيۇسلىنىشى ۋە خۇرسەن بولۇشى ئەقىل ـ ئىدراكلىك ئادەملەرنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىدەك ئەقىلدىن چىققان ئەمەس. ئادەمنى چۈشىنىشتە، بىرەر ئىش ئۈس-تىدە مۇھاكىمە قىلىشتا، ئاۋۋال سۇبيېكتقا قاراش كېرەك. مەسە-لەن، شېكېسپېر[42] ...

«بۇ پوق چاپاۋاتىدۇ!» دەپ ئويلىدى يۇ ئۆز كۆڭلىدە. لېكىن، ئاغزىدا بولسا ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن:

— تەكشۈرۈپ كۆرۈش نەتىجىسىدە، ئىلگىرىكى ئۇسۇل-نىڭ — «تىندۇرۇش»نىڭ ھەقىقەتەن خاتا بولغانلىقىنى بىلدىم،

بۇنىڭدىن كېيىن «راۋانلاشتۇرۇش» ئۇسۇلىنى قوللىنىش كې-رەك! ھەرقايسىڭلارنىڭ پىكرى قانداق؟ — دېدى.

خۇددى گۆرىستاندەك جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. كاتتا ئە-مەلدارلار توپا چىرايغا كىردى، ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى گويا ئۆزلە-رى كېسەل بولۇپ قالغاندەك بىر ھېسسىياتقا كەلدى، ئۇلار ئەتە-گەنلىككە كېسەل ئۇچۇن رۇخسەت سورىمىغىيدى تېخى.

«بۇ، چى يوچە ئۇسۇل!» دەپ، بىر باتۇر ياش ئەمەلدار ئۆز ئىچىدە غەزەپلەندى.

— پېقىرنىڭ نادانلارچە قارىشىمچە، ھەزرەتلىرى بۇيرۇقلىرى-نى قايتۇرۇۋالسىلا بولارمىكىن، دەپ ئويلايمەن، — چاچ ۋە ساقاللىرى ئاپئاق ئاقىرىپ كەتكەن بىر كاتتا ئەمەلدار ئالەمنىڭ راۋاج تېپىشى ياكى خاراب بولۇشى پەقەت مېنىڭ ئاغزىمغا باغلىق، دەپ ئويلاپ، جەھلىنى قاتۇرۇپ، كاللىسىنى قولتۇقىغا قىستۇرى-دىغان تەۋەككۇلچىلىك بىلەن قەتئىي قارشىلىق كۆرسەتتى، — تىندۇرۇش بولسا پەدەرلىرىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئۇسۇلى. «ئاتا-سىنىڭ تۇنقان يولىنى ئۇچ يىلغىچە ئۆزگەرتمىگەن ئادەم ۋاپادار دەپ ئاتىلىدۇ». پەدەرلىرىنىڭ قازا قىلغىنىغا تېخى ئۇچ يىل بولمىدى.

يۇ زۇۋان سۈرمىدى.

— پەدەرلىرىمۇ ئاز ئەجرە قىلمىدى. ئۇ خۇدايىتائالانىڭ بەر-دىكەتلىك زېمىنىنىڭ[43] تۇپرىقى بىلەن توپانىنى كۆمۈپ تىندۇر-غان؛ ئۇ خۇدايىتائالانىڭ غەزىپىگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، توپان سۈيى بىرئاز ئازايغاندى. سۇنى يەنە شۇ ئۇسۇل بىلەن تىزگىنلەۋېرىش توغرا كەلسە كېرەك، — دېدى يەنە بىر چارساقال كاتتا ئەمەلدار. ئۇ يۇنىڭ ھاممىسىغا ئوغۇل بولۇۋالغان ئادەم ئىدى.

يۇ زۇۋان سۈرمىدى.

— مېنىڭچە، ھەزرەتلىرىنىڭ «ئاتا پۇتتۇرەلمىگەن ئىشنى

پۇتتۇرگەن» لىرى ياخشى، — دېدى يوغان قورساق بىر ئەمەلدار يۇنىڭ زۇۋان سۇرمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، مانا ئەمدى بويۇن ئېگىدىغان بولدى دېگەن خىيال بىلەن، ئۇنى بىرئاز مەنسىتمەي، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ يۇزىدىن ياغ ئارىلاش تەر تەپچىپ تۇراتتى، — ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئابرۇيىنى شۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ يولى بىلەن ساقلىشىمىز كېرەك. ھەزرەتلىرى كىشىلەرنىڭ پەدەرلىرىنى قانداق تەرىپلەۋاتقانلىقىنى بىلمىسىلە كېرەك ...

— ھاسلكالام، «تىندۇرۇش» ئۇسۇلى دۇنيا بويىچە ئاللىقاچان قەيت قىلىنغان ياخشى ئۇسۇل، — دېدى ھېلىقى چاچ - ساقاللىرى ئاپئاق ئاقارغان قېرى ئەمەلدار ھېلىقى يوغان قورساقىنىڭ چاتاق چىقىرىپ قويۇشىدىن ئەندىشە قىلىپ، دەرھال سۆز ئارىلاپ، — باشقا ھەممە ئۇسۇلنى، «مودا» دېگەن بىرنېمىلەرنى ئالساق، مۇقەددەم چى يۇ جانابلىرى ئەنە شۇنداق ئۇسۇللارنى قوللىنىش بىلەن دۇئايىبەت بولۇپ كەتكەن.

يۇ مىيقىدا كۈلدى:

— مەن بىلىمەن. بەزىلەر مېنىڭ دادامنى ئېيىققا ئايلىنىپ كەتكەن دېيىشىدۇ؛ بەزىلەر ئۇچ پۇتلۇق تاشپاقىغا ئايلىنىپ كەتكەن دېيىشىدۇ؛ يەنە بەزىلەر مېنى شۆھرەتكە بېرىلىپ كەتتى، مەنپەئەت كويىغا چۈشتى دېيىشىدۇ. دېمسە دەۋەرسۇن. مېنىڭ ئېيتقىنىم شۇكى، مەن سۇ بېسىپ كەتكەن يەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى تەكشۈرۈپ كۆردۇم، پۇقرادىن پىكىر ئالدىم، ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئوبدان بىلدىم، قەتئىي بىر قارارغا كېلىپ قويدۇم، مەيلى قانداق بولسا بولسۇن، «راۋان» لاشتۇرمايى بولمايدۇ. مانا بۇ خىزمەتداشلىرىمۇ مەن بىلەن بىر پىكىردە.

ئۇ قولىنى كۆتۈرۈپ، ئىككى تەرىپىگە ئىشارەت قىلدى. ئاق چاچلىق، چارساقال، ئاق يۇزلۇك، سېمىز ۋە ياغ ئارىلاش تەر

چىقىپ تۇرغان، سېمىز ۋە لېكىن ياغ ئارىلاش تەر چىقمىغان ئەمەلدارلار ئۇ ئىشارەت قىلغان تەرەپلەرگە قارىدى. ئۇ يەرلەردە چىرايى قارا، ئورۇق، قەلەندەرگە ئوخشايدىغان بىرنېمىلەر قىمىرلىماي، گەپ قىلماي، كۈلمەي، خۇددى چويۇندىن ئويۇتۇلغاندەك، قاتار ئولتۇراتتى.

4

يۇ ھەزرەت كېتىپ قالغاندىن كېيىن، ۋاقتىمۇ ناھايىتى تېز ئۆتتى، پايتەختىمۇ بىلىنەر - بىلىنمەس بايىاشاتلىشىپ قالغاندەك بولدى. ھەممىدىن ئاۋۋال كاتتا غوجاملار تاۋار - دۇردۇن تون كىيىشكە باشلىدى، ئۇلاردىن كېيىن مېۋە دۇكانلىرىدا خەندىلەك ۋە ئاپېلسىن سېتىلىدىغان، تاۋار دۇكانلىرىدا خاسكا سېتىلىدىغان بولدى؛ بايلارنىڭ داستىخانلىرىدا ياخشى جاڭيۇ، بېلىق شورپىسى، خەسىكىڭ زاكۇسكىلىرى پەيدا بولدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىدە ئېيىق تېرىسى كۆرپىسى، تۈلكە جۇۋا پەيدا بولۇپ قالدى، ئۇلارنىڭ تەتىلىرىمۇ قولاقلىرىغا ئالتۇن سىرغا، قوللىرىغا كۈمۈش بىلەزۈك سالىدىغان بولدى.

چوڭ دەرۋازىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپلا قالسىڭىز، غەلىتە - غەلىتە يېڭىلىقلارنى كۆرىسىز: بۇگۈن بىر ھارۋا بامبۇك ئوقيا كەلسە، ئەتىسى بىر تۈركۈم قارىغاي تاختايلىرى كېلىۋاتقان؛ بەزىدە سۇنئىي تاغ ياسايدىغان غەلىتە تاشلارنى كۆتۈرۈپ كېتىشىۋاتقان؛ بەزىدە تىرىك بېلىقلارنى كۆتۈرۈشۈپ كېتىۋاتقان؛ بەزىدە بامبۇك قەپەسگە سېلىنغان، باشلىرىنى ئىچىگە تىقىۋالغان، ئۇزۇن لۇقى بىرچى ئىككى سۇڭ كېلىدىغان چوڭ تاشپاقىلارنى ھارۋىلارغا بېسىپ، پاشالىق قورغانلار ئىچىگە ئەكېتىشىۋاتقان.

— ئانا، ئانا، قارىغىنا، نېمىدېگەن چوڭ تاشپاقا بۇ! —

بالىلار ئۇنى كۆرۈپ توۋلايتتى، يۈگۈرۈشۈپ بېرىپ ھارۋىنىڭ ئەتراپىغا ئولىشاتتى.

— ھەي ھارىمى، ماڭ نېرى! بۇ، پادىشاھ كەرەملىرىنىڭ گۆھىرى، كاللاڭغا ھېزى بول!

لېكىن، يۇ ھەزرەت توغرىسىدىكى خەۋەرلەرمۇ گۆھەرلەرنىڭ پايتەختكە كىرگىنىدەك كۆپىيىشكە باشلىدى. پۇقرالارنىڭ لەمپىلىرى ئالدىدا، يول بويىدىكى دەرەخ تۈۋىدە ھەممە ئادەم يۇ ھەزرەت توغرىسىدا پاراڭ سالىدىغان بولدى. ئۇنىڭ كېچىدە قانداق قىلىپ ئېيىققا ئايلىنىپ قالغانلىقى[44]، توققۇز دەريانى تۇمشۇقى ۋە تىرناقلىرى بىلەن تۇرتۈپ، تاتىلاپ راۋان قىلغانلىقى، ئاسماندىن چۈشكەن لەشكەرلەر ۋە قوماندانلارنىڭ جۇدە ـ ئەپسۇن قىلىپ يۈرگەن دېۋە ۋۇجۇچىنى قانداق تۇتۇۋېلىپ، گۈيشەن تېغىنىڭ ئاستىغا باستۇرۇپ قويغانلىقى[45] توغرىسىدىكى پاراڭلار ھەممىدىن كۆپ ئىدى. پادىشاھىئالەم شۇن ھەزرەتنىڭ ئەھۋالىنى ھېچكىمۇ تىلغا ئالمايتتى، ھېچبولمىغاندا شاھزادە دەنجۇنىڭ بۇاكلىقى[46] توغرىسىدىلا پاراڭ قىلىشىپ قويماتتى.

يۇنىڭ پايتەختكە قايتىپ كېلىدىغانلىقى توغرىسىدىكى خەۋەرنىڭ تارقىلىپ كەلگەنلىكىگە خېلى ۋاقىت بولۇپ قالغانىدى، ئۇنىڭ پەخرىي قاراۋۇللىرى يېتىپ كەلسە كۆرىمىز دەپ، ھەركۈنى بىر توپ ئادەم شەھەر دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ تۇراتتى، لېكىن ئۇلار كەلمەيتتى. ئەمما، خۇددى راستىتەكلا، خەۋەرمۇ تۇشمۇتۇشتىن كېلىپ تۇراتتى. كۈنلەرنىڭ بىرى ھاۋا چالا ـ پۇچۇق تۇتۇلۇپ تۇرغان چۈش ئالدىدىكى ۋاقىتتا، يۇ ھەزرەت ئاخىر مىڭ ـ مىڭ قىمىرلىغان خەلق ئارىسىدا جىجۇدىكى پايتەختىگە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئالدىدا پەخرىي قاراۋۇللار يوق ئىدى، پەقەت قەلەندەرگە ئوخشاش بىر توپ ھەمراھلىرىلا بار ئىدى. ئاخىرىدا، بىلەك ۋە پاچاقلىرى توم، چىرايى قارا، بۇرۇتلىرى سېرىق، پۇتىنى سەل

ئېگىپ ماڭىدىغان يوغان بىر ئادەم قۇندۇزدەك قاپقارا، ئۇچلۇق بىر يۇغان تاشنى — شۇن ھەزرەت ئىنئام قىلغان «قارا تاش»[46] نى ئىككى قوللاپ كۆتۈرگەن ھالدا: «پوش، پوش! يول بېرىڭلار، يول بېرىڭلار» دەپ توۋلاپ، ئادەملەر توپى ئىچىدىن چىقىپ، پادىشاھ سارىيىغا كىرىپ كەتتى.

پۇقرالار پادىشاھ سارىيىنىڭ ئالدىدا تەنتەنە قىلىشتى، مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشتى؛ ئۇلارنىڭ ئاۋازى بەئەينى جېجياڭ دەرياسىنىڭ شاۋقۇنىغا ئوخشايتتى.

شۇن ھەزرەت تەختتە ئولتۇراتتى، ئۇ ياشىنىپ قالغاچقا، بىرئاز چارچىغانىدى، ھازىر ئۇ بىرئاز چۆچۈگەندەك بولدى، يۇنىڭ كىرىشى بىلەنلا دەرھال تەكەللۇپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بەردى، ئاندىن كېيىن گوياۋ ئالدى بىلەن بىرنەچچە ئېغىز سۆلكەت قىلىشقاندىن كېيىن، شۇن سۆز قىلدى:

— سىزمۇ قۇلىقىمغا ياققۇدەك گەپلىرىڭىز بولسا قىلىپ بېرىڭا.

— ئېھى، قىلىپ بەرگۈدەك نېمە گېپىم بولسۇن؟ — دېدى يۇ چورتلا جاۋاب بېرىپ، — مېنىڭ ھەركۈنى ئويلايدىغىنىم ئىجتىھات!

— «ئىجتىھات» دېگىنىڭىز نېمە؟ — دەپ سورىدى گوياۋ.

— ئالەمنى توپان باستى، — دېدى يۇ، — تاغلارنى ئۆرىدى، ئېدىرلارنى باستى، پۇقرا سۇغا چىلىنىپ يېتىپتۇ. مەن قۇرۇقلۇقتا ھارۋا بىلەن ماڭىدىم، سۇدا كېمە بىلەن يۈردۈم، پاتقاق ـ لايدا چانغا چۈشتۈم، تاغدا تەختىراۋان بىلەن ماڭىدىم. قايسى تاغقا بارسام، دەرەخ كەستىم، خەلقنىڭ قورسىقىغا ئاش ـ نان، گۆش تېپىپ بەردىم. ئېتىزلاردىكى سۇلارنى جىلغىلارغا، جىلغىلاردىكى سۇلارنى دېڭىزغا باشلىدىم، يەيدىغان نەرسە ـ كېرەك يېتىشمىسە، بارلىرىنىڭكىنى يۇرۇشتۇرۇپ سەپلىدىم. ئۆيـ

لەرنى كۆچۈردۈم. شۇنىڭ بىلەن ھەممە ئادەم تىنچىدى، ھەممە يەرنىڭ قىياپىتى ئۆڭلاندى.

— دۇرۇس، دۇرۇس. مانا بۇ گەپلىرىڭىز يارايدۇ! — دېدى گوياۋ ماختاپ.

— ھەي! — دېدى يۇ، — پادىشاھ بولغان ئادەم ئېھتىياتچات، تەمكىن بولۇش كېرەك. خۇدانىڭ ئالدىدا ئىنسانىلىق بولغىنىڭىزدىلا، خۇدا ئاندىن سىزگە ياخشىلىق قىلىدۇ!

شۇن ھەزرەت بىر ئۇھ تارتىپ، ئۇنىڭغا دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشنى ھاۋالە قىلدى، پىكرىڭىز بولسا ئالدىمدا ئېيتىڭ، ئارقىدىن غەيۋەت قىلىپ يۈرمەڭ، دېدى. يۇ بۇ سۆزلەرگە ماقۇللۇق بىلدۈرگەندىن كېيىن، شۇن يەنە بىر ئۇھ تارتىپ:

— دەنجۇغا ئوخشاش ياغاچ قۇلاق، ئويۇنپەز، قۇرۇقلۇقتا كېمە ھەيدەيمەن، چەللىدە ئات چاپىمەن دەيدىغان، ئۆيدە جېدەل قىلىدىغان بولماڭ، ئۇ مېنىڭ بېشىمنى ئوچاق قىلىۋەتتى، كۆزۈمگە سەت كۆرۈنىدىغان بولدى! — دېدى.

— مەن خوتۇنلۇق بولۇپ تۆت كۈندىن كېيىنلا ئۆيدىن چىقىپ كەتكەنمەن، — دېدى جاۋاب بېرىۋېتىپ يۇ، — خوتۇنۇم ئاچى دەپ بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ، ئۇنىمۇ كۆرمىدىم، شۇنداق قىلغانلىقىم ئۈچۈن سۇنى تىزگىنلىيەلمىدىم. جەمئىي 12 ۋىلايەتنى بەش رايونغا بۆلدۈم. ھەربىر رايون 5000 چاقىرىم كېلىدۇ، دېگىز بويىغا تۇتىشىدۇ. بەش باشلىق قويدۇم، بۇلارنىڭ ھەممىسى يارامليق. پەقەت مياۋلا چاتاق چىقىرىدىغاندەك تۇرىدۇ، بۇنىڭغا دىققەت قىلىڭ!

— مېنىڭ ئېلىم پۈتۈنلەي سىزنىڭ خىزمىتىڭىزنىڭ خاسىيەتلى بىلەن ئۆڭلاندى! — دەپ، شۇن ھەزرەتمۇ ماختىدى.

شۇنداق قىلىپ، گوياۋمۇ شۇن ھەزرەت بىلەن بىللە ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، تەزىم قىلدى. زىيارەت تۇگىگەندىن كېيىن، ئۇ، پۇقرا يۇدىن ئۆگەنسۇن، ئۇنداق قىلمىسا دەرھال گۇناھلىق بولىدۇ، دەپ ئالاھىدە بۇيرۇق چۈشۈردى.

بۇ ئەھۋال ھەممىدىن ئاۋۋال سودىگەرلەرنى قاتتىق ئەلەڭگۈلۈككە چۈشۈردى. لېكىن، خەيرىيەت، يۇ ھەزرەت پايتەختكە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، پوزىتسىيىسىنىمۇ بىرئاز ئۆزگەرتتى: يېمەك - ئىچمەكتە ئانچە ھەشەمەتچىلىك قىلمايدىغان بولدى، لېكىن دۇئا - تەكبىر ۋە ئىبادەت ۋاقتىدا ھەشەمەتچىلىك قىلدى؛ كىيىم - كېچەككىمۇ ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمىدى، لېكىن تەختتە ئولتۇرغاندا، مېھمان قوبۇل قىلغاندا چىرايلىق كىيىندى. شۇنىڭ ئۈچۈن بازارغا ئانچە تەسىرى يەتمىدى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، سودىگەرلەرمۇ يۇ ھەزرەتنىڭ ھەقىقەتەن ئۆگەنگۈچىلىكى بار ئىكەن، گو بېگىمنىڭ يېڭى پەرمانىمۇ جايىدا، دېيىشتى؛ ئاخىر جاھان شۇنداق پاراغەتلىشىپ كەتتىكى، ھەتتا ھايۋانلارمۇ خۇشاللىقىدىن ئۇسۇل ئويناپ كەتتى، سۇمۇرغمۇ تاماشانى قىزىتىپ بېرىش ئۈچۈن پەرۋاز قىلىپ كەلدى.

1935 - يىل 11 - ئايدا يېزىلدى

تاش پۇرچاق تەرمەك[48]

1

يېرىم يىلدىن بۇيان، نېمە ئۈچۈنكىنتاك، دارىلئاجىزىنمۇ بىسەرەمجانلىشىپ قالدى، قېرىلارنىڭ بىر قىسمىمۇ كۈس - كۈس قىلىشىپ، پاتىپاراقلىشىپ قالدى. پەقەت بويى[49] لا بىغەم يۈرمەكتە. كۈزدە سالقىن چۈشۈپ قالغاچقا، ئۇ قېرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن توڭغاق بولۇپ قېلىپ، ئەتىدىن كەچكىچە پەلەمپەينىڭ لېۋىدە ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرىدىغان بولدى، شاپاشلاپ يۈرگەن ئاياغ تاۋۇشلىرىنى ئاڭلىسىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپ قويمايتتى.

— ئاكا!

بويى بۇ ئاۋازنى ئاڭلاش بىلەنلا شۇڭىنىڭ چاقىرغانلىقىنى بىلدى. بويى ئەدەپ - قائىدىگە ئەزەلدىن ناھايىتى رىئايە قىلىدىغان ئادەم بولغاچقا، بېشىنى كۆتۈرۈشتىن ئاۋۋال ئورنىدىن تۇرۇپ قول ئىشارىتى قىلدى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە ئۇكىسىنى پەلەمپەي لېۋىدە ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغانىدى.

— ئاكا، ۋەزىيەت خېلىلا چاتاقتەك تۇرىدۇ! — شۇڭچى قاتار-لىشىپ ئولتۇرۇپ، ھاسىرىغان ھالدا تىترەك ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى.

— نېمە بوپتۇ؟ — بويى بېشىنى بۇراپ قارىدى، شۇڭچىنىڭ ئەسلىدىنلا تاتىراڭغۇ چىرايى تېخىمۇ تاتىرىپ كەتكەنىدەك كۆرۈندى.

— شاڭ پادىشاھى[50] تەرەپتىن ئىككى قارىغۇ ئادەمنىڭ قېچىپ

چىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغانسىز.

— ھە، ئالدىنقى كۈنى سەن يىشېك[51] شۇنداق دەۋاتقانىدەك قىلىۋىدى، زەن قويماپتىمەن.

— بۈگۈن بىرىپ يوقلاپ كەلدىم. بىرى چوڭ سازەندە سى ئىكەن، يەنە بىرى كىچىك سازەندە چياڭ[52] ئىكەن، بىرمۇنچە سازنىمۇ ئالغاچ كەپتۇ. بۈنىڭدىن بىرنەچچە ۋاقىت ئىلگىرى كۆرەك قىلغانىكەن، تاماشىچىلارنىڭ ھەممىسى «ئاغزى بېسىقماي ماختاپ-تۇ»، بىراق بۇ تەرەپتىكىلەر ئۇرۇشماقچى بولۇۋاتقانىدەك تۇ-رۇپتۇ.

— مۇزىكىنى دەپ ئۇرۇش قىلسا، ئەزىزلەرنىڭ تەرىقىتىگە توغرا كەلمەس، —دېدى بويى سۆزنى ئېزىپ قىلىپ.

— ساز ئۈچۈنلا ئەمەس ئىكەن. سىز شاڭ پادىشاھىنىڭ زالىملىقىنى، ئەتىگەندە سۈنىڭ سوغۇقلۇقىدىن قورقماي كېچىك-تىن ئۆتكەن ئادەملەرنىڭ پاقالچىكىنى چېقىپ يىلىكىنى تەكشۈ-رۈپ كۆرگەنلىكىنى، شاھزادە دېگەن غوجامنىڭ يۈرىكىنى سۇغۇ-رۇۋېلىپ، ئەقىل - پاراسىتىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەنلىكىنى ئاڭلىمىغانمىدىڭىز؟ بۇ ۋەقە ئىلگىرى مىش - مىش گەپ بولۇپ يۈرگەنىدى. قارىغۇلارنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن راستلىقى ئىسپاتلاندى. شاڭ پادىشاھىنىڭ كونا قائىدىلەرنى بۇزۇپ تاشلىغانلىقىمۇ ئېنىق ئىسپاتلاندى. كونا قائىدىلەرنى بۇزۇپ تاش-لىغان ئادەمگە قارشى قوزغىلىش كېرەك ئىدى. بىراق، مېنىڭچە، پۇقرانىڭ ھۆكۈمرانلارغا قارشى چىقىشى ھەر ھالدا ئەزىزلەرنىڭ تەرىقىتىگە توغرا كەلمەيدۇ...

— يېقىندىن بۇيان نانمۇ كۈندىن - كۈنگە كىچىكلەپ كېتىۋا-تىدۇ، راستتىنلا بىر چاتاق چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، — دېدى بويى بىر ئاز خىيال سۈرگەندىن كېيىن، — لېكىن، مېنىڭچە، تالا - تۈزگە ئازراق چىققىنىڭىز، گەپنى كەم قىلغىنىڭىز، ھەر

كۈنى تەنھەرىكىتىڭىزنى قىلىۋەرگىنىڭىز تۈزۈكتەك تۇرىدۇ!

— شۇنداق...— شۇچى تولىمۇ ئىتائەتچان بولغاچقا، قىسقىلا جاۋاب بەردى.

— ئويلاپ كۆرۈڭ، — دېدى بويى ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئەمەلىيەتتە قايىل بولمىغانلىقىنى بايقاپ، — بىز بولساق مېھمان، شى بۇ قېرىلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادەم بولغاچقا، بىز بۇ يەردە تۇرۇپ قالغان، ناننىڭ كىچىكلەپ كەتكەنلىكى ئۈستىدە بىر-نەرسە دېمەسلىكىمىز كېرەك، چاتاق چىققان تەقدىردىمۇ بىرنەرسە دېمەسلىكىمىز كېرەك.

— ئۇنداق بولسا، بىز قېرىلىقىمىزنى باقتۇرۇش بىلەنلا كۈن ئۆتكۈزىدىكەنمىز - دە.

— ئەڭ ياخشىسى، كەم گەپ قىلغىنىمىز تۈزۈك. مېنىڭمۇ ئۇنداق ئەھۋاللارنى ئاڭلىغۇچىلىك مادارىم يوق.

بويى يۆتىلىپ كەتتى، شۇچىمۇ گەپتىن توختاپ قالدى. يۆ-تەلىنىڭ توختىشى بىلەن جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىككىيلەن-نىڭ ئاپئاق ساقىلى كەچ كۈزنىڭ شەپەق نۇرىدا پارقىراپ تۇراتتى.

2

لېكىن بىسەرەمجانلىق كۈچىيىۋەردى. نان كىچىكلەپ كېـ-تىش بىلەنلا قالماستىن، ئۇنمۇ يېرىكلەشكىلى تۇردى. دارىلئاجـ-زىندىكىلەرنىڭ كۈس - كۈسى تېخىمۇ كۈپەيدى. تاشقىرىدىن ئات - ھارۋىلارنىڭ ئاۋازى كېلىپ تۇراتتى. شۇچىنىڭ تالا - تۈزگە چىقىش ھەۋىسى تېخىمۇ كۈچەيدى. ئۇ قايتىپ كىرگەندىن كېيىن بىر نەرسە دېمىسىمۇ، لېكىن چىرايىدىكى ئەنسىزلىك بويىنىمۇ خېلى بىئارام قىلاتتى، ئۇ بۇ تەييار تاماقنىمۇ يېيەلمەيدىغان ئوخـ-شايمىز، دەپ ئەندىشە قىلاتتى.

11 - ئاينىڭ ئاخىرى، شۇچى ئادەتتىكىدەك سەھەر تۇرۇپ تەنھەرىكەت قىلماقچى بولدى، لېكىن ھويلىغا چىققاندىن كېيىن قۇلاق سېلىپ تىڭشاپ بېقىپ، دەرۋازىنى ئاچتى - دە، يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ۋاللاھۇ ئەلەم 10 دانە قازان نېنى پىشۇرغۇچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ قايتىپ كەلدى، ئۇنىڭ بۇرنى سوغۇقتا توڭلاپ قىزىرىپ كەتكەن، ئاغزىدىن ھور چىقىپ تۇراتتى.

— ئاكا! ئۇرۇمچىدىن تۇرۇڭ! لەشكەر تارتىلىپ قالدى! — ئۇ بويىنىڭ كارىۋىتى ئالدىدا ئىككى قولىنى سېلىپ ئىززەت - ئېكرام بىلەن تۇرۇپ ئۇنلۇك سۆزلىدى، ئۇنىڭ ئاۋازى ئادەتتىكىدىن بىرئاز قوپالراق چىقتى.

بويى توڭغاق بولغاچقا، شۇنچە ئەتىگەن ئورنىدىن تۇرۇشنى خالىمايتتى. ئۇكىسىنىڭ ئاسقىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، نائىلاج چىشىنى چىشلەپ، ياتقان يېرىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى، جۇڭسىنى يېپىنچاقلاپ، يوتقاندىن چىقماي تۇرۇۋىلا ئالدىرىماستىن تامبىلىنى كىيدى.

— تەنھەرىكەت قىلاي دەپ تۇرۇۋىدىم، — دېدى قاراپ تۇرغان شۇچى، — تاشقىرىدا ئادەملەر بىلەن ئاتلارنىڭ ئاۋازى چىقىپ قالدى، شۇنىڭ بىلەن كوچىغا چىقىپ قارىسام دەرۋەقە كېلىپ قاپتۇ، ئالدىدا ئاق يوپۇقلۇق بىر چوڭ تەختىراۋان كەلدى، ئۇنى 81دەك ئادەم كۆتۈرۈپتۇ، ئىچىدە بىر ياغاچ تاختا بار ئىكەن، ئۇنىڭدا «ئۇلۇغ جۇ سۇلالىسىنىڭ پادىشاھى جۇ ۋېنۋاڭنىڭ قەبرە تاختىسى» دېگەن خەت بار ئىكەن. ئارقىسىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى لەشكەر ئىكەن. شاڭ جۇغا قارشى قوزغىلىپ ماڭغان بولسا كېـ-رەك، دەپ ئويلاپ قالدىم. ھازىرقى پادىشاھ جۇ ۋۇۋاڭ ۋاپادار ئادەم، ئۇ چوڭ - چوڭ ئىشلارنى قىلماقچى، شۇڭا مەرھۇم پادە-شاھ جۇ ۋۇۋاڭنىڭ قەبرە تاختىسىنى ئالدىدا كۆتۈرتكۈزۈپ ماڭغان

بولسا كېرەك، ئۇلارغا بىرەەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن قايتىپ كەلدىم. قارىسام، بىزنىڭ دارىلئاجىزىنىڭ كوچا تەرەپتىكى تېمىغا ئېلان چاپلاقلىق تۇرۇپتۇ...

بويى كىيىملىرىنى كىيىپ بولغاندىن كېيىن، ئاكا - ئۇكا بىللە ئۆيدىن چىقتى - دە، سوغۇقتىن تۇگۈلۈپ قالدى. بويى ئىلگىرىدىن تارتىپ ئانچە كۆپ ماڭمايتتى، دەرۋازىدىن چىقىپلا بەزىبىر يېڭىلىقلارنى كۆردى، بىرنەچچە قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، شۇچى قولى بىلەن تامنى كۆرسەتتى، دەرۋەقە تامدا چوڭ ئېلان چاپلاقلىق تۇراتتى:

«ھەممە ۋاقىپلانسۇنكى، ھازىرقى پادىشاھ شاڭ جۇ ئۆزىنىڭ كېنىزىكىنىڭ گېپىدىن چىقمىدى، ئۆزىنى ئالەمنىڭ سىرتىدا قويدى، خۇداغا، يەر - جاھانغا، ئىنسانىيەتكە مۇڭا پىق توغرا يولدىن چىقىپ كەتتى، ئەجدادلارنىڭ ھۆرمىتىنى، ئاكا - ئۇكا قېرىنداشلارنىڭ ئىقبالىنى بوغۇپ تاشلىدى. ئۇ ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ نەغمە مىزانىنى كېرەكتىن چىقاردى؛ ئۇ كېنىزىكىنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن، زورلۇق - زومبۇلۇق قىلدى، شەھۋانىيەتكە بېرىلىپ كەتتى. شۇڭا، مەن جى فا خۇدانىڭ ئىرادىسى بويىچە، ئۇنىڭ جاجىسىنى بېرىمەن. ھەممەيلەننى ئىككىلەنمەي تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە بۇيرۇيمەن.»

ئىككىيلەن ئېلاننى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن زۇۋان سۇرمەستىن چوڭ يولغا قاراپ ماڭدى. يول بويىدا ئادەملەر سانجاق - سانجاق تۇرۇپ كەتكەنىدى. ئىككىيلەن ئارقىدا تۇرۇپ: «پوش! پوش!» دېدى. خەلق ئارقىسىغا قاراپ، ئىككى ئاقساقال ئادەمنى كۆرۈپ، پادىشاھ جۇ ۋېنۋاڭنىڭ قېرىلارغا ھۆرمەت قىلىڭلار دېگەن

پەرمانى بويىچە دەرھال يول بوشتىپ ئۇلارنى ئالدىغا ئۆتكۈزدى. شۇ چاغدا ھەممىنىڭ ئالدىدا ماڭغان «قەبرە تاختىسى» كۆزدىن ئۇزاپ كەتكەنىدى. يولدا ساۋۇت كىيگەن قاتار - قاتار لەشكەرلەر كېتىۋاتاتتى. ۋاللاھۇ ئەلەم 350 دانە نان پىشۇرغۇچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، باشقا بىرمۇنچە لەشكەر كۆرۈندى، ئۇلار خۇددى رەڭگا-رەڭ بۇلۇتقا ئوخشاش ھەرخىل تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن؛ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يەنە ساۋۇت كىيگەن لەشكەرلەر ئۆتتى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ئارغىماق مىنگەن بىر توپ ھەربىي، مۇلكىي ئەمەلدارلار قىزغۇچ چىراي، بومبا ساقال، سول قولىدا سېرىق پالتا، ئوڭ قولىدا ئاق كالا قۇيرۇقى تۇتقان، سالاپەتلىك ۋە سۈرلۈك غوجامنى ئوتتۇرىغا ئالغان ھالدا كېلىشتى. ئۇ «خۇدايى جازانى ئىجرا قىلغۇچى» پادىشاھ جۇ ۋۇۋاڭ ئىدى.

چوڭ يولنىڭ ئىككى قاسىقىدا تۇرغان خەلق ئېھتىرام بىلدۇرۇپ تۇردى، ئۇلارنىڭ بىرىمۇ قىمىر قىلمىدى، زۇۋان چىقارمىدى. ھەممە ئادەم تىمتاس تۇرغاندا، شۇچى بويىنى قولىدىن تارتقان پېتى ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ، ئاتلارنى ئارىلاپ ئۆتۈپ، جۇ ۋۇۋاڭنىڭ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇۋالدى ۋە بويىنىنى سوزۇپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

— دادىسى ئۆلسە ئوغلى يەرلىكىدە قويماي، ئەكسىچە ئۇرۇشقا لەشكەر تارتىپ كەلسە، بۇنى «ۋاپادارلىق» دېگىلى بولامدۇ؟ مۇلازىملىرى خوجايىنىنى ئۆلتۈرىمەن دېسە، بۇنى «مېھرىبانلىق» دېگىلى بولامدۇ؟...

دەسلەپتە يول بويىدىكى خالايىق، پادىشاھنىڭ ئالدىدىكى سەركەردىلەر چۆچۈپ داڭ قېتىپ قالدى؛ ھەتتا جۇ ۋۇۋاڭنىڭ قولىدىكى ئاق كالا قۇيرۇقمۇ قىڭغىيىپ قالدى. لېكىن شۇچى ئەمدىلا تۆت ئېغىز گېپىنى قىلىپ تۇرۇشىغا، شارت - شۇرت قىلغان ئاۋاز چىقتى - دە، ئۇلارنىڭ بېشىغا بىرنەچچە قىلىچ تەڭلەندى.

— توختاڭلار!

بۇنىڭ جياڭ تەيگۈڭ ھەزرەتنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكى ھەممىگە ئايان ئىدى، ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىماسلىققا كىممۇ جۈرئەت قىلالىسۇن؟! قىلىچ تەڭلىگەنلەر دەرھال توختاپ قالدى، ئۇلارمۇ ئاپئاق ساقال ۋە لېكىن يۈزى گۈزلۈك ئادەملەر ئىدى.

— قېنى شىرمەتلەر، بۇلارنى قويۇۋېتىڭلار!

سەركەردىلەر قىلىچلىرىنى دەرھال قايتۇرۇپ، بەللىرىگە ئېسىۋالدى. بىر تەرەپتىن ساۋۇت كىيگەن تۆت شىرمەت كېلىپ، بويى بىلەن شۇڭچىنىڭ ئالدىدا ئېھتىرام بىلەن تاق تۇرۇپ، قوللىرىنى كۆتۈردى، ئاندىن كېيىن شۇڭچى بىلەن بوينى ئىككىدىن ـ ئىككىدىن بولۇپ قولتۇقلاپ، راۋۇرۇس قەدەم بىلەن يول ياقىسىغا ئېلىپ ماڭدى. خالايىقمۇ دەرھال يول بوشىتىپ، ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتكۈزۈۋەتتى.

ئارقىغا ئۆتكەندىن كېيىن، شىرمەتلەر يەنە ئېھتىرام بىلەن تاق تۇرۇپ قوللىرىنى قويۇۋەتتى ۋە ئۇلارنىڭ دۇمبىسىدىن كۇچەپ ئىتتىرىۋەتتى. ئىككىيلەن «ۋايجان» دەپ ۋارقىراپ، دەلدەڭلىگەنچە يول ياقىسىدىن ئىككى غۇلاچ نېرى بېرىپ، پوككىدە يېقىلدى. شۇڭچىنىڭ ئىشى ھەر ھالدا ئوڭدىن كەلدى، ئۇ قولى بىلەن تىرىۋالغانلىقتىن يۈزىگە ئازراقلا لاي چاپلاشتى؛ بويى خېلىلا ياشىنىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ ئۇستىگە بېشى تاشقا تەگكەچكە ھوشىدىن كەتتى.

3

قوشۇن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن قارىسىمۇ كۆزدىن غايىب بولدى، شۇ چاغدا خالايىق ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، دالىيىپ ياتقان بويى بىلەن ئولتۇرغان شۇڭچىنىڭ ئەتراپىغا ئولاشتى. ئۇلارنىڭ

بىرنەچچىسى ئۇلارنى تونۇيتتى. شۇڭا خالايىققا، بۇلار ئەسلىدە لياۋشىدىكى گۇ جۇجۇن ھەزرەتنىڭ تەخت ۋارىس پەرزەنتلىرى ئىدى، بىر ـ بىرىگە تەختىنى ئۆتۈنۈپ بېرىش مەقسىتىدە بۇ يەرگە قېچىپ كېلىپ، پادىشاھ مەرھۇمنىڭ دارىلئاجىزىنىغا كىرگەن، دەپ سۆزلەپ بەردى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان خالايىق ئۇلارغا تەھسىن ـ ئاپىرىن ئوقۇدى، بىرنەچچىسى ئېڭىشىپ تۇرۇپ شۇچەنىڭ مەڭزىگە قارىدى، بىرنەچچىسى تۇم زەنجۈبىل قاينىتىپ ئىچۈرۈش ئۈچۈن ئۆيىگە كەتتى. بىرنەچچىسى ئۇلارنى تاختىغا ياتقۇزۇپ ئەكېتىشكە ئادەم چاقىرىش ئۈچۈن دارىلئاجىزىنىغا كەتتى.

تەخمىنەن 103، 104 نان پىشۇرغۇچلىك ۋاقىت ئۆتتى، ئەھۋالدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش بولمىدى، قاراپ تۇرغان ئادەملەرمۇ بارا ـ بارا كېتىپ قېلىشتى؛ يەنە خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئىككى بوۋاي بىر تاختاينى كۆتۈرگىنىچە دىڭكوسلاپ كەلدى، تاختاينىڭ ئۈستىگە بىر قەۋەت پاخالمۇ سېلىنغانىدى: بۇمۇ مەرھۇم جۇۋۇنۋاڭنىڭ قېرىلارنىڭ ئىززىتىنى قىلىش قائىدىسى ئىدى. تاختاينىڭ گۈپ قېلىپ يەرگە قويۇلۇشى بىلەن چۆچۈگەن بويى بىردىنلا كۆزلىرىنى ئاچتى. ئۇ ھوشىغا كەلدى، شۇچى خۇشاللىقىدىن توۋلاپ سالدى ۋە ھېلىقى ئىككىيلەنگە يارەملىشىپ، بويىنى تاختايغا ئاۋايلاپ ياتقۇزدى ـ دە، دارىلئاجىزىنىغا قاراپ، تاختاي كۆتۈرگەنلەرنىڭ كەينىدىن تاختايغا چېتىلغان ئارغامچىنى تۇتۇۋالغان پېتى ئىز باستۇرۇپ ماڭدى.

60 — 70 قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، يېراقتىن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى:

— ھەي! توختاپ تۇرۇڭلار! زەنجۈبىل قاينىتىپ كەلدىم!

قولىدا قوم داڭقان كۆتۈرگەن بىر چوكان يۈگۈرۈپ كەلمەكتە، زەنجۈبىلنىڭ تۆكۈلۈپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلغان بولسا كېرەك، ئانچە تېز يۈگۈرمەيتتى.

بۇلار ھېلىقى چوكان يېتىپ كەلگۈچە كۈتۈپ تۇردى. شۇچى ئۇنىڭ شەپقىتىگە رەھمەت ئېيتتى. چوكان بويىنىڭ ئاللىقاچان ھوشىغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ بىرئاز ئۇمىدسىزلەندى. لېكىن، يەنە بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن ئۇنىڭغا، ئىچىۋېلىڭ، ئاشقازىنىڭ ئىسسىتىدۇ، دېدى. لېكىن بويى زەنجۈبلىنىڭ ئاچچىقىدىن قورقۇپ ئىچكىلى ئۇنمىدى.

— بۇنى قانداق قىلارمەن؟ سەككىز يىللىق كونا زەنجۈبل ئىدى، بۇنداق كونا زەنجۈبل باشقىلاردىمۇ يوق ئىدى. ئۆيىمىزدە ئاچچىق نەرسىنى ياخشى كۆرىدىغان ئادەمىمۇ يوق...— چوكانىڭ كۆڭلى غەش بولغاندەك قىلدى.

شۇچى قۇم داڭقانىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ، بويىغا بىر، ئىككى يۇتۇم ئىچۈردى، يەنە بىرمۇنچە ئېشىپ قالغاندى، ئۇ، مېنىڭمۇ ئاشقازىنىم ئاغرىپ تۇرىدۇ، دەپ ھەممىسىنى ئىچىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ زەنجۈبلىنىڭ كۈچىنى ماختاپ، ھېلىقى چوكانىڭ ياخشىلىقىغا رەھمەت ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ماجىرا تۈگىدى.

ئۇلار دارىلئاجىزىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاغرىقىمۇ تۈگەپ كەتتى، بويى ئۇچىنچى كۈنى پېشانىسىدىكى ياڭاقتەك ئىشىشى يانمىغان، ئاشقازىنى بۇزۇلغان بولسىمۇ ئورنىدىن تۇرالايدىغان بولۇپ قالدى.

مەنسەپدارلارمۇ، پۇقرامۇ ئۇلارنى ئارامىدا قويمىدى، ئۇلارنى بىئارام قىلىدىغان خەۋەرلەر، ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ خەۋەرلىرى ياكى مش - مش گەپلەر ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ تۇردى. 12 - ئاينىڭ ئاخىرىدا، چوڭ قوشۇن مىڭجۇن دېگەن يەردىن ئۆتۈپتۇ، بەگلەرنىڭ ھەممىسى جەم بوپتۇ، دېگەن گەپلەر ئاڭلانغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا، جۇ ۋۇۋاڭنىڭ «ئۇلۇغ غازاتنا-

مىسى» نىڭ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىمۇ كېلىپ قالدى. بۇنى دارىلئاجىزىنىدىكىلەر كۆرسۈن دەپ ئالاھىدە كۆچۈرتكۈزۈپ ئەۋەتكەنىكەن، ئۇلارنى كۆزى تورلىشىپ قالغان دەپ، خەتلىرىنىڭ ھەربىرىنى ياڭاقتەك چوڭ - چوڭ يازدۇرغانىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، بويى ئۇنى ئوقۇشقا خۇشياقماي، شۇچىغا ئوقۇتۇپ ئاڭلىدى. باشقا سۆزلىرىغۇ ھېچ گەپ ئەمەس، لېكىن: «ئاتا - بوۋىسىنىڭ شام - چىرىغىنى ئۆچۈرۈپ قويدى، ۋەتىنىنى خورلىدى...» دېگەن گەپلەر ئۇنىڭ جېنىغا تەگكەندەك بولدى.

مش - مش گەپلەرمۇ كۆپەيدى: بەزىلەر جۇ ۋۇۋاڭنىڭ لەشكەرلىرى مۇيىپ دېگەن يەرگە بارغىنىدا شاڭ جۇنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشۇپ، ئۇلارنى قىرىپ ساينىڭ تېشىدەك يانقۇزۇۋېتىپتۇ، قان دەريا بولۇپ ئېقىپتۇ، ھەتتا كالتەك - توقماقلارمۇ خۇددى سۇدا لەيلەپ يۈرگەن ئوت - خەستەك لەيلەپ قاپتۇ، دېيىشتى. يەنە بەزىلەر بولسا، شاڭ جۇنىڭ لەشكەرلىرى 700 مىڭ بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇرۇشماي، جياڭ تەيگۈڭنىڭ نۇرغۇن لەشكەرنى باشلاپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپلا ئارقىسىغا قايتىپ، جۇ ۋۇۋاڭغا يول بوشىتىپ بېرىپتۇ، دېيىشتى.

بۇ مش - مش گەپلەر بىر - بىرىگە ئانچە ئوخشىمىسىمۇ، لېكىن جۇ ۋۇۋاڭنىڭ ئۇرۇشتا غەلىبە قىلغانلىقى راستتەك قىلاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن يەنە، لۇتەيدىكى ئالتۇن - كۈمۈشنى، جۇيچياۋدىكى ئاشلىقنى[53] ئەكېلىشىپتۇ، دېگەن گەپلەرمۇ كېلىپ، غەلىبە قىلىنغانلىقىنىڭ راستلىقى تېخىمۇ ئىسپاتلاندى. ياردارلارمۇ كەينى - كەينىدىن قايتىپ كەلگىلى تۇردى، ئۇلارمۇ قاتتىق جەڭگە قاتناشقاندەك كۆرۈنەتتى. بىر ئىلاج قىلىپ ماڭالايدىغانلىكى ياردارلارنىڭ تولىسى چايخانا، مەيخانا، ساتراشخانا ئالدىدا، خەلقنىڭ لەمپىلىرى ياكى ئىشىكلىرى ئالدىدا ئولتۇرۇپ، ئۇرۇشنىڭ ئۆتمۈشىنى ھېكايە قىلاتتى، قەيەردىلا بولمىسۇن، كـ-

شىلەر توپ ـ توپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ ھېكايىلىرىنى زوق بىلەن ئاڭلايتتى. ئەتىياز كىرىپ، تالا ـ تۇزدىمۇ ئانچە سوغۇق قالمىغاندى، شۇڭا ياردارلار قاراڭغۇ چۈشكەن چاغلاردىمۇ زوق بىلەن ھېكايە قىلىپ ئولتۇراتتى.

بويى بىلەن شۇڭچى تاماق سىكمەس بولۇپ قالغاچقا، ھەر قېتىمقى تېگىشلىك نېنىنى يەپ بولالمايتتى؛ ئۇيقۇسىمۇ ئىلگىرى كىگە ئوخشىمايتتى، قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەنلا تۆشەكلىرىگە چىقىشاتتىيۇ، كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كەلمەيتتى. بويى بىر ئۇيان، بىر بۇيان ئۆرۈلەتتى، شۇڭچى ئۇنىڭ ئۆرۈلگىنىنى ئاڭلاپ، ئىچى تىتىلداپ بىئارام بولۇپ، يېڭىۋاشتىن ئورنىدىن تۇرۇپ، كىيىملىرىنى كىيىپ، ھويلىغا چىقىپ ئۇيان ـ بۇيان ماڭاتتى ياكى تەنھەرىكەت قىلاتتى.

بىر كۈنى كېچىدە، يۇلتۇز چىققان بولسىمۇ ئاي چىقمىغان كېچىدە ھەممە ئادەم تىمتاس ئۇخلاپ ياتقاندا، ئىشىك ئالدىدا يەنە بەزىلەر گۈدۈڭلىشىپ پاراڭ سوقماقتا ئىدى. ئەزەلدىن باشقىلارنىڭ گېپ ـ سۆزلىرىگە قۇلاق تىكىپ يۈرمەيدىغان شۇڭچى بۇ نۆۋەت نېمە ئۈچۈندۇر ئايىغىنى توختىتىپ قۇلاق سالدى.

— ھېلىقى شاڭ جۇ دېگەن خۇنپەر خان مەغلۇپ بولۇش بىلەنلا لۇتەيگە تىكىۋەتتى، — گەپ قىلىۋاتقان كىشى جەڭدىن قايتىپ كەلگەن ياردار بولسا كېرەك، — ئۇ خۇنپەر ئالتۇن ـ كۈموشلەرنى دۆۋىلەپ، ئۆزى ئوتتۇرىدا ئولتۇرۇپ ئوت ياقتى.

— ۋاي خۇدايىمەي، ئىسىت كېتىپتۇ ـ دە! — ئۇنىڭ دەرۋازىۋەننىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— قورقماڭ! ئوتتا ئۆزى كۆيۈپ ئۆلدى، ئالتۇن ـ كۈموش لەر كۆيمىدى. پادىشاھىمىز بەگلەرنى باشلاپ شاڭ خانىدانلىقىغا قەدەم باستى، خانىدانلىقنىڭ پۇقرالىرى شەھەر سىرتىدىكى سەھرادا ئالدىمىزغا چىقىشىپتۇ، پادىشاھىمىزنىڭ يېنىدىكى كاتتىلار پا-

دىشاھىمىزنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇلارغا: «خاتىرجەم ئىش ـ ئوقەتكىلارنى قىلىۋېرىڭلار» دېدى. ئۇلار باش قويۇپ تەزىم قىلىشتى، بىز ئىلگىرىلەپ مېڭىۋەردۇق، قارىسام ھەممە دەرۋازىدا «مۇمىن پۇقرا» دېگەن چوڭ خەت چاپلاقلىق تۇرۇپتۇ. پادىشاھىمىزنىڭ ھارۋىسى توپتۇغرا لۇتەيگە قاراپ ماڭدى، شاڭ جۇ ئۇلۇۋالغان يەرگە بارغاندىن كېيىن، پادىشاھىمىز ئۈچ پاي ئوق ئاتتى...

— نېمىشقا؟ ئۇ ئۆلمەپتىكەنما؟ — دەپ سورىدى يەنە بىرەيلەن.

— كىم بىلسۇن؟! ئىشقىلىپ ئۈچ پاي ئوق ئۇزدى، ئاندىن كېيىن قىلىچىنى غلاپتىن چىقىرىپ، شارت قىلىپ چاپتى؛ شۇنىڭدىن كېيىن سېرىق پالتىسىنى قولىغا ئېلىپ غاچ ئۇردى ـ دە، ئۇنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈپ، چوڭ ئاق تۇغقا ئاستى.

شۇڭچى چۆچۈپ كەتتى.

— ئاندىن كېيىن شاڭ جۇنىڭ ئىككى كىچىك خوتۇنىنى ئىزدىدى. ۋاھ، ئۇلار ئاللىقاچان ئېسىلىپ ئۆلگەنىكەن. پادىشاھىمىز ئۇلارغىمۇ ئۈچ پاي ئوق ئۇزدى، قىلىچىنى سۈغۇرۇپ چاپتى، ئاندىن كېيىن قارا پالتىنى قولىغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ كاللىسىنى كېسىپ كىچىك ئاق تۇغقا ئاستى. شۇنداق قىلىپ...

— ئۇنىڭ ئىككى كىچىك خوتۇنى راست چىرايلىقمىكەن؟ — دېدى دەرۋازىۋەن ئۇنىڭ سۆزىنى ئارىلاپ.

— بىلمىدىم. تۇغنىڭ شادىسى ئېگىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە كۆرگۈچىلەرمۇ كۆپ؛ شۇ چاغدا جاراھىتىم قاتتىق ئاغرىپ تۇرغاچقا، يېقىن بارالمىدىم.

— خەقنىڭ ئېيتىشچە، ھېلىقى داجى دېگەن كىچىك خوتۇنى تۇلكىدىن ئۆزگىرىۋالغان جىن ئىمىش، ئۇنىڭ ئىككى پۇتى ئادەم قىياپىتىگە ئۆزگىرەلمىگەچكە لاتا بىلەن ئورىۋالغانمىش. راستمۇ؟

— كىم بىلىدۇ دەيسىز؟! ئۇنىڭ پۇتىنى كۆرگىنىمۇ يوق،

لېكىن ئۇ ياقتىكى خوتۇن خەقلەرنىڭ تولىسى پۇتلىرىنى توڭگۇزۇنىڭ تۇيىقىغا ئوخشاش تېڭىۋالىدىكەن.

شۇڭچى ئەدەپ - يوسۇنلۇق ئادەم بولغاچقا، ئۇلارنىڭ گەپنى پادىشاھنىڭ بېشىدىن باشلاپ، خوتۇن خەقنىڭ پۇتىغا ئۆتكەنلىكىنى ئاڭلاپ قوشۇمىسىنى تۇردى - دە، دەرھال قۇلقىنى ئېتىۋېلىپ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپلا ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بويى تېخى ئويغاق ئىدى، ئۇ ئاستا سورىدى:

— يەنە تەنھەرىكەت قىلغىلى چىقتىڭىزمۇ؟

شۇڭچى جاۋاب بەرمەي، ئاستا يېقىن بېرىپ، ئۇنىڭ كارىۋىتىنىڭ لېۋىدە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئېڭىشىپ تۇرۇپ، بايىاتىن ئاڭلىغان گەپلىرىنى سۆزلەپ بەردى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىككىيلەن بىردەم شۇك بولۇپ قالدى. ئاخىرىدا شۇڭچى ناھايىتى قىينىلىپ بىر نەپەس ئالدى - دە، ئاستا سۆزلىدى:

— جۇ ۋېنۋاڭنىڭ ئەدەپ - قائىدىلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇزگەرتىۋېتىپتۇ - دە... قاراڭ، ۋاپادار بولمايلا قالماستىن، مېھرىبانلىقىنىمۇ تاشلىۋېتىپتۇ... بۇنىڭغا قارىغاندا، بۇ يەردىكى تاماق ھارام ئوخشايدۇ.

— ئۇنداق بولسا قانداق قىلارمىز؟ — دەپ سورىدى بويى.

— بۇ يەردىن كەتكىنىمىز تۇزۇكتەك تۇرىدۇ...

ئىككىيلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، بۇ دارىلئاجىزىنىدىن ئەتە سەھەردىلا چىقىپ كېتىش، جۇ ئەۋلادىنىڭ نېمىنى يېمەسلىك، باشقا بىرەر نەرسىمۇ ئالماسلىق قارارىغا كەلدى. ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن خۇاشەن تېغىغا بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى ياۋا مېۋە - چېۋە ۋە دەرەخ يوپۇرماقلىرىنى يەپ ئۆتكۈزۈش نىيىتىگە كەلدى. «خۇدا ئۇلۇغ، ھەممە ئىنسانغا شەپقەت كەلتۈرىدۇ» دېگەن گەپ بار، قۇببىلىرىز، چۆچىنى دېگەندەك بىرنېمىلەر تېپىلىپ قالسىمۇ ئەجەب ئەمەس، دەپ ئويلاشتى.

ئۇلار بىر قارارغا كەلگەندىن كېيىن كۆڭلىمۇ خېلىلا ئېچىلىپ قالدى. شۇڭچى كىيىملىرىنى يەنە سېلىۋېتىپ ياتتى؛ ئۇزاققا قالماي، بويىنىڭ جۆيلۈڭاتقانلىقىنى ئاڭلىدى، ئۆزىمۇ قىزىقىپ ئاڭلىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە چۆچىنىڭ مەززىلىك ھىدى بۇرنىغا كىرگەندەك بولدى ۋە شۇ مەززىلىك ھىدنىڭ تەسىرى بىلەن ئېغىر ئۇيقۇغا كەتتى.

4

ئەتىسى ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن ئادەتتىكىدىن بالدۇر ئويغاندى؛ يۇيۇنۇپ - تارىنىپ بولغاندىن كېيىن ھېچ نەرسە ئالماي — ئەمەلىيەتتە ئالغۇدەك بىر نەرسىمۇ يوق ئىدى، بار - يوقى بىرلا كونا جۇڭسى بار ئىدى — كونا جۇڭسىنى تاشلاپ كېتىشكە كۆزى قىيماي، ئۇنى ئۇچىسىغا كىيىپ، ھاسا تايىقىنى ۋە ئېشىپ قالغان ناننى ئېلىپ، ئايلىنىپ كىرىمىز دېگەن باھانە بىلەن دارىلئاجىزىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتتى ۋە ئەمدى بۇ يەر بىلەن مەڭگۈ خوشلىشىدىغان بولدۇق دەپ، بۇ يەرگە يەنە بىرئاز تارتىشقاندەك قىلىپ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قاراپ قويدى.

كوچىدا ئادەم ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى، ئۇيقۇسىغا تازا قانمىغان، قۇدۇقتىن سۇ تارتىۋاتقان ئاياللاردىن باشقا ئادەم ئۇچرىمايتى. شەھەرنىڭ چېتىگە يېتىپ بارغاندا كۈن نەيزە بويى ئۆرلىدى، يولدا ئادەممۇ كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ تولىسى باشلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەغرۇر كېتىۋاتقان بولسىمۇ، بۇلارنى كۆرۈشى بىلەنلا قائىدە بويىچە يول بوشتىپ بەردى. دەل - دەرەخلەرمۇ كۆپىيىشكە باشلىدى، ئىسمى نامەلۇم دەرەخلەر ئەمدىلا بىخ سۈرگەن، كۆكۈچ كۆرۈنۈپ تۇراتتى، دەرەخلەر ئارىسىدىكى قارىغاي، ئارچا دەرەخلىرى خېلىلا كۆكىرىپ تۇراتتى.

بويى بىلەن شۇچى بىپايان كەڭ، ئازادە، چىرايلىق مەنزىرە-لەرنى كۆرۈپ، گويا ياشىرىپ قالغاندەك تېتىك چامداپ ماڭدى، كۆڭلىمۇ خېلىلا ئېچىلىپ قالدى.

ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن بىر ئاچا يولغا كېلىپ قالدى ـ دە، قايسى يولدىن مېڭىشنى بىلەلمەي، ئۇدۇلىدىن كېلىۋاتقان بىر بوۋايدىن مۇلايىملىق بىلەن سورىدى.

— ئاپلا، ئىسىت، — دېدى بوۋاي، — بالدۇرراق چىققان بولساڭلار، ئۆتۈپ كەتكەن ئاتلىقلار بىلەن بىللە ماڭغان بولساڭلار ياخشى بوپتىكەن. ئەمدى مۇشۇ يول بىلەن ماڭماي ئىلاجىڭلار يوق، ئالدىڭلاردىمۇ ئاچا يول ئۇچرايدۇ، يەنە سو-رارسىلە...

دەل چۈش ۋاقتىدا بىرنەچچە مەجرۇھ لەشكەرنىڭ بىر توپ قېرى، ئورۇق، توكۇر، قوتۇر ئاتنى ھەيدەپ ئارقا تەرەپىدىن كېلىپ، خۇددى دەسسۈەتكۈدەك قىلىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكى شۇچە-نىڭ ئېسىدە ئىدى؛ شۇڭا ئۇ ھېلىقى بوۋايدىن شۇ ئاتلارنى نېمىگە ھەيدەپ كېتىشكەنلىكىنى سورىدى.

— تېخى بىلمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى ھېلىقى بوۋاي، — بىزنىڭ ئۇلۇغ پادىشاھىمىز «خۇدايىمنىڭ ئىرادىسى بويىچە شاڭ جۇنىڭ جاجىسىنى بېرىپ» بولدى، ئەمدى يەنە لەشكەر تارتىپ چېقىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، شۇڭا ئاتلارنى خۇاشەن تېغىنىڭ ئېتىكىگە قويۇ-دۇرۇۋەتتى، «ئاتلارنى خۇاشەن تېغىنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە قويۇ-ۋەتكىنى» شۇ گەپ. چۈشەندىڭىزمۇ؟ بىز «كالىلارنى شاپتۇللۇقتا باقىدىغان» بولدۇق! ھا ـ ھا! مانا ئەمدى ھەممىمىز تىنچ ـ ئامان تىرىكچىلىكىمىزنى قىلالايدىغان بولدۇق.

لېكىن بۇ گەپلەر بۇ ئىككىيلەنىڭ بېشىغا سوغۇق سۇ قۇيۇل-غاندەك ئاڭلاندى، بۇلار تەڭلا ئەندىكىپ كەتتى، شۇنداق بولسىمۇ چاندۇرماي، ھېلىقى بوۋايغا خوش ئېيتىپ، ئۇ كۆرسىتىپ قويغان

يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. «ئاتلارنى خۇاشەن تېغىنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە قويۇۋەتكەن» لىكى بۇلارنىڭ شېرىن چۈشىنى بۇزۇۋەتتى، شۇڭا بۇ ئىككىيلەنىڭ يۈرىكى شۇنىڭدىن باشلاپ ئورنىدىن قوزغـ-لىپ كەتتى.

ئۇلار يۈرىكى دۈپۈلدەپ تۇرسىمۇ ئىچىگە تىنىپ، ئۆز يولىغا مېڭىۋەردى. كەچقۇرۇندا ئانچىمۇ ئېگىز بولمىغان بىر توپا تاغقا يېقىنلاشتى، تاغنىڭ ئۈستىدە ئاندا ـ ساندا دەرەخ، بىرنەچچە ئېغىز ئۆي بار ئىدى. ئۇلار يولدا كېتىۋېتىپ، شۇ تاغدا قونۇش قارارىغا كەلدى.

تاغنىڭ ئېتىكىگە 10 نەچچە قەدەم قالغان يەردىكى دەرەخزار-لىقتىن ناھايىتى تەمبەل بەش ئادەم چىقتى، ئۇلار بېشىنى ئاق لاتا بىلەن ئورىغان، ئۇچىسىغا يىرتىق كونا كىيىم كىيگەنىدى، ئالدى-دىكىسىنىڭ قولىدا يوغان بىر قىلىچ، قالغان تۆتىنىڭ قولىدا كالتەك. ئۇلار تاغنىڭ ئېتىكىگە بېرىپلا قاتار تىزىلىپ يولنى توسىۋاپ، ئېھتىرام بىلەن باشلىرىنى لىڭشىتقاندىن كېيىن، ئۇنلۇك ۋارقىرىدى:

— ئاقساقال جانابلىرىم، ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

بۇ ئىككى بوۋاي چۆچۈپ ئارقىسىغا بىرنەچچە قەدەم داجىدى، بويى ھەتتا لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. شۇچى تەمكىن ئىكەن، پەرۋا-سىز ھالدا ئالدىغا بېرىپ، ئۇلارنىڭ نېمە ئادەم ئىكەنلىكىنى، نېمە ئىش بولغانلىقىنى سورىدى.

— پېقىر بولسام خۇاشەن بېگى شياۋ چۈنچى دېگەن كىشى بولىمەن، — دېدى قىلىچ تۇتقىنى، — نۆكەرلىرىمنى باشلاپ بۇ يەرگە كېلىپ قالدىم، سىلەردىن بىرئاز يول پۇلى سورايمەن!

— بىزدە نەدىمۇ پۇل بولسۇن، بېگىم؟ — دېدى شۇچى مۇلايىملىق بىلەن، — بىز داربلئاجىزىنىدىن چىقتۇق.

— ۋاي شۇنداقمۇ؟! — شياۋ چۈنچى چۆچۈپ، دەرھال ئېھـ-

تىرام بىلدۇردى، — ئۇنداق بولسا، ئىككىلىرى «خەلقئالەم ئىچىدىكى چوڭ مۇتىۋەرلەر» ئىكەنسىلەر - دە. كەمىنىلىرىمۇ مەرھۇم پادىشاھىمىزنىڭ تەلىمىگە ئەمەل قىلىپ، قېرىلارنى ھۆرمەتلەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاز - پاز خاتىرە قالدۇرۇپ كېتىڭلار ...— ئۇ شۇچىنىڭ جاۋاب بەرمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، قىلىچىنى پۇلاڭلىتىپ، ئۇنلۇك سۆزلىدى، — ئەگەر يەنە قۇرۇق تەكەللۇپ قىلىدىغان بولساڭلار، كەمىنىلىرى خۇدايىمنىڭ ئاختۇرۇش بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىپ، ئەزايىڭلارغا نەزەر سېلىپ باقمىز!

بويى بىلەن شۇچى دەرھال ئىككى قولىنى كۆتۈردى؛ كالتەك كۆتۈرگەنلەردىن بىرى ئۇلارنىڭ جۇۋىسىنى، پاختىلىق چاپىنىنى، كۆڭلىكىنى يېشىپ، بىر قۇر زىغىرلاپ ئاختۇردى.

— بۇ ئىككى گادايدا ھەقىقەتەن ھېچ نەرسە يوق ئىكەن! — دېدى ئۇ ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ شياۋ چۈنچىگە قاراپ.

شياۋ چۈنچى بويىنىڭ تىترەپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئالدىغا بېرىپ، ھۆرمەت بىلەن يەلكىسىگە ئۇرۇپ قويدى:

— ئاتا، قورقماڭ. «شاڭخەيلىكلەر» بۇلاڭچى كېلىدۇ. بىز بولساق مەدەنىي ئادەملەر، بىز ئۇنداق ئىشنى قىلمايمىز، خاتىرە قالدۇرۇپ بەرگۈدەك بىر نەرسەڭلارمۇ يوق ئىكەن، خەير، بۇ بىزنىڭ تەلەيسىزلىكىمىز بولسۇن. ئەمدى سىلەر كەشتىلارنى قولتوقۇڭلارغا قىسىپ، كۆزىمىزدىن يوقىلىڭلار!

بويى نېمىدەپ جاۋاب بېرىشىنى بىلمەي، چاپىنىنى كىيىشكىمۇ ئۇلگۈرمەي، شۇچى بىلەن بىللە بەدەر ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى. شۇ چاغدا ھېلىقى بەش كىشى يولنى بوشىتىپ بىر چەتكە ئۆتكەندى. ئۇلار ئىككى بوۋاينىڭ ئۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، قوللىرىنى تۆۋەن سېلىپ، ھۆرمەت بىلەن تەڭلا سورىدى:

— كەتتىڭلىمۇ؟ چاي - پاي ئىچىۋالمامسىلە؟

— خوش، خوش ....— بويى بىلەن شۇچى كېتىۋېتىپ، باشقىلىرىنى لىڭشىتتى.

5

«ئاتلار خۇاشەن تېغىنىڭ كۈنگەي تەرىپىگە قويۇپ بېرىلگەن» لىكى، خۇاشەن بېگى شياۋ چۈنچىنىڭ ئۇچراپ قالغانلىقى بۇ ئىككىنىڭ خۇاشەن تېغىدىن ئەيمىنىدۇردى. شۇڭا بۇلار يېڭىۋاشتىن مەسلىھەتلىشىپ، شىمال تەرەپكە قاراپ يول ئېلىپ، قورسىقى ئاچقان يەردە تىلەپ يەپ، كۈندۈزى يول يۈرۈپ، كېچىسى قونۇپ، ئاخىر شۇياڭشەن تېغىغا يېتىپ باردى.

بۇ ھەقىقەتەن چىرايلىق مەنزىرىلىك تاغ ئىدى، تاغ ئېگىزمۇ ئەمەس، قويىنى چوڭقۇرمۇ ئەمەس، چوڭ ئورمانزارلىقمۇ يوق ئىدى، بۇ يەردىن يولۇاستىن، بۆرىدىن ئەندىشە قىلىشنىڭ، قاراقچىدىن غەم قىلىشنىڭ ھاجىتىمۇ يوق ئىدى. دېمەك تولىمۇ كۆڭۈلدىكىدەك خالىي يەر ئىدى. ئىككىيلەن تاغنىڭ ئېتىكىگە بارغاندىن كېيىن نەزەر سالدى: يېڭى چىققان يۇمران يوپۇرماقلار كۆپكۆك كۆكسىپ تۇراتتى، يەرلىرى ئالتۇندەك تاۋلىنىپ تۇراتتى، ياۋا ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا قىزىل، ئاق گۈللەر ئېچىلىپ تۇراتتى، ئۇلارغا قاراپ كۆز تويمايتتى. ئىككىيلەن بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ يايراپ كەتتى، ھاسا تاياقلىرىنى توكۇلدىتىپ، تاغ يولى بىلەن بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ يۇقىرى چىقتى، يۇقىرىدا چوققا چىقىپ تۇرغان خۇددى غارغا ئوخشايدىغان بىر جاينى تېپىپ، شۇ يەردە دېمىنى ئېلىپ، تەرلىرىنى سۈرتۈپ ئولتۇردى.

شۇ چاغدا كۈن غەربكە ئولتۇرغانىدى. ئورمانلىققا قاراپ كەتكەن ئۇچار قاناتلار چۇرۇلداشماقتا ئىدى. بۇ يەر تاغقا چىقىۋاتقان

چاغدىكىدەك جىمجىت بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى زوقلاندۇردى. جۇڭسىنى تۆشەك قىلىپ سېلىپ يېتىشتىن ئىلگىرى، شۇچى پوملىنىپ كەتكەن ئىككى پوم ئاشنى چىقىرىپ بويى بىلەن يەپ قورساقنى تويغۇزدى. بۇ ئاشنى يول بويى تىلەپ تاپقانىدى. ئىككىلەن «جۇ ئىقلىمىنىڭ ئېشىنى يېمەيمىز»، بۇ نىيىتىمىزنى شۇياڭشەن تېغىغا كىرگەندىن كېيىن ئىجرا قىلىشقا باشلايمىز، دەپ نىيەت قىلغانىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنى شۇ ئاخشامدا يەپ تۈگىتىپ، ئەتىسىدىن باشلاپ ئۆز مەسلىكىگە ئاغماستىن ئەمەل قىلماقچى بولغان.

ئۇلارنى ئەتىسى سەھەردىلا قاغىلار قاقىلداپ ئويغىتىۋەتكەندى، كېيىن يەنە ئۇخلاپ قالدى. ئويغانغاندا چۈش ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. بويى بېلىم قاتتىق ئاغرىپ كەتتى دەپ، تىك تۇرالماي قالدى. شۇچى يېگۈدەك بىر نەرسە تېپىلارمىكىن دەپ، ئائىلاج ئۆزى يالغۇز ماڭدى. ئۇ بىر ئازماڭغاندىن كېيىن، بۇ ئېگىز-مۇ ئەمەس، قوينى چوڭقۇرمۇ ئەمەس، يىرتقۇچ ھايۋانلىرىمۇ، ئوغرى - قاراقچىلىرىمۇ يوق تاغنىڭ ھەقىقەتەن ياخشى جاي ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىمۇ، لېكىن كەمچىلىكىمۇ بارلىقىنى بىلدى: تاغنىڭ ئېتىكى شۇياڭ كەنتى ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ تاغقا ئوتۇن كېسىدىغان بوۋايلار ياكى ئايالار، مۆكۈشمەك ئويناپدىغان بالىلار پات - پات كېلىپ تۇراتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن يېگىلى بولغۇدەك ياۋا ھايۋانلار تېپىلمايتتى، ئېھتىمال ئۇنداق ھايۋانلارنى شۇلار ئاللىقاچان ئۇزۇپ، قېقىپ كەتكەن بولسا كېرەك.

شۇچى چوپچىنىنى ئېسىگە ئالدى. لېكىن تاغدا قارىغاي بولسىمۇ، ئۇ قارىغايلار كونا قارىغاي بولغاچقا، ئۇلارنىڭ يىلتىزىدا چوپچىنىنىڭ بولۇشى ناتايىن، بولغان تەقدىردىمۇ جوتۇسى بولمىغاچقا، كولاش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. كېيىن ئۇ قۇببىلىرىنى ئېسىگە كەلتۈردى، لېكىن قۇببىلىرىنىڭ يىلتىزىنىلا كۆرگەچ-

كە، يوپۇرمىقىنى تونۇمايتتى، تاغدىكى ئوت - چۆپلەرنىڭ ھەممىسىنى يۇلۇپ كۆرۈپ بېقىش مۇمكىن ئەمەس، قۇببىلىرىز كۆز ئالدىدا تۇرغان تەقدىردىمۇ ئۇنى تونۇمايتتى، شۇڭا ئىچى تىتىلداپ، ئەسەبىيلىشىپ، بېشىنى تاتىلىغىلى تۇردى.

شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ يەنە دەرھال پەسكويغا چۈشۈپ ئەقىل تاپقاندەك بولدى، شۇنىڭ بىلەن قارىغاينىڭ تۈۋىگە بېرىپ، قارىغاي يىڭنىسىدىن بىر ئېتەك ئۆزدى، ئاندىن كېيىن ئۆستەڭ بويىدىن ئىككى دانە تاشنى تېپىپ، قارىغاي يىڭنىسىنىڭ كۆك پوستىنى يانچىپ يۇيۇپ، نانغا ئوخشاش ئېچىپ يېيىپ، يەنە نەپىز بىر پارچە تاشنى تېپىپ، غارغا ئەكىردى.

— ئۇكام، بىر نەرسە تاپالىدىڭمۇ؟ قورسىقىم ئېچىپ غولدۇرلىغىلى خېلى ۋاقىت بولدى، — دېدى بويى ئۇنى كۆرۈپلا.

— ئاكا، ھېچ نەرسە يوق ئىكەن. مانا ماۋۇ بىرنەمىنى كۆرۈپ باقايلى.

شۇچى شۇ يەردىن ئىككى پارچە تاشنى ئېلىپ، ھېلىقى نەپىز تاشنى ئۇنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، قارىغاي يىڭنىسى تالقىنىنى ئۈستىگە قويۇپ، قۇرۇق شاخ بىلەن ئاستىدىن ئوت ياقتى. بىر ھازادىن كېيىن ھېلىقى ھۆل تالقان پىژىلداشقا ۋە شېرىن ھىد بېرىشكە باشلىدى، ئىككىيلەنىڭ ئاغزىدىن شال ئېقىشقا باشلىدى. شۇچى خۇشاللىقىدىن كۈلۈپ كەتتى. ئۇ بۇ ئۈسۈلنى جياڭ تەيگۈڭ ھەزرەتنىڭ 85 ياشقا تولغان كۈنىنى مۇبارەكلەپ بارغىنىدا زىياپەتتە ئۆگىنىۋالغانىدى.

تالقان ھىد بەرگەندىن كېيىن كۆبجۇپ، خۇددى پېچىنىگە ئوخشاش قۇرۇشقا باشلىدى. شۇچى جۇڭسىنىڭ يېڭى بىلەن قولىنى ئوراپ، خۇشاللىقىدىن ئاغزىنى يۇمالماي، ياپىلاق تاشنى ئېلىپ بويىنىڭ ئالدىغا قويدى. بويى پۇڭلەپ تۇرۇپ بىر بۇرجىكىدىن ئوشتۇپ، دەرھال ئاغزىغا سالدى.

ئۇنىڭ چاينىغانسېرى چىرايى تۇرۇلۇپ كەتتى، زورغا بىرنەچچە يۇتۇم يۇتتى - دە، غار قىلىپ قۇسۇۋەتتى ۋە شۇڭچىغا دەرد تۆككەندەك قاراپ سۆزلىدى:

— قاڭسىق... قىرتاق...

شۇ چاغدا شۇڭچى خۇددى چوڭقۇر ھاڭغا چۈشۈپ كەتكەن ئادەمدەك، ھەممە ئۇمىدىنى يوقاتتى. شۇنداق بولسىمۇ تىترەپ تۇرۇپ بىر بۇرجىكىنى سۇندۇرۇۋېلىپ چاينىدى، ھەقىقەتەن ئۇنىڭمۇ گېلىدىن ئۆتمىدى، چۈنكى قاڭسىق... قىرتاق ئىدى.

شۇڭچى ھەپسىلىسى پىر بولۇپ، بېشى چۈشۈپ كەتكەن ھالدا ئولتۇرۇپ قالدى. لېكىن، خۇددى چوڭقۇر ھاڭدىن ئۆمىلەپ چىقىشقا تىرماشقاندەك، ئۆمىلەپ كېتىۋاتقاندەك، خىيال دېڭىزىدا تىرمىشىپ ئۇزۇشكە باشلىدى. ئاخىر گويا بىر كىچىك بالىغا، يەنە كېلىپ گۈ جۈجۇننىڭ تەخت ۋاقىسى سۈپىتىدە سەھرالىق ئىنىكائىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرغاندەك، سەھرالىق ئىنىكائىسى خۇاڭ دىنىڭ چى يۈ بىلەن ئۇرۇشقانلىقىنى، ئۇلۇغ يۇنىڭ ۋۇجىچىنى قانداق تۇتۇۋالغانلىقىنى، سەھرالىق ئادەملىرىنىڭ قەھەتچىلىك بولغان يىللىرى تاشپۇرچاق تېرىپ يېگەنلىكى توغرىسىدا ھېكايە سۆزلەپ بېرىۋاتقاندەك بولدى.

ئۈ ئۆزىنىڭ تاشپۇرچاقىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى سورىغانلىقىنىمۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈ نەرسىنى تاغدا كۆرگەنلىكىنىمۇ ئېسىگە ئالدى. كېيىن بىردىنلا دەرمانغا كەلگەندەك بولۇپ، دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئوت - چۆپلۈك ئىچىدىن ئىزدەپ ماڭدى.

دەرۋەقە، ئۇنداق نەرسە كۆپ ئىكەن، بىرەر چاقىرىم ماڭا - ماڭمايلا يېرىم ئېتەك تەردى.

ئۈ نەرسىلەرنى ئۆستەڭدە چايقىغاندىن كېيىن قايتىپ كەلدى ۋە يەنە ھېلىقى قارىغاي يىڭنىلىرىدىن يانجىغان تالقاننى پىشۇرغاندا ئىشلەتكەن ياپىلاق تاش بىلەن قورۇدى. تاشپۇرچاقىنىڭ يوپۇرماق-

لىرى بىرئاز قاردىاپ پىشتى، لېكىن بۇ نۆۋەت ئاكىسىغا ئىلتىپات قىلماي، بىر شاخ تاشپۇرچاقنى كاپامىلاپ ئېلىپ ئاغزىغا سالدى - دە، كۆزلىرىنى يۇمۇپ تۇرۇپ چاينىدى.

— قانداق ئىكەن؟ — دەپ سورىدى بويى تاقەتسىزلىك بىلەن.

— ياخشىكەن!

ئىككىيلەن خۇشال بولۇپ يېيىشكە باشلىدى. بويى ئۇنىڭ ئاكىسى بولغاچقا، ئىككى كاپامنى ئوشۇق يېدى.

ئۇلار شۇنىڭدىن باشلاپ ھەر كۈنى تاشپۇرچاق تېرىيدىغان بولدى. ئاۋۋال شۇڭچى يالغۇز تېرىپ كېلىدىغان، بويى پىشۇرىدىغان بولدى؛ كېيىن بويىغا بىرئاز جان كىرگەندىن كېيىن، ئۇمۇ تەرگىلى باردىغان بولدى. ئۇنى پىشۇرۇش ئۇسۇلىنىمۇ خىلمۇ خىل ئۆزگەرتتى؛ شورپا قىلىدىغان، تالقان قىلىدىغان، مەلھەم قىلىدىغان، داغ سۇدا قاينىتىپ يەيدىغان، كۆكنى شورپىسىغا دۇملەپ پىشۇرىدىغان، يۇمران يوپۇرماقلىرىنى قۇرۇتۇپ يەيدىغان بولدى...

لېكىن يېقىن ئەتراپتىكى تاشپۇرچاق بارا - بارا تۈگەپ قالدى، ئاز - پاز يىلتىزى قالغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ قايتا كۆكلەپ چىقىمقى يوق گەپ ئىدى، شۇنىڭ ئۈچۈن يىراق يەرلەرگە بېرىپ تېرىشقا توغرا كەلدى. ئۇلار بىرنەچچە قېتىم كۆچكەن بولسىمۇ، ئاخىرى نەتىجە يەنە ئوخشاش بولۇپ تۇردى. ئۇنىڭ ئۈستىگە يېڭى كۆچۈپ بارغان يەردىن تېپىشمۇ بارا - بارا قىيىنلىشىپ قالدى، چۈنكى تاشپۇرچاق كۆپ بولۇشى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېرىق - ئۆستەڭمۇ يېقىن بولۇشى كېرەك ئىدى، ئۇنداق ئوتمۇ بار، سۇيىمۇ بار يەر شۇياڭشەن تېغىدا ھەقىقەتەن ئاز ئىدى. بويى تولىمۇ قېرىپ كەتكەنلىكتىن، ئۇنىڭغا شامال تېگىپ كەتمىسۇن دەپ، شۇڭچى ئۇنىڭغا، ئۆيدە ئولتۇرۇۋەرگىن، پىشۇرۇش خىزمىتىنىڭ ھەممىسىدىن چىقساڭلا بولدى، ئۆزۈم بېرىپ تېپىپ كېلىمەن، دەيتتى.

بويى بىرئاز پەش - كەش قىلغاندىن كېيىن ئاخىر ماقۇل بولدى، شۇنىڭدىن تارتىپ بىرئاز بىكار بولۇپ قالدى. شۇياڭشەن تېغى ئادەمزات ئىزى تۇگمەيدىغان يەر ئىدى، قىلغۇدەك ئىشى بولمىغان بويىنىڭ مىجەزىمۇ بىرئاز ئۆزگىرىپ، ئىلگىرىكى كەم سۆزلۈكىدىن قېلىپ، تولا گەپ قىلىدىغان، كىچىك بالىلار بىلەن، ئوتۇنچىلار بىلەن پاراڭلىشىدىغان بولۇپ قالدى. بىر دەملىك كۆڭلى ئېچىلىپ قالغانلىقىدىنمۇ ياكى بىراۋ ئۇنى قېرى قەلەندەر دەپ قويغانلىقتىنمۇ، ئۇ ئۆزلىرىنى، ئەسلىدە لياۋشىدىكى گۈجۇون ھەزرەتنىڭ ئوغلىمىز، مەن بولسام چوڭى، يەنە بىر ۋەيلەن بولسا ئۇچىنچى ئوغۇل بولىدۇ، دادىمىز ھايات ۋاقتىدا ئۆزىنىڭ شاھلىق تەختىنى ئۇچىنچى ئوغۇلغا قالدۇرىدىغانلىقىنى ئېيتقان، ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئۇچىنچى ئوغۇل تەختىنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بېرەي دەپ تۇرۇۋالدى، مەن ئاتامنىڭ ئەمرى بويىچە بولسۇن، چاتاق بولمىسۇن دەپ قېچىپ كەتتىم، ئۇچىنچى ئوغۇلىمۇ قېچىپ چىقىپتۇ، ئىككىمىز يولدا ئۇچرىشىپ قېلىپ، بىرلىكتە شىبونى — جۇ ۋېنۋاڭنى ئىزدەپ كېلىپ دارىلئاجىزىنغا كىردۇق؛ نەدىن بىلەيلى، ھازىر جۇ ۋېنۋاڭ «مۇلازىم بولۇپ تۇرۇۋلۇق پادىشاھنى ئۆلتۈرۈپتۇ»، شۇنىڭ ئۈچۈن ئائىلاج جۇ ئىقلىمىنىڭ ئاشلىقىنى ھارام دەپ يېمەي، شۇياڭشەن تېغىغا قېچىپ كېلىپ، ئوت - چۆپ يەپ جان بېقىۋاتىمىز... دەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇڭا بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ۋاتۋاتلىق قىلغانلىقىنى بىلىپ بولغۇچە، ئۇ گەپلەر ئاللىقاچان تارقىلىپ بولغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇ توغرىدا ئۇنىڭدىن رەنجىشكە پېتىنالماي، ئۆز كۆڭلىدە، دادامنىڭ ئۆز تەختىنى ئۇنىڭغا قالدۇرمىغانلىقىمۇ خىلىلا توغرا بولغانىكەن، دەپ ئويلىدى.

شۇچىنىڭ پەرزىمۇ جايىدىن چىقتى: ھېلىقى گەپلەردىن ناھايىتى ياماق نەتىجە كېلىپ چىقتى، كەنتتىكىلەر بۇلارنىڭ پارىڭىنى

دائىم تىلغا ئالىدىغان بولۇپ قالدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇلارنى يوقلاپمۇ كېلىشىدىغان بولدى، بەزىلەر بۇلارنى مەشھۇر ئادەملەر ئىكەن دەيدىغان بولدى، بەزىلەر غەلىتە مەخلۇق ئىكەن دېيىشتى. يەنە بەزىلەر بۇلارنى تەۋەررۈك بولۇپ قاپتۇ دېيىشتى. ھەتتا ئۇلار بۇلارنىڭ تاشپۇرچاقنى قانداق تېپىشنى كۆرىدىغان، يېگىنىگە قاراپ تۇرىدىغان، ئۇنى - بۇنى دېيىشىدىغان، سورايدىغان، شۇنداق ئېلىشتۇرىدىغان بولدى. ئۇلارغا ناھايىتى كەمتەرلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىش توغرا كېلەتتى، ئەگەر سەللا دەققەت قىلماي، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ قويىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ بەزىسىنىڭ «خاپا بولدى» دەيدىغانلىقى تۇرغان گەپ ئىدى.

شۇنداق بولسىمۇ، جامائەتنىڭ ياخشى باھالىرى كۆپ ئىدى. كېيىنكى كۈنلەردە قىزلارمۇ، چوكان - جۇۋانلارمۇ كۆرگىلى كېلىدىغان، ئۆيلىرىگە قايتقاندىن كېيىن «سەت ئىكەن»، تازا ئالدىنىپتۇق دەپ بېشىنى چايقايدىغان بولدى.

بۇ ئەھۋاللار، ئاخىر شۇياڭ كەنتىدىكى ھەممىدىن كاتتا ئادەم سانىلىدىغان شياۋ بىكجۇنگىمۇ تەسىر قىلدى. ئۇ ئەسلىي كېنىزەك داجىنىڭ تاغىسىنىڭ بېقىۋالغان قىزىنىڭ ئېرى ئىدى، كەنتنىڭ ئاقساقىلى ئىدى. ئۇ پېشانىسىگە پۈتۈلگەن تەقدىرنى چۈشىنىدىغان ئادەم بولغاچقا، 50 ھارۋا يۈك - تاقلىرى ۋە 800 قۇل - دېھەكلىرىنى باشلاپ دانا پادىشاھنىڭ ئالدىغا بەندىچىلىك قىلىپ كەلگەندى. ئەپسۇسكى، مېكجۇون دېگەن يەردىكى باش قوشۇشتىن بىرنەچچە كۈن ئىلگىرى يېغىلىق بولۇپ قالغاچقا، ئوبدان سەرەمجانلىشالماي 40 ھارۋا پۇل - مېلىنى ۋە 750 قۇل - دېدىكىنى قالدۇرۇپ، بۇلاردىن باشقا يەنە شۇياڭشەن تېغى ئېتىكىدىكى مۇنبەت يەرلىرىدىن ئىككى قوشلۇق يېرىنىمۇ بېرىپ، كەنتتە مۇنەججىم بولۇۋالغانىدى. ئۇمۇ ئەدەبىياتنى ياخشى كۆرەتتى. كەنتتە

ساۋاتلىق، ئەدەبىيات نەزەريىسىدىن خەۋىرى بار ئادەم بولمىغاچقا، ئىچى پۇشۇپ، خىزمەتكارلىرىغا تەختىراۋاننى كۆتۈرتكۈزۈپ، ھەيلىقى ئىككى ئاقساقالنىڭ ئالدىغا ئەدەبىيات توغرىسىدا، بولۇپمۇ شېئىر توغرىسىدا پاراڭلاشقىلى كەلدى. ئۇنىڭ ئۆزىمۇ شائىر بولغاچقا، بىر پارچە شېئىرلار توپلىمىنىمۇ ھازىرلاپ قويغانىدى.

لېكىن، ئۇمۇ پاراڭلىشىپ بولغاندىن كېيىن ېشىنى چايقاپ، تەختىراۋانغا چۈشۈپ ئۆيىگە قايتتى، ھەتتا خېلىلا خاپا بولدى. ئۇ ئۆز نەزىرىدە، بۇ ئىككى بىرنېمە شېئىردىن ئېغىز ئاچالمايدۇ، بىرنېچىدىن، كەمبەغەل ئىكەن، جېنىنى باقالمايۋاتسا، قانداقمۇ تۇزۇكرەك شېئىر يازالىسۇن؟ ئىككىنچىدىن، «پائالىيىتى بار» ئىكەن، شېئىرىيەتتە «مېھرىبان» ئەمەس ئىكەن؛ ئۈچىنچىدىن، مۇلاھىزە يۈرگۈزىدىكەن، شېئىرىيەتتە «مۇلايىم» ئەمەس ئىكەن. بولۇپمۇ ئۇلارنىڭ پەزىلىتىدە گەپ بار ئىكەن، ئۇلارنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرى بىر - بىرىگە زىت ئىكەن، دەپ ئويلاپ، كەسكىنلىك بىلەن:

— «پۈتۈن ئىقلىمدا شاھىمىزغا قارىمايدىغان يەر يوق»، ئۇلار يەۋاتقان تاشپۇرچاق بىزنىڭ ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ ئەمەسمىكەن؟! — دېدى.

شۇ كۈنلەردە بويى بىلەن شۇچمۇ كۈندىن - كۈنگە ئورۇقلاپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئورۇقلاپ، ياداپ كېتىشىدىكى سەۋەب، باردى - كەلدى قىلغۇچىلارنىڭ ئالدىرىتىپ قويغانلىقى ئەمەس ئىدى، چۈنكى يوقلاپ كەلگۈچىلەر بارا - بارا ئازىيىپ كەتكەنىدى. ئۇلارغا ئەلەم قىلغىنى شۇكى، تاش پۇرچاقمۇ بارا - بارا ئازىيىپ كەتتى، ھەر كۈنى بىر ئوچۇم تېپىش ئۈچۈن بىرمۇنچە كۈچ سەرپ قىلىپ، نۇرغۇن يول مېڭىشقا توغرا كېلەتتى.

لېكىن، ئۇلگەننىڭ ئۇستىگە تەپمەك دېگەندەك، ئۇلار شۇنداق

دەرد - ئەلەمدە تۇرغاندا، ئۇلارنىڭ بېشىغا يەنە بىر كۈلپەت كەلدى.

بىر كۈنى ئۇلار پۇرچاق يەپ ئولتۇراتتى، پۇرچاقنى تېپىش قىيىن بولغاچقا، شۇ كۈنكى چۈشلۈك تامىقى كەچكە قالغانىدى. ئۇشتۇمتۇتلا 20 ياشلار چامىسىدا بىر ئايال كېلىپ قالدى. ئىلگىرى كۆرمىگەن بۇ ئايالنىڭ تۇرقىدىن بىرەر بايىنىڭ خىزمەتكارىغا ئوخشايتتى.

— غىزا يەۋاتاملا؟ — دەپ سورىدى ئايال.

شۇچى دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ، كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتتى.

— يەۋاتقانلىرى نېمە بۇ؟ — دېدى ئۇ يەنە.

— تاشپۇرچاق، — دېدى بويى.

— مۇشۇنداق نەرسىنىمۇ يەۋاتامسىلەر؟

— بىز جۇ ئىقلىمىنىڭ ئاشلىقىنى يېيىشنى ھارام دەپ بىلگەن...

بويى بۇ سۆزنى ئەمدىلا ئاغزىدىن چىقىرىپ تۇراتتى، شۇچى دەرھال كۆزى بىلەن جىملەپ قويدى، لېكىن ھېلىقى ئايالمۇ چېچەن بولغاچقا چۈشىنىپ بولدى ۋە مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، مەردانىلىك بىلەن كېسىپ سۆزلىدى:

— «پۈتۈن ئىقلىمدا شاھىمىزغا قارىمايدىغان يەر يوق»، سىلەرنىڭ يەۋاتقىنىڭلار بىزنىڭ ئۇلۇغ شاھىمىزنىڭ پۇرچىقى ئەمەسمۇ؟!

بويى بىلەن شۇچى بۇ گەپنى ناھايىتى ئېنىق ئاڭلىدى، ئاخىرقى سۆز ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا گويا ھاۋاگۇلدۇرلىگەندەك قاتتىق تەسىر قىلدى؛ ئۇلار ئەس - ھوشىنى يىغۋالغاندا، ھېلىقى ئايال ئاللىقاچان كۆزدىن غايىب بولغانىدى. ئۇلارنىڭ تاش پۇرچاقنى

يېمەسلىكى تۇرغان گەپ، گېلىدىنمۇ ئۆتمەي قالدى، ئۇنىڭ ئۈسـ
تىگە ھەتتا ئۇنىڭغا قاراشتىنمۇ ئۈيالدى، ئۇنى نېرى ئېلىۋېتەي
دېۋىدى، قوللىرىنى كۆتۈرەلمىدى، قوللىرى گويا بىرنەچچە يۈز
جىڭ كېلىدىغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنىدى.

6

شۇنىڭدىن كېيىن تەخمىنەن 20 كۈن ئۆتكەندە، بىر ئوتۇنچى
بويى بىلەن شۇچىنىڭ تاغ ئارقىسىدىكى غاردا تۇگۈلۈپ يانقان پېتى
ئۆلۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار ئورۇقلۇقىدىن سېسىمىغان
بولسىمۇ، لېكىن يېقىندىلا ئۆلگەندەك يېتىپتۇ؛ ئاستىغا سالغان
جۇۋىسىمۇ يوق، نەگە يوقالغانلىقى نامەلۇم. بۇ خەۋەر كەنتكە
يېتىپ بارغاندىن كېيىن، يەنە بىرمۇنچە ئادەم كۆرگىلى كەلدى،
تاكى يېرىم كېچىگىچە ئادەم ئايىغى ئۈزۈلمىدى. نەتىجىدە يەنە
بىرنەچچە تىنىم تاپمايدىغان ئادەم ئۇلارنى توپا بىلەن كۆمدى ۋە
قەبرىسىگە تاش تىكلەپ ئاسار ئەتىقە بولۇپ قالسۇن ئۈچۈن ئۇنىڭغا
بىرنەچچە ئېغىز سۆزنىمۇ ئويۇپ قويماقچى بولدى.

لېكىن پۇتۇن كەنتتىن خەت يازالىغۇدەك ئادەم چىقمىغاچقا،
ئاخىر شياۋبىكجۇڭگە يېلىنىشقا مەجبۇر بولدى.

لېكىن شياۋبىكجۇن خەت يېزىپ بەرگىلى ئۇنىمىدى.

— ئۇلار مېنىڭ يېزىپ بېرىشىمگە ئەرزىمەيدۇ، — دېدى
ئۇ، — ئۇلار قاپاق باش ئىكەن. دارىلئاجىزىنغا كىرىۋالغىنىغۇ
خەيرىيەت، ئۆزلىرىنى خالىي تۇتۇشقا ئۇنىماپتۇ؛ شۇياڭشەن تېغىغا
كېلىۋالغىنىغۇ مەيلى، شېئىر يازماقچى بولغىنى نېمىسى؟! شې-
ئىر يازسىمۇ يازسۇن، قەيدى قانا قىلماي، ئاھ ـ پىغان قىلىپ،
«سەنئەت ئۈچۈن سەنئەت» كە بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرمەمدىغان
قاراڭلار، مانا مۇنداق شېئىر مەڭگۈ ئۆچمەيدىغان شېئىرما؟

غەربىي تاغقا مۈشكۈل بولسىمۇ تاش پۈرچاق
تەرگىلى چىقاي،
قاراقچىلار ئالمىشىنىڭ راۋالىغىن
نەدىن بىلەي،
غىپىدە ئۆتۈپ كەتتى شىڭنۇڭ، شيايۈلەر،
مەن نەگە باراي،
تەقدىردىن بولدى ھەممە ئىشلار، بەس ـ بەس
ھالىمغا تەن بېرەي.

— قاراڭلار، بۇ نېمە گەپ، مۇلايىم، مېھرىبان گەپلەرلا
شېئىر بولالايدۇ. ئۇلارنىڭ گەپلىرى «ئاھ ـ زار» لا ئەمەس، ھەتتا
«تىل ـ ھاقارەت»، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدە گۈل بولسا كاشكى،
ئۇلارنىڭ سۆزلىرىدە تىكەندىن باشقا نەرسە يوق، بۇنداق سۆزلەر
يارىمغان يەردە تىل ـ ھاقارەت قانداقمۇ يارىسۇن؟! ئەدەبىياتنى
قويۇپ تۇرايلى، ئۇلار ئاتا كەسپىنى تاشلاپ قويۇپتۇ، ئۇلارنى
ۋاپادار دېگىلى بولمايدۇ، ئۇلار بۇ يەرگە كېلىپ ھۆكۈمەت ئۈستـ
ىدىن تەنە ـ كىنايە قىلىپ يۈرسە، ياخشى پۇقراغىمۇ ئوخشـ
مايدۇ... مەن يېزىپ بەرمەيمەن! ...

ساۋاتسىز كىشىلەر ئۇنىڭ مۇلاھىزىلىرىنى ئانچە چۈشەنمىگەن
بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئەلپازىغا قاراپ ئۇنىڭ ئۇلارغا قارشى گەپ
قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ، تاشقا خەت يازدۇرۇشتىن ۋاز كەچتى،
بويى بىلەن شۇچىنىڭ مۇسىبىتى ئەنە شۇنىڭ بىلەن ئاياغلاشتى.

لېكىن كىشىلەر ياز ئاخشىمى سەگىدەپ ئولتۇرغاندا، ئۇلار-
نىڭ پاراڭىنى سالمايمۇ قالمايتتى. بەزىلەر ئۇلارنى قېرىپ ئۆلگەن
دېسە، يەنە بەزىلەر كېسەل بىلەن ئۆلگەن دېيىشەتتى؛ بەزىلەر
جۇۋىنى تالاشقان قاراقچىلار ئۆلتۇرۇۋېتىپتۇ دېيىشەتتى، كېيىن
يەنە بەزىلەر قەستەن ئېچىرقاپ ئۆلگەن دېيىشتى، چۈنكى ئۇلار

شياۋبىڭجۇننىڭ خىزمەتكارى ئاجىز دېگەن ئايالدىن، بۇنىڭدىن 10 نەچچە كۈن ئىلگىرى تاغدا ئۇلارنى ئەيىبلەپ بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلغانىدىم، ئەخمەقنىڭ ئاچچىقى يامان بولىدۇ دېگەندەك، ئاچچىقى كېلىپ، ئۇششۇقلۇق قىلىپ تاماق يېمەي، ئاخىر ئۆلگەن بولسا كېرەك، دېگەن گەپلەرنى ئاڭلىغانكەن.

شۇنىڭ ئۈچۈن بىرمۇنچە ئادەم ئاجىنغا، ناھايىتى ئەقىللىق ئايال ئىكەن دەپ، قول قويغان، لېكىن يەنە بەزىلەر ئۇنى تولىمۇ شور تۇمشۇقلۇق قىپتۇ دەپ ئەيىبلىگەن.

ئاجىز بويى بىلەن شۇنچىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئۆزى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ قارىمايتتى. دۇرۇس، ئۇنىڭ تاغدا ئۇلارغا بىرنەچچە ئېغىز چاقچاق قىلغانلىقى راست، لېكىن ئۇ چاقچاقتىن باشقا نەرسە ئەمەس، ئۇ ئىككى ئەخمەقنىڭ ئاچچىقلىنىپ پۇرچاقنى يېمىگەنلىكىمۇ راست. لېكىن، ئۇلار ئۇنىڭلىق بىلەن ئۆلمەي، ئەكسىچە ناھايىتى زور ئامەت تاپقان.

— خۇدايىمنىڭ كۆڭلى ناھايىتى ياخشىكەن، — دەيدۇ ئۇ ئايال، — خۇدايىم ئۇلارنىڭ ئۇششۇق بولۇۋالغانلىقىنى، ئۆلەي دەپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، چىشى بۇغىنى ئەۋەتىپ، ئۇلارنى بۇغا سۈتى بىلەن بېقىپتۇ. قاراڭلار، مانا بۇ ئۇلارنىڭ ئامىتى ئەمەسمۇ؟! ئۇلار يەر تېرىيمەن، ئوتۇن كېسىمەن دەپ ئاۋارە بولمىغان، بىكار ئولتۇرغان يېرىگە ھەركۈنى بۇغا سۈتى كېلىپ تۇرغان. لېكىن يامانغا ياغ ياراشمايدۇ دېگەن گەپ بار، ھېلىقى ئۇكىسى ئىسمى نېمىكىنتاڭ، بەتنىيەت ئىكەن، بۇغا سۈتىگە قانائەت قىلماي، بۇغا سۈتىنى ئىچىپ تۇرۇپ: «بۇ ئەجەبمۇ سېمىز بۇغا ئىكەن، ئۆلتۈرۈپ يېسەك، گۆشى ناھايىتى تەملىك بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ قولىنى ياپىلاق تاشقا ئاستا ئۇزارتىپتۇ. لېكىن بۇغىنىڭ چېچەن نەرسىلىكىنى نەدىن بىلسۇن، ھېلىقى بۇغا ئۇنىڭ غەرىزىنى بىلىپ قېلىپ، دەرھال تىكىۋېتىپتۇ. خۇدايىممۇ

ئۇلارنىڭ نەپسىنىڭ يامانلىقىدىن بىزار بولۇپ، چىشى بۇغىنى ئەۋەتمەي قويۇپتۇ. قاراڭلار، ئۇلار ئۆلمەي قالسۇنمۇ؟! ئۇلار مېنىڭ سەۋەبىم بىلەن ئۆلگەن ئەمەس، ئۆزلىرىنىڭ ئاچ كۆز، بەتنىيەتلىكىدىن ئۆلگەن!...»

بۇ ھېكايىنى ئاڭلىغان كىشىلەر ئاخىرىدا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىندى، نېمە ئۈچۈندۇر، ھەتتا يەلكىلىرىدىن ئېغىر يۈك چۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. ئۇلار بەزىدە بويى بىلەن شۇنچىنى ئېسىگە ئالمىسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى ئايئاق ساقال بېسىپ كەتكەن ئېغىزلىرىنى ھاڭدەك يوغان ئېچىپ، بۇغا گۆشىنى يالماپ يېگىنىچە تاش غارنىڭ ئاستىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرغان ھالەتتە كۆرۈشى مۇمكىن.

1935 ـ يىل 12 ـ ئايدا يېزىلدى.

قىلىچ[54]

1

قارىقاش[55] ئانىسى بىلەن ئەمدىلا ياتقانىدى. چاشقان قازاناق تۇۋىقىنى غاجاپ، ئۇنىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇۋەتتى. ئۇ بىر نەچچە قېتىم ئاستا تۇۋلىدى، ئۇنىڭ تۇۋلىغانلىقى دەسلەپتە بىرئاز كار قىلغان بولسىمۇ، لېكىن چاشقان كېيىنچە ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي، تىرىقشىتىپ غاجىلاۋەردى. قارىقاشنىڭ ئانىسى كۈندۈزى ئىشلەپ ھاردۇق يەتكەنلىكى ئۈچۈن، ياستۇققا بېشى تېگىشى بىلەنلا ئۇخلاپ كەتكەنىدى. شۇڭا قارىقاش ئۇنى ئويغىتىپ سالماي دەپ، ئۇنلۇك تۇۋلاشقا پېتىنالمىدى.

خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن تىرىق - تىرىق بېسىقىپ قالدى، قارىقاشمۇ ئۇخلىماقچى بولدى، لېكىن «چولتۇك» قىلغان بىر ئاۋاز يەنە ئۇنىڭ ئۇيقۇسىنى قاچۇرۇۋەتتى. بىرنېمىنىڭ ئېدىشنى تاتلىغان ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى.

قارىقاش ئىچىدە: «خەپ!» دېدى - دە، خۇشال بولۇپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى.

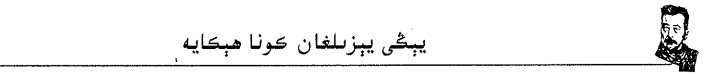
ئۇ كارىۋاتتىن چۈشۈپ، ئاي يورۇقىدا ئىشكنىڭ ئارقىسىدىن بىر تال كۆسەينى تېپىپ، دېۋىرقاي يورۇتۇپ، ئېدىشنىڭ ئىچىگە قارىدى. دەرۋەقە، ناھايىتى يوغان بىر چاشقان سۇغا چۈشۈپ كېتىپتۇ، لېكىن سۇ ئاز قالغاچقا، ئۆمىلەپ چىقالماي، ئېدىشنىڭ ئىچىدە ئۇيان - بۇيان تاتىلاپ يۇرۇپتۇ.

«خوپ بوپتۇ!» دېدى ئۇ ھەر كۈنى ئۆيدە ئۇنى - بۇنى

غاجىلاپ، ئۇنى ئارامىدا ئۇخلاتمىغان چاشقانىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولغان ھالدا ۋە دېۋىرقاينى تامنىڭ تۆشۈكىگە قاداپ قويۇپ تاماشا كۆردى. لېكىن، چاشقاننىڭ كىچىككىنە كۆزلىرى ئۇنىڭ ئوغىسىنى قاينىتتى، ئۇ بىر تال قومۇشنى قولىغا ئېلىپ، چاشقانىنى سۈنىڭ ئاستىغا باسۇردى، بىردەمدىن كېيىن قويۇپ بېرىۋەردى، چاشقانمۇ لەيلەپ چىقتى ۋە ئېدىشنى تىرمىلاپ ئايلىنىشقا باشلىدى. لېكىن، ئۇ ئىلگىرىكى كۈچىدىن قالغانىدى، بېشىنى سۈدىن چىقىرالماي، قىزىرىپ كەتكەن كىچىككىنە ئۇچلۇق تۇمشۇقىنىلا سۈدىن چىقىرىپ پۇشۇلدىماقتا ئىدى.

قارىقاش كېيىنكى كۈنلەردىن بۇيان قىزىل بۇرۇن ئادەملەرنى ئانچە ياخشى كۆرمەيدىغان بولۇپ قالغانىدى. لېكىن مانا ئەمدى بۇ كىچىككىنە ئۇچلۇق، قىزىل بۇرۇننى كۆرۈپ، بىردىنلا ئىچ ئاغرىتتى - دە، يەنە ھېلىقى قومۇشنى سۇغا تىقتى، چاشقان قومۇشقا يامىشىپ تۇرۇپ، بىردەم ئېسىگە كېلىۋالغاندىن كېيىن، ياماشقىنىچە يۇقىرىغا چىقتى. قارىقاش ئۇنىڭ ھەممە يېرىنى — چىلىق - چىلىق بولۇپ كەتكەن تۆكلىرىنى، تومپىيىپ تۇرغان قورسىقىنى، ئىنچىكە قۇيرۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن يەنە غەزىپى ئۆرلەپ، قومۇشنى بىر سىلكىۋىدى، چاشقان «چولتوك» قىلىپ يەنە ئېدىشقا چۈشۈپ كەتتى، قارىقاش قومۇش بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا بىرنەچچىنى نوقۇپ، ئۇنى چۆكتۈرۈۋەتتى.

ئالتە تال دېۋىرقاي كۆيۈپ بولغاندا، چاشقان قىمىرلىيالماس بولۇپ، بىردەم چۆكۈپ، بىردەم لەيلەپ تۇراتتى، بەزىدە سۈنىڭ يۈزىدە پىلتىكىلاپمۇ قويناتتى. قارىقاشنىڭ يەنە ئىچى ئاغرىپ، قومۇشنى سۇندۇرۇپ قاتلىدى - دە، ئۇنى قىسىپ چىقىرىپ پەگاھقا قويدى. چاشقان دەسلەپتە قىمىرلىماي ياتتى، كېيىن سۇس نەپەس ئېلىشقا باشلىدى؛ يەنە بىرئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، تۆت ئايىغىنى قىمىرلىتىپ، خۇددى ئورنىدىن تۇرۇپ قاچىدىغاندەك

ئۆكتۈرۈلدى. بۇ ئەھۋالدىن چۆچۈگەن قارىقاش ئىختىيارسىزلا سول پۇتى بىلەن دەسسەۋەتتى ۋە «چىر» قىلغان ئاۋازنى ئاڭلاپ، زوكزىيىپ ئولتۇرۇپ قاردى، چاشقاننىڭ ئاغزىدىن بىرئاز قان چىقىپ تۇرۇپتۇ، ئۆلگەن بولسا كېرەك.

قارىقاشنىڭ يەنە ئىچى ئاغرىدى، ئۇ خۇددى ناھايىتى ياماق ئىش قىلىپ قويغاندەك بىئارام بولدى. زوكزىيىپ قاراپ ئولتۇرغىنىچە ئورنىدىن تۇرالمىدى.

— قارىقاش بالام، نېمەئىش قىلىۋاتىسەن؟ — ئاللىقاچان ئويغىنىپ كەتكەن ئانىسى كارىۋىتىدا تۇرۇپ سورىدى.

— چاشقان...— قارىقاش ئالدىراپ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ جاۋاب بەردى.

— شۇنداق، چاشقان، بىلىۋاتىمەن. لېكىن سەن ئۆزۈڭ نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن؟ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋاتامسەن ياكى قوتقۇزۇۋاتامسەن؟

قارىقاش جاۋاب بەرمىدى. دېڭىرقاي كۆيۈپ توگىگەنىدى. قارىقاش قاراڭغۇدا ئاينىڭ يورۇقىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— ھەي!... — دېدى ئانىسى ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، — تۇن يېرىم بولغاندا 16 ياشقا تولىسەن، مىس ـ مىسلىقىدىن تېخىچە قالمىدىڭ، داداڭنىڭ ئەتىنى ئالىدىغانغا ئادەم چىقمايدىغان ئوخشايدۇ.

قارىقاش سۈتتەك ئاي يورۇقىدا ئولتۇرغان ئانىسىنىڭ پۈتۈن ئەزايى تىترەۋاتقاندەك تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئاستا چىقىۋاتقان ئاۋازىدا چەكسىز ھەسرەت بارلىقىنى بايقىغان تېنى سوغۇقتىن جۇغۇلدىغاندەك بولدى، لېكىن يەنە بىردەمدىلا پۈتۈن ۋۇجۇدىدىكى قانلىرى قايناۋاتقاندەك قىلدى.

— داداڭنىڭ ئەنتى دېدىڭىزما؟ دادامنىڭ نېمە ئەنتى بار؟ — قارىقاش ئانىسىغا يېقىن بېرىپ، ھەيرانلىق بىلەن سورىدى.

— بار. ئۇنىڭ ئەنتىنى تېخى سەن ئالىسەن، ساڭا خېلى بۇرۇنلا ئېيتماقچىدىم؛ كىچىك بولغانلىقىڭ ئۈچۈن ئېيتمايلا كەلدىم. مانا ئەمدى چوڭ بولدۇڭ، لېكىن سەن بەك بوشاڭ. قانداق قىلسام بولاركىن؟ بۇ مىجەزىڭ بىلەن چوڭ ئىش قىلالارسەنمۇ؟

— قىلالايمەن. ئانا، ئېيتىڭا، مىجەزىمنى ئۆزگەرتىمەن...

— ئەلۋەتتە، ئېيتىمەن. ئۆزگەرتىشىڭ پەرز... ئۇنداق بولسا بېرى كەل.

قارىقاش يېقىن باردى. ئانىسى كارىۋىتىدا راۋرۇس ئولتۇرىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن سۇس ئاي يورۇقىدا نۇر چاقناپ تۇراتتى.

— قۇلاق سال! — دېدى ئانىسى جىددىي قىياپەتتە، — سېنىڭ داداڭ ئەسلىدە قىلىچ سوقىدىغان ماھىر ئۇستا ئىدى، جاھاندا ئۇنىڭغا تەڭ كېلىدىغان ئۇستا يوق ئىدى. كەمبەغەللىك زوربىدىن ئۇنىڭ ئەسۋابلىرىنى سېتىپ خەجلەپ بولدۇم، ئۇنىڭ ئەسۋاب ـ ھۇنىرىدىن سەن كۆرگۈدەك بىرەر ئەسەرمۇ يوق. لېكىن ئۇ قىلىچ سوقۇشتا تەڭدىشى يوق كامىل ھۇنەرۋەن ئىدى. بۇنىڭدىن 20 يىل ئىلگىرى، پادىشاھنىڭ مەلىكىسى بىر پارچە تۆمۈر تۇغۇپتۇ، ئەسلىدە ئۇ بىر تۆمۈر تۇۋرۇكنى، يالتىراپ تۇرغان قارامتۇل تۆمۈرنى قۇچاقلىغاندىن كېيىن ئېغىر ئاياغ بولۇپ قاپتىكەنمىش. ۋاقى غوجام ئۇنى مۆجىزە بولسا كېرەك دەپ، ئەلنى قوغداشقا، دۈشمەننى قىرىشقا، ئۆزىنى قوغداشقا لازىم قىلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن بىر دانە قىلىچ سوقتۇرۇش نىيىتىگە كەپتۇ. بەختىمىزگە قارشى، قىلىچ سوقىدىغان ئۇستىغا ئۆتەپ ـ تېشىپ سېنىڭ داداڭ تاللىنىپ قاپتۇ؛ ئۇ ھېلىقى تۆمۈرنى ئۆيگە ئەكېلىپ، كېچە ـ كۈندۈز تاۋلاپ ـ ئەيلەپ، توپتوغرا ئۈچ يىل ئەجىر قىلىپ، ئىككى دانە قىلىچ سوقتى...

... ئاخىرقى بىر نۆۋەت تاۋلىغاندا، كىشىنىڭ قورقۇسى كەلگۈدەك بىر ئىش بولغىنىنى دېمەمسەن!

«ۋاش ـ ش ـ ش!» قىلىپ ئاق تۆتۈن كۆتۈرۈلگەندە، يەر يۈزىمۇ تىترىگەندەك بولدى. ئاق تۆتۈن ئاسمانىنىڭ يېرىمىغا يەتكەندە ئاق بۇلۇتقا ئايلىنىپ، بۇ ئەتراپنى قاپلىدى، بارا ـ بارا قىزىرىپ، يەر ـ جاھاننى خۇددى شاپتۇل چېچىكىدەك بىر كۆرۈنۈشكە كەلتۈرۈۋەتتى. ئۆيىمىزدىكى قاپقارا ئوچاقتا بولسا قىپقىزىل ئىككى قىلىچ تۇرۇپتۇ. داداڭ ئەتىگەندە بىرىنچى بولۇپ تارتىپ چىقىرىلغان قۇدۇقنىڭ سۈزۈك سۈيىنى تامچىتقاندى، قىلىچ «پىژ ـ پىژ» قىلىپ، بارا بارا قارا كۆك تۈسكە كىردى. يەتتە كېچە ـ كۈندۈز شۇنداق ئۆتتى، كېيىن قىلىچ كۆرۈنمىدى، تازا سىنچىلاپ قارىساق، ئوچاقتا خۇددى ئىككى نۆكچە مۈزغا ئوخشاش كۆكۈش، سۈزۈك ھالدا تۇرۇپتۇ...

... داداڭنىڭ كۆزلىرىدىن خۇشاللىق نۇرلىرى يالتىرىدى. ئۇ قىلىچنى قولىغا ئېلىپ، ئۈستى ـ ئۈستىلەپ سۈرتتى، لېكىن داداڭنىڭ پېشانىسىدىمۇ، ئاغزىنىڭ جۇغىدىمۇ مەيۈسلۈك قورۇق لىرى پەيدا بولدى. ئۇ ئىككى قىلىچنى ئىككى قاپقا سالدى...

«... شۇ كۈنلەردىكى ئەھۋالنى كۆرسەڭ، قىلىچنىڭ تەيىار بولغانلىقىدىن ھەممىسە ئادەم خەۋەر تېپىپ بولغانلىقىنى بىلەتتىڭ، — دېدى داداڭ ماڭا پىچىرلاپ، — ئەتىلا پادىشاھقا تەقدىم قىلمىسام بولمايدۇ. لېكىن قىلىچنى تەقدىم قىلغان كۈنى مېنىڭ ئەجىلىمۇ توشىدۇ. شۇنىڭدىن تارتىپ مەڭگۈلۈك ۋىدالىشارمىز-مىكىن...»

«... سىز ... — ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشىنەلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇپ قالدىم، نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي، — سىز بۇ ئۆۋەت شۇنچە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكەن تۇرسىڭىز... — دېدىم...»

«... ھەي!... سەن نېمىنى بىلەتتىڭ! — دېدى ئۇ، — شاھىمىز ھەم گۇمانخور، ھەم زالىم. مەن ئۇنىڭغا جاھاندا يەنە

بىرى تېپىلمايدىغان ئېسىل قىلىچ سوقۇپ بەردىم، باشقىلارغىمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ تۇرغۇدەك ياكى ئۇنىڭدىن ئېشىپ چۈشكۈدەك يەنە بىر قىلىچ سوقۇپ بېرىشىمدىن ھەزەر ئەيلەپ، مېنى ئۆلتۈرمەي قويمايدۇ...»

... مەن كۆزلىرىمگە ياش ئالدىم.

«... كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما. بۇنىڭغا ئەلھۆكمىللا دېمەي چارە يوق. پېشانەڭگە پۈتۈلگەننى كۆز يېشى بىلەن يۇيۇۋەتكىلى بولمايدۇ. لېكىن مەن ئاللىقاچان تەييارلىقىنى كۆرۈپ قويدۇم! — دېدى داداڭ كۆزلىرىدىن چاقماقتەك نۇر چاقنىتىپ تۇرۇپ ۋە بىر دانە قىلىچنى قېپى بىلەن تىزىمغا قويدى، — مانا بۇ ئەركەك قىلىچ. ساقلاپ قوي. ئەتە مەن مانا ماۋۇ چىشى قىلىچنى شاھىمىزغا ئېلىپ بارىمەن. ئەگەر شۇ بارغىنىمچە قايتىپ كەلمىسەم، مېنى بۇ ئالەمدىن كېتىپ قاپتۇ دەپ بىل، ھامىلدار بولغىنىڭغا ئالتە ئاي بولدىغۇ دەيمەن؟! كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما. يەڭگىگەندىن كېيىن بالىنى ئوبدان باق. چوڭ بولغاندىن كېيىن، بۇ ئەركەك قىلىچنى بەر، شاھنىڭ بوينىدىن چېپىپ، ئەتىمنى ئالسۇن!...»

— شۇ كۈنى دادام قايتىپ كەلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى قارىقاش دەرھال.

— ياق! — دېدى ئانىسى ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن، — تولا سۈرۈشتۈرۈپ، ھېچ يەردىن دېرىگىنى ئالالمىدىم. كېيىن ئاڭلىسام، داداڭنىڭ ئۆزى سوققان قىلىچنى بىرىنچى بولۇپ قانغا بويىغان ئادەم داداڭنىڭ ئۆزى ئىكەن. يەنە تېخى ئۇنىڭ روھى چاتاق قىلمىسۇن دەپ، تېنى بىلەن بېشىنى ئاجرىتىپ، دەرۋازا ئالدىغا، ئارقا ھويلىغا كۆمۈشۈپتىمىش!

قارىقاش بىردىنلا پۈتۈن ئەزايى ئوتتا كۆيگەندەك، ھەربىر تال مويىدىن ئوت ئۇچقۇندىغاندەك بولۇپ قالدى؛ ئۇنىڭ ئىككى مۈشتۇ-

مى قاراڭغۇدا تۇگۈلۈپ قاراسلاپ كەتتى.

ئۇنىڭ ئانىسى ئورنىدىن تۇرۇپ، كارىۋاتنىڭ تاختىسىنى ئېلىۋەتتى، دېۋىرقاينى يورۇتۇپ، ئىشىكنىڭ ئارقىسىدىن بىر دانە جوتۇنى ئېلىپ، قارىقاشقا تۇنتۇزدى:

— كولا!

قارىقاشنىڭ يۈرىكى ئويناپ تۇراتتى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ناھايىتى سالماقلىق بىلەن ئاستا كولىدى، كولىغان يەردىن سېرىق توپا چىقىۋەردى، تەخمىنەن بەش چى چوڭقۇرلۇقتا كولىغاندىن كېيىن توپىنىڭ رەڭگى بىرئاز باشقىچە بولۇپ سېپسېپ كەتكەن پور ياغاچقا ئوخشاپ چىقتى.

— قارا! پەخەس بول! — دېدى ئانىسى.

قارىقاش ئورەكنىڭ يېنىدا يېتىپ تۇرۇپ، قولىنى ئىچكىرى تىقىپ، پۈرلىشىپ كەتكەن ياغاچلارنى دەققەت بىلەن نېرى - بېرى قىلدى. كېيىن قوللىرىنىڭ ئۇچى خۇددى مۇزدەك سوغۇق بىر نەرسىگە تەگكەندە، قارامتۇل سۇزۇك قىلچىمۇ ئېچىلىپ چىقتى. قارىقاش قىلچىنى ئېنىق كۆرگەندىن كېيىن، كۆتۈرۈپ ئالدى.

تاشقىرىدىكى ئاي ۋە يۇلتۇزلار، ئۆي ئىچىدىكى دېۋىرقاي ئۆز نۇرىنى يوقاتقاندەك بولدى. ئۆي ئىچىنى قارامتۇل نۇر قاپلىدى. قىلىچ ئەنە شۇ قارامتۇل نۇر ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولغاندەك بولدى. قارىقاش كۆزلىرىنى چىمىرلىتىپ سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن كۆردىكى، قىلىچ بەش چىدىن ئارتۇقراق ئۇزۇن ئىكەن، لېكىن ئانچە ئۆتكۈر ئەمەس، بىسى خۇددى جۇسەينىڭ يوپۇرمىقىدەك بىرئاز قېلىن ئىدى.

— سەن ئەمدى بوشاڭ مىجەزىڭنى ئۆزگەرتىپ، مانا بۇ قىلىچ بىلەن ئىنتىقام ئال! — دېدى ئانىسى.

— بوشاڭ مىجەزىمنى ئۆزگەرتىمەن، بۇ قىلىچ بىلەن ئىنتىقام ئالىمەن!

— مۇرادىڭغا يەت! قارا كۆك چاپان كىيىپ قىلىچنى دۇمبەڭگە ئېسىۋالساڭ، چاپان بىلەن قىلىچنىڭ رەڭگى ئوخشاش بولغاچقا، ھېچكىم پەرق ئېتەلمەيدۇ. ئەنە چاپاننى تەييارلاپ قويدۇم، ئەتىلا يولغا راۋان بول. مەندىن ئەندىشە قىلما! — دېدى ئانىسى كارىۋاتنىڭ ئارقىسىدىكى كونا كىيىم - كېچەك ساندۇقىنى كۆرسىتىپ.

قارىقاش يېڭى چاپاننى ئېلىپ كىيىپ بېقىۋىدى، ئۇزۇن - قىسقىلىقى دەل كەلدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە يېڭىۋاشتىن قاتلاپ قىلىچنى ئوراپ، ياستۇقنىڭ يېنىغا قويدى - دە، بەخىرامان ياتتى. ئۇ ئۇزۇنىڭ بوشاڭلىقىنى ئاللىقاچان ئۇزگەرتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ھېچقانداق غەم - ئەندىشىسى يوق كىشىدەك يېتىپ ئۇخلاي، ئەتىسى سەھەردە ھېچقانداق ئىككىلەنمەستىن، ھېلىقى رەقىبىنى بىمالال ئىزدەپ ماڭاي دېگەن نىيەتكە كەلدى.

لېكىن، ئۇنىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى. ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرغوسىلا كەلدى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئانىسىنىڭ ئۇمىدسىزلىكتىن چىققان ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشلىرى، باش توخۇنىڭ چىللىغىنى كىردى؛ تۇن يانغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ 16 ياشقا تولغانلىقىنى بىلدى.

2

ئۇيقۇسىرىغانلىقى ئۈچۈن قاپاقلىرى ئىششىپ كەتكەن قارىقاش كۆك چاپاننى كىيىپ، قارا كۆك قىلىچنى ئېسىپ، ئارقىسىغىمۇ قارىماستىن بوسۇغىدىن ئاتلاپ چىقىپ، چوڭ چوڭ قەدەم ئېلىپ شەھەرگە قاراپ كېتىۋاتقاندا، شەرق تەرەپ تېخى سۇزۇلمىگەنىدى. ئارچىزارلىقتىكى يوپۇرماقلاردا تۇرغان شەبنەملەر تۇن پەردىسىنىڭ تېخى قايرىلمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى، لې-

كىن ئارچىزارلىقنىڭ نېرىقى تەرىپىگە يېتىپ بارغاندا، شەبنەملەر نۇر چاچرىتىپ، تاڭ سۈزۈلگەنلىكىدىن بەلگە بەردى. ئۇدۇلدا شەھەر سىپىلى ۋە سىپىلنىڭ قوقتىلىرى غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قارىقاش شەھەر ئىچىگە كۆكتاتچىلار بىلەن بىللە كىرىۋالدى، بازار قاينىماقتا ئىدى. ئەرلەر قاتار ـ قاتار بولۇپ قاققان قوزۇق-تەك تىك تۇرۇشاتتى؛ ئاياللارمۇ پات ـ پاتلا ئىشكىتىن باشلىرىنى چىقىرىپ قاراپ قويۇشاتتى. ئۇ ئاياللارنىڭمۇ تولىسىنىڭ قاپاقلىرى ئۇيقۇسىزلىقتىن ئىششىغان، چاچلىرى چۈۋۈق، چىرايلىرى سەر-رىق، ئۇلار ھەتتا ئۇيا ـ ئەڭلىك سۈرتۈشكىمۇ ئولگۈرەلمىگەن.

قارىقاش بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، چوڭ بىر ئىش چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ، بۇلار ئەنە شۇ چوڭ ۋەقەنى تىت ـ تىت بولغان ھالدا سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى.

ئۇ ئالدىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، بىر كىچىك بالا ئۇشتۇمتۇتلا يۈگۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭ دۇمبىسىگى قىلىچىنىڭ ئۇچىغا ئۆزىنى ئۇرۇۋالغىلى تاس قالدى، قارىقاش چۆچۈپ تەرگە چۆمدى. ئۇ شىمال تەرەپكە قاراپ مېڭىپ، ئوردىغا يېقىن يېتىپ بارغاندا، ئادەم تېخىمۇ كۆپ، سانجاق ـ سانجاق ئىدى، ئۇلار بوينىنى سوزۇپ قارىشىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن ئاياللارنىڭ، بالـ-لارنىڭ يىغا ـ زارى چىقىپ تۇراتتى. قارىقاش كۆزگە تاشلانمايدى-غان قىلىچنىڭ بىرەر ئادەمگە زەخمەت يەتكۈزۈپ قويۇشىدىن ئەندى-شە قىلغاچقا، ئادەملەر توپى ئىچىگە كىرمىدى؛ لېكىن ئارقا تەرىپىدىن يەنە بىرمۇنچە ئادەم قىستاپ كەلدى، ئۇ ئائىلاج ئۆزىنى ياقىغا تارتتى، ئالدىدا كىشىلەرنىڭ دۇمبىسى ۋە سوزۇلغان بويۇن-لىرىلا كۆرۈنەتتى.

ئالدىدىكى ئادەملەر بىردىنلا تىزلىنىپ ئولتۇرۇشتى؛ يىراقتا ئىككى ئات قاتارى چېپىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن كالتەك، تەبەر، نەيزە، قىلىچ، كامالەك، تۇغ كۆتۈرگەن ئادەملەر يولـنـى

چېكىتىپ كەلمەكتە. تۆت ئـاتـلىق بىر ھارۋىمۇ كەلدى، ئۇنىڭدا ناغرا ـ دۇمباق چېلىۋاتقان، نەمىدۇر بىرنەمىلەرگە ئىسقىرتىۋاتـ-قان ئادەملەر ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە ئالىبۇلماچ كىيىم كىيگەن، يۈز ـ كۆزلىرىدىن تەر چىپىلداپ تۇرغان قېرىلار، پاكار دوغلاق ئادەملەر چۈشكەن ھارۋىلار كەلدى، ئاندىن كېيىن قىلىچ نەيزە، تەبەر تۇتقان ئاتلىقلار كەلدى. تىزلىنىپ ئولتۇرغان كىشـ-لەر يەرگە يېتىشتى. شۇڭا غدا قارىقاشنىڭ كۆزىگە سېرىق لەمپـ-لىك بىر ھارۋا كۆرۈندى، ئۇنىڭدا ئالا ـ بۇلماچ كىيىم كىيگەن، ساقاللىرى ئاقارغان، بېشى كىچىككىنە بىر دوغلاق ئادەم كۆرۈنـ-دى؛ ئۇنىڭ بىلىدىكى خۇددى ئۆزىنىڭ دۇمبىسىگە ئېسىۋالغان قارا كۆك قىلىچقا ئوخشاش، بىر قىلىچمۇ غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قارىقاشنىڭ تېنى «جۇغ» قىلىپ كەتتى، لېكىن يەنە دەرھال ئوت تۇتاشقاندەك قىزىرىشقا باشلىدى. ئۇ قولى بىلەن يەلكىسىدىن قىلىچنىڭ دەستىسىنى تۇتۇپ، ھېلىقى يـەرگـە يېتىۋالغان ئادەمـ-لەرنىڭ بويۇنلىرى ئارىلىقىدىكى بـوش يەرگە دەسسەپ ئىلگىرى ماڭدى.

بەش ـ ئالتە قەدەم ماڭمايلا تىك موللاق چۈشتى، چۈنكى بىراۋ ئۇنىڭ پۇتىنى تۇتۇۋالغاندى. ئۇ يىقىلغىنىدا بىر ياغاق يۈز نۆۋەر يىگىتنىڭ ئوستىگە چۈشتى. ئۇ قىلىچمىنىڭ ئۇچى بۇ يـ-گىتنى زەخمىلەندۈرۈپ قويغان بولىسۇن دەپ چۆچۈپ قاراۋاتقىنـ-دا، بىقىنىغا قاتتىق ئىككى مۇشت تەگدى. ئۇ بۇنىڭغىمۇ پەرۋا قىلماستىن يەنە يولغا قاردى، شۇ چاغدا ھېلىقى سېرىق لەمپىلىك ھارۋىلا ئەمەس، ئۇنى قوغداپ ماڭغان ئاتلىقلارمۇ ئاللىقاچان كېـ-تىپ قالغانىدى.

يول ياقىسىدىكى ئادەملەرمۇ ياتقان يەرلىرىدىن تۇرۇشتى. ھېلىقى ياغاق يۈز نۆۋەر، دوۋسۇنۇمغا قاتتىق دەسسۈتتىڭ، بۇـ-نىڭ قانداق ئامالىنى قىلىسەن. ئەگەر 80 ياشقا كىرمەي ئۆلۈپ

كەتسەم جانغا جان تۆلەيسەن دەپ قارىقاشنىڭ ياقىسىغا ئېسىلغىنىچە قويۇپ بەرمىدى. بىكار تەلەپلەرمۇ ئولىشىپ كېلىپ، گەپ - سۆز قىلماي قاراپ تۇرۇشتى؛ كېيىن كىمدۇر بىرى بىر چەتتە تۇرۇپ مەسخىرە ئارىلاش تىللىغانىدى، شۇنىڭ بىلەن ھەممە ئادەم ياغاق يۇز نۆۋەرنىڭ تەرىپىنى ئالدى. قارىقاش مۇشۇنداق دۇشمەنگە ئۇچراپ قالغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولۇپ چېچىلاي دېسە تېخى، كۆلەي دېسە تېخى، ھەپسىلىسى پىر بولدى، ئۇنىڭدىنمۇ قۇتۇلۇپ كېتەلمىدى. شۇنداق قىلىپ بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى، قارىقاش غەزەپ ئوتىدا كۆيۈپ پىشتى، قاراپ تۇرغان ئادەملەرمۇ ئازايمىدى، يەنە كېلىپ ئۇلار قىزىق پەيزى قىلىپ تۇرۇشاتتى.

قارىقاشنىڭ ئالدىدىكى ئادەملەر توپى قىمىرلىدى، ساقاللىرى قارا، كۆزلىرىمۇ قارا، قۇرۇپ كەتكەن قورايدەك ئورۇق بىر ئادەم توپنى يېرىپ كەلدى. ئۇ گەپ - سۆز قىلماستىن، قارىقاشقا قاراپ ھىجىيىپ قويۇپ، ھېلىقى ياغاق يۇز نۆۋەرنىڭ ئېگىگە ئاستا نوقۇپ قويدى ۋە يۈزىگە تىكىلىپ قاردى. نۆۋەرمۇ ئۇنىڭغا بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، قارىقاشنىڭ ياقىسىنى قويۇۋېتىپ، ئاستا تىكشۈەتتى؛ ھېلىقى قارا ساقال ئادەممۇ كېتىپ قالدى؛ تاماشا كۆرۈپ تۇرغانلارمۇ ئىچى پۈشۈپ تارقىلىپ كەتتى. تۇرۇپ قالغان بىرنەچچە ئادەم قارىقاشنىڭ يېشىنى، ئولتۇرۇشلۇق يېرىنى، ئۆيىدە ئاچىسى بار - يوقلۇقىنى سوردى، قارىقاش ئۇلارغا پەرۋا قىلمىدى.

قارىقاش جەنۇب تەرەپكە قاراپ ماڭدى ۋە شەھەرنىڭ ئىچى تولىمۇ غوژ - غوژ ئىكەن، قىلىچىم بىرەر ئادەمگە تېگىپ كەتمەسۇن، شاھنىڭ قايتىپ كېلىشىنى جەنۇبىي دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ تۇرۇپ، دادامنىڭ ئەنتىنى شۇ يەردە ئالغىنىم تۇزۇك، ئۇ يەر كەڭ، ئادەم شالاڭ، قول سېلىشقا ئاسان دەپ ئويلىدى. شۇ چاغدا

شەھەر ئىچىدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شاھنىڭ سەيلە قىلىشىنى، ھەشەمەتنى، سۆزىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەي ماختاپ، ئۆزلىرىنىڭ شاھنى كۆرگەنلىك شان - شەرىپىنى، ئۆزلىرىنىڭ يەرگە قانداق يېتىپ ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىكىنى، ئۆزلىرىنى پۇقرانىڭ ئۇلگىسى دەپ ئاتاش كېرەكلىكىنى ۋەھاكازالارنى سۆزلىشىپ تۇراتتى، دېمەك، شەھەر ئىچىدە ئادەم گويا چۈمۈلىدەك قۇمرايتتى، جەنۇبىي دەرۋازىغا يېقىنلاشقاندا، ئادەم بارا - بارا سېلىكتى.

قارىقاش دەرۋازىدىن چىقىپ، يوغان بىر تۇپ ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، خالتىسىدىن ئىككى نانىنى ئېلىپ قورسىقىنى تويغۇزۇشقا باشلىدى. شۇ چاغدا ئانىسى بىردىنلا ئېسىگە چۈشتى - دە، كۆڭلى بىرئاز بۇزۇلدى، لېكىن كېيىن ھېچ گەپ بولمىدى. ئەتراپى بارا - بارا جىمجىتلىققا چۆمدى. ئۇ ھەتتا ئۆزىنىڭ نەپەسىنى ئېنىق ئاڭلاپ ئولتۇردى.

بارا - بارا قاراڭغۇ چۈشۈشكە باشلىدى، قارىقاشنىڭ ئۆزىمۇ بىئارام بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ ئالدى تەرەپكە قارىسا، شاھنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. شەھەرگە كۆكتات ساتقىلى كىرگەن يېزىلىقلار قۇرۇق ئەپكەشلىرىنى كۆتۈرۈپ كەينى - كەينىدىن قايتماقتا.

ئەل ئايىغى بېسىقىپ خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، ھېلىقى قارىمۇتوق ئادەم بىردىنلا شەھەر ئىچىدىن چىقىپ كەلدى.

— يۇر، قارىقاش! پادىشاھ سېنى تۇتماقچى! —دېدى ئۇ خودىدى ھۇۋقۇشقا ئوخشاش ئاۋاز بىلەن.

قارىقاش خودىدى جىنغا يولۇققاندەك ئەندىكىپ، دەرھال ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدى، كېيىن ئۇچقاندەك يۈگۈردى، بىر يەردە توختاپ بىردەم دېمىنى ئالغاندىن كېيىن، ئارچىزارلىقنىڭ يېنىغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلدى. ئارقا تەرىپىدە، يىراقتا ئاينىڭ چىققانلىقىدىن دېرەك بېرىپ، كۆمۈشتەك شولا كۆرۈنۈپ تۇراتتى؛ ئالدى تەرىپىدە

بولسا، ھېلىقى قارىمۇتوق ئادەمنىڭ كۆزلىرى خۇددى چوغدەك لاۋۇلداپ تۇراتتى.

— سىز مېنى قانداق تونۇيسىز؟ ...— دېدى قارىقاش سارىاسمە ئىچىدە.

— ھا-ھا! سېنى ئەزەلدىن تونۇيمەن، — دېدى ھېلىقى ئادەم، — ئۇستۇڭدە ئەركەك قىلىچ بار، داداڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماقچىسەن، بۇنى بىلىمەن، ئىنتىقام ئالالمايدىغانلىقىڭنىمۇ بىلىمەن. ئىنتىقام ئالالمايدىغانلىقىڭ بۇياقتا تۇرسۇن، بۇگۈن بىراۋ سېنىڭ سىرىڭنى ئاشكارىلاپ قويدى، سېنىڭ رەقىبىڭ ئاللىقاچان شەرقىي دەرۋازىدىن ئوردىسىغا قايتىپ كىرىپ كەتتى، ئۇ سېنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چۈشۈردى.

قارىقاشنىڭ يۈرىكى ئېزىلدى.

— ھە، ... ئانامنىڭ ئۆلۈغ - كىچىك تىنغانلىقى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە، — دېدى تۆۋەن ئاۋازدا.

— ئاناڭ ئىشىنىڭ بىر تەرىپىنى بىلگەن بىلەن مېنىڭ ئىنتىقام ئېلىپ بېرىدىغانلىقىمنى بىلمەيدۇ.

— سىزمۇ؟ ھەي مەرد، سىز مېنىڭ ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ بېرىشنى خالامسىز؟

— مېنى بۇنداق تەرىپ بىلەن ئاتىما، ئۇنداق تەرىپ ماڭا ياراشمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا، بىزدەك يېتىم ئوغۇل، تۇل خوتۇنلارغا خەيرخاھلىق قىلغىنىڭىز نېمىسى؟...

— ھەي بالا، ئۇنداق ناپاك، بۇلغىنىپ كەتكەن ئاتالغۇلارنى تىلغا ئالما، — دېدى ئۇ جىددىي قىياپەتتە، — مەردلىك، خەيرخاھلىق دېگەن نەرسىلەر ئىلگىرى پاك ئىدى، ھازىر بولسا قىزىل-كۆز جازانىخورنىڭ كاپىتالى[56] بولۇپ قالدى. مېنىڭ كۆڭلۈمدە سەن دېگەن نەرسىلەر يوق. مەندە سېنىڭ ئۈچۈن ئىنتىقام ئېلىپ

بەرمەكتىن باشقا نەرسە يوق؟

— خوپ، لېكىن ئىنتىقامنى قانداق ئېلىپ بېرىسىز.

— ماڭا ئىككى نەرسە بەرسەڭلا بولدى، — ھېلىقى چوغدەك ئىككى نۇرنىڭ ئاستىدىن زۇۋان چىقىپ، — ئۇ ئىككى نەرسە نېمە دېمەمسەن؟ بىرى، سېنىڭ قىلىچىڭ، يەنە بىرى، كاللاڭ!

قارىقاش ھەيران بولۇپ، بىر ئاز دەرگۇمان بولغان بولسىمۇ، چۆچۈپ كەتمىدى، بىردەم ئېغىز ئاچالماي تۇرۇپ قالدى.

— جېنىمنى، گۆھەر قىلىچىمنى ئالداپ ئېلىۋالمىدىكىن دەپ گۇمان قىلما، — قاراڭغۇدا يەنە سۇرلۇك ئاۋاز چىقتى، — ئىختىيار ئۆزۈڭدە، ماڭا ئىشەنسەڭ، ئىنتىقامىڭنى ئېلىپ بەرگىلى بارىمەن؛ ئىشەنمىسەڭ بارمايمەن.

— ماڭا ئىنتىقام ئېلىپ بېرىشىڭنىڭ سەۋەبى نېمە؟ دادامنى تونۇمسىز؟

— خۇددى سېنى تونۇغانغا ئوخشاش، داداڭنى ئىلگىرى تونۇيمەن. لېكىن مېنىڭ ئىنتىقام ئېلىپ بېرىشىمنىڭ سەۋەبى بۇ ئەمەس. ئەقىللىق بالا ماڭا ئېيتاي: مېنىڭ ئىنتىقام ئېلىشقا نېمانچە خۇشتار ئىكەنلىكىمنى بىلمەيسەن. سېنىڭ مېنىڭكى — ئومۇمەن، مېنىڭ روھىمدا باشقىلاردىن كەلگەن، ئۆزۈم زامىن بولغان دەرد - ھەسرەت كۆپ، ئۆزۈمدىنمۇ بىزارمەن!

قاراڭغۇدا چىقىۋاتقان ئاۋاز ئەمدىلا توختىغانىدى، قارىقاش قارامتۇل قىلىچىنى يەلكىسىدىن بويلىتىپ سۇغۇرۇۋالدى - دە، ئۆزىنىڭ گەجىكىسىدىن شارت قىلىپ شىيرىدى. كاللىسىنىڭ يېرىدىكى چىمغا چۈشۈشى بىلەن قولىدىكى قىلىچىنى قارىمۇتوق ئادەمگە سۇندى.

— بارىكاللا! — ئۇ بىر قولى بىلەن قىلىچنى ئېلىپ، يەنە بىر قولى بىلەن قارىقاشنىڭ كاللىسىنى چېچىدىن تۇتۇپ كۆتۈرۈۋېلىپ، ئۇنىڭ قېنى قاچقان، ئەمما ئىسسىق كالپۇكىغا ئىككىنى

سۆيدى ۋە ھەسرەتلىك كۈلۈپ قويدى.

ئۇنىڭ كۆلكە ئاۋازى دەرھال ئارچىزارلىقنى بىر ئالدى، ئارچىزارلىقتا بىرمۇنچە چوغقا ئوخشاش كۆزلەر پىل - پىل قىلىپ يېقىن كېلىشكە باشلىدى. ئاچ بۆرىلەرنىڭ پۇشۇلدىغان ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇلار ئالدى بىلەن قارىقاشنىڭ قارا كۆك چاپىنىنى تىتىپ تاشلىدى، ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ پۇتۇن ئەزايىنى يوقاتتى، قانلىرىنىمۇ بىردەمدىلا تۆگەتتى، ئاخىرىدا سۆڭىكىنى غاجىغان بوش ئاۋاز ئاڭلاندى.

ھەممىنىڭ ئالدىدىكى يوغان بىر بۆرە قارىمۇتۇق ئادەمگە قاراپ ئېتىلغانىدى، قارىمۇتۇق قىلىچىنى شۇنداق بىر ئۇرۇۋەتتى، بۆرە- نىڭ كاللىسى چىملىققا پوك چۈشتى. باشقا بۆرىلەر ئۇنىڭ تېرە- سىنى تىتىپ تاشلىدى، ئاندىن ئۇنىڭ پۇتۇن ئەزايىنى يوقاتتى، قانلىرىنىمۇ بىردەمدىلا يالاپ تۆگەتتى، ئاخىرىدا سۆڭىكىنى غاجە- غان ئاۋاز بوش ئاڭلاندى.

قارىمۇتۇق ئادەم يەردىكى قارا كۆك چاپانىنى ئېلىپ، قارىقاش- نىڭ كاللىسىنى ئوراپ، قىلىچ بىلەن بىللە دۈمبىسىگە ئارتىپ ئارقىسىغا بۇرۇلدى - دە، قاراڭغۇدا پادىشاھنىڭ ئوردىسى تەرەپكە قاراپ يول ئالدى.

بۆرىلەر ئورۇنلىرىدا توختاپ باشلىرىنى كۆتۈرۈپ، تاللىرىنى چىقىرىپ پۇشۇلدىغان ھالدا كۆك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ، قارە- مۇتۇق ئادەمگە ئارقىدىن قاراپ قېلىشتى.

قارىمۇتۇق ئادەم پادىشاھ ئوردىسىغا قاراپ كېتىۋېتىپ، زىل ئاۋاز بىلەن ناخشا ئېيتتى:

ئاھ-ھا-ھا، ۋاھ ھا-ھا-ھا!
قارا كۆك قىلىچ ئامرىقىم.
ئۆز كاللىسىنى ئۆزى ئالغاي،

بىر دۈشمەن - بىر رەقىبىم!
ھەمراھلىرىم كېلىۋر سەيلانە،
كۆپتۇر ۋە لېكىن ئۆزى يېگانە.
يېگانە دېمە ئۇنى —
قىلىچى بار يېنىدا بىگانە.
باشقا باش - كاللىغا كاللا —
بېرىدۇ ئىككى رەقىب ئۆزئارا.
يېگانە يۇ يېگانە ۋاھ-ھا-ھا!
ئاھ-ھا-ھا، ۋاھ ھا-ھا[57]

3

تاغ سەيلىسى پادىشاھنى ھۇزۇرلاندۇرالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستە- گە، يولدا قەست قىلغۇچى ئادەم بار ئىكەن، دېگەن مەخپىي خەۋەر پادىشاھنى تېخىمۇ تەشۋىشكە سالغانىدى. پادىشاھ شۇ كېچىسى ناھايىتى خاپا بولغاچقا، توققۇزىنچى مەلىكىسىنىڭ سۈمبۈل چېچە- نى تۇنۇگۈنكىدەك چىرايلىق كۆرۈنمەيدىغۇ دەپ ياراتمىدى. لې- كىن، ئۇ مەلىكە ئۇنىڭ تىزىدا ئولتۇرۇۋېلىپ ئەركىلەپ، 70 نەچچە خىل ناز بىلەن تولغىنىپ، ئاخىر پادىشاھنىڭ تۈگۈلگەن قاپاقلىرىنى بارا - بارا ئاچتى.

چۈش ۋاقتى بولغاندا پادىشاھ ئورنىدىن تۇرۇپلا يەنە بىرئاز پەرىشان بولدى. چۈشلۈك غىزادىن كېيىن، ئۇنىڭ تەلەتىدىن غەزەپ ئوتى يېنىشقا باشلىدى.

— ھەي! . . . يۈرىكىم ئەجەبمۇ سىقىلدى - يا! — دېدى ئۇ ئەسنەك تۇتقاندىن كېيىن ئۇنلۈك ئاۋاز بىلەن.

خانىشمۇ، مەھرەملەرمۇ بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ نېمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. پادىشاھ ئاق ساقاللىق ۋەزىرنىڭ قىرائەتلىرىنى،

قىزىقچى پارچىلار[58] نىڭ لەتىپىلىرىنى تولا ئاڭلاپ زېرىككەن ئىدى؛ كېيىنكى كۈنلەردە دار ئويۇنى، موما ياغاچقا يامىشىپ چىقىش، ساقا ئويناش، موللاق ئېتىش، خەنجەرنى بوغۇزىغا يۇتۇش، ئاغزىدىن ئوت چىقىرىش دېگەندەك قىزىق ئويۇنلارمۇ پادىشاھقا ياقماس بولۇپ قالغانىدى. ئۇنىڭ پات - پاتلا جۇدۇنى ئۆرلەپ تۇراتتى، جۇدۇنى ئۆرلىگەندىلا قارا كۆك قىلىچىنى قولىغا ئېلىپ، ئەرزىمەس ئەيىبلەر بىلەن بىرنەچچە ئادەمنىڭ كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىلغۇسى كېلەتتى.

ئوردا سىرتىغا تاماشا قىلغىلى كەتكەن ئىككى ياش ھەرەمئاغىسى تاماشىدىن قايتىپ كېلىپ ئوردىدىكى ھەممە ئادەمنىڭ غەمكىن تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بېشىمىزغا يەنە بىر بالا كېلىدىغان بويتۇدەپ ئويلاپ، ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قورققىنىدىن چىرايى سامانىدەك سارغىيىپ كەتتى؛ يەنە بىرى بولسا، ناھايىتى ئىشەنچسى بارەك ئالدىرىماستىن پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ باش قويۇپ:

— كەمىنە قۇللىرى ھازىر غەلىتە بىر ئادەمنى ئۇچراتتىم، غەلىتە ھۇنىرى بار ئىكەن، جانابلىرىنىڭ ئېچ پۇشۇقىنى ئالالىغۇدەك. شۇنىڭ ئۈچۈن ھۇزۇرلىرىغا مەلۇم قىلىپ كەلدىم، — دېدى.

— نېمە؟ — دېدى پادىشاھ، ئۇ ئادەتتە ناھايىتى قىسقا سۆزلەيتتى.

— ئۇ قارامتۇل، ئورۇق، قەلەندەرگە ئوخشايدىغان ئادەم ئىكەن. ئۇچىسىغا قارا كۆك چاپان كىيىۋاپتۇ، دۇمبىسىگە قارا كۆك، دۆپدۆگىلەك بىر بوغچىنى ئارتىۋاپتۇ. ئاغزىدا بىرنېمىلەرنى دەپ ناخشا ئوقۇۋاتىدۇ. بەزىلەر سورىسا ئۇ، ئۇستا سېھىرگەرمەن، جاھاندا مېنىڭ ھۇنىرىمگە تەڭ كېلىدىغان ئادەم يوق، بۇ ھۇنەرنى ھېچكىم كۆرۈپ باقمىغان؛ كۆرسىلا دەرد - ھەسرەتتىن قۇتۇلىدۇ، ئېچ پۇشۇقى تۇگەيدۇ، كۆڭلى ئارام تاپىدۇ، دەيدۇ. بەزىلەر

ئۇنى ھۇنىرىڭنى ئويناپ باق دېسە، ئۇ بىرىنچىدىن، بىر دانە ئالتۇن ئەجدىھا كېرەك، ئىككىنچىدىن، بىر دانە ئالتۇن داش كېرەك دەپ، ئويناپ بەرگىلى ئۇنىمىدى...

— ئالتۇن ئەجدىھا دېگەن بولسا، مانا مەن ئالتۇن ئەجدىھا-مەن، ئالتۇن داش دېسە مەندە بار.

— كەمىنە قۇللىرىمۇ شۇنداق ئويلىغانىدىم...

— چاقىرىڭلار!

پادىشاھنىڭ سۆزىنىڭ ئايىغى چۈشمەستىنلا تۆت نۆكەر ھېلىقى ھەرەمئاغىسىنىڭ كەينىدىن ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. خانىشىنىڭمۇ، مەھرەملەرنىڭمۇ چىرايى ئېچىلدى. ئۇلار، شۇ ئادەم ھۇنىرىنى كۆرسەتسە، پادىشاھنىڭ دەرد - ھەسرەت ۋە ئېچ پۇشۇقى تۇگىسە جاھان تىنچىپ قالىدۇ، ئەگەر ھۇنىرىنى كۆرسەتمىسە، بۇ نۆۋەت بالايىئاپەت ئاشۇ قەلەندەرگە ئوخشايدىغان قارا-مۇتۇق، ئورۇق ئادەمنىڭلا بېشىغا چۈشىدۇ خالاس، دېگەن ئارزۇنى قىلىشىپ، شۇ ئادەمنىڭ چاقىرتىلىپ كېلىشىگە ئىنتىزار بولۇپ تۇرۇشتى.

ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا، ئالتە ئادەم ئالتۇن پەلەمپەيگە قاراپ كېلىشتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىكىسى ھەرەمئاغىسى، ئارقىسىدىكىسى تۆت نۆكەر، ئوتتۇرىدىكىسى قارىمۇتۇق ئادەم ئىدى. يېقىن كەلگەندىن كېيىن پادىشاھ قارىسا، ھېلىقى ئادەمنىڭ چاپىنى قارا كۆك، ساقال - بۇرۇتلىرىمۇ، چېچىمۇ قارا؛ ئورۇقلۇقىدىن زاڭاقلىرى، كۆز سۆڭەكلىرى، قاپاقلىرى چوقچىيىپ چىقىپ قالغان. ئۇ ئىززەت - ئىكرام بىلەن تەزىمگە باش ئۇرغاندا، دەرۋەقە دۇمبىسىدە كىچىككىنە، دۆپدۇمىلاق، قارا كۆك بوغچا تۇراتتى. بوغچىنىڭ سۇس قىزغۇچ يوللىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— قېنى گېپىڭنى قىل! — دېدى پادىشاھ زەردىسى بىلەن. پادىشاھ ھېلىقى ئادەمنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىنىڭ ئاددىيلىقىنى

كۆرۈپ، يارىغۇدەك ئويۇن ئويناپ بېرەلمەسمىكىن دەپ گۇمان قىلغانىدى.

— كەمىنە مۇلازىملىرى بولسام، يەن زىئاۋ[59] دېگەن كىشى بولىمەن، ژېنۇېن[60] يېزىسىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەن. كىچىكىمدە ھۇنەر ئۆگەنمىگەن؛ چوڭ بولغاندىن كېيىن بىر چېۋەر ئۇستا ماڭا سېھىرگەرلىكنى، بىر كىچىك بالىنىڭ بېشىنى ئوينىتىشنى ئۆگەتىپ قويغان. بۇ ئويۇننى يالغۇز ئوينىغىلى بولمايدۇ، ئالتۇن ئەجدىھانىڭ ئالدىدا بىر دانە ئالتۇن داشنى سۇزۇك سۇ بىلەن تولدۇرۇپ، ھايۋان شەكلىگە كەلتۈرۈلگەچ ياغاچكۆمۈر بىلەن قايناتىش كېرەك، بالىنىڭ بېشىنى داشقا سالساق، قاينىغاندا باش قازاندا پۈرۈقلاپ، خىلمۇخىل ئۇسۇلغا چۈشىدۇ، چىرايلىق مۇزىكا ياڭرىتىدۇ، كۆڭۈللۈك ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىدۇ. بۇ ناخشا ـ ئۇسۇلنى بىرئادەم ئاڭلىسا، كۆرسە، غەم ـ غۇسسىدىن خالاس بولىدۇ، ھەممە ئادەم ئاڭلىسا، كۆرسە، جاھان تىنچىپ كېتىدۇ.

— قېنى، ئوينات! — دېدى پادىشاھ بۇيرۇق بېرىپ.

ھېچقانچە ۋاقىت ئۆتمەيلا، دالاننىڭ ئالدىغا يوغان بىر داش قازان ئېسىلدى، لىق سۇ قۇيۇلدى، ئاستىغا ھايۋان شەكلىگە كەلتۈرۈلگەن ياغاچ كۆمۈرى تاشلىنىپ ئوت يېقىلدى. چەتتە قاراپ تۇرغان ھېلىقى قارىمۇتۇق ئادەم كۆمۈرنىڭ چوغقا ئايلانغانلىقىنى كۆرۈپ، بوغچىسىنى يېشىپ، ئىككى قولى بىلەن بالىنىڭ بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى. ئۇ باشنىڭ كۆزلىرى چىرايلىق، چىشلىرى ئاق، لەۋلىرى قىزىل، چىرايى خۇشخۇي، چاچلىرى بۇدۇر ئىدى. قارامۇتۇق ئادەم ئۇنى ئېگىز كۆتۈرگىنىچە بىر ئايلىنىپ چىقىپ، داشنىڭ ئۇستىگە توغرىلاپ، چۈشىنىپ بولمايدىغان بىرنېمىلەرنى ئوقۇپ، باشنى داشقا تاشلىدى، باش «پولتۇڭ» قىلىپ سۇغا چوكتى، داشتىن بەش چى ئېگىزلىكتە سۇ چاچراپ چىقتى ـ دە، سۇ تىنىپ كەتتى.

خېلى ۋاقىت ئۆتكۈچە، داشتىن ھېچقانداق ئەسەر چىقمىدى. پادىشاھ ھەممىدىن ئاۋۋال ئۆپكىلىدى. ئۇنىڭ كەينىدىن خانىش، كېنىزەكلەرمۇ، ۋەزىر ۋە ھەرەمئاغىلىرىمۇ بىرئاز تىت ـ تىت بولدى، قىزىقچى پارپىلار مەسخىرە بىلەن ھىجىيىشقا باشلىدى. پادىشاھ ئۇلارنىڭ ھىجايغانلىقىنى كۆرۈپ، ئەخمەق بوپتىمەن دەپ ئويلاپ، پادىشاھنى ئالدىغان بۇ نادانىنى داشقا تاشلاڭلار دەپ بۇيرۇق بەرمەكچى بولۇپ، نۆكەرلەرگە قارىدى.

لېكىن دەل شۇ چاغدا سۇ پۈرۈقلاپ قاينىدى، چوغمۇ يالقۇنلاپ، ھېلىقى قارىمۇتۇق ئادەمنى خۇددى چالا قىزارغان تۆمۈرگە ئوخشاش قىزغۇچ تۇسكە كىرگۈزدى. پادىشاھ نۆكەرلەردىن كۆزدىنى ئۇزۇپ ئەمدىلا بۇياقتا قارىغانىدى، قارىمۇتۇق ئادەم ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئاسمانغا قاراپ ئۇسسۇل ئويناشقا باشلىدى ۋە زىل ئاۋاز بىلەن ناخشا ئوقۇدى:

ھ ـ ھا ـ ھا، ۋا ھ ـ ھا ـ ھا!
كىمدە يوق قىممەتلىك بىر قوشۇقلا قان.
ئۇ بولغاچقا ئاندىن بولدى ئەزىز جان؛
پەلىك قىلغان غالىب دېيىلدۇ ئاقلان،
قاپاقتۇر قارامليق ھەم پەمسىز نادان؛

زايە بولمىسۇن يۈزلەپ ـ مىڭلاپ كاللا،
ئەجەل تاپسۇن بىر كاللا بىلەن خاقان؛
تۆكۈلدى ئاشۇ مەرد كاللىنىڭ قېنى،
ئازابلىنىپ يۈرىكىم بولدى تالقان؛
داد ـ داد ـ داد ـ پەريات ...
پەريات ـ داد ـ داد ـ داد ـ داد ...

ناخشىغا جور بولغاندەك سۇمۇ داشتىن قاينىاپ چىقىپ، خۇددى

كىچىككىنە تاغقا ئوخشاش تۇڭى كىچىك، ئۇستى كەڭ كۆتۈرۈلۈش. كە باشلىدى ۋە ئۇستىمۇ تاكى داشنىڭ تېگىگىچە تىنماي پىرقىراپ ئايلىنىشقا باشلىدى. ھېلىقى كاللىمۇ سۇنىڭ ئۆرلىشى بىلەن تەڭ ئېگىز - پەس كۆتۈرۈلۈپ، چۆرگىلەپ، موللاقلاشقا باشلىدى، ئۇنىڭ خۇشال ئويناۋاتقان تەبەسسۇم چىرايى چالا - پۇچۇق كۆرۈ- نۈپ تۇراتتى. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن، كاللا سۇنىڭ ئايلىنىشىغا قارشى ئۇزۇپ، خۇددى موكىدەك بىر ئۇيان، بىر بۇيان پىرقىراپ، ئەتراپقا سۇ چاچراتتى، ھويلىنىڭ ئىچى گويا ئىسسىق يامغۇر ياغقاندەك بىر ھالغا كەلدى. بىر قىزنىڭ پارپا: «ۋايجان!» دەپ ۋارقىراپ بۇرنىنى تۇتۇۋالدى. ھېلىقى يامغۇردەك چاچراۋاتقان قىزىق سۇ ئۇنىڭ بۇرنىغا چۈشكەندى، شۇڭا ئۇ ئاغرىققا چىدىماي، ئاخىر ۋايجانلاپ توۋلاشقا مەجبۇر بولغاندى.

قارىمۇتۇق ئادەمنىڭ ناخشىسى توختىغاندا، كاللىمۇ جىددي قىياپەتتە پادىشاھنىڭ تەختىگە يۈزلەنگەن ھالدا سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ قالدى. بىرنەچچە دەقىقە شۇنداق تۇرغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا يۇقىرى - تۆۋەن لۆمشىپ، بارا - بارا بىر ئۆرلەپ، بىر پەسلەپ ئۇزۇشكە باشلىدى، لېكىن ئاستا، بىمالال ئۇزدى. سۇنىڭ لېۋى بىلەن بىر ئۆرلەپ، بىر پەسلەپ ئۇچ قېتىم ئۇزگەن- دىن كېيىن، بىردىنلا كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى، ئۇنىڭ قارا كۆزلىرى ناھايىتى روھلۇق ئىدى. شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ناخشا ئوقۇشقا باشلىدى:

ئاقىدۇ شاھ سۇلىرى،
ئۇلۇغداپ تېشىپ يامراپ؛
يېگىمەن رەقىبىمنى،
جاھاندا غالىب بولۇپ،

بار چېكى كائىناتنىڭ،
ئۆچمەيدۇ شام نۇرلىنىپ؛
بار قولۇمدا شەمشىرىم
كۆكسىمان نۇر چاقنىتىپ؛

چاقنىغاچقا كۆزنى قاماپ،
ئۆلمەيدۇ ھايات ياشاپ؛
تېنىمدىن جېنىم جۇدا،
بەڭ رازىمەن شادلىنىپ؛
شادلىقىم ھەي، كەلگىن سەن،
شەمشىرىمگە ھەمراھ بولۇپ.

كاللا بىردىنلا سۇنىڭ ئوستىگە چىقىپ تۇرۇپ قالدى، بىر- نەچچە موللاقلىغاندىن كېيىن يۇقىرى - تۆۋەن كۆتۈرۈلۈپ، كۆزد- نىڭ قارىچۇقى بىلەن ئوڭ - سولغا قىسىپ قارىدى. ئۇ تولىمۇ ئاز كۆرۈندى، ئاغزىدا ناخشىسىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

ۋاي ئاللا، ۋاي ئاللا!
قانغا بويالدى جۇدا ئەزىز مەرد بىر كاللا!
بىھۇدە كەتتى يۇز كاللا، مەڭ كاللا ئىسىت،
بەگ بېشىنى ئالغان بىر كاللىغا ھەشقاللا!

كاللا ناخشىسىنى شۇ يەرگە كەلتۈرۈپ چۆككەندىن كېيىن قايتا لەيلەپ چىقمىدى، ناخشىسىنىمۇ ئاڭلىغىلى بولمايدىغان بول- دى. بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقان سۇمۇ ناخشىنىڭ ئاستىلىشى بىلەن تەڭ بارا - بارا پەسلەپ، خۇددى كەلكۇن سۇ قايتقاندەك، داشنىڭ لېۋىدىن تۆۋەنلەپ - تىنىپ كۆرۈنمەس بولدى.

— نېمە بولدى؟ — دېدى پادىشاھ بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن بىتاقەت بولۇپ.

— شاھىم، — دېدى قارىمۇتۇق ئادەم يېرىم تىزلىنىپ تۇ-

رۇپ، — ئۇ ھازىر داشنىڭ تېگىدە كارامەت قىلىپ ۋىسالىنى ئۇسسۇلى ئۆيناۋاتىدۇ، يېقىن بېرىپ قارىمىغۇچە كۆرگىلى بولمايدۇ، كەمىنىلىرىنىڭمۇ ئۇنى يۇقىرىغا چىقىرىشقا ئىلاجى يوق، چۈنكى ۋىسالى ئۇسسۇلىنى داشنىڭ تېگىدە ئۆيناش شەرت.

پادىشاھ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالتۇن پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، داشنىڭ ھارارىتىگە قارىماي يېقىن بېرىپ ئېڭىشىپ قارىدى. داشتىكى سۇ ئەينەكتەك تىنىق ئىدى، ھېلىقى كاللا كۆزلىرىنى پادىشاھنىڭ چىرايىغا تىككىنىچە سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئوڭدىسىغا تۇراتتى. پادىشاھنىڭ كۆزى ئۇنىڭ يۈزىگە چۈشكەندە، ئۇ پىسكۈكىدە كۈلدى، پادىشاھ بۇ كۈلكىدىن ئۇنى تونۇغاندەك قىلدىيۇ، لېكىن ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى دەرھال ئېسىگە كەلتۈرەلمىدى. پادىشاھ ھەيران بولۇپ تۇرغاندا، ھېلىقى قارىمۇتۇق ئادەم ئاللىقاچان قولىغا ئالغان قارا كۆك قىلىچىنى ئۇنىڭ گەجگىسىدىن چاقماقتەك تېزلىكتە شارت قىلىپ سىيرىۋىدى، پادىشاھنىڭ كاللىسى پولتۇك قىلىپ داش قازانغا چۈشتى.

رەقىبلەر بىر - بىرىنى ناھايىتى ئاسان تونۇيتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇلار تاپانچىلىك يەردە ئۇچرىشىپ قالدى، پادىشاھنىڭ كاللىسى سۇغا چۈشكەن ھامان قارىقاشنىڭ كاللىسى ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ قۇلىقىنى گاچچىدە قاتتىق چىشلىدى. داشنىڭ سۇيى دەرھال قاينىاپ - چايقىلىپ، پورۇقلاپ قاينىدى، ئىككى كاللا سۇنىڭ ئىچىدە جان - جەھلى بىلەن تۇتۇشتى. ئالاھازەل 20 قەپەس ئېلىشقاندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ كاللىسى بەش يەردىن، قارىقاشنىڭ كاللىسى يەتتە يەردىن زەخمە يېدى. پادىشاھ يەنىلا تۇلكىلىك قىلىپ، ئۆز رەقىبىنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىشقا تىرىشتى. قارىقاش بىخەستەلىك قىلغاچقا، پادىشاھ ئاخىر ئۇنىڭ گەجگىسىدىن چىشلەپ تۇرۇۋېلىپ، ئۇنى ئۆرۈلگىلى قويمىدى. پادىشاھ قارىقاشنىڭ كاللىسىنى شۇ چىشلىگىنىچە قويۇپ بەرمەي،

خۇددى پىلە قۇرتى غازاڭنى قاسىغاندەك قاساۋەردى، ھەتتا بالىنىڭ ئۇن سېلىپ ۋايجانلىغىنىمۇ داش قازانىنىڭ سىرتىغا ئاڭلىنىپ تۇردى.(61)

ھەتتا چۆچۈپ تۇرۇپ قالغان خانىشمۇ، مەھرەملەرمۇ ھېلىقى داد - پەريادتىن تۇرالماي قالدى، ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە مەيۇسلۇك تىن قاراڭغۇلۇق تىقىلدى، بەدەنلىرى توخۇئەت بولۇپ كەتتى؛ شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار يەنە ئۆز ئىچىدە بىرئاز خۇشال بولۇشۇپ، خۇددى نېمىدۇر بىرنېمىنى كۈتۈۋاتقاندەك كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ قاراپ تۇرۇشتى.

قارىمۇتۇق ئادەممۇ بىرئاز ھودۇقۇپ قالغاندەك بولدى، لېكىن چىرايىدىن چاندۇرمىدى. ئۇ كۆزگە كۆرۈنمەس قارا كۆك قىلىچىنى تۇتقان قولىنى خۇددى دەرەخنىڭ قاقشال بولۇپ قالغان ئاچا ياغىچىدەك بىمالال ئالدىغا سوزدى؛ بوينىنىمۇ خۇددى داش قازانىنىڭ تېگىگە سىنچىلاپ قاراۋاتقاندەك سوزدى. شۇنىڭ بىلەن بىلىكىنى شاققىدە ئېگىپ، قىلىچىنى ئۆزىنىڭ شىللىسىگە شۇنداق بىر ئۇرغىنىدى، كاللىسى ئۇزۇلۇپ «شالاق» قىلغىنىچە داشقا چۈشتى، ھاۋاغا ئاپئاق سۇ چاچراپ چىقتى.

ئۇنىڭ كاللىسى سۇغا چۈشۈش بىلەنلا پادىشاھنىڭ كاللىسىغا قاراپ ئېتىلدى ۋە ئۇنىڭ بۇرنىدىن چىشلەپ ئۇزۇۋالغىلى تاس قالدى. پادىشاھ بۇنىڭغا چىداشلىق بېرەلمەي: «ۋايجان» دەپ ۋارقىرىغىنىدى، ئاغزىنىڭ ئېچىلىشى بىلەن تەڭلا قارىقاشنىڭ كاللىسى ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئاجراپ بېرىپ، پادىشاھنىڭ ئېڭىكىنى جەھلى بىلەن چىشلەپ تۇرۇۋالدى. بۇلار پادىشاھنى قويۇپ بېرىش بۇياقتا تۇرسۇن، بىرى يۇقىرىغا، بىرى تۆۋەنگە كۇچەپ تارتىپ، پادىشاھنىڭ ئاغزىنى زادىلا يۇمدۇرمىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار خۇددى ئېچىرقاپ كەتكەن توخۇنىڭ دانلىغىنىدەك، بىر ئۇ يېرىدىن، بىر بۇ يېرىدىن چىشلەپ، پادىشاھنىڭ كۆزلىرىنى قىيسىق،

بۇرنىنى پاناق قىلىۋەتتى، يۈزىنى تىتماتاك قىلىۋەتتى. پادىشاھ-
نىڭ كاللىسى دەسلەپتە داشنىڭ ئىچىدە بىر ئۇياقتا، بىر بۇياقتا
ئۇسۇپ تۇرغاندى، كېيىن ئارانلا ناله بىلەن ئىنجىقلىيالايدىغان
ھالغا چۈشتى، ئاخىر نەپەسمۇ ئالالمايدىغان، زۇۋانمۇ سۇرەلمەيدە-
غان ھالغا كەلدى.

قارىمۇتۇق ئادەم بىلەن قارىقاشنىڭ بېشىمۇ چىشلەشتىن توخ-
تاپ، پادىشاھنىڭ بېشىدىن نېرى كېتىپ، داش قازاننىڭ ئىچىدە
بىر ئايلىنىپ ئۈزۈپ، پادىشاھنىڭ كاللىسىنىڭ راست جېنى چىق-
قان - چىقمىغانلىقىغا كۆز سالدى. ئۇنىڭ نەپەسلىرى پۈتۈنلەي
توختىغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈپ
قويۇپ كۆزلىرىنى يۇمدى، يۈزلىرىنى ئاسمانغا قىلغان ھالدا سۇ-
نىڭ تېگىگە چۆكۈپ كەتتى.

4

ئىس - تۈتۈن توختىدى، چوغمۇ ئۆچتى، سۇمۇ تىندى،
لېكىن بۇ تىمتاسلىق ئۇزۇنغا بارمىدى. ئۇلارنىڭ
بىرى ھەممىدىن ئاۋۋال: «ۋايجان» دەپ چىرقىرىغاندى، باشقا-
لارمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن چىرقىراشتى؛ بىرى ئالتۇن داشقا قاراپ
مېڭىۋىدى، باشقىلارمۇ ئوپۇر - توپۇر بولۇپ ئولاشتى. ئارقىدا
قالغانلىرى باشقىلارنىڭ بويۇنلىرى ئارىلىقىدىن قاراشقا باشلىدى،
قىزىق ھور تېخىچە ئادەمنىڭ يۈزىنى كۆيدۈرەتتى، لېكىن داشنىڭ
سۇيى ئەينەكتەك تىنىق، ئۇستىدە لەيلەپ تۇرغان بىر قەۋەت ياغ
بىرمۇنچە ئادەمنىڭ — خانىشنىڭ، مەلىكىلەرنىڭ، نۆكەرلەرنىڭ،
پېشقەدەم ۋەزىر، پارپا ۋە ھەرەم بەگلىرىنىڭ يۈزىنى ئەكس ئەتتۈ-
رۈپ تۇراتتى...

— توۋا، يائاللا! پادىشاھىمىزنىڭ كاللىسى ئەنە، سۇنىڭ

ئىچىدە تۇرىدۇ! ھۇ، ھۇ، ھۇ! — ئالتىنچى مەلىكە بىردىنلا
ئەسەبىيلەشكەندەك ئۇن سېلىپ پەريات قىلدى.

خانىشمۇ، مەھرەملەرمۇ بىردىنلا ھوشىنى يىغىپ، دەرھال
نېرى كېتىشتى، دەققەت بولغانلىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي،
پۇتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇشتى. ھەممىدىن پاراسەتلىك پېشقەدەم
ۋەزىر ئۆزى يالغۇزلا يەنە يېقىن بېرىپ، داش قازاننىڭ لېۋىنى
قولى بىلەن سىلاپ كۆردى، لېكىن تېنى جۇغۇلداپ، قولىنى
دەرھال تارتىۋالدى - دە، ئىككىسى بارمىقىنى ئاغزىغا تۇتۇپ
پۇۋلىدى.

ھەممە ئادەم ئەس - ھوشىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن، ئايۇان
ساراينىڭ ئالدىغا توپلىنىپ، كاللىنى سۇزۇۋېلىش چارىسى ئۈستە-
دە ئەقىلداشتى. تەخمىنەن ئۇچ ئاش پىشىم ۋاقتى ئۆتكەندە، ئاخىر
چوڭ ئاشخانىدىكى سىم چويلىلارنى يىغىپ، نۆكەرلەرگە سۇزدۇ-
رەيلى، دېگەن قارارغا كەلدى.

سايمان ھازىرلاندى: چۆمۈچ، چويلا، ئالتۇن تاۋاق، داسمال-
لار داشنىڭ يېنىغا قويۇلدى. نۆكەرلەر يەڭلىرىنى تۇرۇپ، چۆ-
مۈچ، چويلىلار بىلەن سۇزۇشكە كىرىشتى. چۆمۈچلەرنىڭ بىر -
بىرىگە ئۇرۇلغان، داش قازانغا تەگكەن ئاۋازلىرى چىقىپ تۇردى؛
سۇ بولسا چۆمۈچنىڭ قوچۇشى بىلەن تەڭ چۆرگىلەپ ئايلىنىپ
تۇراتتى. بىرھازادىن كېيىن نۆكەرلەرنىڭ بىرى بىردىنلا جىددي
قىياپەتكە كىرىپ، چويلىنى ئىككى قولى بىلەن ئاۋايلاپ كۆتۇردى،
چويلىدىكى سۇلار ساقىپ چۈشكەندىن كېيىن، ئاپئاق باش سۆڭىكى
كۆرۈندى. باشقىلار: «ۋايجان!» دەپ چىرقىراپ سالدى، نۆكەر
باش سۆڭىكىنى ئالتۇن تاۋاققا تۆكتى.

— ۋاي ئاللا! ۋاي ئۇلۇغ پادىشاھىم! — خانىش، مەلىكە-
لەر، پېشقەدەم ۋەزىرلەر ۋە ھەرەم بەگلىرى ئۇن سېلىپ يىغا -
زار قىلدى. لېكىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا يىغا - زار توختىدى، چۈنكى

يەنە بىر نۆكەرمۇ يەنە شۇنىڭغا ئوخشاشلا باش سۆڭىكىنى سۇزۇۋالغاندى.

ئۇلار ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئەتراپىغا قارىدى، نۆكەرلەر تەرگە چۆمگەن ھالدا سۇزۇش بىلەن ئاۋارە بولماقتا، ئۇلار كېيىن چاڭگىلىشىپ كەتكەن ئاق ۋە قارا چاچلارنى، يەنە بىرنەچچە چۆمۈچ، قىسقا - قىسقا، ئاق ۋە قارا بۇرۇتقا ئوخشايدىغان نەرسىلەرنى سۇزۇۋالدى. ئاندىن كېيىن يەنە بىر باش سۆڭىكىنى، ئاندىن كېيىن ئۇچ تال چازىنى سۇزۇۋالدى.

داش قازاندا سۇزۇك شورپا قالغاندىلا سۇزۇش توختىدى. نۆكەرلەر سۇزۇۋالغان نەرسىلەرنى ئۇچ ئالتۇن تاۋاققا بۆلدى: بىر تاۋاققا باش سۆڭەكلىرىنى، بىر تاۋاققا ساقال - بۇرۇت ۋە چاچلارنى، بىر تاۋاققا چازىلارنى سالدى.

— پادىشاھىمىزنىڭ بىرلا بېشى بار ئىدى. قايسىسى شۇدۇر؟ — دەپ سوردى توققۇزىنچى مەلىكە يىغلاپ تۇرۇپ.

— شۇنداق... — پىشقەدەم ۋەزىرلەر بىر - بىرىگە قاراشتى.

— تېرە ۋە گۆشى تىتىلىپ كەتمىگەن بولسا ئاسانلا پەرق ئەتكىلى بولاتتى، — دېدى پارىلاردىن بىرى تىزلىنىپ تۇرۇپ.

ھەممە ئادەم پىكرى - خىيالىنى يىغىپ، باش سۆڭەكلىرىگە سىنچىلاپ قارىدى، ئۇ سۆڭەكلەرنىڭ ئاق - قارىلىقى، چوڭ - كىچىكلىكى بىر - بىرىدىن ھېچقانچە پەرق قىلمايتتى، ھېلىقى بالىنىڭ بېشىنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايتتى. خانىش، پادىشاھىمىنىڭ ئوڭ چېكىسىدە بىر تاتۇقى بار ئىدى، شاھزادە ۋاقتىدا يىقىلىپ چۈشۈپ زەخمىلەنگەن، سۆڭىكىدىمۇ ئىزى بولسا كېرەك دېدى. دەرۋەقە، پارىلار باش سۆڭەكلىرىنىڭ بىرىدە جاراھەت ئىزى بارلىقىنى تاپتى. ھەممەيلەن خۇشال بولۇپ تۇرغاندا، پارىلارنىڭ يەنە بىرى سارغۇچراق كەلگەن يەنە بىر باش سۆڭىكىنىڭ

ئوڭ چېكىسىدىمۇ شۇنداق جاراھەت ئىزى بارلىقىنى تاپتى.

— مېنىڭ ئامالىم بار، — دېدى ئۇچىنچى مەلىكە مەغرۇر ھالدا، — پادىشاھىمنىڭ قاڭشىرى ئېگىز ئىدى.

ھەرەم بەگلىرى قاڭشار سۆڭىكىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى. دەرۋەقە، بىرىنىڭ ئېگىز ئىكەن. لېكىن ئانچە بەك پەرق قىلمىمۇ كەتمەيدىكەن، ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئوڭ چېكىسىدە جاراھەت ئىزى يوق ئىكەن.

— قاراڭلار، — دېدى پىشقەدەم ۋەزىرلەر ھەرەم بەگلىرىگە، — پادىشاھىمىزنىڭ بويۇن سۆڭىكى مۇشۇنداق ئىنچىكىمىدى؟

— بىز پادىشاھىمىزنىڭ بويۇن سۆڭىكىگە ئىلگىرى سەپسېلىپ قاراپ باقماپتىكەنمىز...

خانىش بىلەن مەلىكىلەرمۇ خىيال سۇرۇپ، بەزىسى ئىنچىكە ئىدى، دېدى، بەزىسى توم ئىدى، دېدى، باش تارىخۇچى ھەرەم بەگدىن سورىۋىدى، ھېچ نەرسە دەپ بېرەلمىدى.

قايىسىنىڭ پادىشاھنىڭ كاللىسى ئىكەنلىكىنى قارارلاشتۇرۇش ئۇچۇن، شۇ كېچىسى خانزادە - ۋەزىرلەر يىغىنى ئېچىلدى، لېكىن نەتىجە يەنىلا كۇندۇزدىكىدەك بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ساقال - بۇرۇت، چاچ جەھەتتىمۇ مەسىلە تۇغۇلدى. ئاق چاچ پادىشاھنىڭ چېچى ئىكەنلىكىدە گەپ يوق، لېكىن چار بولغاچقا قارىسى توغرىسىدا بىر قارارغا كېلىشكىمۇ ئىلاجى بولمىدى. يېرىم كېچە مۇزاكىرىلەشكەندىن كېيىن، بىرنەچچە تال قىزغۇچ بۇرۇتنى ئىلغاپ چىقىشتى، ئاندىن كېيىن، توققۇزىنچى مەلىكە، پادىشاھنىڭ بىرنەچچە تال سېرىق بۇرۇتى بارلىقىنى ئېنىق كۆرگەنىدىم، بىرەرتالمۇ قىزغۇچ بۇرۇتى يوقلۇقىنى ھازىر قانداق بىلگىلى بولمۇن دەپ نارازىلىق بىلدۇرگەنلىكتىن، يېشىلمىگەن مەسىلە تە-

رىقسىزده يەنە ھەممىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ قويۇشقا مەجبۇر بولۇشتى.

يېرىم كېچە ئۆتۈپ كەتتى، يەنىلا ھېچقانداق نەتىجە چىقمىدى. ھەممە ئادەم ئەسنەك تۇتقان ھالدا تاكى ئىككىنچى قېتىم توخۇ چىللىغىچە مۇزاكىرىلىشىپ، ناھايىتى ئېھتىياتلىق ۋە مۇۋاپىق بىر چارىگە كەلدى: ئۇچ دانە باش سۆڭىكىنى پادىشاھىمىزنىڭ تېنى بىلەن قوشۇپ ئالتۇن ساندۇققا سېلىپ دەپنە قىلايلى.

يەتتە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن دەپنە قىلىش ۋاقتى كەلدى، پۈتۈن شەھەر قاينىپ كەتتى. شەھەردىكى يىراق جايلاردىكى خەلق پادىشاھنىڭ «مېيىتىنى ئۇزىتىش» مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن كەلدى. تاڭ ئېتىش بىلەنلا كوچىلار ئەر ـ ئاياللار بىلەن تولدى، كوچىدا نەزىر ـ چىراغ جوزىلىرىمۇ بار ئىدى. كۈن ئۆرلىگەن ۋاقىتتا، پوش ـ پوشچى ئاتلىق نۆكەرلەر ئالدىرىماي كېلىشتى. يەنە خېلى ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ھازىدار قاراۋۇللار، تۇغ ـ شەددىلەر، كالتەك ـ چوماقلار، نەيزە ـ تەبەرلەر، ئوقيا ـ كامالەكلەر، ئايپالتىلار كۆرۈنۈشكە باشلىدى؛ ئاندىن كېيىن ناغرا ـ سۇنايچىلار چۈشكەن تۆت ھارۋا كەلدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن سېرىق لەمپىلەر ئوي ـ دوڭغۇل يولدا لەپشىپ، بارا ـ بارا يېقىنلاپ كەلدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇچ كاللا ۋە بىر گەۋدە قاچىلانغان ئالتۇن ساندۇق بېسىلغان مېيىت ھارۋىسى كۆرۈندى.

پۈقرا تەزىم بىلەن يۈكۈنۈپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئادەملەر توپى ئارىسىدىكى نەزىر ـ چىراغ جوزىلىرى ئېنىق كۆرۈندى. بىرنەچچە سادىق بەندە ھېلىقى يولدىن ئازغان ئىككى چوڭ ئاسىينىڭ روھىمۇ ھازىر پادىشاھ بىلەن بىللە تەزىيە مۇراسىمىدىن بەھرىلىنىپ قالمىغىدى دېگەن ئەندىشە بىلەن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ، دەرد ـ ئەلەم ئوتىدا كۆيۈپ تۇرغان بولسىمۇ، ھېچبىر

ئامال قىلالمىدى.

كېيىن خانىش بىلەن مەلىكىلەر ئولتۇرغان ھارۋىلار كەلدى. پۈقرالار ئۇلارغا، ئۇلار پۈقرالارغا قاراپ يىغلىماقتا، ئاندىن كېيىن ۋەزىرلەر، ھەرەم بەگلىرى، پارپىلار ھازىدار بولۇپ كېلىشتى. لېكىن پۈقرالار ئۇلارغا نەزەر كۆزىنىمۇ سالمىدى، ھەتتا ئۆز قاتارلىرىنىمۇ بۇزۇپ پاتىپاراق قىلىۋەتتى.

1926 ـ يىل 10 ـ ئايدا يېزىلدى

قەلئەدىن چىقىپ كېتىش[62]

لاۋزى[63] خوددى قاققان قوزۇقتەك قىمىرلىماي ئولتۇراتتى.

— ئۇستازىم، كۆڭزى يەنە كەپتۇ! — ئۇنىڭ شاگىرتى گېن ساڭچۇ خۇشياقمىغان ھالدا كىرىپ، ئاستا سۆزلىدى.

— مەرھەمەت قىلسۇن ...

— ئۇستازىم، ياخشى تۇردىڭىزمۇ؟ — دېدى كۆڭزى ناھايىتى ئىززەت بىلەن سالام بېرىۋېتىپ.

— مەن دائىم مۇشۇنداق، — دېدى لاۋزى جاۋاب بېرىپ، — ئۆزىڭىزچۇ، بۇ يەردىكى كىتابلارنىڭ ھەممىسىنى ئوقۇپ بولدىڭىزمۇ؟

— ئوقۇپ بولدۇم. بىراق... — كۆڭزى بىرئاز ئالدىراپ قالدى، ئۇ ئەزەلدىن بۇنداق ئالدىراپ باقمىغانىدى، — شېئىرنامە، تارىخنامە، يوسۇننامە، نەغمەنامە، پالنامە، يىلنامە دېگەن ئالتە كىتابنى تەتقىق قىلغىنىمغا ئۇزۇن ۋاقىت بولدى. مۇرەتتەپ بولۇپ قالدىم دەپ ئويلاپ، 72 نەپەر غوجىنىڭ ئالدىغا زىيارەت قىلىپ بارسام، ھېچقايسىسى قوبۇل قىلمىدى. ئادەمنى چۈشەندۈرمەك تەسمۇ ياكى «تەرتىپ»نى چۈشەندۈرمەك تەسمۇ، بىلمىدىم.

— سىزنىڭ ھەرھالدا تەلىيىڭىز بار ئىكەن، — دېدى لاۋزى، — قولىدىن ئىش كېلىدىغان غوجىغا ئۇچراپ قالماپسىز. ئالتە كىتاب ئۆتكەنكى سۇلتانلارنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئىزى تۇرسا، ئۇلار قانداقمۇ يەنە ئىز قالدۇرالىسۇن؟ سىزنىڭ سۆزلىرىڭىز

ئىزلىرىڭىزغا ئوخشايدۇ. ئىز ئاياغ كىيىمىدىن چىقىدۇ، لېكىن ئىزنى ئاياغ كىيىم دېگىلى بولامدۇ؟— ئۇ بىرئاز توختاپ، يەنە داۋاملىق سۆزلىدى، — ئاق قۇلار بىر - بىرىگە قاراپ تۇرسا كۆزىنىڭ قارىچۇقى مىدىر - مىدىر قىلمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن چىشىنى ئۆزلۈكىدىن ھاملىدار بولىدۇ؛ قوڭغۇزچۇ، ئەركىكى شامال چىققان تەرەپتە تۇرۇپ سايرىسا، چىشىنى تۆۋەن تەرەپتە ئۇنى ئاڭلاپ، ئۆزلۈكىدىن ھاملىدار بولىدۇ؛ يەنە بىرخىل جاندار بارکى، ھەم ئەركەك، ھەم چىشى بولۇپ، ئۆزلۈكىدىن ھاملىدار بولىدۇ. مىجەزنى ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ؛ تەقدىرنى تېگىشكىلى بولمايدۇ؛ ۋاقىتنى ساقلاپ قالغىلى بولمايدۇ، تەرىقەتنى توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. تەرىقە تېپىلسىلا ھەممىنى راۋان قىلغىلى بولىدۇ، ئەگەر قولدىن كېتىپ قالسا، ھېچ ئىش يۈرۈشمەيدۇ.

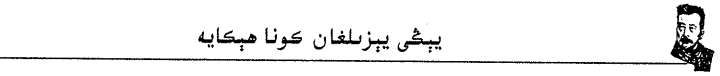
كۆڭزى خوددى چوققىسىغا كالتەك يېگەندەك، ئەس - ھوشىنى يوقتىپ، قاققان قوزۇقتەك ئولتۇردى.

ئۇ تەخمىنەن سەككىز مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن دېمىنى ئىچىگە تارتىپ، خەيرلىشىش ئۇچۇن ئورنىدىن تۇردى ۋە ئادەتتىكىدەك لا، لاۋزىنىڭ تەلىملىرىگە ناھايىتى تۇزۇت بىلەن رەھمەت ئېيتتى.

لاۋزىمۇ ئۇنى تۇتۇپ قالماي، ئورنىدىن تۇرۇپ ھاسا تايىقىغا تايىنىپ، ئۇنى قىرائەتخانىنىڭ[64] دەرۋازىسى ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. كۆڭزى ھارۋىسىغا چىقىدىغان چاغدىلا لاۋزى خوددى پاتېفوندەك سۆزلىدى:

— كېتەمسىز؟ بىرئاز چاي ئىچمەمسىز؟...

كۆڭزى: «خوش، خوش» دەپ ھارۋىغا چىقىپ، ئىككى قولىنى ئىززەت بىلەن ھارۋىنىڭ لەڭگىكى ئالدىدا قوۋۇشتۇرۇپ تەزىم قىلدى؛ رەن يو[65] قامچىسىنى ئوينىتىپ، «دىرت - چۇ» دېۋىدى، ھارۋا ئورنىدىن قوزغالدى. ھارۋا دەرۋازىدىن 10 نەچچە

قەدەم ئۇزاپ كەتكەندە، لاۋزى ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كىردى.

— ئۇستازىم، بۇگۈن ناھايىتى خۇشال بولۇپ قالغاندەك تۇرد-
لا، — دېدى گېن ساڭچۇ لاۋزىنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، يېنىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ، — گەپنى خېلى كۆپ قىللا...

— گېپىڭىز توغرا، — دېدى لاۋزى يېنىككىنە بىر نەپەس ئالغاندىن كېيىن بىرئاز ھالسىز جاۋاب بېرىپ، — گەپنى راست-تىنلا كۆپ قىلىۋەتتىم، — ئۇ يەنە ئۇشتۇمتۇتلا بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك بولدى، — ھە، كۆڭزى ئەكەلگەن غازنى قۇرۇتۇپ قويمىغانمىدىڭىز؟ پىشۇرۇپ يەڭ. مېنىڭ چىشلىرىم قالمىغان، يېيەلمەيمەن.

گېن ساڭچۇ چىقىپ كەتتى. لاۋزى يەنە جىم بولۇپ كۆزلىرد-
نى يۇمدى. قىرائەتخانىنىڭ ئىچىمۇ جىمجىت. پەقەت بامبۇك خادىنىڭ ئۆينىڭ لەمپىسىگە تەگكەن ئاۋازلا ئاڭلىنىپ تۇراتتى، گېن ساڭچۇ لەمپىگە ئېسقلىق تۇرغان غازنى ئالماقتا ئىدى.

ئۇچ ئاي ئۆتۈپ كەتتى. لاۋزى يەنىلا قاققان قوزۇقتەك قد-
مىرلىماي ئولتۇرماقتا.

— ئۇستازىم، كۆڭزى كەپتۇ! — ئۇنىڭ شاگىرتى گېن ساڭچۇ ھەيران بولغان ھالدا كىرىپ، ئاستا سۆزلىدى، — ئۇ خېلى ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان كەلمەس بولۇپ قالمىغانمىدى؟ بۇ قېتىم قانداق بولۇپ كەلدىكىن؟...

— مەرھەمەت ...— لاۋزى ئادەتتىكىدەكلا قىسقىغىنا جا-
ۋاب بەردى.

— ئۇستازىم، ئوبدان تۇردىڭىزمۇ؟ — دېدى كۆڭزى ناھايىتى ئىززەت بىلەن سالام بېرىۋېتىپ.

— مەن دائىم مۇشۇنداق، — دېدى لاۋزى، — ئۇزۇندىن

بۇيان كۆرمىدىم، ئۆيدىن چىقماي ئوقۇغان ئوخشىمامسىز؟

— نەدىكىنى، — دېدى كۆڭزى كەمتەرلىك بىلەن، — ئۆيدىن چىقماي ئويلىدىم. ئويلاپ يۈرۈپ بىرئاز چۈشەندىم: قاغا بىلەن سېغىزغان سۆيۈشىدۇ؛ بېلىق ئاغزىدىن سۇ چىقىرىدۇ؛ ئىنچىكە بەل ھەربىنىڭ بالىسى باشقا نەرسىگە ئايلىنىپ كېتىدۇ؛ قورساقتا ئوكسىن پەيدا بولسا، ئاكىسى يىغلايدۇ. مەن ئۆزۈم ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان ئۆزگىرىشلەرگە قەدەم قويمىغان تۇرسام، قانداقسىگە باشقا ئادەملەرنى ئۆزگەرتىمەن!...

— شۇنداق، شۇنداق! — دېدى لاۋزى، — چۈشىنىپسىز! شۇنىڭدىن كېيىن ھەر ئىككىسى گەپ قىلماي، قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرۇشتى.

تەخمىنەن سەككىز مىنۇت ئۆتكەندىن كېيىن كۆڭزى چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ، خەيرلىشىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى ۋە ئادەتتىكىد-
ەكلا ناھايىتى تۇزۇت بىلەن لاۋزىنىڭ تەلىملىرىگە رەھمەت ئېيتتى.

لاۋزىمۇ ئۇنى تۇتۇپ قالمىدى. ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاسا تايە-
نغا تاينىپ، ئۇنى قىرائەتخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى. كۆڭزى ھارۋىسىغا چىقاي دەپ تۇرغاندىلا، لاۋزى خودىدى پاتىھوندەك سۆزلىدى:

— كېتەمسىز؟ بىرئاز چاي ئىچمەمسىز؟...

كۆڭزى: «خوش، خوش» دەپ جاۋاب بېرىۋېتىپ، ھارۋىغا چىقتى ۋە ئىككى قولىنى لەڭگەك ئالدىدا قوۋۇشتۇرۇپ ئېھتىرام بىلەن تەزىم قىلدى؛ رەن يۈ قامچىسىنى ئوينىتىپ، «دىرت - چۇ» دېۋىدى، ھارۋا ئورنىدىن قوزغالدى. ھارۋا دەرۋازىدىن 10 نەچچە قەدەم ئۇزاپ كەتكەندە، لاۋزى ئاندىن ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كىردى.

— ئۇستازىم، بۇگۈن ئانچە خۇشال ئەمەستەك تۇرىلا، —

دېدى گېپىن ساڭچۇ لاۋزىنىڭ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، يېنىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ، — گەپنى ئاز قىللا...

— گېپىڭىز توغرا، — دېدى لاۋزى يېنىككىنە بىر نەپەس ئالغاندىن كېيىن بىرئاز ھالسىز جاۋاب بېرىپ، — بىراق سىزگە نامەلۇم، مېنىڭ كېتىدىغان ۋاقتىم بولۇپ قالدى[66].

— نېمە ئۈچۈن؟ — گېپىن ساڭچۇ خۇددى ئوچۇق ھاۋادا ئۇشتۇمتۇت چاقماق چاققاندەك چۆچۈپ كەتتى.

— كۆڭزى مېنىڭ مەقسىتىمنى چۈشىنىپ قاپتۇ. ئۇ ئۆزدىنىڭ تېگى - تەكتىنى پەقەت مەنلا چۈشىنىدىغانلىقىمنى بىلىپ، خاتىرجەم بولالمايۋاتسا كېرەك. مەن كەتمەسەم، ئۇ ئوڭايسىزلىنىدۇ...

— ئۇنداق بولسا، تۇتقان يولۇڭلار ئوخشاش بولدىغۇ! نېمىشقا كېتىلا؟

— ياق، — دېدى لاۋزى قولىنى شىلتىپ، — بىزنىڭ يولىمىز ئوخشاش ئەمەس، كىيگىنىمىز ئوخشاش خەي بولسىمۇ، مېنىڭ بارىدىغان يېرىم چۆل، ئۇنىڭ بارىدىغان يېرى ئوردا.

— لېكىن، سىلى قانداقلا بولمىسۇن ئۇنىڭ ئۈستازىغۇ!

— سىز مېنىڭ ئالدىمدا شۇنچە يىل ئوقۇدىڭىز، تېخىچە گول - ساددا ئىكەنسىز، — دېدى لاۋزى كۈلۈپ، — مەجەزنى ئۆزگەرتكىلى، تەقدىرنى تېگىشكىلى بولمايدۇ، دېگەن گەپ ئەنە شۇ. شۇنى بىلىڭكى، كۆڭزى سىزگە ئوخشىمايدۇ: ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن كەلمەيدۇ، مېنى ئۈستازىم دەپمۇ ئاتىمايدۇ، مېنى چال دەپلا ئاتايدۇ، ئارقامدىن تېخى رەڭۋازلىقمۇ قىلىدۇ.

— ئۇنداق بولۇشىنى ئويلىماپتىمەن، بىراق، ئۈستازىم، سىلى ئادەم تونۇيلا...

— ياق، دەسلەپتە ياخشى - يامانىنى تونۇمايمۇ قالىمەن.

— ئۇنداق بولسا، — گېپىن ساڭچۇ بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن

سۆزلىدى، — بىز ئۇنىڭ بىلەن ئېلىشايلى...

لاۋزى كۈلۈپ قويۇپ ئاغزىنى يوغان ئاچتى:

— قاراڭ، مېنىڭ چىشلىرىم بارمىكەن؟

— يوق، — دېدى گېپىن ساڭچۇ جاۋاب بېرىپ.

— تىلىم بارمىكەن؟

— بار ئىكەن.

— چۈشەندىڭىزمۇ؟

— ئۈستازىم، سىلى، قاتتىقى ئاللىقاچان يوقالدى، يۇمشىقى قالدى دېمەكچىمۇ؟

— توغرا ئېيتتىڭىز. سىزنىڭمۇ نەرسە - كېرەكلىرىڭىزنى يىغىشتۇرغىنىڭىز تۈزۈكتەك تۇرىدۇ، خوتۇنىڭىزنىڭ يېنىغا قايتىڭ. لېكىن ئاۋۇال مېنىڭ بوز كالامنى تاراشلاپ، توقۇمىنى ئاپتاپقا سېلىپ قويۇڭ، ئەتە ئەتىگەندىلا مىنىپ ماڭىمەن.

لاۋزى خەنگۇگۇەن[67] قەلئەسىگە يېتىپ بارغاندا، قەلئەنىڭ دەرۋازىسىغا تۇتىشىدىغان چوڭ يول بىلەن ماڭماستىن، كالىنىڭ نوختىسىنى تارتىپ، ئاچا يولغا كىرىپ، قەلئە تېمىنى بويلاپ ئاستا ماڭدى. ئۇنىڭ تامغا ياماشقۇسى كەلدى، تام ئانچە ئېگىز ئەمەس ئىدى، كالىنىڭ ئوستىدىن بىرلا سەكرىسە، تام ئوستىگە ئەپلەپ - سەپلەپ چىققىلى بولاتتى. لېكىن كالا قەلئەنىڭ ئىچىدە قالسا، ئۇنى قەلئەنىڭ سىرتىغا ئاچىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئاچىقىش توغرا كەلگەندە، كىران ماشىنا كېرەك ئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇ چاغدا لۇبەن ژە موزى[68] تېخى دۇنياغا كەلمىگەن، لاۋزىنىڭ ئۆزىمۇ شۇنداق نەرسىلەرنىڭ ژۇجۇدقا كېلىدىغانلىقىنى خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان. قىسقىسى، ئۇ پەلسەپىۋى كاللىسىنى شۇنچە قاتۇرۇپ باققان بولسىمۇ، ئىلاج تاپالمىدى.

لېكىن، ئۇ ئاچا يولغا ئۆتكەن چاغدا پايلاقچى كۆرۈۋېلىپ،

دەرھال دەرۋازىۋەنگە مەلۇم قىلىپ قويغانلىقىنى بايقىغان بولسا كاشكى، شۇڭا ئۇ ئاچا يول بىلەن 70 — 80 قەدەم ماڭا - ماڭمايلا، بىر توپ ئادەم ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلدى. ھېلىقى پايلاقچى ھەممىنىڭ ئالدىدا، ئۇنىڭ كەينىدىن قەلئە بېگى، يەنى گۇەن يېڭشى تۆت نەپەر ساقچىنى ۋە ئىككى نەپەر تەكشۈرگۈچىنى باشلاپ ئات چاپتۇرۇپ كەلدى.

— توختا! — دەپ توۋلىدى ئۇلار.

لاۋزى كالىنىڭ چۇلۇۋرىنى دەرھال تارتتى، ئۆزىمۇ قاققان قوزۇقتەك قىمىرلىماي تۇرۇپ قالدى.

— ۋاي ئاللا! — قەلئە بېگى تېز ئالدىغا بېرىپ، لاۋزىنى چىرايىدىن تونۇپ، دەرھال ئاتتىن پالاقلاپ چۈشۈپ تەزىم قىلدى، — مەن تېخى كىمكىن دەپتىمەن. قىرائەتخانا بېگى لاۋزى ئىكەنلىغۇ. بۇ تازىمۇ ئويلىمىغان ئىش بوپتۇ.

لاۋزىمۇ دەرھال كالىدىن چۈشۈپ، كۆزلىرىنى چىمىرلىتىپ، ھېلىقى ئادەمگە قاراپ، چۈشىنىكسىز سۆزلىدى:

— مېنىڭ خاتىرەم ياخشى ئەمەس...

— شۇنداق، شۇنداق؛ ئۇستاز، ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغاندۇ. مەن گۇەن يېڭشى بولىمەن، ئىلگىرى قىرائەتخانىغا «باجىگىرلىك دەستۇرى»نى ئىزدەيمەن دەپ بارغىنىمدا، جانابلىرىنى زىيارەت قىلغانىدىم...

شۇ چاغدا ھېلىقى تەكشۈرگۈچى كالىنىڭ توقۇمىنى ئۆڭتۇرۇپ، قولىدىكى زىنجە بىلەن بىر تۆشۈك ئېچىپ، بارمىقى بىلەن كوچىلاپ قارىغاندىن كېيىن، گەپ - سۆز قىلماستىن تۇمشۇقىنى شۇمشەيتىپ كېتىپ قالدى.

— ئۇستاز، قەلئەنى بويلاپ سەيلىگە چىققان ئوخشىمامىلا؟ — دەپ سورىدى گۇەن يېڭشى.

— ياق، تاشقىرىغا چىقىپ يېڭى ھاۋا يېگۈم كەلدى...

— ناھايىتى ياخشى! ناھايىتى ياخشى! ھازىر ھەممە ئادەم ھېىر سەھەتكە ئەھمىيەت بېرىدىغان بولدى، ھېىر سەھەت ناھايىتى مۇھىم. بىراق بۇنداق پۇرسەت كەم تېپىلىدۇ، بىزنىڭ قەلئەگە ئىلتىپات قىلىپ بىرنەچچە كۈن تۇرسىلا، تەلىملىرىنى ئاڭلىساق دەيمىز...

لاۋزى جاۋاب بەرگۈچە تۆت ساقچى ئۇنى شاپۇر - شۇپۇر قىلىپ كالىنىڭ ئۇستىگە مىندۇرۇپ قويدى، تەكشۈرگۈچى زىنجە بىلەن كالىنىڭ ساغرىسىغا بىرنى زىخلىغانىدى، كالا قۇيرۇقىنى بىرلا تولغاپ بەدەر ماڭدى ۋە باشقىلار بىلەن بىللە قەلئەگە قاراپ چاپتى.

قەلئەگە بارغاندا، ئۇلار ئۇنى ئايۋان سارايغا تەكلىپ قىلدى، بۇ ئايۋان ساراي قەلئەنىڭ بېشىدىكى ئۇتتۇرا ئۆي بولۇپ، روجەكلىرىدىن قارىغاندا تاشقىرىدىكى بىپايان سېرىق توپىلىق تۇزلەڭلىك بەكمۇ تۆۋەن كۆرۈنەتتى، كۆز يەتمەيدىغان ئاسماندا ھاۋا ناھايىتى ياخشى ئىدى. بۇ قەلئە تىك داۋان ئۇستىگە جايلاشقان بولۇپ، قەلئە ئالدى، ئوڭ تەرىپىمۇ، سول تەرىپىمۇ توپا دۆڭ ئىدى، ئۇتتۇرىدىكى ھارۋا يولى خۇددى تىك يار ئۇتتۇرىسىغا چۈشكەندەك كۆرۈنەتتى. دېمەك، بىر كۈمىلاچ لاي بىلەنلا توسۇۋەتكىلى بولاتتى[69].

ھەممەيلەن قاينىق سۇ ئىچىپ بولغاندىن كېيىن نان يېدى. لاۋزى بىرئاز ئارام ئالغاندىن كېيىن، گۇەن يېڭشى ئۇنى خەتمە ئوقۇپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. لاۋزى بۇنىڭدىن خالىي بولالمايدىغانلىقىغا ئاللىقاچان كۆزى يەتكەنىدى، شۇڭا تەخىرسىزلا ماقۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىردەم پاتىپاراق بولۇپ، خەتمە ئاڭلايدىغانلار بارا - بارا ئۆيگە لىق تولدى. بىللە كەلگەن سەككىز توققۇزنىڭ باشقا، يەنە تۆت نەپەر ساقچى، ئىككى نەپەر تەكشۈرگۈچى، بەش نەپەر پايلاقچى، بىر كاتىپ، بىر دەپتەرچى، بىر ئاشپەزمۇ ھازىر

بولدى. بۇلارنىڭ بىرنەچچىسى خاتىرە يېزىش ئۈچۈن قەلەم، پىچاق، تارىشا[70] ئالغاچ كەلگەنىدى.

ئوتتۇرىدا قاققان قوزۇقتەك ئولتۇرغان لاۋزى بىردەم شۇك ئولتۇرغاندىن كېيىن، گېپىنى قېقىۋالدى، ئۇنىڭ ئاپئاق ساقال - بۇرۇت بېسىپ كەتكەن كالپۇكلىرى قىمىرلاشقا باشلىدى. ھەممە ئادەم دېمىنى ئىچىگە سېلىپ، دىققەت بىلەن قۇلاق سالدى ۋە ئۇنىڭ ئاستا چىقىۋاتقان ئاۋازلىرىنى ئاڭلىدى:

— تەرىقەتنىڭ تەرىقەت بۇلىكى ئاددىي تەرىقەت ئەمەسلىكىدە؛ نامنىڭ نام بۇلىكى ئاددىي نام ئەمەسلىكىدە. نامسىزلىق ئاسمان - زېمىننىڭ ئىپتىداسى؛ نامىلىق كائىناتنىڭ ئانىسى...

ھەممە ئادەم بىر - بىرىگە قارىشىپ قالدى، يازمىدى.

— شۇڭا ھەمىشە شەيئىلەرنىڭ كارامىتى غەرەزسىزلا كۆزىتىلسۇن، — لاۋزى گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ھەمىشە شەيئىلەرنىڭ ئىچ - باغرى غەرەزلىك ئۆگىنىلسۇن، بۇ ئىككىسىنىڭ دىلى بىر، تىلى بۇلەك. شۇنىڭغا ئوخشاش سېھىرلىك سېھىرنىڭ سىرى، ھەممە سېھىرلەرنىڭ يولى دېمەكتۇر...

ھەممە ئادەمنىڭ چىرايى تۇتۇلدى، بەزىسى ھاڭ - تاڭ بولغانىدەك بولدى. تەكشۈرگۈچىنى ئەسنەك تۇتتى، كاتىپ مۈگدەپ قالغانىدى، قولىدىكى پىچاق، قەلەم ۋە تارىشا بوريغا تاراقلاپ چۈشۈپ كەتتى.

لاۋزى بۇنى سەزمىگەندەك، لېكىن بىرئاز سەزگەندەك قىلىدى، چۈنكى ئۇ شۇنىڭدىن كېيىن يەنە بىرئاز تەپسىلىرەك سۆزلەشكە باشلىدى. بىراق ئاغزىدا چىشلىرى بولمىغاچقا، تەلەپپۇزى ئېنىق ئەمەس ئىدى، خۇنەن تەلەپپۇزى ئارىلاش شەنشى تەلەپپۇزىدا سۆزلىگەچكە، سۆزلىرىدىكى «دۇ» بىلەن «تۇ» ئاھاڭىنى ئايرىۋالغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە «ھە» دېگەن سۆزنى كۆپ ئېيتاتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ھېچكىم چۈشىنەلمەيتتى. ۋاقىت ئۇزۇنغا

سوزۇلغاچقا، ئاڭلاپ ئولتۇرغانلار ناھايىتى قىينالدى.

ئۇلار لاۋزىنىڭ يۇزىنى ئايايى، لېۋىنى چىشلەپ ئولتۇرۇۋەردى، لېكىن كېيىن ئۇيان - بۇيان قىڭغىيىپ، ئۆز خىيالى بىلەن بولۇپ كەتتى. لاۋزى سۆزىنىڭ ئايىغىنى: «پەيغەمبەرنىڭ تەرىقىتى شولدۇركى، ئامال قىل، لېكىن تىركەشمە» دېگەن يەرگە كەلتۈرۈپ توختاتتى. يەنە ھېچكىم قىمىرلىمىدى. لاۋزى بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن يەنە بىر ئېغىز قوشۇپ قويدى:

— ھە، تامام!

ئەنە شۇ چاغدىلا ھەممە ئادەم چۈشىدىن ئويغانغاندەك بولدى. تولىمۇ ئۇزۇن ئولتۇرغاچقا پۇتلىرى ئۇيۇشۇپ، دەرھال دەس تۇرۇشالمىغان بولسىمۇ، خۇددى ئەپۇ ئۇمۇمىي قىلىنغان ئادەملەردەك خۇشال بولدى.

ئۇلار لاۋزىنىمۇ ئارام ئېلىۋېلىك، دەپ يان ئۆيگە ئەكىرىپ قويدى. لاۋزى بىرنەچچە يۈتۇم داغ قاينىق سۇ ئىچكەندىن كېيىن، خۇددى قاققان قوزۇقتەك مىدىرلىماي ئولتۇرۇپ قالدى.

باشقىلار تاشقىرىدا مۇلاھىزىگە چۈشتى. ئۇزۇن ئۆتمەيلا، ئۇلارنىڭ تۆت نەپەر ۋەكىلى لاۋزىنىڭ ئالدىغا كىرىپ، تولىمۇ تېز سۆزلىۋەتتىلە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئانا تىللىرى ئانچە ساپ ئەمەس ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ھېچقايسىمىز خاتىرە يازالمىدۇق، خاتىرە يازالمىغانلىقىمىزغا تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇق، بىرئاز بولسىمۇ قوللىنىما بەرسىلىكەن، دېگەن مەزمۇندا سۆزلىدى.

— دېگەنلىرىڭىز يىمىئۇ، مەن ھېچيىمىنى ئالقىرمىدىم![71] — دېدى دەپتەرچى.

— سەن ئۆزى يېزىپ چىقار، يېزىپ چىقارساڭ، بىكار سۆز قىلغان بولمايدۇ سەن. شۇنداكمۇ؟[72] — دېدى كاتىپ.

لاۋزىمۇ بۇ گەپلەرنى ئانچە چۈشەنمىدى، لېكىن باشقا ئىككى پىچاق، قەلەم ۋە تارىشىنىڭ ئالدىدا تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، بۇلار

مەندىن قوللانما سورايدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى ۋە قوللانما يېزىپ بېرىشتىن خالىي بولالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتمەي، تەخىرسىزلا ماقۇل بولدى، بىراق بۇگۈن كەچ بولۇپ قالغاچقا، ئەتە يېزىپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

ۋەكىللەر بۇ نەتىجىدىن رازى بولۇپ چىقىپ كەتتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ھاۋا بىرئاز تۇتۇق ئىدى، لاۋزى ئۆز كۆڭلىدە بىر ئاز بىئارام بولغان بولسىمۇ، قوللانمىنى يېزىشقا مەجبۇر بولدى، چۈنكى ئۇ قەلئەدىن چىقىپ كېتىشكە ئالدىراياتتى، قەلئەدىن چىقىپ كېتىش ئۈچۈن قوللانمىنى يېزىپ تاپشۇرۇشى شەرت ئىدى. ئۇ ئالدىدا تۇرغان بىر دۆۋە تاريشىغا قاراپ تېخىمۇ بىئارام بولدى.

شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ تەلەتىنى بۇزماي، جىم ئولتۇرۇپ يېزىشقا باشلىدى. تۇنۇگۈنكى سۆزلىرىنى ئۇنتۇرلۇق ئويلاپ، ئۇنتۇرلۇق يازدى. ئۇ زامانلاردا كۆزەينەك تېخى كەشىپ قىلىنمىغانىدى، ئۇ خىرەلىشىپ قالغان كۆزلىرىنى تېخىمۇ بەك پۇرۇپ، خېلى قېتىم سۇ ئىچكەن ۋە نان يېگەن ۋاقىتتىن باشقا توپتوغرا بىر يېرىم كۈن يازغان بولسىمۇ، يازغانلىرى بەش مىڭ خەتتىن ئاشمىدى.

«قەلئەدىن چىقىۋېلىش ئۈچۈن، مۇشۇنىڭ بىلەنمۇ بىر ئامال قىلىدىغان بولدۇم» دەپ ئويلىدى ئۇ.

شۇنىڭ بىلەن شوينىنى تاريشىلارغا ئىككى دەستە قىلىپ ئۇنتۇكۆزدى، ئۇنى تاپشۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن، ھاسا تايىقىغا تايىنىپ، گۈەن يىگىتىنىڭ ئىشخانىسىغا باردى ۋە دەرھال يولغا راۋان بولدۇغانلىقىنى ئېيتتى.

گۈەن يىگىتى ناھايىتى خۇرسەن بولدى ۋە مىننەتدارلىق بىلدۈردى، لېكىن ھەسرىتىنى ئېيتىپ، ئۇنىڭ يەنە بىرئاز ۋاقىت تۇرۇپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. بىراق ئۇنىڭ

تۇرۇپ قېلىشقا ئۇنىمىغانلىقىنى ئاڭلاپ، مەيۇسلەنگەن قىياپەتتە ماقۇل بولۇپ، ساقچىلارنى بوز كالىنى توقۇملاپ بېرىشكە بۇيرۇدى. ئۆزى تاختۇبۇشىدىن بىر ئورام تۇزنى، بىر ئورام قىچىنى ۋە 15 نانىنى ئېلىپ، مۇسادىرە قىلىنغان بىر تاغارغا سېلىپ، لاۋزىغا يوللۇق تۇتتى ۋە ئۇنى پېشقەدەم يازغۇچى دەپ ئالاھىدە غەمخورلۇق[73] قىلغانلىقىنى، ئەگەر ئۇ ياش بولغان بولسا، پەقەت 10 نان بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

لاۋزى قايتا ـ قايتا رەھمەت ئېيتىپ، تاغارنى قولىغا ئېلىپ باشقىلار بىلەن بىللە قەلئە بېشىدىكى ئۆيدىن چۈشتى، قەلئەنىڭ دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا كەلگەندە بوز كالىسىنى يېتىلەپ ماڭماقچى بولۇۋىدى، گۈەن يىگىتى ئۇنى مىنىۋېلىشقا دالالەت قىلدى. لاۋزى بىردەم تەكەللۇپ قىلىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئاخىر كالىسىغا مىندى. خوشلاشقاندىن كېيىن، كالىنىڭ بېشىنى بۇراپ، تىك يار ئوتتۇرىسىدىكى چوڭ يولغا قاراپ ئاستا ماڭدى.

بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن، كالا قەدىمىنى تېزلەتتى. قەلئە ئالدىدا ئۇزىتىپ تۇرغانلار دەسلەپتە ئاپئاق چاچلارنى، سېرىق تونىنى، بوز كالىنى، ئاق تاغارنى پەرق ئەتكەنىدى، كېيىن چاڭ ـ توزان ئادەمنىمۇ ۋە كالىنىمۇ ئوراپ توپا رەڭگە كىرگۈزۈۋەتتى ۋە يەنە بىردەمدىن كېيىن پۈرقىراپ تۇرغان توزاندىن باشقا نەرسىنى كۆرمىدى.

ئۇزاتقۇچىلار قەلئە ئىچىگە قايتىپ كىرىپ، خۇددى ئۇستىدىكى ئېغىر يۈكتىن قۇتۇلغاندەك پۈت ـ قوللىرىنى سۇندى ۋە يەنە خۇددى قانداقتۇر بىرنەرسە تېپىۋالغاندەك، ئېغىزلىرىنى ئۆمىلىدى، بىرقانچىسى گۈەن يىگىتى بىلەن بىللە ئىشخانىغا كىردى.

— قوللانما مۇشۇمۇ؟ — دېدى دەپتەرچى بىر دەستە تاريشىنى كۆتۈرۈپ ئاغدۇرۇپ، — يازغان خەتلىرى خېلى تۇزۇك ئىكەن. بازارغا ئاچقىپ ساتسام، چوقۇم ئالارمەن چىقىدۇ.

كاتىپمۇ قىستۇرۇلۇپ كېلىپ، بىرىنچى تارىشىغا قاراپ ئوقۇدى:

— «تەرىقەتنىڭ تەرىقەت بۆلىكى، ئاددىي تەرىقەت ئەمەسلىكىدە»... ھىم، يەنە شۇ ئاتام ئېيتقان ھېلىقى گەپلەركەنغۇ! ئاڭلىغان ئادەمنىڭ بېشى ئاغرىيدۇ... تويدۇم مۇنداق گەپلەردىن...

— باش ئاغرىقىنى داۋالاش ئۈچۈن، ئەڭ ياخشىسى ئۇخلاش كېرەك، — دېدى دەپتەرچى قولىدىكى تارىشىنى قويۇپ.

— ھا ـ ھا ـ ھا!... ئۇنداق بولسا مەن ئۇخلىۋالاي. گەپنىڭ راستىنى ئېيتسام، مەن ئۇنى ئۆزىنىڭ مۇھەببەت ھېكايىسىنى سۆزلەپ بېرىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ بارغانىدىم. ئۇنىڭ مۇشۇنداق قاملاشمىغان گەپلەرنى قىلىدىغانلىقىنى بىلگەن بولسام، شۇنچە ئۇزاق جاپا چېكىپ ئولتۇرىدىغانغا بارمايتتىم...

— ئەيىب ئۆزۈڭنىڭ ئادەم تونۇمىغانلىقىدا، — دېدى گۈەن يىڭشى، — ئۇنىڭدا مۇھەببەت ھېكايىسى نېمىش قىلسۇن؟ ئۇنىڭدا مۇھەببەت دېگەن نەرسە زادىلا بولۇپ باقمىغان.

— سىز قانداق بىلىسىز؟ — دېدى كاتىپ ھەيران بولۇپ.

— بۇنىڭدىمۇ ئەيىب سىزنىڭ مۇگدەپ قالغانلىقىڭىزدا، ئۇنىڭ: «ئوقەت قىلماسلىق يولى بىلەن ھەممە ئوقەتنى قىل» دېگەن سۆزلىرىنى ئاڭلىمىدىڭىز ـ دە. ئۇ بىرنېمىنىڭ «غەيرىتى ئالەمچە بار، تەقدىرى قەغەزچىلىك» ئىكەن، «ھەممە ئوقەتنى قىلىش» ئۈچۈن «ئوقەت قىلماسلىق»نى ئەۋزەل كۆرىدىكەن. بىرەرىگە كۆڭلۈڭ چۈشسە، ھەممىسىگە كۆڭلۈڭ چۈشمەي قالمايدۇ دەۋاتسا، ئۇنىڭدا مۇھەببەت نېمىش قىلسۇن؟ ئۇ مۇھەببەتكە قانداقمۇ جۇرئەت قىلالىسۇن؟ سىز ئۆزىڭىزگە قاراپ باقسىڭىزلا كۇپايە قىلىدۇ: ھازىر بويىغا يەتكەن بىر قىزنى كۆرسىڭىزلا، مەيلى ئۇ چىرايلىق ياكى سەت بولسۇن، خۇددى ئۆز خوتۇنىڭىزدەك، كۆزلىرىڭىز خۇمارلىشىپ كېتىدۇ. كەلگۈسىدە خوتۇن ئالسىڭىز، ئۇ

چاغدا بىزنىڭ دەپتەرچىمىزگە ئوخشاش، بىرئاز قىننىڭىزغا چۈشمەي قالمايسىز.

تاشقىرىدىن كىرگەن شامال ھەممەيلەننىڭ تېنىنى بىرئاز قوزىدى.

— ئۇ چال زادى نەگە بارىدىغاندۇ؟ نېمە ئىش قىلغىلى بارىدىغاندۇ؟ — دېدى كاتىپ پەيتنى قولدىن بەرمەي گۈەن يىڭشىنىڭ سۆزىنى ئارىلاپ.

— چۆل ـ جەزىرىگە كېتىمەن دەيدۇ، — دېدى گۈەن يىڭشى چىرايىنى تۇرۇپ، — ئۇ دېگەن يېرىگە يېتىپ بارالارمىكىن، تاشقىرىدا تۇز، ئۇن بۇياقتا تۇرسۇن، سۇمۇ تېپىلمايدۇ، قورسىقى ئېچىپ قالسا، كېيىن يەنە بۇ يەرگە قايتىپ كېلىشى مۇمكىن.

— ئۇنداق بولسا، ئۇنىڭغا يەنە كىتاب يازغۇزايلى، — دېدى دەپتەرچى خۇشال بولۇپ، — بىراق نانمۇ كۆپ كېتىدۇ. ئۇ چاغدا بىز يېڭى يازغۇچىلارنى ئۆستۇرىدىغان بولدۇق دەپ ئىككى دەستە ماقالىسىگە بەش نان بەرسەك كۇپايە قىلىدۇ.

— ئۇنداق قىلغىلى بولماسمىكىن، ئۇ خاپا بولۇپ كوتولدىماي قويمايدۇ.

— قورسىقى ئېچىپ ھالى قالمىسا نېمىگە خاپا بولار؟

— ئۇنىڭ يازغان نەرسىلىرىنى ئوقۇيدىغان ئادەم چىقماسمىكىن دەپ ئەندىشە قىلمەن، — دېدى كاتىپ قولىنى سىلكىپ، — ئۇھالدا بەش نانىنىڭ دېرىنىمۇ تۆلىيەلمەيمىز. مەسىلەن، ئېيتايلى، ئەگەر ئۇنىڭ سۆزلىرى توغرا بولىدىغان بولسا، ئۇ ھالدا بىزنىڭ باشلىقىمىز قەلئە بېگى دېگەن مەنسەپتىن ۋاز كېچىدۇ، مانا شۇ چاغدا ئۇ قىلمىغان ئىشى قالمىغان قالتىس كاتتا ئادەم بولۇپ قالىدۇ...

— ھېچ گەپ يوق، — دېدى دەپتەرچى، — ھەر ھالدا ئوقۇيدىغان ئادەم چىقىدۇ. مەنسەپنى ئۆتكۈزۈپ بەرگەن قەلئە

بەگلىرى ۋە قەلئە بېگى بولۇپ باقمىغان زاھىدلار تولۇپ تېشىپ تۇرمامدۇ؟...

تاشقىرىدا چىقىۋاتقان شامال چاڭ - توزاننى پۈركىرىتىپ، ئاسمانىنى چالا - پۇچۇق قاراڭغۇلاشتۇرۇۋەتتى. شۇ چاغدا گۈەن يېڭشى ئىشكىتىن قاراپ كۆردىكى، بىرمۇنچە ساقچى ۋە پايلاقچىلار بۇ يەردە بولغان گەپلەرگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپتۇ.

— بۇ يەردە نېمە قىلىپ تۇرۇشىسەن؟ — دەپ توۋلىدى گۈەن يېڭشى، — قاراڭغۇ چۈشۈپ قالدى، ھازىر ئەتكەسچىلەر باجدىن قېچىپ، قەلئە تېمىدىن يامىشىپ ئۆتىدىغان ۋاقىت ئەمەسمۇ؟ ماڭ، بېرىپ چارلاپ يۈرۈش!

ئىشىك ئالدىدىكىلەر بەدەر يۈگۈرۈپ كېتىشتى. ئۈيدىكىلەرمۇ پاراڭلىرىنى توختاتتى، دەپتەرچى بىلەن كاتىپمۇ چىقىپ كەتتى. گۈەن يېڭشى جوزا ئۈستىدىكى توپا - توزاننى يېڭى بىلەن سۈرتكەندىن كېيىن ئىككى دەستە تارىشىنى مۈسادىرە قىلىنغان تۈز، كۈنجۈت، رەخت، دادۇر، نان دېگەندەك نەرسىلەر قويۇلغان تاختۇشقا ئېلىپ قويدى.

1935 - يىل 12 - ئايدا يېزىلدى.

ھۇجۇم قىلماسلىق[74]

1

زىشيا[75] نىڭ شاگىرتى گۇڭ سۇڭگاۋ[76] موزى[77] نى ئىزدەپ بىرقانچە قېتىم كەلگەن بولسىمۇ، ئۇيىدە بولمىغاچقا كۆڭۈشەلمىگەنىدى. 4 - ياكى 5 - قېتىم بولسا كېرەك، دەل دەرۋازا ئالدىدا ئۇچرىتىپ قالدى، چۈنكى گۇڭ سۇڭگاۋنىڭ كېلىشى بىلەن موزىمۇ ئۇيىگە قايتىپ كەلگەنىدى. بۇلار ئۇيىگە بىللە كىردى.

گۇڭ سۇڭگاۋ بىردەم تەكەللۇپ قىلغاندىن كېيىن، ئۇيىگە سېلىپ قويۇلغان بورنىڭ[78] يىرتىق يېرىگە قاراپ تۇرۇپ، مۇلايىمغىنا سورىدى:

— ئۇستازىم، ئۇرۇشماسلىقنى تەشەببۇس قىلىۋاتامدىلا؟

— شۇنداق! — دېدى موزى.

— ئۇنداق بولسا، ئالىيجانابلار ئۇرۇشامدۇ؟

— شۇنداق! — دېدى موزى.

— توڭگۇز، ئىتلارمۇ ئۇرۇشىدۇ يۇ، ئادەملەر...

— ھەي... سىلەر رايىشلارنىڭ سۆزۈڭلاردا ياۋ، شۇننى تەرىپلەپ، ئىشىڭلاردا توڭگۇزدىن، ئىتتىن ئۆگىنىدىغان بولۇپ قالغىنىڭلارغا ئىسسىت، ئىسسىت! — دېدى موزى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئالدىراپلا ئاشخانىغا قاراپ ماڭدى، — مېنىڭ مەقسىتىمنى چۈشەنمەپسىز...

ئۇ ئاشخانىنى ئارىلاپ ئارقا ئىشىك ئالدىدىكى قۇدۇق يېنىغا بېرىپ چىغرىقنى چۆرگىلىتىپ، يېرىم ئاپقۇر سۇ تارتىپ، كۆتۈر-

گەن پېتى 10 نەچچە يۈتۈم ئىچتى. ئاپقۇرنى يەرگە قويۇپ، ئاغزى-
نى ئېرتىپ، بىردىنلا ھويلىنىڭ بىر بۇرجىكىگە قاراپ تۇرۇپ
توۋلىدى:

— ئالىيەن[79]! نېمىدەپ قايتىپ كەلدىڭ؟

ئالىيەنمۇ ئۇنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ ئالدىغا كېلىۋاتاتتى. يېقىن
كەلگەندىن كېيىن ئىززەت - ئېكرام بىلەن قولىنى قوۋۇشتۇرۇپ
تۇرۇپ، «ئۇستازىم» دېدى - دە، بىرئاز خاپا ھالدا سۆزىنى
داۋاملاشتۇردى:

— مەن بۇ ئىشتىن يالتايدىم. ئۇلار ئۆز گېپىدە تۇرمايدى-
كەن. ماڭا 1000 غېدىر تېرىق بېرىمەن دەپ ۋەدە قىلغان تۇرۇق-
لۇق، ئاران 500 غېدىر بەردى. شۇنىڭ ئۈچۈن قايتىپ كەلدىم.

— ئەگەر 1000 غېدىر بەرسە، قايتىپ كېلەمتىڭ؟

— ياق، — دەپ جاۋاب بەردى ئالىيەن.

— ئۇنداق بولسا، گەپ ئۇلارنىڭ ئۆز گېپىدە تۇرمىغانلىقىدا
ئەمەس، ئاز بەرگەنلىكىدە ئىكەنغۇ!

موزى سۆزلەۋېتىپ يەنە ئاشخانىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ كېتىۋې-
تىپ توۋلىدى:

— گېپىن جۈزى[80]! قوناق ئۇنىنى يۇغۇرۇۋەت!

گېپىن جۈزى، ناھايىتى تېتىك ياش يىگىت ئايۇان ئۆيدىن
چىقىپ كەلدى ۋە:

— ئۇستازىم، 10كۈنلۈك نان تەييارلامدىمەن؟ — دەپ
سورىدى.

— شۇنداق، — دېدى موزى، — گۈڭ سۇڭگاۋ كەتتىما؟

— كەتتى، — دېدى گېپىن جۈزى كۆلۈپ تۇرۇپ، — ئۇ بىزنى
ھايۋانغا ئوخشاش ھەممىگە مېھىر - شەپقەت قىلىدىغان ئاتىسىز
ئىكەنسىلەر[81] دەپ ناھايىتى خاپا بولدى.

موزىمۇ كۈلۈپ قويدى.

— ئۇستازىم چۇ بەگلىكىگە بارامىلا؟

— شۇنداق. سەنمۇ بىلىۋاپسەن - ھە؟ — موزى گېپىن
جۈزىنى قۇناق ئۇنىدىن خېمىر يۇغۇرۇشقا بۇيرۇپ قويۇپ،
ئۆزى چاقماق تاش بىلەن پىلىككە ئوت تۇتاشتۇرۇپ، سۇ
قاينىتىش ئۈچۈن شاخ - شۇمبىغا ئوت ياقتى. ئوت تۇتىشىۋال-
غاندىن كېيىن، ئېزىپ سۆزلىدى:

— يۇرتداشىمىز گۈڭ شۇبەن[82] ھەمىشە ئۆزىنىڭ ئازغىنە
چېچەنلىكىنى ھېمات قىلىپ، چەللىدە ئات چاپتۇرىدىكەن. ئۇ
ئىلگەك ۋە توسقاق[83] ياساپ، چۇ پادىشاھىنى يۆ بەگلىكىدىكىلەر
بىلەن ئۇرۇش قىلىشقا سۈكۈت قىلغانلىقى كۈپايە قىلماي، مانا
ئەمدى يەنە ئاسمان شوتىسى دېگەن بىر نېمىنى ئويلاپ چىقىرىپ،
چۇ پادىشاھىنى سۇڭ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشقا كۈشكۈرتمەكچى
بولۇۋېتىپتۇ. سۇڭ بەگلىكى كىچىك دۆلەت، ھۇجۇمغا قانداقمۇ
بەرداشلىق بېرەلىسۇن؟ مەن بېرىپ ئۇنىڭغا ھاي بېرىپ قويای.

ئۇ گېپىن جۈزىنىڭ قوناق جىگىمىسىنى قاسقانغا سېلىپ
دۇملەپ قويغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆز ئۆيىگە قايتىپ كىرىپ، ئويۇق-
تىن تۇزلانغان سەينى، بىر دانە پۇچۇق تۇچ پىچاقنى ۋە بىر دانە
يىرتىق بوغچىنى تېپىپ قويدى، گېن جۈزى پىشقان قوناق جىگمو-
سىلىرىنى ئەكىرگەندىن كېيىن ھەممىسىنى بوغچىغا تۇگدى. كە-
يىملىرىنى تاللاپ ئولتۇرماستىن، لۆڭگىمۇ ئالماي، كەمىرىنى
چىڭىتتى - دە، ئايۇانغا چىقىپ پاخالدىن توقۇلغان چورۇقىنى
كىيىپ، بوغچىسىنى ئۆشنىسىگە ئارتىپ، ئارقىسىغىمۇ قارىماي
يولىغا راۋان بولدى. ئۇنىڭ بوغچىسىدىن ئىسسىق ھور چىقىپ
تۇراتتى.

— ئۇستازىم، قاچان قايتىپ كېلىلا؟ — دەپ توۋلىدى گېپىن
جۈزى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن.

— 20 كۈنلەردە قايتىپ كېلەرمەن، — دەپ جاۋاب بەردى

موزى كېتىۋېتىپ.

2

موزى سۇڭ بەگلىكىنىڭ چېگرىسىدىن كىرگۈچە چورۇقىنىڭ ئىزمىلىرى ئۇچ - تۆت قېتىم ئۇزۇلگەنىدى. ھازىر تاپىنى ناھايىتى قىزىرىپ كەتكەچكە توختاپ قارىغانىدى، چورۇقىنىڭ چەمى يوغانلا تېشىلىپ كېتىپتۇ، پۇتىنىڭ بەزى يېرى ھوررەك بولۇپ قاپىرىپ چىقىپتۇ. ئۇ بۇلارغا پىسەنت قىلماستىن، ئۆز يولىغا مېڭىۋەردى. يول بويى كۆزىتىپ قارىسا، ئادەم ئاز ئەمەس، لېكىن ئىلگىرىكى سۇ ئاپەتلىرىنىڭ ۋە يېغىلىقلارنىڭ ئىزلىرى ھازىرمۇ ئۇ يەر - بۇ يەردە مانا مەن دەپ تۇرۇۋېتۇ، ئەھۋالنىڭ ئۆزگىرىشى خەلقتىكى ئۆزگىرىشتەك تېز ئەمەس. ئۇچ كۈن يول يۈرۈپ بىرەر چوڭ ئۆيىنى، بىرەر تۇپ چوڭ دەرەخنى، بىرەر تېتىك ئادەمنى، بىرەر پارچە مۇنبەت ئېتىزنى كۆرمەي، شۇ ھالەتتە پايتەختكە[84] بېرىپ قالدى.

سېپىلمۇ ناھايىتى كونىراپ كەتكەن، لېكىن بەزى بۇزۇلغان يەرلىرى يېڭىدىن تاش بىلەن قويۇرۇپ قويۇلغان؛ سېپىل خەندەك-لىرىنىڭ بويىدىكى لاي دۆۋىلىرىدىن قارىغاندا، خەندەكلەرنىڭ لاي-لىرى تارتىلغاندەك كۆرۈنەتتى، لېكىن بىرنەچچىلا بىكارچى ئادەم خەندەك ياقىسىدا بىلىق تۇتۇۋاتقاندەك ئولتۇرۇشاتتى.

«بۇلارمۇ خەۋەر تاپقان بولسا كېرەك» دەپ ئويلىدى موزى. ئۇ ھېلىقى بىلىق تۇتۇۋاتقانلارغا سەپسېلىپ قارىدى، ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۆز شاگىرتى يوق ئىدى.

ئۇ شەھەرنى ئارىلاپ ئۆتۈش قارارىغا كېلىپ، شىمالىي دەرۋا-زىغا يېقىن بارىدى، ئوتتۇرىدىكى كوچا بىلەن توپتوغرا جەنۇب تەرەپكە قاراپ ماڭدى. شەھەر ئىچىمۇ ناھايىتى خاراب ئىدى،

لېكىن ناھايىتى تىنچ ئىدى. دۇكانلارغا باھانى ئەرزانلىتىپ سې-تىش توغرىسىدىكى ئېلان باغاقلىرى چاپلىنىپ كەتكەن، لېكىن خېرىدار كۆرۈنمەيتتى، دۇكانلاردىمۇ ھېچقانچە مال يوق. كوچە-لارنى ئۇندەك يۇمشاق ۋە يېپىشقاق چاڭ - توزان قاپلاپ كەتكەن.

«بۇلارنىڭ ئەھۋالى مۇشۇنداق تۇرسا، بۇلارغا ھۇجۇم قىلماق-چىمىش!» دەپ ئويلىدى موزى.

ئۇ كوچىدا كېتىۋېتىپ كەمبەغەللىكنى ۋە ئاجىزلىقنى كۆر-گەندىن باشقا غەيرىي بىر ئەھۋالنى كۆرمىدى. چۇ بەگلىكىنىڭ ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان بولسا كېرەك، لېكىن ھۇجۇمغا ئۇچراۋاتقىنى ئادەتتىلىنىپ قالغاچقا، ئەلۋەتتىللا دەپ تۇرغان ئوخشايدۇ؛ ئۇنىڭ ئۇستىگە ھەممە ئادەمنىڭ بىردىن جېنىلا قاپتۇ، كىمىي دېسە كىمىدىغىنى، يەي دېسە يەيدىغىنى يوق ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆيىنى كۆچۈرۈشنى خىيالىغا كەلتۈرگەن ئادەممۇ كۆرۈنمەيدۇ ... جەنۇبىي دەرۋازىنىڭ پەشتاقلىرى كۆزگە كۆرۈنگەن-دىلا، موزىنىڭ كۆزىگە كوچىنىڭ بىر بۇرجىكىدە 10 نەچچە ئادەم-نىڭ، خۇددى بىراۋدىن ھېكايە ئاڭلاۋاتقاندەك توپلىشىپ قالغانلىقى كۆرۈندى.

موزى يېقىن بارغاندا، ئۇلارنىڭ بىرىنىڭ قولىنى شىلتىپ تۇرۇپ: «ئۇلارغا سۇڭ خەلقىنىڭ جىگىرىنى تونۇتۇپ قويىمىز! ئۆلۈمدىن يانمايمىز!»[85] دەپ توۋلاۋاتقانلىقىنى كۆردى.

موزى بۇنىڭ ئۆز شاگىرتى ساۋگۈزىنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكى-نى بىلدى.

لېكىن موزى توپنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئۇنىڭ بىلەن سالاملە-شىپ تۇرماستىن، ئالدىراپلا جەنۇبىي دەرۋازىدىن چىقىپ، ئۆز يولىغا كېتىۋەردى. يەنە بىر كۈندۈز، يېرىم كېچە يول يۈرگەندىن كېيىن توختاپ، بىر دېھقانىنىڭ پېشايۋىنى ئاستىدا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلاپ، ئاندىن كېيىن يولىغا راۋان بولدى. چورۇقى ئاللىقاچان

تىتىلىپ، كىيگىلى بولماس بولۇپ قالغاندى، بوغچىسىدا قوناق مومىلىرى بولغاچقا، بوقچىسىنى يېرتماي، نائىلاج چاپىنىدىن بىر پارچە يىرتىپ پۇتىنى ئورىۋالدى.

بىراق لاتا نېپىز بولغاچقا، ئوي - دوڭغۇل يېزا يولى پۇتىنىڭ ئالقىنىنى يالاپ كەتتى، ئۇنىڭ ماڭمىقى تېخىمۇ قىيىن بولدى. كۈن قايرىلغاندا، پاكارغىنا بىر تۈخۈمەك دەرىخىنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، ئايىغىنى سوۋۇتقان ھېسابتا بوغچىسىنى يېشىپ، چۈشلۈك تاماق يېدى. شۇ چاغدا يىراقتىن بىر ئادەم كۆرۈندى، ئۇ ناھايىتى ئېغىر يۈك بېسىلغان كىچىككىنە قول ھارۋىسىنى ئىتتىرىپ بۇ تەرەپكە كېلىۋاتاتتى، يېقىن كەلگەندىن كېيىن ھارۋىسىنى توختىتىپ قويۇپ، موزىنىڭ ئالدىغا كېلىپ: «ئۇستام» دېدى ۋە ھاسىراپ تۇرۇپ، يۈزىدىكى تەرلەرنى پېشى بىلەن سۈرتتى.

— بۇ قۇمۇ؟ — دەپ سورىدى موزى ھېلىقى ئادەمنى — ئۆز شاگىرتى گۇمان چېنىۋاۋنى تونۇغاندىن كېيىن.

— ھەئە، ئاسمان شوتىسىغا قارشى تەييارلىق.

— باشقا تەييارلىقلار قانداق؟

— بىرئاز كەندىر، كۇل، تۆمۈر توپلاپ قويدۇق. لېكىن بۇ ئىشانىنى توپلىماق مۇشكۇل بولدى: بارلىرى ئىشانە قىلغىلى ئۇنىمىدى، ئۇنىغانلىرىدا يوق. قۇرۇق گەپ قىلىدىغانلار كۆپ...

— تۇنۈگۈن شەھەر ئىچىدە ساۋ گۇڭزىنى كۆردۈم، يەنە شۇ «جىگەر»، «ئۆلۈم» دېگەن گەپلىرىنى داۋراڭ سېلىپ تۇرۇپتۇ. ئۇنىڭغا ئېيتىپ قوي: قۇرۇق چاقماقتىن ئوت چىقىرىمەن دەپ يۈرمىسۇن؛ ئۆلۈمگە تەييار تۇرۇش يامان ئىش ئەمەس، ئۆلمەكمۇ تەس، لېكىن ئۆلۈمىڭ خەلقە پايدىلىق بولۇشى كېرەك!

— ئۇنىڭغا گەپ قىلماق تەس، — دېدى گۇمان چېنىۋاۋ ئەيمىنىپ، — ئۇ بۇ يەردە ئىككى يىل مەنسەپدارلىق قىلدى، بىز بىلەن گەپلىشىشنى ئانچە خالىمايدۇ ...

— چىن خۇالىچۇ؟

— ئۇ ناھايىتى ئالدىراش، بايا مەنچاناقنى[86] سىناق قىلغان ئىدى. ھازىر غەربىي دەرۋازا سىرتىغا يەر شارائىتىنى كۆرگىلى كەتكەن بولسا كېرەك، شۇڭا سىلىگە يولۇقماپتۇ. جانابلىرى چۇ بەگلىكىگە گۈڭ شۇبەننى ئىزدەپ ماڭغان ئوخشىمامىلا؟

— شۇنداق، — دېدى موزى، — بىراق ئۇ مېنىڭ گېپىمگە كىرەمدۇ، يوقمۇ، بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. تەييارلىقىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، سۆزلىشىشتىن نەتىجە كۈتمەڭلار.

گۇمان چېنىۋاۋ بېشىنى لىڭشىتىپ قويدى، موزى يولىغا راۋان بولغاندىن كېيىن، بىردەم ئۆزىتىپ قاراپ تۇرۇپ، ھارۋىسىنى غىچىرلىتىپ ئىتتەرگەن پېتى شەھەر ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

3

چۇ بەگلىكىنىڭ يىڭ شەھىرى[87] سۇڭ بەگلىكىنىڭ پايتەخت شەھىرىدىن بۆلەكچە ئىدى: كوچىلىرى كەڭ، ئۆي - ئىمارەتلىرىمۇ رەتلىك ئىدى، چوڭ دۇكانلاردا نۇرغۇن ئوبدان نەرسىلەر — ئاپئاق كاناپ رەخت، قىپقىزىل لازا، ئالچىپار بۇغا تېرىسى، چوڭ - چوڭ نېلۇپەر مېغىزى بار ئىدى. كوچىدىكى ئادەملىرى شىماللىقلارغا قارىغاندا جۇغى كىچىك بولسىمۇ، لېكىن تېتىك ئىدى، كىيىملىرى پاكىز ئىدى؛ كونا، يىرتىق كىيىم كىيىۋالغان، پۇتلىرىنى لاتا بىلەن ئورىۋالغان موزى ئۇلارنىڭ ئالدىدا خۇددى قەلەندەرگە ئوخشايتتى.

موزى شەھەرنىڭ مەركىزىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ يەر كەڭ مەيدان ئىدى، ئۇ يەردە نۇرغۇن يايمچى دۇكانلىرى بار ئىدى، ئادەم مىغىلدايتتى، ئۇ يەر شەھەر بازىرىنىڭ ئاۋات يېرى، شۇنداقلا تۆت كوچىنىڭ دوقمۇشى ئىدى. موزى موللام سۆپەت بىرقېرى

ئادەمدىن گوڭ شۇبەننىڭ ئۆيىنى سوردى، ئەپسۇسكى ئۇنىڭ تىلـ
نى ئۇقالماي، ئۇنىڭغا چۈشەندۈرەلمەي، ئالقىنىغا خەت يېزىپ
ئۇقتۇرۇۋاتقاندا: «ئايلىناي!» دېگەن بىر ئاۋاز كۆتۈرۈلدى - دە،
ھەممە ئادەم غەزەل ئېيتقىلى تۇردى. ئەسلىدە مەشھۇر غەزەلچى
سەي شياڭلىن[88] ئۆزىنىڭ «ۋاي دادەي» دېگەن غەزىلىنى باشلـ
غان، نۇرغۇن ئادەم ئۇنىڭغا جور بولغانىدى. بىردەمدىن كېيىن
ھېلىقى پېشقەدەم موللىمۇ غەزەلگە ئەگىشىپ ئوقۇغىلى تۇردى.
موزى ئۇ ئادەمنى ئەمدى ئالقىنىمدىكى خەتكە قارىمايدىغان بولدى،
دەپ پەرەز قىلىپ، «گۈڭ شۇبەن» دېگەن خەتلەردىن ئاران
«گۈڭ» دېگەن خەتنىڭ يېرىمىنى يازغان ھالەتتە بەدەر يىراقلاپ
كېتىپ قالدى. لېكىن ھەممىلا يەردە ھەممە ئادەم غەزەل ئوقۇماقتا
ئىدى، بىر ھازادىن كېيىن، ھېلىقى كىشىلەر غەزىلىنى ئوقۇپ
بولغان بولسا كېرەك، بارا - بارا جىمىقىپ قالدى. موزى بىر
ياغاچچىلىق دۇكىنىغا بېرىپ، گۈڭ شۇبەننىڭ تۇرالغۇسىنى
سوردى.

— ھېلىقى شەندۇڭلۇق، ئىلگەك ۋە توسقاق ياسايدىغان گۈڭ
شۇبەن ئۇستاممۇ؟ — يۈزى سارغۇچ، ساقاللىرى قارا، ئۆزى
سېمىز كەلگەن ياغاچچى، دەرۋەقە ناھايىتى ئېنىق بىلىدىكەن، —
ئۇنىڭ ئۆيى يىراق ئەمەس. ئارقىڭىزغا بۇرۇلۇپ، چاسىدىن ئۆـ
تۇپ، ئوڭ قولدىكى 2 - كوچا بىلەن شەرق تەرەپكە، ئاندىن
كېيىن جەنۇب تەرەپكە قايرىلىپ مېڭىڭ، ئاندىن كېيىن شىمال
تەرەپكە ئۆتۈپ، دوقمۇشتىن بۇرۇلسىڭىز، 3 - ئۆي شۇ.

موزى خاتا ئاڭلاپ قالغان بولماي دەپ ئالقىنىغا يېزىپ كۆر-
سەتكەندىن كېيىن، ئېسىدە مەھكەم تۇتۇۋېلىپ، ياغاچچىغا رەھمەت
ئېيتىپ، ياغاچچى كۆرسىتىپ قويغان تەرەپكە قاراپ چوڭ - چوڭ
قەدەم تاشلاپ ماڭدى. دەرۋەقە توغرا چىقتى: 3 - دەرۋازىدا «لۇ
بەگلىكلىك گۈڭ شۇبەننىڭ ئۆيى» دېگەن خەتلەر چىرايلىق نەقىش

قىلىپ ئويۇلغان قاتتىق ياغاچ تاختا مىخلاقلىق تۇراتتى.

موزى ھايۋان باشلىق تۈچ ھالقىنى[89] تاقىلدىتىپ قاققان ئىدى، دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشى بىلەنلا توڭ قاپاق بىر دەرۋازىۋەن چىقتى ۋە موزىغا بىر قارىۋېلىپ ۋارقىرىدى:

— ئۇستازىم مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ، سىلەردەك بىر يۈرۈـ
لۇقلاردىن ياردەم سوراپ كېلىدىغانلار تولىمۇ كۆپ بولۇپ كەتتى!

موزى ئۇنىڭغا ئوبدان قارىغۇچە، ئۇ دەرۋازىنى يېپىۋالدى.
موزى دەرۋازىنى يەنە قاققانىدى، دەرۋازىنىڭ ئىچىدىن زۇۋان چىقـ
مىدى. لېكىن موزىنىڭ لەپپىدە قارىغانلىقى ئۇنى بىرئاز ئەنسـ
رەتتى - دە، ئۇ خاتىرجەم بولالماي، ئۆزىنىڭ خوجايىنىغا مەلۇم
قىلغىلى كىرىپ كەتتى. گۈڭ شۇبەن ئەگرى سىزىق بىلەن ئاسمان
شوتىسىنىڭ ئۇلگىسىنى ئۆلچەۋاتاتتى.

— ئۇستازىم، سىزنىڭ يەنە بىر يۈرتدىشىڭىز ياردەم سوراپ
كەپتۇ،... ئۇ غەلىتىرەك ئادەم كۆرۈنىدۇ...— دېدى دەرۋازىۋەن
ئاستا سۆزلەپ.

— ئىسمى نېمىكەن؟

— سورىماپتىمەن...— دېدى دەرۋازىۋەن ھودۇقۇپ.

— تۇرقى قانداق ئىكەن؟

— قەلەندەرگە ئوخشايدۇ. 30 ياشلاردا بار. ئۇزۇن بوي،
يۈزى قارىمۇتۇق...

— ئاپلا! موزى بولسا كېرەك!

گۈڭ شۇبەن ھولۇقۇپ توۋلىۋەتتى، قولىدىكى ئەگرى سىزىقـ
نى ۋە ئۇلگىنى قويۇپ، پەلەمپەيدىن يۈگۈرۈپ چۈشتى، دەرۋازـ
ۋەنمۇ چۆچۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ يۈگۈرۈپ بېرىپ دەرۋازىنى
ئاچتى. موزى بىلەن گۈڭ شۇبەن ھويلىدا كۆرۈشتى.

— دېگەندەكلا سىلى ئىكەنلا، — دېدى گۈڭ شۇبەن خۇشال
بولۇپ ۋە ئۇنى دالانغا باشلاپ كىردى، — ئوبدان تۇرلىمۇ؟ يەنە

شۇنداق ئالدىراشمۇ؟

— شۇنداق. دائىم شۇنداق...

— جانابلىرى شۇنچە يىراق يەردىن كەپلا، بىرەر تاپشۇرۇقلىرى بارمىكىن؟

— شىمال تەرەپتە بىراۋ مېنى خارلىدى، — دېدى موزى ناھايىتى سالماق بىلەن، — شۇڭىي ئۆلتۈرۈۋەتسىڭىزكەن دەيمەن...

گۈڭ شۇبەننىڭ چىرايى ئۆچتى.

— سىزگە 10 سەر تەڭگە بېرىمەن! — دېدى موزى يەنە.

ساھىبخان بۇ سۆزنى ئاڭلاپ، غەزىپىگە چىدىماي قاپىقىنى تۈرۈپ سوغۇققىنا:

— مەن ئادالەتچىل! مەن ئادەم ئۆلتۈرۈشنى خالىمايمەن! — دېدى.

— ئۇنداق بولسا ناھايىتى ياخشى! — موزى تەسىرلەنگەن ھالدا قەددىنى رۇسلاپ، ئىككى يانداۋرۇپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، يەنە ناھايىتى تەمكىنلىك بىلەن سۆزلىدى، — لېكىن بىر نەچچە ئېغىز سۆزۈم بار. سىزنىڭ سۇڭ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ئاسمان شوڭىسى ياسىغانلىقىڭىزنى شىمالدا تۇرۇپ ئاڭلىدىم. سۇڭ بەگلىكىنىڭ نېمە گۇناھى بار؟ چۇ بەگلىكىدە نېمە كۆپ، يەر كۆپ؛ نېمە ئاز، خەلقى ئاز. ئېزىنى ئۆلتۈرۈپ، كۆپىنى تالىشىشنى ئاقىلانە ئىش دېگىلى بولمايدۇ؛ سۇڭ بەگلىكىنىڭ گۇناھى بولمىسا، ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلىشنى مېھرىبانلىق دېگىلى بولمايدۇ؛ ئەھۋالنى بىلىپ تۇرۇپ ئەقىلداشمىسا، سادالىقتىلىك دېگىلى بولمايدۇ؛ ئەقىلدىشىپ تۇرۇقلۇق قولغا كەلتۈرەلمەسە، قادىر دېگىلى بولمايدۇ؛ ئىنسان قىلدىم دەپ، ئازنى ئۆلتۈرمەي، كۆپنى ئۆلتۈرسە ئىنسانپەرۋەرلىك دېگىلى بولمايدۇ. جانابىڭىز بۇ گەپلەرگە قانداق قارايسىز؟...

— شۇنداق...— دېدى گۈڭ شۇبەن ئويلىنىپ تۇرۇپ، — جانابلىرىنىڭ ئېيتقانلىرى ناھايىتى توغرا.

— ئۇنداق بولسا، قوللىرىڭىزنى تارتسىڭىز بولارمىكىن؟

— بولمايدۇ، — دېدى گۈڭ شۇبەن ساراسىمگە چۈشۈپ، — مەن پادىشاھقا ئاللىقاچان ۋەدە قىلىپ قويغان.

— ئۇنداق بولسا، مېنى پادىشاھ بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈڭ.

— خوپ. بىراق ھازىر كەچ بولۇپ قالدى، غىزانى يەپ بولۇپ بارايلى.

لېكىن موزى بۇ گەپكە قۇلاق سالماي، ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى، ئۇ ئادەتتە بىردەمۇ شوك ئولتۇرمايتتى[90]. گۈڭ شۇبەن ئۇنىڭغا گەپ يېگۈزەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، دەرھال ئۇنى پادىشاھ بىلەن كۆرۈشۈشكە باشلاپ بېرىشقا ماقۇل بولدى ۋە ئۆز ئۆيىگە بىر قۇر كىيىم ۋە خەي ئالغىلى كىرىپ كېتىۋېتىپ سۆزلىدى:

— ئۇستازىم، كىيىملىرىنى يەڭگۈشلىۋالسىلا، بۇ يەر بىزنىڭ يۇرتىمىزغا ئوخشىمايدۇ، بۇ يەردە سۆلەتكە ئەھمىيەت بېرىلمەيدۇ، يەڭگۈشلىۋالغانلىرى تۈزۈك ...

— بولىدۇ، بولىدۇ، — دېدى موزى سەمىمىيەت بىلەن، — مەن ئۆزۈمۇ يىرتىق، ياماق كىيىم كىيىشنى ياخشى كۆرمەيتتىم ... بىراق يەڭگۈشلىۋېلىشقا چولام تەگمىدى ...

4

چۇ پادىشاھى موزىنىڭ شمالللىق دانىشمەن ئىكەنلىكىنى خېلى بۇرۇنلا بىلەتتى، گۈڭ شۇبەننىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن ھېچقانچە ھايال قىلمايلا ئۇنى دەرھال قوبۇل قىلدى.

موزى چاپسىنى تولىمۇ كالتە بولغاچقا، شادىپاچاق تۇرنىغا

ئوخشاپ قالغاندى. ئۇ گۈڭ شۇبەن بىلەن بىللە ئايۋان سارايغا كىرىپ، پادىشاھقا سالام بەرگەندىن كېيىن، بىمالال سۆزلىدى:

— ھازىر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ ئېسىل مەپىسىنى ياراتماي، قوشنىسىنىڭ ئەبجەق يارىيارىنى ئوغرىلىماقچى؛ كىمخاب تونىنى ياراتماي، قوشنىسىنىڭ كېپەك ئۈنى ئېشىنى ئوغرىلىماقچى، ئۇ قانداق ئادەم؟

— ئۇ ئوغرىلىق كېسىلى چاپلاشقان ئادەم بولسا كېرەك، — دېدى چۇ پادىشاھى توپتوغرا سۆزلەپ.

— چۇ بەگلىكىنىڭ زېمىنى، — دېدى موزى، — 5000 كۆادرات چاقىرىم كېلىدۇ، سۇڭ بەگلىكىنىڭ بولسا ئاران 500 كۆادرات چاقىرىم. دېمەك، بىرىنىڭ ئېسىل مەپىگە، بىرىنىڭ ئەبجەق يارىيارغا ئوخشايدۇ؛ چۇ بەگلىكىنىڭ يۇنمۇڭ دېگەن يېرىدە بۇغا ـ مارالنىڭ ھەددى ـ ھېسابى يوق، دەريا ـ كۆللىرىدە ئېسىل بېلىقلىرى بار؛ سۇڭ بەگلىكىنىڭ بولسا ھەتتا قىرغاۋۇل، توشقان، سازاڭ بېلىقمۇ يوق، بۇ خۇددى گۆش ـ ياغ بىلەن يوبدانغا ئوخشاش پەرق قىلىدۇ؛ چۇ بەگلىكىدە ئارچا، چىنار، سەگە تېرەك بار؛ سۇڭ بەگلىكىدە چوڭراق گىياھمۇ يوق، بۇ خۇددى زەر باسقان كىمخاب بىلەن كالتە پالاس جەندىگە ئوخشاش پەرق قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنىڭ قارىشىمچە، جانابلىرىنىڭ سۇڭ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشلىرىمۇ ئەنە شۇنىڭغا ئوخشايدۇ.

— ھەق راست! — دېدى چۇ پادىشاھى بېشىنى لىڭشىتىپ، — بىراق گۈڭ شۇبەن ماڭا ئاتاپ ئاسمان شوتىسى ياساۋاتىدۇ، ھۇجۇمغا بارماي بولمايدۇ.

— لېكىن غەلىبە ياكى مەغلۇبىيەتكە ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ، — دېدى موزى، — تارىشا بولسىلا ھازىر سىناپ كۆرۈش مۇمكىن.

چۇ پادىشاھى يېڭىلىققا ئامراق ئىدى. ناھايىتى خۇشال بولۇپ، مۇلازىملىرىنى تارىشا ئەكېلىشكە بۇيرۇدى. موزى ئۆزىنىڭ كەمىرىنى يېشىپ، ئۈنى كامان شەكلىدە ئېگىپ، سېپىل ھېسابىدا گۈڭ شۇبەنگە قارىتىپ قويدى؛ 10 نەچچە تال تارىشىنى ئىككىگە بۆلۈپ، ھۇجۇمغا ئۆتۈش ۋە مۇداپىئەدە تۇرۇش قورالى سۈپىتىدە بىر بۆلىكىنى قالدۇرۇپ، يەنە بىر بۆلىكىنى گۈڭ شۇبەنگە بەردى.

شۇنىڭ بىلەن ئىككىيلەن تارىشىنى قولىغا ئېلىپ، خۇددى شاھمات ئويىنىغاندەك بىر ـ بىرى بىلەن ئېلىشىشقا باشلىدى. ھۇجۇمغا ئۆتكەن تارىشا ئىلگىرىلىگەندە، مۇداپىئەدە تۇرغىنى توسۇۋالدى، بۇ تەرەپ چېكىنسە، ئۇ تەرەپكە ھۇجۇم قىلدى. لېكىن چۇ پادىشاھى ۋە مۇلازىملار بۇنى زادىلا چۈشەنمىدى.

شۇنداق ھۇجۇمغا ئۆتۈش، چېكىنىش ھەرىكىتى جەمئىي توقۇز قېتىم داۋام قىلدى، ھۇجۇمغا ئۆتۈش، چېكىنىش ھەرىكەتلىرىنىڭ شەكلىمۇ توققۇز قېتىم يەڭگۈشلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن گۈڭ شۇبەن توختاپ قالدى. موزى كامان شەكلىدە تۇرغان كەمەرنى ئۆز تەرىپىگە خۇددى ئەمدى ئۆزى ھۇجۇمغا ئۆتىدىغاندەك قاراتتى. بۇ نۆۋەتمۇ بىرى ھۇجۇمغا ئۆتسە، بىرى چېكىنۈپلىشتى، لېكىن ئۈچىنچى قېتىمدا موزىنىڭ تارىشىسى كامان شەكلىدىكى كەمەرنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى.

چۇ پادىشاھى بىلەن مۇلازىملار ھەيران بولۇپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن گۈڭ شۇبەننىڭ تارىشىنى ئاۋۇال تاشلاپ قويغانلىقىنى، چىرايىدا خىجىللىقنىڭ ئالامىتى پەيدا بولغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ھۇجۇم قىلىش جەھەتتىمۇ، مۇداپىئە كۆرۈش جەھەتتىمۇ مەغلۇپ بولغانلىقىنى بايقىدى.

چۇ پادىشاھىمۇ بىرئاز خىجىل بولدى.

— سىلىنى قانداق قىلسام يېڭىدىغانلىقىمنى بىلمەن، — دېدى گۈڭ شۇبەن بىرئاز توختىۋېلىپ كىنايە بىلەن، — لېكىن ئىيتمايمەن.

— مېنى قانداق يېڭىدىنلىقىڭىزنى مەنمۇ بىلمەن، — دېدى موزى تەمكىنلىك بىلەن، — لېكىن ئېيتمايمەن.

— سىلەر نېمە دېيىشۋاتىسىلەر؟ — دەپ سورىدى چۇ پادىشا-ھى ھەيران بولۇپ.

— گۈڭ شۇبەننىڭ مەقستى، — موزى پادىشاھقا بۇرۇلۇپ قاراپ، — مېنى ئۆلتۈرمەكچى، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسە سۈڭ بەگلە-كىدە مۇداپىئەدە تۇرىدىغان ئادەم چىقماسمىش، شۇنىڭ بىلەن ھۇ-جۇمغا ئۆتۈش مۇمكىن بولارمىش. لېكىن مېنىڭ چىن خۇالى باشلىق 300 نەپەر ئوقۇغۇچىم مېنىڭ مۇداپىئە قىلىش قورالىمنى قوللىرىغا ئېلىپ، چۇ بەگلىكىدىن بارىدىغان دۈشمەنلەرنىڭ يولىغا قاراپ سېپىل ئۈستىدە تۇرماقتا. مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن تەقدىردە-مۇ، سۈڭ بەگلىكىنى ئالالمايسىز.

— ئۈسۈلۈڭلار قالتىس ياخشى ئىكەن! — دېدى چۇ پادىشاھى ھاياجانلىنىپ، — ئۇنداق بولسا، مەنمۇ سۈڭ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلىشتىن توختاپ قالاي.

5

موزى چۇ پادىشاھىنى سۈڭ بەگلىكىگە ھۇجۇم قىلماسلىققا كۆندۈرگەندىن كېيىن دەرھال لۇ بەگلىكىگە قايتماقچى بولدى، گۈڭ شۇبەن بېرىپ تۇرغان كىيىملەرنى قايتۇرۇپ بېرىش ئۈچۈن يەنە ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىشقا توغرا كەلدى. كۈن يانغان ۋاقىت بولۇپ قالغاچقا، مېھمانىنىڭمۇ، ساھىبخانىنىڭمۇ قورسىقى ئاچقانىدى، ساھىبخانا ئۇنى چۈشلۈك تاماققا (يەنە بىر رىۋايەتتە كەچلىك تاماق-قا) تۇتۇپ قالدى ۋە بىر كېچە قونۇپ قېلىشقا دالالەت قىلدى.

— كېتىشىنى بۈگۈن كېتەي، — دېدى موزى، — كېيىن يىل يەنە كېلىمەن، كىتابىمنى ئالىغاچ كېلىمەن، پادىشاھ كۆرۈپ

باقسۇن[91].

— سىلى يەنىلا ئادالەتنى تەرغىب قىلىۋاتىلىغۇ؟ — دېدى گۈڭ شۇبەن، — ئۆزىگە جەبىر - جاپا قىلىپ، باشقىلارغا شاپائەت قىلىش چاكىنا ئادەملەرنىڭ ئىشى، كاتتا ئادەملەر ئۇنداق ئىشنى ياراتمايدۇ. بۇرادەر، ئۇ ھەرھالدا پادىشاھ - دە!

— ئۇنداقمۇ ئەمەس. يېپەكنىمۇ، چىگىتنىمۇ، گۈرۈچنىمۇ، تېرىقنىمۇ چاكىنا ئادەملەر ئىشلەپ چىقىرىدۇ، كاتتا ئادەملەر ئەنە شۇ نەرسىلەرنى ئالىدۇ. بۇنداق تۇرۇقلۇق، ئادالەتنى ئۇلار قوبۇل قىلماسمۇ؟

— ئۇمۇ راست، — دېدى گۈڭ شۇبەن خۇرسەن بولۇپ، — مەنمۇ سىلى بىلەن كۆرۈشمىگەن چاغدا، سۈڭ بەگلىكىنى ئېلىش نىيىتىدە ئىدىم؛ ئەمدى سىلى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن، سۈڭ بەگلىكىنى بىكارغا بەرسىمۇ، ئەگەر ئادالەتسىز بولىدىغان بولسا، ھەرگىز ئالماس بولدۇم...

— لېكىن مەن سۈڭ بەگلىكىنى سىزگە راستىنلا سۈڭلاپ بېرىمەن، — دېدى موزىمۇ خۇشاللىق بىلەن، — ئەگەر ئادالەتلىك ئىش قىلىدىغان بولسىڭىز، پۈتۈن ئالەمنىمۇ سۈڭلاپ بېرىمەن!

ساھىبخانا بىلەن مېھمان كۈلكە - پاراڭ قىلىپ تۇرغاندا چۈشلۈك غىزامۇ تارتىلدى، بېلىق، گۆش، مەي ھازىرلاندى. موزى مەيمۇ ئىچمەي، بېلىقنىمۇ يېمەي، پەقەت بىرئاز گۆش يېدى. مەينى ئۆزى يالغۇز ئىچىپ ئولتۇرغان گۈڭ شۇبەن مېھمان-نىڭ ئىشتىھا بىلەن غىزا يېمەيۋاتقانلىقىدىن خىجىل بولۇپ، ئۇنى لازا يېيىشكە دالالەت قىلدى.

— ئالسىلا! يېسىلە! — دېدى ئۇ لازىجاڭ بىلەن قازان قاتلىمىسىنى كۆرسىتىپ سەممىي ھالدا، — تېتىپ باقسىلا، بۇ خېلى جايىدا، سۈڭپىياز بىزنىڭ يۇرتىمىزنىڭكىدەك ياخشى ئەمەس ...

گۈڭ شۇبەن بىرنەچچە قەدەھ مەي ئىچكەندىن كېيىن تېخىمۇ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كەتتى.

— مېنىڭ قولۇاقلىرىمدا ئىلمەك، توسقاق بار؛ سىلىنىڭ ئادالەت دېگەنلىرىدىمۇ ئىلمەك، توسقاق بارمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

— مېنىڭ ئادالەت دېگەنلىرىمنىڭ ئىلمەك، توسقاقلىرى سىزنىڭ قولۇاقلىرىڭىزنىڭ ئىلمەك، توسقاقلىرىدىن ياخشى، — دېدى موزى قەتئىي جاۋاب بېرىپ، — مەن كۆيۈنۈش بىلەن ئىلمەن، ئىززەت بىلەن توسىمەن. كۆيۈنۈش بىلەن ئىلمەسلىك مېھرىبانلىق بولمايدۇ، ئىززەت بىلەن توسماسلىق تۇلكىلىك بولىدۇ. مېھرىبانلىق قىلمىغاندا، ئۇنىڭ ئۇستىگە تۇلكىلىك قىلغاندا، ئىتتىپاقلىق بولمايدۇ. دېمەك، ئۆزئارا كۆيۈنۈش، ئۆزئارا ئىززەتلەش، ئۆزئارا مەنپەئەت يەتكۈزۈش بىلەن باراۋەر. سىز ھازىر باشقىلارنى ئىلمەك بىلەن ئىلسىڭىز، باشقىلارمۇ سىزنى ئىلمەك بىلەن ئىلىدۇ، سىز باشقىلارنى توسىقاق بىلەن توسىسىڭىز، باشقىلارمۇ سىزنى توسقاق بىلەن توسىدۇ. ئۆزئارا ئىلىشمۇ، ئۆزئارا توسۇشمۇ، ئۆزئارا زىيان يەتكۈزۈش بىلەن باراۋەر. شۇنىڭ ئۈچۈن مېنىڭ ئادالەتلىكتىن ئىبارەت ئىلمىكىم ۋە توسقىقىم سىزنىڭ جەڭ قولۇاقلىرىڭىزنىڭ ئىلمىكى ۋە توسقىقىدىنمۇ ياخشى.

— بىراق، يۈرتداش، سىلىنىڭ ئادالەتلىرى مېنىڭ قازىنىمغا توپا سالغىلى تاسلا قالدى! — دېدى گۈڭ شۇبەن دەككىسىنى يېگەندىن كېيىن سۆزىنى ئۆزگەرتىپ. لېكىن بىرئاز كەيپ بولۇپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن، چۈنكى ئۇ ئەملىيەتتە مەي ئىچمەيتتى.

— لېكىن، سۇڭ بەگلىكىنىڭ بارلىق قازانلىرىغا توپا سالغاندىن ياخشى.

— بۇنىڭدىن كېيىن ئوينىغۇچ ياسىسامىلا بولغۇدەك، يۈرتداش، بىرئاز سەۋر قىلسىلا، سىلىگە بىر نەرسىنى كۆرسىتەي.

گۈڭ شۇبەن سۆزلەۋېتىپ ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى - دە، ئارقا ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كىرىپ كەتتى، ئۇ ساندۇقتىن بىر نەرسىنى ئاختۇردى بولغاي، بىردەمدىن كېيىن ياغاچ ۋە بامبۇكتىن ياسالغان بىر دانە سېغىزغاننى ئاچقىپ موزىغا بەردى:

— شۇنداقلا ئاچسىلا، ئۇچ كۈن ئۇچالايدۇ. مانا بۇ ناھايىتى ئەپچىل.

— بىراق ياغاچچىنىڭ ھارۋا چاقىغا يەتمەيدىكەن، — دېدى موزى قاراپ بېقىپ، بورىغا قويۇپ، — ياغاچچى ئۇچ سۇڭ يوغانلىقتىكى ياغاچنى سىلىقلىسا، 50 دەن يۈكنى كۆتۈرەلەيدۇ. خەلقە پايدىلىق بولغىنىنى ئەپچىل بوپتۇ دەيمىز، ئەپچىل بولسا ياخشى دەيمىز، خەلقە پايدىسى بولمىسا ناچار دەيمىز، يامان دەيمىز.

— ھە، ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ، — دېدى گۈڭ شۇبەن يەنە بىر قېتىم مات بولغاندىن كېيىن ئەس - ھوشىنى يىغىپ، — بۇ گەپنىڭ سىلىنىڭ گەپلىرى ئىكەنلىكىنى بالدۇرراق بىلسەممۇ بوپتىكەن.

— شۇنىڭ ئۈچۈن، ئادالەتلىك قىلۇەرسىڭىز، — دېدى موزى ئۇنىڭ كۆزىگە سەممىي قاراپ تۇرۇپ، — ئىشىڭىز ئەپچىل بولۇش بىلەنلا قالماستىن، جاھانمۇ سىزگە مايىل بولىدۇ. سىزنى كۆپ ئاۋارە قىلىپ قويدۇم. كېلەر يىلى كۆرۈشەيلى.

موزى سۆزلەۋېتىپ بوغچىسىنى ئالدى - دە، ساھىبخانا بىلەن خەيرلەشتى. گۈڭ شۇبەن ئۇنى تۇتۇپ قېلىشقا كۆزى يەتمىگەندىن كېيىن، نائىلاج مەيلىگە قويۇۋەتتى. دەرۋازىغىچە ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن ئۆيگە قايتىپ كىرىپ، بىردەم ئويلاندى - دە، ئاسمان شوتىسىنىڭ ئۇلگىسىنى ۋە ياغاچ سېغىزغاننى ئارقا ئۆيدىكى ساندۇققا تىقىپ قويدى.

موزى قايتىشىدا ئاستىراق ماڭدى. چۈنكى، بىرىنچىدىن، ھارغان؛ ئىككىنچىدىن، پۇتلىرى ئاغرىغان؛ ئۈچىنچىدىن، ئوزۇقى توڭەپ، قورسىقى ئاچقان؛ تۆتىنچىدىن، ئىشى پۈتكەنىدى، شۇڭا كەلگەن چاغدىكىدەك ئالدىراش ئەمەس ئىدى. لېكىن، كەلگەن چاغدىكىگە قارىغاندا ئۇنى تېخىمۇ دومىلە باستى: ئۇ سۈڭ بەگلىكىنىڭ تەۋەسىگە ئۆتكەن ھامان ئىككى قېتىم ئاختۇرۇپ تەكشۈرۈلدى؛ پايتەختكە يېقىنلاشقاندا ۋەتەننى قوغقۇزۇش ئۇچۇن ئىئانە توپلاۋاتقانلار[92] نى يولۇقتۇردى، ئۇلار ئۇنىڭ ئەسكى بوغچىسىنى ئىئانىگە ئېلىۋالدى؛ جەنۇبىي دەرۋازا ئالدىغا بارغاندا قاتتىق يامغۇر ياغقاچقا، يامغۇردىن دالدا قىلىش ئۇچۇن دەرۋازىنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغاندى، قوراللىق ئىككى كۆزەتچى قوغلىۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن يامغۇردا قېلىپ، 10 نەچچە كۈنگىچە بۇرنى پۈتۈپ قالدى.

1934 ـ يىل 8 ـ ئايدا يېزىلدى.

ئۆلۈكنى تىرىلدۈرۈش[93]

(كەلگە كەتكەن چۆل، ئۇ يەر ـ بۇ يەردە دۆڭ. دۆڭلەرنىڭ ھەممىدىن ئېگىزلىرى ئالتە ـ يەتتە چىدىن ئاشمايدۇ. دەل ـ دەرەخ يوق، ھەممە يەرنى ئوت ـ چۆپ قاپلىغان؛ ئوت ـ چۆپ ئارىسىدا پىيادە، ئاتلىق ماڭىدىغان يول. يولنىڭ ئېرىسىدا بىر سۇ ئازگىلى. يىراقتا ئۆيلەر كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ.)

جۇاڭزى[94] (چىرايى قارامتۇل، ساقال ـ بۇرۇتلىرى چار، بېشىدا تەرىقەتچىلەر تەلپىكى، ئۇستىدە ماتا تون، قولىدا قامچا، سەھنىگە چىقىدۇ): ئۆيدىن چىققاندىن بۇيان سۇ كۆرۈنمىدى، ئۇسساپ كەتتىم. ئۇسسۇزلۇق يامان ئىكەن، كېپىنەككە ئايلىنىپ كەتسەممۇ بوپتىكەن. بىراق، بۇ يەردە گۇلمۇ يوق... ھە! بۇ يەردە كۆلچەك بارئىكەنغۇ، بەختىم بار ئىكەن! (ئۇ سۇ ئازگىلىغا يېقىن بېرىپ، لەشنى نېرى ـ بېرى قىلىۋېتىپ، ئوچۇملاپ 10 نەچچە يۇتۇم سۇ ئىچىدۇ.) ئۇھ، بولدى، ئاستا يولۇمغا ماڭاي. (كېتىۋېتىپ ئەتراپقا قارايدۇ.) ھە! قۇرۇق جەسەتقۇ. بۇ نېمە ئىش؟ (ئۇ قامچىسى بىلەن ئوت ـ خەسنى نېرى ـ بېرى قىلىپ، چېكىپ بېقىپ سۆزلەيدۇ.) سەن ئۆلۈمدىن قورقۇپ، قارامىلىق بىلەن تەتۇرلۇك قىلىپ مۇشۇنداق بولۇپ قالدىڭمۇ؟ (توك ـ توك قىلىپ چېكىدۇ.) ياكى يەر ـ زېمىنىڭنى قولدىن بېرىپ قويۇپ، بوغۇزلىنىپ، مۇشۇنداق بولۇپ قالدىڭمۇ؟ (توك ـ توك قىلىپ چېكىدۇ.) ياكى ئەسكىلىك قىلىپ، ئاتا ـ ئاناڭنىڭ يۈزىگە قارىيالماي

مۇشۇنداق بولۇپ قالدىڭمۇ؟ (توك ـ توك قىلىپ چېكىدۇ) ئۆلۈ-
ۋىلىش نامەردىنىڭ ئىشى[95] ئىكەنلىكىنى بىلمىدىڭمۇ؟ (توك ـ
توك قىلىپ چېكىدۇ.) ياكى ئاچ ـ يالىڭاچ قالغانلىقتىن مۇشۇ
ھالغا چۈشۈپ قالدىڭمۇ؟ (توك ـ توك قىلىپ چېكىدۇ.) ياكى قې-
رىلىق يېتكەنلىكتىن، ئۆلۈپلا تۈگىشەي دەپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ
قالدىڭمۇ؟ ... ھەي، خۇددى ئويۇن ئوينىۋاتقاندەك، كولدۇرلاپ
يۇرگىنىمنى قاراڭ، بۇنىڭدىن جاۋاب چىقسا كاشكى، ھېلىمۇ ياخ-
شى چۇ بەگلىكىگە يېقىن كېلىپ قاپتىمەن، ئالدىرىمىسامۇ بولە-
دىكەن، ئەزرائىلغا ئىلتىجا قىلاي، بۇنىڭغا ئەت قوندۇرۇپ، ئەس-
لىگە كەلتۈرۈپ بەرسۇن، بۇنىڭ بىلەن پاراڭلىشىپ كۆرەي، ئاد-
دىن كېيىن يۈرتىغا قايتىپ قېرىنداشلىرى بىلەن جەم بولۇۋالسۇن
(قامچىسىنى قويۇپ، شەرق تەرەپكە قاراپ، ئىككى قولىنى ئاسما-
نغا سوزۇپ، گېلىنى قېقىۋالغاندىن كېيىن، ئۇنلۇك ئوقۇيدۇ):
ئىمانىم بىلەن دۇئا تەلەپ قىلىمەن، ئى ئۆلۈغ ئەزرا-
ئىل!...

(بىردەم قارا بوران كۆتۈرۈلىدۇ، پاخمۇاش، پاينەكۇاش،
ئورۇق ـ سېمىز كەلگەن بىرمۇنچە ئەركەك، ئايال، قېرى، ياش
ئەرۋاھ پەيدا بولىدۇ.)

ئەرۋاھ: جۇاڭزى، ھەي قاپاقباش! ساقاللىرىڭ ئاپئاق بولۇپ
كېتىپتۇ، تېخىچە بىلمەپسەن! ئۆلۈككە تۆت پەسىل يوق، خوجا-
يىنمۇ يوق. ئاسمانۇ زېمىن ئۇنىڭغا ھەمىشە باھار، كۇز بولۇپ
تۇرىدۇ، ئۇنداق راھەت پادىشاھتىمۇ يوق. بىكار ئەرۋاھ بولۇپ
يۈرمەي، چۇ بەگلىكىگە بېرىپ ئۆز ھەرىكىتىڭنى قىلغىنىڭ تۈزۈك
...

جۇاڭزى: سەنلەر ئۆزۈڭ قاپاقباش، ئۆلگەن تۇرۇقلۇقمۇ چۇ-
شىنىشمەپسەن، شۇنى بىلىپ قويۇش: تىرىكلىك ئۆلۈمدۇر، ئۆلۈ-
مەك ھاياتلىقتۇر، قۇللارمۇ خوجايىندۇر. مەن بولسام جانىڭ

مەنبەسىگە يەتكەن ئادەممەن، سەندەك جىن ـ ئەرۋاھلارنىڭ گېپىگە
كىرمەيمەن.

ئەرۋاھ: ئۇنداق بولسا رەسۋايىڭنى چىقىرىمىز ...

جۇاڭزى: بېشىمدا چۇ پادىشاھىنىڭ يارلىقى بار، سەندەك
جىن ـ ئەرۋاھلارنىڭ پوپوزاڭدىن قورقمايمەن! (يەنە ئىككى قولە-
نى ئاسمانغا كۆتۈرۈپ، ئۇنلۇك ئاۋاز بىلەن توۋلايدۇ):

ئىمانىم بىلەن دۇئا تەلەپ قىلىمەن، ئى ئۆلۈغ ئەزرائىل!
ئاسمانۇ زېمىننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى، ئالەمنى تۇمان باس-
تى. ئاي ۋە كۇن كۆتۈرۈلدى، قايتتى؛ يۇلتۇزلار ئېچىلدى،
يېيىلدى.

جاۋ، چېيەن، سۇن، لى؛ جۇ، ۋۇ، جېن، ۋاڭ. فىڭ،
چىن، چۇ، ۋېي، جياڭ، شېن، خەن، ياڭ.

ئى ئۆلۈغ پەيغەمبىرىم، تېز ئىجرا قىلىڭ! پەرمان! پەرمان!
پەرمان[96]!

(غۇر ـ غۇر شامال چىقىدۇ، قارامتۇل، يادا‌ڭغۇ يۇز، چار-
ساقال ئەزرائىل بېشىغا تەرىقەتچىلەر تەلپىكى كىيگەن، ئۇستىگە
ماتا تون كىيگەن، قولىدا قامچا تۇتقان ھالدا شەرق تەرەپتىكى
تۇمان ئىچىدە پەيدا بولىدۇ. ئەرۋاھلار غايىب بولۇپ كېتىدۇ.)

ئەزرائىل: جۇاڭزى، مېنى ئىزدەپ يەنە نېمە ئىش چىقارماق-
چىسەن؟ سۇغا قانغاندىن كېيىن تىنىم تاپالمايۋاتامسەن؟

جۇاڭزى: كەمىنىلىرى چۇ پادىشاھى بىلەن كۆرۈشكىلى كې-
تىۋاتاتتىم، بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بىر قۇرۇق مۇردىنى
كۆرۈپ قالدىم، بېشى ساقىتەك تۇرىدۇ. ئاتا ـ ئانىسى، بالا ـ
چاقىلىرى بولسا كېرەك، بۇ يەردە ئۆلۈپ قاپتۇ، ھەقىقەتەن كىشە-
نىڭ ئىچى ئاغرىيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆزلىرىگە ئىلتىجا قىلىمەن،
بۇنىڭغا ئەت قوندۇرۇپ، ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، تىرىلدۈرۈپ قويسە-
لا، يۇرتىغا قايتىۋالسۇن.

ئەزرائىل: ھا ـ ھا! بۇمۇ يۇرىكىدىكى سۆز ئەمەس، قورسىقىڭ تويمىغاچقا ئىش تېپىۋېتىپسەن. بۇ ئىشلىرىڭ راستمىكىن دېسە، راست ئەمەستەك، ئويۇن ـ چاقچاقمىكىن دېسە، ئۇنداق ئەمەستەك تۇرىدۇ. ئۆز يولۇڭغا ماڭ، مېنى ئاۋارە قىلما. «ئۆلمەكمۇ، تىرىلمەكمۇ تەقدىردىن»، مەندىمۇ ئۆز مەيلىمچە بىر قاندىق قىلالمايمەن.

جۇاڭزى: ئۇلۇغ مالائىكەم، خاتالاشتىلا، ئەمەلىيەتتە ئۆلمەكمۇ، تىرىلمەكمۇ يوق. مەن، جۇاڭزى بىر چوش كۆرگەنىدىم، چوشۇمدە كېپىنەككە، ئۇچۇپ يۈرگەن كېپىنەككە ئايلىنىپ قاپتىمەن، ئويغانغاندىن كېيىن جۇاڭزى، ئالدىراپ ـ پالاقلاپ يۈرگەن جۇاڭزى بولۇپ قاپتىمەن. زادى جۇاڭزى چوشىدە كېپىنەككە ئايلانغانمۇ ياكى كېپىنەك چوشىدە جۇاڭزىغا ئايلانغانمۇ، ھازىرغىچە بىلەلمىدىم. بۇنىڭدىن قارىغاندا، بۇ مۇردا ھازىر ھايات-ممۇ، ھايات يۈرگەندىن كېيىن ئۆلۈپ كەتكەنمۇ، بۇنى كىم بىلسۇن؟! ئۇلۇغ مالائىكەم، كەڭ قوللۇقلۇق قىلسىلا. ئادەملەرمۇ قۇۋ بولۇشى كېرەك، مالائىكىمۇ كاج بولماسلىقى كېرەك.

ئەزرائىل: (كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ) سەنمۇ ئاغزىڭدا گەپ قىلالىغىنىڭ بىلەن قولۇڭدىن ئىش كەلمەيدۇ، سەن مالائىكە ئەمەس، ئادەمسەن... ئۇنداق بولسا، خەير، سېنىڭ ئۇچۇن سىناپ كۆرەي.

(ئەزرائىل قولىدىكى قامچا بىلەن ئوت ـ خەسنى كۆرسەتتى ۋە شۇنىڭ بىلەن تەڭ ئۆزى غايىب بولۇپ كەتتى. ھېلىقى كۆرسەتكەن يەردىن بىر پارچە ئوت پەيدا بولدى ـ دە، بىر يېگىت سەكرەپ چىقتى.)

يېگىت: (تەخمىنەن 30 ياشلاردا، بويى ئېگىز، يۈزى جىگەرەڭ، سەھرالىققا ئوخشايدۇ، ئۆزى قىپيالىڭاچ. ئۇ مۇشتۇمى بىلەن كۆزلىرىنى ئۇۋلىغاندىن كېيىن، كۆزىنى ئېچىپ جۇاڭزىغا

قارايدۇ) ھە؟

جۇاڭزى: ھە؟ (كۆلۈمسىرىگەن ھالدا يېقىن بېرىپ تىكىلىپ قارايدۇ) ساڭا نېمە بولدى؟

يېگىت: ھە ـ ە ـ ە ئۇخلاپ قاپتىمەن. ساڭا نېمە بولدى؟ (ئىككى تەرىپىگە قاراپ توۋلايدۇ) ۋاي ئاللا، مېنىڭ بوغچام بىلەن كۇنلۇكۇم يوققۇ؟ (ئۆزىنىڭ ئۇستۇبېشىغا قاراپ) ۋاي ئاللا، كىيىملىرىم قېنى؟ (زوڭزىيىپ ئولتۇرىدۇ.)

جۇاڭزى: ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال، ئالدىرىما. سەن ئەمدىلا تىرىلدىڭ. سېنىڭ نەرسە ـ كېرەكلىرىڭ ئاللىقاچان چېرىپ كەتكەندۇ ياكى باشقا ئادەملەر ئەكەتكەندۇ.

يېگىت: نېمە دەيسەن؟

جۇاڭزى: ھولۇقما، ئېيتقىنا، ئىسمىڭ نېمە؟ قەيەرلىكسەن؟

يېگىت: ياڭ ئەۋلادى كەنتىدىن بولىمەن، ئىسمىم ياڭ بىگۇڭ.

جۇاڭزى: ئۇنداق بولسا، بۇ يەرگە نېمە قىلغىلى كەلگەن؟

يېگىت: ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىمنى يوقلاپ كەلگەنىدىم، بىخەستەلىك قىلىپ بۇ يەردە ئۇخلاپ قاپتىمەن. (ئاچچىقلىنىپ) كىيىملىرىم قېنى؟ بوغچام بىلەن كۇنلۇكۇم نەدە قالغاندۇ؟

جۇاڭزى: ئۆزۈڭنى بېسىۋال، ئاسقما. ئېيتقىنا، سەن قانچىلىك ئادەم؟

يېگىت: (ھاڭ ـ تاڭ بولىدۇ) نېمە؟ «قاچانقى ئادەم» دېگىنىڭ نېمىسى؟... مېنىڭ كىيىملىرىم قېنى؟

جۇاڭزى: ھى ـ ھى ـ ھى، ئەجەبمۇ كالۋا بىر نېمىكەنغۇ بۇ! ئۆزىنىڭ كىيىمى بىلەنلا بولۇپ قاپتۇ، تازىمۇ خەسىس ئادەم ئىكەن. سەن ئۆزۈڭنىڭ «ئادەم» ئىكەنلىكىڭنى ئاڭقىرالمايۋاتساڭ، كىيىمنى ئاغزىڭغا ئېلىپ يۈرسەنغۇ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاۋۋال ئېيتقىنا، سەن زادى قايسى ۋاقىتنىڭ ئادىمى؟ ھەي ـ ي، سۆزۈمـ

نى چۈشەنمىدىڭ... ئۇنداق بولسا (بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن)، ئېيتقىنا، تىرىك چېغىڭدا كەنتتە نېمە ۋەقە بولدى؟

يىگىت: ۋەقەما؟ ۋەقە بولدى. تۇنۇگۈن ئايلىخان بىلەن لەيلىخان ئانا تاكاللىششىپ قالغان.

جۇاڭزى: ئۇنىڭدىن چوڭراق ۋەقە يوقمۇ؟

يىگىت: چوڭراقما؟... ھە، ياڭ جەمەتىنىڭ ئۇچىنچى ئوغلى ۋاپادار دەپ تەقدىرلەندى...

جۇاڭزى: ۋاپادار دەپ تەقدىرلەشمۇ ھەقىقەتەن چوڭ ئىش... بىراق بۇنى تەكشۈرۈپ بىلىش تەس... (بىرئاز ئويلانغاندىن كېيىن) ھەممە ئادەمنى غۇلغۇيغا سالغان ئۇنىڭدىنمۇ چوڭراق ئىش يوقمۇ؟

يىگىت: غۇلغۇيغا سالغان؟... (ئويلاپ تۇرۇپ) ھە، بار، بار! ئۇچ - تۆت ئاي ئىلگىرى لۇتەيدىكى ئالتۇن - كۈمۈش خەزىنىسىنىڭ ئۇلىنى سېلىشقا ئاتاپ بالىلارنىڭ جېنىنى ئالىدىغان بىر ۋەقە[97] چىقىپ، ھەممە ئادەم قورقىنىدىن بىسەرەمجان بولۇپ، بالىلىرىنىڭ بوينىغا تۇمار ئاسقانىدى...

جۇاڭزى: (ھەيران بولۇپ) لۇتەيدىكى خەزىنە؟ قاچانقى خەزىنە؟

يىگىت: ئۇچ - تۆت ئاي ئىلگىرى قۇرۇلۇش باشلىغان لۇتەيدىكى خەزىنە.

جۇاڭزى: ئۇنداق بولسا، سەن شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پادىشاھ شاڭجۇنىڭ ۋاقتىدا ئۆلگەن ئوخشىمامسەن؟ ۋاي - ۋۇي، ئۆلگىنىڭگە 500 يىلدىن كۆپرەك بوپتۇ.

يىگىت: (بىرئاز غەزەپلىنىپ) موللىكا، مەن سەن بىلەن بىرىنچى قېتىم ئۇچرىشىۋاتىمەن، چاقچاق قىلما. بۇ يەردە بىردەم ئۇخلاپ قاپتىمەن، ئۆلگىنىڭگە 500 يىلدىن كۆپرەك بوپتۇ دېگىنىڭ نېمىسى؟ مەن توغرا ئىش بىلەن كېتىۋاتىمەن، ئۇرۇق -

تۇغقانلىرىم بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتىمەن. كېيىملىرىمنى، بوغچامنى، كۇنلۇكۈمنى بەر. سەن بىلەن چاقچاقلاشقۇدەك ۋاقتىم يوق.

جۇاڭزى: ھاي، ئالدىرىما، مەن تەتقىق قىلىپ بېرەي: سەن قانداق ئۇخلاپ قالغان؟

يىگىت: قانداق ئۇخلاپ قالغان؟ (ئويلىنىپ تۇرۇپ) بۇ يەرگە ئەتىگەندە كەلدىم، بېشىم «ۋاڭ!» قىلىپ كەتتى - دە، كۆزۈمگە قاراڭغۇچىلىق تىقىلىپ ئۇيقۇغا كەتتىم.

جۇاڭزى: ئاغرىدىمۇ؟

يىگىت: ئاغرىغاندەك بولمىدى.

جۇاڭزى: ھە... (بىر ئاز ئويلانغاندىن كېيىن) چۈشەندىم. سەن شاڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى پادىشاھ شاڭجۇنىڭ ۋاقتىدا بۇ يەرگە يالغۇز كەپسەن، يول توسار قاراقچى ئارقاڭدىن كالتەك سېلىپ، سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، نەرسە - كېرەكلىرىڭنى بۇلاپ كېتىپتۇ. بىز ھازىر جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە تۇرۇۋاتىمىز، شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنىگە 500 يىلدىن ئاشتى، كېيىملىرىڭنى ھازىر ھېچ يەردىن تاپالمايسەن، چۈشەندىڭمۇ؟

يىگىت: (جۇاڭزىغا كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ قاراپ) زادىلا چۈشەنمىدىم. موللىكا، مېنى ئەخمەق قىلماي، كېيىملىرىمنى، بوغچامنى، كۇنلۇكۈمنى بەر. توغرا ئىش بىلەن كېتىۋاتىمەن، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتىمەن؛ سەن بىلەن چاقچاقلاشقۇدەك ۋاقتىم يوق!

جۇاڭزى: رەج ئۇقمايدىغان ئادەم ئىكەنسەن...

يىگىت: كىم رەج ئۇقمايدىكەن؟ نەرسىلىرىم يوقالغاندىن كېيىن سېنى تۇتۇۋالدىم، سەندىن ئالماي كىمدىن ئالاتتىم؟ (ئورنىدىن دەس تۇرىدۇ.)

جۇاڭزى: (بىسەرەمجان بولۇپ) گېپىمگە قۇلاق سال: سەن

ئەسلىي قۇرۇق مۇردا ئىكەنسەن، سېنى كۆرگەندىن كېيىن ئىچىم ئاغرىپ، ئەزرائىلغا ئىلتىجا قىلىپ تىرىلدۈرۈپ قويدۇم. ئويلاپ باق، ئۆلگىنىڭگە شۇنچە يىل بولغان تۇرسا، كىيىملىرىڭ نېمىش قىلسۇن؟! ماڭا ھەشقاللاڭنىڭ كېرىكى يوق، ئاۋۋال ئولتۇر، پادىشاھ شاڭجۇ زامانىسىدىكى ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بېرەي…

يىگىت: كاپشىما! بۇ گەپلىرىڭگە ئۈچ ياشتىكى بالىمۇ ئىشەنمەيدۇ. مەن 33 ياشقا كىردىم جۇمۇ! (ئالدىغا ماڭىدۇ) سەن…

جۇاڭزى: مېنىڭ شۇنداق كارامەتلىرىم بار. چىيۈەندىكى جۇاڭزىنى بىلىدىغانسەن؟

يىگىت: بىلمەيمەن. سېنىڭ راستىنلا شۇنداق كارامەتلىرىڭ بولسىمۇ نېمىگە ئەرزىسۇن؟! مېنى سويغان پىيازدەك يالىڭاچلاپ قويۇپ، تىرىلدۈرگىنىڭنىڭ نېمە پايدىسى؟ مەن ئەمدى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنىڭ ئالدىغا قانداق بارىمەن؟ بوغچامۇ يوق … (بىرئاز يىغلامسىراپ، ئىلگىرىلەپ كېلىپ، جۇاڭزىنى ياقىسىدىن ئالىدۇ) قۇرۇق گەپلىرىڭگە ئىشەنمەيمەن. بۇ يەردە سەندىن باشقا ئادەم بولمىسا، ئەلۋەتتە سېنى تۇتىمەن - دە! يۇر، يۇرت ئاقساقلىڭ-نىڭ ئالدىغا!

جۇاڭزى: ھاي - ھاي، كىيىملىرىم كونىراپ كەتكەن، تارتىساڭ يىرتىلىپ كېتىدۇ. ئاۋۋال گېپىمگە قۇلاق سال: ئاۋۋال كىيىملىرىڭنىڭ غېمىنى قىلما، كىيىم بولسىمۇ بولىدۇ، بولمىسىمۇ بولىدۇ؛ كىيىمنىڭ بولغىنى تۇزۇكتۇر، بولمىغىنىمۇ تۇزۇكتۇر. قۇشنىڭ پەيلىرى، ھايۋاننىڭ تۈكلىرى بولىدۇ؛ لېكىن قاپاق چەيزە يالىڭاچ بولىدۇ. «ھەر ئىش ئۆز يولىدا بولىدۇ» دېگەن گەپ بار. كىيىم بولمىغىنى تۇزۇك دەپ ئېيتالمايسەن ئەلۋەتتە، كىيىم بولغىنى تۇزۇك دەپ قانداقمۇ ئېيتالايسەن؟…

يىگىت: (كەيپى ئۆرلەپ) قۇرۇق گېپىڭنى قوي! نەرسە - كېرەكلىرىمنى بەرمىسەڭ، سالىمەن! (بىر مۇشتۇمىنى تۆگۈپ

كۆتۈرىدۇ، يەنە بىر قولى بىلەن جۇاڭزىنى ياقىسىدىن چىڭ تۇتىدۇ.)

جۇاڭزى: (تېرىكىپ، تىركىشىدۇ) قوپاللىق قىلما! قولۇڭنى تارت! بولمىسا، ئەزرائىلغا ئىلتىجا قىلىپ، ئۆلۈكلۈكۈڭگە قايتۇرۇۋېتىمەن!

يىگىت: (ھەجىيىپ ئارقىسىغا يېنىپ) قېنى، ئۆلۈكلۈمگە قايتۇر. قايتۇرالمىساڭ، كىيىملىرىمنى، بوغچامنى، كۇنلۇكۇمنى سەندىن ئالىمەن، بوغچامدا 52 داچەن پۇل، بىر يېرىم جىڭ شېكەر، ئىككى جىڭ چىلان بار…

جۇاڭزى: (جىددىي قىياپەتتە) پۇشايمان قىلمامسەن؟

يىگىت: نامەرد ئادەم پۇشايمان قىلىدۇ!

جۇاڭزى: (قەتئىي يوسۇندا) ئۇنداق بولسا مەيلىڭ. شۇنداق ئەخمەق ئىكەنسەن، ئەسلىگگە قايتۇرغۇي. (شەرق تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ئىككى قولىنى ئاسمانغا كۆتۈرۈپ، ئۇنلۇك توۋلايدۇ)

ئىمانىم بىلەن ئىلتىجا قىلىمەن، ئى ئۇلۇغ ئەزرائىل!

ئاسمانۇ زېمىننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى، ئالەمنى تۇمان باستى. ئاي ۋە كۇن كۆتۈرۈلدى، قايتتى؛ يۇلتۇزلار ئېچىلدى، يېيىلدى.

جاۋ، چىيەن، سۇن، لى، جۇ، ۋۇ، جىن، ۋاڭ؛ فېڭ، چىن، چۇ، ۋېي، جياڭ، شېن، خەن، ياڭ.

ئى ئۇلۇغ پەيغەمبىرىم، تېز ئىجرا قىلىڭ! پەرمان! پەرمان! پەرمان!

(ھېچقانداق شەپە يوق، بىرھازا ۋاقىت ئۆتىدۇ.)

ئاسمانۇ زېمىننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى!

ئى ئۇلۇغ پەيغەمبىرىم! پەرمان! پەرمان! پەرمان!

(بىر ھازاغىچە ھېچقانداق شەپە بولمايدۇ.)

(جۇاڭزى ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ قوللىرىنى ئاستا تۆۋەن

چۈشۈرىدۇ.)

يىگىت: قانداق، ئۆلدۈممۇ؟

جۇاڭزى: (روھسىزلىنىپ) نېمە بولغىنىكى بۇ نۆۋەت نائىل بولمىدى...

يىگىت: (ئالدىغا ئېتىلىپ كېلىپ) ئەمدى يوقىلاڭ گەپلەرنىڭ قويۇڭ. كىيىملىرىمنى تۆلە!

جۇاڭزى: (ئارقىسىغا داجىپ) ھەي پەلسەپىنى بىلمەيدىغان بەدەۋى، قولۇڭنى تارت!

يىگىت: (ئېسىلىدۇ) ھۇ، ئوغرى! قاراقچىلارنىڭ پىرى! تونۇڭنى سالدۇرۇۋالىمەن، ئېتىڭنى تارتىۋالىمەن. نەرسە - كېرەكلىرىمنى...

(جۇاڭزى تىركىشىپ تۇرۇپ، تونىنىڭ يېڭىدىن چاققانلىق بىلەن بىر نەينى چىقىرىپ، زەردە بىلەن ئۇچ قېتىم چالىدۇ. يىگىت تېڭىرقاپ، بىرئاز بوشىتىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەيلا يىراقتىن بىر كۆزەتچى يۈگۈرۈپ كېلىدۇ.)

كۆزەتچى (يۈگۈرۈپ كېلىۋېتىپ ۋارقىرايدۇ) مەھكەم تۇت! قويۇپ بەرمە! (ئۇ يېقىن كەلگەندىن كېيىن مەلۇم بولىدۇكى، ئۇ لۇ بەگلىكلىك، بوي بەستى - چوڭ، رەسمىي ئىشتان - چاپان ۋە شەپكە كىيگەن، قولىدا ساقچىلىق تايىقى تۇتقان، يۈزى قىزغۇچ، ساقال - بۇرۇتى يوق بىر ئادەم ئىدى) مەھكەم تۇت! بۇ ھارام سۈيدۈكنى!

يىگىت: (جۇاڭزى تېخىمۇ چىڭ تۇتىدۇ) بۇ ھارام سۈيدۈكنى تۇت!...

(كۆزەتچى يېقىن كېلىپ، جۇاڭزىنى ياقىسىدىن تۇتۇپ، يەنە بىر قولىدىكى ساقچىلىق تايىقىنى ئېگىز كۆتۈرىدۇ. يىگىت قولىنى قويۇۋېتىپ، سەل ئېگىلىپ تۇرۇپ، ئىككى قولى بىلەن قورسىقىنىڭ ئاستىنى يېپىۋالىدۇ).

جۇاڭزى: (تاياقنى توسۇپ، بېشىنى قاچۇرىدۇ) بۇ نېمە گەپ؟

كۆزەتچى: بۇ نېمە گەپ؟ ھىم! ئۆزۈڭ بىلمەمسەن؟

جۇاڭزى: (غەزىپى ئۆرلەپ) سېنى نېمىگە چاقىرىپ كەلدىم؟ مېنى تۇتۇۋالغىنىڭ نېمىسى؟

كۆزەتچى: نېمە؟

جۇاڭزى: نەينى مەن چېلىپ...

كۆزەتچى: خەقنىڭ كىيىم - كېچىكىنى بۇلاپ ئالىسەنۇ، يەنە تېخى نەي چېلىپ كۆزەتچى چاقىرىسەن؟ ھۇي بەدبەخت!

جۇاڭزى: مەن يولۇچى، بۇنىڭ بۇ يەردە ئۆلۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قۇتقۇزۇپ قويسام، ئەكسىچە، بۇ ماڭا يېپىشىۋالدى، نەرسە - كېرەكلىرىمنى ئېلىۋاپسەن، دەيدۇ. مېنىڭ تۇرقۇمغا قاراپ باقاق، باشقىلارنىڭ نەرسە - كېرىكىنى بۇلايدىغان ئادەمدەك تۇرامدىمەن؟

كۆزەتچى: (تايىقىنى تارتىپ) «ئادەمنىڭ ئىچىدىكىنى بىلىپ بولمايدۇ»، كىم بىلسۇن؟! يۇر ئىدارىگە!

جۇاڭزى: ياق. مەن يولۇمدىن قالماي، چۇ پادىشاھى بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتىمەن.

كۆزەتچى: (چۆچۈپ، قولىنى قويۇۋېتىپ، جۇاڭزىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ قارايدۇ) بۇ گەپچە، سىز چىيۈەنكى...

جۇاڭزى: (خۇشال بولۇپ) دۇرۇس! مەن چىيۈەننىڭ ھاكىمى جۇاڭزى بولىمەن. سىز قانداق بىلىسىز؟

كۆزەتچى: بىزنىڭ جۇيجاڭمىز يېقىنقى بىرنەچچە كۈندىن بۇيان سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىپ يۈرىدۇ، سىزنى چۇ بەگلىكىگە پۇل تېپىش ئۈچۈن بارماقچى، مۇشۇ يولدىن ئۆتۈشى مۇمكىن دېگەنىدى. جۇيجاڭمىزمۇ زاھىت ئادەم، ھۆكۈمەت ئىشىنىمۇ قىلىدۇ، سىزنىڭ ماقالىلىرىڭىزنى سۆيۈپ ئوقۇيدۇ. «بارلىق مەۋ-

جۇدات توغرىسىدا» دېگەن ئەسىرىگىزنى ئوقۇيدۇ، «ھېلى تۇغۇلدۇ، ھېلى ئۆلىدۇ؛ ھېلى ئۆلىدۇ، ھېلى تۇغۇلىدۇ؛ ھېلى يارشىدۇ، ھېلى يارىشمايدۇ؛ ھېلى يارىشمايدۇ، ھېلى يارىشىدۇ»، قالتىس كۇچلۇك يېزىلغان، ھەقىقەتەن ئېسىل ماقالە[98]، تولىمۇ ياخشى! جانابلىرى بىزنىڭ ئىدارىگە بېرىپ دەملىرىنى ئالسىلا.

(يىگىت چۆچۈپ، ئوت - چۆپنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئولتۇرۇۋالىدۇ.)

جۇاڭزى: بۇگۈن خېلى بىر ۋاقىت بولۇپ قالدى، مەن يولۇمغا ماڭاي، قاقىلاق بولۇپ قالماي. جۇيجاڭگىزنى قايتاشىمدا زىيارەت قىلىپ ئۆتەي.

(جۇاڭزى سۆزلەۋېتىپ بېرىپ ئېتىغا مىندى، ئېتىغا قامچا سالاي دەپ تۇرغاندا، ھېلىقى يىگىت ئوت - چۆپلۇكتىن بىردىنلا سەكرەپ چىقىپ، يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇۋالدى. كۆزەتچىمۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ، يىگىتنى بىلىكىدىن تارتتى.)

جۇاڭزى: يەنە نېمىدەپ ئېسىلىۋالىسەن؟

يىگىت: سەن كېتىپ قالساڭ، مېنىڭ ھېچ نەرسەم بولمىسا، مەن قانداق قىلىمەن؟ (كۆزەتچىگە قارايدۇ) قارىغۇ، كۆزەتچى ئەپەندى...

كۆزەتچى: (گەجگىسىنى قاشلاپ تۇرۇپ) ئەستاغپۇرۇللا، بۇ ئىش تەس بولدى... لېكىن، ئەپەندى، مېنىڭچە، (جۇاڭزىغا قاراپ تۇرۇپ) سىزنىڭ ھال - كۈنىڭىز ياخشىراق ئىكەن، بۇنىڭغا بىر ياقىلىق كىيىم بېرىڭ، كىيىۋالسۇن...

جۇاڭزى: ئۇنىڭغىمۇ ماقۇل، كىيىم ئەسلىدە ماڭا تەئەللۇق ئەمەس، بىراق مەن ھازىر چۇ پادىشاھى بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتىمەن، تون كىيمىسەم بولمايدۇ، كۆڭلىكىمنى سېلىپ بېرىپ تون بىلەنلا قالسام، ئۇمۇ قاملاشماس...

كۆزەتچى: شۇنداق، بۇ كىيىملىرىڭىز بولمىسىمۇ بولمايدۇ.

(يىگىتكە قاراپ) قولۇڭنى تارت!

يىگىت: مەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى يوقلىغىلى بارىتتىم...

كۆزەتچى: ۋالاقلىما! يەنە ئاۋارە قىلىدىغان بولساڭ، سېنى ئىدارىگە ھەيدەپ بارىمەن! (تايىقىنى كۆتۈرىدۇ) كۆزۈمدىن يوقال!

(يىگىت ئارقىسىغا يانىدۇ، تاكى ئۇ ئوت - چۆپلۇكنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكۈچە كۆزەتچى قوغلاپ ماڭىدۇ.)

جۇاڭزى: خەير خوش.

كۆزەتچى: خەير خوش، يول بولسۇن!

(جۇاڭزى ئېتىنى قامچىلاپ ماڭىدۇ. كۆزەتچى ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ، تاكى جۇاڭزى كۆزىدىن غايىب بولغۇچە قاراپ تۇرۇپ، ئاندىن ئاستا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، ئەسلىي كەلگەن يولى بىلەن ماڭىدۇ.)

(يىگىت بىردىنلا ئوت - چۆپلۇكتىن سەكرەپ چىقىپ، كۆزەتچىنىڭ پېشىگە ئېسىلىدۇ.)

كۆزەتچى: نېمە دەيسەن؟

يىگىت: مەن قانداق قىلىمەن؟

كۆزەتچى: مەن نەدىن بىلەي؟!

يىگىت: ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنى يوقلىغىلى بارماقچىدىم...

كۆزەتچى: بارساڭ بارغۇەر.

يىگىت: كىيىملىرىم بولمىسا.

كۆزەتچى: كىيىم بولمىسا ئۇرۇق - تۇغقان يوقلىغىلى بولمامدىكەن؟

يىگىت: سىز ئۇنى قويۇۋەتتىڭىز. مانا ئەمدى ئۆزىڭىز تىكىۋەتمەكچى. سىزنى تۇتماقتىن باشقا ئىلاجىم يوق. سىزدىن سورىماي كىمدىن سورايمەن؟ قارىغۇ، مەن ئەمدى قانداق ھايات ياشايمەن؟!

كۆزەتچى: لېكىن شۇنى ئېيتىپ قويايكى: ئۆلۈۋېلىش نامەردلىك

نىڭ ئىشى جۇمۇ!

يىگىت: ئۇنداق بولسا، ماڭا بىر ئامال تېپىپ بېرىڭ!

كۆزەتچى: (پىشىنى تارتىپ) مېنىڭ تېپىپ بەرگۈدەك ئامالىم يوق!

يىگىت: (كۆزەتچىنىڭ يېڭىگە ئېسىلىدۇ) ئۇنداق بولسا، مېنى ئىدارىگە ئېلىپ بېرىڭ!

كۆزەتچى: (يېڭىنى تارتىپ) ياق، قاملاشمايدۇ. قىيىالىڭاچ تۇرساڭ، كوچىدا قانداق ماڭىسەن؟! يېڭىمنى قويۇۋەت!

يىگىت: ئۇنداق بولسا، ماڭا بىر ئىشتان بېرىپ تۇرۇڭ!

كۆزەتچى: بىرلا ئىشتىنىم تۇرسا، ساڭا بېرىپ تۇرسام ئۆزۈم قانداق قىلىمەن. (ھە دەپ يېڭىنى تارتىدۇ) چاتاق قىلما! قولۇڭنى قويۇۋەت!

يىگىت: (كۆزەتچىنىڭ شىلتىسىدىن تۇتىدۇ) سىز بىللە بارماي قويمايمەن!

كۆزەتچى: (ھودۇقۇپ) ياق، بولمايدۇ!

يىگىت: ئۇنداق بولسا، سىزنى قويۇۋەتمەيمەن!

كۆزەتچى: نېمە قىلماقچىسەن؟

يىگىت: مېنى ئىدارىڭىزگە ئېلىپ بارىسىز!

كۆزەتچى: بۇ تازدىمۇ... سېنى ئېلىپ بېرىپ نېمە قىلاتتىم؟! ئۆكتەملىك قىلما! قولۇڭنى تارت! بولمىسا... (ھە دەپ تىركىشىدۇ.)

يىگىت: (تېخىمۇ مەھكەم تۇتۇپ) ئۇنداق بولسا، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىمنى يوقلاپ بارالمايمەن، ئادەمگەرچىلىكتىنمۇ تۇگىشىمەن... ئىككى جىڭ چىلان، بىر يېرىم جىڭ شېكەر... ئۇنى قاچۇرۇۋەتتىڭىز، سىزگە جېنىمنى تىكىپ قويدۇم ...

كۆزەتچى: (تىركىشىپ تۇرۇپ) ئۆكتەملىك قىلما! قولۇڭنى تارت! بولمىسا... بولمىسا... (سۆزلەۋېتىپ ھۇشتەكنى چىقىرىپ، قاتتىق چالىدۇ.)

ئىزاھلار:

(1) س. فرېئۇد (S. Freud، 1856-1939) — ئاۋستىرىيىلىك مەنىۋى كېسەللىكلەر ئالىمى، مەنىۋى ئانالىز تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى. بۇ تەلىمات بويىچە، ئەدەبىيات، سەنئەت، پەلسەپە ۋە دىن قاتارلىق مەنىۋى ھادىسىلەر كىشىلەرنىڭ سىقىلىشى تۇپەيلىدىن ئاڭسىزلىق ھالىتىدە تۇرۇپ قالغان مەلۇم «ھاياتىي كۈچ» (Libido)، بولۇپمۇ جىنسىي ھەۋەس زورىدىن پەيدا بولغان، بۇ يەردىكى «فرېئۇد تەلىماتى» دېگەن سۆز فرېئۇدنىڭ مەنىۋى تەھلىل تەلىماتىغا قارىتىلغان. ئاپتور بۇ تەلىماتقا بىر مەھەل ئەھمىيەت بېرىپ، بەزىبىر تەسىرنى ئالغان. لېكىن كېيىنكى چاغلاردا ئۇنىڭدىن گۇمانلىنىش ۋە ئۇنى تەنقىد قىلىش پوزىتسىيىسىدە بولغان. ئاپتور 1933 - يىلى يازغان «چۈش ئۆرۈش» («تاغدىن - باغدىن» غا كىرگۈزۈلگەن) دېگەن ماقالىسىدە بۇ تەلىماتنى تەنقىد قىلغان.

(2) بۇ يەردە گەپ خۇمېڭخۇانىڭ ژاڭ جىڭجىننىڭ «رەيھانگۈلنىڭ ھىدى» ناملىق شېئىرلار توپلىمىغا بەرگەن تەنقىدى ئۇستىدە بارىدۇ. «رەيھانگۈلنىڭ ھىدى» 1922 — يىلى 8 - ئايدا شاڭخەيدىكى «شەرقىي ئاسىيا كۈتۈپخانىسى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، نەنجىڭدىكى شەرقىي جەنۇپ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى خۇمېڭخۇا شۇ يىلى 10 - ئاينىڭ 24 - كۈنى شاڭخەيدە چىقىدىغان «يېڭى ئېقىم گېزىتى، ئىلىم چېرىغى»، «رەيھانگۈلنىڭ ھىدى، نى ئوقۇغاندىن كېيىن» سەرلەۋھىلىك ماقالە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، شۇ ئەسەردىكى بەزى ئىشق - مۇھەببەت شېئىرلىرىغا: «چۈشكۈن، شاللاق» ئەسەر، «شەرمى - ھايا يوقتىنىڭ تۇرىدۇ» دەپ ھۇجۇم قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن لۇشۈن خۇ مېڭخۇانىڭ ماقالىسىگە تەنقىد بەرگەن. بۇ ھەقتە «ئىسىق شامال، يىغلاڭغۇ، تەنقىدچىگە قارشى» غا قارالا.

(3) چىڭ فاڭۇ — خۇنەن ئۆلكىسىنىڭ شىنخۇا ناھىيىسىدىن. «4 - ماي» دەۋرىدىكى مەشھۇر ئەدەبىيات تەشكىلاتلىرىدىن بىرى بولغان ئىجادىيەت تەھرىراتىنىڭ ئاساسىي ئەزالىرىدىن بىرى، ئەدەبىي تەنقىدچى. ئۇ تەخمىنەن 1925 - يىلى «30 - ماي» ھەرىكىتىدىن كېيىن، ئىنقىلابقا مايىل بولۇشقا باشلىغان. 1927 - يىلىدىن 1928 - يىلىغىچە گو مورو قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىللە ئىنقىلابىي ئەدەبىيات ھەرىكىتىنى تەرغىب

قىلغان؛ كېيىن ئىنقىلابىي تايانچ بازىغا بېرىپ، 25 مىڭ يوللۇق ئۇزۇن سەپەرگە قاتناشقان، ئۇزۇن ۋاقىتلارغىچە ئىنقىلابىي مائارىپ خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغان. لۇشۈننىڭ «چۇقان» ناملىق ئەسىرى نەشىردىن چىققاندىن كېيىن ئۇزۇن ئۆتمەي، چىڭ فاڭۇ «پەسىللىك ئىجادىيەت ژۇرنىلى» نىڭ 2 - جىلد 2 - سانىدا (1924 - يىلى 1 - ئايدا) «‹چۇقان› غا باھا» سەرلەۋھىلىك ماقالە ئېلان قىلىپ، ئۇزۇنىنىڭ شۇ چاغلاردىكى ئەدەبىي كۆزقارىشى بويىچە، «چۇقان» دىكى «سەۋدايى خاتىرىسى»، «كۆك يىجى»، «دورا»، «ئا Q نىڭ ھەقىقىي تەرجىمىھالى» قاتارلىق ئەسەرلەرنى «پوچەك»، «چاكىنا»، «ناتۇرالىستىك» ئەسەر، پەقەت «بوجۇشەن» سەرلەۋھىلىك ئەسەرنىڭ «كىشىنى قانىغىتلەندۈرەلمەيدىغان يەرلىرى بولسىمۇ»، لېكىن ئۇ ئاپتورنىڭ «ساپ ئەدەبىيات سەنئەت ئوردىسىغا كىرمەكچى» بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان «نادىر ئەسەر» دېگەنىدى. چىڭ فاڭۇ شۇ مۇلاھىزىسىدە فرانسىيىلىك يازغۇچى فرانسىنىڭ «ئەدەبىي تۇرمۇش» ناملىق ئەسىرىدىكى «ئەدەبىي تەنقىد» روھىنىڭ نادىر ئەسەردىكى تەۋەككۇلچىلىكىدىن ئىبارەت دېگەن سۆزنى نەقىل كەلتۈرۈپ، «ئەگەر تەنقىد روھىنىڭ تەۋەككۇلچىلىكى بولمىدىغان بولسا، بۇ چۇقان روھىنى تەۋەككۇلچىلىككە سېلىپ بېقىشقا ئەرزىمەمدۇ؟» دەپ يازغان.

(4) «چۇقان» نىڭ 2 - نەشرى — «چۇقان» 1930 - يىلى 1 - ئايدا 13 - قېتىم بېسىلىدىغان چاغدا، ئاپتور «بوجۇشەن» سەرلەۋھىلىك ماقالىنى چىقىرىۋەتكەنىدى. بۇ ماقالىنىڭ سەرلەۋھىسى ئىلگىرىكى نەشرىلەرىدىكىگە ئوخشاشماي، يېڭى نۇسخا بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، بۇ يەردە «2 - نەشرى» دېيىلگەن.

(5) ئاپتور شىيامىن ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇتقۇچى بولۇپ تۇرغىنىدا يانتقان «جىمبلۇ» دېگەن بىنا.

(6) نامسىز تەھرىرات — لۇشۈن 1925 - يىلى بېيجىڭدا قۇرغان ۋە رەھبەرلىك قىلغان ئەدەبىي تەشكىلات؛ ژېي سۈيۈەن، ساۋ جىڭخۇا، لى جىيې، تەي جىڭنۇڭ قاتارلىق كىشىلەر ئۇنىڭ ئاساسىي ئەزاسى ئىدى. بۇ تەھرىرات ئاساسەن چەتئەل ئەدەبىياتىنى، بولۇپمۇ روسىيە ۋە سوۋېت ئىتتىپاقى ئەدەبىياتىنى تونۇشتۇراتتى، «نامسىز» ناملىق ئايلىق ژۇرنال ۋە «نامسىز مەجمۇئەلەر»، «نامسىز يېڭى توپلام» چىقارغان، تەخمىنەن 1932 - يىلى تارقىلىپ كەتكەن.

(7) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1922 - يىل 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى بېيجىڭدىكى «‹سەھەر گېزىتى› نىڭ تۆت يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن چىقىرىلغان قوشۇمچە سان» دا «بوجۇشەن» دېگەن سەرلەۋھىدە ئېلان قىلىنغان، كېيىن «چۇقان» غا كىرگۈزۈلگەن؛ 1930 - يىلى 1 - ئايدا

«چۇقان» 13 - قېتىم بېسىلغاندا، ئاپتور بۇ ماقالىنى چىقىرىۋېتىپ، كېيىن ھازىرقى سەرلەۋھىگە ئۆزگەرتىپ، بۇ توپلامغا كىرگۈزگەن.

(8) نۇۋا — ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، ئىنسانلارنىڭ مومىسى. ئۇنىڭ سېرىق توپىدىن ئادەم ياسىغانلىقى ئېلىمىزدە ئىنسانلارنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدىكى چۆچەك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

(9) بۇ گۈڭگۈڭنىڭ بوجۇشەن تېخىغا غەزەپ بىلەن ئۇسكەنلىكى توغرىسىدىكى چۆچەك: «بۇرۇنقى زامانىدا گۈڭگۈڭ جۇەنشۇي بىلەن پادىشاھلىق تالىشىپ، غەزىپىگە پايلىماي بوجۇشەن تېخىغا ئۇسكەنىكەن، ئاسمانىنىڭ تۆۋە رۇكى سۇنۇپ، يەرنىڭ پۈتى ئۈزۈلۈپتۇ؛ ئاسمان غەرب تەرەپكە قىڭغىيىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن كۈن، ئاي، يۇلتۇزلار كۆچۈپتۇ؛ يەرنىڭ شەرقىي جەنۇبى توشماي قالغانىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن سۇ، توزان شۇ تەرەپكە ئېغىپتۇ.»

گۈڭگۈڭ بىلەن جۇەنشۇي — ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى چۆچەكلىرىدىكى ئادەم.

(10) بۇ يەردە دەرۋىشلەر ئىستېمال قىلىدىغان قىزىل قۇم ۋە كېپەك ئالتۇن دېگەندەك نەرسىلەر كۆزدە تۇتۇلىدۇ، دەرۋىشلەرنىڭ قارىشىچە، ئادەم بۇلارنى يېگەندىن كېيىن مەڭگۈ قېرىماسمىش.

(11) بۇ گەپ گۈڭگۈڭ بىلەن جۇەنشۇي سوقۇشقاندا، گۈڭگۈڭ تەرەپتىكىلەر قىلغان سۆز.

(12) كەمتۈك تاغ (بوجۇشەن) — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، «بۇ تاغ شەكىل جەھەتتىن كەمتۈك بولغاچقا، كەمتۈك تاغ دەپ ئاتالغان»، بۇ تاغ «كۈئېنلۇننىڭ غەربىي شىمالىدا.»

(13) بۇ سۆز جۇەنشۇي تەرەپتىكىلەر قىلغان سۆز.

(14) تۆت چاسا تاختاي — قەدىمكى زامانىدا پادىشاھ، بەگلەرنىڭ مۇراسىملىق باش كىيىمىنىڭ ئۈستىدىكى بېزەك.

(15) نۇۋانىڭ ئۈچەيلىرى — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، نۇۋانىڭ ئۈچەيلىرى مالائىكىلەرگە ئايلىنىپ كەتكەنىكەن.

قۇمۇچاق خەت — قەدىمكى زامانىدىكى بېشى توم، قۇيرۇقى ئىنچىكە، خۇددى قۇمۇچاققا ئوخشايدىغان يېزىق.

(16) بۇ ئەسەر دەسلەپتە 1927 - يىلى 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى بېيجىڭدىكى «دەشت - بايا‌ۋان» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 - جىلد، 2 - سانىغا بېسىلغان.

(17) يى — ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى رىۋايەتلىرىدىكى ئۇستا مەرگەن.

(18) چاڭئې — قەدىمكى چۆچەكلەردىكى شەخس، ئۇ ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىنى يەپ، ئايغا چىقىپ كېتىپ، پەرىگە ئايلانغانمىش.

(19) بۇ يەردە تەسۋىرلەنگەن ئىككىنچى قىز، يەتتىنچى قىز ۋە سەكـ

كىزىنچى قىز دېگەنلەر ئاپتۇر تەرىپىدىن توقۇلغان شەخس.

(20) يى نىڭ ياۋا توڭگۇز ۋە توم يىلاننى ئاتقانلىقى توغرىسىدا «خوەيـنەنزى» دېگەن كىتابتا مـۇنـداق رىـۋايـەت بار: «پادىشاھ ياۋنىڭ زامانـسىدا ... ياۋا توڭگۇز، توم يىلان خەلققە ئاپەت بولغانىدى. يى پادىشاھ ياۋنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ... دۇڭتىڭ كۆلىدە توم يىلاننى، ئۇزۇمزارلىقتا ياۋا توڭـگۇزنى يوقاتقان.»

(21) ئۆتمۈشتە بەزىلەر «ساغلام بولۇش، قېرىماسلىق» ئۈچۈن تاماقـنى ئاز يېيىشنى تەشەببۇس قىلغان. جياڭ ژېيچياۋ دېگەن كىشى ياپونىيىلىك مېيداۋجىن يىلاڭ يازغان «تەرمە بايان» دېگەن كىتابقا ئاساسەن يازغان «ناشتىلىق تاماقنى مـەنـئـى قىلىش ھەققىدە» دېگەن ئەسەر 1915 ـ يىل 6 ـ ئايدا شاڭخەيدىكى تىجارەت نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان.

(22) بۇ يەردىكى «بۇلتۇر 45 ياشقا كىرگەن» دېگەن سۆز ۋە كېيىنكى گەپلەر ئۆز ۋاقتىدا گاۋ چاڭخۇڭنىڭ لۇشۈنگە ھاقارەت قىلغانلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. گاۋ چاڭخۇڭ — سەنشى ئۆلكىسىنىڭ يۇشيەن ناھىيىسىدىن، «قۇيۇن» تەھرىراتىنىڭ ئاساسىي ئەزالىرىدىن بىرى، ئۆز ۋاقتىدىكى نىگـلىزىم ۋە ئانارخىزم تۈسىگە ئىگە ياش يازغۇچى. ئۇ 1924 ـ يىلى 12 ـ ئايدا لۇشۈن بىلەن تونۇشقاندىن كېيىن، لۇشۈننىڭ كۆپ يېتەكچىلىكىگە ۋە ياردىمىگە ئېرىشكەن. ئۇنىڭ «يۈرەك ئىستىكى» ناملىق ھەم نەسرىي، ھەم نەزمىي ئەسىرىنى لۇشۈن تاللاپ رەتلىگەن ۋە «قۇراق مەجمۇئەلەر» قاتارىغا كىرگۈزگەن. لۇشۈن 1925 ـ يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا ئۇ «دەشت ـ باياۋان» ژۇرنىلىنىڭ مۇھەررىرى ۋەيي سۈيۈەن (شۇ چاغدا لۇشۈن بېيجىڭدىكى شيامىن ئۇنىۋېرسىتېتىغا كېتىپ ئوقۇتقۇچىلىق قىلغاچقا، «دەشت ـ باياۋان» 1926 ـ يىلىدىن باشلاپ يېرىم ئايلىق ژۇرنالغا ئايلانغانىدى) نىڭ شاڭ پېيلياڭنىڭ بىر پارچە ماقالىسىنى باسۇرۇپ قويغانلىقىنى باھانە قىلىپ، ۋەيي سۈيۈەن قاتارلىق كىشىلەرگە تىل تەگكۈزگەن ھەمدە لۇشۈندىنمۇ رەنجىگەن؛ لېكىن يەنە بىر تەرەپتىن لۇشۈننىڭ نامىنى سېتىپ، كۆز بويامچىلىق قىلغان، مەسىلەن: «قۇيۇن» تەھرىراتىنىڭ (گاۋ چاڭخۇڭ، شياڭ پېيلياڭ قاتارلىق كىشىلەر تەشكىللىگەن ئەدەبىي تەشكىلات) شۇ يىلى 8 ـ ئايدا «يېڭى ئايالار» ئايلىق ژۇرنىلىغا بېسىلغان بىر ئىلاننىدا بىز لۇشۈن بىلەن بىرلىكتە «دەشت ـ باياۋان» ژۇرنىلىنى، «قۇراق مەجمۇئەلەر»نى چىقارغان ۋاھاكازا دەپ يالغان ئېيتقان ھەمدە كىتابخانلارغا ئۆزلىرىنىڭ «قۇيۇن ھەربىكىتى»گە لۇشۈنمۇ قاتناشقاندەك بىر چۈشەنچىنى سىڭدۈرۈشكە ئۇرۇنغان. لۇشۈن ئۆز ۋاقتىدا «ئاتالمىش ‹ئىدىيە ساھەسىدىكىلەر› نىڭ باشلامچىسى، بولغان لۇشۈننىڭ ئىلانى» (بۇ ماقالە كېيىن «سايۋەنـنىڭ داۋامى»غا كىرگۈزۈلگەن) نى ئېلان قىلىپ، ھېلىقى ئالدامچىلىقنى

پاش قىلغان. شۇنىڭ بىلەن گاۋچاڭخۇڭ لۇشۈنگە ھۇجۇم قىلىپ، ئۆزىنىڭ «نەشرىيات ساھەسىگە بارايلى» دېگەن ماقالىسىدە لۇشۈنگە بوھتان قىلىۋەرگەن. لۇشۈن بۇ ھېكايىسىنى گاۋ چاڭخۇڭ بوھتان قىلىپ يۈرگەن چاغدا يازغان، بۇ ھېكايىدىكى فېڭمۇڭ دېگەن ئوبراز گاۋچاڭخۇڭغا دارتىلغان. لۇشۈن 1927 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى شۇي گۇاڭپېڭغا يازغان خېتىدە بۇ ئەسەرنى تىلغا ئېلىپ: «شۇ چاغدا بىر ھېكايە يېزىپ، ئۇنىڭغا (گاۋ چاڭخۇڭنى دېمەكچى) ئازغىنە چاقچاق قىلىپ قويدۇم» دېگەن. ھېكايىدىكى بەزى دېئالوگلارمۇ گاۋ چاڭخۇڭنىڭ: «مەتبۇئات ساھەسىگە بارايلى» دېگەن ماقالىسىدىكى سۆزلەردىن سەل ـ پەل ئۆزگەرتىپ ئېلىنغان. مەسىلەن، بۇ يەردىكى «بۇلتۇر 45 ياشقا كىرگەنمەن» دېگەن سۆز ۋە كېيىنكى: «ئەگەر قېرىپ قالدىم دەپ تەن ئالساڭ، بۇ ئىدىيەڭدە چۈشكۈنلەشكەنلىكىڭ» دېگەن سۆزلەر ئۇنىڭ ماقالىسىدىكى مۇنداق سۆزلەردىن ئېلىنغان: «شۇنى بىلىش كېرەككى، ياش جەھەتتىن ھۆرمەتلەش ياكى مەنسىتمەسلىك ئاتا ـ بوۋىلىرىدىن مىراس قالغان ئىدىيە، يېڭى دەۋردىكى ئەڭ چوڭ توسالغۇ. لۇشۈن بۇلتۇر تېخى ئەمدىلا 45 ياشقا كىردى... ئەگەر قېرىپ قالدىم دەيدىغان بولسا، مەنۇڭى جەھەتتە چۈشكۈنلەشكەنلىكى!» يەنە بۇ سۆزنىڭ ئايىغىدىكى: «100 نەچچە قېتىم كەلگىنىڭ بىكار بولۇپ چىقتى» دېگەن سۆزمۇ گاۋ چاڭخۇڭنىڭ: «لۇشۈن بىلەن 100 قېتىمدىن كۆپرەك كۆرۈشكەنىدىم» دېگەن سۆزىگە قارشى ئېيتىلغان. «ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلاش كېرەك» دېگەن سۆزمۇ گاۋ چاڭخۇڭنىڭ: «ئادالەت بىلەن ھەققانىيەتنىڭ سۆھبىتى» دېگەن ماقالىسىدىكى: «ھەققانىيەت: مەن سىلەرنىڭ ئەقىلگە كېلىشىڭلارنى ئۇمىد قىلىمەن. لېكىن ئەقىلگە كېلىشىڭلار ئاسان بولماسمىكىن! ئادالەت: مەن ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى باپلايمەن» دېگەن سۆزدىن ئېلىنغان. يەنە «ئەجەل قوڭغۇرىقىنى چالدىڭ» دېگەن سۆز ئۇنىڭ «دەۋرنىڭ تەقدىرى» دېگەن ماقالىسىدىكى: «لۇشۈن ئەپەندى گەپ ـ سۆز قىلماستىنلا كونا دەۋرنىڭ ئەجەل قوڭغۇرىقىنى چالدى» دېگەن سۆزىدىن ئېلىنغان. «بەزىلەر سىزنى ھازىرمۇ جەڭچى دەيدۇ»، «بەزىدە ھەتتا سەنئەتكارغا ئوخشاپ كۆرۈنىسىز» دېگەن گەپلەرمۇ ئۇنىڭ ماقالىسىدىكى: «ئۇنىڭ (لۇشۈننى دېمەكچى) ماڭا بەرگەن تەسىرى قىسقا ۋاقىت ئىچىدە (1924 ـ يىلىنىڭ ئاخىرىدا دېمەكچى) ناھايىتى ئېنىق، ناھايىتى يېڭى ئىدى. شۇ چاغدا ئۇ ھەقىقىي سەنئەتكارغا ئوخشايتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بولسا، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان تىرىشچان جەڭچىدەك كۆرۈنىدىغان بولۇپ قالدى» دېگەن سۆزلىرىدىن نەقىل كەلتۈرۈلگەن.

(23) فېڭمۇڭ — قەدىمكى زامانىدىكى ئۇستا مەرگەن. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، يى نىڭ شاگىرتى ئىكەن.

(24) «مېڭزى» دېگەن كىتابتا خاتىرىلىنىشىچە: «فېكمۇك مەرگەنلىكىنى يى دىن ئۆگەنىدى؛ لېكىن يى مېنى بېسىپ چۈشىدۇ، دەپ ھەسەت قىلىپ، يى نى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشكە ئۇرۇندى.»

(25) «خۇينەنزى» دېگەن كىتابتا قەيت قىلىنىشىچە: «پادىشاھ ياۋ-نىڭ زامانىسىدا، 10 قۇياش تەڭلا چىقىپ، زىرائەت ۋە دەل ـ دەرەخلەرنى كۆيدۈرۈۋېتىپ، خەلقنى ئوزۇقسىز قالدۇرغان ... پادىشاھ ياۋ شۇ سەۋەبتىن يى غا بۇيرۇق بېرىپ، قۇياشنى ئاتتۇرغان.»

(26) بۇ ئەسەر بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان.

(27) شۇن — ئېلىمىزنىڭ رىۋايەتلىرىدىكى قەدىمكى پادىشاھ؛ يۇشۇن دەپمۇ ئاتىلىدۇ. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ياۋ زامانىسىدا توپان بالاسى پەيدا بولغان، شۇن تەختكە چىققاندىن كېيىن، يۇ بۇيرۇق بېرىپ، سۇ ئاپىتىنى بېسىقتۇرغان.

(28) ئايۇ — گۈننىڭ ئوغلى، يۇ دەپمۇ ئاتىلىدۇ، شيا سۇلالىسىنىڭ ئاساسچى پادىشاھى، «تارىخنامە»گە قارىغاندا، گۈن ئۆلگەندىن كېيىن، يۇ بۇيرۇققا بىنائەن سۇنى تىزگىنلىگەن.

(29) لۇشۇن بۇ ئەسىرىدە قىستۇرما قىلىپ يازغان «مەدەنىيەت تېغى» غا توپلانغان ئالىملارنىڭ پائالىيىتى 1932 ـ يىلى 10 ـ ئايلاردا بېيجىڭدىكى مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ ساھەسىدىكىلەردىن جياڭ خەن، لىيۇفۇ، شۇي بىچاڭ ۋە ما خېڭ قاتارلىق 30 نەچچە ئادەمنىڭ بېيجىڭ شەھىرىنى «مەدەنىيەت» شەھىرى قىلىپ بېكىتىش توغرىسىدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە تەلەپنامە سۇنغانلىقىغا قارىتىلغان تەنە گەپ.

شۇ چاغدا ياپون جاھانگىرلىكى مەملىكىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىنى بېسىۋالغان، شىمالىي جۇڭگومۇ خەۋپ ئاستىدا قالغانىدى. جياڭ خەن قاتارلىق ئادەملەر بېيجىڭ ئۆز ۋاقتىدا سىياسىي ۋە ھەربىي جەھەتتە مۇھىم ئەمەس، دېگەن باھانىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، گومىنداڭ ھۆكۈمىتىدىن بېيجىڭدىكى ھەربىي تەييارلىقلارنى بىكار قىلىشنى، بېيجىڭنى مۇداپىئەسىز مەدەنىيەت رايونى قىلىپ بېكىتىشنى تەلەپ قىلغان. ناھايىتى روشەنكى، ئۇلارنىڭ تەشەببۇسى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ تەسلىمچىلىك، خائىنلىق سىياسىتىنىڭ «نەزەرىيە»سى بىلەن بىر قېلىپتىن چىققان بولۇپ، ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى سۈيىقەستىنى ئەكس ئەتتۇرىدۇ. بۇ ئەسەرىدىكى «مەدەنىيەت تېغى» دېگەن قىسقۇرمىدا جياڭ خەن قاتارلىق ئادەملەرنىڭ ئەنە شۇنداق خىلمۇخىل بىمەنە سۆزلىرىگە كىنايە قىلىنغان، بۇلارنىڭ قاتارىدىكى بىرنەچچە ئاتالمىش ئالىملار بولسا، ئەينى ۋاقتىدا مەدەنىيەت ساھەسىدە ۋەكىللىك خاراكتېرىگە ئىگە بولغان ئادەملەرنىڭ تىپى. مەسىلەن، «ھاسا

تاياق تۇتقان ئالىم» ئۆز ۋاقتىدا نەسىل سۈرۈش سەپسەتىسىنى تەرغىپ قىلىپ، «ئابرۇيلۇق ئۇرۇق» دېگەنگە ئوخشاش كىتابلارنى يازغان. «قۇشقاچ باش» ئەپەندىمۇ ئۆز ۋاقتىدا «يۇ بولسا قوڭغۇز، گۈن بولسا بېلىق.» ۋەھاكازا دېگەن ئاساسسىز مۇلاھىزىلەرنى ئوتتۇرىغا چىقارغان.

(30) «يەككە قوللۇقلار دۆلىتى» توغرىسىدىكى رىۋايەت «جۇغرافىيە دەستۇرى» دىن چىققان: «يەككە قوللۇقلار دۆلىتى شىمال تەرەپتە. ئۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ بىر قولى، ئوچ كۆزى بار، ئۆزى بولسا خوڭسا (ھەم ئەركەك، ھەم چىشى)، ئۇلار ئالىچىپار ئانقا مىنىپ يۈرىدۇ.» بۇ ھەقتە گوپۇنىڭ شەرھى مۇنداق: «بۇ دۆلەتنىڭ ئادەملىرى ناھايىتى چېۋىر ۋە چەبدەس، ئۇلار تۇرلۇك ئۇچار قاناتلارنى قولغا چۈشۈرەلەيدۇ، ھاۋا كېمىسى ياساپ، شامالنىڭ كۈچى بىلەن يىراق يەرلەرگە بارالايدۇ.»

(31) «خاۋ دۇيۇۋدو» — ئىنگلىزچە how doyoudo يەنى «ياخشىمۇسىز» دېگەن سۆز.

(32) «OK!» — ئامېرىكانچە ئىنگلىز تىلى؛ بولىدۇ، يارايدۇ، خوپ دېگەن مەنىدە.

(33) «شاھنشاھ» — شۇننىڭ دادىسى گۈسۇ. «تارىخنامە»گە قارىغاندا، گۈسۇ تەلۇە، نادان ئادەم ئىكەن. «قەدىمنامە»گە قارىغاندا، گۈسۇ كېيىنكى چاغلاردا شۇننىڭ تەسىرى بىلەن «ئىمانغا كەلگەن».

(34) گاۋ ياۋ — شۇننىڭ تۇرمە، دەۋا ئىشلىرىغا مەسئۇل باش سەججانى (زىندان بېگى).

(35) جىجۇ — قەدىمكى توققۇز ۋىلايەتنىڭ بىرى بولۇپ، ھازىرقى خېبېي، سەنشى ئۆلكىسىنى، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شىمال تەرەپتىكى قىسمىنى ۋە لياۋنىڭ ئۆلكىسىنىڭ لياۋخې دەرياسىنىڭ غەرب تەرەپتىكى يەرلىرىنى ئۆزئىچىگە ئالىدۇ. ياۋنىڭ پايتەختى پېكىڭ (ھازىرقى سەنشى ئۆلكىسىنىڭ لىنفېن ناھىيىسى) ئەنە شۇ جىجۇ تەۋەسى ئىچىدە ئىدى.

(36) «شىڭنۇڭ دورا ـ دەرمەكلىرى» — مەملىكىتىمىز بويىچە مەخسۇلا دورا ـ دەرمەكلەر خاتىرىلەنگەن ئەڭ قەدىمكى كىتاب، بۇ كىتابنىڭ يېزىلىپ پۈتكەن ۋاقتى مەلۇم ئەمەس. چىن، خەن سۇلالىلىرى ئارىلىقىدا ياشىغان كىشىلەر شىڭنۇڭسىنىڭ نامى بىلەن يازغان بولسا كېرەك.

(37) بۇ سۆز ئۆز ۋاقتىدىكى لىن يۈتاڭ ئېقىمىدىكىلەرنىڭ «ئىبرەتلىك سۆز ئۇسلۇبى» دىكى فېلىيەتون دېگەن بىرنېمىسگە ئەتەي تەقلىد قىلىغان. ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار يازغان ۋە تەشەببۇس قىلغان «ئىبرەتلىك سۆز ئۇسلۇبى» دىكى فېلىيەتون دېگەن بىر نېمىلەرنىڭ نۇسخىسى ئەنە شۇنداق كىشىنىڭ قىچقىنى كەلتۈرىدىغان بىر نەرسە ئىدى. بۇ يەردىكى «ئاغزىدىن

سۈرناي چۈشمەيدىغان، ئەپتىدىن چى يۇ ھەزرەتنىڭكىدەك تۇمان يېغىپ تۇرىدىغان بىر ياشنى چېلىقتۇرۇپ قالىمەن» دېگەن سۆز لۇشۇننىڭ لىن يۈتاڭنىڭ ئۆز ۋاقتىدىكى ئەكسىيەتچى سەپسەتىلىرىنى پاش قىلغانلىقى. چى يۇ — قەدىمكى زامانىدا ئېلىمىزنىڭ شىمال تەرىپىدىكى جۇلى قەبىلىسىنىڭ ئاقساقىلى بولۇپ، رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئۇنى خۇاڭدى تۇتۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئىرقىي ئاداۋەت تۇپەيلىدىن، ئېلىمىزنىڭ كونا تارىخلىرىدا چى يۇ ناھايىتى ياۋۇز بىر ئادەم قىلىپ تەسۋىرلەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆتمۈشتىكى ھۆكۈمران سىنىپ ئادەملىرى «ياۋۇز ئادەم» دەپ قارىغان ئادەملىرىنى دائىم چى يۇنىڭ نامى بىلەن سۆيەتلەيتتى. شىمالىي مىللىتارىست ژۇ پېيفۇمۇ كوممۇنىزمغا قارشى تەشۋىقات يۈرگۈزۈش ئۈچۈن، 1926 - يىلى ھېچ-بىر پەرقلەندۈرمەستىن «قىزىللىشىش»نى چى يۈگە ئوخشىتىپ، ئاشكارىدىن - ئاشكارا: «مەرىپەت يېڭى باشلانغان چاغلاردا يەنى قەبىلە دەۋرىدە، چى يۇ تولىمۇ زالىملىق قىلغان؛ ئۇ چاغدا قانۇن - تۈزۈم دېگەن نەرسە، ئادەب - قائىدە دېگەن نەرسە يوق ئىدى، دېمەك، «قىزىللاشتۇ-رۇشتىن پەرقى يوق ئىدى» دېگەن (بېيجىڭدا چىققان «سەھەر گېزىتى» نىڭ 1926 - يىلى 7 - ئاينىڭ 11 - كۈنىدىكى سانىغا قارالسۇن). ھەتتا ژۇ پېيفۇ ئۆزىنىڭ چى يۇنىڭ «قىزىللاشتۇرۇش» نىڭ پىرى ئىكەنلىكى، چى (qi) بىلەن چى (赤 - قىزىل) نىڭ ئاھاڭداش ئىكەنلىكىنى، «چى يۇ» دېگەن سۆزنىڭ «قىزىللاشتۇرۇش» دېگەن سۆز ئىكەنلىكىنى تەكشۈرۈپ تاپقانلىقىنىمۇ ئېيتقان (بۇ ھەقتە «سايۋەن» توپلىمىنىڭ داۋامى. «دەرمە-ھەللىك تارماق خاتىرە» گە قارالسۇن).

(38) بۇرۇنقى زامانىدا قۇلۇلە قېپى پۇل ئورنىدا ئىشلىتىلەتتى.

(39) فۇشى — ئېلىمىزنىڭ رىۋايەتلىرىگە قارىغاندا، قەدىمكى زامانىدا ئۆتكەن پادىشاھ بولۇپ، «باگوا» قۇرراسىنى كەشپ قىلغان.

ساڭ جيپ — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، خۇاڭدى دەۋرىدىكى تارىخچى بولۇپ، يېزىقنى ھەممىدىن بۇرۇن ئىجاد قىلغان ئادەم. «خۇەينەنزى. ئەسلىي تەبىيە» دە مۇنداق گەپ بار: «بۇرۇنقى زامانىدا ساڭ جيپ خەت پۈتكەندە، ئاسماندىن مۆلدۈر ياغقان، جىن - شايتانلار كېچىدە يىغا - زار قىلغان.»

(40) يۇنىڭ ئۆز ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەندىمۇ ئۆيگە كىرمىگەنلىكى توغرىسىدا «مېڭزى. تېڭۈەن ھەزرەت» پارىسىدە مۇنداق يېزىلغان: «يۇي سەككىز يىل ياقا - يۇرتلاردا يۈرگەن. ئۆز ئۆيىنىڭ ئالدىدىن ئۈچ قېتىم كىرمەي ئۆتۈپ كەتكەن.»

(41) قەدىمكى رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، گۇن ئۆلگەندىن كېيىن تاشپا-قىغا ئايلىنىپ كەتكەن.

(42) شېكىسپىر (1564 — 1616) — ئەدەبىي ئۇيغىنىش دەۋرىدىكى ئەنگلىيە دراماتورگى، شائىر.

(43) «بەرىكەتلىك زېمىن» — رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، ئۆزى ھوسۇل بېرىدىغان، مەڭگۈ خورىمايدىغان يەر.

(44) يۇنىڭ ئېيىققا ئايلانغانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەت چىڭ دەۋرىدىكى ما شياۋنىڭ «مۇھاكىمە» دېگەن كىتابىدىن چىققان: «يۇ توپان سۈيى-سىنى تىزگىنلەيمەن دەپ تاغلارنى ئايلىنىپ يۈرۈپ ئېيىققا ئايلىنىپ كەتكەن.»

(45) يۇنىڭ ژۇجىنى تۇتۇۋالغانلىقى توغرىسىدىكى رىۋايەت تاڭ دەۋرىدىكى لى گۇڭزونىڭ «تاغ دەريالار قىسسىسى» دېگەن كىتابىدىن چىقان: «يۇ سۇنى تىزگىنلەپ، تۈڭبەي تېغىغا ئۈچ قېتىم بارغان، شۇ چاغدا چاقماق چېقىپ، بوران كۆتۈرۈلگەن، تاغۇ تاشلار، دەل - دەرەخلەر شاۋقۇن كۆتۈرگەن. بەش بەگمۇ، ئەرش لەشكەرلىرىمۇ بۇ يەرگە يارىدەمگە كەلگەن، لېكىن ئۇلارنىڭمۇ قولىدىن ھېچبىر ئىش كەلمىگەن. شۇڭا يۇ دەرغەزەپ بولۇپ، بارلىق مالائىكە ۋە روھ - ئەرۋاھلارنى يىغقان، سۇ مۇئەككىلىنىمۇ ئىزدەپ تاپقان. تۈڭبەي تېغىنىڭ ېگمۇ قۇللۇق بىلدۈرۈپ پەرمان كۆتۈپ تۇرغان... شۇنىڭ بىلەن خۇەيخې دەرياسىنىڭ قاينىمىدا ياشايدىغان سۇ ئىلاھىنى، يەنى ژۇجىنى قولغا چۈشۈرگەن. ژۇجىچى زۇۋاندا راز (سۆزمەن) بولۇپ، دەريالارنىڭ ئوي - تېيىزلىقىنى، مەنبەلىرىنىڭ يىراق - يېقىنلىقىنى بىلىدىكەن. ئۇ مايمۇنغا ئوخشاش بۇرنى ياپسا، پېشانىسى دوقا، بوي - تۇرقى كۆك، بېشى ئاق، كۆزلىرى قىزىل، چىشلىرى ئاق ئىكەن، بوينى 100 چى سوزۇلىدىكەن. ئۇنىڭ كۈچى توققۇز پىلغا باراۋەر كېلىدىكەن، چېلىشىشقا، زەربە ئۇرۇشقا، ھاۋاغا قاقىشقا، سەكرەشكە، تېز يۈگۈرۈشكە ماھىر ئىكەن، تولىمۇ چەبدەس، چاققان ئىكەن، شۇڭا كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە كۆزدىن غايىب بولۇپ كېتىدىكەن... يۇ ئۇنى بوينىدىن زەنجىر بىلەن باغلاپ، بۇرنىغا چۈلۈك ئۆتكۈزۈپ، خۇەيخې دەرياسى بويىدىكى گۈيشەن تېغىنىڭ ئېتىكىگە سۇرگۈن قىلغان. شۇنىڭ بىلەن خۇەيخې دەرياسى ياۋۇشسىپ، دېڭىزغا قۇيۇلىدىغان بولغان.» (لۇشۈن رەتلىگەن «تاڭ، سۇڭ دەۋرى چۆچەكلىرى» نىڭ 3 - جىلدىغا قارالسۇن).

(46) «شاھزادە دەنجۇنىڭ بىۋاكلىقى» — دەنجۇ ئەسلىدە ياۋنىڭ ئوغلى. كونا كىتابلارغا قارىغاندا، ئۇنىڭ شۇدى يوق ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن ياۋ پادىشاھلىق تەختىنى ئۇنىڭغا بەرمەي، شۇنگە بەرگەنىكەن.

(47) قەدىمكى زامان بەگلىرى، تۆرىلىرى پادىشاھ ھۆزۈرىغا زىيارەتكە كىرىش ۋاقتىدا، دۇئا - تەكبىر قىلىش ۋاقتىدا كۆتۈرۈۋالىدىغان ئۇچلۇق قاشتېشى.

(48) بۇ ماقاله مۇشۇ كىتابقا كىرگۈزۈلۈشتىن بۇرۇن مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان.

(49) بويى بىلەن شۇچى توغرىسىدا «تارىخنامە» ده مۇنداق رىۋايەتلەر بار: «بويى بىلەن شۇچى بولسا پادىشاه گۈجۈجۇننىڭ ئوغلى. دادىسى پادىشاهلىق تەختىنى شۇچىغا قالدۇرماقچى بولغانىكەن، دادىسى ئۆلگەندىن كېيىن شۇچى تەختىنى بويىغا ئۆتۈنۈپتۇ. بويى، دادامنىڭ بۇيرۇقى بويىچه بولسۇن، ده‌پ قېچىپ كېتىپتۇ. شۇچىمۇ تەختكه ئولتۇرۇشنى خالماي قېچىپ كېتىپتۇ. خەلق گۇ جۇجۇننىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلىنى تەختكه ئولتۇرغۇزۇپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بويىمۇ، شۇچىمۇ شى بونىڭ قېرىنداشلىرىغا خەيرىخاھلىق قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ ئالدىغا بارماقچى بوپتۇ، ئۇلار يېتىپ بارغانىدا شى بو ئۆلۈپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدا پادىشاه جۇ ژۇۋاڭ ئۆز دادىسى شى بوغا: «جۇ سۇلالىسىنىڭ ئەلەمدار پادىشاهى — جۇ ژېنۋاڭ» دېگەن نامنى بېرىپتۇيۇ، شەرق تەرەپتىكى شاڭ سۇلالىسىنىڭ پادىشاهى جۇغا ھۇجۇمغا ئاتلىنىپتۇ. بويى بىلەن شۇچى ئۇنىڭ ئېتىنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ، داداڭنىڭ ئۆلۈكىنى يەرلىكىده قويماي تۇرۇۋ، ئۇرۇشقا ئاتلانغىنىڭ ژاپادارلىق بولامدۇ؟ دۇ؟ مۇلازىم تۇرۇقلۇق پادىشاهنى ئۆلتۈرسه ئىنساپ قىلغانلىق بولامدۇ؟ ده‌پ نارازىلىق بىلدۇرۇپتۇ. جۇ ژۇۋاڭنىڭ مەھرەملىرى ئۇلارغا پەشۋا بەرمەكچى بولغانىكەن، جياڭ تەيگۈڭ دېگەن باش ۋەزىر: «بۇلار مۇمىن ئادەملەر ئىكەن، ده‌پ، ئۇلارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ يولغا سېلىپ قويۇپتۇ، جۇ ژۇۋاڭ جۇ پادىشاهلىقىنى ئىستىلا قىلىپ، پۇتۇن ئەلنى ئۆزىگه قارىتىپتۇ. لېكىن بويى بىلەن شۇچى بۇنى نومۇس بىلىپ، جۇ ژۇۋاڭنىڭ ئېلىدىن چىققان ئاشلىقنى يېيىش ھارام ده‌پ، شۇياڭشەن تېغىغا كىرىپ كېتىپ، تاشپورچاقلارنى تېرىپ يەپ جان بېقىپتۇ. كېيىن ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىپتۇ.»

(50) شاڭ پادىشاهى — شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى پادىشاهى جۇ، ئۇ شاڭ جۇ ده‌پمۇ ئاتىلىدۇ.

(51) سەن يىشېڭ — جۇ سۇلالىسىنىڭ ده‌سلەپكى چاغلىرىدا خىزمەت كۆرسەتكەن ۋەزىر، ئۇ شاڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا شى بو (جۇ ژېنۋاڭ) تەرەپكه ئۆتكەن، كېيىن جۇ ژۇۋاڭ بىلەن بىللە پادىشاه جۇغا قارشى ھۇجۇمغا قاتناشقان.

(52) بۇلار ئۆز ۋاقتىدىكى نەغمىچى ئەمەلدارلار بولۇپ، قارىغۇ ئىدى.

(53) «تارىخنامە» دىكى خاتىرىلەرگه قارىغاندا، شاڭ پادىشاهى جۇ ئۆز زامانىسىدا باج ـ سېلىقنى كۆپەيتىپ، لۇتەي نامىلىق خەزىنىسىنى ئاشلىق بىلەن تولدۇرغان.

(54) بۇ ماقاله ده‌سلەپته 1927 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى،

5 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى «دەشت ـ باياۋان» يېرىم ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 2 ـ جىلد، 8 ـ ۋە 9 ـ سانىغا «قارىقاش» دېگەن سەرلەۋھه بىلەن بېسىلغان؛ 1932 ـ يىلى «ئۆزۈم تاللىغان ماقالىلەر توپلىمى» غا كىرگۈزۈش ۋاقتىدا ھازىرقى سەرلەۋھىگه ئۆزگەرتىلگەن.

(55) قارىقاشنىڭ ئىنتىقام ئېلىشى توغرىسىدىكى رىۋايەت ھەققىده ژېي دەۋرىده ياشىغان ساۋ پېينىڭ «غەيرىي ئادەملەر تەزكىرىسى» نامىلىق ئەسىرىده مۇنداق خاتىرىلەر بار: «ھۇنەرۋەن موشيې دېگەن ئادەم چۇ پادىشاھىغا قىلىچ سوقۇپ ئۈچ يىلدا پۈتتۈرۈپتۇ، جاھانغا مەشھۇر ئەركەك قىلىچ بىلەن چىشى قىلىچنىڭ چىشسىنى پادىشاھقا تۇتۇپ، ئەركىكىنى يوشۇرۇپ قويۇپ، ئۇ خوتۇنىغا، قىلىچنى جەنۇبىي تاغنىڭ كۇنگەي تەرىپىگه، شىمالىي تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىگه كۆمۈپ قويدۇم، قىلىچ تاش ئۈستىدىكى قارىغاي ئىچىده؛ ئەگەر پادىشاھ بىلىپ قالسا مېنى ئۆلتۈرىدۇ؛ سەن ئوغۇل تۇغساڭ، بۇ ئەھۋالنى شۇنىڭغا ئېيتقىن، دەپتۇ، كېيىن پادىشاھ بىلىپ قېلىپ، ھۇنەرۋەننى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ، خوتۇنى كېيىن ئوغۇل تۇغۇپتۇ. ئۇنىڭغا چىبى دەپ ئات قويۇپتۇ، كېيىن ئۇنىڭغا ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. چىبى جەنۇبىي تاغنىڭ قارىغايلىرىنى قومۇرۇپتۇ، قىلىچ تېپىلماپتۇ؛ كېيىن ئۆيدىكى تۇۋرۈكنىڭ ئىچىدىن تېپىپتۇ. پادىشاھ چۈشىده بىر ئادەمنى كۆرۈپتۇ، ئۇنىڭغا قاشلىرى ئۈچ ئىلىك كېلىدىكەن. ئۇ پادىشاھقا ئىنتىقام ئالىمەن دەپتۇ. پادىشاھ (چۈشىده كۆرگەن) شۇ ئادەمنى تۇتۇش ئۈچۈن قاتتىق سۈرۈشته قىپتۇ. شۇڭا ئۇ ئادەم جۇشىن تېغىغا قېچىپ بېرىپتۇ، ئۇ يەرده بىر ئادەم ئۇچراپ، ئىنتىقامىڭنى ئېلىپ بېرىمەن دەپتۇ ۋە ئۇنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ پادىشاھقا تەقدىم قىپتۇ ۋە بۇ باشنى داشتا قاينىتىڭلار دەپتۇ. باش داش قازاندا ئۈچ كېچه ـ كۈندۈز سەكرەپ، زادىلا ئېزىلمەپتۇ. پادىشاھ بېرىپ ئۇنى كۆرەي دەپ قاراپ تۇرغاندا، ا ھېلىقى ئادەم ئەركەك قىلىچنى پادىشاھنىڭ شىللىسىگه ئۇرۇپتىكەن، پادىشاھنىڭ بېشى داشقا چۈشۈپتۇ؛ ھېلىقى ئادەممۇ ئۆزىنى ئۆزى بوغۇزلاپتۇ. ئۈچ باش داشقازاندا مەلەق بولۇپ، ئايرىغۇسىز بولۇپ كەتكەنكەن، ئۇلارنى ئايرىم ـ ئايرىم يەرلەپ، ئۈچ پادىشاھنىڭ قەبرىسى ده‌پ نام بېرىپتۇ.»

(56) قىزىلكۆز جازانخورنىڭ كاپىتالى — ئاپتور بۇ ماقالىنى يېزىپ بىرنەچچه ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، بىر پارچه تەسىراتىدا: كونا جەمئىيەتته «بىرخىل مەنىۋى كاپىتالىستلار بار»، ئۇلار «خەيرىخاھلىق» دېگەنگه ئوخشاش چىرايلىق گەپلەرنى «جازانه چېچىش كاپىتالى» قىلىۋېلىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگه «ياندۇرۇق» سورايدۇ، ده‌پ يازغان. بۇ ھەقته «خالاس. يېڭى زامانىدىكى جازانخورلۇق ئۇسۇلى» غا قارالسۇن.

(57) بۇ يەردىكى ۋە ئاياغتىكى ناخشىلارنىڭ مەنىسىنى چالا ـ پۇچۇق

چۇشىنىش مۇمكىن. ئاپتور 1936 ـ يىلى 3 ـ ئاينىڭ 28 ـ كۈنى ياپونىيىلىك زىك تېەتشىيىگە يازغان خېتىدە: «قىلىچ» تا، مېنىڭچە، چۈشەنگىلى بولمايدىغان يەر يوق. لېكىن شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، ئۇنىڭدىكى ناخشىلارنىڭ مەنىسى ئېنىق ئەمەس، چۈنكى ئۇنى غەلىتە ئادەم ۋە كالىلا ئوقۇغان، ئۇنى بىزدەك ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭ چۈشەنمىكىمىز تەس.» («لۇشۈن مەكتۇپلىرى» غا قارالسۇن).

(58) پارپا — جۇغى كىچىك، پاكار، مەخسۇسلا پادىشاھنىڭ قىزىق گەپلەر بىلەن كۆڭلىنى ئاچىدىغان ئادەملەر.

(59) يەن زىئاۋ — ئاپتور توقۇغان ئىسىم. لۇشۈن 1924 ـ يىلى 9 ـ ئايدا رەتلىگەن بىر كىتابىدا بۇ ئىسىمنى ئۆزىگە تەخەللۇس قىلىپ ئىشلەتكەن، لېكىن كېيىن ئىشلەتمىگەن.

(60) ۋېنۇېن يېزىسى — ئاپتور توقۇغان يەر ئىسمى. بۇنىڭدا نۇر-سىز، قاراڭغۇ دېگەن مەنە بار.

(61) بۇ ئەسەر دەسلەپ ئېلان قىلىنغاندا، يىل، ئاي، كۈنلىرى يېزىلمىغانىكەن. ماقالىنىڭ ئاخىرىدىكى ھازىرقى يىل، ئاي، كۈنلىرى مۇشۇ توپلامغا كىرگۈزۈش ۋاقتىدا قوشۇپ قويۇلغان. «لۇشۈننىڭ كۇندىلىك خاتىرىلىرى» گە قارىغاندا، بۇ ماقالە 1927 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى يېزىلىپ بولغان.

(62) بۇ ھېكايە دەسلەپتە 1936 ـ يىلى 1 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى شاڭخەيدىكى «دېڭىز قارلىغىچى» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1 ـ سانىغا بېسىلغان. ئاپتور بۇ ھېكايە توغرىسىدا «قىلىچ» دىكى «قەلئە» سەرلەۋھىلىك بىر پارچە ماقالە يازغان، شۇ ماقالە كېيىنكى كۇنلەردە «كونس بوتكىسى فېلىيەتونلىرى — 3» غا كىرگۈزۈلگەن.

(63) لاۋزى — ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى مۇتەپەككۇرى، تەرىقەتچىلەر تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى.

(64) قىرائەتخانا — «تارىخنامە» دە يېزىلىشىچە، لاۋزى جۇ خاندانلىقى ئوردىسىدا پادىشاھلىق قىرائەتخانا بېگى بولۇپ ئىشلىگەن.

(65) رەن يۇ — كۆڭزىنىڭ شاگىرتى، ئوردىدا ھارۇنكەش بولغان.

(66) لاۋزىنىڭ خەنگۇگۇەن قەلئەسىدىن چىقىپ كېتىشىنىڭ سەۋەبى توغرىسىدا ئاپتور «قەلئەدىن چىقىپ كېتىش» تىكى «قەلئە» سەرلەۋھەلىك ماقالىسىدە مۇنداق يازغان: ئۇنىڭغا كۆڭزىنىڭ بىرنەچچە ئېغىز سۆزى سەۋەبچى بولغان، بۇ ھەقتە جاڭ تەييەننىڭ پىكرىگە ئاساسلاندىم؛ جاڭ تەييەن مۇنداق يازىدۇ: «لاۋزى ئۆزىنىڭ ھېكمەتلىرىنى كۆڭزىغا ئۆگىتىپ قويغان، ئۇ توپلىغان كونا كىتابلارنىمۇ تامامەن كۆڭزى ئالداپ ئۆز قولىغا چۈشۈرۈۋالغان. كۆڭزى ھېكمەتتە لاۋزىنى بېسىپ چۈشتى؛ كۆڭزى تەلىماتى ئەسلەدە لاۋزىدىن چىققان، كۆڭزى ئۇنى رايىشلىق شەكلى بىلەن تۇرلەندۈرۈپ، ئۆز ئۇستازىغا ئېتىقاد قىلىشتىن ۋاز كەچكەن ۋە لاۋزىنىڭ رەددىيە بېرىشىدىن قورققان. لېكىن لاۋزىنىڭ ئۆزى قورقۇنچاق بولغاچقا، فېئوداللىق ئىنىڭ يى نى ئۆلتۈرۈۋەتمەكچى بولغانلىقىنى ئېيتىپ قىلىپ، ئېھتىيات يۈزىسىدىن، كۆڭزىنىڭ شاگىرتلىرى بولمىغان جايغا كېتىش ئۈچۈن خەنگۇگۇەن قەلئەسىدىن چىقىپ كەتكەن...» جاڭ تەييەننىڭ بۇ سۆزلىرى بىرخىل پەرەز ئىدى. شۇڭا لۇشۈن «قەلئەدىن چىقىپ كېتىش» تىكى «قەلئە» دېگەن ماقالىسىدا: «مەنمۇ بۇنى بەلگىلىك پاكىت دەپ ئىشەنمەيمەن» دەپ يازغان.

(67) خەنگۇگۇەن قەلئەسى — ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدىكى لىنباۋ ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىدا؛ بۇ قەلئەنى جەنگو دەۋرىدە چىن خاندانلىقى سالدۇرغان.

(68) لۇبەن ۋە موزى — بۇ ھەقتە مۇشۇ توپلامدىكى «ھۇجۇم قىلماسلىق» دېگەن ھېكايىگە ۋە ئالاقىدار ئىزاھاتلىرىغا قارالسۇن.

(69) بۇ يەردە گەپ خەنگۇگۇەن قەلئەسىنىڭ ئورنىنىڭ ئىنتايىن پوختا ئىكەنلىكى، ئۇ يەرنى ئازغىنا لەشكەر بىلەنلا قولدىن بەرمەي ساقلاپ تۇرغىلى بولىدىغانلىقى ئۇستىدە بارىدۇ.

(70) قەلەم، پىچاق، تاختا — ئېلىمىزدە قەدىمكى زامانلاردا قەغەز بولمىغاچقا، قەلەمنى سىرغا تۆگۈرۈپ، بامبۇك ياكى ياغاچ تاختىغا خەت يېزىلاتتى، خاتا يېزىلىپ قالغان بولسا، پىچاق بىلەن قىرىپ تاشلىناتتى، شۇڭا ئۇچ خىل سايمان تەڭلا كېرەك بولاتتى.

(71) بۇ يەردە: «نېمە دېدىڭىز، ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدىم» دېگەن سۆز باشقىچىرەك تەلەپپۇز قىلىنغان.

(72) بۇ يەردە: «سەن يېزىپ چىق، يېزىپ چىقساڭ بىكار سۆزلىگەن بولمايدۇ» دېگەن سۆز بۇزۇپ ئېيتىلغان.

(73) بۇ يەردىكى پېشقەدەم يازغۇچىغا «ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىش» دېگەن سۆز ۋە تۆۋەندىكى «ياش يازغۇچىلارنى ئۆستۈرۈش» دېگەن سۆز، ئازادلىقتىن ئىلگىرىكى نەشرىياتچى سودىگەرلەرنىڭ يازغۇچىلارنى ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇچۇن دائىم پايدىلىنىدىغان ئالدامچىلىق تەشۋىقاتى. لۇشۈن بۇ يەردە كىنايە ئورنىدا ئىشلەتكەن.

(74) بۇ ھېكايە بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنمىغان.

(75) زى شيا — كۆڭزىنىڭ شاگىرتى.

(76) گۇك سۆڭگاۋ — بۇ ئاپتور توقۇغان ئادەم بولۇشى مۇمكىن.

(77) موزى (مىلادىدىن 468 — 376 يىل بۇرۇن) — ئەسلىي لۇ بەگلىكىدىن؛ چۈنچيۇ ـ جەنگو دەۋرلىرىدە سۇڭ بەگلىكىنىڭ ۋەزىرى بولـ

غان؛ ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى مۇتەپپەككۇرى، موزى تەلىماتىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇ «ئومۇمىي كۆيۈنۈش»نى تەشەببۇس قىلىپ، ئۇرۇشقا قارشى ئىدى. ئۇنىڭ ھازىرغىچە تارقىلىپ كەلگەن جەمئىي 53 جىلدلىق «موزى» نامىلىق كىتابىنى كۆپىنچە ئۇنىڭ شاگىرتلىرى خاتىرىلىگەن.

(78) ئېلىمىزدە قەدىمكى كىشىلەر ئۆيگە بورا سېلىپ ئولتۇراتتى. موزى تېجەشلىكىنى تەشەببۇس قىلىپ، ھەشەمەتچىلىككە قارشى تۇراتتى.

(79) ئالىيەن — ئاپتور توقۇغان شەخس.

(80) گېن جۇزى ۋە تۆۋەندىكى ساۋگۈگزى، گۈەنچەنئاۋ، چىن خۇالى دېگەن شەخسلەر موزىنىڭ شاگىرتى.

(81) بۇ رايىش مېڭزىنىڭ موزىچىلارغا ھۇجۇم قىلغان سۆزى.

(82) گۇڭ شۇبەن — لۇبەن دەپمۇ ئاتىلىدۇ، چۇنچيۇ دەۋرىدىكى لۇ بەگلىكىنىڭ ئادەم. ئۇ غەلىتە قورال ـ سايمانلارنى ئىجاد قىلىپ ياسىغان، قەدىمكى كىتابلاردا «قولى ئەپچىل» دەپ تەرىپلىنىدۇ.

(83) ئىلگەك — دۇشمەن قولۇاقلىرى چېكىنگەندە ئىلىپ تۇتۇۋالىدىغان سايمان؛ توسقاق — دۇشمەن قولۇاقلىرى ئىلگىرىلەپ كەلگەندە توسۇۋالىدىغان سايمان.

(84) بۇ يەردە سۇڭ بەگلىكىنىڭ پايتەختى شاڭچيۇ (ھازىرقى خېنەن ئۆلكىسىدە) كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(85) بۇ يەردە ساۋگۈگزىنىڭ نۇتۇق سۆزلەۋاتقانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. ئاپتور ئۆز ۋاقتىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە تەنە قىلغان؛ ياپون جاھانگىرلىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىگە تەنە قىلغان؛ ياپون جاھانگىرلىكى 1931 ـ يىلى ئېلىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى قارشى تۇرماسلىق يولىنى تۇتقان، لېكىن كۆرۈنۈشتە بولسا قورۇق مەردانىلىك قىلىپ خەلقنى ئالدىغان.

(86) مەنچاناق — بىرقانچە تال ئوقنى تەڭلا ئاتالايدىغان ئوقيا.

(87) يىڭ شەھىرى — چۇ بەگلىكىنىڭ پايتەختى، ھازىرقى خۇبەي ئۆلكىسىنىڭ جياڭلىن ناھىيىسىدە.

(88) سەي شياڭلىن — ئاپتور چۆچەكلەردىكى شياڭ دەرياسى بويىدىكى شياڭلىنگە ئوخشىتىپ توقۇغان شەخس. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، شياڭلىن ساز چېلىشقا ماھىر ئىكەن، ئۇ ساز چالغاندا ھەتتا دەريا سۈيىمۇ ئۇسسۇلغا چۈشىدىكەن. «ۋاي دادەي» دېگەن غەزەل بۇ يەردە ئەل ئىچىدە كەڭ ئومۇملاشقان غەزەللىنىڭ سىمۋولى.

(89) تۇچ ھالقا — دەرۋازىغا بېكىتىلىدىغان ھايۋان باش ھالقا.

(90) بۇ يەردە گەپ موزىنىڭ بىر يەردە ئولتۇرمايلا يەنە يولغا راۋان بولغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

(91) خاتىرىلەرگە قارىغاندا، موزى چۇ پادىشاھىغا كىتاب تەقدىم

قىلغان، پادىشاھ ئۇنى قوبۇل قىلىپ ئوقۇپ كۆرگەندىن كېيىن، ياخشى كىتاب ئىكەن، دېگەن.

(92) بۇ يەردە ئۆز ۋاقتىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئالدامچىلىقىغا كىنايە قىلىنىدۇ؛ ياپون جاھانگىرلىكى تاجاۋۇز قىلىۋاتقاندا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى ۋەتەنگە خائىنلىق قىلىپ تەسلىم بولۇش سىياسىتىنى يولغا قويغان؛ شۇنىڭ بىلەن بىللە «ۋەتەن قۇتقۇزۇش» دېگەن نام بىلەن ئۆز ئىلكىدىكى ئاتالمىش «خەلق تەشكىلاتلىرى»نى قۇتۇرتىپ، زورلۇق بىلەن ئىئانە توپلاپ، قىزىل كۆزلۈك بىلەن خەلقنى تالان ـ تاراج قىلغان.

(93) بۇ ھېكايە بۇ توپلامغا كىرگۈزۈلۈشتىن ئىلگىرى گېزىت ـ ژۇرناللارغا بېسىلمىغان.

(94) جۇاڭزى (مىلادىدىن 369 — 286 يىل ئىلگىرى) — جۇاڭجۇ دەپمۇ ئاتىلىدۇ. جەنگو دەۋرىدىكى سۇڭ بەگلىكىدىن؛ چىيۇەن ھاكىمى بولغان. ئۇ، ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى زامان مۇتەپەككۇرى، تەرىقە (داۋ) چىلەر ئىدىيىسىنىڭ ۋەكىلى. ئۇنىڭ 33 جىلدلىق «جۇاڭزى» دېگەن كىتابى ھازىرغىچە تارقىلىپ كەلگەن. بۇ ھېكايىدىكى ماتېرىياللار ئاساسەن «جۇاڭزى»دىكى بىر مەسەلدىن ئېلىنغان.

(95) ئۆز ۋاقتىدا بەزىلەر ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقنىڭ ۋە فېئودالىزىم ئەقىدىلىرىنىڭ زۇلمىغا چىداپ تۇرالماي ئۆلۈۋالىدىغان ۋەقەلەر جەمئىيەتتە داۋاملىق پەيدا بولۇپ تۇراتتى؛ بۇرژۇئا ئەدەبىلەر شۇنداق ئۆلۈۋېلىشنى ھېچبىر تەھلىل قىلماستىنلا «نامەردنىڭ ئىشى» دېگەنىدى. ئاپتور بۇ يەردە گېزىنى كەلتۈرۈپ كىنايە قىلىدۇ.

(96) «ئاسمانۇ زېمىننى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى» دىن تارتىپ «يۇلتۇزلار ئېچىلدى، يېيىلدى» غىچە بولغان ئىبارىلەر «مىڭ خەتلىك دەستۇر» نىڭ بېشى. «جاۋ، چىيەن…» دىن «خەن، يىڭ» غىچە بولغان سۆزلەر «فامىلەر» نىڭ بېشى. بۇ سۆزلەرنى ئاپتور ئىختىيارىي نەقىل كەلتۈرگەن، بۇلار ئادەتتىكى تەرىقەتچى دەرۋىشلەر ئوقۇيدىغان ئايەت ئەمەس.

(97) بۇ بىر خۇراپىي رىۋايەت: چوڭ ئىمارەتلەرنى سېلىش ۋاقتىدا كىچىك بالىلارنىڭ جېنىنى شۇنىڭ ئۈلىغا باسقاندا، ئاندىن ئىمارەتنى پۈتتۈرگىلى بولارمىش.

(98) لىن يۈتاڭ ئۆزىنىڭ بىر ماقالىسىدە: «مەن ناھايىتى ئېسىل كىتابلارنى، مەسىلەن، ساكيامونى، لاۋزى، كۇڭزى، مېڭزى، جۇاڭزى كىتابلىرىنى … ياكى ناھايىتى چاكىنا كىتابلارنى، مەسىلەن، كوچا ناخشىسى، غەزەللەرنى، ئەما ـ قارىمىلارنىڭ نەزمىلىرىنى يارىتىپ ئوقۇيمەن» دەپ يازغان.

بۇ كىتاب خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتىنىڭ 1981 ـ يىلى 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى. (ئىزاھاتلاردا خەلق نەشرىياتىنىڭ 2005 ـ يىلى 3 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىنغان «لۇشۈن فېلىيەتونلىرىدىن تاللانما» دىن پايدىلىنىلدى)

本书根据人民文学出版社 1981 年第 1 版，第 1 次印刷本翻译出版。（注文参照《鲁迅杂文选读》：人民出版社 2005 年 3 月第一版）

مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
پاتىگۈل مىجىت
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئاببباس
ياسىن زايىدوف
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

